

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

वागीशाद्याःसुमनसःसर्वार्थानामुपक्रमे ॥ यन्तत्कारुतकृत्याःस्युस्तंनमामिगजाननम् ॥ १ ॥
यस्यनिःश्वसितवेदायोवेदेभ्योऽखिलजगत् ॥ निर्यमेतमहंवेन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥
प्रक्रियाप्रथमेकाण्डेसाकल्येनोपवर्णिता । अत ऊर्ध्वतर्नज्ञियास्यमर्यतेचक्रचित्कंचिव ॥ ३ ॥
अथद्वितीयाष्टकेप्रथमोऽध्यायआरभ्यते शतचिन्नामाद्येमण्डलेचतुर्विंशत्यनुवाकाः तेषुक-
दित्येत्यष्टादशानुवाकेषुसूक्तानि तत्र प्रवःपान्तमितिद्वितीयंसूक्तम् पंचोनेत्यनुवर्तमानात्पञ्चदश-
र्चम् ऋषिश्चान्यस्माद्वेषेरितिपरिभाषयाकक्षीवानृषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् विश्वेदेवादेवता
प्रवोवैश्वदेवमित्यनुक्रमणिका अस्यविशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

अम् प्रवःपान्तरघुमन्यवोन्धोयज्ञंरुद्रायमीह्रुपेभ्रध्वम् ।

दिवोअस्तोव्यसुरस्यवीरैरिपुध्येवमरुतोरोदस्योः ॥ १ ॥

प्र । वः । पान्तम् । रघुमन्यवः । अन्धः । यज्ञम् । रुद्राय ।

मीह्रुपे । भ्रध्वम् । दिवः । अस्तोपि । असुरस्य । वीरैः । इपुध्याद्वैवा

मरुतः । रोदस्योः ॥ १ ॥

हेरघुमन्यवः लघुक्रोधाः अक्रोधिनः ऋत्विजोवोयुष्मार्कपान्तंपालनशीलं पातव्यं वायुज्ञं याग-
साधनमन्वोन्जं आज्यसोमादिलक्षणं रुद्राय रुहुः खंतद्धेतुभूतंदुरितंवा तस्यद्रावयित्रेऽतन्नामका-
यदेवायमीह्रुपे फलस्यवर्षित्रेतदर्थं भ्रध्वम् प्रकर्षेण संपादयत अहंचइपुध्येवइपुध्यानशत्रून्य-
थानिरस्पति तर्थावीरैरमित्राणां विविधमीरकैर्वीर्योपेतैर्वा तदनुचरैर्मरुदादिभिः सह दिवोद्युलोक-
सकाशात् उपलक्षणमेतत् लोकत्रयादपि असुरस्यनिरसितव्यानामसुराणां निरसितुः कर्मणिपृष्ठी
निरसितारंतमेवदेवं रोदस्योः निरोधनवत्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्येवर्तमानान्मरुतश्च अस्तोपिस्तौमि ॥
पान्तं पान्तमित्यत्र पातेः शट् पिचतेर्वा औणादिकोशः । मीह्रुपे दाश्वान्साह्वानितिक्रसुप्रत्ययान्तो नि-
पातितः चतुर्थ्येकवचने वसोः संपसारणमितिसंपसारणम् शासिवसीत्यादिनापत्वम् । दिवः ऊडिद-

मित्यादिनाविभक्तेरुदात्तत्वम् । अस्तोपि स्तौतेऽछान्दसोलुङ् । इषुध्येव इषवोधीयन्तेऽत्रेतीपुधीः
कर्मण्यधिकरणेचेतिदधातेःकिः कृत्वरेणान्तोदात्तः उदात्तयणोहल्पूर्वादिति विभक्तेरुदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पत्नीवपूर्वहूतिंवावृधध्याउपासान्तापुरुधाविदानि ।
स्तरीनात्कं व्युतं वसानासूर्यस्यश्रियासुदृशीहिरण्यैः ॥ २ ॥

पत्नीइव । पूर्वइहूतिम् । वृधध्या । उपसान्ता । पुरुधा ।
विदानि इति । स्तरीः । न । अत्कम् । विडुतम् । वसाना ।
सूर्यस्य । श्रिया । सुदृशी । हिरण्यैः ॥ २ ॥

पत्नीव पत्नीयथापूर्वहूतिपत्युः पूर्वाह्नानंवृधध्या वर्धयितुंशीघ्रगतिर्भवतितद्वत् उपासान्-
का अहोरात्रदेवतेऽपि पुरुधा बहुप्रकारंबहुविधैः स्तौत्रैः विदानेज्ञायमाने सत्यौ पूर्वहूतिं वृध-
ध्या अस्मदीयं पूर्वाह्नानंवर्धयितुंशीघ्रमागच्छतमितिशेषः यदा वृधध्या अस्मद्वर्धनायपुरुधाबहु-
प्रकारं विदाने वर्धनोपायान् जानत्यौ भवतमितिशेषः उपासान्ता उपासोपसइति पूर्वपदस्योपासा-
देशः देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदमकृतिस्वरत्वम् अथकेवलोपाउच्यते—स्तरीः शत्रूणां हिंसकस्तेजसा
च्छन्नोवा आदित्यः स इव हिरण्यैर्हिरण्यवर्णैरश्मिभिः व्युतं विततं विशेषेण संबद्धं अत्कं अत्कं सन्त-
तं वारुणं वसाना आच्छादयन्ती धारयन्ती सूर्यस्य श्रिया शोभया सुदृशी शोभनं दृश्यमाना सूर्यस्य पु-
रोगामिनी रश्मिभिः खल्वेपाजगन्नासयति तादृश्युपा अस्मत्पूर्वहूतिं पालयत्वित्यर्थः यदा हिरण्यैर्हि-
तरमणीयैः प्रकाशैर्धनविशेषैर्वासहागच्छतु ॥ व्युतं व्येजोनिष्ठायां वचिस्वपीत्यादिना संसारण-
म् । स्तरीः अविटस्तु इतीकारमत्ययः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ममत्तुनःपरिज्मावसुर्हाममत्तुवातोअपां वृषण्वान् ।
शिशीतमिन्द्रापर्वतापुवनस्तत्रोविश्वेर्वारिवस्यन्तु देवाः ॥ ३ ॥

ममत्तु । नः । परिज्मा । वसुर्हा । ममत्तु । वातः । अपाम् । वृषण् वान् ।
शिशीतम् । इन्द्रापर्वता । युवम् । नः । तत् । नः । विश्वे ।
वारिवस्यन्तु । देवाः ॥ ३ ॥

नोऽस्मान्वसर्हा वसनाहोर्गार्हपत्यादिरूपेण यद्वा वासकानामाच्छादकानां वृक्षादीनांह-
न्ताग्निः अथवा वसर्हावासाहोर्वासरस्यगमयिता परिज्मा परितोगन्ता आदित्योममत्तुमादयतु
तथा अपां वृष्ट्युदकानां वृषण्वान्वर्षणवान् वृष्ट्युत्पादकोवातोवायुः अस्मान्ममत्तु किञ्च हे
इन्द्रापर्वता इन्द्रः प्रसिद्धः पर्वतः पर्ववान्वृष्ट्यादिपूरणवान्पर्जन्यस्तौ युवंयुवानोऽस्मान्ममद्विद्धिवा-
शिशीतं तीक्ष्णिकुरुतं शोधयतमित्यर्थः तत्तस्मात् यस्मादहंसर्वान्देवान्स्तौमि तस्माद्विश्वे सर्वे-
ऽपि देवाः नोऽस्माकं वरिवस्यन्तु प्रभूतमजं दातुमिच्छन्तु समृद्धान्नमदानेन प्रीणयन्तिवत्यर्थः ॥
ममत्तु मदीहर्षे अन्तर्भावितव्यथा होटिष्ठान्दसो विकरणस्य श्लुः द्विर्वचनम् । शिशितं ईहल्यघो-
रितीवम् बहुलं छन्दसीत्यभ्यासस्तेष्वम् । इन्द्रापर्वतेत्यत्र देवताद्वन्द्वे चेति पूर्वपदस्यानङ्गादेशः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उ॒त॒त्यामे॒य॒श॒सां॒श्वे॒त॒ना॒यै॒व्य॒न्ता॒पा॒न्ता॒शि॒जो॒हु॒व॒ध्वै॒ ।

प्र॒वो॒न॒पा॒त॒म॒पां॒रु॒णु॒ध्वं॒प्र॒मा॒त॒रा॒रा॒स्पि॒न॒स्या॒योः ॥ ४ ॥

उ॒त । त्या । मे । य॒श॒सा । श्वे॒त॒ना॒यै । व्य॒न्ता । पा॒न्ता । औ॒शि॒जः ।

हु॒व॒ध्वै । प्र । वः । न॒पा॒त॒म् । अ॒पाम् । रु॒णु॒ध्वम् । प्र । मा॒त॒रा ।

रा॒स्पि॒न॒स्य॒ । आ॒योः ॥ ४ ॥

औशिजः उशिजः पुत्रः कक्षीवान् अहं मे तादर्थ्ये चतुर्थी मदर्थं यशसा यश इत्यन्तं बलं कीर्तिं वोच्य-
ते तद्वन्तौ व्यन्ता भक्षयन्तौ चरुपुरोडाशादिकं पान्तापिबन्तावाज्यसोमादिकं त्या तच्छब्दसमानार्थः
त्यच्छब्दः यौस्तुत्यत्वेन प्रसिद्धौ वावश्विनौ अत्र यद्यपि विशेषेण भुतः तथापि सूक्तस्य वैश्वदेवत्वा-
दुषः संवन्धाद्विवचनलिङ्गाच्चाश्विनाविति गम्यते तादृशावश्विनौ श्वेतनायै इति पष्ठचर्थे चतुर्थी वि-
श्वं गच्छेत्तयन्त्या उपसः तत्संबन्धिनिकाले उपः कालीनाह्वानाय गजेयमिति शेषः हेः क्वविजः वो-
च्यं मधमार्थे द्वितीया अपामुदकानां नपातं नपातयितारं वासां नसारं वाग्निं अद्भ्यः ओषधिवनस्प-
तयः ताभ्योऽग्निरित्युपां नृत्वमग्नेः तदेवंप्ररुणुध्वम् करोति रत्रक्रिया सामान्यवाची क्रियाविशे-
षेऽस्तोत्रे पर्यवस्यति प्रकर्षेण स्तुध्वमित्यर्थः किञ्च रास्पिनस्य रपतेरसतेर्वांशब्दनार्थस्य घञन्तस्य
कृतसकारपकारोपजनस्य रास्पइति भवति तदस्यास्वीति रास्पिस्तोत्रं तद्वा न रास्पिनः स्तोता तस्य
आयोः तादृशस्य मनुष्यस्य मम महं मातरामातृवद्वितकारिण्यावहोरात्रदेवते अपि प्ररुणुध्वं अ-
थवा रास्पिनस्य एकोमत्वर्थे प्रत्ययश्छान्दसः प्रवर्षणध्वनियुक्तस्य वृष्ट्युदकस्य गमनशीलस्य
निर्मान्यावहोरात्रे प्ररुणुध्वम् ॥ व्यन्ता पान्ता उभयत्र सुपांसुलुगित्याकारः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

आवोरुवण्युमौशिजोहुवध्यैघोपेवशंसमर्जुनस्यनशे ।

प्रवःपूष्णेदावनेअँअच्छावोचेयवसुतातिमग्नेः ॥ ५ ॥ १ ॥

आ । वः । रुवण्युम् । औशिजः । हुवध्यै । घोपाइव । शंसम् ।

अर्जुनस्य । नशे । प्र । वः । पूष्णे । दावने । आ । अच्छ ।

वोचेय । वसुतातिम् । अग्नेः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेदेवाः औशिजःकक्षीवानहंवोयुष्माकंसंबन्धिनंरुवण्युं रवणीयंशब्दनीयं शंसंस्तोत्रंआ-
हुवध्यै युष्मदाह्वानाय अच्छावोचेय आभिमुख्येनब्रवीमि यद्वा अत्राप्यश्विनावोच्येते त-
स्मिन्पक्षेवहुवचनंपूजार्थंहेअश्विनौ वोयुष्मान्घोपेव एतन्नामिकान्नसवादिनीव सायथा अर्जुन-
स्यश्वेतवर्णस्य स्वशरीरगतत्वद्भोगस्यनंशेनाशनाय यथाश्विनोःशंसमकार्षात् तद्ददहमपीत्यर्थः
हेदेवाः युष्मत्संबन्धिने दावने आ आभिमुख्येनफलस्यदानेपूष्णे पोषकाय एतन्नामकाय देवाया-
पि आकारस्याडोनुनासिकश्छन्दसीतिप्रकृतिभावः अच्छ आभिमुख्यगमनेनवोचेयस्तौमि व-
चपरिभाषणे लिङ्याशिष्यङ् वचउमित्युम् किञ्च अग्नेर्वसुतातिं तत्संबन्धिधनमपिवोचेय स्तौ-
मि तमेवाग्निम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी-

श्रुतंमेमित्रावरुणाहवेमोतश्रुतंसर्दनेविश्वतःसीम् ।

श्रोतुंनःश्रोतुरातिःसुश्रोतुःसुक्षेत्रासिन्धुरग्निः ॥ ६ ॥

श्रुतम् । मे । मित्रावरुणा । हवा । इमा । उत । श्रुतम् । सर्दने ।

विश्वतः । सीम् । श्रोतुं । नः । श्रोतुरातिः । सुश्रोतुः । सुक्षेत्रा ।

सिन्धुः । अतःग्निः ॥ ६ ॥

हेमित्रावरुणा एतन्नामानावहोरात्राभिमानिदेवौ युवांश्माइमानि हवा अस्मदाह्वानानि
श्रुतं शृणुतं न केवलं अस्मदाह्वानं उत अपि च सदने यागगृहे विश्वतः उद्रात्रादिभिः सर्वतः क्रि-
यमाणं सीं एतत्स्तोत्रमपिश्रुतं किंच श्रोतुरातिः सर्वत्र श्रूयमाणधनः तादृशदानो वा सुश्रोतुरस्मदा-
ह्वानस्य सम्यक् श्रोता सिन्धुर्जलाभिमानिदेवः सुक्षेत्रा सुक्षेत्राणि अद्भिर्वृष्टिजलैः क्लेदयन्निशेषः
यद्वा अस्मात्क्षेत्राण्यद्भिः सुक्षेत्राणिसस्यादिसप्तद्वानिकुर्वन्तो हवं श्रोतु शृणोतु सुक्षेत्रत्वलाभाय श्र-
णोत्वित्यर्थः ॥ हवा इमा उभयत्र विभक्त्या आकारः । श्रुतमित्यत्र बहुलं छन्दसीति विकरणस्य
लुक् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

स्तुपे सावांवरुणमित्ररातिर्गवांश्शतापृक्षयामिपुपञ्चे ।
श्रुतरथे प्रियरथे दधानाः सद्यः पुष्टिं निरुन्धानासो अगमन् ॥ ७ ॥

स्तुपे । सा । वाम् । वरुण । मित्र । रातिः । गवाम् । शता ।
पृक्षयामिपु । पञ्चे । श्रुतरथे । प्रियरथे । दधानाः । सद्यः ।
पुष्टिम् । निरुन्धानासः । अगमन् ॥ ७ ॥

हेमित्र हेवरुणदेव वां युवामहं स्तुपे स्तुवे व्यत्ययेन मध्यमः युवयोः संबन्धिनी सा प्रसिद्धा रातिर्दानं श-
ताशतानां शतसंख्यानामपरिमितानां गवांसंबन्धिनी असंख्यातगोविषयारातिः पञ्चेकक्षीवतिमयि
पृक्षयामिपु पृक्षइत्यकारान्तोऽप्यस्ति पृक्षाणामनानां नियमनं ये पुस्तोत्रे पुयज्ञे पुवाते पुनिमित्तभूतेषु
भवत्विति शेषः किंच मित्रादयो देवाः श्रुतरथे सर्वत्र प्रसिद्धरथोपेतप्रियरथे प्रीयमाणरथयुक्ते सर्वदा
रथप्रिये पञ्चेमय्येव दधानाः प्रीतिं धारयन्तः सद्यः आगमनानन्तरमेव पुष्टिं गवादिपोषं निरुन्धानासः
अथ रुन्धानाः अस्मास्वेव स्थापयन्तः यद्वा मयि पुष्टिं दधानाः कुर्वाणाः निरुन्धानासः कृतामेव पु-
ष्टिमयि स्थिरां कुर्वन्तः अगमन् आगच्छन्तु ॥ रातिः रादाने भावे किन् मन्त्रे वृषेत्यादिना किन् उ-
दात्तत्वम् । शता सुपांसुलुगिति पञ्चचाः पूर्वसवर्णदीर्घत्वम् । दधानाः जुहोत्यादित्वाच्छपः भुः अ-
गम्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् । अगमन् गमेच्छान्दसेलुङि मन्त्रे वृषेत्यादिना चूर्लुक् गमहनेत्युप-
धातोपः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अस्यस्तुपे महिम्नस्य राधः सचासनेमनहुपः सुवीराः ।
जनोयः पञ्चेभ्यो वाजिनीवानश्ववतोरथिनो मह्यसूरिः ॥ ८ ॥

अस्य । तुपे । महिम्नस्य । राधः । सचा । सनेम । नहुपः ।
सुवीराः । जनः । यः । पञ्चेभ्यः । वाजिनीवान् । अश्ववतः ।
रथिनः । मह्यम् । सूरिः ॥ ८ ॥

महिम्नस्य महिमहत्त्वं पद्मीधनं अर्जवायस्य देवसंघस्य सतथोकः तादृशस्यास्य राधो-
धनंस्तुपेस्तुवे व्यत्ययेन मध्यमः धनताभाय प्रभूतधनं देवसंघं स्तौमीत्यर्थः किंच नहुपः मनुष्यना-
मैतत् परस्परस्नेहबन्धोपेताः मनुष्यावर्षकक्षीवन्तः सुवीराः शोभनपुत्राद्युपेताः सन्तः सचास-
ह परस्परैकमतेन सनेम त्वदत्तं धनं संप्रजेमलभेमहि देवसंघो विशेप्यते योजनो देवजनः यश्च
देवसंघः पञ्चेभ्यः अद्विरो गोत्रोत्पन्नेभ्यः कक्षीवद्भ्यः पञ्चावा अद्विरस इति श्रुतेः । तेभ्यो वाजि-
नीवान् वाजोऽर्जतद्वतीक्रियावाजिनीतया तद्दानं भवति यद्वै कोमन्वर्धीय प्रत्ययश्छान्दसः अस्म-
भ्यं पदेयेन दत्तेन बान्धेन तद्दानं भवतीत्यर्थः यश्च देवसंघोऽश्ववतः बहुभिस्तद्वै तैरश्वैस्तद्वतोरथिनोर-
थवतो मह्यसूरिः घेरको भवति अश्वानां रथानामिरेषिवारं देवसंघंस्तुपे इत्यर्थः ॥ सुवीराः वीरवी-
र्यैचित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । अश्ववतः अश्वशब्दस्य मध्ये सोमाश्वेत्यादिना मतुपि दीर्घत्वम् ॥ ८ ॥

अधनवमी—

जनो यो मित्रावरुणावभिधुगपो नर्वा सुनोत्पक्षण्याधुक् ।
स्वयंसपक्षमं हृदये निधत्त आपयद्वा होत्राभिर्ऋतावा ॥ ९ ॥

जनः । यः । मित्रावरुणा । अग्निधुक् । अपः । न । वाम ।
सुनोति । अक्षण्याधुक् । स्वयम् । सः । यक्ष्मम् । हृदये । नि ।
धत्ते । आप । यत् । इम् । होत्राभिः । ऋतश्वा ॥ ९ ॥

हेमित्रावरुणौ युष्माकं योजनो अभिधुक् अभितो द्रोग्वा भवति अयथा भवतीत्यर्थः य-
श्च अक्षया धुक् चक्रेण मार्गेण द्रुहति अन्यथा प्रकारेण द्रुहति द्रोहप्रकार उच्यते वां युवां अपः
सोमरसान् अनुनोति अभिषवं करोति युवामतिक्रम्य अन्यदेवतार्थं नुनोतीत्यभिप्रायः अयमे-
व अक्षया द्रोहः समूढो द्विविधो जनः स्वयं यद्गन्धर्वार्थं हृदये स्वचित्ते निधेस्तेथापयति अनु-
ष्ठातॄणां भोगान्पश्यन् व्यथितो भवतीत्यर्थः यत् लिङ्गव्यत्ययः यत्कविलक्षणः पुमान् कृतावा य-
ज्ञवान् परिगृहीतयज्ञः होत्राभिः वाङ्मैतत् स्तुतिवाग्भिः हिमं सोमरसं आपव्यामोति स्तुव-
न्तो ममभिषुणोतीति यावत्सनरः प्रत्युयातीति वक्ष्यमाणेन सहसंबन्धः ॥ अभिधुक् द्रोहः सत्स्व-
धेति किं संहितायां भूषावच्छान्दसः । कृतावेत्यत्र छन्दसीव निपाविति मत्वर्थी यो वनिष् अन्ये-
षामपि दृश्यत इति संहितायां दीर्घत्वम् ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

स वाधंतो न हृपो दंसुजूतः शर्धस्तरोनुरांगूर्तश्रवाः ।

विसृष्टरातिर्यातिवाहसृत्वा विश्वासुपृतसुसदमिच्छूरः ॥ १० ॥ २ ॥

सः । वाधंतः । न हृपः । दंसुजूतः । शर्धः स्तरः । नुराम् । गूर्तः श्रवाः ।

विसृष्टरातिः । याति । वाहसृत्वा । विश्वासु । पृतसु । सदम् ।

इत् । शूरः ॥ १० ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ युवां गतमत्रावसानो कलक्षणो युष्मत्पूजको जनो दंसुजूतः दान्तैरश्वैः सुषुमे-
रितः अतएव नरां नराणां शर्धस्तरः अतिशयेनाभिभविता अथवा अतिशयेन बलवान् नराणां स्व-
समानानां मध्ये गूर्तश्रवाः उदूर्णदीप्तिः प्रख्यातान्नो वा विसृष्टरातिः आर्थिभ्यः प्रदत्तधनः एव महा-
नुभावः शूरः सन् विश्वासुपृतसुसर्वेषु जन्मेषु संश्रामेषु वाधतः महज्जमैतत् हिंसकान् सहतोऽपि मनुषो-
मनुष्यनामैतत् मनुष्यान् शत्रून् प्रतिबाहसृत्वा भ्रशंसर्वा अशंकितगमनः सन् सदमिच्छूरः सदैव याति ग-
च्छति ॥ दंसुजूतः दासेर्विच तृतीया कर्मणीति पूर्वपदमकृतिस्वरत्वे । गूर्तश्रवाः गुरी उद्यमने
मसत्तनिपत्तेत्यादीनिपातनाज्जिघानत्वाभावः । विसृष्टरातिः विपूर्वात्सृजतेः कर्मणि निष्ठा गति-
रन्तरे इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं बहुव्रीहौ पूर्वपदमकृतिस्वरत्वेन स एव शिष्यते । पृतसु पदादिपुमांस्पृ-
स्त्नाम्पुसंस्थानमिति पृतनां शब्दस्य पृष्टादेशः सावेकाच इति विभक्तेरुदात्तत्वम् । बाहसृत्वा
सर्तेरन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति कनिष् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेद्वितीयोवर्गः ॥२॥

अथैकादशी-

अध॒ग्मन्ता॒नहु॑पो॒हव॑सूरेःश्रोता॒राजानो॑अ॒मृत॑स्यमन्द्राः ।

न॒भो॒जुवो॒यन्नि॒रव॑स्य॒राधः॑प्रश॑स्तयेमहि॒नार॑थ॒वते ॥ ११ ॥

अध॑ । ग्मन्त॑ । नहु॑पः । हव॑म् । सूरेः । श्रोत॑ । राजा॒नः । अ॒मृत॑स्य ।
म॒न्द्राः । न॒भः॒ऽजुवः॑ । यत् । नि॒रव॑स्य । राधः॑ । प्र॒शस्त॑ये । म॒हिना॑ ।
रथ॒॑वते ॥ ११ ॥

हेराजानोराजमानाः सर्वस्येश्वरावा हेमन्द्राः मादृषितारोविश्वेदेवाः यूयंअमृतस्यअमर-
णस्यसूरेः स्तोत्रादिपेरकस्यनहुपोमनुष्यस्यममहवमाह्वानंश्रोतशृणुत बहुलंछन्दसीतिशपोलुक्
अमृतस्येत्यत्रबहुव्रीहौ नञोजरमरमित्रमृताइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं अध अथश्रवणानन्तरं ग्मन्त
आगच्छत गमेच्छान्दसोऽह्म मध्यमबहुवचनस्यव्यत्ययेनतः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् गमहने-
त्युपधालोपः किमर्थमागमनं उच्यते-नभोजुवो नभसि व्याप्तायूयंयद्यस्मान्निरवस्यनिर्गतरक्ष-
कस्ययुष्मद्विरेकेणरक्षकान्तररहितस्य अथवानिर्गतोमुखादुच्चरितोरवःशब्दः स्तोत्ररूपोप-
स्यतादृशस्यरथवतेरथवतोयजमानस्यपष्ठचर्यंचतुर्थी महिना महिन्नामाहात्म्येन मकारलोपश्छा-
न्दसः तेनयुक्तराधःसमृद्धिसाधनंहविलेक्षणधनं संराधकंस्तोत्रंवाप्रशस्तयेप्रशंसितुंकाममध्ये
तस्मादाह्वानंशृणुत आगच्छतचेति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

ए॒तंश॑र्ध॒धाम॑यस्य॒सूरे॑रित्य॒वोच॑न्द॒शान॑यस्य॒नंशे॑ ।

यु॒म्नानि॒येपु॑व॒सुता॑ती॒रार॑न्वि॒श्वेस॑न्वन्तु॒प्रभु॑थेपु॒वार्ज॑म् ॥ १२ ॥

ए॒तम् । श॑र्धम् । धा॒म् । य॒स्य । सू॒रेः । इति॑ । अ॒वोच॑न् ।
द॒शान॑यस्य । नं॒शे । यु॒म्नानि॑ । येपु॑ । व॒सु॒ऽता॒तिः । र॒रन् । वि॒श्वे ।
स॒न्वन्तु॑ । प्र॒भु॒थेपु॑ । वा॒र्जम् ॥ १२ ॥

यस्यस्तूरेः हविरादिप्रेरकस्ययजमानस्य संबन्धिनोदशतयस्य दशेन्द्रियसंबर्धकत्वेन दशाव-
यवस्यान्नस्यनशेषात्तयेवयमाहूताःस्म तस्मैयजमानायैतमिदानींदातव्यत्वेनवर्तमानं शार्धंपरेषाम-
भिभावकमन्त्रंतत्प्राप्तिहेतुंनलंवा धामविदधामकरवाम इत्यवोचन्देवाः धाम दधातेर्लुङि गातिस्थे-
तिसिचोलुक् वचेरकारस्यउम अस्यतिवक्तीत्यादिनाच्चेरङ् येपुदेवेषु द्युन्नानि द्योतमानानिअन्नानि
वसुतातिः वसूनांधनानांतातिर्विस्तारश्च वसून्येववा रारन्न स्मन्तेभृशं तातिः तनेतेःकिनिव्य-
त्ययेनात्वं मरुद्वृधादित्वात्पूर्वपदान्तोदात्तत्वं यद्वा स्वार्थिकस्तातिल् रारन्नितिरमतेर्यङ्लुगन्तस्य
लुङित्वात् तेष्विन्ध्वेसर्वेदेवाः प्रभृथेषुप्रकृष्टभरणेषु यागेषुवाजमन्नं सन्वन्तुददतुप्रयच्छन्तु पणुदाने
यद्वा यस्यस्तूरेःस्वभूतस्यच दशतयस्य दशचमसेष्ववस्थितस्यसोमस्यप्राप्तयेवयमाहूताःस्म तस्मै
एतंशार्धं धामेत्यवोचन् यस्मादेवंतस्मात् प्रभृथेषु यागेषुवाजं तादृशंसोमलक्षणमन्नंविन्ध्वेदेवाः
सन्वन्तु संभजन्तां वनपणसंभक्तावित्यस्यव्यत्ययेनउपत्ययः कीदृशेषु यज्ञेषु येषु वसुतातिः
वसूनांहविलक्षणानां धनानांवाविस्तारयितारकृत्विजोवचनव्यत्ययः द्युन्नानिद्योतमानानिहवीं-
पिरारन्न ददति रादाने लोटि छान्दसःशपःश्लुः छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वादातोलोपइटिचे-
त्याकारलोपः अतएवाज्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वाभावश्च ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

मन्दांमहेदशतयस्यधासेर्हिर्यत्पञ्चविभ्रंतोयन्त्यन्ना ।

किमिष्टाश्वंइष्टरंश्मिरेतईशानासस्तुरुपःकञ्जतेनृन् ॥ १३ ॥

मन्दांमहे । दशतयस्य । धासेः । द्विः । यत् । पञ्च । विभ्रंतः ।

यन्ति । अन्ना । किम् । इष्टश्वः । इष्टरंश्मिः । एते । ईशानासः ।

तरुपः । कञ्जते । नृन् ॥ १३ ॥

मन्दांमहेस्तुमोवयदेवान् मदिस्तुतौ इदित्वाचानुम् किमर्थं दशतयस्यधासेः दशेन्द्रियवृत्तिसा-
धनत्वेनदशावयवस्यान्नस्यपुष्ट्यर्थयद्यस्मात् द्विःपञ्च दशविधान्यन्नानिदशचमसगृहीतत्वाद्-
न्नस्यदशविधत्वं एवंविधमन्नंविभ्रतोधारयन्तोदशचमसाध्यर्थवोयन्तिहोमायगच्छन्त्याहवनी-
यंप्रति यद्वाश्वमेधिकानिदशानानिजुहोतीत्यान्नातान्याज्यमध्वादीनिदशविधान्यन्नानिबिन्ध्वे-
भ्योदेवेभ्योहोतुंधारयन्तोयन्ति यदा तदामन्दांमहइति नचेष्टाश्वमभ्यतीत्यष्टनविहाय क-

स्मादस्मात्प्रत्यागमिष्यन्तीति वाच्यम् तत्तुः शत्रूणां तारकान् तरतेरौणादिकः उसिः नृनने-
तृन्कर्मणां एवमहानुभावान् वरुणादीनि दृष्ट्वा एतन्नामकोराजा किमृजते किं प्रसाधयति त-
थेष्टरश्मिश्च किमृजते एते इदानीं वर्तमाना ईशानासः पृथिव्या ईश्वरा राजानश्च न प्रसाधयन्ति य-
द्वा येषां स्तोतृणां अस्माकमेते स्तुता देवाः ईशानासः स्वामिनः किल तादृशान् तरुणः शत्रूणां तार-
कान् नृन् कर्मनिर्वाहकान् अस्मानि दृष्ट्वा दयः किं प्रसाधयन्ति किमुपद्रवन्ति न प्रभवन्तीत्य-
र्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

हिरण्यकर्णं मणिग्रीवमर्णस्तन्नो विश्वे वरिवस्यन्तु देवाः ।

अर्यो गिरः सद्य आ जग्मुपीरोस्त्राश्चाकन्तु भयेष्वस्मे ॥ १४ ॥

हिरण्यकर्णम् । मणिग्रीवम् । अर्णः । तत् । नः । विश्वे ।

वरिवस्यन्तु । देवाः । अर्यः । गिरः । सद्यः । आ । जग्मुपीः । आ ।

उस्त्राः । चाकन्तु । उभयेषु । अस्मे इति ॥ १४ ॥

हिरण्यकर्णं हिरण्यविकारकुण्डलाद्युपेतकर्णं मणिग्रीवं रत्नाद्युपेतकण्ठं एतद्वयं सर्वावयव-
स्याप्युपलक्षणमेवं सर्वीगाभरणयुक्तं तत्प्रसिद्धं अर्णः अरणीयं रूपं तद्वन्तं पुत्रादिकमित्यर्थः उक्त-
लक्षणं अस्मदीयं रूपं वानोऽस्माकं विश्वे सर्वे देवा वरिवस्यन्तु परिचरन्तु प्रयच्छन्ति इत्यर्थः अर्यः
अरणीयः विश्वेपां देवानां सद्योजग्मुपीस्तोतुर्मुखान्निर्गच्छन्ती गिरः स्तुतीः उस्त्राः विकारे प्ररुति-
शब्दः क्षीराग्यादीनि हवींषि च सद्यः अस्मदागमनानन्तरमेव चाकन्तु कामयन्तां छान्दसः शपः श्लुः
परस्मैपदं च । यद्वा यद्बलुकिनुगभावः आचकन्ति इति वा योज्यं पर्याप्तं कामयन्तामित्यर्थः केप्वि-
तितद्व्युत्पत्तेः—अस्मे अस्माकं संबन्धिषूभयेषु स्तोतृषु यद्बलुपुच यद्वा अस्माकं उभयेषु ऐहिकामुष्मिक-
विषयेषु भयविषेणुफलेषु ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

चत्वारो मामशशारं स्पृशिश्वस्त्रयो राज्ञ आर्यवसस्य जिष्णोः ।

रथो वां मित्रावरुणा दीर्घाप्ताः स्पृमंगभस्तिः सूरौ नाद्यौत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

चत्वारः । मा । मशशरिस्थ । शिश्वः । त्रयः । राज्ञः । आर्यवत्सस्य ।
जिष्णोः । रथः । वाम् । मित्रावरुणा । दीर्घऽअप्ताः ।
स्यूमंङ्गभस्तिः । सूरः । न । अद्यौत् ॥ १५ ॥ ३ ॥

मामांक्षीवन्तं मशशरिस्थमशकीकृत्यभृशंशृणातिशारयविवामित्रानितिमशशरिः ए-
तन्नामकस्यराज्ञः शिश्वः शिशवः शिशुवदमबुद्धाःचत्वारःपुत्राःबाधन्वइतिशेषः शिशुशब्दस्य
जसादिपुच्छन्दसिवावचनमितिगुणाभावः तथा आर्यवत्सस्यसर्वतःप्राप्तानस्यएतन्नामोराज्ञो-
जिष्णोर्जयशीलस्यपुत्रास्त्रयस्तेऽपिबाधन्तइतिशेषः हेमित्रावरुणाएतन्नामानैदेवौ वांयुवयोःसंबन्धी
रथोदीर्घाप्ताः अप्ताइतिरूपनाम अतिविस्तृतरूपः स्यूमगभस्तिः स्यूममितिस्तुतनाम सुखक-
रदीप्तिःसन् सूरोन सूर्यइव अद्यौत् द्योततांयुक्तानामस्मद्धिरोधिनांपुरतःस्फुरन्भयजनकोभवत्वि-
त्यर्थः द्युतेश्छन्दसिबुल्लङ्घितइतिबुद्धिः द्युज्जोलुङ्गीतिपरस्मैपदम् सिचिवृद्धिःपरस्मैपदेष्विति
वृद्धिः बहुलंछन्दसीतीडभावः हल्ङ्ङ्यादिसंयोगान्तलोपौ यद्वा द्युअभिगमने आदादिकः छान्द-
सेलङ्ङि उतोवृद्धिर्लुकिहलीतिवृद्धिः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

कदित्येत्यस्मिन्ष्टादशानुवाकेषट्सूक्तानि तत्रपृथूरथइतितृतीयंसूक्तंत्रयोदशर्चं अत्रानु-
क्रमणिका—पृथुःसतो नोषस्यंत्विति दीर्घतमसःपुत्रःकक्षीवानृपिः ऋषिश्चान्यस्मादपेरितिपरिभा-
षितत्वात् अनावेशपरिभाषयान्निष्ठपुच्छन्दः तुशब्दप्रयोगादिदमादिकेसूक्तेउपोदेवताके पातरनु-
वाकेउपस्येकतावस्यचोत्तरस्यचविनियोगः अथोषस्यइतिसूत्रितम् पृथूरथइतिसूक्तेमत्यर्चि-
त्यष्टाविति तथाश्विनशस्त्रेइदमादिसूक्तद्वयस्यविनियोगःपातरनुवाकन्यायेनेत्यतिविद्वत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

पृथूरथोदक्षिणायाअयोज्यैर्नदेवासोअमृतासोअस्थुः ।
रूष्णादुदस्थादर्याश्चिक्त्सन्तीमानुपायक्षयाय ॥ १ ॥
पृथुः । रथः । दक्षिणायाः । अयोजि । आ । एन्म् । देवासः ।
अमृतासः । अस्थुः । रूष्णात् । उत् । अस्थात् । अर्या ।
विह्वायाः । चिक्त्सन्ती । मानुपाय । क्षयाय ॥ १ ॥

दक्षिणायाः प्रवृद्धायाः स्वव्यापारकुशलायाः उपोदेवतायाः पृथुर्विस्तीर्णोरथः अयोजि
अश्वैर्युक्तः सन्नद्धो भूत् अत्रयद्यपि देवताविशेषो न श्रुतः तथाप्युपस्यत्वादुपसइति गम्यते एनं सन्नद्धं
रथं अमृतासः अमरणधर्माणो देवासो देवनशीला हविर्भाजो देवाः आस्थुः आस्थितवन्तः देवयज-
नं गन्तुं आरुढा इत्यर्थः अनन्तरं सोपाः कृष्णात् निरुष्टवर्णा नैशात्तमसः सकाशात् उदस्थात् उ-
त्थिता भूत् कृष्णं कृष्यते निरुष्टो वर्ण इति यास्कः । कीदृशीसा अर्या अरणीया पूजनीया विहायाः
विविधगमनयुक्ता महती वा विहाया इति महन्नाम विहायाः यद्वा इति तन्नाम सुपाठात् मानुषायक्षया-
य मनुष्याणां निवासाय चिकित्सन्ती अन्धकारनिवारणरूपां चिकित्सां कुर्वती तमो निवारयन्ती-
त्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

पूर्वा विश्वस्माद्भुवनादवोधिजयन्ती वाजं ब्रह्मती सनुत्री ।

उच्चाव्यव्यद्युवतिः पुनर्भूरोपा अगन् प्रथमा पूर्वहूतौ ॥ २ ॥

पूर्वा । विश्वस्मात् । भुवनात् । अवोधि । जयन्ती । वाजं । ब्रह्मती ।
सनुत्री । उच्चा । वि । अव्यत् । युवतिः । पुनः । भूः । आ । उपाः ।
अगन् । प्रथमा । पूर्वहूतौ ॥ २ ॥

विश्वस्माद्भुवनात् सर्वस्मात्सुप्ताद्भूतजातात् पूर्वा प्रथमा सती षष्ठ्याः अवोधि बुद्धा भूत् उपः
कालमवगत्य हि पश्चात्सर्वेषां णिनः प्रतिबुद्धयन्ते कीदृशीसा वाजं गमनशीलं प्रकाशं निरवर्त्य-
धकारं जयन्ती परा भवं कुर्वती यद्वा वाजशब्दोऽन्ननामसुपठितत्वाद् अन्ननाम अन्नं वै वाज इति श्रुतेऽर्थः ।
यजमानार्थं अन्नं संपादयन्ती ब्रह्मती महती सनुत्री सर्वजगत्संभजन्ती दात्री वा प्रकाशस्य किंच सो-
पा उच्चा उच्चैः उन्नता सती व्यख्यत् विचष्टे सर्वजगत्पश्यतीत्यर्थः कीदृशीसा युवतिः मिश्रणशीला
नित्यपौवनावा पुनर्भूः पुनः पुनर्भव नशीला प्रतिदिनं वर्तमानत्वात् सोपाः पूर्वहूतौ सत्यां प्रथमा मु-
ख्या प्रकृष्टा सती आगन् देवयजनदेशं प्रत्यागच्छति प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमो भवतीति यास्कः ।
इतरदेवेभ्यः पूर्वमाहूता सती श्रीमभे वागच्छतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

यदद्यभागंविभजासिनृभ्यउपोदेविमर्त्यत्रासुंजाते ।
देवनोअत्रंसवितादमूनाअनांसोवोचतिसूर्याय ॥ ३ ॥

यत् । अद्य । भागम् । विभजासि । नृभ्यः । उपः । देवि ।
मर्त्येऽत्रा । सुंजाते । देवः । नः । अत्रं । सविता । दमूनाः ।
अनांसः । वोचति । सूर्याय ॥ ३ ॥

सुजाते शोभनजनने देविदेवनशीले हेउपः उपःकालाभिमानिदेवते मर्त्यत्रा मनुष्याणां
पालयित्री त्वंअद्यास्मिन्काले नृभ्योमनुष्येभ्योयत् यंभागंभजनीयं स्वकीयप्रकाशस्पर्शं
विभजासि विभज्यददासि यद्वा मर्त्यत्रा मर्त्येषुमध्ये नृभ्योनेतृभ्योमनुष्येभ्योयजमानेभ्यो-
देवानांभागंविभज्यददासि उपसिप्रवृत्तायांहविषोदीयमानत्वादुपसोदावृत्त्वमुपचर्यते अत्रास्मि-
न्भागविषयेदमूनाः यजमानेभ्योऽभिमतफलदानमनाः दमूनादममनावादानमनावादान्तमनावे-
तिनिरुक्तवचनम् । तादृशः सविताप्रेरकोदेवः नोऽस्माननागसोवोचति अपापान् यागयोग्यान्
ब्रवीतु अनुगृह्णादित्यर्थः किमर्थंसूर्याय अस्मद्यागदेशंप्रतिसूर्यस्यागमनार्थम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

गृहंगृहमहनायात्यच्छादिवेदिवेअधिनामादधाना ।
सिपांसन्तीद्योतनाशश्वदागादग्रमग्रमिद्धजतेवसूनाम् ॥ ४ ॥

गृहम्गृहम् । अहना । याति । अच्छ । दिवेऽदिवे । अधि । नाम ।
दधाना । सिपांसन्ती । द्योतना । शश्वत् । आ । अगात् ।
अग्रम्अग्रम् । इत् । भजते । वसूनाम् ॥ ४ ॥

अहनाउपोनामैतत् अहनाद्योतनेवितन्नामसुपाठात् सादेवी दिवेदिवे प्रत्यहं दिवेदिवेद्य-
विद्यवीत्यहर्नामसुपाठाद्गृहंगृहंतद्यत्तगृहं अच्छआभिमुख्येनयौतिगच्छति कीदृशी अधिअधि-
कंनामनमनं प्रहृत्यं प्रतिहतमुद्योगंप्रकाशनरूपंदधाना धारयन्ती यद्वाअधिदधाना अधिकंधार-

यन्ती किञ्च सिपासन्ती संभकुमिच्छन्ती द्योतना कृत्स्नजगत् द्योतनशीला शश्वत् प्रतिदिनं आ-
गादागच्छति पूर्वयातीत्युक्त्वात्पुनरागादिविवचनमावश्यकत्वद्योतनार्थम् आगत्यचवसूनांध-
नानां हविलक्षणानां अग्रमग्रमित् तत्तच्छ्रेष्ठभागं भजते सेवते स्वीकरोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

भगस्य स्वसावरुणस्य जामिरुपः सूनृते प्रथमा जरस्व ।

पश्चात्सदध्या यो अघस्य धाता जयेम तं दक्षिण पारथेन ॥ ५ ॥ ४ ॥

भगस्य । स्वसा । वरुणस्य । जामिः । उपः । सूनृते । प्रथमा ।

जरस्व । पश्चा । सः । दध्याः । यः । अघस्य । धाता । जयेम ।

तम् । दक्षिणया । रथेन ॥ ५ ॥ ४ ॥

सूनृते सुष्ठुमनुष्याणानि त्रिउपः हेउपो देवते भगस्य सर्वैर्भजनीयस्यादित्यस्य स्वसासि
स्वसृस्थानीयासि तेन सहोपघमानत्वात् तद्वत्पूज्येत्यर्थः तथा वरुणस्य तमोवारकस्य सवितु-
र्देवस्य जामिरसि भगिनीस्थानीयासि एकस्मिन्नेव स्थाने उत्पद्यमानत्वात् जनयन्त्युत्पादयन्त्य-
स्यामपत्यमन्ये इति जामिः यद्वा जमतिगच्छति स्वोत्पत्तिस्थानादन्यत्रेति उक्तनिर्वचनद्वयमभिप्रे-
त्ययास्क आह—न जामये भगिन्यै जामिरन्येऽस्यां जनयन्ति जामपत्यं जमते वास्याद्गतिकर्मणो निर्गम-
नमाया भवतीति । तादृशीत्वं प्रथमा इतरदेवेभ्यः पूर्वा उत्कृष्टा वासती जरस्वस्तुता भव जरतिस्तु-
त्यर्थः जरास्तुतिर्जरतेः स्तुतिकर्मण इति यास्कः । पश्चा पश्चात्त्वत्मीत्यनन्तरं यो अघस्य धाता यः
कश्चिद्दुःखस्य तदुत्पादकपापस्य वाधारयितास्ति सदध्याः गच्छतु वचनव्यत्ययः दध्यतिर्ग-
त्यर्थः दध्यतिर्दधोतीति गत्यर्थे पुषाठात् यदि स पापी बलीयान्तं दक्षिणया पवृद्धया सह भूतया त्व-
या रथेन अस्मदीयरथादिसाधनेन वजयेम ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे चतुर्थो वर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी—

उदीरतां सूनृता उत्पुंरन्धी रुद्रग्रयः शुशुचानासो अस्थुः ।

स्पर्हावसूनि तमसापंगूह्या विष्ण्वन्त्युपसो विभातीः ॥ ६ ॥

उत् । ईरताम् । सूनुताः । उत् । पुरम्दधीः । उत् । अग्रयः ।
शुशुचानासः । अस्थुः । स्पार्हा । वसूनि । तमसा । अपदगूह्णा ।
आविः । कृण्वन्ति । उपसः । विद्विभातीः ॥ ६ ॥

सूनुताः पियसत्यात्मिकावाचः उदीरतां उद्धच्छन्तु हेक्कविजः उत्कृष्टं यथाभवति तथा
स्तोत्रं प्रवर्तयध्वं तथा पुरन्धीः पुरन्धयः पुरंशरीरं यासुधीयते माभिर्वाताः पुरन्धयः प्रज्ञाः प्रयोगवि-
षयाः ता अप्युन्मिषन्तु प्रज्ञोपलक्षितानि कर्माणि प्रवर्तन्तामित्यर्थः यद्यपि प्राणवायुनाशरीरंधार्य-
ते तथापि यो वै प्राणः सा प्रज्ञा या वा प्रज्ञा स प्राण इति श्रुतेः । प्राणप्रज्ञयोरेकत्वात् प्रज्ञायाः शरीरधार-
णमविरुद्धम् तथा अग्रयः आहवनीयाद्याः शुशुचानासः अत्यन्तं दीप्यमानाः उदस्थुः उत्तिष्ठन्तु
प्रज्वल्यन्ति न्वित्यर्थः किमर्थमेवमितितदुच्यते यतो विभातीः विविधभासमानाः उपसः उपोदेव-
तास्तमसापगूह्णा अन्धकारेणात्यन्तं गोपितानि स्पार्हा स्पृहणीयानि वस्तूनि वासयोग्यानि यज्ञसा-
धनभूतहविरादीनि आविष्कृण्वन्ति यथा वास्तुप्रकटीकुर्वन्ति तस्मात्स्तोत्रादिकं कुर्वन्ति न्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अपान्यदेत्यभ्यं न्यदेति विपुरुषे अहं नीसं चरेते ।
परिक्षितोस्तमो अन्यागुहा क्रिद्यौ उपाशो शुचता रथेन ॥ ७ ॥
अप । अन्यत् । एति । अजि । अन्यत् । एति । विपुरुषे
इति विपुरुषे । अहं नी इति । सत् । चरेते इति । परिक्षितोः ।
तमः । अन्या । गुहा । अक्रः । अद्यौत् । उपाः । शोशुचता ।
रथेन ॥ ७ ॥

इदानीमहोरात्रस्तुतिद्वारा उपाः स्तूयते विपुरुषे वक्ष्यमाणप्रकारेणानारूपे अहं नी
अहश्चरात्रिश्रोत्रे संचरेते समित्येकीभावे सहैवाव्यवधानेन चरतः अत्राहः साहचर्यात्तत्प्रतियोगि-
त्वाच्चरात्रिरप्महरित्युच्यते उत्तरत्रयमन्तरे अयमेवार्थः स्पष्टआज्ञावः—अहश्चरुष्णमहरजुनं च-
विवर्तते रजसीवेद्याभिरिति । तयोर्मध्ये अन्यद्रात्रिरुष्णमहरपैति अपगच्छति प्रतिदोमं गच्छति वा
अपेत्येतस्य प्रातिलोम्यमितियास्कः । अन्यच्च दिवसात्प्यमहः अज्येति आग्निमुत्प्रेन गच्छति अ-
ग्नीत्याग्निमुख्यमितियास्कः । रात्र्यां प्रतिनिवृत्तायां अहरग्निमुख्यमागच्छतीत्यर्थः विपुरुषे संचरेते

इति यदुक्तं तदेव स्पष्टीक्रियते—परिक्षितोः पर्यायेण निवसतोः परिक्षपयतोर्वाग्माणिनां अहःस्वती-
तेषु आयुषः क्षयात्परिक्षपणं प्रसिद्धम्, तयोर्मध्ये अन्यात्रिस्तमस्तमोरूपा गुहा पदार्थानां गू-
हनं अकः करोति अन्या अहरेकदेशभूतावोपाः शोशुचताभ्रशं दीप्तेन रथेन अघौव द्योतते प्रका-
शते प्रकाशयति वा सर्वत्रात्रिस्तमोरूपत्वात्सर्वजगदावृणोति उपास्तु सर्वान्भावान्प्रकाशयती-
त्युपसःस्तुतिः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सदृशीर्यसदृशीरिदुश्वोदीर्घसंचन्ते वरुणस्य धाम ।

अनवद्यास्त्रिंशतं योजनान्येकैकाऋतुं परियन्ति सद्यः ॥ ८ ॥

सदृशीः । अद्य । सदृशीः । इत् । ऊम् इति । श्वः । दीर्घम् ।

संचन्ते । वरुणस्य । धाम । अनवद्याः । त्रिंशतम् । योजनानि ।

एकांका । ऋतुम् । परि । यन्ति । सद्यः ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्नह्निसदृशीरित् परस्परंसदृश्येव तथाश्वउदत् परस्मिन्नप्यह्निसदृशीः पर-
स्परंसदृश्येव उशब्दोऽपिशब्दार्थः इच्छब्दवार्थः अद्यतन्योपि श्वस्तीभिः सदृश्यः श्वस्त-
न्यश्चाद्यतनीभिः एवमहरन्तरेण सादृश्यम् कथं सादृश्यमितितदुपपाद्यते—यदा नक्षत्राणि नदृश्यन्ते
सूर्यश्च नोदेति स उपसः कालः स चैकविंशतिवटिकाभिः पार्द्विंशतिपराभिश्च संमितः सूर्यो हि प्र-
तिदिनं एकोनपट्यधिकपञ्चसहस्रयोजनानि मेरुं प्रादक्षिण्येन परिभ्रमति तथा सतियत्रयव्रलङ्का-
दिभूप्रदेशे सूर्यो गच्छति तस्य तस्य पुरस्ताद्विशद्योजनं उपा अपि गच्छति सूर्यो यस्मिन् देशे गच्छति त-
त्र विशद्योजनं पुरस्ताद्देशस्थितानां उदितो दृश्यते एवं सर्वप्रदेशेष्वपि तथोपा अपि यत्र गच्छति ततः पु-
रस्ताद्विशद्योजनभूभागवर्तिनां उदिता दृश्यते एवं तंकादिसर्वप्रदेशस्थितानामपि उपसः उदयोऽ-
वगन्तव्यः एवं च सति एकस्मिन् भूभागे यावत्कालं यथोपाः प्रकाशयति तथा भूभागान्तरेऽपि तावन्तं
कालं प्रकाशयति एवमुक्तरीत्या एकस्मिन्नेवाह्निसर्वप्रदेशवर्तिनामप्युपसः सदृश्यः प्रदेशाहुत्यम-
पेक्ष्य उपसं विदुत्वाद्बहुवचनं एवमेकरूपा उपसः अनवद्याः शुद्धाः यासामुद्यान्सर्वे भावा अनवद्या-
भविष्यन्ति किमु वक्तव्यं ता सामनवद्यत् दीर्घउकरी यात्यन्तमायत् वरुणस्य तमो निवारकस्य
सूर्यस्य धामस्थानं मेरुवटं संचन्ते प्रतिदिनं संचन्ते किं यद्भूमि नितदुच्यते—त्रिंशतं योजनानि त्रिंश-
द्योजनानि पुरतः सूर्यो यत्र यत्रोदेति तवस्तत्सिंघद्योजनं पुरस्ताद्गृन्ती यथः किंच आसामध्ये ए-
कैकोपाः तंकाद्यैकभूभागवर्तिनां त्रुंगमनागमनादित्त्वं कर्मवद्विषयां प्रज्ञां तथा च निरुक्तम्—

कतुंदधिकाः कर्मवाप्रज्ञाविति । सद्यस्तदानीमेवस्वोदयकालएवपरियन्ति परितोगच्छन्ति निर्वह-
न्तीत्यर्थः तत्तद्भूभागविशेषेणसूर्यस्योदयोज्योतिःशास्त्रेप्रदर्शितः—उदयोयोलङ्कायांसोस्तमयःस-
वितुरेवसिद्धपुरे । मध्याह्नोयमकोट्यारोमकविषयेऽर्धरात्रःस्यादिति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

जानत्यहः प्रथमस्यनामशुक्राकृष्णादजनिष्टश्चितीची ।

ऋतस्ययोपानमिनातिधामाहरहर्निष्कृतमाचरन्ती ॥ ९ ॥

जानती । अहः । प्रथमस्य । नाम । शुक्रा । कृष्णात् । अजनिष्ट ।
श्चितीची । ऋतस्य । योपा । न । मिनाति । धाम । अहः । अहः ।
निः । कृतम् । आ । चरन्ती ॥ ९ ॥

उपाः प्रथमस्यमुख्यस्यप्रथमानस्य बाह्योदिवसस्यनामनमनमाममनजानतीभवगच्छ-
न्तीप्राणिनांप्रज्ञापयन्तीत्यर्थः सोपाः शुक्रास्वतोदीप्ता अतएव श्वितीचीश्चैत्यंगच्छन्ती प्रकाशं
प्राप्नुवन्ती कृष्णान्निष्ठैराचमसःसकाशादजनिष्ट प्रादुर्भवति यद्यपितमसःसकाशान्नोत्पद्यते त-
थापि तदन्तरभावितात्तत्तत्पद्यतेइत्युपचर्यते उत्पन्नास्ता ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्यधाम ते-
जोयुक्तंस्थानं योषामिश्रयन्तीनमिनातिनहिनस्ति तदीयंतेजोनपराभवति अपितुअहरहःसर्वेष्व-
हःसुनिष्कृतमाचरन्तीअलंकारशोभांकुर्वती यद्वा ऋतस्य सत्यभूतस्ययत्तस्यधामदेवयजनाख्यं
स्थानं योषामिश्रणशीलासती नमिनाति नहिनस्ति किंतु अहरहःसर्वेषु यागदिवसेषुनिष्कृतं
हविरादीनांप्रकाशनरूपमलंकारं आचरन्तीकुर्वती तादृश्युपा अजनिष्टेतिपूर्वब्राम्हणः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

कन्येवतन्वा उशाशदानाँ एपिदेविदेवमियंक्षमाणम् ।

संस्मर्यमानायुवतिः पुरस्तादा विर्वक्षाँ सिरुणुपेविभाती ॥ १० ॥ १० ॥

क॒न्याऽइ॒व । त॒न्वा । शाश॑दाना । ए॒पि । दे॒वि । दे॒वम् । इ॒य॑क्ष॒माणम् ।
स॒म्भ॑स्म॒य॑माना । यु॒व॒तिः । पुर॑स्तात् । आ॒विः । व॒क्षांसि॑ । कृ॒णु॒पे ।
वि॒द्भा॒ती ॥ १० ॥ ५ ॥

तन्वाशरीरेणशाशदाना शाशद्यमानास्पष्टतांमाप्नुवती शाशदानःशाशद्यमानइतियास्कः ।
कन्येवकमनीयाकन्यकेव कन्याकमनीयाभवतिक्रयनेनत्वयेतिवेतियास्कः । सायथाजनान्तिकेवि-
वसनासंचरति तथा हेउपः त्वं कन्याकमनीयाप्रगल्भासतीतन्वाशरीरेणशाशदानास्पष्टतां गच्छन्ती
दृश्यसे पश्चात्प्रगल्भासती हेदेविदेवनशीले इयक्षमाणं यदुमिच्छन्तं अभिमतंदातुमिच्छन्तं वा-
देवंद्योतनस्वभावंसूर्यरूपमियंएपिगच्छसि ततःपश्चाद्युवतियौवनोपेतासतीपुरस्तात्पत्युःसूर्यस्य
पुरतः संस्मयमानासमीपद्वसन्ती हास्यकुर्वतीविभातीअत्यन्तंभासमाना वक्षांसिवक्षसोपलक्षि-
तानवयवानाविष्कृणुषेप्रकटीकरोपि यद्वा युवतिरितिलुक्षोपमा यथालोकेप्रगल्भायोपि पुरस्ता-
त्प्रियतमस्यपुरतः संस्मयमानादन्तप्रदर्शनाय ईषद्वसनंकुर्वती वक्षांसिवक्षसोपलक्षितानिगोप्या-
निबाहुमूलस्तनादीनि आविष्करोति तथात्वमपीत्यर्थः यद्वा पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशि संस्मयमाना
स्मितोपमप्रकाशंकुर्वती युवतिः सर्वेषुभावेषुमिश्रणशीलावक्षांसिवक्षइतिरूपनाम दन्तस्था-
नीयानिनीलपीतादीनिरूपाण्याविष्करोपि ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयमथमपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथैकादशी—

सु॒सं॒का॒शा॒मा॒तृ॒मृ॒ष्टे॒व॒यो॒पा॒वि॒स्त॒न्व॒कृ॒णु॒पे॒दृ॒शे॒कम् ।

भ॒द्रा॒त्व॒मृ॒पो॒वि॒त॒रं॒व्यु॒च्छ॒न॒त॒त्ते॒अ॒न्या॒उ॒प॒सो॒न॒श॒न्त ॥ ११ ॥

सु॒सं॒का॒शा । मा॒तृ॒मृ॒ष्टा॒इ॒व । यो॒पा । आ॒विः । त॒न्व॒म् । कृ॒णु॒पे ।

दृ॒शे । क॒म् । भ॒द्रा । त्व॒म् । उ॒पः । वि॒स्त॒र॒म् । वि । उ॒च्छ॒ । न । त॒त् ।

ते । अ॒न्याः । उ॒प॒सः । न॒श॒न्त ॥ ११ ॥

हेउपोदेवि मातृमृष्टामातृभिर्जननीभिःशुद्धीरुनायोपेव सुसंकाशाअत्यर्थं प्रकाशमानान्वं
दन्वंस्वकीयांतनुं दृशेसर्वेषांदर्शनायआविष्कृणुषे प्रकटयसि यथालोकेमात्रादिना स्वलंरुता

शोभनासती स्वकीयं लावण्योपेतं सर्वशरीरं दर्शनाया विष्करोति तद्वत्त्वमपीत्यर्थः अत्र कमिति पा-
दपूरणः अत्र विशेषस्याभावात् शिशिरं जीवनायकमिति वत् तथा च यास्काचार्यः—मिताक्षरेष्वन-
र्थकाः कमीमिद्वितीति । यद्वा कमिति सुखवचनः सुखं यथा भवति तथा आविष्कण्ये इत्यर्थः हे उप-
यत एवं करोषि अतो भद्रा कल्याणशीला स्तुत्यावितरं व्युच्छ आवरकमन्धकारं विप्रकृष्टं यथा भव-
ति तथा विदासय अत्र यद्यपि विशेषेण श्रुतः तथापि प्रकाशनवित्यंत्वात् परिहरणीयत्वाच्च व्युदस-
नीयं तमप्येति गम्यते किंच ते तव तव व्युदसनं अन्या उपसः अतीता आगामिन्यश्च न नरांत नव्या-
मुवन्ति तथा न्युच्छेति भावः न शिष्याधिकर्मा इन्वति न शति इति व्याप्तिकर्मसुपाठात् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

अश्वावती गोमती विश्ववारा यतमाना रश्मिभिः सूर्यस्य ।
परां च यन्ति पुनराचयन्ति भद्रानामुवहमाना उपासः ॥ १२ ॥
अश्वः स्वती । गोः मती । विश्वः वाराः । यतमानाः । रश्मिभिः ।
सूर्यस्य । परां । च । यन्ति । पुनः । आ । च । यन्ति । भद्रा ।
नाम । उवहमानाः । उपासः ॥ १२ ॥

अश्वावतीः अश्ववत्यः बहुभिरश्वैस्तद्वत्यः तथा गोमतीर्बहुभिर्गोभिस्तद्वत्यः विश्ववाराः
विश्वे वारावरणीयाः कालायासां तास्तथोकाः सार्वकालीना इत्यर्थः यद्वा विश्वे वरितारोयास्तुताः
विश्ववाराः भवन्ति विश्वैर्वरणीया इत्यर्थः सूर्यस्परश्मिभिर्यतमानाः सूर्यरश्मिभिः साकंतमो-
निवारणाय प्रयत्नं कुर्वाणाः यद्यपि सूर्यरश्मय एव जगत्प्रकाशनाय प्रभवन्ति तथापि सूर्योदयात्पूर्वं
तमो निवारणस्यापेक्षितत्वात्तात्तामपि प्रयत्नमविरुद्धम् रश्मिदेवता अपि प्रकाशिका इत्यर्थः किंच
भद्रा भद्रं कल्याणं स्तुत्यं वानामनमनं सर्वजनानुकूल्यं बहमानाः धारयमाणाः उपासः उपोदेवताः
परां च यन्ति परायन्ति च तथा पुनराचयन्ति पुनरायन्ति च परस्परपेक्षयो भयत्रचशब्दः या एवातीतेषु
दिनेषु गतास्ता एव पुनः पुनर्दिनान्तरेष्वप्यायन्ति जगन्निर्वाहाय प्रतिदिनं गतागतं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

ऋतस्य रश्मिं नु यच्छमाना भद्रं भद्रं कर्तुं मस्मा सुधेहि ।
उपो नो अद्य सुहृद्वान्युच्छास्मा सुरायो मघवंत्सु च स्युः ॥ १३ ॥ ६॥

ऋतस्य । रश्मिम् । अनुद्यच्छमाना । भद्रम् । भद्रम् । ऋतुम् । अस्मात् ।
धेहि । उपः । नः । अद्य । सुहृवा । वि । उच्छ ।

अस्मात् । रायः । मघवन्त्सु । च । स्युरिति स्युः ॥ १३ ॥ ६ ॥

हेउपः ऋतस्य सत्यभूतस्यादित्यस्य रश्मिरशमीनानुद्यच्छमाना आनुकूल्येनमवर्तमानात्वं भद्रंभद्रं ऋतुं तत्तत्कल्याणस्तुत्यंवा लौकिकवैदिकंकर्यं तद्विषयांप्रज्ञांवा धेहि स्थापय हे-
उपः अद्येदानीं नोऽस्मदर्थं सुहृवासुष्टुजाहुतासनी व्युच्छ तमोविवासय प्रकाशंकुर्वित्यर्थः कि-
प्रथमिति तदुच्यते—मघवत्सु मघमिति धननाम हविर्लक्षणधनयुक्तेष्वस्मात्सुयजमानेषु रायश्चस्युः
बहुविधानि धनानि संभ्रयन्ति पूर्वोक्तेन ऋतुना सह समुच्चयार्थश्चशब्दः ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमपञ्चोवर्गः ॥ ६ ॥

उपाउच्छन्तीति त्रयोदशार्चचतुर्थसूक्तदैर्घवमसः कक्षीवत आर्षम् त्रैष्टुभमुपस्य उपाउच्छ-
न्तीत्यनुक्रान्तं विनियोगस्तु पूर्वसूक्तेष्वोक्तः ।

तत्र प्रथमा—

उपाउच्छन्तीसमिधाने अग्रा उद्यन्सूर्य उर्विया ज्योतिरश्रेत् ।

देवो नो अन्नं सविता न्वर्थं प्राप्तावी द्विषत् चतुष्पदित्यै ॥ १ ॥

उपाः । उच्छन्ती । समुद्यधाने । अग्री । उत्स्यत् । सूर्यः । उर्विया ।

ज्योतिः । अश्रेत् । देवः । नः । अन्नं । सविता । नु । अर्थम् । प्र ।

अप्तावीत् । द्विषत् । प्र । चतुःस्पत् । इत्यै ॥ १ ॥

पपोषाः समिधाने अग्री अग्नित्सामान्येनैकवचनं अग्निपुसमिध्यमानेषु सत्सु कर्मार्थं कर्तुं प्रयो-
गः उपः काले साहवनीयादयः प्रज्वाल्यन्ते उच्छन्ती तमोविवासयन्ती उर्विया उत्स्यद्दुलं ज्योतिः
प्रकाशं अभेदं सेवते प्रकाशते प्रकाशयति वा सर्वं किमिव उद्यन्सूर्यः उपमाप्रधाननिर्देशः उदितः
सूर्य इव सूर्योदयप्रकाशयति तेत्यर्थः अवत्तदुदयानन्तरं अस्मिन्कर्मणि वासविता देवः सर्वस्य
प्रेरकः सूर्यो नोऽस्पर्धनुस्मिन् अर्थवर्थशब्दोत्र विशेषणवाची नपुंसकलिङ्गः अप्यनयानिर्हणव-

नपांसीत्यादौ तथा दृष्टत्वात् । अरणीयं द्विषत् पादद्वयोपेतं मनुष्यादिरूपधनं प्राप्तावीत् अनुजाना-
तुददात्वित्यर्थः । तथा चतुष्पत् पादचतुष्टयोपेतं गवादिरूपधनं प्राप्तावीत् किमर्थं इत्यै द्विषदां च-
तुष्पदां च गमनाय यद्वा न इत्यादिसंबन्धः अस्मद्गमनागमनादिव्यापारायेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अमिनती दैव्यानि व्रतानि प्रमिनती मनुष्या युगानि ।

इयुषीणामुपमाशश्वतीनामायतीनां प्रथमोपाव्यद्यौत् ॥ २ ॥

अमिनती । दैव्यानि । व्रतानि । प्रमिनती । मनुष्या । युगानि ।

इयुषीणाम् । उपमा । शश्वतीनाम् । आयतीनाम् । प्रथमा ।

उपाः । वि । अव्यद्यौत् ॥ २ ॥

दैव्यानि व्रतानि देवसंबन्धीन्यग्निहोत्रादीनिकर्माणि व्रतमितिकर्मनाम् व्रतं कर्त्तुमिति तन्नामसु
पाठात् तानिकर्माणि अमिनती अहिंसती मानप्रदानेनानुकूलं कुर्वती तथा मनुष्याणां युगानियुगो-
पलक्षितानि मेपादिकालावयवान् प्रमिनती प्रकर्षेण हिंसन्ती आयुःक्षपयन्तीत्यर्थः यद्वा युगानि
युगमानि परस्परसंयोगं प्रमिनती हिंसन्ती वियोगं कुर्वतीत्यर्थः उपःकाले सर्वेयथायथं स्वस्वव्यापारा-
यगच्छन्तीति प्रसिद्धं किंच इयुषीणां गच्छन्तीनां अतीतानां शश्वतीनां नित्यानामुपसां उपमा ताभिः
सदृशीत्यर्थः सादृश्यं सदृशीरिदुःश्व इत्यशोकं । तथा आयतीनां प्रथमा आगामिनीनामुपसां प्र-
थमभाविनी सती व्यद्यौत् विशेषेण प्रकाशते यद्वा इयुषीणां गमनशीलानां पश्वादीनां शश्वतीनां
संततिप्रवाहरूपेण नित्यानां उपमा तद्वजित्येत्यर्थः तथा आयतीनां राज्यवसानसमये उत्पद्यमानानां
प्रज्ञावामादीनां प्रथमभाविनी उपस्यागतायां वाचोबुद्धयश्च स्फुरन्तीति प्रसिद्धम् तादृशी देवी व्यद्यौ-
त् प्राणिनामनुग्रहापद्योतते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

एपादिबोद्धृता प्रत्यं दर्शिज्योतिर्वसानासमना पुरस्तात् ।

ऋतस्य पन्थामन्वेति साधुप्रजानती वनदिशो मिनाति ॥ ३ ॥

ए॒षा । दि॒वः । दु॒हिता । प्र॒ति । अ॒दर्शि॑ । ज्योतिः । व॒स॒ना ।
 स॒म॒ना । पुर॒स्तात् । ऋ॒तस्य॑ । प॒न्था॒म् । अ॒नु॑ । ए॒ति॒ । सा॒धु ।
 प्र॒जान॒ती॒श्च॑ । न । दि॒शः । मि॒ना॒ति ॥ ३ ॥

एषोषाः दिवोद्योतमानात्मकस्यद्युलोकस्पदुहिता दुहितृस्थानीयाततउत्पद्यमानत्वादुहितेत्यु-
 पचयन्ते पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशिप्रतिप्रत्येकं अदर्शिदृश्यते सर्वेषामपिप्राणिनामाभिमुख्येनप्रकाशत-
 इत्यर्थः कीदृशीसाज्योतिर्वसना तेजोरूपंवल्लमाच्छादयन्ती तेजसाप्रकाशयन्ती समना सम्य-
 क्कनयित्रीचेष्टयित्री अन्तर्भावित्पण्यर्थोऽयं यद्वा सहयुगपदेव मन्यतेवबुध्यते प्राणिभिरितिसम-
 ना व्युत्पत्त्यनवधारणादनवग्रहः सातादृशी ऋतस्यादित्यस्यपन्थां पन्थानंमेरोःमान्तप्रदेशं अ-
 नुक्रमेणसाधुसम्यगेतिगच्छति सूर्योयत्रयत्रगच्छति तत्रतत्रपुरस्तादुपाअपिगच्छतीत्यर्थः सैव
 विशेष्यते—प्रजानतीव मियभूतस्यसूर्यस्यमार्गोमियापिगन्तव्यइतिचेतयन्तीव यथालोकेमिय-
 तमेऽनुरागयुक्ताकाचिद्भर्तारं सर्वास्ववस्थानुनविमुञ्चति तथेयमपीत्यर्थः किंच दिशःप्रागा-
 दिकानमिनाति नहिनस्ति किंतूपायत्रगच्छतिसाम्राचीत्येवंप्रागादिव्यवहारंकरोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उपो॑अ॒दर्शि॑शु॒न्धुवो॑न॒वक्षो॑नो॒धाइ॑वा॒विर॑र॒क्तमि॒याणि॑ ।
 अ॒द्भ्र॒सन्न॑स॒सतो॑वो॒धय॑न्तीश॒श्वत्त॑मा॒गात्पुन॑रि॒युपी॑णाम् ॥ ४ ॥
 उपो॑ इति । अ॒दर्शि॑ । शु॒न्धुवः॑ । न । वक्षः॑ । नो॒धाः॑श्च । आ॒विः ।
 अ॒रु॒त् । मि॒याणि॑ । अ॒द्भ्र॒सत् । न । स॒स॒तः । वो॒धय॑न्ती ।
 श॒श्वत्त॑त्मा । आ । अ॒गात् । पुनः॑ । आ॒र्ह्य॒युपी॑णाम् ॥ ४ ॥

एषोषाः उपोइतिनिपातद्वयसमुदायात्मकएकोनिपातः सर्वैःसमीपएव अदर्शिदृश्यते तद्वद्वान्तः-
 शुंधुवोनवक्षः अन्नकारउपमार्थीयः उपरिष्ठात्ययुज्यमानत्वात् यत्रतुप्रतिषेधोविवक्षितः तत्रपुर-
 स्तान्नकारःप्रयुज्यते तथाचपास्कः—पुरस्तादुपाचारस्तस्यपत्नितिषेधतीति तस्योदाहरणंनैन्द्रदेवम-
 मंसतेति उपरिष्ठादुपाचारस्तस्ययेनोपमिमीवेइति तस्योदाहरणंदुर्भर्तारं सोनसुरापामिति शुंधुरा-
 दित्यः सर्वेषांशोधकत्वात् तस्यप्रक्षोबक्षःस्थानीयोरश्मिसमूहः सयथाप्रकाशमानोदृश्यते तथेत्यर्थः

यद्वा शुन्ध्युरितिजलचरः श्वेतवर्णः पक्षिविशेषः सयथास्वकीयंवक्षः प्रकाशयन् दृश्यते तद्वदित्यर्थः
किंच नोधाइवपियाण्याविरक्तव नवनस्तोत्रंधारयतीति नोधाः एतन्नामामहर्षिः देवतास्तुतिव्याजेन
नानाविधैर्मन्त्रैः प्रियाणि स्वमनीषितान्याविष्कृतवान् तथैषापि स्वकीयानि सर्वलोकप्रियाणितेजां-
स्याविरकरोव किंच अद्भुतञ्च अत्राप्युपमार्थीयोनकारः अद्यतइत्यद्भुतं तस्यपाकायगृहेसीदती-
त्यद्भुतवपाचिकायोपि ससतोबोधयन्ती सायथास्वपतः पुत्रादीन्भोजनाय बोधयतितद्वद यद्वा अ-
द्येतिगृहनाम वस्तुतः अद्येतितन्नामसुपाठाव तत्रसीदतीत्यद्भुतवजननी सायथास्वपतः पुत्रादीन् उ-
पः कालेप्रबोधयति तथाभुवनाख्येगृहेसीदन्ती तत्रत्यान्प्राणिनः प्रबोधयन्तीयमुषाः आर्दयुपीणां
आगमनशीलानां स्त्रीणां प्येशश्वत्तमा आगावपुनः पुनरागच्छति प्रातर्नियतमागच्छन्तीनां वार-
योपितां मध्ये स्वयमेकासती नियतमागच्छतीत्यभिप्रायः अवनिरुक्तम्—उपादर्शिशुन्ध्युवः शुन्ध्यु-
रादित्यो भवति शोधनात्तस्मैव वक्षोभासोऽप्युडमिदमपीतरद्वक्ष एतस्मादेवाध्युतं काये शकुनिरपिशुंभ्यु-
रुच्यते शोधनादेवोदकचरौ भवत्यापोऽपिशुन्ध्युव उच्यन्ते शोधनादेव नोधाः ऋषिर्भवति नवनंदधाति-
सयथास्तुत्याकामाना विष्कुरुत एवमुपात्तुपाण्या विष्कुरुतेऽद्भुतद्वद्भुतं भवत्यद्भुतसादिनीतिवानसा-
निनीतिवाससतोबोधयन्ती शश्वत्तमागात्पुनरेषुपीणां स्वपतोबोधयन्ती शाश्वतिकतमागात्पुनरागा-
मिनीनामिवि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पूर्वे अर्धे रजसो अत्यस्य गवां जनित्र्यरुत प्रकेतुम् ।

व्युप्रथते वितरं वरीय आभापृणन्तीं पित्रो रूपस्था ॥ ५ ॥ ७ ॥

पूर्वे । अर्धे । रजसः । अत्यस्य । गवां । जनित्री । अकृत ।

प्र । केतुम् । वि । ऊम् इति । प्रथते । वितरम् । वरीयः । आ ।

उभा । पृणन्ती । पित्रोः । उपस्था ॥ ५ ॥ ७ ॥

अस्यस्यव्यापनशीलस्य विसृवस्वरजसोरञ्जकस्यान्तरिक्षलोकस्य रजःशब्दोऽन्तरिक्ष-
लोकवाची लोकारजास्युच्यन्ते इति यास्केनोक्तत्वात् । तस्यपूर्वे अर्धे पूर्वस्मिन्भागे जनित्री उत्पन्ना-
सती गवां दिशां रजसीनां वा केतुं ज्ञानं प्राकृतप्रकर्षेण करोति यद्वा रजसोरञ्जकस्याहः रजःशब्दो-
हर्वाची असृगहनीरजसी उच्येते इति यास्केनोक्तत्वात् । तस्यपूर्वे अर्धे पूर्वस्मिन्भागे उपः काले गवां वा-

चांजनित्रीजनयित्रीउत्पादयित्री उपःकालेसर्वेषांप्राणिनांवाचःस्फुरन्तीतिप्रसिद्धम् यद्वा अल्पस्य कर्मसुस्थितस्यजन्तोःकेतुंगमनागमनादिरूपंकर्म । केतुरितिकर्मनाम केतःकेतुरितितन्नामसुपा-
ठात् प्राकृतप्रकर्षेणकरोति किंच पित्रोःपालयिन्योर्द्यावापृथिव्योःउपस्थाउपस्थेउत्सङ्गेअन्तरा-
लपदेशेस्थित्वाउभाउभेद्यावापृथिव्यौ पृणन्तीस्वतेजसापूरयन्ती यद्वा उभाउभयोः पित्रोरितिसं-
बन्धः वितरंविशिष्टतरं वरीयःउत्तरतरंअतिविस्तीर्णयथाभवतितथाव्युपग्रथतेविशेषेणैवप्रख्याता-
भवति प्रकाशतइत्यर्थः उशब्देवधारणार्थःपादपूरणोवा मिताक्षरेष्वनर्थकाःकमीमिद्वितीति
यास्केनोक्तत्वात् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथपृष्ठी—

ए॒वेदे॒पापु॑रु॒तमा॑दृ॒शेकं॑ना॒जामि॑नपरि॒वृण॑क्तिजा॒मिम् ।

अ॒रेप॑सा॒तन्वा॑ उ॒शाश॑दाना॒नाभा॑दी॒पते॑नम॒होवि॑भा॒ती ॥ ६ ॥

ए॒व । इ॒त् । ए॒पा । पु॒रु॒तमा॑ । दृ॒शे । क॒म् । न । अ॒जामि॑म् ।

न । परि॑ । वृ॒ण॒क्ति । जा॒मिम् । अ॒रेप॑सा । त॒न्वा । शा॒श॒दाना॑ ।

न । अ॒र्जात् । र्प॑ते । न । म॒हः । वि॒भ्रा॒ती ॥ ६ ॥

एषोपा एवेद इच्छद्दएवकारार्थः एवमेवइदानीं भासमानप्रकारेणैवपुरुतमाविपुलतमा
अल्पन्तविस्तृतासती अजामिं विजातीयंमनुष्यादिजातिंनपरिवृणक्ति परितःसर्वतोऽनवर्जयति
तथा जामिसजातीयंदेवजातिंनपरिवृणक्ति नपरिवर्जयति मनुष्यादिकंदेवादिकंचतदुपलक्षितं
लोकद्वयंवाकारूपेणप्रकाशयतीत्यर्थः किमर्थमिति तदुच्यते—दृशेकं मुखेनसर्वेषांदर्शनायसुखंयथा
भवतितथासर्वान्दर्शयितुंवा किंच अरेपसा अपापया निर्मेदयान्त्वाशरीरेण शाशदाना शाशा-
द्यमाना शाशदानःशाशाद्यमानइनियास्कः । स्पष्टवांगच्छन्तीत्यर्थः विभातीविशेषेणप्रकाशयन्ती
साअर्भादल्पाद् पुत्रिकादेःसकाशान्नेपतेनगच्छति तमपिप्रकाशयति तथा महोमहोमेवादेः
सकाशान्नेपते नगच्छति तमपिप्रकाशयति पूर्वलोकद्वयंप्रकाशयति इत्युक्तं इदानीमस्मिल्लोके
परमाण्वादिपर्वतपर्यन्तंरुक्तांप्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

अ॒भ्रा॒ते॒व॒पुं॒स॒ए॒ति॒प्र॒ती॒ची॒ग॒र्ता॒रु॒गि॒व॒स॒न॒ये॒ध॒ना॒ना॒म् ।

जा॒ये॒व॒प॒त्य॑उ॒श॒ती॒सु॒वा॒सा॒उ॒पा॒ह॒स्वे॒व॒नि॒रि॒णी॒ते॒अ॒प्सः ॥ ७ ॥

अ॒भ्रा॒ता॒इ॒व । पुं॒सः । ए॒ति । प्र॒ती॒ची । ग॒र्त॒इ॒आ॒रु॒गि॒व । स॒न॒ये ।

ध॒ना॒ना॒म् । जा॒या॒इ॒व । प॒त्यै । उ॒श॒ती । सु॒वा॒साः । उ॒पाः ।

ह॒स्वा॒इ॒व । नि । रि॒णी॒ते । अ॒प्सः ॥ ७ ॥

अभ्रातेवभ्रातृरहितेवपुंसः पित्रादीन् प्रतीचीस्वकीयस्थानात्पतिनिवृत्तमुखीसतीएतिगच्छति यथालोकेभ्रातृरहितायोपिस्वोचितवासोलङ्कारादिलाभायपितृनेति सतिभ्रातरिसएवोचितं प्रदानादिनासम्यक्तोपयति तदभावात्पितरमेवप्राप्नोति यद्वा सतिस्वभ्रातरिसएवपितुः पिंडदानादिकंसन्तानकृत्यं करोति तस्याभावात्स्वयमेवतत्कर्तुं पित्रादीन् गच्छति तद्वदियमुपापिस्वोचितप्रकाशादिलाभायस्वप्रकाशदानायवा पितृभूतसूर्यमाभिमुख्येन गच्छति अयमेकोदृष्टान्तः तथा धनानांसनये गर्तारुगिव गर्तारोहिणीवैत्यपरोदृष्टान्तः गर्तइति गृहनाम कुदरो गर्तइति तन्नाम सुपाठात् अत्रौचित्येन राजपुरुषैः न्यायनिर्णेतुं भिक्षाधिष्ठितं स्थानमुच्यते तदारोहतीति गर्तारुक् यथालोकेकाचिद्रतभर्तृकायोपि धनानां स्वकीय रिक्थानां सनये लाभाय गतं मा गच्छति तांतु सप्त्या विचार्य वीर्यं रिक्थं लभते चेदक्षैः सन्ताड्य तदीयं धनं वितरन्ति तथेयमपि धनानां प्रीणनसाधनानां प्रकाशानांसनये लाभाय गर्तमाकाशं सूर्यनिवासस्थानं आरोहति देशविशेषाचारमपेक्ष्यैवं दृष्टान्ति तं किंच पत्ये उशती कामयमाना सुवासा दुकूलादिशो भनवसना स्वलंकृता पूर्व्वरजो दर्शनसमये मलिनवस्त्रासती स्नानानन्तरं शोभनवस्त्राभरणैः शोभमाना विशेषणपतिं भोगाय कांक्षतं तेन सह संक्रीडते तथेयमुपापि नैशेनान्धकारेणावृतत्वात् मलिनवसनापि भ्राते स्वतेजसावृतत्वात् सुवसनासती पतिस्थानीयेन सूर्येण साकं संक्रीडमाना हस्ते व हसनेव अप्सः दन्तस्थानीयानि रूपाणि नीलपीतादीनि यद्वा निरूप्यमाणानि पदार्थावावनि निरिणीते नितरां रिणीते गमयति प्रकाशयतीत्यर्थः यथालोकेकाचिद्रमणीयायोपि तस्मिन् व्याजेन दन्तान्विवृणुते तथेयमपि सर्वाणि रूपाणि प्रकाशयतीत्यर्थः अयं मन्त्रो निरुक्ते स्पष्टं व्याख्यातः—अभ्रातृकेवपुंसः पितृनेत्यभिमुखी सन्तानकर्मणे पिंडदानायनपतिं गर्तारोहिणीव धनलाभाय दाक्षिणाजी गर्तः स भ्रास्थानुर्गृणातेः सत्य-

संगरोभवतितन्त्रयापुत्रायापतिकासारोहतितांत्राक्षैराघ्नतिसारिक्थंलभतइति । जायेवपत्येका-
मयमानासुवासाऋतुकालेपूपाहसनेवदन्तान्विवृणुतइति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

स्वसास्वस्नेज्यायस्यैयोनिमरिगैरैत्यस्याःप्रतिचक्ष्येव ।

वृच्छन्तीरश्मिःसूर्यस्याज्यङ्केसमनगाइववाः ॥ ८ ॥

स्वसा । स्वस्ने । ज्यायस्यै । योनिम् । अरैक् । अर्प । एति ।

अस्याः । प्रतिचक्ष्येइव । विच्छन्ती । रश्मिः । सूर्यस्य ।

अञ्जि । अङ्के । समनगाःइव । वाः ॥ ८ ॥

स्वसा भगिनीरूपारात्रिः स्वस्नेभगिन्यैउपसे कीदृश्येज्यायस्यै यद्यपि एकस्मादेवान्तरिक्षा-
दुत्पन्नत्वात् परस्परंस्वसृभावः तथाप्यहःप्राथम्यात्तेजस्विन्याउपसोज्यायस्त्वं स्वयमेवसरतीति
वास्वसारात्रिः स्वस्नेज्यायस्यै उकरीत्याज्येष्टायै योनिउत्पत्तिस्थानं अपररात्ररूपं अरैक् अ-
रिचद् प्रादात् रेचयतीत्यर्थः तथाच पूर्वब्राह्मणं—रात्र्युपसेयोनिमरिगिति । दत्त्वाचअस्याउत्पन्ना-
याउपसः प्रतिचक्ष्येव ज्ञापयित्वैव स्वयमपसृत्यैतिगच्छति ज्यायस्यायामतायां तस्यैस्वस्थानं
दत्त्वा स्वयं तत्तन्निधौस्थातुमनुचितमिति विज्ञापयिष्यामिवापगच्छतीतिभावः एवमुत्पन्नोपाः सूर्यस्पर-
श्मिभिर्युच्छन्ती तमोविवासयन्ती अंजिव्यंजकंजगत् अङ्के अनक्तिप्रकाशयति किमिव
समनगाइव सम्यग्गमनहेतवः आपः समनाः ताः गच्छन्तीतिसमनगाःविद्युतः वाः वाताः
विद्युत्संपादिव यद्वा सम्यग्गमनायगच्छन्तीतिसमनगाः सूर्यरश्मयः तेइववाः वाताः संघी-
भूताः तेयथा अंजने जगत्प्रकाशयन्ति तथेत्यर्थः वातइत्यत्रतत्कारलोपश्छान्दसः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

आसांपूर्वासांमहंसुस्वमृणामर्पसापूर्वामभ्येतिपश्चात् ।

ताःप्रब्रवन्नव्यसो नूनमस्मेरेवदुच्छन्नुसुदिनाउपासः ॥ ९ ॥

आसाम् । पूर्वीसाम् । अहंसु । स्वसृणाम् । अपरा । पूर्वाम् ।
अग्नि । एति । पश्चात् । ताः । प्रत्नवत् । नव्यसीः । नूनम् ।
अस्मे इति । रेवत् । उच्छन्तु । सुदिनाः । उपसः ॥ ९ ॥

स्वसृणांपरस्परं स्वसृभावमापन्नानां स्वयंसरन्तीनां पूर्वासांपुरातनीनां आसामुषसां-
ध्ये अहंसु अहंसु प्रतिदिनं अपरा अन्या अद्यतन्युषाः पूर्वा अतीतदिवससंबन्धिनो मुपसंपश्चा-
त् अनुसृत्य अज्येति अभिमुखंगच्छति अव्यवधानेन गच्छतीत्यर्थः सर्वेष्वहःसु एव मेवाज्येति
नव्यसीः नवीयस्यः नवतरा आगामिन्यः ता उषासः उपसोऽपि नूनं निश्चयं प्रत्नवत् पुरातन्य-
इव सुदिनाः शोभनकर्मानुष्ठानसाधनदिवसाः शोभनदिनमुखावासेत्यः अस्मे अस्माकं रेवत् व-
हुधनविशिष्टं यथा भवति तथा उच्छन्तु प्रकाशयन्तु पूर्वतन्यो यथौच्छन्तथा आगामिन्योऽपि उच्छ-
न्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

प्रबोधयोपः पृणतो मघोन्यबुध्यमानाः पणयः ससन्तु ।

रेवदुच्छमघवद्भ्यो मघोनि रेवत्स्तोत्रे सूनुते जरयन्ती ॥ १० ॥ ८ ॥

प्र । बोधय । उपः । पृणतः । मघोनि । अबुध्यमानाः । पणयः ।

ससन्तु । रेवत् । उच्छ । मघवद्भ्यः । मघोनि । रेवत् । स्तोत्रे ।

सूनुते । जरयन्ती ॥ १० ॥ ८ ॥

हेमघोनि मघवति अस्मभ्यं दातव्यैर्बहुभिर्धनैस्तद्वति उपः हेउपो देवि पृणतः हविः प्रदानस्मा-
न्यजमानान्प्रबोधय प्रज्ञापय प्रतिबुद्धान्कुरु किंच पणयः व्ययासहिष्णवो वणिजः पणिर्दणि-
गभवतीति यास्कः । पणय इति लुब्धका अबुध्यमानाः यागादीन कुर्वाणाः अदानशीलाः अस्मच्छ-
न्नवः ससन्तु स्वपन्तु दीर्घनिद्रा भवन्तु म्रियन्तामित्यर्थः तथा च मघान्तरं—ससन्तुत्या अरातयो बो-
धन्तु शूररातय इति । किंच हेमघोनि अस्मद्गतहविर्भिस्तद्वति हेउपः मघवद्भ्यः हविर्लक्षणात्त-
वद्भ्यो यजमानेभ्यः तेषामर्थं रेवत् धनवत् समृद्धिमत उच्छविभाहि किंच हेसूनुते सुधुमनुष्या-

णां नेत्रि देवि जरयन्ती सर्वप्राणिनः क्षपयन्ती त्वं स्तोत्रे स्तुतिकर्त्रे यजमानाय तदर्थं रेवद्धनवत् स-
मृद्धार्थं उच्छेतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमेष्टमो वर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी-

अवेद्यमंश्चैद्युवतिः पुरस्ताद्युद्धे गवामरुणानामनीकम् ।
विनूनमुच्छादसंति प्रकेतुर्गृहं गृहमुपतिष्ठते अग्निः ॥ ११ ॥

अव । द्यम् । अश्चैत् । युवतिः । पुरस्तात् । युद्धे । गवाम् ।
अरुणानाम् । अनीकम् । वि । नूनम् । उच्छात् । असंति । प्र ।
केतुः । गृहम् । गृहम् । उप । तिष्ठते । अग्निः ॥ ११ ॥

इयमुपाः युवतिः यौवनोपेता योमित्स्थानीया यद्वा सर्वेषु भावेषु मिश्रयन्ती पुरस्तात्पूर्वस्यां
दिशि अवाश्चैव अत्यर्थमागच्छति वर्धते वा अत्रावशब्दो विनिग्रहार्थः न्यवेति विनिग्रहा-
र्थी यावितियास्केनोक्तत्वात् । तत्कथमवगम्यत इति तत्राह-इयं अरुणानां अरुणवर्णानां गवाम-
सिद्धानामेतन्नामकानामश्वानां वा अनीकं समूहं युंक्ते रथे योजयति अरुणयोगादुपसांशवा-
सवितुरिति यथालोके वाहनसन्नाहं दृष्ट्वा प्रयाणमनुमीयते तथात्राप्यरुणरश्मीनामश्वानां दर्शनादु-
पा आगच्छतीत्यध्यवसीयते यद्वा अरुणानां रश्मीनां समूहं युंक्ते तथा नूनं निश्चयं एषाद्युच्छाद
तमो विवर्जयिष्यति यत इयं गा युनक्ति अतएव कारणात् यथालोके स्वसन्नाहं दृष्ट्वा दयानुमीयते
तथात्रापीत्यर्थः तादृशी सा असति असत्त्वा येन रूपे अन्तरिक्षे अतिरोधायकत्वाद्दशो भनेतम-
सिवाकेतुः केतुस्थानीया ज्ञापयित्री प्रकर्षेण विविधं भासत इति विशेषः उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्या-
हारः यद्वा असति तमोरूपेण च करेण केतुः प्रकर्षेण ज्ञापयित्री सती नूनं च्युच्छादिति पूर्वधान्यः त-
स्मिन्काले अग्निः आहवनीयादिरूपो गृहं गृहं सर्वं यजमानगृहं अग्निहोत्राद्यर्थमुपतिष्ठते उप-
तिष्ठते दीप्यत इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

उत्तेवयंश्चिद्वसतेरपमन्नरश्चयेपितुभाजोव्युद्यौ ।

अमासतेवहसिभूरिवाममुपोदेविदाशुपेमर्त्याय ॥ १२ ॥

उत् । ते । वयः । चित् । वसतेः । अपमन् । नरः । च । ये ।

पितुःभाजः । विऽउद्यौ । अमा । सते । वहसि । भूरि । वामम् ।

उपः । देवि । दाशुपे । मर्त्याय ॥ १२ ॥

तेतव्युद्यौसत्यां वयश्चित् गमनवन्तःपक्षिणोऽपि चिदित्येषोऽपिशब्दार्थः निपातानाम-
नेकार्थत्वात् उच्चावचेष्वर्थेषु निपतन्तीति यास्केनोक्तत्वात् वसतेर्निवासस्थानानीडादेरुत् ऊर्ध्वं
अपमन् पतन्ति पूर्ववाक्ये गृहं गृहमुपतिष्ठते अग्निरित्युक्तत्वात्तदपेक्षयापिशब्दः किंच नरश्चमनु-
ज्याश्च पितुभाजः अन्नवन्तः अन्नार्थिनः कृषिवाणिज्यादिकर्तारः स्वस्वव्यापारार्थमुत् उन्मुखाः
अपमन् गच्छन्ति तथाचमन्नान्तरं-पद्वदीयतउत्पातयतिपक्षिणइति । एवंव्युद्यौसत्यां हेदेवि दे-
व्यनशीलेऽपोदेवते अमागृहे देवयजनाख्ये सते तिष्ठते यजमानायतदर्थं अमेतिगृहनाम अमाद-
मइतितन्नाममुपठितत्वात् यद्वा अमासहहूयमानेनाग्निनासह निवसतेयजमानाय अमावसेता-
मित्यादौ तत्कार्येणयोगात् मर्त्यायमनुष्यायदाशुपेहविर्दत्तवतेयजमानाय भूरिवामं बहुशोभनं
धनं वहसिप्रापयति ॥१२॥

अथत्रयोदशी-

अस्तोद्विस्तोम्याब्रह्मणामेवीरुधध्वमुशतीरुपासः ।

युष्माकंदेवीरवसासनेमसहस्रिणंचशतिर्नचवाजम् ॥ १३ ॥ १ ॥

अस्तोद्वम् । सोम्याः । ब्रह्मणा । मे । अवीरुधध्वम् । उशतीः ।

उपसः । युष्माकम् । देवीः । अरवसा । सनेम् । सहस्रिणम् ।

च । शतिर्नम् । च । वाजम् ॥ १३ ॥ १ ॥

एवंसूक्तद्वयोक्तरीत्याबहुधास्तुत्वा तांचस्तुतिं अनयानिवेदयित्वास्वाभीष्टं प्रार्थयते हेस्तो-
म्याः स्तोमस्तोजतदर्हन्तीतिस्तोम्याःस्तुत्यर्हाःउपसः यतोयूयंतादृश्यः अतोमेमत्स्वभूतेन
ब्रह्मणासूक्तद्वयगतमन्त्ररूपेणस्तोजेणास्तोद्वंस्तुताभवत् किंच हेउपासः उपसः उशतीस्तोतृन-
स्मान् अस्मत्समृद्धिं वा कामयमानायूर्यं अवीवृधध्वं अस्मान्प्रवर्धयत् किंच हेदेवीः देव्योदेवन-
शीलाः युष्माकं अवसायुष्मत्संबन्धिनारक्षणेनवयं सहस्रिणं सहस्रसंख्याकं अभीष्टधनं सने-
मलभेमहि तथाशतिनंचवार्जं शतसंख्याकं अपरिमितं धनं सनेम युष्मत्कृतेन शतसहस्रपरि-
मितधनादित्परक्षणेनवयमपि अर्थिभ्यः सहस्रपरिमितस्य धनस्य सनितारो भवेमेत्यर्थः ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य मथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

प्रातारन्नमिति सप्तैषं स्रंसूक्तं काक्षीवतं दानस्यस्तुयमानत्वादानदेवत्वं यातेनोच्यते सा-
देवतेति परिभाषितत्वात् त्रैष्टुभं उपइत्यादिके द्वे जगत्यौ प्रातारन्नं सप्तस्वनयस्य दानस्तुतिरुपजग-
त्पावित्यनुक्रमणिका ।

तत्र मथमा—

प्रातारन्नं प्रातर्त्वितां दधाति तंचिकित्वान् प्रतिगृह्यानि धत्ते ।
तेन प्रजां वर्धयमान आयुं राघस्पोषेण स च ते सुवीरः ॥ १ ॥

प्रातर्त्वि । रत्नम् । प्रातः । इदृत्वा । दधाति । तम् । चिकित्वान् ।
प्रतिगृह्ये । नि । धत्ते । तेन । प्रजाम् । वर्धयमानः । आयुः ।
रायः । पोषेण । स च ते । सुवीरः ॥ १ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते—दैर्घ्यतमसः कक्षीवान्नामऋषिः ब्रह्मचर्यं चरिष्यन् वेदाभ्यासापगु-
रुकुटेचिरकाटमुपित्वेदानं सम्पगधीत्यव्रतानि चरित्वा तेनानुज्ञातः पुनः स्वगृहं प्रति प्रयास्यन्म-
ध्ये मार्गे राघोविश्रान्तः प्रभाते भावयव्यस्य पुत्रः स्वनयो नाम राजा अनुचरैः सह कीडमानोऽकस्मा-
त्कक्षीवतोऽन्तिकमाससाद् सचरयसाप्रतिबुद्धः सहस्रोत्तस्थौ वंचराजापाणिं गृहीत्वा स्वकी-
यमासनमुपवेश्यास्य सौन्दर्यमवगत्य स्वकन्याप्रदानमनाभमच्छ भगवन् कस्य पुत्रः किं नामात्यमिति
सचपृष्ठो मातरं पितरं च स्ववृत्तान्तं आचक्षत् सचराजा संभ्राज्य इत्यवगत्य मुदितमनाः स्वगृहं प्राप्या-
स्मैमधुपकं मारुच्यप्यवस्रमात्पादिभिः पूजयित्वा सरथा दशकन्याः शतं निष्कान् शतं पुंगवानां

शतंगवांपृथ्युत्तरसहस्रं पुनरेकादशरथांश्च प्रादात् सच सर्वमनुक्रमेण प्रतिगृह्य दीर्घतमसो न्तिकमा-
 गत्य तस्मै प्रादर्शयत् ननु कक्ष्यानामाश्वबन्धनीरज्जुस्तद्वान् कक्षीवान् अश्वबन्धनं च राज्ञ एवोचितं
 अतोऽस्य राजन्यत्वात्प्रतिग्रहो नोपपद्यते याजनाध्यापने चैव विशुद्धाच्च प्रतिग्रह इति स्मरणात् तस्मा-
 द्ब्राह्मणस्यैवाधिकारो न तु क्षत्रियस्येति नैपदोषः यद्यप्यसौ कर्लिङ्गाख्यस्य राज्ञः पुत्रः तथापि तेन क-
 लिंगेन स्वयं वृद्धत्वात्पत्योत्पादनाय सामर्थ्यमलभमानेन तदुत्पादनाय याचितो दीर्घतमाऋषिः उशि-
 ङ्गामिकां अपत्योत्पादनाय प्रेषितयाराजमहिष्यातिजरठेन मर्हपिणा सहरन्तुं लज्जमानया स्ववस्त्राभ-
 रणैरलंकृत्य स्वप्रतिनिधित्वेन प्रेषितामुशिङ्गामिकां योषितं दासीमित्यवगत्य मध्वपूतेन जलेनाभिषि-
 च्य ऋषिपुत्रीकृत्वा तया सह रेमे तदुत्पन्नः कक्षीवानामऋषिः एतत्सर्वमस्माभिः पूर्वाध्याये नासंत्या-
 श्यामित्यब्रूते विस्तरेण प्रतिपादितम् अतोऽस्य क्षत्रियसंबन्धात् कक्षीवानिति नामोपपन्नं दीर्घतमसः
 परमर्षेरुत्पन्नत्वेन ब्राह्मणत्वात्प्रतिग्रहोऽप्युपपन्न एव इदमादि सूक्तद्वयं स्वनयस्य राज्ञोदानप्रशंसाख्या-
 नप्रतिपादकम् नन्वनुक्रमण्यां स्वनयस्य दानस्तुतिरिति दानतुष्टो भावयव्यन्तुवष्टेति चोभयप्रस्तो-
 तव्यं भिन्नमेवानुगम्यत इति उच्यते—उत्तरसूक्तस्य प्रथमाया मृचि अधिक्षियतो भाव्यस्येति दातुर्भा-
 वयव्यस्य श्रूयमाणत्वात् तत्प्राथम्यमुपजीव्य पृथगुपात्तं वस्तु तस्तु पितुर्नाम्ना पुत्रस्य व्यवहर्तव्यत्वात्
 तथा आरुद्रास इत्यादौ बहुशः प्रयोगदर्शनात् स्वनयेन दत्ता इति तत्रैव सूक्ते स्वनयस्यापिश्रूयमाण-
 त्वाच्चोभयप्रापि दातृप्रतिग्रहीत्रोरेकत्वेनैकमेव दानप्रशंसारूपं आख्यानमिति प्रसिद्धं सच कक्षीवा-
 नानीतं सर्वपितुर्निवेदयन्परोक्षेणैव दानप्रकारं प्रशंसति स्वनयो नाम राजा प्रातरित्वा प्रातरेवात्मनः
 सकाशमागतः सन्न रत्नं रमणीयं निष्कादिकं प्रातःप्रभातकाले दधाति अस्मत्तन्निधौ स्था-
 पयति ददाति तं स्थापितं सर्वचिकित्वान् चेतनावान् अदुष्टमित्यवगतवान् प्रतिगृह्य स्वीकृत्य निधत्ते
 पितुः समीपे स्थापयति अनन्तरं तेन दत्तेन निष्कादिना प्रजापुत्रभृत्यादिरूपां वर्धयमानः पोषयन्
 आयुर्जीवित्तं च वर्धयन् सुवीरः शोभनैः वीरैः पुत्रभृत्यादिभिरुपेतः सन् रायस्योपेण धनानां पुनः
 पुनः वर्धनेन सच ते सौराजासंगच्छतामिति वदतु राशिप्रार्थयते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सुगुरं सत्सु हिरण्यः स्वश्वो बृहदस्मै वय इन्द्रो दधाति ।
 यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्त्वो मुक्षीजयेत्पदि मुत्तिनाति ॥ २ ॥

सुहृः । असत् । सुहिरण्यः । सुह्रश्चः । बृहत् । अस्मै । वयः ।
 इन्द्रः । दधाति । यः । त्वा । आह्यन्तम् । वसुना । प्रातः । इह ।
 मुक्षीजया इव । पदिम् । उत्सिनानि ॥ २ ॥

अत्र कक्षीवतः पिता आनीतेन धनेन संतुष्टो राजानं बहुप्रकारेणाशास्ते असौ स्वनयो राजा
 सुगुरसद्व शोभनेर्वहुभिर्गोभिः तद्वान्भवतु तथा सुहिरण्यः सुप्तुतहितरमणीयैर्धनेनैस्तद्वान्भवतु
 तथा स्वश्वः शोभनेरश्वैस्तद्वान्सन् अस्मै प्रदात्रे राज्ञे बृहत्पभूतं वयः अन्नमिन्द्रः परमेश्वरो धर्मदे-
 यता दधाति दधातु ददातु यतोऽयं राजा अस्मै गोहिरण्याश्वानानि बहुसंख्याकानि दत्तवान् अत-
 स्तेषामभिबृद्धिप्रार्थनोचितैव कस्येयमाशीरिति स उच्यते यः यो राजा हेमातरित्वः प्रातरागामि-
 न्नतिथेषुत्र आयन्तं गुरुकुलादागतं पदिं पथिकं यदृच्छया गन्तारं त्वात्वां वसुना अन्नसाधनेन गवा-
 दिधनेनोत्सिनानि गमन्तः उत्कृष्टं वध्नाति गर्तिनिरुणद्धीत्यर्थः प्रतिबन्धे दृष्टान्त उच्यते—मुक्षीज-
 येवपदिं मुच्यमाना सति पन्धनं जयतीति मुक्षीजा मृगपक्ष्यादिवन्धनीरज्जुः तथा पाशकोपथाप-
 दिं गन्तारं मृगपक्ष्यादिकं उत्सिनानि वध्नाति तथामया अननुज्ञातमपित्वां गमनं प्रतिबुध्य गवादी-
 ष्टदानादिना यो राजा तोषयति स एव भवत्विति पदिरिति पदं व्याचक्षाणेन यास्केन तदुदाहरणाय-
 यं मघ्रो व्याख्यातः—सुगुर्भवति सुहिरण्यः स्वश्वो मह्यास्मै वय इन्द्रो दधाति यस्त्वायन्तमन्नेन प्रातरा-
 गामिन्नतिथेषु मुक्षीजयेवपदिमुत्सिनानि कुमारो मुक्षीजामोचनाच्च स यनाच्च ततनाच्चेति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आयम्यसु कृतं प्रातरिच्छन्निष्टेः पुत्रं वसुं मत्तारथेन ।
 अंशोः सुतं पापय मत्सरस्य क्षयर्हीरिव धीयसूनुताभिः ॥ ३ ॥

आयम् । अय । सुहृत्तम् । प्रातः । इच्छन् । इष्टेः । पुत्रम् ।
 वसुं मत्ता । रथेन । अंशोः । सुतम् । पापय । मत्सरस्य ।
 क्षयत् । हीरम् । वध्नीय । सूनुताभिः ॥ ३ ॥

प्रातःपूर्वेद्युःप्रभातकालेऽयं धनं दत्तवान् तस्मिन्नेव काले सुखं शोभनस्य कर्तारं त्वां इच्छ-
न्मासुमिच्छन् कदाद्रक्ष्यामीतिकामयमानोऽहं अद्यास्मिन्दिने इदानीं वायं प्राप्नोस्मि अत्र यद्यपि
केवलं प्रातरित्येव श्रुतं न पूर्वेद्युरिति तथापि अद्यापि मित्युक्तत्वादर्थान्पूर्वेद्युःप्रातरिति गम्यते की-
दृशं इष्टेः इष्टस्येष्टसाधनस्य यागस्य वा पुत्रं पुरुषातारं पुत्रः पुरुषाय तद्वित्यास्कः । कर्तारमि-
त्यर्थः केन साधनेनेति तदुच्यते—वसुमतारथेन सप्तृद्धधनवतारथेन साधनेन यद्वा तेन सहेतिसहा-
र्थे तृतीया किंच तदानीं तेन सप्तृद्धेन धनेनांशोः अंशुमतः बह्वीरूपस्य मत्सरस्य मादनसाधनस्य सो-
मस्य मत्सरः सोमो मन्दते स्त्वृत्तिकर्मण इति निरुक्तम् । तस्य सुखं अभिपुत्रं रसपायय आत्मानं पायय
इष्टसाधनं सोमयागं कुर्वित्यर्थः कृत्वा च क्षयद्वारं क्षियन्तो निवसन्तो वीराः पुत्रभृत्यादयो यस्य तं-
सादृशं त्वदिष्टसाधनबहुधनप्रदातारं सूनृताभिः प्रियसत्यात्मिकाभिर्वाग्भिः वर्धय सप्तृद्धं कुरु पुत्र-
भृत्यादिवीरैः यथा प्रवृद्धो भवति तत्थाकामयस्वेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उपक्षरन्ति सिन्धवो मयोभुव ईजानं च यक्ष्यमाणं च धेनवः ।
पूणन्तं च पपुंरि च श्रवस्य बौधूतस्य धारा उपयन्ति विश्वतः ॥ ४ ॥
उप । क्षरन्ति । सिन्धवः । मयः । भुवः । ईजानम् । च ।
यक्ष्यमाणम् । च । धेनवः । पूणन्तम् । च । पपुंरिम् । च ।
श्रवस्य बवः । घृतस्य । धाराः । उप । यन्ति । विश्वतः ॥ ४ ॥

पूर्वस्यामृच्यानीतेन धनेन सोमयागं कुर्वित्युक्तम् तमेव सोमयागं फलप्रदर्शनेन स्तौति सिन्ध-
वः स्यन्दनशीलाः प्रसुवत्यो धराः सिन्धुः स्यन्दनादित्यास्कैः । मयोभुवः सुखस्य भावयि-
त्र्यः मय इति सुखनाम मयः सुगम्यमितितन्नाम सुपाठाद् धेनवः प्रीणयिन्योगावः ईजानं सो-
मयागं अनुतिष्ठन्तं तथा यक्ष्यमाणं यक्ष्य इति प्रणीतं कुर्वन्तं च न केवलं मीजानं अपि तु यक्ष्य इत्यध्य-
यसितवन्तमपि उप उपेत्य क्षरन्ति स्रवन्ति प्रीणयन्तीत्यर्थः न च पूर्वस्यामृचिसोमं पिबेत्पुक्त्वात्सर्वे-
षां सोमयागानां अग्निष्टोमात्मकज्योतिष्टोमस्य प्रकृतस्य ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेतेति स्वर्गपुवफ-
लत्वेन श्रुतः नगवादि कमिविवाच्यम् स्वर्गवद्गवादि कामनयापि सोमयागस्य कर्तुं शक्यत्वान्न के-

वलंसोमयागमनुतिष्ठतामेवमहत्फलं अपितुमुक्तसाधनानिकर्मान्तराणि अधितिष्ठतामपि-
हत्फलमस्त्येवेतिदर्शयति पृणन्तंपितृन्प्रीणयन्तं पपुरिं प्रीणनशीलं इष्टदातारं प्राणिनः सर्वदामी-
णयन्तंचपुरुषं श्रवस्त्वोऽन्नमिच्छन्त्यः अन्नसमृद्धिहेतवोघृतस्वधाराः यद्वा घृतकुल्याविश्वतः
सर्वतः उपउपेत्ययन्तिप्रामुबन्ति प्रीणयन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नाकस्यपृष्ठेअधितिष्ठतिश्रितोयःपृणातिसहदेवेपुंगच्छति।
तस्माआपोघृतमर्पन्तिसिन्धवस्तस्माइयंदक्षिणापिन्वतेसदा॥५॥

नाकस्य । पृष्ठे । अधि । तिष्ठति । श्रितः । यः । पृणाति । सः ।
ह । देवेपु । गच्छति । तस्मै । आपः । घृतम् । अर्पन्ति । सिन्धवः ।
तस्मै । इयम् । दक्षिणा । पिन्वते । सदा ॥ ५ ॥

सोमयागप्रशंसाप्रसंगेनसामान्यतोदानमेतदादिभिस्त्रिभिःप्रशंसति यद्वा सोमस्यैवस्तुत-
त्वादक्षिणाशब्दस्ययागएवमसिद्धत्वाच्च सूक्तपरिसमाप्तेःसोमयागएवमस्तुयते यः योमर्त्यः पृणा-
ति हविरादिदानेनदेवादीन्प्रीणाति सनाकस्य कमितिमुखनाम तद्विरुद्धमकं नविद्यते अकंदुः
खंतत्साधनंपापंचेति नाकोद्युलोकः तथाश्रूयते—नवाअमुंलोकंजग्मुपेकिंचनाकमिति । तस्यपृ-
ष्ठेउन्नते उपरिदेशेभ्रितंसन्नधिअधिकं आकल्पान्तंतिष्ठति यद्वा अधितिष्ठति अधिष्ठायप्रमुखो-
भूत्वातिष्ठति नकेवलंस्वर्गाश्रयणं किंतु देवेपुमध्येगच्छतिवर्तते स्वयमेवदेवोभवतीत्यर्थः
हेतिप्रसिद्धौ तस्मैप्रीणयित्रे पुरुषायसिन्धवः स्यन्दनशीलाः आपः घृतंतेजोवत्सारं अर्प-
न्ति गच्छन्ति रसवत्प्योभवन्तीत्यर्थः किंचेयंभूमिरपि दक्षिणासस्यादिफलसंपादनदक्षासती
सदा सर्वकालं पिन्वते सेचयति तोषयतीत्यर्थः दातुः जीवनसाधनाभ्युदयानि रुचिराणिस-
मृद्धानिभवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

दक्षिणावतामिदिमानिचित्रादक्षिणावतांदिविसूर्यासः ।

दक्षिणावन्तोअमृतंमजन्तेदक्षिणावन्ःप्रतिरन्तुआयुः ॥ ६॥

दक्षिणाध्वताम् । इत् । इमानि । चित्रा । दक्षिणाध्वताम् । द्विवि ।
सूर्यासः । दक्षिणाध्वन्तः । अमृतम् । भजन्ते । दक्षिणाध्वन्तः ।
प्र । तिरन्ते । आयुः ॥ ६ ॥

दक्षिणाध्वतां बहुविधगोहिरण्यादिरूपदक्षिणाप्रदातृणां दृच्छद्दण्डकारार्थः तेषामेवार्थं
इमानि भूमौ दृश्यमानानि चित्राणि चायनीयानि सक्चंदनमणिमुक्तादिरूपाणि द्रव्याणि समृद्धानि
भवन्तीति शेषः किंच दक्षिणाध्वतामेव दिवि द्युलोके सूर्यासः सूर्यसंबन्धिनो लोकाः तदनुगृहीता भो-
गावा समृद्धा भवन्ति किंच दक्षिणाध्वन्त एव अमृतं जरामरणरहितं स्थानं भजन्ते सेवन्ते यद्वा दाने-
नापहृतपाप्माना आत्मानं विदित्वा अमृतमविनाशमोक्षं भजन्ते प्राप्नुवन्ति यज्ञेन दानेनेति श्रुतेः ।
किंच दक्षिणाध्वन्त एव आयुः प्रतिरन्ते अतिदीर्घमायुष्यन्तं भति वर्धयन्ति प्रपूर्वस्तिरतिवर्धना-
र्थः इदितिसर्वत्र संबध्यते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

मापृणन्तो दुरितमेन आरन्माजारिपुः सूर्यः सुव्रतासः ।
अन्यस्ते पापपरिधिरेस्तु कश्चिदपृणन्तमभिसंयन्तु शोकाः ॥ ७ ॥ १० ॥

मा । पृणन्तः । दुःइतम् । एनः । आ । अरन् । मा । जारिपुः ।
सूर्यः । सुव्रतासः । अन्यः । तेषाम् । परिधिः । अस्तु । कः ।
चित् । अपृणन्तम् । अजि । सम् । यन्तु । शोकाः ॥ ७ ॥ १० ॥

अन्वयस्य तिरैकाग्र्यादानं प्रशंसितुमाह—पृणन्तो देवा दीन्हविरादिनापीणयन्तः सन्तः दुरितं
दुष्टं यथा भवति तथा प्रार्थदुःखं एनः तत्साधनं पापं च मारन् माप्राप्नुवन् न केवलं क्षातार एव अपितु सूर-
यः देवानां स्तोतारो विद्वांसो माजारिपुः जरयान् जीर्णान् भवेयुः तथा सुव्रतासः शोभनरुच्छ्रचान्द्रा-
यणादि नियमवन्तो ऽपि माजारिपुः तर्ह्येतामन्योजनः कश्चित्स उच्यते तेषां दातृणां स्तोतृणां वान्यः
तेज्योऽन्यो यः को ऽपि पुरुषः परिधिः पापस्य परितो धारको ऽस्तु यद्वा अन्योऽन्यः कश्चन पापदेवः
तेषां परिधिः परिधिस्थानी मोन्यवधायको ऽस्तु यथाग्नेः परिधिः स्वयं रक्षामहतिभिर्वाध्यमानः स्वा-
न्वर्हितपश्मिरक्षति तद्वद्व अथवा अन्यो धर्मविशेषस्तेषां परिधिः परिधानमस्तु कवचस्थानीयो ऽ-
स्तु तर्हि किं मामुयुरिति उच्यते अपृणन्तं देवा दीन् पीणयन्तं अदातारं शोकाः चित्तपीडाः तत्साधनाः

पाप्मानः अभिअभिमुखं संयन्तु सम्पक्वामुवन्तु वयं सुखिनो भवेमेत्यर्थः अत्र यद्यपि सामान्येन दानमात्रं स्तूपते तथाप्यस्य सूक्तस्य स्वनयदानस्तुतिरूपत्वाद्दुःस्तानि मायं त्वित्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य मथमेदशमो वर्गः ॥ १० ॥

अमन्दानिति पष्ठं सूक्तम् सप्तेत्यनुवर्तनात्सप्तर्चं आदितः पंचानां कक्षीवानृषिः षष्ठ्याभावव्यः सप्तम्यारोमशानामब्रह्मवादिनी आदितः पंचानां भावव्यव्यस्यस्तुतिरूपत्वात्सप्तदेवता मातेनोच्यत इति न्यायात् अन्ययोः षष्ठीसप्तम्योस्तु भावव्यव्यरोमशयोः संवादः षष्ठ्याभावव्यः सप्तम्यारोमशा यद्यपि स्वनयेन दत्ता इति श्रूयमाणत्वात्तस्यैवस्तुत्याभावं तथापि पितृपुत्रयोरभेदात् आरुद्रास इति वद पितृनाम्ना व्यपवर्तुं शक्यत्वात्पथमायापृचिभावव्यव्यस्येत्युक्तत्वाच्च भावव्यं तुष्टो वेत्येतदविरुद्धमित्युक्तं पूर्वसूक्त एव आदिनः पंचत्रिष्टुभः अन्त्ये अनुष्टुभौ तथा चानुक्तान्तं—अमन्दानितिकक्षीवान्दानतुष्टः पञ्चभिर्भावव्यं तुष्टावात्ये अनुष्टुभौ भावव्यव्यरोमशयोर्दपत्योः संवाद इति उक्तो विनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

अमन्दान्तस्तोमान् प्रभरे मनीषा सिन्धौ अधिक्षियतो भाव्यस्य ।
यो मे सहस्रम् अमिमीत सुवान् तूर्तराजा श्रवं इच्छमानः ॥ १ ॥

अमन्दान् । स्तोमान् । प्र । भरे । मनीषा । सिन्धौ । अधि ।
क्षियतः । भाव्यस्य । यः । मे । सहस्रम् । अमिमीत । सुवान् ।
अतूर्तः । राजा । श्रवं । इच्छमानः ॥ १ ॥

सिन्धौ सिन्धुदेशे यद्वा लक्षणया सिन्धुतीरे समुद्रतीरे अधिक्षियतः अधिनिवसतो भाव्यस्य भावव्यस्य सत्पुत्रस्य स्वनयस्येत्यर्थः तस्य अमन्दान् अनल्पान् स्तोमान् स्तोत्राणि तन्निष्ठबहुविधदानादीनां कीर्तनानि मनीषा मनीषया मिया निगयबुद्ध्या प्रभरे विशेषेण संपादयामि कस्तस्य विगेष इति तत्राह—अतूर्तः तेनाप्याहं सिनो यो राजा मे मदर्थं सहस्रं तत्संख्याकान्गमान् स्तुयन्ते तोषादपि निमवाः स्तोमपागाः तावदमिमीत संपूर्णधनमदानेन निर्मितवान् किमिच्छन् श्र-

वः सर्वैः श्रूयमाणां कीर्तिमालनेच्छमानः कामयमानः यतोयं आर्त्विज्याद्युपाधिनाविनाकी-
त्यर्थमेव बहुधनं प्रादात् अतस्तस्तौमीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

शतं राज्ञो नाधमानस्य निष्कान्छतमश्वान्प्रयतान्त्सद्य आदम् ।

शतं कक्षीवाँ असुरस्य गोनां दिवि श्रवो जरमाततान् ॥ २ ॥

शतम् । राज्ञः । नाधमानस्य । निष्कान् । शतम् । अश्वान् ।
प्रयतान् । सद्यः । आदम् । शतम् । कक्षीवान् । असुरस्य । गोनाम् ।
दिवि । श्रवः । अजरम् । आ । ततान् ॥ २ ॥

नाधमानस्य स्वीकर्तव्यमित्युच्चैर्याचमानस्य असुरस्य धनानां निरसितुः दानशीलस्य
राज्ञः स्वतेजसा दीप्यमानस्य स्वनयस्य निष्कान् आभरणविशेषान् इयत्ताविशेषविशिष्टानि
वासुवर्णानि शतं शतसंख्याकानि शतंसहस्रमित्यपरिमितवचनः अपरिमितान् सद्यः मार्थनान-
न्तरमेव कक्षीवानहं आदं आत्तवानस्मि स्वीकृतवानस्मीत्यर्थः तथाप्रयतान् शुद्धान् लक्षणोपेवा-
नश्वानध्वगमनसमर्थान् हयान् शतं शतसंख्याकान् आदं आत्तवान् तथा गोनां पुंगवानां बली-
वर्दानामित्यर्थः उत्तरमश्वेस्त्रीगवीनामभिधानात् तेषां शतं आदं एवंपदात्ताराजा दिवि द्युलोके
श्रवः कीर्तिं अजरं शाश्वतीं आततान् विस्तारितवान् गवादिप्रतिग्रहीताहं स्वर्गे कीर्तिमकरवमि-
त्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उपमाश्यावाः स्वनयेन दत्ता वधूर्मन्तो दशरथांसो अस्थुः ।

पृष्टिः सहस्रमनुगव्यमागात्सनंत्कक्षीवाँ अग्निपित्वे अह्नाम् ॥ ३ ॥

उप । मा । श्यावाः । स्वनयेन । दत्ता । वधूर्मन्तः । दश ।
रथांसः । अस्थुः । पृष्टिः । सहस्रम् । अनु । गव्यम् । आ । अगात् ।
सनत् । कक्षीवान् । अग्निपित्वे । अह्नाम् ॥ ३ ॥

स्वनयेनदत्ताः श्यावाः तद्वर्णाश्चैर्युक्तत्वात् श्यावाः वधूमन्तः आरूढाभिर्वधूभिः तद्वन्तः
 दश एतसंख्याकाः रथासोरथाः मामांउपास्थुः उपस्थिताः गव्यशब्दो गोसमूहवाची पट्टिः
 सहस्रमनुगव्यं पट्टचधिकंगवांसमूहः अन्वगात् अनुक्रमेण आगतः ततः आत्मानं परोक्षेण ब्रवीति
 तत्सर्वं प्रतिगृह्णायं कक्षीवान् अह्नां दिवसानां मध्ये अभिपित्वे संनिहितेऽहनि सनत् स्वीकृतं रथ-
 वध्वादिकं स्वपित्रे समर्पयति स्वयं वा स्वीकरोति अभिपित्वशब्द आसन्नकालवाची प्रपित्वशब्दवत्
 सच प्रपित्वे अभीक इत्यासन्नस्येतियां स्केनोक्तत्वादासन्नवचनः उपसर्गभेदेऽप्यर्थाभेदः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

चत्वारिंशदशरथस्य शोणाः सहस्रस्याग्रे श्रेणिं नयन्ति ।

मदच्युतः कृशनावतो अत्यान्कक्षीवन्त उदमृक्षन्त पञ्चाः ॥ ४ ॥

चत्वारिंशत् । दशरथस्य । शोणाः । सहस्रस्य । अग्रे । श्रेणिम् ।
 नयन्ति । मदच्युतः । कृशनावतः । अत्यान् । कक्षीवन्तः । उत् ।
 अमृक्षन्त । पञ्चाः ॥ ४ ॥

दशरथस्य दशसंख्याकरथवतः सहस्रस्य सहस्रसंख्याकानुचरोपेतस्य कक्षीवतो गो-
 यूथसहस्रस्य वामे पुरस्तात् शोणाः शोणवर्णोपिताः अश्वाः चत्वारिंशत् एकैकस्परथस्य चतु-
 ष्ये सति दशरथानां मिलित्वा चत्वारिंशदश्वा भवन्ति तेषु श्रेणिं पङ्क्तिं आश्रित्य नयन्ति रथानभि-
 मतदेशं प्रापयन्ति युक्ताश्वानियुक्तान्नथान् श्रेणिं श्रेणीभावं नयन्ति प्रापयन्ति एकैकं रथं चत्वा-
 रश्चत्वारः पञ्चपाकोरेण वहन्तीत्यर्थः अथ तान् कक्षीवन्तः कक्ष्याश्वसंघं विनीरज्जुः कक्ष्यारज्जुर-
 श्वस्येतियां स्केनोक्तत्वात् । ताभिस्तद्वन्तः यद्वा अंगिरसः पुत्राः सर्वेऽपि कक्षीवन्तः अथवा कक्षी-
 वदनुचराः सर्वेऽपि छत्रिन्यायेन कक्षीवन्तः पञ्चाघाताद्यन्वन्तः सन्तो मदच्युतो मदस्त्राविणः उद्ध-
 तान् शत्रूणां मदस्पृच्यावयितृन्वा कृशनावतः सुवर्णमयानां भरणमुक्तान् कृशानमिति हिरण्य-
 नाम कृशानं लोहमिति तन्नाम सुपाटात् सुवर्णाभरणोपेतान् अत्यान् सन्ततगमनशीलान् श्वान्
 उदमृक्षन्त अध्वश्रमजनितस्वेदापनयनाय उत्कृष्टं मार्जयन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

पूर्वामनुप्रयतिमाददेवस्त्रीन्युक्ताअष्टावरिधायसोगाः ।

सुबन्धवोयेविश्याइववाअनस्वन्तःश्रवणैपन्तपञ्चाः ॥ ५ ॥

पूर्वम् । अनु । प्रयतिम् । आ । ददे । वः । त्रीन् । युक्तान् । अष्टौ ।

अरिधायसः । गाः । सुबन्धवः । ये । विश्याःइव । वाः ।

अनस्वन्तः । श्रवः । ऐपन्त । पञ्चाः ॥ ५ ॥

इदानीं आनीतधनबन्धुभ्योनिवेदयन्नाह हेसुबन्धवः पूर्वाप्रयतिं पूर्वप्रदानंअनु तमनुसृत्य वक्ष्यमाणानि रथादीनि युष्मदर्थं आददे स्वीकृतवानस्मि यद्वा पूर्वा प्रयतिं प्रदेयंरथादिकं अनु दानक्रमेणैव आददे प्रतिगृहीतवानस्मि कानितानीति त्रीनष्टौचयुक्ता चतुर्भिश्चतुर्भिरेवधनैर्वा- युक्तान्नधानितिशेषः अत्रसंख्यापृथक्निर्देशोनविवक्षितः तथा अरिधायसः अरिभिरीश्वरैर्धा- रणीयाः बहुमूल्याअसंख्यातागाश्चाददे अत्रवक्ष्यमाणानि पूर्वं प्रतिगृहीतादधिकानीतिमुक्तं पूर्व- मेवपित्रेनिवेदितानां पुनर्बन्धुभ्योनिवेदानासंभवात् वधूमन्तोदशरथासोअस्थुरिति दशानां र- धानामुक्तत्वादवचनीनष्टावित्येकादशानांवक्ष्यमाणत्वाद्वधूविशिष्टानामन्येषोदाहुमनुचितत्वाच्चा- न्यानीतियुक्तम् उक्तानामेवानुवदनपक्षेदशवधूयुक्तरथाः एकोधनपूर्णइतिविवेकः उक्ता- नामेवरथादीनांपुनरभिधानं प्रकृष्टत्वज्ञापनार्थं सर्वेबाह्याआगताः वसिष्ठआगतइतिवत् इदानीं परोक्षेणाह सुबन्धवः शोभनाविधायोनिबन्धनोपेपातेतथोक्ताः यद्वा शोभनबान्धवोपेताः परस्परमनुरागयुक्ताइत्यर्थः विशः प्रजाः तत्रभवाविश्याः त्रियन्तइतिवाः व्राताः तकारलोप- श्छान्दसः विशांव्रातायथापरस्परमनुरागवन्तः तथैवैतेअपीत्यर्थः पञ्चाः अन्नवन्तः अन्निरसः सन्तानप्रभवायेसन्ति ते सर्वेसुबन्धवः अनस्वन्तः शकटवन्तः हविर्धानशकटोपलक्षितसोमयाग- वन्तःसन्तः श्रवः सर्वत्रश्रूयमाणांकीर्तिं ऐपन्त इच्छन्ति इच्छन्तु वा तदर्थमाददइतिशेषः॥५॥

अथषष्ठी-

आगंधितापरिगंधितायाकशीकेवजङ्गहे ।

ददातिमह्यंयादुरीयाशूनांभोज्याशता ॥ ६ ॥

आहंगंधिता । परिहंगंधिता । या । कशीकाइव । जङ्गहे । ददाति ।

मह्यम् । यादुरी । याशूनाम् । भोज्यां । शता ॥ ६ ॥

स्वनेयेनदत्ताः श्यावाः तद्वर्णाश्चैर्युक्तत्वात् श्यावाः वधूमन्तः आरुह्यानि
 दश एतःसंख्याकाः रथासोरथाः मामांउपास्थुः उपस्थिताः गव्यशब्दोमोस
 सहस्रमनुगव्यं पृथ्यधिकंगवांसमूहः अन्वगाव अनुक्रमेण आगतः ततः आत्मानं
 तत्सर्वप्रतिगृह्णायंकक्षीवान् अह्नां दिवसानां मध्ये अभिषित्वे संनिहितेऽहनि स
 वध्वादिकं स्वपित्रे समर्पयति स्वयं वा स्वीकरोति अभिषित्वशब्द आसन्नकालवत्
 सच पित्वे अभिषिक्त इत्यासन्नस्येति यांस्केनोक्तत्वादासन्नवचनः उपसर्गभेदे

अथचतुर्थी—

चत्वारिंशदशरथस्य शोणाः सहस्रस्याग्रे श्रेणिं नयन्
 मदच्युतः कृशनावतो अत्यान्कक्षीवन्त उदमृक्षन्

चत्वारिंशत् । दशरथस्य । शोणाः । सहस्रस्य
 नयन्ति । मदच्युतः । कृशनावतः । अत्यान् ।
 अमृक्षन्त । पञ्चाः ॥ ४ ॥

दशरथस्य दशसंख्याकरथवतः सहस्रस्य सहस्रसंख्यान
 मूथसहस्रस्यवाग्रेपुरस्तात् शोणाः शोणवणेपिताः अश्वाः चत्वारिंशदशरथानां
 मित्वा चत्वारिंशदश्वाभवन्ति तेषि श्रेणिं पञ्च
 मतदेशं प्रापयन्ति मुक्ताश्वानि मुक्तान्नथान् श्रेणिं श्रेणीभावं नयन्ति
 रश्मत्वारः पञ्चयत्नरेणवहन्तीत्यर्थः अथ सान् कक्षीवन्तः कृष्ण
 श्वस्येति यांस्केनोक्तत्वात् । तान्निस्तद्वन्तः यद्वा अंगिरसः पुत्राः
 वदनुचराः सर्वेऽपि छत्रिन्यायेन कक्षीवन्तः पञ्चाघासाद्यन्वन्तः स
 तान् शत्रूणां मदस्य च्यावयितृन्वा कृशनावतः सुवर्णमयनानाभिर
 नाम कृशानं दोहमितितन्नाममुपाठात् सुवर्णाभरणोपेतान् अ
 उदमृक्षन्त अप्यश्वमजनितस्वेदापनयनाय उत्कृष्टं मार्जयन्ति ॥

एकोनविंशेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्र अग्निहोतारमितिप्रथमं सूक्तमेकादशर्चं दिवोदासपुत्रस्य परुच्छेपस्यायं आग्नेयं आत्यष्टं संहिशर्ष इत्यस्याः षट्सप्तत्यक्षरातिधृतिः उत्कृत्यभिरुतिसंस्कृति- विरुत्यारुतिप्रकृतिकृत्यतिधृतिधृत्यत्यष्टिपुचतुरुत्तरशताक्षरमारभ्यचतुर्णांचतुर्णांपरित्यागेनैकैक- मुकंछन्दोजायते तथासत्यत्यष्टचतिधृतीउक्तसंख्योपेतेस्यातां एतत्सर्वच्छंदोग्रन्थे चतुःशतमु- त्कृतिरित्यादिसूत्रैःप्रतिपादितं तथाचानुक्रान्तं—अग्निमेकादशपरुच्छेपोदिवोदासिराग्नेयंतुपारु- च्छेपंसर्वभात्यष्टं तत्रातिधृतिः पठोति । सूक्तस्यविशेषविनियोगोलैंगिकः दशरात्रस्यपष्ठेहनिष्पा- तः सवनेप्रस्थितपाज्यानां पुरस्तादन्याऋचः कृत्वा प्राकृताभिधसहयष्टव्यं तत्राग्नीध्रस्यैषामथमा पठस्यमातः सवन इति खण्डे सूत्रितम्—अग्निहोतारं मन्ये दास्वन्तं दध्यद्दहमेजनुपपूर्वो अग्निरा इति ।

सैषामथमा—

अग्निहोतारं मन्ये दास्वन्तं वसुंसूनुंसहंसो जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।

य ऊर्ध्वयास्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा ।

घृतस्य विभ्राष्टि मनुवष्टिशोचि पाजुहानस्य सर्पिषः ॥ १ ॥

अग्निम् । होतारम् । मन्ये । दास्वन्तम् । वसुम् । सूनुम् । सहंसः ।

जातवेदसम् । विप्रम् । न । जातवेदसम् । यः । ऊर्ध्वया ।

सुऽअध्वरः । देवः । देवाच्या । कृपा । घृतस्य । विभ्राष्टिम् । अनु ।

वष्टि । शोचिपा । आऽजुहानस्य । सर्पिषः ॥ १ ॥

अग्निं सर्वासां देवसेनानां अग्रण्यं यज्ञेष्वग्रं नीयमानं वा होतारं अस्मद्यागं प्रति देवानामा- ह्वातारं यद्वा होमनिष्पादकं होतारं जुहोते हेतित्येवार्णवाभ्र इति यास्कः । अग्निमद्यहोतारमवृणीते- ति श्रुतेः । अग्निमग्रं आवहेति च अग्रे राह्वावृत्वं प्रसिद्धं अग्निहोतारं मन्ये एवं प्रति विशेषणं मन्य इति सं- वन्धः यद्वा यागनिष्पत्तेरेवोपेक्षितत्वादेतदेव विधेयविशेषणम् इतराणि वक्ष्यमाणविशेषणानि स्तुतिपराणि दास्वन्तं अतिशयेन दानवन्तं वसुं सर्वेषां निवासहेतुं सहसः सूनुं वटस्य पुत्रं अग्निः मन्थनकाले बलेन मथ्यमान उत्पद्यते इति पुत्रत्वमुपचर्यते जातवेदसं जातानां विदितारं जातप्रज्ञं जा- तवलंबा जातवेदशशब्दोपास्केन बहुधा निरुक्तः अग्रे जातवेदस्त्वेष्टान्तः—विप्रं जातवेदसं जात- विद्यं मेधाविनं ब्राह्मणमिव तं यथा बहु मन्यते तथा त्वामपि मन्ये स्तौमीत्यर्थः उक्तगुणविशिष्टोयो-

संभोगायप्रार्थितोभावयव्यः स्वभायरोमशामप्रौढेतिबुद्ध्यापरिहसन्नाह—भोज्या भोगयो-
ग्यैषा आगधिताआसमन्ताद्गृहीता स्वीकृता तथा परिगधिता परितोगृहीताआदरातिशयाय
पुनर्वचनं गध्यंगृह्णातेरितियास्कः । यद्वा आगधिता आसमन्तान्मिश्रयन्ती आन्तरं प्रजननेन
बाह्यं भुजादिभिरित्यर्थः गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मेतियास्कः । पूर्वस्मिन्पक्षे पुरुषस्य प्राधान्यं उत्तर-
स्मिन्स्तु योपितइतिभेदः कीदृशीसा या जंगहे अत्यर्थंगृह्णाति कदापि न मुंचति अत्यागेदृष्टान्तः—क-
शीकेव कशीकानामसूतवत्सानकुली सायथा पत्यासहचिरकालं कीडति न कदाचिदपि विमुंचति
तथैषा अपि किंच भोज्यैषा यादुरीया दुरित्युदकनाम रेतोलक्षणमुदकं प्रभूतं रातिददातीति या-
दुरी बहुरेतोयुकेत्यर्थः तादृशीसती याशूनां संभोगानां यशइति प्रजनननाम तत्संबन्धीनिक-
माणि याशूनिभोगाः तेषां शताशतान्यसंख्यातानि महदंदाति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

उपोपमेपरांमृशमामेदुभ्राणिमन्यथाः ।

सर्वाहमस्मिरोमशागन्धारीणामिवविका ॥ ७ ॥ ११ ॥

उप६उप । मे । परा । मृश । मा । मे । दुभ्राणि । मन्यथाः ।

सर्वा । अहम् । अस्मि । रोमशा । गन्धारीणाम् । इव । अविका ॥ ७ ॥ ११ ॥

रोमशानामवृहस्पतेः पुत्री ब्रह्मवादिनी परिहसन्तं स्वपतिं प्रत्याह—भोः पते मेमां द्वितीयार्थे
चतुर्थी उपोप द्वितीयउपशब्दः पादपूरणः उपेत्य परामृश सम्पक्स्पृश भोगयोग्यामवगच्छेत्यर्थः
यद्वा मेमम गोपनीयमंगउपोपपरामृश अत्यन्तमान्तरं स्पृश परामर्शाभावशङ्कानिवारयति मेमद-
न्नानि रोमाणिदन्नाणि मामन्यथाः अल्पानि माबुध्यस्व दन्मभर्कमित्यल्पस्येतिदभ्रं दभ्रोतेरि-
तियास्कः । अदभ्रत्वमेव विशदयति अहंरोमशाबहुरोमयुक्तास्मि यतोऽहमीदृशी अतः सर्वा
संपूर्णावयवास्मि रोमशत्वेदृष्टान्तः—गन्धारोणामविकेव गंधारादेशाः तेषां संरन्धिन्यविजाति-
रिव तद्देशस्था अवयोमेपायथारोमशाः तथाहमस्मि यद्वा गन्धारीणां गर्भधारिणीनां स्त्रीणां अ-
विका अत्यर्थं तर्पयन्ती योनिरिव तासां आपसवं रोमादिविकर्तनस्य शास्त्रनिषिद्धत्वात् योनिः
रोमशाभवति अतः सोपमीयते यतोऽहमीदृशी अतोमां अप्रीडां मावबुध्यस्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे एकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

॥ इति प्रथमे मण्डलेऽष्टादशोऽनुवाकः ॥ १८ ॥

एकोनविंशेनुवाकेसप्तसूक्तानि तत्र अग्निहोतारमितिप्रथमं सूक्तमेकादशर्चं दिवोदासपुत्रस्य परुच्छेपस्यार्थं आग्नेयं आत्यष्टं सहिर्शर्चइत्यस्याः षट्सप्तत्यक्षरातिधृतिः उत्कृत्यभिरुतिसंस्कृति- विरुत्याकृतिप्रकृतिकृत्यतिधृतिधृत्यत्यष्टिपुचतुरुत्तरशताक्षरमारभ्यचतुर्णांचतुर्णांपरित्यागेनैकैक- मुकंछन्दोजायते तथासत्यत्यष्ट्यतिधृतीउक्तसंख्योपेतेस्यातां एतत्सर्वंछंदोग्रन्थे चतुःशतमु- त्कृतिरित्यादिस्त्रैःप्रतिपादितं तथाचानुक्तान्तं—अग्निमेकादशपरुच्छेपोदैवोदासिराग्नेयंतुपारु- च्छेपंसर्वमात्यष्टंतत्रातिधृतिःषष्टीति । सूक्तस्यविशेषविनियोगोलैंगिकः दशरात्रस्यषष्ठेहनिपा- तःसवनेप्रस्थितयाज्यानां पुरस्तादन्याक्वचःकृत्वा प्राकृताभिध्वसहयप्रव्यं तत्राग्नीध्रस्यैषामथमा- षष्ठस्यमातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—अग्निहोतारंमन्येदास्वन्तंदध्यङ्ग्रहेजनुपपूर्वोअग्निराहति ।

सैषामथमा—

अग्निहोतारंमन्येदास्वन्तंवसुंसूनुंसहंसोजातवेदसंविप्रंनजातवेदसम् ।

यजुर्ध्वयास्वध्वरोदेवोदेवाच्याकृपा ।

घृतस्यविभ्राष्टिमनुवष्टिशोचिपाजुह्वानस्यसर्पिपः ॥ १॥

अग्निम् । होतारम् । मन्ये । दास्वन्तम् । वसुम् । सूनुम् । सहंसः ।

जातवेदसम् । विप्रम् । न । जातवेदसम् । यः । ऊर्ध्वया ।

सुध्वरः । देवः । देवाच्या । कृपा । घृतस्य । विभ्राष्टिम् । अनु ।

वष्टि । शोचिपा । अजुह्वानस्य । सर्पिपः ॥ १ ॥

अग्निं सर्वासां देवसेनानां अग्रण्यं यज्ञेध्वग्रंनीयमानं वा होतारं अस्मद्यागं प्रति देवानामा- ह्वातारं यद्वा होमनिष्पादकं होतारं जुहोते हेतित्यैर्णवाभ्रइति यास्कः । अग्निमद्यहोतारमवृणीते- ति श्रुतेः । अग्निमैत्रावरुणेति च अग्रेराह्वातृत्वं प्रसिद्धं अग्निहोतारं मन्ये एवं प्रति विशेषणं मन्यइति सं- बन्धः यद्वा यागनिष्पत्तेरेवोपेक्षितत्वादेव विधेयविशेषणम् इतराणि वक्ष्यमाणविशेषणानि स्तुतिपराणि दास्वन्तं अतिशयेन दानवन्तं वसुं सर्वेषां निवासहेतुं सहसः सूनुं घृतस्य पुवं अग्निः मन्थनकाले बलेन मध्यमान उत्पद्यते इति पुत्रत्वमुपचर्यते जातवेदसं जातानां विदितारं जातप्रज्ञं जा- तवलंबा जातवेदशशस्त्रोपास्केन बहुधा निरुक्तः अग्नेर्जातवेदस्त्वेष्टान्तः—विप्रं न जातवेदसं जात- विद्यं मेधाविनं ब्राह्मणमिव तं यथा बहुमन्यते तथा त्वापि मन्ये स्तौमीत्यर्थः उक्तगुणविशिष्टो-

देवः स्वध्वरः शोभनयत्तवान् यज्ञसम्यक्निर्वहन् ऊर्ध्वयाउन्नतयाउत्कृष्टयादेवाच्या देवान्पू-
जयन्त्योदेवान्प्रत्यकयावा रुपाकृपया सामर्थ्यलक्षणया देवान्प्रत्यकयारूपेतियास्कः । तेभ्यो-
हविर्वहनबुद्ध्यायुक्तः सन् आजुह्वानस्य आसमन्ताद्भूयमानस्य सर्पिणः सरणशोऽलस्य घृतस्य विले-
पनेन दीप्तस्याज्यस्य विभ्रष्टिं विशेषेण भ्राजमानं अनुस्वयमपित दाज्यं शोचिपाज्वालायावष्टिकाम-
यतेस्वीकरोतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यजिष्ठं त्वा यजमाना हुवे मज्येष्ठमङ्गिरसां विप्रमन्मभिर्विप्रेभिः शुक्रमन्मभिः ।

परिजमानमिव द्यां होतारं चर्पणीनाम् ।

शोचिष्के शं वृषणं यमिमा विशः प्रार्वन्तु जूतये विशः ॥ २ ॥

यजिष्ठम् । त्वा । यजमानाः । हुवेम् । मज्येष्ठम् । अङ्गिरसाम् । विप्र ।

मन्मभिः । विप्रेभिः । शुक्र । मन्मभिः । परिजमानम् इव । द्याम् ।

होतारम् । चर्पणीनाम् । शोचिः इके शम् । वृषणम् । यम् । इमाः ।

विशः । प्र । अर्वन्तु । जूतये । विशः ॥ २ ॥

हे विप्रमेधाविन् शुक्र दीप्तज्वालाग्ने यजिष्ठं अतिशयेन यद्भूतं त्वात्वां यजमानाः वयं यद्वारः
हुवेम आह्वयामः यतो वयं यजमानाः यतश्च त्वं यजिष्ठः अतो हुवेमेत्यभिप्रायः कीदृशं त्वां अङ्गि-
रसां अङ्गिरोगोत्रोत्पन्नानां मध्ये मज्येष्ठं जघायांसं यद्वा अङ्गिरसां अङ्गाराणां मध्ये मज्येष्ठं ज्वालायुक्त-
त्वात् अङ्गिरा अङ्गारा इति यास्कः । येद्वारा आसं स्ते गिरसो भवन्ति त्रिभुवः । केन साधनेनेति
तदुच्यते—मन्मभिः मननसाधनेः विप्रेभिः विशेषेण प्रीणयितृभिः मन्मभिर्मन्त्रैः यद्वा विप्रेभिर्मै-
धाविभिर्कल्मषिभिः मन्मभिर्मन्त्रैश्च संहितावयमितिसंबन्धः त्वदाह्वानानन्तरं परिजमानं परितो ग-
च्छन्तं द्यामिव सूर्यमिव होतारदेवानामाह्वतारं केषामर्थे चर्पणीनां मनुष्यानां तैत्त मनुष्याणां यज-
मानानामर्थं यद्वा चर्पणीनां पूर्वमनुष्याणामेव सत्तां पश्चाद्यागादिसाधनेन देवत्वमाप्नानां देवानामा-
ह्वतारं तथा शोचिष्के शं केशवदत्यन्तायतज्वालोपेतं वृषणं वर्षितारं कामानां एवं रूपं त्वां विशः
त्वामेव निविशमानाः इमा विशः यजमानरूपाः प्रजाः जूतये स्वर्गाद्यभिमतफलप्राप्तये प्रायन्तु प्र-
कर्षेण प्रीणयन्तु तादृशं त्वां हुवेमेतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सहिपुरुचिदोजसाविरुक्मतादीद्यानोभवतिद्रुहन्तरःपरशुर्नद्वेहन्तरः ।

वीळुचिद्यस्यसमृतौश्रुवद्वनैवयत्स्थिरम् ।

निष्पहमाणोयमतेनार्यतेधन्वासहानार्यते ॥ ३ ॥

सः । हि । पुरु । चित् । ओजसा । विरुक्मता । दीद्यानः । भवति ।

द्रुहन्महन्तरः । परशुः । न । द्रुहन्महन्तरः । वीळु । चित् । यरय । समृद्धतौ ।

श्रुवत् । वनाइव । यत् । स्थिरम् । निःस्पहमानः । यमते । न ।

अयते । धन्वइसहा । न । अयते ॥ ३ ॥

सहितएवपूर्वस्तुतएवाग्निः विरुक्मताविशेषेणरोचनवताओजसाज्वालात्पेणबलेनपुरुचिद-
अत्यधिकमेवदीद्यानः दीप्यमानः द्रुहन्तरः द्रोग्धृणांवरिता निस्तारयिताभवति अस्मासु
द्राहं कुर्वतांशत्रूणांहिसकोभवतीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—द्रुहन्तरः द्रोग्धृणां छेदनायप्रयुक्तः परशुर्न
परशुरिव सयथाअमोर्धहिनस्ति तथायमपि किंच यस्याग्नेः समृतौ संगतौसंयोगेवीळुचिद्व दृढम-
पिपापाणादिकं श्रुवद गच्छेद शीर्येत तथा यत्स्थिरं यच्चपर्वतादिस्थिरमवलितं तदपिश्रुवद वी-
ळुइतिदृढनाम वीळु च्यौन्नमितितन्नामसुपाठाद तत्रदृष्टान्तः—वनेव उदकमिव उदकं यथाग्निसंयो-
गेशुष्यतितथेत्यर्थः अत्यन्तदृढंस्थिरमपिहिनस्ति अस्मद्रोग्धरंशत्रुंहिनस्तीतिकिमुक्त्वप्यमित्य-
भिप्रायः किंचायमग्निः निष्पहमाणः शत्रून्निःशेषेणाग्निभवत् यमतेउपरमवे शत्रुपुमभ्येक्रीडति
तानेवनाशयति तथाकुर्वन्नायतेनगच्छति शत्रोःसकाशान्नपलायते तत्रदृष्टान्तः—धन्वसहान धनुषा
शत्रून्भिभवतीतिधन्वसहाधानुष्कः सहतेरसुन् छान्दसोऽन्यलोपः सपथाशत्रोरभिमुखंविध्य-
तिनपलायतेतद्वदित्यर्थः यद्वा दृढधनुर्वहनक्षमोधन्वसहः अस्मिन्पक्षेपचाद्यच्च सुपांसुलुगित्या-
कारः दृढधन्वासन्नायते नचलति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

दृष्ट्वाचिदस्माअनुदुर्यथाविदेतेजिष्ठाभिराणिमिर्दाष्टयवसेप्रयेदाष्टयवसे ।

प्रयःपुरुणिगाहतेतक्षद्वनैवशोचिपा ।

स्थिराचिदन्नानिरिणात्योजसानिस्थिराणिचिदोजसा ॥ ४ ॥

दृष्ट्वा । चित् । अस्मै । अनु । दुः । यथा । विदे । तेजिष्ठाभिः ।
 अरणिःभिः । दाष्टि । अवसे । अग्रये । दाष्टि । अवसे । प्र । यः ।
 पुरूणि । गाहते । तक्षत् । वनाऽइव । शोचिषा । स्थिरा । चित् ।
 अन्ना । नि । रिणाति । ओजसा । नि । स्थिराणि । चित् ।
 ओजसा ॥ ४ ॥

अस्मैअग्रये दृष्ट्वाचित् दृष्ट्वायेवसारवन्तिहवींषि अनु अनुक्रमेण प्रतिमध्वदुःददति
 ददातेलुङि गातिस्थेतिस्तिचोलुक् आतइतिज्ञेजुंस् यजमानाःददति दानेदृष्टान्तः—यथाविदे वि-
 द्ये परमार्थदर्शिनेयथाउट्टटानिधनानिवितरन्तिदानशीलाः यद्वा अपममिर्यथाविदेविन्दते
 स्वानिरित्तंह्रिर्देवैभ्योदानुलभते स्वीकरोति तथादुरिति विन्दतेऽछान्दसःशपोलुक् लोपस्त-
 आयेनेपदेप्पितलोपः किंच सोऽग्निस्तेजिष्ठाभिररणिभिः अत्यन्तवेजोयुक्तेर्मार्गैःयज्ञादिरूपैः
 दाष्टि पूजितःमन स्वर्गादिकंददानि दाष्टदाने शपोलुक् निमित्तं अवसे तद्रक्षणाय यद्वा ते-
 जिष्ठाभिः अनिशयेननेजोवद्भिः अरणिभिर्गमनैः इतरदेवानुद्दिभ्य यजमानेनदत्तंह्रिः अपसे
 तेषां स्वीकारायदाष्टिअयमग्निर्ददानि नयति किंच अग्रये इतरदेवतापदानसमयेऽपियजमानः
 अग्रये अग्निमीनयेदाष्टिमथमंददानि निमित्तं अवसेगक्षणार्थं यद्ययमवृत्तःस्यावृत्तरेभ्यो-
 दत्तमपि स्वयंस्वीकृष्यात् तस्मादग्रयेमयाजादिरूपेणददानीत्यर्थः किंच योमिः पुराणिमहानि
 सामर्थ्यां यजमानधनादीनिमगाहते मरिगाति मरिग्यचराभ्यादिरूपयाग्राहया तक्षत्
 तनूकरोति नागयनीत्यर्थः तषट्टटान्तः—यनेन वृक्षादिगमृहानिव वनानियथापश्रियतश्चानि दह-
 विनधेय्यर्थः रिचायमग्निः स्थिराग्निगगिःरुटिनानिअन्नाजानिघीमादीनि आजगानेजो-
 रूपयाग्राहया निमित्तगंक्षणाति गच्छतिपचनीत्यर्थः रीगतिरेपणयोः क्रियादिकः प्यादीनां-
 हस्तरहितस्त्वः तथा आजगाम्नीयेमेवजगाग्निगगि अपशिग्णीयानिपापानिअभिप्राणिवा
 निरिणाति निःशेषेणगच्छति नागयनीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपथमी—

तमम्पृष्ठमुपगमुधीमस्तिनक्तुयःमुट्गर्भतगुटिवातगुट्प्रांयुपेष्टिवातगत ।
 आट्म्यापुप्रजंणरद्भोऽगमंनमृनवं ।
 मृक्तममंनमयोव्यन्तोऽजगंअग्रयोव्यन्तोऽजगः ॥ ५ ॥ १२ ॥

तम् । अस्य । पृक्षम् । उपरासु । धीमहि । नक्तम् । यः । सुदर्शितरः ।
 दिवांतरात् । अर्धं आयुषे । दिवांतरात् । आत् । अस्य । आयुः ।
 यज्ञेण श्वत् । वीळु । शर्म । न । सूनवे । भक्तम् । अभक्तम् ॥ अवः ।
 व्यन्तः । अजराः । अग्रयः । व्यन्तः । अजराः ॥ ५ ॥ १२ ॥

अस्य अस्मै तंपृक्षं हविलक्षणमन्नं उपरासु उपरमन्ते आसु हवींपीति उपराः वेदिसमीप-
 भूमयः तासु धीमहिधारयामः अस्पेत्युक्तं कस्येत्याह—योमिः नक्तं रात्रौ दिवांतरात् अहोपि सु-
 दर्शतरः । अत्यर्थं सर्वैर्दर्शनीयो भवति यतो यं रात्रौ सर्वेषु भावे पुनः पुनः सावृतत्वाददृश्यमानेष्वपि स्वयं
 अत्यर्थं प्रकाशते अतोऽस्मै धीमहि पुनः कीदृशाय दिवांतरात् अह्नः सकाशादेव अप्रायुषे प्रगद-
 मायुर्यस्यासौ प्रायुः न प्रायुः अप्रायुः तस्मै असौ योऽस्तमेतिस सर्वेषां भूतानां प्राणानां प्राणास्तमे-
 ती विश्रुतेः । रात्रौ सर्वेषां भावानि द्रव्यावृतत्वात् प्रायुष इव भवन्ति अयमग्निस्तु सर्वप्राणिप्राणा-
 षहर्षुः सूर्यस्य रात्रौ स्वस्मिन्नेव प्रवेशात् प्रकृष्टायुर्भवति अतोऽपि धीमहि किंच आत् अतएव
 कारणात् यतोऽहं सुदर्शतरः यतश्चायमप्रायुः अतः कारणात् अस्य अस्मै तदर्थं आपुर्हविलक्ष-
 णमन्नं भक्षणवत् ग्रहणयुक्तमभूत् ग्रहणे दृष्टान्तः—सूनवे पुत्राय पित्रोर्वाळुशर्मदृढं सुखसा-
 धनं गृहं यथा ग्रहणवद्भवति तथेत्यर्थः शर्मं विगृह्णाम शर्मवर्मेति तन्नाम सुपाठात् इदानीं आ-
 हवनीयादित्थेणाग्नेर्वहुत्वमपेक्ष्याह अजराः नित्यतरुणाः एते अग्रयः भक्तं सेवमानं अभक्तं
 असेवमानं च व्यन्तः एते प्राणिनः अनुग्राह्या इति बुद्ध्यमानाः अवः रक्षन्ति यद्यपि विशेषेण प्राणिनः
 दाहपाकादिद्वारारक्षन्ति तथाप्यस्ति यजमानेष्वविशय इत्याह—व्यन्तः तैः प्रतंहविरभन्तः अ-
 जरा भवन्ति स्वर्गं हविषा अजराः सन्तो यजमानानप्यजरा न्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे द्वादशोऽवर्गः ॥ १२ ॥

अथ पष्ठी—

स हि शर्धो न मारुतं तु विष्वणि रमं स्वती पूर्वरां स्विष्टनि रार्तनां स्विष्टनिः ।
 आर्दहन्त्यान्याददिर्यज्ञस्य केतुरर्हणा ।
 अधस्मास्य हर्षतो हृषीवतो विश्वे जुपन्त पन्थानरं शुभेन पन्थाम् ॥ ६ ॥

सः । हि । शर्धः । न । मारुतम् । तुविऽस्वनिः । अमस्वतीषु ।
 उर्वरासु । इष्टनिः । आर्तनासु । इष्टनिः । आदत् । हव्यानि ।
 आऽददिः । यज्ञस्य । केतुः । अर्हणा । अध । स्म । अस्य । हर्षतः ।
 हपीवतः । विश्वे । जुपन्त । पन्थाम् । नरः । शुभे । न । पन्थाम् ॥ ६ ॥

सहि सएव स्तुत्यतयाप्रसिद्धएवाग्निः तुविष्वणिः तुवीतिवहुनाम् उरु तुवीतितन्नामसु
 पाठाव् बहुस्वनिः प्रभूतध्वनियुक्तोवर्तते अत्यन्तज्वलितेग्रीवायुसंपर्काव् भुग्भुगितिध्वनिरु-
 त्पद्यते प्रज्वलतीत्यर्थः ध्वनेदृष्टान्तः—मारुतशर्धेन मरुतसंबन्धबलमिव मरुतांसमूहोयथा
 ध्वनति तथेत्यर्थः कुवेतितदुच्यते—अमस्वतीषु खननप्रोक्षणादिकर्मपेतासु अमइतिकर्मनाम्
 अमोदंसइतितन्नामसुपाठाव् उर्वरासुउरुवरणयुक्तासुश्रेष्ठासु वेदिभूमिषु कीदृशोयं इष्टनिः यष्टव्यः
 औणादिकोनिक् तुगाममश्च किंच आर्तनासु आर्तान्करोति आर्तयति आर्तयन्तीत्यार्तनाः
 पृतनाः तासु ण्यासश्रन्थोयुक् वृषादित्वादाद्युदात्तत्वं तासांजयायइष्टनिः इष्टव्यः यष्टव्योवा
 किंच एवंस्वनयन्नग्निःहव्यानि आज्यपुरोडाशादीनिआदत् अत्ति भक्षयति छान्दसोलुक् यद्वा
 आऽपूर्वाद्दत्तेराडोयमहनइतिव्यत्ययेनात्मनेपदाभावः गातिस्थेविसिचोलुक् छान्दसोह्रस्वः
 केवलादेववाछन्दस्यपिदृश्यतइत्यनजोदरप्याडागमः अतएवानवग्रहः सएवविशेष्यते आददिः
 सर्ववहविरादानशीलः तथा यज्ञस्यकेतुः प्रज्ञापकः केतुस्थानीयोवा अर्हणापूजनीयः सुपा-
 सुलुगितिसोराकारः प्रत्ययाद्युदात्तत्वंछान्दसं किंच अधानन्तरं हर्षतः हविर्भक्षणादत्यन्तहर्ष-
 युक्तस्य यद्वा अभिमतफलदानेनयजमानान्हर्षयतः हपीवतः आज्यस्वीकारेणहर्षयुक्तस्या-
 ग्नेः पन्थां पन्थानंमार्गंविश्वेसर्वेमनुष्याः जुपन्तअभीणयन् असेवन्तवा किमर्थं शुभेशुभाय
 शोभनायपेहिकामुष्मिकफलदस्पाग्नेरेवमार्गंसर्वेअनुगच्छन्ति अग्निमेवपीणयित्वासाधयन्ति मा-
 र्गाश्रयणेदृष्टान्तः—यथालोकेनरोमनुष्याः शुभेशोभनायसुखतपामये पन्थानंसर्वेगन्तव्यनिर्भयं
 मोढमार्गमिवा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

हितायदींकीस्तासौअग्निद्यवोनमस्यन्तउपवोचन्नुभृगवोमध्नन्तोदाशाभृ
 गवः । अग्निरीशेवसृनांगुचिर्योधिर्णिरेपाम् ।
 प्रियाँअपिधोर्वनिपीष्टमेधिरुआर्वनिपीष्टमेधिरः ॥ ७ ॥

द्विता । यत् । ईम् । कीस्तासः । अभिऽयवः । नमस्यन्तः । उपवोचन्त ।
भृगवः । मश्रन्तः । दाशा । भृगवः । अग्निः । ईशे । वसूनाम् । शुचिः ।
यः । धर्णिः । एषाम् । प्रियान् । अपिऽधीन् । वनिपीष्ट । मेधिरः ।
आ । वनिपीष्ट । मेधिरः ॥ ७ ॥

यत् यं द्विता द्विप्रकारं श्रौतस्मार्तभेदेन द्वित्वमापन्नं यद्वा उपलक्षणमेतत् आहवनीयादि-
रूपेणानाविधं यद्वा द्विता द्विविधायरेहिकामुष्मिकफलाय उभयाय विभक्तेराजादेशः ईं ईम-
मग्निं कीस्तासः कीर्तनं कुर्वन्तः स्तोतारः षचाद्यचिछान्दसंसत्वं अभिद्यवः अभितोद्योतमानाः ।
नमस्यन्तः नमस्कारोपलक्षितमुपस्थानं कुर्वन्तो भृगवः भृगुगोत्रोत्पन्नामहर्षयः उपवोचन्त उपे-
त्यब्रुवन्ति किं कुर्वन्तः दाशादानेन निमित्तभूतेन हविर्दानार्थमश्रन्तः अरणीभ्यामग्निमन्थनं कुर्व-
न्तः तथा भृगवः भ्रष्टारो हविषां पापानां वा किंचाग्निः शुचिर्दातुः धर्णिः धारणकुशलोऽयमग्निः
एषां दीयमानानां वसूनां हविर्लक्षणानां ईशे ईष्टे समर्थो भवति ओपस्त आत्मनेपदेऽप्यतिलोपः यद्वा
एषां दश्यमानानां मणिमुक्तादीनां वसूनां ईशे मद्रातुमिति शेषः किंचायमग्निः मेधिरः मेधोयज्ञः तद्वा-
न् स्वयं यष्टव्यत्वेन प्रधानभूतः सन् प्रियान् स्वपीतिहेतून् आग्यादीन् अपिधीन् स्यादपि यमन्तं द-
त्तान् वनिपीष्टसंभक्तवान् संभजवांवा तथा मेधिरः मेधावान् असौ आवनिपीष्ट अन्यदेवताकेष्व-
पियज्ञेषु स्वयमाज्यभागप्रयाजादिरूपं हविः संभजते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

विश्वासां त्वा विशां पतिं हवामहे सर्वासां समानं दम्पतिं भुजे सत्यं गिर्वाहं स भुजे ।
अतिथिमानुपाणां पितुर्नयस्यासया ।
अमी च विश्वे अमृतांस आवयो हव्यादेवेष्वावयः ॥ ८ ॥

विश्वांसाम् । त्वा । विशाम् । पतिम् । हवामहे । सर्वांसाम् ।
समानम् । दम्पतिम् । भुजे । सत्यं गिर्वाहसम् । भुजे । अतिथिम् ।
मानुपाणाम् । पितुः । न । यस्य । आसया । अमी दति । च ।
विश्वे । अमृतांसः । आ । वयः । हव्या । देवेषु । आ । वयः ॥ ८ ॥

विश्वासां सर्वासांविशां प्रजानांयजमानानां पतिंअभिमतफलदानेन पालकंहवामहे आह्वयामः नकेवलंयजमानानां किंतुसर्वासांप्रजानां समानं एकरूपं दहनपचनाद्युपकारस्यसर्वेषां समत्वात् तथा दंपतिंगाहेषत्यरूपेण गृहस्यपालकं दमइतिगृहनाम दमेरुत्तिरितितन्नामसुपाठात् अकारलोपश्छान्दसः किमर्थं भुजे भोगायहवामहे आह्वयामः पुनः सएवविशेष्यते सत्यगिर्वाहसं यथार्थंभूतानांअविसंवादिकलानांस्तुतिरूपाणांगिरांबोढारं यद्वा गिरोमन्त्ररूपावहन्तीतिगिर्वाहसःऋत्विजः सत्याअविसंवादिकलगिर्वाहसोयस्यतं तादृशंहवामहइतिशेषः वहिहाधा-
ज्यइत्यसुन् णिदित्यनुवृत्तेरुपधावृद्धिः पुनःकीदृशं मानुषाणां मनुष्याणांअतिथिं अतिथि-
वत्सूज्यं दर्शादितिथिमपेक्षयागन्तारंवा किंचास्याग्नेः आसयासमीपे आसेत्यन्तिकनाम आसा-
अम्बरमिति तन्नामसुपाठात् तत्समीपे अमीचविश्वे अमृतासः हविर्भोक्तृत्वेन प्रसिद्धाः सर्वे
देवाअपि आच आगच्छन्ति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः किमर्थं वयः हविर्लक्षणान्मु-
द्दिश्यअभिमुखादेवेतरेभ्योदीयमानत्वात् तत्रदृष्टान्तः—पितुर्न पितुरन्तिकेपुत्रादयोयथानाद्यर्थं
आगच्छन्ति तद्वत् किंच वयः नेतारऋत्विजोपि देवेषुइतरेष्विज्यमानेषुमध्ये हव्या हवींषि
आददत्यमये वेतेरौणादिकोडिः विचिवागुणः ॥८॥

अथनवमी—

त्वमग्नेसहसासहन्तमःशुष्मिन्तमोजायसेदेवतांतयेरयिर्नदेवतांतये ।

शुष्मिन्तमोहितेमदोद्युम्निन्तमउतऋतुः ।

अधस्मातेपरिचरन्त्यजरश्रुष्टीवानोनाजर ॥ ९ ॥

त्वम् । अग्ने । सहसा । सहन्तमः । शुष्मिन्तमः । जायसे ।

देवतांतये । रयिः । न । देवतांतये । शुष्मिन्तमः । हि । ते । मदः ।

द्युम्निन्तमः । उत । ऋतुः । अध । स्म । ते । परि । चरन्ति । अजर ।

श्रुष्टीवानः । न । अजर ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंसहसावलेन सहन्तमः अतिशयेनशत्रूणामभिभविता तथा शुष्मिन्तमः अतिशयेन
तेजस्वीजायसे सहरोणादिकःकनिन् नादस्येतिनुद् किमर्थं देवतांतये देवानांविस्तारयुक्ता-
ययागाय तदर्थयत्तनामेतत् यद्वा उक्तगुणविशिष्टःसन्जायसे अरण्योरुपगच्छसे यज्ञार्थत्वेद-

ष्टान्तः—रयिनैदेवतातये धनं यथायज्ञार्थमुत्पद्यते तथाचोक्तं यज्ञार्थं द्रव्यमुत्पन्नमिति किंच ते त्वमदः आज्यस्वीकारजनितो हर्षः शुष्मिन्तमः अतिशयेन बलवान् हिशब्दः प्रसिद्धौ आज्येनाग्ने-र्मदो भवतीति प्रसिद्धं उत अपि च ते क्रतुः कर्मविशेषोऽपि शुष्मिन्तमः यशोयुक्तः अन्नयुक्तो वा ख-लु शुष्मं द्योतते र्यशोवाचं वेतियास्कं । अथ अतः कारणात् अजर हेजंरारहिताग्ने तेत्वां परिचरन्ति यजमानाः तत्र दृष्टान्तः—श्रुष्टीवानोन दूता इव ते यथावार्ताविशेषप्रदानेन राजानं सेवन्ते तद्वत् छन्द-सीवनिपावितिवनिष् छान्दसं प्रत्ययाद्युदात्तत्वम् अजरभक्तानामजरपितुः अन्तर्भावितव्यार्था-त्वचाद्यच्च यद्वा अजर अस्तोतः जरास्तुतिः असौ न कस्यापि स्तोता भवति किंतु सर्वैः स्वयं स्तूयते तादृशोत्वां परिचरन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

प्रथो महे स हंसा सहस्वते उपबुधे पशुपेनाग्रये स्तोमो बभूव अग्रये ।
प्रतियदी ह विष्मन् विश्वांसु क्षासु जोगुवे ।
अग्रे रेभोन जरतः ऋपूणां जूर्णिर्होतः ऋपूणाम् ॥ १० ॥

प्र । वः । महे । सहंसा । सहस्वते । उपः । बुधे । पशुपे । न ।
अग्रये । स्तोमः । बभूव । अग्रये । प्रति । यत् । ईम् । हविष्मान् ।
विश्वांसु । क्षासु । जोगुवे । अग्रे । रेभः । न । जरते । ऋपूणाम् ।
जूर्णिः । होता । ऋपूणाम् ॥ १० ॥

हेउद्वात्रादयः स्तोतारः वीर्युष्माकंसंबन्धिस्तोमः स्तोत्रं अग्रये पबभूव प्रीणयितुं समर्थं भव-तु छान्दसः शपः श्रुः अत्वं चाभ्यासस्य भूसुरयोस्तिङीविगुणाभावः कीदृशायाग्रये महेमहेतेषु-ग्याय सहसा पराभिभवसामर्थ्येन सहस्वते तद्वत् उपबुधे उपः काले प्रबुध्यमानाय अहरादी-नां पत्यादिपूषसंख्यानमिविरुत्वं पशुपे पशुकल्पाय नशब्दोऽत्रापिशब्दार्थः यद्वा पशुपे पशुपदा-वेमभवे यथास्तुतिः कियते तद्वत् किमर्थमिति तद्रूप्यते—ईषन्मग्निमिति लक्ष्मीकृत्यहविष्मान् धृ-

तादिमवृद्धहविर्युक्तोयजमानः विश्वासुक्षासु सर्वासुनिवासभूतासुवेदिभूमिषु जोगुवे अत्यर्थगच्छ-
ति गुवतेर्यङ्लुगन्ताच्छान्दसोलिद् व्यत्ययेनात्मनेपदं अमन्त्रेइतिपर्युदासादामभावः क्षेतिभूनाम
क्षाक्षामेति तन्नामसुपाठाव ऋपूर्णां आगन्तृणां देवानांमध्येऽग्रेष्ठमग्निं जूर्णिः स्तुतिकुशलोहोता
अग्रे इतरदेवेभ्यः पूर्वजरतेस्तौति तत्रदृष्टान्तः—ऋपूर्णांमहतांघनवतां अग्रेरेभोन वन्दीव ऋपीग-
तौ औणादिकः कुप्रत्ययः नामन्यतरस्यामितिनामउदात्तत्वम्, यद्वा ऋपूर्णामित्येतद्वोत्विशेषणं
ऋपूर्णांज्ञानवतांमध्येऽग्रेष्ठोयंहेतेत्यर्थः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

सनोर्नेदिष्ठं ददृशान आभराग्नेदेवेभिः सचनाः सुचेतुनां महोरायः सुचेतुनां ।
महिं शविष्ठं रुधिसंचक्षे भुजे अस्यै ।
महिं स्तोतृभ्यो मघवन्त्सुवीर्यमर्थी रुद्रो न शर्वसा ॥ ११ ॥ १३ ॥

सः । नः । नेदिष्ठम् । ददृशानः । आ । भ्र । अग्ने । देवेभिः ।
सः सचनाः । सुः सुचेतुनां । महः । रायः । सुः सुचेतुनां । महिं । शविष्ठं ।
नः । रुधि । सः संचक्षे । भुजे । अस्यै । महिं । स्तोतृभ्यः ।
मघवन् । सुः सुवीर्यम् । मर्थीः । उयः । न । शर्वसा ॥ ११ ॥ १३ ॥

हेअग्ने सत्त्वंनोनेदिष्ठं अत्यन्तसमीपेददृशानः वेद्यादीवत्वेनदृश्यमानः देवेभिः सचनाः इतरै-
र्देवैः समानान्नः अग्निमुखेनैवइतरेषांहविःस्वीकारात्समानान्नत्वं सुचेतुनाशोभनेनचेतनेनचेतसा
वापुनस्तदेवविशेष्यते सुचेतुना शोभनचेतोवतामया औणादिकः बहुवीहौनञ्सुग्यामित्युत्त-
रपदान्तोदात्तत्वम् युक्तेन त्वदायत्तेमय्यनुग्रहयुक्तेनेत्यर्थः तादृशस्त्वंमहः पूजनीयानि रायोध-
नानि आभर अस्माकमाहर हेअग्ने शविष्ठचलवन् नः अस्मभ्यं महिमहत्त्वं अन्नं महतींकीर्तिं
वा रुधि कुरु संपादय शविष्ठेति संबोधितत्वाच्चेदेवमार्थ्यतइतिगम्यते किमर्थंसंचक्षे साम्यदर्श-
नीयत्वाय अस्यै अस्याः पृथिव्याः संबन्धिनेभुजे भोगाय यद्वा संचक्षे भुजइतिसामानाधिकर-
ण्यं साम्यदर्शनीयायभोगापेत्यर्थः नकेवलंयजमानेभ्योऽस्मभ्यमेव अपितुस्तोतृभ्यः स्तोत्रकर्त-
ृभ्योऽपि हेमघवन्नन्नवन्नग्ने महिमं सुवीर्यंशोभनपुत्रभृत्याद्युपेतंघनंशोभनसामर्थ्यंवा रुधिकुरु

मं० १ अ० १९ सू० १२८] द्वितीयोष्टकः

किंच शवसावलेनयुकः सन् मथीः अस्मद्विरोधिनाशाय लुङि ह्यंतक्षणेति वृद्धिप्रतिषेधः का-
रकपक्षे औणादिकईकारः आद्युदात्तच्छान्दसः यद्वा मथीर्मथनवांस्त्वं अस्मदर्थं शवसावलेन
युक्तो भवेति शेषः तत्र दृष्टान्तः—उग्रोनशवसा यथा कश्चित्कूरः शवसावलेन मथीर्भवति तद्व-
त् ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य मथमेव योदशो वर्गः ॥ १३ ॥

अयं जायते त्यष्टर्चं द्वितीयं सूक्तम् अयं जायताष्टावित्यनुक्रमणिका परुच्छेपः कृपिः सर्वमा-
त्यष्टमित्युक्तत्वादत्यष्टिच्छन्दः आग्नेयं त्वितितुशब्दस्योक्तत्वात् इदमादिर्मन्त्राग्नेयं पृष्ठचस्य षष्ठे-
हनि एतत्सूक्तमाज्यशस्त्रत्वेन विनियुक्तं सूत्रितं च पृष्ठस्येति त्वण्डे—अयं जायतमनुपो धरीमणीत्या-
ज्यमिति ।

तत्रेयं प्रथमा—

अयं जायतमनुपो धरीमणिहोता यजिष्ठ उशिजामनुव्रतमग्निः स्वमनुव्रतम् ।
विश्वश्रुष्टिः सखीयते रयिर्विश्रवस्यते ।
अदंबधो होता निषदद्विळस्पदे परिवीत इळस्पदे ॥ १ ॥

अयम् । जायतु । मनुपः । धरीमणि । होता । यजिष्ठः । उशिजाम् ।
अनु । व्रतम् । अग्निः । स्वम् । अनु । व्रतम् । विश्वश्रुष्टिः ।
सखिष्यते । रयिः इदं । विश्रवस्यते । अदंबधः । होता । नि ।
सदत् । इळः । पदे । परिवीतः । इळः । पदे ॥ १ ॥

अयमग्निर्मनुपोऽनुप्यस्य अप्वर्योः सकारात् धरीमणि अतिशयेन धारके अरणिद्वये
जायत अरणिमन्यनेनोत्पन्नः कीदृशोयं होता देवानामाह्वाता यजिष्ठः अनिशयेन यष्टुतमः कि-
मर्थमुत्पन्न इति चेत् उशिजां फलस्य कामपितृणां यजमानानां ब्रवंसो मयागादित्त्वं कर्म अनुलक्षी-
कृत्य न के वन्दे पराधं मेव अपितु स्वार्थमपि स्वं व्रतमनु स्वकीयं हनिः स्वीकारादित्त्वं कर्म अनुलक्ष्य
पुनः स एव विशेष्यते विश्वश्रुष्टिः विश्वविषयकर्मवान् कस्मै सखीयते सखित्वमात्मन इच्छते तथा

श्रवस्यते अतिप्रसिद्धानामात्मनश्छते यजमानाय रयिरिवधनस्थानीयोभवति धनं यथास्-
 रूपं अन्नसमृद्धिं च साधयति तद्द्वयमग्निरपितस्मैद्वयं साधयतीत्यर्थः किंचायमग्निः इळस्पदे
 इडायाभूम्याः पदे अन्त्यष्टोपश्चान्दसः धरीमणि सारभूते स्थाने वेदिरूपे वेदिमाहुः परम-
 न्तं पृथिव्या इति श्रुतेः । एतावती वै पृथिवीर्यावती वेदि रिति च । पुनस्तदेव विशेष्यते इळस्पदे इडा-
 देवतायामनोऽपुन्यागोरूपायाऽइडोपह्वानमन्नप्रतिपादितायाः पदेपादन्यासप्रदेशे इडावैमान-
 वीयज्ञानूकाशिन्यासीदिति डायाः पदे घृतवति स्वाहेति च श्रुतेः । निपदव निपीदति कीदृशोय-
 मग्निः अदग्धः केनाप्यहिंसितः होता होमनिष्पादकः परिवीतः ऋत्विग्भिः परिधिभिर्वापरितो-
 वेष्टितः एवंभूतः सन् निपदव ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तं यज्ञं साधुमर्पिवा तयामस्युतस्यं पृथानमसाहविष्मता देवता ताहविष्मता ।

सनं ऊर्जामुपाभृत्य अया कृपानजूर्यति ।

यं मातरि श्वा मनवि परावतो देवं भा. परावर्तः ॥ २ ॥

तम् । यज्ञं साधम् । अर्पि । वातयामसि । ऋतस्यं । पृथा ।

नमसा । हविष्मता । देवताता । हविष्मता । सः । नृ. ।

ऊर्जाम् । उपऽआभृति । अया । कृपा । न । जूर्यति । यम् ।

मातरि श्वा । मनवे । परावर्तः । देवम् । भारिति भा. । परावर्तः ॥ २ ॥

यज्ञसार्धं यज्ञस्य सार्धकं साधोते किपि रुदुत्तरपदमकृतिस्वरत्वं तमग्निवेद्यां स्थापितं अपि वा-
 तयामसि अपि सभावनार्थं आपरितोपसेयामहे वातगतिमुखसेवनयोः चौरादिकः इदन्तोमसि.
 केनोपायेनेति तदुच्यते—ऋतस्य पथायागस्य मार्गेण यागानुष्ठानेन यज्ञेन देवेभ्य इति श्रुते । यज्ञे-
 न देवस्य महती प्रीतिर्भवति यद्वा ऋतस्य यज्ञस्य पंथामार्गस्तीर्थाख्यः पूर्वणोत्क्रमपरेण मणीता-
 इत्यादिस्त्रोक्तं तेन मार्गेण गत्वा पुनः केन हविष्मता आज्यादिप्रदेयद्रव्यवता नमसा नमस्का-
 रोपलक्षणेन स्तोत्रेणोपस्थानेन वातदुभयेनेत्यर्थः कुत्रेति तदुच्यते हविष्मता हविष्मति आज्यपु-

रोडाशादिबहुहविर्युकेदेवतातादेवानांविस्तारयुकेयज्ञे किंच सोमिः नोऽस्मत्संबन्धिनां ऊर्जा-
मन्त्रानांहविलक्षणानांउपाभृति उपाहरणेतत्स्वीकारविषयेउपादुपसृष्टाद्धरेतेःकिन् ह्यहोर्भद-
तिभत्वं सुषांसुलुगितिसप्तम्यालुक् तादौचैत्यनन्तरस्यगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् अयारुपा अनया
सामर्थ्यलक्षणयाकल्पनया हविःस्वीकरणरूपया नजूर्यति यज्ञसमाप्तिपर्यन्तनश्यति अजरो-
वर्ततइत्यर्थः सइत्युक्तंकइत्याह—यमग्निदेवद्योतनशीलंमातरिश्वाअन्तरिक्षसंचारी वायुः पूर्वं
मनवेमनोरथायपरावतः अतिदूरंगतवतः आदित्याव भाः अभासीव औचित्येनभूमौस्थापित-
वानित्यर्थः तद्वत्परावतः दूरादेवंअग्निं अस्मद्देवयजनंप्रतिस्थापयत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एवेनसद्यःपर्येतिपार्थिवंमुहुर्गीरेतोवृषभः कनिक्रददधद्रेतुः कनिक्रदत् ।
शतंचक्षाणोअक्षभिर्देवोवनेपुतुर्वणिः ।
सदोदधानुपरिपुसानुंज्वभिः परंपुसानुंपु ॥ ३ ॥

एवेन । सद्यः । परि । एति । पार्थिवम् । मुहुःऽग्नीः । रेतः । वृषभः ।
कनिक्रदत् । दधत् । रेतः । कनिक्रदत् । शतम् । चक्षाणः । अक्षभिः ।
देवः । वनेपु । तुर्वणिः । सदः । दधानः । उपरेपु । सानुपु । अभिः ।
परंपु । सानुपु ॥ ३ ॥

अयमग्निः एवेनगमनसाधनेनगमनेनवासद्यः अस्मदाह्वानानन्तरंपार्थिवं पृथिवीसंबन्धि-
स्थानं वेदिलक्षणमेवपरिपरितः यद्वा आभिमुख्यार्थोवापर्येति गच्छति फीदृशोऽग्निः मुहुर्गीः
सर्वदागीयमानः रेतः रेतःशब्देन तत्कार्यं हवीरूपमजमुच्यते तद्वाग्मवर्थोपोलुप्यते वृषभः कामा-
नांवर्षिता कनिक्रदत् शब्दयन्पर्येति पुनःसएवविशेष्यते रेतोदधत् आज्यादिस्वीकारेणअप-
धिकंसामर्थ्यदधानः कनिक्रदच्छब्दयन्पर्येतीतिशेषः पुनः सएवविशेष्यते अयमग्निर्देवः वने-
पुसंभजनेपु स्तोत्रेषु निमित्तभूतेषु अक्षभिः अक्षस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः शतंचक्षाणः सवतः
प्रकाशमानः यद्वा ज्वालोत्कर्षेण यजमानेनरुतं शतगुणितंप्रत्यापयन् तथातुर्वणिः शीमग-
न्ताशम्रूणांहिसकोवा तुर्वणिस्तूर्णवनिरितियास्कः । किंच सानुपुसमुच्छितेषु सानुसमुच्छि-

तंभवतीति यास्कः । तेषु उपरेषु उपरमन्ते एष्वग्नय इति उपराधिष्ण्याः यजमानगृहावा तेषु स दो-
दधानः स्थानं धारयमाणोऽग्निः सद्यः पर्येतीति पूर्ववान्वयः किमर्थं परेषूच्छेदेषु सानुपुसमुच्छि-
तेषु कर्मसु हविष्युवानिमित्तभूतेषु ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

समुक्तुः पुरोहितो दमे दमे अग्निर् यज्ञस्याध्वरस्य चेतति कृत्वा यज्ञस्य चेतति ।
कृत्वा वेधा इष्यते विश्वा जानानि पस्पशे ।
यतो घृतश्रीरतिथिरजायत वह्निर्वेधा अजायत ॥ ४ ॥

सः । समुक्तुः । पुरः । दहितः । दमे । दमे । अग्निः । यज्ञस्य । अध्वरस्य ।
चेतति । कृत्वा । यज्ञस्य । चेतति । कृत्वा । वेधाः । इष्यते ।
विश्वा । जानानि । पस्पशे । यतः । घृतश्रीः । अतिथिः ।
अजायत । वह्निः । वेधाः । अजायत ॥ ४ ॥

सोऽग्निः सुक्तुः शोभनकर्मा पुरोहितः पुरोधार्यमाणः यद्वा पुरोहितवद्यागनिर्वाहकः
सन् दमे दमे तत्तद्यजमानगृहे सवैषु देवयजनेषु वा अध्वरस्य नाशरहितस्य फलप्रदस्य यज्ञस्य तदर्थं
चेतति जानाति प्रबुध्यत इत्यर्थः किंचायं यजमानोऽपि कृत्वा शोभनेन कर्मणा यज्ञस्य चेतति क-
र्त्तव्यतामेव जानाति किंचायमग्निरपि कृत्वा प्ररुष्टेन कर्मणा वेधाः विविधानां फलानां कर्त्ता सन्
इष्यते इष्यत इती पुरोऽग्नौ मागमनं वा तदिच्छते यजमानाय तदर्थं विश्वा जानानि सर्वाणि
संपादितानि हविरादीनि पस्पशे अत्यर्थं स्पृशति स्वीकरोति यतोयं घृतश्रीः घृतं सेवमानः
अतिथिः अतिथिवत्सूज्यश्च अजायत उत्पन्नः यतः कारणादुत्पत्त्यर्थं सेवमानः प्रवृद्धो भवत्
अतः स्पृश इत्यर्थः एवमग्नौ प्रवृद्धे सति यजमानोऽपि वह्निः हविषां शोढा वेधाः विविधस्य फ-
लस्य कर्त्ता उत्पादयिता अजायत समर्थोऽभवत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

कृत्वा यदस्य तविषीषु पृथ्वते ग्रेखेण मरुतां न भोज्ये पिराय न भोज्या ।
 सहिष्मादानमिन्वति वसूनां च मज्मना ।
 सनस्त्रासते दुरितादभिह्रुतः शंसादघादभिह्रुतः ॥ ५ ॥ १४ ॥

कृत्वा । यत् । अस्य । तविषीषु । पृथ्वते । अग्रे । अवेन ।
 मरुताम् । न । भोज्या । इषिराय । न । भोज्या । सः । हि । स्म ।
 दानम् । इन्वति । वसूनाम् । च । मज्मना । सः । नः । आसते ।
 दुःइतात् । अभिह्रुतः । शंसात् । अघात् । अभिह्रुतः ॥ ५ ॥ १४ ॥

यद्यस्मात्कारणात्सर्वेयजमानाः कृत्वा प्रकृष्टेन कर्मणा हविःप्रदानादिरूपेण अस्याग्नेः त-
 विषीषु प्रबलास्तु ज्वालास्तु अवेन तृप्तिनिमित्तेन भोज्या भक्ष्याणि पुरोडाशादीनि पृथ्वते मि-
 श्रयन्ति तविषीतिबलनाम तविषीशुष्ममिति तन्नाममुपाठात् तत्र दृष्टान्तः—मरुतां भो-
 ज्या वायूनां संवन्धीनि व्रीहाद्यन्नानीव वायुपुमेघनिर्भिद्यवृष्टिजनयत्सु सत्सु सस्यादिद्वारा व्रीहा-
 दिभोज्यानि यथा पृच्छते तथेत्यर्थः दाने दृष्टान्तः—इषिराय न भोज्या एषणयुक्ता यया च मानाया-
 र्थिने भोज्या भोग्यानि भक्ष्यादीनि यथा दीयन्ते तद्वत् इषिश्शब्दोपास्केनैव निरुक्तः—
 ईषणेन वैषणेन वार्षणेन वेति । अतः कारणात् सहिष्म सखलु यजमानः दानमिन्वति ह-
 विःप्रदानं तस्मै व्याप्नोति यद्वा स्वयमभिमतं दानमिन्वति इन्वतिर्व्याप्तिकर्मा इन्वति न क्षति
 इति तत्कर्ममुपाठात् केन सामर्थ्येनेति वसूनां च मज्मना निवासयोग्यानां धनानां अग्निना ल-
 व्धानां बलेनैव यद्वा सोऽग्निः वसूनां हविर्निवासयोग्यानां ज्वालारूपाणां धनानां मज्म-
 ना बलेन दानमिन्वतीति शेषः किंच सोऽग्निः अभिह्रुतः आभिमुख्येन पापैः ह्रियमाणान्
 नोऽस्मान्दुरितात् पापाद्वासते त्रापते तथा शंसात् अतिप्रभूतत्वेन शंसनीयात् यद्वा हिंसकात्
 अभिह्रुतः अभितो ह्रियमाणान् अघात् दुःखात् तत्कारणात् पापाद्वा वासते त्रापते ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे चतुर्दशोऽवर्गः ॥ १४ ॥

अथपरी-

विश्वोविहाया अरतिर्वसुर्दधे हस्ते दक्षिणे तरणिर्न
शिश्नश्च वस्ययानां शिश्नश्च ।

विश्वस्माद्दिपुध्यते देवत्राहव्यमोहिपे ।

विश्वस्माद्भुक्तुते वारं मृण्वत्यग्निद्वारा व्यृण्वति ॥ ६ ॥

विश्वः । विहायाः । अरतिः । वसुः । दधे । हस्ते । दक्षिणे । तरणिः ।
न । शिश्नश्च । श्वस्यया । न । शिश्नश्च । विश्वस्मै । इत् ।
इपुध्यते । देवत्रा । हव्यम् । आ । ऊहिपे । विश्वस्मै । इत् ।
भुक्तुते । वारम् । ऋण्वति । अग्निः । द्वारा । वि । ऋण्वति ॥ ६ ॥

अयमग्निर्दक्षिणे अभिमत्तं मदातुमुत्साहयुके हस्ते वामे तरे करे यजमानाय दातव्यं वसुः
धर्मदधे धारयति कीदृशोऽयं विश्वैः सर्वैर्गन्तव्यः यद्वा विश्वात्मकः विहायाः महान् विहा-
या इति महन्नाम विहायाः यद्वा इति तन्नाम सुपाठात् अरतिः ईश्वरः अरमणो वा अभीतिः अ-
त्र वहि वस्यति न्यभिदित्यतिप्रत्ययः चिद्वद्भावाद्भुक्तुते दातुः धृत्वा च शिश्नश्च हस्तधृतं यजमा-
नार्थं श्रययति ददाति श्रययतेर्लुङि चङि रूपं तत्र दृष्टान्तः-तरणिर्न तरणिरिव तारकः सूर्य इ-
व स यथा स्रोतासक्त्या अभिमत्तं हस्ते धृत्वा वितरति तद्वत् यद्वा तरणिः सर्वस्य तारकः न-
शिश्नश्च यजमानं न श्रययति न भुञ्चति किञ्च श्वस्ययानशिश्नश्च हवीरूपान्नेच्छयैव न
शिश्नश्च न विभुञ्चति अयमनुग्रहेणैव पात्यते हविः स्वीकारस्तु व्यपदेशमात्रेणेति भावः इदानीं
प्रत्यक्षरुतः हे अग्ने देवत्रा देवेषु मध्ये अतिगण्येनत्वं विश्वस्मै इव सर्वस्मै एव इपुध्यते हविरात्म-
न इच्छते इन्द्रादये इपुध्यति कङ्कादिः हव्यं तत्तद्देवतामुद्दिश्य मत्तं पुरोडाशादिकं ओहिपे सर्वतो-
वहसि वेहेर्लेटियजादित्वात्संप्रसारणम् किञ्चायमग्निर्विश्वस्मै सर्वस्मै भुक्तुते शोभनयज्ञकर्त्रे यजमा-
नाय वारं सर्वैर्वरणीयं क्षुदादिनिवारकं वा अन्नादिकं ऋण्वति गच्छति करोतीत्यर्थः किञ्चायमग्निः
द्वारा स्वर्गाद्यभिमतद्वाराणि व्यृण्वति निवृणोति प्रनिबन्धकपापपनयनद्वारा अभिमतानि सा-
धयतीत्यर्थः ऋण्वतिर्गनिकर्मा यद्वा रनिर्मत्यर्थः इदित्त्वानुम् छान्दसंरेफस्य संप्रसारणम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

समानुषे वृजने शंतमो हितोऽग्निर्यज्ञेषु जेन्यो न विशपतिः प्रियो यज्ञेषु विशपतिः ।
सहव्यामानुपाणामिळा कृतानि पत्यते ।
सनस्वा सते वरुणस्य धूर्ते महो देवस्य धूर्तेः ॥ ७ ॥

सः । मानुषे । वृजने । शमः शंतमः । हितः । अग्निः । यज्ञेषु । जेन्यः ।
न । विशपतिः । प्रियः । यज्ञेषु । विशपतिः । सः । हव्या ।
मानुपाणाम् । इळा । कृतानि । पत्यते । सः । नः । आसते ।
वरुणस्य । धूर्तेः । महः । देवस्य । धूर्तेः ॥ ७ ॥

सोऽग्निर्मानुषे मनुष्यस्य यजमानस्य संबन्धिनि वृजने वर्जनीयेपापे निमित्तभूते सति यज्ञेषु निमित्तेषु शंतमः अत्यन्तं सुखतमः अनिष्टस्य निवारकत्वात् अतएव हितः स्वर्गाद्यभिमत-साधकत्वात् किंचायं यज्ञेषु विशपतिः ऋविग्रूपाणां प्रजानां अतिशयेन पालकः पत्या वैश्वर्ये इति पूर्वपदमकृतिस्वरेषोऽपि परादिश्छन्दसि बहुलमित्युत्तरपदाद्युवाचत्वम् अतएव प्रियश्च भवति तत्र हृष्टान्तः—जेन्यो न विशपतिः जयशीलो राजेव स यथा परसेनाद्युपद्रवपरिहारेण सम्यक्परिपालनेन च प्रजानां प्रियो भवति किंच सोयमग्निः मानुपाणां मनुष्याणां यजमानानां संबन्धीनि हव्या हवींषि इळा कृतानि इळायां वेद्यां कृतानि संपादितानि उद्दिश्य पत्यते पतति आगच्छति किंच सोऽग्निर्नोऽस्मान्यजमानान्वरुणस्य वारकस्य धूर्तेर्हंसकस्य भयात् आसते प्रापते यद्वा धूर्तेरिति पञ्चमी वरुणस्य पापदेवस्य धूर्तेर्हंसकात् किंच महो महतो देवस्य धूर्तेर्हंसात् प्रासते पालयते अयष्टारमग्निर्हि नस्तोति प्रसिद्धं यद्वा एकमेव वाक्यं धूर्तेर्हंसकस्य महो महतो वरुणस्य देवस्य वरुणाख्यायाः पापदेवतायाः धूर्तेर्हंसावनोऽस्मान्स्तोत्रिस्तासते प्रापते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अग्निर्होतारमीळते वसुधितिं प्रियं चेति षमरतिर्न्यैरिहव्यवाहं न्यैरिरे ।
विश्वार्युं विश्ववेदं संहोतारं यजतं कविम् ।
देवासोऽरुणवमवसेवसूयवोगीर्सीरुणवंसूयवः ॥ ८ ॥ १५ ॥

अग्निम् । होतारम् । ईळते । वसुधधितिम् । प्रियम् । चेतिष्ठम् ।
 अरतिम् । नि । एरिरे । हव्यध्वार्हम् । नि । एरिरे । विश्वधायुम् ।
 विश्वधेदसम् । होतारम् । यजतम् । कविम् । देवासः । रण्वम् ।
 अवसे । वसुधयवः । गीःभिः । रण्वम् । वसुधयवः ॥ ८ ॥ १५ ॥

अमुमग्निं होतारं आह्वतारं होमनिष्पादकं वा ईळते ऋत्विजः स्तुवन्ति तथा वसुधितिं धनस्यधारयितारं वा अतएव प्रियं सर्वेषां प्रियतमं चेतिष्ठं अतिशयेन यजमानानां चेतयितारं यद्वा प्रकृष्टचेतनवन्तं चेतुशब्दानुशुब्धन्दीतीतिष्ठन् तुरिष्ठमेयः स्ववितृलोपः अरतिर्ईश्वरं तादृशं दिवं न्येरिरे निवरांमाप्ताः प्राप्तिरेव विशेष्यते हव्यवाहन्येरिरे निःशेषेण प्राप्ताः इतरदेवेभ्यो हव्यं वोढुं यथा प्रभवति तथानितरांमाप्ताः पुनः कीदृशं विश्वायुं सर्वत्र प्राणिजीवनं विश्वधेदसं सर्वप्रहं होतारं देवानामाह्वतारं यजतं यजनीयं कविं सर्वज्ञं इरमेरणे इरगतावित्यन्यतमस्य ललितरूपं किञ्च देवासो देवनशीलाः ऋत्विजः रण्वं अतिप्रध्वानं शब्दयन्तं अवसेत्यरक्षणाय वसूयवः वसुका-
 माः सन्तः पुनः कीदृशाः गीर्भिः स्तुतिभिः रण्वं रणयन्तं रमणीयं वा वसूयवः वसुहवीरूपम-
 न्नं अग्नये प्रदातुमात्मन इच्छन्तः न्येरिरे प्रीतो यथा धनं प्रयच्छति तथा हविरादिना प्राप्ता इत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे पंचदशो वर्गः ॥ १५ ॥

यत्वं रथमित्येकादशर्चं तृतीयं सूक्तम् पारुच्छेपं सर्वमात्यष्टमित्युक्तत्वाद् अत्यष्टी छन्दस्कं अनुक्तत्वाद् ऐन्द्रं प्रभावोऽस्म इत्यादिके द्वे अतिशक्त्यौ षष्ठ्यक्षरोपेतत्वाद् पाहिन इत्यन्याष्टिः चतुः षष्ठ्यक्षरोपेतत्वाद् प्रतद्वोचेयमिति षष्ठी इन्दुदेवत्या तथानुक्रमणिका—यत्वं मेकादश षष्ठ्येन्दवीम-
 भावोतिशक्त्यौ षष्ठिरन्येति । दशरात्रस्य षष्ठे हनिमरुत्ववीयशस्त्रेण तत्सूक्तं षष्ठस्येति खण्डे सूत्रित-
 म्—यत्वं रथमिन्द्रस्यो वृषेति ।

तत्र प्रथमा—

यत्वं रथमिन्द्रमेधसां तये पाका सन्तं मिपिरप्रणयं सिप्रानवद्यनयंसि ।
 सद्यश्चित्तमग्निष्टये करो वशं श्रवाजिनम् ।
 सास्माकं मनवद्यतूतु जानवेधसां मिमांवाचनं वेधसाम् ॥ १ ॥

यम् । त्वम् । रथम् । इन्द्र । मेधसातये । अपाका । सन्तम् ।
 इषिर । प्रश्नयसि । प्र । अनवद्य । नयसि । सद्यः । चित् । तम् ।
 अभिष्टये । करः । वशः । च । वाजिनम् । सः । अस्माकम् ।
 अनवद्य । तूतुजान् । वेधसाम् । इमाम् । वाचम् । न । वेधसाम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र इषिर यज्ञगमनशील त्वमेधसातये यज्ञस्यदानाय लाभायवा यं यजमानं प्रतिर-
 थं प्रणयसि प्रापयसि द्विकर्मकोयं कीदृशं यजमानं अपाका अपाकं अनल्पप्रज्ञयाधिकारवन्तं
 पाकःपक्वोभवतीति यास्कः । अतएव सन्तं पण्डितं सन्तं किंच हेअनवद्य अनिन्दितं यं यज-
 मानं धनविद्यादिनाप्रणयसि प्रकृष्टं नयसि तं यजमानं सद्यश्चित् तदानीमेव तदनुग्रहकालएव
 अभिष्टये आभिमुख्येन यागाय अभिमतप्राप्तयेवा अभिपूर्वादिपेः किञ्च शकं ध्वादित्वात्परत्पत्वं
 गतिरनन्तरइति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं करः समर्थकरोषि लेटिष्यत्ययेन शप् एवंत्वाच्च वाजिनं ह-
 विर्लक्षणमन्ततद्वन्तं वावशः कामयसेच वष्टेल्लेटचडागमः विडः परत्वादिनिघातः यजमानेन आहू-
 तः सन् शीघ्रमेवागत्य हविः स्वीकृत्य यागं साधुनिर्वृत्य तं चाभिमतफलेन संयोज्य पुनर्हविः
 स्वीकरोषीत्यर्थः हेइन्द्र अनवद्य अनिन्दित सर्वैः स्तूयमानं तूतुजान् अस्माननुग्रहीतुं त्वरमाण-
 तुजेः प्रेरणार्थोल्लिङ्गः कानच् तुजादीनां दीर्घां ज्ञासस्येत्यज्यासस्य दीर्घत्वम् सत्वं सोचिलोपे-
 चेदितिसंहितायां सोर्लोपः सत्वं वेधसां विविधफलकर्तृणां मध्ये श्रेष्ठतया वेधसां मेधाविनां
 अस्माकं संबन्धिहविः स्वीकुर्वीत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—इमां वाचं न अस्मदीयांस्तुतिरूपां वाचमि-
 व स्तुतिं यथा स्वीकरोषि तथा हविरपीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सः श्रुधियः स्मापृतं नासुकासुचिदृक्षाप्येन्द्र शरहूतये नृभिरसि
 प्रतूर्तये नृभिः । यः शूरैः स्वयं सनिता यो विप्रैर्वाजन्त रुता ।
 तमीशानासं इरधन्त वाजिनं पृक्षमत्यन्तं वाजिनम् ॥ २ ॥

सः । श्रुधि । यः । स्म । पृतनासु । कासु । चित् । दक्षाय्यः ।

इन्द्र । भरद्हूतये । नृभिः । असि । प्रदतूर्तये । नृभिः । यः ।

शूरैः । स्व॑रिति स्वः । सनिता । यः । विप्रैः । वाजम् । तरुता । तम् ।

ईशानासः । द्रधन्त । वाजिनम् । पृक्षम् । अत्यम् । न । वाजिनम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र सवक्ष्यमाणगुणविशिष्टस्त्वं श्रुधि अस्मदाह्वानं स्तोत्रंवाश्रुणु हेर्धिभावः यःस्म यःखलुत्वं नृभिः मनुष्यैरेवसद्भिः पश्चादेवत्वमापन्नैर्मरुद्भिः पुनस्तएवविशेष्यन्ते नृभिः सं-
ग्रामनयनशीलैः इन्द्रस्यमरुतांसाहाय्यं इन्द्रोमरुद्भिर्मरुतोहैनंनाजहुंरित्यादिपुमसिद्धं । तैःसहि-
तःसन् कासुचित् पृतनासु सर्वेषु मौढेष्वापि संग्रामेषुभरद्हूतयेभरणविशिष्टाह्वानयुक्ताय प्रतूर्त-
येमरुद्भिर्हिंसनाय यद्वा भरद्हूतयेशूरोभवमहरेत्येवमादिभरणयुक्ताह्वानाय प्रतूर्तयेचशूराणां मरु-
द्वधायच दक्षाय्योसि प्रवर्धनशीलोसि यद्वा नृभिर्नेतृभिर्यजमानैः प्रार्थितःसन्प्रतूर्तये शत्रूणां
पापानांवापमरुद्भिर्हिंसनाय दक्षाय्यः असिसमर्थोसि किंच यस्त्वंशूरैः शौर्योपेतैर्मरुद्भिर्न्यैर्भटैर्वा
सहितःसन् स्वः स्वयमेवसनिता संग्राममयस्य अन्यस्यवामनीपितस्य सनितासंभक्तसितत्य-
पितेपांसाहित्येअन्यनैरपेक्ष्येणैवतरुतासीत्यर्थः तरतेस्त्रिणि असितस्काभितेत्यादौनिपात्यते य-
श्चत्वं विमैर्मेधाविभिर्क्रतुभिःस्तुतःसन् वाजं तरुता तेभ्योऽन्नस्यदातासि विमैर्मरुद्भिःसहित-
तिवासंबन्धः तंतादृशंवाजिनं गमनवन्तंपृक्षंहविर्लेक्षणाञ्चवन्तंइन्द्रं ईशानासः सम्यगभ्यर्थयि-
तुं समर्थाःक्रतुजः इरधन्तसंराधयन्ति सेवन्ते तत्रदृष्टान्तः—वाजिनं वेजमवन्तं गमनवन्तं पृक्षं
घासाद्यन्नवन्तंअत्यंन अश्वमिव तंयथासमर्थाः स्वादुघासपदानादिनापोपयन्ति तद्वद् अत्यइत्य-
श्वनाम अत्योहयइति तन्नामसुपठितत्वात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वृस्मोहिष्माहृषणं पिब्वसित्वचं कंचिद्यावीरुररुंशमर्त्यपरिवृणक्षिमर्त्यम् ।

इन्द्रोतनुभ्यंतद्विवेतद्रुद्रायस्वयंशसे ।

मित्रापवोचंवरुणायसुप्रथःसुमृलीकायंसुप्रथः ॥ ३ ॥

दस्मः । हि । स्म । वर्षणम् । पिन्वसि । त्वचमाकम् । चित् । यावीः ।
 अरुम् । शूर । मर्त्यम् । परिवृणक्षि । मर्त्यम् । इन्द्र । उत । तुभ्यम् ।
 तत् । दिवे । तत् । रुद्राय । स्वर्ग्यशसे । मित्राय । वोचम् । वरुणाय ।
 सप्तप्रथः । सुष्टृळीकाय । सप्तप्रथः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं दस्मोहि शत्रूणामुपक्षपणकर्तास्वत् अतएवकारणात् वृषणं स्वतोवर्षणशीलं
 त्वचं संवरणवन्तं पुटवन्धनवत् उदकवेष्टनवन्तं कंचिजलधारिणंमेवंपिन्वसि निर्भिद्यसेचय-
 सि किंच मर्त्यं मर्त्यवत् अरुं अरणशीलं गमनस्वभावं कंचिन्मेघं हेशूर विक्रान्त यावीः मि-
 श्रयसि यौवेऽछान्दसेलुङि छान्दसोऽडभावः अवर्षणेनगच्छन्तंवलान्निगृह्यवर्षयसीत्यर्थः य-
 थाशूरःकश्चिद्वलवन्तंगच्छन्तवैरिणंनिगृह्यस्वीकरोति तद्वदित्यर्थः तथा मर्त्यमरणशीलं
 शीर्यमाणस्वभावं निरुदकं कंचिन्मेघं परिवृणक्षि सर्वतोवर्जयसि औदासीन्यं करोषीत्यर्थः हे
 इन्द्र तत्तादृशं कर्म वर्षणरूपं सप्तप्रथः सर्वतः पृथुयथाभवतितथा तुभ्यं वोचं ब्रवीमि इन्द्रएव
 विशेष्यते स्वयशसेस्वकीययशोयुक्ताय तथा दिवेउत त्वदाश्रयभूतायैद्युलोकदेवतायैऽपित-
 त्तादृशं कर्मवोचं ब्रवीमि उतशब्दोऽपिशब्दार्थः वर्षणकर्मणः द्युदेवतायाः आनुकूल्यात्तस्यापि
 वचनयुक्तं तथा रुद्रायजगतांदुःखद्रावयित्रेरोदनशीलायवाग्नेयतद्वोचं रुद्रौवैजूरौयदयमग्निरि-
 ति श्रुतेः । अग्रेरुद्रत्वं सोरोदीद्यदरोदीत्तद्रुद्रस्यरुद्रत्वमिति श्रुतेः । रोदनस्वभावत्वं प्रसिद्धं तस्य
 चाहुतिद्वारावृष्टयनुकूलत्वात्तस्यापि कथनयुक्तं स्वयशस इत्यस्य रुद्रायेत्यनेन वासं बन्धः सन्निहि-
 तावाययोग्यत्वाच्च स्वकीययशोयुक्तायाम्नेय इत्यर्थः तथामित्राय अहरभिमानिदेवतायैतद्वोचं
 वरुणाय रात्र्यभिमानिदेवतायै अहोरात्रेवैमित्रावरुणौ अहोरात्राभ्यांस्वत्वैर्पर्जन्योवर्षतीति त-
 था मैत्रवा अहर्वारुणीरात्रिरित्यादिश्रुतिभ्यः मित्रावरुणयोरहोरात्राभिमानिदेवत्वं अतएव श्रुतेः
 वृष्टिपदावृत्तात् ताभ्यामपि पथनयुक्तम् सुष्टृळीकाय शोभनमुखविवे प्रजानां एतत्सर्वत्र संब-
 ध्यते उक्तेभ्यो देवेभ्यः सप्तप्रथः सर्वतः पृथु अतिविस्तीर्णयथाभवतितथा तद्वर्षणकर्म ब्रवीमि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

अस्माकं ब्रह्मन् इन्द्रं मुष्मसीष्टये सखायं विश्वार्युं प्रासहं युजं वाजैः पुप्रासहं युजम् ।
 अस्माकं ब्रह्मोतयेवापुत्सुपुकासुचित् ।
 नृहित्वा शत्रुः स्तरते स्तृणोपियं विश्वं शत्रुं स्तृणोपियम् ॥ ४ ॥

अस्माकम् । वः । इन्द्रम् । उश्मसि । इष्टये । सर्वायम् ।
 विश्वेऽआयुम् । प्र॒दसहम् । युजम् । वाजेपु । प्र॒दसहम् । युजम् ।
 अस्माकम् । ब्रह्म । ऊतये । अव । पृत्सुपु । कासु । चित् ।
 नहि । त्वा । शत्रुः । स्तरते । स्तृणोपि । यम् । विश्वम् । शत्रुम् ।
 स्तृणोपि । यम् ॥ ४ ॥

हे ऋत्विजः अस्माकमस्मदर्थं वः युष्मदर्थंचइष्टये यागाय अभिमतैषणायवा इन्द्र-
 मुश्मसि अभिमतंकामयामहे वशकान्तौ आदादिकः इदन्तोमसिः ग्रहिज्येत्यादिनासंप्रसारणं
 यद्वा अस्माकं सत्वायमितिसंबन्धः कीदृशमिन्द्रं सत्वायं सखिवदत्यन्तहितकारिणं समानख्या-
 नंवा विश्वायुं विश्वेषां यागानांगन्तारं मासहं प्रकर्षेणशत्रूणांमर्षयितारं सहेःकिप् नहिवृ-
 तीत्यादिनोपसर्गस्यदीर्घः युजं सर्वेदायुक्तं सहायभूतमित्यर्थः पुनःसएवविशेष्यते वाजेपु हवी-
 रूपान्नेपु तद्वत्सु यज्ञेषुवा निमित्तभूतेषु मासहं यज्ञविधातिनः सहमानं युजं अभिमतफलै-
 युक्तं मरुद्भिर्वा किंच हेइन्द्र अस्माकमूतये रक्षणायब्रह्मपरिवृढंकर्म अव रक्ष कस्तत्रविशे-
 पइतितत्राह—कासुचिवपृत्सु संग्रामेषु पृत्सु समस्त्विति संग्रामनामसुपाठावत्तन्नामत्वं तेषु त्वा
 त्वानंहिस्तरते न हिनस्तिनविरोधमाचरति यंस्तृणोपि यंविश्वंशत्रुंस्तृणोपिवारयसि सकश्चिद-
 पिशत्रुर्नहिनस्ति त्वमहत्त्वेनसर्वेभीताःविधेयाभवन्ति शत्रुभावंनकोप्याचरति अजातशत्रु-
 त्वादित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

निपून्मातिमत्तिकर्षस्यचित्तेजिष्ठाभिराणिभिर्नोतिभिर्गुप्राभिरुपोतिभिः ।
 नेपिणोयथापुरानेनाःशूरमन्यसे ।
 विश्वानिपूरोरर्षर्षिर्वहिरासावहिनोअच्छं ॥ ५ ॥

नि । सु । नम् । अतिश्मतिम् । कर्षस्य । चित् । तेजिष्ठाभिः ।
 अरणिभिः । न । ऊतिभिः । उपाभिः । उप । ऊतिभिः । नेपि ।
 नः । यथा । पुरा । अनेनाः । शूर । मन्यसे । विश्वानि । पुरोः ।
 अर्ष । र्षि । वहिः । आसा । वहिः । नः । अच्छं ॥ ५ ॥

मं० १ अ० १९ सू० १२९] द्वितीयोष्टकः

हेइन्द्र कस्यस्य कस्यचित् त्वद्भक्तस्ययजमानस्य अतिमर्तिं अतिक्रान्तमननं विरुद्धमन-
स्कं शत्रुं निघ्नम नितरां सुमुनामय अस्मत्पणतंकुरु अन्तर्भावितवर्णयोऽयं हेउग्रउदूर्णबलः ऊति-
भिः रक्षणैः प्रीतिभिर्वायुकः सन् तेजिष्ठाभिररणिभिर्न अतिशयेन तेजस्विभिर्युद्धादिरूपैर्मर्गैरि-
व तेजस्वच्छब्दादातिशायनिक इष्टन् विन्मवोर्लुक् टेरिति टिलोपः अतिमर्तिवृत्रादियथानामितवा-
न् तथास्मद्विरोधिनमपीत्यर्थः यद्वा उत्तरत्रान्वयः तेजिष्ठाभिररणिभिर्न तेजोयुक्तैर्गमनसाधनैर्य-
ज्ञादिमार्गैर्यथास्मान्योजितवानसि तथाउग्राभिः प्रकाशकाभिः ऊतिभिरक्षणैः यागफलभूतैर्नो-
स्मान्नेपिनयसि अभिमतस्वर्गादिफलं प्रापयसीत्यर्थः नयतेच्छान्दसः शपोलुक् तत्रदृष्टान्तः—पुरा-
स्मान्नेपिनयसि अभिमतस्वर्गादिफलं प्रापयसीत्यर्थः नयतेच्छान्दसः शपोलुक् तत्रदृष्टान्तः—पुरा-
पूर्वस्मिन्काले नः अस्मत्पितादीन्यथोतिभिर्नीतवानसि तथानेपीत्यर्थः हे शूर विक्रान्तत्वं अनेनाः
मन्यसे सर्वैरपापत्वेन अवबुध्यसे स्वर्गाद्यभिमतसाधकत्वादिति भावः यद्वा अनेनास्त्वं अस्मा-
नप्यनेन सोममन्यसे किंच हेइन्द्र वह्निः वृष्ट्यादिप्रदानेन जगत्तन्निर्वाहकः सन् पुरोर्मनुष्यस्य यज-
मानस्य पूरुरिति मनुष्यनाम पूरवः जगत इति तन्नाम सुपाठात् तस्य विश्वानि सर्वाण्येनांसि अपर्षधि
अपकृत्य पालयसि घृणातेच्छान्दसः शपोलुक् अतो नः अस्माकमपि आसा अन्तिके देवयजनदेशे
अच्छाभिमुख्येनागत्य वह्निरभिमतानां वोढासन् अप अनभिमतमपकृत्य पर्षि अभिमतफलं पूर-
यसि ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य मथमेणेदशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथ पष्ठी—

प्रतद्दोचेयं भव्यायेन्दवे हव्यो नयद्वपवान्मन्मरेजंति रक्षोहामन्मरेजति ।
स्वयंसो अस्मदनिदोवधैरेजेत दुर्मतिम् ।
अवसवेदघशंसो वतरमवक्षुद्रमिव सवेत् ॥ ६ ॥

प्र । तत् । वोचेयम् । भव्याय । इन्दवे । हव्यः । न । यः ।
इपश्वान् । मन्म । रेजंति । रक्षः । इहा । मन्म । रेजंति । स्वयम् । सः ।
अस्मत् । आ । निदः । वधैः । अजेत । दुः । मतिम् । अव । सवेत् ।
अघशंसः । अवस्तरम् । अव । क्षुद्रमिव । सवेत् ॥ ६ ॥

श्रव्याय भवनशीलायमतिदिनंकलाभिवृद्ध्यावर्धनशीलायइन्दवेअमृतेनसर्वस्पृहेदयित्रे त-
 दर्थतद्वक्ष्यमाणंकर्मस्तोत्रंवा प्रवोचेयं प्रकर्षेणवक्तुंशक्नोभूयासं स्तुतेरतिमहत्त्वादितिभावःवचेर्लि-
 ङ्चाशिष्यङ् वचउम् कस्यतदिति यइन्दुःइषवान् एषणवान् मन्ममननीयं स्तोत्रंकर्मवाउद्दिश्य
 रेजति गच्छति रेजतिर्गत्यर्थः रेजतिदध्यतीतितन्नामसुपाठात् आगमनेदृष्टान्तः—हव्योऽहोत-
 व्यआह्रातव्योवाहव्यःइन्द्रइव प्रायेणेन्द्रआगच्छेत्यादिनाइन्द्रएवाहूयते सइवसएवविशेष्यते र-
 क्षोहायज्ञविधातकानारक्षसांहन्ता मन्म तेषामेवकर्महननादिरूपरेजतिगच्छति चालयति ना-
 शयतीत्यर्थः सएवेन्दुः स्वयंनिदः णिदिकुत्सायांकिप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तता अस्मन्नि-
 न्दितुर्वैरिणः वधैः हननोपायैः हनश्चवधइतिभावेअप् तत्सन्नियोगेनवधादेशः सचादन्तोऽ-
 न्तोदात्तः दुर्मतिर्दुर्बुद्धिं अस्पत् अस्पत्तः अजेतआक्षिपेत् अवनयेत् किंच अघशंसः अघानां
 पापानांहिंसादीनांशंसिता स्तेनः अवतरं अत्यन्तनिरुष्टं अवस्वस्थानादवाङ्मुखोभूत्वासवेदग-
 च्छतुभधःपतित्वित्यर्थः अघशंसःस्तेनः अघशंसः वृकइतितन्नामसुपाठात् अवसवणमेवमाध्य-
 ते क्षुद्रमिव क्षेपुंशक्यमुदकादिकमिव उदकंयथातिष्ठति अवसवेन्नश्यतितथासावपीत्यर्थः॥६॥

अथसप्तमी—

वृ॒नेम॒तद्धो॒त्रया॒चित॒न्त्या॒वृ॒नेम॒र॒यि॒रं॒यिवः॒सु॒वी॒र्यं॒र॒ण्वंस॒न्तं॒सु॒वी॒र्यम् ।

दु॒र्मन्मा॑नं॒सु॒मन्तु॑भि॒रेमि॑पा॒पृ॒चीम॑हि ।

आ॒त्त॒त्याभि॑रि॒न्द्रं॒यु॒म्न॒हू॒तिभि॑र्य॒जत्रं॒यु॒म्न॒हू॒तिभिः॑ ॥ ७ ॥

वृ॒नेम॑ । तत् । हो॒त्रया॑ । चि॒त॒न्त्या॑ । वृ॒नेम॑ । र॒यिम् । र॒यि॒ऽवः॑ ।

सु॒ऽवी॒र्यम् । र॒ण्वम् । स॒न्तम् । सु॒ऽवी॒र्यम् । दुः॒ऽम॒न्मा॑नम् ।

सु॒मन्तु॑ऽभिः । आ । ई॒म् । इ॒पा । पृ॒ची॒म॒हि । आ । स॒त्त्याभिः॑ ।

इ॒न्द्रम् । यु॒म्न॒हू॒तिभिः॑ । य॒जत्र॑म् । यु॒म्न॒हू॒तिभिः॑ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र वयंप्रयजमानाः तत्तादृशंस्तुत्यंतवरूपं यद्वा सत्तेवयंचितंन्यातवगुणान्नज्ञापयन्त्या चित्तीसंज्ञा-
 ने अस्मापण्यन्ताच्छतरिव्यत्ययेनशः होत्रया होमसाधनभूतया स्तुतिरूपयावाचा वनेमसंभजेम
 यद्वा शब्दयेमस्तुतिकरवायेत्यर्थः होत्रेनिवाद्वा होत्रागीरितिनन्नामसुपाठात् किंच एवंस्तोतारोप-
 यमपि हेरयिवः विगिष्टधनयजिन्द्र रयिधनं वनेमसंभजेम कीदृशंरयिं सुवीर्यशोभनमामाध्यैपि-
 तं रण्वरमणीयं गन्तव्येवाधिभिः सन्तंसंबेदावर्तमानं यज्ञादिदाराबहुशोदीयमानमपिमवर्धमा-

मं० १ अ० १ सू० १२९] द्वितीयोष्टकः

नं पुनस्तदेवविशेष्यते सुवीर्यं शोभनपुत्रभृत्याद्युपेतं धनेनतेषांसंपादयितुंशक्यत्वात् वीरवीर्यैवे-
त्युत्तरपदाद्युदात्तत्वं किंच हेइन्द्र दुर्मन्यानंदुःखेनमंतुंशक्यं ईमेनंत्वां तवमहिम्नोऽतिमहत्त्वात् सु-
मन्तुभिः शोभनैर्मनैः तत्साधनैःस्तोत्रैर्वा इषाहवीरूपेणाग्नेनच आपृचोमहि सर्वतःसंपृ-
काभूयास्म यद्वा इषाग्नेननिमित्तेन पूर्वधनस्यमार्थितत्वात् इदानीमनंप्राथ्यते पृचीसंपर्के
लिङ्गि छान्दसोविकरणस्यलुक् किंच यजत्रंयागनिष्पादकमिन्द्रं सत्याभिः अविसंवादिनीभिः
यथाभिलाषमुपजायमानफलाभिः युन्नहूतिभिः हरिवआगच्छ मेधातिथेर्मेघेत्याह्वानैरित्यर्थः
पुनस्ताएवविशेष्यन्ते युन्नहूतिभिः हविलक्षणाजनिमित्तेराह्वानैरापृचीमहीतिशेषः युन्नद्योतते-
र्यशोवान्वेतिआस्कः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

प्रमावोअस्मेस्वयंशोभिरुतीपरिवर्गइन्द्रोदुर्मतीनांदरीमन्दुर्मतीनाम् ।

स्वयंसारिपयधैयानउपेपेअत्रैः ।

हतेमसन्नवक्षतिक्षिसाजूर्णिर्नवक्षति ॥ ८ ॥

प्र६प्र । वः । अस्मे इति । स्वयंशः६भिः । ऊती । परि६वर्गे । इन्द्रः ।

दुः६मतीनाम् । दरीमन् । दुः६मतीनाम् । स्वयम् । सा । रिपयधै ।

या । नः । उप६इपे । अत्रैः । हता । ईम् । असत् । न । वक्षति ।

क्षिसा । जूर्णिः । न । वक्षति ॥ ८ ॥

हेक्रत्विजः वोयुष्मदर्थं अस्मेअस्मदर्थंचअयमिन्द्रः स्वयशोभिः स्वकीययशोयुक्तैः
ऊती कतिभिःरक्षणैः दुर्मतीनां दुर्मननयुकानांविरोधिनांपरिवर्गेपरितोवर्जनेनिमित्तभूतेसति
प्रम प्रकृष्टोभवति समर्थोभवतीत्यर्थः द्विर्भावःपादपूरणः यद्वा हेक्रत्विजः वोयुष्मदर्थं अस्मे
अस्माकं संबन्धिभिः स्वयशोभिः स्वयमेवान्यनैरपेक्ष्येण स्तोतुंसमर्थैःस्तोत्रैस्तुष्टःसन्
ऊती ऊतौरक्षणे प्रम प्रकृष्टोभवति उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः कुत्रेतिउच्यते-दुर्म-
तीनांदुष्टानां परिवर्गेपरितोवर्जनवतिसंग्रामेयागेवा पुनःसएवविशेष्यते दुर्मतीनांदुष्टवहुमानव-

तां हननबुद्धीनांदरीमन् दरीमणि अतिशयेनदारयितरि एवमिन्द्रे सम्यक् पालयतिसति अत्रैर्भ-
क्षकैरस्मद्विरोधिभिर्याजूभिः जववतीसेनाजूर्णिजवतेवाद्भवतेवाद्दूनोतेर्वेति यास्कः । नोऽस्मान्प्रति
रिषयघ्नैर्हिंसितुं रिपेर्ण्यन्तात्तुमर्थे शघ्नैर्मत्पत्यः उपेपेउपगन्तुं अस्मान्प्राप्तुं ईद्गतौ तुमर्थे कसेमत्य-
यः क्षिप्तापेरितासासेनास्वयंहतेमसव हिंसितैवासीव अतः न वक्षति अस्मान्नवहेवनप्राप्नोति त-
थास्मद्विसकानशत्रून्पि पुनर्न वक्षति न वहति वहतेर्लेट्यडागमः सिद्धहुलमिति सिप् इन्द्रसा-
मर्थेन तत्रैव नष्टाभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वं न इन्द्राया परीणसाया हि पृथाँ अनेह सा पुरोयां ह्यरक्षसा ।

सचस्वनः पराक आसचस्वास्तमीक आ ।

पाहि नो दूराद आरादभिष्टिभिः सदा पाह्यभिष्टिभिः ॥ ९ ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । राया । परीणसा । याहि । पृथा । अनेहसा ।

पुरः । याहि । अरक्षसा । सचस्व । नः । पराके । आ । सचस्व ।

अस्मद्भुके । आ । पाहि । नः । दूरात् । आरात् । अभिष्टिभिः ।

सदा । पाहि । अभिष्टिभिः ॥ ९ ॥

हे इन्द्र त्वं नः पथास्मत्संवन्धिनामार्गेण पुरायाहि आगच्छ भस्वदेर्लोपः उदात्तनिवृत्तिस्व-
रेण तृतीयाया उदात्तत्वं कीदृशेन मार्गेण अनेहसा अपापेन यज्ञगमनमार्गस्य श्रुतिचोदितत्वाद् अनेह-
स्त्वं यद्वा नोऽस्मान्प्रिययाहि किं विशिष्टं इति परीणसा प्रतिशब्देन राया अस्मद्भुकेन्द्राद्व्येन प्र-
ह्वविषधनेन पुक्तः सन् हे इन्द्र नोऽस्मात् पराके अग्न्यन्तदूरदेशात् स्वर्गलक्षणात् आसचस्वसमवे-
बोधाय पराक इति दूरनाम पराके पराचिरिवित्तामसुपाठात् तथा अस्तमीके अत्यन्तान्तिके दे-
वयजनदेशे सचस्व अस्मत्पत्तंहविः सेवस्व संगच्छस्व वा किंच नोऽस्माद् दूरात् दूरदेशात् स्वर्गादेः
सकाशात् याहि रक्ष आरात् संनिहितादिहोकात् पाहि पाटय यद्वा दूरात् अयागकाटे स्वर्गं श्वो-
पित्वास्मान्पाहि पाटय आरात् यागकाटे संनिहिते देवयजनदेशे पाहि केनेति वदुष्यते—अभिष्टि

भिः अभिमुखैर्यागैः तन्निर्वाहैः यद्वा अग्न्यागमनैः किं बहुना सदा सर्वकालं यागकाले अयागकालेदूरे अन्तिके च अभिष्टिभिः अभितरण्यैः पाहि सम्यक्परिपालय ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

त्वं न इन्द्राया तत् रूपसोऽग्रं चित्त्वामहिमा संक्षदवसे महे मित्रं नावसे ।
ओजिष्ठत्रातरवितारथं कंचिदमर्त्यम् ।
अन्यमस्मद्विरिषेः कंचिदद्रिवोरिरिक्षन्तं चिदद्रिवः ॥ १० ॥

त्वम् । नुः । इन्द्र । राया । तत् रूपसा । उयम् । चित् । त्वा । महिमा ।
सक्षत् । अवसे । महे । मित्रम् । न । अवसे । ओजिष्ठ । त्रातः ।
अवितरिति । रथम् । कम् । चित् । अमर्त्यम् । अन्यम् । अस्मत् ।
रिरिषेः । कम् । चित् । अद्रिवः । रिरिक्षन्तम् । चित् । अद्रिवः ॥ १० ॥

हे इन्द्र त्वं नः अस्मान्तरूपसा तरुणकुशलेन अस्मान्नापद्मः उच्चरीषुं शकेन रायाधनेन उद्ध-
र्ता भवेति शेषः हे इन्द्र त्वात्मां अग्रं चिद उद्गुणवन्तं त्वामेव महिमा महत्त्वं अस्मत्तो व्रजनि-
कश्चिदतिशयः सक्षद सेवते संभ्रजते उत्कर्षयतीत्यर्थः किमर्थं अवसे त्वत्पीतये तत्र दृष्टान्तः—म-
हेम हते अवसे रक्षणाय पकाशारोग्यादिरूपाय मित्रं सर्वजनमित्रं सूर्यमिव तं यथा महत्त्वेन संयो-
जयन्ति तथेत्यर्थः यद्वा मित्रं प्रियहितरूपं सत्त्वामिव तं यथा महत्त्वे पीतये संभ्रजन्ते तद्वद् किं-
च हे ओजिष्ठ ओजस्वितम अतिशयेन बलवान् त्रातः रक्षितः अस्मान्नालपितः वा अमर्त्यं अमर-
णधर्मन् इन्द्र अवितः अस्मान् धनेन तर्पयितुं त्वं कंचिदग्रं वेगवन्तमारुह्य अस्मद्देवयजनं शीमा-
गच्छेति शेषः तथा हे अद्रिवः शत्रूणां अतिशयेन भक्षकेन्द्र अस्मदन्यं रिरिक्षन्तं चिद अल्पं महा-
न्तं वा शत्रुमिति शेषः रिरिषेः बाधस्व तथा हे अद्रिवः अद्रेरादृतः भक्षकवा शत्रूणां अद्रिवन् अद्रि-
दृष्टात्यनेनापि वाचेऽस्यादिति निरुक्तम् । रिरिक्षन्तं चिद अत्यन्तकुत्सितं हिंसन्तमपिशङ्गुं रिरिषेः
बाधस्व रिपहिंसायां छान्दसशापः शत्रुः पुनर्व्यत्ययेन शः रिरिक्षन्तं अस्मादेव सनि हलन्ताच्चेति
सनः किञ्चादृष्टाभावः चिदित्येव कुत्सितः कुत्सापांश्चिदाहरेत्येव कुत्सित इति पारिकेनोक्तत्वात् ।
यद्वा समुच्चयार्थः कंचिदित्यनेन सहसमुच्चीयते ॥ १० ॥

अथैकादशी-

पा॒हिर्न॑इन्द्र॒सुष्टु॑तस्त्रि॒धोव॑या॒तास॑द॒मिदु॑र्म॒तीनां॑दे॒वःस॑न्दु॒र्मती॑नाम् ।
ह॒न्तापा॑प॒स्थर॑क्ष॒संस्त्रा॑ताविप्र॒स्यमा॑व॒तः ।

अधा॒हि॒त्वाज॑नि॒ताजी॑र्जन॒द्वसो॑रक्षो॒हण॑त्वा॒जीर्ज॑न॒द्वसो॑ ॥ ११ ॥ १७ ॥

पा॒हि । नः । इन्द्र । सु॒ष्टुतु॑ । त्रि॒धः । अ॒व॒ध्या॒ता । स॒दम् । इत् ।
दुः॒श्म॒तीनाम् । दे॒वः । सन् । दुः॒श्म॒तीनाम् । ह॒न्ता । पा॒पस्य॑ ।
र॒क्ष॒सः । त्रा॒ता । विप्र॒स्य । मा॒व॒तः । अ॒ध । हि । त्वा ।
ज॒नि॒ता । जी॑र्ज॒नत् । व॒सो इति॑ । र॒क्षः॒ह॒नम् । त्वा । जी॑र्ज॒नत् ।
व॒सो इति॑ ॥ ११ ॥ १७ ॥

हेइन्द्र सुष्टुत शोभनस्तुत त्वंस्त्रिधः दुःखात् तदुत्पादकात्पापाद्वा नोऽस्मान्पाहिरक्ष यव-
स्त्वं दुर्मतीनां दुर्मनस्कानां रक्षःप्रभृतीनां नामन्यतरस्यामितिनामजडात्तत्वं सदमिव सर्वदेवअ-
वधाता अधोयापयिता मापयितासि अतःपाहि अतएवहेइन्द्र देवोऽस्मत्स्तुत्याहष्टःसन् दुर्मती-
नां दुष्टमननवतां यागविघातकार्णां अवधातासि तथापरक्षसोरक्षणनिमित्तभूतस्य रक्षोरक्षित-
तव्यमस्मादितियास्कः । तादृशस्यपापस्य कष्टप्रतिबन्धरूपस्य हन्ताघातकोसि यद्वा पापस्य
पापिनोरक्षसोराक्षसादेर्हन्तासि तथामावतोमत्सदृशस्यविप्रस्य मेधाविनोयजमानस्य घाता र-
क्षितासि अध अतोहेतोः हेइन्द्र वसो सर्वेषां निवासभूत त्वात्वांजनिता सर्वस्यजनयिता आदि-
कर्तापरमेश्वरोजीजनन् अजनयत् उत्पादितवान् तथा हेवसो वासयितः त्वा त्वां रक्षोहणं जी-
जनन् रक्षोहननापोत्पादितवान् जनयतेर्लुङिचडिरूपं यजादिविघातिनारक्षःप्रभृतीनां विघा-
तापहीन्द्रस्यावतारः तमिन्द्रं देवानभ्यसूयन्नेत्यादिप्रसिद्धिद्योतनार्थोहिशब्दः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

एन्द्रयासुपनइतिदशर्चचतुर्थस्तूकम् पारुच्छेपमैन्द्रं अन्त्यागमनान्येभिरित्येषात्रिष्टुप
शिष्टाअत्यष्टयः अत्रत्रिष्टुबन्तपरिभाषानाश्रीयते सर्वमायष्टमिनिविशेषेणपतिज्ञानन्यात् एन्द्रया-
हिदशान्त्यात्रिष्टुमित्यनुक्रमणिका षष्ठ्यपदहस्यपद्रेहनिनिष्पेयन्यमेतसूत्रं षष्ठस्येतिषष्ठेऽस-

त्रितम्—एन्द्रयाद्युपनःप्रधान्वस्येति महाव्रतेमाध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनोऽनुरूपपट्टे प्र-
थमाएन्द्रयाहीत्येषा महाव्रतस्यपञ्चविंशतिमितितखण्डेशौनकेनसूत्रितम्—एन्द्रयाद्युपनःपरावतइ-
न्द्रापहिघौरसुरोअनघ्रवेति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

एन्द्रयाद्युपनःपरावतोनायमच्छाविदधानीवसत्पतिरस्तंराजैवसत्पतिः ।

हवामहेत्वावयंप्रयस्वन्तःसुतेसचा ।

पुत्रासोपितरंवाजंसातयेमंहिष्ठंवाजंसातये १ ॥

आ । इन्द्र । याहि । उप । नः । परावतः । न । अयम् । अच्छ ।

विदधानिइव । सत्पतिः । अस्तम् । राजाइव । सत्पतिः ।

हवामहे । त्वा । वयम् । प्रयस्वन्तः । सुते । सचा । पुत्रासः । न ।

पितरम् । वाजंसातये । मंहिष्ठम् । वाजंसातये ॥ १ ॥

हेइन्द्र परावतः दूरदेशात्स्वर्गलक्षणान्नोऽस्मानुपयाहि अस्मात्समीपंप्रत्यागच्छ तत्रदृष्टा-
न्तः—अयंनपुरोवर्ती अग्निरभिपुतः सोमोवापस्तुतत्वान्निर्दिश्यते सइवयद्यपि पुरस्तादुपचारान्नि-
षेधार्थीयोनकारःसर्वत्र तथाप्यत्रौचित्येनोपमार्थीयोगृह्यते यद्वा परावतो न दूरदेशादिव यद्यपि
यज्ञेसर्वदासंनिहितस्तथापि स्वर्गाख्यादूरदेशादिव अस्मिन्यज्ञे अयमिति विभक्तिव्यत्ययः अ-
मुदेवयजनदेशं अच्छ अभिप्राप्तुं आयाहीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—सत्पतिः सतांसर्वदा वर्तमानाना-
मृत्विजां पालकोयजमानइव पर्यावैश्वर्येइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं सयथा विदधानि वेदनानि
अनुष्ठेयज्ञानानि यद्वा सतां विद्यमानानां फलानां पालकोऽग्निः सयथा विदधानि यज्ञगृहा-
ण्यागच्छति तद्वत् त्वमपि यज्ञगृहाण्यागच्छ यद्वा सतां नक्षत्राणां पतिश्चन्द्रमाः राजा राजमा-
नःसन्अस्तमिव सयथा स्वधामस्थानमागच्छति तद्वत् किंच प्रयस्वन्तोहविलंक्षणान्वन्तो-
वयं यजमानाः त्वा त्वां हवामहे आह्वयामः किमर्थं सुते अभिपुतेसोमेनिमित्तभूतेसति कीदृशाव-
यं सचा ऋत्विग्भिःसहिताः सचासहेत्यर्थइतियार्स्कः । आह्वाने दृष्टान्तः—पुत्रासः पुत्राः पितरं

न पालकं जनकमिव तं यथा वाजसातये अजस्य संभजनाय आह्वयन्ति तथा वयमपि त्वांतर्दर्थ-
माह्वयामः किंच मंहिष्ठं मंहनीयं त्वां वाजसातये संग्रामप्राप्तये तजयाय हविः स्वीकाराय वा-
आह्वयामः ॥ १ ॥

पठेहनिमाध्यं दिनसवनेन स्थितया ज्यानां पुरस्तादन्याऋचः प्रक्षेपणीयाः तत्र होतुः पुरस्ता-
त्पिवा सोममिन्द्रेत्येषा षष्ठस्य पातः सवन इति खण्डे सूत्रितम्—पिवा सोममिन्द्रसुवानमद्रिभिः रिन्द्राय-
हिद्यौरसुरो अनन्नतेति ।

सैषा सूक्ते द्वितीया—

पिवा सोममिन्द्रसुवानमद्रिभिः कोशेन सिक्तमवतन वंसंगस्तातृपाणोन वंसंगः ।
मदाय हर्यताय ते तु विष्टमाय धायसे ।
आत्वा यच्छन्तु हरितो न सूर्यमहा विश्वे वसूर्यम् ॥ २ ॥

पिब । सोमम् । इन्द्र । सुवानम् । अद्रिभिः । कोशेन । सिक्तम् ।
अवतम् । न । वंसंगः । ततृपाणः । न । वंसंगः । मदाय । हर्यताय । ते
तु विष्टमाय । धायसे । आ । त्वा । यच्छन्तु । हरितः । न ।
सूर्यम् । अहा । विश्वा इव । सूर्यम् ॥ २ ॥

हेन्द्र वंसंगः वननीयमनम्बं गोमपिच इत्येतास्मिन् इति दीर्घः कीदृशं न अद्रिभिर-
भिषयसार्धेन मारुभिः सुवानं स्वयमानं कर्मजित्वं प्रपयः कोगेन गितं कोशस्थानीयेन द-
शावपिषेणशोभिं यद्वा अवतमित्यनेन सहमंबन्धः कोगेन इति मध्यन्तक्षणेन गितं स्थो-
चितजलेन पूतिं अवतन आहारलक्षणमवतमिव तं यथा वंसंगो वननीयमनः तृषा भीमगा-
मी तृषभः पिबति तद्वत् किंच तृपाणोन वंसंगः यथा अय्यन्नं तृपिगो वंसंगो वननीयमनः भी-
मगामी पुरुषः आहारावादि कर्माग यपिबति तद्वत् किमर्थं सानमिति तत्राह—नेतर मदाय तमये द-
मंताय विकान्तिहेतवे बान्धवर्थे वा हंसं गदिकान्त्याः मृष्टगोपादिना तत्र दुरिष्टमाय महंताय
महंताय धायसे यदर्थं मरुतप्राप्तये तदर्थाय धान्ने वदिता धान्यमहंताय जिदियनुवृत्ते-
राशेषु गितिविपुक् यद्वा हेतव दुरिष्टमाय धायसे अविमृष्टावसानाय ना न्वाधायच्छन्तु आ-

मं० १ अ० १ सू० १३०] द्वितीयोष्टकः

भिमुख्येन गमयन्तु अश्वा इति शेषः तद्वदष्टान्तः—हरितोनसूर्यं हरितवर्णं विशिष्टा एतन्नामका अ-
श्वाः सूर्यमिव तं यथा अतित्वरया अभिमतदेशे अभिप्रेरिता वहन्ति तद्वत् किंच अहा विश्वा स-
र्वाण्यहानि सूर्यमिव तं यथा त एव प्रतिदिनं वहन्ति तथा अस्मद्यागदिवसेषु प्रतिदिनमावहन्तु ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अविन्दद्दिवो निहितं गुहानि धिवेन गर्भं परिर्वीतम् अश्मन् नुन्ते अन्तरश्मनि ।

व्रजं वज्री गवामिव सिंसासन्नङ्गिरस्तमः ।

अपावृणोद्विष इन्द्रः परीवृताद्वार इषः परीवृताः ॥ ३ ॥

अविन्दत् । दिवः । निःहितम् । गुहां । निःधिम । वेः । न । गर्भम् ।

परिर्वीतम् । अश्मन्नि । अनुन्ते । अन्तः । अश्मनि । व्रजम् । वज्री ।

गवाम् इव । सिंसासन् । अङ्गिरःस्तमः । अप । अपावृणोत् । इषः ।

इन्द्रः । परिर्वृताः । द्वारः । इषः । परिर्वृताः ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः दिवोद्युलोकात् आनीतं सोमं अविन्दत् अलभत लब्धवान् द्युलोकाद्वाप-
न्या पक्षिरूपयापहतं भ्रूमावानीतं स्वीकृतवानित्यर्थः द्युलोकादानयनैतैस्त्रिरीये—तृतीयस्यामि-
तोदिवितोमभासीत्तं गायत्र्या हरदित्यादिषु प्रसिद्धं स एव विशेष्यते गुहानिहितं अतिगोप्ये-
देशे पर्वतादौ स्थापितं अतएव निर्धिनिविस्थानीयं अनाशमित्यर्थः आनयने दृष्टान्तः—वेः
पक्षिणो गर्भं शिशुमिव यथा कपोतादिल्लीपक्षी स्वशिशुं व्याधादिभयात् कस्मिंश्चिद्गुर्गे
स्थापयित्वा तत्स्थानमजानती परिभ्रम्य विन्दते तद्वदित्यर्थः पुनः कीदृशं अश्मनि पाषाणे
अतिमहति विस्तृते अनुन्ते अश्मनि अपरिमितपाषाणे पर्वतादौ अन्तर्मध्ये परिर्वीतं तत्ताकं ट-
कादिना परितो वेष्टितं सत्स्वपीतरेषु देवेषु कोऽस्याविशय इति तत्राह—अयमिन्द्रो वज्री वज्रवान्
अङ्गिरस्तमः अतिशयेनाङ्गरवदीप्यमानः गवां व्रजमिव पणिनासुरेणापहतं भूमौ खनित्वा पाषाणे-
न पिहितद्वारं गवां व्रजं यथा तमसुरं जित्वा द्वारमुद्धात्य लब्धवान् तद्वत् सोमं सिंसासन् संभक्तुमिच्छन्
सनीवन्तर्धेति विकल्पनादिदृग्भावे जनसन्सन्नेत्यात्वं अविन्दत् अयमर्थः पणिने वगाव इत्यादिश्रु-
तिपुरं प्रसिद्धः । तथायमिन्द्रः परीवृताः परितो मेघेनावृत्ताः इषः अन्ने हेतुभूतस्योदकस्य द्वारः द्वा-

राणि अपावृणोव अपवृतान्यकरोव उद्घाटितवानित्यर्थः तथाकृत्वा इपःइष्यमाणानि व्रीहा-
द्यन्तानि परिवृताः भूमौपरितोव्याप्तान्यकरोव वज्रेणमेघंभित्त्वाजलवर्षणेनसस्यादिसप्तर्द्धिकृत्वा
व्रीहादिकंभूमौव्याप्तमकरोदित्यर्थः यतोयमेवंकृतवान् अतोऽस्यसोमस्वीकारोयुक्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

दादृहाणोवअमिन्द्रोगभस्त्योःक्षद्वेवतिग्ममसनायसंश्यदहिहत्यायसंश्यत्
संविव्यानओजसाशवोभिरिन्द्रमज्मना ।
तष्टेववृक्षंवनिनोनिवृश्चसिपरश्वेवनिवृश्चसि ॥ ४ ॥

दादृहाणः । वज्रम् । इन्द्रः । गभस्त्योः । क्षद्वेव । तिग्मम् ।
असनाय । सम् । श्यत् । अहिहत्याय । सम् । श्यत् ।
सम्विव्यानः । ओजसा । शवः । भिः । इन्द्र । मज्मना । तष्टेव ।
वृक्षम् । वनिनः । नि । वृश्चसि । परश्वेव । नि । वृश्चसि ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः गभस्त्योर्बाहोः वज्रं दृहाणः दृढं गृह्णन् दृढदहिबृद्धौ लिटः कानच् गभस्ती-
इति बाहुनाम् गभस्तीयाहू इति तन्नामसुपाठात् किमर्थं असनाय शत्रोरुपरिक्षेपणाय तिग्मं अ-
त्यन्ततीक्ष्णं वज्रं संश्यत् सम्पृक्तीक्ष्णीकरोति शोतनूकरणे ओतः श्यनीत्योकारलोपः छान्दसो-
हभावः यद्वा लेटीतश्चलोप इतीकारलोपः तषदृष्टान्तः-क्षद्वेव उदकमिव उदकं यथाशत्रूणां निर-
सनाय अभिमघ्नादि संस्कारेण तीक्ष्णीक्रियते तद्वद्वेव उदकनाम् क्षद्वेव इति तन्नामसुपाठा-
त् पुनरपि तदेव विशेष्यते अहिहत्याय अहेर्वृत्रस्य मेघस्य वाहननाय हन्तेर्हन्तस्तेति क्यप् तका-
शान्तादेशश्च संश्यत् पूर्वमेव तीक्ष्णं सत् पुनरपि वधाय तीक्ष्णयति हेइन्द्र ओजसा वलेन पराभि-
भवनसामर्थ्येन शवोभिः सेनात्क्षणेर्बैलेः मज्मना शारीरेण च वलेन संविव्यानः सम्पृग्युक्तः
सन् विव्यान इति लिटः कानच् ग्रहिन्यावधीतिसंघसारणं तष्टावृक्षमिव यथाकश्चित्तष्टावृक्षाणां
तक्षणस्य साधुकर्ता वनिनो वनसंघन्धि नो वृक्षं निवृश्चति स्तोपयोगाय नितरां छिनत्ति तक्षणे-
न तनूकरोति तथा त्वमप्यस्मात्पुत्रक्रमाचरंतं शत्रुं निवृश्चसि किंच परश्वेव निवृश्चसि यथा परशुना
कश्चिच्छिनत्ति वृक्षं तथा त्वमप्युक्तेस्त्रिविधैर्बैलेः नितरा मस्य द्वेपिणं वृश्चसि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

त्वं वृथानृद्यं इन्द्रसर्तवेच्छासमुद्रमसृजोरथाँइव वाजयतोरथाँइव ।
इत ऊतीर्युञ्जत समानमर्थमाक्षितम् ।
धेनूरिव मनवे विश्वदोहसो जनाय विश्वदोहसः ॥ ५ ॥ १८ ॥
त्वम् । वृथा । नृद्यः । इन्द्र । सर्तवे । अच्छ । समुद्रम् । असृजः ।
रथान्इव । वाजइयतः । रथान्इव । इतः । ऊतीः । अयुञ्जत ।
समानम् । अर्थम् । अक्षितम् । धेनूःइव । मनवे । विश्वदोहसः ।
जनाय । विश्वदोहसः ॥ ५ ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वंवृथाअप्रयत्नेनैव नद्यः नदीः समुद्रमच्छाभिमुख्येन सर्तवेप्राप्तुं असृजः मेघं निर्भि-
द्योत्पादितवानसि तत्रदृष्टान्तः-रथानिव यथात्वं रथानस्पद्यागं प्रति अच्छसर्तवे आभिमुख्येन
प्राप्तुं असृजः सृष्टवानसि तद्वत् किंच वाजयतोरथानिव संग्राममचंवाइच्छन्तो राजादयः रथानि-
व ते यथा संग्रामं प्रत्योषध्यादिकं वाभिसर्तुं रथान् सृजन्ति तद्वत् कथं जन्ताच्छतुरनुम इति विभक्तेरु-
दात्तत्वं किंच इतः अस्यात्संनिधिदेशं द्वितीयार्थे तसिद् अस्मान्प्रतिऊतीः कृत्यः गमनवत्योरक्ष-
णवत्सोवानद्यः समानमर्थं समानप्रयोजनवदक्षितमुद्रकं अयुञ्जत योजितवत्यः त्वत्पसादादिति
भावः अर्थशब्दजद्वयविशेषणः सन् नपुंसकलिङ्गः अक्षितमित्युद्रकनाम अक्षितं बर्हि रितितन्नाम-
सुपादात् तत्रदृष्टान्तः-मनवे मनोरथाय धेनूरिव धेनवो यथा विश्वदोहसः सर्वार्थदोग्ध्यो भवन् यथा
वा जनाय यस्मै कस्मै चित् समर्थाय तदर्थं विश्वदोहसो भवन्ति सर्वक्षीरप्रदा भवन्ति यद्वा जनाय
सर्वजनार्थं सस्यादीनाभिलक्ष्य नद्यः विश्वदोहसः संपूर्णदोग्ध्यो भवन्ति सर्वत्र प्रवहन्ति अत्र नद्यः
प्रीणनात् दोहस इति उपचर्यते ईदृग्जगदुपकारिवृष्टिप्रद इतीन्द्रस्यैव स्तुतिः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पथमेष्टादशो वर्गः ॥ १८ ॥

अथषष्ठी-

इमांति वाचं वसूयन्तं आयवोरथं नधीरः स्वपां अतक्षिपुः सुभ्रायुत्वामंतक्षिपुः ।
शुम्भन्तो जेन्यं यथावा जेपु विप्रवाजिनम् ।
अत्यमिव शर्वसेसातये धना विश्वाधनानि सातये ॥ ६ ॥

इमाम् । ते । वाचम् । वसुधन्तः । आयवः । रथम् । न । धीरः ।
 सुधर्माः । अतक्षिपुः । सुभ्राय । त्वाम् । अतक्षिपुः ।
 शुभन्तः । जेन्यम् । यथा । वाजेषु । विभ्र । वाजिनम् ।
 अत्यम् इव । शर्वसे । सातये । धना । विश्वा । धनानि । सातये ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तेत्वंदर्थं वसूयन्तो धनमात्मनश्छन्तः आयवः दातव्यहवीरूपान्नवन्तः क्रविजः
 आयव इति मनुष्यनाम आयवः अनव इति तन्नाम सुपाठात् ते इमां क्रियमाणां स्तुतिरूपां वाचं अ-
 तक्षिपुः संपादितवन्तः तत्र दृष्टान्तः—स्वपाः शोभनकर्मवान् कुशली वा बहुव्रीहौ सोर्मनसी इत्युत्त-
 रपदाद्युदात्तत्वम् धीरः धीमान् रथं रथमिव तं यथा प्रयत्नेन साधु करोति तद्वत् एवं कृत्वा त्वां सु-
 भ्राय सुत्वाय अतक्षिपुः अनुकूलमुत्पादयन्ति सुभ्रमिति सुखनाम सुभ्रं सुगम्यमिति तन्नाम सुपा-
 ठात् किंच हे विप्रमेधा विचिन्द्र वाजेषु संग्रामेषु वाजिनं वेगवन्तं त्वां शृभंतः गुणैर्दीपयन्तः अतक्षि-
 पुः स्तुत्या प्रीणयन्ति तत्र दृष्टान्तः—जेन्यं यथा जयशीलं शूरं यथा भटाः स्तुवन्ति तद्वत् यद्वा जेन्यं ज-
 यशीलं वाजिनं वेगवन्तमश्वं वाजेषु संग्रामेषु यथोत्साहयन्ति तद्वत् किंच शर्वसे वलाय धना धना-
 नां सातये लाभाय च स्तुम इति शेषः कृति यूति जूति सातीत्यादिना किन उदात्तत्वं न केवलं धनमात्रं किं-
 तु विश्वा धनानि सातये कृत्स्नानि प्रीणनसा धनानि गवादि धनानि पृथगर्थे द्वितीया तेषां लाभाय त-
 दृष्टान्तः—धना धने संग्रामेषु शर्वसे वैरिजयसा धनवलाय सातये तेषामेव धनानां प्राप्तये च अत्यमि-
 व सततगामिनमश्वमिव तं यथा स्तुवन्ति तद्वत् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

भिन्नः पुरो न वति मिन्द्र पूरवे दिवो दासाय महिदा शुपे नृतो वज्रेण दाशुपे नृतो ।
 अतिथिग्वाय शर्वरं गिरैरुग्रो अवाभरत् ।
 महोधनानि दयमानो ओजसा विश्वा धनान्यो जसा ॥ ७ ॥

भिन्नत् । पुरः । न वतिम् । इन्द्र । पूरवे । दिवः दासाय । महि ।
 दाशुपे । नृतो दति । वज्रेण । दाशुपे । नृतो दति ।
 अतिथिः ग्वायं । शर्वरम् । गिरैः । उग्रः । अवम् । अभरत् । महः ।
 धनानि । दयमानः । ओजसा । विश्वा । धनानि । ओजसा ॥ ७ ॥

मं० १३०११ सू० १३०] द्वितीयोष्टकः

हेइन्द्र नृतो रणेनर्वनशील त्वं दाशुषे हविर्दत्तवते पूरवे अभिमतपूरकायमनुष्याय मनु-
ष्यनमितव महि महते दिवोदासायएतन्नामकायराज्ञे दिवोदासे षष्ठ्याभलुगित्यलुक् दिवोदासा-
दीनांछन्दसीतिपूर्वपदाद्युदात्तत्वं नर्वाति एतत्संख्याकानि पुरः शत्रूणांपुराणिभिनव भिन्नवान-
सितथा हेनृतो गात्रविक्षेपणकुशल हस्तपादादिप्रक्षेपणशत्रूणांहिसक वज्रेणक्षेपणसमर्थेनायुधे-
मदाशुषेहविर्दत्तवते दिवोदासायान्यस्मै बाभिनव तमपिशुंभिन्नवानसि इदानींपरोक्षेणाह—अ-
तिथिगवायपूजार्थमतिथिगच्छते दिवोदासायतदर्थं गमेरौणादिकोद्गमत्ययः उग्रः उदूर्णवलइन्द्रः
पूर्वपुरभेदनसमये विद्धमपि अग्नियमाणं गिरिमारुढंशंबरं एतन्नामानमसुरं गिरेः दुर्गमात्पर्वता-
देःसकाशात् ओजसास्वकीयेनबलेनअवाभरत् अवाङ्मुखमवरुण्य प्राणंत्तवान् किंकुर्वन् महः
महांतिधनानि तदीयगवाश्वादीनि दयमानः दिवोदासायराज्ञेसाधयन् दयदानगतिर्हिंसादानेषु
शपःपित्त्वादनुदात्तत्वेशानचोलसार्वधातुकस्वरेणधातुस्वरः नकेवलमल्पं धनं किंतु विश्वाधनानि
सर्वाण्यपितेषां मणिमुक्तादीनि ओजसास्वकीयेनबलेन दयमानः साधयन्अवाभरत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इन्द्रः समत्सुयजमानमार्यं प्रावद्विश्वेषु शतमूर्तिराजिपुस्वर्मीह्रिष्वजिपु ।
मनविशासदव्रतान्त्वचंरुणामरन्धयत् ।

दक्षञ्जविश्वंततृषाणमोपतिन्यर्शसानमोपति ॥ ८ ॥

इन्द्रः । समत्सु । यजमानम् । आर्यम् । प्र । आवत् । विश्वेषु ।
शतम् । ऊतिः । आजिपु । स्वः । ह्रीषु । आजिपु । मनवे । शासत् ।
अव्रतान् । त्वचम् । रुणाम् । अरन्धयत् । दक्षत् । न । विश्वम् ।
ततृषाणम् । ओपति । नि । अर्शसानम् । ओपति ॥ ८ ॥

अयमिन्द्रः समत्सुसमरणेषु ग्रहानिमित्तेषुयजमानंयष्टारंआर्यंअरणीयं सर्वैर्गन्तव्यंप्राग्बद्ध
प्रकर्षेणरक्षति समस्त्वितिसंग्रामनाम समत्सुसमरणइतितन्नामसुपाठात् किंच शतमूर्तिः स्वभक्ते-
ष्वपरिमितरक्षणइन्द्रः विश्वेषु लिंगव्यत्ययः सर्वेषुआजिपु स्पर्धानिमित्तेषुसंग्रामेषुयजमानं प्राव-
त् तथा स्वर्मीह्रिषुस्वर्गदेशेषु सुखस्य सेचयत्सुवा आजिपु महासंग्रामेषु प्रावत् स्वर्गप्रदानेनर-
क्षति रणेआभिमुख्येनहतानांवीराणांरविमार्गः पराशरेणस्पर्धते—द्वाविमौपुरुषौलोकेसूर्यमण्ड-
लोदिनौ । परिव्राड्योगयुकश्चरणयोःभिमुखोहतइति । अत्रेतिहासमाचक्षते—अंशुमतीनामनदी

तस्यास्तीरे कृष्णनामासुरः वर्णतश्चकृष्णोदशसहस्रैरनुचरैरुपेतः तद्देशवार्तिनः प्राणिनः पीडय-
न्नास्ते तन्नेन्द्रोवृहस्पतिनापेरितः सन् मरुद्भिः सहितः कृष्णांतदीयत्वचमुत्कृत्य सानुचरमवधीव
अयमर्थः अंबद्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदित्यादिनोपरिष्ठाद्वक्ष्यते तदत्रोच्यते अयमिन्द्रो मनवे मनुष्या-
य विभक्तिव्यत्ययः मनुष्याणामर्थाय अत्रतान् व्रतमितिकर्मनाम तद्गहितान्यागविद्वेषिणः शा-
सत्तदशिक्षितवान् हिंसितवान् शासेल्लेट्यडागमः तथा कृष्णांतवचं कृष्णनाम्नोसुरस्य कृष्णवर्णां
त्वचं उत्कृत्यारन्धयत् हिंसितवान् रधर्हिंसायां रधिजभोरचीतिनुम् केन प्रकारेणेति तदुच्यते—ध-
क्षत्तन् भस्मीकरोति इव लेट्यडागमः सिद्धहुलमिति सिष् तथा विश्वंतृपाणमोपति सर्व-
मपि हिंसकं तदनुचरसंघं दहति यत्किंचिदवशिष्टमिति नेत्याह—अर्शसानं हिंसारुचिं हतावशिष्टं
सर्वमपिन्योपति निःशेषेण दहति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

सूरश्चक्रंप्रवृहज्जातओर्जसाप्रपित्वेवाचमरुणोमुपायतीशानआमुपायति ।

उशानायत्परावतो जगन्नूतये कवे ।

सुम्नानि विश्वामनुपेवतुर्वर्णि रहा विश्वेवतुर्वर्णिः ॥ ९ ॥

सूरः । चक्रम् । प्र । वृहत् । जातः । ओर्जसा । प्रपित्वे । वाचम् ।

अरुणः । मुपायति । ईशानः । आ । मुपायति । उशाना । यत् ।

परावतः । अजगन् । नूतये । कवे । सुम्नानि । विश्वा । मनुपादव ।

तुर्वर्णिः । अहा । विश्वा इव । तुर्वर्णिः ॥ ९ ॥

अत्रापीतिहासमाचक्षते—केचनासुराः पूर्वइन्द्रवज्रेणवधोपाभूदिति ब्रह्मणोवरंलब्ध्वा इन्द्र-
मगणयित्वा हत्ता आसन् तान् हन्तुमिन्द्रः सूर्यरथस्य चक्रमादाय अवधीदिति तदिदमुच्यते—अयमि-
न्द्रः सूरः सूर्यस्य पृष्ठार्धे प्रथमा चक्रं रथस्य चक्रमादाय ओजसा शारीरेण चलेन जातः समृद्धः
सन् प्रवृहत् प्रक्षिप्तवान् वृहत् उद्यमने तौदादिकः किंच अम्णः अम्णवर्णः अत्यन्ततेजोयुक्तः स-
न् यद्वा गमनशीलः सन् प्रपित्वे तेषां समीपे तत्समीपमागत्य वाचं वागुपलक्षितं प्राणं मुपायति मु-
मोप मुष्णानि वा प्रपित्व इत्यासन्ननाम यद्वा वाचं तेषां प्रहारध्वनिं मुपायति तेषु हतेषु ध्वनिः स्वय-
मेव विश्रांतो भवति अवधीदित्यर्थः अथवा इन्द्र एव द्युस्थानः सन् आदित्यात्मना स्तूयते सूरः

मं० १ अ० १ सू० १३०] द्वितीयोष्टकः

सूर्यः जातउदितः सन् ओजसास्वकीयेन तेजसा युक्तः चक्रं प्रवृहत् तमोनिवारणार्थं असुरजया-
यवाचक्रोपलक्षितं रथं प्रकर्षेणोद्यतं करोति पूर्वं अरुणः तद्वययन्ता प्रपित्वेमेदेहाद्यसुराणां समीपे
वाचं तेषां जहिभिधीत्यादिभ्वनिमुषायति मुष्णाति मुपेरुत्तरस्यश्चः अहावपि छन्दसि शायजपीति
शायजादेशः तदनन्तरं सूर्यः ईशानः सर्वाणि तमांस्यसुरान्वा निराकर्तुं समर्थः सन् आमुषायति
समन्तान्मुष्णाति अथ प्रत्यक्षरुतः हेकवेकान्तर्दाशिन यत्स्वत्वं उशना उशनसः एतन्नाम्नो महर्षे-
रुतये रक्षणाय परावतो दूरात् स्वर्गस्थानात् अजमन् गतवानसि प्राप्तवानसि गमेः सिपि छान्दसः
शपः श्लुः हल्ङ्ङ्यादिलोपे मोनोधातो रिति नत्वं यद्वा उशना उशनसा युक्तः सन् अजगन् आ-
गच्छ आगत्य च विश्वा विश्वानि सुम्नानि सुखसाधनानि धनान्यादायास्माकं तुर्वणिस्तूर्णवनिः
क्षिप्तं भवेति शेषः तुर्वणिस्तूर्णवनिरिति निरुक्तं । तत्र दृष्टान्तः—मनुष्येव मनुष्येणैव यथा च तेन परि-
वृढाय देशान्तरादभिमतं धनमानीयते तद्वत् यद्वा मनुष्येव मनुष्याणामिव इतरेषामृत्विजां विश्वा-
सुम्नानि सर्वाणि धनान्यादाय तुर्वणिर्भवसि तद्वदस्माकमपि न केवलमेकस्मिन्नेव यागदिने कि-
न्तु अहा विश्वेव विश्वान्यप्यहानि सर्वेष्वप्यहः सुतुर्वणिर्भव यद्वा तुर्वणिस्त्वं अहा विश्वेव वि-
श्वान्यहान्यति दीर्घमायुष्यं यथा ददासि तथा सुम्नान्यपि उभयमपि देहीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

सनो नव्ये मिष्टपकर्म नृक्थैः पुरां दर्तः पायुभिः पाहि शग्मैः ।
दिवो दासे भिरिन्द्रस्तवानो वा वृधीथा अहो भिरिव द्यौः ॥ १० ॥ ११ ॥

सः । नः । नव्येभिः । वृषः पकर्मन् । नृक्थैः । पुरां । इति रिति दर्तः ।
पायुभिः । पाहि । शग्मैः । दिवः । दासेभिः । इन्द्र । स्तवानः ।
वृधीथाः । अहोभिः । इद्व । द्यौः ॥ १० ॥ ११ ॥

हे इन्द्र वृषकर्मन् अभिमतवर्षणव्यापारवन् पुरां दर्तः असुरपुराणां दारपितः सुवामञ्चि-
ते इति पृष्ठचाः पराङ्मवद्भावात् पृष्ठचामञ्चितसमुदायस्य पादादित्वादाष्टमिकाद्युदात्तत्वं सताह-
शो महानुभावस्त्वं नोऽस्मत्संबन्धिभिः नव्येभिः नूतनैः उक्थैः इदानीं मतिपादितप्रकारैः

स्तोत्रैस्तुष्टः सन् पायुभिः पाटनप्रकारैः शग्मैः सुसैश्चैहिकामुष्मिकरूपैः पाहिपाटय किंच
हेइन्द्र दिवोदासेभिः दिवोदासगोत्रोत्पन्नैः अर्शादित्वादच् अस्माभिः परुच्छेपैः यद्वा
पूजार्थं बहुवचनं स्तवानः स्तूयमानः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः प्रवृद्धोभव वृधोर्ल-
ङि छान्दसः शपः श्लुः किमिव अहोभिरिव द्यौः द्योतनशीलआदित्यः अहोभिः प्रसिद्धैर्य-
था प्रवृद्धोभवति तथास्मत्स्तुत्या अत्यन्तं प्रवृद्धोभवेत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे एकोनविंशोऽवर्गः ॥ १९ ॥

इन्द्राय हीतिसप्तर्षिपंचमं सूक्तम् इन्द्राय सप्तैत्यनुक्रमणिका परुच्छेपऋषिः अत्यष्टिछन्दः
इन्द्रो देवता पृष्ठयस्य पष्ठेहनि माध्यन्दिनसवने होत्रकाः स्वस्वशस्त्रेण तत्सूक्तं तृचत्रयं कृत्वा आरं-
भणीयाभ्य ऊर्ध्वमावपेयुः अत्रायं विभागः—आद्यास्तिस्रो मैत्रावरुणस्य तृतीयाद्यास्तिस्रो ब्रा-
ह्मणाच्छंसिनः पंचम्याद्यास्तिस्रो च्छत्राकस्य एतच्चतुर्थेहनीति खण्डे सूत्रितम्—पष्ठेहनीन्द्राय हि-
द्यौरसुरोऽनघ्रतेत्येवमेवेति तत्रैवाहनि तस्मिन्नेव सवने प्रशास्त्रादीनां प्रस्थितयाग्याभ्यः पुरस्ता-
दादितः पल्लवः एकैकशः प्रक्षेपणीयाः पष्ठस्येति खण्डे सूत्रितं—इन्द्राय हि द्यौरसुरोऽनघ्रतेति प-
ठिति महाव्रते निष्केवल्ये इन्द्राय हीनि तृचो वैकल्पिकानुरूपद्वितीयः महाव्रतस्येति खण्डे सूत्रितं—
एन्द्रया सुपनः परावत इन्द्राय हि द्यौरसुरोऽनघ्रतेति ।

तत्रेयं प्रथमा—

इन्द्राय हि द्यौरसुरोऽनघ्रतेन्द्राय मही पृथिवी वरीमक्षि युम्नसां ता वरीमक्षिः ।

इन्द्रं विश्वे सृजोपसो देवा सोऽधिरे पुरः ।

इन्द्राय विश्वा सव नानि मानुषा रातानि सन्तु मानुषा ॥ १ ॥

इन्द्राय । हि । द्यौः । असुरः । अनघ्रत । इन्द्राय । मही । पृथिवी ।

वरीमक्षिः । युम्नसां ता । वरीमक्षिः । इन्द्रम् । विश्वे । सृजोपसः ।

देवास्तः । अधिरे । पुरः । इन्द्राय । विश्वा । सव नानि । मानुषा ।

रातानि । सन्तु । मानुषा ॥ १ ॥

मं०१ अ०१९ सू०१३१] द्वितीयोष्टकः

द्यौः द्योतनशीलोद्युलोकः तन्निवासीदेवसंघोवा सचासुरोनिरसनशीलः शत्रूणामपुण्य-
कृतमेव तन्निवासात् इन्द्रायहि इन्द्रायैव अनम्रतस्वयमेवमहोभवति नमोऽछान्दसेलङ्घि कर्म-
कर्तर्यान्मेपदं नदुहल्लुनमामितियगभावः छान्दसःशपःश्लुःहलादिशेषाभावश्च अनुनासिक-
लोपः हिशब्दःप्रसिद्ध्यर्थोवा तथा इन्द्रायेन्द्रार्थं महीमहतीपृथिवीभूमिः तत्रत्यः सर्वोजनो-
वा अनम्रतउभयत्राश्रयवाचिशब्देनाश्रयीलक्ष्यते ग्रामआगच्छति इतिवत्केनसाधनेनेतितदु-
च्यते—वरीमभिर्वरणीयैःस्तोत्रैर्हविर्भिर्वा किंच द्युम्रसाताद्युम्रसातौ अन्नस्ययशसोवालाभनिमित्ते
सति वरीमभिः वरणीयैर्हविर्भिर्युक्तायजमानाः प्रह्लाभवन्ति किंच इन्द्रमेवविश्वे सर्वेदेवासोदेवाः
सजोपसः समानप्रीतियुक्ताः ऐकमत्यभाजः पूर्वअसुरजयार्थं पुरोदधिरे पुरतःस्थापितवन्तः
इन्द्रमुखेनैवासुराञ्जितवन्तइत्यर्थःतथाविश्वा विश्वानिसर्वाणिमनुषा सवनानिमनुष्याणां संब-
न्धीन्यभिव्यक्त्यानिमातरादिसवनानि इन्द्राय सन्तु इन्द्रायैवभवन्तु तथा मानुषा मनुष्याणां
ऋत्विजां संबन्धीनि रातानि दातव्यानिपुरोडाशादीनि इन्द्रायहि इन्द्रायैव सन्तु इन्द्रं मीणयि-
तुंसमर्थानिभवन्त्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

विश्वेषुहिन्वासर्वनेपुतुञ्जतेसमानमेकंवृषमण्यवःपृथक्स्वःसनिप्यवःपृथक् ।
तत्त्वानावन्पर्पणिंशूपस्यंधुरिधीमहि ।
इन्द्रंनयज्ञैश्चितयन्तआयवःस्तोमेभिरिन्द्रमायवः ॥ २ ॥

विश्वेषु । हि । त्वा । सर्वनेपु । तुञ्जते । समानम् । एकम् ।
वृषमण्यवः । पृथक् । स्वः । सनिप्यवः । पृथक् । तम् ।
त्वा । नावम् । न । पर्पणिम् । शूपस्यं । धुरि । धीमहि । इन्द्रम् ।
न । यज्ञैः । चितयन्तः । आयवः । स्तोमेभिः । इन्द्रम् । आयवः ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वा त्वां एकं एकमेवसन्तं विश्वेषु सर्वेषुसर्वनेषु तद्वत्सु एकाहाहीनसवरूपेपुसर्वे-
षु मोमयागेषु यजमानाः तुञ्जते त्वरयन्ति हविरादीनिददते कीदृशं त्वां समानं सर्वेषामेकरूपं
कीदृशा यजमानाः वृषमण्यवः अभिमतर्पणाय त्वामेवमन्यमानाः पृथग्विचित्र्यस्वस्वयागे क्रि-
मिच्छन्तः स्वः स्वर्गसुखविशेषंवा सनिप्यवः संभक्तुकामाः पृथक् तुञ्जते पृथगेवत्वरयन्ति तु-

अतिदानार्थः शिक्षति तुञ्जे इति तन्नामसुपाठात् तंवाद्दशं त्वा त्वां शूपस्य सेनारूपस्य बल-
 स्यधुरिवहनेतज्जयाय धीमहि स्थापयामः यद्वा शूपस्य अस्मदीयशारीरबलस्य धुरिधीमहि
 शूपमितिवलनाम शूपं सहइतितन्नामसुपाठात् तत्रदृष्टान्तः—पर्षणिं नावंन पारस्यसंभर्त्रीं पूरयि-
 त्रींवाफलस्य नावमिव तांयथाभारवहने स्थापयन्तितद्वत् पारतीरकर्मसमाप्तौ छन्दसि वनसने-
 तिसनेरिन्प्रत्ययः पृषोदरादिः पिपतेरौणादिकः सनिप्रत्ययोवा कीदृशावयं आयवोमनुष्याः
 यजमानाः यज्ञैःसाधनैः इन्द्रंनचितयन्तः परमेश्वरमिवत्वांचेतयन्तः परमेश्वरबुद्ध्याभावयन्तइत्यर्थः
 यद्वा नशब्दः एवकारार्थः इन्द्रमेवत्वां जानन्तः तथा स्तोमेभिः स्तोत्रैः इन्द्रं इन्द्रमेव आयवोग-
 च्छन्तोवयंधीमहि दधोतेर्लिङिछान्दसःशपोलुक ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वित्वाततस्त्रेमिथुनाअवस्यवोव्रजस्यसातागव्यस्यनिःसृजःसक्षन्तइन्द्रनिः

सृजः । यद्व्यन्ताद्वाजनास्वयन्तासमृहंसि ।

आविष्करिक्कृपणंसचाभुववज्रमिन्द्रसचाभुवम् ॥ ३ ॥

वि । त्वा । तत्तस्त्रे । मिथुनाः । अवस्यवः । व्रजस्य । साता । गव्यस्य ।

निःसृजः । सक्षन्तः । इन्द्र । निःसृजः । यत् । व्यन्ता । द्वा ।

जना । स्वः । यन्ता । समृहंसि । आविः । करिक्कृत् । कृपणम् ।

सचाभुवम् । वज्रम् । इन्द्र । सचाभुवम् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वान्यामुद्दिष्य मिथुनाः पत्नीमहितायजमानाः वित्तस्त्रे यज्ञेवित्तन्वते यद्वा यज्ञेपयो-
 मनादिनात्मानमुपक्षयन्ति तसुउपक्षये छान्दमेन्द्रि इरयोरेद्विरेभारः किमर्थगव्यस्यव्रजस्य
 साता गवांसंबन्धिनःपूथस्यप्राभेनिमित्तभूतेसति नचमवंत्राग्निहोत्रादिनित्यग्रास्येषु कारीरीचि-
 त्वादिकाम्पवाक्येषु यस्योदयंयस्यगृहानिप्यादिनेमित्तिग्रास्येषु पुष्पस्यैवाधित्वादेःमद्रावा-
 तस्यैवाधिकारः म्रियास्तु अन्यप्याधिन्वेऽप्ययनाभावेनविद्वत्तायाअभ्रात्र अतएवमायथाभा-
 याद्यनास्यधिकारइतिराप्पम् यद्यपिस्त्रियानास्त्रिपृथगधिकारः तथापिपूर्वमीमांसायांपठेअधि-
 काराभाषाये वृत्तोपचतुर्षांश्यामशिकरणांश्यांअभ्येवमियाशिकारः मत्तप यामदेतिमंत्रविद-
 त्वात् जापापदोअग्निनादधोयानामि चावानविशानात् मृत्विपुचनास्त्रिभ्योणांपृथग्यज्ञोन्नवदमि-

तिपृथग्धिकारस्यैवनिवारितत्वात् अस्त्येवस्त्रियाःपत्यासहाधिकारः अध्ययनाभावेऽपिवेदंप-
त्यैमदायवाचयेदितिसूत्रकारवचनात् पठ्यन्वास्तेइत्यादिविधिषु सुपजसस्त्वावयमित्यादिमन्त्र-
विधानाच्च यत्रवचनमस्तित्रास्त्येवमन्त्रेधिकारः किं हि वचनेन कुर्यान्वास्तिवचनस्यातिभारइति
न्यायात् तस्मान्मिथुनाय संवत्सइत्येतद्युक्तम् कीदृशास्ते अवश्यवः इन्द्रायात्मनेतृमिच्छन्तः
निःसृजः निःशेषेण हविस्त्यजन्तः सक्षन्तः सक्षतिर्गत्यर्थः त्वांसंभजमानाः पुनस्तएव विशेष्यन्ते
निःसृजः फलप्रतिबन्धकंप्रापं निर्गमयन्तः कस्तत्रविशेषइति तदुच्यते यद्यस्मात्कारणात् गव्यन्ता
गमात्मनश्छन्तौ गोशब्दात्सुपआत्मनःक्यच् वान्तोऽपिप्रत्ययेइत्यवादेशः स्वर्ग्यन्ता स्वर्ग्यन्तौ
गन्तुमुद्युक्तौ द्वाजना द्वौजायापतिरूपौजनौसमूहसि संयुक्तयोरेवाभिमतंस्वर्गादिकंप्रापयसि यद्वा
सम्पगनुष्ठितवन्तावित्पूहसिनिश्चिनोपिअतः पत्नीसहिताअनुतिष्ठन्तीत्यर्थः किंच हेइन्द्र त्वंबृष-
णंवर्षकंकामानांसचाभुवं सहैवोत्पन्नं त्वयाविनाभूतं तथा सचाभुवं शत्रुवधादिव्यापारसामर्थ्ये-
न सहैवोत्पन्नं वज्रं आविष्करिकत्वाविष्कुर्वन्प्रकटयन्वत्सइतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

विदुष्टेअस्यवीर्यस्यपूरवःपुरोयदिन्द्रशारंदीरवातिरःसासहानोअवातिरः ।

शासस्तमिन्द्रमर्त्यमयंज्युंशवसस्पते ।

महीममुष्णाःपृथिवीमिमाअपोमन्दसानइमाअपः ॥ ४ ॥

विदुः । ते । अस्य । वीर्यस्य । पूरवः । पुरः । यत् । इन्द्र । शारंदीः ।

अवःअतिरः । ससहानः । अवःअतिरः । शासः । तम् । इन्द्र ।

मर्त्यम् । अयंज्युम् । शवसः । पते । महीम् । अमुष्णाः । पृथिवीम् ।

इमाः । अपः । मन्दसानः । इमाः । अपः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेवीर्यस्य तवसंबन्धिनःअस्यवीर्यस्य कर्मणिपत्नी वक्ष्यमाणमेतद्वीर्यंविदुः येपूर-
योमनुष्णाः यजमानास्त्ववमहत्त्वंजानानास्त्वामेवयजन्ति तेविदुः यद्वा अस्यवीर्यस्य मा-
हात्म्यमितिशेषः विदुष्टइत्यत्रयुष्मत्तत्तत्सुप्तिविविसर्जनीयस्यसत्त्वं वीर्यमेवविशेष्यते हेइन्द्र
यद्यस्मात्कारणात् शारंदीः संयत्तरसंबन्धिनीः वत्सरपर्यंतंप्राकारपरित्वादिभिःऽढीरुताःपुरः
गङ्गापुरीः अवातिरोऽनायायः अवपूर्वस्तिरनिनांशनाथः किंकुर्वन् ससहानः तत्रत्यानभि-
भवन् धनाद्यपहारेणपीडयन् सहनेयंइष्टगन्ताचाच्छीटिकश्चानश् अवातिरः किंच हेइन्द्र

तमर्त्यमरणधर्माणंअयज्युं अयष्टारंयज्ञविधातिनं राक्षसादि शासः निगृहीतवानसि हेशवस-
स्पते बलस्यपालकेन्द्र त्वं महीं महतीं पृथिवीं इमाअपश्च समुद्रनद्यात्मकान्युदकानिच अमुष्णाः
बलादपहतवानसि असुरैरन्यैर्वा यज्ञविद्वेषिभिराक्रान्ताभूमिं तत्संबन्धिनीरपश्च तेषांपुराणि
भित्त्वा अपहतवानसीत्यर्थः किंदुःखेननेत्याह—मन्दसानः हृष्यन्नेव इमाःअपःइमानिअपकार्या-
णिग्रीहाद्यन्तानिअमुष्णाः लब्धवानसि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आदितैअस्यवीर्यस्यचकिरन्मदेपुष्टपञ्चुशिजोयदाविथसरवीयतोयदाविथ।

चकर्थकारमेभ्यःपृतनासुप्रवन्तवे ।

तेअन्यामन्यानांनद्यंसनिष्णतःश्रवस्यन्तःसनिष्णत ॥ ५ ॥

आत् । इत् । ते । अस्य । वीर्यस्य । चकिरन् । मदेपु । ष्टपन् ।

उशिजः । यत् । आविथ । सखिइयतः । यत् । आविथ । चकर्थ ।

कारम् । एभ्यः । पृतनासु । प्रइवन्तवे । ते । अन्याम् । अन्याम् ।

नद्यम् । सनिष्णत । श्रवस्यन्तः । सनिष्णत ॥ ५ ॥

हेइन्द्र आदिव अतएव हेतोस्तेवीर्यस्य तवसंबन्धिनेवीर्याय तदभिवृद्धयेचकिरन् पुनः
पुनः सोमं विकिरन्ति किरतेर्यइलुगन्ताद्वात्ययेनशः सर्वेषु सवनेषु वितरन्ति यजमानाः अतइत्युक्तं
कुतइत्याह—मदेपु ष्टपन् सोमजनितमदेपुसत्सु हेकामानां वर्षितः उशिजस्त्वां कामयमानान्यज-
मानान् यद्यतःकारणात् आविथ रक्षसि किंच सखीयतस्त्व सखित्वमात्मनइच्छतोऽस्मान्
यद्यस्मादाविथ तर्पयसि अभिपतेनप्रीणयसि अतश्चकिरन् किंच हेइन्द्र एष्योयजमानेभ्यः
कारंशन्दसिंहनादलक्षणं चकर्थं करोपि करोतेःकर्मणिषञ् कर्पात्तवइत्यन्तोदात्तत्वम् कुत्रेतिदु-
ष्यते—पृतनासु संग्रामेषु किमर्थं प्रवन्तवे प्रकर्षणवर्णितुं संभक्तुं युद्धायहिधीराःसंभजन्ते
यनतेस्तुमर्थेतवेन्प्रत्ययः तादौचेतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् किंच वेतव संग्रामवासिनः त्वप्यन्या-
मन्यां अन्यांश्चान्यांश्च अन्यमन्यंप्रति कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्विचनम् नद्यंनदिं संतोपस-
ष्टदिं दुनदिसष्टदौ पूर्वरूपत्वंवाचित्वाछान्दसोयणादेशः सनिष्णत संभजन्ते सनेर्लेटि सिद्ध-
हुलपितिसिप् इह व्यत्ययेनपुनःआप्रत्ययः आत्मेनेपदेष्वनतइत्यादेशो आश्रयस्त्वयोरातइत्या-
कारलोपश्छान्दसः टेरेत्वाभावः तथाश्रवस्यन्तोऽन्मिच्छन्तः जयालब्धमन्नंकाक्षन्तः स-
निष्णत संभजन्ते ॥ ५ ॥

मं० १ अ० १९ सू० १३१] द्वितीयोष्टकः

अथपष्ठी-

उतो नो अस्या उपसो जुषेत स्य कस्य बोधि हविषो हवीं मभिः स्वर्षाता हवीं
मभिः। यदिन्द्र हन्त वे मृधो वृषा वज्रि चिकेतसि।
आ मे अस्य वेधसो नवीयसो मन्म श्रुधि नवीयसः ॥ ६ ॥

उतो इति । नः । अस्याः । उपसः । जुषेत । हि । अर्कस्य । बोधि ।
हविषः । हवीं मभिः । स्वः साता । हवीं मभिः । यत् । इन्द्र ।
हन्त वे । मृधः । वृषा । वज्रिन् । चिकेतसि । आ । मे । अस्य ।
वेधसः । नवीयसः । मन्म । श्रुधि । नवीयसः ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रो नोऽस्माकं संवन्धिर्नो अस्या उपसः कर्मणि पष्ठी एतामुपसंस्तुत्याहः संवन्धिन-
मुषः कालं उतो जुषेत अपिनामसेवेत उपस्येवास्माकं अयमिन्द्रो यज्ञं गच्छेदित्यर्थः हिः पूरणार्थः
गत्वा च अर्कस्य हविषः पूर्ववत् कर्मणि पष्ठी अर्चनसाधनं हविः हवीं मभिः हवनप्रकारविशेषः दत्तं
हविः उतो बोधि अपिनामजानीहि किंच स्वर्षाता स्वर्गस्यान्यस्य सुखविशेषस्य वासं भजनस्था-
ने यज्ञे हवीं मभिराह्वानैराहूतो भवेति शेषः अस्माभिराहूतः स न उपस्येवागत्य हविः स्वीकरोतीत्यर्थः
कस्मादिदमुच्यते यद्यस्मात्कारणात् हे वज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र मृधः हिंसकान् शत्रून् हन्त वे हन्तुं वृषा
वर्षिता स न कामानां चिकेतसि अवबुध्यसे किवज्ञाने जौहोत्यादिकः लेट्यडागमः नाभ्यस्तस्याचि-
पितीत्यत्र छन्दसि बहुलमिति वचनाल्लघूपधगुणप्रतिषेधाभावः अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम्
तस्माद्भूमः हे इन्द्र मेमम मन्म मननीयं स्तोत्रं आश्रुधिसर्वतः शृणु कीदृशस्य मे वेधसः मेधाविनः नवी-
यसो न वतस्पर्दीक्षितसंस्कारैः संस्क्रुतत्वाच्च नवीयस्त्वं पुनर्विशेष्यते नवीयसः अतिशयेन नवनवतः
भसाधारणस्तुतिमतः अत्र यजमानविशेषणैस्तत्कर्तृकं स्तोत्रमेव विशिष्टं भवति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

त्वं तमिन्द्र वा वृषा नो अस्मयुरमित्रयन्तं तु विजातमर्त्यं वज्रेण शूरमर्त्यम् ।
जहियो नो अघायति शृणुष्व सुश्रवंस्तमः ।
रिष्टं नयामन्त्रपं मूतु दुर्मतिर्विश्वापं मूतु दुर्मतिः ॥ ७ ॥ २० ॥

त्वम् । तम् । इन्द्र । ववृधानः । अस्मद्युः । अमित्रद्यन्तम् ।
 तुविज्जात । मर्त्यम् । वज्रेण । शूर । मर्त्यम् । जहि । यः । नः ।
 अघद्यति । शृणुष्व । सुश्रवः इतमः । रिष्टम् । न । यामन् । अपं ।
 भूतु । दुः इमतिः । विश्वा । अपं । भूतु । दुः इमतिः ॥ ७ ॥ २० ॥

हेइन्द्र तुविजात अस्मत्तुत्यावदुभावमापन्न शूरविक्रान्त त्वंवृधानः अत्यर्थवर्धमानः
 अस्मद्युः अस्मान्वद्भक्ताकामयमानः तं अमित्रयन्तं अस्मासुशत्रुत्वमाचरन्तं मर्त्यमरणस्व-
 भावं वज्रेणजहि हन्तेर्जइतिजादेशः तस्यअसिद्धवदन्नाद्भित्यसिद्धत्वाद्धेलुंगभावः तमित्युक्तं क-
 मित्याह—योमर्त्यमर्त्यो नोऽस्माकं अघायतिअर्घं पापदुःखं वा इच्छति तंजहि अश्वाघस्यादित्या-
 त्वम् किंच हेसुश्रवस्तम अतिशयेनशोभनश्रवणस्त्वं शृणुष्वश्रावयास्मद्वाक्यम् कीदृशंतदिति
 तदुच्यते—हेइन्द्र त्वत्पसादादुर्मतिः अस्मजिघांसाविषयादुष्टाबुद्धिः अपभूत अपगताभवतुछान्दसः
 शपोलुक् भूतुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः नकेवलंहिसारूपा अपितुविश्वासर्वापिक्रोधपरिवादा-
 दित्तरूपापभूतु तत्रदृष्टान्तः—यामन् यामनिअध्वनि रिष्टंनअध्वनःश्रमेणहिंसितं परिश्रान्तं
 यथादुर्मतिःचौरादिविषयाबाधते तद्वदस्मान्बाधमानादुर्मतिःअपगच्छतु यद्वा यामनि मार्गेय-
 शादित्त्वेपरिष्टं अहुरकृतार्हिसादित्त्वंविघ्नं परिहरसितद्वद् दुर्मतिःपरिहर्तव्येत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

त्वयावयमितिपल्लवंपष्ठं सूक्तम् पारुच्छेपं आत्यष्टमैन्द्रं युवन्तमित्ययमैन्द्रापार्वतोर्ध्वः
 त्वयावयंपडद्युवन्तमैन्द्रापार्वतोर्ध्वं इत्यनुक्रमणिका विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रत्वयावयमित्येषामथमा—

त्वयावयमंघवन्पूर्वैधनुइन्द्रत्वोताः सासह्यामपृतन्यतोवन्नुयामवन्नुप्यतः ।

नेदिष्टे अस्मिन्नहन्यधिवोचानुसुन्वते ।

अस्मिन्यज्ञेविचयेमाभरैकृतंवाज्यन्तोभरैकृतम् ॥ १ ॥

त्वया । वयम् । मघुश्च । पूर्वै । धने । इन्द्रत्वाऽकृताः । ससह्याम् ।

पृतन्यतः । वनुयाम् । वनुप्यतः । नेदिष्टे । अस्मिन् । अहनि ।

अधि । वोच । नु । सुन्वते । अस्मिन् । यज्ञे । वि । चयेम् ।

भरै । कृतम् । वाज्यन्तः । भरै । कृतम् ॥ १ ॥

मं० १ अ० १९ सू० १३२] द्वितीयोष्टकः

हेमघवन् मघःसौख्यंतद्वन्निन्द्र त्वया साधनेनयुक्तावयं अतएवेन्द्रत्वोता अतिप्रबलेने-
न्द्रेण त्वयारक्षिताःसन्तः प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति त्वादेशः छान्दसमात्वं पृतन्यतः पृतनामा-
न्मनश्छतः प्रबलसेनायुक्तानशत्रून् ससहाम अभिभवेम तथा वनुष्यतः अस्मत्प्रहारायाग-
च्छतः शत्रून्वनुयाम तेषामागमनात्पूर्वमेववयंसंभजेम किंच पूर्वधनेऽस्मिन्यज्ञे नेदिष्ठे
अत्यन्तसंनिहिते अस्मिन्नहनिअभिपवयुके अद्यतनेहनिमुन्वते यजमानाय तदर्थं अधिवो-
चतं हविःप्रदंयजमानंयज्ञंवा नुक्षिप्रं अधिकंब्रूहि लोटिव्यत्ययेनाङ् वचउम् किंच हेइन्द्र वयं
यजमानाः भरे संग्रामे कृतं जयस्यकर्तारंत्वामुद्दिश्य तज्जयार्थं वाजयन्तः हविलक्षणांनुपाचर-
न्तः विचयेम स्तोत्रादिकं हविरादिकंवा विचिनुयाम चिनोतेर्व्यत्ययेनशप् पुनःकीदृशंत्वां भरे
देवानां संग्रामे असुरजये देवानां सम्यग्भरणेवा कृतंकर्तारं भरदतिसंग्रामनाम भरतेर्वाहर-
तेर्वेतियास्कः ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

स्वर्जेपेभरंआप्रस्यवक्मन्युपवुधःस्वस्मिन्नञसिक्काणस्यस्वस्मिन्नञसि ।

अहन्निन्द्रोयथाविदेशीर्णाशीर्णोपवाच्यः ।

अस्मन्नातेसर्ध्यक्सन्तुरातयोभद्राभद्रस्यरातयः ॥ २ ॥

स्वःइजेपे । भरे । आप्रस्य । वक्मनि । उपःइवुधः । स्वस्मिन् । अञसि ।

क्काणस्य । स्वस्मिन् । अञसि । अहन् । इन्द्रः । यथा । विदे ।

शीर्णाःइशीर्णा । उपःइवाच्यः । अस्मन्ना । ते । सर्ध्यक् । सन्तु ।

रातयः । भद्राः । भद्रस्य । रातयः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रः स्वर्जेपेस्वर्गमनसाधने भरे संग्रामे युद्धे आभिमुख्येनहतस्पस्वर्गः द्वा-
विमौपुरुषौलोकेसूर्यमण्डलभेदिनावित्यादिस्मृतिपुसिद्धः आपस्य आपनशीलस्य शत्रुवधा-
य इतस्ततोव्याप्तस्य औणादिकोरः शूरस्य वक्मनि मार्गभूते स्वस्मिन् स्वभूते अञसि अग्नि-
व्यक्तिमति कपटादिरहिते पुनःसएवविरोष्यते स्वस्मिन्नञसि स्वकीये अञसि मुखे महतिसं-
ग्रामे यद्वा स्वस्मिन्नञसि शत्रौ स्वयमेव अपच्छन्नत्वेन आगतेसति अहन् शत्रून्हिनस्ति क-
स्यसंग्रामइतितदुच्यते-आपस्य आपनशीलस्य आसमन्तादिन्द्रस्य प्रीणयितुर्वा उपवुधः उ-
पःकाले अनुष्ठानाय प्रबुध्यमानस्य क्काणस्ययांगकुर्वाणस्य करोतेःशतरि छान्दसःशपोढक्

अस्ययजमानस्य शङ्खनहनं हिनस्ति अतःकारणात् अयमिन्द्रःशीर्ष्णां शीर्ष्णोपवाच्यः सर्वे-
पांशिरसामणम्यः स्तुत्यः शीर्षंछन्दसीतिउदात्तनिवृत्तिस्वरेणविभक्तेरुदात्तत्वं नित्यवीप्सयो-
रितिद्विर्भावः तत्रदृष्टान्तः—यथाविदे सर्वज्ञाय शिरसामणामादिक्रियतेस्तुयतेच तथैनमित्यर्थः
यद्वा यथाविदे येनप्रकारेणहन्तव्यंशङ्खजानासि त्वंप्रहंसि वेत्तेर्व्यत्ययेनात्मनेपदं पुरुषव्यत्ययः
लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः अथवा यथाविदे यंयंविन्दसेलभसेशङ्खं त्वंमारयसि अतः
कारणात्स्तुत्यइत्यर्थः अस्मिन्पक्षे छान्दसोविकरणस्यलुक् पूर्ववत्तलोपः किंच हेइन्द्र तेरातयः
तवसंबन्धीनिधनानि दानानि अस्मत्वा अस्मास्वेव सध्यक्सह एकोद्योगेनसन्तु भवन्तु सहपूर्वा-
दञ्चतेर्भ्रंत्वितिगत्यादिनाकिम् सहस्यसधिरितिसध्यादेशः अद्रिसध्याोरन्तोदात्तनिपातनंकृत्स्वर-
निवृत्त्यर्थमिति सचान्तोदात्तःउदात्तस्वरितयोर्यणइतिस्वरितः किंच भद्रस्यस्तुत्यस्य तवरातयः
अस्मासुदत्तानि दानानि भद्राअतिस्थिराणिसन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तत्तुप्रयःप्रत्नथातेशुशुक्ननयस्मिन्यज्ञेवारमकृण्वतक्षयमृतस्यवारसि क्षयम् ।
वितद्वेचेरधद्वितांतःपश्यन्तिरश्मिभिः ।
सधाविदेअन्विन्द्रोगुवेपणोवन्धुक्षिद्रोगुवेपणः ॥ ३ ॥

तत् । तु । प्रयः । प्रत्नऽथा । ते । शुशुक्नम् । यस्मिन् । यज्ञे ।
वारम् । अकृण्वत । क्षयम् । कृतस्य । वाः । अस्ति । क्षयम् । वि ।
तत् । वोचेः । अध । द्विता । अन्तरिति । पश्यन्ति । रश्मिभिः ।
सः । घृ । विदे । अनु । इन्द्रः । गोऽएपणः । बन्धुक्षित्भ्यः ।
गोऽएपणः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तत्तुखलु प्रसिद्धं प्रयः हविर्लक्षणमन्नं शुशुक्नं आज्यादिसंयोगेनभृशंतीक्ष्णं शुचे-
र्दीप्तिकर्मणपतद्रूपं तेतवस्वभूतं प्रत्नथा पुरातनंयथा तेतवस्वंभवति तथाद्यतनमपि सर्वदात्वा-
मेवयजन्तइतिभावः प्रत्नपूर्वविश्वेयादिनाइयार्थेयाल् टित्स्वरः कीदृशंनदितिउच्यते यज्ञेयागे
यस्मिन्हविषि दातव्येसतिवारंवरणीयं क्षयंस्थानंवेदिलक्षणं अटण्वत कुर्वन्ति ऋन्विजः कस्त-
वविशेषइतिचेदुच्यते—नृतस्यसत्यपटस्य यज्ञस्यवारसि क्षयं निवामस्थानं संभक्तोऽसि यद्वा

मं०१ अ०१९ सू०१३२] द्वितीयोष्टकः

ऋतमित्युदकनाम तस्यक्षयं स्थानंप्राप्नोति वृष्टिप्रदोसीत्यर्थः अथवाऋतस्यादित्यस्य क्षयं
स्थानंद्युलोकार्ख्यं वारसि यजमानं गमयितासि वत्तादृशंवक्ष्यमाणंकर्मविबोचेर्विब्रूमहे अथ अ-
तःकारणावद्वितान्तः द्वित्वोपेतयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये अन्तरिक्षे रश्मिभिरादित्यकिरणैः पश्यन्ति
मेधंनिर्भिद्य रश्मिद्वाराप्रवर्पणरूपंकर्म सर्वेजनाःप्रत्यक्षतःपश्यन्ति अस्मदत्तंहविरादित्यंप्रा-
पयित्वा तद्रश्मिद्वारावृष्टिजनयसीत्येतत्सर्वैर्दृश्यतइत्यर्थः इदानींपरोक्षतयास्तौति अथ सखत्वि-
न्दः गवेषणः उदकस्यान्वेषणशीलः तथाबन्धुक्षिद्रः हविःप्रदानादिनाबन्धुभावंप्राप्तवद्भ्यो-
जमानेभ्यः गवेषणः गवांप्रसिद्धानांपणकर्ता इषेर्बाहुलकात्कर्तृरित्युट् यद्वा गवेषणार्थे पूर्व-
बल्ल्युट् यजमानफलस्यष्टगयितेत्यर्थःअनु उक्तक्रमेणैवकर्तासन् विदेविन्दते उदकप्राप्तिप्रकाशं
जानाति॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

नूइत्थातेपूर्वथाचप्रवाच्यंयदङ्गिरोभ्योवृणोर्षं व्रजमिन्द्रशिक्षन्पं व्रजम् ।
ऐभ्यःसमान्यादिशास्मभ्यंजेपियोत्तिच ।
सुन्वद्भ्योर्न्धयाकंचिदव्रतं हुणायन्तंचिदव्रतम् ॥ ४ ॥

नु । इत्था । ते । पूर्वथा । च । प्रवाच्यम् । यत् । अङ्गिरःभ्यः ।
अवृणोः । अर्षं । व्रजम् । इन्द्र । शिक्षन् । अर्षं । व्रजम् । आ ।
ऐभ्यः । समान्या । दिशा । अस्मभ्यम् । जेपि । योत्ति । च ।
सुन्वत्भ्यः । रन्धय । कम् । चित् । अव्रतम् । हुणायन्तम् ।
चित् । अव्रतम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेतवसंचन्धिकर्म इत्याइन्यंउक्तप्रकारं वक्ष्यमाणरूपंवा पूर्वथापूर्वमिव पूर्वय-
थानुत्तिपं प्रवाच्यंसर्वैःस्तोतव्यंतद्दिदानींविनमपिस्तुत्यं नूइत्येत्यवृणोर्षा अक्षादित्यात्मरुतिभावः
कीदृशंतदितितदुच्यते-यत्रत्वमंगिरोभ्यः एतद्भोवोत्तमेभ्योमहर्षिभ्यः तेषामथायं व्रजं अन्त-
रिक्षेगच्छन्तमेधंप्राप्तवृणोः अपवृतवानसि मेघमुद्रादिवृष्टिमुत्तादितवानसि व्रजइतिमेघनाम
व्रजः यराहइतितजाममुपाठात् किंच हेइन्द्र व्रजंगवांसमूहं अप अयदृभ्योऽपहत्यतेभ्यएवां-
गिरोभ्यः शिक्षन्वितरन्रक्षितवानसि यद्वा पणिभिरपहतं चित्स्थितंगवांव्रजमपहतुंमप्राप्तवृणोः

अपवृतद्वारमकरोः किंच हेइन्द्र एभ्यउक्तेभ्यऋषिभ्यः समान्यादिशासमानयारीत्यातेभ्योय-
थाआआनीयददासि तद्वत् अस्मभ्यमपिजेपिधनंसंग्रामंवाजय तदर्थंयोत्सियुद्धास्वच छान्दसो-
विकरणस्पलुक् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् किंच त्वंसुन्वद्भ्यः त्वदर्थमभिपवंकुर्वद्भ्योऽस्मभ्यं कंचि-
दव्रतं सर्वमपिअयज्वानं यागविरोधिनंरन्धयबाधय मदधीनंकुर्वित्यर्थः नकेवलमयज्वा-
नं किंतु हणायन्तंचिदव्रतं चिदित्यवकुत्सिते अस्मासुरोपंकुर्वन्तं तमेवायष्टारं स्वयंरोषवन्तंवा
यद्वा हणायन्तं चिद रोपंकुर्वन्तमपि अव्रतंअकर्माणं पुनर्हननासमर्थंकुर्वन्नरन्धय हणीद्रोषे क-
ण्वादिः व्यत्ययेनाकारः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

संयज्जनान्क्रतुभिःशूरैर्इक्षयद्धनेंहितेतरुपन्तश्रवस्यवःप्रयक्षन्तश्रवस्यवः ।

तस्माआयुःप्रजावदिद्वाधेअर्चन्त्योर्जसा ।

इन्द्रेओक्यंदिधिपन्तधीतयोदेवाँअच्छानधीतयः ॥ ५ ॥

सम् । यत् । जनान् । क्रतुभिः । शूरैः । इक्षयत् । धने । हिते ।

तरुपन्त । श्रवस्यवः । प्र । यक्षन्त । श्रवस्यवः । तस्मै । आयुः ।

प्रजावत् । इत् । वाधे । अर्चन्ति । ओर्जसा । इन्द्रे । ओक्यम् ।

दिधिपन्त । धीतयः । देवान् । अच्छ । न । धीतयः ॥ ५ ॥

यत् यइन्द्रः शूरः विक्रान्तःसन् जनान्सर्वान्प्राणिनः क्रतुभिः प्रज्ञाभिः समीक्षयत् स-
म्पगीक्षयति तत्तद्विषयान्अन्तर्यामिरूपेण सर्वेषांनुद्धिपुस्थित्वा तेष्विषयानुद्धेयतीत्यर्थः य-
द्वा क्रतुभिः कर्मभिः सुलतदुष्टतरुपेर्निमित्तभूतेस्तत्तत्फलैर्योजयति एवंप्रेरयतिसति श्रवस्य-
धेनमिच्छन्तोयजमानाः धनेगवादिरूपेहिते अभिप्रेतेसति यद्वा हिते धने अभिप्रेतेसति तरुप-
न्ताहंसन्तिशत्रून् तरुप्यतिर्वंधकर्मा छान्दसेलुडिव्यत्ययेनचैरहं तरतेर्बालडिउकारशिप्रशप्त-
योविकरणाः तरन्तीत्यर्थः अतःकारणात् श्रवस्यवोर्जहविर्लक्षणं इन्द्रायात्मनेवा इच्छन्तःस-
न्तः प्रयक्षन्त प्रकर्षेणयजन्ते छान्दसेलुडिव्यत्ययेनक्तः किंच तस्माइव तस्मै प्रसिद्धायेन्द्रायै-
व आयुर्हंविर्लक्षणमन्नं प्रजावत् पुत्रादिसहिर्नभवति तेःसहितैर्दियेनैह्यर्थः किंच यजमानाः
ओर्जसा स्वकीयेनबलेनयुक्ताःबाधे शत्रूणांबाधनेनिमित्तभूतेमनि वाधितुं सा रुपाधैर्तवैकेनै-
न्यत्वनैहविकेन्यत्पयः अर्चन्ति पूजयन्ति यद्वा तस्माइवयजमानायैव बाधेबलेनिमित्तभूतेसति

बाधइतिवचनात् बाधःतविपीतितन्नामसुपाठात् प्रजावत् पुत्राद्युपेतमायुः अन्नं लब्धुं ओजसा बलेनयुक्ताः अर्चन्ति इन्द्रं पूजयन्ति ऋत्विजइतिशेषः किंच धीतयः कर्मवन्तोयजमानाः इन्द्रे इन्द्र-समीपे गंगायांघोषइतिवत् तत्सामीप्यलक्ष्यते इन्द्रलोकेइत्यर्थः तत्रओक्यं ओकः निवास-स्थानं स्वार्थेयत् दिधिपन्त धारयन्ति धिपशब्दे अत्रधारणार्थः जौहोत्यादिकः व्यत्यये-नान्तादेशः तएवपुनर्विशेष्यन्ते धीतयः स्वर्गसाधनकर्मवन्तःसन्तोदेवाँअच्छान देवाना-भिमुख्येनप्राप्तुमिवओक्यंदिधिपन्तेत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अविवाक्येहनि मानसग्रहभक्षणानन्तरं नक्षत्रेषुदृश्यमानेषु अध्वर्युममुक्ताःसर्वेयुवन्तमि-त्येतांजपेयुः गार्हपत्येजुह्वतीतिखण्डेसूत्रितम्—युवन्तमिन्द्रापर्वतापुरोयुधेतिजपन्तइति ।

सैषापष्टी—

युवन्तमिन्द्रापर्वतापुरोयुधायोःपृतन्यादपृतन्तमिद्धन्तवज्रेणतन्तमिद्धन्तम् ।

दूरेचत्तार्यच्छन्तसद्गहनंयदिनक्षत् ।

अस्माकंशत्रून्परिशूरविश्वतोदमादर्पीष्टविश्वतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

युवम् । तम् । इन्द्रापर्वता । पुरःयुधा । यः । नः । पृतन्यात् ।

अप । तम्दत्तम् । इत् । हृतम् । वज्रेण । तम्दत्तम् । इत् । हृतम् ।

दूरे । चत्तार्य । छन्तस्त् । गहनम् । यत् । नक्षत् । अस्माकम् ।

शत्रून् । परि । शूर । विश्वतः । दर्मा । दर्पीष्ट । विश्वतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

हेइन्द्रापर्वता इन्द्रः प्रसिद्धः पर्वतः पर्ववान्मेघः तदभिमानोदेवः तौयुवां पुरोयुधा सं-ग्रामेपुरतोयोद्धारौ नोऽस्माकं यःशत्रुः पृतन्यात् अस्मान्हन्तुं पृतनामात्मनइच्छति तन्तमिव स-र्वमपिशत्रुंअपहतं नाशयतं हन्तेर्लेट्यनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिकलोपः केनसाधनेनेतितदुच्यते—तं-तमिव सर्वमपि शत्रुं हन्तुं वज्रेणसाधनेनप्राप्तुं ईदृक्सामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति यत् योवज्रः लि-ङ्गव्यत्ययः दूरेचनाय अत्यन्तदूरदेशेगतायचातयतेवानाशकर्मणः नष्टायादर्शनमापन्नायेत्यर्थः प्रसितस्त्वभितेत्यादौनिपातनादिङभावः तादृशंशत्रुंछन्तस्त् छन्दयति कामयतेहन्तुं छन्दतेः कान्तिकर्मणइदंरूपं किंच गहनं दुरवगाहं स्थानं अनिकठिनं हृदयं शत्रुसमीपंवाइनक्षत् व्या-

मोति नक्षगती छान्दसइकारोपजनः इनक्षतिर्वापकृत्यन्तरं इदानीमिन्द्रएवस्तूयते हेशूर शो-
 र्भेपितेन्द्र अस्माकं विरोधिनःशत्रून् विश्वतोविश्वान् सार्वविभक्तिकस्तसिल् परि परितः
 विश्वतोविश्वैरुपायैर्दर्पीष्ट दारयसि किंच दर्मा शत्रूणांदारकः दारयतेरन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइति
 ननिन् णिलोपेउदात्तनिवृत्तिस्वरेणमनिनउदात्तत्वम् ह्रस्वश्छान्दसः यद्वा ह्रभये घटादित्वा-
 न्मितांह्रस्वइतिह्रस्वत्वं तवपूर्वोक्तोवजः विश्वतःसर्वानशत्रून्सर्वैरुपायैर्वा दर्पीष्ट दारयति य-
 द्वा दर्मा शत्रूणांदारकः इन्द्रोदर्पीष्ट कारुर्येनदारयतिशत्रून् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यमथमेकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

उभेपुनामीतिसप्तर्चसप्तमंसूक्तम् पारुच्छेपमैन्द्रं आघात्रिष्टुप् अभिवृग्येत्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभः
 पिशंगभृष्टमित्येषागायत्री अवर्गहइत्येषाधृतिः वनोविहीत्यनभिधानादत्यष्टिः अत्रानुक्रमणि-
 का—उभेसप्तादौत्रिष्टुप्त्रिस्रोऽनुष्टुभोगायत्रीधृतिरिति । अस्यसूक्तस्यविनियोगमाहशौनकः—उभे-
 पुनामीतिपुरारिपुष्यस्तुप्रकीर्तिताः । ताजपन्मयतोनित्पमिष्टान्कामान्सप्तभुते । ताजपन्हन्तिरक्षा-
 सिसपत्नांश्चनिरुन्तति ।

तत्रमथमा—

उभेपुनामिरोदसीऋतेनद्रुहोदहामिसंमहीरनिन्द्राः ।

अभिहृग्ययत्रहताअमित्रावैलस्थानंपरितृह्णाअशोरन् ॥ १ ॥

उभे इति । पुनामि । रोदसी इति । ऋतेन । द्रुहः । दहामि ।

सम् । महीः । अनिन्द्राः । अभिहृग्यं । यत्र । हताः । अमित्राः ।

वैलस्थानम् । परि । तृह्णाः । अशोरन् ॥ १ ॥

हेइन्द्र ऋतेनत्वद्रुदेश्येनयज्ञेन बलेनोभेरोदसीद्यावापृथिव्यौपुनामित्येकद्वयं हिंसकानां द-
 वायष्टुणांवा अपगमनेन पावयामि किंच भूलोके अनिन्द्राः इन्द्रविरहितानामाश्रयभूतामहीः
 उर्वीः अतएवद्रुहः द्रोहिणामाधारभूतत्वात् स्वयमपिद्रोघीः संदहामिसंभूयैकहेलयादहामि पुन-
 स्ताएवविशेष्यन्ते यत्रयासुभूमिषु अमित्राः शत्रवः अभिवृग्य अभिवोगत्वा हताः सर्वतःप्राप्ताः
 अस्माभिर्घातितावा वृगतितर्गतिकर्मा छान्दसोधातुः तेसर्वपरितृह्णाः हिंसिताः तृह्णिसार्थः ऊ-
 दित्वाद्यस्यविभाषेतोऽप्यतिषेधः हिंसिताःसन्तः अशोरन् शयनंप्राप्ताः शेतेव्यत्ययेनपरस्मैपदं शी-
 ठोरुद् शीङःसार्वधातुकेगुणः वैलस्थानं विलशन्दोगतंसमानार्थः सचगर्तः श्मशानवचनः

मं०१ अ०१९ सू०१३३] द्वितीयोष्टकः

अतोऽयमपिशमशानवाची अथवाबिलसंवन्विस्थानंनागलोकः तत्रवाअशेरन् यद्वा बिलक्षेपेइति
धातुः घञर्थेकः स्वार्थिकोण् तत्रशवाःक्षिप्यन्तेइतिवैलस्थानंश्मशानं तत्रत्वयाहताः भूमिं श्म-
शानवत्कृत्वासर्वत्रशेरते तान्दहामीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अभि॒वृ॒ग्याचि॒दद्वि॒वः॒शी॒र्पाया॒तुम॒तीनाम्
छि॒न्धि॒वदू॒रिणा॑प॒दाम॒हावदू॒रिणा॑प॒दा ॥ २ ॥

अभि॒वृ॒ग्यं । चि॒त् । अ॒द्वि॒वः । शी॒र्पा । या॒तु॒म॒तीनाम् । छि॒न्धि ।
वदू॒रिणा॑ । प॒दा । म॒हा॒वदू॒रिणा॑ । प॒दा ॥ २ ॥

अद्विवः वैरिणांभक्षक यद्वा अद्रेर्मेघस्यादत्तरिन्द्र त्वंयातुमतीनां हिंसावतीनांसेनानां
यद्वा यातनासाधनान्यायुधानियातूनि तद्वतीनां अथवा यातवोरक्षांसितद्वतीनांसेनानां कर्मणि
पष्ठी शत्रूणांसेनाः तासांशीर्षां शीर्षाणिअभिवृग्याचित्तजितःपाप्यैव छिन्धिचूर्णय यद्वा ता-
सांसंघन्धीनिरथादीनिछिन्धि केनसाधनेनेतितदुच्यते—वदूरिणापदा वेष्टनशीलेनसर्वव्याप्तेनत्व-
दीयपादेनअतिविस्तृतेनेत्यर्थः यद्वा वदूरिणापदा वेष्टनशीलेनहस्तिनःसंघन्धिनापादेनपेरा-
वतपादेनेत्यर्थः नकेवलेनयेनकेनपादेनेत्याह—महावदूरिणापदा महावेष्टनवता स्वीयेनैरावतसं-
घन्धिनावापादेनछिन्धि चूर्णय वदवेष्टने सर्जिपिण्यादिभ्यऊरोलचावित्पूरचूपत्ययः अतह-
निठनावितीनिः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अवा॒सांमघ॑वअ॒हि॒शर्धो॑या॒तुम॒तीनाम् ।
वै॒ल॒स्था॒नके॒अ॒र्मके॒म॒हावै॒ल॒स्येअ॒र्मके॑ ॥ ३ ॥

अ॒वं । आ॒सा॒म् । म॒घ॒वन् । अ॒हि॒ । श॒र्धः । या॒तु॒म॒तीनाम् ।
वै॒ल॒स्था॒नके॑ । अ॒र्मके॑ । म॒हा॒वै॒ल॒स्ये । अ॒र्मके॑ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र मघवन् धनवन् आसांयातुमतीनांयातनासाधनान्यायुधानियातूनि तद्वतीनां यातु-
धानवतांवासेनानां शर्धोऽलंअवजहिचूर्णय तथाकृत्वाच अर्मके कुत्सितेशवैररणीये वैलस्था-

नकेकुत्सितेपूर्वांकलक्षणेश्मशानेक्षपयेतिशेषः यद्वा वैलस्थानके विलसंवन्धनिकुत्सितेस्थाने
अन्धकारावृतेअधोलोकेस्थापयेतिशेषः ननुयत्रक्वचित्सुद्रे नेत्याह महावैलस्थे सर्वैर्गन्तव्येम-
हाश्मशानेनागलोकेवा पुनःकीदृशे अर्मके कुत्सिते गतासुभिररणीये ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यासां॑ति॒स्रः॑पञ्चा॒शतो॑मि॒हृद्द्वै॒र॒पाव॑पः । तत्सु॒तेम॑नायति॒त॒कत्सु॒तेम॑नायति॥४

यासां॑ । ति॒स्रः । प॒ञ्चा॒शतः । अ॒भि॒हृद्द्वैः । अ॒प॒पाव॑पः । तत् ।
सु । ते । म॒ना॒य॒ति । त॒कत् । सु । ते । म॒ना॒य॒ति ॥ ४ ॥

हेइन्द्र यासां पूर्वमधोक्तलक्षणानां सेनानांति॒स्रःपञ्चाशतः त्रिगुणितपञ्चाशत्संख्यांसाधं-
शतं अभिहृद्गैः अभिगमनैः वृगतिर्गतिकर्मत्युक्तम् अभिगम्य अपावपः नाशितवानसि हेइन्द्र
तत्तादृशसेनावधादिरूपं कर्मसुमनायति सुष्ठुसंभावयतीत्यर्थः किंच हेइन्द्र तेतव अध्यक्षशतशत्रु-
सेनाजयरूपमहदपि तददिति सुमनायति अत्यल्पमिदमितिसुष्ठुमन्यते॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पि॒शाङ्गं॑भृ॒ष्टि॒मंभृ॒णंपि॒शाचि॑मिन्द्र॒संमृ॑ण । सर्व॑रक्षो॒निर्व॑ह्य ॥ ५ ॥

पि॒शाङ्गं॑भृ॒ष्टि॒म् । अंभृ॒णम् । पि॒शाचि॑म् । इन्द्र॒ । सम् ।
मृ॒ण । सर्व॑म् । रक्षः । नि । व॒ह्य ॥ ५ ॥

हेइन्द्र पिशांगभृष्टि ईपद्रकवर्णं अंभृणं अतिभयंकरं शब्दायमानं भ्रणशब्दे यद्भृगुगन्ता-
सचाद्यविछान्दसोमलोपश्च यद्वा महान्तं अतिप्रवृद्धमित्यर्थःअंभृणइतिमहन्नाम अंभृणःमाहिन-
इतितत्रपाठात् उक्तविधिपिशाचि पिशाचविशेषंजरामित्येके संमृण सम्पक्वहिंसय नकेवलंतमे-
कं किंतु सर्वरक्षः रक्षणनिमित्तभूतं राक्षसादिकं निर्वह्य निपूदय बृहर्हिंसायां चौरादिकः ना-
मय वधकर्मतत् नितोगयति निर्वह्यतीतिवक्तव्यत्वात् ॥ ५ ॥

दशरात्रस्यपष्ठेहनि प्रउगशस्त्रे ऐन्द्रतृचस्यावर्महइन्द्रेत्यादिके प्रथमाद्वितीये पठस्येतिस्व-
ण्डेसूत्रितम्—अवर्महइन्द्रवृषजिन्द्रेति ।

सैषाषष्ठी-

अवर्महइन्द्रदादृहिश्रुधीनःशुशोचहिद्यौःक्षानभीषाँअद्रिवोघृणांनभीषाँ
अद्रिवः । शुष्मिन्तमोहिशुष्मिभिर्वधैरुप्रेमिरीयसे ।
अपूरुषघ्नोअप्रतीतशूरसत्त्वमिस्त्रिसप्तैःशूरसत्त्वमिः ॥ ६ ॥

अवः । महः । इन्द्र । दृहि । श्रुधि । नः । शुशोच । हि । द्यौः ।
क्षाः । न । भीषा । अद्रिष्वः । घृणात् । न । भीषा । अद्रिष्वः ।
शुष्मिन्तमः । हि । शुष्मिन्मिः । वधैः । उप्रेमिः । ईयसे ।
अपूरुषघ्नः । अप्रतिष्ठत । शूर । सत्त्वमिः । त्रिसप्तैः ।
शूर । सत्त्वमिः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र महःमहतोमेघस्य कर्मणिषष्ठी महान्तंजलधारिणं मेघं महान्तं वृषंवा
अवः अवस्ताव अवाङ्मुखं पूर्वाधरेत्यादिनाअसिप्रत्ययोवादेशश्च अन्नरूपधररित्युभयथा
छन्दसीतिरेफः दृहिविदारय किंच नः अस्मद्वाक्यं श्रुधि श्रुणु हे अद्रिवः अद्रिमैघः तद्वनि-
न्द्र हियस्मात्कारणाव द्यौः द्युलोकआश्रयभूतः शुशोचशोचविवृष्ट्यभावेनहविराद्यभावादि-
तिभावः किंवत् क्षान क्षेतिभूनाम क्षायन्ति निवसन्त्यस्यामितिक्षाः सैजैपक्षये अधिकरणेक्लिप्-
क्षान सर्वनिवासाश्रयभूमिरिव सायथाभीषावृष्ट्यभावाव सस्यादिशोषभीत्याशोचति तद्वत्लो-
कद्वयमपिवृष्ट्यभावेनशोचतइत्यर्थः असुरपक्षं लोकद्वयमावर्त्यमवर्धमानं धर्तुमसहमानेद्यावापु-
थिव्यौशोचतइत्यर्थः तस्माव श्रुधीतिपूर्वशान्वयः भीतौदृष्टान्तः-हेअद्रिवः शत्रूणांभक्षक यद्वा
अद्रिवंजः तेनतद्वत् हेइन्द्र घृणाव भीषान दीप्तावअग्नेर्भूतिवरास्त्वष्टुर्भीत्येव त्वष्टुर्भीत्या पूर्वयथा
द्यावापृथिव्यौ गोचतस्तद्वत् अत्रेतिहासमाहः-पूर्वजगतिमहान्धकारेणावृतेसति देवाविचि-
न्याग्निमार्थितवन्तः सचत्वष्टुरूपेणद्यावापृथिवीभ्यांसकाशात्तमोविदस्यन्नुदपद्यत तद्वद्वाद्या-
वापृथिव्यौ बिभ्यतुरिति सचोभेत्पूर्वबिभ्यतुरित्यादिश्रुतितोवगन्तव्यः यद्वा घृणः केवलमिः त-
स्माद्यथाविभीतस्तद्वत् साचभीतिरेरेजेतारोर्दसोदित्यादिश्रुतितोवगन्तव्या तादृशभीतिं वृष्टिप-
दानेनपरिहेत्यर्थः हेइन्द्र त्वंशुष्मिभिर्वधैः शुष्मिन्तमोहि अतिशयेनवलवान्त्रलु अतःकारणा-
वउप्रेमिः उदूर्जैःअतिक्रूरैर्वधैस्तदुपायैः सहितस्त्वं ईयसे शत्रून्मेघान्वागच्छसि ईङ्गती देवा-

दिकत्वात्शयन् यद्वा शुष्मिभिर्वधैरितिसंबन्धः हेतूरविक्रान्त सत्वभिरप्रतीत अवसन्नैरक्षः प्र-
भृतिभिरप्रतिगत युद्धेशत्रुभिरनाक्रान्त यद्वा सत्वभिः प्राणिभिरसंस्कृतमनस्कैरनधिगत अ-
पुरुषघ्नः पौरुषोपेतानां यजनसमर्थानामहननस्त्वं त्रिसप्तैः सत्वभिः त्रिभिः सप्तभिर्वा सत्वभि-
रनुचरैरुपेतः सन् ईयस इत्यन्वयः ॥ ६ ॥

प्रातः सवने ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रस्थितया ज्यायाः पुरस्ताद्वनोति हीत्येषामक्षेपणीया तत्रैव-
त्वण्डे सूत्रितम्—वनोति हि सुन्वन् क्षयं परीणसो यो पुत्रो अस्मदभितानि पौंस्येति ।

तामेतां सप्तमीं वृचमाह—

वनोति हि सुन्वन् क्षयं परीणसः सुन्वानो हि प्मा यजत्यव द्विपो देवानामव द्विपः ।

सुन्वान इत्तिं पासति सहस्रा वाज्यवृत्तः ।

सुन्वानायेन्द्रो ददात्या भुवं रयिं ददात्या भुवंम् ॥ ७ ॥ २२ ॥

वनोति । हि । सुन्वन् । क्षयम् । परीणसः । सुन्वानः । हि । स्म ।

यजति । अव । द्विपः । देवानाम् । अव । द्विपः । सुन्वानः । इत् ।

सिंसासति । सहस्रा । वाजी । अवृत्तः । सुन्वानाय । इन्द्रः ।

ददाति । आऽभुवंम् । रयिम् । ददाति । आऽभुवंम् ॥ ७ ॥ २२ ॥

हे इन्द्र सुन्वन् त्वामुद्दिश्याभिपवंकुर्वन् यजमानः क्षयं सर्वैर्वस्तव्यं गन्तव्यं वा गृहं वनोति
हि त्वत्प्रसादात्संभजते हिः प्रसिद्ध्यर्थः किंच सुन्वानो हि सोमयागं कुर्वाण एव परीणसः परितो-
नन्दान् सर्वज्ञानद्विपोद्देष्टुं न वयजति नाशयति न केवलं यागद्वेषिणः देवानां द्विपोप्यवयजति किं-
च सुन्वान इत् अभिपवोपलक्षितं यागं कुर्वाणः हे इन्द्र त्वत्प्रसादात् वाजी वाजवान् धनवान् अवृत्तः
परैरनाक्रान्तः सन् सहस्रा सहस्राण्यपरिमितानि गवादिधनानि सिंसासति साधयितुं संभक्तुं इ-
च्छति सनेः सनि सनीवन्तर्धेति विकल्पनादिदृष्टभावे जनसन्तवनेत्यात्वं केनेदं लभ्यत इति तत्राह—सु-
न्वानाय इन्द्रमुद्दिश्य सोमयागं कुर्वाणाय यजमानाय वा अयमिन्द्रः आभुवंसमन्ताद्भवनशीलं त-
था आभुवं पुनर्भवनशीलं अतिसष्टद्धरयिं गवादिरूपधनं ददाति प्रयच्छति तस्मात्सुन्वानः सिं-
सासतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य मथमे द्वाविंशो वर्गः ॥ २२ ॥

॥ इति मथमे मण्डले कोनविंशो नुवाकः ॥ १९ ॥

मं० १ अ० २० सू० १३४] द्वितीयोष्टकः

विंशेनुवाकेषु सूक्तानि तत्रात्वाजुवइतिपल्लवप्रथमं सूक्तम् पारुच्छेपमात्यष्टं त्वनोवाय-
वित्यन्याष्टिः चतुःषष्ट्यक्षरा वायव्यं त्वित्युच्यमानत्वादिदमुत्तरं च वायुदेवत्यं अत्रानुक्रमणिका
आत्वापद्वायव्यं त्वं त्याघिरिति विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

आत्वाजुवोरारहाणा अग्निप्रयोवायो वहन्विहपूर्वपीतये सोमस्य पूर्वपीतये ।
ऊर्ध्वानि अनुसूता मनस्तिष्ठतु जानती ।
नियुत्वतारथेनायाहि दावने वायो मखस्य दावने ॥ १ ॥

आ । त्वा । जुवः । ररहाणाः । अग्नि । प्रयः । वायो इति ।
वहन्तु । इह । पूर्वपीतये । सोमस्य । पूर्वपीतये । ऊर्ध्वा ।
ते । अनु । सूता । मनः । तिष्ठतु । जानती । नियुत्वता । रथेन ।
आ । याहि । दावने । वायो इति । मखस्य । दावने ॥ १ ॥

हेवायो त्वात्वाजुवः गमनशीलाः ररहाणाः शीघ्रगामिनः बलवन्तो वा सामर्थ्यान् नियुस्तं-
का अश्वाः रहिगतौ लिटः कानच् छान्दसोऽनुनासिकलोपः इह अस्मिन् यज्ञे प्रयः हविलक्षणमन्नं
अग्निमभिलक्ष्य आवहन्तु प्रापयन्तु किमर्थं सोमस्य पूर्वपीतये पूर्ववत्पानाय पुनः किमर्थं पूर्वपी-
तये इतरदेवेभ्यः पुरापानाय मरुद्बुधादित्वात् पूर्वपदान्तोदात्तत्वं किंच हेवायो तेतवसंबन्धिमनः
अनुसूता मिमसत्यात्मिकास्तुतिरूपा अस्मदीयावाक् तिष्ठतु आश्रित्य सर्वदा वर्तता हर्षयत्वि-
त्यर्थः सूतेति वाङ्मम सूतावलेतितन्नामसूक्तत्वात् ऊर्ध्वान्नता तथा जानती तव गुणान् विशे-
पेण अवगच्छंती सोमपानार्थं स्तुत्यर्थं च हेवायो मखस्य यज्ञस्य दावने दातव्याय हविषे तत्स्वीका-
राय पुनः किमर्थं दावने अस्मभ्यं अग्निमतदानाय उभयप्रददातेः कर्मणि भावे च क्रमेणौणा-
दिको वनिः छान्दस उपधालोपः नियुत्वतारथेन नियुद्भिर्युक्तेन रथेनायाहि आगच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मन्दन्तु त्वामन्दिनो वायुविन्दवोऽस्मत्क्राणासः सुकृता अग्निद्यवो गोभिः क्रा-
णा अग्निद्यवः । यद्धेक्राणा इरुधैदक्षं स च न्तु तयः ।
सध्रीचीनानियुतो दावने धियुपंश्रुवत ईधियः ॥ २ ॥

मन्दन्तु । त्वा । मन्दिनः । वायो इति । इन्द्रवः । अस्मत् । क्राणासः ।
 सुहृताः । अभिध्यवः । गोभिः । क्राणाः । अभिध्यवः । यत् ।
 ह । क्राणाः । इरध्यै । दक्षम् । सचन्ते । ऊतयः । सघ्रीचीनाः ।
 निद्युतः । दावने । धियः । उप । ब्रुवते । ईम् । धियः ॥ २ ॥

हेवापो त्वात्वां अस्मत् अस्माकंसंबन्धिनः इन्द्रवः क्लेदयितारः सोमाः मन्दन्तुमादयन्तु
 व्यत्ययेनपरस्मैपदं कीदृशाः सोमाः मन्दिनोमादयितारः क्राणासः कुर्वाणाः स्वकार्यं हर्षा-
 दिकं सुकृताभिव्यवः दशापवित्रशोधनग्रहणादिभिः सुसुकृताः । अभिध्यवः अभितोद्योतयन्तः
 गोभिर्वाग्भिर्मध्वरूपाभिः क्राणाः क्रियमाणाः हूयमानाः यद्वा गोभिर्गन्तुभिः आहवनीयं
 प्रत्यानेतुभिः क्राणाः हूयमानाः करोतेः शानच् छान्दसः शपोलुक् तथा अभिध्यवः अ-
 भिगन्तारः हेवापो यद्यस्मात्कारणात् हशब्दः प्रसिद्धौ दक्षं अस्मद्यागदेशं प्रतिगन्तुमुत्साह-
 वन्तं समर्धयितारंवा ईत्वां नियुतः एतत्संज्ञकास्तवाश्वाः दावने दानाय हविः स्वीकारनिमि-
 त्तं धियः कर्माण्युद्दिश्य सचन्ते त्वां संगच्छन्ते यागदेशंवा किमर्थं इरध्यै प्रापयितुं परिचरितुं
 वा ईरगतौ तुमर्थेकध्वैप्रत्ययः ह्रस्वश्छान्दसः इरध्यतिः परिचरणकर्मा इरध्यति विधेमेति
 तन्नामसूक्तत्वात् कीदृशास्ताः क्राणाः स्वव्यापारं रथवाहनादिकं कुर्वाणाः क्राणाः कुर्वाणा-
 इति यास्कः । ऊतयः रक्षणवन्तः प्रीतियुक्तावा सघ्रीचीनाः त्वया सह चन्तः गच्छन्तः सहस्य
 सभिः विभाषां चेरिति स्वार्थेऽत्र व्यत्ययेनान्तोदात्तः किंच धियः कर्मवन्तः बुद्धिमन्तोवाक्रति-
 जोयजमानावा उपब्रुवते उपेत्य ब्रुवन्ति स्तुवन्ति स्वाभिमतं विज्ञापयन्ति वा ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

वायुर्पुक्तेरोहितावायुररुणावायूरथे अजिराधुरिवोह्वेव हिष्ठाधुरिवोह्वे ।
 प्रवोध्यपापुरन्धिजारआसंसतीमिव ।
 प्रचक्षपरोदसीवासयोपमः श्रवंसेवासयोपमः ॥ ३ ॥

मं० १ अ० २० सू० १३४] द्वितीयोष्टकः

वा॒युः । यु॒ंक्ते । रोहि॑ता । वा॒युः । अ॒रुणा । वा॒युः । रथे॑ । अ॒जिरा । धुरि॑ ।
 वो॒ह्वे । वहि॑ष्ठा । धुरि॑ । वो॒ह्वे । प्र । वो॒धय॑ । पु॒रम्ह॑धिम् । जा॒रः ।
 आ । स॒सती॑म्ह॒द्व । प्र । च॒क्षय॑ । रो॒दसी॑ इति॑ । वा॒सय॑ ।
 उ॒पसः॑ । श्रव॑से । वा॒सय॑ । उ॒पसः॑ ॥ ३ ॥

अयं वायुः रोहितारोहितवर्णावश्वौ धुरिधारणप्रदेशे रथस्याग्रभागे यद्वा भारवहने
 युंक्ते कचिद्योजयति तथा कचिदरुणाजरुणवर्णौ धुरियुंक्ते तथा अजिरा अजिरौगमनशीलौ
 वर्षविशेषयुक्तौवा कदाचिद्युंक्ते यद्वैतदुभयव्रसंबध्यते किमर्थयुंक्तइतितदाह—वोह्वेधुरंवो-
 ह्वभारवहनाय किंच वहिष्ठा वहिष्ठौ अतिशयेनयोढारावश्वौ वोढ्वाशब्दादिष्ठानि तुरिष्ठेभ्यः
 स्त्रितितुलोपः ढत्वादिकमसिद्धत्वान्निवर्तते द्विवचनस्याकारः धुरिवोह्वेवमहद्भारंवोढुं महति
 भारेवोढ्व्येसति पुनःपुनर्वायुग्रहणं अतोयोजनवचनंच अतिशीघ्रमागच्छतीतिज्ञापनार्थं इदा-
 नीत्यक्षेणाह—हेवायो पुरंधिं बहुप्रज्ञं सामर्थ्याद्यजमानमितिगम्यते पुरंधिर्बहुधीरितियास्कः
 तंप्रबोधयत्येनशीघ्रमागत्य प्रज्ञापय हविःस्वीकारायेतिभावः तत्रदृष्टान्तः—जारःपारदारिकः
 आसतसीं उपपत्त्या गमनध्यानेन ईपत्स्वपन्तीं पुरन्धिमिव प्रकृष्टशरीरधारिणींयोषितमिव तां
 यथा स्वसंकेतेन संप्रबोधयति तद्वत् त्वमपि कर्मव्यग्रेण ईपत्स्वपन्तं यजमानं प्रबोधय किंच
 तदर्थं रोदसी धावापृथिव्यौ पचक्षय प्रकर्षेणप्रख्यापय प्रकाशयेत्यर्थः तत्प्रकाशार्थं उपसोवा-
 सयउपःकालानपि यथावत्स्थापय प्रभातंकुर्वित्यर्थः पुनस्तदेवमाथ्यते श्रवसे श्रवइत्यन्नाम
 तवहवीरुषान्स्वीकारायउपसोवासय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तुभ्य॑मु॒पासः॑ शुचं॒यः॑ प॒राव॑ति॒ भ॒द्राव॑स्त्रा॒तन्व॑ने॒दंसु॑र॒श्मिपु॑चि॒त्रान॑व्ये॒पुर

श्मि॒पु । तुभ्य॑धे॒नुः॑ स॒वर्दु॑घा॒विश्वा॑वसू॒निदो॑हते ।

अ॒जंन॑योम॒रुतो॑व॒क्षणा॑भ्यो॒दिव॑आव॒क्षणा॑भ्यः ॥ ४ ॥

तुभ्य॑म् । उ॒पसः॑ । शुचं॒यः॑ । प॒राव॑ति । भ॒द्रा । व॒स्त्रा । त॒न्वते॑ ।

द॒म॒ह॒सु । र॒श्मिपु॑ । चि॒त्रा । न॒व्येषु॑ । र॒श्मिपु॑ । तुभ्य॑म् । धे॒नुः ।

स॒वः॒ह॒दुघा॑ । वि॒श्वा । व॒सूनि॑ । दो॒हते॑ । अ॒जंन॑यः । म॒रुतः॑ ।

व॒क्षणा॑भ्यः । दि॒वः । आ । व॒क्षणा॑भ्यः ॥ ४ ॥

हेवायो तुभ्यंत्वदर्थं उपासःउपसः पूर्वोक्तरीत्यात्वयाप्रकाशिताः शुचयः शुद्धादीमावा-
परावति अत्यन्तदूरदेशे अन्तरिक्षे दंसुदंसेषु कर्मवत्सु यद्वा गृहनामैतत् अन्यलोपश्छान्दसः गृ-
हवदाच्छादकेषु रश्मिषु स्वकीयेषु तैःभद्राभंदनीयानि कल्याणानि वस्त्राआच्छादनयोग्यानि
वस्त्राणितन्वते विस्तारयन्ति यद्वा उपसः दंसुयागगृहेषु देवयजनेषु रश्मिषु होमायप्रदीप्ताग्निज्वा-
लावत्सु आगतायतुभ्यंभद्रावस्त्रातन्वते अग्निज्वालाएव वस्त्राणि विस्तारयन्तीत्यर्थः उपःकाले
अग्नीनांप्रज्वाल्यमानत्वात् ताएववस्त्राणीत्युपचर्यते ननुकेवलंसाधारणानिवस्त्राणि नेत्याह—नव्ये-
पुनूतनेषु स्तूयमानेषु णुस्तुतौ अचोयत्त्वान्तोयिप्रत्ययेइत्यवादेशः यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम् रश्मि-
पुचित्राचित्राणि नानावर्णयुक्तानि आश्चर्यभूतानितन्वते उपःकाले रश्मीनां नानावर्णत्वादिति
भावः अग्निज्वालेतिपक्षे ज्वालानांकालीकरालीत्यादिरूपेणनानावर्णत्वाच्चित्रत्वं किंच हेवायो तु-
भ्यंत्वदर्थं त्वद्यागार्थमेवधेनुः घृतादिनामीणयित्रीगौःजातावेकवचनं सचर्दुधा सयरित्यमृतनाम त-
स्यदोग्धी दुहःकब्धश्चेतिकप् सती विश्वावसूनि सर्वाणिधनान्याज्यादिरूपाणि दोहतेस्वयमे-
वदुग्धे मीणयतीत्यर्थः कर्मकर्तरि नदुहलूनमामितियगभावश्छान्दसः शपोलुगभावः कस्तत्रवि-
शेषइतिचेत् उच्यते—हेवायो दिवःदीप्तादन्तरिक्षात् मरुतः एतन्नामकान् मेघंविशीर्यं वृष्ट्युत्पाद-
कान् त्वदंशभूतान्देवान् आ आभिमुख्येन अजनयः जनयसि उत्पादयसि किमर्थमितितदुच्यते
वक्षणाभ्यः प्रवहणशीलाभ्योऽद्भ्यः वृष्टिर्लक्षणाभ्यः तथा वक्षणाभ्यः नदीनामैतत् वक्षणाः
रुजानाइतितन्नाममुपाठात् तासामर्थाय ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तुभ्यंशुक्रासःशुचयस्तुरण्यवोमदेपूग्राहपणन्तभुर्वण्यपामिपन्त
भुर्वणिं । त्वांत्सारीदसमानोभगंमद्वितकृवीर्ये ।
त्वंविश्वस्माद्भुवंनात्पासिधर्मणासुर्यात्पासिधर्मणा ॥ ५ ॥

तुभ्यम् । शुक्रासः । शुचयः । तुरण्यवः । मदेपु । उग्राः । उपणन्त ।
भुर्वणिं । अपाम् । उपन्त । भुर्वणिं । त्वाम् । त्सारी । दसमानः ।
भगम् । इहे । तत्कृवीर्ये । त्वम् । विश्वस्मात् । भुवंनात् । पासि ।
धर्मणा । असुर्यात् । पासि । धर्मणा ॥ ५ ॥

हेवायो तुभ्यं वदर्थं शुक्रासोदीप्ताः शुचयः शुद्धाः सोमस्य पातारोत्यन्तं शुद्धा भवन्ति कि-
मुक्तव्यं तेषां शुद्धत्वे तुरण्यवः त्वरणयुक्ताः त्वांप्राप्तुं उग्राः उदूर्णतेजसः सोमाः मदेषु तवमदे-
षु निमित्तभूतेषु भुर्वणिभरणवति यागे इषणन्त आहवनीयं प्रतिगच्छन्ति इच्छन्ति वा व्यत्ययेना-
त्मनेपदं शश्रमौ द्वौ विकरणौ किं चापां भुर्वणि मेघे इषन्त उदकं इच्छन्त्युत्पादयितुं अग्नौ हूयमान-
स्याहुतेरादित्यद्वारा वृष्ट्युत्पादकत्वात् यद्वा यजमानास्त्वामुद्दिश्याजुह्वानाः अपां वर्षणमिपन्त इच्छ-
न्ति किंच हेवायो भगं भजनीयं त्वां त्तारी त्तरणवान् अत्यन्तभीतः दत्तमान उपक्षीणो यज्ञवि-
घातकैः पयोव्रतादिनिषेधैर्वा यजमानः तक्कवीये तत्स्कराणां यज्ञविघातिनां अन्यत्र गमनाय ईहे
स्तौति ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् यतस्त्वं विश्वस्मान्द्रवनात् सर्वस्मादलोकाद्भूतजाताद्वा लो-
कत्रयसंबन्धिनो भयात् धर्मणा अस्मदीयहविषां धारणेन पासि पालयसि किंच असुर्याव अ-
सुरसंबन्धिनो भयात् विशेषेण पासि धर्मणा अस्मद्धारणेन पोषणेन वायुकः सन् यतएवं करोषि
अतः स्तौमीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

त्वं नो वायवे पा॒मपू॒र्व्यः सोमा॑नां प्रथ॒मः पी॒तिम॑र्हसि सु॒तानां पी॒तिम॑र्ह-
सि । उ॒तो वि॒दु॒र्ह॒स्म॒तीनां वि॒शां व॑वर्जु॒पीणा॑म् ।
वि॒श्वा इ॒त्त॑ धे॒नवो॑ दु॒ह्म आ॒शि॒रं घृ॒तं दु॒ह्म॒त आ॒शि॒रं ॥ ६ ॥ २३ ॥

त्वम् । नः । वा॒यो इति । ए॒षाम् । अपू॒र्व्यः । सोमा॑नाम् । प्र॒थ॒मः ।
पी॒तिम् । अ॒र्ह॒सि । सु॒ताना॑म् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒सि । उ॒तो इति ।
वि॒दु॒र्ह॒स्म॒तीना॑म् । वि॒शाम् । व॑वर्जु॒पीणा॑म् । वि॒श्वाः । इत् । ते ।
धे॒नवः । दु॒ह्मे । आ॒शि॒रं । घृ॒तम् । दु॒ह्म॒ते । आ॒शि॒रं ॥ ६ ॥ २३ ॥

हेवायो त्वं अपूर्व्यः न विद्यते पूर्वयस्यात्तत्पानमपूर्वं तदहंतीत्यपूर्व्यः तादृशः अतएव प्रथमः
इतरदेवेष्वपि पूर्वभूतः सन् सोमानां पीतिपानमर्हसि प्राप्नोषि सुतानामपि पवकृतानां सोमानां
पीतिपानमर्हसि यत्र यत्राभिषवोऽस्ति तत्र सर्वत्र नियमेन पिबसीत्यर्थः पूर्वप्रायम्याभिप्रायेण
इदानींतु सर्वत्र सोमवतियागे अस्य पानमस्तीति ज्ञापयितुं पृथगभिधानं न केवलं सोमपानमात्रं
उतोऽपि तु विदुर्मतीनां विशेषेण होमवतीनां आह्वानवतीनां वा जुहोतेः संपदादिदक्षणाभावे-
किं ततोमतुषडीषो ववर्जुपीणां अनभिमतपापवर्जयन्तीनां वर्जयतेतिटिः कसुहीप्सं-

प्रसारणत्वानि विशांऋत्विग्यजमानरूपाणां प्रजानांसंवन्धिहनिः स्वीकरोपीतिशेषः किंच
तेषांयष्टूणां विश्वाइत्यधेनवः सर्वाअपिगावः तेत्वदर्थंआशिरं आश्रयणद्रव्यं क्षीरं दुहे दुहन्ति
स्वयमेव कर्तारं नदुहन्तुनयामितियगभावः लोपस्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः बहुलंछन्दसीतिरुद्
तथा आशिरं घृतं उपस्तरणाभिचारणाद्याश्रयणाय योग्यंकरणद्रव्यंदुहते ॥ ६ ॥

॥इतिद्वितीयस्यप्रथमेऋयोर्विशोवर्गः॥ २३ ॥

स्तीर्णवर्हिरिति नवर्चद्वितीयं सूक्तम् पारुच्छेपमात्यष्टं पूर्वत्रतुशब्दाद्वायुदेवत्यं आवांरथ-
इत्यादिक्रकपंचकमैन्द्रं सप्तम्यष्टम्यावष्टी अत्रानुक्रमणिका—स्तीर्णनवचतुर्थ्याद्याःपंचैन्द्रश्चो-
पान्त्येअष्टीइति । सूक्तस्यविशेषविनियोगोलैंगिकः दशरानस्यपष्ठेहनिप्रउगशस्त्रे आद्यौवृ-
चौ प्राकृतयोर्वायव्यैन्द्रवायव्ययोःस्थानेविनियुक्तौ पष्ठस्यप्रातःसवनइतिखण्डेसूत्रितम्—
स्तीर्णवर्हिरितिवृचाविति ।

तत्रप्रथमा—

स्तीर्णवर्हिरुपनोयाहिर्वीतयेसहस्रेणनियुतानियुत्वतेशतिनीभिर्नियुत्वते ।

तुभ्यं हि पूर्वपीतये देवा देवाय येमिरे ।

प्रतंसुतासो मधुमन्तो अस्थिरन्मदाय क्रत्वे अस्थिरन् ॥ १ ॥

स्तीर्णम् । वर्हिः । उप । नः । याहि । वीतये । सहस्रेण । नियुता ।

नियुत्वते । शतिनीभिः । नियुत्वते । तुभ्यम् । हि । पूर्वेष्वपितये ।

देवाः । देवाय । येमिरे । प्र । ते । सुतासः । मधुमन्तः ।

अस्थिरन् । मदाय । क्रत्वे । अस्थिरन् ॥ १ ॥

हेवायो नोऽस्मद्यज्ञार्थं स्तीर्णआस्तृत्वंवर्हिरभित्स्थउपयाहि आगच्छ किमर्थं वीतयेह-
विषांभक्षणाय केनसाधनेनेवितदुच्यते—सहस्रेणसहस्रसंख्याकेननियुता जातावेकवचनमनि-
युतइतिवायोरश्वानानामधेयं नियुतोवायोरितिनिरुक्तत्वात् तथाशतिनीभिः शतसंख्योपेता-
भिर्नियुद्भिःआगच्छेतिशेषः यद्वा सहस्रेणनियुताशतिनीभिश्च नियुद्भिर्नियुत्वते तद्वत्तेदेवायह-
विर्दीपतेइतिशेषः यद्वा तुभ्यमित्यनेनसंबन्धः उक्तसंख्याकाभिर्नियुद्भिस्तद्वत्तेदेवायद्योतमानाय
तुभ्यं डयिचेत्याद्युदात्तत्वम् पूर्वपीतये इतरदेवेभ्यःपूर्वपानाय देवाःयेमिरेयमितवन्तः यद्वा देवाः
स्तोतारऋत्विजःदेवायतुभ्ययेमिरे आहवनीयंप्रतिसोमंनियमितवन्तः अग्रंषिबामधूनांसुतंवायो-

मं० १ अ० २० सू० १३५] द्वितीयोष्टकः

इत्यादिमन्त्रान्तरपसिद्धियोतनार्थोद्दिश्यः किंच एतेत्वदर्थमुताः अभिषुताः मधुमन्तोमाधु-
योपिताः सोमाः मदापतवमोदाय प्र प्रकपेणास्थिरन् विषन्ति किंच ऋत्वेकर्मणेतत्सिद्ध्यर्थं अ-
स्थिरन् ऋत्विग्भिर्धृतास्तिष्ठन्ति अतस्त्वंपिबेतिशेषः विषत्वेच्छान्दसेलुडिव्यत्ययेनस्यरन्
स्थाध्योरिच्छेति सित्तः किञ्च घातोरित्वं च ह्रस्वादद्वादितिसिलोपः ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

तुभ्यायंसोमः परिपूतो अद्रिभिः स्पर्हावसानः परिकोशमर्पति शुक्रावसानो
अर्पति । तवायं भाग आयुषो सोमो देवेषु हूयते ।
वहवायो न्युतो या ह्यस्मयुर्जुपाणो या ह्यस्मयुः ॥ २ ॥

तुभ्य । अयम् । सोमः । परिपूतः । अद्रिभिः । स्पर्हा । वसानः ।
परि । कोशम् । अर्पति । शुक्रा । वसानः । अर्पति । तव । अयम् ।
भागः । आयुषु । सोमः । देवेषु । हूयते । वह । वायो इति ।
निह्युतः । याहि । अस्मयुः । जुपाणः । याहि । अस्मयुः ॥ २ ॥

हेवायो तुभ्यतुभ्यंत्वदर्थं सुपांसुलुगिति चतुर्ध्यालुक् अयंसोमः हूयमानः कोशकोशस्था-
नीयंगृहं अर्पति गच्छति प्राप्नोति कीदृशः सोमः अद्रिभिः परिपूतः अभिषवसाधनैः अपगतः ऋजीप-
त्वेन शोधितः यद्वा अद्रिभिरभिषुतः दशापवित्रशोधनेन ग्रहणेन वा शोधितः तथा स्पर्हा स्पृहणी-
यानिते जांसि वसानः पिधानः किंच शुक्रा निर्मलानि दीवानि वा ते जांसि वसानः सोमः अर्पति त्वां
प्राप्नोति ऋषीगतौ व्यत्ययेन शर्हेवायो आयुषु मनुष्येषु यष्टव्यत्वेन स्थितो भागो भजनीयः अयंसो-
मः तवत्वदर्थं देवेषु मध्ये हूयते सत्स्वपीतरेषु देवेषु यतस्त्वभागाः अतः प्रथमतुभ्यं हूयत इत्यर्थः किंच
हेवायो एवं तंसोमं अस्मयुः अस्माभिस्त्वद्वा न्यत्वर्यायोयुः त्वं न्युतो वह न्युत्तं तं कान् श्वान् व-
हनापप्रापय ततः परं याहि दिवं पति गच्छ तथा कुर्वन् अस्मयुः अस्माभिर्युक्तः सन्नस्माननुगृह्ण-
न् अस्मान् कामयमानो वा क्यचिच्छान्दसे न्यलोपे क्यच्छान्दसीत्युः जुपाणाः प्रीयमाणो या-
हि गच्छ ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आनो॒नियु॒द्धिं श॒तिनी॑भि॒रध्व॑रं॒संह॒स्त्रिणी॑भि॒रुप॑या॒हिवी॒तये॒वायो॑
ह॒व्यानि॑वी॒तये॑ । तवा॒यंभा॒गऋ॒त्विय॑ सर॒श्मि सूर्ये॑ सचा॑ ।
अ॒ध्वर्यु॑भि॒र्भर॑माणा अयं॒सत॒वायो॑ शु॒क्रा अयं॑ सत ॥ ३ ॥

आ । न । नियु॒द्धिं । श॒तिनी॑भि । अ॒ध्वर॑म् । स॒ह॒स्त्रिणी॑भि ।
उप॑ । या॒हि । वी॒तये॑ । वा॒यो इति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । तव॑ । अ॒यम् ।
भा॒ग । ऋ॒त्विय॑ । स॒र॒श्मि । सूर्ये॑ । सचा॑ । अ॒ध्वर्यु॑भि ।
भर॑माणा । अ॒यं॒सत॒ । वा॒यो इति॑ । शु॒क्रा । अ॒यं॒सत॒ ॥ ३ ॥

हेवायो त्वन अध्वर अस्मत्सर्वानियत्त शतिनीभिर्नियुद्धि सहस्त्रिणीभिश्चताभि
त्वदीयैरश्वैर्नोस्मद्यज्ञमुपयाहि उपागच्छ किमर्थं वीतये त्वदभिमतकामाय तत्पूतये आगत्य च
हव्यानि वीतये सोमादिहविल्क्षणाय अध्वरहव्यानि चोपलक्ष्यतेषामेव भक्षणाय शतसहस्रे-
रश्वैरतिशीघ्रमागच्छेत्यर्थं किंचायतवभाग भजनीय सोम ऋत्विय प्राप्तकाल प्रदानावसर
मास ऋतुशब्देन प्रदानकालोलक्ष्यते छन्दसिषस् सितिचेति पदसप्तया भसज्ञाया बाधात् ओर्गुणाभावे
यण् किंच सोम सूर्ये उदिते सति तस्य रश्मिभि सचा सहसरश्मिर्भवति समानदीप्तिर्भवति यद्वा तै
सहितो भवति यत सूर्य उदिते सति रश्मिर्भवति अत प्राप्तकाल इत्यर्थं किंच सोमा अध्वर्युभि
चमसाध्वर्युभि तेषां दशत्याद्बहुवचन तैर्भरमाणा भ्रियमाणा अयसत नियता अभवन् कि-
ंच हेवायो ते सोमा शुक्रा अयसत अत्यत दीप्ता उद्यता अतस्तेषां भक्षणाय आयाहीत्यर्थं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आवा॒रथो॑नियु॒त्वा॒न्व॒शु॒दव॑से॒भिप्र॑यांसि सु॒धितानि॑ वी॒तये॒वायो॑ह
व्यानि॑ वी॒तये॑ । पि॒र्य॒तं म॒ध्वो॒अ॒न्धं स॒ पूर्व॑पेयं हि वा॒हितम्॑ ।
वा॒य॒वाच॑न्द्रेण रा॒धसा॑गं॒तमिन्द्र॑श्च ग॒धमा॑गतम् ॥ ४ ॥

आ । वा॒म् । रथः । नि॒यु॒त्वा॒न् । व॒क्ष॒त् । अ॒व॒से । अ॒ग्नि॒ । प्र॒या॑ं॒सि ।
 सु॒ध॒र्ति॒तानि॒ । वी॒तये॑ । वा॒यो इति॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । पि॒व॒तम् ।
 म॒ध्वः । अ॒न्ध॒सः । पु॒र्व॒पेय॑म् । हि । वा॒म् । ह॒तम् । वा॒यो इति॑ ।
 आ । च॒न्द्रेण॑ । रा॒ध॒सा । आ । ग॒तम् । इ॒न्द्रः । च॒ । रा॒ध॒सा ।
 आ । ग॒तम् ॥ ४ ॥

केवलं वायुं स्तुत्वा व्यासक्तवयेन्द्रवायूस्तौति हेवायोत्वा इन्द्रं च वायुवां अग्नि अभिलक्ष्य
 रथः युवयोः संबन्धीरथः नियुत्वा न् नियुद्मिरश्वैस्तद्वान्सन् आवक्षत् देवयजनं प्रतियुष्माना-
 वहतु वहेर्लेट्यडागमः सिद्धहुलमिति सिप् यद्यपि नियुतो वायो रेवरथस्योचिताः तथापि व्यास-
 क्तदेवतात्वात् सहैवागमनादिन्द्रार्थमपि वहन्ति किमर्थं अवसे गमनाय रक्षणाय वा पुनश्च कि-
 मर्थं प्रयांसि अन्नानि सोमलक्षणानि सुधितानि सुपुग्हीतानि वीतये तेषां भक्षणाय तथा हव्या-
 नि वीतये इतरेषां सवनीयपुरोडाशादीनां स्वादनाय वेतेः किञ्च मन्त्रे वृषेत्यादिना तस्योदात्तत्वं किञ्च
 मध्वः मधुररसस्य अन्धसः अन्नस्य सोमरूपस्य कर्मणि पठ्ठी मधुरसोमं पिबतं हि यतः पूर्वपेयं इतरदे-
 वेभ्यः पूर्वपानं वायुवयोर्हितं पातेरचोयत् इति यत् ईद्यतीतीकारः अभिमत् अतः प्रथमं पिबतमित्य-
 र्थः यद्यपीन्द्रादपि वायोः पूर्वपानं त्वंहि पूर्वपासि' देवदधिपे पूर्वपेयमित्यादिपुसर्वत्रमसिद्धं तथा-
 पीन्द्रस्येतरदेवेभ्यः पूर्ववायुना सह पानं व इन्द्रतुरीयार्थवादनब्राह्मणे—देवा वै सोमस्य राज्ञोऽप्येन स-
 मपादयन्तियत्र प्रतिपादितं । किञ्चागमनसमये हेवायो त्वमिन्द्रश्च चन्द्रेण अस्मदाह्लादकेन हि-
 रण्येन राधसागवादि रूपेण धनेन च सहागतमागच्छतं राधसा रत्नेन धनेन सहागतम् गमेर्लोडि
 छान्दसः शपोलुक् अनुदानोपदेशेत्यनुनासिकलोपः लुङि च मध्वे घसेति च्छेर्लुक् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आ॒वा॒धि॒यो॒व॒ह॒त्युर॒व्व॒रा॒उ॒पे॒ममि॒न्दु॒म॒मृ॒जन्त॒वा॒जि॒न॒मा॒शु॒म॒त्य॒न॒वा॒जि॒न॒म् ।
 ते॒पा॒पि॒व॒त॒म॒स्म॒यू॒आ॒नो॒ग॒न्त॒मि॒हो॒त्या ।
 इ॒न्द्र॒वा॒यू॒सु॒ता॒ना॒मा॒भि॒र्यु॒वं॒म॒दा॒य॒वा॒ज॒दा॒यु॒वम् ॥ ५ ॥ २४ ॥

आ । वा॒म् । धि॒यः । व॒वृत्युः । अ॒ध्व॒रान् । उप । इ॒मम् । इ॒न्द्रम् ।
 म॒र्ष॒जन्त॒ । वा॒जिन॑म् । आ॒शुम् । अ॒त्यम् । न । वा॒जिन॑म् ।
 तेपा॑म् । पि॒व॒तम् । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒यू । आ । नः । ग॒न्त॒म् । इ॒ह ।
 ऊ॒त्या । इ॒न्द्र॒वायू॒ इति॑ । सु॒ताना॑म् । अ॒द्रि॒क्ष॒भिः । यु॒वम् । म॒दा॒य ।
 वा॒ज॒इ॒दा । यु॒वम् ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेइन्द्रवायू वांयुवांधियः कर्माणिस्तोत्रादिलक्षणानि अध्वरान् उप अस्मदीयान्यज्ञान्
 लक्ष्मीकृत्य ववृत्युः अतिशयेन वर्तयन्ति प्रवर्तयन्ति किंच युष्मदर्थं वाजिनं ग्रहणाय द्रोण-
 कलशाद्वहान् प्रतिगमनवन्तं आमिक्षावन्तं वाइमंइन्द्रं पुरतोवर्तमानं सोमं मर्षजन्त
 अध्वर्यवो-
 दशापविव्रेण संमार्जयन्ति मार्जनेदृष्टान्तः—आशुं अतिशीघ्रगामिनं अत्यं सततं गन्तारं वाजिनं
 वेजनवन्तमश्वमिव यथा स्वेदाद्यपनयनेन संमार्जयन्ति तद्वत् किंच हेइन्द्रवायू तेषामध्वर्यूणां संब-
 न्धिनः शोधितान्सोमान् पिबतं पानं कुरुतं तदर्थं नोऽस्माकं यज्ञं प्रति इह इदानीं ऊत्यास्मद्रक्षणेन
 सह आगतं आगच्छतं किंच हेइन्द्रवायू अस्मयू अस्मद्यज्ञमिच्छन्तौ युवंयुवां अद्रिभिर्ग्रावभिः
 सुतानामभिपुतानां पूर्ववत् कर्मणि पृथी तान् पिबतमिति शेषः किमर्थं मदाय वृषये मोदाय वा यतोयु-
 वंयुवां वाजदावाजस्यान्तस्य दातारो अतः पिबतमित्यन्वयः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे चतुर्विंशो वर्गः ॥ २४ ॥

अथ पृथी—

इ॒मे॒वा॒ंसो॒मा॒ अ॒प्त्वा॒ सु॒ता॒ इ॒हा॒ ध्व॒र्यु॒भिर्भ॑र॒माणा॒ अ॒यं स॒त॒ वा॒यो॒ शु॒क्रा॒ अ॒यं स॒त॒ ।
 ए॒ते॒ वा॒म॒भ्य॑ र॒क्ष॒त॒ ति॒रः॒ प॒वि॒त्रं॒ मा॒ श॒वः॒ ।
 यु॒वा॒प॒वो॒ ति॒रो॒मा॒ ण्य॒व्य॒या॒ सो॒मा॒ सो॒ अ॒त्य॒व्य॒या॒ ॥ ६ ॥

इ॒मे । वा॒म् । सो॒माः । अ॒प्सु॒ । आ । सु॒ताः । इ॒ह । अ॒ध्व॒र्यु॒क्षिः॑ ।
 भ॑र॒माणाः । अ॒यं स॒त॒ । वा॒यो॒ इति॑ । शु॒क्राः । अ॒यं स॒त॒ । ए॒ते । वा॒म् ।
 अ॒ग्नि॒ । अ॒र॒क्ष॒त॒ । ति॒रः॒ । प॒वि॒त्रं॒ । आ॒श॒वः॒ । यु॒वा॒ इ॒य॒वः॒ ।
 अ॒ति॒ । रो॒मा॒णि॒ । अ॒व्य॒या॒ । सो॒मा॒सः॒ । अ॒ति॒ । अ॒व्य॒या॒ ॥ ६ ॥

हेवायो वांयुवयोः तव चेन्द्रस्य च स्वभूताः इमे सोमाः अप्सु अस्मदीयेषु कर्मसु ऊडिद-
 मित्यादिना विभक्तेरुदात्तत्वं इह अस्मिन्नभिपवस्थाने सुताः अभिपुताः अध्वर्युभिः भरमाणा-

मं० १ अ० २० सू० १३५] द्वितीयोष्टकः

स्तैर्ध्रियमाणागृहीताहोतुंवाहियमाणाः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः सन्तः आर्यसंतआगच्छन्त यु-
वयोर्नियताभवन्ति किंच तएवसोमाः शुक्राः शुभ्राः दीषाःअर्यसंत नियताभवन्ति किंच
एतेआशवः व्यापकाः सोमाः वायुवांप्रीणयितुमिविशेषः तिरःपवित्रंतिर्यग्भूतंसोमान्तर्धायकंवा
ऊर्णामयंपवित्रंअस्यसृक्षत अभिलक्ष्यासृज्यन्त सृष्टाभवन्ति सृजेःकर्मणिलुडि लिङ्सिचावा-
त्मनेपदेध्वितिसिचःकित्वाद्गुणाभावः अमागमाभावश्च किंच युवायवः युवांकामयमानाः
सोमासं सोमाः अव्ययाअव्ययान्यच्छिन्नानिरोमाणि पवित्रसंबन्धीन्यविरोमाणि यद्वा अव्यया
अविमयानि मकारोलुप्यते तादृशानिरोमाणि अतिअतिक्रम्यपात्राद्गच्छन्तीविशेषः पुनस्तएव
विशेष्यन्ते अतिअतिशयेन अव्यया व्ययरहिताः सोमासः सोमाअसृक्षतेतिशेषः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

अतिवायोससतोयाहिशश्वंतोयत्रग्रावावदतितत्रगच्छतंगृहमिन्द्रश्वग
च्छतम् । विसूनृताददृशेरीयतेघृतमापूर्णयानियुतायाथोअध्वर

मिन्द्रश्वयाथोअध्वरम् ॥ ७ ॥

अति । वायो इति । ससतः । याहि । शश्वतः । यत्र । ग्रावा ।
वदति । तत्र । गच्छतम् । गृहम् । इन्द्रः । च । गच्छतम् । वि ।
सूनृता । ददृशे । रीयते । घृतम् । आ । पूर्णया । निधुता । याथः ।
अध्वरम् । इन्द्रः । च । याथः । अध्वरम् ॥ ७ ॥

हेवायो त्वंससतः आलस्यादिनानिद्रांकुर्वतः शश्वतः बहून्यजमानान् शश्वदितिवहुना-
म शश्वद् विश्वमितितन्नामसुपाठाव् अतिअतिक्रम्य उपेक्ष्यअस्मद्यज्ञंयाहिगच्छ इन्द्रश्वतथा-
करोतु कंदेशमितितमाह-यत्रग्रावावदति यस्मिन्दृशेअभिपचार्यः पाषाणध्वनिःश्रूयते तत्रग-
च्छतं तंदेशंपत्यागच्छतं गृहंयज्ञगृहंगच्छतं पुनःस्थानमेवविशेष्यते सूनृता मियतध्यात्मिका
स्तुतिरूपावाक् यत्रविदृशे विशेषेणदृश्यतेइत्यर्थः तत्रगच्छतं यत्रचघृतंअत्यन्तं दीतमाज्यं
होमार्थं गृहीतं रीयतेगच्छति आहवनीयंप्रतिनीयते रीडूश्रवणे दिवादित्वावश्यम् तत्रगच्छतं
गमनप्रकारएवविशेष्यते पूर्णयासं पूर्णयापुष्टांगया नियुता जातावेकवचनं नियुजात्याअध्वरं
अस्मदीयंपन्नं आयाथः आभिमुख्येनपयाथः किंच हेवायो त्वंइन्द्रश्च युवांअध्वरं अस्मदीयं
यागं याथः आयाथः सहैवागच्छतं तथास्मान्निरपिसहैवगच्छतमित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अत्राह तद्देहे मध्व आहुतिं यमं श्वत्थमुपतिष्ठन्त जायवो अस्मे ते संन्तु जायवः ।
 साकं गावः सुवते पच्यते यवो न ते वाय उपदस्यन्ति धेनवो ना
 पदस्यन्ति धेनवः ॥ ८ ॥

अत्र । अहं । तत् । बहेथे इति । मध्वः । आहुतिम् । यम् ।
 अश्वत्थम् । उपतिष्ठन्त । जायवः । अस्मे इति । ते । संन्तु । जायवः ।
 साकम् । गावः । सुवते । पच्यते । यवः । न । ते । वायो इति ।
 उप । दस्यन्ति । धेनवः । न । अप । दस्यन्ति । धेनवः ॥ ८ ॥

हेन्द्रवायु अत्राह अस्मिन्नेव यज्ञे अहेति विनिग्रहार्थीयः मध्वो मधुरस्य मधुसदृशस्य वा
 तत् तस्य आहुतिं प्रदेयद्रव्यं बहेथे धारयतं यंसोमं अश्वत्थं पर्वतादिव्यासि प्रदेशे स्थितं जायवो-
 जेतारो यजमानाः उपतिष्ठन्ति उपेत्य तिष्ठन्ति क्रयाद्यर्थं किंच अस्मे अस्माकं संबंधिनो जायवः
 जेतारः कर्मनिर्वहितारस्ते ऋत्विजः संन्तु समर्था भवन्तु यज्ञं निर्वहन्ति त्वत्पथः यद्वा ते प्रसिद्धाः प्रयो-
 गकुशला जायवः जेतारऋत्विजः अस्मे संन्तु नान्यस्य अवबहेथे इत्युक्तं कोत्र विशेष इति तत्राह—हे-
 इन्द्रवायु अस्मिन् यज्ञे गावः धेनवः साकं सहैव सुवते युष्मदर्थमेव क्षीरमुत्पादयन्ति दोग्ध्यो भवन्ती-
 त्यर्थः यद्वा गावः साकं सहैव सुवते अपत्यमुत्पादयन्ति त्वद्देहनार्थं आदादिकः द्वित्वात्ता-
 त्पनुदात्तेदितिलसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरः किंच यवः जातावेकवचनं उपलक्षणमेतत् यवा-
 दिभिः पुरोडाशादिकं पच्यते इत्यर्थः किंच हेवायो इन्द्रच यतो गाव एवं सुवते अतस्ते त्वदर्थं धेनवः
 नोपदस्यन्ति नोपक्षीणा भवन्ति रोगादिना रुक्षान भवन्ति न केवलमनुपक्षीणाः किंतु धेनवः युष्म-
 त्पीण्यभ्योगावः नापदस्यन्ति चौराद्युपहारैरुपक्षीणान् पान भवन्ति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

इमे धेते सुवा यो वा ह्यो जसो न्तर्न दीते पतयन्त्युक्षणो महिमा धन्त
 उक्षणाः । धन्वाश्चिद्ये अनाशवो जीराश्चिदगिरो कसः ।
 सूर्यस्वेवरश्मयो दुर्नियन्तवो हस्तयो दुर्नियन्तवः ॥ ९ ॥ २५ ॥

मं० १ अ० २० सू० १३६] द्वितीयोष्टकः

इमे । ये । ते । सु । वा॒यो इति । वा॒हुः॒ओजसः । अ॒न्तः । न॒दी इति ।
ते । प॒तय॑न्ति । उ॒क्ष्णः । म॒हि । ब्रा॒धन्तः । उ॒क्ष्णः । ध॒न्वन् । चि॒त् ।
ये । अ॒ना॒शवः । जी॒राः । चि॒त् । अ॒गिरा॑ओकसः । सूर्य॑स्य॒इव ।
र॒श्मयः । दुः॒निय॑न्तवः । ह॒स्तयोः । दुः॒निय॑न्तवः ॥ १ ॥ २५ ॥

हेसुवायो शोभनफलप्रदवायुदेवते तवस्वभूताद्देवपुरतो दृश्यमानायेष्वाः सन्तितेनदी नंदने
धावावृथिव्यौअन्तः तयोरन्तरात्रे तंत्वांपतयन्ति पातयन्ति गमयन्ति यद्वातेतवसंबन्धिनोऽश्वाः
पतयन्ति पतन्ति यज्ञदेशंगच्छन्ति पतगतौ चौरादिरदन्तः कीदृशास्तेबाह्वोजसः बाहुपुष्पकृष्टबल-
वन्तः उपलक्षणमेतत् सर्वांगबलाइत्यर्थः किंचउक्ष्णः सेकारः युवानइत्यर्थः महिमहत् क्षतिप्र-
भूतं ब्राधन्तः वर्धमानाः तथा उक्ष्णः उक्षाणः तत्सदृशाइत्यर्थः वापपूर्वस्यनिगमेइतिदीर्घाभावः
किंच धन्वन् चित् धन्वनिउदकनिर्गमनापादानभूते अन्तरिक्षेपि निरालंबे अनाशवः नाशरहि-
ताः अव्याप्तावाआकाशेविलंबमकुर्वाणाइत्यर्थः अतएवजीराश्चिद् चिच्छब्दः पूजायां अत्यन्तं
क्षिप्रगतयः यद्वा अनाशवइत्यनेनसहसमुख्यार्थश्चिच्छब्दः आकाशमार्गेअक्षीणाः शीघ्रगतयश्चे-
त्यर्थः किंच अगिरौकसः गिरा ओकः स्थानंयेपांनास्तिवेतादृशाः भर्तृनादिनास्थितिमलभमा-
नाइत्यर्थः छान्दसस्त्वृतीयायाअलुक् तदेवस्पष्टयति—सूर्यस्परस्पश्यइवदुर्नियन्तवः दुःखेननिय-
न्तव्याः तेयथाक्षणेन दशदिशोव्यामुवन्ति बहवश्चतद्वेदेतेअपीत्यर्थः पूर्वगिरा अनिग्राह्यत्वमुक्तं
इदानींहस्तेनाप्यनिग्राह्यत्वमाह—हस्तयोर्दुर्नियन्तवः उभाभ्यामपिहस्ताभ्यांदुःखेननियन्तव्याः
देवयजनगमनायशीघ्रगामिनइत्यर्थः ॥ १ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यप्रथमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

प्रसुज्येष्ठमिति सप्तर्चत्वीयं सूक्तं ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषया परुच्छेपऋषिः अत्यष्टिश्छन्दः
ऊर्वादेवानामित्यन्त्यात्रिष्टुप् अत्रविष्टुबन्तपरिभाषानाश्रीयते सर्वमात्यष्टमिति विशेषपरिभाषयाचा-
धितत्वात् मित्रावरुणौ देवता अन्त्ययोस्तु तन्मन्त्राल्लिङ्गोक्तदेवता तथाचानुक्रान्तं—प्रसुसप्तमैत्रावरुणत्वं-
त्येल्लिङ्गोक्तदेवते अन्त्यात्रिष्टुप् वृशब्दप्रयोगादिदमादिके द्वे सूक्ते मैत्रावरुणदेवताके विनियोगोल्लिङ्गिकः ।
तत्रप्रथमा—

प्रसुज्येष्ठं निचिराभ्यां वृहन्नमो हव्यं मतिं भरतामृत्तयभ्यां स्वादिष्टं मृत्तय
ध्याम् । तासग्नाजाघृतासुतीयज्ञेयं ज्ञ उपस्तुता ।
अथैनोः सन्नं कुतश्च नानाष्टपेदेवत्वं नृचिदाष्टपे ॥ १ ॥

प्र । सु । ज्येष्ठम् । निःचिराभ्याम् । बृहत् । नमः । हव्यम् ।
 मतिम् । भरत । मृळ्यतःभ्याम् । स्वादिष्ठम् । मृळ्यतःभ्याम् ।
 ता । समःराजा । घृतासुती इति घृतःआसुती । यज्ञेऽयज्ञे ।
 उपःस्तुता । अर्थ । एनोः । क्षत्रम् । न । कुतः । चन । आऽधृपे ।
 देवऽत्वम् । नु । चित् । आऽधृपे ॥ १ ॥

हेऋत्विजः मित्रावरुणाभ्यां ज्येष्ठप्रशस्यं बृहत्समहत् अतिप्रबृद्धं नमः नमस्कारोपलक्षि-
 तं स्तोत्रं तदुपलक्षितं हविलक्षणमन्त्रं वा प्रभरतसंपादयत नम इत्यन्तनाम नमः आयुरितितन्नाममुपा-
 ठाव किंच हव्यं हव्यामति तत्प्रदानविषयां बुद्धिं भरत यद्वा मतिं पूज्यं हव्यं हविर्भरत पूर्वत्रपुरो-
 षाशाघदनीयमन्त्रं इदानीं तु सोमाज्यादिरूपं निषेयं हविरिति विवेकः कीदृशाभ्यां ताभ्यां निचि-
 राभ्यां नितरां चिरकालाभ्यां नित्याभ्यामित्यर्थः प्रवाहत्वेनेति भावः किंच मृळ्यभ्यां स्तुत्या-
 हविः स्वीकारेण स्वयं मृडित्वा यजमानमपि सुखयद्वा तथा स्वादिष्ठं स्वादुतरं मृडयद्वा हविः सुख-
 यद्वा भक्षयद्वा मित्यर्थः कस्तयोर्विशेष इति तत्राह—ता तौ मित्रावरुणौ सम्राजमानौ
 राजतैः क्विप् मोराजिसमः कावितिसमो मकारस्य मकारः घृतासुती घृतमासूयते आदीयते याभ्यां
 तौ तादृशौ यद्वा घृतमुदकं वृष्टिलक्षणं प्रसूयते सर्वत्रानुज्ञायते याभ्यां तौ एतयोरहोरात्राभिमानी-
 देवत्वादहोरात्रिद्वारा वृष्ट्युत्पादकत्वात् अहोरात्रे वै मित्रावरुणावहोरात्राभ्यां स्वर्गवै पर्जन्यो वर्षती-
 ति श्रुतेः । वृष्ट्यनुज्ञापदत्वं प्रसिद्धं किंच एतौ यज्ञे यज्ञे सर्वेष्वपि यज्ञेषु उपस्तुता सर्वैकैः न्विभिः स्तू-
 यमानौ गतिरनन्तर इति गतेः प्रकृतिस्वरत्वं अथ अपिच एनोः एनयोः संज्ञापूर्वकस्य विधेरनित्य-
 त्वादौ सितेति गुणाभावे अतो गुणे इति परत्वं क्षत्रं यत् कुतश्चन कस्मादपि च शत्रोः राक्षसादेः
 सकाशात् कस्मादप्युपायाद्वा नाधृपे आधर्षितुं नाम शक्यं न भवति हृत्यार्थे तत्रैके निनि केन्यत्ययः
 किंच तयोर्देवत्वं नूचि च देवभावोऽपि नाधृपे आधर्षणायोग्यः यद्वा पूर्वमिवेदानीमपि नूचिदिति
 निपातः पुराणनवयोरिति यास्केनोक्तत्वात् आवृषे न केनाप्यधर्षणीयो भवति एतयोर्बलनाधृप्यं
 किमुत देवत्वमिति भावः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अर्दशिगातुत्तरेवेवरीयसीपन्याः ऋतस्य समं यं स्तग्भिभिः श्रद्धुर्भ
 गं स्पग्भिभिः । द्युस्तं मित्रस्य सार्दनमर्थं ष्णोवरुणस्य च ।
 अथादधाते बृहदुक्प्यं वयं उपस्तुत्यं बृहदयः ॥ २ ॥

अदंशि । गातुः । उरवे । वरीयसी । पन्थाः । ऋतस्य । सम ।
अयंस्त । रश्मिभिः । चक्षुः । जगस्य । रश्मिभिः । द्युक्षम् ।
मित्रस्य । सदनम् । अर्यम्णाः । वरुणस्य । च । अर्थ । दधाते
इति । बृहत् । उक्थ्यम् । वयः । उपस्तुत्यम् । बृहत् । वयः ॥ २ ॥

गातुर्गमनशीला वरीयसीउरुतरा उषाः उरवेविस्तीर्णाययागायगमनादिव्यापाराय अद-
शिसर्वैर्दृष्टाभूत् तथा ऋतस्यगमनशीलस्यादित्यस्यपन्थामार्गः आकाशलक्षणः रश्मिभिः सम-
यस्त प्रकाशैःसंगतोऽभूत् भगस्य सर्वैर्भजनीयस्यएतन्नामकस्यदेवस्य रश्मिभिः चक्षुः सर्व-
माणिनांलोचने समयस्त संगतमभूत्सर्वस्वस्वद्रव्यदर्शनायसमर्थाअभवन्नित्यर्थःतदेवस्पष्टीक्रि-
यते—मित्रस्य प्रकाशकारित्वात्सर्वजनमित्रस्यसदनंगृहं अंतरिक्षं द्युक्षं दीप्तानांनिवासस्थानं
अंतरिक्षंरश्मिभिः समयस्त संगतमभूत्तथार्यम्णाः एतन्नामकस्यदेवस्य उदात्तनिवृत्तिस्वरेण
विभक्तेरुदात्तत्वं द्युक्षं सदनंरश्मिभिः समयस्त किंच वरुणस्यतमोनिवारकस्य एतन्नामकस्य
देवस्यसदनं तथाभूत् यद्यपिसूर्यस्यैकत्वंतथापि उपाधिभेदेनभेदात्पृथक्स्तुतिः तथा यद्यपि
त्रिभिरपिप्रकाशयमप्यन्तरिक्षमेकं तथापि प्रकाशकानांभेदात् त्रिधास्तुत्ये उदयानन्तरंकर्मा-
नुष्ठानायप्रकाशोपपन्नवदित्यर्थः अथअतःकारणात् उदितत्वादिवउक्थ्यंस्तुत्यंबृहत्प्रभुत्ववयः
हविल्क्षणमन्त्रं दधाते धारयतः किंच उपस्तुत्यंउपेत्यस्तोतव्यंएतिस्तुशास्त्रित्यादिनाक्यम् बृह-
त्तोमादिनामहस्तोत्रं वयः हविल्क्षणमन्त्रं च दधाते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ज्योतिष्मतीमदिति धारयन्क्षितिंस्वर्वातीमासचेतेदिवेदिवेजागृवांसां
दिवेदिवे । ज्योतिष्मत्क्षत्रमांशातेआदित्यादानुनस्पती ।
मित्रस्तयोर्वरुणोयातयज्जनोर्यमायातयज्जनः ॥ ३ ॥

ज्योतिष्मतीम् । अदितिम् । धारयत्क्षितिम् । स्वःऽध्वतीम् । आ ।
सचेते इति । दिवेऽदिवे । जागृध्वांसां । दिवेऽदिवे । ज्योतिष्मत् ।
क्षत्रम् । आशाते इति । आदित्या । दानुनः । पती इति । मित्रः ।
तयोः । वरुणः । यातयत्क्षजनः । अर्यमा । यातयत्क्षजनः ॥ ३ ॥

अयंयजमानः ज्योतिष्मतीं आहवनीयाग्नेस्तेजोयुक्तां अदितिं अदीनांसंपूर्णदृष्टाणां
क्षितिं अग्नेर्निवासयोग्याभूमिउत्तरवेदिदृष्टाणांधारयत् धारयति स्वयंकृतवानित्यर्थः एताव-

तीवैपृथिवीयावतीवेदिरिति श्रुतेः । तथास्वर्वतीं यज्ञनिष्पत्तिद्वारास्वर्गवतीं ईदृशीं तां आसचेते मि-
त्रावरुणौ संगतौ भवतः न केवलमेतस्मिन्नेवाहनि किंतु दिवेदिवेसर्वेष्वप्यहस्तु कीदृशौ तौ दिवे-
दिवे प्रतिदिनं जागृवांसा प्रबोधकुर्वाणौ यज्ञगंतुं अनलसावित्यर्थः किंच वेदिमागत्य ज्योतिष्म-
त् आज्यादिस्वीकारेणातिशयेन तेजोयुक्तं क्षत्रं वलं आशाते अभ्रुवाते प्राप्नुतः अभ्रोतेऽच्छान्दसे
लिटि अनित्यमागमशासनमितिवचनानुडभावः लटिवाच्छान्दसः शपः श्लुः कीदृशाविति तावा-
ह—अदित्यादितेः पुत्रौ दानुनस्पती दानस्य आज्यादिप्रदानस्य स्वामिनौ अभिमतदानस्य पा-
लमितारौ वा षष्ठ्याः पतिपुत्रेति संहितायां सत्त्वं मित्रश्ववरुणश्च तावुभौ देवौ अर्यमाख्यस्तु देवस्तयोः
मित्रावरुणयोः यातयज्जनः तयोरेव संबन्धात् उभयोर्मध्ये स्थितः यातयज्जनः स्वस्वव्यापारनि-
योजितसर्वजनः मित्रावरुणौ अहोरात्रदेवौ अर्यमा तु तयोरेव सामर्थ्यात् सर्वप्राणिनः प्रेरयतीत्य-
र्थः किंच यातयज्जनः यातयन्ति लोकं यदीयाजनाः प्रेष्याः सतादृशः यद्वा यात्यमानानरके निपात्य-
मानाजनाः प्राणिनः अयष्टारोयेन सतादृशः कर्मसाक्षित्वात् स्वस्वकर्मानुरोधेन प्राणिनः सृष्टे-
यातयतीत्यर्थः तादृशः अर्यमा मित्रावरुणयोरधीनो वर्तत इति शेषः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒र्यमि॒त्राय॒वरु॒णाय॒श॒तं त॒मः सोमो॑ भू॒त्वव॒पाने॒ष्व्वाभ॑गो॒ देवो॒ दे॒वेष्व्वा
भ॑गः । तं दे॒वासो॑ जु॒पेर॒त॒ विश्वे॑ अ॒द्य स॒जोष॑सः ।

तथा राजाना॒कर॒थो यदी॑म॒ह॒ऋता॑वाना॒यदी॑म॒हे ॥ ४ ॥

अ॒यम् । मि॒त्राय॑ । वरु॒णाय॑ । श॒म॒ऽत॒मः । सोमः॑ । भू॒तु । अ॒व॒व॒पाने॑षु ।

आ॒भ॑गः । दे॒वः । दे॒वेषु॑ । आ॒भ॑गः । तम् । दे॒वासः॑ । जु॒पेर॒त॒ । विश्वे॑ ।

अ॒द्य । स॒ऽजोष॑सः । तथा॑ । रा॒जा॒ना॒ । क॒र॒थः । यत् । ई॒म॒हे ।

ऋ॒त॒ऽव॒ाना॑ । यत् । ई॒म॒हे ॥ ४ ॥

अयमस्माभिर्हयमानः सोमः मित्रायवरुणाय च शतमपीयमानः सन् सुखतमो भूनु भवतु
छान्दसः गपोलुक् भूसुवोस्तिडीनिगुणाभावः अवपानेषु अवाह्यस्वचमसपानेषु विषयेषु आसर्व-
तः भगो भजनीयः ताभ्यां किंच देवः दीप्यमानः देवेषु मित्रावरुणानुचरेष्वितरदेवेषु तः आभगः
आभजनीयः यद्वा देवेषु स्तोत्रं यजमानेषु मध्ये देवः दीप्यमानः तथा आभगः तैरेवागर्वतो-
भजनीयः किंच तंसोमं विश्वे सर्वे देवागो देवाः अद्यास्मिन्नेह नि जुपेरतमेवन्ते छान्दमोक्षस्य
रक्षादेशाभावः बहुलं छन्दसीति रुद्रागमः कीदृशास्ते मजोपमः समानपीनियुक्ताः नथाह राजाना
राजमानामित्रावरुणौ युवांकरथः कुम्भं गेवेयदयथैः व्यययेन गष्ट यद्यम्माकारणात् यदीमहे

मं० १ अ० २० सू० १३६] द्वितीयोऽष्टकः

यत्नामुमस्तदेवान्याचामहे ईङ्गत्तौ दैवादिकः छान्दसो विकरणस्य लुक् तस्माज्जुपेरत तथा ऋतावाना
 ऋतवन्तौ सत्यवन्तौ यज्ञवन्तौ वा मित्रावरुणौ ईमहे अभिमतफलंतयोः पानंवायाचामहे ॥४॥

अथपञ्चमी-

यो मित्राय वरुणाय विधुज्जनो नर्वाणं तं परिपातो अंहसो दाश्वांसं मर्तं मंहसः ।

तमर्यमाभिरक्षत्यृजुयन्तमनुव्रतम् ।

उक्थैर्ये एनोः परिभूपतिव्रतं स्तोमैराभूपतिव्रतम् ॥ ५ ॥

यः । मित्राय । वरुणाय । अविधत् । जनः । अनर्वाणम् । तम् ।

परि । पातः । अंहसः । दाश्वांसम् । मर्तम् । अंहसः । तम् ।

अर्यमा । अग्नि । रक्षति । ऋजुयन्तम् । अनु । व्रतम् । उक्थैः ।

यः । एनोः । परिभूपति । व्रतम् । स्तोमैः । आभूपति । व्रतम् ॥ ५ ॥

योजनः यजमानो मित्राय वरुणाय च कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी मित्रं वरुणं च अविधत् परि-
 चरति तं जनं युष्मत्परिचारकं अनर्वाणं अद्वेपिणं प्रातृष्योवाभवेति श्रुतेः । अनल्पं वा अनन्यसेवितं
 परिपाथः परितोरक्षतं कस्मादितितदुच्यते-अंहसः न्यूनातिरेकजनितात्पापात् न केवलं सामान्यं
 जनं अपितु दाश्वांसं हविर्दत्तवन्तं मर्तमरणधर्माणं अंहसः सर्वस्मादपि पापात् न केवलं भवंतावेव अ-
 पितु अर्यमा सर्वेषां नियन्ता देवः ऋजुयन्तं देवेष्वार्जवमाचरन्तं यजमानं व्रतमनु तदीयं कर्मानुलक्ष्य
 अभिरक्षति अभितोरक्षति कोऽस्य जनस्य विशेष इति तत्राह-यो यजमानः उक्थैः शस्त्रैः एनो एनयो-
 मित्रावरुणयोर्व्रतं कर्म परिभूपति परिगृह्णाति तथा यजमानः युष्मदीयं व्रतं कर्म स्तोमैः स्तोत्रैर्गानयुक्त-
 मन्त्रसाधैः आभूपति सर्वतः अलंकरोति भूपालकारे भौवादिकः तमभिरक्षन्तीत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी-

नमो दिवे बृहते रोदसीभ्यां मित्राय वोचं वरुणाय मीहुपे सुमृळीकाय मीहुपे ।

इन्द्रं मग्निमुपस्तुहि द्युक्षमर्यमणं जगम् ।

ज्योग्जीवन्तः प्रजयांसचेमहि सोमस्योती संचेमहि ॥ ६ ॥

नमः । दिवे । बृहते । रोदसीभ्याम् । मित्राय । वोचम् । वरुणाय ।

मीहुपे । सुमृळीकाय । मीहुपे । इन्द्रम् । अग्निम् । उप । स्तुहि ।

द्युक्षम् । अर्यमणम् । भर्गम् । ज्योक् । जीवन्तः । प्रजया । सचेमहि ।
सोमस्य । ऊती । सचेमहि ॥ ६ ॥

दिवे द्योतमानाय सूर्यायनमोवोचं नमस्कारोपलक्षितं स्तोत्रं वोचं ब्रवीमि स्तौमीत्यर्थः
कीदृशाय तस्मै बृहते महते बृहन्महतीरुपसंख्यानमिति विभक्तिरुदात्ता स्तुत्याय तथारोदसीभ्यां
द्यावापृथिवीभ्यां तदभिमानि देवाभ्यां नमोवोचं तथा मित्राय सर्वजनहिताय अहरभिमानि देवाय
नमोवोचं तद्वद्वरुणाय आवरकाय राज्यभिमानि देवाय तथा मीढ्रुपे अभिमतफलस्य सेक्रेरुद्राय
कीदृशाय तस्मै सुष्टुलीकाय शोभनसुखयित्रे पुनः स एव विशेष्यते मीढ्रुपे सुष्टुलीकायेति द्वे प्रत्ये-
कविशेषणभूते इदानीं यजमानः ऋत्विजं स्वात्मानं वा प्रतिब्रवीति हे होतः हे आत्मन्वा इन्द्रमग्निं
द्युक्षं दीप्तिमन्तमर्यमणं भर्गवं उपउपेत्य बुद्ध्या माप्यस्तुहि स्तुतिकुरु अस्मदनुग्रहादज्योक् चि-
रकालं जीवन्तो जीवनोपेता वयं प्रजया पुत्रभृत्यादिना सचेमहि संगता भूयास्म किंच सोमस्य इन्द्रो-
रुत्तीकृत्या सचेमहि तमपि स्तुत्वा तत्कारितेन रक्षणेन सहिता भूयास्मेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

ऊती देवानां वयमिन्द्रवन्तो मंसीमहि स्वयं शसो मरुद्भिः ।

अग्निमित्रो वरुणः शर्मयंसन्त दंश्याममघवानो वयंच ॥ ७ ॥ २६ ॥

ऊती । देवानां । वयम् । इन्द्रवन्तः । मंसीमहि । स्वयं शसः ।

मरुद्भिः । अग्निः । मित्रः । वरुणः । शर्म । यंसन् । तत् ।

अश्याम । मघवानः । वयम् । च ॥ ७ ॥ २६ ॥

इन्द्रवन्तः प्रीतेनेन्द्रेण तद्वन्तो वयं देवानां देवान् कर्मणि पृष्टी ऊती कृत्या तर्पणेन हविरादिना मं-
सोमहि मन्येमहि कीदृशा वयं स्वयं शसः स्वायत्तकीर्तयः मरुद्भिः स्तुत्या हृष्टैर्मरुद्देवैः अनुगृह्यताः
यद्वा देवानामूत्या रक्षणेन रक्षिता मंसीमहि मन्तारो भवेम सामर्थ्यान्तेषामेव महत्त्वस्य किंचामि-
मित्रवरुणा देवाः शर्मयंसन् अस्माकं सुखं प्राप्य च्छन् ततं वरं मघवानो वयंच ते दत्तान् वन्तः सन्तस्त-
त्सुखं अश्याम व्याप्नुयाम अश्रोते राशिपिटिडि छन्दस्युभयथेति सार्वधानुस्त्वात्सन्तोषः ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य प्रथमे पाद्विशोऽर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहा ईनि नारयन् । पुमर्थान् तुरो देयाद्विधातीर्थमहेऽररः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीरीरचुक्भूपान्साम्राज्यधुरंधरेण साय-
णामात्मेन विरचिते माधवीयवेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ॥ निर्गमेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयाध्याय आरभ्यते सुपुमायावमितितृचात्मकंचतुर्थसूक्तम् पारुच्छेपमतिशाकरं
पृष्ठ्यक्षरोपेतत्वात् पूर्वत्र तु शब्दयोगान्मैत्रावरुणं अत्रात्यष्टिपरिभाषानाश्रीयते अतिशाकर-
मिति विशेषितत्वात् अत्रानुक्रमणिका—सुपुमवृचमतिशाकरमिति । दशरात्रस्य पष्ठे ह निपातः सवने
पञ्चगशस्त्रे इदं सूक्तं मित्रावरुणदेवत्यं तृतीयं वृचम् सूत्रितंच—स्तीर्णं बर्हि रिति वृचौ सुपुमायातमद्विभि-
रिति तथास्मिन्नेव मैत्रावरुणस्य प्रस्थितया ज्यायाः पुरस्ताद्वाद्यापक्षेपणीया पष्ठस्य पातः
सवन इति खण्डे सूत्रितम्—सुपुमायातमद्विभिरिति ।

सैषा सूक्ते प्रथमा—

ॐ सुपुमायातमद्विभिर्गोश्रीतामत्सरा इमे सोमांसो मत्सरा इमे
आराजानादिविस्पृशास्मन्नागन्तमुपनः ।

इमे वा मित्रावरुणा गवां शिरः सोमांसुक्ता गवां शिरः ॥ १ ॥

सुपुम । आ । यातम् । अर्द्धिभिः । गोऽश्रीताः । मत्सराः ।
इमे । सोमांसः । मत्सराः । इमे । आ । राजाना । दिविस्पृशा ।
अस्मद्वा । गन्तम् । उप । नः । इमे । वाम् । मित्रावरुणा ।
गोऽर्वाशिरः । सोमांसुक्ताः । गोऽर्वाशिरः ॥ १ ॥

हे मित्रावरुणौ आयातं अस्मद्यज्ञं प्रत्यागच्छतं आगमनाय किमस्तीति चेत्तत्राह—अ-
द्विभिः अभिषवसाधनेर्ग्रावभिः सुपुम सोमं सुतवन्तो वयं मुनो ते त्विदं स्पृशं अतो गोश्रीताः
विकारे प्रकृतिशब्दः पयोभिर्मिश्रिताः तस्मान्मैत्रावरुणं पयसा श्रोणानीनिहिवाप्तं । मत्सराः
वृद्धिहेतवः सोमाः मत्सरः सोमो मन्दते स्तृप्तिकर्मण इति यास्कः । इमे पुरतो गृहीतावतीते अत आ-
यातं पुनस्तपव विशेष्यन्ते इमे सोमा सोमत्सराः मद्हेनवः मादने मात्सर्यवन्तो वा इतरयत्नगतसो-

मेभ्यः सोमाः कीदृशौ युवां राजानाराजनशीलौ दिविस्पृशाद्युलोकवासिनौ ह्युभ्याङेरुपसंख्या-
नमित्यलुक् ईदृशौ युवां अस्मन्नाभस्मासुमध्ये अस्मत्पालकौवा युवानोऽस्मत्संबन्धिनं यत्नं
उपागतं समीपे आगच्छतं किंच हेमित्रावरुणा एतन्नामानौदेवौ वांयुवयोरर्थाय इमे सोमाः
गवाशिरः पूर्ववद्विकारेपरुतिशब्दः गोभिः क्षरैः आशिरोमिश्रिताः संजाताः किंच गवाशिरः
गोभिः उदकैर्मिश्रिताः संजाताः यद्वा गोभिः स्तुतिलक्षणैर्मघैर्मिश्रिताः अतएव शुक्रादीनां सं-
जाताः आशिरमवनयतिशुक्लत्वायेति श्रुतेः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इमआयातमिन्द्वः सोमांसोदध्याशिरः सुतासोदध्याशिरः ।
उतवामुपसोबुधिसाकंसूर्यस्यरश्मिभिः ।
सुतोमित्रायवरुणायपीतये चारुं क्रतायपीतये ॥ २ ॥

इमे । आ । यातम् । इन्द्वः । सोमांसः । दधिः आशिरः । सुतासः ।
दधिः आशिरः । उत । वाम् । उपसः । बुधि । साकम् । सूर्यस्य ।
रश्मिभिः । सुतः । मित्राय । वरुणाय । पीतये । चारुः । क्रताय ।
पीतये ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ आयातं आगच्छतं यतोयुष्मदर्थं इन्द्वः क्लेदनसमर्थाः सोमांसः सोमाः द-
ध्याशिरः दध्नाश्रयणवन्तः सन्तः इमे पुरतो ग्रहेण गृहीतावर्तन्ते अत आयातं किंच दध्याशिरः धी-
यमानाशिरः सोमाः सुतासः मधेण ग्रावभिरभिपुताः संपन्नाः अत आयातमिति शेषः आदित्य-
हे दध्मवनपस द्रावात् तदपेक्षया दध्याशिर इत्युक्तं उत अपि च वांयुवयोः पीतये पालनाय उपसो-
बुधि उपसः संबन्धिनिबोधे सति संपदादिलक्षणो भावेक्तिष् सावेकाच इति रिभक्तेरुदात्तत्वं प्रका-
शे संजाते सति न केवलमुपमएव बोधः अपितु सूर्यस्य रश्मिभिः साकं सूर्यकिरणैः सह प्रकाशे हविः-
प्रदानाय संजाते सति सुतः सोमो अभिपुतः इदानीं विपुग्नोच्यते मित्राय सर्वहिताय एतन्नामका-
य अहरभिमानि देवाय तथा वरुणाय आवरकाय रात्र्यभिमानि देवाय च तदर्थं सोमः सुत इति शेषः
किंच क्रताय यज्ञाय तन्निवाहकाय तदर्थं पीतये पानाय यज्ञमिदं च रथं हि देवानां सोमपानं यद्वा क-

मं०१ अ०२० सू०१३७] द्वितीयोष्टकः

तैरिक्किच् पीतयेपात्रेऋत्विगादयेऋताययज्ञायतनिर्वाहकायवा चारुःचरणीयः भक्षणीयः सो-
मः सुतःअभिपुतः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

तांवांधेनुंनवांसरीमंशुंदुहन्त्यद्रिभिःसोमंदुहन्त्यद्रिभिः ।

अस्मत्रागन्तमुपनोर्वाश्वासोमपीतये ।

अयंवांमित्रावरुणा नृभिःसुतःसोमआपीतयेसुतः ॥ ३ ॥ १ ॥

ताम् । वाम् । धेनुम् । न । वासरीम् । अंशुम् । दुहन्ति । अद्रिभिः ।

सोमम् । दुहन्ति । अद्रिभिः । अस्मत्रा । गन्तम् । उप । नः ।

अर्वाश्वा । सोमंपीतये । अयम् । वाम् । मित्रावरुणा । नृभिः ।

सुतः । सोमः । आ । पीतये । सुतः ॥ ३ ॥ १ ॥

मित्रावरुणा हेमित्रावरुणौ वायुवयोःसंवन्धिनमंसुवल्लीरूपंसोमंदुहन्ति संपादयन्ति अघ्न-
यैवः किमिव तांप्रसिद्धांअग्निहोत्राद्यर्वावासरिं सर्वांगाच्छादितपयस्कांवहुक्षीरामित्यर्थः यद्वा
पयआदिनाआच्छादयित्रीं वसआच्छादने औणादिकअरिप्रत्ययः रुदिकारादकिनइतिडीप्
यद्वा केवलऔणादिकःअरप्रत्ययः स्वार्थिकोऽण् धेनुंन प्रीणयित्रींगामिव केनसाधनेनेतितदा-
ह-अद्रिभिः अभिपवसाधनैर्ग्रावभिः किंच अद्रिभिः तैरेवसाधनैः सोमंयुष्मदर्थमेवदुहन्ति
वल्लीरूपंसोमंयुष्मदर्थमेवोदकेनाष्टाव्यरसंदुहन्ति किंच अर्वाश्वा अस्मदभिमुखौसन्तौ सोमपी-
तयेसोमपानाय अस्मत्राअस्मत्रातारौ युवानोऽस्मदीयंयज्ञंउपगन्तं उपामच्छतं किंच वायुष्म-
दर्थं अयंसोमःनृभिर्नैरृभिर्यज्ञनिर्वाहकैःऋत्विग्भिःसुतःअभिपुतः किंच आपीतयेसंपूर्णपानाय
सुतः अतआगच्छतमित्यर्थः ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रपपूष्णइतिचतुर्केचंपंचमंस्तं पारुच्छेपमान्यष्टं पूषदेवताकं प्रपचतुष्कंपौष्णमित्यनुका-
न्तं विनियोगोलेद्विकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रप्रपूष्णस्तुविजातस्यशस्यतेमहित्वमस्यतवसोनतन्दतेस्तोत्रमस्य
नतन्दते । अर्चामिसुम्रयन्नहमन्त्यूतिमयोभुवम् ।
विश्वस्ययोमनआयुयुवेमखोदेवआयुयुवेमखः ॥ १ ॥

प्र३प्र । पूष्णः । तुवि३जातस्य । शस्यते । म॒हि॒त्वम् । अ॒स्य ।
तवसः । न । तन्दते । स्तोत्रम् । अ॒स्य । न । तन्दते । अर्चामि ।
सु॒म्र॒यन् । अ॒हम् । अन्ति३ऊतिम् । म॒यः३भुवम् । विश्वस्य ।
यः । मनः । आ॒यु॒युवे । म॒खः । देवः । आ॒यु॒युवे । म॒खः ॥ १ ॥

तुविजातस्यबहुयजमानार्थमुत्पन्नस्यास्यपूष्णः पोषकस्यैतन्नामकस्यदेवस्य तवसोमहि-
त्वं बलस्यमहत्त्वंप्रशस्यते प्रस्तूयतेसर्वैः वीप्सापादपूरणे नतन्दते नहिनस्तिकश्चिद् तदपि किं-
चास्यपूष्णः स्तोत्रंनतन्दते नहिनस्तिनविरमति सर्वोपिजनः एनस्तौतीत्यर्थः जगत्पोषकत्वा-
दितिभावः अतःकारणात् अहं अहमपि यजमानः सुम्रयन् सुखमिच्छन् अर्चामिस्तौमि की-
दृशंतं अंत्यूतिं आसन्नरक्षणं कादिलोपोबहुलमितिकलोपः स्तुत्यनन्तरमेववरप्रदमित्यर्थः म-
योभुवंसुखस्योत्पादकं भावयितारंवा यःपूषा मखःयज्ञवान् मत्वर्थोलुप्यते विश्वस्यसर्वस्य
स्तोतुः ऋत्विजोमनः आयुयुवे समन्तान्मिश्रयति शीघ्रवरप्रदानादितिभावः किंच देवोदीप्य-
मानः पूषादितिशेषः मखः मखंयज्ञंआयुयुवेसंपूर्तिपर्यंतमिश्रयति यद्वा विश्वस्यमनोमिश्रयणेय-
जमाने किमायातमितिचेत् उच्यते—मखः यज्ञनिर्वाहकोयंपूषादेवः यजमानस्यमनः आयुयुवे
समन्तान्मिश्रयति सामर्थ्याद्यजमानस्यमनइतिटिप्पते यैतेच्छान्दसोत्तिष्ठ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रहित्वापूपन्नजिरंनयामंनिस्तोमेभिःरुण्वक्त्रणवोयथामृधउष्ट्रो नपी
परोमृधः । हुवेयत्त्वामयोभुवदेवंसरण्यायुमर्त्यः ।
अस्माकमांगूषान्युम्रिनंस्त्रुधिवाजैपुद्युम्रिनंस्त्रुधि ॥ २ ॥

मं० १ अ० २० सू० १३८] द्वितीयोष्टकः

प्र । हि । त्वा । पूषन् । अजिरम् । न । यामनि । स्तोमेभिः ।
 कृण्वे । ऋणवः । यथा । मृधः । उष्ट्रः । न । पीपरः । मृधः ।
 हुवे । यत् । त्वा । मयः । ऋणवः । देवम् । सख्याय । मर्त्यः ॥
 अस्माकम् । आंगूषान् । द्युम्निनः । रुधि । वाजेषु । द्युम्निनः ।
 रुधि ॥ २ ॥

हेपूषन् अजिरं यज्ञदेशंप्रति गमनवन्तं त्वात्वांयामनि गमने निमित्तभूतेसति स्तोमेभिः
 स्तोत्रैः प्रकृण्वे प्रकृष्टं करोमि तत्र दृष्टान्तः—यामनिशीघ्रगमने अजिरं शीघ्रगामिनमश्वमिव स-
 यथा प्रस्तूयते तद्वत् किंच यथामृधः संग्रामान् उद्दिश्य ऋणवः गच्छेः तथा प्रकृण्वे यद्वा यथा
 ऋणवः अस्मद्यज्ञं प्रति गच्छेः ऋणुगतौ तानादिकः छेद्यडागमः तथा त्वां कृण्वे किंच मृधो हिंस-
 कान्योद्धून् संग्रामे पीपरः पारंनयसि पारयतेर्लुङि चङित्वं तत्र दृष्टान्तः—उष्ट्रोऽन उष्ट्रो यथाभारं
 बोद्धा पारयति तद्वत् मृधः संग्रामात् पीपरः पारंनयसि यत् यतः अतः कारणात् त्वात्वांमयोभु-
 वं सुखस्य भावयितारदेवं देवनशीलं पूषणं मर्त्योर्मरणधर्मानुष्योहं हुवे आह्वयामि किमर्थं स-
 ख्याय समानख्यानाय भियकरणाय एवमाहूतः सन्नस्माकं आंगूषान् आघोषान् स्तोमान् आंगू-
 षत्तोम आघोष ईति यास्कः । द्युम्निनस्त्वरुधि द्योतनवतः कुरु यद्वा स्तोमान् यशोवतः अन्नवतो-
 वा रुधि अस्मत्स्तुत्यामीतः त्वमेवं कुर्वित्यर्थः किंच वाजेषु संग्रामेषु द्युम्निनः अन्नवतः रुधि अ-
 स्मद्वैरिणो जित्वा ते पामनं रुधि कुर्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यस्य ते पूषन् सख्ये विपन्यवः क्रत्वा चित्सन्तो वसावुमुञ्जिरे इति क्रत्वा
 वुमुञ्जिरे । तामनु त्वानवीयसीं निपुतं राय ईमहे ।
 अहेळमान उरुशंसरी भव वाजे वाजे सरी भव ॥ ३ ॥

यस्य । ते । पूषन् । सख्ये । विपन्यवः । क्रत्वा । चित् । सन्तः ।
 अवसा । वुमुञ्जिरे । इति । क्रत्वा । वुमुञ्जिरे । ताम् । अनु । त्वा ।
 नवीयसीम् । निपुतम् । रायः । ईमहे । अहेळमानः । उरुशंस ।
 सरी । भव । वाजे । वाजे । सरी । भव ॥ ३ ॥

हेपुपन्देव यस्यते रक्षकत्वेनप्रसिद्धस्यत्वसख्ये सखित्वेहितकरणेसति कृत्वाचित् कृत्वा-
नाप्रकृतेनकर्मणैव जसादिपुछन्दसिवावचनमितिनाभावाभावः संतः भवन्तंभीणयितारःसन्तःवि-
पन्यवः विशेषेणस्तोत्रशीलाः यद्वा मेधाविनामैतव मेधाविनोयजमानाः अवसा त्वाकृतेनरक्षणे-
नरक्षिताःसन्तः बुभुजिरेभुञ्जते भोगान्इति एवमेवसर्वदाकृत्वाकर्मणानुभुजिरे भुञ्जते सर्वेपात्य-
न्तइतिवा भुजेच्छन्दसिलिटिचहुलंछन्दसीतिरुट् तांतादृशीं नवीयसीं नवतरां स्तुत्यांवारक्षां अ-
नुअनुसृत्य रक्षायाअनन्तरंत्वांनियुतं रायः एतत्संख्याकान् धनानि ईमहे याचामहे किंच हे उ-
रुशंस बहुधास्तुत्य त्वं अहेळमानःअक्रुध्यन् अस्मासुसुमनाःसन् सरीभव अस्माभिर्गन्तव्योभव
सर्वैरौणादिकइनिमित्तयः आद्युदात्तत्वं किंच त्वंवाजेवाजे सर्वेष्वपिसंग्रामेषु सरीभवगमनशीलो-
भव पुरतोगन्ताभवेत्यर्थः ॥ ३॥

अथचतुर्थी—

अस्याऊपुणउपसातयेभुवोहेळमानोररिवाँअजाश्वश्रवस्युतामजाश्व।
ओपुत्वाववृतीमहिस्तोमेमिर्दस्मसाधुभिः ।
नृहत्वापूपन्नतिमन्यंआघृणेनतेसरख्यमपहृवे ॥ ४ ॥ २ ॥

अस्याः । ऊम् इति । सु । नः । उप । सातये । भुवः । अहेळमानः ।
ररिश्वान् । अजः अश्व । श्रवस्यताम् । अजः अश्व । ओ इति ।
सु । त्वा । ववृतीमहि । स्तोमेभिः । दस्म । साधुभिः । नृहि । त्वा ।
पूपन् । अतिमन्ये । आघृणे । न । ते । सरख्यम् । अपहृवे ॥ ४ ॥ २ ॥

हे अजाश्व पूपन् अजाश्वेनिपूपणमाहेतियास्कः । नोऽस्माकं अस्याः अस्म्येचतुर्थ्य-
र्थेपठौ सातयेलाभाय अहेळमानः अक्रुध्यन् अनादम्कुरुवं ररिवान् दानाचसन् गुरुमुप-
भुवः समीपस्थोभव रातेच्छान्दमस्यन्टिःकसुः पदगंजायाअभावेपिपिवांसंतस्थिवांसनि-
त्यादौ छान्दसोवमहोदयते उदनिपादपूरणः किंच श्रवस्यानां अन्मिच्छनामस्याकं हेअजाश्व
अजाश्वश्रवस्यानीयाचस्यतादृशत्वं पूपनामेदं ररिवांश्रमन् उपभुवः ओहनि निपातद्वयममुदा-
यात्मकएकोनिपातः हेदस्म शत्रूणां उपक्षपयिनः पूपन् गान्वां ओषु ववृतीमहि रातेनएवगुन-
रावतेपमहि वृतेरन्नांविशण्यथांदिटिचहुलंछन्दसीतिश्रःभृः यज्ञान्तरगमनान्निवर्तयामः

मं० १ अ० २० सू० १३९] द्वितीयोष्टकः

इत्यर्थः केनसाधनेनेतितदुच्यते—साधुभिःस्तोमेभिः त्वांपीणयितुंसमर्थैःस्तोत्रैः किंच हे
पूषन् आघृणे सर्वतोवृष्टेःक्षारयितः यद्वा आघृणे हविषामाहर्तः स्वीकर्तः त्वां नह्यतिमन्ये
अवमर्तिनैवकरोमि नकेवलमनतिक्रममात्रं किंतु ते सख्यं तवसखित्वंहितकर्तृत्वं नह्यपद्भुवे नै-
वापनयामि नत्यजामि सर्वतःप्रख्यापयामोत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अस्तुश्रौषळित्येकादशर्चपठंस्तूक्तम् अत्रानुक्रमणिका अस्तुश्रौषळेकादशैवैश्वदेवीभैत्राव-
रुण्याश्विन्यस्तिस्त्रऐन्द्राग्नेयीमारुत्यैन्द्राग्नीबार्हस्पत्यावैश्वदेव्यंत्पात्रिष्टुप् पंचमीवृहती वैश्वदेव-
मेतदेवमन्यासामपिस्तूक्तप्रयोगेवैश्वदेवत्वं सूक्तभेदप्रयोगेयछिंसादेवतेति परुच्छेषऋषिः अ-
न्यात्रिष्टुप् पंचमीवृहती अन्याअत्यष्टयः विशेषाभावात्तत्संस्तूक्तं वैश्वदेवं तत्रआद्यायावैश्वे-
देवादेवता द्वितीयायामित्रावरुणौ अथतिस्रोऽश्विदेवताकाः ऐन्द्रीपृष्टी सप्तम्याग्नेयी अष्टमीमा-
रुतीनवमीऐन्द्राग्नीदशमीबार्हस्पत्या एकादशीवैश्वदेवी सूक्तविनियोगोलैङ्गिकः दशरात्रस्यप-
ष्ठेहनिप्रउगशस्त्रेआद्या वैश्वदेवतृचेप्रथमा पष्ठस्येतिखण्डेस्तत्रितम्—अस्तुश्रौषळोपूषो-
अग्रइति ।

सैषास्तूकेप्रथमा—

अस्तुश्रौषट्पुरोअग्निधियादधआनुतच्छर्षोदिव्यंष्टणीमह
इन्द्रवायूष्टणीमहे । यद्धक्राणाविवस्वतिनामासंदायिनव्यसी ।
अधप्रसूनउर्षयन्तुधीतयोदेवाँअच्छानधीतयः ॥ १ ॥

अस्तु । श्रौषट् । पुरः । अग्निम् । धिया । दधे । आ । नु । तत् ।
शर्धः । दिव्यम् । ष्टणीमहे । इन्द्रवायू इति । ष्टणीमहे । यत् । ह ।
क्राणा । विवस्वति । नाजा । समुद्वायि । नव्यसी । अध । प्र ।
सु । नः । उर्ष । यन्तु । धीतयः । देवान् । अच्छ । न । धीतयः ॥ १ ॥

अहंपुरः पुरतः उत्तरवेद्यां अग्निं आहवनीयाख्यं विद्या प्रज्ञयापणयनादिकर्मणादधे धा-
रितवानस्मि तच्छर्धः तादृशंवटपर्वणाग्निं यद्वा तच्छर्धः तादृशं मरुतां स्वरूपं वटं दिव्यं दिविभर्ष

नु क्षिप्तं आवृणीमहे आभिमुख्येन संभजामहे किंच इन्द्रवायू वृणीमहे यद्यस्मात्कारणात् वि-
वस्वति दीप्तिमति नाभानाभौ भूम्यानाभिस्थाने देवयजनेवेदित्वे यद्वा नाभौ सर्वफलस्यसंब-
न्धके यज्ञे यज्ञमाहुर्भुवनस्यनाभिमिति श्रुतेः । क्राणा कुर्वाणा स्वार्थप्रकाशनं नव्यसीनवतरा
स्तुतिरूपावाक्संदायि संबध्यते छान्दसःकर्मणिलुङ् अस्माभिःप्रयुज्यत इत्यर्थः यस्मात्स्तु-
तिःक्रियते तस्मात् अस्तुश्रौषट् अस्याः स्तुतेःश्रवणंभवतु श्रोताभवतुवामरुतांगणोग्रिवा इ-
न्द्रवायुपक्षे प्रत्येकोपेक्षयैकवचनं अध अनन्तरंनोधीतयः अस्मदीयानिकर्माणिस्तुत्यादिरूपा-
णि । प्रसूयन्तु प्रकर्षेणस्तुष्टु युष्मानुपगच्छन्तु किंच देवाँश्छान्दसः अग्न्यादिदेवान् आभिमुख्येन
प्राप्नुमिवधीतयः अस्मदीयानि कर्माणि उपयन्तु तेषांसमीपंप्राप्नुवन्तु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यद्दत्त्यन्मित्रावरुणाहृतादध्याददार्थे अनृतं स्वेन मन्युना दक्षस्य स्वेन मन्युना ।
युवोरित्थाधिसद्वस्वपश्यामहिरण्ययम् ।
धीभिश्च न मनसा स्वेभिर्दक्षभिः सोमस्य स्वेभिर्दक्षभिः ॥ २ ॥

यत् । । ह । त्यत् । मित्रावरुणौ । ऋतात् । अधि । आददार्थे
इत्याददार्थे । अनृतम् । स्वेन । मन्युना । दक्षस्य । स्वेन ।
मन्युना । युवोः । इत्था । अधि । सद्यःसु । अपश्याम ।
हिरण्ययम् । धीभिः । च । न । मनसा । स्वेभिः । अक्षदक्षिः । सोमस्य ।
स्वेभिः । अक्षदक्षिः ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणीकृतात् आदित्यात् त्यत् तदुदकं यद्यस्मात्कारणात् अधिअधिकं आददार्थे
सर्वतोददयः ह्यसिद्धं कीदृशमुदकं अनृतं नृवरं शोषणस्वभावं केन साधनेन स्वेन मन्युना स्वकीये-
न तेजसा अहोरात्राभिमानी देवौ मित्रावरुणौ तन्नृवृष्टिं मोचयतः अहोरात्रे वा इत्यादि श्रुतिः पुर्वमे-
वोदाहता मन्युर्विशेष्यते दक्षस्य समर्थस्य स्वेन मन्युना आत्मभूतेन मननीयेन सामर्थ्येन किंच हे-
मित्रावरुणौ युवोः अन्यलोपश्छान्दसः युवयोः संबन्धिनं हिरण्ययं हिरण्ययं रूपं ऋग्यवास्व्य-
वास्वेत्यादीमयडोमशन्दलोपो निपात्यते इत्या इत्ययं वक्ष्यमाणप्रकारेण सद्यस्य यज्ञसादनेषु अधि
अपश्याम पश्येम केन साधनेनेति नृदुष्यते—धीभिः तदुद्देश्यैः कर्मभिर्यज्ञादिरूपमनसा च नव-

दासकेनचेतसाच स्वेभिरक्षभिः आत्मीयैरनन्यैश्चक्षुगदीन्द्रियैः किंच सोमस्यसोमंस्वेभिरक्ष-
भिः अस्मदीयैरिन्द्रियैः पश्येमेतिशेषः नासाद्यपेक्षयाबहुवचनम् ॥ २ ॥

पृष्ठस्यपष्ठेहनिपजगशस्त्रे युवांस्तोमेभिरित्याश्विनस्तृचः षष्ठस्येतिखण्डेस्त्रितम्—युवां-
स्तोमेभिर्देवयन्तोअश्विनावर्महइन्द्रेति ।

सैपावृतीया—

युवांस्तोमेभिर्देवयन्तोअश्विनाश्रावयन्तइवश्लोकमायवोयुवां
हव्याभ्ययवः । युवोर्विश्वाअधिश्रियः पृक्षश्चविश्ववेदसा ।
पुपायन्तेवांपवयोहिरण्ययेरथेदसाहिरण्यये ॥ ३ ॥

युवाम् । स्तोमेभिः । देवयन्तः । अश्विना । आश्रवयन्तःइव ।
श्लोकम् । आयवः । युवाम् । हव्या । अग्निः । आयवः । युवोः ।
विश्वाः । अधिः । श्रियः । पृक्षः । च । विश्ववेदसा । पुपायन्ते ।
वाम् । पवयः । हिरण्यये । रथे । दसा । हिरण्यये ॥ ३ ॥

हेअश्विना अश्विदेवौ युवांस्तोमेभिःस्तोत्रैः देवयन्तः युवामात्मनइच्छन्तः आयवः मनु-
ष्यनामैतद् यजमानाः श्लोकंयुष्मदीयस्तुतिरूपांवाचं आश्रावयन्तइव सर्वतःश्रवणविषयांकुर्व-
न्तइव स्तुवन्ति श्लोकइतिवाङ्माम श्लोकः धाराइतिवन्नामसक्तत्वात् कीदृशास्ते युवांहव्याह-
विषाआग्यादिना अग्न्यायवः आभिमुख्येनगन्तारः प्रीणयितुमितिशेषः हवींषि आभिमुख्येनप्रा-
पयन्तोवा किंच हेविश्ववेदसा सर्वधनौ युवोर्भुवयोः संबन्धिन्योविश्वाःभियः सेवनीयाः सर्वा-
लक्ष्मीः धनकनकादिरूपाः अभिअधिकंभजन्तइतिशेषः किंच पृक्षश्च अन्नमपि युष्मत्पसादाद-
वि अधिकंलभन्ते किंच हेदसा शत्रूणामुपक्षपयितारो वां हिरण्ययेरथेहिरण्ययेमधुपूर्णं रथे
पवयस्तन्नेमयः पुपायन्ते क्षरन्ति स्रवन्ति पुपप्लुपस्तेहनमेचनपूरणेपु' छन्दसिशापजपीत्यहाव-
पिश्रःशायजादेशः मधुपूर्णपात्रोपेतत्वावशीघ्रममनेनचक्रेषु मधूनि सवन्तीतिभावः पवीरथने-
मिभंवतिमद्रिपुनातिभूमिमितिनिर्हंक । अश्विनोरथस्यमधुपूर्णत्वं त्रयःपवयोमधुवाहनेर-

यद्वादिपुप्रसिद्धम् किंच तादृशे हिरण्ययेहिरण्ययेहृदयरमणेरथेमधुरं हविर्वहतमितिशे-
षः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अचेतिदत्ताव्यूनाकंमृण्वथोयुञ्जतेवांरथयुजोदिविष्टिष्वध्व-
स्मानोदिविष्टिषु । अधिवांस्थामवन्धुरे रथे दत्ताहिरण्यये ।
पथेवयन्तावनुशासन्तारजोअंसाशासन्तारजः ॥ ४ ॥

अचेति । दत्ता । वि । ऊम् इति । नाकम् । ऋण्वथः । युञ्जते ।
वाम् । रथः युजः । दिविष्टिषु । अध्वस्मानः । दिविष्टिषु । अधि ।
वाम् । स्थाम् । वन्धुरे । रथे । दत्ता । हिरण्यये । पथाऽइव ।
यन्तौ । अनुशासन्ता । रजः । अंसा । शासन्ता । रजः ॥ ४ ॥

हेदत्तादसौअश्विनौ अचेति वक्ष्यमाणंयुष्मच्छेष्टितंज्ञायतेसर्वैः कितदितितदुच्यते—नाकं
स्वर्गं व्युण्वथोविशेषेणगच्छथः ऋणुगतौ तानादिकः छेदच्छडागमः यज्ञसंपूर्त्यनन्तरमितिया-
वत् उशब्दोवधारणे यद्वा नाकं अंकदुःखंतदहितंयत्तमृण्वथः विशेषेणगच्छथएव तदर्थंवां रथ-
युजः युष्मत्संबन्धिनोरथस्ययोजयितारः सारथयः दिविष्टिषु स्वर्गस्पृश्येषु द्योतनात्मकस्य
यज्ञस्यैषणेषु गमनेषुवा निमित्तभूतेषुयुञ्जते अश्वाम्भोजयन्ति रथे युक्तेरथेवायुष्मान्तएवविशे-
ष्यन्ते दिविष्टिषु दिवोगमनेपुनिरालंबआकाशगमनेषु अध्वस्मानः रथस्य तदाश्रितस्यचष्वंस-
मकुर्वाणाः किंच हेदत्ताअश्विनौ वांयुवयोः बंधुरे बंधुरवययुक्ते युगबन्धनाधारः काष्ठविशेषो-
बन्धुरंतादृशवययुक्तत्वं रथोयोवांनिबंधुरंइत्यादिपुप्रसिद्धं । हिरण्ययेहिरण्ययेरथे अधि तादृश-
स्परथस्योपरि स्थामअस्थापयाम छान्दसेलङ्घि बहुलंछन्दसीत्यहभावः आद्युदात्तछान्दसः
कीदृशौ पथेवसुपथेनेवमार्गेण निरालंबआकाशे रजः रंजनात्मकं स्वर्गप्रतियंतौगच्छन्तौ लो-
कारजांस्युच्यन्तइत्युक्तत्वात् । अनुशासता अननुकूलान्शत्रून् अनुशासतौ विधेयीकुर्वन्तौ शा-
सेः शतरिजक्षित्पादयइत्यभ्यस्तत्वाद्भ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वं किंच अंजसापुरव्यत्वेन प्र-
कृष्टंरजः उदकं वृष्टिलक्षणंशासता शासतौ बलाद्विधेयीकुर्वन्तौ ॥ ४ ॥

अथपंचमी-

शचीभिर्नःशचीवसूदिवा॒नक्तं॑दशस्यतम् ।

मावा॑रातिरुप॑दस॒त्कदा॑च॒नास्मद्रा॑तिःकदा॑चन ॥ ५ ॥ ३ ॥

शची॑भिः । नः । श॒ची॒व॒सू इति॑ शची॑वसू । दिवा॑ । नक्तं॑ ।

द॒श॒स्य॒तम् । मा । वा॒म । रा॒तिः । उप॑ । द॒स॒त् । कदा॑ ।

च॒न । अ॒स्मत् । रा॒तिः । कदा॑ । च॒न ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेशचीवसू शचीतिकर्मनाम अस्मदनुष्ठितज्योतिष्ठोमादिकर्मधनौ युवांशचीभिः अस्मदी-
यैः कर्मभिर्यागादिभिर्निमित्तभूतैः दिवानक्तं अह्निरात्रौ च दशस्यतं अग्निमतंदेहेतां वाशुदाने
इत्यस्येदंछान्दसंस्वरूपं यद्वा दशस्यतिर्दानार्थः कंड्वादिषुदृष्टव्यः वायुवयोः रातिर्दानंकदाचन सर्व-
दायागकालेअयागकालेपि मोषदसत् मोषक्षीणंभूत् दसुउपक्षये लुङ्गिपुषादिद्युतादीतिष्वेव
नकेवलंयुष्मदीयं अपितु अस्मात् अस्माकमपि रातिर्दानं हविरादिप्रदानंसर्वविषयदानं वार्धि-
ग्यः कदाचन सर्वावस्थायामपि मोषदसत् उपक्षीर्णमाभूत् सर्वदावर्ततां अहमपिसर्वदायुष्मानु-
दिश्यदद्यां युवामपि मदभिमतंसर्वदादत्तमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

पृष्ठचस्पपष्ठेहनिमउगशस्त्रस्यैन्द्रेतृचे तृतीयावृषन्निन्द्रेत्येषा सूत्रितंच-वृषन्निन्द्रवृषपाणास-
इन्द्रवःसुपुमायातमद्रिभिरिति तत्रैवसवनेमस्थितयाज्यानांपुरस्तात् अन्याकचः प्रक्षिप्योभ्रषी-
क्षिर्यष्ट्यं तत्रहोतुःप्रस्थितयाज्यायाःपुरस्तात् एषाप्रक्षेपणीया सूत्रितंच-पृष्ठस्यमातःसवने
मस्थितयाज्यानांपुरस्तादन्याःकृत्वोभ्राज्यामनवानन्तोयजन्तीति ।

सैषासूक्तेषी-

दृष॑न्निन्द्र॒वृष॒पाणा॑स॒इन्द्र॑व॒इमे॒सुता॑अ॒द्रिपु॑तास॒उद्भि॑द॒स्तुभ्य॑सु

तासं॑उद्भि॒दः । तेत्वा॑म॒न्दन्तु॑दा॒वने॑म॒हेचि॑त्रा॒धरा॑धसे ।

गी॒भिर्गि॑र्वा॒हःस्व॑र्व॒मान॒आर्ग॑हि॒सु॒खी॒को॒न॒आर्ग॑हि ॥ ६ ॥

वर्षन् । इन्द्र । वृषपानासः । इन्द्रवः । इमे । सुताः । अद्रिंसुतासः ।
 उत्सृजिदः । तुभ्यम् । सुतासः । उत्सृजिदः । ते । त्वा । मन्दन्तु ।
 दावने । महे । चित्राय । राधसे । गीःसृजिः । गिर्वाहः । स्तवमानः ।
 आ । गृहि । सुष्टृळीकः । नः । आ । गृहि ॥ ६ ॥

हेइन्द्र वृषन् वर्षितःकामानां इमेपुरतोदृश्यमानाइन्द्रवःसोमाः सुताः त्वदर्थमभिपुताः
 कीदृशास्तेवृषपानासः अभिमतवर्षकेणत्वयापातव्याः अद्रिंसुतासः अद्रिभिर्द्वैः पापाणैः अ-
 भिपवसाधनैः सुताः उद्भिदः उद्भेदकाः वर्षस्य तएवपुनर्विशेष्यन्ते उद्भिदः बलस्योद्भेदकाः
 उद्भिन्नावापर्वतादौ तादृशाः सोमाः तुभ्यंसुतासः त्वदर्थमेवाभिपुताः किंच तेतादृशाः सोमाः त्वा-
 त्वांमन्दन्तु तर्पयन्तु कुत्रेतितदुच्यते—दावनेदानवतियागे अभिमतदानायवा तथामहे महते चि-
 त्रायचायमानाय विचित्रायनानाविधायवा राधसे धनाय किंच हेगिर्वाहः गिरांस्तुतीनांअस्मदी-
 यानांबोदः वहिहाधाज्ज्यइत्यसुन् गीर्भिः अस्मत्स्तुतिभिः स्तवमानःसन् आगहि आगच्छ नो-
 स्मान्सुष्टृळीकः सुष्टृळीकः आगहिआगच्छ ॥ ६ ॥

दशरात्रस्यपष्ठहनिमातःसवनेनेष्टुःप्रस्थितयाज्यायाःपुरस्तादोपूणोअग्नित्येपावपनीयाए-
 कीकृत्योभाष्यांपामः पष्ठस्येतिखण्डेसन्वितं—ओषूणोअग्रेशृणुहित्वमीळितोर्भिंहोतारमिति त-
 स्मिन्नेवसवने प्रउगशस्तेद्वितीया सन्वितंच—अस्तुश्रौषळोपूणोअग्नइति ।

सैपासप्तमी—

ओषूणोअग्रेशृणुहित्वमीळितोदेवेभ्योब्रवसिपुज्ञियेभ्यो
 राजंभ्योपुज्ञियेभ्यः । यद्धृत्यामाङ्गिरोभ्योधेनुं देवा अर्दत्तन ।
 वितांदुह्नेअर्यमाकर्तरीसर्चाएपतावेदमेसर्चा ॥ ७ ॥

ओ इति । सु । नः । अग्रे । शृणुहि । त्वम् । ईळितः । देवेभ्यः ।
 ब्रवसि । पुज्ञियेभ्यः । राजंभ्यः । पुज्ञियेभ्यः । यत् । ह । त्याम् ।
 अङ्गिरःभ्यः । धेनुम् । देवाः । अर्दत्तन । वि । ताम् । दुह्ने ।
 अर्यमा । कर्तरि । सर्चा । एपः । ताम् । वेद । मे । सर्चा ॥ ७ ॥

हेअग्ने त्वंनोऽस्मदीयं आवाहनं स्तुतिर्वा ईळितः अस्माभिः स्तुतः सन् ओषुशृणुहि ओइति निपातद्वयसमुदायात्मकएकोनिपातः आभिमुख्येनैवसुशृणु उतश्चप्रत्ययादितिछन्दसिवावचनमितिहेलुगभावः श्रुत्वाचदेवेभ्योदेवनशीलेभ्योयज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्यः हविर्भाग्यः स्तुतिभाग्यश्चेत्यर्थः यज्ञांविगम्यामितिषः तेभ्यः यज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्योयजमानेभ्यः संबन्धिकर्मन्त्रवसिब्रूहि ब्रवीतेतेष्टचडागमः कीदृशेभ्यः राजभ्योराजमानेभ्यः इदानींदिवाः प्रत्यक्षेणोच्यन्ते अत्रेतिहासमाहुः—अद्विरसोनाममहर्षयः पूर्वयज्ञार्थदेवान् स्तुत्याप्रीणयित्वागाः अयाचन्त तेप्रीताः कामदुघांप्रादुः लब्ध्वाचतांधेनुंक्षीरंदोग्धुमशक्नुवानाः अर्यमणंदेवंप्रार्थयन् सचमार्थितोऽग्निहोत्रार्थं क्षीरंदुदोहेति तदिदमब्रवीत्ये—यत् यां त्यां तां हप्रसिद्धांधेनुंक्षीरादिनाप्रीणयित्रीं गांहेदेवाः अंगिरोभ्यः तदर्थंअदत्तन दत्तवन्तः तप्तनप्तनथनाश्चेतिनादेशः तांधेनुंअर्यमासर्वस्यनियमितादेवः कर्तरिसर्वस्योत्पादकेत्वव्यग्रौसचाइतरदेवेभ्यःसाकं विदुहे विविधंदुग्धवान् दुहेर्लिटिबहुलंछन्दसीतिरुद्धं छन्दसिवेतिवचनात्तद्विवचनाभावः लट्चेववालोपस्तइतितलोपः एपः एपवार्यमा तांधेनुंमेसचामत्समवायेनवेदजानाति अर्यमाहमपिजानामीत्यर्थः ईदृशीधेनुस्त्वदर्थमेवदुस्ततइत्यग्नेस्तुतिः ॥ ७ ॥

मोषुवोअस्मदितिप्रस्थितयाज्या सूत्रितंच—मोषुवोअस्पदभितानिपौंस्यापूजोअग्रइति ।

सैपाष्टमी—

मोषुवोअस्मदभितानिपौंस्यासनाभूवद्युम्नानिमोतजारिपुरस्मत्पुरोतजारिषुः । यद्वश्चित्रंयुगेयुगेनव्यंघोषादमर्त्यम् ।

अस्मासुतमरुतोयच्चदृष्टंदिष्टतायच्चदृष्टम् ॥ ८ ॥

मो इति । सु । वः । अस्मत् । अग्नि । तानि । पौंस्यां । सनां । भूवन् ।

युम्नानि । मा । उत । जारिषुः । अस्मत् । पुरा । उत । जारिषुः ।

यत् । वः । चित्रम् । युगेयुगे । नव्यम् । घोषात् । अमर्त्यम् ।

अस्मासु । तत् । मरुतः । यत् । च । दुस्तरम् । दिष्टम् । यत् ।

च । दुस्तरम् ॥ ८ ॥

हेमरुतःवः युष्मत्संवन्धीनितानि प्रसिद्धानि पौंस्यापौंस्यानिबलानि सनासदावनानि नित्यानि घुम्नानि प्रकाशयुक्तानि यद्वा सना संभजनीयानि घुम्नानि धनवन्ति यशोवन्तिवा मतर्थीयोलु-

प्यते मोइति निपातद्वयसमुदायः उशब्दोवधारणे अस्मात् अस्मात् मोष्वन्निभूवन् सुष्टुमैवाग्निभू-
वन् यद्वा अस्मत्तोषगतानि माभूवन् उत अपिच यद्वा द्युम्नानीत्येतदुत्तरत्रसंवध्यते द्युम्नानि ध-
नानि यशांसिवाअस्मदीयानि माजारिपुः क्षीणानिमाभूवन् उत अपिचअस्मत्पुरापुराणिदक्ष-
यातत्रस्थापाणिनोमाजारिपुः जीर्णानिमाभूवन् किंच वोयुष्मत्संवन्धि चित्रं चायनीयाना-
विधनव्यं नूतनं स्तोतव्यंवा अमर्त्यं अमरणधर्मकं मर्त्येपुदुर्लभं वा यदस्तिघोषात् घोषाः व्य-
त्ययेनपंचमी शब्दोपेतागवादयः घोषोपलक्षिताग्रामनगरादयोवायेसन्ति तत्सर्वं युगेयुगे युग-
शब्दोपलक्षिते तत्तत्काले अस्मासु अस्मास्वेवभवत्वितिशेषः नान्यस्य किंच हेमरुतः यच्चदु-
स्तरं दुःखेनतरणीयं संपादनीयं धनं विधृत धारयत तदस्मासु किंच दुस्तरं शत्रुभिरार्हिसि-
तत्सर्वमपि विशेषेणास्मासु स्थापयत ॥ ८ ॥

पृष्ठयस्यपष्ठेहनि अच्छावाकस्यप्रस्थितयाज्यायाः पुरस्तादध्यङ्ग्रहमेइत्येषा सत्रितंव-
दध्यङ्ग्रहमेजनुपंपूर्वोअङ्गिराएवमेवमाध्यन्दिनइति ।

सैपानवमी-

दध्यङ्ग्रहमेजनुपंपूर्वोअङ्गिराःप्रियमेधःकण्वोअत्रिर्मनुर्विदुस्तेमेपू-
र्वमनुर्विदुः । तेषांदिवेष्वायंतिरस्माकंतेपुनाभयः ।
तेषांपदेनमह्यानमेगिरिन्द्राग्नीआनमेगिरा ॥ ९ ॥

दध्यङ् । ह । मे । जनुपम् । पूर्वः । अङ्गिराः । प्रियमेधः । कण्वः ।
अत्रिः । मनुः । विदुः । ते । मे । पूर्व । मनुः । विदुः । तेषाम् ।
देवेषु । आह्वयतिः । अस्माकम् । तेषु । नाजयः । तेषाम् ।
पदेन । महि । आ । नमे । गिरा । इन्द्राग्नी इति । आ नमे । गिरा ॥ ९ ॥

दध्यङ्अथर्वगोत्रोत्पन्नएतन्नामकोमहर्षिः सचपूर्वःप्रूरकः सर्वस्यपुरातनोवाअङ्गिराः अद्वा-
रः तद्वत्तेजस्वीइत्यर्थः यद्वा अंगाराएवांगिरसोभवन् येऽङ्गाराआसंस्तेऽङ्गिरसोभवन्नितिश्रुतेः ।
अङ्गिराअङ्गाराअङ्गनाअञ्जनाइतिनिरुक्तम् । एतन्नामामहर्षिश्चप्रियमेधः मेधाप्रियः प्रियमेधः

प्रियाअस्यमेधाइतिर्यास्कः। कण्वःमेधावी सच अत्रिःदुःस्वत्रयरहितः अत्रिर्नत्रयइतिनिरुक्तम्।
मनुः मननवान् एतन्नामामर्हर्षिः एतेसर्वेमहात्मानोमर्हर्षयःमेजनुषं दिवोदासपुत्रस्यपरुच्छेपस्य
जन्मविदुःजानन्ति वेत्तेर्विदोऽलोवेतिश्रेस्तादेशः किंच तेषूर्वाक्ताः पूर्वेपूर्वकालीनाः मेअस्मत्पि-
त्रादीन्जानन्तइत्यर्थः मनुःमनवःज्ञानवन्तः यतस्तेपूर्वमनवश्च अतोविदुरितिभावः सुषांसुलुगि-
तिजसोलुक् तेषांज्ञानेउपपत्तिमाह-तेषांदध्यङ्गादीनांदेवेषुइतरेषुदेवनशीलेषुमर्हर्षिषु मध्ये आ-
यतिः दीर्घकालसंबन्धोस्तिअतोविदुरित्यर्थः ततश्चकिमित्याह-अस्माकंनाभयःजीवेनसह-
संबन्धवन्तःप्राणाः फलेनसहसंबन्धयायागावः तेषुतेष्वेववर्तन्ते असौविशिष्टजन्मा वोयज्ञयोग्यइति
तैर्वक्तव्यत्वेनतदधीनत्वं तेषांदध्यङ्गादीनांपदेनआस्पदेनमहत्त्वेननिमित्तेनगिरास्तुतिरूपयावा-
चामहिमहत्तत्त्वधिकंआनमे नयामि सर्वोन्नतः किंच तेषामनुग्रहात् यज्ञयोग्यःसन् इन्द्राग्नी
गिरास्तुतिरूपयावाचायुक्तःसज्जानमे आभिमुरूपेननयामिस्तौमिनमामित्येत्यर्थः नमेव्येत्ययेना-
त्मनेपदं यद्वा कर्मकर्तारिन्दुहस्तुनमामित्येकःप्रतिषेधः स्वयमेवमतोऽस्मि हपूरणः ॥ ९ ॥

अथदशमी-

होतायक्षहृनिनोवन्तवार्यबृहस्पतिर्यजतिवेनउक्षभिःपुरुवारैभिरुक्षभिः।

जगृभ्मादूरआदिशंश्लोकमद्रेरधत्मना।

अधारयदरिन्दानिसुक्रतुःपुरुसद्वानिसुक्रतुः ॥ १० ॥

होता। यक्षत्। वनिनः। वन्त। वार्यम्। बृहस्पतिः। यजति।

वेनः। उक्षभिः। पुरुवारैभिः। उक्षभिः। जगृभ्म।

दूरेऽआदिशम्। श्लोकम्। अद्रेः। अधः। त्मना। आधारयत्।

अरिन्दानि। सुक्रतुः। पुरु। सदानि। सुक्रतुः ॥ १० ॥

अयंहोतादैव्योग्निर्मानुषोवादेवानामाहोतायक्षत् याज्यांपठतु यजेत्तैत्त्यहागमः सिद्धहुल-
मितिसिद्धं वनिनोवननवन्तः हविःकामयमानावा देवावार्यवरणीयंसोमं वन्त भजन्तां वनतेऽञ्जा-
न्दसेलडिव्यत्ययेनात्मनेपदं बहुत्रंछन्दसीतिशपोलुक् छान्दसोऽत्यलोपः तदर्थंबृहस्पतिः बृह-
तोमन्त्रस्यहविषोवापालकोऽध्वर्युः दैव्योबृहस्पतिर्वास्वयमेवयजति यागंकरोति कीदृशःसःवेनः

कामयमानः केनसाधनेनेतितदुच्यते—उक्षभिः सेचकैः सोमैः पुरुवारैभिः बहुभिर्वरणीयैः तथा-
 उक्षभिः सेचनसमर्थैरुदकैः तन्निमित्तभूतैर्हयमानैराहुतिभिरादित्यद्वारा वृष्ट्युत्पन्नैः वयं यज-
 मानाः दूरे आदिशं दूरदेशे आदिगादेशोयस्य तादृशं हृदन्तात्सप्तम्या इत्यलुक् अदेः जाता-
 वेकवचनं अभिषवसाधनस्यग्राह्यः श्लोकंवाचं ध्वनिजगृह्ण गृह्णीमःश्रोत्राभ्यां पूजार्थंबहुव-
 चनं इदानींपरोक्षरुतः सुक्रतुः शोभनकर्माभ्यं यजमानः अधअथयागसंपूर्त्यनन्तरं अररिंदा-
 नि उदकनामैतत् अररिंदानिध्वस्मन्वदितितन्नामसुपाठात् वृष्टिलक्षणान्युदकानि त्मनाआत्म-
 नाअधारयत् धारयति ररिंदाता नास्तिअन्योररिरस्यपिपासोपशमनस्य तादृशंपिपासोपशमनं
 ददतीत्यररिन्दानि यद्वा अररिः इतश्चेतश्चगमनं औणादिकोअरिप्रत्ययः आतोनुपसर्गेकः पृषो-
 दरादिःवाद्भिमतस्वरूपस्वरसिद्धिः तद्दतीतिअररिन्दान्युदकानि चेष्टाप्रदानोत्पत्तिः आपोम-
 यःपाणइतिश्रुतेः । यद्वा ररिंदानं नविद्यते तादृशंदानमितरभूतेपुतदररि तद्दतीत्यररिन्दानि
 अन्यैरदेयंलोकोरकारिभोगंददतीत्यर्थः तादृशान्युदकानि यागेनोत्पादितवानित्यर्थः किंच सु-
 क्रतुः शोभनकर्माभ्यंपुरुषरूपिण बहूनि सद्धानि सदनानिसुखनिवासयोग्यानिगृहाणिअधारयत्
 यद्वा बृहस्पतिः सुक्रतुश्चायमध्वर्युः अररिंदान्युक्तलक्षणानिअभिषवसाधनान्युदकानि अधार-
 यत् धारितवान् तथा सुक्रतुः शोभनप्रज्ञः पुरुषसद्धानिसदनानि हविरासादनान्यधारयत् ॥ १० ॥

दशरात्रेपष्ठेहनिमज्जशस्त्रेवैश्वदेवतृचस्यद्वितीया येदेवासइत्येपा सूत्रितंच—येदेवासोदि-
 व्येकादशस्थेयमददाद्भसमिति ।

सैवैकादशी—

येदेवासोदिव्येकादशस्थपृथिव्यामध्वेकादशस्थ ।

अप्सुक्षितोमहिर्नकादशस्थतेदेवासोयज्ञमिमंजुपध्वम् ॥ ११ ॥ १॥ ४॥

ये । दे॒वा॒सः । दि॒वि । एका॑दश । स्थ । पृ॒थि॒व्याम् । अधि॑ ।

एका॑दश । स्थ । अ॒प्सुक्षि॑तः । म॒हि॒ना । एका॑दश । स्थ ।

ते । दे॒वा॒सः । य॒ज्ञम् । इ॒मम् । जु॒प॒ध्वम् ॥ ११ ॥ १॥ ४॥

हेदेवासोदेवाः घोनगगीलायेयूंमंदिनिघुलेकेएकादशस्थ एकंचदशचेत्येतत्संख्याकाः भ-
 वथ तथापृथिव्यामग्नि उपरिएकादशस्थ एतत्संख्याकाभवथ किंच अप्सुक्षितः तदेतु वाना-
 च्छन्यं अप्संवरिक्षेक्षिपनिनिवमन्ती यप्सुक्षितः क्षिपते.क्षिप तत्पुष्पेरुनी यत्क्रु अन्धरि-

क्षवासिनो देवाः एकादशस्थत त्संख्याका भवथ यद्वा अन्तरिक्षस्येयं संज्ञा आपः पृथिवी इत्यंत-
रिक्षनाम सुपाठात् यद्यपि तिस्र एव देवता इत्युक्तत्वात् क्षित्याद्यभिमानिन्यो देवतास्ति स एव तथापि
महिनाम हत्वेन स्वस्वविभूत्या त्रयस्त्रिंशत्संख्याका भवन्ति तत्तत्स्थाने अन्यास्तद्विभूतय इत्युक्त-
त्वात् महिना देवास्तः इत्येते सर्वत्र संबध्यन्ते ते यूयं हे देवास्तः मिलित्वोक्तसंख्याका देवाः इम-
मस्मदीयं यज्ञं जुषध्वं संभजध्वं तत्संनधि हविर्वासित्वा प्रीणयध्वं एकं च दश च एकादश प्रागेका-
दशस्य इति निपातनादीर्घः संख्येति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये चतुर्थो वर्गः ॥ ४ ॥

॥ इति प्रथमे मण्डले विंशोऽनुवाकः ॥ २० ॥

एकविंशेऽनुवाके सप्तसूक्तानि तत्र वेदिपद इति प्रथमं सूक्तं त्रयोदश च उच्यते पुत्रस्य दीर्घतम-
स आर्य आग्नेयं अन्त्ये विष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुबन्त परिभाषया जगत्पः दशमी त्रिष्टुजगती वा अत्यष्टि-
परिभाषानिवृत्ता अत्रानुक्रमणिका—वेदिपदे सप्तोना दीर्घतमा औचध्य आग्नेयं तु द्विष्टुबन्तं तु
त्रिष्टुपदशमो वेति प्रातरनुवाकस्याग्नेये क्रतौ जागते छन्दसी दमादीनि तृतीयवर्जितानि पदसूक्तानि
विनियुक्तानि तथा आम्बिनशस्त्रे पण्णां तृतीयवर्जितानां सूक्तानां विनियोगः सूत्रितं च—वेदिपद-
इति पण्णां तृतीयमुखरेदिति ।

तत्रेयं प्रथमा—

वेदिपदे प्रियधामाय सुद्युते धासि मिव प्रभरं योनिं मग्नये ।

वस्त्रेणेव वासया मन्मना शुचिं ज्योती रंथं शुक्रवर्णं तमो हनम् ॥ १ ॥

वेदिऽसदे । प्रियऽधामाय । सुद्युते । धासि मऽइव । प्र । भर ।

योनिम् । अग्नये । वस्त्रेणऽइव । वासय । मन्मना । शुचिम् ।

ज्योतिःऽरंथम् । शुक्रऽवर्णम् । तमऽहनम् ॥ १ ॥

हे अग्नये वेदिपदे वेद्यां सीदते नित्यं प्रियधामाय मपि वाग्ने प्रियस्थानाय उत्तरवेदि-
क्षणप्रियस्थानाय सुद्युते शोभनद्योतनाय अग्नये अग्रनयनादिगुणविशिष्टाय योनिस्थानं
वेद्याख्यं धासि मिव हवीरूपमन्त्रमिव प्रभरं प्रहरं प्रकर्षेण संपादयेत्यर्थः तच्च स्थानं वस्त्रेणेव

तेनयथामादवायास्तृणाति तद्वत् मन्मनामननीयेनसंभारेण बर्हिषावा वेदिस्थानं वासय आच्छा-
दय कीदृशं तत्स्थानमितितदुच्ये—शुचिं उत्सवनप्रोक्षणादिना अमेध्यासुरादीनामपगतत्वाच्छुद्ध-
म् ज्योतीरथं ज्योतिषाज्यादेरग्रे वारं स्थानीयं आधारभूतत्वात् शुक्लवर्णं अश्रुपेतत्वात् दी-
प्तवर्णं अतएव तमोहनं तमसोऽन्धकारस्य हन्तारं अज्ञानस्य वा अग्निसाध्ययज्ञादिद्वाराज्ञानवि-
चारकत्वादिति भावः यद्वा तस्यां योनौ स्थाने वस्त्रेण यथागोपनीयं वस्तु गोपयन्ति तद्वत् तमग्निं
वासय निवासय स्थापय मन्मना मननीयेन ह्येन वस्त्रसदृशेन मृदुकाष्ठादिना आच्छाद-
य वा कीदृशं ज्योतीरथं दीप्तरथोपेतं शेषं पूर्ववत् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अ॒भि॒द्विज॒न्मा॒त्रि॒ष्ट॒द॒न्मृ॒ज्य॒ते॒सं॒वत्स॒रे॒वा॒वृ॒धे॒ज॒ग्ध॒मी॒पुनः॑ ।

अ॒न्य॒स्या॒सा॒जि॒ह्वा॒जे॒न्यो॒ष्ट॒पा॒न्य॑ ॒न्ये॒न॒व॒नि॒नो॑मृ॒ष्ट॒वा॒र॒णः॑ ॥ २ ॥

अ॒भि । द्वि॒ज॒न्मा॑ । त्रि॒ष्ट॒द॒न् । अ॒न्म॒म् । ऋ॒ज्य॒ते॒ । सं॒वत्स॒रे॒ ।

वृ॒धे॒ । ज॒ग्ध॒म् । ई॒मि॒ति॑ । पु॒न॒रि॒ति॑ अ॒न्य॒स्य॑ । आ॒सा॒ । जि॒ह्वा॒ ।

जे॒न्यः॑ । ष्ट॒पा॒ । नि॒ । अ॒न्ये॒न॒ । व॒नि॒नः॑ । मृ॒ष्ट॒ । वा॒र॒णः॑ ॥ २ ॥

द्विजन्मा द्वाभ्यामरणीभ्यां जायमानत्वात् यद्वा मथनेनाधानसंस्कारेण चोत्पन्नत्वात् दि-
जन्मत्वं अन्येभ्योऽपि दृश्यन्त इति मनिन् अयमग्निः विष्टदन् आन्यपुरोडाशसोमरूपेण विम-
कारमन्नं अदनीयं अभिऋज्यते प्राप्नोति अभित आभिमुख्येन नयति भक्षयति क्रजगति-
स्थानार्जनोपार्जनेषु व्यत्ययेन दृश्यन् यद्वा भृज्यते प्रस्जपाके पक्कं करोति वा किंच ई इद् ईमित्यत्र
सांहितिको मलोपश्चान्दसः जग्धं भक्षितं संवत्सरे पूर्णं पुनर्वृधे अग्निर्वर्धयति जीर्णस्य पुनर्दृ-
ष्यभावात् यजमानं हविर्वृध्यापति संवत्सरं यागसमर्थं करोतीत्यर्थः यद्वा एकवारं भक्षितं ह-
विः पुनः संवत्सरे पूर्णं संवत्सर उदरस्थं वर्धते वर्धयति वा भक्षितारं किंचायमग्निर्वृपावपकः सप्त
अन्यस्पृहविषः आसा आस्पेन जिह्वया गृह्णन् जेन्यः प्रभूतो भवतीति शेषः यद्वा वर्षिणा सप्त-
केन रूपेण अन्यस्पृगने होवादेः जिह्वया तदुपलक्षितया मुचा जेन्यः प्रवृद्धो भवति तथा अन्येन
दावा मित्ररूपेण वारणः सर्वेषां वारकः सप्त वनिनो वनसं वनिनो वृक्षान् निमृष्ट निपाति दहतीत्यर्थः
मृजेऽचान्दसेलडिव्यत्ययेनामनेपदम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कृष्णप्रुतौवेविजेअस्यसक्षिताउभातरतेअभिमानराशिशुम् ।
प्राचाजिह्वध्वसयन्ततृपुच्युतमासाच्यंकुपयंवर्धनंपितुः ॥ ३ ॥
कृष्णप्रुतौ । वेविजे इति । अस्य । सक्षितौ । उभा । तरेते इति ।
अभि । मानरा । शिशुम् । प्राचाजिह्वम् । ध्वसयन्तम् ।
तृपुच्युतम् । आ । साच्यम् । कुपयम् । वर्धनम् । पितुः ॥ ३ ॥

अस्माग्नेः मातरा मातृस्थानीये उतादयिष्यौ उभा उभे अरण्याख्येमातरौ वेविजेचलतः
ओविजीभयचलनयोः अस्माद्यङ्लुगन्ताव्यत्ययेनात्मनेपदं एकवचनंच लोपस्तआत्मनेपदेष्वि-
तितलोपः चादिहोपेविभाषेतिनिचाताभावः कीदृशेमातरौ मथनोपक्रमेकृष्णप्रुतौ अग्निसंपर्का-
त्कृष्णवर्णतांप्राप्तवत्यौ प्रापयन्त्यौवाभूमिं तथासक्षितौ समानकार्यमग्न्युत्पादनंगच्छन्त्यौ एवंभू-
तेमातरौ शिशुं शिशुवदुत्पत्तिसमये अत्यल्पमग्निं अभितरेते आभिमुख्येनमामुतश्च कीदृशंशि-
शुं प्राचाजिह्वं प्राग्देशस्थितजिह्वास्थानीयज्वालं ध्वसयन्तं तमोनाशयन्तं तृपुच्युतं अरणीभ्यां
क्षिप्रंनिर्गच्छन्तंअक्लेशेनयोनेःसकाशाच्छीघ्रमुत्पद्यमानं आर्द्रपद साच्यं समवेतव्यं मृदुकाष्ठ-
चूर्णादिना कुपयंगोपनीयं पितुःपालकस्य यजमानस्य वर्धनं प्रवर्धनं प्रवर्धयितारं उक्तम-
कारैर्लौकिकिशिशुसाधारणेरुपेतंशिशुमग्निं मातरावुत्पादयतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मुमुक्ष्वोऽमनवेमानवस्यतेरघुद्रुवःकृष्णसीतासऊजुवः ।
असमनाअजिरासौरघुप्यदोवातजूताउपयुज्यन्तेआशवः ॥ ४ ॥
मुमुक्ष्वः । मनवे । मानवस्यते । रघुद्रुवः । कृष्णसीतासः ।
ऊम् इति । जुवः । असमनाः । अजिरासः । रघुद्रुवः ।
वातंजूताः । उप । युज्यन्ते । आशवः ॥ ४ ॥

मनवे मननवते मानवस्यते मानवानृत्विजः कर्मार्थं इच्छते यजमानायतदर्थमध्वर्यादि-
भिरग्नेर्ज्वालाः उपयुज्यन्ते प्रकटीक्रियन्ते यज्ञेषु सूक्तस्याग्नेयत्वादौचित्यादज्वालाइतिगम्यते की-
दृशस्ताः मुमुक्ष्वः मुमुक्षवः आहुतिद्वारायजमानंमोक्षमिच्छन्त्यःअसलोकंप्रापयन्त्यः जसादिपु-

छन्दसिवावचनमितिगुणाभावः ज्वालानामाहुतिद्वारावल्लोकप्राप्तिसाधनत्वं कालीकरालीत्यु-
पक्रम्यश्रूयते—एतेपुयश्चरतेप्राजमानेपुयथाकाञ्चचाहुतयोत्साददायन् । तन्नयन्त्येताःसूर्यस्पर-
श्मयोयत्रदेवानांपतिरेकोऽधिवासइति । रघुद्रुवःक्षिपंगच्छन्त्यः कृष्णसीतासः कृष्णमार्गाः उकारः
समुच्चयार्थः जुवः जवनशीलाः शीघ्रकारिण्यः स्वव्यापारेषुअसमनाःअसमानमनस्काः काश्चन
प्राङ्मुख्योगच्छन्ति काश्चनमत्यङ्मुख्यइति विविधमनस्काः व्यत्ययेनैकवचनं यद्वा असमनाः
भिन्नवर्णाः भिन्नवर्णत्वंचतत्रैवश्रूयते—कालीकरालीचमनोजवाचसुलोहितायाचसुधुन्नवर्णाः । स्फु-
लिङ्गिनीविश्वभुवीचदेवीलेलायमानाइतिसप्तजिह्वाइति । अजिरासः गमनशीलाः रघुस्यदः शीघ्रं
स्यन्दमानाः वातजूताः वातप्रेरिताः तृतीयाकर्मणीतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं आशयः व्यापनशीलाः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आदस्यन्तेध्वसयन्तोवृधेरतेकृष्णमभ्वमहिवर्षःकरिकतः ।

यत्सीमहीमवर्निप्राभिममृशदभिश्चसन्स्तनयन्नेतिनानदत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

आत् । अस्य । ते । ध्वसयन्तः । वृथा । ईरते । कृष्णम् । अभ्वम् ।

महि । वर्षः । करिकतः । यत् । सीम् । महीम् । अवर्निम् । प्र ।

अभि । ममृशत् । अभिश्चसन् । स्तनयन् । एति । नानदत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

आदनन्तरं अस्पस्तूपमानस्याग्नेस्तेमसिद्धाः विस्फुलिङ्गाः वृथासहैवईरते सर्वयोगच्छन्ति
कीदृशास्तेध्वसयन्तः तमांसिध्वसयन्तः तथारुष्णंरुष्णवर्णं अभ्वमहान्तं अभिभवद्रमनमार्गं
महिमहत् वर्षः रूपं प्रकाशंकरिकतः अत्यर्थकुर्वन्तः कस्मिन्कालइतिसदुच्यते—यद्ययदामही
महतीं अवर्निभूषिंसींसर्वतोममृशत् पुनःपुनरावृणु मृशेयैइत्सुगन्ताच्छतरि अथयस्तानामा-
दिरित्याद्युदात्तत्वं अभिश्चसन् सर्वतश्चेष्टमानः स्तनयन् शब्दं कुर्वन् नानदत् अत्यर्थशब्दयद्
पूर्ववत्प्रत्ययस्वरौअभिप्रा अभितः प्रकर्षेणैतिगच्छति यदा इतस्तोजिह्वाभिलेलिहानोभुगुभुगु-
ध्वनिकुर्वन्त्वलति तदैवविस्फुलिङ्गाउद्भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

भूपन्नयोधिवश्रपुनमृतेरुपेवपत्नीरभ्येतिरोरुवत् ।

ओजापमानस्तन्वश्चशुभतेभीमोनशृङ्गादविधावदुर्गतिः ॥ ६ ॥

भूषन् । न । यः । अथि । वभूषु । नम्रते । वषाऽइव । पत्नीः ।
अभि । एति । रोरुवत् । ओजायमानः । तन्वः । च । शुम्भते ।
भीमः । न । शृङ्गा । द्विधाव । दुःशृङ्भिः ॥ ६ ॥

योऽग्निर्वभूषुवभ्रुवर्णास्वोपधीभूभरणकुशटासुवाजगतांअधि अधिकंनम्रते नमति का-
ष्ठानिप्रविशति नमतेलेट्यहागमः व्यत्ययेनश्चा यद्वा लडिछान्दसःशपःश्लुः व्यत्ययेनहला-
दिशेषाभावः भूषन्भूतान्येवस्वतेजसाभूषयनिव किंच अयंप्रविशन् वृषेवसेकावृषभइवपत्नीः
तमेवपालयित्रीः समर्धयित्रीरोपधीः रोरुवत् रैतेर्यङ्लुगन्ताच्छतरिअभ्यस्तानामादिरित्याद्युदा-
त्तत्वं अत्यर्थशब्दयज्ञभ्येति अभितोगच्छति प्रथममोपधीःप्रविश्यपश्चात्प्रबुद्धःसन् तानेवद-
हतीत्यर्थः किंच एवंलत्या ओजायमानः ओजइतिचलनाम स्वयंवलमिवाचरन् कर्तुंःक्यङ्स-
लोपश्चेतिक्यङ्सलोपौ धूमादिभिर्विनाकेवलंतेजोरूपएवसन् तन्वश्चशुंभते स्वशरीरभूताज्वा-
लाअपि दीपयति पोषयतीत्यर्थः किंच प्रबुद्धज्वालः दुर्गुभिः केनचिदपिगृहीतुमशक्यःसन्
भीमो न भयंकरोष्टगइव सयथादुर्ग्रहःसन् शृंगंचालयति तद्वत् अयमपि शृंगाणि शृंगवदुन्नता-
ज्वालाद्विधावअत्यर्थंचालयति धुनोतेर्यङ्लुगन्तास्त्रिरूपं अस्यचदाधर्त्यादावितिशब्देन
संग्रहोद्वष्टव्यः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

मसंस्तिरोविष्टिरःसंगृभायतिजानन्नेवजानतीनित्यआशये ।
पुनर्वर्धन्तेअपियन्तिदेव्यमन्यद्वर्षःपित्रोःकृण्वतेसर्चा ॥ ७ ॥

सः । समऽस्तिरः । विष्टस्तिरः । सम् । गृभायति । जानन् । एव ।
जानतीः । नित्यः । आ । शये । पुनः । वर्धन्ते । अपि । यन्ति ।
देव्यम् । अन्यत् । वर्षः । पित्रोः । कृण्वते । सर्चा ॥ ७ ॥

सोऽग्निः संस्तिरः आच्छन्नः संपूर्वावस्तृणोतेर्मूलविभुजादित्वात्कमत्ययः परादिश्छन्द-
सिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् तथा विस्तिरः कदाचिद्विस्तीर्णःसन् संगृभायति संगृह्णाति
ओपधीः किंच अयंजानन्नेवयजमानार्थं प्रवृद्धेनभावितव्यं अतोज्वालाभिः संयोज्यइत्यधिग-
च्छन्नेवजानतीः यजमानार्थंप्रवृद्धाभिर्भावितव्यमित्यवगच्छन्तीःज्वालाः नित्यः अविच्छिन्नः

सन् आशये आशेते आश्रयतीत्यर्थः लोपस्तथात्मनेपदेऽप्यवितलोपः एवंभूतज्वालाः पुनः पूर्वप्रवृद्धाएवपुनरपियागयोग्यायथाभवन्ति तथा वर्धन्ते देव्यं यागादिव्यवहारयोग्यं स्तुत्यवामिअपियन्ति प्राप्नुवन्ति यद्यप्यग्निज्वालयोरेकत्वं तथापि राहोःशिरइतिवदौपचारिकोगन्तृगन्तव्यभावः किंच एवंप्रवृद्धाज्वालाओषधयोवा सचा अग्निनासह पित्रोर्जगत्पालयित्रोः ताभ्यां संभूयद्यावापृथिव्योरन्यत्पूर्वमविद्यमानं तेजोमयंवर्षः रूपंरुण्वते कुर्वन्ति लोकद्वयंस्पृशन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तममुवःकेशिनीःसंहिरंभिरऊर्ध्वास्तस्थुर्मन्नुपीःप्रायवेपुनः ।
तासांजरांप्रमुञ्चन्नेतिनानंदत्सुंपरंजनयंजीवमस्तृतम् ॥ ८ ॥

तम् । अमुवः । केशिनीः । सम् । हि । रेभिरे । ऊर्ध्वाः । तस्थुः ।
मन्नुपीः । प्र । आयवे । पुनरिति । तासाम् । जराम् । प्रमुञ्चन् ।
एति । नानंदत् । असुम् । परम् । जनयन् । जीवम् । अस्तृतम् ॥ ८ ॥

तमग्निअमुवः अग्रतःस्थिताः यद्वा अङ्गुलिनामैतत् अंगुलयइवाकुटिलाः केशिनीः केशस्थानीयोर्ध्वभाविक्वाण्योपेताज्वालाः सरिभिरेहि परिरंभंकुर्वन्तिखलु आर्द्धिगन्ति किंच एवंकुर्वन्त्यः मन्नुपीः मृताः अंगारभावमापन्नाअपि त्रियतेः कसुप्रत्ययान्तात् ङीप्तिरुपं आयवे आगच्छते अग्रमे भर्षे पुनः स्वोपद्रवमजानत्यः ऊर्ध्वाः प्रतस्थुः ऊर्ध्वमुत्ताः उन्नताः प्रतस्थिरे मृताभायाअपि प्रायुत्थानं कृतवत्यइत्यर्थः इवंरुतवतीषु सतीषु सभर्ताग्निः तासां ज्वालानांजरांययोहानिप्रमुञ्चन् प्रकर्षेणमोचयन् नानंदत् जरापरिहारायमद्ययन्निवात्यर्थंशब्दयन् नकेवलं जराहानिरेव अपितु परंनिरतिशयं अमुं प्राणं अस्तृतं काष्ठोदकादिप्रक्षेपेणाप्याहंसितं जीवं प्राणधारणसामर्थ्यं जनयन्नुत्पादयन्नेति गच्छति तासांज्वालानां सन्निधिं प्राप्नोति यथालोकेकाश्चन रमण्योरमणेनसहनिर्भरंकीडित्वापश्चात्प्रोषितेतस्मिन्विरहेणजीर्णांघ्रियमाणाः पश्चात्तस्मिन्नागतेसति स्वर्दार्यस्यमग्नवित्वा संतोषेणपरिष्वंगायचेष्टन्ते सभर्ता मद्योच्चारणेनजरापपनीयोचितमदानेन प्राणयत्रक्षतीत्ययंभावोऽज्ञानुसंवेयः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

अधीवासंपरिमातूरिहन्नुविग्रेभिः सत्त्वभिर्यातिविज्रयः ।
वयोदधत्पद्वतेरेरिहत्सदानुश्येनीसचतेवर्तनीरहं ॥ ९ ॥

अधीवासम् । परि । मातुः । रिहन् । अहं । तुविग्रेभिः । सत्त्वजिः ।
याति । वि । ज्रयः । वयः । दधत् । पद्वते । रेरिहत् । सदा ।
अनु । श्येनी । सचते । वर्तनिः । अहं ॥ ९ ॥

दावामिःस्तूयते अयमग्निः मातुः भूतानां निर्मातुर्भूमेः अधीवासं उपर्याच्छादनस्थानीयं
वृणुत्सोपध्यादिकं परिपरितः रिहन् लिहन् अहेति प्रसिद्धौ यद्वा मातुर्भूमेः अधीवासं उपरिधार्यमा-
णं वस्त्रं परिपरितः रिहन् संपादयन् तुविग्रेभिः प्रभूतं शब्दयद्भिः प्रभूतगमनैर्वासत्त्वभिः प्राणिभिः
सहितः जयः जयता जवेन वियाति विविधं गच्छति किंच पद्वते पादवते द्विपदे च तुष्पदे च वयः अ-
हं तत्तदुचितं दधत् ददत् विवने दावानले भीत्या पलायमानान् प्राणिनो व्याघ्रादयो भक्षयन्तीति म-
सिद्धं किं कुर्वन् सदा सर्वदा वृणादिकं रेरिहत् दहन् किंच श्येनी श्यामवर्णो वर्तनिः मार्गः वि-
मान्तं अग्निं अनु अनुक्रमेण सचते सेवते यत्र यत्र अग्निर्गच्छति तत्र तत्र मार्गोऽपि कृष्णो भवति अहे-
ति प्रसिद्धौ ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

अस्माकं मग्ने मघवत्सु दीदिहि धृश्वसीवान् वृषभो दमूनाः ।
अवास्या शिशुमती रदीर्देवर्मवयुत्सु परिजर्भुराणः ॥ १० ॥ ६ ॥
अस्माकम् । अग्ने । मघवत्सु । दीदिहि । अध । श्वसीवान् ।
वृषभः । दमूनाः । अवस्य । शिशुमतीः । अदीदेः । वर्मवयु ।
युत्सु । परिजर्भुराणः ॥ १० ॥ ६ ॥

हे अग्ने अस्माकं मघवत्सु अस्मत्संबन्धिष्वन्नवत्सु यागेषु गृहेषु वा दीदिहि दीप्यस्व
अथ अथानन्तरं श्वसीवान् श्वसनवान् ज्वालाभिश्चेष्टावान् अस्मत्पाणनवान् वा वृषभोर्वपिता
अभिमतानां दमूनाः दमयनाः दान्तमनावा सर्वत्र भवेति शेषः स उक्लक्षणस्त्वं शिशुमती-
रवास्य शिशुशब्देन तदवस्था उच्यते शैशवतीर्ज्वाला अपक्षेप्य विहाय अदीदेः भृशं

दीप्यस्व कीदृशस्त्वं युत्सु संग्रामेषु वर्मेवकवचमिव परिजर्भुराणः अस्मद्वेष्ट्युनःपुनः परिह-
रन् यद्वा युत्सु संग्रामेषु वर्मेव परिजर्भुराणोभव हरतेर्यद्भुगन्ताद्भ्यत्ययेनशानच् अश्व्यस्ताना-
मादिरित्याद्युदात्तत्वं उक्तगुणकोभवान् मघवत्सु यज्ञेषु दीप्यस्व ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये पष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी—

इदमग्ने सुधितं दुर्धिता दधिप्रिया दुर्धितं नमन् नः प्रेयो अस्तु ते ।
यत्ते शुक्रं तन्वो उरोचते शुचितेनास्मभ्यं वनसे रत्नमात्वम् ॥ ११ ॥

इदम् । अग्ने । सुधितम् । दुःधितात् । अधि । प्रियात् । ऊम् इति ।
चित् । मन्मनः । प्रेयः । अस्तु । ते । यत् । ते । शुक्रम् । तन्वः । रोचते ।
शुचि । तेन । अस्मभ्यम् । वनसे । रत्नम् । आ । त्वम् ॥ ११ ॥

हे अग्ने इदमस्मदीयं सोमादिरूपं हविः कीदृशं तव दुर्धितात् दुष्टं स्थापितात् कठिनात्का-
ष्ठदेरधिउपरि सुधितं सुहितं सुषुदत्तं मन्मनोमननीयातिषादुचितं तव हृद्यादपि उशब्दोव-
धारणे चिच्छब्दोऽपिशब्दार्थः ते तव प्रेयः अतिप्रियतमः अस्तु तर्हि इत्याह हे अग्ने ते तव
तन्वः शरीरस्य धृतो ज्वलित्वायाः ज्वालायाः शुचिर्निर्मलं शुक्रं दीप्तं यत्ते जोरोचते तेन सह रत्नं
रमणीयं मणिमुक्तादिकं वितरन् त्वं अस्मभ्यं आवनसे अस्मान् संभ्रजस्व वनतेर्व्यत्ययेनात्त-
नेपदम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

रथाय नावमुत नो गृहाय नित्यारित्रां पृथ्वीं रास्यग्ने ।
अस्मार्कं वा रौतं नो मघो नो जनींश्च या पारयाच्छर्मयाचं ॥ १२ ॥

रथाय । नावम् । उत । नः । गृहाय । नित्यः अग्निराम् ।
पृथ्वीम् । रासि । अग्ने । अस्मार्कम् । वागन् । उत । नः ।
मघोनः । जनीन् । च । या । पारयात् । शर्म । या । च ॥ १२ ॥

हे अग्ने उत अपिच रथाय रंहणाय गृहाय सर्वस्यायतनभूताय नोऽस्माकं यजमाना-
य नावं संसारोत्तारिकां सोमयागात्मिकानां यज्ञोवैसुवर्मानौरित्यादिषु श्रुतिपुनोरूपत्वेन स्तु-
तत्वात् कीदृशीतां नित्यारिवां नियतकृत्विग्रूपोदकाकर्षणकाष्ठसाधनोपेतां पद्वतीं हस्वनुङ्ग्या-
मिति मतुपउदात्तत्वं द्रव्यदेवतामन्त्रादिरूपपादोपेतां ईदृशीं यज्ञात्मिकानां रासि देहि संपाद-
य रातिर्दानकर्मा दासति रातीति तन्नाममुपाठात् सेवविशेष्यते उत अपिच यानौः अस्माकं वी-
रान् अस्मत्संबन्धिनः पुत्रादीन् मघोनः हविर्लक्षणान्वतः करोति जनांश्च यजमानानस्मानपि
यानौः पारयावपारयेत् उत्तारयेत् पारयतेर्लेट्याडागमः जननमरणादिबहुदुःखात्मकस्य पारं निर-
तिशयसुखास्पदं ब्रह्मलोकं प्रापयेत् एषवः पुण्यः सुरुतो ब्रह्मलोक इति यागाद्यनुष्ठानवतां श्रूयमाण-
त्वात् एवं प्राप्य च यानौः शर्म सुखं निरतिशयं ब्रह्मप्रापयेत् परस्यान्ते कृतात्मानः प्रविशन्ति परं
पदमित्युक्तत्वात् वित्तशुद्धिप्राप्त्यादौ विविदिषन्ति यज्ञेन दानेनेति श्रुतेः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

अ॒भी॒नो॒ अ॒ग्र॒ उ॒क्थ॒मि॒जु॒गु॒र्या॒द्या॒वा॒क्षामा॒सि॒न्ध॒वश्च॒ स्व॒गूर्ताः ।
ग॒व्यं॒ य॒व्यं॒ य॒न्तो॒ दी॒र्घा॒हे॒ प॒वरं॒ म॒रु॒ण्यो॒ वर॒न्त ॥ १३ ॥ ७ ॥

अ॒भि । नः । अ॒ग्ने । उ॒क्थ॒म् । इत् । जु॒गु॒र्याः । द्या॒वा॒क्षामा॑ ।
सि॒न्ध॒वः । च । स्व॒गूर्ताः । ग॒व्यं॒म् । य॒व्यं॒म् । य॒न्तः । दी॒र्घा ।
अ॒हा । इ॒पं॒म् । वरं॒म् । अ॒रु॒ण्यः । वर॒न्त ॥ १३ ॥ ७ ॥

हे अग्ने नः उक्थं शस्त्रं अभि जुगुर्याः आभिमुख्येन स्तुहि प्रोत्साहय सम्यक्शस्तमित्यंगी-
कुरु गृशब्दे लिङि बहुलं छन्दसीति विकरणस्य श्लुः बहुलं छन्दसीत्युत्वं तथा द्यावाक्षामाद्यावा-
पृथिव्यावपियज्ञसाधनसंपादनेन प्रोत्साहयतां तथा सिन्धवः स्यन्दनशीलाः नद्यश्च स्वगूर्ताः
स्वयमेव गामिन्यः गव्यं गोसंभवं क्षीरादिकं गवां णाद्युत्पादनद्वारा यव्यं उपलक्षणमेतत् यवव्री-
हादिजन्यं पुरोडाशादिकं यन्तः प्रापयन्तः प्रोत्साहयन्तु तथा अरुण्यः अरुणवर्णगोयुक्ताः म-
त्वर्थीयोलुप्यते आरुण्यसाधनभूता उपसः तद्धेतुत्वात्ताच्छव्यं दीर्घाहा सर्वाण्यहानि सर्वकालं
इपं इष्यमाणं अन्नरसादिकं वरं वरणीयं श्रेष्ठं अन्यदपि यागसाधनं वरं प्रापयन्तु वृहस्पतिभक्तौ

अन्तर्भावितव्यर्थाच्छान्दसोऽहं व्यत्ययेनशप् साधयन्तु एतत्सर्वमग्नेः प्रसादादित्यग्नेरेवस्तु-
तिवादाग्नेयत्वमविरुद्धम् ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये सप्तमो वर्गः ॥ ७ ॥

बळित्थेति त्रयोदशर्चद्वितीयं सूक्तं दैर्घतमसं जागृतं अन्त्ये विष्टुभौ अग्निर्देवता अनुक्रम्य-
ते च—बळित्थेति प्रातरनुवाकाभिनशस्त्रयोरुक्तो विनियोगः ।

तत्र मथमा—

बळित्थात हृषुपे धायि दर्शितम् देवस्य भर्गः सहसो यतो जनि ।

यदीमुप ह्वरते साधते मतिर्ऋतस्य धेना अनयन्त सस्रुतः ॥ १ ॥

बट् । इत्था । तत् । वषुपे । धायि । दर्शितम् । देवस्य । भर्गः ।

सहसः । यतः । जनि । यत् । ईम् । उर्ष । ह्वरते । साधते । मतिः ।

ऋतस्य । धेनाः । अनयन्त । सस्रुतः ॥ १ ॥

देवस्य घोटनशीलस्यादित्यस्य दर्शितं सर्वेदं गनीयं तत्प्रसिद्धं भर्गस्तेजः इत्याद्यर्थं सर्वेद-
श्च मानप्रकारेण वषुपेशरीत्यवहाराय दाढ्यां यथापि धायते सर्वैः बळित्थेत्युभे अपिसात्यनामनी
बट् श्रद्धं तत्रा इत्येति तन्नामसुपाठाद् जाठराग्निना भुक्तानां जरणेन गरीरधारणं प्रसिद्धम् तत्रो-
पपत्तिमाह—यतः सहसो जनि यतः कारणाद् मथनकाले बलेनोत्पन्नः अतोऽस्मादपघायं तद्व्यर्थः
यदीं यदेतत्प्रसिद्धम् लोकोपकार्यं भर्गस्तेजः मतिर्भदीया बुद्धिः उपह्वरते उपमच्छति उपगम्य
वर्तते वा ह्युक्तीदित्ये साधते च तेनेनेजसा साधयन्ति स्वाभीष्टं किंच कनस्य यज्ञमाधनस्याग्नेस्ते-
जसा धेनाः सर्वमाणिनां वाचः सस्रुतः समानं गच्छन्त्यः सहैव मवर्तमानाः भ्रमतेः वर्तन्ति विष्टु-
भौ अनयन्त नयन्ति निर्वहन्ति जगद्भ्रमहारं व्यत्ययेना ननेपदम् यदा कनस्य धेनाः यज्ञस्य मव-
न्विन्योमयत्वावाचः सस्रुतः होत्रादिमुखेन सहैव मवर्तमानाः अनयन्त नयन्ति अग्नेः त्वोर्वं
निर्वहन्ति अग्नेस्तेजसा वा यज्ञं निर्वहन्ति तेजोमयी रागिनि श्रुतः । अतः प्राणान्मदिन्याद्वा उड-
त्यर्थः धेनेति वाङ्म धेनाग्ना इति नामसुपाठाद् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पृक्षोवपुःपितुमान्नित्यआशयेद्वितीयमासमशिवासुमातृपु ।
तृतीयमस्यवृषभस्यदोहसेदशप्रमतिजनयन्तयोषणः ॥ २ ॥

पृक्षः । वपुः । पितुश्मान् । । नित्यः । आ । शये । द्वितीयम् ।
आ । सप्तदशिवासु । मातृपु । तृतीयम् । अस्य । वृषभस्य ।
दोहसे । दशप्रमतिम् । जनयन्त । योषणः ॥ २ ॥

अयमग्निः पृक्षः अन्नसाधकः पाकादिना वपुः वपुष्मान् शरीराभिवृद्धिहेतुः पितुमान् ह-
पिलक्षणाजपुक्तः नित्यः शाश्वतः ईदृशः सप्तमधमं पृथिवीस्थानः सन् आशये आशेते दाहपा-
कादिलौकिककर्मयज्ञादिवैदिककर्मच निवर्तयन् ध्रुवोभूमौ वर्तत इत्यर्थः तथा सप्तशिवासुमातृ-
पुसप्तलोकशिवकरीषु मातृस्थानीयासु हितकरीषु वृष्टिषु द्वितीयमाशेते मध्यमस्थानो विष्टुद्रूपो-
वर्तते अस्पवृषभस्य वर्षितुरस्यैव वैद्युताग्नेः सहायत्वेन संबन्धिने दोहसे दोह्ने आदित्यस्थोद-
कस्य वर्षपिबे आदित्यरश्मये दुहेः कर्तार्यमुप्रापयः तत्पवृचये तृतीयमाशेते द्युस्थानो वर्तते यद्वा
अस्पवृषभस्य वर्षितुः प्रसिद्धस्यादित्यस्य संबन्धिने दोग्धेरश्मये तत्पवृच्यर्थ आदित्यरश्मयो घर्म-
काले भूमिस्थमुदकमालुष्पसूर्यप्राप्य तत्र चिरकालं धृत्वा पुनरन्तरिक्षं प्राप्य मेघेषु स्थित्वा वर्षाका-
ले प्रवर्पन्तीति प्रसिद्धं अतोरश्मेर्दोष्पृत्वं ईदृशं निस्थानमग्निमहाभागं योपगोमिश्रणशीलाः स-
र्वादिशः जनयन्त उत्पादयन्ति सर्वासु दिक्षु प्रसृत इत्यर्थः कीदृशं दशप्रमतिं दशसु दिक्षु प्रकृत्य-
ननवन्तं पूजयताम् यद्वा मथनकाले दशभिरबुद्धीभिरुत्पन्नं लोकत्रये दशदिक्षु च ज्ञापमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

निर्षदीं बुध्नान्महिषस्य वर्षसईशानासः शर्वसा क्रन्तसूर्यः ।
यदीमनुप्रदिवो मध्वं आधवे गुहा सन्तमातरिश्वा मथायति ॥ ३ ॥

निः । यत् । ईम् । बुध्नात् । महिषस्य । वर्षसः । ईशानासः ।
शर्वसा । क्रन्त । सूर्यः । यत् । ईम् । अनु । प्रदिवः । मध्वः ।
आधवे । गुहा । सन्तम् । मातरिश्वा । मथायति ॥ ३ ॥

ई एनमग्निं यद्यस्मात्कारणात् महिषस्य महन्नामेतत् महिषःअश्वःऋभुक्षादितितन्नामसु
पाठात् महतोयज्ञस्यबुधात् मूलात् आधानादारभ्यवर्षसःरूपनामेतत् रूपस्यउपक्रमोपसंहारा-
त्मकस्य सिद्धयेईशानासःस्वकीयव्यापारसमर्थाः सूरयोमेधाविनःऋविजःशयसात्रलेन मन्वा-
दिरूपेणशरीरेणवानिष्क्रन्त निष्कुर्वन्तिसाधयन्ति उत्पादयन्ति काष्ठात् यद्वा एनमग्निंबुधात् आ-
दितः मथनादारभ्यमहिषस्यवर्षसः महतोरूपस्य आहुतिस्वीकारसमर्थस्यसिद्धये निष्कुर्वन्ति
करोतेऽच्छान्दसेलुडि मध्वेषेतिचेर्लुक् व्यत्ययेनान्तादेशः किंच यत् यं ई एनमेयाग्निमदिवः पुरा-
णात् अनादिकालमारभ्यमकेवलमिदानीमेवेत्यर्थः पूर्वविदानींमध्वोमधुनः मधुसदृशस्यहविषः
आधवेआधवने प्रक्षेपेनिमित्तेसति गुहासन्तं गुहायविद्यांकाष्ठेपुनिगूढंसंतंमातरिश्वाअन्तरिक्षे
चेष्टमानोवायुः अनुअनुक्रमेण मथायति चालयति उद्वोध्यतीत्यर्थः यद्वा मातरि फलस्यमात-
रियागेश्वसतिचेष्टतइतिमातरिश्वायजमानोगुहासन्तं अरण्योर्निगूढंसंतं मादुर्भावाय अनुक्रमे-
णमथायति मन्नाति उत्पादयतीत्यर्थः यस्मादेवंरूपं तस्मात्स्त्वोत्पद्यइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रियत्पितुःपरमाञ्जीयतेपर्यापृक्षुधोवीरुधोदंसुरोहति ।

उभापदस्यजनुपंयदिन्वंतुआदित्यविष्टोअभवदृणाशुचिः ॥१॥

प्र । यत् । पितुः । परमात् । नीयते । परि । आ । पृक्षुधः ।

वीरुधः । दंसु । रोहति । उजा । यत् । अस्य । जनुपम् ।

यत् । उन्वतः । आत् । इत् । यविष्टः । अभवत् । घृणा । शुचिः॥१॥

यद्यस्मात्पितुः अन्नस्य पशुलक्षणस्य पशोस्थानेपथमा तस्यपरमात्परमत्वाद्देतोः उत्कृ-
ष्टत्वायेत्यर्थः तदर्थमपरिणीयते प्रकर्षेणपरितोनीयते पर्यग्निक्रियतइत्यर्थः यद्वा पितुः उत्पाद-
कात् परमात् उत्कृष्टात् गार्हपत्यलक्षणस्याग्नेःसकाशादाहवनीयं प्रति प्रपरिणीयते प्रकर्षेणनीय-
ते पर्यनयंकः किंच पृक्षुधः पशुपुरोडाशादिपुडाहमध्येधीयमानाः यद्वा प्रगच्छस्यमं प्रसारणं क्षुध-
बुभुक्षायांक्रिप् प्रक्षोभ्याः प्रकर्षेणनुभूक्षिताः भोक्तुमिष्यमाणावीरुधः दंसुदंतेषु मध्येआरोहन्ति
आरोहन्ति परिगन्तीत्यर्थः यद्यस्मात्उभापदौ अध्वर्युपजमानौ उभेअरणीयाअस्याग्नेर्जनुपं
जन्मउत्पत्तिइत्यतः ज्यामुतः स्वीकृत्स्नइत्यर्थः इविष्यामी इदिच्यानुम आदित् अतएवकारणात्
शुचिः शुद्धोपमग्निः घृणायजमानेष्वनुग्रहेण यद्वा घृणाघृणः दीप्तिमान् मत्प्रथोऽन्यते दीप्त्याश
मविष्टोयुवतमोभवत् संपन्नः स्वीकारमर्थोभवदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथपञ्चमी-

आदिन्मातृराविशद्यास्वाशुचिरहिंस्यमानउर्वियाविवावृधे ।
अनुयत्पूर्वाअरुहत्सनाजुवोनिनव्यसीष्ववरासुधावते ॥ ५ ॥ ८ ॥

आत् । इत् । मातृः । आ । अविशत् । यासुं । आ ।
शुचिः । अहिंस्यमानः । उर्विया । वि । वृधे । अनु । यत् ।
पूर्वा । अरुहत् । सनाजुवः । नि । नव्यसीषु । अवरासु ।
धावते ॥ ५ ॥ ८ ॥

अपमग्निः आशुचिर्दिमिः आदित्पूर्वमन्त्रेयविष्टोभवदित्युक्तत्वात् तदनन्तरमेव मातृरुत्पादयित्रीः
मातृस्थानीयादशदिशः आअविशत् सर्वतःप्रविशति पूर्वत्रदशमपतिजनयन्तयोपणइत्पुक्तत्वा-
त् दिशांमातृत्वं दिक्षुप्रकाशेनव्याप्तइत्यर्थः मातरोविशेष्यन्ते यासुमातृषु अहिंस्यमानः परैर-
पीड्यमानः उर्वियाउरुअतिप्रभूतविवावृधे विविधंप्रवृद्धोभवत् तास्वाविशत् यथालोकेकश्चि-
त्तेजस्वी जनन्यास्तनपानपरपीडापरिहारादिभिःसम्यक्पोषितोलोकेप्रकाशपुनरागत्यमातरमा-
लिंगति तद्वदितिभावः कस्मिन्कालेइतितत्राह-यत्पदासनाजुवः दीर्घकालवियोगिन्यःस्थाप-
नकालएवप्रक्षिताः अतएवपूर्वाः प्रथमभाविनीरोषधोः अनुक्रमेणअरुहत् आरोहति रुहेच्छा-
न्दसोलुङ् लृमुदरुहिन्म्यच्छन्दसीतिचुरडादेशः उपरिप्रज्वलति तथानव्यसीषु नवतरासुअतए-
वावरासुपूर्वापेक्षयानिरुष्टासु पश्चाद्भाविनीष्वोपधीषु निधावते नितरांनीचैवांगच्छति अन्तः
प्रविशतीत्यर्थः यदाकाष्ठानामधस्तादुपरिष्टाच्चमविस्यज्वलति तदादिक्षुप्रकाशितोभवतीत्यर्थः
॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी-

आदिद्धोतारंरुणनेदिर्विष्टिपुमर्गमिवपृच्छानासंक्रजते ।
देवान्यत्कृत्वांमज्मनापुरुष्टुतोमर्तंशंसंविश्वधावेतिधायंसे ॥ ६ ॥

आत् । इत् । होतारम् । वृणते । दिविष्टिपु । जगम् इव ।

पृचानासः । ऋञ्जते । देवान् । यत् । कत्वा । मज्मना ।

पुरुस्तुतः । मर्तम् । शंसम् । विश्वधा । वेति । धायसे ॥ ६ ॥

होतारं होमनिष्पादकं आह्वातारं वा देवानां ईदृशमग्निदिविष्टिपुदिवस्पणेपुनिमित्तभूतेषु वृणते संभजते आदित् अनन्तरमेव तथा पृचानासः हविषा स्तुत्या च संपृचानाऋत्विजो यजमानाः पृचेष्टान्दसस्य लिटः कानच् ऋञ्जते प्रसाधयन्ति किमिव ऋगमिव तं यथाजनाः प्रसाधयन्ति तद्वद्यद्वा महान्तं राजानमिव सूर्यदीप्तिवत् पूज्यमित्यर्थः ऋञ्जतिः प्रसाधनकर्मणेतियास्कः । यद्यस्मादयमग्निः पुरुष्टुतः बहुभिर्बहुधा वा स्तुयमानः ऋत्वा ऋतुना कर्मणा यागादिरूपेण मज्मना शारीरेण बलेन च युक्तान् देवान् व्यबहर्तुन् ऋत्विजः यज्ञभुजो देवान्वा ऋता मज्मना च योजयितुं तथा मर्तं यजमानं शंसं स्तुतिं च स्तुत्यं वातं विश्वधा विश्वधनः यद्वा विश्वात्मको यं वेति पूर्वोक्तान् कामयते किमर्थं धायसे हविर्लक्षणान्नाय तस्मात् होतारमग्निवृणते ऋञ्जते च ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

वियदस्थाद्यजतो यातं चोदितो ह्यारो न वक्ता जरणा अनाकृतः ।

तस्य पत्नं दक्षुपं कृष्णजं हंस शुचिं जन्मनो रज आव्यध्वनः ॥ ७ ॥

वि । यत् । अस्थात् । यजतः । वातं चोदितः । ह्यारः । न ।

वक्ता । जरणाः । अनाकृतः । तस्य । पत्नम् । धक्षुपः ।

कृष्णजं हंसः । शुचिं जन्मनः । रजः । आ । वि अंध्वनः ॥ ७ ॥

यत् यदा यमग्निवातं चोदितः वायुना मेरितः तृतीया कर्मणी निपुर्वपदमटति स्वरत्नं यजतः सर्वेयंष्टव्यः यष्टुयोग्यः सन् व्यस्थात् विनिष्ठते सर्वतोऽप्यभोग्रानि तत्र दृष्टान्तः—अनाकृतः अनिबारितः अप्रतिहतः प्रसरः वक्ता बहुवक्ता वचेरन्येष्वपि दृश्यन्त इति त्रिषु दृशिग्रहणात् पुनर्बह्वारो न कुटिल इव विदूषकादिव ह्वरेण्येनापचायच् गमया जरणाः मृतीरिति त्रये विविधैर्मृत्स्वते तद्वदयमप्यनाकृतः प्रतिचक्षुषमरो व्यबस्यतः तदा तस्याग्नेः पयस पतने मागं यज्ञरूपं रजो रजनात्मको नोक्त आस्यात् आनिष्ठति सर्वत आश्रयति अग्रा बहुधा यजतीत्यर्थः कीदृशम्य

तस्यधक्षुषः दहतः दहेर्लिटःकसुः कृष्णजंहसः कृष्णमार्गस्य पुनःपुनर्गम्यतइतिजहामार्गः हं-
तेर्यङ्लुगन्तात्कर्मण्यमुन् कुत्वाभावञ्छान्दसः शुविजन्मनः यच्चसहितारण्योरुत्पन्नत्वाद् व्य-
ध्वनः विविधज्वाहस्य अनियतमार्गस्य ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

रथोनयातःशिकंभिःकृतोद्यामङ्गेमिररूपेभिरीयते ।

आदस्यतेकृष्णासौदक्षिसूरयःशूरस्येवत्वेपथादीपतेवयः ॥ ८ ॥

रथः । न । यातः । शिकंभिः । कृतः । द्याम् । अङ्गेभिः । अरूपेभिः ।

ईयते । आत् । अस्य । ते । कृष्णासः । धक्षि । सूरयः । शूरस्यइव ।

त्वेपथात् । ईपते । वयः ॥ ८ ॥

अयमग्निः शिकभीरज्जुभिः कृतः बद्धोरथोन रथइव सपथा स्वीयैश्चक्रादिभिरङ्गेरी-
यते तद्वत् यातःस्थापितःसन् अरूपेभिर्गमनशीलैरङ्गेभिः ज्वालादिरूपैरवयवैर्द्यमन्तरिक्षं
आज्येन हृष्टःसन् ईयते गच्छति ईङ्गत्तौ आत् प्रवृद्ध्यनन्तरं अस्याग्नेस्तेसूरयः सरणयो
मार्गाः कृष्णासः कृष्णवर्णाभवन्ति यतएवंभवन्ति तदर्थं धक्षि दहतिकाष्ठान् पुरुषव्यत्ययः
छान्दसः शपोलुक् किंच ज्वलितस्याग्नेः त्वेपथाद् दीप्तात्तेजसःसकाशाद् वयः गमनवन्तः प-
क्षिपृगादयः ईपते गच्छन्ति ईपगत्यादौ बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् पलायन्ते तत्रहृष्टान्तः-शूर-
स्पत्वेपथाद्वयइव कस्यचिद्विक्रान्तस्य दीप्तात्तेजसःसकाशाद् भीत्यापलायमानाइव एवमन्त-
रिक्षंस्पृशन् सर्वतोदहतीति सर्वदादावाग्निरूपेणस्तूपते ॥ ८ ॥

अथनवमी-

त्वयाह्यग्रेवरुणोधृतव्रंतोमित्रःशाश्वद्रेअर्यमासुदानवः ।

यत्सीमनुक्तुंनाविश्वथाविशुररान्नेमिःपरिशूरजायथाः ॥ ९ ॥

त्वया । हि । अग्रे । वरुणः । धृतव्रंतः । मित्रः । शाश्वदे । अर्यमा ।

सुदानवः । यत् । सीम् । अनु । क्तुं । ना । विश्वथा । विशुः ।

अराम् । न । नेमिः । परिशूः । अजायथाः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वयात्बलु वरुणोरात्र्यभिमानीडेवोधृतवतःस्वीकृतवर्षणादिकर्माभवति तथामि-
 ओहरभिमानीडेवः शाशदेसातयतितमः शद्रुशातने छान्दसोलिङ् बहुलंछन्दसीतिरुद् तुजादि-
 त्वादभ्यासदीर्घः तथार्यमाउभयोर्मध्यवर्दीदेवः सुदानवःशोभनदानोभवति व्यत्ययेनबहुवच-
 नं यद्वा एतेवरुणादयः सुदानवःशोभनदानाः स्वस्वकार्यकर्तारः त्वयाहि शाशदे तीक्ष्णीक्रिय-
 न्ते हिशब्दोमघ्रान्तरमसिद्धिद्योतनार्थः त्वमग्नेवरुणोजायसइतिहिमघ्नान्तरं । शदेःकर्मणिछान्द-
 सोलिङ् इरयोरेइतिरेभावः हिचेतिनिधाताभावः वरुणादीनामभ्यायत्तत्वेउपपत्तिमाह—यद्य-
 स्मात्कारणात् हेअग्ने सीं सर्वतः ऋतुनाकर्मणाविश्वथाविश्वद्वविश्वत्मात्मकद्वविभुः मिघार्यमा-
 त्मनासर्वव्यापीपरिभूःस्वतेजसासर्वतःपरिभावितासन् अनुअनुक्रमेणअजायथाः जायसेमा-
 दुर्भवसि तत्रदृष्टान्तः—अरान् रथस्यचक्रान् नेमिर्न बाहवलयइव सयथाव्याप्यतिष्ठति तद्व-
 दयमग्निर्वरुणादीन्व्याप्यतिष्ठति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वमग्नेशशमानायसुन्वतेरत्नंयविष्ठदेवतांतिमिन्वसि ।

तत्त्वानुनव्यंसहसोयुवन्वयंभग्नंकारेमहिरत्नधीमहि ॥ १० ॥

त्वम् । अग्ने । शशमानाय । सुन्वते । रत्नम् । यविष्ठ । देवतांतिम् ।

इन्वसि । तम् । त्वा । नु । नव्यम् । सहस्रः । युवन् । वयम् ।

भग्नम् । न । कारे । महिरत्न । धीमहि ॥ १० ॥

हेअग्नेयविष्ठ युवतम त्वं शशमानायत्वां स्तुषते शशमानःशंसमानइनियात्कः । सुन्वते
 तदर्थमभिपवंकुर्वते यजमानाय तद्यागार्थं रत्नंरमणीयंहविः देवतांतिं देवेपुनायमानं विस्तार्य-
 माणं इन्वतिव्यामोपि अस्मत्पत्तंहविः देवान्मापयसीत्यर्थः इन्वतिव्याप्तिकर्मा इन्वतिनक्षत्रीणि
 तन्नामगुणाठावहेत्सहसोयुवन् युवशब्देनोत्पत्तिर्दृश्यते मथनकाष्टेवटेनोत्पन्नचलस्यमिश्रपितः
 वा यद्वा सहस्रस्युष युवन् नित्यतरुण महिरत्न अस्मत्पदेयमहद्गमणीयधन नव्यं नवतरं स्तु-
 त्पया तत्तादृशं हनिर्भुजं त्वात्वां वयं यजमानाः कारेशब्देस्त्रोत्रलक्षणे नृक्षिपंधीमहि स्थापया-
 मः हविःप्रदानसमये क्षिपमेवस्तुमद्वत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—भग्नं आदित्यमिव यद्वा महान्तं रा-
 जानमिव तंयथास्तुवन्तिनद्वत् ॥ १० ॥

अथैकादशी-

अस्मे रयिनस्त्वर्यं दमूनं संसृजं न पृचासि धर्णसिम् ।

रश्मी रिव यो यमं तिजन्मनी उजे देवानां शंसं मृत आचं सुक्रतुः ॥ ११ ॥

अस्मे इति । रयिम् । न । सुहृदर्थम् । दमूनसम् । भगम् । दक्षम् । न ।

पृचासि । धर्णसिम् । रश्मीन् इव । यः । यमंति । जन्मनी इति ।

उजे इति । देवानाम् । शंसम् । ऋते । आ । च । सुहृदक्रतुः ॥ ११ ॥

हे अग्ने त्वं अस्मे अस्मास्तु स्वर्थं सुदुःखं अरणीयं दमूनं दमनीयं उपास्यं दमेतन्नसिरित्यूनसिप्रत्ययः रयिनं पृचासि धनं यथा संपृणक्षि तथा भगं सर्वैर्भजनीयं दक्षं उत्साहवन्तं प्रवृद्धं वा धर्णसिं विद्यादिधारणकुशलं पुत्रं यथा पृचासि संपृणक्षि उभयमपि ददासीत्यर्थः पृची संपर्के लेट्याहागमः बहुलं छन्दसीति विकरणस्य श्लुः इदानीं परोक्षेणाह—योऽग्निः रश्मी रिव स्वकीयाश्च रश्मीन्यथा यमंति नियमयति विस्तारयति तद्वत् स उजे जन्मनी जननाधारभूता बुभौलौकौ यमंति नियच्छति तथा सुक्रतुः शोभनकर्मणं ऋते अस्मदीययज्ञे देवानां देवसंबन्धिनं शंसंस्तवं च आयमति आयच्छति सर्वं ददाति यद्वा पूर्वार्धे पृचासीत्यपि परोक्षत्वाय प्रथमपुरुषतया योग्यम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

उत न सुद्योत्मा जीराश्वो होता मन्द्रः शृणवच्चन्द्ररथः ।

सनो नेपन्नेपंतमैरमूरोग्रिर्वा मंसु वितवस्यो अच्छं ॥ १२ ॥

उत । नः । सुद्योत्मा । जीरऽश्वः । होता । मन्द्रः । शृणवत् ।

चन्द्ररथः । सः । नः । नेपत् । नेपंतमैः । अमूरः । अग्निः । वामम् ।

सुवितम् । वस्यः । अच्छं ॥ १२ ॥

उतशब्दोप्यर्थः सचसंभावनायां सोऽग्निः नोऽस्मदीयमाह्वानंउतशृणवत् अपिनामशृणु-
यात् यद्वा नोऽस्मान्भावयेत् देवेषुमध्येप्रस्थापयेत्शृणोतेर्लेट्यडागमः कीदृशोऽयं सुद्योत्मा सु-
द्योतमानः द्युतदोषौ अन्येभ्योऽपिदृश्यन्तइतिमनिर्जीराश्वः शीघ्रगमनाश्वः होतादेवानामाह्वाता
मन्द्रः मदनशीलः चन्द्ररथः सुवर्णमयरथोपेतः किंचायं अमूरःअमूढबलः वस्यः वसनीयः
सप्तसिद्धोऽग्निर्नेपथ्यैः अत्यर्थेनेतृभिःकर्मभिःस्तोत्रैर्वानोऽस्मान् उतनेपत् अपिनामनेपत्
यज्ञस्यपारंप्रापयेत् नयतेर्लेट्यडागमः सिद्धहुलमितिसिप् किमर्थं वामंवननीयं सुवितं सुप्रमाप्यं
सर्वैःकांक्षणीयं स्वर्गंअच्छआभिमुख्येनप्राप्नुनेपत् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

अस्ताव्युग्निःशिमीवद्भिरुक्कैःसाम्राज्यायप्रतुरंदधानः ।

अमीचयेमघवानोव्यंचमिहंसूरौअतिनिष्टन्युः ॥ १३ ॥ ९ ॥

अस्तावि । अग्निः । शिमीवत्इति । अक्कैः । साम्राज्याय ।

प्रतुरम् । दधानः । अमी इति । च । ये । मघवानः । व्यम् । च ।

मिहम् । न । सूरः । अति । निः । तन्युः ॥ १३ ॥ ९ ॥

अयमग्निः शिमीवद्भिः हविःप्रदानादिकर्मवद्भिरुक्कैरचनसाधनेमर्थैः अस्तावि स्तुतो-
स्माभिर्यजमानैः शिमीतिकर्मनाम् शिमीशक्तिरितितन्नाममुपादात् कीदृशोयं साम्राज्याय
साम्राज्यस्येतिकर्मणिपृथीस्थानेचतुर्थी सम्यग्ग्राजमानत्वं प्रतरंरुद्वत् अत्यर्थदधानः अमुच-
च्छन्दसीत्यमुप्रत्ययः किंचेममग्निःअमीचपुरोवर्तमानाऋत्विजः पुत्रादयोवा येवयंचपूरंस्तोतृन्नेत
मसिद्धावयमपि अतिअत्यर्थं निष्टन्युः शब्दयन्तु निष्पूरंस्तननिःशब्दकर्षा इतःपरमप्यस्मत्
पुत्रपौत्रादयोवयंचाग्निस्तुमदित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः-मिहंसूरः मिहं मेहनग्रीडं मेघं यथासूरः
स्पर्शोदृष्ट्यर्थं शब्दयति तद्वत् लिङिछान्दसोपिस्मरणस्यश्रुः अग्निनिमन्त्रनःशब्दगंजायादि-
निषत्त्वम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयम्यद्वितीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

समिद्धइति त्रयोदशचतुर्थीयसूक्तम् आनुष्टुभं प्रथमायाःसमिन्नामकोऽग्निर्देवता समिद्धो-
 ग्निः द्वितीयादीनांतनूनपात्तराशंसइलोचर्हिर्देवीद्वारंरजपासानकादैव्यौहोतारौमचेतसौतिस्रोदे-
 व्यःसरस्वतीलाभारत्यःत्वष्टावनस्पतिःस्वाहाकृतिरित्येवाःक्रमेणदेवताः अंत्यायाइन्द्रः तिस्रो-
 देव्यइत्यस्यविवरणंसरस्वतीलाभारत्यइति अत्रानुक्रमणिका—समिद्धआप्रियआनुष्टुभमन्त्यै-
 न्द्नीति अत्रेध्मतनूनपादादिभिर्यज्ञावयववाचिभिर्यज्ञएवोच्यते अतः सएवदेवतेतिकात्थक्यस्यमर्तं
 अग्निरेवसमिदादिभिरुच्यते अतःसएवदेवतेतिशाकपूणेर्मतं निरुक्तेकिंदेवताःप्रयाजानुयाजाइति
 छन्दोदेवताइत्यादिपक्षान्तरंबहुधाप्रदर्श्य तदर्थेब्राह्मणादिचोदाहृत्यइतरेपक्षाअर्थवादाःआग्नेया-
 एवेतिसिद्धान्तितं। अर्थाकिंदेवताःप्रयाजानुयाजाइत्यादिनापशावंगिरोगोत्रोत्पन्नानांएतदापीसूक्तं
 एकादशप्रयाजाइतिखण्डेस्त्वितम्—समिद्धोअयेति सर्वेषांयथर्कपिवेत्यत्रयथर्कविग्रहणात्आपी
 सूकानिब्रिविधानि तत्रवासिष्ठात्रेयवाध्यश्वगार्त्तमदानिचत्वारिनराशंसवन्ति मैधातिथिर्दैर्घतमसं-
 प्रैषिकानिनराशंसतनूनपादुभयवन्ति इतराणितनूनपात्वंतीति तत्रैतत्सूक्तंदैर्घतमसत्वात्उभयवत् ।

तत्रप्रथमा—

समिद्धोअग्नआवंहदेवाँअययत्सुवे ।

तन्तुतनुष्वपूर्व्यसुतसोमायदाशुपे ॥ १ ॥

सम३इद्धः । अग्ने । आ । वह । देवान् अय । यत्सुवे ।

तन्तुम् । तनुष्व । पूर्व्यम् । सुतःसोमाय । दाशुपे ॥ १ ॥

हेअग्ने समिद्धः सम्यग्दीपिवः एतन्नामकस्त्वं अद्यास्मिन्यागदिनेदेवान्हविषांभोक्तृगन्या-
 दीनावह अस्मद्यज्ञंप्रतिमापय यत्सुवेयागायोद्यत्सुवे यजमानायतदर्थं आवास्यसुतसोमा-
 ययागार्थंमभिपुतसोमाय दाशुपेहविर्दत्तवते यद्यपीदानीमेवाहूयन्तेदेवाः तथापि पूर्वानुष्ठाना-
 पेक्षयाभाव्यपेक्षयावादाद्युपइत्युच्यते हविर्दानेवायजमानाय तदर्थपूर्व्यपूर्वेभ्योदेवेभ्योहितं पूर्व-
 कालीनंवा तंतुंयज्ञंतनुष्व विस्तारय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

घृतवन्तमुपमासिमधुमन्तंतनूनपात् ।

यज्ञंविप्रस्यमावतःशशमानस्यदाशुपः ॥ २ ॥

घृतहवन्तम् । उप । मासि । मधुह्वन्तम् । तनून्पात् ।
यज्ञम् । विप्रस्य । माहवन्तः । शशमानस्य । दाशुर्पः ॥ २ ॥

हेतूनूपात् तनूनपादाज्यमितिकात्थक्यपक्षे तन्वोगावः भोगानां तासु जायमानत्वात्ता-
ज्यउत्पन्नं क्षीरं क्षीरात्सर्पिरिति आज्यस्य नमृत्वं तद्वान्यज्ञः अग्निपक्षे आपस्तन्वउच्यन्ते ताज्यओ-
पधिवनस्पतयः तेज्योऽग्निरिति नमृत्वं अरणीभ्यामिति भावः एतन्नामक हेअग्ने विप्रस्य मेधा-
विनः शशमानस्य शंसमानस्य त्वांस्तुवतः दाशुर्पोहविर्दत्तवतो मावतो मत्सदृशस्य यजमानस्य
युष्मदस्मद्भ्यां छन्दसितादृश्यदतिवतुष् आसर्वनाम्न इत्यात्वं घृतवन्तं क्षरदाज्योपेतं मधुमन्तं माधुर्यो-
पेतं सोमादिमधुरद्रव्येण तद्वन्तं यज्ञं उपउपेत्य मासि निर्मिमीपे मितो भवसि वा संपूर्तिपर्यन्तं
विद्यसीत्यर्थः मामाने आदादिकः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

शुचिः पावको अद्भुतो मध्वा यज्ञं मिमिक्षति ।

नराशंसस्त्रिरादिवो देवो देवे पुं यज्ञियः ॥ ३ ॥

शुचिः । पावकः । अद्भुतः । मध्वा । यज्ञम् । मिमिक्षति ।

नराशंसः । त्रिः । आ । दिवः । देवः । देवे पुं । यज्ञियः ॥ ३ ॥

देवेषु मध्ये शुचिः शुद्धो दीप्तिर्वा पावकः अन्नस्यापूतस्य शोधयिता अद्भुतः अभूत इव अद्यक्ष-
णे भविता आश्चर्यं भूत इत्यर्थः देवो द्योतनशीलः यज्ञियो यज्ञसंपादनाहं ईदृशो नराशंसः नरैः कर्म-
नेतृभिः ऋत्विग्भिः शंसनीयोऽग्निः दिवो द्युलोकादागत्य मध्वामधुरेण रमेन यज्ञमस्मदीयं त्रिरामि-
क्षति विवारंसमन्तां मिमिक्षि स्वादयतीत्यर्थः यद्वा मधुरेण फलेन त्रिरामि-
क्षति योजयतीत्यर्थः नराशंसो यज्ञ इति कात्थक्यपक्षे यज्ञाभिमानो देवो द्योतमानः द्युलोकादागत्यानुदीयमानः यज्ञं
त्रिरामि-
क्षति अयं नराशंसो देवः त्रिराउपसर्गं वशाद्योग्यक्रियाग्याहारः त्रिवारमागच्छति त्रिरा-
हरति वा फलं अवशिष्टं पूर्ववन्नेयम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

ईळितो अं प्र आवृते ऋचि त्रिमिह प्रियम् ।

इयं हित्वा मनिर्ममाच्छां मुजिहव च्यते ॥ ४ ॥

ईळितः । अग्ने । आ । वह । इन्द्रम् । चित्रम् । इह । प्रियम् ।
इयम् । हि । त्वा । मतिः । मम । अच्छ । सुहजिह्व । वच्यते ॥ ४ ॥

हेअग्ने ईळितः सर्वैःस्तुत्यः इण्नामकस्त्वं इहास्मिन्यज्ञे चित्रं चायनीयं प्रियं प्रीणयिता-
रमस्मानहविःस्वीकर्तुं वापीतियुक्तमिन्द्रं आवहआह्वय हेसुजिह्व घृतपात्रेनशोभनज्वाल इयं
मममतिर्मनसाधनास्तुतिरूपावाक् त्वात्वांअच्छआभिमुख्येनप्राप्तुंवच्यते मतिरेवास्मदीयोच्यते
हिःपूरणार्थः वचेर्यकिं संप्रसारणाच्चेतिपूर्वरूपस्य वाछन्दसीतिविकल्पितत्वादभावेयण् अत्र
पुरोडाशादीडभिमानियज्ञपरतयावाव्याख्येयम्एवमुत्तरत्र यज्ञांगैर्यज्ञसंबन्धिदेवताभिश्चयज्ञएवो-
च्यतइतितत्परत्वेनव्याख्येयम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

स्तृणानासोयतस्तुचोवर्हिर्यज्ञेस्वध्वरे ।
वृजेदेवव्यचस्तममिन्द्रायशर्मसप्रथः ॥ ५ ॥

स्तृणानासः । यतस्तुचः । वर्हिः । यज्ञे । सुहअध्वरे । वृजे ।
देवव्यचःस्तमम् । इन्द्राय । शर्म । सप्रथः ॥ ५ ॥

स्वध्वरेशोभनप्रापणीयाद्यवान्तरयागवतियज्ञेसोमयागे वर्हिर्दर्भान्स्तृणानासः आस्तर-
न्तः यतस्तुचः नियमितजुहादिपान्नाः ऋत्विजेदेवव्यचस्तमं अतिशयेनदेवगापिनं सप्रथः स-
र्वतोविस्तीर्णशर्मस्तुससाधनगृहं इन्द्रायवृजेविवर्जयन्ति संपादयन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी-

विश्रयन्तामृतावृधःप्रयैदेवेभ्योमहीः ।
पावकासःपुरुस्पृहोद्वारोदेवीरसश्वतः ॥ ६ ॥ १० ॥

वि । श्रयन्ताम् । ऋतवृधः । प्रयै । देवेभ्यः । महीः । पावकासः ।
पुरुस्पृहः । द्वारः । देवीः । असश्वतः ॥ ६ ॥ १० ॥

द्वारोदेवीः यज्ञस्यद्वाराभिमानिन्योदेवताविश्रयन्तां विविधंश्रयन्तु विवृताभवन्तु किमर्थंदेवेभ्यः प्रयैप्रयातुं देवानांपापणाय प्रयैरौहिष्यैअव्यथिष्यैइतिनिपातितः कीदृश्यत्ताः ऋतावृधः यज्ञस्यवर्धयिष्यः महीः महत्यः पूज्याः पावकासः शोधयिष्यः पुरुस्पृहः बहुस्पृहणीयाः असश्वतः असज्यमानाः परस्परविप्रकृष्टाइत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथसप्तमी—

आभन्दमानेउपाकेनक्तोपासांसुपेशंसा ।

यह्नीकृतस्यमातरासीदतांवर्हिरासुमत् ॥ ७ ॥

आ । भन्दमाने इति । उपाके इति । नक्तोपासां । सुपेशंसा ।

यह्नी इति । कृतस्य । मातरां । सीदताम् । वर्हिः । आ । सुमत् ॥ ७ ॥

भन्दमाने सर्वैःस्तूयमाने उपाके परस्परसंनिहिते सुपेशसा शोभनरूपे पेशइतिरूपनाम यह्नीमहत्यौ अपत्यरूपेवाप्रतिदिनजापमानत्वात् यहुरित्यपत्यनाम यहुःस्तुरितितन्नामसुपाठा-
त् कृतस्यमातरापन्नस्यनिर्मात्र्यौ ताभ्यांआगमनाद्यज्ञस्यसंपूर्तेर्धंज्ञमातृत्वमुपचर्यते यद्वा अनिरा-
त्रादीनामहोरात्रसाभ्यत्यात् तन्मातृत्वं नक्तोपासा उक्तगुणरिशिष्टेअहोरात्रदेवंतं सुमत् स्वयमेव
अस्माभिरपार्थिते इत्यर्थः यद्वा सुमत् शोभनमनस्के वर्हिगस्तृतंर्धं आगमन्तान्मीदतां उप-
विशतां यद्वा कृतस्येति कर्मणिपठ्यी यज्ञमासीदतां आमाद्यचरार्हिरास्तृतंर्धंस्वयमेवादत्ताम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मन्द्रजिह्वाजुगुर्वणीहोतांगदेव्यांकृवी ।

यज्ञनोपसनामिमंसिध्रमर्द्याद्विष्पृग्भम् ॥ ८ ॥

मन्द्रजिह्वा । जुगुर्वणी इति । होतांग । देव्यां । कृवी इति । यज्ञम् ।

नः । यज्ञनाम् । द्रुमम् । मिध्रम् । अयम् । द्विविष्पृग्भम् ॥ ८ ॥

मन्द्रजिह्वादेवानां मादनज्वालौ जुगुर्वणीधृशृण्वतां स्तुवतां यजमानानां संभकारौ यद्भु-
गन्तात्किपिछान्दसीरूपसिद्धिः वस्मिन्नुपपदे वनतेच्छन्दसिवनसनरक्षिमथामितीत्ययः कवी
मेधाविनौ क्रान्तदर्शिनौ दैव्याहोतारा देवसंचन्विनौहोतारौ अयंचमध्यमस्थानश्चेत्युभौ सिधंफ-
लसाधनभूतं सिधेःस्फायितंचीत्यादिनारक् दिविस्पृशं द्युलोकवासिदेवान्स्पृशन्तं वैर्हविषः स्वी-
क्रियमाणत्वादितिभावः ईदृशेनोऽस्मदीयमिमंयज्ञंअद्ययक्षतां अनुतिष्ठतांपूजयतांवा सम्पद्भिर्वा-
हयतामित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

शुचिर्देवेष्वर्पिता होत्रा मरुत्सु भारती ।
इळा सरस्वती मही वह्निः सीदन्तु यज्ञियाः ॥ ९ ॥

शुचिः । देवेषु । अर्पिता । होत्रा । मरुत्सु । भारती । इळा ।
सरस्वती । मही । वह्निः । सीदन्तु । यज्ञियाः ॥ ९ ॥

शुचिः शुद्धा मरुत्सुविरुद्धलक्षणया अमरणे पुदेवेषु द्योतनशीलेषु स्तोत्रेषु मरुत्सु कृत्विभु-
वा अर्पिता नियता होत्रा होमनिष्पादिका भारती भरतस्यादित्यस्य संचन्विनी द्युस्थानावाक्
तथा इला पार्थिवी प्रेपादिरूपामही महती सरस्वती सरइत्युदकनाम तद्वती स्तनितादिरूपामाध्य-
मिका च वाक् एतास्तिष्ठः विस्थानवाग्भिमानि देवताः यज्ञिया यज्ञार्हाः सत्यः वह्निः स्तीर्णसीदन्तु
उपविशन्तु तिस्र इत्यत्र तिसृष्यो जस इति जस उदात्तत्वमा ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

तन्नं स्तुरीषमद्भुतं पुरुवारं पुरुत्मना ।
त्वष्टा पोषाय विष्वंतु गये नामानो अस्मयुः ॥ १० ॥

तत् । नः । तुरीषम् । अद्भुतम् । पुरु । वा । अरम् । पुरु । त्मना ।
त्वष्टा । पोषाय । वि । स्यन्तु । राये । नामा । नः । अस्मयुः ॥ १० ॥

नः अस्मदर्थं तव तादृशंतुरीयं तूर्णव्यापि अद्भुतं सद्यआविर्भवत् अभूतमिव सत् यद्वा महन्नामैतत् सारतो महत् पुरुवारं बहूनां प्राणिनां अर्थयैव अरं अलंसमर्थं यद्वा पुरुवारं बहुमभूतं च वाशब्दश्चार्थं अरं अलं त्वना आत्मना पुरुबहु क्रियाविशेषणमेतत् ईदृशमुदकं त्वष्टा वृष्ट्यादेः कर्ता त्वष्टृशब्दोयास्केनैवं व्याख्यातः—त्वष्टातूर्णमश्रुतइति नैरुक्तास्तिवेषेवास्याद्दीप्ति-
कर्मणस्त्वक्षतेवास्यात्करोतिकर्मण इति । एतन्नामकोवैद्युतोऽग्निः अस्मयुरस्मान्कामयमानः दे-
वोनः पोषाय अस्मत्पुष्ट्यैराये समृद्धये च नाभानाभौ वृष्टेर्बन्धके मेघस्पनाभिस्थानेव स्थितं उक्-
लक्षणमुदकं विष्पतु विविधंगमयतु पोऽन्तकर्मणि ओतः श्यनीत्योकारलोपः उपसर्गात्सुनोती-
ति पत्वं यद्वा नोनाभा अस्मत्संबन्धियज्ञनाभावोत्तरवेद्यांराये पष्ठर्थे चतुर्थी रायोगवादिधनस्य
पोषायपुष्टये स्थितिरुपसृष्टोविमोचनार्थः उक्लक्षणांशुर्दिमुंचतु ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अवसृजन्नुपत्मनदिवान्यक्षिवनस्पते ।

अग्निर्हव्यासुपूदति देवो देवेषु मेधिरः ॥ ११ ॥

अवसृजन् । उप । त्मना । देवान् । यक्षि । वनस्पते । अग्निः ।

हव्या । सुसूदति । देवः । देवेषु । मेधिरः ॥ ११ ॥

हेवनस्पते वनानां पालक यूपाभिमानि देवाग्ने अवसृजन् स्वैरं वर्तयन् ऋत्विजः स्वस्वकर्म-
सुव्यापारयन् त्वना आत्मना देवान् हविर्भुजः उपयक्षि उपेत्य यज बहुलं छन्दसीति शपोत्तुर् देवो-
द्योतमानः मेधिरामेधावान् अग्निराहवनीयां देवेषु भयेषां मध्ये हव्या हवींषि सुसूदति प्रेरयति स्वी-
करोति पूरक्षरणे बहुलं छन्दसीति शपः भूः सेतोडाटावित्यङ्गमः यद्वा यूपाग्निरेव परोक्षेणोध्य-
ते सोऽग्निर्हवींषि सुसूदती करोति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

पृषुण्वतं मरुत्वं न विश्वदं वायवायवम् ।

साहागायत्रेषं सेहव्यमिन्द्राय कर्तन ॥ १२ ॥

पू॒षण॑स्वते । म॒रुत्व॑ते । वि॒श्वदे॑वाय । वा॒यवे॑ । स्वाहा॑ ।
गा॒यत्र॑दे॒वप॑से । ह॒व्यम् । इन्द्रा॑य । क॒र्त॒न ॥ १२ ॥

पूषण्वते पूष्णातद्वते अनोनुडितिनृ ह्रस्वनुङ्भ्यामनुचितमितुपउदात्तत्वं मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते विश्वदेवाय सर्वदेवसंघाय वायवे गमनशीलाय वायुदेवाय च तथा गायत्रवेपसे वेपइतिरूपनाम गायत्रशब्दइतरसामोपलक्षणः गायत्रं वेपःरूपयस्य तादृशायेन्द्राय हव्यंहविःप्रदानं स्वाहाकर्तन स्वाहाकारं कुरुत ऋत्विजः करोतेर्लोडि तपनपनथनाश्चेतितनवादेशः ॥ १२ ॥

अथवयोदशी—

स्वाहा॑क॒ता॒न्याग॑द्युप॒ह॒व्यानि॑वी॒तये॑ ।
इन्द्रा॑ग॒हि॒श्रु॒धीह॑व॒त्त्वांह॑वन्तेअ॒ध्वरे॑ ॥ १३ ॥ ११ ॥

स्वाहा॑ऽक॒तानि॑ । आ । ग॒हि । उप॑ । ह॒व्यानि॑ । वी॒तये॑ । इन्द्र॑ ।
आ । ग॒हि । श्रु॒धि । ह॑वम् । त्वाम् । ह॒वन्ते॑ । अ॒ध्वरे॑ ॥ १३ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र स्वाहाकृतानि स्वाहेत्येवंपूर्वाकृतिःकरणमुच्चारणं यक्ष्यमाणदेवतानां ताः स्वाहाकृतयः तद्वन्तिहव्यानि हवींषि अत्रप्रयाजेपुषपट्कारप्रदानात्स्वाहाकृतं हविरित्यर्थः तद्धविः उपउपेत्य वीतयेभक्षणाय आगहि आगच्छ गमेच्छान्दसःशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिनानुनासिकलोपः तथा हेइन्द्र आगहि स्तोत्राण्यभिलक्ष्यागच्छ आगत्यहवंअस्मदीयमाह्वानं श्रुधि श्रृणु यतस्त्वां अध्वरे अर्हिसात्वकेयागेहवन्ते आह्वयन्तिऋत्विजः भतः श्रुधि ह्वयेवर्हलंछन्दसीतिसंपसारणम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेष्टकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

प्रतव्यसीमित्यष्टर्चचतुर्थसूक्तदैर्घतमसं तथाचानुक्रान्तम् प्रतव्यसीमशवाग्नेयंनुवन्निष्टवन्मिति तुतदित्युक्त्वात् इदमादिसूक्ताष्टकस्याग्निदेवता अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टान्निष्टुबन्धरिभाषया जगत्यः प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः अग्निष्टोमेआग्निमारुतेशम् इदं सूक्तं जातवेदस्य निविज्जानीयं अथयथेतमितिवर्णहेसूत्रितम्—प्रतव्यसीनव्यसीमापोहिष्टेदिदिमइति । दशरात्र-

स्यप्रथमेऽप्यहनि जातवेदस्यनिविद्धानम् आश्वमेधिकेमध्यमेहनिचनिविद्धानं तथाचाचार्योऽ-
तिदेशेऽपेकाहान्युपसंशस्य तेषुनिविदोदध्यादेवमेवाग्निमारुतइति ।

तत्रप्रथमा—

प्रतव्यसीं नव्यसीं धीतिमग्रये वाचो मति सहसः सूनवे भरे ।

अपां नपाद्यो वसुभिः सह प्रियो होता पृथिव्यां न्यसीददृत्वियः ॥ १ ॥

प्र । तव्यसीम् । नव्यसीम् । धीतिम् । अग्रये । वाचः । मतिम् ।

सहसः । सूनवे । भरे । अपाम् । नपात् । यः । वसुभिः । सह ।

प्रियः । होता । पृथिव्याम् । नि । असीदत् । ऋत्वियः ॥ १ ॥

अहंअग्रये प्रतव्यसीं तवीपसीं अतिशयेनवर्धयित्रीं तवतिवृन्द्यर्थः सौत्रोधातुः अ-
स्मात्तृजन्ताच्छन्दसोतीयशुन् तुरिष्ठेमेयः स्त्वितितृलोपः उान्दसर्ङ्कारलोपः नव्यसीं नवतरां अपू-
र्वाधीति मागलक्षणां उक्कगुणवंकर्मभरे प्रकर्षेण करोमि तथोक्तक्षणां वाचोमतिं स्तुतिरूपक-
र्मभरे कीदृशायाग्रये सहसोचन्द्रस्य सूनवे पुत्राय किंच योऽग्निरपां नपात् तासां नमा अद्भ्योऽप-
धयः ओपधीभ्योऽग्निरित्यग्नेर्नृत्वं अथवा अपां नपात् पितृवैद्युताग्निरूपेण प्रवर्पेत्त्वादिति भावः
तथा प्रियो यजमानस्य प्रीणपितापिपतमोऽस्य होता होमनिष्पादकः सोऽग्निः ऋत्वियः प्राप्त-
काष्ठः प्राप्तप्रदानसमयः मन् पृथिव्यां वेदिदृक्षाणां वसुभिः निवामयोग्यैर्गवादिर्धनैः सह-
सहितो न्यसीदत् नितरां सीदति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

स जायमानः पृमे त्व्यामन्या विग्निर्गमयन्मातरि र्वने ।

अस्य ऋन्वानमिषानमर्पमुज्जमना प्रद्यावांगोचिः पृथिवी अगेचयत् ॥ २ ॥

सः । जायमानः । पृमे । विः । ओमनि । आविः । अग्निः । अज्वत् ।

मातरि र्वने । अस्य । ऋत्वा । समदृधानम्यं । मुज्जमना । प्र ।

द्यावा । गोचिः । पृथिवी इति । अगेचयत् ॥ २ ॥

सपूर्वोक्तोऽग्निः जायमानः अरणीभ्यामुत्पद्यमानः कोष्ठेषुवाप्रादुर्भूतः सन् तदानीमे-
व परमेष्ठल्लेख्योऽपि विविधरक्षणवति वेदिदेशेमातरिश्वनेऽन्तरिक्षसंचारिणेवायवेप्रथममा-
विरभवत् प्रत्यक्षोभूत् त्वमग्नेप्रथमोमातरिश्वनआविर्भवेत्यादिश्रुत्यन्तरपसिद्धेः । वायुसंयोगात्प्र-
ज्वलितइत्यर्थः अथवा मातरिफलस्यनिर्मातरियज्ञेऽश्वसितिचेष्टतइतिमातरिवा यजमानः त-
दर्थं किंच समिधानस्यइंधनैः सम्यग्वर्धमानस्यास्याग्नेः मज्जनाबलनामैतत् बलवता कृत्वाक-
तुनाकर्षणाज्वालनादिव्यापारेण शोचिःद्यावापृथिवी द्यांचपृथिवींचमारोचयत् प्रकर्षेणादीपय-
त् मध्येशोचिःशब्दश्छान्दसः मज्जनाकृत्वासमिधानस्येतिवायोज्यं प्रबलेनसमिन्धनादिव्या-
पारेणसमिन्धमानस्येत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

अस्यत्वेपाअजराअस्यभानवःसुसंदृशःसुप्रतीकस्यसुद्युतः ।
भात्वक्षसोअत्यक्तुर्नसिन्धवोग्रेरेजन्तेअसंसन्तोअजराः ॥ ३ ॥

अस्य । त्वेषाः । अजराः । अस्य । भानवः । सुसंदृशः ।
सुप्रतीकस्य । सुद्युतः । भात्वक्षसः । अति । अक्तुः । न
सिन्धवः । अग्नेः । रेजन्ते । असंसन्तः । अजराः ॥ ३ ॥

अस्यस्तुयमानस्याग्नेः त्वेषाः दीपयः अजराः जरारहिताः अजीर्णाः अविरताइत्यर्थः
नजोजरमरेत्यादिनोत्तरपदाद्युदात्तत्वं तथा सुप्रतीकस्यशोभनमुखस्याग्नेर्भानवोरश्मयः दीमेरुक्-
त्वाद्भविस्फुलिङ्गाववगन्तव्याः तेचसुसंदृशः सुप्रसम्यक्दृष्टारः सर्वतोव्याप्ताइत्यर्थः सुद्युतः सु-
दुसर्वतोद्योतमानाः तथाअस्याग्नेः भात्वक्षसः त्वक्षइतिबलनाम त्वक्षः शर्धइतिबलनाममुपाढाव
भासमानबलाः अकुरितिरात्रिनामैतत् अक्तुः ऊर्म्येतिबलनामसूक्तत्वाद् द्वितीयार्थेमथवा अक्तुज-
गदंजकनैशंतमः अतिअतिक्रम्यसिंघवः स्पन्दमानाः सर्वत्रव्यापुवन्तः असंसन्तः स्वव्यापारेण
स्पन्तः अविरताः अतएवाजराः रश्मयः नरेजन्ते नकंपन्ते दाहपाकादिषु नचलन्तिनचात्यन्ते
वान्येः यद्वा नशब्दोदृष्टान्तवचनः भात्वक्षसः भाएवत्वक्षोवर्त्यस्यतादृशस्यादित्यस्यसिन्धवोन
रश्मयइत्येयथास्पन्दनशीलाः व्यापिन्तः अकुरिति अंजकंतमः अतिक्रम्य यथाअसंसन्तारे-
जन्तेतद्भात्वक्षसोस्याग्नेरुक्तक्षणादीष्योपिसर्वजरेजन्ते कंपन्ते व्यापुवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यमेरिभृगवोविश्ववेदसंनाभापृथिव्याभुवनस्यमज्मना ।
अग्निं तंगीभिर्हिनुहिस्व आदमेय एको वस्वो वरुणो न राजति ॥ ४ ॥

यम् । आ॒र्इ॒रिरे । भृ॒गवः । वि॒श्व॒इ॒वे॒द॒स॒म् । ना॒भा । पृ॒थि॒व्याः ।
भु॒व॒न॒स्य । म॒ज्म॒ना । अ॒ग्निम् । तम् । गीः॒ऽभिः । हि॒नु॒हि॒ । स्वे ।
आ । द॒मे । यः । ए॒कः । व॒स्वः । व॒रु॒णः । न । रा॒ज॒ति ॥ ४ ॥

विश्ववेदसं सर्वधनं वेदइति धननाम वेदः वरिवइतितन्नामसुपाठात् तादृशं यमग्निं भृगवः
भृगुगोत्रोत्पन्नाः पापस्य भर्जकाः पृथिव्यावेद्याः एकदेशे लुक्लशब्दः यद्वा एतावती वै पृथिवीत्यादि-
भृतेः वेद्याः पृथिवीत्वं तस्यानाभानाभौ उत्तरवेद्यां भुवनस्य भूतजातस्य मज्मनावलेन निमित्ते-
न आआभिमुख्येन ईरिरे इरितवन्तः स्थापितवन्तः तमग्निं स्वे स्वकीये दमे गृहे उत्तरवेद्यां गीभिः
स्तुतिभिः आहिनुहिमामुहि हि गतौ वृद्धौ च उतश्च प्रत्ययाच्छन्दसि वा वचनमिति हेतुं गभावः योऽ-
ग्निः एकः मुख्यः सन् एक एव वा वस्वो वसुनः गवादि धनस्य राजति ईश्वरो भवति प्रदातुमिति शेषः
राजतीत्यैश्वर्यकर्मा क्षियति राजतीति तन्नामसुपाठात् तत्र दृष्टान्तः—वरुणो न वारक आदित्य इव
सपथा सर्वस्य ईष्टे तद्वत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

न यो वराय मरुतामिव स्वनः सेने वसुष्टादिव्यायथाशानिः ।
अग्निर्जम्भैस्तिगितैरत्ति भर्वति यो धोन शत्रून् त्सवनान् नृञ्जते ॥ ५ ॥

न । यः । व॒रा॒य । म॒रु॒ता॒म् । इ॒व । स्वनः । से॒ना॒इ॒व । व॒सु॒ष्टा । दि॒व्या ।
य॒था । अ॒शानिः । अ॒ग्निः । ज॒म्भैः । ति॒गि॒तैः । अ॒त्ति । भ॒र्वति ।
यो॒धः । न । श॒त्रून् । सः । व॒ना । नि । ऋ॒ञ्ज॒ते ॥ ५ ॥

योऽग्निर्वराय वरणायनिग्रहायशकोनभवति तत्रदृष्टान्तत्रयमुच्यते—मरुतांस्वनइव स-
 यथाग्राहस्तद्वत् तथासृष्टावैरिक्षयार्थं प्रबलेनाभिसृष्टासेनेवसायथान्यैरनिरोध्यातद्वत् तथा दि-
 व्यादिविभवाअशनिर्यथा पतत्येवननिवार्यते तद्वत् ईदृक्सामर्थ्यमस्तीतिदर्शयति अयमग्निस्ति
 गितैर्निशितैः तीक्ष्णभूतैः अन्त्यविकारश्छान्दसः जंभैः दन्तैः दन्तस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः
 अत्तिअस्मद्विरोधिनोभक्षयति तथाभर्वति हिनस्ति भर्वहिंसायां यास्कस्त्वाह—भर्वतिरत्तिक-
 मेति^१ । यद्यपि अत्तिभर्वत्योरदनमेवार्थः तथापि तदवान्तरभेदोवगन्तव्यः तत्रदृष्टान्तः—योधो-
 न संप्रहर्ताशूरइव सयथा शत्रून् भर्वतिभक्षयति तद्वत् किंच सोऽग्निः वना वनानि वृक्षादिसमू-
 हान्पृजते नितरां प्रसाधयति दहतीत्यर्थः क्रंजतिः प्रसाधनकर्मेति यास्कः ॥ ५ ॥

अथपृष्ठी—

कुविन्नोअग्निरुचथस्यवीरसदसु^१कुविदसुभिःकाममावरत् ।
 चोदःकुवित्तुतुज्यात्सातयेधियःशुचिंप्रतीकंतमयाधियागृणे ॥ ६ ॥

कुवित् । नः । अग्निः । उचथस्य । वीः । असत् । वसुः । कुवित् । वसुःभिः ।
 कामम् । आऽवरत् । चोदः । कुवित् । तुतुज्यात् । सातये । धियः ।
 शुचिंप्रतीकम् । तम् । अया । धिया । गृणे ॥ ६ ॥

अयमग्निर्नोऽस्माकं उचथस्य उचथस्य स्तोत्रस्य कुविद बहुवारंवीः कामयिताअसत्
 भवतु अस्तेर्लेट्यहागमः यद्वा उचथस्य एतन्नामकस्यमहर्षेः गोत्रप्रभवस्यनइतिसंबन्धः तथा
 वसुर्वासायितासर्वेषांवसुस्थानीयोवा वसुभिर्वासयितृभिः धनैःकामंअत्यर्थंअभिमतंवाकुविद
 अतिप्रभूतं आवरत् आवृणोतु अभिमतपदानेनकामंनिवर्तयत्वित्यर्थः वृणोतेर्लेट्यहागमः छा-
 न्दसोविकरणस्यलुक् अयमग्निःचोदः अस्माकंकर्मसुप्रेरकःसन् धियःकर्माणिसातयेलाभाय
 कुविद बहुतुतुज्यात् त्वरयतु प्रेरयत्वित्यर्थः तुजिःप्रेरणार्थः छान्दसःशपः^२लुः शुचिंप्रतीकं शो-
 भनावयवं शोभनज्वालंतमग्निं अयाधिया अनयास्त्वित् रूपयामज्ञयागृणे उच्चारयामि स्तौ-
 मीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

घृतप्रतीकंवक्तस्यधूर्पदमग्निमित्रंनसमिधानऋजते ।

इन्धानोअक्रोविदथेपुदीद्यच्छ्रवणामुदुनोयंसतेधियम् ॥ ७ ॥

घृतमन्तीकम् । वः । कृतस्य । धूःसदम् । अग्निम् । मित्रम् । न ।

समइधानः । ऋजते । इन्धानः । अक्रः । विदथेपु । दीद्यत् ।

शुक्रवर्णम् । उत् । ऊम् इति । नः । यंसते । धियम् ॥ ७ ॥

घृतप्रतीकंघृतोपक्रमं प्रयाजादिप्राज्यैर्हूयमानत्वात् यद्वा प्रवीकयद्गन्दीसज्वालमित्यर्थः
किंभूतं वोयुष्मत्संबन्धिनःकृतस्ययज्ञस्यधूर्पदंधुरिनिर्वहणेसीदन्तं यज्ञनिर्वाहकमग्निमित्रंनमित्रमिव
समिधानः इध्मेर्दीप्यमानः यजमानःऋजते प्रसाधयति ऋजतिःप्रसाधनकर्मा किंच इन्धानः सम्य-
क्दीप्यमानः अक्रःज्वालासमिदादिभिराक्रान्तः अन्यैरनुक्रान्तोवा क्रमेच्छान्दसोऽहः विदथेपु
यज्ञेषुवेदयत्स्तोत्रेषु निमित्तभूतेपुदीद्यत्स्वयंदीप्यमानोऽस्मदीयांधियंप्रज्ञायागादिविषयां
शुभ्रवर्णा निर्मलांज्योतिष्टोमादिकर्मवाउदुयंसते उद्योतयत्येव यमेर्लेट्यडागमः सिप् उशब्दो-
वधारणे धीरितिकर्मनाम धीःशमीतितन्नामसुपाठात् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

अप्रयुच्छन्प्रयुच्छद्भिरग्नेशिवेभिर्नःपायुभिःपाहिशमैः ।

अदब्धेभिरदृपितेभिरिष्टेनिमिषद्भिःपरिपाहिनोजाः ॥ ८ ॥ १२ ॥

अप्रयुच्छन् । अप्रयुच्छत्भूतिः । अग्ने । शिवेभिः । नः । पायुर्भूतिः ।

पाहि । शमैः । अदब्धेभिः । अदृपितेभिः । इष्टे । अनिमिषत्भूतिः ।

परि । पाहि । नः । जाः ॥ ८ ॥ १२ ॥

हेअग्नेअप्रयुच्छन् अस्मास्वममाद्यन्मुच्छप्रमादे अविच्छिन्नप्रवृत्तिःसन् अप्रयुच्छ-
द्भिः अप्रमाद्यद्भिःअनवधानरहितैः शिवेभिः यद्यकल्प्याणैःशमैः सुखकरैः पायुर्भूतिरक्षणप्र-
कारैर्नोस्मान्पाहिरक्ष किंच हेइष्टेसर्वैःएषणीय अग्ने जाःजायमानः अस्माभिर्दीप्यमानःसन्अ-
दब्धेभिरर्हसितैः अदृपितेभिः केनचिदप्यपरिभूतैः दृष्टंपउत्कृष्टेनौदादिकः अनिमिषद्भिः नि

मेषरहितैः अनलसस्वभावैः ईदृशैर्लक्षणैर्नोऽस्मान्परि परितः पाहिपालय यद्वा उपर्युपरिजायन्तइ-
तिजाः नोजाः अस्मत्संबन्धिनीः पुत्रपौत्रादिरूपाः प्रजाः परिपाहि परिवोरक्ष न केवलमस्मान्
किंतु अस्मत्पुत्रपौत्रादीनपिरक्ष ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

एतिप्रहोतेतिसप्तर्षिचमसूक्तं दैर्घ्यतमसंजागतं पूर्वत्राग्नेयंतुतदित्युक्तत्वात् इदमप्याग्नेयं त-
थाचानुक्रमणिका—एतिप्रसप्तजागतमिति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोगशुक्तः ।

तत्रपथमा—

एतिप्रहोताव्रतमस्यमाययाध्वार्द्धधानः शुचिपेशसंधियम् ।
अभिसुचः क्रमते दक्षिणावृतो या अस्य धामप्रथमं हनिंसते ॥ १ ॥
एति । प्र । होता । व्रतम् । अस्य । मायया । ऊर्ध्वाम् । दधानः ।
शुचिपेशसम् । धियम् । अभि । सुचः । क्रमते । दक्षिणाऽवृतः ।
याः । अस्य । धाम । प्रथमम् । ह । निंसते ॥ १ ॥

अयं होता होमनिष्पादकोऽध्वर्युरस्याग्नेर्व्रतं हविःप्रदानादिरूपं कर्मकर्तुमायया कर्त-
व्यविशेषप्रज्ञायुक्तः सन्प्रैति प्रकर्षेण गच्छति होतुं मायेति प्रज्ञानाम मायावयुनमितितन्नाम-
सुपाठात् कीदृशोऽयं ऊर्ध्वा उपर्यात् ऊर्ध्वा शुचिपेशसं शोभनरूपोपेतां पेशइतिरूपनाम धि-
यं प्रज्ञादधानः धारयमाणः आचतुर्थात्कर्मणोभिसमीक्षयेतेदं करिष्यतीत्युक्तत्वात् आगत्य च
दक्षिणावृतः प्रादक्षिण्येन वर्तमानाः सुचः जुह्वादीः क्रमते गृह्णाति कीदृशः सुचः याः प्रथमं पात्रा-
सादनकाले अस्याग्नेर्धामस्थानं निंसते निंसचुं वने इति धातुः चुं वन्ति भजन्त इत्यर्थः प्रथममनुष्ठेयक्रमं
बुद्ध्या प्रैति पश्चात्सुचः क्रमते इत्यर्थः हशब्दः प्रसिद्धौ यद्वा होता देवानामाह्वाताय मग्निः अस्य यजमा-
नस्य व्रतं कर्मज्योतिष्टोमादिप्रज्ञाविशेषेण युक्तः सन् एति यज्ञदेशं प्रत्यागच्छति कीदृशोऽयं ऊर्ध्वा-
ऊर्ध्ववर्तिशुचिपेशसं शोभनरूपोपेतां धियं ज्वालाचलनादिरूपं कर्मदधानो धारयमाणः आगत्य च
दक्षिणावृतः उक्तलक्षणाः सुचः घृतपूर्णाः जुहूपभृदादिकाः अभिक्रमते आक्रमते घृतं स्वीक-
तुं ज्वालाः प्रसर्पन्तीत्यर्थः याः सुचः प्रथमं पूर्वहविरासादनकाले अस्याग्नेर्धामस्थानं वेदित-
क्षणीं निंसते चुं वन्ति प्राप्ताः हशब्दः प्रसिद्धौ णिसिचुं वने अदादित्वाच्छपोलुक् इदित्त्वानुम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒सी॒मृत॒स्य॒दो॒हना॑अ॒नूप॒त॒यो॒नै॒दिव॒स्य॒स॒द॒ने॒परी॑वृ॒ताः ।

अ॒पामु॒प॒स्थे॒विभृ॑तो॒यदा॒वस॒दध॑स्त्व॒धाअ॒ध॒य॒द्याभि॒री॒य॒ते ॥ २ ॥

अ॒भि । ई॒म् । ऋ॒त॒स्य॑ । दो॒हना॑ । अ॒नूप॒त॒ । यो॒नौ । दे॒व॒स्य॑ ।

स॒द॒ने । प॒रि॒वृ॒ताः । अ॒पाम् । उ॒प॒स्थे॑ । वि॒भृ॒तः । यत् । आ ।

अ॒व॒सत् । अ॒ध॒ । त्व॒धाः । अ॒ध॒य॒त् । या॒भिः । ई॒य॒ते ॥ २ ॥

ऋतस्योदकस्यदोहनाः घासायोनौ उत्पत्तिस्थाने देवस्यसदने घोवमानस्यादित्यस्यस्थाने परीवृताः तद्रश्मिभिः परिवोद्यावाः सत्यः ईमेनमग्निं अभ्यनूपत अभिनवाभवन्ति आभवनत्येवस्तूयन्ते वा कदेत्यत आह—यत् यदा अपामुपस्थे उदकानामुत्सङ्गे अन्तः विभृतः विशेषेण ताभिर्धार्यमाणः सन् आवसत् आक्रम्य निवसति अयमग्निः तदानीमित्यर्थः अधाधुनास्वधाः अमृतोपमाः अपः अधयत् पिवति सर्वोलोकः ताविशेष्यन्ते याभिः सह ईयते अयमग्निः संगच्छते वा भूमि ता अधयत् विद्युदायना उदकानि जगतापयत इत्यग्नेः स्तुतिः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यु॒यू॒प॒तः॒स॒व॒य॒सा॒तदि॒हपुः॑स॒मा॒न॒म॒र्थं॒वि॒तरि॑त्र॒तामि॒थः ।

आ॒दी॒भ॒गो॒न॒ह॒व्यः॑स॒म॒स्म॒दा॒वो॒ह्नुर्न॑र॒श्मी॒न्स॒म॒यं॒स्तु॒सार॑र॒थिः ॥ ३ ॥

यु॒यू॒प॒तः । स॒व॒य॒सा । तत् । इ॒त् । व॒पुः । स॒मा॒न॒म् । अ॒र्थम् ।

वि॒तरि॑त्र॒ता । मि॒थः । आ॒त् । ई॒म् । ज॒गः । न । ह॒व्यः । स॒म् ।

अ॒स्मत् । आ । वो॒ह्नुः । न । र॒श्मी॒न् । स॒म् । अ॒यं॒स्तु॒ । सा॒र॒थिः ॥ ३ ॥

सवयसासमानवयस्कौ वयश्चाब्देन सामर्थ्यं लक्ष्यते समानसामर्थ्यौ तदिह तदानीमेव यदा प्रवृत्तौ भवति तदानीमेव समानमर्थं समानप्रयोजननिष्पत्तिं मिथः प्रत्येकं वितरित्रताभ्यां तस्मै होत्रध्वयं वपुः अग्नेः शरीरं युयूपतः स्वस्वव्यापारेण मिश्रयितुमिच्छतः प्रैषानन्तरं व्याप्तिपादो होतुर्व्यापारः वषट्कारानन्तरं होमोऽध्वर्योरिति विभागः अत्रेदमनुमंथेयं—सवयसा समानवयस्कौ मिथः प्रत्येकं समानं प्रयोजनं सुखप्राप्तिं विवरित्रता विशेषेण तस्मिन्निच्छन्तौ तस्मै ईदृगन्ताच्च तद्विरिदाधर्त्यादौ निपात्यते दिवचनस्याकारः जायापनीवद्भृशः तदेव परस्परं गरीरं

युयूषतः मिश्रयितुमिच्छतः परस्परमालिङ्गतः तद्वदग्निं साकं होत्रध्वर्यूयुषतः आदीं अनन्त-
रमेव हव्यः आहवनीयोऽग्निः सारथिः सरणशीलः सारथिवद्यज्ञात्मकस्य रथस्य निर्वाहको वा
सन् अस्मत् अस्माकं संबन्धिनोरग्नीन् रश्मिव दायता घृतधाराः आसर्वतः समयंस्त सम्य-
क्स्वीकरोति तत्र दृष्टान्तद्वयमुच्यते—भगोन सर्वैः सेवनीय आदित्य इव स यथा सर्वतः पूजा-
मादत्ते तद्वत् सारथिः रथस्य यन्ता वोढुर्वाहकस्याश्वदेः रश्मोन् प्रग्रहानिव तान्यथा स्वीक-
रोति तद्वदयमग्निरपि हवींषिसमयंस्ता ३ ॥

अथ चतुर्थी—

यमां द्वासवयसा सपर्यतः समाने योना मिथुना समोकसा ।
दिवान नक्तं पलितो युवाजनि पुरुचरन् अजरो मानुपायुगा ॥ ४ ॥
यम् । ईम् । द्वा । सऽवयसा । सपर्यतः । समाने । योना । मिथुना ।
सम् । ओकसा । दिवा । न । नक्तम् । पलितः । युवा । अजनि ।
पुरु । चरन् । अजरः । मानुपा । युगा ॥ ४ ॥

यई एनमग्निं द्वा द्वौ सवयसा समानवयस्कौ समानसामर्थ्यौ वा समाने योना योनौ फ-
लस्योत्पत्तिस्थाने यज्ञे वर्तमानौ मिथुनादपतोऽव एककार्योद्युक्तौ समोकसा समाननिवासौ
देवयजनस्थानौ ईदृशौ होत्रध्वर्यु सपर्यतः पूजयतः स्तुत्याहविः प्रदानेन च प्रीणयतः कदेत्याह—
दिवान अहनीव नक्तं रात्रावपि सर्वदेत्यर्थः एवं पूज्यमानोऽग्निः पलितः पूर्वमंगारावस्थायां जी-
र्णोऽपि समिधनानन्तरं युवावरूपाः तेजसा सर्वस्य मिश्रयितावा अजनि जायते एवं जातोऽर्थ-
मानुषा युगा मनोःसंनन्धीनियुगानि जायापतिरूपाणि होत्रध्वर्युरूपाणि वोद्दिश्य पुरुचरन्
बह्वाज्यादिकं भक्षयन् अजरः अजीर्णः जरारहितो वर्तते ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

तमां हि न्वन्ति धीतयो दशत्रिंशो दिवं मर्ता स ऊतये हवामहे ।
धनोरधिप्रवत आसक्तं वत्यभिः प्रजन्निर्वयुना न वाधित ॥ ५ ॥

तम् । ईम् । हिन्वन्ति । धीतर्यः । दश । त्रिशः । देवम् । मर्तासः ।
ऊतये । हवामहे । धनोः । अधि । प्रवतः । आ । सः । ऋण्वति ।
अभिव्रजन्तुभिः । वयुना । नवा । अधित ॥ ५ ॥

देवं द्योतमानं तमीमेनमग्निं दशधीतयः दशसंख्याकाअंगुलयः त्रिशः त्रिशः परस्परवि-
स्मिताः हिन्वन्ति प्रीणयन्तिमथनकाले तथाभर्तासोमनुष्यावर्यं यजमानाः ऊतयेरक्ष-
णाप हवामहे आह्वयामः कोऽस्यविशेषइतिउच्यते अयमग्निः धनोर्धनुषःसकाशाव प्र-
वतः आ प्रकर्षेणगच्छतोवाणानिव तान्यथाशत्रोरुपरिमुंचन्ति आइत्युपमार्थं तद्वत् सोऽग्निःध-
नुःस्थानीयाजिजशरीरसकाशाव प्रवतः प्रकृष्टवेगवतोरमीन् ऋण्वति गमयति रिविर्गत्यर्थः
अत्रान्तर्भावितपण्यर्थोयं इदित्वाञ्जुम् छान्दसरेफस्यसंप्रसारणं अधिशब्दोऽनर्थकोधात्वर्थमा-
मात्रानुवादी किंच एवंप्रवृद्धोऽग्निः अभिव्रजद्भिस्तुष्ठानार्थं अभितःसंचरद्भिः ज्ञेयमर्थमभि-
गच्छद्भिर्वा तदर्धैरनवानि नूतनानि वयुना वयुनानि प्रज्ञानानि अनुष्ठानविषयाणि अधि-
तधारयति ज्ञापयतीत्यर्थः यद्वा अधिव्रजद्भिः आभिमुख्येनगच्छद्भिः होत्रादिभिः क्रियमाणा-
नि नवा नवानि वयुनानि प्रज्ञाविशिष्टानिस्तोत्रादीनि अधित धत्ते धात्रश्छान्दसेलुङ्गिस्थाघो-
रिच्चेतीत्वं उत्तरस्यसिचःकित्वं ह्रस्वाङ्गादितिसलोपः ॥ ५ ॥

अथपरी-

त्वंसमेदिव्यस्पर्शसित्वं पार्थिवस्य पशुपाइव त्मना ।
एनीत एते बृहती अभिश्रिया हिरण्ययी वक्करी चर्हि राशाते ॥ ६ ॥

त्वम् । हि । अग्ने । दिव्यस्यं । राजसि । त्वम् । पार्थिवस्य । पशुपाः इदं ।
त्मना । एनी । इति । ते । एते । इति । बृहती । इति । अभिश्रिया ।
हिरण्ययी । इति । वक्करी । इति । चर्हिः । आशाते । इति ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं दिव्यस्यदिविप्रवस्य देवादेर्विद्युत्तमना बृहत्वादेवांराजसिर्हंग्रिपे ऐश्वर्यं नामैव च-
धार्गार्थिवस्य पृथिवीचं वन्निनः मनुष्यादेः राजसि ईश्वरोऽभवसि किमन्यत्वं ज्ञेयमेतत्पाह-मना आ-
त्यनैव स्वसामर्थ्येनैव तत्र दृष्टान्तः-पशुपाइव पशुपाङ्कोषपास्वसामर्थ्येनैव पशूनां निरोधनिर्गम-

नादिव्यापारेषु समर्थो भवति तद्वत् एतद्वृष्टान्तेन अत्यन्तस्वातन्त्र्यमुक्तं भवति किंच यस्मादेवं तस्मात्ते
तव बर्हिर्यज्ञं एतेषां सिद्धे एनी एतवर्णेश्च मे यावापृथिव्यौ आशाते अश्रुवाते व्याप्तुतः वर्णादनुदात्ता-
दिति ङीप् तकारस्य नः कीदृश्यौ ते बृहती महत्यौ अतिविस्तृते अभिश्रियाप्राप्तैश्वर्ये अभितः सर्व-
तो वा हिरण्ययो हितरमणीये वकरी अतिकुशलं शन्दयन्त्यौ वचेर्वनिपि वनोरचेति ङीप् रेफौ छा-
न्दसंकुत्वं वकि कौटिल्ये इत्यस्माच्छान्दसो नुमभावः ईदृश्यौ यावापृथिव्यौ बर्हिर्श्रुवाते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

अग्ने जुषस्व प्रतिहर्य तद्दृचो मन्द्रस्वधा वक्रतं जातसुक्रतो ।
यो विश्वतः प्रत्यङ्मुसि दर्शतो रण्वः संदृष्टौ पितुर्मा ईव क्षयः ॥ ७ ॥ १३ ॥

अग्ने । जुषस्व । प्रति । हर्य । तत् । वचः । मन्द्र । स्वधा वः ।
वक्रतं जात । सुक्रतो इति सुक्रतो । यः । विश्वतः । प्रत्यङ् ।
असि । दर्शतः । रण्वः । समदृष्टौ । पितुर्मान ईव । क्षयः ॥ ७ ॥ १३ ॥

हे अग्ने जुषस्व तेवस्व हविः प्रीतो भव वास्तुत्या किंच वत्तादृशं पियकरं वचः वाग्रूपं स्तोत्रं
प्रतिहर्य पुनः कामयस्व हे मन्द्र मादनशीलं स्तुत्यवा हे स्वधा वः हविर्लक्षणान्न वन् हे कृतजात यज्ञा-
र्थमुत्पन्न हे सुक्रतो शोभनकर्मन् शोभनप्रज्ञता य ईदृशत्वं विश्वतः सर्वस्य स्थावरजंगमस्य ज-
गवः प्रत्यङ्मुसि अभिमतः अनुकूलोसि न पराङ्मुख इत्यर्थः तथा दर्शतः दर्शनीयः सर्वैः किंच संदृ-
ष्टौ सम्यग्दर्शने रण्वः रमणशीलः रमयितावा भवसि सर्वस्य यद्वा तव संदृष्टौ सत्यां सर्वो जनः क्षयो
निवासवान् भवति तत्र दृष्टान्तः—पितुर्मानिव अतिप्रभूतान्न स्वामी यथा सर्वैर्वैस्तन्यो गन्तव्यश्च भ-
वति तद्वत् ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयोऽष्टकः ॥ १३ ॥

तं पृच्छतेति पंचर्षपंचमं सूक्तम् अत्रानुक्रमणिका—तं पृच्छत पंचां त्यात्रिष्टुवि वि दीर्घतमा ऋ-
षिः पूर्वत्राग्नेयंतु तदित्युक्त्वादिदमप्याग्नेयं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुप् तन्परिभाषया जगत्यः प्रा-
तरनुवाकाभिनशस्त्रयोरस्य विनियोग उक्तः ।

तत्रप्रथमा—

तंपृच्छतासजगामासर्वेदुसचिकित्वाँईयतेसान्वीयते ।

तस्मिन्तस्मिन्प्रशिपस्तस्मिन्निष्ठयःसवाजस्यशर्वसःशुष्मिणस्पतिः॥१॥

तम् । पृच्छत । सः । जगाम । सः । वेद । सः । चिकित्वान् । ईयते ।
 सः । नु । ईयते । तस्मिन् । सन्ति । प्रशिपः । तस्मिन् । निष्ठयः । सः ।
 वाजस्य । शर्वसः । शुष्मिणः । पतिः ॥ १ ॥

हेयजमानाः तमग्निं पृच्छत यत् स्वर्गादिविषयं प्रष्टव्यमस्ति तत्तस्यैव प्रष्टव्यमस्ति तस्यैव
 प्रष्टव्यत्वेति शयमाह—सजगामससर्वव्रगच्छति अतएव सवेदसच प्रष्टव्यं जानाति किमिदं साधार-
 ण्येन नेत्याह—सचिकित्वान् स एव चेत्तनावान् सविगेपन्न इत्यर्थः स एव ईयते ज्ञेयस्य काशं गच्छति
 पुनर्गतिरेव विशेष्यते सः सोऽग्निरेव नु क्षिप्रं ईयते यद्यजमानस्य ज्ञेयमस्ति तमर्थं ज्ञातुं शीघ्रमे-
 व गच्छतीत्यर्थः यद्वा ज्ञानार्थं ईयते सेव्यते तथा शीघ्रं अनुसेव्यते यस्मादयमुक्तरूपः तस्मात्तमेव
 पृच्छतेत्यर्थः तत्रापेक्षिताः कामाः सन्वीत्याह तस्मिन्नग्नौ प्रशिपः प्रशासनानि नियमनसाम-
 ध्यानि संति असाध्यं नियम्यापि साधयितुं शक्नोतीत्यर्थः किंच तस्मिन्नेवाग्नौ इष्टयष्टव्याभो-
 गाः सर्वफलसाधकायागावा संति किंच सोऽग्निर्वाजस्य अन्नस्य श्वसो बलस्य च पतिः षाटपि-
 ता दाता किंच शुष्मिणो बलवतो राजा देरपि पतिः स्वामी यस्मादयं महानुभावः तस्मात्तमेव पु-
 न्नापुनरुपास्यं साधयतेति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमितृच्छन्ति न सिमो विपृच्छति स्वेनेव धीरो मनसा यदग्रभीत् ।
 न मृष्यते प्रथमं नापरे चोस्य कत्वा स च ते अप्रदृष्टपितः ॥ २ ॥

तम् । इत् । पृच्छन्ति । न । सिमः । वि । पृच्छति । स्वेन इदम् ।
 धीरः । मनसा । यत् । अप्रभीत् । न । मृष्यते । प्रथमम् । न ।
 अपरम् । वचः । अस्य । कत्वा । स च ते । अप्रदृष्टपितः ॥ २ ॥

पूर्वमग्निं पृच्छतेत्युक्तं अत्र तु सोऽनुनयेन प्रष्टव्य इत्याह—तमिव तमेवाग्निं पृच्छन्ति स तु नान्यं पृच्छति प्रश्नसमयेऽपि सिमः सर्वजनो न विपृच्छति विपरीतं न पृच्छति पृष्टोऽपि धीरो धीमानयं स्वेनेव मनसा इव शब्द एवार्थे स्वकीययैव बुद्ध्या यत्तत्कार्यं अग्रभीतं वदामीत्यादत्ते तदेव प्रतिब्रूते न तु प्रश्नानुकूलं स्वतंत्रेश्वर इत्युक्तं भवति यद्वा प्रष्टा धीरो धीमानस्वेनेव स्वेन मनसा वाचा वाच्यं विचार्य यदग्रभीतं यद्वाक्यं वक्तव्यत्वेन स्वीकुर्यात् तदेवाग्निं पृच्छति न तु बहुभाषत इत्यर्थः परवाक्यात् सत्त्वमाह—अयमग्निः प्रथमं वचः स्ववाक्यात् पूर्वभावि वचनं न मृष्यते न सहते तथा अपरं वचः स्वोक्त्यनन्तरभावि प्रतिवचनं न मृष्यते यस्मादयमेवं विधः तस्मादप्रदृषितः अप्रदृष्टः यद्वा तेन शिक्षितः अनुदण्डः सर्वलोकेः अस्मिन् हानुभावात्स्याग्नेः ऋत्वाऋतुनारक्षणादिकर्मणात्सहस्रवते संगच्छते जीवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तमिदं च्छन्ति जुह्वं १ स्तमर्वती विश्वान्येकः शृणवद्वचांसि मे ।

पुरुषैः पस्ततुरिर्यज्ञसाधनोच्छिद्रोतिः शिशुरादत्तं संरभः ॥ ३ ॥

तम् । इत् । गच्छन्ति । जुह्वः । तम् । अर्वतीः । विश्वानि । एकः ।

शृणवत् । वचांसि । मे । पुरुषैः । ततुरिः । यज्ञसाधनः ।

अच्छिद्रोतिः । शिशुः । आ । अदत्त । सम । रभः ॥ ३ ॥

जुह्वः अस्मदीया जुहूपभृदादयः तमिव तमेवोद्दिश्य आत्मा पूर्णाः सत्यो गच्छन्ति प्रीणयितुं यद्वा हूयन्त इति जुह्वः आहुतयः सोमादिरूपाः अथ वा जुह्वादिपुंस्थितान्याज्यान्यपि आश्रयाश्रयिणोरभेदेन जुह्व इत्युच्यन्ते मन्त्राः क्रोशन्तीति वत् ता अपि तमेव गच्छन्ति अस्त्य सर्वदेवतात्मकत्वात् अत्रैवेतरदेवतार्थमपि हूयमानं चेति भावः किंच अर्वतीः प्राप्तिमत्यः स्तुतयः तमिव तमेवाग्निं गच्छन्ति सर्वदेवतात्मकत्वादेव स एव एकोयमग्निः विश्वानि मे मदीयानिवचांसि स्तोत्ररूपाणि शृणवत् शृणोति अग्नेः सर्वदेवतात्मकत्वं तैत्तिरीया आहुः—ते देवा विभ्यतोऽग्निं प्राविशन् तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवतेति । तथात्रैव परस्तादाग्रास्यते—त्वमग्ने वरुणो जायसे यत्त्वं मित्रं इत्यादिकोऽस्य विशेष इत्युच्यते पुरुषैः बहुषैः भाक् यद्वा बहुषेपणः सर्वस्याज्ञापयितेत्यर्थः ततुरिः तारयि-

ता तरेतरेन्तर्पर्यथादाहममहनइति किन्प्रत्ययः बहुलं छन्दसीत्युत्वं यज्ञसाधनः यज्ञसाधकः अद्र्य-
धीनत्वाद्यज्ञस्य अविच्छिन्नोतिः अविच्छिन्नरक्षणः शिशुः शिशुवत्प्रियकारी शोचयितावाशशृणां
एवंभूतोऽग्निः संरभः यज्ञादिसंरम्भवान्सन् आदत्तआदत्ते हविरादिकंस्वीकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उपस्थायं चरति यत्समारतसद्योजातस्तत्सारयुज्येभिः ।

अभिश्चान्तं मृशते नान्द्ये मुदे यदा गच्छन्त्युशतीरपिष्ठितम् ॥ ४ ॥

उपस्थायं । चरति । यत् । समारत । सद्यः । जातः ।

तत्सार । युज्येभिः । अभि । श्वान्तम् । मृशते । नान्द्ये । मुदे । यत् ।

ईम् । गच्छन्ति । उशतीः । अपिष्ठितम् ॥ ४ ॥

यद्यदा अर्ध्वरूपस्थायं चरति उपस्थायोपस्थायानुविष्ठति उत्पत्यनुकूलव्यापारं करोति
कदेत्याह यत्समारत समगच्छत मथनेनाविरभवत् समोगम्यच्छीत्यर्तेरात्मनेपदम् सद्यस्तदानीये-
वजातउत्पन्नः सन् युज्येभिर्घोकुं संबद्धं समर्थैः फलैर्मिश्रयितुमर्हं स्तेजोभिर्वायुक्तः सन् तत्सार
अरण्योर्गृहः सन् चचार यद्वा युज्येभिश्चैः जातमात्र एव सर्वत्रसंचचार त्सरच्छद्मगतौ लि-
टिणलिरूपं एवं प्रवृद्धोऽयं श्वान्तं शान्तं वायजमानं नान्द्येनन्दीयेकर्मणि निमित्तभूते सति मु-
दे तस्य संतोषाय अभिमृशते अभिमर्शनं करोति फलप्रदानेनेति भावः यथालोके गुवादिः श्रान्तं
शिष्पादिकं स्पृशति तद्वत् कदेति चेत् उच्यते यद्यदा अपिष्ठितं व्याप्य वर्तमानं ईदृशमग्निं उशतीः
कामयमानाः आज्यधाराः स्तुतयो वा गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति तदा अभिमृशते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

स ईमृगोऽप्यो वनगुरुपत्वच्युपमस्यां निधायि ।

व्यब्रवीद्वयुना मर्त्येभ्योऽग्निर्विद्वान् क्रतुचिद्विसृत्यः ॥ ५ ॥ १४ ॥

सः । ईम् । मृगः । अप्यः । वनगुरुः । उप । त्वचि । उपमस्याम् ।

नि । धायि । वि । अब्रवीत् । वयुना । मर्त्येभ्यः । अग्निः । विद्वान् ।

क्रतुः चित् । हि । सृत्यः ॥ ५ ॥ १४ ॥

सईसएवाग्निः उपमस्यां उपमायां उपमास्पदायां त्वचि ओषध्यादिभिराच्छादितायां
वेद्यां उपनिधायि उपस्थाप्यते उत्तरत्रोपभोगाय कीदृशः सष्टगोमार्जयिता अन्वेषणशीलो वा
मृगोमोष्टेर्गतिकर्मण इति यास्कः । अप्यः आप्योगन्तव्यः अपः कर्मतत्रसाधुर्वा वनगुः वनगामी
ऋच्छतेर्गमेधेदं रूपं यद्वा गमेरेव उपपदस्य रुडागमश्छान्दसः एवंभूतोऽग्निर्मर्त्येभ्यो मरणधर्मे-
भ्यो योजमानादिरूपेभ्यो वयुना वयुनानि प्रज्ञानानि अनुष्ठेयज्ञानानि व्यब्रवीत् विशेषेण ब्रवी-
ति उपदिशति वयुनमिति प्रज्ञानानाम् वयुनमभिरूप्येति तन्नामसुपाठात् ईदृक्सामर्थ्यमस्तीति दर्शयति
अयमग्निर्विद्वान्सर्वज्ञः ऋतचिद यज्ञस्योदकस्य वाचेति ताज्ञाता सत्यः सत्क्रियमाणं क-
र्म तत्र साधुः सत्सु भवो वा सत्फलं तदर्हतीति वासम्यक् फलप्रद इत्यर्थः यस्मादयमुक्तसामर्थ्यो-
पेतः तस्मात्प्रज्ञोपदेशो युक्तः हि शब्दः प्रसिद्धौ ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

त्रिमूर्धानमिति पंचर्षपठं सूक्तं दैर्घ्यतमसं आग्नेयं पूर्वशाग्नेयं तु तदित्युक्तत्वात् त्रिमूर्धानमि-
त्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाभिवनशस्त्रयोः त्रैष्टुभे छन्दसि इदमादि सूक्तत्रयस्य विनियोगः
अथैव स्यादिति त्वण्डे सूत्रितम्—त्रिमूर्धानमिति त्रीणीति ।

तत्रमथमा—

त्रिमूर्धानं सप्तसरं शिमं गृणीये नूनमग्निं पित्रोरुपस्थे ।

निपत्तमस्य चरतो ध्रुवस्य विश्वा दिवो रोचुनापप्रिवांसम् ॥ १ ॥

त्रिऽमूर्धानं । सप्तसरं शिमं । गृणीये । अनूनम् । अग्निम् । पित्रोः ।

उपस्थे । निऽसत्तम् । अस्थः । चरतः । ध्रुवस्य । विश्वा । दिवः ।

रोचना । आपप्रिऽवांसम् ॥ १ ॥

अनयाग्निर्यज्ञरूपेण स्तूयते त्रिमूर्धानं सवनत्रयरूपमूर्ध्वत्रयोपेतं द्वित्रिभ्यां पादन्मूर्धं सुब-
हुमीहावित्पुत्तरपदान्तोदात्तत्वम् किंच सप्तसरं नियामकसप्तच्छन्दोपुक्तं अनूनं अविकलं सं-
पूर्णं कलं अग्निं अग्निसाध्यं अद्वन्नादिगुणयुक्तं वा पित्रोरुपस्थे यावापृथिव्यो रत्सगे निषत्तं निषण्णं

मध्येवर्तमानमित्यर्थः भूमिस्थद्रव्येण द्युलोकस्थदेवताभिश्चसाध्यत्वादितियावत् किंच ध्रुवस्य निश्चलस्य चरतः हविर्भक्षयतोऽस्याग्नेः संबन्धिनं यज्ञं दिवः द्युलोकादगगतानि विश्वानि रोचनानि देवविमानानि आपमिवांसं सर्वतः पूरयितारं गृणीषे गृणीहि स्तुहि यद्वा अयमग्निरेवोच्यते त्रिमूर्धानं मूर्ध्वदक्षित्यन्तरिक्षद्युलोकाख्यस्थानत्रयोपेतं लोकत्रयव्याप्तमित्यर्थः गार्हपत्यादिस्थानत्रयवर्तिनं वा सप्तरश्मिं सप्तज्वालं अनूनं अन्यूनं पित्रोर्द्याव्यापृथिव्योरुपस्थे उत्तंगे निषत्तं न सत्त निषत्तेति निपातनान्निष्ठानत्वाभावः निषण्णं आपमिवांसं सर्वतः पूरयन्तं कामानां उक्तलक्षणविशिष्टमग्निं गृणीषे गृणीहि स्तुहि किंच चरतः सर्वत्रज्वालाभिर्गच्छतः ध्रुवस्य धृतत्वादविचलितस्य दिवोद्योतमानस्यास्याग्नेर्विश्वासर्वाणि रोचनारोचमानानि ते जांसि सर्वत्र व्याप्नुवन्तीति शेषः ईदृशमग्निं स्तुहीत्यन्तरात्मनः प्रेषः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उक्षामहँ अभिवक्ष एने अजरं स्तस्यावित ऊंति ऋष्वः ।

उर्व्याः पदो नि दधाति सानौ रिहन्त्यूधो अरुपासो अस्य ॥ २ ॥

उक्षा । महान् । अभि । ववक्षे । एने इति । अजरः । तस्यौ ।

इतः ऊंतिः । ऋष्वः । उर्व्याः । पदः । नि । दधाति । सानौ । रिहन्ति ।

ऊधः । अरुपासः । अस्य ॥ २ ॥

उक्षासेका फलप्रद इत्यर्थः अतएव महान् महिम्ना स्वरूपेण उद्धतवृषभसदृशो यमग्निः १-
नेपावापृथिव्या अभि अभि क्रम्य व्याप्य ववक्षे ब्रह्मति व्यामोतीत्यर्थः ब्रह्मतेऽंति उच्छान्तः श्रुतः
लोपस्त आत्मानेपेद्व्यतितलोपः सिद्धहुलमितितिष् वृष्ट्यादिप्रदानेन हविर्वहनेन च लोकद्वय-
वासिनो देवान् ननु ज्वांश्चरक्षतीत्यर्थः किंचायं अजरः जरारहितः ऋष्वः महान् पूज्यः महन्नामिदं
ऋष्वः उक्त इति तन्नाममुपाठात् तथा इत ऊंतिः प्राप्त रक्षणः सन् तस्यौ स्थितः वर्तते यद्वा उक्तगुणोप-
इत ऊंतिः इतएव गमनवान् अस्मद्देवयजनाभिमुखगमनवान् तस्यौ वर्तते तदनन्तरं उर्व्याः विस्तृ-
तापाः भूम्याः सानौ समुच्छिन्नेपदेशे वेदि लक्षणे पदो नि दधाति पदानि स्थापयति कगेवि किं-
चास्याग्नेः अरुपासः अरुपा आरोचनाज्वालाः ऊधः स्थानीयमन्तरिक्षं रिहन्ति लिहन्ति यद्वा
अस्योधः ऊधः स्थानीयं यज्ञं अरुपासः आरोचनाः ब्रह्मवर्चसेन यजमानाः रिहन्ति अभिमद-
स्वर्गादी नि लिहन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

समानं वत्समभिः संचरन्ती विष्वग्धेनू विचरतः सुमेके ।

अनपवृज्याँ अध्वनो मिमाने विश्वान्केताँ अधिमहोदधाने ॥ ३ ॥

समानम् । वत्सम् । अभि । सञ्चरन्ती इति समश्चरन्ती । विष्वक् ।

धेनू इति । वि । चरतः । सुमेके इति सु॒मेके । अनपवृज्यान् ।

अध्वनः । मिमाने इति । विश्वान् । केताँ । अधि । महः ।

दधाने इति ॥ ३ ॥

समानं एकमेववत्तं वत्सस्थानीयं पुत्रवद्धर्षहेतुमग्निमग्नि अभिमुखं संचरन्ती संचरन्त्यौ द्वेधेनू अग्निहितकरणेन प्रीणयिष्यौ पत्न्यो यजमानलक्षणेधेनू विष्वग्विचरतः संचरतः स्तनपा-
नादिसदृशेन्यनप्रक्षेपसंमार्जनादिना सम्यक् वर्धयत इत्यर्थः कीदृशयौ ते सुमेकेशोभनकर्माणीशोभ-
नमेहनेवापरिचरणकुशले इत्यर्थः किंच अनपवृज्यान् अपवर्जनीयरहितान् नञ्सुभ्यामित्युत्तरप-
दान्तोदात्तत्वम् अध्वनः मार्गान् अग्नेः प्रान्तप्रदेशान् केशायमेष्परहितान् मिमाने संपादयिष्यौ
किंच विश्वान्केताँ सर्वाग्निप्रज्ञानानि प्रवर्धनविषयाणि महोमहान्ति अधि अधिकं दधाने धार-
यन्त्यौ ईदृश्यावध्वर्यु यजमानरूपे जायापतिरूपेवाधेनू विष्वग्विचरतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

धीरांसः पदं कवयो नयन्ति नानां हृदारक्षमाणा अजुर्यम् ।

सिपांसन्तः पर्यपश्यन्त सिन्धुमा विरेभ्यो अभवत्सूर्यो नृन् ॥ ४ ॥

धीरांसः । पदम् । कवयः । नयन्ति । नानां । हृदा । रक्षमाणाः ।

अजुर्यम् । सिपांसन्तः । परि । अपश्यन्त । सिन्धुम् । आविः ।

एभ्यः । अभवत् । सूर्यः । नृन् ॥ ४ ॥

धीरांसोधीराः धीमन्तः प्रयोगज्ञाः अब्ध्यादयः अजुर्यं अजर्यं अजीर्णं एनमग्निं पदं
स्थानं वेदिलक्षणं नयन्ति प्रापयन्ति मथनदेशाद्वाहं पत्याद्वा अथवा वक्ष्यमाणलक्षणा यजमानाद-
यः पदं आस्पदं सर्वकामानामास्पदमेनंगमयन्ति कीदृशाः ते कवयः कान्तदर्शिनो मेधाविनः अ-

नृबानावा येवाअनूचानास्तेवाकवयश्चिन्तिते । किंच नानाहृदावहुमकारयानुद्धा रक्षमाणाः
 पारयमाणाः किंचैवत्स्थास्ते सिंधुस्यंदमानं यज्ञद्वाराफल्गानिस्सर्वतमग्निं सिषासन्तः संभ्रकुमिच्छ-
 न्तः सनिनेः सनि सनीवंतर्धेतिविकल्पनादिदृष्टावः जनसनखनामित्यात्वं पर्यपश्यन्त परितः प-
 श्यन्ति शुश्रूषन्त इत्यर्थः किंच सूर्यः सर्वस्य प्रसवितायमग्निः एभ्यः एवं कुर्वद्भ्यो नृभ्यः नेतृभ्यः
 आविरभवत् तेषामनुग्रहेण प्रत्यक्षो भवत् नृनित्यत्र विभक्तिव्यत्ययः नृन्माणि नोऽनुग्रहीतुमिति
 धायोग्यम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

दिदृक्षेण्यः परिकाष्ठासु जेन्य ईळेन्यो म॒हो अर्जाय जीवसे ।

पुरुत्राय दम॑वत्सूरैर्ह॑भ्यो गर्भेभ्यो म॒घवा विश्वदर्शतः ॥ ५ ॥ १५ ॥

दिदृक्षेण्यः । परि । काष्ठासु । जेन्यः । ईळेन्यः । म॒हः । अर्जाय ।
 जीवसे । पुरु॒त्रा । यत् । अ॒भवत् । सूरैः । अ॒ह । ए॒भ्यः । गर्भे॒भ्यः ।
 म॒घ॒श्वा । विश्वदर्शतः ॥ ५ ॥ १५ ॥

अयमग्निः काष्ठासु परस्परं व्यावर्तमानासु दशदिक्षु दिदृक्षेण्यः अनुग्रहदृष्ट्या दर्शनयुक्तो-
 भवति यद्वा द्रष्टुमेष्टव्यः दर्शनेच्छाविषयभूतः दृशेः सन्नन्तात्कृत्यार्थे तवैकेकेन्येतिकेन्यप्रत्ययः
 अतएव जेन्यः सर्वत्र प्रादुर्भवनशीलो भवति जयशीलो वा किंच प्रदानसमये ईळेन्यः स्तुत्यो भवति
 किमर्थमेवं महो देवादेः अर्जाय अर्भकस्यात्मस्य यजमाना देवा जीवसे जीवनाय हविर्वहनेन म-
 धनप्रदानेनेति विवेकः तत्रोपपत्तिमाह—यदहं यस्मात्त्वत्तु पुरुत्रा बहुषु देशेषु देवमनुष्येत्यादिना
 प्रापत्ययः मघवा हविलक्षणा नवान् विश्वदर्शतः सर्वद्रष्टव्यविषयवानयमग्निः एभ्यो गर्भेभ्यः प-
 ष्यर्थे चतुर्थी एषाष्टविजागर्भवच्छि शुवदत्यन्तरक्षणीयानां सूरभवत् प्रसविता उत्पादयिता भव-
 त्भवति यस्मान्नानाहृदारक्षमाणाः कवयः पदं नयन्तीति पूर्ववत्संबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयोपचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

कथावसतिपंचर्वसवमं सूक्तैर्धृतमसमाभेयं नैष्ठुभं कथेत्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाभिनश-
 त्परोरस्य सूक्तस्य विनियोगः त्रिपूर्धानमिति त्रीणीत्यनेनोक्तः ।

तत्रप्रथमा—

क॒थाते॑अ॒ग्नेशु॑च॒र्यन्त॑आ॒योर्द॒दाशु॑र्वा॒जेभि॑राशुषा॒णाः ।

उ॒भेय॑त्तो॒केत॑नये॒दर्धाना॑ऋ॒तस्य॑सा॒मन् र॒णय॑न्त॒देवाः ॥ १ ॥

क॒था । ते । अ॒ग्ने । शु॒चर्य॑न्तः । आ॒योः । द॒दाशुः । वा॒जेभिः ।

आ॒शुषा॑णाः । उ॒भे इति॑ । यत् । तो॒के इति॑ । तन॑ये । द॒र्धानाः ।

ऋ॒तस्य॑ । सा॒मन् । र॒णय॑न्त । दे॒वाः ॥ १ ॥

हेअग्ने तेतवसंबन्धिनोरश्मयः शुचयन्तः दीर्घिसर्ववचक्षाणाः प्रकटयन्तः आशुषाणाः आशुशीघ्रसंभकारः आशून्संभकारोवाग्वादेरपिशोघसंभकारइत्यर्थः यद्वा तमन्ताच्छोषयितारः यद्वा सर्वव्यामुवन्तः अग्नोतेर्लिटःकानच् व्यत्ययेनोपत्ययः सिञ्चेतिद्विविकरणता आह—
पूर्वाद्दन्तर्भावितण्यर्थाच्छुषेःशानचि छान्दसःशपोलुक् आशुशब्दात्स्तनोतेःकर्मण्यणू ईदृशा-
रश्मयोवाजेभिरनैःसहितं आयोः आयुः आयुष्यं कर्मणिषष्ठी कथाक्तेनोपायेनददाशुः ददति
दाश्वदाने छान्दसोलिट् तमुपायमगृहाणेत्यर्थः रश्मीनांवरप्रदानंकुत्रदृष्टमितिचेत् उच्यते पद्यस्मात्
उभेउक्तेअनायुपीतोकेषुत्रे तनये अनवच्छेदेनकुटुंबस्यविस्तारके यद्वा तोकेषुत्रेतनपेतापुत्रादौच
दर्धानाः धारयन्तोदेवाः व्यवहर्तारोयजमानाः ऋतस्ययज्ञस्यसंबन्धिनिसामन्साग्निरयन्तरादौ
रणयन्त रमन्ते रमयन्ति शब्दयन्त्येववा यस्मादनायुःपुत्रादिसहिताः सोमेनेद्वासाग्निरमन्ते
तस्माद्रश्मयोददतीत्यवगम्यतइत्यर्थः तादृशान्वदीपान्नरश्मीन्ग्रामप्यनुगृहाणेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

बो॒धामे॑अ॒स्यव॑र्च॒सोय॑वि॒ष्टमं॑हि॒ष्ठस्य॑प्रभृ॒तस्य॑स्व॒धावः ।

पी॒र्य॑न्ति॒त्वोअ॒नु॒त्वो गृ॑णाति॒वन्दा॑रुंस्ते॒तन्व॑न्देअ॒ग्ने ॥ २ ॥

बो॒धं । मे । अ॒स्य । व॑र्च॒सः । यु॒वि॒ष्ट । मं॑हि॒ष्ठस्य॑ । प्र॒भृ॒तस्य॑ ।

स्व॒धा॒इवः । पी॒र्य॑न्ति । त्वः । अ॒नु । त्वः । गृ॒णा॒ति । व॒न्दा॑रुः ।

ते । त॒न्वम् । व॒न्दे । अ॒ग्ने ॥ २ ॥

हेयविष्ठ युवतम हेस्वधावः हवितृक्षणानेन तद्वचने मेमदीयस्यमं हिष्ठस्य अतिशयेन पूजनीयस्य प्रभृतस्य प्रकर्षेणसंपादितस्यास्येदानींक्रियमाणस्यवचसः स्तुतिरूपस्यवचनस्य कर्म-

णिपठौ उक्तलक्षणवचः बोधबुध्यस्व स्तुतोभवेत्यर्थः हेअग्ने लोके त्वः अत्रयास्कः—त्वोनेमईत्य-
धस्येत्युक्तैतदेवोदाजहार । एकोजनः पीयति वधकर्मेतत् हिनस्ति यज्ञादिनानपूजयतीत्यर्थः
त्वः एकः अनुगृणाति अनुकूलञ्चाराय तितयोर्मध्ये हेअग्ने वंदारुर्वन्दनशीलोहं तेतवतन्वं तनुतव-
मूर्तिं वन्देस्तौमि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

येपायवोमामतेयन्तैअग्नेपश्यन्तोअन्धदुरितादरक्षन् ।

ररक्षतान्सुरुक्तोविश्ववेदादिप्सन्तइद्रिपवोनाहदेभुः ॥ ३ ॥

ये । पायवः । मामतेयम् । ते । अग्ने । पश्यन्तः । अन्धम् ।

दुःइदृतात् । अरक्षन् । ररक्ष । तान् । सुदुक्तः । विश्ववेदाः ।

दिप्सन्तः । इत् । रिपवः । न । अहं । देभुः ॥ ३ ॥

अत्रेतिहासमाचक्षते—उचध्यबृहस्पतिनामानौद्वावृषीजास्तां तत्रोचध्यस्यममतानामभा-
यांसाचगार्भिणी तांबृहस्पतिर्गृहीत्वारमयत् शुक्रनिर्गमनावसरेमात्रेभर्गस्थरेतः प्रावादीव हेमुने
रेतोमात्याक्षीः पूर्वमहंवसामि रेतःसंकरंमाकार्पारिति एवमुक्तोबृहस्पतिर्बलात्प्रतिरुद्धरेतरकः
सनशशाप हेगर्भं त्वयंतोरेतोनिरोधमकरोः अतस्त्वंदीर्घतमःप्रामुहि जात्यन्धोभवेति
एवंशोभमतायां दीर्घतमाअजायत सचोत्पन्नः तमोव्यथयाअग्निमस्तौपीव सचस्तुत्यामीवः
आन्ध्यं पर्यहरदिति तदिदमत्रोच्यते—हेअग्ने तेतवसंबन्धिनोयेपायवः प्रसिद्धाः पाटपिदारो-
रामयः मामतेयंमतायाःपुत्रं दीर्घतमं अन्धंपश्यन्तः अन्धोऽयं अतोऽस्माभीरक्षणी-
यइत्यवगच्छतः दुरितान् दुष्टंमात्राद् दुःखात् अरक्षन् तान्सुरुक्तः सुखकर्तृन्विश्ववेदाः विश्व-
मताः ररक्षरक्षन्ति अरमत्पाटनापतिभावः तैरस्मान्पिरक्षिप्यतीत्यर्थः एवंपरक्षितानरमान्दिप्सन्तो-
दंभितुमिच्छन्तोत्पिपवः कामादयोनाहदेभुः अहेनिनिनिमहार्थीयः नखनूदंभितुंशुभ्रवन्ति इंभु
दंभे भंपिभंभिदंभित्स्वजीनामिनिवन्नप्यमिनिटिःःःत्वादिदितामिनिन्नोपः तस्यासिद्धिदा-
देत्वापासटोपपोरमादीदृभेभिवन्नप्यमिनितीविधीयेत यद्वा सन्नद्रष्टादीर्घतमाः स्वयमेवा-
त्मानं परोक्षतपामवीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

योनौअग्नेअररिवाँअघायुररातीवामर्चयतिह्रयेन ।

मन्त्रोगुरुःपुनरस्तुसोअस्माअनुमृक्षीष्टतन्वन्दुरुक्तैः ॥ ४ ॥

यः । नः । अग्ने । अररिः । वा । अघः । युः । अरातिः । वा ।

मर्चयति । ह्रयेन । मन्त्रः । गुरुः । पुनः । अस्तु । सः । अस्मै ।

अनु । मृक्षीष्ट । तन्वम् । दुः । उक्तैः ॥ ४ ॥

हेअग्ने नोऽस्मान् युष्मद्रक्षितान्यःअघायुःमारणादितृष्णापेच्छावान् अररिः अदाता अ-
स्मद्दानप्रतिबन्धकइत्यर्थः रातेऽछान्दसस्पलितःऋतुः अरातीवास्वयमदानवान् छन्दसिबनिष्
तदिच्छतीतिमवर्तीयोवनिष् शत्रुवमाचरन्त्यः शत्रुःद्वयेनमानसवाचिकभेदेन द्विविधेन नददामी-
तिमानसोमन्त्रः निन्दाधारोपेणदाननिवारणवाचिकोमन्त्रः यद्वा मायाहेतुकेन विरुद्धरूपेणद्विवि-
धेनमन्त्रेणयोविरुद्धमाचरति तन्नसंकीर्तयति यच्चप्रियंव्रूतेतन्नकरोति अन्यद्वदतीत्येवंमन्त्रस्वरूप-
द्वैविध्यम् पूर्वमानसवाचिकभेदेन इदानींवाचिककायिकभेदेनेतिविवेकः ईदृशेनमन्त्रेणयः शत्रु-
मर्चयति भर्त्सयति विधेयीकरोतिवास्मान्समन्त्रैकदेशोमानसरूपः अस्मैपुनर्गुरुस्तु षष्ठ्यर्थे
चतुर्थी प्रयोजुरेवपुनर्गरितास्तु तथादुरुक्तैर्दुर्वाक्यैः निन्दारूपैर्वाचिकैः तन्वं स्वकीयां तनुंअनुमृ-
क्षीष्ट अनुमार्ष्टुं अनुक्रमेणलुप्तं यद्वा सद्विविधोमन्त्रः अस्मैप्रयोजुरेवगुरुर्गरितास्तु अन्यान्यप्य-
स्मन्मन्त्रकारायमयुक्तानिनिष्ठुरभाषणानिसन्धि तैर्दुरुक्तैः सोरातिःतनुमेवावलुप्तं स्वात्मानमेवा-
वृत्त्यदहत्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

उतवायःसहस्यप्रविद्वान्मर्तमर्तमर्चयतिह्रयेन ।

अतःपाहिस्तवमानस्तुवन्तमग्नेमार्किर्नोदुरितार्थधायीः॥५॥१६॥

उत । वा । यः । सहस्य । प्रविद्वान् । मर्तः । मर्तम् । मर्चयति ।

ह्रयेन । अतः । पाहि । स्तवमान । तुवन्तम् । अग्ने । मार्किः ।

नः । दुः । इत्यर्थः । धायीः ॥ ५ ॥ १६ ॥

पूर्वमन्त्रेद्विविधकुटिलमन्त्रेणकर्तातन्मन्त्रणं प्राप्नोतु मास्मानित्युक्तम् अत्रतुतन्मन्त्रेणास्मान्प्राप्ती-
 त्पन्निःप्राथ्यते उतवा हेसहस्यः सहस्रविचलनाम् तत्रभवाग्ने योमर्तोमरणधर्मानुष्यः प्रविद्वा-
 न्मायामन्त्रेणमर्क्येणजानन् द्वयेनपूर्वोक्तीत्यादिविधमन्त्रेणमर्वं मनुष्यं मर्चयति विधेयीकरोति
 भर्त्सयतिवा अतस्तादृशाद्भर्त्सनात्तत्कर्तुः सकाशाद्वा हे स्तवमान स्तूयमानाग्ने स्तुवन्तं स्तुर्वि-
 कुर्वन्तं मां पाहिरक्ष किंच नोऽस्मान्दुरिताय तत्कृतायदुर्मन्त्रणप्रयुक्तदुःखाय समर्थं माकिर्धायीः
 मास्थापय दुरितभाजनं माकार्षीरित्यर्थः धिधारणे व्यत्ययेनेद् सिचिवृद्धिः नमादयोगइत्यङ्गा-
 न् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

मथीयदित्विपंचर्चमष्टमं सूक्तम् दैर्घ्यतमसं वैष्टुभमाग्नेयं मथीयदित्पनुक्रमणिका सूक्त-
 यमभ्यस्यतृतीयत्वेनपूर्वविनियोगउक्तः ।

तत्रमथमा—

मथीयदीविष्टोमातरिश्वाहोतारं विश्वाप्सुं विश्वदैव्यम् ।
 नियंद्धुर्मनुष्यासु विश्वस्त्वं चिन्नं वपुषे विभावंम् ॥ १ ॥

मथीत् । यत् । ईम् । विष्टः । मातरिश्वा । होतारम् ।
 विश्वदैव्यम् । विश्वदैव्यम् । नि । यम् । दधुः । मनुष्यासु ।
 विश्व । त्वः । न । चिन्नम् । वपुषे । विभावंम् ॥ १ ॥

होतारं देवानामाहोतारं विश्वाप्सुं अस्त्वितिरूपनाम् नानात्वं पार्थिवैष्टुतजादरा-
 दिभेदेनआहवनीयादिभेदेनवा यद्वा काटीकरास्यादिरूपेण ज्वालानावैरूप्याद्विश्वदैव्यत्वं
 विश्वदैव्यं सर्वदेवयोग्यक्रियासाधुं यदीयमेनमग्निं मातरिश्वा वृष्ट्यादिनिर्मावन्तरिश्वा-
 सनोवायुः विष्टः काष्ठेष्वन्तःप्रविष्टः सन् मथीत् अमग्न्यात्मावर्धयदित्यर्थः मथेरितोदने ह्यन्त-
 क्षणेतिवृद्धिप्रतिषेधः पुनः सणवविशेष्यते यमग्निं मनुष्यासु मत्वाकर्मकुर्वन्दीपु विश्व कृत्विमूपा-
 सुमगासु पूर्व वपुषे यज्ञसिद्धये निदधुर्धारायन्तिमजमानाः मनुष्यशब्दो निरुक्ते बहुधानिरु-
 क्तः—मनुष्याः कस्मान्मत्वाकर्माणि सीन्त्यन्ति मनस्यमानेन सृष्टामनोरपत्यं मनुषोवेति । यद्वा पूर्व

देवाः मनुष्यास्तु मनोरपत्यभूतास्तु विक्षु प्रजासुमाणिषु वपुषे स्वरूपाययागादिस्वरूपप्रकाशाय
शरीरधारणायवा जाठराग्निरूपेण निदधुः स्थापितवन्तः तत्रदृष्टान्तः—स्वः न स्वरणं स्वीरणं वा आ-
दित्यमिव चित्रं चायनीयं विभार्वं विविधप्रकाशवन्तं यथाप्रकाशादिसाधनायधारयन्ति तद्व-
त् स्वः शब्दं यास्कएवं निरुवाच—स्वरादित्यो भवति सुअरणः सुईरणः स्वृतोरसान् स्वृतोभासं चो-
तिषां स्वृतोभासेति वेति । ईदृशं यं निदधुः तं यथोदिति पूर्वत्रान्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ददानमिन्नददभन्तमन्माग्निर्वरुथंममृतस्यचाकन् ।
जुषन्तविश्वान्यस्यकर्मोपस्तुतिभरमाणस्यकारोः ॥ २ ॥

ददानम् । इत् । न । ददभन्त । मन्म । अग्निः । वरुथम् । मर्म ।
तस्य । चाकन् । जुषन्त । विश्वानि । अस्य । कर्म ।
उपस्तुतिम् । भरमाणस्य । कारोः ॥ २ ॥

मन्ममननीयंस्तोत्रं हविरादिकं वा ददानमिव अग्नये कुर्वाणमेवमां दंभितारो वैरिणो न द-
दभत दंभितुं हिंसितुं न प्रभवन्ति दंभेर्वहुलं छन्दसीति विकरणस्य श्रुः व्यत्ययेनान्तादेशः मम-
कोऽतिशय इति उच्यते तस्य प्रदातुर्ममवरुथं वरणीयं स्तोत्रादिकं अयमग्निश्चाकन् अत्यर्थं का-
मयते कनतिः कांतिकर्मा अस्माद्यद्गुगन्ताल्लङ्छि छान्दसोऽभावः बहुलादेव वा छान्दसस्तुजा-
दित्वाद्भ्यासदीर्घः यस्मादेवं तस्मान्ददभुवन्तीत्यर्थः न केवलमग्निरेव कामयते किंतु सर्वदेवाः
कामयन्त इत्याह—उपस्तुतिं तं देवमुपेत्य क्रियमाणां स्तुतिभरमाणस्य कुर्वाणस्य कारोऽस्तोत्रः
अस्य यजमानस्य मम विश्वानि सर्वाणि हविः प्रदानादित्वाणि कर्माणि जुषन्त सेवन्ते सर्वदेवाः
अतो न ददभन्तेत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नित्येचिन्नुयंसर्वनेजगृन्नेप्रशस्तिमिदधिरेयज्ञिधांसः ।
प्रसूनं यन्तगृमयन्त इष्टावश्वासो नर्य्यो रारहाणाः ॥ ३ ॥

नित्ये । चित् । नु । यम् । सद्ने । जग्धे । प्रशंस्तिः ।

दधिरे । यज्ञियासः । प्र । नु । नयन्त । गृभयन्त । इष्टौ ।

अश्वासः । न । रुथ्यः । ररहाणाः ॥ ३ ॥

यज्ञियासोयज्ञयोग्यायजमानाऋत्विजोवा यं मथनेनोत्तममग्निं नित्येचित् सद्ने नित्येवगार्हपत्यलक्षणे अग्न्यासादनस्थाने नु क्षिप्रं जग्धे गृह्णन्ति ग्रहेर्लिङ्गिहस्योरेइतिरे भावः ह्यहोभंइतिभत्वं नित्यंगतश्रियोध्रियते नित्यंगार्हपत्यमितिसूत्राद्गार्हपत्योनित्यः तदाश्रयत्वात्सदनमपिनित्यमुच्यते गृहीत्वाप्रशंस्तिभिः प्रशंसाभिः स्तुतिभिः दधिरे धारयन्त्याहवनीयार्थं धृत्वाच इष्टौ एषणोसाधनेयज्ञेनिमित्तभूतेसनि गृभयन्तः गृह्णन्तः ऋत्विजः प्रसूनयन्त सुष्टुमणयन्ति तत्रदृष्टान्तः—ररहाणाः रंहसागच्छन्तः रदिगतौ छान्दसस्पलिटःकानच् अनित्यमागमशासनमितिनुमभावः रथ्योरथवन्तः तत्रनिष्क्राः छन्दसीवनिपावितिरथशब्दान्मतर्थोपईकारः अश्वासोन अश्वाइव तेयथाधृत्वा रथस्वामिनमभिमतदेशंनयन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पुरूणिदुस्मोनिर्णिणातिजम्भैराद्रौचतेवनुआविभावा ।

आदस्यवातोअनुवातिशोचिरस्तुर्नशर्यामसनामनुद्युन् ॥ ४ ॥

पुरूणि । दुस्मः । नि । निर्णाति । जम्भैः । आत् । रोचते । वने ।

आ । विभाः । आत् । अस्थ । वातः । अनु । वाति । शोचिः ।

अस्तुः । न । शर्याम् । असनाम् । अनु । द्युन् ॥ ४ ॥

अत्रदावाभिरूपेणायं स्तूयते दुस्मउपक्षपयितायमग्निः पुरूणिबहूनिवृक्षादीनिनिर्णिणातिनितरांहिन्ति रीगतिरेपणयोः प्वादित्वाद्भस्वः केनसाधनेनेवितदुच्यते—जंभैर्दन्तस्थानीयाभिर्ज्वालाभिः आद दाहानन्तरं वनेवृक्षादिसमूहात्मके विभावाविविधमकाशयुक्तः सन् आसर्वतः रोचते दीप्तोभवति आद अनन्तरं अस्यशोचिर्ज्वाला अनु अनुकूलोवातः अग्निसत्तिभूतोवायुः अनुद्युन् अन्वितिवीप्सार्थे प्रतिदिनं वाति ज्वालाआदायगच्छति तत्रदृष्टान्तः—अस्तुः क्षेमुःसकाशादसनां गच्छन्तीं शर्याम् शरोनाम हिंसासाधनटोहमयमिपुमत्वं तत्पचुरां यद्वा शरोनामवंशावान्तरजातीयःकाष्ठविशेषः तद्विकारां इपुमिव शर्याद्वपःशरमय्यइतियास्कर्तुः । यद्वा शरएवशर्या अथवा शरोर्हिंसा तत्करोवीविशर्याद्वपुः तांयथावायुर्नोदकजन्मोवेगेवाअनुकूलंरयति तद्वत् ॥ ४ ॥

अथपंचमी-

नयंरिपवोनरिषण्यवोगर्भेसन्तरेषणारेषयन्ति ।

अन्धाअपश्यानदंसत्रभिख्यानित्यासईप्रेतारोअरक्षन् ॥ ५ ॥ १७ ॥

न । यम् । रिपवः । न । रिषण्यवः । गर्भे । सन्तम् । रेपणाः ।

रेषयन्ति । अन्धाः । अपश्याः । न । दंसन् । अजिह्वया ।

नित्यासः । ईम् । प्रेतारः । अरक्षन् ॥ ५ ॥ १७ ॥

यमग्निगर्भेगर्भवद्रक्षकेअरणिमध्येसन्तर्वर्मानंरिपवोनराः नरेषयन्ति नदुःखयन्ति तथा रिषण्यवोऽन्येहिंसकाः दुरस्युर्द्विषण्युर्द्विषण्यतिरिषण्यतीतिक्यचिनिपात्यते क्वाच्छन्दसीत्युः नहिंसन्ति कीदृशास्ते रेपणाः हिंसनस्वभावाः यद्वा तैःक्रियमाणाहिंसनप्रकारानहिंसन्ति किंचास्याभिख्या अभितःख्यातिमाहात्म्यंअंधाः ज्ञानशक्तिरहिताः अविद्वांसः अतएवअपश्याः अद्रष्टारः यद्वा विद्वांसोप्यभावयितारः अनुपासकाइत्यर्थः इन्द्रग्रीवाभयेऽपिनदभन् नदंनुवन्ति नहिंसन्ति लौकिकोपकारेणापिप्रयोजकत्वादितिभावः तदस्युपारमार्थिकंरूपंकेजानन्तीतिचेद उच्यतेनित्यासोनित्याः अविचलितभक्तयः अग्निहोत्रादिनित्यकर्मरतावाअग्न्यनुग्रहात् स्वयमपि नित्याभविष्यन्तीतिभाविनित्यत्वमाश्रित्यनित्याउपचर्यन्ते तादृशायजमानाःप्रेतारः यज्ञादिनावमेवतर्पयितारःसन्तः ईप्सुमरक्षन् रक्षन्ति यज्ञादिरूपेणभजन्तइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

महःसइति पंचर्चनवमंस्तुक्तम् दैर्घ्यतमसंवैराजमाश्रेयं दशकास्त्रयोविराळेकादशकावेत्युक्तलक्षणसद्भावाद तथाचानुक्रान्तं-महःसवैराजमिति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा-

महःसरायएपतेपतिर्दन्निनइनस्यवसुनःपदेआ ।

उपध्रजन्तमद्रयोविधन्ति ॥ १ ॥

महः । सः । रायः । आ । ईपते । पतिः । दन् । इनः । इनस्य ।

वसुनः । पदे । आ । उप । ध्रजन्तम् । अद्रयः । विधन् । इत् ॥ १ ॥

महः महतः पूज्यस्य रायः गवादिरूपस्य धनस्य पतिः पालकः स्वामी सोऽग्निः दन्द्द्व
 अभिमतं यच्छन् ददातेः शतरिछान्दसः शपो लुक् तस्य छन्दस्युभयथेत्यार्धधातुत्वादातो लो-
 पइटिचेत्याकारलोपः आआग्निमुख्येन अस्मद्देवयजनं प्रति ईषते गच्छति किंच इनस्य स्वामि-
 नोऽपि इनः स्वामी सर्वस्य पतिरित्यर्थः ईदृशोऽयं वसुनो धनस्य पदे आस्पदभूते वेदिस्थाने आआ-
 श्रयति उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः यद्वा वसुनो निवासयोग्यस्य धनस्यापि इन इति संबन्धः
 यद्वा वसुप्राप्तिः प्रसिद्धा किंच उपभ्रजंतं उपगच्छन्त्वमेनं अभिषवार्थं अद्रयः द्राववन्तो यजमानाः
 विधन्ति परित्तरन्त्येव विधविधाने तौदादिकः लङि बहुलं छन्दसीत्यङ्भावः निघाताभावच्छा-
 न्दसः यद्वा पूर्ववत् छन्दश्श्रुतेः अत्र यच्छन्दाध्याहारेणास्य संबन्धादनिघातः यद्वा अद्रयोभि-
 पवन्नावाणः स्वशब्दैः उपउपेत्य विधन्ति पूजयन्त्येव आह्लादं जनयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

स यो वृषां नृणां रोदस्योः श्रवो भिरस्ति जीवपीतसर्गः ।
 प्रयः स स्त्राणः शिश्रीत योनौ ॥ २ ॥

सः । यः । वृषां । नृणाम् । न । रोदस्योः । श्रवः । भिः । अस्ति ।
 जीवपीतसर्गः । प्र । यः । स स्त्राणः । शिश्रीत । योनौ ॥ २ ॥

सतादृशो योऽग्निः नरां ननु प्याणामिव रोदस्योः यावापृथिव्योरपि वृषा सेक्ता उत्ताद-
 क इत्यर्थः एवं सर्वोत्पादकः श्रवोभिः सर्ववश्रूपमाणिर्यशोभिर्मुक्तः सन् अस्ति वर्तते सर्वोत्पादक-
 इत्युक्तं तत्रोपपत्तिमाह—यतो यं जीवपीतसर्गः जीवेनानाविधैः पीत आस्तादितः सर्गः सृष्टिक्रमो य-
 स्य सतथोक्तः तृतीयाकर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः पुनर्बहुव्रीहो स एव स्वरः अत्रायं सृष्टिक्रमः अप-
 मग्निः स्वदत्तं हरिरादित्यं प्राप्य तदग्निभिः सह वैद्युतरूपेण मेघद्वारोदकेन प्रवर्ष्य सर्वान् प्राणिनः
 प्रापयतीत्यतो वृष्ट्युत्पादनद्वारोत्पादयिता इदानीं साक्षादुत्पादकत्वमाह—योऽग्निर्घोनी गभ्रांशये
 स स्त्राणः प्रमिटः सन् शिश्रीत निषिक्रेतः धारयति नृपत्वादिदेहाकारेण परिणमयतीत्यर्थः यद्य-
 ग्निर्न पचेत् पूरयेदेव नोत्पद्येत तस्मादयं साक्षादेवोत्पादकः सतादृशोऽग्निः यशस्वी वर्तत इत्यर्थः यद्वा
 योऽग्निर्नरां नराणां कर्म स स्त्राहमुक्तानां यजमानानामिव नरा मनुष्या नृन्यन्ति कर्म स्वतियास्कः ।

तेषां यथा स्वर्गाद्यभिमतवर्षकः तद्वद्वेदस्योरपि आश्रयवाचिनाशब्देनाश्रयिणोलक्ष्यन्ते भूलो-
कवर्तिनां वृष्टिप्रदानेन द्युलोकवर्तिनां हविःप्रापणेनेति भावः सतादृशोऽग्निः श्रवोभिः हविर्लक्षणैः
सोमाज्यादिभिरन्नैः निमित्तभूतैः जीवपीतसर्गः जीवविशेषैर्यजमानैः अविशेषेण सर्वैर्वा
आस्वादितस्वभावः सन् अस्ति प्रकृष्टो वर्तते अमुमग्निं हविर्भिः प्रीणयित्वा स्वाभिमतान् भोगान् भुं-
जत इत्यर्थः किंच योऽग्निः योनौ स्वकीयस्थाने वेदिलक्षणे सत्ताणः प्रविष्टः सन् शिञ्जीत
स्वस्मिन्मांसपुरोडाशादिकं पचति सोऽयमग्निरस्ति महानुभावो वर्तते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आयः पुरं नार्मिणी मर्दं दिदत्यः कविर्न सन्न्योर्नार्वा ।

सूरो न रुक्काञ्छतात्मा ॥ ३ ॥

आ । यः । पुरम् । नार्मिणीम् । अर्दं दित् । अत्यः । कविः ।

न सन्न्यः । न । अर्वा । सूरः । न । रुक्कान् । शतः आत्मा ॥ ३ ॥

योऽग्निर्नार्मिणीं नर्मवर्तीयजमानानां संवर्धिनीं उत्तरवेदिं यद्वा नृणां मनसि स्थितां यजमा-
नानां यज्ञार्थं यां भूमिं प्रत्यङ्मयागमनमनीपाविद्यते तां पुरं तत्स्थानं आदीदेव दीपयति कीदृशोऽयं
अत्यः अपेक्षितदेशं प्रत्यतनशीलः कविः क्रान्तदर्शी तत्र दृष्टान्तः—अर्वाभरणकुशलो न सन्न्यो न
नभस्याकाशे भवः न भस्वान्वायुरिव किंच शतात्मा नानारूपः शतं सहस्रमित्यपरिमितवचनः त-
त्तद्यजमानगृहापेक्षया आहवनीयगार्हपत्याद्यपेक्षया वानानारूपत्वं अथवा मित्रवरुणभेदेन अग्ने-
र्मित्रादिरूपत्वं त्वमग्नेवरुणो जायसेत्येव इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निमाहुरित्यादिभ्रुतिपुमसिद्धम् अग्नेरेव
इन्द्राद्यात्मकत्वामाहुरिति द्वितीयमन्त्रस्यार्थः तादृशोऽयं सूरो न सूर्य इव रुक्कान् दीप्यमानः रुच-
दीप्तौ छान्दसस्पलितः क्रसुः अतः सतादृशोऽग्निरस्ति उत्कृष्टवर्तइति पूर्वव्रान्वयः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अभिहित्विजन्मात्री रोचनानि विश्वारजांसि शुशुचानो अस्थात् ।

होता याजिष्ठो अयांसधस्ये ॥ ४ ॥

अ॒ग्नि॒ । द्वि॒जन्मा॑ । त्री॒ । रो॒च॒नानि॑ । वि॒श्वा॑ । र॒जांसि॑ ।

शु॒शु॒चा॒नः । अ॒स्था॒त् । हो॒ता । यजि॑ष्ठः । अ॒पाम् । सु॒ध॒स्यै॑ ॥ ४ ॥

अयमग्निर्द्विजन्मा द्वाभ्यामरणीभ्यां जायमानः यद्वा मथनात्मथर्मजन्म उत्पत्त्यनंतरंपवमानेष्ट्यादिसंस्काररूपं द्वितीयं जन्म इव एवं द्विजन्मत्वं अथवा द्यापृथिवीभ्यामुत्पन्नत्वात् तादृशोऽग्निः त्रीरोचनानि क्षित्यादिस्थानानि त्रीणि रोचनानि गार्हपत्यादीनि वा अभिशुशुचानः अग्निः प्रकाशयन् न केवलं त्रीण्येव किंतु विश्वारजांसि सर्वाण्यपिरंजनात्मकानि क्षित्यादिलोकान् शुशुचानः अग्निः प्रकाशयन् दीपयन् होतादेवानामाह्वाता यजिष्ठो यष्टृतमः सन् अपां प्रोक्षण्याद्युदकानां सधस्थे सहस्थाने यागदेशे अस्थात् तिष्ठति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अ॒यंस॒होता॒यो द्वि॒जन्मा॑ वि॒श्वा॑ धे॒वा॒र्या॒णि श्रव॑स्या ।

म॒र्तो॒यो अ॒स्मै सु॒तु॒को द॒दा॒श ॥ ५ ॥ १८ ॥

अ॒यम् । सः । हो॒ता । यः । द्वि॒जन्मा॑ । वि॒श्वा॑ । धे॒ । वा॒र्या॒णि ।

श्र॒व॒स्या । म॒र्तः । यः । अ॒स्मै । सु॒तु॒कः । द॒दा॒श ॥ ५ ॥ १८ ॥

यो द्विजन्मा स एव होता होमनिष्पादकः अरणीभ्यामुत्पन्नस्यैव गार्हपत्यद्वारा आहवनीयत्वाद् आह्वातावादेवानां ततोऽयं विश्वाविश्वानिवार्याणि वरणीयानि ईदृवंदवृशंसदुहंण्यत इत्याद्युदात्तत्वं श्रवस्या श्रवस्यया श्रवोन्नहविल्लक्षणं तदिच्छया श्रवः शब्दात्कथं जन्तादप्रत्ययादिति भावेऽमत्ययः दधेधारयति अस्मेऽजकस्वरूपायाग्रयेयोमर्तः ददाश ददाति सुतुकः शोभनपुत्रो भवति ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

पुरुवेति तृचात्मकं दशमं सूक्तम् देधंतसमाग्रे यमौष्णिहं पुरुतृचमौष्णिहमित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाभिनशस्त्रयोरीष्णिहेच्छन्स्यस्य विनियोगः अथैतस्याद्विस्वण्डेऽस्ति त्रयम्—पुरुत्वात्वात्मग्न इति ।

तवपथमा-

पुरुत्वादाश्वान्वोचेरिरिंश्रेतवस्त्रिटा ।

तोदस्येवशरणआमहस्य ॥ १ ॥

पुरु । त्वा । दाश्वान् । वोचे । अरिः । अग्ने । तव । त्रि । आ ।

तोदस्येव । शरणे । आ । महस्य ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वात्वांपुरुषहुवोचे यदा बहुदाश्वानितिसंबन्धः पुत्रदेहिचित्तदेहि इत्याद्याशासना-
निब्रवीमीत्यर्थः किंतूष्णींनिस्थाह—यतोदाश्वान् अभिमतंहविर्दत्तवानस्मि अतोवोचे इतरसाधा-
रण्येनब्रुवतः कथंदातव्यमिति नमन्तव्यं यतोऽहं हेअग्नेतवस्त्रिटा तवैवआभिमुख्येन अरिः
अर्ताहविरादिमापणेनसेवकोहं तत्र दृष्टान्तः—महस्यमहतः तोदस्येव शिक्षकस्य स्वामिनः श-
रणेऽस्यगृहे यथागर्भदासादिरासमन्तान्नियतोवर्तते तद्वदहमपि यस्मादेवंतस्मादभिमतं बहुवो-
चे त्वमपिततर्तवदेहीत्यर्थः अत्रनिरुक्तं—बहुदाश्वान्स्वामेवाभिह्वयाम्यरिरिमित्रकच्छतेरीश्व-
रोऽप्यरिरितस्मादेवपदन्पदेनत्यागमावाहुतपोहूयन्तइत्येतद्वैश्वमवक्ष्यततोदस्येवशरणआमहस्य
तुदस्येवशरणेऽधिमहतइति ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

वनिनिनस्यधुनिनःप्रहोपेचिदररूपः ।

कदाचनप्रजिगंतोअदेवयोः ॥ २ ॥

वि । अनिनस्य । धुनिनः । प्रहोपे । चित् । अरंरूपः । कदा ।

चन । प्रजिगंतः । अदेवयोः ॥ २ ॥

पूर्वमथेस्वाभीष्टंबहुविज्ञापयामीत्युक्तं अत्रतुस्वमित्तक्षणेभ्योदानादिरहितेभ्योदानंनदातव्य-
मितिप्रार्थयते हेअग्ने त्वांविशेषेणब्रवीमि उपसर्गश्रुतेर्पौग्यक्रियाध्याहारः अथवा सन्निहितत्वाद्भो-
चेरन्यनुपगम्यते अस्मदर्थं यश्चजिज्ञप्तं तदिरुद्धंवाचेवक्ष्यमाणस्वरूपस्यनदातव्यमितिब्रवीमीत्य-

र्थः तेषां स्वरूपमाह—अग्निनस्य अस्वामिनः त्वां अस्वामिनं कुर्वाणस्य तथा धनिनः समग्रधन-
वतः पूर्वमेव धनवतोदानस्य निरर्थकत्वान्न निवार्यते यद्वा यागाद्यनुपयोगिधनवत इत्यर्थः किंच
ग्रहोपेप्रकर्षेण होतुं अरुरूपः अददतोदक्षिणारूपेण यद्वा ग्रहोपे अग्निनस्येति संबंधः प्रकर्षेण होतुं
असमर्थस्येत्यर्थः अत्र इनशब्देन तत्संसारमर्थ्यं लक्ष्यते चिच्छब्दः समुच्चयार्थः किंच कदाचन प्र-
जिगतः कदाचिदपि प्रकर्षेण देवानस्तु वतः अत्र चनेति निपातद्वयसमुदायः तत्र चशब्दः समुच्चये
नशब्दो निषेधे किंच अदेवयोः देवानात्मनो निच्छतः एतेषां न दातव्यमिति विवोच इत्यर्थः निन्दि-
तानां स्वरूपनिरूपणेन स्वस्या तादृशत्वाद् बहुवोच इत्येतद्युक्तमेवेत्युक्तं भवति यद्वा चनेति चिच्छ-
ब्दपर्यायः उक्तप्रकारेण दुष्टस्यापि कदाचित् प्रजिगतः यदा कदाचित् त्वांस्तु वतः विवोचे तादृशस्य
दातव्यमिति विशेषेण ब्रवीमि किमु वक्तव्यमस्मदर्थमिति भावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

स चन्द्रो विप्रमर्त्यो महो बार्धनमो दिवि । प्रप्रेत्ते अग्ने वनुषः स्याम ॥ ३ ॥ १९ ॥

सः । चन्द्रः । विप्रः । मर्त्यः । महः । बार्धन इतमः । दिवि ।

प्रप्रेत् । इत् । ते । अग्ने । वनुषः । स्याम ॥ ३ ॥ १९ ॥

हे अग्ने विप्र मेधाविन् यो मर्त्यः त्वां यजते समर्त्यो यजमानो दिवि घुलोके चन्द्रः सर्वेषामाह्ला-
दकचन्द्रसदृशो भवति यद्वा चन्द्र एव भवति यजमानानां चन्द्रत्वमिति चन्द्रो गा आमनन्ति—पितृ-
लौकादाकाशमाकाशाच्चन्द्रमसमेव सोमो राजेति । सोमलोके विभूतिमनुभूयेति च । तथा मुण्ड-
केऽपि घुलोकमभिराग्रायते—एते हीति तमाहुतयः शुवर्चनः सूर्यरश्मिभिर्यजमानं वहन्ति तन्मयं-
त्येताः सूर्यस्पर्शमयो यत्र देवानां निरेको धिवास इति एषवः पुण्यः शुटतो ब्रह्मलोका इति च । पुनः
स एव विशेष्यते महो महतोऽपि बार्धन्तमः प्रवृद्धतमः इतरदेवानामपि श्रेष्ठ इत्यर्थः अतः अग्ने ते तव
ममेव प्रकर्षेणैव वनुषः संभक्तारः स्याम यद्वा प्रीणयित्वा प्रप्रेत् स्याम प्रष्टा एव भवेम ॥ ३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये एकोनविंशो वरगः ॥ १९ ॥

मित्रं नयमिनि नवमेकादशं सूक्तं दीर्घं नमन् जागर्तमनारुणं आधाम्येव अशानुक्रम-
णिका—मित्रं नवमेवावर्णं हि जागर्तम्येव्यायेति विनियोगो नैद्विकः ।

तत्रप्रथमा—

मित्रं नयं शिष्या गोपुं गव्यवः स्वाध्यायं विदधे अप्सु जीर्जनम् ।
अरेजेता रोदसी पाजसा गिरा प्रति प्रियं यजतं जनुपां अवः ॥ १ ॥

मित्रम् । न । यम् । शिष्या । गोपुं । गव्यवः । सु६ आध्यः ।
विदधे । अप्सु । जीर्जनम् । अरेजेताम् । रोदसी इति । पाजसा ।
गिरा । प्रति । प्रियम् । यजतम् । जनुपांम् । अवः ॥ १ ॥

यमग्निं शिष्या कर्मनामैतत् शिमीशकिरितितन्नामसुपाठात् प्रकाशवृष्ट्युत्पादनादिकर्मणा
मित्रं मित्रमिव स्थितं यद्वा शिष्येत्येतत्क्रियया सहसंबध्यते गोपुबह्वीषु निमित्तभूतासु गव्यवः
गाआत्मनश्छन्दः अत्रयद्यपि गव्यवइत्येवाहं न गोष्विति तथापि गव्यवइत्यत्र गोस्वामित्वं प्रति-
पाद्यते तच्चैकपाद्वित्वादपि स्यात् अतः स्पृहणीयावह्वचइत्यवगमयितुं गोष्विति पदं यथा गवांम-
त्तिगोपतिः । गणानां त्वो गणपतिः । तथा स्वाध्यः सुष्टु आध्यातारः फलस्योत्पादयितारः शोभनध्या-
नावाविदधेयागे अप्सु अंतरिक्षे वैद्युत् रूपेण वर्तमानं आपइत्यन्तरिक्षनाम आपः पृथिवीति त-
न्नामसूक्तत्वात् अग्नेरन्तरिक्षोत्पत्तिः यदग्नेदि विजाअस्यप्सु जावाअप्स्वग्नेसधिष्ठवइत्यादि मन्त्रा-
न्तरेषु प्रसिद्धा प्रियं सर्वेषां प्रियतमं प्रीणयितारं वा यजतं यष्टव्यं अग्निं जनुषां जन्मवतां प्राणिनां अ-
वः प्रति रक्षणं निमितीकृत्य शिष्यामथनादिकर्मणा जीर्जनम् जनयन्ति यजमानाः यद्वा अप्सु
निमित्तभूतासु जीर्जनम् सर्वप्राणिनामुपकाराय वृष्ट्यर्थं चेत्यर्थः एवमुत्पन्नस्याग्नेः पाजसाबलेन
गिरा भयंकरशब्देन च रोदसीद्यावापृथिव्यावरेजेतां अकंपेतां अग्नेः सकाशात् कंपनं अरेजेतां
रोदसी होतृव्यइत्यादि श्रुतिं पुं प्रसिद्धं । न च सर्वरक्षणार्थमुत्पादितोऽग्निर्लोकद्वयस्य भीतिमजनयत्
किमेतदिति वाच्यं निंदास्तु तित्वात् यथा लोको विभीतः तथा प्रवृद्धो भवदिति स्तुतौ पर्यवसानात् य-
द्यप्यत्राग्निरेव प्रतिपाद्यते मित्रस्तु परं दृष्टान्ति एव तथापि द्युस्थानस्याग्नेरेव मित्रत्वान्मन्त्रस्यैव त्व-
मविरुद्धम् यद्वा मित्रं सत्त्वायमिव स्थितं मित्रनामकं देवं यज्ञेऽन्तरिक्षे वा ऋत्विजः पादुर्भावयन्ति
शिष्टमेतद्विशेषेण तथैव योजनीयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यद्दत्त्यद्वापुरुमीह्रस्यंभोमिनःप्रमित्रासोनदधिरेस्वामुर्वः ।
अधऋतुर्विदतंगानुमर्चतउतश्रुतंवृषणापस्त्यावतः ॥ २ ॥

यत् । ह । त्यत् । वाम् । पुरु॒ष्मी॒ह्रस्यं । सो॒मिनः । प्र ।
मि॒त्रासः । न । द॒धिरे । सु॒ह॒आ॒मुर्वः । अध॑ । ऋतु॑म् । वि॒दत॑म् ।
गा॒नुम् । अ॒र्चते । उ॒त । श्रु॒तम् । वृ॒षणा॑ । प॒स्त्य॒वतः ॥ २ ॥

हेमिवावरुणी यद्यस्यान्कारणाद्वापुर्वां पुरुषीह्रस्यचहुलाभीष्टसंचनस्य सोमिनः
स्वामुर्वः सोमवतः स्वाभवनगीतस्य फर्मणिपष्टी स्यत्र उन्नतक्षणं चर्म मित्रासोन मित्राणीव
मित्रभृताः कवित्तमः मदधिरे मरुर्धेणधारयन्ति हेनिपुष्पः अध अत्र कारणात् गातुं युरमद्वपनं
अर्चते पत्रपर्थेचगुर्थी अर्चतः पुत्रपथोपजमानस्य ऋतुर्मर्मादिदत्तं जानीतम विदंतोऽष्टिष्यत्य-
येनशः उत अपिच हेवृषणा कामानां शर्पितां युरां पश्यारतः पश्यानिशृण्वाम पश्यादुगेज-
नितलापस्त्यात्वात् यद्वाः माधीनवंगादिगृह्यतोपजमानस्य आह्वानं शोचं वाधुर्वाश्रुतं वा-
धुर्वाविरुणस्यत्तु यद्वाः यद्यस्यां सोमिनः सोमवतः पुरुषीह्रस्य एतज्जामवस्यरानेदि-
त्रासोन मित्राणीवविधत्ताः स्वामुर्वः स्वाभवनगीताः स्वस्यज्यावाग्ममर्थाः दधिरे अधमनः
कारणात् तस्यार्चते अर्चतः ऋतुर्विदतमिद्यादिपुरंदत्त ॥ २ ॥

हेतृषणा कामानां वर्णितारौ हेमित्रावरुणौ वां युवयोः संवन्धिजन्मजननं उत्पत्तिं रोदस्योः
द्यावापृथिव्योः सकाशात् द्यावापृथिवीभ्यामेव सर्वेषामुत्पत्तेः यद्वा मित्रइतिसर्वोपकार्यग्निरुच्य-
ते वरुणइतितमोनिवारकआदित्यः उभयोः पृथिवीद्युस्थानत्वात् तवः पूर्वमन्वेमित्रदृष्टान्त-
त्वेनाग्निः स्तुवः अतइदमधिगम्यते अग्निरेवमित्रइति तथान्यत्रापि अग्निमित्रं नक्षितिषु प्रशंस्यं
मित्रं वयं सुधितं भृगवोदधुरिति च । प्रवाच्यंस्तुत्यंतादृग्युवयोर्जन्ममहेमहते दक्षसे सर्वविषयबलाय
क्षितयोमनुष्यायजमानाः आभूयन् सर्वतो लुं कुर्वन्ति श्लाघन्तइत्यर्थः जन्मनः प्रवाच्यत्वमाह—य-
दीं यस्मादेवकारणात् अथवा ईमित्यनर्थकः मिताक्षरेष्वनर्थकाः क्रमोमिद्वितीत्युक्तत्वात् । ऋताय
यज्ञाय भरथः सामर्थ्यं यत् यस्माच्चकारणात् अर्बते युष्मान्मासवते यजमानाय च भरधोभिमतं
फलं अथवा उभयत्र कर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थी यज्ञयजमानं च भरधइत्यर्थः तथाच होत्रपास्तुति-
रूपयावाचा शिष्या हविः प्रदानादिकर्मणाच प्रवीथः प्रकर्षेण प्रामुथः तस्मात्तत्प्रवाच्यं जन्मभूष-
यन्तीत्यर्थः होत्रेति वाङ्मय होत्रागीरितितन्नामसुपाठात् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रसाक्षितिरसुरयामहिभियक्तवानावृत्तमाघोपयोवृहत् ।
युवंदिवोवृहत्तोदक्षमाभुवंगानधुर्युपयुजाथेअपः ॥ ४ ॥

प्र । सा । क्षितिः । असुर । या । महि । प्रिया । ऋतवृत्तवानौ ।
ऋतम् । आ । घोपयः । वृहत् । युवम् । दिवः । वृहत्तः । दक्षम् ।
आवृत्तम् । गाम् । न । धुरि । उप । युजाथे इति । अपः ॥ ४ ॥

हेअसुरा असुरौ बलवन्तौ मित्रावरुणौ युवयोः साक्षितिः देवयजनरूपा महि महती
अत्यधिका प्रिया प्रियतरा प्रीणयित्रोवासाक्षितिः प्रकर्षेण संपादिता उपसर्गभ्रुतेयोऽग्निक्रिया-
भ्याहारः तामासीदतमिति शेषः यागभूमिर्देवानां प्रिये निप्रसिद्धम् आसाय च हेऋतवानौ ऋत-
वन्तौ युवांवृहत्पृष्टं ऋतमस्मदीयं यज्ञं आपोपथः अवैकत्येन संपादितइति स्तुतमित्यर्थः यतो-
युवं युवां वृहतोमहतोदिवोद्युलोकस्य धुरि दक्षं तर्पणवहने समर्थं अथवा वृहतोदिवः म-

होद्युलोकस्थदेवान् दक्षं प्रीणयितुमिति शेषः यद्वा कर्मणि पृष्ठी दिवोद्योतनात्मकं बृहत्तः प्रभूतं
दक्षं अभिमतसाधनसमर्थं आश्रुवंसर्वतोभवनशीलं अपः कर्म सोमयागरूपं उपयुंजाथे सेवेथे
तत्रत्यं हविःस्वीरुरुथ इत्यर्थः उपयोगेदृष्टान्तः—धुरिशारीरवल्गुनिर्वाहे तदर्थान्तां धेनुमि-
व तांयथाउपयुंजेततद्वत् यद्वा विकारेपलुतिशब्दः क्षीरादिकमिव तस्माद्वतमाघोषथः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

म॒हीअ॒त्रम॒हिना॒वारं॑मृ॒ण्वथो॑रेणवस्तुज॒आस॒द्मन्धेन॑वः ।

स्वर॑न्ति॒ताउ॒पर॑ताति॒सूर्य॑मानि॒भ्रुच॑उ॒पस॑स्त॒क्ववी॑रि॒व ॥ ५ ॥ २० ॥

म॒ही इति॑ । अ॒त्र । म॒हिना । वारं॑म् । ऋ॒ण्वथः॑ । अ॒रेणवः॑ ।

तुजः॑ । आ । स॒द्मन् । धे॒नवः॑ । स्वर॑न्ति । ताः । उ॒पर॑स्ताति ।

सूर्य॑म् । आ । नि॒भ्रुचः॑ । उ॒पसः॑ । त॒क्ववीः॑ इ॒दं ॥ ५ ॥ २० ॥

हेमिश्रावरुणौ युवां महीमहत्यां सप्तम्येकवचने पूर्वसवर्णदीर्घः ईदूतौ च सप्तम्यर्थे इति प्रगृ-
ह्यता अत्रास्यां पृथिव्यां महिनामहत्त्वेन याधेनूः वारं वरणीयं प्रदेशमृण्वथः संपादयथः अंतर्भा-
वित्प्रयर्थोयं गमनादिव्यवहारस्य तयोरधीनत्वात् द्यावापृथिव्योरभिमानिदेवत्वाच्च मिश्रावरुणयोः
ताएवाधेनवो गावः सायंकाले युष्मन्महत्त्वेन अरेणवः अनवद्याः तस्कराद्यनपहारेणानद्यावा
तुजः क्षीराणां प्रदान्यः तुजतिर्दानकर्मा सद्मन् सद्मनि गोष्ठे आआश्रिताः आगच्छन्ति वा उप-
सर्गं श्रुतेर्योग्यक्रियाभ्याहारः ताएवं कारिताधेनवः उपरताति उपरतातौ सप्तम्याल्लुक् मेघानां
विस्तारवत्यन्तरिक्षे मेघाच्छन्ने सति सूर्यं सर्वस्य प्रसवितारं सुवीर्यं शोभनसामर्थ्यं वा सुवी-
र्योमयापधानोपायतइति तत्सूर्यस्य सूर्यत्वमिति श्रुत्यन्तरात् । आदित्यमभिलक्ष्य स्वरन्ति
स्वर्गं तिसुखसंचाराय सृष्ट्यान्द्वापवापयोः भौवादिकः कस्मिन्काले इति तदुच्यते—निभ्रुचः उ-
पसः सर्वेष्वपि सायंकाले पूषः कालेषु च तत्र दृष्टान्तः—नक्ववीरिव तक्वास्तेनः तस्य वेतागन्ताम-
नुष्यः स यथा क्रोशति तद्वत् एवं निरुद्धानां गवांसुखसंचारो युष्मदाय च दवितयोः स्तुतिः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीयोर्विशोचनं ॥ २० ॥

अथपठे-

आवा॑मृ॒ताय॑के॒शिनी॑र॒नूप॑त॒मित्र॑य॒त्रवरु॑णगा॒तुम॑र्च॒थः ।

अव॒त्मना॑सृ॒जत॑त॒पिन्व॑त॒धिषो॑यु॒वंविप्र॑स्य॒मन्म॑नामिर॒ज्यथः ॥ ६ ॥

आ । वा॒म् । कृ॒ताय॑ । के॒शिनीः । अ॒नूप॑त । मि॒त्र । य॒त्र ।

वरु॑ण । गा॒तुम् । अ॒र्च॒थः । अव॑ । त्मना॑ । सृ॒ज॒तम् । पि॒न्व॑तम् ।

धि॒यः । यु॒वम् । वि॒प्र॑स्य । मन्म॑नाम् । इ॒र॒ज्य॒थः ॥ ६ ॥

हेमित्रावरुणौ केशिनीः केशवत्योमेज्ज्वालाः वांयुवयोः क्वाय यज्ञार्थं आनूपत हविः समर्पणेनाभिपूजयन्तीत्यर्थः कुत्रेतिदुच्यते-हेमित्र हेवरुण युवामुभौ यत्रयागे गातुं गमनं देवयजनदेशं वा गातुरिति शृथिवीनाम गातुः पूतेत्युक्तत्वात् अर्चयः पूजयथः स्वीकुरुथइत्यर्थः आगत्यच त्मना आत्मनैव अवसृजतं ब्रह्मिवाद्भुतं विसृजतं तथाकृत्वाधि-योऽस्मदीयानिकर्माणि पिन्वतं वर्धयतमित्यर्थः एवंकृत्वाविप्रस्यमेधाविनः यजमानस्य मन्मनां मननवतीनां स्तुतीनां युवं युवां इरज्यथः ईश्वरो स्वामिनौ भवथः इरज्यतिरेश्वर्यक-मां इरज्यविपत्यतइतितन्नामसूक्तत्वात् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

योवा॑य॒ज्ञैःश॑श॒मानो॑हृ॒दाश॑निक॒विर्हो॑ता॒यज॑ति॒मन्म॑साध॒नः ।

उपा॑ह॒तंग॑च्छ॒थोवा॑थोअ॒ध्वर॑मच्छा॒गिरः॑सु॒मति॑र्गन्त॒मस्म॑यू ॥ ७ ॥

यः । वा॒म् । य॒ज्ञैः । श॒श॒मानः । हृ । दा॒शति॑ । क॒विः । हो॒ता ।

यज॑ति । म॒न्म॒साध॑नः । उ॒र्ष । अ॒र्ह । तम् । ग॒च्छ॒थः । वा॒यः ।

अ॒ध्वर॑म् । अ॒च्छ । गिरः॑ । सु॒म॒तिम् । ग॒न्त॒म् । अ॒स्म॒यू इत्य॑स्म॒यू ॥ ७ ॥

योह यःखलुयजमानोवां युवामुद्दिश्यपुवाभ्यां वा यतैयांगैर्निमित्तभूतैः शशमानः शंसमानोदाशतिहविरादिकं स्वस्वत्वंनिवर्त्य युष्मत्स्वत्वापादनं करोति यएवकविः अनूचानः येवा-अनूचानास्तेकवयश्चिन्तेः । अथवाकविर्मेवावी होता सम्यक्होमनिष्पादकोयजमानोमन्-

साधनः मननीयद्व्यदक्षिणादिसाधनोपेतः सन् यजति सोमयागादिकं करोति तमेव यजमानं
 सुमतिं शोभनप्रज्ञं उपलक्ष्य गच्छथः अहं प्रामुथः खलु प्राप्य च अध्वरं तदीयं यज्ञं वीथः काम-
 येथे किंच अस्मयू अस्मान् कामयमानौ युवांगिरः स्तुतीः अच्छ अभिलक्ष्य गन्तं गच्छतं तादृ-
 शं मां प्राप्य स्तुतीः स्वीकुरु तमित्यर्थः अत्र यद्यपि तमितिसामान्यनिर्देशः प्रतिभाति तथापि
 अस्मयू इत्युक्तत्वादीर्घतमाः स्वात्मानमेव परोक्षतयोक्तवानिति गम्यते यद्वा योदाशति यश्च य-
 जते तमुपेत्य तदीयं यज्ञं कामयेथे अतोस्मयू युवां सुमतिं मां मदीयागिरः स्तुतीः अच्छ अभिल-
 क्ष्य गच्छतम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

युवां यज्ञैः प्रथमा गोभिर् अजतु कृता वाना मनसो न प्रयुक्तिषु ।
 भरन्ति वां मन्मना संयता गिरो दृप्यता मनसा रेवदाशाथे ॥ ८ ॥

युवाम् । यज्ञैः । प्रथमा । गोभिः । अजते । ऋतद्वाना । मनसः ।
 न । प्रयुक्तिषु । भरन्ति । वाम् । मन्मना । सम्ययता । गिरा ।
 अदृप्यता । मनसा । रेवत् । आशाथे इति ॥ ८ ॥

हे कृतावाना यज्ञवन्तौ वृष्ट्युदकवन्तौ वा मित्रावरुणौ युवां प्रथमाप्रथमौ यक्षैर्व्यजमानसा-
 धनैर्गोभिः गोदिकारैः पयआदिभिः अजते व्यंजयन्ति यजमानाः देवभागयोगेषु क्षीरादिभि-
 र्यजन्त इत्यर्थः यद्वा गोभिर्वाग्भिर्जते स्तुवन्ति तत्र दृष्टान्तः—प्रयुक्तिषु योगेषु मनसो न कर्मणि पृष्टी
 मन इव तद्यथा प्रथमं व्यञ्जयन्ति मुख्यं कुर्वन्ति तत्पूर्वकत्वात् सर्वव्यवहारस्य किंच वां युवां मन्म-
 ना मननवता संयता युवामेव सम्यगगच्छता चित्तेन गिरः स्तुतीं भरन्ति संपादयन्ति यस्मादेवं
 तस्मात् अदृप्यता अनभिभवता मनसा पृष्टेन चेदसायुक्तौ सौरेवत् धनवत्कर्मारमदीयमाशाथे
 अभ्रुवाथे व्यामुथः ददाथे इत्यर्थः अश्रोतेर्लिटि अनित्यमागमशासनमितिवचनादिद्विभावः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

रेवद्वयोदधाथे रेवदाशाथे नरां मायामि रितुं तिमाहि नम् ।
 नवां व्यापोर्हन्ति नो तसिन्धवो न देवत्वं पणयो नानं शुर्मधम् ॥ ९ ॥ २१ ॥

रेवत् । वयः । दधाथे इति । रेवत् । आशाथे इति । नरा ।
 मायाभिः । इतःऽऊति । माहिर्नम् । न । वाम् । द्यावः ।
 अहर्हभिः । न । उत । सिन्धवः । न । देवऽह्वम् । पण्यः । न ।
 आनशुः । मघम् ॥ ९ ॥ २१ ॥

हेमित्रावरुणौ युवांरेव धनव वयोऽन्नं दधाथे उभयंच धारयथः यस्मादेवंतस्मादे-
 व धनव सहदृष्टत्वा वय इति गम्यते धनविशिष्टमन्नं हेनरानेतारौ युवांआशाथे अभ्रवा-
 थे अस्मभ्यं ददाथे इत्यर्थः कीदृशं मायाभिः युवयोःभ्राताभिः इतऊति इतःअस्मदभिमुखं
 गमनव इतोरक्षणवद्वा माहिर्नं महन्नामैतव अतिमहत् ईदृशोरावयोरेतादृशंसामर्थ्यंकुतइत्य-
 तआह—वांयुवयोर्देवत्वं अहभिरहोभिः रात्रिभिः अत्राहःशब्देनरात्रिरभिधीयते घोशब्देनाह्वः
 पृथगभिधानात् ताभिःसहिताद्यावोदिवसानानशुः नमामुवन्ति अहश्चरात्रिश्वोभेनतरतइत्यर्थः
 उतअपिच सिन्धवः स्यन्दनशीलानद्योनचैवानशुः तथायुवयोर्देवत्वंपणयोऽसुराअपि नानशुः
 मघंघनंचनानशिरे लोकत्रयेयुवयोः पराभवितारोनेकेपिसन्वीत्यर्थः ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्पृष्टितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

युवंवत्साणीतिसप्तर्चं द्वादशंसूक्तं देवंतमसं अनादेशपरिभाषयावैष्टुभं मैत्रावरुणं पूर्वभै-
 त्रावरुणंहीतमुक्तत्वात् सूक्तविनियोगोलैंगिकः मैत्रावरुणेपशावाद्यावपायायाज्या प्रदानाना-
 मितिखण्डेस्त्रितम्—युवंवत्साणिपीवसावसाथेप्रवाहवासिसृवंजीवसेनइति सैवसमावर्तने नव-
 वत्सधारणेविनियुक्ता स्त्रितंच—युवंवत्साणिपीवसावसाथेइत्यहतेवाससीआच्छायेति ।

सैषापथमा—

युवंवत्साणिपीवसावसाथेयुवोरच्छिद्रामन्तवोहसर्गाः ।
 अवातिरतमनृतानिविश्वंऋतेर्नामित्रावरुणासचेथे ॥ १ ॥

युवम् । वत्साणि । पीवसा । वसाथे इति । युवोः । अच्छिद्राः ।
 मन्तवः । ह । सर्गाः । अर्वा । अतिरतम् । अनृतानि । विश्वा ।
 ऋतेर्न । मित्रावरुणा । सचेथे इति ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणौ पीवसा पीनौ युवंयुवां यद्वा पीवसा पीनान्यच्छिन्नानिवस्त्राण्याच्छादनयो-
ग्यानि वासांसि वसाथे आच्छादयथः यद्वा पीवसा स्थूलेन प्रभूतेन तेजसा वस्त्राणिदधाथे
अविच्छिन्नानि वस्त्रस्थानीयानितेजांसि धारयथइत्यर्थः किंच युवयोः सर्गाः सृष्टयः अच्छिद्राः
अच्छिन्नाः मन्तवोह मननीयाश्च ईदृशौ युवां विश्वा विश्वानि सर्वाणिअनृतानि असत्यानि
अमियाणि पापान्यवातिरतं नाशयतम् विश्वेत्यत्रसंहितायां ऋत्यकइतिप्रकृतिभावोह्रस्वत्वं
ऋतेनफलेन तत्साधनेनयज्ञेनवासचेथे संगच्छेथे अस्मभ्यं योजयथइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एतच्चनत्वोविचिकेतत्तेपांसत्योमन्त्रः कविशस्तऋघावान् ।

त्रिराश्रिहन्तिचतुरश्रिरुग्रोदेवनिदोहप्रथमाअजूर्यन् ॥ २ ॥

एतत् । चन । त्वः । वि । चिकेतत् । एपाम् । सत्यः । मन्त्रः ।

कविःशस्तः । ऋघावान् । त्रिःश्रिम् । हन्ति । चतुःश्रिः ।

उग्रः । देवःनिदः । ह । प्रथमाः । अजूर्यन् ॥ २ ॥

एपांएतयोर्मध्ये बहुवचनंपूजार्थं यद्वा तदनुचरापेक्षयाबहुवचनं एतयोर्मध्ये त्वःचन ए-
कएवएतत् वक्ष्यमाणंसामर्थ्यरूपंकर्म विचिकेतत् विशेषेणचेतति अनुतिष्ठतीत्यर्थः सविशेष्यते
सएकःसत्योवाध्यः सत्सुभवोवामश्रोमननवान्कविशस्तः कविभिर्मेधाविभिःशंसनीयःऋघावान्
हिंसावान् अनेन वक्ष्यमाणस्यसामर्थ्यस्यसंभाविताप्रतिपादिताभवदित्युक्तम् किंतुदित्याशंक्या-
ह त्रिराश्रि अश्रित्रयोपेतमायुधंत्रिराश्रि तद्वतं मत्वर्थोलुप्यते उपलक्षणमेतत् सर्वायुधसंप-
न्नमित्यर्थः एतन्नामानंवाचतुरश्रिः ततोप्यधिकायुधवान् नकेवलमायुधसामर्थ्यं किंतु उग्रः स्वय-
मुद्गर्गबलः हन्तिहिनस्ति अतिबलंशत्रुं किंच युवयोरेकस्यैव सामर्थ्येन देवनिदोह देवनिन्दका-
स्तुप्रथमाःसमर्थाःसन्तोऽपि अजूर्यन्स्वयमेवजीर्णाभवन्ति जीर्यंतेऽथनि बहुलंछन्दसीत्युत्वं
युवयोर्मध्येएकोऽपिमहाबलः मित्तिदपोस्तुसामर्थ्यैकिमुवक्तव्यमितिभावः अथवा एपांयुवयो-
रेतत् उत्तरवदयमाणं सामर्थ्यैकःसत्यादित्क्षणोविचिकेतत् विशेषेणजानाति शेषं
पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अपादेतिप्रथमापद्धतीनांकस्तद्गमित्रावरुणाचिकेत ।
गर्भोभारंभस्त्याचिंदस्यऋतंपिपत्यंनृतंनितारीत् ॥ ३ ॥

अपात् । एति । प्रथमा । पद्धतीनाम् । कः । तत् । वाम् ।
मित्रावरुणा । आ । चिकेत । गर्भः । भारम् । भरति । आ ।
चित् । अस्य । ऋतम् । पिपति । अनृतम् । नि । तारीत् ॥ ३ ॥

हेमित्रावरुणा मित्रावरुणौ पद्धतीनां मनुष्यादीनां प्रजानां प्रथमाप्रथमभाविनी अपाद-
पादरहितोपाः प्रतिदिनं सूर्यचन्द्रादिव स्वस्याः परिभ्रमणाभावात् सूर्यगमनेनैव स्वगमनाद-
पादितिचएतीतिचोपचर्यते तत् तादृशं युवयोः प्रसिद्धं कर्म कः आचिकेत कः आभिमुख्येन जा-
नाति कितज्ञाने अतःस्तुत्यमित्यर्थः मित्रावरुणयोरहोरात्रदेवत्वादहोरात्रयोरन्तरालस्यैवोप-
स्थादेतत्कर्मत्वं किंवास्यलोकस्यभारंनिर्वाहं गर्भः युवयोः गर्भस्थानीयः शिशुरादित्यः अहो-
रात्रयोर्मध्यकालउत्पत्तेस्ताभ्यामेव मित्रावरुणत्वात् अहोरात्रेवैमित्रावरुणावितिभ्रुतेः । सभा-
भरतिचिद समन्तान्निर्वहत्येवहरतिवात्यभारंजाड्यं विदित्यवधारणे तत्कथमितितदुच्यते—
ऋतंसत्यंजगतः प्रकाशगमनादिरूपं पिपति पूरयति अनृतं उक्तविलक्षणं अन्धकारं गमनादि
निरोधं च नितारीत् नितरति निमज्जयति नाशयतीत्यर्थः शिशोर्जगद्भारवहनरूपं कर्मयुष्मत्सा-
मर्थ्यादिति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रयत्नमित्यरिंजारंकनीनांपश्यामसिनोपनिपद्यमानम् ।
अनंवःपृग्गावितंतावसानंभ्रियंभित्रस्यवरुणस्यधाम ॥ ४ ॥

प्रयत्नं । इत् । परि । जारम् । कनीनाम् । पश्यामसि । न ।
उरुः । निपद्यमानम् । अनंवः । पृग्गा । वितंता । वसानम् । भ्रियम् ।
भित्रस्थं । वरुणस्य । धाम ॥ ४ ॥

कनीनां कमनीयानां दीवानांकन्यकास्थानीयानां उपसांकनतेःकांतिकर्मणश्च कृदि-
कारादकिनइतिङीष् आभि कन्याशब्दस्यवाछान्दसंसंपसारणं तासांजारमादित्यंपयन्तमिव
प्रगच्छन्तेवपरिपश्यामसिवयंपरिपश्यामः उपनिपद्यमानंक्षणमात्रमपिनिषीदन्तं नपश्यामः एत-
दपितयोःसामर्थ्यं पुनस्तदेवविशेष्यते अनवपृष्णा अनवपृष्णानि असंपृक्तानिअतएवविततानि
तेजांसिवसानंआच्छादयन्तं प्रियंसर्वेषांप्रियभूतंमित्रस्यवरुणस्यचधामतेजःस्थानभूतं यद्वा मि-
यंधामेतिसंबध्यते तयोःमेमस्थानं ईदृशमादित्यं युष्मदनुज्ञयासंचरन्तंपश्यामसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अ॒न॒श्वो॒जा॒तोअ॒न॒भी॒शु॒र॒वा॒र्क॒नि॒क्र॒द॒त्प॒त॒य॒दूर्ध्व॒सा॒नुः ।

अ॒चि॒त्तं॒ब्र॒ह्म॒जु॒जु॒पु॒र्यु॒वा॒नः॒प्र॒मि॒त्रे॒धाम॒वरु॒णेगृ॒णन्तः ॥ ५ ॥

अ॒न॒श्वः । जा॒तः । अ॒न॒भी॒शुः । अ॒र्वा । क॒र्नि॒क्र॒द॒त् । प॒त॒य॒त् ।

ऊ॒र्ध्व॒ऽसा॒नुः । अ॒चि॒त्तं । ब्र॒ह्म । जु॒जु॒पुः । यु॒वा॒नः । प्र ।

मि॒त्रे । धा॒म । वरु॒णे । गृ॒णन्तः ॥ ५ ॥

सशवादित्यः अनश्वः यद्यपिश्रीमगाम्यश्वरहितः तथाअनभीशुः आलंघनाधारप्रमह-
स्थानीपरश्विरहितः तथाप्यर्वाजातः श्रीमगमनवान्संपन्नः तथाविधोयमादित्यः कर्निक्रदत्
आपयर्थाक्रन्दयन् क्रन्देर्भट्टगुन्ताच्छतरिदाधर्त्यादीनिपात्यते ऊर्ध्वसानुः उपर्युपरिसमुच्छ्रयणः
सन् पनपद्यच्छति अचित्तंविताविषयं ब्रह्मपरिवृद्धंउत्तरूपंकर्ममित्रेवरुणेचउभयोर्धामतेजः
स्थानंयुवानः मित्रयन्तः तयोर्धामिआरोपयन्तः तथाप्रगृणन्तः युषयोस्तेजःप्रभावमनिप्रवर्ध-
णस्तुवन्तः जुजुपुः सेवन्तेमनुष्याः सूर्यस्यनिरालंबांतरिस्तसंचारात्मकंकर्मवरुणमित्रयोरेधीन-
मिवित्तुवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आ॒धे॒न॒वो॒माम॒ने॒पम॑र॒न्ती॒र्ब्र॒ह्म॒प्रि॒यं॒पी॒प॒य॒न्म॒रि॒म॒न्नु॒ध॒न् ।

पि॒त्वो॒भि॒क्षे॒त॒व्यु॒ना॒नि॒वि॒द्वान्॒आ॒वि॒वा॒म॒न्नि॒दि॒ति॒मु॒रु॒प्ये॒त् ॥ ६ ॥

आ । धे॒न॒वः । मा॒म॒ने॒यम् । अ॒व॒न्तीः । ब्र॒ह्म॒ऽप्रि॒यम् । पी॒प॒य॒न् ।

स॒स्मि॒न् । ऊ॒ध॒न् । पि॒त्वः । भि॒क्षे॒त् । व्यु॒ना॒नि । वि॒द्वान् ।

आ॒सा । आ॒ऽवि॒वा॒सन् । आ॒दि॒तिम् । उ॒रु॒प्ये॒त् ॥ ६ ॥

मामतेपेममतायाः पुत्रं दोषं तमसं पात्रं लपि यं परिबृढस्य कर्मणः प्रियतमं परिवृढस्याग्नेः प्री-
णपितारं वा अवन्तोः अवन्त्यः प्रोग रन्त्यः धेनवो गावः स्वस्मिन् स्वक्रोमे ऊवन् ऊवसि आपो प-
यन् सर्वत आप्याययन्तु प्यायते गिचि उन्दसः पो गावः ऊवो गेन क्षीरेण युवाभ्यां प्रदत्तेन नो-
ऽस्मात्प्रक्षंतित्यर्थः मित्रावरुणाभ्यां प्रयस्येति श्रुतेः । एवं प्रदत्त हविः वयुनानि अनुष्ठानविषय-
ज्ञानानि विद्वान् जानन् हुतशेषो भक्षणीय इत्यवगच्छन् दोषं तमाः पितुः पितोः हुतशिष्टस्या-
न्नस्य वा दृगन्नं आसा आस्येन भक्षयितुं भिक्षेत याचेत् युष्मान् किंच आविवासात् युवांसमन्तात्
परिचरन् अदितिं अस्वण्डितं अन्यूनमेतत्कर्म उरुष्येत् रक्षेत् यथा शिष्टं भिक्षेत यथाच कर्म समाप-
नेन रक्षेत् तथाप्यप्यनित्यर्थः ॥ ६ ॥

मैत्रावरुणपशौ वपायाः एषानुवाक्या सूत्रितं च—आवां मित्रावरुणा हव्यजुष्टिमायातं मित्रा-
वरुणेति ।

सैपासप्तमी—

आवां मित्रावरुणा हव्यजुष्टिं नमस्ता देवाव वंसाव वृत्त्याम् ।

अस्माकं ब्रह्म पृतना सुसह्या अस्माकं दृष्टिं दिव्या सुपारा ॥ ७ ॥ २१ ॥

आ । वाम् । मित्रावरुणा । हव्यजुष्टिम् । नमस्ता । देवौ ।

अवंसा । वृत्त्याम् । अस्माकम् । ब्रह्म । पृतनासु । सह्याः ।

अस्माकम् । दृष्टिः । दिव्या । सुपारा ॥ ७ ॥ २२ ॥

हे देवौ देवनशीलौ मित्रावरुणा मित्रावरुणौ वां युवां हव्यजुष्टिं हविः सेवां नमस्तानमस्कारो-
पक्षितेन स्तोत्रेण अवसारक्षणेन निमित्तभूतेन आवृत्त्यां आवर्तयेयं यद्वा नमस्कारेण अवसा-
अन्नेन च आवृत्त्यां किंच हे मित्रावरुणौ अस्माकं संबन्धि ब्रह्मसेदानीं क्रियमाणं परिवृढं कर्म पृतना-
सुसंभामेषु सह्याः सहाय शत्रून् भिज्भूयाव अनेन कर्मणा शत्रून् भिभवेयमित्यर्थः किंच अस्माकं
दिव्यादिभिर्वा दृष्टिः सुपारासुपारयित्री भवत्विति शेषः वृष्टौ सत्यां वीक्षादिद्वारा कर्म समाप्तेरिति
भावः ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्पृष्टिपेक्षाविशेषः ॥ २२ ॥

यजामहेवामिति चतुर्कचंचतुर्दशंसूक्तं दैर्घतमसं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं यजामहे चतुष्कमित्यनुक-
मणिका विनियोगोऽद्वैदिकः ।

तत्रप्रथमा—

यजामहेवांमहःसजोपां हव्येभिर्मित्रावरुणानमोभिः ।

घृतैर्घृतस्त्रूअधयद्दामस्मेअध्वर्यवो नधीतिभिर्भरन्ति ॥ १ ॥

यजामहे । वा॒म् । म॒हः । स॒जोपाः । ह॒व्येभिः । मि॒त्राव॒रुणा ।

नमः॑भिः । घृ॒तैः । घृ॒तस्त्रू इति घृतस्त्रू । अध॑ । यत् । वा॒म् ।

अ॒स्मे इति । अ॒ध्वर्य॑वः । न । धी॒तिभिः । भर॑न्ति ॥ १ ॥

हेघृतस्त्रू घृतस्य सावयितारौ मित्रावरुणौ महोमहान्तौ वां यजामहे पूजयामः यजमानाक-
त्विजश्च कीदृशाः सजोपाः समानमोतियुक्ताः केन साधनेनेतितदुच्यते—हव्येभिः पुरोडाशादि-
भिः घृतैश्च नमोभिः नमस्कारोपलक्षितैः अधअपि च यद्यस्मात्कारणादवांयुवां अस्मेअस्मदीया-
ध्वर्यवो न अध्वर्यवोऽपि अन्नशब्दोप्यर्थे तेषिधीतिभिः स्वकीयैः कर्मभिः भरन्ति पोषयन्ति
तस्माद्यजामहे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रस्तुतिर्वाधाम्नप्रयुक्तिरयामि मित्रावरुणा सुवृक्तिः ।

अनक्तिपद्वाविदथेपुहोतासुभ्रंवांसूरिर्हपणावियंक्षन् ॥ १ ॥

प्र॒स्तुतिः । वा॒म् । धा॒म । न । प्र॒द्युक्तिः । अ॒यामि । मि॒त्राव॒रुणा ।

सु॒वृक्तिः । अ॒नक्ति॑ । यत् । वा॒म् । वि॒दथे॑पु । हो॒ता । सु॒भ्रम् ।

वा॒म् । सू॒रिः । ह॒प॒णौ । इ॒यंक्ष॑न् ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ वांयुवयोः संबन्धिनोः यागस्य प्रस्तुतिः प्रस्तावना करोमीदित्यं कल्पेन नममु-
क्तिः रुक्मनयोगेन संबन्धः सावयैव युवयोर्धानेनैव स्थानमयामि मामोपि सुवृक्तिः युवयोः शोभ-

नावर्जकश्चयुष्मत्परिग्रहादस्मि यत् यदा तु विदथेषु यज्ञेषु वांयुवां होता होमनिष्पादको यमध्वर्युः
अनकिहविषागच्छति होमं करोतीत्यर्थः यद्वा होता देवानामाह्वाता एतन्नामकऋत्विक् शस्त्रा-
दिनावां अनकिव्यं जयति तदा स्मरियुष्मन्माहात्म्यवित् इयक्षन्यागं कर्तुमिच्छन् अहं हे वृषणौ
कामानां वार्षितारौ वांयुवयोः सुभ्रं युष्मत्संबन्धिसुखं देवत्वलक्षणं अयामीति शेषः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

पीपायं धेनुरदिति ऋताय जनाय मित्रावरुणा हविर्दे ।

हिनोति यद्वा विदथे सपर्यन्त रातहं व्योमानुपो न होता ॥ ३ ॥

पीपायं । धेनुः । अदितिः । ऋतायं । जनाय । मित्रावरुणा ।

हविःश्वे । हिनोति । यत् । वाम् । विदथे । सपर्यन् । सः । रातहं व्यः ।

मानुषः । न । होता ॥ ३ ॥

हे मित्रावरुणामित्रावरुणौ ऋताय युष्मत्संबन्धिसुखाय हविर्दे हविषोदाने आतोमनितिति विष्
देभस्वे आतोधातो रित्याकारलोपः जनाय यजमानाय च धेनुः पीणयित्रीगौः अदितिः अदीना बह्वक्षी-
रासती पीपायक्षीरेण पुनः पुनः आप्यायतां प्यायते श्छान्दसः प्रार्थनायां लिट् लिङ्यङोश्चेति पी-
भावः पयस्यादिह विष्कंयत्तं पयोवतादिपुपजमानं चेत्यर्थः कस्मिन्काल इति चेत्तत्राह—यद्य-
दा सः प्रसिद्धो रातहव्यः एतन्नामाराजा सपर्यन् स्तुत्यापूजयन्मानुषे होतवान् मनुष्यस्य यजमानस्य
संबन्धी एतन्नामकऋत्विगिव विदथे यज्ञे वां हिनोति हविरादिनामीजयति तदा पीपायेत्याह ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

उत वां विक्षुमद्यास्वन्धोगाव आपंश्च पीपयन्त देवीः ।

उतो नो अस्व पूर्यः पतिर्दन्वी तं पातं पर्यस उल्लियायाः ॥ ४ ॥ १३ ॥

उत । वाम् । विक्षु । मद्यांसु । अन्धः । गावः । आपः । च ।

पीपयन्त । देवीः । उतो इति । नः । अस्व । पूर्यः । पतिः ।

दन् । वीतम् । पातम् । पर्यसः । उल्लियायाः ॥ ४ ॥

उतअपिच हेमित्रावरुणौ वांगुवांअंधः अदनीयमन्नंपयोस्त्वंपुरोडाशादिरूपंवा देवीर्द्यो-
तनशीलागावः आपश्चवीसादिप्रवर्धकान्युदकानिचमद्यासुयुष्माभिर्मदनीयासु विक्षुमजासु य-
जमानलक्षणासु तासामभिवृद्ध्यर्थपीपयन्त आप्याययन्तु उतोअपिच नोऽस्मत्संबन्धिनोऽस्य
यजमानस्य दूर्यः पूर्वकाटीनः पतिः पालकोऽग्निः दन्दाताभवत्वितिशेषः अग्नौहूयमानत्वात्स-
र्वेषामपिहविषां यस्मादेवंतस्मात् हेमित्रावरुणौ वीतंभक्षयतं पुरोडाशादिकं उस्त्रियायाः क्षीरा-
घस्ताविण्याः गोः पयसः पयः पातं यद्वा घनीभूतंपयस्यायाः वीतंसवद्रूपंपातम् ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

विष्णोर्नुकमितिपल्लवंपंचदशंस्तुतं दैर्घतमसंवैष्टुभंवैष्णवं अत्रानुक्रमणिका—विष्णोःप-
द्वैष्णवंहीति आभिष्टवपदहेपूक्थयेपु तृतीयसवने स्तोमवृद्धावच्छावाकस्यस्तोमातिशंसनार्थं
इदमादिस्तुतद्वयंयिनियुक्तं स्तोमेवर्धमानइतिखण्डेस्तुत्रितम्—विष्णोर्नुकमितिस्तुक्तेपरोमावयेत्य-
च्छावाकइति तथातृतीयसवनेसोमातिरेकेउत्तरसंस्थोपगन्तव्याआतिरात्रात्ततोप्यतिरेके तद-
र्थमेवशस्त्रमुपजनयितव्यं तत्रैतदेवस्तुतं सोमातिरेकइतिखण्डेस्तुत्रितम्—महोद्गोमृषद्विष्णोर्नुक-
मिति आमिमारुतशस्त्रेआद्यायिनियुक्ता अथयथेतमितिखण्डेस्तुत्रितम्—विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवो-
चंतंतुतन्यत्रजसोभानुमन्विहीति ।

तेषामथमा—

विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचयःपार्थिवानिविममेरजांसि ।

योअस्कंभायदुत्तरंसुधस्थंविचक्रमाणस्तुधोरुगायः ॥ १ ॥

विष्णोः । नु । क्रम् । वीर्याणि । प्र । वोचम् । यः । पार्थिवानि ।

विऽममे । रजांसि । यः । अस्कंभायत् । उत्तरं । सुधस्थम् ।

विऽचक्रमाणः । चेधा । उरुगायः ॥ १ ॥

हेनराः विष्णोर्न्यापनशीटस्य देवस्यवीर्याणिश्रीरक्तमांगि नुवंअनिशीमंपयोचं प्रवृ-
[१] अत्रपयविनुकमितिपदद्वयं तथाविषाम्हेननवोनगगिपदानीत्युक्तत्वात् शास्त्रान्तरेपुक्त्वे-

नपाठाच्चनुइत्येतस्मिन्नेवार्थेनुकमितिपदद्वयं कानितानीतितत्राह—योविष्णुः पार्थिवानिपृथिवी-
संबन्धीनिरजांसि रंजनात्मकानि क्षित्यादिलोकत्रयाभिमानिनिअग्निवाय्वादित्यरूपाणि रजां-
सि विममे विशेषेण निर्ममे अत्रत्रयोलोकाअपि पृथिवीशब्दवाच्याः तथाचमन्त्रान्तरं—यदिद्रा-
ग्नीअवमस्यांपृथिव्यामध्यमस्यांपरमस्यामुत्स्थइति । तैत्तिरीयेऽपि—योस्यांपृथिव्यांअस्यामु-
षेत्युपक्रम्य योद्वितीयस्यांपृथिव्यामिति । तस्माल्लोकत्रयस्यपृथिवीशब्दवाच्य
त्वम् किंच यश्च विष्णुरुत्तरं उद्गततरं अतिविस्तीर्णसधस्थं सहस्थानं लोकत्रयाश्रयभूतं
अन्तरिक्षं अस्कभायव तेषामाधारत्वेनस्कंभितवान् निर्मितवानित्यर्थः अनेनान्तरिक्षाश्रि-
तलोकत्रयमपिसृष्टवानित्युक्तंभवति यद्वा योविष्णुः पार्थिवानि पृथिवीसंबन्धीनिरजांसिपृथि-
व्याअधस्तनसप्तलोकान् विममे विविधं निर्मितवान् रजः शब्दोलोकवाची लोकारजांस्युच्यन्त-
इतियास्केनोक्तत्वात् किंच यश्चउत्तरं उद्गततरंउत्तरभाविनं सधस्थं सहस्थानं पुण्यकृतां सह-
निवासयोग्यं भूरादिलोकसप्तकं अस्कभायव स्कंभितवान् सृष्टवानित्यर्थः स्कंभेः स्तंभुस्तु-
भितिविहितस्यश्रः छन्दसिंशायजपीतिव्यत्ययेनशायजादेशः अथवापार्थिवानि पृथिवी-
निमित्तकानिरजांसि लोकान्विममे भूरादिलोकत्रयमित्यर्थः भूम्यामुपार्जितकर्मभोगार्थत्वादि-
तरलोकानां तत्कारणत्वं किंच यश्चोत्तरमुत्कृष्टतरं सर्वेषांलोकानामुपरिभूतं अपुनरावृत्तेस्त-
स्योत्कृष्टत्वं सधस्थं उपासकानांसहस्थानं सत्यलोकं अस्कभायव स्कंभितवान् भुवंस्थापित-
वानित्यर्थः किंकुर्वन् त्रेधाविचक्रमणः त्रिप्रकारं स्वसृष्टान् लोकान् विविधक्रममाणः विष्णो-
स्त्रेधाक्रमणं इदंविष्णुर्विचक्रमेइत्यादिश्रुतिषुप्रसिद्धं अतएवोरुगायः उरुभिर्महद्भिर्गोयमानः
अतिप्रभूतं गोपमानोवा यएवंकृतवान्तादृशस्यविष्णोर्विर्माणिमवोचं ॥ १ ॥

तृतीयसवनेसोमातिरेकएवशास्त्रमुपजनयितव्यं तत्रप्रतदित्ययमनुरूपस्तृचः सोमातिरेक-
इतिखंडेस्मृजितम्—प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणेतिसोत्रियानुरूपाविति वाजपेयेनाधिपत्यकामइतिख-
ण्डेस्मृजितम्—प्रतत्तेअद्यशिपिविष्टनामप्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणेति ।

तत्रप्रथमासूकेद्वितीयैषा—

प्रतद्विष्णुस्तवतेवीर्येणमृगोनभीमःकुंचरोगिरिष्ठाः ।

यस्योरुपुत्रिपुत्रिक्रमणेष्वधिक्षियन्तिभुवंनानिनिविश्वं ॥ २ ॥

प्र । तत् । विष्णुः । स्तवते । वीर्येण । मृगः । न । भीमः । कुचरः ।
गिरिस्थः । यस्य । उरुषु । त्रिषु । विष्क्रमणेपु । अधिक्षियन्ति ।
भुवनानि । विश्वा ॥ २ ॥

यस्येति वक्ष्यमाणत्वात्स इत्यवगम्यते समहानुभावो विष्णुः वीर्येण स्वकीयेन वीरकर्म-
णा पूर्वोक्तरूपेण प्रस्तवते प्रकर्षेण स्तूयते सर्वैः कर्मणि व्यवत्येन शर्ष वीर्येण स्तूयमानत्वे दृष्टा-
न्तः—मृगो न सिंहादिरिव यथा स्वविरोधि नो मृगयिता सिंहे भीमो भीतिजनकः कुचरः कुत्सिता हिं-
सादिकता दुर्गमप्रदेशगता वा गिरिष्ठाः पर्वताद्युन्नतप्रदेशस्थायी सर्वैः स्तूयते अस्मिन्नर्थे
निरुक्तं—मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः मृग इव भीमः कुचरो गिरिष्ठा मृगो मां छेदंति कर्मणो भीमो विषय-
स्माद्धीप्नोष्ये तस्मादेव कुचर इति चरति कर्म कुत्सितमथ चेद्देवताभिधानं क्वायं न चरतीति गिरिष्ठा गि-
रिस्थायो गिरिः पर्वतः समुद्रोर्णो भवति पर्ववान्पर्वतः पर्वपुनः पृष्ठावेः भीणातेर्वेति । तद्वदयमपि
मृगः अन्वेष्टा शत्रूणां भीमः भयानकः सर्वेषां भीत्यपादानभूतः परमेश्वराद्धीतिः भीपास्माद्वातः
पर्वते इत्यादि श्रुतिपुत्रसिद्धा किंच कुचरः शत्रुवधादिकुत्सितकर्मकर्ता कुपुसर्वास्तुभूमिषु लोकत्रये-
षु संचारी वा तथा गिरिष्ठाः गिरिवदुच्छिन्नतटोक्स्थायी यद्वा गिरि मध्यादित्वायां वाचि सर्वदा
वर्तमानः ईदृशो यस्य महिष्ठा स्तूयते किंच यस्य विष्णो रुरुषु विस्तीर्णेषु त्रिषु त्रिसंख्याकेषु विष्क्रम-
णेपु पादप्रक्षेपेषु विश्वासर्वाणि भुवनानि भूतजातानि आश्रित्य निवसन्ति सविष्णुः स्तूयते ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

प्रविष्णुविशूषमेतुमन्मगिरिक्षितं उरुगायाय वृष्णे ।
यदुदं दीर्घप्रयतं सधस्य मेकोविममे त्रिमिरिप्तेभिः ॥ ३ ॥

प्र । विष्णुवि । शूषम् । एतु । मन्म । गिरिस्थिते । उरुगायाय ।
वृष्णे । यः । दुदम् । दीर्घम् । प्रयतम् । सधस्यम् । एकः । विष्टम्मे ।
त्रिष्टभिः । इत् । पदेभिः ॥ ३ ॥

विष्णवे सर्वव्यापकाय शूषं अमन्मयादिजन्यं महत् वटवं मम मनसं स्तोत्रं मननीयं
शुषं वटं वा विष्णुमेतु मामेतु कर्मण्यं संप्रदानं वाचतुर्थी कोदशाय गिरिक्षिते वाचि गिरिवदुद-

तपदेशेवातिष्ठते उरुगायाम् बहुभिर्गीयमानाय वृष्णोवर्षिणे कामानां एवमहानुभावं शृण्वामोतु
कोऽस्यविशेषइतिउच्यते—योविष्णुरिदंमसिद्धंदृश्यमानं दीर्घमतिविस्तृतं प्रयतंनियतं सधस्थं
सहस्थानलोकत्रयं एकइद एकएवअद्वितीयः सन् त्रिभिः पदेभिः पादैर्विममे विशेषेणमितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यस्यत्रीपूर्णा_१मधुना_२पदान्यक्षीय_३माणास्त्वधया_४मदन्ति ।
यउ_५त्रिधातुं_६पृथिवीमुतद्यामेकौदाधारमुर्वनानि_७विश्वा_८ ॥ ४ ॥
यस्य_१ । त्री_२ । पूर्णा_३ । मधुना_४ । पदानि_५ । अक्षीयमाणा_६ । त्वधया_७ ।
मदन्ति_८ । यः_९ । ऊम् इति_{१०} । त्रिधातुं_{११} । पृथिवीम्_{१२} । उत_{१३} । द्याम्_{१४} ।
एकः_{१५} । दाधारं_{१६} । भुव्नानि_{१७} । विश्वा_{१८} ॥ ४ ॥

यस्यविष्णोः मधुना मधुरेण दिव्येनाघृतेनपूर्णा पूर्णानि त्री त्रीणिपदानि पादप्रक्षेपणानि
अक्षीयमाणा अक्षीयमाणानि त्वधया अग्नेन मदन्ति मादयन्ति तदाश्रितजनान् यउ यएव पृ-
थिवीं प्रख्यातां भूमिं द्यामुत द्योतनात्मकमन्तरिक्षं च विश्वाभुवनानि सर्वाणि भूतजातानि चतु-
र्दशलोकांश्च यद्वा पृथिवीशब्देन अधोवर्तीनिअतलवितलादिसप्तभुवनान्युपात्तानि द्युशब्देन त-
द्वान्तररूपाणि भुवआदिसप्तभुवनानि एवंचतुर्दशलोकान् विश्वाभुवनानि सर्वाण्यपितत्रत्यानि
भूतजातानि त्रिधातु त्रयाणांधातूनां समाहारः त्रिधातु पृथिव्यप्तेजोरूपधातुत्रयविशिष्टंयथा
भवतितथादाधार धृतवान् तुजादित्वाद्यस्यास्यदीर्घत्वं उत्पादितवानित्यर्थः छन्दोगारण्यके—
तत्तेजोसृजत तदपोसृजत ताआपेक्षन्त ताअन्नमसृजन्तेतिभूतत्रयसृष्टिमुक्त्वा हंताहमिमास्ति-
स्रोदेवतास्तासांनिवृतंनिवृतमेकैर्काकरवाणीत्यादिना त्रिवृत्करणसृष्टिरुपादिता यद्वा त्रिधातु
कालत्रयंगुणत्रयंवा दाधारेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

आतिथ्यायांतदस्येत्येपापधानस्ययाज्या अथातिथ्येतिखण्डेस्तुभितम्—इदंविष्णुर्विच-
क्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यामिति ।

सैपापंचमी—

तदस्यप्रियमभिपाथोअश्यांनरोयत्रदिवयवोमदन्ति ।
उरुक्रमस्यसहिवन्धुंरित्याविष्णोःपदेपरमेमध्वउत्तः ॥ ५ ॥

तत् । अ॒स्य । प्रि॒यम् । अ॒भि । पा॒र्यः । अ॒श्याम् । नरः । यत्र ।
 दे॒व॒इ॒यवः । म॒द॒न्ति । उ॒रु॒इ॒क्रम॒स्य । सः । हि । ब॒न्धुः । इ॒त्या ।
 वि॒ष्णोः । प॒दे । प॒रमे । म॒ध्वः । उ॒त्तः ॥ ५ ॥

अस्यमहतोविष्णोः प्रियंप्रियभूततत्त्वैःसेव्यत्वेनमसिद्धंपाथः अन्तरिक्षनामैतत् पा-
 थोन्तरिक्षंपथाव्याख्यातं इतियास्केनोक्तत्वात् । अन्तरिक्षलोकाख्यंस्थानं अविनश्वरं ब्रह्म-
 लोकमित्यर्थः अभिअश्यां व्याप्नुयां तदेवविशेष्यते यत्रस्थानेदेवयवःदेवंधोतनस्वभावंविष्णुं
 आत्मनइच्छन्तःयज्ञदानादिभिःप्राप्तुमिच्छन्तोऽनरः मदन्ति तृप्तिमनुभवन्ति तदश्यामित्यन्वयः पु-
 नरपितदेवविशेष्यते उरुक्रमस्यअत्यधिकंसर्वजगदाक्रममाणस्यतत्तदात्मनाअतएव विष्णो-
 र्व्यापकस्यपरमेश्वरस्यपरमेष्ठत्वे निरतिशयेकेवलसुखात्मकेपदेस्थानेमध्वः मधुरस्यउत्तः
 निष्पन्दोवर्तते तदश्यांयत्रक्षुत्तृष्णाऽजरामरणपुनरावृत्त्यादिभयंनस्ति संकल्पमात्रेणाप्यतकुल्या-
 दिभोगाःप्राप्यन्तेतादृशमित्यर्थः ततोधिकंनस्तीत्याह इत्याइत्यङ्कप्रकारेणसंहिबन्धुःस-
 खलुसर्वेषांसुखुतिनांयन्धुभूतः हितकरोवातस्यपदंप्राप्तवतः नपुनरावृत्तिः नसपुनरावर्ततइति
 श्रुतेस्तस्यबन्धुवं हिशब्दःसर्वश्रुतिस्मृतिपुराणादिप्रसिद्धिबोवनार्थः ॥ ५ ॥

अथपरी-

तावा॒वास्त्नून्पु॒श्मसि॒गर्म॒ध्येय॒त्रगा॒वोभू॒रिश्र॒द्धाअ॒यासः ।
 अ॒त्राह॒तदु॒रुगा॒यस्य॒वृष्णः॑प॒रमं॑प॒दम॒वभा॒तिभू॒रि ॥ ६ ॥ २४ ॥

ता । वा॒म् । वास्त्नू॒नि । उ॒श्म॒सि । गर्म॒ध्ये । यत्र । गा॒वः । भू॒रिश्र॒द्धाः ।
 अ॒यासः । अत्र । अहं । तत् । उ॒रु॒गा॒यस्य॑ । वृष्णः । प॒रमम् ।
 प॒दम् । अव । जा॒नि । भू॒रि ॥ ६ ॥ २४ ॥

हेपत्नीपजमानो वां युष्मदर्थंवातानि गन्धर्व्यत्वेनमसिद्धानि वास्त्नूनिगुह्यनिशमयोंगमानि
 स्थानानिगम्ये सुवयोगमनापटुमसिकामयामहेतदर्थंविष्णुंनार्थयामइत्यर्थः तानान्युक्तं-

नीत्याह—यत्रयेषुवास्तुषुगावोरशमयोभूरिशृंगाः अत्यंतोन्नत्युपेताः बहुभिराश्रयणीयावा अ-
यासः अयनागन्तारः अतिविस्तृताः यद्वा अयासः गन्तारः अतादृशाः अत्यन्तप्रकाशपुकाइत्य-
र्थः अत्राहअत्रखलु वास्त्वाधारभूतेद्युलोकेउरुगायस्य बहुभिर्महात्मभिर्गतव्यस्यस्तुत्यस्यवृष्णः
कामानांवर्षितुः विष्णोः तदतादृशंसर्वत्रपुराणादिपुगंतव्यत्वेनप्रसिद्धंपरमंनिरतिशयंपदं स्थानंभू-
रितिप्रभूतं अवभातिस्वमहिम्नास्फुरति अयंमन्त्रोपास्केनगोशब्दोरभिवाचकइतिव्याचक्षणे-
नव्याख्यातः—तानिवांवास्तूनि कामयामहेगमनाययज्ञगावोभूरिशृंगाबहुशृंगाभूरीतिबहुनोनामधे-
यंप्रभवतीतिसतःशृंगंश्रयतेर्वाशृणातेर्वाशम्रातेर्वाशरणायोद्धतमितिवाशिरसोनिर्गतमितिवा यासो
ऽयनास्तत्रतदुरुगायस्यविष्णोर्महागतेःपरमंपदंपरार्ध्यस्थमवभातिभूरिपादःपद्यतेरिति ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

प्रवःपान्तमितिपृच्छचंपोडशंसूक्तम् दैर्घ्यतमसंजागतं पूर्वत्रवैष्णवंहीत्युक्तत्वाद्वैष्णवं आ-
द्यस्तृचःइन्द्रदेवताकश्च प्रवोजागतंत्वेन्द्रश्चाद्यस्तृचइत्यनुक्रमणिका आभिष्वविकेपूक्थये-
पुस्तोमातिशंसने उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रवःपान्तमन्धसोधियायतेमहेशूरायविष्णवेचार्चता ।

यासानुनिपर्वतानामदाभ्यामहस्तस्थतुरर्वतेवसाधुना ॥ १ ॥

प्र । वः । पान्तम् । अन्धसः । धियायते । महे । शूराय । विष्णवे ।

च । अर्चत । या । सानुनि । पर्वतानाम् । अदाभ्या । महः ।

तस्थतुः । अर्वताइव । साधुना ॥ १ ॥

हे अध्वर्यादयः योयुष्माकंसंचन्विपान्तं पालनस्वभावं पातव्यंवाअन्धसः अन्धःसोम
रूपमन्त्राचंत प्रकर्षेणसंपादयत कस्मैधियायते स्तुवीरिच्छते महेमहेशूराय विज्ञान्तायेन्द्रा
यविष्णवेव्यापकायएतन्नामकायदेवायच कस्तयोरविशयइत्युच्यते—या यो इन्द्राविष्णूपर्वतान

प्रीणनवतां पूरणवतांवा पर्वतशब्दोपास्केनैव निरुक्तः—पर्ववानपर्वतःपर्वपुनःपृणातेःप्रीणा-
तेर्वेति । उक्तलक्षणानां लोकानां सानुनि समुच्छ्रितप्रदेशे सर्वलोके इत्यर्थः अथवा मेघानां
समुच्छ्रितप्रदेशे पर्वतशब्दोमेघनामसूक्तत्वात् तत्र तस्थतुः तिष्ठतः कीदृशौतौ अदाभ्या अदभनी-
यौ परैरनभिभाष्यौ अतएवमहः महान्तौ यद्वा महोमहसिस्वदेजसि सानुनीत्यनेन संबन्धः तत्र
दृष्टान्तः—साधुना अभिमतदेशप्रापणसमर्थेन अर्वाता वेगवता अश्वेनेव तेन यथा अत्युच्छ्रि-
तं प्रदेशमारोहति तद्वदुच्चंपदमारुह्यौ तस्मात्ताभ्यामर्चव ॥ १ ॥

सोमातिरेकेवृत्तीयसवने एषावैकल्पिकीयाज्या तथाचसूत्रितम्—त्वेपमिथासमरणंशि-
मीवतोरितिवायाज्येति ।

सैषाद्वितीया—

त्वेपमिथासमरणंशिमीवतोऽरिन्द्राविष्णुसुतपावामुरुष्यति ।
यामर्त्यायप्रतिधीयमानमिच्छशानोऽस्तुःसनामुरुष्यथः ॥ २ ॥
त्वेपम् । इत्था । समुऽअरणम् । शिमीऽवतोः । इन्द्राविष्णु इति ।
सुतऽपाः । वाम् । उरुष्यति । या । मर्त्याय । प्रतिऽधीयमानम् ।
इत् । कुशानोः । अस्तुः । असनाम् । उरुष्यथः ॥ २ ॥

हेइन्द्राविष्णु शिमीवतोः इष्टप्रदानादिकर्मवतोः वांयुवयोः इत्या इत्थंत्वेपं प्रदीतं समर-
णं सम्यग्यागदेशगमनं सुतपाः हुतशिष्टसोमपीतयजमानउरुष्यति रक्षति यागेनगूजयति य-
द्वा शिमीवतोः प्रहरणादिकर्मवतोः वांयुवयोः त्वेपं दीतं शौर्योपेतं समरणं सम्यक्परस्परगमनो-
पेतं वृष्टिप्रदानाय मेघविदारणरूपं कर्म यजमानः उरुष्यति रक्षति स्तौवीत्यर्थः कस्तयोरतिश-
य इत्युच्यते—या याविन्द्राविष्णु युवांमर्त्यायमनुष्यायहविर्दात्रियजमानायप्रतिधीयमानमिव प्र-
तिघातय्यं फलरूपं असनां असनंचलनशीलं प्रदानशीलमन्त्रादिकं अस्तुः अभिमतक्षेत्रः नि-
रसिंशुवांशवृणां कुशानोरग्रेःसकाशात् उरुष्यथः अविच्छेदेनमवर्तयथः बह्नीहुतंहविः स्वी-
कृत्यतन्मुखदेवफलमपि दास्यथ इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तार्द्धवर्धन्तिमह्यस्यपौंस्यंनिमातरानयतिरेतसेभुजे ।
दधातिपुत्रोवरंपरंपितुर्नामतृतीयमधिरोचनेदिवः ॥ ३ ॥

ताः । ईम् । वर्धन्ति । महि । अस्य । पौंस्यम् । नि । मातरा ।
नयति । रेतसे । भुजे । दधाति । पुत्रः । अवरम् । परम् । पितुः ।
नाम । तृतीयम् । अधि । रोचने । दिवः ॥ ३ ॥

ताः सोमरूपाः प्रसिद्धाआहुतयोयजमानेनहुताः ईष्टदस्येन्द्रस्य महिमह्यपौंस्यंपुंसः
कर्मवक्ष्यमाणरूपंवलंबवर्धन्ति वर्धयन्ति ईमित्यनर्थकोवा सचेन्द्रः सोमपानजनितं सामर्थ्यं मात-
रा घावापृथिव्यौनिनयति निवरांप्रापयति किमर्थं रेतसेप्राणिनांपुत्राद्युत्पादनसामर्थ्याय भुजे तेषां
भोगाय रक्षणायवा कुत्रेतितदुच्यते—दिवोद्योतमानस्यादित्यस्यअधिअधिकरोचनेरोचमानेम-
ण्डले नाम नमनं घावापृथिव्योः स्थापितंसामर्थ्यं पुत्रःपुरुत्रावासर्वोजनः पितुः पालकाद्विष्णो-
रनुग्रहात् यद्वा पितुः स्वोत्पादकास्त्वयमुत्पन्नंसत् अवरंनिरुद्धंनामपौत्रसंज्ञंपरंतद्वज्रकृष्टं पुत्र-
विनामवदुभयोपेक्षयातृतीयं पितेतिनामदधाति धारयति । त्रीणिवावरेषांसिपितापुत्रःपौत्र-
तिश्रुतेः । अस्यायमर्थः अग्नौहुताःसोमाहुतयः आदित्यमण्डलंप्राप्यद्वादशात्मनःसवितुर्मृत्यं-
न्तराविन्द्राविष्णूपोषयन्ति तुष्टौतौमेघद्वारावर्षतः तमावृष्ट्यासत्स्याद्विद्वाराप्रजाःपुत्रपौत्रादिरू-
पेणवर्धयतइत्येवमहानुभावाविन्द्राविष्णूइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तत्तदिदस्यपौंस्यंगृणीमसीनस्यंत्रातुरंरुक्स्यंमीह्वयः ।
यःपार्थिवानिन्त्रिभिरिहिगामाभिरुरुक्रमिष्टोरुगायार्थजीवसे ॥४॥

तत्तत्तत् । इत् । अस्य । पौंस्यम् । गृणीमसि । इनस्यं । त्रातुः
अरुक्स्यं । मीह्वयः । यः । पार्थिवानि । त्रिभिरिहिगामाभिः । इत् । विगामाभिः ।
उरु । क्रमिष्ट । उरुगायार्थं । जीवसे ॥४॥

अस्य महानुभावस्य तत्तत्पूर्वैस्त्वं पुंस्त्वं पराक्रमातिशयं गृणीमसि गृणीमः स्तुमः कीदृ-
 शस्यास्य इनस्य सर्वस्य स्वामिनः त्रातुः पालकस्य अवृकस्य वृकोर्हिसकः शत्र्वादिः तद्रहितस्य
 मोक्षुषः सेकुः नित्यतरुणस्यस्तुत्येषु पराक्रमेषु मध्यमेकमुदाहरति यो विष्णुः पार्थिवानि पृथिव्या-
 दीनि प्रथनवन्ति वासामर्थ्यात् रजांसीति गम्यते लोकत्रयस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुदाहृतम्
 तानि त्रिभि रिति द्विगामभिः त्रिभिरेव विविधगमनैः उरुविस्तीर्णं यथा भवति तथा क्रमिष्टक्रांतवान्
 विचक्रम इत्यर्थः उरुगायाय उरुगातव्याय जीवसे लोकत्रयलक्षणाय यद्वा उरुगायाय पृथयर्थे
 चतुर्थी उरुगायस्य विष्णोरीदृशं पराक्रमं गृणीमसि किमर्थं जीवसे जीवनाय रक्षणाय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

द्वे इदं स्य क्रमणे स्वर्दृशोऽभिर्याय मर्त्यो भुरण्यति ।

तृतीयमस्य नकिरादधर्पति वयंश्च न पतयन्तः पतत्रिणः ॥ ५ ॥

द्वे इति । इत् । अ॒स्य । क्रम॑णे इति । स्वः इदृशः । अ॒भि॒र॒याय॑ ।

मर्त्यः । भु॒र॒ण्य॒ति॒ । तृ॒ती॒य॒म॒ । अ॒स्य॒ । न॒कि॒रः । आ । द॒ध॒र्प॒ति॒ ।

वयः । च॒न॒ । प॒त॒य॑न्तः । । प॒त॒त्रि॒णः ॥ ५ ॥

चतुर्भिः । साकम् । नवनिम् । च । नामिभिः । चक्रम् । न ।

वृत्तम् । व्यतीन् । अवीविपत् । बृहत्शरीरः । विमिमानः ।

ऋक्भिः । युवा । अकुमारः । प्रति । एति । आह्वम् ॥ ६ ॥ २५ ॥

अयमादित्यात्माविष्णुः चतुर्भिःसार्कसहितां नवतिं सचतुर्नवतिमित्यर्थः एतत्संख्याका-
न्कालावयवान् नामभिः स्वकीयनमनप्रकारैः प्रेरणविशेषैः वृत्तं यथाभवतितथाव्यतीन् विवि-
धानेव स्वभावान् वृत्तचक्रं बहुरोपेतचक्रमिव तद्यथा शरीरपरिभ्रमेण भ्रमयति तद्वदुक्त-
संख्याकान् कालावयवान् अवीविपत् कं पयति भ्रमयति द्वेष्टकंपने ण्यन्तालुडिचिडिरूपं केपु-
नस्तउच्यन्ते—संवत्सरएकः अयनेद्वे पंचतवः द्वादशमासाः चतुर्विंशत्यर्धमासाः विंशदहोरात्राः
अष्टौ वामाः एकस्मिन्दिने पर्यावर्तमानानि मेषादीनि द्वादशलक्षानीति मित्त्वा चतुरधिकनवतिसं-
ख्याकान् अवीविपत् ननु आदित्यः स्वयमपि इतरवत्परिभ्रमतिकथं भ्रमयतीत्युच्यते नैषदोषः
एतेषां भ्रमकस्य ध्रुवस्य विष्णोर्मूर्त्यन्तरत्वात् अथवा स्वभ्रमणाधीनत्वादितरेषां परिभ्रमणस्य अतः
स्वयं भ्रमयतीत्युच्यते एवं कालात्मको विष्णुः बृहच्छरीरः विराडात्मना सर्वदेवमनुष्यादिशरी-
राणां स्वशरीरत्वात् बृहच्छरीरत्वमेवोपपादयति विमिमानः विविधमात्मानं मिमानः देवति-
र्यगात्मनाविभज्यस्थापयन् यद्वा ऋक्भिः स्तुतिमद्भिर्मन्त्रवद्भिर्वा विमिमानः यद्यपि विभुः तथापि
भक्तमधीनत्वात्स्तुत्यामीयते युवा सर्वत्र मिश्रणशीलः नित्यतरुणो वा अवपवाकुमारः अनल्पः
एवंभूतो महाविष्णुराहवमाह्वानं प्रति एति गच्छति यज्ञदेशम् ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य द्वितीये पंचविंशो वर्गः ॥ २५ ॥

भवामित्र इति पंचवर्चसमदशं सूक्तं दैर्घ्यतमसं जागतं त्वित्युक्तत्वादिदमपि जागतं वैष्णवं हीत्युक्त-
त्वाद्वैष्णवं भवपंचेत्यनुक्रान्तं उक्थ्येतृतीयसवने अच्छावाकशस्ते एतत्सूक्तम् उक्थ्येतुहोत्रका-
णामिति खण्डे सूत्रितम्—भवामित्रः संवाकर्मणेति सौम्यचरो रुभयत्वो घृतेन यष्टव्यं तत्रोपरितने
घृतयागे उरुविष्णो विक्रमस्वेति प्राकृतायाज्या दशमेहनि तु तस्याः स्थाने भवामित्र इत्येषा प्रयोक्त-
व्या दशमेहनीति खण्डे सूत्रितम्—उरुविष्णो विक्रमस्वेति घृतयाज्या स्थाने भवामित्र इति ।

सैषा सूक्ते प्रथमा—

भवामित्रो न शेषो धृता सुनिर्विभूतद्युभ्यव्या उंसुप्रथाः ।

अधाते विष्णो विदुषा चिदर्थः स्तोमो यज्ञश्च राध्यो हविष्मता ॥ १ ॥

भवं । मित्रः । न । शैव्यः । घृतदध्यासुतिः । विभूतदधुमः । एवदयाः ।
ऊम इति । सुप्रथाः । अर्ध । ते । विष्णो इति । विदुषा । चित् ।
अर्घ्यः । स्तोमः । यज्ञः । च । राध्यः । हविष्मता ॥ १ ॥

हेविष्णो मित्रेण मितेदुःखाववाता सखा आदित्योवा मित्रःप्रमीतेस्त्रायतेइतिनिरुक्तम् ।
शैव्यः साधुः सुप्रकर्ताघृतासुतिः घृतमुदकमासूयतेयेनसतादृशः यद्वा घृतमाज्यमाभिमुख्येन
नीयतेयस्मैसतादृशः विभूतद्युमः प्रभूतयशाः प्रभूताचोवा एवयाः रक्षणस्यमिश्रयिताप्रापयिता
सप्रथाः सर्वतः पृथुः प्रतिविशेषणनोभवेतिसंवन्धः इत्येवस्तिइतिदीर्घः उइतिपादपूरणः हे-
विष्णो त्वंयस्मादीदृशोभवसि अथास्मात् ते तव स्तोमः स्तोत्रविशेषः विदुषात्वन्माहात्म्यवेदित्रा
यजमानेन अर्घ्यः पुनःपुनःप्रवर्धनार्हः चित् एव एकवारकरणेनसंपूर्यतइत्यर्थः तथादेयश्च
हविष्मता तेनयजमानेनराध्यः समाराधनीयः यद्वा विदुषाहोत्रासोमोराध्यः हविष्मतायत्त-
श्चराध्यः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यः पूर्यायवेधसेनवीयसेसुमज्जानयेविष्णवेददाशति ।
योजातमस्यमहतोमहिब्रवत्सेदुश्रवोभिर्गुज्यंचिदभ्यसत् ॥ २ ॥
यः । पूर्याय । वेधसे । नवीयसे । सुमत् । जानये । विष्णवे । ददाशति ।
यः । जातम् । अस्य । महत् । महि । ब्रवत् । सः । इत् । ऊम इति ।
श्रवः । श्रुतिः । गुज्यम् । चित् । अग्नि । असत् ॥ २ ॥

यः योमर्त्यः पूर्यायपूर्वकाटीनायनित्यायेत्यर्थः वेधसेविबिधजगत्कर्त्रे नवीयसेनित्यनूत-
नाय अत्यन्तरमणीयामेत्यर्थः स्तुत्यायवा सुमज्जानये स्वयमेवोत्पन्नाय जनैरीणादिष्वङ्गं सुप्र-
त्स्वयमित्यर्थेद्विपारिकः । यद्वा सुवसंमादयवीनिष्ठपत्रं वादृशीजापायस्यसुनथोनः हर्म्यं सर्व-
जगन्मादनशीलश्रीपनयइत्यर्थः बहुवीहोजापायानिडितिनिडादेशःममामानन्दः बन्दिटोपःउद-
गुणकामविष्णवे व्यापकायददाशति हविरादिकंददाति किंच अम्य विष्णोर्महत्तोमहानुभावं
महि महत् पूज्यंजातंजन्म उरति हिरेण्यमभांदिगुपंजन्म भवत् ब्रूयात् नवीनेर्देवदामः

संकीर्तयेत् सेदु उशब्दोपि शब्दार्थः सोऽपि दाता स्तोवाच श्रवोभिरनैः कीर्तिभिर्वायुक्तः सन्
युज्यंचित् सर्वैर्गन्तव्यमेव तत्पदं अग्निआग्निमुख्येन असदगच्छति प्रामोति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

तमुस्तोतारः पूर्व्ययथाविदक्रतस्य गर्भं जनुपां पिपर्तन ।
आस्यं जानन्तो नामंचिद्विवक्तनमहस्ते विष्णो सुमतिं भजामहे ॥ ३ ॥

तम् । ऊम् इति । स्तोतारः । पूर्व्यम् । यथा । विद । क्रतस्य । गर्भम् ।
जनुपां । पिपर्तन । आ । अस्य । जानन्तः । नाम । चित् । विवक्तनम् ।
महः । ते । विष्णो इति । सुमतिम् । भजामहे ॥ ३ ॥

हेस्तोतारः तमुतमेव विष्णुं पूर्व्यं पूर्वाहं अनादिसंसिद्धं क्रतस्य गर्भं यज्ञस्य गर्भभूतं यज्ञा-
त्मना उत्पन्नमित्यर्थः यज्ञो वै विष्णुरिति श्रुतेः । यद्वा क्रतस्योदकस्य गर्भं गर्भकारणं उदकोत्पादक-
मित्यर्थः अपएव सत्सर्गादाविति स्मृतेः । एवंभूतं विष्णुं यथा विद जानीथ तथा जनुपां जन्मना स्वतए-
व केनचिद्द्वरलाभादिना पिपर्तन स्तोत्रादिना मीणयत यावदस्य माहात्म्यं जानीथ तावदित्यर्थः वि-
वेलेति मध्यमबहुवचनं विदक्रतस्येत्यत्र संहितायामृत्यक इति प्रलुतिभावः किंच अस्ममहानुभाव-
स्य विष्णोर्नामंचित् सर्वैर्नमनीयमभिधानं सार्वभौम्यप्रतिपादकं विष्णुरित्येतन्नाम जानन्तः पुरुषार्थ-
मदमित्यधिगच्छन्त आसमन्तात् विवक्तनं वदत संकीर्तयत यद्वा नाम यज्ञनामनमनं विष्णोरेव
सर्वेषां स्वर्गापवर्गसाधनाय इष्ट्याद्यात्मना द्रव्यदेवतात्मना वा परिणाममाजानन्तो यूर्यविवक्त-
न ब्रूत स्तुत वचेर्लोष्टिछान्दसः शपः श्चुः बहुलं छन्दसीत्यभ्यासत्येतन्म पूर्ववत्तनादेराः इदानीं
साक्षात्कृत्याह—हे विष्णो सर्वात्मकदेव महो महस्ते ववसुमतिं सुप्रमतिं शोभात्मिकां बुद्धिं वा आ-
भजामहे सेवामहे वयं यजमानाः ॥ ३ ॥

अग्नीषोमप्रणयने तमस्य राजेत्येवाप्रयोक्तव्या अग्नीषोमौषधेभ्यस्त्विति खण्डे सूत्रितम्—त-
मस्य राजा वरुणस्तमश्चिन्तेत्यर्धचं आरमेदिति ।

सैषाचतुर्थी—

तमस्य राजा वरुणस्तमश्विनाऋतुंसचन्तमारुतस्य वेधसः ।
दाधारदक्षमुत्तममहर्विदं ब्रजं च विष्णुः सखिवाँ अपोर्णुते ॥ ४ ॥

तम् । अस्य । राजा । वरुणः । तम् । अश्विना । ऋतुम् । सचन्त ।
मारुतस्य । वेधसः । दाधार । दक्षम् । उत्तमम् । अहः विदम् ।
ब्रजम् । च । विष्णुः । सखिश्वान् । अपः ऊर्णुते ॥ ४ ॥

मारुतस्य मरुतां ऋत्विजां संधातो मारुतं तद्धतः मत्वथोलुप्यते मरुतां देवानां संबन्धिनो-
वावेधसः मेधाविनोऽस्य यजमानस्य तं प्रसिद्धं ऋतुं यागं यज्ञात्मकं विष्णुं यज्ञो वै विष्णुरिति-
श्रुतेः । राजा राजमानो वरुणः सचन्तसेवते तमेव ऋतुं यागं अश्विना अश्विनौ सचेते अन्ये-
पि देवाः सचन्तेसेवन्ते किंच विष्णुः सवनत्रयात्मना व्याप्तो विष्णुः सखिवान् यजमानां दिसखि-
भिर्युक्तः सन् उत्तमं उत्कृष्टतमं अहर्विदं अहर्वेत्तारं स्वर्गोत्पादकमित्यर्थः दक्षं यत्फलप्रदानसामर्थ्य-
रूपं दाधारभूतवान् किंच ब्रजं च मेघं च ब्रज इति मेघनाम ब्रजः चरुरितिवत्नाम सुपाठात् तं वृष्ट्युद-
काय अपोर्णुते अपगतावरणं करोति आहुतिद्वारा यज्ञस्यैव वृष्ट्युत्पादकत्वात् यद्वा मारुतस्य मरु-
त्संधातस्य देवगणस्य वेधसः विधातुः सष्टुर्विष्णोः ऋतुं कर्मपालनादित्थं वरुणादयः सचन्ते
तदधीनत्वात् पालनस्य सच सखिवान् इन्द्रमरुदादिसहायोपेतः सन् उत्कृष्टं दक्षं वृष्ट्युत्पाद-
नादिसामर्थ्यरूपं यत्फलं दाधार तथा ब्रजं चापोर्णुते ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

आपो विचार्य सचथाय देव्य इन्द्राय विष्णुः सुरुते मुरुतरः ।
वेधा अजिन्य त्रिषधस्य आर्यमृतस्य भागे यजमानमाभजत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

आ । यः । विचार्य । सचथाय । देव्यः । इन्द्राय । विष्णुः । सुरुते ।
सुरुत्तरः । वेधाः । अजिन्यत् । त्रिषधस्यः । आर्यम् । मृतम् ।
भागे । यजमानम् । आ । अभजत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

योविष्णुः दैव्यःदिविभवः सुलुत्तरः शोभनफलप्रदानांमध्येऽष्टः आविवायआगच्छ-
ति वेतेर्लिटिरूपं किमर्थं सचथाय सचनाय यागसहायकरणाय कस्मैन्द्रायइरांहविर्लक्षणाजं
द्रावयतीतीन्द्रोयजमानः इन्द्रइरांहणातीतिइदंकरणादित्याग्रायणईदित्यास्केनोक्निर्वचनस्या-
त्रापिसद्भावाद् तस्मात्कलूपाययजमानाय सुलुत्ते शोभनस्तुतिकर्त्रे आगत्यचवेधाअभिमत-
फलविधातात्रिषधस्थः त्रिसंख्योपेतसहस्थानवान् सवनत्रयस्थानः क्षित्यादिस्थानत्रयोवावि-
ष्णुः आर्यआगन्तव्यं यजमानं अजिन्वत् प्रीणयति जिविप्रीणनार्थः इदित्वानुम् तदर्थञ्ज-
तस्ययज्ञस्यभागेहुतशेषरूपे तंयजमानंआभजत्प्रभजति समीपयतीत्यर्थः यद्वा ऋतस्ययज्ञस्य
भागेफलेयजमानं आभजत् स्वामित्वेनस्थापयति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेपाङ्गिशोवर्गः ॥ २६ ॥

॥ इतिप्रथमेपण्डलेऽष्टकविंशोनुवाकः ॥ २१ ॥

द्वाविंशेनुवाकेष्टौसूक्तानि तत्राबोध्यग्निर्जमइतिप्रथमंसूक्तंपल्लवंदैर्घतमसं आश्विनं पूर्वत्र
जागतंत्वितितुशब्दादिदमपिजागतं अन्येद्देविष्टुभौअबोधिपद्माश्विनंत्वंत्येविष्टुभौ इत्यनुक्रमणि-
का मातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोजागतेछन्दस्युक्तोविनियोगः अथाश्विनइतिखण्डेसूत्रितम्—अबो-
ध्यग्निर्जमइत्यस्यभानुरिति । तत्रप्रथमा—

अबोध्यग्निर्जमउदेतिसूर्योऽयु१पाश्चन्द्रामत्स्याबोअर्चिपा ।

आयुक्षातामश्विनायातविरथंप्रासावीदेवःसविताजगत्पृथक् ॥१॥

अबोधि । अग्निः । जमः । उत् । एति । सूर्यः । वि । उपाः । चन्द्रा ।

मही । आवः । अर्चिपा । आयुक्षाताम् । अश्विना । यातवे ।

रथम् । प्र । असावीत् । देवः । सविता । जगत् । पृथक् ॥ १ ॥

अयमग्निर्दिहितःसन् जमः जमायाः पृथिव्यावेदित्लक्षणायाःसंबन्धीसन् अबोधि प्र-
तिबोधितः ज्येतिपृथिवीनाम् ग्माज्येतिनामसूक्तत्वात् किंच सूर्यउदेति तथा महीमहती उ-
पाः अर्चिपा प्रकृष्टेनतेजसा चन्द्रा प्राणिनामाह्लादिनीसतीव्यावः तमांसिवासायति वसेर्लु-
डिछान्दसश्चेर्लुक् छन्दस्यपिदृश्यतइत्याडागमः यतइयमुपाःउदेति यतश्चसूर्यः यतश्चायम-
ग्निःप्रवृद्धोभवति अतःकारणात् हेअश्विना अश्विनौ शुष्मत्संवन्धिनरथं यातवे देवः देवय-

जनगमनायरासभाभ्यामयुक्षातांआभिमुख्येनयुंजाथां तथा सवितासर्वकर्मणोनुज्ञातादेवोजगद
जंगमंप्राणिजातं पृथक् स्वस्वकर्मानुरोधेन प्रासावीद प्रसौतु अनुजानातु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यद्यु॒जाथे॒ष्ट॒र्पणम॒श्विना॒रथं॒ घृतेन॑नोमधु॒नाक्ष॒त्रमु॒क्षतम् ।

अ॒स्माकं॑ ब्रह्म॒पृत॑नासुजि॒न्वतं॑ व॒यं धना॒शूर॑साताभजेमहि ॥ २ ॥

यत् । यु॒जाथे॒ इति॑ । ष्ट॒र्पणम् । अ॒श्विना॒ । रथं॒ । घृतेन॑ । नः ।

मधु॒ना । क्ष॒त्रम् । उ॒क्ष॒तम् । अ॒स्माकं॑ । ब्रह्म॑ । पृत॑नासु । जि॒न्व॒तम् ।

व॒यम् । धना॑ । शूर॑साता । भ॒जेम॒हि ॥ २ ॥

हेअश्विना अश्विनौ यद् यदावृषं वृष्ट्यादिवर्षंकरथं युंजाथेयोजयथः तदानःक्षत्रं अस्मदी-
यंबलंक्षत्रियजातंवा घृतेनोदकेन मधुनामधुरेण उक्षतं सिंचतं प्रवर्धयतमित्यर्थः यद्वा घृतेनक्ष-
रणरूपेण मधुनामधुरेण अमृतेनउक्षतं युष्मद्रथस्थेनमधुनाअस्मदीयंबलंप्रवर्धयतमित्यर्थः अ-
श्विनोरथस्थमधुपूर्णत्वंमधुवाहनोरथस्थादिपुप्रसिद्धम् किंच अस्माकंपृतनासुअस्मदीयासु-
ब्रह्मत्यादिमनुष्यरूपासुप्रजासु ब्रह्मब्रालंतजेजोजिन्वतंभीणयतं पृतनाइतिमनुष्यनाम विवस्व-
न्तः पृतनाइति तन्नामसूक्तत्वाद् यद्वा पृतनासु परकीयासुप्रजासु बलतासांपरिवृढमन्त्रमस्माकं
जिन्वतं भीणयतं ब्रह्मेत्यन्नाम ब्रह्म वर्चइतितन्नामसूक्तत्वाद् वयंच शूरसाता शूरसातौ शूरा-
णां महारादिनायुकेसंग्रामे धनातदीयानिधनानि बहुविधानिभजेमहि लभेमहि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒र्वाह् । त्रि॒च॒क्रोम॑धुवाह॒नो॒रथो॒जीरा॒श्वो॑अ॒श्विनो॑र्यातुमु॒ष्टुतः ।

त्रि॒व॒न्धुरो॑म॒पवा॑वि॒श्वसो॑भगः शं॒न॒आव॑क्षद्दि॒ष्टपदे॑चतु॒ष्पदे॑ ॥ ३ ॥

अ॒र्वाह् । त्रि॒च॒क्रः । म॒धु॒वाह॑नः । रथः । जी॒र॒श्वा॒श्वः । अ॒श्विनोः॑ ।

या॒तु । मु॒ष्टु॒तः । त्रि॒व॒न्धुरः । म॒प॒वा॑ । वि॒श्व॒सो॑भगः । श॒म ।

नः । आ । व॒क्ष॒त् । दि॒ष्ट॒पदे॑ । चतु॑ः॒ष्ट॒पदे॑ ॥ ३ ॥

अश्विनोरथःअर्वाह् अस्मदभिमुखतायानु गच्छतु कीदृशःत्रिचक्रः चक्रत्रययुक्तः मधुवा-
हः मधुवाहो जीराश्वः शीघ्रगाम्यश्चोपेतः शुष्टुतः अत्यवअम्नामिःमनूयमानः त्रिदन्तयुगः

निघ्नोन्नतकाष्ठत्रयोपेतः सारथ्याश्रयस्थानवंधुरं मघवाधनवान् अतएवविश्वसौभगः सर्वसौ-
भाग्योपेतः ईदृशः अश्विनोरथः नोऽस्माकंद्विपदे पुत्रादिप्रजायै चतुष्पदे पशवेचशंसुखंआवक्ष-
वआवहतु बहेर्लेट्यडागमः सिप् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आनुऊर्जवहतमश्विनायुवंमधुमत्यानःकशयामिमिक्षतम् ।
प्रायुस्तारिष्टुनीरपांसिमिक्षतंसेधतद्वेपोभवंतंसचाभुवा ॥ ४ ॥

आ । नः । ऊर्जम् । वहतम् । अश्विना । युवम् । मधुमत्या । नः ।
कशया । मिमिक्षतम् । प्र । आयुः । तारिष्टम् । निः । रपांसि ।
मृक्षतम् । सेधतम् । द्वेषः । भवतम् । सचाभुवा ॥ ४ ॥

हेअश्विना अश्विनौ युवंपुवानोऽस्माकंऊर्जबलप्राणनसमर्थे अन्नमावहतंप्रापयतं किंच
नोऽस्मान् मधुमत्या माधुर्येपेतयाकशया वाचा इष्टप्रदानरूपया मिमिक्षतंसिंचतमीणयतं कशेति
बाङ्गाम कशाधिपणेतितन्नामसूक्तत्वात् यद्वा मधुमत्या माधुर्यवृष्टिमत्यामाधुर्येपेतयाकशया प्र-
तोदन्या नोऽस्मान्मिमिक्षतं मध्वित्युदकनाम मधु पुरीषमितिवन्नामसूक्तत्वात् कशया अश्वता-
हनेनशीघ्रमागत्यवृष्टिरूपफलंदास्यतइविकशायामधुमत्वम् किंच आयुरामुष्यं प्रतारिष्टमव-
धेयतं प्रपूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः तथारपांसि मृक्षतं पापानिनिःशेषेणशोधयतं रपोरिमितिपापना-
मनीभवतइतियास्कः । किंच द्वेषः द्वेष्यं अमित्रादिकंसेधतंनाशयतंददंचभान्यंसचाभुवासहभुवौ
अस्मत्कार्येषुसहभवनवन्तौभवतं भवन्तौएकमत्यंभजतइत्यर्थः वाक्यभेदादनिघातः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

युवंहर्गर्जगंतीपुधत्योयुवंविश्वेषुभुवनेष्वन्तः ।
युवमग्निंचरुपणावपश्वनस्पतीरश्विनवैरयेथाम् ॥ ५ ॥

युवम् । ह । गर्जम् । जगंतीपु । धत्यः । युवम् । विश्वेषु । भुवनेषु ।
अन्तरिति । युवम् । अग्निम् । च । रुपणौ । अपः । च । वनस्पतीन् ।
अश्विनौ । ऐरयेथाम् ॥ ५ ॥

हेअश्विनौ अश्विनौ युवंह युवांस्तु जगतीष्वन्तः गमनशीलास्तुगोपुमध्येगर्भवत्थः धार-
यथः नकेवलंगोष्वेव अपितुयुवंयुवां विश्वेषुसर्वेषुभुवनेषुभूतजातेषु अन्तर्मध्येगर्भवत्थः वृष्टि-
द्वारामिपरूपत्वेनगर्भस्थरेतसःपोषकत्वात्किंच हेवृषणौकामानांवर्षितारौ युवंयुवांअग्निंचअपश्च
वनस्पतींश्चैरयेथांपवर्तयेथां आहुतिभोगायाग्निं स्वीकृत्यचवृष्ट्युदकानि उदकैरोपधिवनस्पत्या-
दिकंप्रतान्यस्मदर्थैरयेथाम् ॥ ५ ॥ अथपृष्ठी-

युवंहस्थोभिपजांभेपजेभिरथोहस्थोरथ्याऽंरार्थ्येभिः ।

अथोहक्षत्रमधिधत्थउग्रायोवांहविष्मान्मनसाददाश ॥ ६ ॥ २७ ॥

युवम् । ह । स्थः । भिपजां । भेपजेभिः । अथो इति । ह । स्थः ।

रथ्या । रथ्येभिरिति रथ्येभिः । अथो इति । ह । क्षत्रम् । अधि ।

धत्थः । उग्रा । यः । वाम् । हविष्मान् । मनसा । ददाश ॥ ६ ॥ २७ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवां हस्तु भेपजेभिः भेपजेरौपथैः भेपजौपथभैपज्यान्मगदोजामुरगदं
तत्रजौपथमितिचाभिधानात् तैभिपजाभिपजौस्थः हशब्दः अश्विनौहिदेवानांभिपजावित्या-
दिप्रसिद्धिद्योतनार्थः अथो अपिच रथ्येभिः रथवोद्वृभिरश्वैः रथ्यारथवन्तौस्थः आंवारथो-
अश्विनेत्यादिप्रसिद्धिद्योतनार्थोहशब्दः अनयोरथेनविशेषसंबन्धः युंवोहिपूर्वसवितोपसोरथ-
घृतायचित्रंघृतवन्तमिष्यतीत्यादिमध्यान्तरेषुप्रसिद्धःअथोअपिच युवयोः क्षत्रंवलं अधिहअधि-
कंस्तु हशब्दःप्रसिद्धौ यस्मादेवंतस्मात् हेउग्रा उदूर्णात्तामर्थ्यौ अश्विनौवांयुवाभ्यां योह-
विष्मान् आज्यपुरोडाशादिहविर्मुक्तोयजमानः मनसायुष्मदायचेनचेतसा ददाश ददाति तस्यह-
विरादिकंधत्थः धारयथः अत्यधिकमनुगृहीयइत्यर्थः मभूतचटौषुवांरथमारुह्य अस्मदेवप-
जनमागत्य हविःप्रदंभांधृत्वाअस्मद्यज्ञं अस्मान्विचिक्षित्ततमितितात्पर्यार्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यद्वितीयेऽनविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थाश्चतुर्येदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाचिराजपरमेश्वरसर्वदिक्मार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुद्धभृषाटसाम्राज्यभुरन्धरेणसामणा
चार्येणविरचितेमाधवविर्येवेदार्थप्रकाशेऽक्षरसंहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेद्वितीयोऽध्यायःसमाप्तः ॥ २ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योऽखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविघातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथतृतीयाध्यायआरभ्यते वसूरुद्रेत्येतदनुवाकापेक्षयाद्वितीयं सूक्तं षड्भुजैर्धृतमसं पूर्व-
आश्विनं त्वित्युक्त्वादिदमप्याश्विनं अनादेशपरिभाषयात्रैष्टुभं दीर्घतमामामतेयइत्यन्यानुष्टुप्
तथाचानुक्तान्तं—वसूअन्त्यानुष्टुबिति अस्यविशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐ वसूरुद्रा पुरुमन्तू वृधन्ता दशस्य तं नो वृषणा वभिष्टौ ।
दत्ता हयद्रेक्वा औचथ्यो वां प्रयत्ससाथे अर्कवाभिरुती ॥ १ ॥

वसू इति । रुद्रा । पुरुमन्तू इति पुरुमन्तू । वृधन्ता । दशस्य तं नः । वृषणौ । अभिष्टौ । दत्ता । ह । यत् । रेक्वाः । औचथ्यः ।
वाम् । प्र । यत् । ससाथे इति । अर्कवाभिः । ऊती ॥ १ ॥

हे वृषणौ कामानां वर्षितारौ दत्ता अस्मद्विरोध्युपक्षपयितारौ हे अश्विनौ युवां नोऽस्मभ्यं
दशस्य तं दत्तं दित्सितं फलं कीदृशौ वां युवां वसू वासपितारौ प्रजानां वसुनाधनेन तद्वन्तौ वा मत्त
र्थोलुप्यते रुद्रा रुद्रौ रुद्र दुःखं तद्धेतुभूतं पापं वा तस्य द्रावयितारौ संग्रामे भयं करं शब्दयन्तौ वा रु-
द्रोरौ तीव्रसित इति यास्कः । पुरुमन्तू बहूनां ज्ञातारौ मनेरौणादिकस्तु प्रत्ययः वृधन्ता वर्षमानौ
स्तोत्रादिना अभिष्टौ अभिमुख्येन पूजितौ अग्नीष्टसाधकौ वा हराब्द उक्तगुणप्रसिद्धिद्योतनार्थः
किमर्थं दीपत इति चेदयं यद्यस्मात् औचथ्यः उचथस्य पुत्रो दीर्घतमाः वां युवां रेक्वाः धनंस्तुतिव्या-
जेन प्रार्थयते तदर्थं यद्वा अयं यजमानो यद्यस्माद्रेक्वा हो विर्लक्षणमन्नं वां युवां ददातीति शेषः य-
स्माच्च अर्कवाभिः अकुत्सितैः ऊती ऊतिभिः रक्षणेः सुषां सुलुगिति तृतीयायाः पूर्वसप्तवंदी-
र्घः प्रससाथे प्रसारयथः प्रकर्षेण दत्तः तस्मादशस्य तं यस्मादभिमतप्रदो यस्माच्चायं प्रार्थयते
ददाति वा हविः तस्मादशस्य तमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कोवांदाशत्सुमत्येचिदस्यैवसूयद्धेयेनमसापदेगोः ।

जिगृतमस्मेरेवतीःपुरन्धीःकामप्रेणैवमनसाचरन्ता ॥ २ ॥

कः । वाम् । दाशत् । सु॒मत्ये । चित् । अस्यै । वसू इति । यत् ।

धेये इति । नमसा । पदे । गोः । जिगृतम् । अस्मे इति । रेवतीः ।

पुरम॒न्धीः । काम॒प्रेण॑इव । मन॑सा । चर॑न्ता ॥ २ ॥

हेवसू वासयितारावश्विनौ वां युवयोः संबन्धिन्यैवस्यैवक्ष्यमाणरूपायै सुमत्येचिद-
शोभनबुद्धौ चित्पूजायामप्यर्थेवा स्वल्पेनैवहविषामहत्फलप्रदानरूपायै ईदृश्यावपिबुद्धेःपीण-
नायकोदाशद कोदद्याद दातुंशक्नुयात् युवयोःप्रभावस्यातिमहत्त्वादितिभावः दाशतेर्लेट्यडागमः
कथंमतेःसौष्ठवमितितदुच्यते यद्यस्मात्कारणात् गोःपदे भूम्याः सर्वैर्गन्तव्यायाःस्तुत्यायावा
वेदिरूपायाःस्थाने एतावतीवैपृथिवीयावतीवेदिरितिश्रुतेः । गौरितिभूमिनाम तथाचनिरुक्तं—
गौरितिपृथिव्यानामधेयंगदूरंगनाभवतियच्चास्यांभूतानिगच्छन्तिगातेवौकारोनामकरणइति ।
तादृशेस्थाने अस्माभिःप्रार्थितौसन्तौ नमसा हविर्लक्षणेनयवमात्रप्रकारेणअन्नेन धेये धारयथः
बहुप्रदानविषयांबुद्धिं दधातेर्लटिबहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् धातोर्ह्रस्वत्वं आतोडितइति
इयादेशः यस्मादेवंतस्मात् अस्मे अस्मभ्यं रेवतीः क्षीरादिधनवतीः पुरन्धीः शरीरधारकाः
शरीराभिवृद्धिहेतुर्गाः जिगृतंशब्दयत्तं ददतमित्यर्थः गृशब्दे छान्दसःशपःश्लुः अफ्यासस्येत्वंह-
स्वत्वंच पुनस्तावेवविशेष्येते कामप्रेणेव इवशब्दएवकारार्थः कामपूरकेणैव मनसासहचरन्ता च-
रन्तौयजमानस्यकामाःपूणीयाइतिरुतसंकल्पावित्यर्थः प्रापूरणे कामंपीणातोतिकामपः
आतोनुपसर्गेकः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

युक्तोह्यद्वांतौग्यार्यपुरुर्विमध्येअर्णसोधार्यिपृचः ।

उपवामवःशरणंगमियंशूरोनाज्मपुतयन्त्रिरेवैः ॥ ३ ॥

युक्तः । ह । यत् । वा॒म् । तौ॒घ्याय॑ । पे॒रुः । वि । म॒ध्ये । अ॒र्णसः ।
धा॒यि । प॒ज्जः । उ॒पं । वा॒म् । अ॒वः । श॒रणम् । ग॒मे॒यम् । शू॒रः । न ।
अ॒ज्म । प॒तय॑त्स॒भिः । ए॒वैः ॥ ३ ॥

अत्रेतिहासमाहुः—तौघ्यनामकं राजानं युद्धेशत्रवः पराभाव्यपाशैर्दृढबद्धासमुद्रमध्ये मचि-
क्षिपुः सचोत्तरीतुमशक्तः सन् अश्विनौतुष्टाव तौचतुष्टौशोघमेवरथमश्वैर्योजयित्वासमुद्रमागत्य
तमुत्तार्यअपालयतामिति अयमर्थः—अजोहवीदश्विनातौघ्यइत्यादिमन्त्रान्तरेपसिद्धः । सोऽजो-
घ्यते—हेअश्विनौ वां युवयोःसंबन्धी पे॒रुः पारणकुशलोरथः युक्तोह अश्वैर्युक्तः खलु हशब्दोमन्त्रा-
न्तरमसिद्धिद्योतनार्थः सचोदाहृतः कस्मैतौघ्याय एतन्नाम्नेराज्ञे तद्वंधमोचनार्थं कुत्रेति तदुच्यते—
अर्णसः अंभसोमध्येसमुद्रस्यमध्ये सचपज्जः पाजसावलेनतीर्णः सन् विधायि धारितः स्थापितः
यस्मादेवंतस्माद्वां युवयोः अवः रक्षणं शरणंउपगमेयं संप्राप्तुयां ऐहिकदुःखादिमुक्तोयुष्म-
त्स्थानंसंभजेयं गतौदृष्टान्तः—पतयद्भिरेवैरश्वैः शूरोन शूरइव सयथाअज्मजितवानिर्भयंस्वगृ-
हंमामोतितइव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उ॒प॒स्तुति॑रौ॒च॒थ्यमु॑रु॒प्येन्मा॑मा॒मिमे॑प॒त॒त्रिणी॑वि॒दुग्धाम् ।
मा॒मा॒मेधो॑द॒शं॒तय॑श्चि॒तोधा॑क्प्र॒यद्वा॒वृद्ध॑स्मनि॒खाद॑ति॒क्षाम् ॥ ४ ॥
उ॒प॒स्तुतिः । औ॒च॒थ्यम् । उ॒रु॒प्येत् । मा । माम् । इमे इति ।
प॒त॒त्रिणी॑ इति । वि । दुग्धाम् । मा । माम् । एधः । दशं॒तयः । चि॒तः ।
धा॒क् । प्र । यत् । वा॒म् । वृ॒द्धः । त्मनि॑ । खादति । क्षाम् ॥ ४ ॥

अत्राख्यानमाहुः—जराजरितगात्रंजात्यन्धदीर्घतमसंमामतेयंवरिवसितुमशक्नुवानाः स्वग-
र्भदासाः अग्रौपदाहायप्रचिक्षिपुः तत्रक्षिप्तःअश्विनावस्तावीद तौचैनमरक्षतां ततोप्यन्त्रिय-
माणमुदकेपुमापातयन् तत्रनिमग्नःपुनरश्विनौतुष्टाव तुष्टौसन्तौतौजलादुदहाष्टौ एवमवध्यं तं त्रैत-
नोनामकःकश्चिद्दासोस्यशिरोवक्षश्चाविध्यत् ततोऽप्यपालयतामिति तदिदंक्रगृह्येनोच्यते—
हेअश्विनौ उपस्तुतिः युवांबुद्ध्याउपेत्यक्रियमाणास्तुतिः औचथ्यंउचथस्यपुवंदीर्घतमसंमांउ-

रुष्येव रक्षेव दाहाद्युपद्रवाव उरुष्यतीरक्षाकर्मेति यास्कः । एवं सामान्येनोक्त्वा विशेषेण प्रत्यु-
पद्रवपरिहारं प्रार्थयते इमे प्रसिद्धे पतत्रिणी पतनशीले पुनरावर्तनशीले अहोरात्रे मां माविदुग्धाम्
विशेषेण दोहगतसारं माकाष्ठं प्राणनिर्गमनानुकूल्यं माकुरु वामित्यर्थः किंच मां दशतयो दश-
वारः चितः संचितः संपादितः एधः प्रज्वालितेन्धनसंधो माधाक् माधाक्षीव दहतेर्लुङिसिचिह-
लन्तलक्षणावृद्धिः बहुलं छन्दसीतोदभावः हल्ङ्यादिसंयोगान्तलोपौ दुःसहदुःखमाभिंदर्शयति
यद्यस्माद्वां युवयोः संवंधी अयं जनो बद्धः पार्श्वेर्दृढेष्टितः सन् त्वनि आत्मनि आत्मनाक्षां भूमिं स्वा-
दतिभक्षयति गन्तुमशकः सन् भूमिं परिलुठतीत्यर्थः तस्मादुपस्तुतिरौच्यमुरुष्येदिति ॥ ४ ॥

अस्याः पंचम्याविनियोगमाह शौनकः—आततायिनमायान्तं दृष्ट्वा व्याघ्रमथो वृकम् । न-
मागरन्निजपंस्ते श्यएवममुच्यते ॥ १ ॥ त्रिरात्रोपोषितो रात्रौ जपेदास्यं दर्शनात् । आहुत्यमपतः
सूर्यमुपतिष्ठेद्दिवाकरम् ॥ २ ॥ पश्यंति तस्करानेनैतथान्ये पापबुद्धयः । एकः शतानि त्रायेत तस्करे-
भ्यश्चरन्पथीति ॥ ३ ॥

अथ पञ्चमी—

न मागरन् नृद्योमा तृतमा दासा यर्दी सुसंमुब्धमबाधुः ।

शिरो यदस्य त्रैतनो वितक्षंस्वयं दास उरो अंसावधि ग्ध ॥ ५ ॥

न । मा । गरन् । नृद्यः । मा तृतमाः । दासाः । यत् । ईम् ।

सुसंमुब्धम् । अवः अधुः । शिरः । यत् । अस्य । त्रैतनः ।

वितक्षत् । स्वयम् । दासः । उरः । अंसौ । अपि । ग्धेति ग्ध ॥ ५ ॥

नद्यो नद शीलाः मातृतमाः मातृवज्जगतांहितकारिण्यः आपः मामां दीर्घतमसं नगरन् न-
गिरेयुः निमग्नं माकुर्वुः गृनिगरणे लेटिव्यत्ययेन शप् गिरणमाभिंदर्शयति यद्यस्माद्दासा अस्मदुप-
क्षपितारो मदीयगर्भदासाः ईं एनं दीर्घतमसं मांसुसमुब्धं सुमुसंकुचितसर्वाणि स्वती पूजायामिति
प्रादिसमासे अव्ययपूर्वपदमरुतिस्वरत्वम् अबाधुः अबाहुस्वमपातयन् किंच अस्य मम शिरः स-
त्रैतनः एतन्नामकोदासः अत्यंतनिर्घृणः सन् यद्यस्माद्वितक्षत् विविधंतदृष्टवान् तस्मात्तदासः स्व-
यं स्वकीयमेव शिरः वक्षतु न केवलं शिर एव अपितु मदीयमुरः वक्षःस्थलं अंसौ वग्ध हतवान् विदा-
रितवानित्यर्थः हतेर्लुङि छान्दसमेतद्रूपम् ततः स्वकीयमुरः अंसावपि स्वशस्त्रेणैव तथा कृतवा-
न् तद्युवयोर्माहात्म्यमिति भावः ॥ ५ ॥

अथपञ्ची-

दीर्घतमामामतेयोजुजुर्वान्दशमेयुगे ।

अपामर्थयतीनां ब्रह्मा भवति सारथिः ॥ ६ ॥ १ ॥

दीर्घतमाः । मामतेयः । जुजुर्वान् । दशमे । युगे । अपाम् । अर्थम् ।

यतीनाम् । ब्रह्मा । भवति । सारथिः ॥ ६ ॥ १ ॥

दीर्घतमाः एतन्नामामहर्षिः सचमामतेयः समतायाः पुत्रः दशमेयुगे दशयुगपर्यन्तं महानु-
भावयोरश्विनोः प्रभावात्पूर्वोकाहुः स्वादिमुक्तः अत्यन्तसुखी स्वपुत्रभार्यादिभिः सहितो जीवित-
वान् दशमेयुगेतीते सति जुजुर्वान् जीर्णो वलीपलितगात्रो बभूव एवंभूतः सन् अर्थं पुरुषैरर्प्यमा-
नं कर्म फलं स्वर्गादिकं यतीनां प्राप्नुवन्तीनां अपां अप्रकार्याणां प्रजानां यद्वा अपां अप्रसां कर्मणां अ-
र्थप्रयोजनं यतीनां तासां प्रजानां ब्रह्मा ब्रह्मसदृशः परिवृद्धो भवति किंच सारथिः तद्वन्निर्वाहको-
भवति देवो भवतीत्यर्थः एवमस्य वृत्तांतं मन्त्रो नो वदति स्वयं वा स्वात्मानं पारोक्ष्येण अश्विनोर्महानु-
भावत्वं मकटयितुं ब्रवीति ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीयप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

प्रधावेति पंचर्चतृतीयं सूक्तं दीर्घतमसं जागर्तद्यावापृथिव्यं अनुकान्तं च—प्रधावापंचद्यावापृ-
थिव्यंतु जागर्तं त्विति अग्निष्टोमे पृष्ठचस्य पठेह निचद्यावापृथिव्यं निविज्जानमेतत्सूक्तम् तथा च सू-
त्रं—प्रधावेति दीर्घतममिति आद्याद्यावापृथिव्ये पशौ हविषो याज्या तथा च सूत्रितम्—प्रधावायज्ञैः
पृथिवीकृता वृधामृलानोरुद्रो तनोमयस्सूधीति द्वेद्वेद्विति ।

सैपासूक्ते प्रथमा—

प्रधावायज्ञैः पृथिवीकृता वृधामृहीस्तुपे विदथे पुप्रचेतसा ।

देवेभिर्ये देवपुत्रे सुदंसं सत्याधिया वार्याणि प्रभूपतः ॥ १ ॥

प्र । धावा । यज्ञैः । पृथिवी इति । कृतदृधा । मृही इति । स्तुपे ।

विदथेपु । प्रचेतसा । देवेभिः । ये इति । देवपुत्रे इति देवपुत्रे ।

सुदंसंसा । इत्या । धिया । वार्याणि । प्रभूपतः ॥ १ ॥

द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ दिवोद्यावेतिद्यावादेशआद्युदात्तः पृथिवीशब्दोङीपन्तोतोदा-
त्तः देवताद्वंद्वेत्तेयुभयपदप्रकृतिस्वरत्वं समासमध्येपदान्तरपाठश्छान्दसः अहंयजमानः यज्ञैर्या-
गैः तत्पदानैरितिचित्तभूतैः हविःप्रदानार्थमस्तुपे प्रकर्षेणस्तौमि पुरुषव्यत्ययः कीदृश्यौते कृतावृधा
यज्ञस्यवर्धयिष्यौमहीमहत्यौ विदथेपुयागेपुप्रचेतसाप्रकर्षेणास्मान्चेतयिष्यौ अस्माभिश्चेतयितव्ये
वा ईदृश्यौस्तुपे अनयोःकोऽतिशयइतिउच्यते—येद्यावापृथिव्यौ देवेभिःयजमानैः देवपुत्रे देवा-
यजमानाःपुत्रस्थानीयाः शुश्रूषकाययोस्तेतादृश्यौ यद्वा देवेभिर्विशिष्टे सुदंससादंसइतिकर्मना-
म शोभनकर्मोपेते इत्या सत्यं इत्येतिसत्यनाम सत्रादित्येवितन्नाममुपाठात् सत्यधियाअस्मदनु-
ग्रहबुद्ध्या वार्याणिवरणीयानिधनानिअस्मभ्यंप्रभूपतः अलंकुरुतः दत्तइत्यर्थः यद्वा वार्याणि
हवींषिधियाकर्मणानिमित्तेन कर्मसमाप्त्यर्थंभूपतः प्रकर्षेणस्वीकुरुतः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उतमन्येपितुरद्रुहोमनोमातुर्महिस्वतंवस्तद्धवीमभिः ।

सुरेतसापितराभूमंचक्रतुरुप्रजायाअमृतंवरीमभिः ॥ २ ॥

उत । मन्ये । पितुः । अद्रुहः । मनः । मातुः । महि । स्वतंवः । तत् ।
हवीमभिः । सुरेतसा । पितरा । भूम । चक्रतुः । उरु ।

प्रजायाः । अमृतम् । वरीमभिः ॥ २ ॥

उतअपिच पितुः पितृस्थानीयायाः धान्याअद्रुहः अद्रोग्धुः नहिकदाचित्पिता स्वपु-
त्रादये द्रुहति तादृशयाः पृथिव्याः स्वतवः स्वायत्तंबलं स्वयमेवास्मदनुग्रहायत्वरमाणं अतए-
वमहि महत् तत्तादृशं अनुग्रहयुक्तंमनश्चित्तं हवीमभिः हवमानैराह्वानैर्मन्ये जानामि प्रसादया-
मीत्यर्थः यद्वा तत्तादृशमुक्तक्षणमनः हवीमभिः हवनैः महिमन्ये अतिमहत् प्रबृद्धं मन्ये तथा
मातुः सर्वस्योत्पादयितुरन्तरिक्षस्पद्युलोकस्य मातान्तरिक्षंनिर्मायन्तेऽस्मिन्भूतानीतिनिरुक्तं-
म् । यद्वा पितृद्युलोकस्य मातुर्भूम्याः द्यौर्वःपितापृथिवीमातेतिश्रुतेः । तत्तादृशमुक्तक्षणमनो-
मन्ये द्यावापृथिव्योर्मनोऽस्मदाह्वानैःप्रीणयामीत्यर्थः किंच पितरा माताचपिताचपितरो द्या-
वापृथिव्यौ सुरेतसा शोभनसामर्थ्येनप्रजायाः यजमानादिरूपायाः वरीमभिःवरिष्ठैःरक्षणवि-
शेषैः भूमचक्रतुं उरुविस्तीर्णं अमृतं अमरणभूतं अभिलपिनंचक्रतुः कुरुतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तेसूनवःस्वपंसःसुदंसंसोमहीजंजुमातरापूर्वचित्तये ।

स्थातुश्चसत्यंजगतश्चधर्मणिपुत्रस्यपाथःपदमद्वयाविनः ॥ ३ ॥

ते । सूनवः । सुअपंसः । सुदंसंसः । मही इति । जंजुः । मातरा ।
पूर्वचित्तये । स्थातुः । च । सत्यम् । जगतः । च । धर्मणि । पुत्रस्य ।
पाथः । पदम् । अद्वयाविनः ॥ ३ ॥

तेप्रसिद्धाःसूनवः युवाभ्यामुत्पन्नाः पुत्रस्थानीयाःप्रजाः स्वपसः शोभनकर्माणः सुदंस-
सःशोभनदर्शनाः युवांमहीमहत्यौ मातरा मातृवद्धितकारिण्यौजन्तुः जानन्ति महानुभावतामव-
गच्छन्ति किमर्थं पूर्वचित्तये प्रथमबुद्धये अनुग्रहरूपायै किंच तेषावापृथिव्यौ स्थातुः स्थावर-
स्य जगतोर्जंगमस्य पुत्रस्य पुत्रस्थानीयस्योभयविधस्यजगतः अद्वयाविनः नविद्यतेद्वयंस्य
तादृशस्यस्वजीवनाय युष्मद्भ्रातरिकंअजानतइत्यर्थः ईदृशस्यधर्मणि धारणे रक्षणेनिमित्तभूते
सति पदस्थानंसत्यं अवाध्यं पाथः रक्षथः दत्तइत्यर्थः यद्वा तेप्रसिद्धाः सूनवः उत्पादमानाः
स्वपसः शोभनप्रकाशादिकर्माणः सुदंससः शोभनदर्शनाः सुदूषक्षयन्तोवा आत्मानं स्वव्यापारा-
य ईदृशारश्मयः महीमहत्यौद्यावापृथिव्यौ पूर्वचित्तये प्राणिनां पूर्वज्ञानायजन्तुः ज्ञातवन्तः द्या-
वापृथिव्योरन्तरालेव्याप्ताइत्यर्थः किंच स्थातुर्जगतश्च धर्मणिधारणे तदर्थं अद्वयाविनः मार्गद्व-
यरहितस्य बहुलंछन्दसीतिद्वयशब्दान्मत्वर्थोयोर्विनिः अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घः पुत्रस्ययुष्म-
त्पुत्रस्थानीयस्यादित्यस्यपदंमार्गसत्यंपाथः अवश्यंरक्षथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तेमायिनोममिरेसुप्रचेतसोजामीसयोनीमिथुनासमोक्ता ।

नर्व्यनव्यंतन्तुमातन्वतेदिविसमुद्रेअन्तःकवयःसुदीतयः ॥ ४ ॥

ते । मायिनः । ममिरे । सुअप्रचेतसः । जामी इति । सयोनी इति सद्योनी ।
मिथुना । समुओक्ता । नर्व्यमृद्वनव्यम् । तन्तुम् । आ । तन्वते ।
दिवि । समुद्रे । अन्तरिति । कवयः । सुदीतयः ॥ ४ ॥

तेअत्रप्रसिद्धेद्यावापृथिव्यौ मायिनः मायाःप्रज्ञाः स्वविषयप्रज्ञावन्तः प्रज्ञोपलक्षितकर्म-
वन्तोवा सुप्रचेतसः सुदुप्रकर्षेणचेतितुंशक्ताः रश्मयः ममिरे मिमते प्रमाणेनपरिच्छिन्दन्ति कीदृ-
श्यौते जामी परस्परंभगिनीएतत्कुतइतिचेत् उच्यते—सयोनी समानोत्पत्तिस्थाने मिथुनाप्रा-
ण्युत्पत्तयेमिथुनभूतेपरस्परमवियुक्तेइत्यर्थः समोकसा समानस्थाने द्युपृथिव्योरेकस्मिन्नेवाव-
काशरूपेअवस्थानात् समीचीनस्थानेवा किंच कवयः मेधाविनः स्वव्यापारविषयज्ञानवन्तः
सुदीप्तयः सुद्युद्योतनारश्मयोदिविद्योतमानेसमुद्वेन्तरिक्षेत्तर्मध्ये समुद्रशब्दोत्तरिक्षनामसुपाठात्
तद्वचनः सचैवंयास्केननिरुक्तः—समुद्रःकस्मात्समुद्रवंत्यस्मादापःसमभिद्रवंत्येनमापःसंमोदन्ते-
स्मिन्भूतानित्तमुद्रकोभवतिसमुनन्तीतिवेति । नव्यंनव्यं तंतुंतननीयंविस्तारणीयंजात्येकवच-
नं रश्मीन् आतन्वते समन्तादिस्तारयन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तद्वाधोअद्यसंवितुर्वरेण्यंवयंदेवस्यंप्रसवेमंनामहे ।
अस्मभ्यंद्यावापृथिवीसुचेतुनारयिधत्तंवसुमन्तंशतृग्विनम् ॥ ५ ॥ २ ॥

तत् । राधः । अद्य । संवितुः । वरेण्यम् । वयम् । देवस्यं । प्रसवे । मंनामहे ।
मनामहे । अस्मभ्यंम् । द्यावापृथिवी इति । सुचेतुना । रयिम् ।
धत्तम् । वसुंमन्तम् । शतृग्विनम् ॥ ५ ॥ २ ॥

ययंयजमानाः सवितुः सर्वस्यप्रसवितुः देवस्यादित्यस्यांतार्यामिरूपिणः प्रसवेअनुज्ञा-
पांसत्यां तत्तादृशंवरेण्यंवरणीयंराधः पुरुषार्थसाधनसमर्थं गवादिधनंमंनामहे याचामहे मन्य-
तिर्पाञ्चाकर्मां छान्दसश्राप यद्वा पुनःपुनरभ्यस्यामः टप्तीमहीविद्यावत् प्राअभ्यासे द्याप-
येनात्मनेपदं शपि पाप्मादिनामनादेशः किंच अस्मभ्यंद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौसुचेतुनागो-
भनचेतनेनअस्मदनुग्रहपुण्या रयिधनं धत्तं दत्तं कीदृशंवसुमन्तंनिवात्तयोभ्यगृहादिविशिष्टं शत-
ग्विनं शतसंख्याकगवादिपिशिष्टम् ॥ ५ ॥

॥ इविदिवीयस्पृतीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

तेहीतिपंचचतुर्थसूक्तं दैर्घतमसंजागतं द्यावापृथिव्यं तेहीत्यनुक्रांतं चतुर्विंशेहनिवैश्वदे-
वशस्त्रेद्यावापृथिव्यनिविद्धानमेतत्सूक्तं तेहियावापृथिवीयज्ञस्यबोरध्यमिति वैश्वदेवमिति सूत्रि-
तत्वाद् तथा पृष्ठ्याभिष्टवपडहयोर्द्वितीयेहनिवैश्वदेवेद्यावापृथिव्यनिविद्धानीयं चातुर्विंशकं तृ-
तीयसवनमित्याभिष्टविकेद्वितीयेहन्यतिदिष्टत्वाद् आभिष्टविकावद्वितीयादहः पृष्ठस्यद्वितीये-
हन्यति तत्सूक्तमतिदेशतः प्रागं पृष्ठस्यस्याभिष्टवेनोक्ते अहनी आद्ये आद्याभ्यामिति सूत्रितत्वाद् प्र-
थमा आश्विनशस्त्रे विनियुक्ता संस्थितेष्वाम्बिनायेति सूत्रितम्—तेहियावापृथिवीविश्वशंभुवावि-
श्वस्पदेवीष्टचयस्येति ।

सैपासूक्ते प्रथमा—

तेहियावापृथिवी विश्वशंभुवऋतावरी रजसो धारयत्कवी ।
सुजन्मनी धिपणे अन्तरीयते देवो देवी धर्मणा सूर्यः शुचिः ॥ १ ॥

ते इति । हि । द्यावापृथिवी इति । विश्वश्शंभुवा ।
ऋतावरी इत्यृतश्चरी । रजसः । धारयत्कवी इति धारयत्कवी ।
सुजन्मनी इति सुजन्मनी । धिपणे इति । अन्तः । ईयते ।
देवः । देवी इति । धर्मणा । सूर्यः । शुचिः ॥ १ ॥

तेहि तेखलुप्रसिद्धे द्यावापृथिवीअन्तः तयोरंतराले शुचिः शुद्धः विश्वस्पशोचपिता
वा देवो दीप्यमानः सूर्यो धर्मणा प्रकाशोदकदानादिधारणेन युक्तः सन् ईयते सर्वदा गच्छति ई-
ङ्गतो देवादिकः तादृशं कर्मयुवयोरनुग्रहादिति स्तुतिः कीदृशीते विश्वशंभुवा विश्वं सुखं प्रा-
वयितुं योस्ते विश्वशंभुवा विश्वस्य सुखमिष्यावित्यर्थः ऋतावरी ऋतवत्यौ उदकवत्यौ ऋतश-
ब्दाच्छन्दसीवनिपावितिवनिष्वनोरचेनिर्डीविफी रजसः उदकस्थ उदकोत्पत्तौ उदकरज उ-
च्यते इति निरुक्तं । धारयत्कवी अरुच्छ्रेण धारकं कवित्वं योस्ते तादृशी उदकोत्पादनाया प्र-
यत्नवत्यौ इत्यर्थः यद्वा धारयत्कविर्मनीषी आदित्यो योस्ते तादृशी बृष्ट्युदकधारणमिति सूर्योपेते-
इत्यर्थः सुजन्मनी शोभनजन्मवत्यौ धिपणे धर्मणोपेते स्वव्यापारे पुण्यमन्त्रे इत्यर्थः देवीपोत-

माने अत्रयद्यपिधिषणेइत्येतदधिषणोरोदसीइतितनामसूक्तत्वाद् द्यावापृथिवीनाम तथापिद्या-
वापृथिवीइत्यस्यविद्यमानत्वाद्यौगिकंद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

उरुव्यचंसामहिनीअसश्चतापितामाताचभुवनानिरक्षतः ।
सुष्टुष्टमेवपुष्येदंनरोदसीपितायत्सीमभिरूपैरवांसयत् ॥ २ ॥

उरुव्यचंसा । महिनी इति । असश्चता । पिता । माता । च ।
भुवनानि । रक्षतः । सुष्टुष्टमे इति सुष्टुष्टमे । वपुष्येइति ।
न । रोदसी इति । पिता । यत् । सीम् । अजि । रूपैः ।
अवासयत् ॥ २ ॥

उरुव्यचसा प्रभूतवचनवत्यौ अतिविस्तीर्णे महिनी अतएवमहायौ असश्चताअसम्प-
माने परस्परवियुक्तेइत्यर्थः पिता पालयित्रीयौः मातानिर्मात्रीपृथिवीचेत्युभे भुवनानिभूतजाता-
नि रक्षतः पालयतः द्यौःपितःपृथिवीमातरित्यादिश्रुतेर्मातापितरूपत्वं किंच सुष्टुष्टमे अति-
शयेनष्टुष्टे छान्दसस्तकारलोपः प्रगल्भोरोदसी द्यावापृथिव्यौ वपुष्येन वपुषोहिवेइव प्राणिनां
पितराविव शरीररक्षकेइत्यर्थः तदेवोपपादयति यद्यस्मात्सीं सर्वतः पिता पितृस्थानीया यौः
रूपैः निरूपणसाधनेः प्रशस्तेः प्रकाशेः निरूप्यमाणेवृद्ध्यादिभिर्वा अश्ववासयत् अभिवास-
यति अधितिष्ठति तस्मात्पितामाताचभुवनानिरक्षतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सवर्द्धिःपुत्रःपित्रोःपवित्रंवान्पुनातिधीरोभुवनानिमायया ।
धेनुंचपृश्निरुपमंसुरेतंसंविश्वाहांशुक्रंपयोअस्यदुक्षत ॥ ३ ॥

सः । वर्द्धिः । पुत्रः । पित्रोः । पवित्रंइवान् । पुनार्ति । धीरः ।
भुवनानि । मायया । धेनुम् । च । पृश्निम् । रुपजम् ।
सुरेतंसम् । विश्वाहां । शुक्रम । पयः । अस्य । धुक्षत ॥ ३ ॥

पित्रोः मातापित्रोर्द्यावापृथिव्योः पितामात्रेविपिताशिष्यते उदात्तयणइतिपितुर्विभक्ति-
रुदात्ता पुत्रः पुरुवाता पुत्रस्थानीयआदित्यः पवित्रवान्पावनरश्मियुक्तः धीरः धीमात्र सर्वह्निः
फलस्यबोढाधारकः सन् मायया प्रज्ञयास्वकीयया भुवनानिभूतजातानि पुनातिपावयति प्रका-
शयतीत्यर्थः किंच स एवपुत्रः पृथ्विशुक्लवर्णाधिपुं प्रीणयित्रीभूमिं सुरेतसं शोभनसामर्थ्यं शो-
भनोदकंवा वृषभं सेत्कारंद्युलोकंच मायया पुनाति पावयति प्रकाशयतीत्यर्थः कदा विश्वाहा
सर्वाण्यप्यहानि सर्वकालमित्यर्थः किंच अस्यद्युलोकस्य कर्मणिपृष्ठी इमंद्युलोकं शुक्रंपयः दी-
प्तंपयः स दशमुदकंधुक्षत दोषिध दुहेश्छान्दसेलुङि शलङ्गुपधादनिटः कसइतिच्चेः कसादेशः ईद-
शोमहानुभावआदित्यस्तयोः पुत्रइतिद्यावापृथिव्योः स्तुतिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अयं देवानां अपसामपस्तमो योज्जानरोदसी विश्वशंभुवा ।
वियोममेरजसी सुक्रतूयया जरेभिः स्कम्भनेभिः समानृचे ॥ ४ ॥

अयम् । देवानाम् । अपसाम् । अपः इतमः । यः । ज्जानं ।
रोदसी इति । विश्वशंभुवा । वि । यः । ममे । रजसी इति ।
सुक्रतूयया । अजरेभिः । स्कम्भनेभिः । सम् । आनृचे ॥ ४ ॥

पूर्वपुत्रमाहात्म्येनैतेप्रशस्येदानींस्वोत्पादकंस्तुत्यंप्रशंसति—अयं देवानां मध्ये देवतमः अप-
सां अपस्तमः अपइतिकर्मनाम तेनतद्दानलक्ष्यते कर्मवतां मध्ये प्रकृतकर्मा अयमित्युक्तं
कइत्याह—यो देवो विश्वशंभुवासर्वप्रकारेण भूतानां मुखस्य भावयिष्यौ रोदसी द्यावापृथिव्यौ म-
हानुभावेज्जानउत्पादितवान् न केवलमुत्पादनमात्रं अपितु यो देवो रजसी रंजनात्मिके द्यावापृथि-
व्यौ रजसीइतिद्यावापृथिव्योर्नाम रजसीसदसीइतितन्नाममुपाठात् उक्तरूपेविममे विशेषेण
परिछिनत्ति किंस्वोपभोगाय नेत्याह—सुक्रतूयया शोभनकर्मच्छया येन कर्मणा प्राणिनां सुखं भ-
वति तादृकं च्छया अथवैतदुत्तरवसंबध्यते सुक्रतूयया उक्तेन निमित्तेनेमेद्यावापृथिव्यावजरेभिः
अजीर्णैर्दृढतरैः स्कम्भनेभिः गतिप्रतिबंधनैः शंकुभिः समानृचे सम्यक्सर्वतः पूजितवान् स्थापि-
तवानित्यर्थः ऋचस्तुतौ छिटिरेफसामान्याद्विहल्लवमस्तीति वस्मान्नुद्बिहल्लवमस्यासस्त्यनुद् य-
स्मादेवंतस्मादयमेव देवः अयमेवायस्तमइति एवं महानुभावेन परमेश्वरेणोत्पन्ने इति स्तुतिः ॥ ४ ॥

अथपंचमी-

तेनो॒गृ॒णाने॒महि॒नीमहि॒श्रवः॑क्ष॒त्रं द्या॒वापृथि॒वीधा॒सथो॒बृहत् ।
येना॒भि॒रु॒ष्टीस्त॒तना॑मवि॒श्वहा॑प॒नाय्य॑मो॒जो॑अ॒स्मेसमि॑न्वतम् ॥५॥३॥

ते इति । नः । गृ॒णाने इति । म॒हिनी इति । महि । श्रवः । क्ष॒त्रम् ।
द्या॒वापृथि॒वी इति । धा॒सथः । बृहत् । येन । अ॒भि । रु॒ष्टीः । त॒तना॑म ।
वि॒श्वहा॑ । प॒नाय्य॑म् । ओजः । अ॒स्मे इति । सम् । इ॒न्वत॒म् ॥५॥३॥

तेप्रसिद्धे हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ गृणानेअस्माभिः स्तुयमानेसत्यौकर्मणिकर्तृप्रत्य-
यः महिमहव अतिप्रभूतश्रवः सर्वत्रप्रसिद्धमन्त्रं सर्वत्रश्रूयमाणां कीर्तिवानोऽस्मभ्यं धासथः ध-
सं दधातेर्लेट्यडागमः सिद्धदुलमितिसिप् तथा बृहव अतिप्रभूतक्षत्रंबलं धासथः तदेवविशेष्य-
ते येनबलेन विश्वहा सर्वेष्वप्यहःसु रुष्टीः पुत्रादितृपाःप्रजाः अभिततनाम अभितोविस्तार-
याम तनोतेर्लेटि छान्दसोविकरणस्यश्रुः आहुत्तमस्येत्याडागमः तस्य छन्दस्युभयथेति आर्ध-
धातुकत्वात् अफ्यस्ताद्युदात्तत्वाभावेधातुस्वरः रुष्टयइतिमनुष्यनाम रुष्टयः चर्पणयइतितन्ना-
मसुपाठात् किंच पनाय्यं स्तुत्यं ओजः शरीरबलं अस्मेभस्मासुसम्पगिन्वत् प्रवर्धयतमित्यर्थः
इन्दतिर्व्याहिवचनः इन्वतिननक्षेइतितन्नामसुपाठात् ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

किमुश्रेष्ठइतिचतुर्दशर्चपंचमंस्कृतं दैर्घतमसमाभवं अंत्याविष्टुर् शिष्टास्त्रिष्टुन्तपरिभाषया
जगत्यः अनुक्रांतंच-किमुश्रेष्ठःपल्लुनाभवंत्रिष्टुवंतमिति । व्यूह्नेदशरात्रेपठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेआ-
भवंनिविद्धानंद्विप्रतीकं तत्रकिमुश्रेष्ठइत्येतदंत्यवर्ज्यप्रतीकंव्यूह्नेत्येतिरत्नण्डेसूत्रितम्-किमुश्रेष्ठ-
उपनोवाजाइतित्रयोदशार्चंचतस्रथेति ।

तत्रमथमा-

किमुश्रेष्ठःकिंपविष्टो॒नआज॑ग॒न्कि॒र्मीप॑तेदू॒त्यं॑क॒द्यदू॒चिम
ननि॒न्दिम॑च॒मसं॑योम॒हाकु॒लोमे॑भ्रात॒र्दुर्ण॑इ॒दूति॑मू॒दिम ॥ १ ॥

किम् । ऊम् इति । श्रेष्ठः । किम् । यविष्ठः । नः । आ । अजगन् ।
किम् । ईयते । दूत्यम् । कत् । यत् । ऊचिम । न । निन्दिम् । चमसम् ।
यः । महाकुलः । अग्रे । यातः । दृणः । इत् । भूतिम् । ऊदिम् ॥ १ ॥

ऋभवोनामसुधन्वनस्यःपुत्राः ऋग्विष्वावाजइति तेचमनुष्याःसन्तः सुकर्मणादे-
वत्वंपाप्य कदाचित्कर्मकाले सोमपानायमवृत्ताः तान्यति देवैःप्रेरितोऽग्निः परस्परसमानरूपा-
न्दष्ट्वा स्वयमपितदाकारं धृत्वा तेपुमध्ये स्वयंचतुर्थःसन्नातुं प्रवृत्तः तेचऋभवः आगतंतंसमान-
रूपं अवलोक्य विवेक्तुं असमर्थाः परस्परमेवंसंदिहते—अयं किमुश्रेष्ठः किं नु त्वलु अस्मत्तोऽयं प-
शस्यतमः वयसाश्रेष्ठः सोऽस्मानाजगन् आगमन्मातः गमेर्लङिछान्दसःशपःभुः हल्ङादि-
लोपे मोनोधातोरिति न त्वं अजगन्निविगतिकर्मा अगन्जगन्निवितन्नामसुपाठात् किं यविष्ठः किं-
वा नः अस्माकं युवतमः अस्मत्तः कनीयान् आजगन्मातः किं वा दूत्यं दूतकर्मदेवसंबन्धि ईयते
गच्छति देवैःप्रेरितो दूतोऽस्मानागतो वा दूतस्य भागकर्मणी इति यत् यदूचिम यदेतद्भूमः तत्कथं नि-
श्चेतव्यमित्यर्थः वयं तावन्नय एव इदानींचत्वारःसमानरूपावर्तामहे तस्मादयमधिकः किमुश्रेष्ठ-
इति विचिकित्सा एवंसंदिह्य कथंचित्स्वतोऽन्यं निश्चित्य तंपत्यपरोक्षेण ब्रुवते—हे अग्रे भ्रातः भ्रा-
तृवद् भागार्हं भ्राताय थाबलात् स्वकीयं भागं स्वीकरोति तद्वत्समानरूपमाश्रित्य बलाच्चमस-
पानायमवृत्तइति भ्रातरित्युक्तं हेतादृशाग्रे चमसं न निन्दिम् अधिकःसमागतइति पानमकृत्वा चम-
सं न दूषयामः निदिकुत्सायां छंदसिवेति वक्तव्यमिति द्विर्वचनाभावः अदूष्यत्वे कारणमाह—यश्च-
मसो महाकुलः महाकुलोत्पन्नः त्वद्गानिर्मितत्वात् वक्ष्यति च—त्वष्टाग्रास्वंतन्यां न जईति । अतः
कारणाद्गुणः विकारिप्रकृतिशब्दः ततश्च तस्थे तच्छब्दः इदवधारणे दारुविकारचमसस्य भूर्ति
मार्तिं ऊदिम् भूमः विदेश्छान्दसेलिटि वचिस्वपीतिसंप्रसारणं क्रादिनियमादिद् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एकंचमसंचतुरःरुणोतनयद्वौ देवाअब्रुवन्तह आगमम् ।
सौधन्वनायद्योवाकंरिष्यथसाकंदैर्वयंज्ञियांसोऽविष्यथ ॥ २ ॥

एकम् । चमसम् । चतुरः । कृणोतन । तत् । वः । देवाः । अब्रुवन् ।
तत् । वः । आ । अगमम् । सौधन्वनाः । यदि । एव । करिष्यथ ।
साकम् । देवैः । यज्ञियांसः । भविष्यथ ॥ २ ॥

एवंष्टोऽग्निः तान्मत्युवाच—हेसौधन्वनाः सुधन्वनाः पुत्राः सूर्यएकंचमसं त्वद्भासं पादितं-
वैमेकमेव संतंचमसं चतुरः कृणोतन चतुः संख्याकान्कुरुत चतुरः शसीत्यन्तोदात्तत्वं पूर्ववत्तन-
प् यथा उपरितने ज्येष्ठ आह चमसाद्वाकं रे वीत्युपक्रम्य कनिष्ठ आह चतुरस्करेतीति चतुर्ध्वनिर्धारि-
तं न केवलमहमेव ब्रवीमि किंतु वोयुष्मान्मति तदुक्तं चतुर्धाकरणरूपं कर्म उत्तरत्र वक्ष्यमाणं अश्व-
थादिकरणरूपं च कर्म देवा इन्द्रादयः अब्रुवन् देवत्वप्राप्त्युपायत्वेन तत्तादृशं कर्म वोयुष्माकं वक्तुमह-
मागमं प्राप्तोऽस्मि यस्मादेवं तस्माद्युयं यद्येवा करिष्यथ यद्येवं मदुक्तप्रकारेण कर्तुं शक्यं तथा चेद्देवैः
साकंसह यज्ञियांसो भविष्यथ इति तैरुक्तमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अग्निं दूतं प्रति यदब्रवीत नाश्वः कर्त्वा रथं उतेह कर्त्वा ।
धेनुः कर्त्वा युवशा कर्त्वा दातानि भ्रातरनु वः कृत्व्येमांसि ॥ ३ ॥

अग्निम् । दूतम् । प्रति । यत् । अब्रवीतन । अश्वः । कर्त्वा । रथः ।
उत । इह । कर्त्वा । धेनुः । कर्त्वा । युवशा । कर्त्वा । द्वा । तानि ।
भ्रातः । अनु । वः । कृत्व्यी । आ । इमसि ॥ ३ ॥

हे आगतदेव अग्निं अंगनादिगुणविशिष्टं दूतं दूतकर्म प्राप्तवन्तं त्वांप्रति यत्कार्यं अब्रवीतन अब्रु-
वन् व्यत्ययेन मध्यमः पूर्ववत्तनप् किमिति अश्वः कर्त्वाः एकस्मादश्वत्वा अश्वान्तरं कर्तव्यमित्यर्थः
अश्वत्वा दश्वमतक्षतेति वक्ष्यमाणत्वात् कृत्व्यर्थे त्वैकेनितिवन्मत्ययः उत अपि च रथः कर्त्वाः कर्त्वा-
व्यः धेनुः कर्त्वा चर्मरहिता गौः नित्यदोग्ध्रीपुनर्नूतनाकार्या तदुत्तरत्र निश्चर्मणोगामरिणीतपीति-
भिरिति वक्ष्यमाणत्वात् तथा द्वा द्वौ पितरो जीर्णौ संतौ पुनर्युवशा युवानो गयानो प्ररुष्टयो वनोपे-
तो कर्त्वा कर्त्वाव्यौ हे भ्रातरग्रे वानि वः युष्माकं देवानां तैरुक्तानि कर्माणि कृत्वा अनु पश्चात् कृ-

त्वी कृत्याकर्मणा एमसि एमःआभिमुख्येनप्रामुमः इणगतौ इदन्तोमसिः यद्वा ऋषेरिदंवाक्यं हे ऋभवोयूयंआगतं अग्निदूतंप्रतियदब्रवीतन यत्कार्यं वक्ष्यमाणरूपंकर्तव्यत्वेनवदथ अद्भौकुरुथ तानिसर्वाणिसंपाद्य हेभ्रातरग्रे कृत्या कर्मणा एमसीति ब्रूथेतिऋषिराह ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

च॒कृ॒वांसं॑क॒भ॒व॒स्तद॑पृ॒च्छत॒क्वेदं॑भू॒यः॒स्यदू॒तो॒न॒आज॑गन् ।
य॒दा॒वा॒स्व्य॑च॒म॒सा॒श्च॒तुरः॑कृ॒ताना॑दित्वष्टा॒ग्रास्व॑न्त॒न्या॒नजे ॥ ४॥
च॒कृ॒वांसः॑ । क॒भ॒वः । तत् । अ॒पृ॒च्छत॒ । कं । इत् । अ॒भूत् । यः ।
स्यः । दू॒तः । नः । आ । अज॑गन् । य॒दा । अ॒व॒ऽअ॒स्व्यत् । च॒म॒सान् ।
च॒तुरः॑ । कृ॒तान् । आत् । इत् । त्वष्टा॑ । ग्रा॒स्तु । अ॒न्तः । नि ।
आ॒न॒जे ॥ ४ ॥

हेऋभवः तत्कार्यंयथाचकृवांसः कृतवन्तोयूयंअपृच्छत प्रश्नंकुरुत करोतेर्लिटःकस्तुः
अत्रयद्यपिऋभुरितित्रयाणांमध्येएकस्यनाम वथापितस्यपाथम्याच्छत्रिणोच्छन्तीतिवत्सर्वे-
ष्यभ्रवडच्यन्ते किमिति स्यः सदूतः केदभूत् कुत्रगतः सइत्युक्तंकइत्याह—यः योदूतो-
ऽस्मानाजगन् आगमत्प्राप्तः एवंभूतेसति यदायंत्वष्टाचतुरःकृतान्चमसान् अवास्म्य-
अभिपश्यति ख्यातेर्लुङि अस्यतिवक्तिख्यातीतिचुरङादेशः आदित् अनन्तरमेव त्वष्टातस्य च-
मसस्योत्पादकएतन्नामकोदेवः ग्रास्तु स्त्रीषु मेनाग्राइतिस्त्रीणामितिनिरुक्तं अंतर्मध्येन्यानजे न्य-
क्तोभूत् स्त्रियमात्मानममन्यतेत्यर्थः अंजेर्लिटितस्मानुद् छान्दसोऽनुनासिकलोपः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ह॒ना॒मै॒नाँ॑इ॒ति॒त्वष्टा॑य॒दब्र॑वी॒च्चम॑स्यै॒दे॒व॒पान॑म॒नि॒न्दि॒पुः ।
अ॒न्या॒नामा॑नि॒रुण॑वते॒सुते॑स॒र्चाँ॑अ॒न्यैरे॑ना॒न्क॒न्या॒ऽनाम॑भिः॒स्पर्त्ता॑॥५॥४
ह॒ना॒म । ए॒नान् । इति॑ । त्वष्टा॑ । यत् । अ॒ब्र॑वीत् । च॒म॒सम् । ये ।
दे॒व॒ऽपान॑म् । अ॒नि॒न्दि॒पुः । अ॒न्या । ना॒मा॒नि । रु॒ण॒वते॑ । सु॒ते । स॒र्चाँ ।
अ॒न्यैः । ए॒नान् । क॒न्या । ना॒म॒ऽभिः । स्पर्त्ता॑ ॥ ५ ॥ ४ ॥

एनान्वक्ष्यमाणान्हनामेति यद्यदाब्रवीत् त्वष्टा पूजार्थं बहुवचनं एतच्छब्दस्य प्रकृतपराम-
र्शकत्वात् ऋभूणां प्रकृतत्वात् तेषां हननप्रसक्तिं दर्शयति ये देवपानं देवैः पातव्यं च मसं ये ऋभवोऽ-
निन्दिषुः निंदां अकुर्वन् देवयोग्यत्वात् प्रचमसं मनुष्या ऋभवः स्वीकृत्य चतुर्धा व्यभजन् तान्हना-
मेति यदा ब्रवीदित्यर्थः तदा प्रभृति मनुष्याः सुते अभिपुते सोमे पानाय प्रस्तुते सति सचासह परस्परं
अन्यानामानि अन्यानि होत्रध्वर्यूद्गात्रादीनि कृण्वते कुर्वन्ति पूर्वनामप्रच्छाद्योपहवकाले अध्वर्य-
उपह्वयस्वहोतरुपह्वयस्वेत्येव मन्यैरेव नामभिः आत्मानं त्वष्ट्रवधभीत्या प्रख्यापयन्तीत्यर्थः पूर्व-
मन्यानि नामानि कथं प्रसक्तानीत्यत आह—एनान्नरा न्कन्यास्वोत्पादयित्रीमाता अन्यैरेव नामभिः
स्परवर्षीणयति स्पृष्टीति पात्नयोः छेदच्छागमः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये चतुर्थो वर्गः ॥ ४ ॥

अथ पष्ठी—

इन्द्रो हरीयुयुजे अश्विनारथं बृहस्पतिर्विश्वरूपामुपाजत ।

ऋभुर्विभ्वावाजो देवा अंगच्छतस्वपंसो यज्ञियं भागमैतन ॥ ६ ॥

इन्द्रः । हरी इति । युयुजे । अश्विना । रथम् । बृहस्पतिः ।

विश्वरूपाम् । उप । आजत । ऋभुः । विभ्वा । वाजः । देवान् ।

अगच्छत । सुप्तपंसः । यज्ञियम् । भागम् । ऐतन् ॥ ६ ॥

पूर्वसृष्टानां क्रमेण विनियोगमाह—इन्द्रो हरीयुयुजे एतन्नामानावश्वोरथे योजितत्वात् तथा
अश्विना अश्विनौ रथं योजितवन्तौ तथानृहस्पतिः बृहतो मधस्य पालयिता एतन्नामको देवो
विश्वरूपां नानारूपोपेतां ग्रां उपजत उपगमत् स्वीकृतवानित्यर्थः यद्यप्यत्र गौरिति विशेषो न श्रु-
तः तथापि पूर्व धेनुः कल्वेत्युक्तत्वात् परस्ताच्च ये धेनुं विश्वजुवं विश्वरूपामिति वक्ष्यमाणत्वाच्च वि-
श्वरूपानोरित्येषां ध्यवसीयते अतएव विश्वरूपामिति च न स्यात्स्वपं किमिति केचन व्याचक्षते त-
त्तदस्य युष्मत्संपादितानि रथादीर्नां द्वादशः स्वभागत्वेनाकल्पयन् तस्माद्ऋभुर्विभ्वावाजश्च यूपं
देवानि द्वादशान् गच्छत गत्वा च हे स्वपंसः शोभनाश्वरथादिकर्मवन्तो यूपं यज्ञियं यथाह यज्ञत-
वंधिर्न भागं सोमरूपं देवत्वं मासैः सेवनीयं ऐतन् प्राप्तुं कर्मसामर्थ्येन हविर्भुजो भवतेत्यर्थः
इत्येवमष्टिपराह ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

निश्चर्मणो गामरिणीतधीतिभिर्याजरन्तायुवशातारुणोतन ।

सौधन्वना अश्वादश्वमतक्षतयुक्त्वारथमुपदेवा अयातन ॥ ७ ॥

निः । चर्मणः । गाम् । अरिणीत । धीतिभिः । या । जरन्ता ।

युवशा । ता । अरुणोतन । सौधन्वनाः । अश्वात् । अश्वम् ।

अतक्षत । युक्त्वा । रथम् । उप । देवान् । अयातन ॥ ७ ॥

हेसौधन्वनाः यूयं निश्चर्मणा घृतायागोः सकाशादुत्तार्चमणः गांनूतनां निररिणीत
निरगमयत उत्पादितवन्तः तेनैव चर्मणा संवीतां तत्सदृशीमन्याधिनुंकृतवन्त इत्यर्थः यद्यपि पू-
र्वमेवाश्वादीनां विनियोग उक्तः तथापि तेषामत्यन्तदुःस्वसंपादत्वज्ञापनाय पुनराह—न केवलं गो-
करणमेव अपि च या जरता यौजीर्णौ पितरौ तातौ युवशा युवानौ रुणोतन अकुरुत किंच अ-
श्वादश्वं एकेन विधमानेनाश्वेनाश्वान्तरमतक्षत प्रयत्नेन संपादितवन्तः यस्मादेवं कृतवन्तस्त-
स्मादथं युष्मदीयं युक्त्वा श्वैर्योजयित्वा देवानिन्द्रादीनुपायातन देवसमीपं प्रामुत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इदमुदकं पिबतेत्यब्रवीतनेदं वा पापिवतामुञ्जनेजन्म ।

सौधन्वना यदितन्नेव हर्ययतृतीयैघासर्वनेमादयाध्वै ॥ ८ ॥

इदम् । उदकम् । पिबत । इति । अब्रवीतन । इदम् । वा । घृ ।

पिबत । मुञ्जनेजन्म । सौधन्वनाः । यदि । तत् । न इव । हर्यय ।

तृतीयै । घृ । सर्वने । मादयाध्वै ॥ ८ ॥

इदानीमृषिर्देवैरुक्तमर्थतान्संबोध्य यूयं ऋभूनेव युक्तवन्तः स्थेत्यनुवाचयति हेसौधन्वनाः
सुधन्वनाः पुत्राः यूयं इदमुदकं सोमलक्षणं पिबत इत्यब्रवीतन इत्युक्तवन्तः ब्रवीतेर्लङि गम्यम-
ब्रुवचनस्य तस्य तनवादेशे पित्वाद्ब्रुवर्द्ध एतत्पातः सवनि काभिप्रायं वा अथवा घेत्यनर्थकः प्रसि-
द्ध्यर्थो वा इदं मुंजनेजन्म मुंजवानामपर्वतः सोमोत्पत्तिस्थानं तत आहृतत्वा चेन मुंजवृत्तेन शोधितं
अपगतवृष्णमित्यर्थः इदं सोमरसरूपमुदकं पिबतेत्यब्रवीतन एतन्माध्यं दिनसवनान्नाभिप्रायं हे-
भुवः यूयं तद उभयसवनसंबन्धि सोमपानकार्यं नैव हर्यय नैव कामयथ हर्यतिः कान्तिकर्मा ह-

येतिउशिगितितत्कर्मसुपाठात् तृतीयसवनेतु मादयाध्वै अत्यर्थं तृप्ताभवथ ऋभवोदेवाःसोमस्य
मत्सन्नितितृतीयसवने तेषांसोमपानसद्भावात् एवंयूयभूनुक्तवन्तः अथवा ऋभून्प्रति तस्यैवेदं
वाक्यं हेसौधन्वनाः यूयदेवत्वंप्राप्य देवयजनंप्रतिसोमपानायरथेनागत्य श्रान्तानश्वान् प्रातःस-
वनेइदमुदकं सोमलक्षणं पिबतेत्यब्रवीतन तत्रयदिनेच्छथ इदंवा मुंजेनेजनं मुंजेनदूषितं वाजिनं
पिबतेत्यब्रवीतन पश्चात्तद्वयंयदिनेवहर्यथ हेअश्वाः यूयं तृतीयसवने मादयाध्वै तत्रापिवाजि-
नमचारात् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

आपोभूयिष्ठाइत्येकोअब्रवीदग्निर्भूयिष्ठइत्यन्योअब्रवीत् ।
वधर्यन्तीवधुभ्यःप्रैकोअब्रवीदृतावदन्तश्चमसान् अपिंशत् ॥ ९ ॥

आपः । भूयिष्ठाः । इति । एकः । अब्रवीत् । अग्निः । भूयिष्ठः ।
इति । अन्यः । अब्रवीत् । वध.इयन्तीम् । वधु.भ्यः । प्र । एकः ।
अब्रवीत् । ऋता । वदन्तः । चमसान् । अपिंशत् ॥ ९ ॥

चमसचतुर्धाकरणकालेकिमितिसत्यमदन्तोव्यभजन्नितितदाह—एकस्त्रयाणामन्यतमः आ-
पोभूयिष्ठाइत्यब्रवीत् नसुदकात्प्रशस्तलोकोपकारकंवत्वान्तरमस्त्यतआपोभूयिष्ठाइत्येवमवादीत्
अपामेवश्रेष्ठत्वमपएवससर्जादावित्यादिशास्त्रात् तथान्योऽग्निर्भूयिष्ठइत्यब्रवीत् आंतरंयासं
चदाहपाकभुक्तजणादिव्यापारेणाग्नेरेवजगन्निर्वाहकत्वात् अग्नेरेवभूयिष्ठत्वमित्येवमन्यते तथा
वधर्यन्तीवधरितिरिफान्तोऽपिवज्रनाम वधःअर्कइतितन्नामसुपाठात् तदिच्छतितृष्ट्युदकापेति
वधर्यन्तीमेघपंकिरुच्यते यद्यपीयंस्ववधायवज्रंस्वयमेवनापेक्षतेतथापि वृष्ट्यर्थवज्रेणहन्यमा-
नत्वात् तदिच्छतीत्युपचर्यते यद्वा बहुभ्यस्तेषामर्थाय वधर्यन्तींवधमात्मनइच्छन्तींभूमिं छा-
न्दसोरेफोपजनः तामेवैकःनहुभ्यः संवादिभ्यः श्रेष्ठतमामब्रवीत् उदकस्यापिमेघकारणत्वात्
एवमृता ऋतानिउत्तरूपाणि यथार्थानिवाक्यानिवदन्तः परस्परंब्रुवन्तः चमसान् अपिंशत्अवय-
विनोऽकुरुत् चतुर्धाव्यभजतेत्यर्थः पिगिअवयवे गेमुचादीनामितिनुम् इदमेवऋतवदनंअपेक्ष्यऋ-
भुशब्दव्याचक्षाणोपास्कः—ऋभवतरुभ्रान्तीतिवर्तेनभ्रान्तीनिवर्तेनभवन्तीत्युक्तंवाह ॥ ९ ॥

अथदशमी-

श्रोणामेकं उदकं गामवांजतिमांसमेकं पिंशति सूनया भृतम् ।

आनिम्रुचः शक्रदेको अपाभरत्किं स्वित्पुत्रेभ्यः पितरा उपावतुः ॥ १० ॥ ५ ॥

श्रोणाम् । एकः । उदकम् । गाम् । अवं । अजति । मांसम् । एकः ।

पिंशति । सूनया । आभृतम् । आ । निम्रुचः । शक्रत् । एकः ।

अपं । अभरत् । किम् । स्वित् । पुत्रेभ्यः । पितरौ । उपं ।

आवतुः ॥ १० ॥ ५ ॥

अत्र क्रमवत्पुत्रेण स्थित्वा सर्वत्र यज्ञं निर्वहन्तीत्याह श्रोणां शोणं वा छन्दसीति परस्मै-
पाभावः शोणवर्णमुदकरुधिरं एकः क्रभुपुमव्ये क्रत्विग्गामवाजति वाह्यभूमिप्रतिगमयति रक्षो-
भागत्वेन स्थापयति तथा एको मांसं सूनया छेदनसाधनेन स्वधितिना आभृतं संपादितं पिंशति
हृदयजिह्वावक्षआद्याकारेण आहृतं संपादितं मांसं पिंशति अवयवी करोति स्वधितिना तत्तदवयवा-
न्विभजतीत्यर्थः अथैको निम्रुचः निःश्रोणेण छिन्नान्मांसात् शक्रत् कुक्षिस्थं जरत्तुणं ऊवध्यनाम-
कं अपाभरत् अपाहरत् निरसनाय एवं क्रत्विग्रूपेण स्थितेभ्यः पुत्रेभ्यः पुरुत्रावृज्यः पुत्रस्था-
नीयेभ्यः क्रभुभ्यः सर्वेष्वनुष्ठितेषु पितराय ज्ञस्यपालयितारौ जायापती किंस्विदुपावतुः किंनु
बलुमामुतः अवतेः मास्यर्थाच्छान्दसोल्लू सर्वैरेवानुष्ठितमिति तयोर्ना किंचित्कल्पमस्तीत्यर्थः
अथवायमर्थः एकस्तेषामन्यतमः श्रोणां पंगुकांगां उदकं प्रत्यवगमयति अपरः सूनयामां-
सविक्रयिण्याभृतं संपादितं मांसं पिंशति पित्रारर्थे अपर आनिम्रुचः अस्तमया दवांगेव शक्रद्रोपुरी-
षं हरति एवमृभुभिरनुष्ठिते सति किंस्विद् एतस्मात्परिचरणादन्यत् पुत्रेभ्यः पितरौ उपावतुः उप-
गच्छतामिति ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये पंचमो वगः ॥ ५ ॥

अथैकादशी-

उद्वत्स्वस्मा अरुणो तनातृणां निवत्स्वपः स्वपस्य यानरः ।

अगो ह्यस्य यदसंस्तना गृहेत द्येदमृभवो नानुगच्छथ ॥ ११ ॥

उद्वत्सु । अस्मै । अरुणोतन । तृणम् । निवत्सु । अपः ।
 सुऽअपस्यया । नरः । अगोस्त्यस्य । यत् । असस्तन । गृहे । तत् ।
 अद्य । इदम् । ऋभवः । न । अनु । गच्छथ ॥ ११ ॥

पुराणप्रसिद्धान्मुधन्वनः पुत्रान्कर्मणादेवत्वं प्राप्तवतो ऋभून्स्तुत्वावेदप्रसिद्ध्या सूर्यरश्मि-
 रूपा नृभूनिदानींस्तौति तथाचयास्कोनिरुक्तेपुराणप्रक्रियासिद्धानृभून्बहुधानिरुच्यतदुदाहर-
 णत्वेनविद्वीशमीत्येतामुदाहृत्यादित्यरश्मयोऽप्यृभवउच्यन्तइत्युक्त्वातस्मिन्नर्थेऽतामृचमुदाज-
 हार—हेऋभवः उरुमभूतं भासमानाः ऋतेनादित्येनभासमानावाऋतेनोदकेनउदकार्थमुत्पन्ना-
 वारश्मीनामुरुभासमानत्वंप्रसिद्धम् तथाआदित्यादुत्तरिपिउदकार्थभवनमपिरश्मीनांचर्मका-
 लेभूमिगतंसारमादायपुनर्वर्षकालेप्रवर्षेतीतिप्रसिद्धम् आदित्याज्जायतेवृष्टिरितिशास्त्रात् तथा-
 विधानरः प्रकाशवृष्ट्युदकादेनेतारोयूयं उद्वत्सुउच्यतेपुप्रदेशेपुमेवादिपु तृणंवीहियवादित्त्वं
 अस्मैप्रागिजातायउपकारार्थंअरुणोतन कृतवन्तःस्थ उपसर्गाच्छन्दसिधावर्थेइतिवतिः तथा
 निवत्सुप्रवणदेशेषु अस्माएवअपउदकान्यरुणोतन अकुर्वत किंस्वभोगार्थं नेत्याह स्वपस्यपाशो-
 भनकर्मच्छया शोभनकर्मभिःकृतमितियजमानाः स्तुवन्तितदिच्छयेत्यर्थः किंच यूयंअगोस्तस्या-
 ग्रासस्यादित्यस्यगृहेमण्डलेयत् यावत्कालंअसस्तनसुप्तवन्तःस्थ रात्रौनिर्व्यापारास्तित्थ पस-
 स्वमे अस्माह्निपूर्ववत्तत्सप्तनवादेशः अदादित्वाच्छपोलुक् तत्तावन्तंकालं अघाहनिइदंइदानीं
 नानुगच्छथअनुस्त्यनगच्छथ यावन्तंकालंरात्रौसूर्येनिगूढावर्तध्वे तावन्तमेवकालमहन्यपिनानु-
 गच्छथेत्यर्थः यद्वा अगोपनीयस्यतस्यगृहेअन्तरिक्षेयत्तावन्तंकालंअसस्तन वृष्टिमदत्त्वास्वा-
 पमकुरुत तत्तावन्तंकालं अघेदानींवर्षसमये इदंसस्याभिवर्धनवृष्टिमवाहत्त्वंकर्मनानुगच्छथअ-
 नुस्त्यनप्राप्नुथ यावन्तंकालंविषयं तावन्तमेवकालंप्रवर्षेत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

संमील्ययद्भुवनापर्यसर्पतकंस्वित्तात्यापितरावआसतुः ।
 अशपतयःकरस्त्रिवआददेयःप्राब्रवीत्प्रोतस्माअब्रवीतन ॥ १२ ॥
 समुऽमील्य । यत् । भुवना । परिऽअसर्पत । कं । स्वित् । तात्या ।
 पितरा । वः । आसतुः । अशपत । यः । करस्त्रम् । वः । आददे ।
 यः । प्र । अब्रवीत् । प्रो इति । तस्मै । अब्रवीतन ॥ १२ ॥

हेक्रभवोऽस्मयोयूयं यत् यदाभुवनाभूतजतानि संमील्यसंमीलनं कृत्वा जलधरपटलैराच्छा-
द्यपर्यसर्पत परितः सर्पणंकुरुथ वर्षथेत्यर्थः तदा तात्या ता तौ वायमाने वृष्ट्युदके यद्वा तात्या तासु
वर्षासु छान्दस्तस्य प्रत्ययो दकारस्यात्वं च अथवा पितृविशेषणं तात्या वत्कालीनौ पितरा पितरौ ज-
गतः पालकौ सूर्या चन्द्रमसौ कस्विदासतुः कुत्र खलु तिष्ठतः अस्तोर्लिटि व्यत्ययेन भूभावाभावः यद्वा
असतेर्गत्यर्थस्य लिट्चेतदूषं अहोरात्राविभागेन प्रवर्षथेत्यर्थः किंच ईदृशान्वोयुष्मान्यः कोऽपि
वृष्टिप्रतिबंधकारी राक्षसादिः करस्त्रं बाहुना मैतव करस्त्रौ बाहुद्वयमुक्त्वा अवत्रत्वाकारान्तं युष्मदी-
यंहस्त्रं आददेदृह्णाति प्रतिरोधं करोति तमशपत नाशयथ यश्च प्राब्रवीत् प्रकर्षेण वाचानिरुधे
तस्मै प्रो मैवाब्रवीतन प्रकर्षेण भर्त्सनादिशब्दंकुरुथ यद्वा योनूनं स्तौति तंप्रकर्षेण स्तुतेत्यर्थः
॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

सुपुप्वांसं क्रभवस्तदपृच्छतागौह्यक इदं नो अब्रूवुधत् ।
श्वानं वस्तो बोधयितारं मब्रवीत्संवत्सर इदमद्या व्यस्यत ॥ १३ ॥

सुपुप्वांसः । क्रभवः । तत् । अपृच्छत् । अगौह्य । कः । इदम् । नः ।
अब्रूवुधत् । श्वानम् । वस्तः । बोधयितारम् । अब्रवीत् । संवत्सरे ।
इदम् । अद्य । वि । अस्यत् ॥ १३ ॥

हेक्रभवः रश्म्यात्मकायूयं सुपुप्वांसः आदित्यमण्डले स्तपन्तो वर्षणाय स्वर्पोर्लिटिः क्रभुः
तत् तमादित्यं तद्वाक्यमपृच्छथ प्रश्नंकुरुथ किंतु दिवि चेदुच्यते हेगोह्य केन चिदगोपनीयादित्य-
स्वामिन् नोऽस्मदीयमिदं कर्म वर्षणरूपकः अब्रूवुधत् बोधयति प्रेरयति साहाय्यं करोति बुधेण्यं-
न्तालुङिचडिरूपं वस्तः सर्वस्य वासयिता आदित्यः वसेरौणादिकस्तप्रत्ययः च वयोरभेदात् व-
त्वं बोधयितारं प्रेरयितारं श्वानमब्रवीत् अंतरिक्षे श्वसंतं वायुं प्रावादीत् असौ युष्मान् प्रेरयतीति अ-
थवा वायुसाहाय्येन वर्षन्तो यूयं संवत्सरे पूर्णे अयेदानीं इदं जगत् व्यस्यत विविधंप्रकाशितवन्तः
पूर्वसूर्याचन्द्रमसौ यथानदृश्येते तथावर्षित्वेदानीं वर्षं कालेतीति विश्वं जगद्व्यस्यतंकुरुथेत्यर्थः ख्या-
तेर्लृट् च स्यति वक्तिव्यातीत्यङ् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

दिवायान्तिमरुतोभूम्याग्निर्यंवातोअन्तरिक्षेणयाति ।

अद्भिर्यातिवरुणःसमुद्रैर्युष्माँइच्छन्तःशवसोनपातः ॥ १४ ॥ ६॥

दिवा । या॒न्ति । म॒रुतः । भू॒म्यां । अ॒ग्निः । अ॒यम् । वा॒तः ।

अ॒न्तरि॒क्षेण । या॒ति । अ॒नु॒ज्ञिः । या॒ति । वरु॒णः । स॒मु॒द्रैः । यु॒ष्मान् ।

इ॒च्छन्तः । श॒व॒सः । न॒पा॒तः ॥ १४ ॥ ६ ॥

हेमसोऽष्टिवायस्यचतस्य नपावोनपातयितारः कभयः युष्मानश्छन्तः वृष्टयनुरुत-
विकीरंवा युष्मानंवेच्छन्तः सवेदेवाः आयांति वग्मादितितदुप्यने मरुतः वृष्टयनुरुतादेवाः दि-
वा पृथोरादन्तरिक्षादयानिआगच्छन्ति गावेराददितितृतीया विभवेन्दानां भूम्याः भूमेः स-
पागादग्निर्वांति आगच्छन्ति अयंरातः मरुतामंवाग्निवायुः अन्तरिक्षेणयातिअन्तरिक्षादायाति
सधावरुणः आवरकोजनाभिमानांदेवः समुद्रैः समुद्रमन्त्रभारैरग्नैः वायमजायाति यद्वा दूर्वा
वृष्टिसाहाय्यायागताः सवेदेवाः सववायाः मरुतः पुनर्भुष्मान्वायमयानाः स्वश्वदेवमंदिवात्पीय

मा । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इन्द्रः । ऋभुक्षाः ।
मरुतः । परि । ख्यन् । यत् । वाजिनः । देवज्ञातस्य । सप्ते ।
प्रश्वक्ष्यामः । विदथे । वीर्याणि ॥ १ ॥

नोऽस्मान्भवंस्तोतुं प्रवृत्तामित्रादयो देवाः मापरिख्यन् परिख्यानं माकुर्वन्तु परिख्यानं
नामनिंदा महानुभावदेवजातमभ्वं तुच्छानरास्तुवंतीति माकुर्वन्तु ख्यातेर्माङ्गुलिअस्यति-
वक्तीत्यादिनाचेरङ् अहरभिमानीदेवो मित्रः रान्यभिमानीवरुणः अर्यमा तयोरन्तरालाभिमानी
आदित्यः आयुः सततगन्तावायुः वकारलोपोवा इन्द्रः प्रसिद्धः ऋभुक्षाः देवानां निवासभूतः प्र-
जापतिः यद्वैतन्महन्नामैन्द्रयिशेषणं ऋभुक्षा उक्षा इति तन्नाम सुपाठात् मरुतः इन्द्रभ्रातरः निन्दायाः
प्रसक्तिं दर्शयति यद्यस्माद्वाजिनो वेजनवतो बह्वन्ववतो वा देवजातस्य बहुदेवतास्वरूपेणोत्पन्न-
स्य उषादीनामस्य शिरः आद्यवयवत्वादिति भावः उषावा अश्वस्य मेध्यस्य शिर इत्यादि श्रुतेः । य-
द्वा देवैः योजातस्य गंधर्वकुले उत्पन्नत्वात् । सप्तेः सर्पणशीलस्य अश्वनामैतत् एवं विधस्याश्व-
स्य महानुभावस्य वीर्याणि वीरकर्मणि सामर्थ्यानि विदधे वेदनसाधने यज्ञे प्रवक्ष्यामः प्रकर्षेण ब्रूमः
अतो मापरिख्यन् प्रत्युतानुगृह्णन्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

यन्निर्णिजा रेक्णंसा प्रावृतस्य रातिगृभीतां मुखतो नयन्ति ।
सुप्राङ्जो मेम्यं द्विश्वरूप इन्द्रा पूष्णोः प्रियमप्येति पार्थः ॥ २ ॥
यत् । निःऽनिजा । रेक्णंसा । प्रावृतस्य । रातिम् । गृभीताम् ।
मुखतः । नयन्ति । सुप्राङ् । अजः । मेम्यत् । विश्वरूपः ।
इन्द्रा पूष्णोः । प्रियम् । अपि । एति । पार्थः ॥ २ ॥

यत् यस्मात् निर्निजा निर्निगितिरूपनाम निर्णिक् वन्निरिति रूपनाम सुपाठात् रेक्णंसा
रक्ण इति धननाम रेक्णः रिक्थमिति तन्नाम सूक्तत्वात् उभयत्र मतवर्थोऽप्युप्यते रूपवता हिरण्य-
वता आभरणेन प्रावृतस्य सर्वतो वेष्टितस्याश्वस्य मुखतः पुरस्ताद्गृभीतां गृहीतारतिं दातव्यां
दातव्यत्वेन गृहीतामजां नयन्ति ऋत्विजः सत्तादृशो जः सुप्राङ् सुदुप्रशस्यमनः मेम्यत् हन्यमानः
मीर्हीसायां अस्माद्यद्गुणान्तात्कर्षणिव्यत्ययेन शब्द यद्वा तस्य शब्दानुकरणं मेमेशब्दं कुर्वन्
विश्वरूपः बहुवर्णोपेतः रुष्णाग्नीवः रुष्णललाट इत्येवमनेकवर्ण इत्यर्थः एवंरूपो यः इन्द्रा पूष्णोः

इन्द्रःप्रसिद्धः पूषापोषकोदेवोऽग्निः तयोःप्रियं आग्नेयःरुष्णग्रीवइत्युक्तत्वात् अग्नेःप्रियत्वं सर्वेषांद्रस्येतीन्द्रप्रियत्वं एवंप्रपञ्चोन्नमप्येविप्रामोतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ए॒पच्छा॒गः॒पुरो॒अश्वे॑न॒वा॒जिना॑पू॒ष्णो॒भा॒गोनी॑यतेवि॒श्वदे॑व्यः ।
अ॒भि॒प्रि॒यंयत्पु॑रो॒ळाश॑मर्वता॒त्वष्टे॑दे॒नसौ॑श्रव॒साय॑जिन्वति ॥ ३ ॥
ए॒पः । छा॒गः । पु॒रः । अश्वे॑न । वा॒जिना॑ । पू॒ष्णः । भा॒गः । नी॑यते ।
वि॒श्वदे॑व्यः । अ॒भि॒प्रि॒यम् । यत् । पु॒रो॒ळाश॑म् । अर्व॑ता ।
त्वष्टा॑ । इत् । ए॒नम् । सौ॑श्रव॒साय॑ । जिन्व॑ति ॥ ३ ॥

एपःछागः शृंगरहितोऽजः अश्वेन वाजिनाशीघ्रव्यापकेनाश्वेनसहपूष्णः पोषकस्याग्ने-
र्भागोभजनीयः विश्वदेव्यः सर्वदेवार्हः अग्नेःसर्वदेवात्मकत्वात् तदर्हत्वेनसर्वदेवप्रियत्वं एवंवि-
धोऽजः पुरः पुरस्तान्नीयतेप्राप्यते यत् यस्मादेवंक्रियते तस्मात्प्रियंभीणमितारं पुरोडाशंपुरस्ता-
द्वातभ्यमेनमर्जं त्वष्टासर्वस्योत्पादकोदेवः त्वष्टारूपाणिविकरोतीतिश्रुतेः । तूर्णव्यापकोऽभिर्वाङ-
भेत्वष्टुर्बुध्न्यतुरित्युक्तत्वात् अहोरात्रेइतिवारणीइतिवेतियारकेनारणीविध्यतुरित्युक्तत्वात् अर-
णिसंबन्धोऽग्नेरेवेतिगम्यते अर्वताअरणवताश्वेनसहसौश्रवसाय देवानांशोभनान्नायतन्निमित्तं
अभिजिन्वति प्रीतिहेतुकंकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यद्द॒वि॒प्यम॑नु॒शोदे॑व॒यानं॑त्रि॒र्मानु॑पाः॒पर्य॑श्वंन॒र्यन्ति॑ ।
अत्रा॑पू॒ष्णःप्र॑थ॒मोभा॒गए॑ति॒यज्ञं॑दे॒वेभ्यः॑प्रति॒वेद॑र्य॒न्नजः॑ ॥ ४ ॥
यत् । द॒वि॒प्यम् । ऋ॒नु॒शः । दे॒व॒यानं॑ । त्रिः । मानु॑पाः ।
परि॑ । अश्वं॑ । न॒र्यन्ति॑ । अत्र॑ । पू॒ष्णः । प्र॒थ॒मः । भा॒गः । ए॒ति॑ ।
य॒ज्ञम् । दे॒वेभ्यः॑ । प्र॒ति॒वे॒द॒र्यन्॑ । अ॒जः ॥ ४ ॥

हविषांहविर्योग्यं देवयानं देवानां प्रापणीयमश्वं यदामानुषाः ऋत्विजः ऋतुशः ऋतावृ-
तौ कालेकाले त्रिःपरिणयन्ति पर्यग्निकुर्वन्तीत्यर्थः अत्रास्मिन्समये ऋचितुनुघेति दीर्घः पूष्णः पो-
षकस्याग्नेर्भागोऽजः प्रथमः एतिपुरोगामी सन् गच्छति किं कुर्वन् यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन् प्रस्था-
पयन् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

होता ध्वर्युरावया अग्निमिन्धोग्रावया मउतशंस्ता सुविप्रः ।
तेन यज्ञेन स्वरं कृतेन स्विष्टेन वक्षणा आपृणध्वम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

होता । अध्वर्युः । आध्वयाः । अग्निमइन्धः । यावइयाजः । उत ।
शंस्ता । सुइविप्रः । तेन । यज्ञेन । सुइअरंकृतेन । सुइष्टेन ।

वक्षणाः । आ । पृणध्वम् ॥ ५ ॥ ७ ॥

होता देवानामाह्वाता एतन्नामकऋत्विक् अध्वर्युरध्वर्युः अध्वरस्यनेवा सोऽपि आवयाः
आभिमुख्येन हविषांगमयिता अध्वर्योर्विशेषणमेतत् आइपूर्वाद्वितेरसुन् पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च य-
द्वा आभिमुख्येनावयष्टाप्रतिप्रस्थातोच्यते अवेयजइति णिवन् अवाप्योरुपसर्गयोरित्यल्लोपः अ-
ग्निमिन्धोग्रीव भाष्ठाइयोरिन्धेइति मुम् ग्रावग्राभः ग्राव्यः स्तुत्यागृह्णातीति ग्रावस्तुत् कर्मण्यण् उत
अपि च शंस्ताप्रशास्ता सुविप्रइति मेधाविनाम शोभनमेधोपेतो ब्रह्मलोच्यते ब्रह्मात्वोदतिजार्तविद्यामि-
त्यत्र ब्रह्मैकोजातेजातेविद्यावदतिब्रह्मासर्वविद्यः सर्ववेदितुर्महतीत्युक्तत्वात् ब्रह्मैव सुविप्रशब्देनाभिधे-
यः स चानुक्तऋत्विगुपलक्षकः एते सर्वेयूयतेन प्रसिद्धेन स्वरं कृतेन सुषु अरणीयं कृतेन स्वलं कृतेन वा
उच्चारसौष्ठवादिना सुषु संपादितेन स्विष्टेन सुषु इष्टेन यज्ञेन वक्षणाः अग्नितोषृतकुल्यादीः प्रवहणस्व-
भावाः प्रसिद्धानदीर्वा आपृणध्वं सर्वतः पूरयत यज्ञं सम्पक्नितवर्त्य फलं साधयतेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्पृत्तीये सप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथ षष्ठी-

यूपवस्का उत येयूपवाहाश्च पालये अश्वयूपायतक्षन्ति ।
ये चार्चते पचन् संभरन्त्युतोतेषामभिगूर्तिर्न इन्वतु ॥ ६ ॥

यूप॒इव॒स्काः । उ॒त । ये । यूप॒इवा॒हाः । च॒पाल॑म् । ये ।

अ॒श्व॒इयू॒पाय॑ । तक्ष॑न्ति । ये । च । अ॒र्वते॑ । प॒चन॑म् । स॒म॒भर॑न्ति ।

उ॒तो इति॑ । ते॒षाम् । अ॒भि॒इगूर्तिः॑ । नः । इ॒न्वतु॑ ॥ ६ ॥

यूपवस्काः यूपहर्वृक्षस्यवध्वनकर्तारः छेत्तारः उत येच यूपवाहाः छिन्नस्यवोदारः ये-
च चपालं यूपस्योपरिस्थाप्यं यूपग्रभागंचपालमाहुः अश्वयूपाय अश्वबंधनयूपायतक्षतीति
वचनव्यत्ययः तक्षणेनतनूकुर्वन्ति येचावर्ते अरणवतेऽश्वायपचनं पाकसाधनं काष्ठभांडादिकं
संभरन्ति साधुसंपादयन्ति उतो अपिच नोऽस्मत्संबंधिनां तेषामृत्विजामभिगूर्तिः संकल्पः सर्व-
थाकरणीयमितिबुद्धिरिन्वतुव्यामोतु इन्वतिव्यामिवचनः इन्वति ननक्ष इतितद्वचनेपुपाठादयद्वा
तेषामभिगूर्तिर्नोऽस्मानिन्वतु यागं साधुपारं प्राप्य्यफलेनयोजयत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उ॒प॒प्रागा॑त्सु॒मन्मे॑धा॒यि॒मन्म॑दे॒वाना॑मा॒शाउ॒प॒वीत॑पृ॒ष्ठः ।

अ॒न्वे॒न॒वि॒प्रा॒ऋप॑योम॒दन्ति॑दे॒वानां॑पु॒ष्टेच॑रु॒मासु॑वन्धु॒म् ॥ ७ ॥

उ॒प । प्र । अ॒गात् । सु॒इमत् । मे । अ॒धा॒यि । मन्म॑ । दे॒वाना॑म् ।

आ॒शाः । उ॒प । वी॒त॒इपृ॒ष्ठः । अ॒नु । ए॒नम् । वि॒प्राः । ऋ॒पयः॑ ।

म॒दन्ति॑ । दे॒वाना॑म् । पु॒ष्टे । च॒रु॒म् । सु॒इवन्धु॑म् ॥ ७ ॥

मन्मननीयंफलंसुमद उपप्रागात् उपप्रेतु सुमदस्वयमित्यर्थइतिर्यास्कः । यद्वा स्वयमेव
मादयितुमे मयि अधायि धीयते फलभूतोऽश्वआगतःतच्चमयाधृतइत्यर्थः किमर्थवीतपृ-
ष्ठः । साधुपोषणेनप्राप्तपार्श्वभागः कांतपृष्ठोवा अत्यंतदृप्तइत्यर्थः तादृशोयं देवानामाशाः पूरयि-
तुंउपगच्छतु धानार्थमागतमेनं रुधुं शोभनवंधनमर्थं देवानामाशास्तपमान्तां पुष्टे प्रोषणा-
यचरुमं कुर्मः तंच विप्रामेधाविनऋत्विजः ऋपयोर्तोदियद्रष्टारः अन्येवाविमाऋपयश्चानुमदंति
अनुमोदन्तां सम्पक्कृतमिति परितुष्यन्तु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यद्वा॒जिनो॒दाम॑सं॒दान॒मर्वतो॑या॒शीर्ष॑ण्यार॒शनार॑ज्जुरस्य ।

यद्वा॑चा॒स्यप्र॑मृ॒तमा॒स्ये॒ऽनृ॒णंसर्वा॑ताते॒अपि॑दे॒वेष्व॑स्तु ॥ ८ ॥

यत् । वाजिनः । दाम । समुद्दानम् । अर्वतः । या । शीर्षण्या ।
रशना । रज्जुः । अस्य । यत् । वा । घ । अस्य । प्रऽर्जुतम् ।
आस्ये । तृणम् । सर्वा । ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ ८ ॥

वाजिनोवेगवतः अर्वतः अरणवतः गमनवतोऽश्वस्यद्दामग्रीवाबद्धारज्जुः यच्चसंदानं स-
म्यगवच्छेदकं बंधकंपादबंधनं दामास्ति याचास्य शीर्षण्याशिरसि बद्धारशनामेखलाइव खली-
नरज्जुरस्ति शिरःशब्दाद्भवेच्छन्दसीति यत् ये च तद्विदेइति शीर्ष-भावः तित्स्वरितः यद्वा घास्याश्व-
स्यास्ये मुखे प्रभृतं प्रहतं प्रक्षिप्तं तृणमस्ति घशब्दोद्धार्ये सच प्रसिद्ध्यर्थः सर्वा सर्वाणि ता तानि
सर्वाण्यपि हेअश्व ते तव संयंधीनि देवेष्वस्तु संतु देवेषु मध्ये भवंतु देवत्वं प्राप्तुं वा वचनव्य-
त्ययः अवोपयुक्तानां सर्वेषां देवत्वं किल अश्वस्य तत्प्राप्तिर्नाशासनीया ॥ ८ ॥

अथ नवमो-

यदश्वस्य कृविपो मक्षिकाशयद्वा स्वरौ स्वधितौरिस्ममस्ति ।
यद्धस्तयोः शमितुर्नखेषु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥ ९ ॥

यत् । अश्वस्य । कृविपः । मक्षिका । आश । यत् । वा । स्वरौ ।
स्वधितौ । रिस्मम् । अस्ति । यत् । हस्तयोः । शमितुः । यत् ।
नखेषु । सर्वा । ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ ९ ॥

अश्वस्य तदवयवभूतस्य कृविपः आममांसस्य यत् यदंगं मक्षिका आशाभक्षयद्
अशभोजने यद्वा कर्मणिपट्टी अश्वस्य यन्मांसं भक्षयति वा अथवा स्वरौ पश्वंजनकाले यद्
रिस्मं लिप्तमस्ति स्वरुणापशुमनकीति श्रुतेः । अथवा स्वधितौ छेदनकाले अवदानकाले
यद्विप्तमस्ति शमितुर्हस्तयोर्लिप्तमस्ति विशसनकाले यच्च नखेषु लिप्तं ता सर्वा तानि सर्वाणि हेअश्व
ते तव संयंधीनि देवेष्वस्तु देवेषु संतोषार्थाय भवन्तु ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

यद्वृद्धयमुदरस्यापवातिय आमस्य कृविपो गन्धो अस्ति ।
सुकृतातच्छमितारः रुण्वन्तूतमेधं शृतपाकं पचन्तु ॥ १० ॥ ८ ॥

यत् । ऊर्वध्यम् । उदरस्य । अपश्चवार्ति । यः । आमस्य । ऋविषः ।
 गन्धः । अस्ति । सुदृक्ता । तत् । शमितारः । कृण्वन्तु ।
 उत । मेधम् । शृतपाकम् । पचन्तु ॥ १० ॥ ८ ॥

उदरस्य संवंधियद्वध्यं ईषज्जीर्णतृणं पुरीषमपवातिअपगच्छति यश्चामस्यापकस्यऋवि-
 षोमांसस्यगंधोऽस्ति तेशोस्ति पाकस्यसमयेयत्किंचिद्वध्यं अपकस्यचलेशोऽस्ति आमगंधोस्ति
 तत्सर्वशमितारोविशसनकर्तारः सुकृताकृण्वन्तु सुकृतंउक्तदोपरहितं कुर्वतु उतअपिच मेधं मेध्यं
 यत्तार्हं पश्ववयवं शृतपाकं देवयोग्यपाकोपेतंयथाभववितथापचंतु पितृमनुष्यादियोग्यम-
 तिपक्वमीषत्वंचमाकुर्वन्त्वित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी-

यत्तेगात्रादग्निनापच्यमानादभिरशूलंनिर्हंतस्यावधावन्ति ।
 मातद्भूम्यामाश्रिपन्मातृणेषुदेवेभ्यस्तदुशत्र्योरातमस्तु ॥ ११ ॥

यत् । ते । गात्रात् । अग्निना । पच्यमानात् । अभि । शूलम् ।
 निःहंतस्य । अवधावन्ति । मा । तत् । भूम्याम् । आ । श्रिपत् ।
 मा । तृणेषु । देवेभ्यः । तत् । उशत्ऽभ्यः । रातम् । अस्तु ॥ ११ ॥

हेअश्व तेतवाग्निनापच्यमानाद्गात्राद्यद्व्यस्त्वं रसोवापत्किंचिद्वधावति तथानिहवस्य
 निःशेषेणहतस्य तव यदंगंरसत्वंशूलमभितक्ष्यावधावति निर्गच्छति तत्तदंगंभूम्यामाश्रिपत्
 आश्रित्वाभूत् गृत्विषेःपुषादित्वादद् पाकसमयेनथा मा तृणेषु विशतनसमये दर्भेषु मापगच्छतु
 तर्हितत्वतिर्तं कुप्यगच्छत्विनिचेत् उच्यते-तत्तादृशं उशश्वः कृत्स्नंहविःकामयमानेऽयोदेवेभ्यो-
 रावं दत्तमस्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

येवाजिनंपरिपश्यन्निपुक्वंयईमादृःमुग्भिर्निर्हरेति ।
 येचार्वतोमांसमिक्षामृपासंतउनोतेषामभिर्गूर्तिर्नैद्वन्तु ॥ १२ ॥

ये । वाजिनम् । परिस्पृशन्ति । पक्कम् । ये । ईम् । आहुः । सुरभिः ।
निः । हर । इति । ये । च । अर्वतः । मांसक्षिप्तम् । उपआसते ।
उतो इति । तेषाम् । अजिह्वीति । नः । इन्वतु ॥ १२ ॥

येपक्कंवाजिनमश्वंअश्ववयवंपरिस्पृशन्ति परितःपावनबुद्धोक्षते यई येचैनंसुरभिः शो-
भनगंधःअतोनिर्हर किंचिदप्यस्मभ्यदेहीत्याहुः यद्वा निःशेषेणदेवेभ्योहरेत्याहुः यतः सुरभिः
अतोदेवयोग्यमिति किंच येचार्चतोमांसभिक्षामुपासते येनराः अस्यार्वतोऽश्वस्य हुतशिष्टमांस-
याचनाउपासते कांक्षन्ते उतोअपिच तेषामुक्तविधानामभिर्गूर्तिः अभितः उद्यमननोऽस्मानि-
न्वतु व्याप्नोतु यथास्माभिरश्वउपालब्धः एवंस्पृश्यन्ति तथापत्नोनिर्वाहयत्वित्यर्थः यद्वा मंत्रोदे-
वपरोव्याख्येयः येदेवाः वाजिनंपक्कंपरिस्पृशन्तिकदाहोष्यतीतिविलंबंद्वा येच सुरभिः ईमेननि-
र्हर निःशेषेणास्मभ्यदेहीत्याहुः येचार्चतः अश्वस्यमांसभिक्षामुपासतेतेषामभिर्गूर्तिर्नः इन्वतु ते-
षांउद्यमःसफलोभवत्वित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

यन्नीक्षणंमांसपचन्याउखायायापात्राणियूष्णआसेचनानि ।
ऊष्मण्यापिधानाचरूणामङ्गाःसूनाःपरिभूपन्त्यश्वम् ॥ १३ ॥

यत् । निहईक्षणम् । मांसपचन्याः । उखायाः । या । पात्राणि ।
यूष्णः । आसेचनानि । ऊष्मण्या । अपिधाना । चरूणाम् ।
अङ्गाः । सूनाः । परि । भूपन्ति । अश्वम् ॥ १३ ॥

मांसपचन्याः मांसपचन्याः पचतेरधिकरणेत्युद् मांसस्यपचियुद्धञोरित्यंतलोपः उखा-
याः स्थात्यायत् नीक्षणंपाकपरीक्षासाधनं काष्ठं तथा या यानि पात्राणि यूष्णोरसस्यकथितस्य
आसेचनानि आसेचनसाधनानि तथाऊष्मण्या ऊष्मनिवारणार्हाणिपात्राणि तथाचरूणांपा-
त्राणां मांसपूर्णानां अपिधाना पिधानानितत्साधनानि तथा अङ्गाः हृदयाद्यवयवांकनसावनाः
वेतसशाखाः सूनाः अवदानसाधनाः स्वधित्यादयः एतमश्वंअश्ववयवं परिभूपन्ति परितोभूप-
यन्ति स्वस्वव्यापारेणसाधयन्तीत्यर्थः भूपअलंकारे भौवादिकः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

निक्रमणं निषदनं विवर्तनं यच्च पट्वीशमवर्तः ।

यच्च पपौ यच्च घासि जघास सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥ १४ ॥

निक्रमणम् । निषदनम् । विवर्तनम् । यत् । च । पट्वीशम् ।

अवर्तः । यत् । च । पपौ । यत् । च । घासिम् । जघास । सर्वा ।

ता । ते । अपि । देवेषु । अस्तु ॥ १४ ॥

यद् निक्रमणं नितरांक्रमते यत्र तन्निक्रमणस्थानं नितरांसीदन्यत्रेति निषदनं विवर्तनं वि-
विधवर्तनं इतस्ततोऽलंभनमपवत् सर्वत्राधिकरणेत्युद् यच्चावतोऽश्वस्य पट्वीशं पादबंधनं यद्वा
बंधनं पट् तद्वान्मदेशः अत्र सर्वत्र देवार्थस्याश्वस्य रोमादीनामपि निरर्थकत्वाभावाय तत्स्थानमपि
स्वीक्रियते यद्वा क्रियापरावगंतव्या आलंभसमये निमहेण यानि क्रमणादयश्चेष्टाः सन्ति ता इत्यर्थः
यच्च पपौ यदुदकमपि यद् यच्च घासि अदनीयं तृणादिकं जघास अक्षयत् हेअश्व तेतव तातानि स-
र्वाणि निक्रमणादीनि देवेष्वस्तु संतु देवेष्वप्यामोतु तान्यपि निरर्थकानि माभूवन्तित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी-

मात्वाग्निध्वनयी धूमगन्धिर्मोखाभ्राजन्त्यभिर्विकृतजग्मिः ।

इष्टं वीतमभिर्गूर्तवपट्कृतं तदेवासुः प्रतिगृभ्णन्त्यश्वम् ॥ १५ ॥ १ ॥

मा । त्वा । अग्निः । ध्वनयीत् । धूमगन्धिः । मा । उवा । भ्राजन्ती ।

अभि । विकृत । जग्मिः । इष्टम् । वीतम् । अभिर्गूर्तम् । वपट्कृतम् ।

तम् । देवासुः । प्रति । गृभ्णन्ति । अश्वम् ॥ १५ ॥ १ ॥

हेअश्व त्वात्वा धूमगन्धिः धूमेन न्यासोऽग्निः माध्वनयीत् माध्वनयतु धूमं दृष्ट्वा शब्दं माकुर्वि-
त्यर्थः अश्वस्य शब्देन मायश्चित्तविधानात् यद्वा हेपच्यमानाश्वावयव त्वात्वा धूमगंधिरग्निर्माध्व-
नयीत् ध्वनोति हि आडभ्रमाः स्यात् नोनयवीत्यादिना च ह्यविषेयः स्यं तदक्षणेति वृत्त्यभावात् किंच भ्रा-
जन्ती अत्यंतामिसंयोगेन दीवाडसा स्यादती मा अभिविक अभितो माची च लट् वा पादिस्येन मानी-
नरादित्यर्थः ओविजीमयचलनयोः छांदसो विकरणस्य लृक् लुङ्वास्त्योसटी विसर्गोपः स्या-

लीविशेष्यते जग्निःजिघ्रतीतापेन प्रागंधोपादाने आदृगमहनइति किन्मत्ययः तंतादृशमश्वं इष्टं हो-
तुमिषितं वीतं होमायानीतं अभिगूर्तं आभिमुख्येन प्रदाना योद्यतं यद्वा इष्टं मया जैराभीतं वीतं पर्य-
प्रिकृतं अभिगूर्तं येयजामहे इत्यागूरित्योक्तम् वषट्कृतं वषट्कारेण देवसंस्कृतं एवं भूतं तदेवा सो देवाः
प्रतिगृह्णांति प्रतिगृह्णन्ति ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेन वमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथ षोडशी-

यदश्वाय वासं उपस्तृणन्त्यधीवासं या हिरण्यान्यस्मै ।

संदानमर्बन्तं पट्वीशं प्रिया देवेष्वायामयन्ति ॥ १६ ॥

यत् । अश्वाय । वासं । उपस्तृणन्ति । अधीवासम् । या ।

हिरण्यानि । अस्मै । समुदानम् । अर्बन्तम् । पट्वीशम् । प्रिया ।

देवेषु । आ । यमयन्ति ॥ १६ ॥

अश्वायसंस्तृण्यमानाय अधीवासं उपस्थाच्छादनयोग्यं यद वास उपस्तृणन्ति सर्वत आ-
च्छादयन्ति स्तृण् आच्छादने कैयादिकः तथास्मै अश्वाय या यानि हिरण्यानि सौवर्णराजतका-
स्यानि पात्राणि कल्पयन्ति तथा अर्बन्तं षष्ठ्यर्थे द्वितीया अर्बन्तोऽश्वस्य संदानं शिरोबंधनं पट्वीशं पादे-
षु पविष्टं पादबंधनं एतानि प्रिया देवानां प्रियतराणि चात्वा लेबद्धा स्थापितानि देवेष्वायामयन्ति
प्रापयन्ति ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी-

यत्ते सा देमर्हसा शूकृतस्य पाण्यं वा कशं या वा नुतोद ।

सुचेव ता हविषो अघ्वरेषु सर्वा ताते ब्रह्मणा सूदयामि ॥ १७ ॥

यत् । ते । सादे । मर्हसा । शूकृतस्य । पाण्यं । वा । कशं या ।

वा । नुतोद । सुचाइव । ता । हविषः । अघ्वरेषु । सर्वा ।

ता । ते । ब्रह्मणा । सूदयामि ॥ १७ ॥

महसावलेन शूकृतस्य शब्दानुकरणमेव शूकारं कुर्वतः देववसादे सदाने गमने निमित्तभूते
सति सदेभावे घञ् कर्षात्त्व इत्यन्तोदात्तत्वं अर्थवोगमनं कुर्वन् शूकारं कुर्वतस्ते त्वां पाण्यं वा

कशयावातुोद व्यथयति यद्यस्मात्तस्मात्तेव ता तानि सर्वा सर्वाणि अध्वरेपुयागेषु ब्रह्मणामं-
वेणसूदयामि क्षरामि आहुतित्वेन कल्पयामीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—अध्वरेषु यागेषु हविषः
हविराज्यादिकं सुचेव सुचायथा सूदयन्ति तद्वत् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

चतुर्विंशद्वाजिनोदेवबन्धोर्वक्त्रीरश्वस्यस्वधितिः समेति ।

अच्छिद्रागात्राव्युनारुणोत्परुष्यरुनुघुप्याविशस्त ॥ १८ ॥

चतुःश्चिंशत् । वाजिनः । देवबन्धोः । वक्त्रीः । अश्वस्य ।

स्वधितिः । सम् । एति । अच्छिद्रा । गात्रा । व्युना । रुणोत् ।

परुःपरुः । अनुघुप्य । वि । शस्त ॥ १८ ॥

वाजिनोऽश्वस्यदेवबन्धोः देवानामियस्य चतुर्विंशद्वक्त्रीः एतत्संख्याभ्युभयपार्श्वस्थी-
नि स्वधितिः छेदनसाधनोऽसिः समेति सम्यग्गच्छति छेदनायइतरेषां अजादीनां पङ्क्तिं शवि-
रेव पङ्क्तिं शतिरस्य बन्धक्य इति प्रैषात् हे विश सनकर्तः अस्याश्वस्य गात्राणि शरीरावयवान् अच्छि-
द्राणि यथा भवन्ति तथा व्युना व्युनानि प्रज्ञानानि व्युनमिति प्रज्ञानाम् व्युनं अभित्येतितन्ना-
मसूक्तत्वात् रुणोत् कुस्त तहनहनथनाश्चेति तवादेशः हृदयजिह्वावक्षःप्रभृतीनि प्रज्ञादमभ्येष्टि-
नानि माकुस्तेत्यर्थः तदर्थं परुःपरुः प्रतिपर्वप्रतिहृदयावयवम् अनुघुप्य इदमवघमिति संश-
ब्धैव विशस्त विशसनंकुरुव शस्यहिंसायां छादसः शपोलुक् गात्रंगात्रमस्यानूनं रुणुतादिति प्रैषा-
त् ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ताद्वायन्तारां भवतस्तथक्नु ।

याते गात्राणामृतुथा रुणोमितातापिण्डानां प्रजुहोम्यग्नौ ॥ १९ ॥

एकः । त्वष्टुः । अश्वस्य । विशस्ता । द्वा । यन्तारां । भवतः ।

तथा । ऋतुः । या । ते । गात्राणाम् । ऋतुथा । रुणोमि ।

ताक्षतां । पिण्डानाम् । अ । जुहोमि । अग्नौ ॥ १९ ॥

त्वष्टुरस्यदीप्तस्याश्वस्य विशस्ताविशसन्नस्यकर्ता एकएव सकः ऋतुः एतदुपलक्षितः का-
लात्मा तस्यैव सर्वेषामपि पर्यवसितत्वात् यद्वा ऋतुः निःशंकं विशसनाय गता शमिता तथा द्वा द्वौ
यन्तारा नियमयितारौ अहोरात्रे देवौ द्यावापृथिव्यौ वा ऋत्विक्षु भवतः तथा ऋतुरित्यत्र ऋत्यक-
तिप्रकृतिभावो ह्यस्वत्वं च हेअश्व तेतवगात्राणामध्येयायानि हृदयाद्यवयवजातानि ऋतुथा
'कालेरुणोमिच्छिनन्नि संपादयामि पिण्डानामध्ये तावा तानितानि प्रज्ञानानुरोधेनाग्नौ जुहोमि
प्रकर्षेण हुतं करोमि ॥ १९ ॥

अथर्विंशी-

मात्वा तपस्त्रिय आत्मापियन्तं मास्वर्धितिस्तन्व आतिष्ठिपत्ते ।
माते गृध्रं विशस्तातिहाय छिद्रागात्राण्यसिनामिथूकः ॥ २० ॥

मा । त्वा । तपत् । प्रियः । आत्मा । अपिश्यन्तम् । मा ।
स्वर्धितिः । तन्वः । आ । तिस्थिपत् । ते । मा । ते । गृध्रः ।
अविशस्ता । अतिहाय । छिद्रा । गात्राणि । असिना ।
मिथुं । करिति कः ॥ २० ॥

हेअश्व त्वात्वा अपियन्तं देवान्मति गच्छन्तं प्रिय आत्माभोगायतनत्वात् तव प्रियतरो देहो-
मातपत् त्वं मां कार्षीत् वियोगजनिता व्यथामाभूदित्यर्थः स्वर्धितिः शस्त्रं तेतव तन्वः तनूः अंगानि
मातिष्ठिपत् त्वयि चिरमास्थितानि मां कार्षीत् स्थापयतेर्लुङि तिष्ठतेरिति दीर्घत्वं तथा तेतव गात्राणि
गृध्रः केवलमांसग्रहणेप्सुः अविशस्ता विशसने अकुशलः शमिता अतिहाय न्यूनातिरेकभा-
वेन तत्तदंगमतिक्रम्य मध्ये मिथु मिथ्याव्यर्थं असिना छिद्रा छिद्राणि तिर्यक् छिन्नानि माकः
मां कार्षीत् करोतेर्लुङि मंत्रेण सेति चेर्लुक् गुणः हल्ङ्चाण्यइति तलोपः ॥ २० ॥

अथैकविंशी-

नवाउ एतन्म्रियसेनरिप्यसि देवाँ इदैपि पयिभिः सुगेभिः ।
हरति युजापृषती अभूतामुपास्थाद्वाजीधुरिरासंमस्य ॥ २१ ॥

न । वै । ऊम् इति । एतत् । भ्रियसे । न । रिप्यसि । देवान् । इत् ।
एषि । पथिः । सुगेभिः । हरी इति । ते । युक्षा । पृषती इति ।
अभूताम् । उप । अस्थात् । वाजी । धुरि । रासभस्य ॥ २१ ॥

नवाउ नैवत्तु एतन्भ्रियसे वाशब्दएवकारार्थः उइत्यवधारणे नैवेदानीं इतराश्ववन्मृतो-
भवसि देवत्वमोर्वेक्ष्यमाणत्वात् अतएवनरिष्यसि नहिंस्यसे व्यर्थहिंसायाअभावात् ननुप्रत्य-
क्षतोष्टतिरवयवनाशश्चदृश्यते कथमेवमुच्यतइति उच्यते सुगेभिः शोभनगमनसाधनैः पथि-
भिः मार्गैः देवयानलक्षणैः देवानिदेषि देवानेवमामोपि अतोयुक्तेयोक्तिः कैःसाधनैरितिवमा-
ह—तेत्वांबोद्धं हरीएतन्नामानाविंद्रस्याश्वौ तेवयुंजा रथेयुक्तावभूतां भविष्यतः आशंसारू-
पत्वाद् भूतार्थनिर्देशः हरीइंद्रस्येतिनिरुक्तं । तथापृषती पृषत्योमरुतांवाहनभूतौ युंजाअभूता
युक्तौभविष्यतः पृषत्योमरुतामितिचनिरुक्तं । युजेर्ऋत्विगित्यादिनाकिन् युजेरसमासेइतिनुम्-
सुपांसुलुगित्याकारः तथारासभस्यअश्विवाहनस्य एतन्नामकस्याश्वस्य धुरिस्थानेवर्तमानः
कश्चिद्वाजीउपास्थात् उपस्थास्यति बहतीत्यर्थः यद्वा रासभस्यभानोर्धुरिवर्मनियुक्तोवाजी अ-
श्वःउपस्थास्यति देवत्वंगच्छतस्तवगमनाय इन्द्रादयः स्वस्ववाहनानि प्रेषयन्तीत्यर्थः यद्वा द-
त्तेदेवभावमापन्नं त्वांत्वानितानिवाहनानिवहंति ॥ २१ ॥

उपाकरणकाले अवमाणावर्तने यद्यश्वोनकुर्यात् तदैशानेमित्तिकीयजमानवाचनार्थाप-
वति तथाचसूत्रितम्—सुगव्यंनोवाजीस्त्वश्वोवनिमित्तियजमानंवाचयेदिति ।

सैषासकेद्वाविंशी—

सुगव्यंनोवाजीस्त्वश्वोवनिमित्तियजमानंवाचयेदिति ।
अनागास्त्वंनोअदितिःरुणोनुसत्रंनोअश्वोवनतांहविष्मान् ॥ २२ ॥ १० ॥

सुगव्यम् । नः । वाजी । सुअश्व्यम् । पुंसः । पृचान् । उत ।
विश्वःपुषम् । रयिम् । अनागाःइत्यम् । नः । अदितिः । रुणोनु ।
सत्रम् । नः । अश्वः । वनताम् । हविष्मान् ॥ २२ ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये दशमो वर्गः ॥ १० ॥

सत्रप्रथमा-

यत् । अर्कन्दः । प्रथमम् । जायमानः । उत्क्षयन् । समुद्रात् । उत ।
वा । पुरीषात् । श्येनस्य । पक्षा । हरिणस्य । बाहू इति । उपक्षुत्यम् ।
महि । जातम् । ते । अर्वन् ॥ १ ॥

हेअर्वन् अरणकुशलाश्च तेतवमहिमहत् जावजन्मजननं उपस्तुत्यंउपेत्यसर्वैःस्तोतव्यं
स्तौतेरेतिस्तुशास्वितिवयप सतस्तुक् कथंस्तुत्यत्वमित्युच्यते ययस्मात्समुद्राव अंतरिक्षनामैत-
व उदकसमुंदनापादानाद्यक्षगंधर्वादिसंमोदनाधिकरणाद्वांतरिक्षाव प्रथमंपूर्वजायमानः उत्पन्नः
यद्वा समुद्रआदित्यः समुंदनाद्दृष्ट्यातस्माद्वाजायमानः स्रग्दम्भं वसवो निरतष्टेति वक्ष्यमाणत्वा-
द् उत्तवा अथवापुत्रीषाव सर्वकामानांपूरकाव उदकात्प्रथममुद्यन् उद्गच्छन्सतादृशस्त्वं ययस्मा-
दअक्रंदः महाशब्दमकरोः यजमानमनुमहीतुं किंच ते पक्षा पवनसाधनौ पक्षौ श्येनस्यपक्षाविव

तौयथाशीघ्रपतनसाधनौ तादृशावित्यर्थः तवबाहू हरिणस्यबाहूइव तौयथावेगवंतौतादृशा-
वित्यर्थः यस्मादेवंतस्मात्तेजन्मस्तुत्यमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यमेनदत्तं त्रित एनमायुन गिन्द्रं एणं प्रथमो अर्ध्यं तिष्ठत् ॥

गन्धर्वो अस्व रशनामं गृष्णात्सूरादश्वं वसवो निरतष्ट ॥ २ ॥

यमेन । दत्तम् । त्रितः । एनम् । आयुनक् । इन्द्रः । एनम् ।

प्रथमः । अर्धि । अतिष्ठत् । गन्धर्वः । अस्य । रशनाम् ।

अगृष्णात् । सूरात् । अश्वम् । वसवः । निः । अतष्ट ॥ २ ॥

यमेन नियामकेनाग्निना दत्तमेनमश्वं त्रितः पृथिव्यादिपुत्रिपुस्थानेषु वर्तमानस्तीर्णतमोवावापुः
अयुनक् रथेयोजितवान् किंचैनमश्वं इन्द्रः प्रथमः प्रथमः प्रकृततमः प्रथम इति मुख्यनाम अ-
र्ध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवान् अस्य गन्धर्वः सोमः सोमेन समयाविपृक्त इति वक्ष्यमाणत्वात् सचास्या-
श्वस्परशनां नियमनरज्जुमगृष्णात् अग्रहीत् ईदृशोश्वः कुदः समुत्पन्न इति चेत् उच्यते—हे वसवः
रश्मयो यूपं सूरादादित्यादश्वं एवं महानुभावं निरतष्ट निःशेषेण साधुसंपादितवन्तः यद्वा वसुशा-
ध्देनोक्ता एव यमादयः परामृश्यन्ते हे वसवः स्वस्वव्यापारेण सर्वस्याच्छादयितारो यूप सूरादादि-
त्यादश्वमेनं निरतष्ट अतस्तन्निरित्येव समित्येतस्य स्थाने तक्षतिः करोति कर्मा सचक्रिया सामान्य-
वचनः अत्रौचित्याद्धारणे वर्तते सम्यग्धारितवन्त इत्यर्थः तक्षतेऽङ्गिष्ठान्दसः शपोलुक् स्कोः संयो-
गाद्योरितिकञोपः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

असि यमो अस्यादित्यो अर्वं नसि त्रितो गुह्येन व्रतेन ।

असि सोमेन समयाविपृक्त आहुस्ते त्रीणि द्विवन्धनानि ॥ ३ ॥

असि । यमः । असि । आदित्यः । अर्वन् । असि । त्रितः ।

गुह्येन । व्रतेन । असि । सोमेन । समया । विपृक्तः । आहुः ।

ते । त्रीणि । द्विवि । बन्धनानि ॥ ३ ॥

हेअर्वन् त्वंयमोसि नियमिताग्निरसि तेनदत्तत्वात्तच्छब्दव्यपदेशः तथा आदित्योसि स-
रान्निरतष्टेत्युक्तत्वात् तथागुह्येन व्रतेन गोपनीयेनदुर्दिनरूपेणवा कर्मणा सर्वव्याप्तिरूपेणेत्य-
र्थः तेनव्रितः त्रिपुस्थानेषु तायमानोवायुरसि त्रितण्णमायुनगित्युक्तत्वात् तद्रूपत्वं अथवागुह्ये-
नव्रतेन गोपनीयेनकर्मणा योगादिसाधनरूपेण व्रितः एतन्नामकऋषिरसि किंच हेअश्व त्वं सो-
मेनसमयासहविपृक्तः वीत्येपसमित्येतस्मिन्नर्थे संपृक्तोसि तेनगृहीतत्वात् हेअश्वैर्वरूप तेतव
दिवि द्युलोके आदित्येवावर्तमानस्य त्रीणिबंधनानि उत्पत्तिकारणान्याहुःपुराविदः वसवआ-
दित्योद्युस्थानंवेतित्रीणि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

त्रीणितआहुर्दिविवन्धनानित्रीण्यप्सुत्रीण्यन्तःसमुद्रे ।
उतेवमेवरुणश्छन्त्यस्यर्वन्यत्रातआहुःपरमंजनित्रम् ॥ ४ ॥
त्रीणि । ते । आहुः । दिवि । बन्धनानि । त्रीणि । अप्सु ।
त्रीणि । अन्तरिति । समुद्रे । उतइव । मे । वरुणः । छन्ति ।
अर्वन् । यत्र । ते । आहुः । परम् । जनित्रम् ॥ ४ ॥

पूर्वदिवित्रीणिबंधनानीत्युक्तं इदानीं स्थानत्रयेष्वपित्रीणिबंधनानीत्याह-हेअर्वन् तेतव
दिवि बंधनानित्रीणिआहुः तानिपूर्वमुक्तानि अप्सुअनुपजीवितत्वाद्भूलोकोप्यशब्देनाभिधीय-
ते वृथिव्यात्रीणिबंधनान्याहुः अन्नस्थानंवीजमितित्रीणि तथा समुद्रेअन्तः समुद्रमध्ये स-
मुद्रवणादपामपादानात्समुद्रमंतरिक्षं तस्मिन्त्रीणि वृष्ट्युत्पत्तिनिमित्तानि मेघोविद्युत्स्तनितमिति
उतेव इवशब्दश्चार्थे अपिच हेअर्वन् अश्व वरुणः पापस्यवारकः फलस्यावर्जयितावा त्वंमेमहं
छन्ति कथयसि किंकथयसीतिचेदुच्यते तेतव परमंजनित्रं निरतिशयं जन्म जनैरौणादिकइत्र-
प्रत्ययः यत्रयेपुत्रिपूकेपुस्थानेष्वआहुः कथयन्ति यद्वा यत्रयस्मिन्नादित्येपरमंजनित्रमाहुः सूरा-
दश्वंसवोनिरतष्टेत्युक्तत्वात् तादृशंप्रशस्यं जन्म यत्तासाधनभावेनकथयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी-

इमातेवाजिन्नवमार्जनानीमाशफानांसनितुर्निधाना ।
अत्रातिमद्भारंशनाअपश्यमृतस्ययाअग्निरक्षन्तिगोपाः॥५॥११॥

इमा । ते । वाजिन् । अव॒ह्मार्जनानि । इमा । श॒फानाम् ।
 स॒नितुः । नि॒धाना । अत्र । ते । ऋ॒द्राः । र॒शनाः । अ॒पश्यम् ।
 ऋ॒तस्य । याः । अ॒भि॒रक्ष॑न्ति । गो॒पाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेवाजिन्श्व तेसंबन्धीन्यवमार्जनान्यंगसंशोधकानि स्थानानीमाहमानिउक्तानिद्युलोका-
 दीनि किंच सनिर्यातु यामसंभक्तुस्तवेमाहमानिशफानानिधाना निधानानि स्थानानि संचारम-
 देशादित्यर्थः किंचात्रैतत्तवभद्राः भंदनीयाः कल्याणीः रशनाग्नीवादिपुसंयुक्ताःरजूरत्रापश्यं
 एपुक्तेषुस्थानेष्वपश्यं रशनाविशेष्यन्ते यागोपाः गोपयिष्योरशनाः ऋतस्यसत्यभूतस्य यज्ञसा-
 धनस्यदाश्वस्य कर्मणिपृष्ठी ऋतमभिरक्षंति अभितःपालयन्ति ताअपश्यं दृष्टवानस्मि यद्वा
 इमातेतवावमार्जनानि अङ्गप्रक्षालनसाधनान्युदकानि हमानि सनितुस्तव शफानानिधानानि
 देवयजनभूमयः संचारप्रदेशावा अत्रास्मिन्देवयजनस्थाने यारशनाःगोपास्तवपालयितारो-
 जपुरुषाः ऋत्विजोवाऋतस्यसंबन्धिनः अभिरक्षंति ताअपश्यम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथपृष्ठी—

आ॒त्मानं॑ते॒मन॑सा॒राद॑जानाम॒वोदि॒वाप॒तय॑न्तं॒पत॑द्दम् ।
 शि॒रो॑अ॒पश्य॑प॒थिभिः॑सु॒गोभि॑र॒रेणु॑भिर्जे॒ह्मानं॑प॒तत्रि ॥ ६ ॥

आ॒त्मानम् । ते । मन॑सा । आ॒रात् । अ॒जाना॑म् । अ॒वः । दि॒वा ।
 प॒तय॑न्तम् । प॒तद्दम् । शि॒रः । अ॒पश्य॑म् । प॒थि॒भिः । सु॒गो॒भिः ।
 अ॒रेणु॑भिः । जे॒ह्मानम् । प॒त॒त्रि ॥ ६ ॥

हेअश्व तेतवआत्मानंशरीरं मनसाअस्मदीयेनप्रकृष्टमननवताचेतसा आरात् अनिद्रै
 स्थितंमजानांजानामि अतिव्याप्तंभावयामीत्यर्थः कथं अवः अवस्तादमामर्ष्याद्भूमेःभूमि-
 मारभ्य दिवा अंतरिक्षेणमार्गेणपतंगमादित्यंपतयंतं गच्छन्तंव्यामुवन्तं यद्वा यतोदिवा अंतरि-
 क्षेणमार्गेणदिविवापतयंतंगच्छन्तं पतंगमादित्यंअवः व्याप्नोपि अतोव्याप्तंजानामि किंच शिगे-
 पश्यं तवशिरएवंपश्यामि कथंसुगोभिः शोभनममनसाधनेः अरेणुभिःअपापैःपथिभिर्मार्गैः आ-

द्वितीयमण्डलादप्युपरिभूतैः सत्यलोकमार्गेरित्यर्थः तत्रप्रतिबंधाभावोन्मार्गाणामुक्तरूपत्वं तथा-
विधैस्तैर्जेहमानं उपर्युपरिव्यामुवत् पतत्रिपतनवत् शिरोअपर्यंभावयामि एवंलोकत्रयव्याप्तं
भावयामीत्यर्थः यद्वा वेआत्मानमेवंभावयामि मनसाधिषा द्योतनात्मकेनांतरिक्षमार्गेण दिवः
सकाशाद्वा अवः अवस्ताद् अवाङ्मुखं पतयन्तं यागदेशं प्रतिव्यामुवत् अतएवपतंगपतनशीलंअधः
पतदादित्यसदृशंवा एवंतवशिरोभावयामीत्यर्थः शिरश्चैवमपर्यं उक्तरूपैर्देवयजनमार्गेर्जेहमा-
नंयज्ञदेशंव्यामुवत् पतत्रिशोषगामिशिरः पश्यामि यद्यपिआत्मशब्देनतत्तशिरस्कंशरीरमुक्तं तथा-
पिदेहात्पूर्वशिरसोदृश्यमानत्वात्पृथगभिधीयते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

अत्रातिरूपमुत्तममपश्यंजिगीपमाणमिपआपदेगोः ।

यदातेमर्तोअनुभोगमानळादिद्रुसिष्ठओपधीरजीगः ॥७॥

अत्र । ते । रूपम् । उत्तमम् । अपश्यम् । जिगीपमाणम् ।

इषः । आ । पदे । गोः । यदा । ते । मर्तः । अनु । भोगम् । आनन्दः ।

आत् । इत् । प्रसिष्ठः । ओपधीः । अजीगरिति ॥ ७ ॥

एवंगमनानंतरंहेअश्व तेतवोत्तमं उक्तरूपेणोत्कृष्टतमंरूपं अत्रास्मिन्यागदेशो अपर्यंपश्या-
मि कीदृशंगोःभूम्याःपदेस्थानेदेवस्थाने देवयजनप्रदेशोआजिघावनस्थानेवा इषः कर्मणिषष्ठी
इषंइप्पमाणमन्नं अन्नानिवा आसर्वतोजिगीपमाणंतेतुमिच्छन्तं हेअश्व तेतवयदादतोमनुष्यो-
भोगंभोक्तव्यमन्नंअन्वानन्दं नशतिगंतिकर्मा अनुक्रमेणसमीपंगमयति आदिद्य अनंतरंतदानीपेव
तदनुग्रहाद् विलंबमरुत्वाप्रसिष्ठः महातृष्णएव प्रसितृतमोभक्षयितृतमःसन् ओपधीरन्त्या-
जीगः गिरसिभक्षयसि महानुभावोपित्वंलौकिकाम्बवत्तुच्छेनपुरुषेणदीपमानंस्वल्पंभक्षंअनुग्रहा-
वस्वीकरोपीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

अनुत्वारधोअनुमर्योअर्वन्ननुगाधोनुसर्गःकनीनाम् ।

अनुमानासस्तवंसरव्यमीयुरनुदेवाममिरेवीर्यते ॥ ८

अनु । त्वा । रथः । अनु । मर्यः । अर्वन् । अनु । गावः । अनु ।
 भगः । कनीनाम् । अनु । व्रातासः । तवं । सख्यम् । ईयुः । अनु ।
 देवाः । ममिरे । वीर्यम् । ते ॥ ८ ॥

इदानीं कृतस्य लोकस्यापि मुख्यइति प्रतिपादयति हे अर्वन् गमनशीलाश्व त्वात्वामनु
 अनुसृत्य रथो गच्छति ततः पुरतोऽश्वस्य गमनात् तथा मर्यो मर्त्यः त्वात्वामनु गच्छति जात्येकव-
 चनं अनुगावः गावोऽपि त्वामनु गच्छन्ति तथा कनीनां कन्यकानां स्त्रीणां भगो भग्यं सौंदर्यं त्व-
 न्न गमनु तथा व्रातासो व्राताः संघात्मकाः अन्ये अश्वसमूहाः वस्वादिदेवगणावा त्वामनु अनु-
 सृत्य तव सख्यमीयुः सखि भावं गच्छन्ति देवा ऋत्विजः द्योतमाना देवावा त्वामनु सृत्य ते वीर्यं वीर-
 कर्म ममिरे स्तुत्यामांति अतः सर्वोऽपि त्वामनु सरः त्वंतु सर्वस्य श्रेष्ठ इत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

हिरण्यशृङ्गो यो अस्य पादामनो जवा अर्वन् इन्द्रं आसीत् ।
 देवा इदं स्य हविरद्यं मायन्यो अर्वन्तं प्रथमो अध्यतिष्ठत् ॥ ९ ॥

हिरण्यशृङ्गः । अयः । अस्य । पादाः । मनः । जवाः ।
 अर्वन् । इन्द्रः । आसीत् । देवाः । इत् । अस्य । हविः । अद्यम् ।
 आयन् । यः । अर्वन्तम् । प्रथमः । अधिः । अतिष्ठत् ॥ ९ ॥

अयमश्वो हिरण्यशृङ्गः हितरमणीयशृङ्ग उन्नतशिरस्कः हृदयरमणशृङ्गस्थानीयशिरोरु-
 होवा अस्य पादा अयः अयोमयाः अयः पिंडसदृशा इत्यर्थः त्वामनो जवाः मनोवेगाः अर्धरे-
 तदिन्द्रविशेषणं ईदृशस्याश्वस्य सामर्थ्यं प्रति मनोवेगः इन्द्रोऽप्यवरो निवृष्ट आसीत् किंच अ-
 स्याश्वस्य हविरद्यं हविषः अदनं भक्षणं स्वार्थिको यत् अदनयोग्यं हरिर्वा अपेक्ष्य देवाः इदं
 सर्वेऽपि देवाः आयन् प्राप्ताः य इन्द्रः अर्वन्तं प्रथमः प्रथमभावी सन् अध्यतिष्ठत् अधिष्ठितवा-
 न् सहविष्टेन स्वकीयत्वेन वा श्रितवानित्यर्थः इन्द्रेण प्रथमो अध्यतिष्ठदिति सूक्तम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

ईर्मान्तासःसिलिकमध्यमासःसंशूरणासोदिव्यासोअत्याः ।
हंसाइवश्रेणिशोयंतन्तेयदाक्षिपुर्दिव्यमज्ममश्वाः ॥ १० ॥ १२॥

ईर्मइअन्तासः । सिलिकइमध्यमासः । सम् । शूरणासः ।
दिव्यासः । अत्याः । हंसाःइव । श्रेणिइशः । यतन्ते । यत् ।
आक्षिपुः । दिव्यम् । अज्मम् । अश्वाः ॥ १० ॥ १२ ॥

अत्राश्वसमूहस्तुतिद्वारेणायंस्तूयते ईर्मांतासःईरिताः प्रेरिताः अंतायेपातितथोक्ताः विरलान्ता-
इत्यर्थः सिलिकमध्यमासः संसृताः संगतामध्यपदेशायेपातितथोक्ताः मध्येनिविद्धा इत्यर्थः अ-
थवा शरीरस्यैतेविशेषणे ईर्म ईरितःपुरोभागेऽन्नतइत्यर्थः तादृशःपृथुरन्तोऽजघनप्रदेशोयेपांतेता-
दृशाः तथा सिलिकमध्यमासः संसृतः संगतः संलग्नोमध्यभागोयेपांतितादृशाः पुष्टत्वात्पौढपृ-
ष्ठाः संलग्नमध्याश्वेत्यर्थः जघनपुरोभागावपेक्ष्य सिलिकमध्यमाइत्युक्तम् तमित्यपमुपसर्गोपतन्त-
इत्याख्यानेनसंबंधयितव्यः शूरणासः विक्रमशीन्नाः दिव्यासोदिविभवाः अत्याः अतनशीलाः
यद्यप्ययमश्वनाम तथाप्यश्वशब्दस्यवक्ष्यमाणत्वात् अयंयौगिकोवगन्तव्यः ईदृशाअश्वाः श्रे-
णिशः एकव्यापाराणांबहूनांसमूहःश्रेणिरित्युच्यते शीघ्रभावनायश्रेणिशः पंक्तीभूयसंपतते
सम्यक् यत्नंकुर्वन्ति तत्रदृष्टान्तः—हंसाइव तेयथाश्रेणीभूताईर्मान्तासइत्याद्युक्तरूपाःसन्तः अ-
न्तरिक्षेगमनाययततेतद्वत् कदाऽउच्यते यद्यदा अश्वाः दिव्यं अज्मंगमनं गंतव्यंवामार्गंआक्षि-
पुः व्याप्नुवन्ति तदा । अयंमंत्रोपास्केनैवंव्याख्यातः—ईर्मान्ताःसमीरितान्ताःपृष्ठयन्तावासिलि-
कमध्यमाःसंसृतमध्यमाःशीर्षमध्यमावापिवाशिरआदित्योभवतियदनुशेतेसर्वाणिभूतानिमध्ये-
चैवांतिष्ठतोदमपीतरच्छिरएतस्मादेवसमाश्रितान्येवदिंदियाणिभवन्तिसंशूरणासोदिव्यासोअत्या
शूरःशवतेर्गतिकर्मणोदिव्यादिविजाअत्याअतनाः हंसाइवश्रेणिशोयतन्तेहंसाहन्तेर्भृत्यध्वानंश्रे-
णिशाहतिश्रेणिश्रयतेः समाश्रिताभवन्तियदाक्षिपुर्यदापुर्दिव्यमज्ममजनिमाजिमश्वार्हति॥ १०॥

॥इतिद्वितीयस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः॥ १२ ॥

अथैकादशी—

तव॒शरीरं॑पतयि॒ष्ण्वर्व॑न्तव॒चित्तं॑वात॒इव॒धर्जी॑मान् ।

तव॒शृङ्गा॑णि॒विष्ठिता॑पुरु॒त्रार॑ण्येपु॒जर्भुरा॑णाचरन्ति॥ ११ ॥

तव । शरीरम् । पतयिष्णु । अर्वन् । तव । चित्तम् । वातः इव ।

धर्जीमान् । तव । शृङ्गाणि । विस्थिता । पुरुत्रा । अरण्येषु ।

जर्भुराणा । चरन्ति ॥ ११ ॥

हे अर्वन् तव शरीरं पतयिष्णु पतनशीलं व्याप्तमित्यर्थः तथा तव चित्तं मनो वात इव धर्जीमान् शी-
घ्रगमनवान् वा पुरिव तद्वत् शीघ्रगमनानुकूलमित्यर्थः किंच तव शृङ्गाणि शिरसो निर्गताः शृङ्गस्था-
नीयाः केशाः पुरुत्रा पुरुषबहुषु प्रदेशेषु विष्ठिता विष्ठितानि विविधं स्थितानि किंच ते एवारण्येषु
जर्भुराणामनोहराणि पूर्यमाणानि वा एवं भूताः केशाश्चरन्ति यद्वा अत्राश्वस्य शृङ्गाभावात् तद्वद्-
ननानि ते जांसि परिगृह्यन्ते ॥ ११ ॥

आश्वमेधिके मध्यमे हनि अधिगुप्तये मानो मित्र इति सूक्तानन्तरमुपमागाच्छसनमिति द्वे क-
षौशंसनीये सूत्रितं च—उपमागाच्छसनमिति द्वे इति ।

सैषास्ते द्वादशी—

उप॒प्रागा॑च्छ॒संन॑वाज्यव॒दि॒व॒द्रीचा॑मन॒सा॒दी॒ध्या॑नः ।

अ॒जःपु॒रोर्नी॑य॒तेना॑र्जि॒र॒स्यानु॑प॒श्वात्क॒वयो॑यन्ति रे॒भाः ॥ १२ ॥

उप । प्र । अगात् । शसनम् । वाजी । अर्वा । देवद्रीचा ।

मनसा । दीध्यानः । अजः । पुरः । नीयते । नार्जिः । अस्य ।

अनु । पश्वात् । कवयः । यन्ति । रेभाः ॥ १२ ॥

अपमवां अरणकुशलोवाजी अश्वः शसनं विशगमनस्यानं उपमागात् उपमेति उपगच्छ-
ति किं कुर्वन् देवद्रीचामनसा देवान् गच्छतामनसा दीध्यानो ध्यायन् कदा देवान् मद्भवसेनाचां-

मि देवत्वंप्राप्नोमीति वामनसिध्यायन् किंचास्यपुरः पुरस्ताच्चाभिर्नहर्नवंधुभूतइत्यर्थः यद्वास्यवंधनस्थानीयः अविमुक्तत्वात् एवंभूतोऽजः पुरोनीयते पुरतः प्राप्यते अनु अनुसृत्यपश्चात् अनन्तरं अत्रयद्यप्युभयोः पर्यवसितोर्थे एकएव तथाप्यजाश्वोभयानन्तर्यत्वप्रकटनायपदद्वयं यद्वा अन्वितिक्रियया संबध्यते कवयः अनूचानाः रेभाः स्तोतारः ऋत्विजोपन्ति गच्छन्ति येवा अनूचानास्ते कवय इति श्रुतेः । यद्वा कवय इति मेघाविनाम कविर्मनीषीति तन्नाम सुपठितत्वात् रेभ इति स्तोतृनाम रेभः जरितेति तत्र पाठात् ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

उपप्रागात्परमं यत्सधस्थमर्वा अच्छापितरं मातरं च ।

अद्यादेवा जुष्टं तमोहि गम्या अथाशास्ते दाशुषे वार्याणि ॥ १३ ॥ १३ ॥

उप । प्र । अगात् । परमम् । यत् । सधस्थम् । अर्वा ।

अच्छ । पितरम् । मातरम् । च । अद्य । देवान् । जुष्टं तमः ।

हि । गम्याः । अथ । आ । शास्ते । दाशुषे । वार्याणि ॥ १३ ॥ १३ ॥

अर्वा अरणकुशलो यमः उपप्रागात् उपगच्छति किं यत्परमं उत्कृष्टं सधस्थं सहस्थानं सुकृतिभिरेकत्र निवासयोग्यं स्वर्गाख्यं यदस्ति तत् किमर्थं पितरं मातरं च अच्छ आभिमुख्येन प्राप्तुं हे अद्याद्यास्मिन्काले जुष्टतमः प्रीततमः स्वर्गप्राप्नोमीति हर्षयुक्त इत्यर्थः एवंभूतो देवान् गम्याः गच्छेः हिशब्दः यज्ञे उपयुक्तस्पर्शोः स्वर्गप्राप्तेः सगर्भ्यो नृसत्त्वासूक्ष्म इत्यादिमेवान्तरमसिद्धिद्योतनार्थः अथानन्तरं यजमानः आशास्ते कस्यै दाशुषे हविर्दत्तवते स्वस्मै कानि वार्याणि वरणीयानि धनानि यद्वा पुरुषस्य व्यत्ययः आशास्ते पार्थये यजमानार्थम् ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये त्रयोदशोऽवर्गः ॥ १३ ॥

अस्य वामस्येति द्विपंचाशत्पृथक् पञ्चमं स्रक्तं दैर्घ्यतमसम् अत्रेयमनुक्रमणिका अस्य द्विपंचाशदल्पस्तवं त्वेतत्संशयोत्थापनमश्रप्रतिवाक्यान्यत्र पायेण ज्ञानमोक्षाक्षरपरांसाच्च पंचपादं साकं जानांपद्मायत्रेयं संशिकेसमार्धगर्भागौरीरिति जगत्पः एतदन्तं तु वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा इति वाचः समुद्रा आपोक्षरं सामस्तारपङ्क्तिः शकमयमिति शकधूमः उक्षाणं पृथिविभित्तो मलयः केशिन इत्यग्निः

सूर्योवायुश्चेकेशिनश्चत्वारिवाग्वाचइन्द्रमित्रंसौर्यौद्वादशेति संवत्सरसंस्थं कालचक्रवर्णनं यस्ते-
 सरस्वत्यै यज्ञेन साध्येभ्यः परानुष्टुप्सौरीपर्वन्त्याग्निदेवतावान्यासरस्वते सूर्याय वेति । अत्र स्तु-
 त्पाचहुत्वेन स्तुतिभागस्यात्पीयस्त्वादिदं सूक्तमल्पस्त्वन्नं न सूक्तान्तरवद् बहुस्त्वन्नं इदमेवैल-
 क्षण्यं तु शब्देन द्योत्यते अस्मिन् सूक्ते प्रायेण संशयोत्थापनादयो बहवोऽर्थः प्रतिपाद्यन्ते । अ-
 चिकित्वांश्चिकितुष इत्यनया संशय उत्थाप्यते पृच्छामित्वेत्यत्र प्रश्नः प्रतीयते इयं वेदिरित्यत्र प्र-
 तिवचनं यईचकारेत्यादिना ज्ञानप्रशंसा प्रतिपाद्यते अपश्यंगोपामित्यादिना ब्रह्मसाक्षा-
 त्काररूपमोक्षस्य प्रशंसा नक्षरवतीत्यक्षरं ब्रह्म द्वास्तु पर्णेत्यादिना तस्य प्रशंसा पंचपादं पितरं सांजा-
 नां सप्तथं पद्मयज्ञे अधिअयं सांशिके सप्तार्धगर्भा गौरीर्मिमायेति पदजगत्यः समानमेतदित्यनुष्टुप् त-
 स्याः सप्तुद्रा इति प्रस्तारपंक्तिः तल्लक्षणं छन्दोगं थेसूत्रितं—प्रस्तारपंक्तिः पुरत इति । पुरतः पूर्वाधेद्वा-
 दशाक्षरौ जागतीपादौ ततो द्वावष्टाक्षरौ गायत्री सा प्रस्तारपंक्तिरिति सूत्रार्थः । अनुक्रमणायाम्पुक्कम-
 आपौ चेत्यप्रस्तारपंक्तिरिति । शिष्टा अनादेशपरिभाषया त्रिष्टुभः गौरीर्मिमायेत्येतदन्तानां विश्वे-
 देवा देवता तस्याः सप्तुद्रा इत्यस्याः पूर्वार्धस्य वाग्देवता उत्तरार्धस्य आपः शकमयमित्यस्याः
 पूर्वार्धस्य शकधूमः उक्षाणं पृथिमित्युत्तरार्धस्य सोमो देवता त्रयः केशिन इत्यस्याः अग्निर्सूर्यवायवः
 चत्वारिवागित्येवावाग्देवताका इन्द्रमित्रं रुक्मं रुक्मं नित्यानमित्येते सूर्यं देयते द्वादशमधय इत्यस्याः
 संवत्सरात्मा कालो देवता यस्ते स्तन इत्यस्याः सरस्वती यज्ञेनेत्यस्याः साध्या देवता समानमेतदित्य-
 स्याः सूर्यः पर्वन्त्योवाग्वायोवाग्देवता दिव्यं तु पर्णमित्यस्याः सरस्वान् सूर्योवाग्देवता एतल्लक्षण-
 स्य विनियोगं शीनक आह—स्तेषां रुद्रादिजोमोहाद्विरात्रोपोषितः शुचिः । सूतं जन्मास्य दामीपं
 क्षिप्रं मुष्येति किन्विपादिनि । महावते वैश्वदेवगन्ते वैश्वदेवं निविज्जानं द्विपतीकं तन्नाम्ययामस्येत्या-
 दिकमेकचत्वारिंशत्पुत्रं प्रथमं मनीकं पंचमाग्न्यके सूत्रितम्—अम्ययामस्य पत्निरस्य होतुरिति
 सन्निलस्यैर्धनममः एकचत्वारिंशत्तमिति ।

तत्र प्रथमा—

अ॒स्प॒वा॒म॒स्य॒प॒ल॒ति॒म्य॒हो॒नु॒म्य॒भ्रा॒ता॒म॒घ्य॒मो॒अ॒स्य॒श्रः ।
 तृ॒ती॒यो॒भ्रा॒ता॒भू॒त॒पृ॒ष्ठो॒अ॒म्या॒त्रा॒प॒ग्यं॒वि॒श्व॒र्नि॒म॒म॒पु॒त्र॒म ॥ १ ॥

अ॒स्य । वा॒म॒स्य॒ । प॒ल॒ति॒म्य॒ । हो॒नुः । त॒म्य॒ । भ्रा॒ता॒ । म॒घ्य॒मः ।
 अ॒स्ति॒ । अ॒श्रः । तृ॒ती॒यः । भ्रा॒ता॒ । भू॒त॒पृ॒ष्ठः । अ॒स्य॒ । अ॒त्र॒ ।
 अ॒प॒श्य॒म॒ । वि॒श्व॒र्नि॒म॒ । म॒म॒पु॒त्र॒म ॥ १ ॥

अत्रद्वितीयपादेवच्छब्दश्रुतेः प्रथमपादेमतिविशेषणयोग्यक्रियार्थसंबन्धोपच्छब्दोऽ-
 ध्याहार्यः योयं दिविद्योतते तस्यास्यवामस्य वननीयस्यसंभजनीयस्य आरोग्यार्थिभिः सर्वैः
 सेवनीयस्य पलितस्यपालयितुः प्रकाशवृष्ट्यादिप्रदानेन पालकस्य तथायोयं दिविद्योतते तस्या-
 स्यहोतुः द्वातव्यस्य आह्वानार्हस्यादित्यस्यमध्यमोमध्यमस्थानोमध्येभवोवायुरुच्यते आदित्या-
 श्रीअपेक्षयास्यमध्यमत्वं सचाश्रुः सर्वत्रव्याप्तः नहिवायुरहितः कश्चित्पदेशोऽस्ति तादृशोभ्रावास्ति
 भ्रातृस्थानीयोभवति यथालोकेभ्रातापितृधनस्यभागंहरति तद्वन्मध्यस्थानमन्तरिक्षलोकंहरती-
 तिवा वृष्ट्यर्थंरश्मिभिराहतानांभौमानारसानांहरणाद्वाभ्रातेत्युच्यते पित्र्येणधनेनस्वाजितेनवाभ-
 र्तव्योभवतीतिभ्राता मध्यमोवायुरपिवृष्ट्यर्थंरसैर्भक्तव्योभवति किञ्च घृतपृष्ठः घृतमाहुतिलक्ष-
 णंपृष्ठेयस्यतादृशोभ्रातातस्यतृतीयोस्तिभवति त्रयाणांपूरणस्तृतीयः उक्तोभयापेक्षयातृतीयत्वं
 भ्रातृत्वंमतिपादितप्रकारेणात्रापिदृष्टव्यं राज्ञोसवितुस्तेजोभागस्यहरणादिवस्वकीयतेजसोभाग-
 स्यतदर्थमेवभक्तव्यत्वाद्वाभ्रातृत्वं अत्रएषुभ्रातृपुमध्यपुरोदेशेवाविशति विशांप्रजानांपालयिता-
 रं सप्तपुत्रं सर्पणरश्मिपुत्रोपेतं ऐतिहासिकपक्षे अदितिः पुत्रकामेतिप्रस्तुते मित्रवरुणादिष्वदि-
 तिपुत्रेष्वस्यादित्यस्यसप्तमपुत्रत्वं ईदृशंमहानुभावमादित्यमपश्यं अद्वाक्षं भावनयात्मत्वेनसा-
 क्षात्करोमीत्यर्थः तद्योहंसोतौयोसौतोहमितिश्रुतिः । एवंवाअस्यवामस्य विश्वस्योद्गरितुः स-
 द्धुरित्यर्थः पलितस्यपालयितुः स्वसृष्टजगत्पालनशीलस्य होतुरादातुः स्वस्मिन्संहर्तुर्नित्य-
 र्थः परमेश्वरस्यसृष्ट्यादिकर्तृत्वं श्रुतिसृष्टिपुराणादिपुमसिद्धं तस्यतादृशस्यपरमेश्वरस्यभ्रा-
 तातद्भागहारीतदंशभूतसूत्राला मध्यमः सर्वत्रमध्येवर्तमानोऽस्तिजगद्धारकत्वेनवर्तते सचाश्रुः
 व्यापनशीलः वायुनादैर्गोवमसूत्रेणार्थचलोकः परश्चलोकः सर्वाणिचभूतानिसंरन्धानीतिश्रुतेः ।
 वक्ष्यमाणविराडपेक्षयावाममध्यमत्वं किञ्च अस्यपरमेश्वरस्य तृतीयः घृतपृष्ठः घृतमित्यु-
 दकनाम तेनवत्कार्यशरीरमुच्यते तदेवपृष्ठं स्पर्शनीयंसर्वस्यस्पर्शंकंवायस्यसतादृशः पृष्ठ-
 स्पृशतेरितिनिर्गुणं । यद्वा प्रदीपपृष्ठः पृष्ठशब्दः कृन्तशरीरोपलक्षकः प्रकाशितशरीराभिमानि-
 त्यर्थः नत्वयंसूक्ष्मशरीराभिमानिसूत्रात्मवत्स्पर्शनाविषयोभवति अत्रएषुमध्यविशति विशां
 प्रजानांपर्विउपलक्षणमेतत् सर्वस्यपतिमित्यर्थः सर्वस्यपतिः सर्वस्येशानइतिश्रुतेः सप्तपुत्रं
 सप्तलोकाः पुत्रायस्यतादृशं स्वमाययासृष्टसर्वलोकमित्यर्थः अपश्यं पश्येयं साक्षात्करोमी-
 त्यर्थः । अयमर्थः—स्वाधीनमायोजगत्कारणभूतः परमेश्वरएकः ततउत्पन्नौ स्थूलसूक्ष्मशरी-

राभिमानिनौ द्वौ विराट् सूत्रात्मानौ तेषु मध्ये द्वयोः साक्षात्कारेण मोक्षाभावात् सृष्ट्यादिकार-
णं परमेश्वरं ज्ञेयत्वेन प्रसिद्धम् श्रवणमननादि साधनेन साक्षात्करोमीत्यर्थः एवमुत्तरत्राप्यध्यात्म-
परतया योगयितुं शक्यं तथापि स्वरसत्त्वाभावाद् द्वैतविस्तरभयाच्च न लिख्यते यत्र द्वास्तु पूर्णेत्यादौ
स्फुटमाध्यात्मिकोऽप्यर्थः प्रतीयते तत्र तत्र प्रतिपादयामः अयं मध्वो यास्केन व्याख्यातः—अस्य-
वामस्य वननीयस्य पलितस्य पालयितुरित्यादिना तच्च व्याख्यानमत्रानुसन्धेयम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सप्तयुञ्जन्ति रथमेकं चक्रमेको अश्वो बहति सप्तनामा ।

त्रिनाभिं चक्रमज्जरमनर्वयत्रेमा विश्वा भुवनाधि तस्थुः ॥ २ ॥

सप्त । युञ्जन्ति । रथम् । एकं चक्रम् । एकः । अश्वः ।

बहति । सप्तनामा । त्रिनाभिः । चक्रम् । अज्जरम् । अनर्वम् ।

यत्र । इमा । विश्वा । भुवना । अधि । तस्थुः ॥ २ ॥

एकचक्रं एकरथाद्भोषेतं यद्यपि त्रीणि चक्राणि तथापि तेषामेकरूपत्वात् एकचक्रमित्युच्य-
ते रथं रं हणस्वभावं सूर्यस्य संबन्धिनं सप्त एतत्संख्याका अश्वायुञ्जन्ति अनुबध्नन्ति बहन्त्यहो-
रात्रनिर्वाहाय किं वस्तुतः सप्त नेत्याह—एकोऽश्वः सप्तनामा एक एव सप्ताभिधानः सप्तधानमनम-
कारो वा एक एव वायुः सप्तरूपाणि धृत्वा बहतीत्यर्थः वाय्वधीनत्वादन्तरिक्षसंचारस्य एकचक्रं
मित्युक्तम् कीदृशं तदित्यत आह—त्रिनाभिवलयत्रयमध्यस्थितनाभिस्थानीयच्छिद्रमयो वेवं
अज्जरं अमरणधर्मकं अनर्वं अशिथिलं पुनस्तदेव विशेष्यते यत्र यस्मिन् चक्रे इमा विश्वा भुवना इ-
मानि प्रसिद्धानि सर्वाणि भूतजातानि अधि आश्रित्य तस्थुः तिष्ठन्ति यद्वा एकचक्रं एकचारिणं
असाहाय्येन संचरन्तरथं आदित्यमण्डलं सप्तयुञ्जन्ति सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्यावारश्मयः सप्त-
प्रकारकार्याः असाधारणाः परस्परविलक्षणाः पल्लवः एकः साधारण इत्येवं अथवा मासद्वया-
त्मकाः षट् अपरोधिकमासात्मका इत्येवं सप्तर्षयो युञ्जन्ति एतस्य कार्यनिर्वहन्तीत्यर्थः सचैकः
असहायः अश्वो व्यापनशील आदित्यः सप्तनामा सप्तरसानां संनमयितारोश्मयोऽस्य तादृशः

सप्तऋषिभिः स्तूपमानोवा आदित्योवहति धारयति भ्रमयतीत्यर्थः किञ्चिनाभिचक्रं तिस्रो-
नाभयः नाभिस्थानीयाः संवद्धावात्रयऋतवोयस्यतत्तादृशं केवे ग्रीष्मवर्षाहेमन्तारव्याः यद्वा
भूतभविष्यवर्तमानारव्यास्त्रयःकालास्त्रिनाभयः तद्विशिष्टं चक्रं चक्रवत्पुनःपुनःपरिभ्रममाणं
संवत्सराख्यं चक्रं नानाकालावयवोपेतं अयमादित्यः पुनःपुनरावर्तयति संवत्सरादर्वाचीनानां
तत्रैवान्तर्भावात् ततोयुगादीनांतदावृत्तिसाध्यत्वात्संवत्सरस्यचक्रत्वेननिरूपणं पुनःकीदृशं
तदयत्रयस्मिन्चक्रे इमाविश्वामुवना इमानिसर्वाणिभूतान्यधितस्थुः आश्रित्यतिष्ठन्ति का-
लाधीनत्वात्सर्वस्यस्थितेः ईदृशस्यकालस्यकारणभूतपरमेश्वरज्ञानेनमोक्षसद्भावाद् ज्ञानमो-
क्षाक्षरप्रशंसाचेत्यनुक्रमणायमुक्तं अयमपिमन्त्रोपास्केन—सप्तयुअन्तिरथमेकचक्रमेकचारिण-
मित्यादिनाव्याख्यातः तदत्राप्यनुसन्धेयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इमंरथमधिपेसप्ततस्थुःसप्तचक्रंसप्तवहन्त्यश्वाः ।
सप्तस्वसारोअभिसंनवन्तेयत्रगवानिहितासप्तनाम ॥ ३ ॥

इमम् । रथम् । अधि । पे । ये । सप्त । तस्थुः । सप्तसंचक्रम् ।
सप्त । वहन्ति । अश्वाः । सप्त । स्वसारः । अजि । सप्त । नवन्ते ।
यत्र । गवाम् । निहिता । सप्त । नाम ॥ ३ ॥

इममुक्तस्वरूपमादित्यं मण्डलाख्यंसंवत्सराख्यंवा रथंयेसप्तरश्मयोऽधितस्थुरधिहिताः
संवत्सरपक्षे अयनऋतुमासपक्षदिवसरात्रिमुहूर्ताख्याःसप्तावयवाअधितिष्ठन्ति कीदृशंरथं सप्तच-
क्रं चक्रनाचरणादक्रमणाद्वाचक्राणिरश्मयः तेसप्तयस्यरथस्य वादृशमुत्रयविधंरथं पूर्वोक्ताअ-
धिहिताः अश्वाव्यापनशीलाः सप्तवहन्ति निर्वहन्तिचवादृशंरथंसप्तस्वसारः स्वयंसरणाः स्व-
रादित्यस्तेनसारिताः परस्परंस्वसृभूतावा सप्तसंख्याकारश्मयऋतवश्च अभिसंनवन्ते आभिमु-
ख्येनसंगच्छन्ते असाधारणाः परस्परविलक्षणकार्याः पल्लवः सर्वसाधारणएकइति सप्तत्वम्
यद्वा उक्तत्वात्मासद्वयात्मकाःषट् त्रयोदशमासात्मकःसप्तमइतिसप्तत्वं कीदृशोरथइतितदुच्यते—

यत्रयस्मिन्नथे उभयविधेगवांवाचां स्तुतिरूपाणां सप्त सप्तविधानिनाम नमनानि सप्तस्वरूपा-
णिनिहिता निहितानि सप्तस्वरोपेतैःसामभिःस्तुत्यंरथमित्यर्थः यद्वा गवांउदकानां सप्त सर्प-
णस्वभावानि नाम नमनानि यत्र यासुस्वसृपुनिहितानि ताः स्वसारः परस्परस्वसृभूतादेवनयः
अभिसंनवन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कोददर्शप्रथमंजायमानमस्थन्वन्तंयदनस्थाविभर्ति ।

भूम्याअसुरसृगात्माकंस्वित्कोविद्वांसमुपंगात्प्रष्टुमेतत् ॥ ४ ॥

कः । ददर्श । प्रथमम् । जायमानम् । अस्थन्वन्तम् । यत् ।

अनस्था । विभर्ति । भूम्याः । असुः । असृक् । आत्मा । कं ।

स्वित् । कः । विद्वांसम् । उप । गात् । प्रष्टुम् । एतत् ॥ ४ ॥

एवंप्रपञ्चस्यकालायत्ततांप्रतिपाद्य तस्यकारणभूतस्यपरमेश्वरस्याविषयत्वमाह—कोददर्श
कोद्रुंशक्रुयाव कदा प्रथमंसृष्टेःपूर्वं अव्याकृतावस्थायामित्यर्थः किंजायमानं प्रथमभाववि-
कारमापन्नं उत्पद्यमानंप्रपञ्चमित्यर्थः दुर्ज्ञेयत्वेहेतुमाह—यद्यस्मात् अस्थन्वन्तंअस्थिमन्तंशरीरं
उपलक्षणमेतत् कार्यभावमापन्नमित्यर्थः अनस्था अस्थिरहिता अशरीरा सांख्यप्रसिद्धाप्रकृतिः
वेदान्तप्रसिद्धा ईश्वरायत्तामायाविभर्ति गर्भवदन्तर्धारयति अव्याकृतावस्थायां अनस्थो-
ऽशरीरः परमेश्वरोविभर्ति यदाकेवलःपरमेश्वरोमायाशबलितःसन् इदंजगन्निर्मितवान्
उत्पत्तिसमयेदेहादिसहितस्यकस्यचिदभावात् कोददर्शं तदानींमनोनित्यं आत्माचनित्यः
तत्संयोगात्कश्चिदात्माजानातीतिचेत्सोपिनसंभवतीत्यतआह—भूम्याःसंवन्धिपार्थिवंस्थूलशरी-
रं असुःप्राणः तदुपलक्षितंसूक्ष्मशरीरं असृक्शोणितंसप्तधातूपलक्षकं यद्यपि शरीरं
पञ्चभूतात्मकं तथापिभूतद्वयप्रत्यक्षत्वात्तदपेक्षयोक्तम् आत्मा तैःसंवद्धःचेतनः कस्वि-
त्कुवास्ते नकश्चिदस्तीत्यर्थः नान्यत्किंचनमिपदितिश्रुतेः । विद्वांसंजगत्कारणविषयज्ञानवन्तं
अन्यं गुर्वादिकंप्रत्यक्षकारणंप्रष्टुं कः शिष्यः अल्पमतिरुपगात् उपगच्छति तादृशोदेहेन्द्रियसं-
घातरूपआत्मातस्मिन्समयेकुवास्ति प्रष्टाप्रतिवक्ताचोभावपिनस्तइत्यर्थः ननुतद्वितीयमस्ति

ततोऽन्यद्विभक्तं यत्तद्वेदिति श्रुतेः । यद्वा प्रथमं प्रथमभाविनं जगतः कारणभूतं कोददशं
कः साक्षात्करोति जायमानमस्थन्वन्तमानुषं अनस्थिकः परमेश्वरः शरीरं अशरीरः यद्यस्मा-
द्विभक्तिं द्रष्टुमर्हत्कार्यत्वादिति भावः शिष्टं समानम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पाकः पृच्छामि मनसा विजानन्देवानामेनानिहितापदानि ।

वत्से वृष्कयेधि सप्ततन्तून्वितं त्विरेकवय आतवाडे ॥ ५ ॥ १४ ॥

पाकः । पृच्छामि । मनसा । अविज्ञानम् । देवानाम् । एना ।

निर्दिष्टा । पदानि । वत्से । वृष्कये । अधि । सप्त । तन्तून् ।

वि । त्विरे । कवयः । आतवै । ऊँ इति ॥ ५ ॥ १४ ॥

पाकः पक्वोपक्रमतिरहं मनसा संस्कृतेन अविजानन् अतिगहनं तत्त्वं विशेषेण ज्ञातुम-
शक्नुवन् पृच्छामि प्रश्नं करोमि अज्ञाने कारणमाह—एना एनानि पदानि संदेहास्पदानि तत्त्वानि
देवानां निहिता निहितानि तानि देवानामपि गूढानीत्यर्थः यद्वा देवानां पदानि तत्त्वानि निधिवद्गोपयि-
त्वा स्थापितानि अतः पृच्छामि तत्त्वज्ञानोपयोगायेति शेषः तानि कानीत्युच्यते—वत्से सर्वं स्पनि-
यासभूते वृष्कये वदितिसत्यनाम तत्कपतीति वृष्कय आदित्यः यद्वा वृष्कयो नामैकहायनो वत्सः
पुनरपि वत्सशब्दस्य पृथङ्निर्देशात् वृष्कयशब्देन ताकात्मा वत्स इत्येतस्मिन्नादित्ये अधि अधिकं
सप्ततन्तून् तायमानान्सप्तसोमसंस्थान् कवयो मेधाविनो यजमाना आतवै जगद्रूपतिर्यक्तन्तून् वेतुं
वितन्त्रिरे वितन्वन्ति यद्वा सप्ततन्तवः सप्तच्छन्दांसि तानि वितन्वन्ति किमर्थं आतवै सप्तसोमसं-
स्थात्वरूपतिर्यक्तनुसन्तानां य यज्ञनिर्माणायेत्यर्थः यज्ञानां स्थितेः सूर्याधीनत्वादिति भावः ई-
दृशं तत्त्वं पृच्छामीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

अथपष्ठी—

अचिकित्वाश्चिकितुषंश्चिदन्नं कवीन् पृच्छामि विष्मन्नेन विद्वान् ।

वियस्तस्तम्भपट्टिमारजां स्पृजस्य रूपां किमपि स्त्रिदेकम् ॥ ६ ॥

अचिंकित्वान् । चिकितुषः । चित् । अत्र । कवीन् । पृच्छामि ।
विद्वने । न । विद्वान् । वि । यः । तस्तम् । षट् । इमा । रजांसि ।
अजस्य । रूपे । किम् । अपि । स्वित् । एकम् ॥ ६ ॥

अचिकित्वान् देवतावत्त्वमजानन्नहं चिकितुषः विशेषणतत्त्वजानतः कवीन् क्रान्तदर्शिनः अधिगतपरमार्थान् अत्र अस्मिन्तत्त्वविषये पृच्छामि किमर्थं विद्वने वेदनायपरमार्थज्ञानाय किं जानन्नैव पराभवाद्यर्थं नेत्याह विद्वान् पृच्छामि अपितु अज्ञानादेव यः परमेश्वरः वितस्तं भस्तिभितवान् नियमितवान् अथ य आत्मा सेतुर्विधुतिरेपां लोकानामसंभेदायेति श्रुतेः । किं इमा इमानि षट् रजांसि लोकान् लोकारजांस्युच्यन्त इति निरुक्तम् यद्यपि लोकाः सप्त तथापि सप्तलोकस्य कर्मिणां सर्वेषां साधारणत्वाभावात् षडित्युक्तम् ननु षडेव लोकाः सप्तमः किमिति निर्दिष्ट इति उच्यते—अजस्य जननादिरहितस्य चतुर्मुखस्य ब्रह्मणः रूपेस्वरूपे एकं सत्यलोकार्थं पुनरावृत्तिरहितं स्थानं किमपि स्वित् किं स्वित् तन्न केनाप्यधिगन्तुं शक्यमित्यर्थः कैश्चिदेवोपासकैरर्चिरदिमार्गेण गन्तव्यत्वादिति भावः यद्वा षट् रजांसि विलक्षणाः पल्लवः तानि यः स्तंभयत्तत्त्वं अजस्य गमनशीलस्य जन्मरहितस्य वादित्यस्य रूपे रूप्यमाणे दृश्यमाने मण्डले एकमद्वितीयं किमपि स्वित् किं स्वित् यत्किंचिदवाङ्मनसगम्यतत्त्वमस्ति तत् पृच्छामि य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यत इत्यादि श्रुतिप्रतिपादितं तत्त्वमित्यर्थः अथवा षडिमानिरजांसि त्रिविधान् भूलोकांश्च यस्तत्त्वं तिस्रो भूमीधारायन्त्रीरुतघोरिति निर्गमः । तस्याजस्य परब्रह्मणः रूपेणानाविकारभाजिजगति किमपि स्वित् देकमेकामकमस्तीति प्रश्नः अविशेषमस्ति नाममात्रमेकत्वं मस्तीत्युत्तरविवक्षया प्रश्नः अस्तीत्येवोपलब्धमिति श्रुतेः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दृष्टवतीनु य ईमद्भवेदास्य वामस्य निहितं पदं वेः ।

शीर्ष्णाः क्षीरं दुहते गावो अस्पृग्वि वसाना उदकं पदापुः ॥ ७ ॥

दृष्ट । द्रवती । यः । ईम् । अद्भ । वेद । अस्य । वामस्य ।

निहितम् । पदम् । वेरिति वेः । शीर्ष्णाः । क्षीरम् । दुहते । गावः ।

अस्पृ । वृग्निम् । वसानाः । उदकम् । पदा । अपुः ॥ ७ ॥

इहेदानीं ईमेतद्वक्ष्यमाणंतत्त्वं अंगक्षिप्रंअविचारेण ब्रवीतु कः योवेद सः कीदृशंतत् अ-
स्यपुरतोदृश्यमानस्य वायस्यवननीयस्य वेगन्तुरादित्यस्यपदं सर्वैर्गन्तव्यंस्वरूपंनिहितंगूढंवर्तते
किंचास्यादित्यस्यशीर्ष्णःशिरोवदुन्नतस्यसर्वेषामुत्कृष्टस्यवागावः केचनवर्षकालीनारश्मयःक्षी-
रमुदकंदुहते क्षरन्ति वार्षिकरूपनामैतत् रूपंवसानाः आच्छादयन्तः अतिविस्तरेणतेजसातपन्तः
केचनास्यगावोरश्मयः उदकंस्वसृष्टंदासृष्टेनैवमार्गेण अपुः पिबन्ति भूमिंनिरुदकांकुर्वन्तीत्य-
र्थः तस्यस्वरूपंब्रवीत्वित्यन्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

मातापितरंमृतआवभाजधीत्यग्रेमनसासंहिजग्मे ।

सावीभ्रत्सुर्गर्भरसा निर्विद्वानमस्वन्तइदुपवाकमीयुः ॥ ८ ॥

माता । पितरम् । ऋते । आ । वभाज् । धीती । अये । मनसा । सम् ।

हि । जग्मे । सा । वीभ्रत्सुः । गर्भरसा । निर्विद्वान् । नमस्वन्तः ।

इत् । उपवाकम् । ईयुः ॥ ८ ॥

मातासर्वस्यनिर्मात्रीपृथिवी पितरंपालकंद्युलोकंतत्स्थंद्युलोकस्थमादित्यमित्यर्थः तमाव-
भाजआभजते किमर्थंऋते उदकेयज्ञेवानिमित्तभूतेसति केनद्वारेण धीवी धीत्याकर्मणायागादि-
रूपेणस्वकीयेनाग्न्यतोमादिहविपातर्पयतीत्यर्थः अग्रे ततःपूर्वं पिताचमनसाअस्यामभिप्रायवता
चेत्सासंहिजग्मेहि संभित्त्योवर्तेतेतद्वत् वृष्टिमकरोदित्यर्थः अनन्तरंसाप्रातास्त्रीभ्रातुः गर्भंअन्धे-
च्छावती गर्भरसा गर्भरसेनगर्भोत्पत्तिनिमित्तेनरसेननिर्विद्वानितरांविद्वान्सीव यद्वा गर्भरसः
ओषध्याद्युत्पादनसमर्थउदकंयस्याः सा तादृशी उदकेनात्यन्तंक्षुब्धा निर्विद्वालपीबलेहल-
मुखेननितरांविदारिताभवति बीजावापार्थं अत्रायंसमाधिर्याकाचनयोपिदपत्यार्थस्यप-
र्विपुवानंयतीति सचतस्यामनुरागमुक्तःसंगतोभवति साचान्तर्वर्तीसतीपुत्रान्जनयतीति तद्वदत्रा-
पि अनन्तरंनमस्वन्तइत् भावित्रीहिप्रियंग्वाद्यन्वन्तएव उपवाकंउपेत्यवचनं परस्परंसम्यग-
भिद्वानि सस्यानीतिवचनमीयुः प्राप्नुवन्ति यद्वा हविलक्षणाभवन्तउपेत्यवचनं मैषादित्य-
मीयुः वृष्टौसत्यांसस्यादिद्वारायागमनृतिष्ठेयुरित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

युक्तामातासीद्दुरिदक्षिणाया अतिष्ठद्गर्भो वृजनीष्वन्तः ।

अमीमेद्वत्सो अनुगामपश्यद्विश्वरूप्यं त्रिपुयोजनेषु ॥ ९ ॥

युक्ता । माता । आसीत् । धुरि । दक्षिणायाः । अतिष्ठत् । गर्भः ।

वृजनीषु । अन्तरिति । अमीमेत् । वत्सः । अनु । गाम् ।

अपश्यत् । विश्वरूप्यम् । त्रिषु । योजनेषु ॥ ९ ॥

मातानिर्मयन्तेऽस्मिन्भूतानीतिमाताद्यौः दक्षिणायाः अभिमतपूरणसमर्थायाः पृथिव्याः धुरिनिर्वहणेयुक्तासीत् वर्षणायसमर्थाभूदित्यर्थः कथमितितदुच्यते—गर्भो गर्भस्थानीयउदकसंघो वृजनीषु उदकवत्सु मेघपङ्क्तिष्वन्तर्मध्ये अतिष्ठत्तिष्ठति अनन्तरं वत्सः पुत्रस्थानीयः उदकसंघः त्रिपुयोजनेषु मेघरश्मिवायुपुंसयुक्तेषु सत्सु अमीमेद्वत्सो वर्षणसमयेशब्दयति अनन्तरं विश्वरूप्यं विश्वरूपवर्तीगामन्वपश्यत् अनुक्रमेणपश्यति वर्षतीत्यर्थः यद्वा त्रिपुयोजनेषु सत्सु वत्सोमेघोवर्षणायगांभूमिमत्यमीमेद्वत्सो अनन्तरं सर्वो जनोऽनुक्रमेण विश्वरूप्यं सत्स्यादिभिर्नाना रूपवर्तीभूमिपश्यत् पश्यति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तिस्रो मातृस्त्रीन्पितृन्विश्वदेक ऊर्ध्वस्त्वस्थौ नेमवंग्लापयन्ति ।

मञ्चयन्ते दिवो अमुष्यं पृष्ठे विश्वविदं वाचमविश्वमिन्वाम् ॥ १० ॥ १५

तिस्रः । मातृः । स्त्रीन् । पितृन् । विश्वं । एकः । ऊर्ध्वः । तस्थौ ।

न । ईम् । अवं । ग्लपयन्ति । मञ्चयन्ते । दिवः । अमुष्यं । पृष्ठे ।

विश्वविदम् । वाचम् । अविश्वमिन्वाम् ॥ १० ॥ १५ ॥

एकः प्रथमभूतः असहायोवापुत्रस्थानीयआदित्यः संवत्सराख्यः कालोवा तिस्रो मातृः स-
स्यवृष्ट्याद्युत्पादयिषीः क्षित्यादिलोकत्रयानित्यर्थः तथाप्रीतिपितृन् जगतां पातयितृन् लोकत्रया-
भिमानिनोऽग्निवायुसूर्याख्यान् विभ्रत्सन् ऊर्ध्वस्त्वस्थौ उन्नतः अत्यन्तदीर्घस्तिष्ठति भूतमवि-
ष्यदापात्मना सूर्यपक्षे सर्वेभ्य उन्नतः ईमेनं नावंग्लापयन्ति ग्लानिर्नैव कुर्वन्ति नहिकालादि-

त्योवान्येनपराभूयते दिवः पृष्ठेद्युलोकस्योपरिअन्तरिक्षेमन्त्रयन्ते गुप्तं परस्परं भाषन्ते देवाः किं विश्वविदं विश्ववेदनसमर्थं विश्वैर्वेदनीयांवा अविश्वमिन्वा असर्वव्यापिनींवाचं गर्जितलक्षणां अमुष्य आदित्यसंवन्धिनीमन्त्रयन्तइत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये पञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथैकादशी—

द्वादशारं न हितज्जराय वर्वर्ति चक्रं परिद्यामृतस्य ।

आपुत्रा अग्ने मिथुनासो अत्र सप्तशतानि विंशतिश्च तस्थुः ॥ ११ ॥

द्वादशऽअरम् । न हि । तत् । जराय । वर्वर्ति । चक्रम् । परि ।

द्याम् । ऋतस्य । आ । पुत्राः । अग्ने । मिथुनासः । अत्र । सप्त ।

शतानि । विंशतिः । च । तस्थुः ॥ ११ ॥

ऋतस्योदकस्य सत्यात्मकस्य वा आदित्यस्य चक्रं पुनः पुनः क्रमणशीलं मण्डलाख्यं रथचक्रं वा वर्वर्ति पुनः पुनर्वर्तते संचरति कुत्र चापरि द्युलोकस्यान्तरिक्षस्य परितः कीदृशं तद् द्वादशारं द्वादशसंख्याकमासात्मकैर्मेषादि राश्यात्मकैर्वा औरैः रथाद्वा वयवैर्युक्तं तच्चक्रं न हि जराय नैव बलुजरायै भवति हे अग्ने सर्वदा गमनमुक्तादित्य यद्वा अग्नेरेव स्थानत्रये तत्तदात्मनावर्तमानत्वादसावप्यग्निरित्युच्यते अत्रास्मिन्त्वदीये चक्रे मिथुनासः स्त्रीपुंसरूपेण परस्परं मिथुनीभूताः सप्तशतानि विंशतिश्च विंशत्युत्तरसप्तशतसंख्याकाः पुत्राः पुत्रवदुत्पद्यमानाः प्राणिनां दुःखात्रारोवा अहोरात्ररूपास्तस्थुः तिष्ठन्ति निष्पद्यन्ते पृष्ठत्रयधिकशतत्रयसंख्याकान्यहानि तावत्येव रात्रय इत्येवं तद्विभागः । सप्तचैव शतानि विंशतिश्च संवत्सरस्याहोरात्राः सप्तपोहः समान इत्यारण्यकम् ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

पञ्चपादं पितरं द्वादशाकृतिं दिव आहुः परे अर्धे पुरीषिणम् ।

अग्ने मे अन्य उपरि विचक्षणं सप्तचक्रं पञ्च आहुरार्षितम् ॥ १२ ॥

पञ्चऽपादम् । पितरम् । द्वादशऽआकृतिम् । दिवः । आहुः । परे ।
अर्धे । पुरीषिणम् । अर्थ । इमे । अन्ये । उपरे । विऽचक्ष्णम् ।
सप्तऽचक्रे । पट्ऽअरे । आहुः । अर्पितम् ॥ १२ ॥

पञ्चपादं पञ्चसंख्याकक्रत्वात्मकपादोपेतं एतत् हेमन्तशिशिरयोरेकत्वाभिप्रायं पितरं स-
र्वस्यप्रीणयितारं द्वादशाकृतिं द्वादशमासाएवाकृतयोयस्यतादृशंपुरीषिणं वृष्ट्युदकेन तद्वन्तं
प्रीणयितारंवा पुरीषमित्युदकनाम उक्कलक्षणं संवत्सरचक्रं दिवोद्युलोकस्यपरेअर्धे तात्स्थ्या-
त्ताच्छब्दं परस्मिन्धेन्तरिक्षलक्षणेवस्थितआदित्यइत्यर्थः तस्मिन्अर्पितमाहुः एतदुत्तरस्थितम-
त्राप्यनुपगज्यते यद्यत्रार्पितं तत्तदधीनं अतः संवत्सरं परायत्तमाहुरित्यर्थः अथअपिच इमे अ-
न्येकेचनवेदवादिनएवमाहुः किमिति उपरे उपरमन्तेऽस्मिन्नुपरताः प्राणिनोऽत्रेतिवोपरःसं-
वत्सरः तस्मिन् कीदृशेसप्तचक्रे सप्तादित्यरश्मयस्त्वद्वारेणचक्रस्थानीयायस्य सतथोक्तः यद्वा
अयनर्तुमासपक्षाहोरात्रिमुहूर्तानिसप्त सप्तचक्राणि पुनःपुनःक्रममाणानियस्य तादृशे पळरे पळव-
वएवअराः नाभौप्रत्यृताः संबद्धायस्य तथोक्तलक्षणे संवत्सरे रथे विचक्षणं विविधदर्शनकरमा-
दित्यं अर्पितमाहुः एतदुक्तं भवति—अमुमादित्यं दक्षिणोत्तररूपभिन्नगतेस्तीव्रमन्दादिभावस्यच
कालाधीनत्वात्तदधीनमाहुः अन्येतुसंवत्सराद्यात्मकस्यकालस्य सूर्यगमनागमनसाध्यत्वात्त-
दायत्तत्तमाहुरिति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

पञ्चारेचक्रेपरिवर्तमानेतस्मिन्नातस्थुर्भुवनानिविश्वा ।
तस्यनाक्षस्तप्यतेभूरिभारःसनादेवनशीर्यतेसनाभिः ॥ १३ ॥
पञ्चऽअरे । चक्रे । परिऽवर्तमाने । तस्मिन् । आ । तस्थुः । भुवनानि ।
विश्वा । तस्य । न । अक्षः । तप्यते । भूरिभारः । सनात् ।
एव । न । शीर्यते । सनाभिः ॥ १३ ॥

पञ्चारेपञ्चर्तुपरैः युक्तेचक्रे संवत्सरात्मकेपरिवर्तमाने संवत्सरपरिवत्सरादिरूपेणपुनः
पुनरावर्तमानेसति तस्मिन्कालचक्रे विश्वाभुवनानि सर्वाणिभूतजातानि आतस्थुः तिष्ठन्ति वर्त-
न्तइत्यर्थः किञ्च तस्यचक्रस्यमध्येवर्तमानः अक्षोभूरिभारः सकलभुवनवहनेन प्रभूतभारोऽपि

नतप्यते नपीड्यते किञ्च सनादेव सनातनएवसनाभिः समाननाभिकः सर्वदैकरूपनाभिरसौ नशीर्यते नभियते यथालौकिकरथाक्षः भारेणभग्नोभवति अक्षघातेनचनाभिर्विवृताभवति तद्व-
दत्रनास्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

सनेमिचक्रमजरंविवाहृतउत्तानायांदशयुक्तावहन्ति ।
सूर्यस्यचक्षुरजसैत्याहृतंतस्मिन्नार्पिताभुवनानिबिश्वा ॥ १४ ॥
सनेमि । चक्रम् । अजरम् । वि । वृते । उत्तानायां । दश ।
युक्ताः । वहन्ति । सूर्यस्य । चक्षुः । रजसा । एति । आहृतम् ।
तस्मिन् । आर्पिता । भुवनानि । बिश्वा ॥ १४ ॥

सनेमि समानेमि एकप्रकारचह्रिर्वलयं अक्षीणनेमिचक्रं संवत्सराख्यंभजरं सदातनम-
पि जरारहितं विवृते पुनःपुनर्विशेषेणवर्तते उत्तानायांऊर्ध्वतनायांईषायांउपरिविस्तृतभूम्यांवा
दशइन्द्रादयः पञ्चलोकपालाः निपादपञ्चमाश्रित्वारोद्रासणादयोवर्णाः मिलित्वादशसंख्याकाः
युक्ताः स्वस्वव्यापारयुक्तावहन्ति निर्वहन्ति कृत्स्नं जगन्निर्वहन्तीत्यर्थः तन्निर्वाहार्थंत्वाकाल-
स्य किञ्च सूर्यस्यादित्यस्यचक्षुः रूपातस्वभावंसर्वस्यचक्षुःस्थानीयं वा मण्डलं चक्षुःस्थितेर्वा-
चछेर्वैतिनिरुक्तम् । रजसावृष्ट्युदकेन आवृतं व्याप्तं एतिगच्छति उर्दकरजउच्यतेइतियास्कः ।
तादृशे मण्डले बिश्वाभुवनानि सर्वाणिभूतजातानिआर्पिता आर्पितानि तदधीनत्वात्तेषाम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी-

साकंजानांसमर्थमाहुरेकजंपल्लिद्यमाकर्षयोदेवजाइति ।
तेषामिष्टानिविहितानिधामशःस्थात्रैरेजन्तेविहृतानिरूपशः ॥ १५ ॥ १६ ॥
साक्रमहजानाम् । समर्थम् । आहु । एकजम् । पट् । इत् । यमाः ।
ऋषयः । देवजाः । इति । तेषाम् । इष्टानि । विहितानि । धामशः ।
स्थात्रे । रेजन्ते । विहृतानि । रूपशः ॥ १५ ॥ १६ ॥

साकं जानां एकस्मादादित्यात्सहोत्पन्नानां सप्तानामृतूनां मध्ये सप्तमं सप्तममृतुं थच्छन्दसी-
ति थद् एकजं एकेनोत्पन्नमाहुः कालतत्त्वविदः चैत्रादीनां द्वादशानां मासानां द्वयद्वयमेलनेन वसं-
ताद्याः पङ्क्तवो भवन्ति अधिकमासेनैक उत्पद्यते सप्तममृतुः न च तादृशो मास एव नास्तीति मन्तव्यं अ-
स्ति त्रयोदशो मास इत्याहु रिति श्रुतिः । तदेवोच्यते पल्लिघमाः इच्छन्द एवकारार्थः पङ्क्तवो मा-
सद्वयरूपाः ऋपयोगन्तारः ते च देवजाः देवादादित्याज्जाताः इत्येवमाहुः सप्तमाधारस्य त्रयोदश-
स्य मासस्य देवाभावः निःसूर्योधिकमासः मण्डलंतपते रवेरित्यादि स्मृतेः । तस्मात् पङ्क्तवो देवजाः अदे-
वज एकः तेषामृतूनां स्वरूपाणि इष्टानि सर्वलोकाभिमतानि धामशः तत्तत्स्थाने विहितानि पृथ-
क्पृथक्स्थापितानि रूपशः रूपभेदेन विवृतानि विविधा कृतियुक्तानि सचरूपभेदस्तैत्तिरीयै-
रान्नातः—सरसं महवसन्तायमायच्छद्यं धीष्मायेत्यादि । स्थात्रे अधिष्ठात्रे तदर्थाय रेजन्ते चल-
न्ति जगद्भवहाराय पुनः पुनरावर्तन्त इत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये षोडशो वर्गः ॥ १६ ॥

अथ षोडशी—

स्त्रियः सती स्ताँ उमे पुंस आहुः पश्यदक्ष ण्वान्न विचेतदन्धः ।

कविर्यः पुत्रः स ईमा चिकेत यस्ता विजानात्स पितुः पिता सत् ॥ १६ ॥

स्त्रियः । सती । तान् । ऊम इति । मे । पुंसः । आहुः । पश्यत् ।

अक्ष ण्वान् । न । वि । चेतत् । अन्धः । कविः । यः । पुत्रः । सः ।

ईम् । आ । चिकेत । यः । ता । विजानात् । सः । पितुः पिता ।

असत् ॥ १६ ॥

मेमदीयाः यादीधितयः स्त्रियः संस्त्यानवग्योपोषितः सतीः सत्यः योपि द्वदृक्कल्पगर्भ-
धारणात् स्त्रीत्वं एषां रश्मीनां आविष्टलिंगत्वात् स्त्रीन्द्रिता तान् उ तान रश्मीनेव पुंस आहुः प्रभू-
तवृष्ट्युदकोरकूपुरुषानाहुः प्रतिनिर्देशापेक्षया पुल्लिङ्गता अमुमर्थमत्यन्तनिगूढं अक्ष ण्वान् ज्ञा-
नदृष्ट्युपेतः कश्चिन्महान् पश्यत् जानानि अन्धः अतथारूपः स्थूलदृष्टिः न विचेतत् न विचेतयति
न जानानि किञ्च यः कविः कान्तदर्शी पुत्रः स्त्रीपुरुषरूपाणां रश्मीनां पुत्रस्थानीयः पुरुषगतां प्रा-

ता वृष्ट्युदकलक्षणोऽस्ति सर्वसपुत्रः यद्वा ईदमर्थं स्त्रीणांसतीनांपश्चात्पुरुषभावं आविकेत स-
र्वतो जानाति पित्रोः स्थितिं पुत्र एव जानाति नान्योयः कश्चिद् वा तानि विजानात्स्त्रीपुरुषपुत्ररूपाणि जा-
नीयात् सपितुः पितासत् पिता वृष्ट्या जगत्पालकोरसि सभूहः तस्यापि पिता आदित्यः स भवति
आदित्य एव भवतीत्यर्थः यद्वा लौकिकोक्तिरियं यस्तानि जानाति स एवं भवति स्वयंपितुः पुत्रः स-
न्निपिस्वपुत्रपेक्षया पिता च भवति पुत्रपौत्रादिसहितः चिरकालं जीवो भवति इत्यधिदैवतम् । अथा-
ध्यात्मं याददानीं स्त्रियः सतीः स्त्रीत्वं प्राप्ता आहुर्लौकिकाः तां उ तानेव मेमहं पुंसः पुरुषानाहुः प्र-
तिपादयन्ति तत्त्वज्ञाः कथमन्यस्यान्यभावः उच्यते एकस्यैव निरस्तसमस्तोपाधिकस्यात्मनस्तद्दे-
हावस्थानमात्रेण तत्तद्व्यपदेशोपपत्तेः श्रूयते हि त्वं स्त्रीत्वं पुमानसित्वं कुमार उत वा कुमारोत्यादि स्त्री-
त्वं पुंस्त्वं चोभयमपि वस्तुतो नास्तीत्युक्तं भवति स्पष्टिरपि तदभावं बोधयति—नैव स्त्रीनपुमानेष नैव चा-
यं न पुंसकः । यद्यच्छरीरमादत्तेन तेन स चोद्यत इति । द्वितीयः पादः पूर्ववत् किञ्च पुत्रः वयसा
अल्पोऽपि यः कविः क्रान्तपज्ञो ज्ञानी स्यात् ईमिममर्थं स विचिकेत जानाति एवमुक्तलक्षणस्य परमा-
त्मनः ता तानि स्त्रीत्वपुंस्त्वादीनि यो विजानात् औपाधिकानि जानीयात् सपितुः स्वोत्पादकस्या-
पि ज्ञानरहितस्य पितासत् पितृवत्पूज्यो भवति उक्तमर्थमभिमेत्यतः ण्डकनाक्षणम्—शिशुर्वागिरसो-
मन्नरुतां मन्नरुदासीत् सपितुं पुत्रका इत्यामन्नयतेत्युपक्रम्य तं पितरो ब्रुवन् धर्मकरो पियो नः पितु-
न्सतः पुत्रका इत्यामन्नयत इति सोमव्रीहं वाव पितास्मि यो मन्नरुदिति देवान् पृच्छन्त ते देवा अनुब्रुवन्
एष वाव पिता यो मन्नरुदिति तद्वै स उदजयदिति । मन्नब्रूदुरेव कलिपितृत्वं तत्त्वविव पितुः पितासदि-
तिक्रिमाश्चर्यमित्यभिप्रायः ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

अवः परेण परे एनावरेण पदावत्संविभ्रंती गौरुदं स्थात् ।

सा कद्रीची कंस्विदर्धं परागात्कंस्वित्सूते न हि यूथे अन्तः ॥ १७ ॥

अवः । परेण । परः । एना । अवरेण । पदा । वत्सम् । विभ्रंती ।

गौः । उत् । अस्थात् । सा । कद्रीची । कम् । स्वित् । अर्धम् ।

परा । अगात् । कं । स्वित् । सूते । न हि । यूथे । अन्तरिति ॥ १७ ॥

अत्रामौहूयमानाहुतिर्गौरूपेण स्तूयते गौः गोरूपागमनशीलपिआहुतिः आहुतिसंघेन पोष्यं
वत्सं वत्सस्थानीयमग्निं अवः अवस्तात् अधोदेशे परेण पदापादद्वयेन स्वावयवेनाकृत्य विभ्रती धा-

रयन्ती तथा परः परस्ताउपरिदेशे एना अनेनावरेणचपदापादद्वयेनाकृष्य तमेववत्संविभ्रती
 उदस्थात्सूर्यप्रत्युत्तिष्ठति अग्नौप्रास्ताहुनिःसम्पगादित्यमुपतिष्ठतइतिस्मृतेः । अथैवंकृतवतीसा-
 आहुतिः कद्दीचोक्कगतेत्यनिश्चयगमना आदित्यंप्राप्तवतीत्यर्थः कंस्वित्कंफलभाजंपुरुषंपति
 अर्धमर्धमागंमागत्य यद्वा अर्धंक्रद्धंपरागात् परागच्छतिआगत्यचकस्वित्सूते कुत्रप्रदेशेफल-
 मुत्पादयति नहीतरगोवदियं यूथेअन्तः सजातीयगोमध्ये सूतेसाधारण्येन यत्रकस्विन्नसूते
 अपितुकस्मिन्निदनुग्रातरि अतःसमहान्कोनुस्वत्विति यद्वा आदित्यरश्मिसमूहएवगोरूपेण
 स्तूयते गौः उक्तलक्षणारम्भिरूपागौर्वत्संवत्सवद्रक्षणीयंयजमानंउक्तक्रमेणविभ्रतीउदस्थात्
 अथतथाकृत्वा सारुद्दीचो अदृश्यगमनासती कंस्विदर्धंक्रद्धं अर्धस्थानभाजंवा कंस्वित्पु-
 रुषमादित्यंपरागात् अप्रतिनिवृत्तागती तन्नयन्त्येताःसूर्यस्पर्शमयोयत्रदेवानांपतिरेकांधिवा-
 सइतिश्रुतेः । तथाकृत्वाच कस्वित्सूते कस्मिन्निन्द्रादित्योक्तेजनयति नसर्वत्र गिरंस्मानम॥१७॥

अथारादशी-

अ॒वःप॑रेणपि॒तरं॒योअ॑म्यानु॒वेदं॒पर॑ए॒नाव॑रेण ।

क॒र्षी॒यमा॑नः॒कः॒द्र॒हप्र॑वोच॒द्दे॒वम॑नः॒कुनो॑अधि॒प्रजा॑तम् ॥ १८ ॥

अ॒वः । प॑रेण । पि॒तरं॒म । यः । अ॒म्य । अ॒नु॒वेदं॒ । प॑रः । ए॒न ।

अ॒व॑रेण । क॒र्षि॒ष्यमा॑नः । कः । द्र॒ह । प्र । वो॒च॒त् । दे॒वम॑ । म॒नः ।

कु॒नः । अ॒धि । प्र॑जा॒तम् ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

ये अर्वाश्च स्ताँ उ परांच आहुर् ये पराश्च स्ताँ उ अर्वांच आहुः ।

इन्द्रश्च या चक्रथुः सोम तानि धुरान युक्ता रजसो वहन्ति ॥ १९ ॥

ये । अर्वाश्चः । तान् । ऊम् इति । परांचः । आहुः । ये । पराश्चः ।

तान् । ऊम् इति । अर्वांचः । आहुः । इन्द्रः । च । या । चक्रथुः ।

सोम । तानि । धुरा । न । युक्ताः । रजसः । वहन्ति ॥ १९ ॥

ये सूर्यसोमयोश्चक्रे वर्तमानारभ्ययोग्यहादयश्च तत्परिभ्रमणवशेन अर्वाश्चः अर्वागंचनाः अधोमुखाः सन्ति ताँ उ तानेव परांच आहुः पुराङ्गुत्वांचनानूर्ध्वानाहुः कालविदः तथा पथमं ये पराश्चः परागञ्चनाः ताँ उ तानेव अर्वांच आहुः हे सोम त्वं इन्द्रः परमेश्वरः इरां भूमिं वृष्ट्या धारक आदित्यः यद्वा द्वादशादित्यानां मध्ये इन्द्रोऽप्येकः विवस्वदिन्द्रयुता इत्युक्तत्वादयमपीन्द्रः स च युवां या यानि मण्डलपरिभ्रमणानि चक्रथुः कृतवन्तौ तानिरजसोरजनात्मकस्य लोकस्य कर्मणि षष्ठी लोके वहन्ति निर्वहन्ति तत्र दृष्टान्तः—धुरान शकटादौ धुरियुक्ताः संबद्धा अभ्वा दयो यथा धुरं वहन्ति तद्वत् यद्वा एतत्पूर्वार्धे दृष्टान्ति तं धुरायुक्ताः धुरि स्थितं चक्रमपि पुरुषाब्देनोच्यते तत्र युक्ताः समर्पिताः पुरुषाः तत्परिभ्रमणवशेन अर्वाश्चः पराश्चो भवन्ति पराश्चोऽप्यर्वाश्चो भवन्ति तद्वत् ॥ १९ ॥

अथ विंशी—

द्वामुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिपस्वजाते ।

तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्पनं श्रज्जन्यो अभिचां कशीति ॥ २० ॥ १७ ॥

द्वा । सुष्टपर्णा । सयुजा । सखाया । समानम् । वृक्षम् । परि ।

सस्वजाते इति । तयोः । अन्यः । पिप्पलम् । स्वादु । अत्ति ।

अनंश्च न । अन्यः । अग्नि । चाकशीति ॥ २० ॥ १७ ॥

अत्र लौकिकपक्षद्वयदृष्टान्तेन जीवपरमात्मानौ स्तूयेते यथा लोके द्वौ सुपर्णौ सुपतनौ शोभनगमनौ सयुजासमानयोगौ सखायौ समानत्वनौ समानं वृक्षं परिपस्वजाते एकमेव वृक्षं परि-

पस्वजाते आश्रयतः तयोरन्यः एकः पिप्पलं पकं फलं स्वाद्वति स्वादुतरमस्ति अपरः अनश्रन् अ-
भिचाकशीति अभिपश्यति तद्वत् द्वौ सुपर्णस्थानीयौ क्षेत्रज्ञपरमात्मानौ सयुजासमानयोगौ यो-
गो नाम संबन्धः सचतादात्म्यलक्षणः स एवात्मा परमात्मनः स्वरूपस्य जीवात्मनः एवमेकस्वरू-
पावित्यर्थः अनेन भास्करमतानुसारिणोऽतिरेकनाम्नो जीवात्मा परमात्मनो नान्यः सच परमात्मा
जीवादन्यो जीवाश्रयणादिति मतं निरस्तं भवति । ननु संबन्धो द्विष्टः सच पक्षिणो रेव भेदमपेक्षते
अतः कथमैकात्म्यमिति न औपाधिकभेदं वास्तवाभेदं चापेक्ष्यमवृत्तः अतएव सखायौ समान-
ख्यानौ नान्यख्यानौ नन्वेकस्य यादृशं ख्यानं तादृशमेवान्यस्येति व्युत्पत्त्या भेदः स्फुटं प्रति-
भाति कथं तादात्म्यमुच्यत इति न वक्तव्यं नात्र परस्परं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावः अपितु यस्य यादृ-
शं ख्यानं स्फुरणं परमात्मनः तदेव ख्यानमितरस्यापि जीवात्मन इति सखायावित्युच्यते एक-
रूपप्रकाशावित्यर्थः अत उपपन्नमैकात्म्यं अनेन वास्तवभेदोपि निरस्तः समानं वृक्षं परिपस्वजा-
ते इत्यत्र यथाश्रयान्तराभावाद् भूयो रेकाश्रयत्वमप्युपगन्तव्यम् तद्वत् सयुजासखायावित्युभयत्रा-
प्येकयोगख्याने आश्रयणोऽप्येव वृक्ष्यत इति वृक्षोदेहः सचोभयोः समान एक एव जीवस्य भोगार्थ-
त्वात् परमात्मना सृष्टैर्महाभूते रारब्धत्वात् तस्योपलब्धिस्थानत्वाच्चोभयोरपि समानः तादृशं समानं
वृक्षं परिपस्वजाते परिष्वजतः आश्रयतः न च जीवस्य वस्तुत ईश्वरत्वे कथं जीवचुद्ध्यात् सारशो-
काविति वाच्यं तयोर्मोहकृतत्वात् तथा चार्थवर्णिका अनुमन्त्रमात्राय अस्मिन् देहनिवर्तकमुत्त-
रं नम्रमेव मामनन्ति—समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नोऽनीशया शोचति मुसमानः । जुष्टं यदा पश्यन् य-
मीशमस्य महिमानमिति वीतशोक इति । अस्यायमर्थः—एक एव शरीरे पूर्णः पुरुषः परमात्मा निम-
ग्नो निगूढः सन् स्वयमपीश्वरोऽप्यनीशत्वं बुद्ध्या मुसमानो मूढः सन् शोचति संसारे अहं कर्ता सुखी दुः-
खी ति जननमरणे नु भवति यदा तु जुष्टं नित्यवृत्तं अन्यं संसारगोकातीतं ईशं परमेश्वरं पश्यति
स्वानन्यतया साक्षात् करोति तदा वीतशोकः देहादतिरिक्तः स्वस्वरूपसाक्षात्कारेण गतताप-
त्रयः सन् अस्मिन् महिमानमिति निरस्तसमस्तौपाधिकस्य परमेश्वरस्य महिमानं सार्वार्थ्यमवर्त-
त्वादि महिमानमिति एति प्राप्नोति न च तद्वाच्यं तन्महिमा प्राप्यते अतस्तद्रूपो भवतीत्यर्थः त-
स्माद्वस्तुत एक एव भेदस्तु मोहकृत इति प्रसिद्धम् । अनुभूतदशायां लौकिकबुद्ध्या भेदमप्युपे-
त्योच्यते तयोरन्यो जीवात्मा पिप्पलं कर्मफलं स्वादु स्वादु भूतमस्ति भुंक्ते यस्य यदुपाजितं तत्तस्य
स्वादु भवति अन्यः परमात्मा अनश्रन् आप्तामन्वेनाभुञ्जानः स्पृहाया अभावात् आप्ताम-
स्य कास्पृहेति स्मृतेः । तस्माद्वान्मवभेदमुपजीयत योरन्य इत्युक्तम् वस्तुतस्त्वनोभया शोचति-
मुसमान इत्युक्तत्वाद्भेद एव तादृशः परमात्मा अभिचाकशीति स्वान्यन्यभ्यस्तं जगन्साक्षित्वेनेक्षते

अत्रद्वौ द्वौ मतिष्ठितौ सुरुतौ धर्मकर्तारवित्यादिनिरुक्ते गतं अस्य मन्त्रस्य व्याख्यानमनुसंधे-
यम् ॥ २० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये सप्तदशो वर्गः ॥ १७ ॥

अथैकविंशी-

यत्रां सुप॒र्णा अ॒मृत॑स्य भा॒गम॑नि मे॒पं वि॒दथा॑भि॒स्वर॑न्ति ।

इ॒नो वि॒श्वस्य॑ भु॒व॒नस्य॑ गो॒पाः स॒मा॒धी॒रः पा॒कम॑त्रा वि॒वेश ॥ २१ ॥

यत्र । सु॒ऽप॒र्णाः । अ॒मृत॑स्य । भा॒गम् । अ॒नि॒ऽमे॒पम् । वि॒दथा॑ ।

अ॒भि॒ऽस्वर॑न्ति । इ॒नः । वि॒श्वस्य॑ । भु॒व॒नस्य॑ । गो॒पाः । सः ।

मा । धी॒रः । पा॒कम् । अ॒त्र । आ । वि॒वेश ॥ २१ ॥

यत्रादित्यमण्डले सुपर्णाः सुपतनाः शोभनगमनारभयः अमृतस्योदकस्य भागं भजनीय-
मंशं आदाय अनिमेपं अनवरतं विदथावेदनेन तानेन अस्माभिरेवं कर्तव्यमिति बुद्ध्या अभिस्वरन्ति
अभिप्राययन्ति यश्च विश्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य इनः स्वामी तथा तस्यैव गोपाः गोपायिता र-
क्षिता यमादितयः सः परमेश्वरः धीरोधीमान् प्राण्यनुग्रहबुद्धियुक्तः सन् मामां पाकं पक्त्वा अप-
क्वमन्नं अत्रास्मिन् स्वकीयमण्डले आविवेश प्रवेशयति अत्रास्मदीये देहेवानियामकतया प्रविष्ट-
इत्यधिदैवतपक्षे । अथाध्यात्मपक्षे यत्र यस्मिन्नात्मनि सुपर्णाः शोभनपतनानि स्वस्वविषयग्रह-
णाय गमनकुशलानीन्द्रियाणि क्लेशरादीनि अमृतस्य भागं अत्र विषयावच्छिन्नचैतन्यममृतमि-
त्युच्यते तस्य भागं भजनीयं स्वस्वांशं अनिमेपं निमेषरहितं अनारतं विदथा वेदनेन वृत्त्यवच्छि-
न्नचैतन्येनावरुद्धानि अभिस्वरन्ति अभिप्राययन्ति आवरणापगमनेन स्फोरयन्ति किञ्च यस्त्वि-
नः स्वाम्यस्य देहस्य विश्वस्य भुवनस्य गोपाः गोपायिता रक्षिता यद्वा विश्वस्य भुवनस्य भूतजा-
तस्य स्वामी अस्य देहस्य गोपाः अनेन तत्त्वंपदार्थयोरेकत्वं प्रतिपादितं भवति स परमेश्वरो धीरः
समाधिनिष्ठः सर्वदा अविक्रियः मामां पाकं परिपक्वमनस्कं यागदानादिना अपगत रजस्तमस्क-
त्वेन दर्पणवदति निर्मलसत्त्वोद्भक्तमनस्कं मां आविवेश उक्तरूपे चित्ते तादृशं वस्तु स्फुरतीत्यर्थः

यद्वा परिपक्वमनाहं पूर्वमज्ञानदशायां मदन्पईश्वरोस्तीत्यविद्वान् ततःपरमस्तिकश्चित्सर्वज्ञःसर्वेश्वरःसत्यज्ञानादिलक्षणइतिनिश्चित्य पश्चात् गुरुशास्त्राभ्यांसंप्रवाहमस्मोतिमत्वा एवंपारंपर्येणावगत्यासंभावनाविपरीतभावेन्युदस्य भावनयासाक्षात्कृत्य परिपूर्णः परमात्माभूवमित्यर्थः अयमेव समाधीरःपाकमत्राविवेशेत्यनेनोच्यते नन्वनवच्छिन्नस्यपरमात्मनः सर्वत्रव्याप्तत्वात्प्राप्तिरेवनोपपद्यते संपत्यत्रप्राप्तिर्द्विविधा प्राप्तप्राप्तिरप्राप्तप्राप्तिश्चेति प्राप्तस्यापिकंठेचामीकरन्यायेनावरणाज्ञानहानद्वारेणप्राप्तिरुपपद्यते अस्त्यमत्रस्ययन्निरुक्तं यत्रसुपर्णाःसुपतनाआदित्यरश्मयइत्यादिकंतदत्रद्रष्टव्यम् ॥ २१ ॥

अथद्वार्विंशी-

यस्मिन्वृक्षे मध्वदः सुपर्णानि विशन्ते सुवन्ते चाधिविश्वे ।

तस्येदाहुः पिप्पलं स्वाद्वयेन नोन्नंशद्यः पितरं न वेद ॥ २२ ॥

यस्मिन् । वृक्षे । मधुः अदः । सुः पर्णाः । निः विशन्ते । सुवन्ते ।

च । अधि । विश्वे । तस्य । इत् । आहुः । पिप्पलम् । स्वादु ।

अपै । तत् । न । उत् । नः शत् । यः । पितरम् । न । वेद ॥ २२ ॥

अत्र वृक्षत्वरूपककल्पना अधिदैवते आदित्यं अध्यात्ममात्मानं च प्रशंसति यस्मिन्नादित्ये वृक्षे वृक्षवत्सर्वफलाश्रयभूते मध्वदः मधित्युदकनाम तददन्तीति मध्वदः उदकस्मात्तारः सुपर्णाः सुपतनारश्मयो निविशन्ते प्रविशन्ति रात्रौ सुयते च पुनरुदयकाले प्रकाशं जनयन्ति च यस्मादादित्यात् कुत्र अधिविश्वे विश्वस्योपरितस्पादित्यवृक्षस्य पिप्पलं पालकं फलं स्वादुरसवत् अग्रेऽपरिउपासनानन्तरं आहुः कथयन्ति तत्त्वविदः यद्वा सर्वस्मादुपरिवर्तमानमाहुः ईदृशं पितरं जगतः पालयितारं योनरो न वेद नोपास्ते सतन्नोन्नंशद्यः नशतिर्गतिकर्मा तत्फलं न प्राप्नोति वेदितुस्तु अग्रे पिप्पलमाहुरित्यर्थः इत्पूरणः इत्यधिदैवपक्षे । अथाध्यात्मपक्षे यस्मिन्परमात्मनि वृक्षे वृक्षमद्रमनादिरहिते अविक्रिये सुपर्णाः शोभनगमनार्नाद्रियाणि मध्वदः मधुनो ज्ञानस्य अधीणितव्यं ज्ञानेन ज्ञानभांजीत्यर्थः निविशन्ते स्वापकाले स्वस्वविषयेभ्यः प्रतिनिवृत्तानि आत्मनि वृत्त्यालीयन्ते पुनः प्रबोधकाले अधिविश्वे विश्वस्योपरि सुवन्ते च उद्यन्ति स्वस्वविषयानलभन्त इत्यर्थः तस्य परमात्मनः पिप्पलं पालकं संसारतज्ज्दारकं स्वादु आस्वादनीयं अमृतत्वलक्षणं ज्ञानं यत्फला-

स्वादनेपुनः क्षुण्णाशोकमोहजरामरणादयो न भवन्ति तद्विस्वादुतमं इतरस्वर्गादिफलानि पुन-
र्जननाद्यापादकत्वादापातस्वाङ्गानि तत्फलं अग्रेस्वरूपज्ञानोत्तरकालमाहुः यः पुमान् पितरं पाल-
कं ज्ञानफलं तत्फलाधारमात्मानं वानवेदं न जानाति गुरुशास्त्रात् स तत्फलं नो न शब्दं न प्रामो-
ति अत आत्मानं यो वेद स एव तन्मोक्षफलं प्राप्नोतीत्यर्थः यद्वा चर्मवदाकाशमित्यादि श्रुतेर्ज्ञाना-
त् अन्योपायस्यामृतत्वप्राप्तिनिवारयति ब्रह्मवेदब्रह्मैव भवतीत्यादिकानुज्ञापामिमाह तस्मादी-
दृशं परमेश्वरं विदित्वा मुक्तो भूयासमित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी-

यद्वा यत्रे अधिगायत्रमाहितं त्रैष्टुभाद्वा त्रैष्टुभं निरतक्षत ।

यद्वा जगज्जगत्याहितं पदं यद्विदुस्ते अमृतत्वमानशुः ॥ २३ ॥

यत् । गायत्रे । अधि । गायत्रम् । आहितम् । त्रैष्टुभात् ।

वा । त्रैष्टुभम् । निः । अतक्षत । यत् । वा । जगत् । जगति ।

आहितम् । पदम् । ये । इत् । तत् । विदुः । ते । अमृतत्वम् ।

आनशुः ॥ २३ ॥

गायत्रे अधिगायत्रमाहितं माथम्यात्सर्वैः स्तुत्यत्वाच्च गायत्रीभूः तदीयं स्थानं गायत्रं अधि-
उपरि तत्र गायत्रमाग्नेयं पदं आहितं प्रथममुपस्थात्वा गायत्रिवायते चेति व्युत्पत्त्या च प्रजापतेर्मुखा-
द्वायन्यासहोत्पन्नत्वाद्भक्त्याग्निरपि गायत्रः गायत्रोऽग्निरिति श्रुतेः । भूम्यामग्निः स्थापित इति यदस्ति
तथा त्रैष्टुभा द्वितीयत्वात् वृष्टिर्जन्यविद्युर्नृपतिस्तोभयुक्ता दन्तरिक्षा त्रैष्टुभं त्रिस्तोभयुक्तं ऊर्ध्वाध-
स्तिर्यग्लक्षणस्तोभत्रयोपेतं वायुं निरतक्षत साधुसंपादितवन्तो देवा इवियदस्ति वा अथवा जगति
सर्वैर्गन्तव्ये उद्धतमेवातृतीयभूते द्युलोके च जगत् गगनशीलं आदित्यारूपं पदमाहितमिति यदस्ति
तदिदं त्रिषु स्थानेषु त्रयाणामभ्यासो नान्यथा पदं यद्वयं ये एव नरा विदुर्जानन्ति तेषां अमृतत्वमानशुः अ-
मरणात् रूपं पदमाप्नुवन्ति इत्यधिलोकम् । अथाधियज्ञं गायत्रे प्रातः सवने अधिउपरि गायत्रं छन्दः प-
दमाहितमिति यत् तथा त्रैष्टुभात् माघ्यं दिनात् सवनात् त्रैष्टुभं छन्दो निरतक्षत तत्र आहितमिति यत्
वा किंचेत्यर्थः जगति तृतीयसवने जगत् जागतं पदमाहितमिति यत् तत्तादृशं सवनत्रयेषु छन्दस्त्रय-
संस्थापनं येन नरा विदुः यजमाना विदुर्जानन्ति ते अमृतत्वज्ञानानुष्ठानद्वारेण मोक्षमानशुः आमुवन्ति
अथवा गायत्रे प्रातः सवने त्रिषु सवनेषु छन्दस्त्रयपरिमाणात् सवनान्यपि तत्तच्छन्दः शब्देनोच्यन्ते

गायत्रंप्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागृतं तृतीयसवनमिति श्रुतिः । तादृशे प्रातःसवने अधि उप-
 रि गायत्रं अष्टाक्षरात्मकं आहावप्रतिग्रहरूपं गायत्रं पदमाहितं तद्यथा होता शोशावो मिति त्र्यक्षरेण
 आहूयते तथा शोसामोदैवो मिति पञ्चाक्षरेणाध्वर्युः प्रतिगृणाति तन्मिलित्वा ऽष्टाक्षरं संपद्यते तच्चा-
 ष्टाक्षरं गायत्रीसदृशं तस्या अपि पादस्याष्टाक्षरत्वात् इदमेकं प्रातःसवनरूपे गायत्रे गायत्रपदप्रतिष्ठा-
 पनं तथा सवनान्तेऽपि शंसनानन्तरमुक्तं वाचीति चतुरक्षरमाह होता ओमुक्थया इति चतुरक्षरमध्व-
 र्युः तदष्टाक्षरं संपद्यते एतदपरं गायत्रे गायत्रस्थापनं । तथा त्रैष्टुभं माध्यंदिनसवनात् त्रैष्टुभं आहाव-
 प्रतिग्रहरूपं पदं निरतक्षतऋषिजः तद्यथा—माध्यंदिनसवने होताध्वर्यो शोशावो मित्याहूयते पदक्षरे-
 ण अध्वर्युश्च शंसामोदैवो मिति पञ्चाक्षरेण प्रतिगृणाति तन्मिलित्वैकादशाक्षरं संपद्यते इदमेकं माध्यं-
 दिनसवनार्दै त्रैष्टुभं त्रैष्टुभाधानं । तथा सवनान्तेऽपि शंसनानन्तरं उक्तं वाचिन्द्रायेति सप्ताक्षरमाह
 होता अध्वर्युश्चोमुक्थया इति चतुरक्षरेण प्रतिगृणाति तन्मिलित्वैकादशाक्षरं संपद्यते इदमपरं त्रैष्टुभे
 त्रैष्टुभस्थापनं । तथा तृतीयसवने होताध्वर्यो शोशावो मिति सप्ताक्षरेणाहूयते शंसामोदैवो मिति-
 पञ्चाक्षरेणाध्वर्युः प्रतिगृणाति तत् द्वादशाक्षरं भवति तदिदं मध्यं जागवे जागवोत्पादनं तथा पश्चाद-
 पि शंसनानन्तरमाह—उक्तं वाचीन्द्राय देवेभ्य इति एतदेकादशाक्षरं भवति तमिदं सन्तमिन्द्र-
 त्याचक्षत इति श्रुतेः संख्यापूर्तिः ओमित्यध्वर्युरेकाक्षरेण प्रतिगृणाति तन्मिलित्वा द्वादशाक्षरं
 संपद्यते तदिदं परं जागवे जागवपदस्थापनं । एवं त्रिपुच्छन्दस्तु त्रिपुगायत्र्यादि सवनेषु गायत्रादि-
 च्छन्दस्तयः पदप्रतिष्ठापनं एतत्सर्वमैतरेयब्राह्मणे—देवविंशः कल्पयितव्या इति खण्डे विस्पष्टमात्राव-
 म् । तस्मादृशं छन्दसि छन्दःस्थापनं य इत्तद्विदुः ये एव जानन्ति त एवायुतत्वमानशुः प्रामुबन्त्यमु-
 दानद्वारा एवमजानन्ते नुष्ठानेनापि न फलं प्रामुबन्वीत्यर्थः तस्य साकल्याभावादिति भावः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशी—

गायत्रेण प्रतिमिमीते अर्कमर्केण सामं त्रैष्टुभेन वाकम् ।

वाकेन वाकं द्विपदा चतुष्पदा क्षरेण मिमते सप्तवार्णीः ॥ २४ ॥

गायत्रेण । प्रति । मिमीते । अर्कम् । अर्केण । सामं । त्रैष्टुभेन ।

वाकम् । वाकेन । वाकम् । द्विपदा । चतुःस्पदा । अक्षरेण ।

मिमते । सप्त । वार्णीः ॥ २४ ॥

गायत्रेण गायत्रच्छन्दसा अर्कं अचनसाधनं च प्रतिमिमीति प्रत्येकं परिच्छिनत्ति अर्को मन्त्रो-
 भवतियदनेनाचन्तीति निरुक्तं । प्रतिमन्त्रं गायत्रेण च्छन्दसोपनिबद्धं करोति उपलक्षणमेतदन्येषां
 छन्दसां यद्वेतरां छन्दसामस्यैव चतुश्चतुरक्षराधिक्येन तत्तच्छन्दो निष्पत्तेरस्य प्रकृतित्वात् प्रा-
 धान्येनेदमुक्तम् अर्कशब्दो जात्यभिप्रायः सर्वान्मन्त्रान् गायत्र्यादिभिश्छन्दोभिः प्रतिमिमीत-
 इत्यर्थः यद्वा प्रतिशब्दः समित्येतस्मिन्नर्थे छन्दोभिर्मन्त्रान्संमितं करोतीत्यर्थः अर्केण साम उक्त-
 लक्षणेन मन्त्रेण साम गायत्ररथंतरसंज्ञकं साम प्रतिमिमीति नन्वेकं साम तच्चेक्रियत इति तिसृष्वेकं सा-
 मविहितं अतोर्केः सामेति वक्तव्यम् कथमुच्यते अर्केणेति न वस्तुत एकं सामैकस्यामृच्यारुढं
 पश्चादन्योन्यां तदुत्तरयोगायतीत्यतिदेशतः प्राप्तिसृष्टुगानं अतएकवचनमविरुद्धम् त्रैष्टुभेन वा-
 कं अत्र त्रिष्टुबुपादानमितरच्छन्दः प्रदर्शनार्थं अथवा अनादेशो सर्वत्र त्रिष्टुभो ग्रहणात् प्राचुर्याभि-
 प्रायेणेदमुक्तं त्रैष्टुभेन द्विवारत्रिवारावृत्तेन हृचतृचरूपं वाकं वक्तव्यं एकैकं छन्दः प्रतिमिमीति अथ-
 वा वाकं सूक्तं एतावद्भिस्त्रिष्टुभिः रूपनिबद्धमिदं सूक्तमिति तादृशेन वाकेन वाकं वाकवर्गं अनुवाकं वा
 मिमीते कीदृशेन वाकेनेतिसविशेष्यते द्विपदा चतुष्पदा पादद्वयबद्धविराडादि छन्दो निबद्धमन्त्ररूपेण
 चतुष्पदा पादचतुष्टयोपेतेन अनुष्टुपादिमन्त्ररूपेणेति इयतीभिर्द्विपदाभिर्वर्गः इयतीभिश्चतुष्पदाभि-
 रूपेणोवर्गः इयद्विपदरूपैर्वाकैः इयच्चतुष्पदरूपैर्वाकैश्च परिमितो नुवाक इति । सूक्तपक्षे एतावद्भिः
 सूक्तैरयमनुवाक इति किञ्चाक्षरेण अक्षरेणैव सप्तवाणीः षागधिष्ठितानि सप्तच्छन्दांसि मिमीते नि-
 र्माणं कुर्वन्ति अष्टाक्षरा गायत्री एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् द्वादशाक्षरा जगतीति अक्षरैः पादाः परिमी-
 यन्ते परिमितैः पादैश्छन्दांसि ततः पादानां छन्दसां अक्षरं मूलमिति तथा ऋग्वर्गसूक्तानुवाका-
 दीनां चाक्षरं मूलमित्यक्षरप्रशंसा ॥ २४ ॥

अथ श्रद्धां विशी-

जगता सिन्धुं दिव्यं स्तभायद्रथन्तरे सूर्यं पर्यपश्यत् ।

गायत्रस्य स मिधं स्तिस्त्र आहुस्ततो मन्त्रापरिरिचेम हित्वा ॥ २५ ॥ १८

जगता । सिन्धुम् । दिवि । अस्तभायत् । रथमइतरे । सूर्यम् ।

परि । अपश्यत् । गायत्रस्य । समइधं । तिस्रः । आहुः ।

ततः । मन्त्रा । प्र । रिरिचे । मन्त्रित्वा ॥ २५ ॥ १८ ॥

जगतीछन्दस्कायामृच्युत्पन्नं साम जगत् तेन ब्रह्माष्टकाले सिन्धुस्यन्दनशीलं उदकस्य
 स्यंदकं वादित्यं दिवि द्युलोके अस्तभायत् स्तंभितवान् जागतो वा एष्य एषत्पतीति श्रुतेः । र-
 थन्तरे एतन्नामके सान्नि स्तंभितं सूर्यं पर्यपश्यत् परिरुष्टवान्मजापतिः तदा धारभूताया मृचि
 स्वर्देशमिति सूर्यप्रतिपादकशब्ददर्शनात् असौ वावस्वर्दगिति हि श्रुतिः । अतएव तत्र सूर्यदर्श-
 नं विधीयते रथन्तरे प्रस्तूयमाने संमीलयेत् स्वर्देशं प्रति वीक्षेतेति साम ब्राह्मणेन गायत्रस्य गा-
 यत्र्यामुत्पन्नस्य सान्नः समिधः समिन्धनास्ति स्रोविभक्तीराहुः पादत्रयमाहुरित्यर्थः अथवा ति-
 स्नक्च आहुः ततो हेतोः मह्ना बलेन महित्वा महत्त्वेन परिरिचे परिरच्यते अन्यानि सामानि पृथक्पृथ-
 क्निर्मितवान् यद्वा गायत्रशब्दः छन्दोवाची तस्य तिस्रो मूर्तीराहुः क्रमेणाष्टाक्षरैकादशाक्षरद्वादशाक्ष-
 रैर्गायत्री त्रिद्विजगत्याम्बिकाः यस्मादेवं तत् तस्माद्गायत्री छन्दसां कर्निष्ठा सती मह्ना बलेन महत्त्वेन
 परिरिचे सर्वाणि छन्दांस्तपतिक्रामति येनैव बलेन सोममाहृतवती तादृशेनैव भवति ॥ २५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेऽष्टादशो वर्गः ॥ १८ ॥

मवर्ग्ये धर्मदुष्पाह्वानकाले उपह्वय इत्यादिके द्वे ऋचौ उपह्वये सुदुष्पाधेनुमेतामिति द्वे द्वे इति
 सञ्चितत्वात् ।

सैपापाङ्गिणी-

उपह्वये सुदुष्पाधेनुमेतां सुहस्तो गोधुगुतदोहदेनाम् ।

श्रेष्ठं सवसंवितासाविपन्नो भीद्घर्मस्तदुपुप्रवोचम् ॥ २६ ॥

उप । ह्वये । सुहदुष्पा । धेनुम् । एताम् । सुहस्तः । गोधुक् ।

उत । दोहत् । एनाम् । श्रेष्ठम् । सवम् । सविता । साविपत् ।

नः । अग्निर्द्विद्वः । घर्मः । तत् । ऊम् इति । सु । प्र । वोचम् ॥ २६ ॥

अहं होता उपह्वये उपेत्याह्वयामि किं एतां धेनुं आगच्छन्ती क्षीरेण पीणयित्रीणां प्रवर्ग्या-
 र्था पुनः कीदृशीं सुदुष्पां सुदुग्धीं उत अपिच एनां उक्तदृक्षाणां गां सुहस्तः गोभनहरतः दो-
 हनकुशलः गोधुक् गोदोग्धा अभ्यर्तुः दोहवद्गोमि यस्मादेवं तस्मादुपह्वय इत्यर्थः तदर्थं सविता सर्व-
 स्यानुसाता परमेश्वरो नोऽस्मदीयं श्रेष्ठं प्रशंस्य सर्वं सोमपायां क्षीरं वा साविपत् अनुजानातु यथ-

मेवं तच्छब्दश्रुतेर्यच्छब्दाध्याहारः यद्यस्मात् घर्मः प्रवर्ग्यः यद्धर्मइत्यतः यत्तद्धर्मस्य घर्मत्व-
मितितैत्तिरीयकम् । तत्तादृशोभीदः अभिदीप्तः तद् उशब्दएवकारार्थः तस्मादेवकारणात्
सुप्रवोचं सुप्रवृत्तीमिजपह्वयइति । यद्वा एतांपुरतोदृश्यमानांधेनुंवृष्ट्यापीणयिर्वीमेघलक्षणाधेनुं
उपह्वये आह्वयामि वर्षदोहाय किंचैनांधेनुं सुहस्तः शोभनदोहनकुशलहस्तोपेतोगोधुक् गोदो-
ग्धा आदित्योवावायुर्दोहव दोग्धि तदधीनत्वाद्वर्षणस्य किंच तदर्थं सवितामेरकः परमेश्वरो-
त्सदर्थं अस्मदुपभोगादृष्टमपेक्ष्यसाविष्य अनुजानातु प्रतिबन्धंमाकरोत्वित्यर्थः किमितीदमुच्य-
तइत्युच्यते—वर्मः ग्रीष्मःअवर्षणजनितः सस्यशोषः अभीदः प्रवृद्धःतदुपुप्रवोचं तस्मादेवकार-
णादक्षयिमीं व्रवीतेर्लुङिबच्यादेशो अस्यतिवकीत्यादिनात्प्रेरङ् छान्दसोडभावः ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी-

हिङ्कृण्वतीवसुपत्नीवसूनांवत्समिच्छन्तीमनसाभ्यागात् ।

दुहामश्विभ्यांपयोअभ्येयंसावर्धतामहतेसौभगाय ॥ २७ ॥

हिङ्कृण्वती । वसुपत्नी । वसूनाम् । वत्सम् । इच्छन्ती । मनसा ।

अग्नि । आ । अगात् । दुहाम् । अश्विभ्याम् । पयः । अभ्या ।

इयम् । सा । वर्धताम् । महते । सौभगाय ॥ २७ ॥

यथाहूतागौः हिङ्कृण्वती वत्संप्रतिहिङ्कारं कुर्वती वसूनांवसुपत्नीक्षीरदध्याग्यादिवहु-
धनानांसर्वदापालयित्री वृत्त्यवृत्तिभ्यांवसुनःपालयित्रीत्वं तस्यैवाधिक्यंचप्रतिपाद्यते पुनःकी-
दृशी मनसावत्समिच्छन्ती ईदृशीसाअभ्यागात् अभ्यागमत् इयंआगता अभ्यागोनामैत-
द अहननीयागौः अश्विभ्यांताभ्यामर्थायपयःक्षीरंदुहांदुग्धां सातादृशीमहतेसौभगाय प्रवृ-
द्धायसौभाग्याय वर्धतां प्रवृद्धाभवतु यद्वास्मैसौभगायक्षीरंवर्धयतां अत्रापिवृष्टिपरत्वेनयथा-
योग्येयोग्यं हिङ्कृण्वतीवर्षणायशब्दयन्ती वसूनां गोतस्यादिधनानां चहूनांवसुपत्नी तेषामे-
वपालयित्री वत्संलोकं वत्सवतोपणीयंमनसाइच्छन्तीपीणयितुंअभ्यागात् अभिगच्छती मेघ-
रूपासाचाध्या अहन्तव्यापस्तुन्येत्यर्थः पयउदकंअश्विभ्यां व्यासाभ्यां स्थावरजंगमा-
भ्यामर्थाय यद्वा अश्विनौवाय्वादित्यौताभ्यांसकाशावदुहांदुग्धां तौहि वृष्टेर्मौचयितारौ शिष्ट-
मविशिष्टम् ॥ २७ ॥

प्रवर्ये अभिष्टवेदोहनसमयेवत्सेमातुः सकाशादपनीयमाने गौरमीमेदित्येषा सूत्रितं च—गौ-
रमीमेदनुवत्संमिपन्तं नमसेदुपसोदतेति ।

सैषाष्टाविंशी—

गौरमीमेदनुवत्संमिपन्तं मूर्धानं हिङ्कृणोन्मातवाउं ।

सृक्काणं घर्ममभिवावशानामिमांतिमायुं पर्यतेपयोभिः ॥ २८ ॥

गौः । अमीमेत् । अनु । वत्सम् । मिपन्तम् । मूर्धानम् । हिङ् ।

अकृणोत् । मातवै । ऊम् इति । सृक्काणम् । घर्मम् । अभि ।

वावशाना । मिमांति । मायुम् । पर्यते । पर्यः ऽभिः ॥ २८ ॥

गौर्धेनुः मिपन्तं निमीलिताक्षं वत्समनुप्राप्य अमीमेव शब्दं करोति मीमयतिः शब्दकर्मा य-
द्वा उक्तं वत्समनु आत्मानं प्रक्षिपति किञ्च तस्य वत्सस्य मूर्धानं मातवैमातुं निर्मातुं लेहनेन शोधयितुं
उशब्दोपधारणे हिङ्कृणोत् हिंकारमकरोत् करोति किञ्च सृक्काणं वत्सस्य शब्दवदनमान्तं फेन-
स्पृक्षं घर्मक्षीरस्पृक्षणशीलं वत्सं अभि अभिलक्ष्य वावशाना भृशं कामयमाना मायुं शब्दं मिमा-
ति निर्मातिकरोति तादृशी सती पयोभिः प्रभूतैः क्षीरैः पयते प्यायते आप्यायनं करोति वत्सम् । अ-
त्रापि मेघपरतया योजनीयं एवमाहूता मेघरूपा गौर्धेनुः मिपन्तं वृष्टिरूपक्षीराभावेन निमीलि-
ताक्षलोकार्त्वं पुत्रं अनु अनुसृत्यामीमेव गर्जनशब्दं वर्पणचिह्नरूपं करोति मूर्धस्थानीयां भूमिं मात-
वाउ निर्मातुमेव सस्यादियुक्तां कर्तुं हिङ्कृणोत् हिंकाररूपं शब्दमकरोत् प्रतिपादनभेदादनु-
रुदकैः पयते प्यायते आप्यायनं करोति ॥ २८ ॥

अथैकोनविंशी—

अयंसशिङ्हे येन गौरमीवृतामिमांतिमायुं ध्वमनावधिं श्रिता ।

सा चित्तिभिर्निहिचकार मर्त्यं विद्युद्भवन्ती प्रतिवृत्रिमौहत् ॥ २९ ॥

अयम् । सः । शिङ्हे । येन । गौः । अभिऽवृता । मिमांति । मायुम् ।

ध्वसनौ । अधि । श्रिता । सा । चित्तिऽभिः । नि । हि । चकार ।

मर्त्यम् । विद्युत् । भवन्ती । प्रति । वृत्रिम् । औहत् ॥ २९ ॥

सोयंवत्सः शिंके अव्यक्तध्वनिकरोति येनवत्सेनगौर्मावाअभीवृता आगत्याभितोवेष्टि-
 ताभवति किञ्च सागौर्मायुंशब्दं मिमाति निर्मिमाति कुत्रस्थिता ध्वसनावधिभ्रिता ध्वसन-
 स्थाने गवांनिवासाश्रयेधिष्ठिता सातादृशी चित्तिभिः ज्ञानैस्तत्पूर्वकैः कर्मभिर्वा मर्त्यनिचकार
 हि नीचैः करोति ज्ञानविशिष्टामनुष्याः यथा बालकस्यादनस्तनपानादिस्नेहं कुर्वन्ति ततोऽप्यति-
 शयमियं करोतीत्यर्थः किञ्च विद्युद्भवन्ती बहुक्षीरतया विद्योतमाना वर्विस्वकीयं रूपं वविरिति
 रूपनाम प्रत्यौहत् प्रकाशयति यद्वा वत्सस्नेहातिशयस्वरूपं विद्युद्भवन्ती विद्युदिवशीघ्रदर्शना-
 औहत् अयमेकोर्थः । अर्थान्तरं च शाकपूणिर्नाम निरुक्ताचार्यः सकलमन्त्रदेवताजानामीत्य-
 भिमानितवान् दुर्ज्ञेयस्य तत्त्वस्य स्वरूपमसौ जानाति किलैवं व्यामोहयामीति मनसि कृत्वा सन्दिग्धो-
 भयलिङ्गादेवतामादुरासीदथ तस्य पुरतः सच तानंशुबुधे बुभुत्सया च तांस्वरूपं पदशयेति
 मप्रच्छ साचार्यं स शिंके इत्येषामदेवता तत्र प्रतीयमानं तत्स्वरूपमित्युपदिदेश कथमत्रोभयलिङ्गत-
 वस्तुतः उभयलिङ्गत्वे कथं देवैक्यमिति उच्यते—अत्रोभयलिङ्गत्वमुभयथा संभवति स्त्रीपुंलिङ्गद्वयेन
 मध्यमोत्तमलिङ्गद्वयेन च तत्कथं अयंसंयनेति पुंलिङ्गवाचिना शब्दत्रयेण मेघः प्रतीयते अधिभ्रिता-
 सेत्यादिना स्त्रीलिङ्गवाचकेन माध्यमिकावाक् अत उभयलिङ्गत्वं तथा विद्युद्भवन्तीत्यन्तं मध्यमलि-
 ङ्गं तत्र मेघस्तनितयोर्माध्यमिकयोः प्रतीतेः तथा सति वविरौहत् इत्यत्र वर्षणपृथिवीं प्रच्छाद्य
 तत्पारसं प्रत्यादत्त इत्ययमर्थो विवक्षितः सचादित्यव्यापार इत्युत्तमलिङ्गत्वं तर्हि वस्तुत उभयलिङ्ग-
 त्वप्रतीतेः उभे अपि देवते यलिङ्गं सा देवतेति न्यायात् अतः कथमेकदेवतासिद्धिरिति अयंसंये-
 नेत्येतेषां व्यत्ययाश्रयेण सर्वदेवतानामधिष्ठानात्मिकायाः एकत्वश्रवणेन वा सर्वफलदात्रात्म-
 न एकत्वाश्रयेण वा देवैक्योपपत्तेः अनेन मध्यमोत्तमभेदेनोभयलिङ्गत्वपक्षे पि देवैक्यमुक्तं
 भवति अत एकैव वा महानात्मा देवतेत्युक्त्वा द्वस्तुतो देवतैक्यं अधिष्ठात्रधिष्ठानभेदेन भेदश्च न वि-
 रूढ्यते अयंसंशिंके इयं सामाध्यमिकाया वाचोधिष्ठात्री देवता शिंके अव्यक्तध्वनिकरोति ये-
 न गौरभीवृता गौरिति वाङ्मय माध्यमिकावाक् यथा अभीवृता अभितो व्याप्ता अधिष्ठितेत्यर्थः सेयं
 शिंके । अथवा अयंसंशिंके इति नैव माध्यमिकावाक् निर्दिश्यते अपितु मेघः तस्यां वाचिं शिंजानायां
 स एव शिंके इत्युपचर्यते मंचाः क्रोशन्तीति वद अयंसंमेघः शब्दं करोति येन माध्यमिकावाग्निव्या-
 सा शब्दनेप्रकार एवोच्यते—मिमाति मायुंस्तनितलक्षणं शब्दं करोति अथवेयं लुप्तोपमा मिनोति स्व-
 तेजः सर्वत्र प्रक्षिपतीति मायुरादित्यः तमिवातिदीप्तं करोतीत्यर्थः अथवा सामर्थ्यादात्मानमादित्य-
 सदृशं निर्मिमाति कुत्रस्थिता ध्वसनावधिभ्रिता ध्वसने मेघेधिभ्रिता सा ईदृशी चित्तिभिः कर्मना-
 मैतत्र स्वकर्मभिर्दृष्टिरूपैर्मर्त्यमरणधर्माणं स्थावरजंगमरूपं लुप्तं जगत् निहिचकार नीचैः करोति

मनुष्यान्मण्डानकरोति ओषध्यादिकंपलेनावनतं करोति अथवा चित्तिभिर्घोतमलक्षणैः कर्मभिः विद्युतिविद्योदमानायां भीत्यासर्वेशिरांसिनतानि कुर्वन्ति कथं भूतानि नीचैः करोतीति उच्यते—विद्युद्भवन्ती विद्युद्वृषतामापद्यमाना प्रविब्रविषौहव ब्रविरिति रूपनाम ऊहति रवसामध्यादुपसंहारवाची प्रत्युपसंहरति उदकलक्षणं रूपं पुनरादत्ते रश्मिद्वारा वृष्टमुदकं पुनर्धर्मकाटे आदत्ते एकस्यैव ज्योतिषस्ते धाकरणाद्विद्युतः सूर्यरश्मिभाववत्पद्यते तस्मै अरुणवधे धाभ्रुवेकमिति वक्ष्यमाणत्वाच्च स्तनितस्य विपुद्गावो मेघविपुस्तनितानामभेदाभिप्रायेण ॥ २९ ॥

अथविंशी—

अनच्छयेतुरगांतु जीवमेजं ध्रुवं मध्यं आपस्त्यानाम् ।

जीवो मृतस्य चरति स्वधाभिर्मर्त्यो मर्त्येनासद्योनिः ॥ ३० ॥ १९ ॥

अनत् । शये । तुरङ्गांतु । जीवम् । एजत् । ध्रुवम् । मध्ये । आ ।

पस्त्यानाम् । जीवः । मृतस्य । चरति । स्वधाभिः । अमर्त्यः ।

मर्त्येन । सदयोनिः ॥ ३० ॥ १९ ॥

अनेन देहस्यासारता जीवस्य नित्यत्वं च प्रतिपाद्यते इदं शरीरं जीवावस्थायां अनत् प्राणं कुर्वद् जीवं जीवनवत् तुरगापुस्वन्यापाराय तूष्णीं गमनं सत् एजत् कं पमानं सत् शये शेत्येत्येव तेषां प्राणापगमज्ञानान्तरं उकविलक्षणं सत् ध्रुवमविचलितं सत् पस्त्यानां गृहाणां मध्ये अथैतेष्वप्येव च स्थाणुवत्तिष्ठति आकारः पूरणो वा जीवस्यैव लक्षण्यमाह—मृतस्य शरीरस्य संबन्धी जीवः मर्त्येन मरणधर्मकेन शरीरेण तद्योनिः पूर्वसमानोत्पत्तिस्थानः यद्यपि जीवस्य न जन्मास्ति तथापि वपुश्च तत्संज्ञावात् तत्संबन्धेनोपचर्यते वदेवाह—अमर्त्यः अमरणस्वभावः जीवापेतं वावकिञ्चेदं विमते इति श्रुतेः । उकस्वभावो जीवः स्वधाभिश्चरति पुत्रैः स्वधाकारपुर्वकदत्तेरभ्येधरति वर्तत इत्यर्थः ॥ ३० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीयेऽकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

प्रत्येयं प्रिष्टवे अपरयं गोपामित्येकाविनियुक्ता सूत्रित्वं—अपरयं गोपामनिपद्यमानं स-
केद्रप्सत्येति ।

सैषास्तुकेएकविंशी-

अपश्यंगो॒पामनि॑पद्यमान॒माच॑परा॒चप॑थिभि॒श्चर॑न्तम् ।
सस॒ध्रीचीः॒सवि॑षू॒चीर्व॑सान॒आव॑रीवर्ति॒भुव॑नेष्वन्तः ॥ ३१ ॥

अपश्यम् । गो॒पाम् । अनि॑पद्यमानम् । आ॒ । च॒ । परा॒ । च॒ ।
प॒थिभिः । चर॑न्तम् । सः । स॒ध्रीचीः । सः । वि॑षू॒चीः । व॑सानः ।
आ । व॒रीव॑र्ति । भुव॑नेषु । अ॒न्तारि॑ति ॥ ३१ ॥

अहंगोपां सर्वस्वलोकस्य वृष्टिप्रकाशादिनागोपायितारं अनिपद्यमानं कदाचिदप्यवि-
षण्णं तथापथिभिः विचित्रैः मार्गैरन्तरिक्षरूपैराचरन्तं च पराचरन्तं च उदयप्रभृत्यामध्याह्ना-
गच्छन्तं मध्याह्नप्रभृत्यासायंपराह्णस्वंगच्छन्तं एवं महानुभावमादित्यं अपश्यं याथात्म्येन पश्ये-
यं किञ्च स आदित्यः स धीचीः सहाश्र्वतीः विषूचीः विष्वगश्र्वतीः रात्रावपि चन्द्रभौमादित्यानां
प्रकाशयित्रीः त्रिवोवसानः आच्छादयन् भुवनेषु भुवनैकदेशेषु लंकादिप्रदेशेषु अन्तर्मध्ये आ-
वरीवर्ति उदयास्तमयंकुर्वन् पुनः पुनरावर्तते तमपश्यमित्यर्थः एषैव गोपा एष हीदं सर्वगोपापती-
त्यायस्मद्भाक्षणम् । अपश्यंगोपमित्याह असौ वा आदित्यो गोपाः स हीमाः प्रजागोपापतीत्या-
दितैस्तिरीयंकं वा द्रष्टव्यम् ॥ ३१ ॥

अथद्वाविंशी-

यई॒च॒कार॑नसोअ॒स्यवे॑द॒यई॒द॒दर्श॑हि॒रु॒गि॒न्नु॒तस्मा॑त् ।
समा॒नु॒र्यो॒नाप॑रि॒वीतो॑अ॒न्तर्व॑हु॒प्रजा॑निर्क॒न्तिमा॑वि॒वेश ॥ ३२ ॥

यः । ई॒म् । च॒कार॑ । न । सः । अ॒स्य । वे॒द॒ । यः । ई॒म् । द॒दर्श॑ । हि॒रु॒क् ।
इ॒त् । नु । तस्मा॑त् । सः । मा॒तुः । यो॒ना । प॑रि॒वीतो॑ । अ॒न्तः ।
व॒हु॒प्रजाः । निः॑क॒न्तिम् । आ । वि॒वेश ॥ ३२ ॥

अत्रगर्भवासक्रेषापूर्वकजननमतिपादनेनवत्परिहारायात्माज्ञातव्यइत्यर्थात्प्रतिपाद्यते यः पुमान् पुत्रार्थादेनंगर्भचकारकरोति विक्षिपतिवा तत्कारणभूतस्यरेतसोर्विक्षेपद्वारेण नसपुमानस्यवत्त्वंवेद कर्मणिपृथीवा एनंगर्भेनजानाति कथंभूतः कथंवाकेनप्रयोजनेनेति सर्वात्मनानजानातीत्यर्थः यश्चमातुरुदरस्थंददर्थ उदरवृद्धचन्मथानुत्पत्त्यानुभावेनवादर्शयति सतस्माद्बृष्टःसकाशात् सहिरुगिन्नुहि रुगित्यन्तर्हितनाम इच्छब्दएवकारार्थः नुनिश्चये अत्यन्तमन्तर्हितएवखलु यद्वा यःसंसारवस्थायांईदं कृषिवाणिज्यवेदाध्ययनादिकंचकार सोस्यएतजवेद लोकान्तरे जन्मान्तरेवा तथा यईएनंददर्थ गिरिनदीसमुद्रबन्धादिकंददर्थजीवसमये तस्माद्दृष्टाद्विरुगिन्नुपृथगेवअत्रानुभूतंसर्वेनजन्मान्तरे लोकान्तरेवानुभवतीत्यर्थः सतादृशोमातुर्जनन्याः योना योनौ अन्तःपरिवीतः उत्पजरायुभ्यांपरितोवेष्टितःसन् बहुप्रजाः बहुजन्मभाक् अथवा उत्पन्नःसन् स्वयमप्यपत्योत्पादनेनबहुप्रजाः निर्कृतिमाविवेश एवंगर्भदुःखमनुभवन् निर्कृत्यभिधानंप्रदुःखमनुभवति यावत्स्वरूपभूतात्मज्ञानं अवस्तत्परिहारायात्माज्ञातव्यइत्युक्तंभवति एवमात्मविदामभिप्रेतोऽर्थः । नैरुक्तानां तुमते—यईचकारमध्यस्थानोवायुर्मघोवाएतद्बृष्टचुदंककरोति सोस्यतत्त्वमितिशेषः । अथवाएतत्कर्मनजानातितयोरचेतनत्वादितिभावः यस्तुईएतद्दर्श पश्यति तस्मादपिहिरुक् अन्तर्हितःप्राणिकर्मवशेनकालेवर्षितापरमेश्वरआदित्यात्मनिगूढइत्यर्थः यईहिरुक् अन्तर्हितंईमेतद्दर्शपश्यति सबृष्टिलक्षणः पुत्रोमातुर्भिमातुरन्तरिक्षस्ययोनौ योनिवदुत्पत्त्याधारभूतेन्तरिक्षेऽभयोरप्यन्तरिक्षनामत्वात् सामान्यविशेषभावोद्बुध्यः अन्तरिक्षदेशेयोन्यामन्तर्मध्येबहुप्रजाः बहुप्रजातान्नः बहुमाण्युपकारी अथवाजनिरक्षान्तर्भावितप्यर्थः बहूनांधाराणांसस्यनिष्पादनद्वारेणप्राणिनांपजनयितासन् निर्कृतिं निरमणसाधनांभूमिमाविवेशमविशतिमामोतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥

अथवयस्त्रिंशी—

द्यौर्मपिताजनिनानाभिरत्रबन्धुर्ममातापृथिवीमह्नीयम् ।

उत्तानयोश्चम्बोऽयौनिरन्तरत्रापितादुहितुर्गर्भमाधात् ॥ ३३ ॥

द्यौः । मे । पिता । जनिता । नाभिः । अत्र । बन्धुः । मे । माता ।

पृथिवी । मह्नी । द्यम् । उत्तानयोः । चम्बोः । योनिः । अन्तः ।

अत्र । पिता । दुहितुः । गर्भम् । आ । अधात् ॥ ३३ ॥

दीर्घतमात्रवीति मेममद्यौर्धुलोकः पितापालकः नकेवलंपालकत्वमात्रं अपितुजनिताजनयिता उत्पादयिता तत्रोपपत्तिमाह—नाभिरत्रनाभिभूतोभौमोरसोऽत्रतिष्ठतीतिशेषः ततश्चाज्जायते अन्नाद्रेतः रेतसोमनुष्यइत्येवंपारंपर्येणजननसंबन्धिनोहेवोरसस्यात्रसद्भावात् अनेनैवाभिप्रायेणजनितेत्युच्यते अतएवबन्धुः बन्धिका तथेयं मही महतीपृथिवीमेमाता मातृस्थानीमास्वोद्भूतौ-
षध्यादिनिर्मात्रीत्यर्थः किञ्च उत्तानयोः ऊर्ध्वतानयोः चम्बोः सर्वस्यअन्योभोगसाधनयोर्द्या-
वापृथिव्योरन्तर्मध्ये योनिः सर्वभूतनिर्माणाश्रयमन्तरिक्षंवर्ततइतिशेषः अत्रास्मिन्नन्तरिक्षेपिता
घुलोकःअधिष्ठात्रधिष्ठानयोरभेदेनादित्योद्यौरुच्यते सस्वरश्मिभिः अथवाइन्द्रः पर्जन्योवाद्बु-
हितुः दूरेनिहितायाः भूम्याः गर्भसर्वोत्पादनसमर्थवृष्ट्युदकलक्षणंआधात् सर्वतःकरोति॥ ३३ ।

आश्वमेधिकेमध्यमेहनिब्रलोपेहोत्रादयःपृच्छामित्वेत्यनयायजमानंपृच्छेयुः तथाबस्तु-
त्रितम्—एकैकशोयजमानंपृच्छन्ति पृच्छामित्वापरमन्तंपृथिव्याइति ।

सैषाचतुस्तिशी—

पृच्छामित्वापरमन्तंपृथिव्याःपृच्छामियत्रभुवनस्यनाभिः ।
पृच्छामित्वावृष्णोअश्वस्परेतःपृच्छामिवाचःपरमंज्योम ॥ ३४ ॥

पृच्छामि । त्वा । परम् । अन्तम् । पृथिव्याः । पृच्छामि । यत्र ।
भुवनस्य । नाभिः । पृच्छामि । त्वा । वृष्णः । अश्वस्य । रेतः ।
पृच्छामि । वाचः । परमम् । वि६ओम ॥ ३४ ॥

हेयजमान त्वात्वांपृच्छामिप्रश्नेकरोमि किं पृथिव्याःपरमन्तेउत्तृष्टोकाष्टोपत्रसर्वोपृथिवी
समाप्यतेतवपृच्छामि तथात्वांअन्यत्पृच्छामि किंतदितिउच्यते—यत्रभुवनस्यभूतजातस्य नाभिः
संनाहोबन्धनंपत्रसर्वसन्नद्धंभवति तमित्यर्थः किञ्च त्वात्वांवृष्णोवर्षकस्याश्वस्यव्यातस्यआदि-
त्यस्य असौवाआदित्योवृषाश्वइतितैत्तिरीयकम् । तस्परेतः रेतोवात्कारणं तत्किमितिपृच्छामि
तथा वाचः सर्वस्यवाग्जातस्य परमंनिरतिशयंज्योमस्थानंसर्वस्यवचसःकारणं एतत्प्रश्नचतुष्ट-
यंपृच्छामि॥ ३४ ॥

अथैवंपृष्ठोपजमानइयंवेदिरित्यनयाप्रतिब्रूयात् इयंवेदिःपरोअन्तःपृथिव्याइतिप्रत्या-
हेतिसञ्चितत्वात् ।

सैपापंचविंशी-

इयंवेदिःपरोअन्तःपृथिव्याअयंयज्ञोभुवनस्यनाभिः ।

अयंसोमोवृष्णोअश्वस्यरेतोब्रह्मायंवाचःपरमंव्योम ॥ ३५ ॥ २० ॥

इयम् । वेदिः । परः । अन्तः । पृथिव्याः । अयम् । यज्ञः ।

भुवनस्य । नाभिः । अयम् । सोमः । वृष्णः । अश्वस्य । रेतः ।

ब्रह्मा । अयम् । वाचः । परम् । विश्वोम ॥ ३५ ॥ २० ॥

पृथिव्याः पृथनवत्याभूम्याः परोअन्तः परमन्तंपर्यवसानमियंवेदिः नहिषेद्यतिरिकाभूमि-
रस्ति एतावतीवैपृथिवीयावतीवेदिरितिश्रुतेः । तथा अयंयज्ञोभुवनस्य भूतजातस्यनाभिः संनहर्नं
तत्रैववृष्ट्यादिसर्वफलोत्पत्तेः सर्वप्राणिनांबन्धकत्वात् अथवृष्णोवर्षकस्यादित्यस्यरेतोऽयंसोमो-
रसात्मकः अग्नौहुतः सोमरसः आदित्यंपाप्यवृष्ट्यादिफलंजनयति अयंब्रह्माप्रजापतिरेव वाचो-
मन्वादिरूपायाः परमंव्योमजगत्कण्ठरक्षकंस्थानंतत्रैवोत्पत्तेरतत्रैवपर्यवसानाच्च ॥ ३५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषट्त्रिंशी-

सप्तार्धगर्भाभुवनस्यरेतोविष्णोस्तिष्ठन्तिप्रदिशाविधर्मणि ।

तेधीतिभिर्मनसातेविपश्चितःपरिभुवःपरिमवन्तिविश्वतः ॥ ३६ ॥

सप्त । अर्धगर्भाः । भुवनस्य । रेतः । विष्णोः । तिष्ठन्ति । प्रदिशा ।

विधर्मणि । ते । धीतिभिः । मनसा । ते । विपश्चितः ।

परिभुवः । परि । भवन्ति । विश्वतः ॥ ३६ ॥

सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्यावारश्मयः अर्धगर्भाः संवत्सरस्यार्धे गर्भगर्भस्थानीयमुद-
कं धारयमाणाः यद्वा ब्रह्माण्डस्यार्धेमध्येन्तरिक्षे गर्भवद्भवमानाः भुवनस्यलोकस्यरेतः सारंवृष्टि-
प्रदत्वेनरेतोभूताः तादृशारश्मयोविष्णोर्व्यापकस्यादित्यस्य विधर्मणिजगद्धारणव्यापारे प्रदिशा
प्रदेशेन तिष्ठन्तिवर्तन्ते किञ्च तेधोतिभिः प्रज्ञाभिः मनसाजगदुपकारःकर्तव्यइतिबुद्ध्याच वि-
श्वतः सर्वतः द्वितीयाथेतसिः विश्वं परिभवन्ति परितोभावयन्ति कृत्स्नजगद्ग्रामुवन्तीत्यर्थः य-
स्मादेवंतस्मात् तेतएवविपश्चितोबुद्धियुक्ताः परिभुवः सर्वत्रव्याप्ताश्च यद्वा समार्धगर्भाः सप्त महद-
हंकारौपश्चतन्मात्राणीतिमिलित्वा सप्तसंख्यानितत्त्वानि अर्धगर्भाः अविकृतिरूपाः विकाराश्च-
यायाः मूलप्रकृतेःप्रकृतिविकृतेरुदासीनस्यात्मनश्चोत्पन्नत्वाद्धांशेनप्रपञ्चाकारेणपरिणामाद्धर्ग-
र्भाः पुरुषांशस्याविक्रियत्वादित्यभिप्रायः अतएवतेषांप्रकृतिविकृतित्वं यस्मादेवंतस्मान्भुवनस्य
रेतः कारणंकारणभूतानि तान्येव विष्णोर्व्याप्तस्यपुरुषस्यविधर्मणिप्रदिशाप्रदेशेनतिष्ठन्ति इत-
रत्समानम् ॥ ३६ ॥

अथसप्तविंशी-

नविजानामियदिवेदमस्मिन्निण्यःसंनद्धोमनसाचरामि ।
यदामागन्प्रथमजाऋतस्यादिद्वाचोअंश्रुवेभागमस्याः ॥ ३७ ॥
न । वि । जानामि । यत्इदं । इदम् । अस्मि । निण्यः । समंनद्धः ।
मनसा । चरामि । यदा । मा । आगन् । प्रथमजाः । ऋतस्य ।
आत् । इत् । वाचः । अश्रुवे । भागम् । अस्याः ॥ ३७ ॥

अहंयदिवेदं यदपीदंविश्वं अस्मि कृत्स्नःप्रपञ्चोप्यहमेवास्मि नामरूपांशमपरमार्थत्य-
क्त्वासर्वत्रानुगतोस्मि योयंसञ्चिदानन्दाकारोऽस्ति सोहमस्मीतिनविजानामि विविच्यनाज्ञा-
सिपं परंशास्त्रजनितमिदमहमस्मीतिविज्ञानंनजातं अविवेकीअहमित्यर्थः कार्यकारणयोरभे-
दात् कृत्स्नप्रपञ्चस्यापिब्रह्मानन्यत्वेन ब्रह्मेकत्वावगमे प्रपञ्चाजातमपि स्वस्वरूपमेवभवति इदं
सर्वं यदयमात्मा ब्रह्मेवेदंसर्वं आत्मैवेदंसर्वं सईक्षतबहुस्यांपजायेयेत्यादिश्रुतिभ्यः एकविज्ञा-
नेन सर्वविज्ञानप्रतिज्ञानात् तदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइत्याद्युपपत्तिश्च प्रपञ्चब्रह्मानन्य-
त्वंसिद्धं यदा इवशब्दउपमाथः यदिव यत्परोक्षज्ञानं सर्वैकान्तरूपमानुभविकमस्ति तदि-

वतद्वेदेवाहमस्मि इदं सर्वमहमस्मीतिज्ञानमेजातं अभिवेत्तदाष्टाविकभूतमानुभविकं सार्वार्थ्यं
यदस्तितन्नविजानामि नप्राप्नोस्मि शास्त्रजनितं सार्वार्थ्यं जातं नत्वानुभविकमित्यर्थः तत्रका-
रणमाह—यतोऽहं निष्पद्यः अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितः मूढचित्तः चित्तप्रत्यक्षप्रवणभावेन परि-
च्छिन्न इत्यर्थः तत्रोपपत्तिमाह—सन्नद्धः अविद्याकामकर्मभिः सम्पन्नबद्धो वेष्टितः अतएव मन-
सायुक्तः भावनासहिष्णुना च हिर्षुत्वेन विक्षिप्तेन चेत्सायुक्तः संचरामि संसारे अथवा मनसा सन्न-
द्धः चरामि इन्द्रियपरवश एव सन्न संसारे दुःखमनुभवामि न सार्वार्थ्यं जानामीति परिदेवते यास्को-
पीमं परिदेवनार्थत्वेनोदाजहार—अथापि परिदेवना कस्माच्चिद्धावात् न विजानामि यदि वेदमस्मी-
ति बहिर्मुखचेतसः स्वरूपा परिज्ञानजनितं दुःखमन्यत्र श्रूयते पराक् विश्वानिव्यवृणत् स्वयंभूस्त-
स्मात्पराक्पश्यति नान्तरात्मनिति । तर्हि कदैतद्भवतीत्याह—यदामा आगन् आगमिष्यति तदार्कित-
दिति उच्यते ऋतस्य परमार्थस्य परस्य ब्रह्मणः प्रथमजाः प्रथमोत्पन्नः चित्तप्रत्यक्षप्रवणजनितो-
नुभावः स यदामा मां प्राप्नोति आदित् अनन्तरमेव अव्यवधानेन अस्यावाचः ऐकान्यमतिपा-
दिकाया उपनिषद्वाचः यदि वेदमस्मीत्युक्ताया वा भागं भजनीयं शब्दब्रह्मणा व्याप्त्यं परं ब्रह्म पदं
अश्रुवे प्राप्नोमि चित्तस्य बहिर्मुखां परित्यज्यान्तर्मुखवैबुधः संपादा सायदा स्यात् तदानीमेव स्व-
रूपं द्रष्टुं सुशक्नोति पश्चाद्विलंबाभावात् यथागिरिशिखरात्पतत् पापाणोऽविलम्बेन पतति त-
द्वच्चित्तमप्यद्भुतत्वस्य दुःशकत्वमिति तत्रैव श्रूयते कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमेच्छदावृतचक्षुरश्रुत-
त्वमिच्छन्निति ॥ ३७ ॥

अथाष्टत्रिंशी—

अपाङ् प्राङ् इति स्वधयां गृहीतो मर्त्यो मर्त्येनास्योनिः ।

ता शश्वन्ता विषूचीना विष्यन्ता न्यन्यं चिक्पुर्न निचिक्पुर्न्यम् ॥ ३८ ॥

अपाङ् । प्राङ् । एति । स्वधयां । गृहीतः । अमर्त्यः । मर्त्येन ।

सश्योनिः । ता । शश्वन्ता । विषूचीना । विष्यन्ता । नि । अन्यम् ।

चिक्पुः । न । नि । चिक्पुः । अन्यम् ॥ ३८ ॥

अमर्त्यः अमरणधर्मायमात्मा मर्त्येनमरणधर्मणाभूतात्मनादेहेनसयोनिः समानस्थानत्र-
यपरिच्छेदकोदेहोऽस्ति तत्रसर्वत्रसोयमपितिष्ठन्नित्यर्थः यद्वा ससमानोत्पत्तिः सहवासेनस्वस्मि-
न्नुत्पत्तिरुपचर्यते एवंभूतःसन् स्वधयाअचोपलक्षिततत्तद्भोगेनगृहीतः यद्वा स्वधाशब्देनात्मनमयं
शरीरंलक्ष्यते तेनगृहीतःसन्नपाडेति अशुक्लकर्मकृत्वाधोगच्छति प्राडेति ऊर्ध्वस्वर्गादिलोकंप्रामोति
परमात्मैवसूक्ष्मशरीरोपाधिकःसन्नानाविधंकर्मकृत्वातद्भोगायजीवसंज्ञालब्धाशरीरत्रयेणसंव-
द्धोलोकान्तरेषुसंचरति स्थूलसूक्ष्मोभयशरीरपरिग्रहेण लोकेगुणत्रयान्वितःसन् परिभ्रमति तथा-
चश्रूयते—गुणान्वयोयःफलकर्मकर्तारुतस्यतत्सैवसचोपभोक्ता । सविश्वरूपस्त्रिगुणस्त्रिवर्त्मा-
प्राणाधिपःसंचरतिस्वकर्मभिरिति । इदानीमुभयप्राधान्येनाह ते तौभूतात्मकर्त्तात्मानौ शश्वन्ता
अविभागेनसर्वदावर्तमानौ यद्वा सूक्ष्मशरीरपक्षेसर्वदासहवासउपपद्यते स्थूलशरीरपक्षेपि सात्त्वि-
कजातेः तत्कारणानांभूतसूक्ष्माणामसद्भावात् तत्रशरीरसंबन्धउपपद्यते विपूचीनाइहलोके सर्वत्र
गमनौ वियन्ता तत्तत्फलोपभोगायसर्वत्रलोकान्तरेषुगच्छन्तौवर्तते तत्रनराः अन्यंभूतात्मानं नि-
श्चिक्वुः नितरांविशेषेणपश्यन्तिजानन्ति अन्यमपरंदेहवच्छायातिरिक्तं ननिश्चिक्वुः नजानन्ति के-
चनपामरादेहव्यतिरिक्तंनजानन्ति केचनविवेकिनः कर्तृभोक्तृत्वेपेतोदेहातिरिक्तःकश्चिदस्ती-
त्यनुमिमते नकेपिदेहव्यव्यतिरिक्तमात्मानंजानन्ति अतोदुर्लभमात्मज्ञानमित्यर्थः ॥ ३८ ॥

अथैकोनचत्वारिंशी—

ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्यस्मिन्देवाअधिविश्वेनिपेदुः ।

यस्तन्नवेदकिमृचार्करिष्यति यइत्तद्दिदुस्तइमेसमांसते ॥ ३९ ॥

ऋचः । अक्षरे । परमे । विऽओमन् । यस्मिन् । देवाः । अधि ।

विश्वे । निऽइसेदुः । यः । तत् । न । वेदः । किम् । ऋचा । कुरिष्यति ।

ये । इत् । तत् । विदुः । ते । इमे । सम् । आसते ॥ ३९ ॥

पूर्वमन्त्रेदेहात्मजीवात्मानावुक्तौ तयोरन्यस्यजीवात्मनःपारमार्थिकरूपंयदस्ति तदत्रोच्यते—ऋ-
चोअक्षरेअत्रऋक्शाब्देन ऋक्प्रधानभूताः सांगापरविद्यात्मकाश्चत्वारोवेदाउच्यन्ते ऋगादीनाम-
परविद्यात्वंमुण्डकेश्रूयते—द्वेविद्येवेदितव्येइतिप्रतिज्ञाय तत्रापरा ऋवेदोयजुर्वेदःसामवेदइत्या-
दिना तस्याःसंबन्धिन्यक्षरे अदृश्यादिगुणके क्षरणरहिते अनश्वरे नित्येसर्वत्रव्याप्तेब्रह्मणिअक्ष-

रशब्दस्य ब्रह्मवाचकत्वं एतद्वैतदक्षरस्य प्रशासने गार्ग्यया तदक्षरमविगम्यते येनाक्षरं पुरुषवे-
दस्यमित्यादि श्रुतिपुत्रसिद्धं ऋगक्षरयोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः संबन्धः सैर्वैवेदैः खलु ब्रह्मा-
धिगम्यते तंतौ पनिषदं पुरुषं पृच्छामि इत्यादि श्रुतेः । ननु पनिषद्भागानां तथास्तु इतरेषां तु कथं
ब्रह्मविषयत्वमिति उच्यते—यद्यपीतरभागानां यागादिविषयत्वं तथापि बुद्धिशुद्ध्युत्पादनद्वारा वे-
दनसाधनत्वेन ब्रह्मविषया भविष्यन्ति तमेतवेदानुवचनेन ब्राह्मणाविविदिषन्तीत्यादि श्रुतेः । तदे-
व विशेष्यते परमेष्ठकृष्टे निरतिशये व्योमन् व्योमनि व्योमसदृशे अलेपत्वनीरूपत्वव्यापित्वादि-
सादृश्येन व्योमेत्युक्तं यद्वा विशेषेण सर्वस्य रक्षके निरधिष्ठानः ब्रह्मः कस्यचिदस्ति साध्यस्तस्य स-
र्वस्याधिष्ठानत्वेनाक्षकत्वात्तादृशो तत्त्वे सर्वमध्यस्तमित्यर्थः पुनस्तदेव विशेष्यते यस्मिन् परमात्म-
नि विभ्वे सर्वदेवा अग्निपेदुः निपीदन्ति आश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मिन् यद्वा उक्तलक्षणे वस्तुनि ऋ-
गुपलक्षिताः सर्वे सांगावेदाः पर्यवसिता इत्यर्थः यः योमर्त्यः तत्तादृशं देवादीनां स्वरूपलाभास्पदं
कृत्स्नं वैदेस्तात्पर्यं प्रतिपाद्यं यद्वस्तुन वेद न जानाति समर्थः ऋचापूर्वोक्तेन ऋगादिशब्दजालेन किं क-
रिष्यति वेदनसाधनेन वेदेन वेद्यमविदित्वा किं साधयतीत्यर्थः प्रयोजनाभावात् सर्वस्यापि वेदस्य वै-
फल्यादिति भावः अथवा योऽक्षरमविदित्वा कर्मणां कर्ता भवति यागादीननु तिष्ठति तेन किंचिदपि
कर्म कर्तुं न भवतीत्यर्थः ये इत्येव तत्तत्त्वं विदुर्जानन्ति तद्भवे समासते तएव मेजातारः समासते सम्य-
कृतिष्ठन्ति अपुनरावृत्त्या स्वस्वरूपे वस्थानं समासनं यद्वा ये निदुरित्वे ज्ञानं त्येव नानु तिष्ठन्ति इच्छ-
ब्दोपधारणे तद्भवे तएव समासते गवामयनादिसहस्रसं वत्सरसत्रपर्यन्तानि सहोपयन्ति सहायं सम-
शब्दः सत्रादिकानां यागानामभावात् तेषामपि फलमेव ज्ञानेनैव प्राप्तं भवतीत्यर्थः कर्तृणां बहुत्वा-
द्बहुवचननिर्देशः अन्ये त्वन्यथावर्णयन्ति ऋचः ऋगर्चनीय आदित्यः आदित्यमण्डलं ऋगादिमयं वा
ऋग्भिः पूर्वाह्णे दिवि देवः आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ताऋच इत्यादि श्रुतेः । तस्य संमन्धि-
नि अक्षरे परमेष्ठ्योमनि ति उक्तलक्षणे ब्रह्मणि यएपोन्तरादित्ये हिरण्यमयः पुरुषो दृश्यत इत्यादि श्रुत्यु-
क्तस्वरूपे यस्मिन् सर्वदेवाद्योतमानारभ्यो निपेदुः वर्तन्ते यएतन्वेदं संकेवलया ऋचा किं करिष्यति
ये जानन्ति भावयन्ति तएव विद्वांसः समासते भूम्यां सुखेन गेगादिरहिताः भोगिनः सन्ति चिरकालं
जीवन्ति । अपरे प्रकरणान्तरेण प्रतिपादयन्ति ऋचो अक्षरे ऋगुपलक्षितमर्बवेदं मंत्रधिन्यक्षरे मण-
वरूपे ओंकारे अविनागिनः सर्वे देपुन्यामेवा मणवस्य मर्बवेदं माग्न्त्रालणे श्रूयते—नान्वेदान् इय-
तपत्तेभ्यो भित्तेभ्यस्तयो वर्णा अजायन्ताः सार उकारो मकार इति तानेकं शममभरत् तदेतदो ३ मि-
तीति । परमे निरतिशये नहि मणवादिर्विकर्तुं चिन्मध्यजानमस्ति त्रिकाट्यानीवस्य ब्रह्मणः प्रतिपा-

दकत्वात् यच्चान्यत्रिकाळातीतंतदप्योकारएव ओमितित्रसेत्यादिश्रुतेः । वेदानांप्रणवस्यस्थान-
प्रतिनिधिभावःसंबन्धः यक्रचोधीतेइत्याद्युपक्रम्य यःप्रणवमधीते ससर्वमधीते ओमितिप्रतिपद्य-
ते एतद्वैयजुस्त्रयीविद्यांप्रत्येपावागेतत्परममक्षरमित्यादिश्रुतेः । यस्मिन्विश्वेसर्वेदेवाअधिनिषेदुः
प्रणवस्यसर्वमध्यात्मकत्वात् मन्त्रेषुसर्वदेवतानानिवासात्सर्वदेवनिवासत्वं ब्रह्माधिष्ठानत्वाद्ब्रह्मणि
सर्वदेवानानिवासात् शिष्टमविशिष्टम् । अयंमन्त्रोनिरुक्तेव्याख्यातः—अपरेत्वन्यथावर्णयन्ति ऋ-
चः ऋगर्चनीयोजीवः तस्यसंबन्धिनिअक्षरेअविनाशेव्याप्तेवापरमात्मनीत्यर्थः अतएवजीवा-
पेक्षयापरमेष्ठकृष्टेनिरुपाधिकेव्योमन्विशेषेणसर्वाधिष्ठानत्वेनरक्षकेव्योमसदृशेवायस्मिन्परमात्म-
नि देवागमनवन्तोव्यवहरन्तोवाइन्द्रियसंज्ञकाविश्वेसर्वेपि अधिनिषेदुः निषीदन्ति आश्रित्यवर्त-
न्ते यस्तन्नवेदनजानाति उपाध्यंशपरित्यागेनतदेवस्वरूपमितिनपश्यतिस्थूलोजनः किमृचा
करिष्यति केवलेनजीवेन जीवभावेन किंफलंप्राप्स्यति जननमरणादिक्लेशस्यात्यागादितिभावः
यइव तद्विदुस्तइत्यादिसिद्धम् ॥ ३९ ॥

अग्निहोत्रार्थाधेनुर्यदिकुत्तितंशब्दं कुर्यात् तदानींसूयवसादित्यनयापवसादिकंप्रयच्छेत्
तथाचसूत्रितम्—वाग्यमानायैयवसंप्रयच्छेत्सूयवसाद्भगवतीहिभूयाइति । प्रवर्ग्येभिष्टवेएवै-
वपरिधानीया सत्रितंच—सूयवसाद्भगवतीहिभूयाइतिपरिदध्यादिति ।

सैपाचत्वारिंशी—

सूयवसाद्भगवतीहिभूयाअथोवयंभगवन्तःस्याम ।

अद्वितृणमग्नयेविश्वदानीपिवशुद्धमुदकमाचरन्ती ॥ ४० ॥ २१ ॥

सूयवसइअत् । भगवती । हि । भूयाः । अथो इति । वयम् ।
भगवन्तः । स्याम । अद्वि । तृणम् । अग्नये । विश्वदानीम् । पिव ।
शुद्धम् । उदकम् । आचरन्ती ॥ ४० ॥ २१ ॥

हेअग्नये गोनामैतत् अहननीयेहेगौस्वं सूयवसात् शोभनयवसस्पृष्टादिकस्याच्चीसती
भगवती भगवतिधननाम सर्वैर्भजनीयप्रभूतक्षीरादिधनवती भूयाः भव हिःपूरणःप्रसिद्धौवा लो-
केयवसादिभक्षणेन क्षीरादिसमृद्धिःप्रसिद्धा अथोअनन्तरमेव वयं यजमानाअपिभगवन्तः प्रभू-

तेन धनेन तद्वन्तः स्याम अथैकवारं पूर्वमुक्तं इदानीं सर्वदाकर्तव्यमिति प्रार्थयते विश्वदानीं विश्व-
कालं सर्वदा तृणमद्भिभक्षय आचरन्ती सर्वतो निर्गच्छन्ती शुद्धं निर्मलमुदकं पिव । अयं मन्त्रो यास्के-
नैवं व्याख्यातः—सुयवसादिनी भगवती हि भवाथेदानीं वयं भगवन्तः स्यामादि तृणमध्ये सर्वदा पिव-
च शुद्धमुदकमाचरन्तीति ॥ ४० ॥

॥ इति द्वितीयस्य तृतीये एकविंशो वर्गः ॥ २१ ॥

अथैकचत्वारिंशी—

गौरीमिमामयसलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी ।

अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी सहस्राक्षरा परमेव्योमन् ॥ ४१ ॥

गौरीः । मिमामय । सलिलानि । तक्षती । एकपदी । द्विपदी ।

सा । चतुष्पदी । अष्टापदी । नवपदी । बभ्रुवुषी । सहस्रं अक्षरा ।

परमे । विद्वोमन् ॥ ४१ ॥

गौरीः गरणशीलामाध्यमिकावाक् सुलोपाभावश्छान्दसः मिमामयशब्दयति किं कुर्वती
सलिलानि वृष्ट्युदकानि तक्षती संपादयित्री एकपदी एकपादोपेता एकाधिष्ठाना मेघे वर्त-
माना गमनसाधनेन वायुना एकपदी वा द्विपदी मेघान्तरिक्षाख्ये अधिष्ठाना आदित्यो वा
द्वितीयः तथा सा चतुष्पदी पादचतुष्टयोपेता दिक्चतुष्टयाधिष्ठाना अथाष्टापदी अवांतरदिग-
पेक्षयाष्टपादोपेता अष्टाधिष्ठाना नवपदी उपरिदिगपेक्षया सूर्येण वा नवदिगधिष्ठाना बभ्रुवुषी एवं-
भूता भवते छान्दसः क्रसुः तवोडीपिवसोः संप्रसारणं किमनया परिगणनया सहस्राक्षरा अपरि-
मितवचनोयं अपरिमितव्याप्तिरुक्ता बहुव्यापनशीलोदकवतीत्यर्थः कुत्रेति तदुच्यते—परमे-
व्योमन् उदकाश्रयत्वेनोत्प्रेन्तरिक्षे केचिदेवमाहुः गौरीः गरणशीलाशब्दलामिकावाक्
मिमामय मिमतिः प्रतिष्ठार्थे धातुः प्रतिष्ठितानि घटादिद्व्याणि तक्षती तत्तद्वाचकत्वेन निष्पादयन्ती
एकपदी अव्याटवत्वेनैकप्रतिष्ठाना एकरूपा वा प्रणवान्मना द्विपदी सुप्रतिष्ठभेदेन पादद्वयवती
चतुष्पदी नामाख्यातोपसर्गनिपातभेदेन । अष्टापदी आमघ्नितमहिनाष्टविभक्तिभेदेनाष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी साव्ययेरुक्तेरष्टभिर्नवपदी अथवा मनाभिकेयूरः ऋणादिपुनवशुपदेभुभवन्ती पश्चादह-

विधाभिव्यक्तिमुपेयुषी परमेव्योमन् उत्कृष्टहृदयाकाशे मूलाधारेवासहस्राक्षरा अनेकाकारेण व्याप्ता अनेकध्वनिप्रकाराभवतीत्यर्थः । अयंमन्त्रः आचार्येणैवं व्याख्यातः—गौरीर्मिमायसलिला-
नितक्षतीकुर्वत्येकपदीमध्यमेनद्विपदीमध्यमेनचादित्येनचचतुष्पदीदिग्भिन्नरष्टापदीदिग्भिन्नावान्त-
रदिग्भिन्नवनपदीदिग्भिन्नावान्तरदिग्भिन्नादित्येनचसहस्राक्षराबहूदकापरमेव्यवनेइति ॥ ४१ ॥

अथद्विचत्वारिंशी—

तस्याःसमुद्राअधिविक्षरन्तितेनजीवन्तिप्रदिशश्चतस्रः ।

ततःक्षरत्यक्षरंतद्विश्वमुपजीवति ॥ ४२ ॥

तस्याः । समुद्राः । अधि । वि । क्षरन्ति । तेन । जीवन्ति ।

प्रदिशः । चतस्रः । ततः । क्षरति । अक्षरम् । तत् । विश्वम् ।

उप । जीवति ॥ ४२ ॥

तस्याः उक्तायाःगोःसकाशात्समुद्राः बृष्ट्युदकसमुन्दनाधिकरणभूतामेघाअधिअधिकं
प्रभूतमुदकंविक्षरन्ति विविधंक्षरन्ति तेनोदकेनप्रदिशश्चतस्रः प्रशब्दोवीत्यर्थे विदिशश्चतस्रोदिश-
श्चाथवा प्रलम्बादिशोमुख्याश्चतस्रः तस्थेषुताच्छब्दं तत्स्थाःपुरुषाजीवन्ति ततःपश्चात्तदक्षरमु-
दकंक्षरति तस्यादिकमुत्पादयतीत्यर्थः तत्तस्यादिकंविश्वंजगदुपजीवति । अयमपियास्केन
व्याख्यातः—तस्याःसमुद्राअधिविक्षरन्तिवर्षन्तिमेघास्तेनजीवन्तिदिगाश्रयाणिभूतानिततःक्षर-
त्यक्षरमुदकंतत्सर्वाणिभूतान्युपजीवन्तीति ॥ ४२ ॥

अथत्रिचत्वारिंशी—

शक्रमयधूममारादपश्यंविपुवतांपरएनावरेण ।

उक्षाणंपृश्निमपचन्तवीरास्तानिधर्माणिप्रथमान्यासन् ॥ ४३ ॥

शक्रमयम् । धूमम् । आरात् । अपश्यम् । विपुवतां । परः ।

एना । अवरेण । उक्षाणाम् । पृश्निम् । अपचन्त । वीराः । तानि ।

धर्माणि । प्रथमानि । आसन् ॥ ४३ ॥

शकमयंशरुन्मयंशुष्कगोमयसंभूतं धूमं आरात् नातिदूरे अपश्यं दृष्टवानस्मि दिवा धूमस्य दूरे दृश्यमानत्वाद् स एव दर्शनविषयतयोक्तः विषूवता व्याप्तिमता एना अनेन अवरेण निरुष्टेन धूमेन परः परस्तात् तत्कारणभूतमयमग्निमपश्यं अहं यजमान इत्यर्थः किञ्च उक्षाणं फलस्य सेत्कारं पृ-
श्निशुक्लवर्णं प्राश्रुते तेन फलमिति स्वयं प्राश्रुत इति वा पृश्निर्वल्लीरूपः सोमः तं वीराः विविधेण कुश-
लाकृतिजः अपचन्त अत्र धात्वर्थानां दरेण तिङ्प्रत्ययः करोत्यर्थः स च क्रिया सामान्यवचनः अत्रौ-
चित्यादभियवेण संपादितवन्त इत्यर्थः तानि तत्साधनानि धर्मान्यनुष्ठानानि प्रथमानि प्रतमानि प्रकृ-
ष्टानि फलपर्ववसानाणीयानि आसन् संपादितान्य भवन् यद्वा सोम उक्षाऽभवत्पूर्वं तं देवाः शरुता प-
चन् । यज्ञार्थं तद्ब्रह्मो धूमो मेघ आसीत्तदुच्यते । तत्परत्वेन वामघ्नो व्याख्येयो यं विचक्षणैः ॥ ४३ ॥

अथ चतुश्चत्वारिंशी-

त्रयः केशिनं ऋतुथा विचक्षते संवत्सरे वपत एक एषाम् ।

विश्वमेको अग्निचष्टे शचीभिर्ध्राजिरेकस्य ददृशे न रूपम् ॥ ४४ ॥

त्रयः । केशिनः । ऋतुदृथा । वि । चक्षते । संवत्सरे । वपते ।

एकः । एषाम् । विश्वम् । एकः । अग्नि । चष्टे । शचीभिः ।

ध्राजिः । एकस्य । ददृशे । न । रूपम् ॥ ४४ ॥

केशस्थानीयमरुष्टरश्मियुक्तास्त्रयोऽन्यादित्यवायवः ते च ऋतुथा ऋतुकाले विचक्षते विवि-
धलक्षणां भूमिं पश्यन्ति तेषां पृथक् पृथक् कार्यमाह एषामध्ये एकोऽग्निः संवत्सरेतीते सति वपते दाहेन
केशस्थानीयोपशिवनस्पत्यादिकच्छेदनेन नापित्कार्यं करोति एकः अन्य आदित्यो विश्वं सर्वजग-
त् शचीभिः स्वकीये प्रकाशवृष्ट्यादिकर्मभिरग्निचष्टे सर्वतः पश्यति एकस्य वायोः ध्राजिर्गतिर्द-
दृशे दृश्यते सर्वैः न रूपं अपत्यक्षत्वात् स्पर्शशब्दवृत्तिकं पट्टिगैर्मन्यत इति हि न्यायविदो वदन्ति अ-
यमपि मद्योपास्केनैवं व्याख्यातः—त्रयः केशिनं ऋतुथा विचक्षते काले काले भिविपश्यन्ति संवत्सरे व-
पत एक एषामित्यग्निः पृथिवीं दहत सर्वमेको अग्निविपश्यति कर्मभिरादित्योगनिरेकस्य दृश्यते न रूप-
मिति ॥ ४४ ॥

वाग्देवते पशौ चत्वारि वा गतिर्हृत्त्रियोऽनुवाक्या चत्वारि वा ऋषिभिर्नापदानि यजेन वा च पद-
वीममापन्निति सूत्रितत्वात् ।

सैपापञ्चत्वारिंशी-

चत्वारिवाक्परिमितापदानितानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः ।
गुहात्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ॥ ४५ ॥

चत्वारिं । वाक् । परिमिता । पदानि । तानि । विदुः । ब्राह्मणाः ।
ये । मनीषिणः । गुहा । त्रीणि । निहिता । न । इङ्गयन्ति ।
तुरीयम् । वाचः । मनुष्याः । वदन्ति ॥ ४५ ॥

वाक्वाचः कृत्स्नायाः पदानि चत्वारिपरिमिता परिमितानि लोकेषावागस्तिसाचतुर्धावि-
भक्तेत्यर्थः तानि पदानि ब्राह्मणावेदविदः मनीषिणो यमनस ईषिणो मेधाविनो विदुर्जानन्ति तेषाम-
ध्ये त्रीणि गुहागुहायां निहिता स्थापितानि नेङ्गयन्ति न चेष्टन्ते न प्रकाशन्ति इत्यर्थः वाचस्तुरीयं
पदं मनुष्या अज्ञास्तज्ज्ञाश्च वदन्ति व्यक्तमुच्चारयन्ति व्यवहरन्ति कानितानि चत्वारिती अत्र बह-
वः स्वस्वमतानुरोधेन बहुधा वर्णयन्ति सर्ववैदिकवाग्जालस्य संग्रहत्वाभूरादप्यस्ति सोऽव्याहृतयः
प्रणवपक इति वेदत्रयसारत्वात्तासां व्याहृतीनामेव सारसंग्रहभूतत्वादकाराद्यात्मकस्य प्रणवस्य इ-
तिसप्रणवासु व्याहृतिषु सर्वावाक्परिमितेति केचन वेदवादिनो वदन्ति । अपरे व्याकरणमतानुसारि-
णो नामाख्यातोपसर्गनिपातभेदेन क्रियाप्रधानमाख्यातं द्रव्यप्रधानं नाम प्रागुपसृज्यते आख्यातप-
दस्येत्युपसर्गः प्रादिः उच्चावचेष्वर्थेषु निपतनान्निपातः अपितुचेत्यादिः एतेष्वेव सर्वावाक्परिमिते-
ति अखण्डायाः कृत्स्नाया वाचः चतुर्धा व्याकृतत्वात् वाग्वैपराच्यव्याकृतावद्वत्तामिन्द्रो मध्य-
तोवक्रम्य व्याकरोत्तस्मादियं व्याकृतावागुच्यत इति श्रुतेः । अन्येतु याज्ञिकाः मन्त्रः कल्पो ब्राह्मणं च-
तुर्धालौकिकीति याज्ञिकैः समाध्नातो नुष्ठेयार्थप्रकाशको वेदभागो मन्त्रविधानमतिपादको वेदभाग इ-
ति मन्त्राः । कल्पो त ऊर्ध्वमित्यादिनोक्तः कल्पः । मन्त्रात्पर्यार्थप्रकाशको वेदभागो ब्राह्मणं । भोगविष-
यागामानयेत्यादिरूपा व्यावहारिको एष्वेव सर्वावाङ्मयमितेति याज्ञिकाः । ऋग्यजुः सामानि चतु-
र्थी व्यावहारिकीति नैरुक्ताः । सर्पाणां वाग्वयसां क्षुद्रस्य सरीसृपस्य च चतुर्थी व्यावहारिकीत्येति-
हासिकाः । पशुपुतूणवेपुष्मेष्व्यात्मनि चेत्यात्मवादिनः अपरे मानविकाः प्रकारान्तरेण प्रतिपादय-
न्ति परापश्यन्ती मध्यमा वैखरीति चत्वारिती एकैव नादात्मिका वाक्मूलाधारात् उदिता सती परेत्यु-
च्यते नादस्य च सूक्ष्मत्वेन दुर्निरूपत्वात्सैव हृदयगाग्निनी पश्यन्तीत्युच्यते योगिभिर्द्रष्टुं शक्यत्वात्

सैवबुद्धिगताविवक्षांप्राप्तमध्यमेत्युच्यते मध्येहृदयाख्येऽदीयमानत्वान्मध्यमा अथयदासैवव-
 क्रेस्थितातात्त्वोष्ठादिव्यापारेणवह्निर्निगच्छतिवदवैखरीत्युच्यते एवंचत्वारिवाचःपदानिपरिमिता-
 नि मनीषिणोमनसःस्वामिनःस्वाधीनमनस्काब्राह्मणावाच्यस्यशब्दब्रह्मणःअधिगंतारोयोगिनः
 परादिचत्वारिपदानिविदुर्जानन्ति तेषुमध्येत्रीणिपरादीनि गुहागुहायांनिहिता निहितानि हृदये-
 हृदयान्तर्वर्तित्वाद् तुरीयंतुपदवैखरीसंज्ञकंमनुष्याःसर्वेवदन्ति व्याकरणपसिद्धानामाख्या-
 तादिपक्षेमनीषिणोब्राह्मणाः प्रकृतिप्रत्ययादिविभागज्ञावाग्योगविदस्तानिपदानिजानन्ति अ-
 वाग्योगविदः पामराः वाचोवाङ्मयस्यतुरीयंचतुर्थभागंवदन्तिव्यवहरन्ति अर्थप्रकाशनायप्रयु-
 जते अयंमन्त्रोनिरुक्तेर्व्याख्यातःसोप्राप्यनुसन्धेयः । अथापिब्राह्मणंभवति—सावैवाक्सृष्टाचतु-
 र्धाव्यभवदेष्वेवलोकेपुत्रीणिपशुपुतुरीयंयापृथिव्यांसाग्नौसारथन्तरेयान्तरिक्षेसावायौसावामदे-
 व्येयादिविसादित्येसाबृहतीसास्तनयित्वावथपशुपुतवोयावागत्यरिच्यततांब्राह्मणेष्वधुस्तस्मा-
 द्ब्राह्मणाउभयींवाचंवदन्तियाचदेवानांयाचमनुष्याणामिति ॥ ४५ ॥

अथपदचत्वारिंशी—

इन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरथोदिव्यःससुपर्णोऽगुरुत्मान् ।

एकंसद्विप्रावहुधावदन्त्यग्निंयममातरिश्वांनमाहुः ॥ ४६ ॥ २२ ॥

इन्द्रम् । मित्रम् । वरुणम् । अग्निम् । आहुः । अथो इति । दिव्यः ।

सः । सुपर्णः । गुरुत्मान् । एकम् । सत् । विप्राः । बहुधा ।

वदन्ति । अग्निम् । यमम् । मातरिश्वांनम् । आहुः ॥ ४६ ॥ २२ ॥

अमुमादित्यमेश्वर्यविशिष्टमिन्द्रमाहुः तथामित्रंयमंविमरणाच्चावारं अहरभिमानिनमेत-
 न्नामकंदेवंआहुः वरुणंपापस्यनिवारकं राज्यभिमानिनंदेवमाहुः तथाग्निंअन्ननादिगुणविशिष्टमे-
 तन्नामकमाहुः अथोअपिचायमेवदिव्योदिविभवः सुपर्णः सुपतनोगुरुत्मान् गरणवान् पक्षवा-
 ज्ञेतन्नामकोयःपक्ष्यस्ति सोऽप्ययमेव कथमेकस्यनानात्वमिति उच्यते—अमुमेवादित्यमेकमेव
 स्तुतःसन्तं विमामेधाविनः देवतातत्त्वविदोबहुधावदन्ति तत्तत्कारणेनेन्द्राद्यात्मानंवदन्ति एक-
 वामहानात्मादेवता ससुपर्णेत्याचक्षते इत्युक्तत्वात् किञ्च तमेऽबृष्ट्यादिकारणं वैपुनाग्निंयमं
 यन्तारं मातरिश्वांनं अन्तरिक्षेश्वरसन्तंवायुमाहुः सूर्यस्यब्रह्मणोनन्यत्वेनसार्वात्म्यमुक्तंभवति

अत्रयेकेचिदग्निःसर्वादेवताइत्यादिश्रुतिः अयमेवाग्निरुत्तरे अपिज्योतिषीइतिमत्वाग्नेरेवसा-
र्वात्म्यप्रतिपादकोयमच्चइतिवदन्ति तत्क्षेपमथोऽग्निराब्दः उद्देश्यः तमग्निमुद्दिश्येन्द्राद्यात्मकत्वं
कथयन्ति अयमग्नौनिरुक्तेएवंव्याख्यातः—इममेवाग्निमहान्तमात्मानमेकमात्मानं बहुधा मेधावि-
नोवदन्ति इन्द्रं मित्रं वरुणमग्निं दिव्यं च गरुत्मन्तं दिव्योदिविजोगरुत्मान् गरणवान्गुर्वात्मा महामे-
तिवेति ॥ ४६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः॥ २२ ॥

वर्षकामेष्ट्यांतिस्त्रिपिंड्योहोतव्याः तत्ररुष्णंनियानमिति तृतीयस्यानुवाक्या रुष्णंनि-
यानंहरयःसुपर्णानियुत्वन्तोग्रामजितोयथानरइवि ।

सैपासप्तचत्वारिंशी-

रुष्णंनियानंहरयःसुपर्णाअपोवसानादिवमुत्पतन्ति ।
तआववृत्रन्तसदनादृतस्यादिद्यूतेनपृथिवीव्युद्यते ॥ ४७ ॥

रुष्णम् । नियानम् । हरयः । सु॒ऽप॒र्णाः । अ॒पः । व॒सानाः । दि॒वम् ।
उ॒त् । प॒त॒न्ति । ते । आ । अ॒व॒वृ॒त्रन् । स॒द॒नात् । अ॒त॒स्ये ।
आ॒त् । इ॒त् । घृ॒तेन । पृ॒थि॒वी । वि । उ॒द्य॒ते ॥ ४७ ॥

रुष्णंरुष्णवर्णंनियानं नियमेनगच्छन्तमेवं हरयः उदकस्यहर्तारः सुपर्णाः शोभनपत-
नारश्मयः अपोवसानाः उदकानिवासयन्तःमेघेषु अद्भिर्मेषान्पूरयन्तइत्यर्थः अन्तर्भावितप्य-
र्थाद्विकर्मकत्वं यद्वा रुष्णंनियानंनियमनंरात्रिः देवानांहिरात्रिर्दक्षिणायनं तत्प्रवितस्मिन्वर्षका-
लइत्यर्थः एवंकुर्वन्तोदिवंयुलोकं तदाश्रितमादित्यं वोद्दिश्योत्पतन्ति ऊर्ध्वं गच्छन्ति तेरश्मयकृत-
स्यसदनात् उदकस्यस्थानादादित्यमण्डलादाववृत्रन् आवर्तन्तेअर्वाश्चआगच्छन्ति आदित् अ-
नन्तरमेव यदावागागच्छन्ति तदानोमेवघृतेनोदकेन पृथिवीव्युद्यते विविधंक्लिद्यते रुष्णंनिरय-
णंरात्रिरादित्यस्य हरयः सुपर्णाहरणाआदित्यरश्मयइत्यादिनिरुक्तं द्रष्टव्यम् ॥ ४७ ॥

अथाष्टाचत्वारिंशी—

द्वादशप्रधयश्चक्रमेकं त्रीणि नभ्यानि कउतच्चिकेत ।

तस्मिन्ताकं त्रिशतानशङ्कुवोर्पिताः पृष्टिर्नचलाचलासः ॥ ४८ ॥

द्वादश । प्रधयः । चक्रम् । एकम् । त्रीणि । नभ्यानि । कः ।

उम् इति । तत् । चिकेत । तस्मिन् । साकम् । त्रिंशताः । न ।

शङ्कुवः । अप्रिताः । पृष्टिः । न । चलाचलासः ॥ ४८ ॥

द्वादशएतत्संख्याकाः प्रधयः परिधयः प्रहितावर्तन्ते तत्स्थानीयाः द्वादशमासाएकं अद्वितीयं चक्रं क्रमणस्वभावं संवत्सरारूपं चक्रं आश्रिताः तथा त्रीणि त्रिसंख्याकानि नभ्यानि नाभ्याश्रयाणि फलकानि तत्स्थानीयानि ग्रीष्मवर्षाहेमन्ताख्यानि आश्रितानि यथासूर्यरथचक्रस्य द्वादशपरिधयो नाभ्याश्रयाणि त्रीणि फलकानि सन्ति तद्वत्कालचक्रस्यापि कउ कोपिमहान् तच्चक्रं चिकेत जानाति तस्मिन् चक्रे साकं सह शंकवोन शंकवइव अवपुरस्तादुपाचारोऽपि नशब्दः सामर्थ्यादुपमार्थीयः तस्मिन् नपि संवत्सरचक्रे त्रिशताः एतत्संख्याकाः पृष्टिर्न नशब्दश्चार्थे पृष्टिश्चारा अरस्थानीयान्यहानि अप्रिताः अप्रितानि कीदृशानि तानि चलाचलासः एकश्चलशब्दो द्विर्भाविप्राप्तः चलाः चलनस्वभावानीत्यर्थः चरिचलपतिपदीनामच्याक्चाभ्यासस्येति द्विर्वचनमागमश्च ततोऽमुक् पृष्टिश्चैवैत्रीणि चशतानि संवत्सरस्याहानीति ब्राह्मणं । द्वादशप्रधयश्चक्रमेकमिति मासानां मासार्मानादित्यादिनिरुक्तम् ॥ ४८ ॥

प्रवर्ग्येभिष्टवेयस्तेस्तन इत्येका सूत्रितं च—यस्तेस्तनः शशयो योमयो भूर्गौरमीमेदनुवत्संमिपन्तमिति । एषैव सारस्वतेपशौहविषोयाज्या सूत्रितं च—यस्तेस्तनः शशयो योमयो भूस्त्वंसोममचिकितोमनीपेति द्वेदिति ।

सैषैकोनपञ्चाशी—

यस्तेस्तनः शशयो योमयो भूर्गौरमीमेदनुवत्संमिपन्तमिति ।

योरंजधावमुविद्यः मुदन्नः सरस्वतितमिह धातविकः ॥ ४९ ॥

यः । ते । स्तनः । शशयः । यः । मयः । भूः । येन । विश्वा ।

पुष्यसि । वार्याणि । यः । रत्नधाः । वसुद्वित् । यः । सुदन्नः ।

सरस्वति । तम् । इह । धातवे । करिति कः ॥ ४९ ॥

हेसरस्वति तेतवसंबन्धीयः स्तनः स्तनवच्छिशुस्थानीयानां प्राणिनामाप्यायनकारी लौ-
किकवैदिकसुशब्दरूपः स्तनः शशयः शयानः तवदेहेवर्तमानः यश्च स्तनः मयो भूः रसास्वादिनां सुख-
स्पभावयिता येन स्तनेन विश्वासर्वाणि वार्याणि वरणीयानि अभिमतस्थाणि धनानि पुष्यसि
भोक्तृभ्यः यश्च स्तनो रत्नधाः बहुविधरमणीयरत्नानां धारयिता वसुद्वित् वसूनां वासयितृणां
धनानां वेत्तालम्बायेदयिता वा किञ्च यः स्तनः सुदन्नः शोभनदानः सुदन्नः कल्याणदान इति नि-
रुक्तम् । अत्रासक्त्यच्छब्दश्रवणं स्तनस्यातिप्रशस्तत्वज्ञापनार्थं हेदेवि तं तादृशं सर्वप्राण्युपका-
रकं सूक्तमयं स्तनं इहास्मिन्कर्मणि इदानीं वा धातवे अस्माभिर्धातुं पातुं पानाय कः कुरु ॥ ४९ ॥

अग्निमन्थने यज्ञेन यज्ञमित्येषा परिधानीया यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति परिदध्यादिति सू-
त्रितत्वात् ।

सैषापञ्चाशी-

यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।

ते ह नाकं महिमानः सचन्त यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥ ५० ॥

यज्ञेन । यज्ञम् । अयजन्त । देवाः । तानि । धर्माणि । प्रथमानि ।

आसन् । ते । ह । नाकम् । महिमानः । सचन्त । यत्र । पूर्वे ।

साध्याः । सन्ति । देवाः ॥ ५० ॥

देवाव्यवहारी यजमानाय ज्ञेन निर्मथ्याग्निनायज्ञं होमसाधनमाहवनीयं अयजन्त पूजितवन्तः
अनुष्ठानाय संयोजितवन्त इत्यर्थः अग्निमथित्वा प्रहरति तेनैवाग्नय आविश्यं क्रियत इति हि-
तैत्तिरीयकम् । तानि धर्माणि अग्नि साधनानि कर्माणि प्रथमानि प्रथम इति मुख्यनाम प्रथमानि प्रक-
ष्टवमान्यासन् फलप्रसवसमर्थान्यभवाच्चित्यर्थः तेह तेच यजमानाः नाकं नास्मिन्नकमस्तीति

नाकःस्वर्गः तंमहिमानःमाहात्म्ययुक्ताः सचन्तसंगताः कीदृशंनाकं यत्रयस्मिन्नाके पूर्वेपूर्वत-
नाः साध्याःसाधनाः यज्ञादिसाधनवन्तः कर्मदेवाइत्यर्थः तेसन्तिनिवसन्ति तं सचन्त तस्मादि-
दानीमपिमनुष्यैरेवंकृतंव्यमित्यर्थः यद्वा देवाइदानींदिवभावमापन्नाः पूर्वयज्ञेनअग्निनापशुभूतेन
यज्ञंयष्टव्यमग्निंअयजन्तपूजितवन्तः अग्नेरेवभूर्तिभेदेनदेवत्वंचपशुत्वंचदष्टव्यं अग्निःपशुरासीत्त-
मालभन्ततेनायजन्तेतिश्रुतेः। शिष्टंपूर्ववत्। यत्रयस्मिन्स्वर्गेनिमित्तभूतेसतिपूर्वेपूर्वतनाः साध्याःदेवाः
साधनाः छन्दोभिमानिनः आदित्याअंगिरसश्चाध्यादेवाउच्यन्ते छन्दांसिपैसाध्यादेवास्तेग्नेग्नि-
मयजन्ततेस्वर्गलोकमायन्नादित्याश्चैवेहासन्नंगिरसश्चतेग्नेग्निनाग्निमयजन्ततेस्वर्गलोकमायन्ति
ब्राह्मणम् । एतेदेवाः स्वर्गेसन्तिभवन्ति स्वर्गमाप्ताइत्यर्थः यद्वा येयज्ञेन ज्ञानादियज्ञेन यज्ञं वि-
ष्णुंअयजन्त पूजयन्ति तेनाकंविष्णुलोकंमहानुभावाः सचन्तसंगच्छन्ते यत्रपूर्वेसाध्यादयोदेवाः
सन्तितात्स्थानं अग्निनाग्निमयजन्तदेवाइत्यादिनिरुक्तमनुसन्धेयम् ॥ ५० ॥

अथैकपञ्चाशी-

समानमेतदुदकमुच्चैत्यवचाहंभिः।

भूमिर्पर्जन्याजिन्वन्तिदिवंजिन्वन्त्यग्नयः ॥ ५१ ॥

समानम् । एतत् । उदकम् । उत् । च । एति । अव । च । अहंभिः ।

भूमिम् । पर्जन्याः । जिन्वन्ति । दिवम् । जिन्वन्ति । अग्नयः ॥ ५१ ॥

एतत्पत्तिदुदकंसमानं एकरूपमित्यर्थः अहभिः कैश्चिदहोभिः ग्रीष्मकालीनैरुच्चैति ऊ-
र्ध्वगच्छति तथाअहभिः वर्षकालीनैरहोभिः तदुदकंअवचैति अवाङ्मुखंचगच्छति वयायोगेपथ-
मेतिपथमाविभक्तिर्ननिह्न्यते रश्मिनाइत्येवभूमिप्रामोति तदेवोच्यते पर्जन्याः प्रीणयितारोमेघाः
भूमिजिन्वन्ति उदकसंस्त्यायेनसस्याद्युत्पादनद्वाराभूमिष्ठाभीणयन्ति तथाअग्नयआहवनीयायाः
स्वेहुते दिवमादित्यादिद्युलोकस्थान्देवाज्जिन्वन्ति प्रीणयन्ति ॥ ५१ ॥

सरस्वदेवताकेपशौ दिव्यंसुपर्णमिति वपायान्या दिव्यंसुपर्णवायसंबृहन्तंसवावृधेनयैयोप-
णास्वितिसञ्चितत्वात् । अन्वारंभणीयायांसरस्वद्यागेऽपैवयान्या सञ्चितं च-दिव्यंसुपर्णवायसंबृ-
हन्तमासवंसवितुर्यथेति ।

सैषाद्विपञ्चाशी-

दिव्यं सुपुर्णं वायुसंवृहन्तं मपांगर्भदर्शतमोषधीनाम् ।

अभीपतो दृष्टिभिस्तर्पयन्तं सरस्वन्तमवसेजोहवीमि ॥ ५२ ॥ २३ ॥

दिव्यम् । सुपुर्णम् । वायुसम् । वृहन्तम् । अपाम् । गर्भम् ।
दर्शतम् । ओषधीनाम् । अभीपतः । दृष्टिभिः । तर्पयन्तम् ।
सरस्वन्तम् । अवसे । जोहवीमि ॥ ५२ ॥ २३ ॥

दिव्यं दिवि भवं सुपुर्णं शोभनगमनं वायुसंगमनशीलं बृहन्तं महान्तं अपांगर्भं वृष्ट्युदकानांगर्भ-
वदुत्पादकं ओषधीनां ओषधीर्दर्शतं दर्शनाय दर्शयन्तमित्यर्थः यद्वा ओषधीनांगर्भदर्शत-
मिति पृथग्विशेषणं किञ्च अभीपतः आनुकूल्येन वृष्टिभिस्तर्पयन्तं जगत्प्रीणयन्तं यद्वा अभी-
पतः अभिगमनवतः सलिलाधारान्तडागादीन् तर्पयन्तं अथवा अभिगन्ताहं सरस्वन्तं उदकवन्तं
सरस्वत्युदकनाम कं देवं सूर्यवा अवसे रक्षणाय जोहवीमि पुनः पुनराह्वयामि ॥ ५२ ॥

॥ इति द्वितीयस्तुतीये त्रयोविंशोऽवर्गः ॥ २३ ॥

॥ इति प्रथमे मण्डले द्वाविंशोऽनुवाकः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशानुवाकेष्वदशस्तूकानि तत्र कयाशुभेति पञ्चदशैर्धर्मस्तूकैर्नैदुर्भं अत्रानु-
क्रमणिका—कयापञ्चोनासंवा दस्तुतीयाद्ययुजो मरुतां वाक्यं अन्त्यस्तुचोगस्त्यस्य च शिष्टा इ-
न्द्रस्यैकादशी च मरुतां स्त्विन्द्रो देवतेति । अत्रैन्द्रागस्त्यमरुतांसंवादः प्रतिपाद्यते तत्र तुतीयाप-
ञ्चमीसप्तमीनवमीनां मरुद्वाक्यरूपत्वात्तएवर्षयः यस्य वाक्यं सक्तपिरिति न्यायात् अन्त्यस्तुच-
स्यागस्त्यवाक्यत्वात्तएवर्षिः शिष्टायुजः आद्या वैकादशी चेन्द्रस्य वाक्यं अतः स एवर्षिः अत्र या-
तेनोच्यते सा देवतेति सामान्यापवादेन रुतस्त्यमरुत्वदुष्कण इन्द्रो देवता संसवचातुर्विंशकयोर्म-
रुत्वतीपशस्ते निविद्धानीयात्पूर्व एतत्तूकं यद्विपर्यायान्मरुत्वतीय इति खण्डयोः सूत्रितमन्त्र-
कयाशुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात्तूकस्य शसिदिति । आभिष्विके पञ्चमे हनिमरुत्वतीये एतदेव तूकं
पञ्चमस्य कयाशुभाय स्तिग्मभृगे इति मार्च्यं दिने इति सूत्रितत्वात् । महावते मरुत्वतीपशस्ते एत-
त्तूकं पञ्चमारण्यके कयाशुभासवयसः सनीला मरुतां ईन्द्रवृषभोरणायेत्युक्तत्वात् । विपुवति
मरुत्वतीये एतदेव निविद्धानीयं त्वंसुमेपंकयाशुभेति च मरुत्वतीयमिति सूत्रितत्वात् । अस्य

विनियोगं शौनकाह—ज्ञातिपुत्रसुहृन्मित्रैर्यश्च राज्ञं चिकीर्षति । नित्यं स नित्यतो भूत्वा सूक्तं तु मनसा जपेत् । कया शुभेति पेशुन्यं कृत्वा चार्थं नृपद्विजैः । श्रुत्वा पररहस्यं तु गुरो रप्याह शौनक इति ।

तत्र प्रथमा—

कया शुभा सवयसः सनीळाः समान्या मरुतः संमिमिक्षुः ।

कया मती कुत एतौ स एते च न्ति शुष्मं वृषणो वसूया ॥ १ ॥

कया । शुभा । सवयसः । सनीळाः । समान्या । मरुतः ।

सम् । मिमिक्षुः । कया । मती । कुतः । आह ईतासः । एते ।

अर्चन्ति । शुष्मम् । वृषणः । वसूया ॥ १ ॥

इन्द्रवाक्यं सवयसः समानवयस्काः सनीळाः सपानस्थाना एते मरुतः कया शुभा कैरपि दुर्तो यया शोभया समान्या सर्वेषामेकरूपयामहत्या युक्ताः यद्वा शुभित्युदकनाम उक्तरूपया शुभा उदकेन संमिमिक्षुः लोकं सम्यक् सिञ्चन्ति मिहिसमानार्थो मिमिक्षुविधातुः यद्वा मां युद्धादिषु म परमानं संमिमिक्षुः तदर्थं एते मरुतः कया अनिशेषया मती मत्पा कुतो देशादेतासः आगताः आगत्य च एते वृषणो वर्षिता रो वसूया वसूयया सुषां सुतुङ्गिति पूर्वसवर्णदीर्घः धनेच्छया यद्वा वसवो वासयितारो वा तेनैव जतो याजदशः शुष्मं मलं वृष्टिप्रदानजनितं लोके अर्चन्ति पूजयन्ति जगति कुर्वन्ति यद्वा मम मलं वधं यन्तीत्यर्थः मरुतो हिनं नाजहुरिति श्रुतेः अत्रेन्द्रमरुतं वादत्तं सर्वप्रमाणजीवात्मपरतया पियोजनीयम् । अत्र द्वितीयया पीन्द्रो ब्रूते ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

कस्पृचद्वाणि जुजुपुर्पुवानः को अर्ध्वरे मरुत आर्वचर्त ।

श्वेनौ ईव धर्जनो अन्तरिक्षे केन महामनं सारो रमाम ॥ २ ॥

कस्पृच । द्वाणि । जुजुपुः । पुवानः । कः । अर्ध्वरे । मरुतः ।

आ । वर्वर्त । श्वेनान ईव । धर्जनः । अन्तरिक्षे । केन ।

महा । मनसा । गिम्नाम् ॥ २ ॥

युवानोनित्यतरुणाः महानुभावामरुतः कस्यमहाभागस्य ब्रह्माणिपरिवृद्धानि हवींषिजु-
जुषुः सेवन्ते कश्चमहानध्वरे स्वकीये यागेमरुतएतानाववर्त यागान्तरेभ्योतिवर्तयन्ति दुर्निग्रह-
त्वेदृष्टान्तमाह—अन्तरिक्षे ध्रजयोगच्छतः श्येनान् इव शंसनीयगमनानेतन्नामकान्पक्षिणइव के-
नतत्प्रीतिसाधनेन महा महतामनसा मननववा स्तोत्रेण रीरमाम रमेमहि अथमरुतइन्द्रेणो-
क्ताः तृतीययाऽनयापतिब्रुवते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कुतस्त्वभिन्द्रमाहि॑नः सन्ने॒कोया॑सि सत्पते॒ किन्त॑ इ॒त्या ।
संपृ॑च्छसे स॒मरा॑णः शु॒भानै॒र्वो॑चेस्तन्नो॒ हरि॑वो॒ यत्तै॑ अ॒स्मे ॥ ३ ॥

कुतः । त्वम् । इन्द्र । माहि॑नः । सन् । एकः । या॑सि । सत्प॑ते ।
किम् । ते । इ॒त्या । सम् । पृ॑च्छसे । सम् । अ॒रा॑णः । शु॒भानैः ।
वो॒चेः । तत् । नः । हरि॑वः । यत् । ते । अ॒स्मे इति ॥ ३ ॥

हेइन्द्रसत्पते सर्वापालक त्वं माहि॑नोमहनीयः पूजनीयः अनुचरैरनुगन्तव्यइत्यर्थः तथा-
भूतः सन्नपि एकोऽसहायः सन् कुतोया॑सि कुतः कारणाद्यासि यद्वा कुत्रपासि तेतव इत्याइत्यर्थं किंत्वं
एवमेव किंनकोऽप्यनुचरोऽस्ति किंच त्वंसमरा॑णः अस्माभिः संगच्छमानः संपृ॑च्छसे समीची-
नंपृच्छसि हेहरि॑वः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र तेतव अस्मे अस्मास्तु यद्वकुमिष्टतममस्तितन्नो॒स्मभ्यं
शु॒भानैः शो॒भमानै॒र्वचनैः॑ वोचेः ब्रूहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ब्रह्मा॑णिमे॒ म॒तयः॑ शंसु॒तासः॑ शु॒ष्मं इ॒यति॑ प्रभृ॒तो मे॒ अद्रिः॑ ।
आशा॑सते॒ प्रति॑ ह॒र्यन्त्यु॒क्थेमा॑हरी॒ वह॑त॒स्तानो॑ अ॒च्छ ॥ ४ ॥

ब्रह्मा॑णि । मे । म॒तयः । शम् । सु॒तासः । शु॒ष्मः । इ॒यति॑ । प्रभृ॒तः ।
मे । अद्रिः । आ । शा॑सते । प्रति॑ । ह॒र्यन्ति॑ । उ॒क्था । इ॒मा ।
हरी॑ इति । वह॑तः । ता । नः । अ॒च्छ ॥ ४ ॥

अथैवैतैः पृष्टः अनयाचतुर्थ्येन्द्रः प्रत्याह—हेमरुतः ब्रह्माणि सर्वाणि कर्माणि हवींषि वा मेम-
मस्वभूतानि तथा मत्तयश्च मननयुक्ताः स्तुतयश्च मेममशंसुस्वकार्याः यद्वा मेमतयो बुद्धयः तेषु वत-
न्त इति शेषः तथा स्तुता सोमिषु वा सोमाः मेमदीयाः मर्था एव अतो यज्ञं प्रति गन्तव्यमित्यर्थः कि-
ञ्च मध्ये राक्षसादि बाधपरिहाराय शुष्मः बलवान् मेमदीयो द्विः शत्रूणां भक्षको वज्रः प्रभृतः सन्नि-
यति गच्छत्येव लक्ष्यं प्रति न च निवर्तते न केवलं हविरादीनां मदीयत्वमेव अपितु यजमाना आशा-
सते मामेव मार्षयन्ते किञ्चोक्ता उक्तानि राक्षाणि मां प्रति हर्यन्ति कामयन्ते मामेव शंसन्तीत्य-
र्थः किञ्च नोऽस्मदीया विमाहरो इमावश्वौ ता तानि गन्तव्यानि हविरादीनि अच्छ अभिप्राप्तुं मां
बहतः अभिमतदेशं प्रापयतः अतएव शोभं गच्छामि युष्माभिरपितप्राप्तुं गन्तव्यमित्यर्थः अतो-
सहाय इति मन्तव्यमिति भावः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अतो वयमन्मेभिर्युजानाः स्वक्षत्रेभिस्तु न्वः शुभ्रमानाः ।
महोभिरेता उपयुज्महे न्विन्द्रस्वधामनुहि नो वभूथ ॥ ५ ॥ २४ ॥
अतः । वयम् । अन्तमेभिः । युजानाः । स्वक्षत्रेभिः ।
तु न्वः । शुभ्रमानाः । महःक्षभिः । एता । उप । युज्महे ।
नु । इन्द्र । स्वधाम् । अनु । हि । नः । वभूथ ॥ ५ ॥ २४ ॥

एवमुक्ता मरुतस्त्वमेवं ब्रूते—हे इन्द्र त्वं पम्पादेवं करोषि अतः शरणाद्वयमपि अन्तमेभिः अ-
निकर्तव्यैरश्वैर्युजानाः युनाः गन्तः कीदृशैः स्वक्षत्रेभिः स्वायत्तवर्तैः किञ्च महोभिस्ते जाभिः
तस्यः आत्मशरीराणि शुभ्रमानाः दीपयन्तः रर्षमाश्रुवाना इत्यर्थः यद्वा महोभिः स्यमहस्त्वेन युषा-
सं पतानगन्तु ननु क्षिममुपयुज्महे सखाकं हविगदिस्वीकृतमन्यर्थः हे इन्द्र त्वमपि नोऽस्मकं वन्दिष्य-
धा उदकं बर्तवा अनुवभूथ हि अस्मन्सृष्टोदकजयं हविरनुभवामि सवतु रिगच्छः परम्पराप्राप्तो-
पकारिभावपसिद्धिपोषणार्थः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयम्यवृत्तीयचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

अथ षष्ठी—

काम्यापो मरुतः स्वधामाद्यन्मामेकं नमर्षना हि हृत्यं ।
अहं सुधं घ्नन् पिपिन्नुर्विद्वान्विश्वं स्पृशन्नेरनमं यधुभिः ॥ ६ ॥

क्व । स्या । वः । मरुतः । स्वधा । आसीत् । यत् । माम् । एकम् ।
सम् अर्धत्त । अहिहृत्यै । अहम् । हि । उग्रः । तविषः ।
तुविष्मान् । विश्वस्य । शत्रोः । अनमम् । वधस्त्रैः ॥ ६ ॥

हेमरुतः स्या सा स्वधा तदुदकं बलं वा वीर्युष्माकं संबन्धि क्वासीत् नैवासीदित्यर्थः अस्माक-
मुदकं त्वमनुभवसीति ब्रूथ यत् या स्वधा एकमसहायं मां अहिहृत्यै वृष्ट्यर्थमेधहननकर्मणि वृत्रवधे वा
समधत्त सहितमभूत् समासीदितिसंबन्धः असहायस्य कथमेतत्सेत्स्यतीत्यत आह—अहं हि अहं
खलु उग्रः उदूर्णबलस्तविषो बलवान् तुविष्मान्महत्त्वोपेतोऽस्मि यस्मादतिबलोहं तस्माद्विश्वस्य
क्वास्तस्य शत्रोर्मेवस्य शत्रोरिति यं कर्मणि पृष्ठी सर्वशत्रुसंबं वधस्त्रैः वधस्त्रैः शोधनैः वधकुशलैरि-
त्यर्थः यद्वा वधइति वज्रनाम वधस्त्रैर्वज्रस्यासैनैः क्षेपणप्रकारैरनमं अनमयं अन्तर्भावितण्यर्थो-
यं वशीकरोमीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

भूरिचकर्थयुज्येभिरस्मेसमानेभिर्वृषभपौंस्येभिः ।
भूरीणिहिरुणवामाशविष्टेन्द्रक्रत्वामरुतोयद्दशाम ॥ ७ ॥

भूरि । चकर्थ । युज्येभिः । अस्मे इति । समानेभिः । वृषभ ।
पौंस्येभिः । भूरीणि । हि । रुणवाम । शविष्ट ।
इन्द्र । क्रत्वा । मरुतः । यत् । वशाम ॥ ७ ॥

अथैवमुक्तवन्तं इन्द्रं पुनराहुः हेइन्द्र वृषभ वर्षितस्त्वं भूरिचकर्थं मभूतं कृतवानसि सत्यमेव
तथापि अस्मेअस्माकंसमानेभिः समानैः युज्येभिः अस्माभिर्युक्तैः पौंस्येभिः पुंसःकर्मभिः
सामर्थ्यैरेवचकर्थं न त्वं एकएवेत्यर्थः हे शविष्ट शवइति बलनाम हेइन्द्र बलवत्तम वयं भूरीणि हित्व-
त्तुवादिपि मभूतानि कर्माणि रुणवाम कृतवन्तः स्म हेइन्द्र क्रत्वा क्रतुना कर्मणा यद्यदृष्ट्यादिकं व-
शाम कामयामहे तानित्वत्तोप्यधिकानीत्यर्थः यतो वयं मरुतः छान्दसमनुदात्तत्वं एतेन स्वमह-
त्त्वं स्थापितं भवति स्वरोज्यस्तः अथवा इन्द्रस्येदं वाक्यं हेमरुतो यद्यस्यैव दत्तस्यैव भवतु तस्यैह व-
युयंचतहैव क्रत्वा कर्मणा यद्दशाम यद्दृष्टिकर्म कामयामहे तस्मादुदकंसमानमेवेत्यर्थः एवं मरुत-
इति निघातस्वरस्पन्द्याख्यानम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

वधीं वृत्रं मरुत इन्द्रियेण स्वेन भामेन तविषो बभूवान् ।

अहमेतामनवे विश्वश्चन्द्राः सुगा अपश्चकर वज्रं बाहुः ॥ ८ ॥

वधीम् । वृत्रम् । मरुतः । इन्द्रियेण । स्वेन । भामेन । तविषः ।

बभूवान् । अहम् । एताः । मनवे । विश्वश्चन्द्राः । सुगाः । अपः ।

चकर । वज्रं बाहुः ॥ ८ ॥

इदानीमिन्द्राह—हेमरुतः अहमिन्द्रः इन्द्रियेण वीर्येण स्वेन भामेन स्वसमानकोपेन तविषो बलवान् बभूवान् भूतः संपन्नः सन्वृत्रं वधीं हतवानस्मि कस्मैतदुच्यते—मनवे मनोरथायैताः विश्वश्चन्द्राः सर्वाह्लादकाः सुगाः सुगमनाः सर्वत्र सस्यादिपुगमनशीलाः अपो वृष्ट्युदकानि चकर चकार कृतवानस्मि यतो हं वज्रबाहुः अनेन सहायनैरेष्यमुक्तं भवति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

अनुत्तमार्तेमघवन्नकिर्नु न त्वावां अस्ति देवता विदानः ।

न जायमानो न शति न जातो यानि करिष्या कृणुहि प्रष्टुह्य ॥ ९ ॥

अनुत्तम् । आ । ते । मघवन् । नकिः । नु । न । त्वाश्वाङ् ।

अस्ति । देवता । विदानः । न । जायमानः । न शति । न । जातः ।

यानि । करिष्या । कृणुहि । प्रष्टुह्य ॥ ९ ॥

इदानीं तेमरुतो हरेण मत्याहुः आइति स्मरणे स्मृतवन्तो वयमिदानीं हेमघवन् तत्त्वया अनुत्तमपेरितं न किर्नु नैवास्ति नुमिष्ये त्वया यदुक्तं तत्सत्यमित्यर्थः हे देव त्वासात् त्वत्सदृशो विदानः विद्वान् व्यत्ययेन शानच् जयोपायवेदिता देवता देवानास्ति किञ्च हेमवृद्ध अनिबल जायमानो जातो वा रुधि देवो मर्त्यो वा नास्ति त्वं यानि वृत्रवधादीनि करिष्या कर्तव्यानि कृणुहि कुरुष्व तानि न नश्ये न व्यप्नोति न शतिर्व्यापिकमां नान्यस्वचोष्टि नानुकार्येवेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

एकस्यचिन्मेविश्व१स्त्वोजोयानुदंष्टृष्वान्कृणवैमनीपा ।
अहंहु१ग्रोमरुतोविदानोयानिच्यवमिन्द्रइदीशएवाम् ॥ १० ॥ २५ ॥

एकस्य । चित् । मे । वि॒श्व । अस्तु । ओजः । या । नु ।
द॒ष्टृष्वान् । कृणवै । मनी॒पा । अहम् । हि । उ॒ग्रः । म॒रुतः । वि॒दानः ।
या॒नि । च्यवम् । इन्द्रः । इत् । ई॒शे । ए॒वाम् ॥ १० ॥ २५ ॥

इदानीमिन्द्रआह मेममएकस्यचिद एकस्येव विभु सर्वव्रगमनशीलमोजोबलमस्तु यद्वा ब-
लमेकस्यैवास्तु किमर्थमितिचेत् उच्यते—या यानिकर्माणि मनीषामनीपयामनसईषयादष्टृष्वान्ध-
र्षितवानहंतानिनुक्षिपंरुणवै कर्तुंशक्रवानि हेमरुतः अहंहिअहंस्तु उग्रः उदूर्णबलः विदानः
वेदनावान् यानियानिवस्तु निच्यवं अवगच्छामि एवामहमेवेन्द्रइदं ईश्वरएवसम् ईशे ईश्वरोभवामि
अथवा विदानोहंयानिच्यवं यान्युद्दिश्यगच्छेयं एवामीशे यवोहमिन्द्रः अतःशक्तइत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथैकादशी—

अमन्दन्मामरुतःस्तोमोअन्नयन्नेनरःश्रुत्यं ब्रह्मचक्र ।
इन्द्रायवृष्णेसुमर्खायमह्यसख्येसरवायस्तन्वैतनूभिः ॥ ११ ॥

अमन्दत् । मा । म॒रुतः । स्तोमः । अन्नं । यत् । मे । न॒रः । श्रुत्यम् ।
ब्रह्मं । च॒क्र । इन्द्राय । वृष्णे । सु॒म॒र्खाय । म॒ह्यम् । स॒ख्ये ।
स॒रवायः । त॒न्वै । त॒नूभिः ॥ ११ ॥

इदमपीन्द्रवाक्यं हेमरुतः मामां अवास्मिन्नुदकोत्पादनविषये स्तोमः स्तोत्रं अमन्दत् मा-
दयति मोदयतेवा हेनरःसखायः यूयं मेमम यत् श्रुत्यं सर्वैःश्रोतव्यं ब्रह्मपरिवृढमेघधारणादित्-
पंकर्म चक्र कृतवन्तःस्थ प्रभूतं स्तोत्रंवा अनुत्तमातइत्यादिकं इन्द्राय परमैश्वर्यगुणकायवृष्णे
अभिमतवर्षित्रे सुमर्खायशोभनयागाय सख्ये युष्माभिःसमानख्यानाय तनूभिरेकशरीरै-

पेताय महं ममतन्वे मदीयशरीरपोषाय भवतु यद्वा तनूभिःअस्मच्छरीरभूतैः युष्माभिः कृतं
महमेवास्त्वित्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

एवेदेतेप्रतिमा॒रोच॑माना॒अने॑द्यःश्रव॑णोद॒धानाः॑ ।

संच॑क्ष्याम॒रुतश्च॒न्द्रव॑र्णा॒अच्छा॑न्तमे॒छद॑याथाच॒नूनम् ॥ १२ ॥

ए॒व । इ॒त् । ए॒ते । प्र॒ति । मा॒ । रोच॑मानाः । अ॒ने॒द्यः । श्र॒वः ।

आ । इ॒ष्यः । द॒धानाः । स॒म् च॑क्ष्य । म॒रुतः । च॒न्द्र॒व॑र्णाः ।

अच्छा॑न्त । मे । छ॒द॒या॒थ । च॒ । नू॒नम् ॥ १२ ॥

हेमरुतः एवेव एवमेव एतेयूपमां प्रतिरोचमानाः मदीयसे संपीयमाणाः मांस्व्यापयन्तो-
वाअनेद्यः अनन्तिकरथं श्रवः कीर्तिं इषश्च अन्नानिदधानाः आहृतिचार्थं यद्वा अनेपातिप्र-
शस्यनाम प्रशस्यं यशोस्मत्तोदधानाः अस्माभिर्वाधारयमाणाः चन्द्रवर्णाः चन्द्रमितिहिरण्यना-
म सुवर्णवर्णाः यूपं मे मां संचक्ष्य सम्यक्प्रकाशयन् नूनिधयं अप्छान्त यशोभिराप्छादितवन्तः
छदयाथ आप्छादयथच मां प्रति सर्वदारोचमानाः मध्येषकीर्तिअन्नंचदधानाः माहृतेः कर्म-
भिः मामेवस्तुतेत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

कोन्व॒त्रम॑रुतोमामहे॒वःप्र॑या॒तनु॑स॒खी॑रि॒च्छा॑स॒खायः॑ ।

म॒न्मानि॑चि॒त्राअ॑पि॒वा॒तय॑न्त॒एषां॑भृ॒तनु॑वे॒दाम॑क्र॒ताना॑म ॥ १३ ॥

कः । नु । अ॒त्र । म॒रुतः । म॒महे॑ । यः । प्र । या॒तनु॑ । स॒खी॑ ।

अ॒च्छ । स॒खा॒यः । म॒न्मा॑नि । चि॒त्राः । अ॒पि॒वा॒तय॑न्तः । ए॒षाम॑ ।

भृ॒त । न॑वे॒दाः । मे । कृ॒ताना॑म ॥ १३ ॥

हेमरुतैः पुमान् अत्रोन्वेकोनुवन्तुमयेऽमहे पुनपि हेमखायः सुदंयसुविदं-
यसारिणः मन्तः दृष्टीन्विदमानेन मग्निभूदान यजमानान् अप्छ आभिमुख्येनानां प्रदातव्यं

मं० १अ० २३सू० १६५] द्वितीयोष्टकः

गच्छत हेचित्राः चायनीयाः यूयं मन्यानिमननीयानि धनानि अपि वातयन्तः संपूर्णं प्रापय-
न्तोभूतभवत किञ्च मे मदीयानां एषां ऋतानां अवितथानां धनानां न वेदाः भूत हातारो-
भवत ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

आयद्वुवस्यादुवसेनकारुस्माञ्चक्रेमान्यस्यमेधा ।

ओपुर्वर्तमरुतोविप्रमच्छेमाब्रह्माणिजरितावोअर्चत् ॥ १४ ॥

आ । यत् । दुवस्यात् । दुवसे । न । कारुः । अस्मान् । चक्रे ।
मान्यस्य । मेधा । ओ इति । सु । वर्त । मरुतः । विप्रम् । अच्छ ।
इमा । ब्रह्माणि । जरिता । वः । अर्चत् ॥ १४ ॥

हेमरुतः यत् दुवस्यात् युष्मत्परिचरणार्हावस्तोत्राव वेनस्तोत्रेणदुवसे परिचरणापपर्या-
प्ता कारुः कर्त्रीस्तुतिकुशलामान्यस्यमाननीयस्यविदुषोमेधाबुद्धिः अस्मान् नेतिसंप्रत्यर्थे इ-
दानींतनानाचक्रे आभिमुख्येनकरोति प्रामोतीत्यर्थः यद्वा पृथिव्यदुवचनं इदंस्तर्कदुवस्यानां
परिचरणार्हाणां दुवसेपरिचरणायेत्यर्थः अतोहेमरुतोयूपविप्रमेधाविनयजमानंमामगस्त्यमच्छ
आभिमुख्येनप्राप्तुं सु सुष्ठु ओवर्त ओइतिनिपातद्वयसमुदायरूपएकोनिपातः आङित्याभिमुख्ये
उकारोवधारणे आवर्तध्वमेव किमर्थमेवमिति उच्यते-इमाब्रह्माणि इमानिपरिवृद्धानिकर्माण्यु-
द्दिश्य जरितागरिता स्तोतावोयुष्मान्अर्चत् अर्चति यस्मादेवंतस्मादावर्तध्वमित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदश्यां सूक्तोपक्रममारभ्यकृतांस्तुतिमरुद्व्योनिवेद्याभिमतमाशास्ते ।

अथपञ्चदशी-

एषवःस्तोमोमरुतइयंगीमीन्द्रार्यस्यमान्यस्यंकारोः ।

एषायासीष्टतन्वैव्यांविद्यामेपंरुजनंजीरदानुम् ॥ १५ ॥ २६ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयम् । गीः । मान्दार्यस्य ।
मान्यस्य । कारोः । आ । इषा । यासीष्ट । तन्वै । व्याम् ।
विद्याम् । इयम् । रुजनम् । जीरदानुम् ॥ १५ ॥ २६ ॥

हेमरुतः ण्यःस्तोमः इदानींक्रियमाणप्रकारंस्तोत्रं वोयुष्मदर्थंयुष्मत्प्रीणनायप्रवृत्ति-
त्यर्थः तथेयंगीः स्तुतिरूपावागपिवोयुष्मदर्थाय यस्मादेवंतस्मान्मांदायस्य स्तुतिविशेषैःमन्दयि-
तुः स्तुतिभिर्यदस्मिन्नेरयितुर्वा मान्यस्यवरप्रदानादिनामाननीयस्यकारोः स्तोतुः इषाहच्छया आ-
यासीष्ट आगच्छत किमर्थं तन्वेशरीरायतत्पोषायेत्यर्थः वयां वयमपि इयं अन्नंवृजनं बलंजी-
रदानुं जयशीलदानं एतत्सर्वं विधाम युष्मास्वागतपुयज्ञसंपूर्त्येष्ट्यादिद्वारालभेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यतृतीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थोऽश्वतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यभुरंधरेणसाय-
णाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेतृतीयोऽध्यायःसमाप्तः॥३॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्यो खिलं जगत् । निर्ममेतमहं बन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
 इत्थं द्वितीयाष्टकमस्तुतीयोध्याय आदरात् । व्याख्यातः सायणार्येण पुरुषार्थप्रदर्शकः ॥ २ ॥
 अथ चतुर्थोऽध्याय आरभ्यते—कयाशुभेत्यस्मिन्स्योर्विशेनुवाकेष्वदशसूक्तानि तत्र तन्नि-
 त्येतद्वितीयं सूक्तं पञ्चदशार्चं अत्रानुक्रमणिका—तन्वगस्त्योमारुतं हि द्वित्रिष्टुबन्तं मित्रावरुणयोर्दी-
 क्षितयोरुर्वशीमप्सरसं दृष्ट्वा वासती वरेकुम्भेरेतोपतत्तोगस्त्यवसिष्ठावजायेतामिति । सूक्तसंख्यानु-
 षर्गत आन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः इति परिभाषितत्वात् पञ्चदशार्चं उक्तलक्षणेनागस्त्येन दृष्टत्वात् तस्या-
 र्चं मारुतं हीत्युक्तत्वात् तु सादिपरिभाषयेदमादि सूक्तत्रयं मरुदेवताकं अन्त्येद्वेत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रि-
 ष्टुबन्तपरिभाषया जगत्स्यः विनियोगोऽत्रैविकः ।

तत्र प्रथमा—

ॐ तन्नृवो चामरभसाय जन्मने पूर्वमहिस्त्वं वृषभस्य केतवे ।
 ऐधेव यामं मरुतस्तु विष्वणो युधेव शक्रास्त विपाणि कर्तन ॥ १ ॥

तत् । नु । वो चाम् । रभसाय । जन्मने । पूर्वम् । महिस्त्वम् ।
 वृषभस्य । केतवे । ऐधा इव । यामन् । मरुतः । तु विस्त्वनः ।
 युधा इव । शक्राः । त विपाणि । कर्तन ॥ १ ॥

हेमरुतः वयं युष्मदीयं तत्तादृशं प्रसिद्धं पूर्वपूरकं पूर्वतन्वा महित्वं ग्राहात्म्यं नृक्षिप्रं चाम नृमः
 किमर्थं रभसाय राभस्य युक्ताय जन्मने वेद्यां प्रादुर्भावाय वेद्यां सन्निधानायेत्यर्थः तदपि किमर्थमित्य-
 त आह—वृषभस्य फलस्य वर्पितुर्थं तस्य केतवे प्रज्ञानाय वायुपेरणेन मेघागमनं प्रसिद्धं हेतुविस्वनः ग-
 मनसं रभेण भूतध्वनियुक्ताः हेशक्राः सर्वमपि कर्तुं शक्ताः यूयं यामन् यामनियामगमने प्रस्तुते स-
 त्ति ऐधेव ऐधानि एधःसंघन्धीनिते जासीव प्राप्येन महत्त्वेन तविपाणि बलानि सापथ्यानि कर्तन कुरु
 तवस्तुमइत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—युधेव युद्धेन तत्तुष्टनिमित्तं यथा तविपाणि कुरुत इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नित्यं न सुनुं मधुविभ्रत उपक्रीळन्ति क्रीळा विदथे पुघृष्वयः ।
नक्षन्ति रुद्रा अवसानमस्विनं नमर्धन्ति स्वतवसो हविष्कृतम् ॥ २ ॥

नित्यम् । न । सुनुम् । मधुं । विभ्रतः । उप । क्रीळन्ति । क्रीळाः ।
विदथेषु । घृष्वयः । नक्षन्ति । रुद्राः । अवसा । नमस्विनम् ।
न । मर्धन्ति । स्वतवसः । हविःकृतम् ॥ २ ॥

नित्यं न सुनुं औरसं प्रियं पुत्रमिव मधुमधुरं हविर्विभ्रतः धारयंतो मरुतः विदथेषु यामेषु
घृष्वयः रक्षःप्रभृतीनां घर्षकाः सन्तः क्रीळाः क्रीडनशीलाः उपउपेत्य क्रीळन्ति विहरन्ति किञ्च
रुद्राः रुद्रपुत्राः मरुतोऽपि रुद्रा उच्यन्ते जन्यजनकयोरभेदात् मरुतां रुद्रपुत्रत्वं पुराणेषु वपसातु-
ष्टौषावर्षीपरमेश्वरौ मरुतः पुत्रत्वेन स्वीचक्रवृत्तिरिति प्रसिद्धम् नमस्विनं नमस्कारोपलक्षितस्तोत्रोपेतं
हविष्कृतं हविषःकर्तारं प्रदातारं यजमानं अवसारक्षणेन तर्पणेन वानिमित्तभूतेन नक्षन्ति व्याभुवन्ति
किञ्च स्वतवसः स्वायत्तबलामरुतः यजमानं नमर्धन्ति न सङ्गमयन्ति न क्लेशयन्तीत्यर्थः ॥२॥

अथतृतीया—

यस्मा ऊमासो अमृता अरासतरायस्पोषं च हविषा ददाशुपे ।
उक्षत्यस्मै मरुतो हिता इव पुरुरजांसि पर्यसा मयोभुवः ॥ ३ ॥

यस्मै । ऊमासः । अमृताः । अरासत । रायः । पोषम् । च ।
हविषा । ददाशुपे । उक्षन्ति । अस्मै । मरुतः । हिताः इव ।
पुरु । रजांसि । पर्यसा । मयः अभुवः ॥ ३ ॥

यस्मै यजमानाय हविषा ददाशुपे सोमादिहविर्दत्तवते हविषा प्रीतः ऊमासः अविहारः अष्ट-
ताः अमरणधर्माणो मरुतो रायस्पोषं धनस्य पुष्टिं च शब्दात्पश्वादिपुष्टिं अरासत प्रायच्छन् रासविदां-
नार्थः अस्मै यजमानाय हिता इव हिताचरणाः सखा इव सन्तो मयोभुवः सुखस्य भावयितारो मरु-
तो रजांसि लोकान् पुरुषभूतं यथा भवति तथा पर्यसा उदकेन सस्याद्युत्पत्त्यर्थं उक्षन्ति सिञ्चन्ति ॥३॥

अथचतुर्थी—

आयेरजांसितविषीभिरव्यंतप्रवृणांसः स्वयतासो अधजन् ।
भयन्ते विश्वा भुवनानि हर्म्या चित्रो वीयामः प्रयतासु ऋष्टिषु ॥ ४ ॥

आ । ये । रजांसि । तविषीभिः । अव्यंत । प्र । वः । एवासः ।
स्वयतासः । अधजन् । भयन्ते । विश्वा । भुवनानि । हर्म्या ।
चित्रः । वः । यामः । प्रयतासु । ऋष्टिषु ॥ ४ ॥

हेमरुतः युष्मत्संबन्धिनः ये एवासः एवाअश्वविशेषाः तविषीभिः स्वकीयैर्बलैः वृष्टिप्रदाना-
दिरूपैः रजांसिलोकान् आअव्यत सर्वतः आवृण्वन्ति ते वीयुष्माकं एवासोश्वाः स्वयतासः स्व-
यमेव सारथिनाविनैव युक्ताः प्राधजन् प्रकर्षेणामच्छन्ति व्यामुवन्ति किञ्च युष्मदागमनाविश्वा
भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि विश्वाहर्म्या सर्वाणि हर्म्याणि च भयन्ते बिभ्यति पतनात् यस्मादेवं
तस्माद्वीयामः चित्रश्चायनीयः आश्चर्यभूत इत्यर्थः भीतेः कारणमाह—ऋष्टिषु युद्धस्थासु हेतिषु
प्रयतासु प्रकर्षेणोपयतासु सतीषु अथानीतौ दृष्टान्तः—ऋष्टिषु प्रयतासु सतीषु लुप्तोपमेयं आयुधेषु द-
तेषु यथाजनाविभ्यतितद्वयुष्मदागमनाविभ्यतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यस्त्वेपयामानदयन्त पर्वतान् दिवो वा पृष्ठं नर्या अचुच्यवुः ।
विश्वो वो अज्मं भयते वनस्पती रथीयंती व प्रजिहीत ओषधिः ॥ ५ ॥ १ ॥

यत् । त्वेपयामाः । नदयन्त । पर्वतान् । दिवः । वा । पृष्ठम् ।
नर्याः । अचुच्यवुः । विश्वः । वः । अज्मन् । भयते । वनस्पतिः ।
रथियन्ती इव । प्र । जिहीते । ओषधिः ॥ ५ ॥ १ ॥

मरुतः त्वेपयामाः प्रदीप्तगमनाः यत्पदापर्वतान् पर्वततो गिरिर्गह्वराणि पूरकान् मेघान्वा
नदयन्तनादयन्ति वा अथवा दिवो विद्योतनात्मकस्यान्तरिक्षस्पृष्टं उपरिभागं नर्यान्नेरम्यो-
हिताः अचुच्यवुः गच्छन्ति तथा वीयुष्मत्संबन्धिनः अज्मन् गमने निमित्तभूते सति विश्वो व-
नस्पतिः वनस्पतौ यिता वृक्षसमूहो भयते विभेति तथौषधिः म्रियद्बुद्धीत्यादिः प्रजिहीति प्रकर्षेण

गच्छतिस्वस्थानात् इतस्तवश्चलतीत्यर्थः तत्र दृष्टान्तः—रथीयन्तीव रथमात्मनः इच्छन्तीसीर-
थारूढेत्यर्थः तादृशीसीव सायथाचलतितद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे प्रथमो वर्गः ॥ १ ॥

अथ षष्ठी—

धूयन् उग्रामरुतः सुचेतुनारिष्टग्रामाः सुमतिं पिपर्तन् ।
यत्रावोद्विद्युद्रदंति क्रिविदंती रिणातिपश्वः सुधितैव वर्हणा ॥ ६ ॥
यूयम् । नः । उपाः । मरुतः । सुचेतुना । अरिष्टग्रामाः ।
सुसमतिम् । पिपर्तन् । यत्र । वः । दिव्युत् । रदंति । क्रिविः दंती ।
रिणाति । पश्वः । सुधिता इव । वर्हणा ॥ ६ ॥

हे उग्रामाः उदूर्णयलामरुतो यूयं सुचेतुना शोभनचेवसा अरिष्टग्रामाः अहिं सितसंधाः सन्तो-
नोस्माकं सुमतिं शोभनां शुद्धिं पिपर्तन् पूरयत कस्मिन् काले इति तदुच्यते—यत्र यस्मिन् काले वो युष्म-
त्सन्धिनी क्रिविदंती निक्षेपणशीलदन्ती दिव्युत् हेति रदति विलिखति मेघसंस्तयायं पश्वः पशून् ध-
रिणातिरेपति हि नस्ति वायीवातिसति पशवः शीर्यन्त इति पसिद्धम् हिंसायां दृष्टान्तः—सुधिता इव
सुहिता सुष्ठु मेरिता वर्हणा हतिस्तत्साधना हेति वां यथारिणातिवद्वत् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

प्रस्कम्भेदंणा अनवभ्रं राधसोलातृणासो विदधे पुमुपृताः ।
अर्चन्त्यर्कमदिरस्य पीतये विदुर्वीरस्य प्रथमानि पोस्या ॥ ७ ॥

प्र । स्कंज इदंणाः । अनवभ्रं राधसः । अलातृणासः । विदधे पु ।
सुहृन्तः । अर्चन्ति । अर्कम् । मदिरस्य । पीतये । विदुः ।
वीरस्य । प्रथमानि । पोस्या ॥ ७ ॥

प्रस्कम्भेदंणाः प्रकर्षेण स्तम्भितवानाः अविगमदाना इत्यर्थः अनवभ्रं राधसः अग्रद्वारमिरादि-
धनाः राध इति वननाम अलातृणानः मकारस्य स्थाने लङ्गाः अनातृणाम् आवर्द्धनरहिताः अथवा

अलं पर्याप्तं आतर्दनाः शत्रूणां यद्वा अलमत्यर्थं दातारः फलानां सुष्टुताः ऋत्विग्भिः सम्पृक्स्तुताः
एवंरूपामरुतः विदधेयुषामेपुर्अर्कमर्चनीयमिन्द्रं स्वसस्वीभूतं अर्चन्ति पूजयन्ति स्तुत्यादिनासं-
भावयन्तीत्यर्थः किमर्थं मदिरस्यमादनसाधनस्यसोमस्यपीतये पानाय तस्येन्द्रस्यमहत्त्वं कथं
जानन्तीत्यत आह—हेमरुतः वीरस्यविविधंशत्रूणामीरकस्येन्द्रस्य प्रथमानिप्रतमानिमुख्यानिपौं
स्यापुंस्त्वानि वृधवधादिरूपाणि विदुर्जानन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शतभुजिभिस्तमभिहृतेरघात्पूर्भीरक्षतामरुतोयमावत ।
जनंयमुग्रास्तवसोविरप्शिनःपाथनाशंसात्तनयस्यपृष्टिपुं ॥ ८ ॥
शतभुजिदभिः । तम् । अभिहृतेः । अघात् । पूःदभिः । रक्षत ।
मरुतः । यम् । आवत । जनम् । यम् । उघाः । तवसः । विरप्शिनः ।
पाथनं । शंसात् । तनयस्य । पृष्टिपुं ॥ ८ ॥

हेमरुतःयूयंशतभुजिभिः शतमित्यपरिमितनाम असंख्यातभोगवद्भिःपूर्भिःपालनैःजेतव्यैः
शत्रूणांगरैवां तं रक्षतपालयत तमित्युक्तंकमित्याह—यंजनंअभिहृतेः अभिभवकारणादकुटिल-
स्वभावादघादपापाव आवतअरक्षत किञ्च हेउग्राः उदूर्णतेजसः हेतवसः बलवन्तोवेगवन्तो-
॥ हेविरप्शिनःमहन्नामैतत् महान्तः यद्वा रपणीयाःशब्दारपाःतेषांयेविरप्शिनः विविधारप्शिनः
स्तोतारोपेसां तेषथोक्ताः हेतादृशायूयं यंचजनंपाथनपाथरक्षथ कस्मान्निमित्तादितिउच्यते त-
नयस्यउपलक्षणमेतत् पुत्रादीनांपृष्टिपुषेपुनिमित्तभूतेपुशंसादभिःशंसनात्तमेवंकुरुथ तंरक्षथेति
शेषः पापक्षपाद्यनिष्ठपरिहारेणपुत्रादिषोषरूपेष्टपास्याचरक्षथेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

विश्वानिभद्रामरुतो रथेपुवोमिथस्पृध्वेवतविपाण्याहिता ।
अंसेष्वावःप्रपथेपुखादयोक्षोवश्चक्रासमयाविवांरुते ॥ ९ ॥
विश्वानि । भद्रा । मरुतः । रथेपु । वः । मिथस्पृध्वाइव ।
तविपाणि । आहिता । अंसेपु । आ । वः । प्रपथेपु । खादयः ।
अक्षः । वः । चक्रा । समया । वि । वरुते ॥ ९ ॥

हेमरुतः चोरथेपुयुष्मत्संवन्धिरथेपुरंहणसाधनेपुविश्वानिभद्रा सर्वाणिकल्याणानिभोग-
योग्यानिद्रव्याणि अस्मभ्यंप्रदेयानिफलानिवा आहिताआहितानि तथावः अंसेष्वावःतदुपल-
क्षितभुजेष्वपि आकारोप्यर्थे मिथस्पृध्येव वलाधिक्यादपरस्परस्पर्धाविषयाणितविपाणिबला-
निअंसेपूक्तलक्षणान्यायुधानिवाआहितानि किञ्च वःप्रपथेषु प्रगताःपन्थानोयेपुविश्रामस्थाने-
षुतानिमपथानि तेषु स्वादयःस्वाद्यानिभक्ष्याणि आहितानि यद्वा प्रगतःपन्थायैस्तेपुषाद्यग्रेपुस्ता-
दयः स्थिराआभरणविशेषाआहिताः किञ्च वःअक्षः युष्मत्संवन्धीरथाक्षः चक्रा तन्नोपनिब-
द्धानिचक्राणि समयासमीपेतेषांपरिसरेविववृते विशेषेणवर्तते नकदाचिदपिचक्रेपुसंलभोभवती-
त्यर्थः यस्मादेवंदेवयजनगमनसाधनानिसन्ति तस्मात्तशीघ्रमागच्छध्वमित्यभिप्रायः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

भूरीणिभद्रानर्येषुबाहुषुवक्षःसुरुक्मारंभ्रसासोअञ्जयः ।

अंसेष्वेताःपविपुक्षुराअधिवयोनपक्षान्व्यनुश्रियोधिरे॥ १० ॥ २ ॥

भूरीणि । भद्रा । नर्येषु । बाहुषु । वक्षःक्षु । रुक्माः । रभ्रसासः ।

अञ्जयः । अंसेषु । एताः । पविपु । क्षुराः । अधि । वयः । न ।

पक्षान् । वि । अनु । श्रियः । धिरे ॥ १० ॥ २ ॥

तेमरुतः नर्येषुनरेभ्योहितेषुबाहुषुभुजेषु भूरीणिप्रभूतानि भद्राभद्राणि कल्याणानिधनानि
स्तोतृभ्योदानुधिरे दधिरेधारयन्ति तथावक्षःस्त उरःस्थलेपुरुक्माः सुवर्णरत्नादिनिर्मितान्याभर-
णानि धारयन्ति कीदृशानि रभ्रसासः राभ्रस्ययुक्तानिकान्तिमन्तिवाअंसेपुभुजमूलेपुएताः शङ्खव-
र्णाःशालाः पविपुवज्रसदृशेषुआयुधेषुक्षुराः क्षुरधाराः अधिसप्तम्यर्थानुवादी एवमेतेमरुतः सर्वा-
णेषुश्रियोलक्ष्मीः अनुअनुक्रमेणविधिरे विविधंधारयन्ति तत्रदृष्टान्तः—वयोनपक्षान् पक्षिणः
पक्षानिव ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

महान्तोमह्नाविम्बोऽविभूतयोदूरेदृशोयेदिम्याइवस्तृभिः ।

मन्द्राःसुंजिह्वाःस्वरितारआसभिःसंमिश्रान्द्रैमरुतःपरिपुमः॥ ११ ॥

महान्तः । म॒ह्ना । वि॒श्वः । वि॒भूतयः । दूरे॒दृशः । ये । दि॒व्याः इ॒व
स्तृ॒भिः । म॒न्द्राः । सु॒जि॒ह्वाः । स्वरि॑तारः । आ॒स॒भिः ।
सम॑मिश्रलाः । इ॒न्द्रे । म॒रुतः । प॒रि॒स्तु॒भः ॥ ११ ॥

येमरुतोमहान्तः माहात्म्योपेताः केन मह्यमहत्त्वेन मभावातिशयेन तथाविश्वविभवः व्या-
प्ताः तथाविभूतयः विविधैश्वर्यवन्तः दूरेदृशः दूरेदृश्यमानाः प्रकाशमानाः दूरदर्शनेदृष्टान्तः—दि-
व्याःस्तृभिरिव स्तृभिरितिनक्षत्राणामिक्षाःस्तृभिरितिनक्षत्राणामिति निर्गुत्वात् दिविभवाः
देवास्तृभिः स्वपुष्पकभूतैस्तेजःपुंजैर्नक्षत्रैर्यथादूरेदृश्यमाना भवन्ति तद्वत् किञ्च मन्द्राः मादनाः
सुजिह्वाः शोभनजिह्वाः आसभिरास्यैः स्वरितारः शन्दपितारः पियवचना इत्यर्थः अतएव सुजि-
ह्वा इत्युक्तं किञ्च इन्द्रे संमिश्रलाः सम्पक्मिश्रयितारः इन्द्रसहायिन इत्यर्थः मरुतो हैननाजहुरि-
ति श्रुतेः । तथा परिस्तुभः परितोभयुक्ताः स्तुतिभिर्युक्ताः एवं महाभागा ये मरुतः सन्ति ते स्मर्य-
मागच्छन्तीति शेषः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी—

तद्दः सुजातामरुतोमहित्वनं दीर्घवोदात्रमदिनेरिव ब्रतम् ।
इन्द्रश्च न त्यजंसा विहृणाति तज्जनाय यस्मै सुकृते अराध्वम् ॥ १२ ॥

तत् । वः । सु॒जा॒ताः । म॒रुतः । म॒हि॒त्स्वनम् । दी॒र्घम् । वः ।
दा॒त्रम् । अ॒दि॒तेः इ॒व । ब्र॒तम् । इ॒न्द्रः । च॒न । त्य॒जंसा । वि ।
हृ॒णा॒ति । तत् । ज॒नाय । य॒स्मै । सु॒कृ॒ते । अ॒रा॒ध्वम् ॥ १२ ॥

हे सुजाताः शोभनजननाः हे मरुतः वीर्युष्मदीयं महित्वनं महत्त्वं तव तादृक् त्वत् तदित्यु-
क्तं किमित्याह—वोयुष्माकं दात्रं दानं वृष्ट्यादिरूपं दीर्घं अत्यायतं अविच्छिन्नं परुष्टोपकारीत्यर्थः
दीर्घत्वेदृष्टान्तः—अदितेर्व्रतमिव अदीनाया देवमातुर्भूम्यावा ब्रतमिव विकर्षणं तद्यथा दीर्घं अ-
विविष्टं तद्वत् अदिति यौरदिति रत्नरिक्षमित्यादि मन्त्रवर्णात् । किञ्च हे मरुतो यूयं यस्मै सुकृते
शोभनयागादिकर्त्रे यजमानाय यदभिमतं धनमराध्वं ददध्वं तदिन्द्रश्च इन्द्रोऽपित्यजसा त्यागेन वि-

ह्युणाति नविह्वरति कौटिल्यं न करोति चनेत्ययं यद्यपि निपातद्वयसमुदायरूप एको निपातितः तथा-
प्यवयवविभागेन च शब्दः समुच्चये न शब्दो निषेधे भिन्नत्वः युष्मद्भनादित्यागमिन्द्रत्यागो-
पिनातिक्रामतीत्यर्थः यद्वा यस्यैतद्धनमराध्वंतमिन्द्रोपिनकुटलपतिन निषेधयति किंतु नो-
दयतीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी—

तद्द्वौ जा॒मि॒त्वं म॒रुतः॒ परे॒ युगे॒ पुरु॒यच्छं॑स॒ममृ॒तास॒ आव॑न्त ।

अ॒याधि॒याम॑न॒वे श्रु॒ष्टिमा॒व्यासा॑कं न॒रो दं॑स॒नैरा॒चि॒कि॒त्रिरे ॥ १३ ॥

तत् । वः । जा॒मि॒श्वम् । म॒रुतः॒ । परे॒ । युगे॒ । पुरु॒ । यत् ।

शंस॑म् । अ॒मृता॒सः । आव॑न्त । अ॒या । धि॒या । मन॑वे । श्रु॒ष्टिम् ।

आ॒व्य । सा॒कम् । नरः॑ । दंस॑नैः । आ । चि॒कि॒त्रिरे ॥ १३ ॥

हेमरुतः यत्तवो जामित्वं बंधुत्वं अस्मद्विषयमेवाधिरूपं तद्वत्बलुपसिद्धमित्यर्थः कियत्पर्यन्त-
मितितदुच्यते—परेयुगे युगशब्दः कालोपलक्षकः उत्कृष्टमहत्कालेतीति पिवर्तत इति शेषः तत्कथम्-
भिगतमित्यत आह अमृतासोऽमरणधर्माणो हेमरुतो यूयं यद्यस्माच्छंसमस्माभिः क्रियमाणास्तु-
तिपुरुषभूतं यथाभवति तथा आवतरक्षथ तस्माद्युष्मत्कृतं जामित्वमविनाशित्यर्थः किंच यूयं अ-
याधिया अनया अनुग्रहात्मिकयानुद्धामनवेमनुप्यायस्तोत्रेयप्रेषा अस्मदादये श्रुष्टिमाव्यकी-
र्तिस्तुतिवारक्षित्वा साकं संभूय नरः नेतारः सन्तो दंसनैः कर्मभिरित्थं भूत्वा आचिकित्रिरे सर्वदो-
षानीथ ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

येन॑ दी॒र्घं म॒रुतः॒ शू॒शवा॑म॒युष्मा॑केन॒ परी॑णसा॒तुरा॑सः ।

आ॒यत्त॑त॒नन्त॑ज॒ने ज॒नासः॑ ए॒भिः य॒ज्ञेभिः॑ स्तद॒भीष्टि॑म॒श्याम् ॥ १४ ॥

येन॑ । दी॒र्घम् । म॒रुतः॒ । शू॒शवा॑म । यु॒ष्माके॑न । परी॑णसा । तुरा॑सः ।

आ । यत् । त॒नन्त॑ । ज॒ने । ज॒नासः॑ । ए॒भिः । य॒ज्ञेभिः॑ ।

तत् । अ॒भि । इ॒ष्टिम् । अ॒श्या॒म् ॥ १४ ॥

हेतुरासः वेगवन्तोमरुतोऽयुष्माकेनयुष्मत्संबन्धिनायेनपरीणसायद्यप्येतद्बहुनामसुपठितम्
तथापियद्बहुतन्महदपिभवतीत्यत्रमहदित्यर्थेगृह्यते महतायुष्मदभिगमनेनैषणेनवादीर्घमायतंस-
त्रादिरूपंकर्मशूरावाम प्रवर्धयामः किञ्च यद्येनचाभिगमनेनैषणेनवाजनासोजनाःअस्मदीयाः
वृजनेसङ्ग्रामेआततनवसर्वतोविस्तारयन्ति स्वसामर्थ्यैःसङ्ग्रामंजयन्तीत्यर्थःतदिष्टिमेषणंगमनं ए-
भिर्यज्ञेभिः इदानींक्रियमाणैःस्त्रोत्रादिरूपैःपूजनैः अभिआभिमुख्येनअश्याम्व्यामुयाम् ॥१४॥

अथपञ्चदशी-

ए॒षवः॑ स्तो॒मो॑म॒रुत॒इ॒यं॒गी॒मा॒न्दा॒र्य॒स्य॒मा॒न्य॒स्य॒का॒रोः ।

ए॒पा॒या॑सी॒ष्ट॒त॒न्वे॒व॒यां॒वि॒द्या॒मे॒पं॒वृ॒ज॒नं॒जी॒र॒दा॒नु॒म् ॥ १५ ॥ ३ ॥

ए॒षः । वः । स्तो॒मः । म॒रुतः । इ॒यम् । गीः । मा॒न्दा॒र्य॒स्य । मा॒न्य॒स्य ।

का॒रोः । आ । इ॒पा । या॒सी॒ष्ट । त॒न्वे । व॒याम् । वि॒द्याम । इ॒षम् ।

वृ॒ज॒नम् । जी॒र॒दा॒नु॒म् ॥ १५ ॥ ३ ॥

अयंमन्त्रस्तृतीयाध्यायान्तेव्याख्यातः सूक्तोपक्रमपक्षतिक्रियमाणांस्तुर्विमरुद्भ्यः सम-
र्प्यत्वाभीष्टमाशास्ते हेमरुतः एषःस्तोमःइदानींकृतंस्तोत्रंवायुष्माकंयुष्मदर्थमित्यर्थः तथेयंगीः
स्तुतिरूपावागपिवायुष्माकं कस्यसंबन्धीदमितितदुच्यते-मान्दार्यस्यमन्दतेरीयतेअमान्दार्यः
स्तुतिमेरयतः मान्यस्यमाननार्हस्य कारोः स्तोतुनामैतत् स्तोतुः संबन्धि यदैतत्पदत्रयमुत्तरत्रसं-
बध्यते उक्तलक्षणस्तोतुः इपाइच्छयाकामनयातन्वेयुष्मच्छरीरवृद्धौ स्तुत्याहिशरीरंवर्धते आ-
यासीष्टअभिगच्छतुस्तुतिः वयांवर्धयेममंत्रंवृजनंबलंजीरदानुंचिरकालजीवनंच विद्यामलभे-
महि ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेस्तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

सहस्रंतदित्येकादशचर्चतृतीयंसूक्तंआगस्त्यचैष्टुभ्रं आद्यैन्द्री शिष्टामरुदेवताकाः पूर्वत्रहिश-
न्दात् सहस्रमेकादशाद्यैन्द्रीत्यनुक्रमणिका विशेषविनियोगोलेद्विकः ।

तत्रमथमा-

स॒ह॒स्र॒न्त॒इन्द्रो॒नयो॑नः॒स॒ह॒स्र॒मि॒षो॒हरि॒वो॒गूर्त॑त॒माः ।

स॒ह॒स्रं॒रायो॑मा॒द्य॒ध्वै॒स॒ह॒स्रि॒ण॒उ॒प॒नो॒यन्तु॑वा॒जाः ॥ १ ॥

सहस्रम् । ते । इन्द्र । ऊतयः । नः । सहस्रम् । इपः । हरिष्टवः ।
 गूर्तस्तमाः । सहस्रम् । रायः । मादयध्वै । सहस्रिणः । उप । नः ।
 यन्तु । वाजाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र तेतवऊतयोरक्षाप्रकाराः सहस्रमपरिमिताइत्यर्थः नोस्मभ्यंउपयन्त्वितिसर्ववपुर्गं
 तथा हेहरिवः हरीइन्द्रस्याश्वौ वाभ्यां तद्वनिन्द्र गूर्ततमाः अत्यन्तगूर्णानि इपः इषणीयाः अक्का-
 निसहस्रंवहूनिवदीयानि तथासहस्रंरायः अपरिमितानिधनानिमणिमुक्तादीनिमादयध्वै अस्मा-
 द्मादपितुंयानिसन्तितान्यस्मानुपयन्तु तथासहस्रिणोवाजाः गमनवन्तश्चतुष्पाद्रूपाः पशवो-
 पिनोस्मानुपयन्तु समीपंमामुवन्तु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आनोवोभिर्मरुतोयान्त्यच्छाज्येष्ठेभिर्बृहद्दिवैःसुमायाः ।
 अधयदेपांनियुतःपरमाःसमुद्रस्यचिद्धनयन्तपारे ॥ २ ॥

आ । नः । अवःऽभिः । मरुतः । यान्तु । अच्छ । ज्येष्ठेभिः । बृ ।
 बृहत्दिवैः । सुमायाः । अध । यत् । एषाम् । निद्युतः । परमाः ।
 समुद्रस्य । चित् । धनयन्त । पारे ॥ २ ॥

तेमरुतः अवोभीरक्षणेःसहितानोस्मानच्छ आभिमुख्येनायान्तु आगच्छन्तु सुमायाः मा-
 येतिप्रज्ञानाम शोभनप्रज्ञाः एवंमरुतोज्येष्ठेभिः बृहद्दिवैःवा ज्येष्ठैः प्रशस्यत्वमेमंणिमुक्तादिधनैश्चत्-
 हिताआयान्तु वाशब्दःसमुच्चये आगमने कथमेपांसामर्थमित्यतआह—अधअथेपांमरुतांय-
 धस्मानियुतः एतन्नामकाः परमाःउत्कृष्टाःअश्वाः समुद्रस्यचित् चिच्छब्दोप्यर्थे समुद्रस्यापिपा-
 रेपरस्मिन्तीरे धनयन्त धनधारणंवहनंकुर्वन्ति तस्माद्रक्षणेर्धनेश्चायान्त्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मिम्यअयेपुसुधिताघृताचीहिरण्यनिर्णिगुपंरानकृष्टिः ।
 गृहाचरन्तीमन्पोनयोपांसमावतीविदध्यैवसंवाक् ॥ ३ ॥

मिम्यक्षं । येषु । सुधृतिता । घृताची । हिरण्यनिर्निक् । उपरा ।
न । ऋष्टिः । गुहा । चरन्ती । मनुषः । न । योषा । सभाध्वती ।
विदध्याऽइव । सम् । वाक् ॥ ३ ॥

सुधृतिता सुधृतिहिता सुधृतितावा लोकेघृताचीघृतक्षरणाशीतमुदकं अञ्चन्ती हिरण्यनिर्णिक्
क् हितरमणीयरूपा निर्णिगितिरूपनाम एवं रूपाऋष्टिः विद्युदाख्यायुधविशेषोवा उपरान
मेघमालेव येषु मरुत्सुसंमिम्यक्ष म्यक्षतिर्गतिकर्मा सङ्घताभूव मेघपङ्क्तिविद्युताविमे अपि सङ्घते
इत्यर्थः मेघपङ्क्तिर्विद्युच्चोभेदद्वयान्तेन विशेष्येते गुहानिगूढागुहायां बान्तरिक्षेचरन्ती तत्रदृष्टान्तः-
मानुषो न योषा मनुष्यस्य परिवृढादेर्महिषीव सायथासुवेवान्तःपुरएवमध्येचरतितद्वत् किंसर्व-
दैवमिति नेत्याह-सभाध्वती सभाजनसङ्घस्तद्वतीवर्षकाले आविर्भवन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः-विद-
ध्यावागिव विदधोयज्ञः तदहंतीतिविदध्या प्रैपस्तोत्रादित्वावाक् सायथायज्ञसभाप्राप्त्यावि-
र्भवतितद्वत् यद्वा विदध्यावेदनाहंविदमानयोर्वाक् सायथाभवति तद्वत् सैव रूपमेषुमिम्यक्ष
तेमरुतो देवयजनमागच्छन्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

परांशुभ्राअयासोयव्यासाधारण्येवमरुतोमिमिक्षुः ।

नरोदसीअर्पनुदन्तघोराजुपन्तदृधंसख्यायदेवाः ॥ ४ ॥

परा । शूभ्राः । अयासः । यव्या । साधारण्याऽइव । मरुतः ।

मिमिक्षुः । न । रोदसी इति । अर्प । नुदन्त । घोराः ।

जुपन्त । दृधम् । सख्याय । देवाः ॥ ४ ॥

शुभ्राः शोभनालङ्काराभयासोभिगन्तारोमरुतः यव्यामिश्रणशीलयाविद्युतापरामिमिक्षुः
प्रकर्षेणसिञ्चन्तिउदकसंस्त्यायं साधारण्येव यथालोकेसाधारण्यास्त्रिपासङ्घतायुवानोरेतोमुञ्च
न्तितद्वत् एवंकुर्वन्तोघोराः अतिवृष्टिप्रदानेनभयङ्कराः तेरोदसीद्यावापृथिव्यौनापनुदन्त अपनोद-
नं वर्षणरूपं तिरस्कारंनकुर्वन्ति द्यावापृथिवीवचनोरोदसीशब्दः सर्वत्राद्युदात्तः अत्रतुल्यत्यये-
नान्तोदात्तत्वमितिदृष्टव्यं यद्वा रोदसीशब्देनरोदनस्वभावोरुद्धः तस्यस्त्रीरोदसीतिकेचिदाहुः
अपरेतुमरुतांस्त्रियोरोदसीतिनामधेयमित्याहुः अयमेवपक्षोयुक्तः उत्तरत्रैव्यवहारात् तत्पक्षो-

दसीरोदस्यांङीपन्तात् साम्याईकारोलुगवा ईदूतौचसाम्यर्थेइतिप्रगृहसंज्ञा तस्यां मियंधनंमु-
ञ्चन्ति किन्तु देवाःभोदयितारोमादयितारोवामरुतःसख्यापवृध्वंवृद्धिजुपन्तसेवन्ते धावापृथिवीपक्षे
सख्यापजगतांसतिभावायतयोर्वृद्धिकुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

जोपद्यदीमसूर्यासचध्यैविपितस्तुकारोदसीनृमणाः ।
आसूर्यैवविधतोरथंगात्वेपप्रतीका नभसोनेत्या ॥ ५ ॥

जोषत् । यत् । ईम् । असूर्या । सचध्यै । विसितस्तुका ।
रोदसी । नृमणाः । आ । सूर्याइव । विधतः । रथम् । गात् ।
त्वेपप्रतीका । नभसः । न । इत्या ॥ ५ ॥ ४ ॥

रोदसीमरुतपत्नी विद्युद्वा एतन्नामकेयमपि ईमेनंमरुतसहं जोषत्मेवते जुषेर्लेट्यडागमः किम-
र्थं सचध्यैसन्नमनार्थं कीदृशीसाअसूर्या असुरा.क्षेमारोमरुतः तेषांस्वभूताविपितस्तुका विशिष्टके-
शसंघा विपकीर्णकेशसंघावा संभोगवशेन तथानृमणाः नृपुनेत्पुमरुत्पुमननवती मनुष्येपुवावृद्धि-
प्रदानमनोयुक्ता त्वेपप्रतीकादीषोपक्रमादीषावयवा ईदृशीदेवीविधतः परिचरतोमरुत्संघस्यरथ-
मागाव आगच्छतिव्याप्नोति यागदेशंगन्तुरथमारुहवायज्ञमागच्छति केव विधतः सूर्यस्यरथंत्वे-
पप्रतीकासूर्यैवसूर्यपत्नीव यद्वा सूर्यस्यदुहिताश्विनोरथमिव सायधारोहतितद्वद्व आगमनेदृष्टा-
न्तः-नभस्तइत्यामन्तरिक्षादित्ययोः साधरणोपनभःशब्दःनभइतिपट्टसाधारणानीत्युक्तत्वा-
द्वादित्यवचनः तस्यगतिरिव सायथाशीघ्रातद्वद्व ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी-

आस्थापयन्त्युवतिंयुवानःशुभेनिर्मिश्रंविदथैपुपञ्चाम् ।
अर्कोयद्दोमरुतोहविष्मान्नायद्वाथंसुतसोमोदुवस्यन् ॥ ६ ॥
आ । अस्थापयन्त । युवतिम् । युवानः । शुभे । निश्मिश्राम् ।
विदथैपु । पञ्चाम् । अर्कः । यत् । वः । मरुतः । हविष्मान् ।
गायत् । गायम् । सुतसोमः । दुवस्यन् ॥ ६ ॥

युवानोमिश्रयन्तः नित्यतरुणावामरुतः युवर्ति मिश्रयन्तीं नित्यतरुणीं वा विद्युद्गुणोदस्यां
स्त्रियमास्थापयन्त आस्थापयन्ति देवतात्वेन रथे धारयन्ति कीदृशीं तां निमिषानियमेन मिश्र-
यन्तीं पञ्चापञ्चो बलन्तद्वतीं शुभेशो भवेदीप्यत इति शुबुदकं वृष्ट्युदकार्थं शुभेरथ इति वा योज्यं किं नि-
मित्तं विदथेषु यागेषु निमित्तभूतेषु कदायत्तदा हेमरुतो वीर्युष्मान् अर्कः मत्वर्थोलुप्यते अर्चनसा-
धनमन्त्रोपेतः स्तोता वा हविष्मान् प्रदेयाज्यादिह विर्युकः सुतसोमः होमायाभिषुतः सोमो यं यजमा-
नो दुवस्यन्परिचरन् गाधं गातव्यं स्तोत्रं गायत गायति तदेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

प्रतं विवक्मि वक्म्यो य एषां मरुतां महिमा सत्यो अस्ति ।
स चायदी वृषमणा अहं युः स्थिरा चिज्जनीर्वहते सुभागाः ॥ ७ ॥

प्र । तम् । विवक्मि । वक्म्यः । यः । एषाम् । मरुताम् । महिमा ।
सत्यः । अस्ति । सचा । यत् । ईम् । वृषमणाः । अहम्ययुः ।
स्थिरा । चित् । जनीः । वहते । सुभागाः ॥ ७ ॥

एषां मरुतां पोयो महिमा महत्त्वातिशयः वक्म्यः सवैः स्तुत्यः सत्यः अवाध्यः अस्ति तं प्रवि-
वक्मि प्रवचिमवर्णयामि कथमेषां महिमा प्राप्त इति उच्यते—यद्यस्मादई एतेषां सबन्धिनीरोदसी
वृषमणा वृष्ट्या दिवर्षणमनस्का अहं युः अहंकारवती जगदुपकारकर्त्री नमस्तः काचिदस्तीत्यहंकारः
स्थिरा चित् चिदिति पूजायां अत्यन्तमविनश्वरा ईदृशी देवी सुभागाः शोभनभाग्योपेताः जनीः ज-
ननशीलाः मजाः वृष्ट्युत्पत्तीर्वा वहते धारयति वृष्टौ सत्यां सर्वेषां निन उत्पद्यन्ते यस्मादेवं तस्मान्म-
हिमास्ति तं महिमानं स्तौमीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

पान्ति मित्रावरुणावद्या चर्यत ईमर्यमो अप्रंशस्तान् ।
उत चर्यवन्ते अचर्युता ध्रुवाणि वा वृध ईमरुतो दाति वारः ॥ ८ ॥

पान्ति । मित्रावरुणौ । अवद्यात् । चर्यते । ईम् । अर्यमो इति ।
अप्रंशस्तान् । उत । चर्यवन्ते । अचर्युता । ध्रुवाणि । वृधे ।
ईम् । मरुतः । दाति वारः ॥ ८ ॥

हेमरुतः युष्मत्संबन्धिनो देवाः मित्रावरुणौ अहोरात्र्यभिमानि देवौ अर्यमो अर्यमा उ ह-
 विनिपातसमुदायात्मकमेकं पदं उशब्दोपिशब्दार्थे अर्यमापि एते त्रयोभिर्द्विअमुल्लोकं यज्ञं वा अव-
 द्यावगृह्णाव अयथानुष्ठानात् जगत्पक्षे व्यवहारप्रतिबन्धरूपात्पान्तिरक्षन्ति तथा एतेषां मध्ये
 "अर्यमोऽप्रशस्तानक्षीणानपि पदार्थान् च यते चायन्ति नाशयन्ति उत अपि च एतैः मेरितानि अच्यु-
 ता अच्युतानि अस्मादीनि एत एव ध्रुवाणि अविचलानि मेघस्थोदकानि च्यवन्ते च्यावयन्ति वा एते अ-
 होरात्रे वै मित्रावरुणावहोरात्राभ्यां स्वल्पैर्जन्त्यो वर्षतोति श्रुतेः । यद्वा अच्युतानि ध्रुवाणि धनानि च्य-
 वन्ते कदेति उच्यते हेमरुतो युष्मदीयं ईमयं कालो दातिवारः प्रदेयजलत्खण्डितमेघो वायदाववृ-
 धे वर्धते तदामित्रादयो देवा युष्मदनुकूलव्यापारेण जगद्रक्षन्तीत्यर्थः यद्वा दातिवारो दत्तवराणीमह-
 विर्लक्षणधनो यजमानः हेमरुतः ईमेनान्युष्मान्ववृधे वर्धयति यदा तदेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

न॒हीनु॒र्वोम॒रुतो॒ अन्त्य॒स्मे आ॒रात्ता॒च्चि॒च्छव॑सो॒ अन्त॑मा॒पुः ।
 ते॒ धृ॒ष्णुना॒ शर्व॑सा॒शशु॒वांसो॒र्णो न॒हेपो॑ धृ॒प॒ता परि॑ष्टुः ॥ ९ ॥

न॒हि । नु । वः । म॒रुतः॒ । अ॒न्ति । अ॒स्मे इति॑ । आ॒रात्ता॒त् ।
 चि॒त् । शर्व॑सः । अ॒न्तम् । आ॒पुः । ते । धृ॒ष्णुना॑ । शर्व॑सा ।
 श॒शु॒वांसः॑ । अ॒र्णो । न । हे॒र्षः । धृ॒प॒ता । परि॑ । स्थुः ॥ ९ ॥

हेमरुतः षः शवसो युष्माकं संबन्धिनो वलस्य अन्तमवसानं अन्ति अन्तिके आरात्तावचिद्वदूरादति
 यद्वा चिदितिकुत्सायां अत्यन्तदूरादस्मे अस्माहमध्ये एकपि नुक्षिपन्तसापुः नैष खलु मामुर्वीति
 सन्निधावसन्निधौ च न मामुवन्तीत्यर्थः अथ परस्मैपाठवत्त्वमाह—वेखलुमस्तो धृष्णुना धर्षकेण
 शवसावलेन शशुवांसो वर्धमानाः अतएव वृषपापराभिभावकेन सामर्थ्येन द्विपो द्वेद्वन्, परिष्टुः परि-
 भवन्ति वशीकुर्वन्ति वज्रदष्टान्तः—अर्णो न उदकमिव यथा उदकं स्वविरोधिरज आदिकमभिभ-
 वति तद्वत् यस्मादेवं तस्मात् शवसोऽन्तनापुः ॥ ९ ॥

वयमप्येतेषां दशमीं अस्मिन्नेति आदित्ये जपेत् तथा च सूत्रम्—वयमप्येन्द्रस्य मेढ्रा इत्येतेषां
 त्पादित्ये विपाठस्तु ।

अथ दशमी—

वयमद्येन्द्रस्य प्रेष्ठा वयं श्वो वौ चे महि समये ।

वयं पुरामहि च नो अनुद्यन्त नः कभुक्षानुरामनुष्यात् ॥ १० ॥

वयम् । अद्य । इन्द्रस्य । प्रेष्ठाः । वयम् । श्वः । वौ चे महि ।

सहमये । वयम् । पुरा । महि । च । नः । अनु । द्यून् । तत् । नः ।

कभुक्षाः । नुराम् । अनु । स्यात् ॥ १० ॥

अद्यास्मिन्दिने वयं यष्टार इन्द्रस्य देवस्य प्रेष्ठाः प्रियतमाः भवेम यद्वा प्रियतमा वयमिन्द्रस्य महत्त्वं वौ चे महि स्तोतुं समर्था भूयास्म किञ्च वयं श्वः परस्मिन् अपि दिने समये सहमयां मर्त्यां कति-
जोयस्मिन् समयो यज्ञः तस्मिन् सद्गामे वा इन्द्रस्य महत्त्वं वौ चे महि किञ्च वयं पुरा पूर्वस्मिन् जीते पिका-
ले महि महत् बलं नो स्मदर्थं वौ चे महि तथा द्यून् दिवसानुप्रति दिवसमित्यर्थः अतीते आगामिनि च
दिषसे सर्वदा वौ चे महि तत् तस्माद्भुक्षाः महन्नामैतत् कभुक्षाः उक्षा इति वन्नामसुपाठात् महानि-
न्द्रो नरामनुष्याणामध्ये नोऽस्माननुष्यात् अनुभवतु अनुकूलमभिमतप्रदो वा भवतु ॥ १० ॥

अथैकादशी—

एष वः स्तोमो मरुत इयं गीर्मा न्दार्यस्य मान्यस्य कारोः ।

एषा यासीष्ट तन्वै वयां विद्यामे पंष्टु जनं जीरदानुम् ॥ ११ ॥

एषः । वः । स्तोमः । मरुतः । इयम् । गीः । मान्दार्यस्य ।

मान्यस्य । कारोः । आ । इषा । यासीष्ट । तन्वै । वयोम् ।

विद्याम् । इषम् । पंष्टु जनम् । जीरदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

एष इत्येकादशी न्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे पञ्चमोऽवर्गः ॥ ५ ॥

यज्ञायज्ञेति दशर्चचतुर्थस्रक्तं आगस्त्यं मारुतं अन्त्यास्ति सस्तिष्टुभः शिक्षाः सप्त त्रिष्टुबन्त-
परिभाषया जगत्यः यज्ञायज्ञादश त्रिष्टुबन्तमित्यनुकान्तं विशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रप्रथमा—

यज्ञायज्ञावःसमनानुतुर्वणिर्धियं धियंवो देव्या उदधिध्वे ।

आवोर्वाचः सुविताय रोदस्योर्महे वृत्त्यामवसे सुवृत्तिभिः ॥ १ ॥

यज्ञाश्च यज्ञा । वः । समना । नुतुर्वणिः । धियंम् । धियम् । वः ।

देवस्याः । ऊम् इति । दधिध्वे । आ । वः । अर्वाचः । सुविताय ।

रोदस्योः । महे । वृत्त्याम् । अवसे । सुवृत्तिभिः ॥ १ ॥

हेमरुतः वः समना समीकृतिर्न्यूनाधिकाभावलक्षणा यज्ञायज्ञा सर्वेष्वप्यितेषु तुर्वणिः तूर्ण-
वनिः त्वरमाणा संजग्मना भवति तुर्वणिस्तूर्णवनिरितियांस्कः । तत्तद्यागावसरे आगत्य हविः स्वी-
कृत्य वैकल्यपरिहारेण समं कुरुतेत्यर्थः किञ्च वोयूयं धियं धियं युष्मत्सं बन्धि वृष्टिप्रदानादिरूपं
सर्वकर्म देवया उ देवानामप्यितार एव सन्तो दधिध्वे धारयथ धारयध्वे वा देवार्थं हविराप्युत्पादनाय
वृष्टिकुरुतेत्यर्थः यस्मादेवं कुरुथ तस्माद्वो युष्मानर्वाचोऽस्मदभिमुखान् आववृत्त्यां आवर्तयामि कि-
मर्थं रोदस्योर्वाचा पृथिव्योर्महेमहेते अवसे रक्षणाय प्रीणनाय वा तदपि किमर्थं मिति उच्यते—सुविता-
य सुवृत्त्यापनाय कैः साधनैः सुवृत्तिभिः शोभनावर्जनैः स्तोत्रैः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वव्रासो न पेस्वजाः स्वतंवस इपं स्वरभिजायन्त धूतयः ।

सहस्रियासो अपां नोर्मय आसा गावो वन्द्यासो नोक्षणः ॥ २ ॥

वव्रासः । न । पे । स्वजाः । स्वतंवसः । इपम् । स्वः ।

अभिजायन्त । धूतयः । सहस्रियासः । अपाम् । न । ऊर्मयः ।

आसा । गावः । वन्द्यासः । न । उक्षणः ॥ २ ॥

येमरुवो वव्रासो न विविरितिरूपनाम रूपवन्त इव ते यथा पृच्छा लक्ष्यन्ते तद्वत् यद्वा अरूपा-
अपि सारूपा इव स्वजाः स्वयमेव स्वस्माद्वा जायमानाः अनन्यहेतु साहचर्यः धूतयः सम्पन्नगीताः स-
न्ति ते इपं अन्नं हविरेक्षणं अन्नमाधर्मसस्यादिकं वा स्वः स्वर्गं चाभिजायन्त अभिलक्ष्यमादुर्भवन्ति

वेदंष्टान्तमुखेन श्रूयन्ते—अपांनोर्मयः उदकानामूर्मय इव सहस्रियासः सहस्रसंमिताः तथा बंधासः बहुक्षीरादिप्रदत्वेन स्तुत्यागावो न गाव इव आसा समीपे एव उक्षणः वृष्ट्युदकस्य सेकारः तादृशाम-
रुतः प्रादुर्भवन्तीत्यन्वयः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सोमा सो न ये सुतास्तृप्तांशवो हृत्सु पीतासो दुवसो नासते ।
एषामंसेषुरग्निणी वरारभे हस्तेषु खादिश्च कृतिश्च संदधे ॥ ३ ॥
सोमासः । न । ये । सुताः । तृप्तश्चंशवः । हृत्सु । पीतासः ।
दुवसः । न । आसते । आ । एषाम् । अंसेषु । रग्निणी इव ।
ररभे । हस्तेषु । खादिः । च । कृतिः । च । सम् । दधे ॥ ३ ॥

येमरुतः सुताः अभिषुताः तृप्तांशवः तर्पिता वयवाः सोमासोन सोमा इव यथा बलीरूपाः
सोमाः अभिषवात्पूर्वं आप्यायनेन तृप्ता वयवाः सन्तः पश्चात्सुताः अभिषुताः रसभूताः पीतासः पी-
ताः सन्तो हृत्सुपातृणां हृदयेषु दुवसो नासते परिचरन्त इवा सते तद्वत् येमरुतः यज्ञे आहूतास्तृप्ता व-
यवा भवन्ति ध्यायमानाः सन्तो हृत्सु हृदयेषु दुवसोन । परिचरन्त इवा सते यद्वा प्राणादिरूपेण शरीरे
स्थिता दुवसः परिचरन्त इव गमनादि चेष्टाः कुर्वन्तः आसते एषामंसेषुरग्निणी व युवतमां-
सावलम्बिनी योपि दिवारारभे आच्छिष्यति अवलम्बते सामर्थ्यात् शक्त्या ख्यायुधविशेषो-
भुजलक्ष्मीर्वा किञ्च हस्तेषु खादिः हस्तत्राणकश्च कृतिः कर्तव्यचक्रलतावृष्टिश्च संदधे सन्धी
यते सम्यक्पृता भवति परस्परसमुच्चयार्थाश्चकाराः येमरुत उक्तरूपास्ते आविर्भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अवस्वयुक्ता दिव आरथा ययुरमर्त्याः कशया चोदत त्मना ।
अरेण वस्तु विजाता अचुच्य बुद्धिं चित्मरुतो आजहृष्टयः ॥ ४ ॥

अव । स्वयुक्ताः । दिवः । आ । रथा । ययुः । अमर्त्याः ।
कशया । चोदत । त्मना । अरेणवः । तुविज्ञाताः । अचुच्यवुः ।
दृह्मनि । चित् । मरुतः । आजहृष्टयः ॥ ४ ॥

एतेमरुतः स्वयुक्ताः स्वैर्युक्ताः परस्परसंयुक्ताः स्वेनधनेनवा युक्ताः सन्तोदिवोद्युलोका-
दृथा अनायासेनावययुः अवाङ्मुखमागच्छन्ति हेअमर्त्यामरुतोयूयंत्मनाआत्मनास्वयमेवकश-
यावाङ्गामैतत् वाचास्तुतिरूपया चोदत मेरयत स्तोतुमितिशेषः तेचमरुतः अरेणवःअपापाः तु-
विजाताः बहुयज्ञेषु प्रादुर्भूताः भ्राजदृष्टयः दीप्ताः एवंभूताः सन्तोदद्दहानिचिद दृढान्यपिपर्वतादी-
निअचुच्यवुः च्यावयन्तिचालयन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

कोवो॒न्तर्मरुत॑ऋ॒ष्टिर्विद्युत॑रेज॒ति॒त्मना॒हन्वे॑वजि॒ह्वया॑ ।

ध॒न्व॒च्युत॑इ॒पांनयाम॑निपुरु॒षैपा॑अ॒हन्यो॒इ॒नैत॑शः ॥ ५ ॥ ६ ॥

कः । वः । अ॒न्तः । म॒रुतः । ऋ॒ष्टि॒र्विद्युतः । रेज॒ति । त्मना॑ ।

हन्वा॑इव । जि॒ह्वया॑ । ध॒न्व॒च्युतः । इ॒पाम् । न । याम॑नि ।

पुरु॒षैपा॑ः । अ॒हन्यः । न । एत॑शः ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेमरुतः हेऋष्टिविद्युतः मेघभेदेनायुधविशेषेण विद्योतमानाः वीयुष्माकमन्तः युष्मातुमध्ये
स्थित्वाकः पुमानरेजतिचालयति मेरयति तर्हिकथंचालनमितिउच्यते त्मनाआत्मनैवचालने द-
ष्टान्तः—जिह्वयाहन्वेव दिवचनस्यआकारः हनूइव वीयथारसनयाचात्त्येते तद्वत् यद्यप्येवंत-
थापिइपांअन्नानां तत्ताधनानां सस्यानां यामनि प्राप्नोसमृद्धर्थं धन्वच्युतो न धन्वन्शब्दो-
न्तरिक्षस्यवचनः तेनतत्तथमुदकंलक्ष्यते उदकसाविणोमेघाइव तेयथाआकांक्ष्यन्ते तथायुष्मा-
नन्नादिमात्रये पुरुषेपाः बहुविधं फलमिच्छन् यजमानः स्तोत्रैः बहुप्रकारमाकारयतीत्यर्थः द-
ष्टदृष्टान्तः—अहन्यः अहिभवः एतरोन अश्वइव सयथा शिक्षकेणनानापकारं प्राप्यते
तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चोवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी—

क॑स्वि॒दस्परज॑सोम॒हस्पर॑काव॒रंम॑रु॒नोय॑स्मिन्ना॒यय॑ ।

य॒क्ष्पा॒वप॑यधविधुरे॒वसं॑हितं॒व्यद्रि॑णापतयत्त्रे॒षम॑र्ण॒वम् ॥ ६ ॥

कं । स्वि॒त । अ॒स्य । रज॑सः । म॒हः । पर॑म् । क । अवर॑म् । म॒रुतः ।
यस्मिन् । आ॒द्य॒य । यत् । च्य॒वय॑थ । वि॒थुरा॑इव । स॒म॒ह॒र्हित॑म् ।
वि । अ॒द्रि॒णा । प॒त॒थ । त्वे॒षम् । अ॒र्ण॒वम् ॥ ६ ॥

हेमरुतः यूयंयस्मिन्नुदकनिमित्तभूतेसतिआययआगच्छत अस्परजसोवृष्ट्युदकस्यलोकस्य
वामहोमहतः परंपारं अन्तंक्वस्विदकुत्रास्तीति नास्तीत्यर्थः तथा अवरं अवाङ्मागआदिश्च
क्वस्विदकुत्रास्ति आयन्तंनकोपिजानातीत्यर्थः यद्यदायूयंविथुरेवविथुराणिशिथिलानितृणानी-
वसंहितंपकभूतंउदकंच्यावयथस्वस्थानाञ्चालयथ तदा अद्रिणावज्रेणत्वेषंदीप्तं अर्णवं उदक-
वन्तंमेघंविपतथविशीर्णंपातयथ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

सा॒तिर्न॑वोम॒वती॒स्वर्व॑ती॒त्वे॒पा॒वि॒पा॒का॒म॒रुतः॑पि॒पि॒ष्वती॑ ।
भ॒द्रा॒वो॒रा॒तिः॑पृ॒ण॒तो॒न॒द॒क्षि॒णा॒पृ॒थु॒ज्ययी॑अ॒सुर्यै॑व॒ज॒जती॑ ॥ ७ ॥
सा॒तिः । न । वः । अ॒म॒ह॒वती॑ । स्वंः॒ह॒वती॑ । त्वे॒पा । वि॒ष्पा॒का ।
म॒रुतः॑ । पि॒पि॒ष्वती॑ । भ॒द्रा । वः । रा॒तिः । पृ॒ण॒तः । न । द॒क्षि॒णा ।
पृ॒थु॒ज्ययी॑ । अ॒सुर्यै॑इव । ज॒जती॑ ॥ ७ ॥

हेमरुतः वोयुष्मार्कसबन्विनीसातिर्न संभक्तिरिव युष्मदसंभजनंयथाप्रशस्तगुणतद्बद्वोरा-
तिः वृष्ट्यादिविपया अमवती अमात्यवती इन्द्रादिसहायवती यथाराजेवामवानित्यन्नामशब्दो-
मात्यवचनः तद्वत् यद्वा वःसातिः संविभक्तिर्नामवतीरोगवतीनभवति किन्तुस्वर्वतीमुखवतीत्वे-
पादीपाविपाकापरिपक्वफलापिपिष्वतीपेपणवती रुषीवलैःकर्पणवतीवृष्टौसत्यांकर्पन्तीतिप्रसिद्धम्
स्वविरोधिपेपणवतीवाभद्राभन्दनीयास्तुत्या किञ्च पृणतोदातुर्धनिकस्यदक्षिणान दक्षिणेव तद्वत्
समृद्धकरो पृथुज्ययीपृथुजवाशीघगामिनी किञ्च असुर्यैव असुरस्यस्वभूता जजतीसर्वानभि-
भवन्तीशक्तिरिव सायथान्येज्योपहत्यान्यस्मैदातुंसमर्थातद्द्विदयमपिमेवस्थमुदकमपहत्यजगतो-
दातुंशक्तेत्यर्थः इदंशीरादिरस्मभ्यमस्त्वविभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

प्रतिष्ठोभन्ति सिन्धवः पविभ्यो यदभ्रियां वाचं मुदीरयन्ति ।
 अवस्मयन्त विद्युतः पृथिव्यां यदीघृतं मरुतः पुष्णुवन्ति ॥ ८ ॥
 प्रति । स्तोभन्ति । सिन्धवः । पविभ्यः । यत् । अभ्रियाम् ।
 वाचम् । उत्सृज्यन्ति । अव । स्मयन्त । विद्युतः ।
 पृथिव्याम् । यदि । घृतम् । मरुतः । पुष्णुवन्ति ॥ ८ ॥

पविभ्यो मरुतसंबन्धिवज्रेभ्यः सिन्धवः स्यन्दनशीला आपः प्रतिष्ठोभन्ति प्रतिचलन्ति कदा
 यद्यदा अभ्रियां अभ्रभवां वाचं शब्दं स्तनितलक्षणं उदीरयन्त्युच्चारयन्ति वज्राणि किञ्च विद्युताः
 विद्योतमानाः तद्विद्युतः पृथिव्यां अन्तरिक्षे पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम पृथिवीभूरिति तन्नाम सूक्तत्वाद् त-
 त्वावस्मयन्तस्मयन्ते अवाङ्मुखं पकाशन्ते पृथिव्यामित्येतदुत्तरत्रवायोऽग्न्यं यदि यदा पृथिव्यां भू-
 म्पां घृतं क्षरदुदकं मरुतः पुष्णुवन्ति पुष्णन्ति सिञ्चन्ति पुषेः क्रैयादिकस्य व्यत्ययेन भुः यदैवं तदे-
 त्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

असूत पृश्निर्महते रणां त्वेपमयासां मरुतामनीकम् ।
 ते सप्तसरासो जनयन्ता भवमादितस्वधामिपिरां पर्यपश्यन् ॥ ९ ॥
 असूत । पृश्निः । महते । रणाय । त्वेपम् । अयासाम् । मरुताम् ।
 अनीकम् । ते । सप्तसरासः । अजनयन्त । अभवम् । आत् । इत् ।
 स्वधाम् । इपिराम् । परि । अपश्यन् ॥ ९ ॥

पृश्निर्मरुन्माता नानावर्णा पृश्नियैवैपयसो मरुतो जाताः पृश्नेः पुत्रा उपमास इति श्रुतेः । वा-
 मेवान्तरिक्षदेवतां केचिदाहुः सा देवी त्वेपं दीप्तं अयासां गन्तृणां मरुतामनीकं समूहं एकोनपञ्चाश-
 त्सांख्याकमसूत उत्पादितवती किमर्थं महते रणाय सङ्ग्रामाय मेघजयायेत्यर्थः ते च मरुतः सप्तसरासः
 समानरूपाः हिंसका वामेधानां अभवमेवं जनयन्ति उत्पादितवन्तः आदित् अनन्तरमेव इपिरां स-
 र्वैरिष्ट्यां स्वधामनं सस्यादिसृष्टिदत्तणं पर्यपश्यन् परिपश्यन्ति सर्वे जनाः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

ए॒प॒वः॒स्तोमो॑म॒रुत॑इ॒यं॒गीर्मा॑न्दा॒र्यस्य॑मा॒न्यस्य॑का॒रोः ।

ए॒पाया॑सी॒ष्टत॒न्वे॒वया॑वि॒द्यामे॒पं॒वृज॑नंजी॒रदा॑नुम् ॥ १० ॥ ७ ॥

ए॒पः । वः । स्तोमः । म॒रुतः । इ॒यम् । गीः । मा॒न्दा॒र्यस्य॑ ।

मा॒न्यस्य॑ । का॒रोः । आ । इ॒पा । या॒सी॒ष्ट । त॒न्वे । व॒याम् ।

वि॒द्याम् । इ॒पम् । वृ॒ज॑नम् । जी॒रदा॑नुम् ॥ १० ॥ ७ ॥

ए॒प॒वइति॑दशमीव्याख्याता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

महश्चित्त्वमित्यष्टैषश्चमंसर्कं ऐन्द्रमागस्त्यत्रैष्टुभं द्वितीयाचतुष्पदाविराद् अथचतुष्पदाविराद् दशकैरित्युक्तत्वात् विराजोदिशइति पिङ्गलनागेनस्त्रितत्वाच्च महोदौ द्वितीयाविरादित्यनुक्रमणिका । समूहेदशरात्रेद्वितीयेछन्दोमयस्त्वतीये इदं विश्वजितोभिर्नरइतिस्रण्डेस्त्रितम—द्वितीयस्यशंसामहामहश्चित्त्वमिन्देति ।

तत्रप्रथमा—

म॒हश्चि॒त्त्वमि॒न्द्रय॑त॒ए॒तान्म॒हश्चि॑द॒सि॒त्यज॑सोव॒रूता॑ ।

स॒ने॒वि॒धोम॒रुता॑चि॒क्रित्वा॑न्सु॒म्ना॒व॒नु॒ष्व॒तव॑हि॒प्रे॒ष्ठा ॥ १ ॥

म॒हः । चि॒त् । त्वम् । इ॒न्द्र । य॒तः । ए॒तान् । म॒हः । चि॒त् । अ॒सि ।

त्यज॑सः । व॒रूता॑ । सः । नुः । वे॒धः । म॒रुता॑म् । चि॒क्रित्वा॑न् ।

सु॒म्ना । व॒नु॒ष्व । तव॑ । हि । प्रे॒ष्ठा ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वं यतःकारणात् एतान्मरुतोमहश्चिद् महतोपिसामर्थ्यातिशयवत्त्वात् तन्निरपेक्षोपिसेहान्त्यजसीतिशेषः अतःकारणात् महश्चिदसि विदितिपादपूरणः यद्वा महतोपित्यजसः त्यागात् यद्वैतवक्रोधनाम क्रोधाद्वा वरूतापरितारक्षितासिभवति यद्वा मरुतोपिमागात् वृष्ट्यादिनिषयात्वारयितासि यस्मादेवंतस्मात् हेमरुतावेधः विधातः सत्वाद्दशस्त्वंचि

कित्वान्चेतनावान् अस्मदनुग्रहविषयज्ञानोपेतः सन् नोस्मभ्यं सुम्ना सुत्त्वानि मरुदायता-
निवृष्ट्यादिरूपाणिवनुष्व देहि तानिसुम्नानितवहिषेष्टा तवखलुषियतमानि हिशब्दोयमिन्द्रो-
मरुतसंखेत्यादिश्रुतिपुप्रसिद्ध्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयुञ्जन्तइन्द्रविश्वरुक्कृष्टीर्विद्वानासौनिष्पिधोमर्त्यत्रा ।
मरुतांपृत्सुतिर्हासमानास्वर्मीह्रस्वप्रधनस्यसातौ ॥ २ ॥

अयुञ्जन् । ते । इन्द्र । विश्वरुक्कृष्टीः । विद्वानासः । निःस्पिधः ।
मर्त्यत्रा । मरुताम् । पृत्सुतिः । हासमाना । स्वःस्वर्मीह्रस्व ।
प्रधनस्य । सातौ ॥ २ ॥

पूर्वमघेमरुतामिन्द्रसाहाय्यमुक्तंअधेन्द्रस्यमरुतासाहाय्यमुच्यते हेइन्द्र तेमरुतोयुञ्जन्पुञ्जन्ते
त्वयायुक्ताभवन्तीत्यर्थः कीदृशास्ते विश्वरुक्कृष्टीः विश्वरुक्कृष्टयः राजत्वेन सर्वजनवन्तः किञ्च मर्त्य-
त्रा मर्त्येषु मर्त्यार्थनिःस्पिधोनिःशेषेणोदकस्यसेकृन् मेघान् विद्वानासः जनानाः किञ्च येषामरु-
तां पृत्सुतिः सेनास्वर्मीह्रस्वप्रधनस्यसुखसेकृः प्रकृष्टधनवतोवृत्रादिसंग्रामस्यसातौ लाभेजये
निमित्तभूतेसति सेना हासमानाहासं कुर्वन्ती हर्षपुक्ताभवति यद्वा सुखेनमिसते जलंयस्मिन्
तादृशस्य प्रधनस्य प्रकृष्टोदकाख्यधनसाधनस्यसंग्रामस्यसातौमेघभेदनायेतियावत् येषामी-
ह्रसिनास्ति ते मरुतोयुञ्जन्निविसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अम्यक्सान्तइन्द्रऋष्टिस्मेसनेम्यभ्वमरुतांजुनन्ति ।
अग्निश्चिद्विष्मांतसेशुशुकानापोनद्वीपंदधन्तिप्रयांसि ॥ ३ ॥

अम्यक् । सा । ते । इन्द्र । ऋष्टिः । अस्मे इति । सनेमि ।
अभ्वम् । मरुतः । जुनन्ति । अग्निः । चित् । हि । स्म ।
अतसे । शुशुकान् । आपः । न । द्वीपम् । दधन्ति । प्रयांसि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेतव सामसिद्धाऋष्टिःवज्राख्यायुधविशेषोस्मेस्मदृष्ट्यर्थं अम्पक् प्राप्नोति मेघस-
मीपे एवञ्च सति मरुतोपि सनेमि अहूयेति षट्पुराणनामानीत्युक्तत्वात् सनेमीतिपुराणनाम
पुराणचिरकालं संगृहीतं अश्वं उदकं जुनन्ति क्षिपन्ति वर्षन्तीत्यर्थः वृष्ट्यासस्यादिसमृद्धौ सत्यामग्नि
श्विद्धिस्महि स्मेति पूरणे अग्निरपि अतसे सन्तते कर्मणि निमित्तभूते सति शुशुकान् दीप्यमानो
वर्तते पश्चात्प्रयांसि चरुपुरोडाशादिहवींषिदधति धारयन्ति ददति वायजमानाः किमिव आपोन-
द्वीपं द्विपार्श्वस्थोदकवान् पर्वतादिः द्वीपः तं यथा आपो धारयन्ति तद्वद् यद्वा आयुधमेवोच्यते
वज्राख्यायुधविशेषः अतसे काष्ठसमूहे शुशुकान् दीपयन् अग्निश्चिद्विच्छन्द उपमार्थं दधिचि-
दित्युपमार्थे इति यास्केनोपमार्थस्योक्तत्वात् काष्ठेज्वलन्नग्निरिव तद्वदीषोवर्तते एतदेव दीप्तत्वमपे-
क्ष्यसे इत्युक्तं एवं च सत्यापो द्वीपमिव वृष्ट्युदकानिमयांसि सस्याद्यन्तानि दधति धारयन्ति एतत्सर्वं
महानुभावस्येन्द्रस्य ऋष्टेः सामर्थ्यमिति त्वेन्द्रस्य स्तुतिः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी-

त्वं तून् इन्द्र तं रयिं दाओजिष्ठया दक्षिणयेव रातिम् ।

स्तुतंश्च यास्ते चकनन्त वायोः स्तनं नमध्वः पीपयन्त वाजैः ॥ ४ ॥

त्वम् । तु । नः । इन्द्र । तम् । रयिम् । दाः । ओजिष्ठया ।

दक्षिणया इव । रातिम् । स्तुतः । च । याः । ते । चकनन्त । वायोः ।

स्तनम् । न । मध्वः । पीपयन्त । वाजैः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं तु अवधारणे त्वमेव तं रयिं त्वहानयोग्यं गवादिधनं दाः देहि यस्मादितरेभ्योपि
त्वमेव बहुभूदः अतोतिमहद्धनं देहीत्यर्थः वयं तु ओजिष्ठया ओजस्वितमया परिक्रमणा हंयादक्षिण-
यासमृद्धि साधनया गवादिदक्षिणया ऋत्विजमिव रातिं दाता त्वं शीणयाम इति शेषः यद्वा दक्षिणाश-
ब्दो देयद्रव्यसामान्यवचनः रातिशब्दो बन्धुवचनः हिरण्यादिसारवद्रव्यप्रदानेन वन्धुं यथावशीकु-
र्वन्ति तद्वत् त्वां वशीकुर्म इत्यर्थः किञ्च वायोः क्षेपिष्ठस्थ शीघ्रवरप्रदस्य ते कर्मणि पट्टी वापुंत्वांस्तुतः
येस्मदीयाः स्तोदारः चकनन्त कामयन्ते स्तुवन् याः स्तुतयः ता अपित्वा भेव कामयन्तेति वा योजना
कनतेऽप्यन्ताल्लुङि चडित्वां चड्यन्त्यवरस्यापि तिचडः पूर्वमक्षरमुदात्तं होवाद्योवाजैर्हविर्दक्षिणै-

रनैःपीपयन्त आप्याययन्ति तत्रदृष्टान्तः—मध्वोमधुरस्यस्तन्यस्यलाभाय वाजैःसारवद्भिरन्नवि-
शेषैः स्तनंन तंयथाआप्याययन्ति तद्वत् वयं त्वां बहुकृतप्रदानाय स्तुत्याहविषाप्याययामः त्वं
दातव्यत्वेनप्रसिद्धंनंसर्वदादेहीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वेरायंइन्द्रतोशतमाःप्रणेतारःकस्यचिद्वतायोः ।

तेपुणोमरुतोमृळयन्तुयेस्मापुरागातुयन्तीवदेवाः ॥ ५ ॥ ८ ॥

त्वे इति । रायः । इन्द्र । तोशतमाः । प्रणेतारः । कस्य । चित् ।

ऋतुःयोः । ते । सु । नः । मरुतः । मृळयन्तु । ये । स्म । पुरा ।

गातुयन्तिइव । देवाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वेतव रायोधनविशेषाः तोशतमाः अतिशयेनप्रीणयितारः तुप्यतेस्तोपः छान्दसं
शत्वं यद्वा तेरायोरातयोबन्धवोबन्धुभूताःसखिभूताः मरुतस्तोशतमाःतोशतिर्वधकर्मा नितोशति
निबर्हयतीतितन्नामसुपाठात् तोशतमाः हिंसितृतमाः अवर्षकाणामेघानां कस्यचिद्वतायोः ऋत-
मितियज्ञनाम कस्यापियज्ञेच्छोः यजमानस्यप्रणेतारः प्रकर्षेणनिर्वोढारः तेमरुतोनोस्मान् सु-
सुष्टुश्रूयन्तु सुखयन्तु केते येस्म येखलु देवाः द्योतनशीलामरुतः पुरापूर्वगातुयन्तीव यज्ञगमन-
मिच्छन्तीव ते आगत्यमृळयन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी—

प्रतिप्रयाहीन्द्रभीह्रुपोनृन्महःपार्थिवेसदनेयतस्व ।

अधयदेपांपृथुवुधासएतास्तीर्थेनार्यःपौस्यानितस्थुः ॥ ६ ॥

प्रति । प्र । याहि । इन्द्र । भीह्रुपः । नृन् । महः । पार्थिवे । सदने ।

यतस्व । अध । यत् । एषाम् । पृथुवुधासः । एताः । तीर्थे । न ।

अर्यः । पौस्यानि । तस्थुः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वंमीढ्रुपः उदकसेकृन्नुनृ जगन्नेतृनराकारान्वा महोमहतः मेघान्मतिमयाहि अ-
भिगच्छ मेघानांवृत्ररूपेणनराकारत्वंयुक्तं गत्वाच पार्थिवेसदने पृथिवीत्यन्तरिक्षनाम तत्संबन्धि-
निस्थानेयतस्व प्रयत्नं कुरु तैः सह युध्यस्वेत्यर्थः यद्वा हविर्भदातृन्कर्मानिर्वाहकान्महतोयजमाना-
न्प्रतिगच्छ गत्वाच पार्थिवेसदने देवयजनेयतस्व यत्नं कुरु हविर्भोजनाय अध अपिच यद्यदास्यां
त्वत्सहायकारिणां मरुतां संबन्धिनः पृथुबुध्नासो विस्तीर्णमूला एताः पृषद्वर्णा गन्तारो वा अश्वाः अ-
र्यः अरेः शत्रोः पौंस्त्वानिपुंस्त्वकर्माणि तीर्थे न युद्धमार्गे इव तस्थुः तिष्ठन्ति मेघानाक्रमन्ते यद्वैषां
मरुतां पृथुबुध्नासः बृहन्मूला एताः रुष्णवर्णा मेघाः तिष्ठन्ति तत्र दृष्टान्तः—अर्यः अरणीयस्य
स्वामिनः पौंस्त्वानिबलानि तीर्थे न राजवीथ्यां यथा तिष्ठन्ति तद्वत् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

प्रतिघोराणामेतानामयासां मरुतां शृण्वेऽप्यतामुपबिदिः ।

येमर्त्यपृतनायन्तमूर्मैर्ऋणावाननपतयन्तसर्गैः ॥ ७ ॥

प्रति । घोराणाम् । एतानाम् । अयासां । मरुतां । शृण्वे ।

आश्च्यताम् । । उपबिदिः । ये । मर्त्यम् । पृतनाश्च्यन्तम् ।

ऊर्मैः । ऋणावानम् । न । पतयन्त । सर्गैः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र तेसंबन्धिनो घोराणां भयानकानां शब्दायमानानां वा एतानां एतवर्णानां अयासां अयमा-
नानां गमनशीलानां मरुतां आयातां आगन्तृणां मरुतां उपबिदिः उपगुर्वादि सप्तमीपेगम्यते ज्ञायते उपप-
द्यत इति वा उपबिदिः वाक्प्रतिशृण्वे श्रूयते कर्मणिकर्तृमत्ययः त एव विशेष्यन्ते—ये मरुतो मर्त्यं मर-
णधर्माण ऊर्मैः स्वरक्षणैः उदकनिर्गमनसाधनैर्वा पृतनायन्तं पृतना आत्मन इच्छन्त वैरिणां मेघं वा
सर्गैः सृष्टैः स्वकीयमहारविशेषैः पतयन्ति तेषामेव ध्वनिः श्रूयत इत्यर्थः पातने दृष्टान्तः—सर्गैः
ऋणावाननं छन्दसी विनिपावित विनिष् ऋणवन्तं अधमर्णमिव तं यथा पीडयित्वा तदीयं धनमपहर-
न्ति तद्वत् एव महानुभावामरुतस्त्वानुगादतीन्द्रस्य स्तुतिः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्वमानेभ्य इन्द्र विश्वजन्व्यारदामुरुद्धिः शुरुधोगोअग्राः ।

स्तवानि मिः स्तवसे देवदेवैर्विद्यामेपं हजर्नजो रदानुम् ॥ ८ ॥

त्वम् । मानेभ्यः । इन्द्र । विश्वज्जन्या । रद । मरुत्क्षितिः । शुरुधः ।
 गोऽअयाः । स्तवानेभिः । स्तवसे । देव । देवैः । विद्याम । इपम् ।
 वृजनम् । जीरद्वानुम् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वमानेभ्योमानार्थचित्तसमुन्नत्यर्थं तादर्थ्यचतुर्थी विश्वजन्याविश्वजन्यः सोरा-
 कारः विश्वेमाणिनउत्पादनीयायस्यतादृशस्त्वंसर्वजनहितशक्त्यावा मरुद्भिःसहशुरुधः शोक-
 स्परोधयित्रीः शोपिकाः गोअग्राःगर्जितमुदकंवाअग्रेपुरतोयासांतामेघपंक्तीः रद विलिख विदा-
 रय हेदेव घोटयान त्वं स्तवानेभिः स्तूपमानेर्देवैरन्यैर्मरुदादिभिः ऋत्विग्भिर्वास्तवसे स्तूपसे
 उभयव्रकर्मणिकर्तृप्रत्ययः विद्यामेत्ययंव्याख्यातः ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

ननूनमस्तीतिपञ्चर्षेपष्ठसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रं अत्रानुक्रमणिका—ननूनपञ्चागस्त्येनैन्द्रेहवि-
 षिमरुतामुद्यतइन्द्रागस्त्ययोःसंवादऐन्द्रः तत्राद्यातृतीयाचेन्द्रवाक्यं चतुर्थीचादौबृहती ति-
 सोनुष्टुभइतिसूक्तस्येन्द्रागस्त्यसंवादरूपत्वात् आद्यातृतीयाचतुर्थीचेन्द्रवाक्यं अतस्तासांप-
 त्यवाक्यन्यायेनसक्रपिः शिष्टेअगस्त्यवाक्ये अतस्त्वयोःसएवर्षिः आद्याचबृहती ततस्तिस्सोनु-
 षुभः अन्त्याअविशेषात्रिष्टुप् विशेषविनियोगोलैङ्गिकः अत्रसूक्तेयास्कः—अगस्त्यइन्द्रायहवि-
 निरूप्यमरुद्भ्यःसप्रदित्सांचकारसइन्द्रएत्यपरिदेवयाञ्चक्रइति ।

तत्रप्रथमा—

ननूनमस्तिनोश्वःकस्तद्वेद्यदद्भुतम् ।

अन्यस्यंचित्तमभिसंचरेण्यमुताधीतंविनश्यति ॥ १ ॥

न । नूनम् । अस्ति । नो इति । श्वः । कः । तत् । वेद । यत् ।

अद्भुतम् । अन्यस्य । चित्तम् । अभि । समुच्चरेण्यम् । उत ।

आऽधीतम् । वि । नश्यति ॥ १ ॥

परिदेवनप्रकारःप्रविषाद्यते इन्द्रआह—अद्यतनंयदस्ति तन्नूनमद्यनास्ति नूनमवविचिकि-
त्सार्थे अत्राद्येतियद्यपिनास्ति तथाप्युत्तरवाक्येश्वइतिदर्शनादत्राद्येतिगम्यते तथाश्वोपिनूननो-
उशब्दोऽवधारणे श्वस्तनमपिनैव नास्ति अद्ययथास्मदर्थनिरुप्तमस्मभ्यंनास्तिकिल श्वःकथंल-
प्स्यतइतिभावः यदद्भुतंअन्यस्मैनिरुप्यान्यस्मैदत्तमित्यदस्ति वैपरीत्यंतत्कोवेद यद्वा यदद्भुतं
भाविकार्यंयदस्ति तत्कोवेद अद्यश्वोवालभ्यतइतिआशानकार्येत्युक्तंभवति तदेवाह—अभिसञ्च-
रेण्यंसर्वतःसञ्चारि अन्यस्यचित्तमानसंकोवाजानावीतिशेषः उतअपिच आधीतंआध्यातंचि-
न्तितमपिविनश्यति किमुसकृत्स्मृतंनश्यतीति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

किंनइन्द्रजिघांससि भ्रातरंमरुतस्त्वत्वं ।

तेभिःकल्पस्वसाधुयामानःसमरणेवधीः ॥ २ ॥

किम् । नः । इन्द्र । जिघांससि । भ्रातरः । मरुतः । त्वं । तेभिः ।

कल्पस्व । साधुऽया । मा । नः । समऽअरणे । वधीः ॥ २ ॥

इदमगस्त्यवाक्यं हेइन्द्र नोस्माननपराधिनः किंजिघांससि हन्तुमिच्छसि कथमवध्यत्व-
मित्यतआह—मरुतस्त्वभ्रातरः त्वयाभोगप्रदानेनभरणीयाइत्यर्थः अतोवयमवध्याइत्युक्तंभव-
ति मरुतामिन्द्रभ्रातृत्वमेकस्मिन्नेवदितिगर्भेउत्पन्नत्वाद् साचोत्पत्तिःपुराणेपुप्रसिद्धा सन्तुभ्रा-
तरः ततश्चकिमित्यतआह—तेभिस्तैर्मरुद्भिःसह साधुयासाधुत्वंकल्पस्व कल्पय हविर्भागान्तैः स-
हयुद्धंवानोस्मानसमरणेसद्भामेमावधीः माहिंसीः यद्वा कृभेर्दृष्टान्तः—सद्भामेयथाविरोचिनंहं-
सिनतथास्मानिति॥ २ ॥

अथतृतीया—

किंनोभ्रातरगस्त्यसखासन्नतिमन्यसे ।

विद्वाहितेयथामनोस्मभ्यमिन्नदित्ससि ॥ ३ ॥

किम् । नः । भ्रातः । अगस्त्य । सखा । सन् । अति । मन्यसे ।

विद्वा । हि । ते । यथा । मनः । अस्मभ्यम् । इत् । न । दित्ससि ॥३॥

इदमिन्द्रवाक्यं हेम्रातः हेअगस्य हविःप्रदानवरप्रदानाभ्यांपरस्पररोपकारकत्वाद्वातृत्वं तादृशस्त्वं सखासन्अस्मद्धितकार्येपिसन् नोस्मान्किमतिमन्यसे कस्मादपराधादतिक्रम्यमनु-
पे अपलपसि नायमपलापः किन्तु तद्व्यमेवेतिचेदुच्यते मन्तव्यंतेतव मनोमानसंयथायथावत्
विद्मजानीमः कथंजानीथेतिउच्यते अस्मभ्यमिन्द्रित्ससि अस्मदर्थंनिरुप्तमस्मभ्यंदातुंनेच्छ-
स्येव इदेवार्थे॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अरं॑कृण्वन्तुवेदिं॑सम॒ग्निमिन्धतां॑पुरः ।

तत्रा॒मृतं॑स्य॒चेतनं॑य॒ज्ञंते॑तनवावहै ॥ ४ ॥

अरं॑म् । कृ॒ण्वन्तु॑ । वेदिं॑म् । सम॒म् । अ॒ग्निम् । इन्ध॒ताम् । पुरः ।

तत्र॑ । अ॒मृतं॑स्य । चे॒तनम् । य॒ज्ञम् । ते॑ । त॒न॒वा॒व॒है ॥ ४ ॥

इदमिन्द्रवाक्यं अपरेगस्यवाक्यमाहुः हेऋत्विजोयूयंअगस्त्योद्गीकृतवान् तस्माद्देदिमरं-
कृण्वन्तु कुर्वन्तु संमार्जनपर्युक्षणादिनापरिचरन्तु तथापुरः पुरस्ताद् अग्निमाहवनीयादिकंसमि-
न्धतां इध्मपक्षेपेणप्रज्वालयन्तु तन्नाम्नावमृतस्यामरणलक्षणस्यदेवत्वस्यचेतनंमज्ञापकंयज्ञं हेअग-
स्य तेत्वदीयंत्वंचाहंचतनवावहै अगस्यवाक्यपक्षेशिष्टमविशिष्टं तत्र वेद्याममृतस्यतत्साधनस्य
हविषश्चेतनंमज्ञापनमासादनंकुरुत किञ्च आवांपत्नीयजमानौ अध्वर्युयजमानौवा हेइन्द्र तेत्व-
दर्थंयज्ञंतनवावहै ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वमी॑शिपेवसुपते॒वसू॑ना॒त्वंमि॒त्राणां॑मि॒त्रपते॑धेष्ठः ।

इन्द्र॑त्वंम॒रुद्भिः॑संव॒दस्वाध॑प्राशान॒ऋतु॑थाह॒र्वापि॑ ॥ ५ ॥ १० ॥

त्वम् । ई॒शि॒पे । व॒सु॒ऽप॒ते । व॒सू॒नाम् । त्वम् । मि॒त्रा॒णाम् । मि॒त्र॒ऽप॒ते ।

धे॒ष्ठः । इन्द्र॑ । त्वम् । म॒रु॒त॒ऽभिः । सम् । व॒द॒स्व । अ॒ध॒ । प्र । अ॒शान् ।

ऋ॒तु॒ऽथा । ह॒र्वा॒पि ॥ ५ ॥ १० ॥

इदमगस्त्यवाक्यं हेवसूनांवसुपते अतिप्रभूतानांपुरोडाशाज्यादिघनानांस्वामिन् हेइन्द्र त्व-
मीशिपे ईश्वरोभवसि सर्वस्यवृत्त्यवृत्तिभ्यां बहुत्वं नित्यसंबन्धश्चप्रतिपद्यते यद्वा हेवसुपते व-
सूनामीशिपे इति योजना द्वितीयोवसुशब्दोनुवादोवा तथा हेमित्राणां मित्रपते अस्मदादिमित्रस्य
नित्यपालकेन्द्र त्वंधेष्ठः सर्वस्याविशयेनधारकोसि हेइन्द्र त्वंउक्तमहिमस्त्वंमरुद्भिः संबदस्व तैः
साकंसम्यक्कृतमिति वदस्व अथ अपिच त्वंऋतुथा ऋतावृतौ उपलक्षणमेतत्कालस्य तत्तद्याग-
कालेहर्वापिआज्यचर्वादीनिपाशनप्रकरणेणभुंक्ष्व ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

प्रतिवइतिपल्लवंसप्तमं सूक्तं आगस्त्यं वैद्युभं मारुतं आद्येद्वेकेवलमारुते शिष्टाश्वतसोमरु-
त्वदिन्द्रदेवताकाः प्रतिवःपणमारुतंतुचतस्रोत्यामरुत्वतीयाइत्यनुक्रमणिका विशेषविनियो-
गोलैविकः ।

तत्रमथमा—

प्रतिवएनानमसाहमेमिसूक्तेनमिक्षेसुमन्तितुराणाम् ।
रराणतामरुतोवेद्याभिर्निहेळोधत्तविमुचध्वमश्वान् ॥ १ ॥
प्रति । वः । एना । नमसा । अहम् । एमि । सुइउक्तेन । मिक्षे ।
सुइमतिम् । तुराणाम् । रराणता । मरुतः । वेद्याभिः । नि ।
हेळः । धत्त । वि । मुचध्वम् । अश्वान् ॥ १ ॥

हेमरुतः बोयुष्मानहंपत्येमि अभिगच्छामि केनसाधनेन नमसानमस्कारेण हविषावा नम-
इत्यन्ननाम यथासूक्तेनशोभनवचनेनस्तुतिरूपेणतुराणांत्वरमाणानांशरूणांहंसकानांवायुष्माकं
सुमतिंशोभनमतिं अनुग्रहवृद्धिं मिक्षे याचे इन्द्रस्यैवपुनर्हविःप्रदानादिदंयाच्यते किञ्च हेमरुतः
यूपंवेद्याभिर्वेदितव्याभिःस्तुतिग्रीरराणता रममाणेनमनसाइत्थंभूताःसन्तोहेळः क्रोधनामेतत्
क्रोधंयुष्मदभिजनितंनिधत्त निरुष्टंधारयत त्यजतेत्यर्थः तथाऽश्वानविमुचध्वंरथेभ्योवियोज-
यत क्रोधात्पुनर्गमनंमाकुरुवेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एपवस्तोमोमरुतोनमस्वान्हृदानष्टोमनसाधायिदेवाः ।
उपेमायांतुमनसाजुपाणायूयंहिष्टानमसइहृधासः ॥ २ ॥

ए॒पः । वः । स्तोमः । म॒रुतः । नम॑स्वान् । हु॒दा । त॒ष्टः । मन॑सा ।
धा॒यि । दे॒वाः । उ॒र्ष । ई॒म् । आ । या॒त । मन॑सा । जु॒पा॒णाः ।
यू॒यम् । हि । स्थ । नम॑सः । इ॒त् । वृ॒धासः ॥ २ ॥

हेमरुतः एषवःस्तोमः इदानींक्रियमाणः प्रकारोवोयुष्माकंयुष्मदर्थइत्यर्थः कीदृशोयंनमस्वान्
नमइत्यन्ननाम हविलंक्षणाच्चवान् नकेवलंस्तुतिमात्रं भक्षणायहविरपियुष्माकमित्यर्थः किञ्च
हृदातष्टःयुष्मन्निवेदनबुद्ध्यासंपादितः तादृशःस्तोमोहेदेवाः देवनशीलाः मनसा अनुग्रहवता
चित्तेनधायि धार्यतां तदर्थंमनसाआदरबुद्ध्याजुपाणाः ईमेनांस्तुतिं तद्धविश्वसेवमानाः उ-
पायाव उपागच्छतैव माविलंरंकुरुत यूयंनमसोन्नस्यहवीरूपस्यवृधासःस्थहि वर्धयितारोभव-
थखलु अतआगन्तव्यमेव इत्पूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स्तु॒तासो॑नोम॒रुतो॑मृ॒ळय॑न्तु॒तस्तु॒तोम॒घवा॑शंभ॒विष्ठः ।
उ॒र्ध्वानः॑सन्तु॒कोम्या॑वना॒न्यहानि॑वि॒श्वाम॒रुतो॑जिगी॒षा ॥ ३ ॥
स्तु॒तासः । नः । म॒रुतः । मृ॒ळय॑न्तु । उ॒त । स्तु॒तः । म॒घवा॑ ।
शम॑र्ष॒विष्ठः । उ॒र्ध्वा । नः । सन्तु॒ । को॒म्या । वना॑नि । अ॒हानि॑ ।
वि॒श्वा । म॒रुतः । जिगी॒षा ॥ ३ ॥

तेमरुतः स्तुतासः स्तुताःसन्तो नोस्मान्मृळयन्तु सुखयन्तु उतअपिच मघवा मघमितिध-
ननाम अस्मद्वातव्यबहुधनेन तद्वानिन्द्रः स्तुतःशंभविष्ठःसुखस्यभावयितुतमःसन्, अस्मान्मृळ-
यन्तु किञ्च हेमरुतो नोस्माकं जिगीषा जिगातेर्गतिकर्मणोजिगीषा जिगीषितव्यानि प्राप्तव्या-
नि उत्तरत्रानुभूयमानानि विश्वा सर्वाण्यहानि दिवसानि ऊर्ध्वा उन्नतानि उपर्युपरिश्रियाप-
शसावोत्कृष्टानिकोम्याकोम्यानिस्पृहणीयानिवनानिसर्वैः संभ्रजनीयानिसन्तु जिगीषाजेतुमि-
ष्टानिजेतव्यानिचसन्तिविवायोज्यं एवंरुत्वामरुतइन्द्रश्चसुखयन्तिवत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒स्माद॒हंत॑वि॒पादी॑प॒माण॒इन्द्रा॑द्भि॒धाम॑रु॒तोरे॑ज॒मानः ।
यु॒ष्मभ्य॑ह॒व्यानि॑शि॒तान्या॑स॒न्तान्य॑रे॒चंरु॑मामृ॒ळता॑नः ॥ ४ ॥

अस्मात् । अहम् । तविषात् । ईर्षमाणः । इन्द्रात् । भिया ।
मरुतः । रेजमानः । युष्मभ्यम् । हव्या । निक्षिप्तानि । आसन् ।
तानि । आरे । चक्रम । मृळत् । नः ॥ ४ ॥

हेमरुतः शृणुत अहं अस्मात् पसिद्धात्तविषात् बलवत्तन्द्रात्तत्सकाशात् भियाभीत्याई-
पमाणः पलायमानः पुरतःस्थातुमशक्तः तथा रेजमानः वेपमानोभवं ततश्चकिमायातमित्यत-
आह—यानियुष्मभ्यंहव्याहर्वापिनिक्षिप्तानिसंस्कृतान्यासन् तानि तान्येव आरे चक्रम द्वे
कृतवन्तोवयं इन्द्रभयात् अतो नोस्मानपराधिनोमृळत् मृळयत सुखयत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

येनमानांसश्चितयन्तेउस्त्राव्युष्टिपुशवंसाशश्वतीनाम् ।
सनोमरुद्भिर्दृष्टपञ्चश्रवोधाउग्रउग्रेभिःस्थविरःसहोदाः ॥ ५ ॥

येन । मानांसः । चितयन्ते । उस्त्राः । विष्टुष्टिपु । शवंसा । शश्वतीनाम् ।
सः । नः । मरुद्भिः । दृष्टपञ्च । श्रवः । धाः । उग्रः । उग्रेभिः ।
स्थविरः । सहोदाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र शवसाबलभूतेन त्वयानुगृहीताः मानासोमान्याः त्वयाभिमानितावा उस्त्रारश्मयः
शश्वतीनानित्यानां बह्वीनां उपसाव्युष्टिपुसतीपुमकाशेषुसत्सु चितयन्तेचेतयन्ते माणिनां स्व-
स्वव्यवहारापप्रज्ञापयन्ते ऐन्द्रादिशिवेनैवानुगृहीताउपसोरश्मयउद्गच्छन्तोतिपसिद्धं हेवृषभ
वर्षितरिन्द्र सतादृशस्त्वंमरुद्भिःसहितः नः अस्माकं श्रवोधाः सर्वत्रश्रूयमाणमन्नंघेहिस्थाप-
यदेहीत्यर्थः कीदृशस्त्वं उग्रः उदूर्णवल्तः सहोदाः पराभिप्रायसमर्थवल्तसहस्तस्पदाता स्थविरः
पुरातनः कीदृशोर्मरुद्भिः उग्रेभिः क्रूरवल्तैः एवं महानुभावोन्नदेहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

त्वंपाहीन्द्रसर्हीयसोनृन्भवांमरुद्भिर्वयातहेळाः ।
सुप्रकेतेभिःसासहिर्दधानोविद्यामेपंहृजनंजीरदानुम् ॥ ६ ॥ ११ ॥

त्वम् । पा॒हि । इन्द्र । स॒ही॒यसः । नृन् । भव । म॒रु॒त॒ऽभिः ।
 अ॒व॒या॒त॒ऽहे॒ळाः । सु॒ऽप्र॒के॒ते॒भिः । स॒स॒हिः । द॒धानः । वि॒द्याम् ।
 इ॒षम् । वृ॒ज॒नम् । ज॒रि॒ऽदा॒नुम् ॥ ६ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वं पाहिरक्षकान् सहीयसो नृन् सहस्वितमान् अनुग्रहेणातिप्रवृद्धवटान् नेतृन् मनु-
 ष्यानस्थान् मरुतो वा किञ्च मरुद्भिः साकं अस्मास्ववयावहेळाभव अपगतमन्युर्भव मरुत्सुवात-
 थाभव किञ्च सुप्रकेतेभिः शोभनपज्ञानैर्मरुद्भिः सह सासहिः शत्रूणामभिभवितासन् दधानः
 अस्मदभिमतस्य धारयिताभवेति शेषः शिष्टो व्याख्यातः ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेऽष्टादशोऽवर्गः ॥ ११ ॥

चित्रो व इति तृचात्कमष्टमं सूक्तमागस्त्यं मारुतं गायत्रं चित्रस्तु चं गायत्रमित्यनुक्रमणिका
 लैङ्गिको विशेषविनियोगः ।

तत्र प्रथमा—

चि॒त्रो॒वो॒स्तु॒याम॑श्चि॒त्र॒ऊ॒ती॒सु॒दान॑वः । म॒रु॒तो॒अ॒हि॒भान॑वः ॥ १ ॥

चि॒त्रः । वः । अ॒स्तु । या॒मः । चि॒त्रः । ऊ॒ती । सु॒दा॒न॒वः ।
 म॒रु॒तः । अ॒हि॒भान॑वः ॥ १ ॥

हेमरुतः वो युष्माकं यामोऽस्मद्यज्ञागमश्चित्रश्चायनीयः पूज्य आश्चर्यं भूतो वास्तु भवतु न केवल-
 मागमनमेव चित्रं किन्तु हे सुदानवः शोभनदानाः हे अहिभानवः अहीयमानप्रकाशाः युष्माकं
 संबन्धी चित्रः स आगमः ऊती ऊत्पैरक्षणाय इष्टवर्षणाय वा युक्तश्च भवतु भवदागमनं शीघ्रमस्तु
 अभिमतप्रदं चास्वित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

आ॒रे॒सा॒र्वः सु॒दान॑वो म॒रु॒त॒ऋ॒ज॒ती॒शरुः॑ । आ॒रे॒अ॒श्मा॒य॒मस्य॑य ॥ २ ॥

आ॒रे । सा । वः । सु॒दा॒न॒वः । म॒रु॒तः । ऋ॒ज॒ती । शरुः ।

आ॒रे । अ॒श्मा । यम् । अ॒स्य॑य ॥ २ ॥

हेसुदानवः शोभनदानामरुतः वीर्युष्माकंसंबन्धिनीऋज्वतीमसाधयन्ती स्वतेजसास्वात्मानमलंकुर्वतीमसिद्धिमाप्नुवानावा सायसिद्धाशरुः हिंसका ऋष्टिः आरेदूरेभवतु तथाऽयमस्यथ क्षिपथ सोऽश्माऽस्मासुव्यापकआयुधविशेषः आरेदूरनामैतददूरेभवतु मानप्राप्नोतु यद्वा आरेशब्द-आराच्छब्दपर्यायः सचदूरेसमीपेचवर्तते अत्रसमीपवचनः यमस्मत्तोन्यमस्यथ तंवैरिणमस्माकं अश्मा उपलोपमः कठिनःआयुधविशेषः आरेसमीपंप्राप्नोतु ॥ २ ॥

अथतृतीया-

तृणस्कन्दस्यनुविशःपरिवृङ्क्तसुदानवः । ऊर्ध्वान्नःकर्तृजीवसे ॥ ३ ॥ १२ ॥

तृणस्कन्दस्य । नु । विशः । परि । वृङ्क्त । सुदानवः । ऊर्ध्वान् ।
नः । कर्तृ । जीवसे ॥ ३ ॥ १२ ॥

हेमरुतः सुदानवः शोभनदानायूयं तृणस्कन्दस्य तृणवच्चलनस्वभावस्य शुष्यमाणस्यवा मम विशःपुत्रभृत्यादिरूपाःभजाः नुक्षिपं परिवृङ्क्त परिवर्जयत बाधापरिहारेणरक्षत यद्वोक्तलक्षण-कालस्यासुरविशेषस्यवा भजाः परिवर्जयत किञ्च नोऽस्मानूर्ध्वान्कर्तृ कुरुत जीवसेचिरजीवनाय ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

गायत्सामंवित्रयोदशर्वेनवमंसूक्तंआगस्त्यंत्रैष्टुभ्यैन्द्रं गायत्सामेनेत्यनुकान्तं समूहदेशरा-त्रैतृतीयेछन्देमेपरुत्वतीयशस्त्रेएतासूक्तं विश्वजितोऽग्निनरइतिस्रण्डेसूत्रितम्-तृतीयस्येन्द्रः स्वाहागायत्सामेति ।

तत्रप्रथमा-

गायत्सामेनमन्यं यथावेर्चामितद्वावृधानंस्वर्वत् ।

गावोधेनवोवृर्हिष्यदब्धाआयत्सद्धानंदिव्यंविवासान् ॥ १ ॥

गायत् । सामं । नमन्यम् । यथा । वेः । अर्चाम् । तत् । वृद्धानम् ।

स्यःष्वत् । गावः । धेनवः । वृर्हिर्षि । अदब्धाः । आ । यत् ।

सद्धानम् । दिव्यम् । विवासान् ॥ १ ॥

हेहन्द्र नभस्यंनभस्यंनभसिभवंनभोव्यापिनं हिंसकं वाराक्षसादिकस्य नभतिर्वधकर्मा न-
भति अर्दतीति वधकर्मसुगणनात् वादृशंसाम हेहन्द्र यथावेः येन प्रकारेण वेत्ति तथा गायत् गाय-
ति उद्गतात्तस्मादयतः स्तौति ततः कारणात् ववृधानं वर्धमानं स्वर्वतफलभूतेन स्वर्गेण तद्वदशस्यं-
थावेस्तथा चामपूजयाम शंसामेत्यर्थः स्तुतमनुशंसतीति न्यायात् यद्वा तत् उक्तलक्षणंसाम ववृधानं
सर्वत्रयथाभवतितथाचाम किञ्च बर्हिषियन्नेधेनवोदोग्ध्यः अदब्धाः अर्हिंसिताः गावः यत्
सम्पन्नं सीदन्तं दिव्यं दिवि भवमिन्द्रं त्वां आविवासान् विवासतिः परिचरणकर्मा आगत्य परिचर-
न्ति क्षीरं दुहन्ति तथाचाम ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अर्चद्दृषादृषभिः स्वेदुहव्यैर्मृगोनाश्रो अतियज्जुगुर्यात् ।

प्रमन्दयुर्मनां गूर्तं होता भरते मर्यो मिथुनायजत्रः ॥ २ ॥

अर्चत् । दृषा । दृषद्भिः । स्वद्दुहव्यैः । मृगः । न । अश्रः । अर्ति
यत् । जुगुर्यात् । प्र । मन्दयुः । मनाम् । गूर्तं । होता । भरते । मर्यः ।
मिथुना । यजत्रः ॥ २ ॥

बृषा हविषां वर्पितायं यजमानः स्वेदुहव्यैः स्वायत्तहविष्कैः यद्वा स्वयंप्राप्तं इदु उदकंहव्यं
येषां तादृशैः बृषभिर्वर्पकैः हविः प्रदातृभिः अध्वर्यादिभिः विशिष्टः सन् अर्चत् अर्चयति इन्द्रं
यद्वा बृषाफलस्य वर्पितायः इन्द्रः उक्तलक्षणैरध्वर्यादिभिरर्च्यते यद्यस्मादश्रोव्यापकः पानाद्य-
र्थं धावनमृगो न हरिणादिरिव अयमिन्द्रः अश्रः अशनशीलः सन् अतियुगुर्यात् अत्यर्थमुपु-
क्ते हविर्भक्षणाय यथा मृगः क्षुत्पिपासादितः शीघ्रमुपुङ्गे तथा यमिन्द्रोऽपि यस्मादेवं तस्मादर्चति यद्वा
यमिन्द्रोऽप्यत्र यथा अश्रोमृगइवातिजुगुर्यात् अश्रयेत् तथा चर्चतीत्यर्थः किञ्च हे गूर्तं उदूर्णेन्द्रमनां मननं
स्तोत्रमिच्छतां देवानां मन्दयुः स्तुतियुको मर्यो होता मानुष एव नाम कक्रत्विक् यजत्रो यागनिष्पादकः
सन् मिथुना मिथुनानि युग्मरूपाणि याग्यापुरोनुवाक्यादीनि मिथुनोवा जायापतिरूपः सन् प्रभर-
ते प्रकर्षेण संपादयति तस्मादर्चयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

मत्सृज्जोतापरिस्रमिताय न्भरद्गर्ममाशरदः पृथिव्याः ।

क्रन्ददश्चो नर्यमानो रुवद्गौरन्तर्दूतो नरोदसी चरद्वाक् ॥ ३ ॥

नक्षत् । होता । परि । सद्म । मिता । यन् । भरत् । गर्भम् । आ ।
शरदः । पृथिव्याः । क्रन्दत् । अश्वः । नयमानः । रुवत् । गौः ।
अन्तः । दूतः । न । रोदसी इति । चरत् । वाक् ॥ ३ ॥

होताहोमनिष्पादकोयमग्निर्यथापरिमितानिसद्यसदनानिगार्हपत्यादिस्थानानिपरियन्परि-
तोगच्छन्नक्षत्रव्याप्नोति व्याप्यचशरदःसंवत्सरसंवन्धिनंपृथिव्याभूम्याश्चसंवन्धिनंगर्भगर्भस्था-
नीयमन्त्रंहविलक्षणमाभरत् आहरति स्वीकरोति संभरन्निवासंवत्सरपर्यन्तंवर्धितंभूम्यामुत्पन्न-
मित्यर्थः यद्वा संवत्सरसंवन्धिनंवसन्तादिकालेज्योतिष्टोमादिपुदीयमानंनार्थिवंहविर्भरत् वसन्ते-
वसन्तेज्योतिषायजेतेतिश्रुतेः । तथाकृत्वाक्रन्दत्अश्वः लुप्तोपममेतत् अश्वइव क्रन्दतिहर्षातिश-
यात्किंकुर्वन् नयमानः नयवद्द्वन्द्यायहविर्भारं किञ्च गौर्गन्तोद्वृत्तवृषद्वरुवत् रौतिशब्दायते किं-
कुर्वन् दूतो न वार्ताहरोद्वृत्तइव रोदसीरोदस्योर्द्यावापृथिव्योरन्तर्मध्येरोदस्योरन्तरावाक् स्तूय-
मानःस्तुवन्वादेवान् चरत्चरतिगच्छति हविःस्वीकारायपृथिवीतत्पापणायधुलोकंचपरिभ्रमती-
त्यर्थः वक्तेःकर्तरिकर्मणिवाक्किञ्चचीत्यादिनाकिञ्चीर्षौ संप्रसारणाभावश्च ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

ताकर्मपतरास्मैप्रच्यौत्नानिदेवयन्तोभरन्ते ।
जुजोपदिन्द्रोदस्मवर्चानासत्येवमुग्न्योरथेष्टाः ॥ ४ ॥

ता । कर्म । अपतरा । अस्मै । प्र । च्यौत्नानि । देवयन्तः ।
भरन्ते । जुजोपत् । इन्द्रः । दस्मवर्चाः । नासत्याश्च ।
मुग्न्यः । रथेष्टाः ॥ ४ ॥

ता तानि अपतरा अर्पतराणिव्याप्ततराणिवाहवीणि अस्माइन्द्रायतदर्थकर्मकर्मःसंपादया-
मः रुज्ज्छान्दसेवर्तमानार्थेदुडि मध्वेवसेनिचैर्दुक् छन्दस्पुत्रययेत्यार्थधातुकत्वेनङित्वाभा-
यादुणः च्यौत्नानिच्यायितृणिदृष्टानिस्तोत्राणिकर्माणिस्वकीयानिसामर्थ्यानिवा देवयन्तोदे-
वानात्मनश्छन्तोपजमानाःपभरन्ति प्रकर्षेणसंपादयन्ति वदद्वयमपिसंपादयामदित्यर्थः दस्मव-
र्चाःदर्शनीयतेजाः शत्रूपक्षपणचलेवानासत्येवनासत्याविश्वान्निवाविवत्रोद्दिद्यावापृथिव्यात्मानौ

ताविवसुगम्यः सुगम्यःसुखेनगन्तुंशक्यः रथेष्ठाःरथेवर्तमानःएवंभूतःसन् इन्द्रःजुजोषत्अस्मत्क-
तंस्तौत्रादिकर्मसेवताम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तमुदुहीन्द्रंयोहसत्त्वायःशूरोमघवायोरथेष्ठाः ॥

प्रतीचश्चिद्योधीयान्वृषण्वान्ववृषपश्चित्तमसोविहन्ता ॥ ५ ॥ १३ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुहि । इन्द्रम् । यः । हु । सत्त्वा । यः । शूरः ।

मघश्वा । यः । रथेऽस्थाः । प्रतीचः । चित् । योधीयान् ।

वृषण्वान् । वृषपः । चित् । तमसः । विहन्ता ॥ ५ ॥ १३ ॥

तमु तमेवेन्द्रंस्तुहि हेहोतः स्तुतिकुरु किमस्याधिक्यमिति उच्यते योह यःखलु सत्त्वा अ-
तिमभूतबलः यद्वा सत्त्वा सादकःशत्रूणां यश्चशूरः शौर्योपेतः मघवाबलवान्जवान्वा यश्चरथेष्ठाः
रथेवर्तमानः किञ्च प्रतीचश्चित्तमसोविहन्तमिदमुदुरपियोधीयान् योद्धृतमः प्रतिपूर्वाद्भवेत्किञ्च-
ताव लुप्तनकाराच्छसि अचइत्यकारलोपे चाविदिदीर्घः अञ्चेश्चन्द्रस्यसर्वनामस्थानमिति वि-
भक्तिरुदात्ता वृषण्वान् वृषाणोर्वर्षितारोवज्रादयः तद्वान् वृषातेवज्रजततेवृषारथइतिहिनिर्गमः ।
तथाववृषपश्चित् आवरकस्यापितमसोमेधादिर्विहन्ताविशेषेणघातकः यस्मादेवंमहानुभावः त-
स्मात्स्तुहि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी—

प्रयदित्थामंहिनानृभ्योअस्त्यरंरोदसीकक्ष्येउनास्मै ।

संविष्येइन्द्रोवृजनंनभूमाभर्तिस्वधावाँओपशमिवद्याम् ॥ ६ ॥

प्र । यत् । इत्या । महिना । नृभ्यः । अस्ति । अरम् । रोदसी इति ।

कक्ष्येउ इति । न । अस्मै । सम् । विष्ये । इन्द्रः । वृजनम् ।

न । भूम । भर्ति । स्वधाश्वाँ । ओपशमइदम् । द्याम् ॥ ६ ॥

यत् यइन्द्रोमहिनामहत्त्वेनस्वैश्वर्येणनृष्योनेतृष्यः कर्मनिर्वाहकेष्योयजमानेभ्यः प्राप्ति-
प्रभवति ईष्टेस्वर्गादिप्रदानेनरक्षितुं अस्मैरक्षकायेन्द्रायरोदसीद्यावापृथिव्यौकक्ष्येकक्ष्यायतेसती-
सञ्चारायनारंनालंनपर्यामेजगतोधीशस्येन्द्रस्यसञ्चारायात्पत्वात् द्यावापृथिव्यौनपर्यामेहेत्यर्थः
सृज्यादपिल्लघुर्महित्रोधिकत्वादितिभावः अयमिन्द्रोवृजनंनभूम भूमिंभूतानिवावृजनंन बलमिव
वृजतेःकर्तनार्थस्येदंरूपं तदिव तद्यथा आवृणोति तथायमपिस्वतेजसासंविव्ये सम्यगावृणोतिलो-
कत्रयं किंचायंस्वधावानजवान्वृष्टिलक्षणोदकवान्वा द्यां दिवंभर्तिविभर्ति धारणेदृष्टान्तः—ओ-
पशमिव ईपदुपशेतेइत्योपशंभृङ्गं तद्वृषभइव यद्वा परस्परंसमीपेवर्तमानंक्षित्यन्तरिक्षाख्यं
लोकद्वयमोपशं तद्विव द्यांविभर्ति लोकत्रयमपि विभर्तीत्यर्थः भृजोलटिछान्दसःशपोलुक् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

समत्सुत्वाशूरसतामुराणंप्रपथितमंपरितंसयध्यै ।

सजोपसइन्द्रमदक्षोणीःसूरिंचिद्येअनुमदन्तिवाजैः ॥ ७ ॥

समत्सु । त्वा । शूर । सताम् । उराणम् । प्रपथितमम् ।

परितंसयध्यै । सजोपसः । इन्द्रम् । मेवं । क्षोणीः । सूरिम् ।

चित् । ये । अनुमदन्ति । वाजैः ॥ ७ ॥

हेशूर शौयोपेतेन्द्र समत्सुसंग्रामेषु सतांत्वामेवाश्रित्यवर्तमानानां प्राणिनामुराणं उरूणि
अतिप्रभूतानिबलादीनिकुर्वाणंप्रपथितमंप्रलुप्तमार्गतमंसुलुतिनामुत्तममार्गभूतंइन्द्रशत्रूणांदारकं
त्वात्वां परितंसयध्यै अवतंसीकर्तुंभूषणीकर्तुंशदेतवमदार्थं च सजोपसःसहसेवमानाः समान-
प्रीतयोवा क्षोणीः क्षोण्योविशःपरिजनाःभरुतःप्रयतन्ते कीदृशास्ते येवाजैर्वलैःअनुमदन्तिअनुकू-
लमादयन्ति संग्रामेभरुतः त्वामेवस्वामिनंलत्वामादयन्तिहर्षयन्तीत्यर्थः यद्वा घेयजमानाः वा-
जेर्हविर्भिर्मादयन्तितेसमानप्रीतियुक्तास्तवमनुष्यभूताःकृत्विजःयजमानभूताः प्रजाः समत्सुसहमा-
दनस्थानेपुयागेपूक्तलक्षणविशिष्टत्वामेवपूजयितुं तवमदायचप्रयतन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एवाहितेशंसर्वनासमुद्रापोयत्तंआसुमदन्तिदेवीः ।

विश्वानिअनुजोष्यामूद्रौःसूरींश्चिद्यदिधिपावेपिजनान् ॥ ८ ॥

एव । हि । ते । शम् । सर्वना । समुद्रे । आपः । यत् । ते । आसु ।
 मदन्ति । देवीः । विश्वा । ते । अनु । जोष्या । भूत् । गौः ।
 सूरिन् । चित् । यदि । धिपा । वेपि । जनान् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र एवाहि एवं हि सविते तव संबन्धीनि सवना सवनानि सूयते सोमो वेति सवनानि सो-
 मयागाः ते शंसुस्वकरा भवन्ति कथं सति यद्यदि देवीः देव्योद्योतमाना आपः समुद्रे उदकसमुद्र-
 वणापादानभूतेन्तरिक्षे आसुप्रजासु निमित्तभूतासु ते त्वामदन्ति मादयन्ति अन्तर्भावितप्यथोयं य-
 दाप्राण्युपकारार्थं वर्षणाय त्वामप्रेरयन्ति वृष्ट्युदकानि तदा स्वस्तु तव सोमयागाः सुस्वकरा भवन्ति यज्ञ-
 साधकवृष्टिप्रदानेन यागान्निवर्तयेत्यर्थः किञ्च हेइन्द्र ते त्वान् विश्वा गौः सर्वा पिस्तोत्रशस्त्ररूपा वाक्
 ते त्वान् अनुक्रमेण जोष्या जोषणार्हाम्रीणयित्री भूत् भवति कदा यदि स्त्रींश्चि वस्तोत्रादिप्रेरयितुं त्वस्तो-
 तृजनानपि धिपा धिपणया प्रज्ञया वृष्टिप्रदानरूपेण कर्मणा वा वेपिकामयसे तदा सर्वा पिस्तुतिस्त्वद-
 र्था भवति ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

असामि यथासुपुस्वार्थ एनस्वभिष्टयो नरानंशसैः ।

असद्यथान इन्द्रो वन्दनेष्टाः स्तुरो न कर्म नयमान उक्था ॥ ९ ॥

असाम् । यथा । सुप्तस्वार्थः । एन । सुप्तअभिष्टयः । नराम् ।

न । शंसैः । असत् । यथा । नः । इन्द्रः । वन्दनेऽस्थाः । तुरः ।

न । कर्म । नयमानः । उक्था ॥ ९ ॥

हे एन इन्द्र ईश्वरेन्द्र यथासुप्तस्वार्थः शोभनत्वद्रूपसहायवन्तोऽसामभूयास्म किञ्च स्व-
 भिष्टयः शोभनाभ्येपणाः शोभनाभीष्टाश्चासाम किमिव नरानंशसैः नराणाराजादीनां शंसैः शं-
 सनैरिवस्तुतिभिर्यथामनुष्याः शोभनाभीष्टा भवन्ति तद्वत् इदानीं परोक्षेणाह नोस्मभ्यमिन्द्रो व-
 न्दनेष्टाः अस्मात्स्तुतौ वर्तमानः सन् तुरो न त्वरमाण इव नोस्माकं कर्म उक्था उक्थैः शस्त्रे नयमानः
 फलं प्रापयन्स्तुत्यातुष्टः सन् अस्मदीयेन कर्मणा फलप्रापयिता तथा सत्तु भवेत् हे कत्विजस्तथा कुरु-
 तेति शेषः ॥ ९ ॥

अयदशमी—

विष्प॑र्धसो॒नरा॑नशंसै॒स्माका॑सदिन्द्रो॒वज्र॑हस्तः ।

मि॒त्रायु॒वो न॒पूर्प॑ति॒सुशि॑ष्टौ म॒ध्यायु॒वउ॒पशि॑क्षन्ति॒यज्ञैः॥ १० ॥ १४ ॥

वि॒ऽस्प॑र्धसः । न॒राम् । न । शंसैः । अ॒स्माकं । अ॒सत् । इन्द्रः ।

वज्र॑हस्तः । मि॒त्र॒ऽयु॒वः । न । पूः॑र्पतिम् । सु॒शि॑ष्टौ ।

म॒ध्या॒यु॒वः । उ॒प । शि॒क्षन्ति॒ । य॒ज्ञैः ॥ १० ॥ १४ ॥

नरानेतृणामध्येतस्पर्धान्नरान्यथाविस्पर्धसः कुर्वन्तिसत्विभूताः वद्वयमपीन्द्रं शंसैः स्तुतिभिः सखायो वयं तथा कुर्मः सच वज्रहस्तो वीरशिक्षणाय सर्वदा वज्रधारीन्द्रः अस्माकं अस्माकमसद्विस्पर्धमनुकूलो भवतु किञ्च मित्रायुवो न मित्रेच्छवः हितैषिण इव सुशिष्टौ सुशासनेवर्तमानं पूर्पतिपुरस्वामिनं यथा भिमतदोनेन पूजयन्ति तथा मध्यायुवः अस्माकं श्रियां यशसां च मध्येवस्थितिकामयमाना अध्वर्यादयो यज्ञैर्यज्ञसाधनैर्हविःस्तोत्रादिभिरुपशिक्षन्ति उपेत्य यजन्ते शिक्षतिर्दानकर्मा ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

अथैकादशी—

य॒ज्ञो हि॒ष्मेन्द्रं॑ कश्चि॒द्वृ॒न्ध॒ जु॒हुरा॑णश्चि॒न्मन॑सा परि॒यन् ।

ती॒र्थेना॑च्छा॒ता तृ॒पा॒णमो॒को दी॒र्घो न॒सि॒धमार्॑णो॒त्यर्ध्वा ॥ ११ ॥

य॒ज्ञः । हि । स्म । इन्द्रं॑ । कः । चि॒त् । ऋ॒न्धन् । जु॒हुरा॑णः ।

चि॒त् । मन॑सा । परि॒श्यन् । ती॒र्थे । न । अ॒च्छ । त॒तृ॒पा॒णम् ।

ओ॒कः । दी॒र्घः । न । सि॒धम् । आ । कृ॒णो॒ति । अ॒र्ध्वा ॥ ११ ॥

कश्चित्पज्ञो यज्ञवान् यज्ञानुष्ठायी इन्द्रं ऋन्धन् खर्धयन् हिस्मभ्रवति इन्द्रं यज्ञेन वर्धयतीत्यर्थः जुहुराणश्चित्कुटिलगतिस्तुकश्चित्पनसाकेवलेन परियन्परितोगच्छन्लौकिकविषयादिकं प्यायन् वर्तते यद्वा परिवर्जनार्थः वर्जयित्वा गच्छन्नेदं प्राप्नोति तद्वदष्टान्तः—तीर्थेपसिद्धे मार्गे अच्छाता तृपाणामोको दीर्घो न सिधमार्णोत्यर्ध्वा—भिमुख्येन समीपे वर्तमानमोकः पानीयादिकं सवनं तृपाणं पिपासायुक्तं यथा अविटं वेन मीणाविस-

यथातत्सवनआगच्छतीत्यर्थः तद्वद्यज्ञेनकश्चित्पुमानिन्द्रमभिगच्छतीति कुटिलस्यदृष्टान्तः—दी-
र्घो न वक्रत्वेनातिदूरोध्वामार्गइव सयथासिघ्रंफलंपानीयादिरूपंफलार्थिनंवापुरुषंआकृणोवि अर्वा-
करोति नीचैःकरोति वर्जयतीत्यर्थः तस्माद्यज्ञमार्गमजानानोवक्रोदूरेपरिभ्रमतिनेन्द्रतर्पयतितद्वि-
सक्षणस्तुवर्जयत्येव ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

मोपूर्णइन्द्रात्रपृतुसुदेवैरस्तिहिष्मातेशुष्मिन्नव्याः ।

महश्चिद्यस्यमीह्रुपोयव्याहविष्मतोमरुतोवन्दतेगीः ॥ १२ ॥

मो इति । सु । नः । इन्द्र । अत्र । पृतुसु । देवैः । अस्ति ।

हि । स्म । ते । शुष्मिन् । अव्याः । महः । चित् । यस्य ।

मीह्रुपः । यव्या । हविष्मतः । मरुतः । वन्दते । गीः ॥ १२ ॥

हेइन्द्र अत्रपृतु एषूपस्थितेपुसद्वापेपुवृष्टयर्थमेघजयेपुदेवैर्मरुदादिभिः सहनोस्मान्मोपुमै-
वात्पाक्षीरितिशेषः मरुत्सहितोयुध्यस्वेत्यर्थः हेशुष्मिन्बलवन्निन्द्र अस्तिहिस्मते अस्तिहिस्मत्-
वत्सु तवकिमस्तीतिउच्यते अवयाः अवयजनं अवयुज्यपृथक्कृत्ययजनंहविर्भागोस्तिमरुद्व्यः
पृथगप्यस्तिहविर्भागः केवलंमरुद्व्यएवदीयतेनास्मभ्यं अतः कथंपोस्यामीतिनमन्तव्यमित्यर्थः
यद्वा अवयाः शत्रूणांवर्जनायगन्तावज्रोस्तिते किञ्च हविष्मतः प्रदेयहविर्युक्तस्यमीह्रुपोहविः
मदातुः यद्वैतत्पद्वयंमरुतांविशेषणं यस्यममयव्याफलेनेन्द्रेणवाप्तहमिश्रयन्तीगीः स्तुतिशसा-
दित्वापाक् महश्चित् महतोपिमीह्रुपःसेकृन् हविष्मतोस्मदत्तहविषातद्वतोमरुतोवन्दतेस्तीति
॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

एषःस्तोमइन्द्रतुभ्यमस्मेएतेनगातुंहरिवोविदोनः ।

आनोवहत्याःसुवितायदेवविद्यामेपंरुजनंजीरदानुम् ॥ १३ ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । इन्द्र । तुभ्यम् । अस्मे इति । एतेन । गातुम् ।

हरिष्वः । विदः । नः । आ । नः । वहत्याः । सुविताय । देव ।

विद्याम् । इयम् । रुजनम् । जीरदानुम् ॥ १३ ॥ १५ ॥

अथत्रयोदश्यास्तूकादिमारभ्यकृतांस्तुतिनिगम्यफलप्रार्थयते—हेइन्द्र अस्मेअस्मत्संवन्धीएषस्तोमः इदानींकारितप्रकारः स्तोत्रविशेषः तुभ्यंत्वदर्थं हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र एतेनस्तोत्रेणगमनेनवानोस्मदीयंयातुंदेवयजनमार्गंविदः विदस्व विदिंवाच हेदेव सुविताय सुहितायशोभनगमनायवा नोस्मान्आववृत्त्याः आवर्तस्व अस्मद्यांगंप्रत्यागच्छ विद्यामेत्यादिव्याख्यातम् ॥ १३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

त्वंराजेतिदशर्षदशमंसूक्तंआगस्यमैन्द्रंनैष्टुभं त्वंराजादशेत्यनुक्रान्तं पृष्ठचपलहेस्तोम-वृद्धौस्तोमातिप्रशंसनार्थंहोत्रकैरेतच्छस्तव्यं ऐन्द्राणिनैष्टुभान्यमरुच्छब्दान्यावपेरन्नितिसूत्रम् ।

तत्रप्रथमा—

त्वंराजेन्द्रयेचदिवारक्षानृन्पाह्यसुरत्वमस्मान् ।
त्वंसत्पतिर्मघवान्स्तरुत्रस्त्वंसत्योवसवानःसहोदाः ॥ १ ॥

त्वम् । राजा । इन्द्र । ये । च । देवाः । रक्ष । नृन् । पाहि । असुर ।
त्वम् । अस्मान् । त्वम् । सत्पतिः । मघवा । नः । तरुत्रः । त्वम् ।
सत्यः । वसवानः । सहोदाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वंराजा अधिपतिः सर्वस्यजगतः किञ्च येदेवाः मरुदादयःसन्तितेषामपिविशेषेण अतोहेअसुर शत्रूणांनिरसितस्त्वंनृनस्मान् कर्मनेतृन्त्यजमानान्तरक्षपालय विशेषतोस्मानपिपाहिरक्ष त्वंच सत्पतिः सतांसतःकर्मफलस्यवापादामघवाधनवान् नोस्माकंतरुत्रः तारयितापापाक् किञ्च त्वंसत्यः अन्नाध्यःसत्यफलोवा वसवानः स्वतेजसासर्वंछादयन्वस्त्रनिवाकुर्वन् स्तोतृभ्यः सहोदाः सहोद्योबलस्पदानाभवेविशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दनोविशइन्द्रमृधवांचससयत्पुर्शर्मशारंदीर्दत् ।
ऋणोर्पोअनवद्याणांयूनेष्ट्रंपुरुकुत्सायरन्धीः ॥ २ ॥

दनः । विशः । इन्द्र । मृध्रश्वाचः । सप्त । यत् । पुरः । शर्म ।
 शारदीः । दर्त् । ऋणोः । अपः । अनवद्य । अर्णाः । यूने । वृत्रम् ।
 पुरुकुत्साय । रन्धीः ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंवृत्रसंबन्धसुराणांपुरभेदनसमयेमृध्रवाचः मर्षणवचनाः विशस्तदीयाःप्रजाः शर्म
 सुखंयथाभवति तथा दनः अदमयः दमेरिदंरूपं यद्वा वर्णव्यत्ययःनदःअनदःअशब्दयःअहुरम-
 जाः अतिभयंकरशब्दमकरोः कदेत्याह यव्यदाशारदीःप्रत्यग्राःयद्वैतत्संवत्सरः लक्षकःसंवत्स-
 रपर्यन्तं दृढीकृताअपिसप्तपुरःएतत्संख्याकाः पुरोदैर्त् अदारयः पुरुषव्यत्ययः दृणातेर्लङि छा-
 न्दसोविकरणस्यलुक् रात्सस्येतिनियमात्तलोपाभावः तथाकृत्वाहेअनवद्य अकातर यद्वा अ-
 निद्य हेइन्द्र अर्णाअरणशीलाःअपः तदीयदुर्गस्थान्युदकाश्रयाणि तटाकादीनिऋणोः अगमयः
 प्रावर्तयः भग्नान्यकरोः एवमुपद्रुत्यपुरुकुत्सायएतन्नाम्रेतोयूनेनित्यवरुणायतदर्थं वृत्रमेतन्नाम-
 कमसुरंरन्धीः असाधयःअहनः अयमैतिहासिकपक्षः निरुक्तरूढ्यातु हेइन्द्रमृध्रवाचोविशःमर्ष-
 णध्वनियुक्ताःवृष्टिरूपाःप्रजाःदनःअदमयःअशब्दयोवाअवर्षयइत्यर्थः कदा यत् यदासप्तपुरःशा-
 रदीदैर्त् सर्पणस्वभावान्प्रत्यग्रां वृष्ट्याजगत्पूरकान् मेघानदारयः तदेत्यर्थः तथाकृत्वा हेअन-
 वद्य अर्णाअरणस्वभावाअपःऋणोःअगमयः प्रावर्तयःकुल्यादिरूपेण अनन्तरंयूने, पुरुकुत्सा-
 यवृत्रंमुख्यमेघंरन्धीःअसाधयःअहनःअयमर्थः त्वंहत्यदिन्द्रसप्तयुध्यन्नित्यादिमन्त्रान्तरेषुप्रसि-
 द्धः । यास्कस्त्वेवंव्याख्यातवान्—दनोदानमनसोमनुष्यानिन्द्रमृध्रवाचःकुर्विति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अजावृत्तइन्द्रशूरपत्नीर्द्यौच्येभिःपुरुहूतनूनम् ।
 रक्षोअग्निमशुपतूर्वयाणंसिंहोनदमेअपांसिर्वस्तोः ॥ ३ ॥

अज । वृत्तः । इन्द्र । शूरपत्नीः । द्याम् । च । येभिः । पुरुहूत् ।
 नूनम् । रक्षो इति । अग्निम् । अशुपम् । तूर्वयाणम् ।
 सिंहः । न । दमे । अपांसि । वस्तोः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र शूरपत्नीः शूरैरक्षोभिः पालिताः वृतः वर्तन्त आस्वितिवृतः असुरपुरीः यद्वा शूराय-
जमानास्तैः पालिताः वृत्तोवेदिभूमीः अज गच्छ जेतुं तथा कृत्वाद्यांचनूनमवश्यमज किन्त्वमेक-
एव न हेपुरुहूत बहुभिर्बहुधावा आहूतेन्द्र येभिर्मरुदादिभिरनुगतोसितैः सहितः सन् तथा कृत्वा-
अशुर्पआशोपयितारं अशान्तंवा तूर्वयाणंतूर्णगमनमग्निवैद्युतंहोमाधारंवाग्निरक्षोरक्षस्त्वैव किमर्थं
रक्षणमित्युच्यते दमेगृहेअपांसिकर्माणि कुर्वन्वस्तोः वस्तुं यद्वा वासयितुं कारयितुमित्यर्थः यज्ञ-
द्विद्सु हतेष्वग्नौतुस्थिरेसति यागाद्यनुष्ठानपरः स्थास्यामीत्यर्थः रक्षणेदृष्टान्तः—सिंहोर्नासिंहइव
तत्तथा स्वाश्रयभूतंबनंगजापुपद्रवपरिहारेणरक्षतितद्वत् असुरपुरभङ्गगमनेवादृष्टान्तःसिंहोय-
थानिर्भयोविरोधिभृगान् हन्तुं धावतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

शेपञ्चुतइन्द्रसस्मिन्योनौप्रशस्तयेपवीरवस्यमह्ना ।
सृजदर्णास्यवयद्युधागास्तिष्ठहरीधृपतामृष्टवाजान् ॥ ४ ॥
शेपन् । नु । ते । इन्द्र । सस्मिन् । योनौ । प्रशस्तये । पवीरवस्य ।
मह्ना । सृजत् । अर्णासि । अव । यत् । युधा । गाः ।
तिष्ठत् । हरी इति । धृपता । मृष्ट । वाजान् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र तेशश्वः सस्मिन्सर्वस्मिन्समानेवायोनौस्वकीयेस्थानेअन्तरिक्षेवा योनिरन्तरिक्षं
नुक्षिप्रंशेपन् शेतां शीडोलेट्यद्यागमः व्यत्ययेनपरस्मैपदं सिद्धहुलमितिसिप् किमर्थं प्रशस्तये
प्रशंसनाय त्वत्स्तुतयेत्वन्महिमाख्यापनायेत्यर्थः किंसेवनादिताधनेन नेत्याह पवीरवस्यकुलिश-
स्यकुलिशशब्दस्यवामह्नामहिम्ना त्वद्वजमहारेणहतामेघाः शत्रवोवातत्रैवशेरतेनिपतन्ति नपलाय-
न्तइत्यर्थः किञ्च यत्तयदायुधामहरणसाधनेनायुधेनयुद्धेनवा गाः गच्छति तदार्णास्युदकानि
सृजः अवसृजः अवाङ्मुस्रमपातयः पुरुषव्यत्ययः तदर्थंहरीअश्वौतिष्ठत् अध्यक्षतिष्ठः अत्रापिपुरु-
षव्यत्ययः यद्वा यदाहरीअधितिष्ठसितदाअवसृजः अथैवंकृत्वावाजानञ्जानिसस्यादिलक्षणा-
नि धृपताधर्पकेणसामर्थ्येन मृष्टशोधय प्रवर्धयेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वहकुत्समिन्द्रयस्मिंश्चाकन्त्स्यूमन्यूक्ञ्जावातस्याश्वा ।
प्रसूरश्चक्रंढहतादमीकेभिस्पृधौयासिपृहञ्वाहुः ॥ ५ ॥ १६ ॥

वहं । कुत्सम् । इन्द्र । यस्मिन् । चाकन् । स्यूमन्यू इति ।
 ऋजा । वारस्य । अश्वा । प्र । सूरः । चक्रम् । वृहतात् । अभीके ।
 अजि । स्पृधः । यासिपत् । वर्ज्जवाहुः ॥ ५ ॥ १६ ॥

हेइन्द्र कुत्संएतन्नामानमृषिंप्राप्तंस्यूमन्यू स्यूमकमितिसुखनाम तदिच्छन्तौसवतगामि-
 नौवाक्क्राक्रजुगामिनौवातस्यवायोः समानवेगौ अश्वा तदीयावश्वौवहप्रस्थापय यस्मिन्हविषि
 निमित्तभूतेसतिकुत्संचाकन्नामयसेतपंयसेवाहविरादिकंतदर्थसूरः प्रेरकः सूर्यः चक्रंस्वमण्ड-
 लंस्वरथचक्रंवाअभीकेआसन्नदेशेप्रवृहतात् ऊर्ध्वगमयतु प्रकाशयतु अथपरोक्षेणाह-वज्रवा-
 हुरयमिन्द्रः स्पृधः सद्गामंकुर्वतः शत्रूनभियासिपदअभियातु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथपद्यी-

ज॒घ॒न्याँइन्द्रमि॒त्रेह॑ श्रो॒द॒प्र॒वृ॒द्धो॒ह॒रि॒वो॒अदा॑शुन ।
 प्र॒ये॒प॒श्च॒न्न॒र्य॒मणं॑ स॒चा॒यो॒स्त्व॒यां॒गृ॒ता॒प॒ह॑मा॒ना॒अ॒प॒त्य॒म ॥ ६ ॥

ज॒घ॒न्यान् । इन्द्र । मि॒त्रेह॑न् । श्रो॒द॒प्र॒वृ॒द्धः । ह॒रि॒वः । अदा॑शुन ।
 प्र । ये । प॒र्य॒न् । अ॒र्य॒मणं॑ । स॒चा॒ । आ॒योः । त्व॒यां । शृ॒ताः ।
 व॒ह॑मा॒नाः । अ॒प॒त्य॒म ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

रपत्कविर्इन्द्रार्कसांतौक्षांदासायौपवर्हणीकः ।

करत्तिस्रोमघवादानुचित्रानिदुर्योणेकुर्यवाचमृधिश्चेत् ॥ ७ ॥

रपत् । कविः । इन्द्र । अर्कः । सांतौ । क्षाम् । दासाय । उपवर्हणीम् ।

करत्तिकः । करत् । तिस्रः । मघवा । दानुश्चित्राः । नि ।

दुर्योणे । कुर्यवाचम् । मृधि । श्रेत् ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वांकविःकान्तदश्येनूचानोवाहोतार्कसांतौ अर्चनीयस्यान्नस्यत्ताभेनिमित्तभूतेसति
रपत्सौति यद्वा एतन्नामाकृपिःरपवस्तौव अन्नार्थतस्यातिप्रभूतमन्नंमादाइत्यर्थः तथाच दासा-
यप्राण्युपक्षपयित्रेअसुराय क्षांभूमिउपवर्हणीशय्यांकःअकरोः हत्वाभूमावपातयइत्यर्थः करो-
तेर्लुङि मघेघसेतिच्चेत्कुक् अथपरोक्षरुतः मघवाधनवानयमिन्द्रःतिस्रोभूमीः दार्शिकपाशुक-
सोमिकरूपाभूमीःक्षित्यन्तरिक्षयुत्पावाभाभूमीदानुचित्राः दानेनदेयैर्धनैर्वाचायनीयाःकरत्करो-
ति यद्वा तिस्रःअयोःरजतहिरण्यमयाःपुरीदानुचित्राः खण्डनेनचित्राअकरोद तथादुर्योणेदुष्टयो-
नौस्थानेएतन्नामकस्यराज्ञःभीत्यर्थवाकुर्यवाचंकुत्तितंशब्दयन्तं एतन्नामानमसुरंघृषिसङ्ग्रामेनिः
श्रेवर्हिंसितवान् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सनातातइन्द्रनव्याआगुःसहोनभोर्विरणायपूर्वीः ।

जिनत्पुरोनजिदोअदेवीर्ननमोवधरदेवस्थपीयोः ॥ ८ ॥

सना । ता । ते । इन्द्र । नव्याः । आ । अगुः । सहः । नमः ।

अविरणाय । पूर्वीः । जिनत् । पुरः । न । जिदः ।

अदेवीः । ननमः । वधः । अदेवस्थ । पीयोः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र तेतवसंवन्धीनि सना सदावनानिनित्यानि ता ताभि शौर्यांजिनव्याःनवतराःइदा-
नीतनाकृपयः आगुःआगच्छन्ति स्तुतिव्याजेनप्राप्नुवन्तीत्यर्थः कानिनानीनिउच्यते—पूर्वाविंही-
नंभोर्हिंसाः नभोर्हिंसायांकिप्रवदन्त्येदंरूपंताहिंसाः अविरणायअविगवरणायसङ्ग्रामनाशनाय

सहः अक्षयभवः तदर्थंभिदः भेत्रीर्षातिकाअदेवीः आसुरीः पुरो न पुरीःअपि भिनवविदारितवा-
नसि पुरुषव्यत्ययः नशब्दश्चार्थे तथा अदेवस्यअस्तुत्यस्यपीयोः हिंसकस्यासुरस्यवधः वज्रं
ननमः अनमयः अनुकूलमकरोः यद्वा हेइन्द्र सनानित्यंतत्तत्कालेतेवत्सवन्धिन्यः तावानि लि-
ध्वव्यत्ययः ताःपूर्वाःपुरातन्यः आपः नव्याः नूत्राः स्तुत्याः सत्यःआगुः आगच्छन्ति किमर्थं
अविरणाय अविरमणायपाणिनामविनाशाय तदर्थंनभः हिंसकान्वन्धकान्वामेधान्सहःमर्षणंअ-
करोः किञ्च अदेवीः पुरःअवर्षणेनादेवनशीलान्उदकपुटवन्धान्भिनद भिन्नानकरोः तथाअदे-
वस्यअदेवनशीलस्यपीयोः प्रविकूलस्यवृत्रस्यवधवर्जननमः अनमयः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वंधुनिरिन्द्रधुनिमतीऋणोरपःसीरानस्ववन्तीः ।

प्रयत्समुद्रमर्तिशूरपार्षपांर्यानुर्वंशंयदुंस्वस्ति ॥ ९ ॥

त्वम् । धुनिः । इन्द्र । धुनिमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः ।

न । स्ववन्तीः । प्र । यत् । समुद्रम् । अर्ति । शूर । पार्ष । पार्यम् ।

तुर्वंशम् । यदुम् । स्वस्ति ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्वंधुनिः कम्पयितागवृणामसि अतोधुनिमतीः कम्पनोपेततरङ्गवतीः अथवा
धुनिर्नामजलमतिरोधवार्यशूरः सारवमनिबन्धवत्तयायासां तादृशीरपःऋणोः अगमयःकम्प-
पावयः तत्रदृष्टान्तः—स्ववन्ती.प्रवहन्तीःभीमःन नदीनामैकत्र सरणवतीर्नदीरिव सहायान्तादर्थः
एवंतया हेशूर यत्र यदागमुद्रमतिपि अतिक्लम्यदुग्धस्युदवं तदानीं तुर्वंशंयदुं उभारदिगर्दी
ररणि अरिनाशंसारय अज्ञान्यःगंघुर्णंजलदपणेन तथाचमया नरं—स्वदपेःयदुंयुर्वंशायाम-
येरति ॥ ९ ॥

अष्टममी—

त्वमम्माकमिन्द्राविश्वधम्याअट्कनमोतुगंनृपाणा ।

मनोविश्वानांमृधांमनोत्राविधामपंशुजमंजाग्रांनुम् ॥ १० ॥ ११ ॥

त्वम् । अस्माकम् । इन्द्र । विश्वधे । स्याः । अटुकष्टतमः ।

नुराम् । नृदपाता । सः । नः । विश्वासांस् । स्पृधाम् । सहः६दाः ।

विद्याम् । इषम् । वृजनम् । जीरददानुम् ॥ १० ॥ १७ ॥

हेइन्द्र त्वमस्माकंविश्वध विश्वस्मिन्नपिकालेविश्वधकारैर्वाअवृकतमः अहिंसकतमः य-
द्वा दातुमइत्यर्थः स्याः भव तथानरानृपाताअस्मदीयानांपुत्रभृत्यादिरूपाणांवहूनामनुष्याणां
सर्वद्वारक्षकोभव अपरोनृशब्दोनुवादः किञ्च सत्वंविश्वासांस्पृधांसांस्पर्धानिमित्तानांअस्म-
त्तेनानांसहोदाः तासामर्थायबलस्यदाताभव विद्यामेतिगतम् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

मत्स्यपायीतिपल्लवमेकादशंस्तुक्तंआगस्यमैन्द्रं आद्यास्कन्धोऽग्नीवीबृहती द्वितीयपादस्य
द्वादशाक्षरत्वात् इतरेषांत्रयाणामष्टाक्षरत्वाच्च द्वितीयश्चेन्धंकुसारिण्युरोबृहतीवास्कन्धोऽग्नीवी-
वेत्युक्तलक्षणसद्भावात् अन्यात्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया आनुष्टुप्त्रिष्टुपतिविशेषवचनेना-
पोहितत्वादनुष्टुभः मत्सिपल्लानुष्टुपंतुत्रिष्टुपन्तत्वाद्यास्कन्धोऽग्नीवीत्यनुक्तान्तम् । द्वितीयेस्वरसाम्नि
आद्यस्त्वृचःस्तोत्रियः अभिजिह्वहृत्पृष्ठइतिखण्डेस्त्वितम्—मत्स्यपायितेमहर्मेनमत्येतनेति ।

तत्रप्रथमा—

मत्स्यपायितेमहःपात्रस्येवहरिवोमत्स्रोमदः ।

वृषातेवृष्णइन्द्रुर्वाजीसहस्रसातमः ॥ १ ॥

मत्सि । अपायि । ते । महः । पात्रस्यइव । हरिः६वः । मत्सरः ।

मदः । वृषा । ते । वृष्णै । इन्द्रुः । वाजी । सहस्र६सातमः ॥ १ ॥

हेहरिवः हरिर्न्यातद्वन्निन्द्र महोमहान्पूज्योयंसोमः पात्रस्येवतत्पात्रेणेतोमपात्रेणयथाधा-
र्यते सोमः तत्सदृशेनवेत्वया वृतीयार्थेपृषी यद्वा पात्रस्येवतेतस्वभूतोमहोमहात्सोमइतिवायो-
जना अपायि पीयते आशांसामाविवक्षितत्वावभूतवत्प्रयोगः यतः पिबसिअतोमत्सि माघसिमा-
दयस्ववापात्रेयथासोमःपूर्यतेतथात्यधिकंपिब पीत्वाचमादयस्वेत्यर्थः किञ्च वृष्णेतेअभिमदव-
पित्रेतुष्ट्यं चतुर्थ्यर्थेपृषीमत्स्रोमदसाधनः मदस्तर्पयिता वृषावर्षिता इन्द्रुःकेदयिता आह्लादकारी-
त्यर्थः वाजी अन्ववाग् अन्ववृत्तिमत्सद्भावादनवानित्युच्यते सहस्रसातमः अपरिमितदातुतमः
सहस्रपुरुषसंभजनपर्याप्तशक्त्यविशयोवा एवंमहानुभावः सोमः संपादितः तंपिबेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आनस्तेगन्तुमत्सरोवृषामदोवरेण्यः ।

सहवाँइन्द्रसानसिःपृतनापाळमर्त्यः ॥ २ ॥

आ । नः । ते । गन्तु । मत्स्रः । वृषा । मदः । वरेण्यः ।

सह॒वाँ । इन्द्र । सा॒न॒सिः । पृ॒त॒ना॒पा॒ट् । अ॒म॒र्त्यः ॥ २ ॥

हेइन्द्र तेत्वाँनोस्मदीयः मत्सरोमर्पणसाधनः सोमआगन्तु आगच्छतु कीदृशोयं वृषावर्ष-
कः मदस्तर्पयितावरेण्योवरणीयः सहवान्सहायवान्सहसावलेनवद्वान्वा सानसिः संभजनीयः
पृतनापाट्शत्रुसेनायाअभिभविता अमर्त्यः अविनाशी ईदृशःसोमस्त्वामागच्छतु यद्वा उत्तरा-
र्धेइन्द्रपरतयाव्याख्येयः हेइन्द्र सहवान्अस्मदत्तसोमसहायवान्सन्वलवान्वा सानसिःअस्मा-
भिः संभजनीयः पृतनापाट् अमर्त्यश्चभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंहिशूरःसर्निताचोदयोमनुपोरथम् ।

सहवान्दस्युमव्रतमोषःपात्रंनशोचिपां ॥ ३ ॥

त्वम् । हि । शूरः । सर्निता । चोदयः । मनुपः । रथम् । सह॒वाँ ।

दस्युम् । अ॒व्र॒तम् । ओ॒षः । पा॒त्रम् । न । शो॒चि॒पां ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंहित्वंवल्लुशूरः शौर्योपेतः सनितादातासि अतोमनुपोमनुष्यस्यमेरुथरंहणस्वभावंत्य
न्दनेमनोरथंवास्वर्गेगमनसाधनंयज्ञाख्यंरथंवाचोदयः प्रेरय किञ्च त्वंसहवान्सोमसहायवान्
लवान्वाभूत्वा दस्युमुपक्षपयितारमव्रतं अकर्माणं अननुष्ठायिनंओषः दह किमिव शोचिपादीत्या
ज्वालपाग्निः पात्रंन स्वापारंपात्रविशेषमिव यागाधिकारीसन्मोक्षयजतेतदहेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मुपायसूर्यकनेचक्रमीशान्ओर्जसा ।

वहशुष्णांयवधंकुत्संवातस्याश्वैः ॥ ४ ॥

मुपाय । सूर्यम् । कवे । चक्रम् । ईशानः । ओजंसा । वह् ।
शुष्णाय । वधम् । कुत्सम् । वार्तस्य । अश्वैः ॥ ४ ॥

हेकवे क्रान्तदर्शिनिन्द्र ईशानःसमर्थःसन्सूर्यसूर्यस्य सुपांसुपोभवन्तीतिपष्ठयेकवच-
नस्यद्वितीयैकवचनादेशः तत्तंबन्धिचक्रमेकं ओजसाबलेनसामर्थ्यातिशयेनमुपाय अमुष्णाः
छन्दसिशायजपीतिशायजदेशः पूर्वसूर्यरथस्यचक्रद्वयमासीत् एकमिन्द्रोमुमोषेतीतिहासः ।
तथाचमन्त्रान्तरं—मान्यञ्चक्रमवृहः सूर्यस्यकुत्सायान्यदिति । किञ्च शुष्णायएतन्नाम-
कायासुरायतद्वधार्थं द्वितीयार्थेवाचतुर्थी शुष्णंहन्तुमित्यर्थः कुत्संकर्तनसाधनंवधंवर्जं वावस्य
वायोरश्वैः वायुवेगैर्वाश्वैर्युक्तःसन् वह अवहः शुष्णंहन्तुंवज्रमधारयः यद्वा शुष्णवधायव-
ज्रमवहः तंचहत्वा तदीयैर्वायुवेगैरश्वैः तदुपलक्षितैः तदीयैर्धनैः कुत्संमहार्पणमगमः शुष्णासुर-
धनंकुत्सायादाइत्यर्थः तथाचान्यत्र त्वंकुत्संशुष्णाहत्येष्वाविध कुत्सायशुष्णमशुपमित्यादीनि॥४॥

अथपञ्चमी—

शुष्मिन्तमोहितेमदोद्युष्मिन्तमउतक्रतुः ।
वृत्रघ्नावरिवोविदामंसीष्टाअश्वसातमः ॥ ५ ॥

शुष्मिन्तमः । हि । ते । मदः । द्युष्मिन्तमः । उत । क्रतुः ।
वृत्रघ्ना । वरिवः । विदा । मंसीष्टाः । अश्वसातमः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र तेतवमदः सोमपानजनितः शुष्मिन्तमः बलवत्तमः हिपसिद्धम् उतअपिचतेक्रतुः
कर्मव्यापारोस्मदर्थोद्युष्मिन्तमः अतिशयेनाज्ञवान् यशोवान्वाउभयव्यापस्मयादीनिछन्दसीति
भसंज्ञायावाचितत्वात् नलोपः हेइन्द्र अश्वसातमः अश्वोपलक्षितबहुधनदाः त्वं वृत्रघ्ना वृत्रघा-
तिनोवरिवोविदाधनस्यपरिचरणस्यवावेदयितारौलंभयितारौतवमदक्रतुर्मंसीष्टाः अनुज्ञातवान-
सि शत्रुघातिनौघनदातारौचस्यातामित्यनुग्रहमकरोरित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यथापूर्वेभ्योजरितृभ्यइन्द्रमयइवापोनतृष्यतेवभूथ ।
 तामनुत्वानिविदंजोहवीमिविद्यामेपंवृजनंजीरदानुम् ॥ ६ ॥ १८ ॥
 यथा । पूर्वभ्यः । जरितृभ्यः । इन्द्र । मयःइद्व । आपः । न ।
 तृष्यते । वभूथ । ताम् । अनु । त्वा । निःविदम् । जोहवीमि ।
 विद्याम् । इपम् । वृजनम् । जीरइदानुम् ॥ ६ ॥ १८ ॥

हेइन्द्र पूर्वेभ्योजरितृभ्यः पुरातनेभ्यः स्तोतृभ्योमयइववभूथ मयः सुखंसुखस्वरूपमि-
 वाभवः तद्वदस्तोतृभ्योस्मभ्यं सुखस्वरूपोभव तत्रदृष्टान्तः—तृष्यतेआपोनतृपार्तस्योदकानिय-
 थासुखकराणीतितद्वत् तस्मात् तानिविदंत्वत्पीतिकरींप्रसिद्धां स्तुतिंत्वातुभ्यंअनुजोहवीमिपुनः
 पुनःकरोमि यद्वा तानिविदंअनु तृतीयार्थेइत्यनोःकर्मप्रवचनीयत्वं तयास्तुत्यात्वांजोहवीमिपु-
 नःपुनराह्वयामि विद्यामेतिव्याख्यातम् ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

मत्तिनइतिपल्लवद्वादशंसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रमानुषं पूर्ववतुशब्दाद्विदुवन्तंत्वित्युक्त्वात्
 अन्त्याप्रिदुप् मत्तिनइत्यनुक्रान्तम् विशेषविनियोगोऽद्विकः ।

तत्रप्रथमा—

मत्तिनोवस्वइष्टयइन्द्रमिन्द्रोवपाविश ।
 ऋघायमाणइन्वसिशत्रुमन्तिनविन्दसि ॥ १ ॥

मत्ति । नः । वस्वःइष्टये । इन्द्रम् । इन्द्रो इति । वपा । आ । विश ।
 ऋघायमाणः । इन्वसि । शत्रुम् । अन्ति । न । विन्दसि ॥ १ ॥

हेइन्द्रो क्लेदयितः सोम त्वंनोवस्यइष्टये वसीयसोधनस्यमाह्वयेउक्षणाययागायवाइन्द्रंम-
 त्तिमादयस्व तदर्थंवृषावर्षिताकामानां त्वमिन्द्रं आविश अथतथापीतःसन्ऋघायमाणः शत्रुर्वर्हि-
 सयन्इन्वसिष्यामोपि अतः अन्तिअन्तिकेशत्रुंनविन्दसिनउभसे यतः शत्रवः त्वत्सामर्थ्येनप-
 लायिताः अतः नविन्दसि यद्वा उत्तरार्धेइन्द्रपरतयाव्याख्येयः हेइन्द्र त्वं सोमंपीत्वाऋघाय-
 माणःसन् इन्वसि अन्तिकेशत्रुंनविन्दसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तस्मिन्नावेशयगिरोयएकं चर्षणीनाम् ।
अनुस्वधायमुप्यतेयवंनचर्कपट्टपां ॥ २ ॥

तस्मिन् । आ । वेशय । गिरः । यः । एकः । चर्षणीनाम् ।
अनु । स्वधा । यम् । उप्यते । यवम् । न । चर्कपट्ट । ट्टपां ॥ २ ॥

हेअन्तरात्मन् होतवा तस्मिन्मसिद्धे इन्द्रे गिरः स्तुतिरूपावाचः आवेशयस्थापय तंस्तुही-
त्यर्थः यइन्द्रश्चर्षणीनां ज्ञानवतामनुष्याणां एकः एकएवस्थानीयः यमनुयमेवेन्द्रमनु स्वधाह-
विलक्षणमन्नमुप्यते दीयतइत्यर्थः सचेन्द्रोवृषावर्यकः सन्न यवंन यवमिव एकंयवंमथाचर्कपट्ट
क्रमेणाददतेकर्षकाःतद्वदादत्ते यद्वायंअनुस्वधाअन्नसाधनंवीक्षादिकंउप्यतेभूमौ यस्येन्द्रस्यवृ-
ष्टिरूपमनुग्रहमपेक्ष्योप्यतइत्यर्थः सचवृषावृष्टेर्वर्षितासइन्द्रोयवंन यवमिव सर्वबीजमपिचर्कपट्ट
पुनःपुनःकरोतिअकुरयति हविःसाधनत्वप्राशस्त्यमपेक्षयवशब्दःप्रयुक्तः एवंमहानुभावेइन्द्रे
गिरआवेशयेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्य विश्वानि हस्तयोः पञ्चक्षितीनां वसु ।
स्पाशयस्व यो अस्मद्भुग्दिव्ये वा अशनिर्जहि ॥ ३ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । पञ्च । क्षितीनाम् । वसु । स्पाशयस्व ।
यः । अस्मद्भुक् । दिव्याइदं । अशनिः । जहि ॥ ३ ॥

यस्येन्द्रस्यहस्तयोः पञ्चक्षितीनां क्षियन्तिनिवसन्तिगच्छन्तिवाक्षितयोमनुष्याः पञ्चानां
मनुष्याणांभीषणपितृणिविश्वानिसर्वाणि वसूवसुनि धनानि धृतानिभवन्ति देवामनुष्याः
पितरःपशवःपक्षिणश्चेतिपञ्चजनाः चत्वारोवर्णानिषादपञ्चमाःपञ्चजनाइत्यन्ये हेवाइशेन्द्र
त्वंस्पाशयस्व वाधयस्व योऽस्मद्भुक् अस्मद्भुङ्क्षतित्वं केनप्रकारेणेनिसउच्यते दिव्यादिविभवा
अशनिरिव अशनिर्भूत्वास्मद्भुङ्क्षजहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

असुन्वन्तंसमंजहिदूणाशंयोनेमयः ।

अस्मभ्यमस्यवेदनंदद्विसूरिश्चिदोहते ॥ ४ ॥

असुन्वन्तम् । समम् । जहि । दुःशनशम् । यः । न । ते । मयः ।

अस्मभ्यम् । अस्य । वेदनम् । दद्वि । सूरिः । चित् । ओहते ॥ ४ ॥

हेइन्द्र असुन्वन्तं सोमाभिपवमकुर्वाणंत्वामयजन्तमित्यर्थः दूणाशं दुःखेननाशनीयंसमं अ-
यंसर्वानुदात्तःसर्वशब्दपर्यायः अयस्मन्सर्वान् यद्वा समंप्रकोयोगेन अविशेषेणवाजहि तेनकि-
मपराद्धमित्यतआह यस्तेतवमयः मयइतिसुखनाम तवसुखहेतुर्नभवति योहोमेनस्तुत्यावानमी-
णातिवजहि किञ्चास्यवेदनंघनमस्मभ्यंदद्विदेहि दददानेइत्यस्माद्व्यत्ययेनपरस्मैपदम् छान्दसः
शपोलुक् सूरिश्चिदोहते चिदेवार्थे सूरिस्तवस्तौतैव ओहते वहतिप्रामोतिघनम्॥४॥

अथपञ्चमी—

आवोयस्यद्विर्वहंसोर्केपुंसानुपगसत् ।

आजाविन्द्रस्येन्द्रोप्रावोवाजेपुवाजिनम् ॥ ५ ॥

आवः । यस्य । द्विर्वहंसः । अर्केपुं । सानुपक् । असत् ।

आजौ । इन्द्रस्य । इन्द्रो इति । प्र । आवः । वाजेपु । वाजिनम्॥५॥

हेइन्द्रो सोम तवयस्यद्विर्वहंसः स्तोत्रहवीरूपद्विविधपरिवृढकर्मवतोयजमानस्य अर्केपु
मन्त्रेषुसानुपक्सानुपङ्गः सातत्यमसद्भवेव तमावः तंयजमानंरक्षसितर्पयसिवा यद्वा कर्मणिपठायं
द्वयोः स्थानयोः परिवृढंयमिन्द्रं हेइन्द्रो यदाअर्केपुसानुपक् असत्तत्तवेःतदा आवः अरक्षः अव-
र्पयोवा तस्यैवेन्द्रस्यआजौसङ्ग्रामे हेसोम वाजिनंतथाचवन्तंमिन्द्रंवाजेपु वलेपुअन्नेपुवानि-
मित्तभूतेपुमावः प्रकर्षेणारक्षयः पानसमयेतर्पयित्वासङ्ग्रामसमयेवलवर्धनेनजयप्राप्तशत्रुधनत-
र्पणेनवाअरक्षइत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथपठि—

यथापूर्वेभ्योजरितृभ्यइन्द्रमयइवापोनतृष्यतेवभूथ ।

तामनुत्वानिविदंजोहवीमिविद्यामेपंजनीजीरदानुम् ॥ ६ ॥ १९ ॥

यथा । पूर्वभ्यः । जरितृभ्यः । इन्द्र । मयःइव । आपः । न ।

तृष्यते । वभूथ । ताम् । अनु । त्वा । निविदम् । जोहवीमि ।

विद्याम् । इपम् । जनीम् । जीरदानुम् ॥ ६ ॥ १९ ॥

यथापूर्वेभ्यइतिपठिब्याख्याता ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेऽङ्कोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

आचर्पणिप्राद्विपञ्चयोदशसूक्तं आगस्त्यमैन्द्रवैपुत्रं आचर्पणिप्राःपञ्चेत्यनुक्रमणि-
का । होत्रकशस्त्रेपुस्तोमवृद्धावस्यविशेषविनियोगः ऐन्द्राणित्रैष्टुभान्यमरुच्छद्धान्यावपेरन्ति
सूचितत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

आचर्पणिप्राद्विपञ्चयोजनानाराजांरुष्टीनांपुरुहूतइन्द्रः ।

स्तुतःश्रवस्यन्नवसोर्षमद्रिग्युक्त्वाहरीवृषणायाह्यर्वाङ् ॥ १ ॥

आ । चर्पणिप्राः । वृषभः । जनानाम् । राजां । रुष्टीनाम् ।

पुरुहूतः । इन्द्रः । स्तुतः । श्रवस्यन् । अर्वसा । उर्ष । मद्रिक् ।

युक्त्वा । हरी इति । वृषणा । आ । याहि । अर्वाङ् ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः चर्पणिप्राः चर्पणयोमनुष्याः तेषांघनादिना मीणयिता जनानां सर्वेषां वृ-
षभः कामानावर्पिता यथारुष्टीनां मनुष्यनामितवमनुष्याणांराजास्वामीपुरुहूतः बहुभिराहूतई-
दृशइन्द्रोस्मानाजानात्वागच्छतुसा उत्तरार्धे परोक्षवादः हेइन्द्र स्तुतोस्माभिः श्रवस्यन् हविर्ल-
क्षणानमिच्छन् अवसाअस्मद्रक्षणेनवर्पणवायुकमन् मद्रिक् मदभिमुत्तमश्चन् वृषणावर्ष-
कौयुवानौ हरीअभौयुक्त्वारथेयोजयित्वा अर्वाङ् अस्मदभिमुत्तमायाहि आगच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

येतेवृषणोवृषभासइन्द्रब्रह्मयुजोवृषरथासोअत्याः ।

ताँआतिष्ठतेभिरायाँस्वर्वाँह्वामहेत्वासुतइन्द्रसोमे ॥ २ ॥

ये । ते । वृषणः । वृषभासः । इन्द्र । ब्रह्मयुजः । वृषरथासः ।

अत्याः । तान् । आ । तिष्ठ । तोर्जिः । आ । याहि । अर्वाह्व ।

ह्वामहे । त्वा । सुते । इन्द्र । सोमे ॥ २ ॥

हेइन्द्र तेतवसवन्धिनोवृषणोवृषकायुवानः वर्णवन्तोवा वृषभासः श्रेष्ठाः ब्रह्मयुजः
परिवृष्टेनमन्त्रेणयुज्यमानाः वृषरथासः वर्णरथवन्तः तन्ननियुक्ताइत्यर्थः ईदृशाःअत्याः अश्वाः
येसन्तितानातिष्ठ आश्रय आरोह तेभिस्तेःअर्वाँह्व अस्मदभिमुखमायाहि आगच्छ वयं च हेइन्द्र
सोमेस्तुतेसति त्वात्वाँह्वामहे आह्वयामः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आतिष्ठरथंवृषणंवृषातिमुतःसोमःपरिपित्तामधूनि ।

युक्त्वावृषभ्यांवृषभक्षितीनाँहरिभ्यांयाहिप्रयतोपमद्रिक् ॥ ३ ॥

आ । तिष्ठ । रथम् । वृषणम् । वृषा । ते । सुतः । सोमः ।

परिपित्ता । मधूनि । युक्त्वा । वृषभ्याम् । वृषभ । क्षितीनाम् ।

हरिभ्याम् । याहि । प्रयता । उप । मद्रिक् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वंरथमातिष्ठ आश्रय यज्ञमनार्थं कीदृशंरथं वृषणंवृषकंयामानाँ रिमर्थंतिवि
चेदुच्यते—तन्वदर्थंवृषावृषकः सोमः सुतोभिपुनः तथामधूनिमधुगणिधृतक्षीरदीनिपरिपित्ताप-
रितः गिन्नानिमंसादितानि यदा मधूनिमधुगः सोमगताः घमगेपुष्पिनाः आगमनप्रकार-
प्यते हेवृषभवपंइन्द्र वृषभ्यांवृषभ्याँहृगियाँयुक्त्वावृषभ्याँजयिन्नाक्षितीनाँरमंमुनिवगताँप-
जमानानामस्माकमनुमराय क्षितीनाँवृषभेतिरापोऽग्न्यं प्रवदायेगवताग्भेनमद्रिक्मद्रिमुपमदयन्
मदाभिमुख्येनोरपादि ॥ ३ ॥

अयंप्रसङ्गोपाचरुर्थाअहर्गणपुमध्यैष्यहर्गणगिद्योजनमहर्गणान्या अदिष्टोमोपदिष्टो-
मद्विगणोऽसुविदम्—अयंप्रसङ्गोदेवमाअयंप्रसङ्गोऽहर्गणान्या

अथचतुर्थी—

अयंयज्ञोदेवयाअयंमियेधइमाब्रह्माण्ययमिन्द्रसोमः ।

स्तीर्णवर्हिःरातुशक्रप्रयाहिपिवानिपद्यविमुचाहरीइह ॥ ४ ॥

अयम् । यज्ञः । देवद्याः । अयम् । मियेधः । इमा । ब्रह्माणि

अयम् । इन्द्र । सोमः । स्तीर्णम् । वर्हिः । आ । तु । शक्र ।

प्र । याहि । पिव । निःसद्य । वि । मुच । हरी इति । इह ॥ ४ ॥

हेइन्द्र अयंयज्ञोदेवयाः देवानगच्छन्नवतितथायंयज्ञोमियेधः मेधः पशुः पशुर्वैमेधइतिहि-
श्रुतेः । इमाइमानिब्रह्माणिमद्याः अयंसुतःसोमः स्तीर्णवर्हिः आसनायास्तृतादर्भाः एतेपदार्था-
स्त्वदुचिताएवंसंपादिताः हेशक्रशकेन्द्र तुपुनः किमित्युक्ते आप्रयाहिप्रकर्षेणशीघ्रमागच्छ आ-
गत्यचनिपद्यवर्हिष्पुपविश्यपिवसोमं तदर्थं इहास्मिन्देवयजनेहरीअश्वौविमुच वियोजय छा-
न्दसोनुमभावः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

ओसुष्टुतइन्द्रयाह्यर्वाङ्पुत्रह्माणिमान्यस्यकारोः ।

विद्यामवस्तोरवसागृणन्तोविद्यामेपंवृजनंजीरद्वानुम् ॥ ५ ॥ २० ॥

ओ इति । सुःस्तुतः । इन्द्र । याहि । अर्वाङ् । उप । ब्रह्माणिः ।

मान्यस्य । कारोः । विद्याम् । वस्तोः । अवसा । गृणन्तः ।

विद्याम् । इपम् । वृजनम् । जीरद्वानुम् ॥ ५ ॥ २० ॥

हेइन्द्र सुष्टुतः अस्माभिः सम्यक्स्तुतःसन् अर्वाङ् अस्मदभिमुखमायाहि आगच्छैव मा-
वित्त्वय किमुदिश्यमान्यस्यमाननीयस्यकारोःस्तोतुः होतुः कर्तुर्यजमानस्यवाब्रह्माणिमद्यान् उप
उपलक्ष्यगृणन्तः स्तुवन्तः अभिमतंशब्दयन्तोवावयं अवसात्तद्रक्षणेनरक्षिदाःसन्तोवस्तोर्वस्तुमु-
त्तेनसंस्थातुं अहनिवा सर्वेष्वहस्तुअजादिकंविद्याम् लभेमहि विद्यामेत्यादिव्याख्यातम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थीर्षिशोवर्गः ॥ २० ॥

यदस्येतिपञ्चचतुर्दशसूक्तं आगत्यमैन्द्रैष्टुभं यदस्येत्यनुक्रमणिका विशेषविनियोग
पूर्ववत् ।

तत्रमथमा—

यद्दस्यातइन्द्रश्रुष्टिरस्ति यया वभूथ जरितृभ्य ऊती ।

मानः कामं मह्यन्त माध्वि श्वति अश्यां पर्याप आयोः ॥ १ ॥

यत् । ह । स्या । ते । इन्द्र । श्रुष्टिः । अस्ति । यया । वभूथ ।

जरितृभ्यः । ऊती । मा । नः । कामम् । मह्यन्तम् । आ ।

धक् । विश्वा । ते । अश्याम् । परि । आपः । आयोः ॥ १ ॥

हेइन्द्र यद्य या स्या सा हप्तिसिद्धाश्रुष्टिः सर्वत्रश्रूयमाणा सप्तसिद्धिस्तेतवास्ति यया जरितृ-
भ्यः स्तोतृभ्यः ऊती ऊत्यैरक्षणा यवभूथसमर्थो भवसि नोस्माकं मह्यन्तं अस्मान्महतः कुर्वाणं का-
मं अभीष्टं मा आधक् मा धाक्षीः तेतवसं चन्धीनि विश्वासर्वाणि भोगजातानि आपः आपन्वानि य-
द्वा विश्वासर्वा आपः आप्ताश्रुष्टीः सप्तसिद्धीः आयोर्मेनुष्यस्योचिताः पर्यश्यां परितो व्यामुयाम् ॥१॥

अथद्वितीया—

नघाराजेन्द्र आदभन्नो यानुस्वसारा कृण्वन्त योनौ ।

आपश्चिदस्मै सुतुका अवेपन्गमन् इन्द्रः सरया वर्यश्च ॥ २ ॥

न । घ । राजा । इन्द्रः । आ । दत्तत् । नः । या । नु ।

स्वसारा । कृण्वन्त । योनौ । आपः । चित् । अस्मै । सुतुकाः ।

अवेपन् । गमन् । नः । इन्द्रः । सरया । वर्यः । च ॥ २ ॥

अयं राजा राजमान ईश्वरो वा इन्द्रः नोऽस्मदीयानि कर्माणि नादभत् सर्वतो न हि स्यात् घनपूरणः
कानीति उच्यते या यानि कर्माणि वृष्ट्यादिरूपाणि स्वसागा परस्परं म्यसृभृते म्यपंगमणभृते अहो
रात्रे नुपूरणः योनौ स्वकीये स्थाने वृण्वन्त द्वित्रचनस्थाने बहुचनं कुम्भः एषिर्हि गारुणयोश्च
धिनि वृण्व्योरचेत्पुमययः बहुद्वग्रहणाच्छष्ट तानीन्द्रोऽप्यनुजानातित्यर्थः म्यभृतावध्वर्युप-
पमानौ वा कुरुतः यद्वा स्वगारोऽप्युपोनीयन्ते पादनस्थाने यजे यानि वृण्वन्मानो नियो-
न्यं किञ्च अस्मा इन्द्राय सुतुकाः शोभनवत्तद्देव्यापः अथ कायाणि हवीणि अवेपन्व्यानुवति नो-
स्मभ्यमिन्द्रः सरया सग्यानि ययश्च मभृत्तदञ्च गदत्त गदयतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

जेता॒नृभि॑रिन्द्रः॒पृत्सु॑शूरः॒श्रोता॑हव॒न्नाध॑मानस्यका॒रोः ।
प्रभ॑र्तार॒थंदा॑शुप॒उपा॑कउ॒द्यन्ता॑गिरो॒यदि॑च॒त्मना॑भूत् ॥ ३ ॥
जेता । नृभिः । इन्द्रः । पृत्सु । शूरः । श्रोता । हवम् ।
नाधमानस्य । कारोः । प्रभर्ता । रथम् । दाशुपः । उपाके ।
उत्द्यन्ता । गिरः । यदि । च ।त्मना । भूत् ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः शूरोविक्रान्तःसन् नृभिः सद्भापनेतृभिर्मरुद्भिःसहितःसन् पृत्सुसद्भुमेपुजेता
जयशीलः शत्रूणां तथा नाधमानस्यत्वदनुग्रहंयाचमानस्यकारोः स्तोतुः हवमाह्वानंश्रोताभवति
किञ्च यदिच यदाच त्मनाआत्मना अन्यमेरितः एवंगिरः स्तुतिरूपाणिबचांसिस्तोतृन्वा उद्यन्ता
उच्छ्रयिताभूत् भवेदं तदादाशुपोहविर्दत्तवतोयजमानस्य उपाके समीपनामैतद समीपएवयागदे-
शेरथंमभर्त्ता सम्यक् मभरन्भवति जेतेत्यादिपुतृचन्तेषु नलोकाव्ययेत्यादिनाकर्मणिपठ्यमति-
पेधः यदा स्तुतिंश्रोतुमिच्छति तदास्वयमेवशीघ्रंरथंधावयित्वायामं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ए॒वानृ॑भि॒रिन्द्रः॒सुश्र॑वस्याप्र॒त्वादः॒पृक्षो॑अ॒भि॒मि॒त्रि॒णो॑भूत् ।
स॒म॒र्य॒इ॒पस्त॑वते॒वि॒षा॒चिस॒त्राक॑रो॒यज॑मानस्य॒शंसः॑ ॥ ४ ॥
ए॒व । नृ॒भिः । इन्द्रः । सु॒श्र॒व॒स्या । प्र॒क्ष॒वा॒दः । पृ॒क्षः । अ॒भि ।
मि॒त्रि॒णः । भू॒त् । स॒म॒र्ये । इ॒पः । स्त॒व॒ते । वि॒षा॒चि । स॒त्रा॒क्ष॒रः ।
यज॑मानस्य । शंसः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रो नृभिः कर्मनिर्वाहकैर्यजमानैर्दत्तं पृक्षो हवितेक्षणमन्नं सुश्रवस्याशोभनाच्चे-
च्छया अन्नेच्छुर्वापत्तादः प्रकर्षेण सत्तादित एव एवमेव पूर्वयथा तथैव मित्रिणः सहायवतोपियजमान-
स्य शत्रून् अभूत् अभिभवति यद्वा नृभिर्वृष्टिनेतृभिर्मरुद्भिःसहितोयमिन्द्रःसुश्रवस्याप्रत्वादःसन्ने-
वमेवमित्रिणःकृत्विग्रूपमित्रवतोयजमानस्यार्थं तदभिपताय अभिभूत् अभीत्यनर्थकःभवति
आभिमुख्येनवाभवति तस्यहरिःस्वीकृत्यतदभिपतायभवतीत्यर्थः अथ तथाभूतःसन् निवाचि
निविधपरस्तराहानघनिपुकेसमर्थेसंप्राप्ते निविधस्तोत्रशस्त्रनिपुकेसमर्थे मर्त्यपुकेयज्ञेवा

तन्निमित्तं यजमानस्य शंसः शंसकः सन् सत्राकरः फलानां सत्यकार्यं यमिन्द्र इषो हविर्लक्षणमन्तं-
वते स्तौति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

त्वया वयं मघवन्निन्द्र शत्रून् भिष्याममहतो मन्यमानान् ।

त्वं त्राता त्वमुनो वृधे भूविद्यामेपं वृजनं जीरदानुम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वया । वयम् । मघवन् । इन्द्र । शत्रून् । अग्नि । स्याम् ।

महतः । मन्यमानान् । त्वम् । त्राता । त्वम् । ऊँ इति ।

नुः । वृधे । भूः । विद्यामं । इषम् । वृजनम् । जीरदानुम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हे मघवन् धनवन्निन्द्र त्वया सहायेन वयं यजमानाः महतो मन्यमानान् अतिबलानवध्यान्
मन्यमानान् शत्रून् भिष्याम अभिभूतारो भवेम हे इन्द्र त्वं त्राता त्वमेवास्माकं रक्षकः अतस्त्वमु-
त्वमेव नोस्माकं वृधे धनादिवर्धनाय भूर्भव विद्यामेत्यादि गवम् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थे एकविंशो वर्गः ॥ २१ ॥

पूर्वीरहमिति पल्लवं पञ्चदशं सूक्तं त्रैष्टुभं उपान्त्या बृहती अत्र त्रयाणां हृचानां लोपा मुद्राग-
स्त्यतच्छिष्येर्दृष्टत्वात्त एव पर्ययः सूक्तप्रतिपाद्योर्थो रतिर्देवता अत्रानुक्रमणिका—पूर्वीः पद जायाप-
त्योर्लोपा मुद्राया अगस्त्यस्य च हृचाभ्यां रत्यर्थं संवादं श्रुत्वान्ते वासी ब्रह्म चार्थे व्यूहत्यादी अपश्यदि-
ति विशेषविनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्र प्रथमा—

पूर्वीरहं शरदः शश्रमाणा दोपावस्तो रूपसो जुर्यन्तीः ।

मिनाति श्रियं जरिमा तनूनामप्यनुपत्नीर्हृपणो जगम्युः ॥ १ ॥

पूर्वीः । अहम् । शरदः । शश्रमाणा । दोपाः । वस्तोः । उपसः ।

जुर्यन्तीः । मिनाति । श्रियम् । जरिमा । तनूनाम् । अपि ।

ऊँ इति । नु । पत्नीः । वृषणः । जगम्युः ॥ १ ॥

लोपामुद्रा आह हे अगस्त्य अहं लोपामुद्रापूर्वीः शरदः पुरातनानसंख्यातान् संवत्सरान् दो-
पारात्रीः वस्तोरहानितथा देहं जरयन्तीरुपसः उपः काळांश्च सर्वत्रात्यन्तसंयोगे द्वितीया अद्यतन-
कालपर्यन्तं बहुसंवत्सरं कात्स्न्येन त्वच्छुश्रूषया शश्रमाणा आन्तात्तूवं इदानीं तु जरिमाजरावनूनाम-
द्धानां श्रियं सौन्दर्यमिनातिहिनस्ति एवमपि नानुगृह्णासीत्यर्थः अप्यनु अपिः संभावनायां उदित्य-
वधारणे नुदतिवितर्के इदानीमपि किं संभावनीयं लोके हि पत्नीः स्त्रियः वृषणः सेकारः पुरुषाः ज-
गम्युः गच्छेयुः संभोगं कुर्युः अतो मां किमित्यवमन्यसे इदानीमपि वासं भावयेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

ये चिद्विपूर्वकृतसाप आसन्त्साकं देवेभिर्खंदन्तानि ।
ते चिदवाप्तुर्न ह्यन्तमापुः समनुपत्नीर्दृष्टमिजगम्युः ॥ २ ॥

ये । चित् । हि । पूर्वे । ऋतुः सापः । आसन् । साकम् । देवेभिः ।
अखंदन् । ऋतानि । ते । चित् । अर्वा । असुः । नहि । अन्तम् ।
आपुः । सम् । ऊँ इति । नु । पत्नीः । दृष्टमिभिः । जगम्युः ॥ २ ॥

सातमेवाह हे पते अगस्त्य ये चिद्वियेपितु पूर्वे पुरातना ऋतसापः सत्यस्यापवितारः व्या-
मुवानामहर्षयः आसन्ते देवेभिर्देवैः साकं सह ऋतानि सत्यवाक्यान् खंदन्ति ये महचपोपज्ञं वा-
अनुतिष्ठन्ति ये च देववाक्यानि देवसृष्टिरूपाणि वदन्ति ते चिद्विदप्यथे तेपि अवाप्तुः अवक्षिप-
न्तिरेतः स्यतिरुपसृष्टो विमोचने न वंते तेन ह्यन्तमापुः न हि ब्रह्मचर्यादेरन्वेषामुवन् ब्रह्मचारिणोऽप्यनि-
पिद्धं क्रतुकालगमनमपि कुर्वन्तीत्यर्थः तथापत्नीः पश्यन्त्यवस्थमानाः वृषभिर्भोगं यर्पकेः पतिभिः
सह समनुजगम्युः उच्यति पूरणौ सङ्गच्छेरन् अतस्त्वं कथं मानानुभवसीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ तृतीया-

नमृपां श्रान्नं यदं नि देवा विश्वा इत्स्वृधो अम्यं श्रवाव ।
जया वेदत्रं भतनीयमाजियत्सम्यश्नामिधुनावम्यजाव ॥ ३ ॥

न । मृषा । श्रान्तम् । यत् । अवन्ति । देवाः । विश्वाः । इत् ।
 स्पृथः । अग्नि । अश्रवाव । जयाव । इत् । अत्र । शतहनीथम् ।
 आजिम् । यत् । सम्यञ्चा । मिथुनौ । अग्नि । अजाव ॥ ३ ॥

अगस्त्यस्तामाह भोःपत्ति त्वया मयाचनमृषाश्रान्तं व्यर्थेनैवस्मिन्मावास्यां यत् यस्मा-
 द देवाववन्तिरक्षन्ति तपोभिःप्रीताः आवाविश्वाइव सर्वाजपिस्पृधःस्पर्धमानाःसेनाःअग्न्य-
 श्रवाव अभितोव्यामुवाव अद्यास्मिन्संसारे शतहनीथं अपरिमितभोगप्राप्तिसाधनमार्जिमांसिपर-
 स्परं जयावजयलक्षणं सुरतसङ्घातं वा जयाव यदयस्मात् सम्यञ्चासम्यक्परस्परं गच्छन्तौ पूजय-
 न्तामिथुना मिथुनौ स्त्रीपुरुषरूपौ सन्तौ अग्न्यावा त्वंचाहमपिपरस्परमभिजयावेत्येवंतयो
 कंसंभोगं संभावयामास ॥ ३ ॥

अथचतुर्थ्याप्यगस्त्यआह—

नदस्यमारुधतःकामआगन्त्रितआजातोअमुतःकुतश्चित् ।
 लोपांमुद्रावृषणंनीरिणातिधीरमधीराधयतिश्वसन्तम् ॥ ४ ॥

नदस्य । मा । रुधतः । कामम् । आ । अगन् । इतः । आहजातः ।
 अमुतः । कुतः । चित् । लोपांमुद्रा । वृषणम् । निः । रिणाति ।
 धीरम् । अधीरा । धयति । श्वसन्तम् ॥ ४ ॥

हेजाये नदस्यनदनस्य जपशब्दमितुःजपाध्ययनकर्तुःरुधतोरेतोतिरोद्धुः बलचपमारिध-
 तस्य उभेकर्मणिपष्ठौ उक्तलक्षणं मामांकामआगन् आगमत् नदस्यमारुधतः कामआगम-
 दितिनिर्कर्मम् । कस्यहेतोरिति उच्यते इतःत्वत्तद्गमनिमिषात् तथा अमुतोवसन्तादिकालात्
 कुतश्चित्कारणादाजावः सर्ववत्सन्नः यदा इतएतल्लोकजनितादमुतोत्तोरान्तरजनिताद्वा कु-
 तश्चिन्निमित्तात्कामात्कथमिति उच्यते इमंलोपांमुद्रावृषणंरेतसःप्रवर्तकं नदीरिणातिनिवराण-
 ष्छति किञ्चिधीरधीमन्तं नियमादविचालिनं श्वसन्तंमहामाणं महाबलं अधीराकावैरपायोपि
 धयतिउपशुद्धाम् ॥ ४ ॥

अथानयोर्दम्पत्योः संभोगसंज्ञापश्रुत्वातत्प्रायश्चित्तचिकीर्षुरुत्तराभ्यामाह—अनयोर्विनि-
योगःशौनकेनोक्तः—इमंनुसोममित्येतेद्वेऋचौप्रयतोऽजपन् । सर्वाङ्कामानवामोतिपापेभ्यश्चम-
पुच्यतइति ।

तयोर्मध्येप्रथमासूक्तेपञ्चमी—

इमंनुसोममन्तितोहृतसुपीतमुपब्रुवे । यत्सोमार्गश्चकृमातत्सुमृ-
ळतुपुलुकामोहिमन्यः ॥ ५ ॥

इमम् । नु । सोमम् । अन्तितः । हृतसु । पीतम् । उप । ब्रुवे ।
यत् । सोमम् । आर्गः । चकृम् । तत् । सु । मृळतु ।
पुलुङ्कामः । हि । मन्यः ॥ ५ ॥

अन्तितःसमीपेवर्तमानपीतपीयमानंहृतसुहृदयप्रदेशेषुस्थितंइमंसोमंसीत्सर्वतः नुक्षिप्रंउपब्रुवे
उपेत्यमनसाप्राप्यप्रार्थयते किंनवीषि उच्यते यदागः गुर्वोः कामप्रलापः श्रवणमिषयंपापंचकृमकृ-
तवन्तोवयंतत्तस्मादागसः सतोमः सुसम्यक्मृळतुसुखयतु पापजनितदुःखंमाकरोत्वित्यर्थः म-
हत्पापमनुभुज्यमानंप्रार्थनयाकथंलुप्यतेइत्यतआह—हियस्मान्मर्त्योमनुष्यः पुलुकामोबहुकामना-
वान् अल्पैर्नैवकर्माणबहुकामानाकलयति यस्मादेवंतस्मात्परिहरेत्यर्थः यद्वा पापमपवर्जनीयत-
याप्राप्यतइवेत्याह पुरुकामोहिखलुमर्त्यः कामहतःसन्कायेननिरुद्धएववर्तते अतस्तयोरुत्तेकोयु-
क्तः तच्छब्दश्रवणदोषोपिप्रामादिकोस्माकंप्राप्तेनेनसोयेनपरिहृतव्यइत्यर्थः यद्वायंमध्वः चन्द्रप-
रोव्याख्येयः मनसोभिमानित्वाच्चतस्यपापस्यापिमनस्येवसंभावितत्वाद् अस्मिन्क्षेत्रेहृतसुपीतह-
ृदयस्थितमित्यर्थः शिष्टंस्पष्टम्॥ ५ ॥

अथविनियुक्तयोर्मध्येद्वितीययासूक्तेपष्ठ्यान्तेवास्येवाह—

अगस्त्यःखनमानःखनित्रैःप्रजामपत्युंवलमिच्छमानः ।
उभौवर्णौऋषिरुग्रःपुंपोपसत्यादेवेष्वाशिपोजगाम ॥ ६ ॥ २२ ॥
अगस्त्यः । खनमानः । खनित्रैः । प्रजाम् । अपत्यम् । वलम् ।
उच्छमानः । उभौ । वर्णौ । ऋषिः । उग्रः । पुंपोप । सत्याः ।
देवेषु । आशिर्षः । जुगाम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

अयमगस्त्योमद्गुरुः स्तनित्रैः फलस्योत्पादनसाधनैः यज्ञस्तोत्रादिभिः स्तनमानः फलमभि-
मतमुत्पादयन्प्रजांप्रकर्षेणपुनःपुनर्जायमानमपत्यं कुलस्यापतनसाधनंपुत्रादिकंबलंचेच्छमानः स-
न्यद्वा प्रजाभृत्यादिरूपांचेच्छन् ऋषिः अतीन्द्रियद्रष्टामहानुभावः उग्रः उदूर्णः संसारेसञ्चर-
न्नप्यपापः सन्नुभौवर्णावर्णौवर्णनीयाकारौकामंचतपश्चपुपोप सत्याआशिपोदेवेषुदेवेभ्योजगाम
प्राप्तवान् यतोयमहानुभावः तस्मादस्मान्पातीत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

॥ इतिप्रथमेमण्डलेत्रयोविंशोनुवाकः ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशोनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रयुवोरजांसीतिदशर्चप्रथमंसूक्तंआगस्त्यंत्रैष्टुभं तुहा-
दिपरिभाषयेदमादिसूक्तपञ्चकमाश्विनं युवोर्दशाश्विनंवाइत्यनुक्रमणिका एतदादीनिवृत्तीयव-
र्जितानिपञ्चसूक्तानिमातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभेछन्दसिविनियुक्तानि अथाश्विनइतितण्डे
सूत्रितम्—युवोरजांसीतिपञ्चानांवृतीयमुद्धरेदिति ।

तत्रप्रथमा—

युवोरजांसिसुयमासोअश्वारथोयद्वांपर्यर्णासिदीयत् ।

हिरण्यवांपवयःपुपायन्मध्वःपिवन्ताउपसःसचेथे ॥ १ ॥

युवोः । रजांसि । सुयमासः । अश्वाः । रथः । यत् । वाम् । परि ।

अर्णासि । दीयत् । हिरण्यवाः । वाम् । पवयः । पुपायन् ।

मध्वः । पिवन्तौ । उपसः । सचेथे इति ॥ १ ॥

हेअश्विनौ युवोः युवयोरश्वाः रथवोढारोरजांसिरंजनकानन्योकान् सुयमासः शोभननिय-
माः लोकत्रयसञ्चारिणइत्यर्थः कदेत्याह यद्यदावारंरथः अर्णासि अरणीयानभिमतदेशान्परि-
दीयत्परिगच्छेत् परितोगच्छतिवा तदेत्यर्थः दीयतिर्गतिकर्मा तत्किदीयतीतितत्कर्मसुपाटय
किञ्च त्वदागमनकालेषुवांपुवयोः पवयः वज्जारथनेमयोवाहिरण्याः हिरण्मयाः पुपायन्पुष्प-
न्तिअभिमत् यद्वाहिरण्मयानिपवयोमधुपात्राणिवांपुवाभ्यामर्थामयस्मादेवंतस्मात्पुवांपध्वोम-
धुनोमधुसदृशस्यसोमरसस्य कर्मणिपृष्ठी सोमरसंपिवन्तामात्वादयन्तौउपसः उपःसवन्धिनिकाटे
सचेथेयज्ञंसङ्गच्छेथे अत्रक्रमोन्निवक्षितः उपःकान्तएवागम्यमधुरंसोमरसंपिवतमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

युवमत्यस्यावन्नक्षथोयद्विपत्मनोनर्यस्यप्रयज्योः ।
स्वसायद्वाविश्वगूर्तीभरातिवाजायेद्वैमधुपाविपेचं ॥ २ ॥

युवम् । अत्यस्य । अव । नक्षथः । यत् । विद्विपत्मनः । नर्यस्य ।
प्रयज्योः । स्वसा । यत् । वाम् । विश्वगूर्ती इति विश्वगूर्ती ।
भराति । वाजाय । ईद्वै । मधुपौ । इपे । च ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांयदयदा अत्यस्यातनशीलस्यसततसञ्चारिणोविपत्मनः विविधगमन-
स्यविचित्रगमनस्यवानर्यस्यमनुष्याणांहितस्य प्रयज्योःप्रकर्षेणपूज्यस्यएतानिकर्मणिषष्ठ्यन्ता-
नि उक्तत्वरंरथं अव अवस्तात् तदुदयात्पूर्वनक्षथोव्यामुथोदेवयजनंगन्तुं किञ्च यदयदाहे-
विश्वगूर्तीसर्वस्तुत्यौसर्वदोदूणौवावांयुवयोः स्वसास्वसस्थानीयाः स्वयंसारिणीबोषाः भराति
पोषते त्वदागमनायप्रभातंकरोति यदाहेमधुपौ मधुरस्यसोमरसस्यपातारौ युवांयजमानोवाजाय
बलायगमनायवा इपेप्रभूतान्नायईद्वैस्तौति तदारथंप्राप्तुमिदमर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

युवंपयउस्रियायामधत्तंपक्वमायामवपूर्व्यगोः ।
अन्तर्यद्वनिनोवामृतप्सूह्वारोणशुचिर्यजतेहविष्मान् ॥ ३ ॥

युवम् । पयः । उस्रियायाम् । अधत्तम् । पक्वम् । आमायाम् ।
अव । पूर्व्यम् । गोः । अन्तः । यत् । वनिनः । वाम् ।
ऋतप्सू इत्यृतप्सू । ह्वारः । न । शुचिः । यजते । हविष्मान् ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ युवंयुवांउस्रियायां गोनमैवत् भोगोत्साविष्ण्यांगवि पयः अधत्तं आधारयत्
स्थापितवन्तौ तथाआमायां अपक्वमायंपक्वपरिपक्वभोगयोग्यंभोसंसंचिदुग्धंपूर्व्यपूर्वभवंतवैवोत्त-
न्नं अव अवस्तादधारयत् गविक्षीरमुत्पाद्यपुनर्भोगायपृथक्कृतवन्तावित्यर्थः यदयस्मादहेऋतप्स-
सत्यस्वरूपोयज्ञियहविर्भक्षयितारौवा हेअश्विनौ वांविनिनः उदकवतः उदकोपलक्षितहविष्मतो-

यत्तस्य अन्तर्मध्येहविष्मान् प्रदेयहविषातद्वाङ्शुचिः शुद्धोयजमानोयजतेपूजयतियुवां तस्मादे-
वमकुरुतं यद्वा यदैवंयजमानःकरोति तदेत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—वनिनोवनसंबन्धिवृक्षसमूहस्यान्त-
र्मध्येह्यारोह चोरइव सयथाजागरूकोवर्तते तथायजमानोपीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

युवंहंघर्ममधुमन्तमव्रयेपोनक्षोदोदृणीतमेपे ।

तद्वानरावश्विनापश्वइष्टीरथ्येवचक्राप्रतिंयन्तिमध्वः ॥ ४ ॥

युवम् । ह । घर्मम् । मधुऽमन्तम् । अव्रये । अपः । न । क्षोदः ।

अदृणीतम् । एपे । तत् । वाम् । नरो । अश्विना । पश्वःइष्टिः ।

रथ्याइव । चक्रा । प्रति । यन्ति । मध्वः ॥ ४ ॥

अत्रेतिहासमाहुः—यवग्येणप्रचरन्तमधिंराक्षसास्त्रिषेधमेषातयन सचनप्यमानोभ्विनीतुष्टाव
षौचस्तु पाहृष्टमनसावरक्षतामिति अपरेम्रीतिरूपपातयतमित्याहुर्गिति हेअश्विनी युवंयुवांमधु-
मन्तंपपोधृतस्त्राण्यामधुष्यां तद्वन्तंघर्मदीर्घप्रवर्ग्यण्देमौग्यमिच्छते अथ येएतन्नामोमहर्षये क्षोदः
क्षोदांसिक्षोघमानानि अपोन उदकानीव अदृणीतं अवारयन् शीघ्रयेशैत्यगुरवंतृनयन्तीतमघर्म-
सफाशादक्षितवन्तावित्यर्थः यद्वा अत्रयेक्षोदः उदकनामिव तेनतरर्थमित्यलक्ष्यते अपःक्षोदो-
न अपहृतिपठपर्थेद्विनीया उदकानांभीष्यथामवनिवद्वत् पक्षान्तरंनुपर्षदीनमग्निमधुमन्तं एवा
दृणीतंशुखयनमित्यर्थः तथानमग्नान्तरं—नमंघर्ममोऽग्न्यान्तमध्वंहरति । ननस्मात्तस्मादेवंतस्माद
हेनरो नेतारो मरारारोरा अश्विना अश्विनामंयुवांरथ्येवइष्टिः पशुमित्येनांम अश्विःपशु-
रासीदित्यादिभ्युतः । यद्वा पशुमित्रान्पशुमित्युष्यो तस्मादग्निगतिर्भवति अग्निपागःपशोपुष्य-
दर्धमवतंश्वन्यर्थः यद्वा पशुनाभ्योपागोयुवांसामरतंनइतिशेषः अग्निमधुमन्तममादृतेन
योदुक्तांस्तनःगोमंन्तिमेदिपादिनाप्यश्विनांपशुविरहितः । तथाप्यमधुमन्तःगोमस्मात्त-
पिदुवाण्यननिमन्ति अभिगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः—रथ्येवइव रथ्येवइद्विद्वक्वापवाजीव
वानिपथामवज्जेदृशमभिगच्छन्तिवद्वत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

आवाँदानायववृतीयदस्त्रागोरोहेणतौग्योनजिब्रिः ।

अपःक्षोणीसचतेमाहिनावांजूर्णोवामक्षुरंहंसोयजत्रा ॥५॥२३॥

आ । वाम् । दानाय । ववृतीय । दस्त्रा । गोः । ओहेन । तौग्यः ।

न । जिब्रिः । अपः । क्षोणी इति । सचते । माहिना । वाम् ।

जूर्णः । वाम् । अक्षुः । अंहंसः । यजत्रा ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेदस्त्राशब्दामुपक्षयितारावश्विनौ वांयुवयोर्दानाय अस्मदभिमतायमुवाच्यां वाहयितुं आववृतीय आवर्तयामि यागदेशं वृतेरन्तर्ज्ञावितण्यर्थस्येदं केनसाधनेनेतितदुच्यते गोःस्तुतिरूपायावाचः ओहेनवहनेनसाधनेन यद्वा आवर्तनकालउच्यते भोर्मन्याउपसोवहनेनजिब्रिः जीर्णोजयशीलोवातौग्योन तुग्राख्यस्यराज्ञःपुत्रोभुज्युरिव सयथाशत्रुभिःसंताड्यसमुद्रेपातितोयुवांपरितोष्यस्वोद्धारायस्वसमीपमानयततद्वदित्यर्थः इयमाख्यायिकानुयोर्हंभुज्युमंहंसःपिपृत्यन्तरिक्षनाम क्षोणी क्षोणीतिपृथिवीनाम द्यावापृथिव्यावपिवांयुवयोर्माहिनामाहात्म्येनयुवयोः प्रसादेनसर्वोपकारिण्यावितिख्यातिं सर्वप्रदेशव्यापित्वं वा सचते सेवतेमत्येकं यद्वा वांमाहिनायोयजमानोद्यावापृथिव्यौसचते किञ्च हेयजत्रायष्ट्व्यौवांयुवयोः प्रसादादयमृषिः जूर्णः जरयाजीर्णाङ्गःसन्अंहंसःपापाव जरालक्षणात्ममुच्य अक्षुः चिरकालव्याप्तोदीर्घजीवीभूयाव यद्वा हेयजत्रा वांप्रसादाव जूर्णो जीर्णोयजमानः अंहंसोदुरितस्यहृद्बीरपः उक्तलक्षणानितोमरसरूपाण्युदकानिक्षोणीक्षोण्यां सप्तम्यर्थेप्रगृह्यन् भूम्यांचिरकालं अक्षुर्व्याप्तःसन् माहिनामाहात्म्येनसचते द्वितीयोवामित्ययमाद्वरार्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेत्रयोर्विशोर्गः ॥२३॥

अथषष्ठी-

नियद्युवेधेनियुतःसुदानूउपस्वधाभिःसृजथःपुरंधिम ।

प्रेपद्देपद्दातो नसूरिरामहेदं देसुव्रतो नवाजम् ॥ ६ ॥

नि । यत् । युवेथे इति । नि॒द्युतः । सु॒दानू इति सु॒दानू । उप ।
 स्व॒धाभिः । सृ॒जथः । पु॒रम्ह॒धिम् । प्रे॒पत् । वे॒पत् । वा॒तः । न । सूरिः ।
 आ । म॒हे । द॒दे । सु॒ध॒व्रतः । न । वा॒जम् ॥ ६ ॥

हेसुदानू शोभनदानावश्विनौ यदयदानियुतोश्वान् नियुवेथेनियुजाथेनियोजयथः ताभिर-
 स्मघज्ञगमनापसंयुक्तोभवथः तदास्वधाभिरनैस्वत्कारणैरुदकैवापुरन्धिवहूनां धात्रीं पृथिवीं वष-
 सृजथः उपसृष्टांकुरुतः एवं सन्ति सूरिः स्वोतायोजमानो वातो न वायुरिव तद्वक्षिर्मेयुवांमेव
 तर्पयतु वेपत् व्यामोतु कामयतां वा प्रीणातेर्वेतेश्चट्टिरूपे अनन्तरं सुवतो न अतिमेशस्तृप्या-
 दिकर्मवानिव वाजमन्त्रं हेमहस्वाय अयं यजमान आददे आदत्ते स्वीकरोति आडो दोनास्प विहरणे
 इत्यात्मनेपदं टोपस्त आत्मनेपदे प्वितितटोपः यद्वा छान्दसेलिटिरूपम् स्वीकृत्य स्वमहत्वाय युवा-
 मेव तर्पयति त्वर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

य॒पंचि॒द्वि॒वां॒ज॒रि॒तारः॑ स॒त्यावि॒प॒न्याम॑हे वि॒प॒णिर्हि॒तावा॑न् ।
 अ॒र्धाचि॒द्वि॒ष्मां॒श्वि॒नाव॑नि॒न्द्यापा॒थोहि॒ष्मां॒वृष॑णा॒वन्ति॑ दे॒वम् ॥ ७ ॥

य॒यम् । चि॒त् । हि । पा॒म् । ज॒रि॒तारः । स॒त्याः । वि॒प॒न्याम॑हे ।
 वि । प॒णिः । हि॒त॒श्वा॑न् । अ॒र्ध । चि॒त् । हि । स्म । अ॒श्वि॒र्ना ।
 अ॒नि॒न्द्या । पा॒थः । हि । स्म । वृ॒ष॒णा । अ॒न्ति॑ दे॒वम् ॥ ७ ॥

यपंचिद्वि ययमपिजगितारः तत्रमनोवागः सत्याः सययत्राः मनोविपन्यामहे विविचंशुपः
 पणिः पणाभागे दोगकटगोसिहितवान् श्वासिवग्मवानाशो यद्वा पणिर्वंशिरुन्मृकः अपष्टा-
 हितवाननियतधनो वनावचोप्यपष्टा वि विपुन्यतां उदगुर्गंशुर्गोम्यक्रियाप्याहारः अथ
 अर्धविचिद्विष्मांश्वेवयः पूष्णाः हेअश्विनौ अनिन्द्यादग्म्यनमवत हेमगर्भो वृषणा हेम-
 मानां वपिदारां युवां अन्तिदेवदेवानां पन्तिके पाथः शंसति यः पष्टा अन्तिदेवदर्शनं देशं गन्-
 वानं सोमसि विषोन्म ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

युवांचिद्विष्मांश्चिनावनुद्युन्विहृदस्यप्रसवणस्पसातौ ।
अगस्त्योन्नरांनृपुप्रशस्तुः काराधुनीवचितयत्सहस्रैः ॥ ८ ॥

युवाम् । चित् । हि । स्म । अश्विनौ । अनु । द्यून् । विहृदस्य ।
प्रसवणस्य । सातौ । अगस्त्यः । नराम् । नृपु । प्रशस्तः ।
काराधुनी इव । चितयत् । सहस्रैः ॥ ८ ॥

हेअश्विनौ युवां चिद्विष्मेतिवम. पूरणाः अनुद्युन् प्रतिदिनं विहृदस्य विशिष्टोष्णरूपदुःख-
द्वावणस्पविविधरोक्त्यमाणद्रवणवतोवाप्रसवणस्य वृष्ट्युदकसंस्त्यायस्य सातौलाभेनिमित्त-
भूतेति अगस्त्यएतन्नाममहर्षिः नरानेवृणां कर्मनिर्वाहकानां मनुष्याणां नृपुयेषु तादृशमनुष्याः
सन्ति तेषु प्रशस्तः प्रशस्त्यतरोयंसहस्रैः अपरिमितैः स्वोच्चैः चितयत्चेतयति स्तुत्याप्रबोधयति तत्र
ईदृशान्तः-काराधुनीम् काराशब्दस्वरयधूनयिता उत्सावपिवाशोत्वादिः सहव यद्वैतदप्यगस्त्यवि-
शेषोपगं कारः शब्दमिताहोत्राविः तस्यधुनिः कंपयिता प्रेरकइव इवेतिसंप्रत्यर्थे अस्त्युपमा-
र्थस्यसंप्रत्यर्थेप्रयोगइतिनिरुक्तम् ॥ ८ ॥

अथनवमी-

प्रयद्वहेथेमहिनारथस्यप्रस्पन्द्रायाथोमनुपोनहोता ।
धत्तंसूरिभ्यउतवास्वश्व्यंनासत्यारयिपाचःस्थाम ॥ ९ ॥
प्र । यत् । बहेथे इति । महिना । रथस्य । प्र । स्पन्द्र । याथः ।
मनुषः । न । होता । धत्तम् । सूरिभ्यः । उत । वा । सुश्वश्व्यम् ।
नासत्या । रयिपाचः । स्थाम् ॥ ९ ॥

हेअश्विनौ युवांरथस्यगमनसाधनस्यमहिनामहत्त्वेन यत् यस्यात्प्रयहेथे धारयेथेमत्तं यद्वा
रथस्यस्वर्गगमनसाधनस्ययागस्यमुर्वहवः तथाहेस्पन्द्रा स्पन्दनशीलौयुवां याथोगच्छथः स्व-

स्थानंयज्ञारंभेआगच्छथः यज्ञसमाप्तौपुनर्गच्छथश्च तत्रदृष्टान्तः—मनुषोहोतान मनुष्यस्ययज-
मानस्य होतायथायज्ञमारंभे आगच्छवि कर्मण्यपवृत्ते पुनर्निर्गच्छति तद्वत् आगमनसमये स्त-
रिभ्यः स्तोत्रभ्यः धत्तं धारयत्तं फलं उतवा स्वभ्यंशोभनाश्वसमूहं धत्तं नासत्या सत्सुभ्रवौ
सत्यौ नसत्यौअसत्यौ नअसत्यौनासत्यौ हेतादृशौ त्वदनुग्रहाद्रयिसाचोधनसप्तवायिनः 'स्या-
मभवेम ॥ ९ ॥

अथदशमी—

तंवा॒रथै॒वयम॒द्याहु॒वेम॒स्तोमै॑र॒श्विना॒सुवि॒ताय॒नव्य॑म् ।
अ॒रि॒ष्टने॒मि॒परि॒द्यामि॒द्यानं॑वि॒द्यामे॒पं॒वृज॑नं॒जीर॑दानुम् ॥ १० ॥ २४ ॥
तम् । वा॒म् । रथ॑म् । व॒यम् । अ॒द्य । हु॒वेम् । स्तोमैः॑ । अ॒श्विना॑ ।
सुवि॒ताय॑ । नव्य॑म् । अ॒रि॒ष्टने॒मिम् । परि॑ । द्याम् । इ॒द्या॒नम् ।
वि॒द्याम् । इ॒पम् । वृ॒ज॒नम् । जी॒र॒दा॒नुम् ॥ १० ॥ २४ ॥

हेअश्विनाअश्विनौ धांप्रवयोःसवन्धिनंवंशीप्रगमनेनस्तुत्यंरथंदयममस्त्याअपास्मिन्सु-
त्येहनिहुयेम आह्वयेम केनसाधनेनेतिउच्यते स्तोमैःस्तोत्रैःकिमर्थंसुवितायसुप्रपातये कौटर्गं नृप्यं
स्तुत्यंनूतनंवा तथाअरिष्टनेमिं अहिंसितचक्रवर्त्तयं धां परीयानंपुत्रोकस्वपरितोगच्छन्तं विद्या-
मेत्यादिगतम् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

कदुप्रेष्ठावितिनवर्चद्वितीयंसूक्तं आगस्त्यंश्रिष्टुभ्रमाश्विनं कदुनवेत्यनुक्तान्तं प्रातरनुवाका-
श्विनशस्त्रयोर्विनियोगःपूर्वसूक्तएवोकः ॥

तत्रप्रथमा—

कदु॒प्रेष्ठा॑वि॒पांर॑य॒णीना॑म॒ध्व॒र्यन्ता॑यदु॒न्निनी॑योअ॒पाम् ।
अ॒यंयौ॑पु॒होअ॑रु॒नप्र॑शांस्तु॒यमु॑धिनी॒अर्वि॑तारा॒जनाना॑म् ॥ १ ॥
कत् । ऊँ इति । प्रे॒ष्ठा । इ॒पाम् । र॒यी॒णाम् । अ॒ध्व॒र्यन्ता॑ । यत् ।
उत्त॑न्निनी॒यः । अ॒पाम् । अ॒यम् । वा॒म् । यु॒ज्ञः । अ॒रु॒न् ।
प्र॒शांस्ति॑न् । वमु॑धिनी॒ इति॑ वमु॑ध्विनी । अर्वि॑तारा । ज॒नाना॑म् ॥ १ ॥

हेअश्विनौ प्रेष्ठौमियतमौवांयुवांकदुकदा इपां इष्यन्तेइतिइषः तेषांइष्यमाणानामन्नानार-
यीणां कर्मणिपष्ठचौ अन्नानिधनानिचउन्निनीथः ऊर्ध्वप्रापयथः अध्वर्यताअध्वरंपारयि-
तुमिच्छन्तौयुवां अपांवृष्ट्युदकानांवृष्ट्युदकानिचोन्निनीथः उत्कृष्टं अधःप्रापयथइतियत तदक-
दाकस्मादेवमुच्यतइतिउच्यते अयंयज्ञोस्माभिस्नुष्ठीयमानोवांयुवयोरेवमशस्तिप्रशंसांस्तुति-
मकृतकरोति यज्ञेशंसनीयानिशास्त्राणियुवामेवप्रशंसन्तीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात् हेवसुधिति व-
सुनोधनस्यधातारौ वस्तव्यकर्माणौ तथा हेजनानामवितारानुकूलक्षणौयुवांकदानानांध-
नानांचदातारौभवथइति ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

आवा॒मश्वा॑सुःशुच॑यःपय॒स्पावा॑त॒रंह॑सो॒दिव्या॑सो॒अत्याः॑ ।

म॒नोजु॑वो॒वृष॑णो॒वीत॑पृ॒ष्ठाए॒हस्व॑राजो॒अश्वि॑नाव॒हन्तु॑ ॥ २ ॥

आ । वा॒म् । अश्वा॑सः । शुच॑यः । प॒यः॒ऽपाः । वा॑त॒रंह॑सः ।

दि॒व्यासः॑ । अत्याः॑ । म॒नः॒ऽजु॑वः । वृष॑णः । वी॒त॒ऽपृ॒ष्ठाः । आ । इ॒ह ।

स्व॒ऽराजः॑ । अ॒श्विना॑ । व॒हन्तु॑ ॥ २ ॥

मश्विना अश्विनौशोभनाश्वयुक्तौ वांयुवां अश्वासः युष्मदीयाइहास्मिन्यज्ञेआवहन्तु
प्रापयन्तु अवशिष्टान्यश्वविशेषणानि कीदृशास्ते शुचयः शुद्धादीन्वावा पयस्याः वृष्ट्युदकस्य
पातारःवातरंहसः वायुवेगाः दिव्याः दिविप्रवाः अत्याःअतनशीलाः मनोजुवःमनोजवाः वृषणो-
वर्षकायुवानइत्यर्थः वीतपृष्ठाःकान्तपृष्ठाः वपुष्मन्तइत्यर्थः स्वराजः स्वयमेवराजमानाः ईदृशाः
वहन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया-

आवा॒रथो॒वनि॑र्न॒प्रव॑त्वान्सुप्र॒वंधुरः॑सु॒विता॑य॒गम्याः॑ ।

वृ॒ष्णाः॒स्थाता॑रा॒मन॑सो॒जवी॑धान॒हंपू॒र्वोय॑ज॒तोधि॑ष्ण्या॒यः ॥ ३ ॥

आ । वा॒म् । रथः॑ । अ॒वनिः॑ । न । प्र॒व॒त्वान् । सु॒प्र॒ऽवंधुरः॑ ।

सु॒वि॒ताय॑ । ग॒म्याः । वृ॒ष्णाः । स्था॒ता॒रा । मन॑सः । ज॒वी॒यान् ।

अ॒ह॒म्॒ऽपूर्वः॑ । य॒ज॒तः । धि॒ष्ण्या॑ । यः ॥ ३ ॥

पूर्वमध्वेऽव्याजेनाश्विनोरागमनमुक्तं अनेनरथव्याजेनोच्यते हेधिष्ण्याउन्नतस्थानाहौ
 स्थातारास्वरथाधिष्ठानौ वांयुवयोर्योरथोस्तिससुवितायशोभनफलायागम्याः अस्मद्यज्ञमागच्छ
 तु पुरुषव्यत्ययः कीदृशोरथइतिसविशेष्यते अवनिर्नप्रवत्वान् भूमिरिवात्यन्तविस्तारवान्सूत्रवन्धुरः
 विस्तीर्णपुरोभागः वृष्णः वर्षकस्याश्वस्य मनसोपिजवीयान् मनोवेगवानित्यर्थः अहंपूर्वः अहं-
 कारपूर्वः मनस्वीवात्युदारः यजतोयष्टव्यः ईदृशोरथआगच्छतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

इहेहजातासमवावशीतामरेपसांतन्वाइनामभिःस्वैः ।

जिष्णुर्वामन्यःसुमरवस्यसूरिर्दिवोअन्यःसुभगःपुत्रऊहे ॥ ४ ॥

इहइह । जाता । सम् । अवावशीताम् । अरेपसां । तन्वा ।

नामभिः । स्वैः । जिष्णुः । वाम् । अन्यः । सुमरवस्य । सूरिः ।

दिवः । अन्यः । सुभगः । पुत्रः । ऊहे ॥ ४ ॥

हेअश्विनौ युवांसमवावशीतांसहसम्यग्वा पुनःपुनः स्तुयेथेकामयेथांवायज्ञं पुरुषव्यत्ययः
 कीदृशौयुवां इहेहजाता उभाभ्यामिहशब्दाभ्यामध्यमोत्तमस्थानेउच्येते तयोःसंभूतौसूर्याचन्द्र-
 मसावितियावत् सूर्याचन्द्रमसावित्येकइतिनिर्हंकम् । अरेपसाअपाप्नो आथर्वणस्यगुरोःशिर-
 श्छेदनादिनापापपटेपरहितावितिभावः आथर्वणायाश्विनादधीचेऽप्यंशिरःप्रत्येयतमित्यादि
 मैश्वरणां । केनहेतुनेतिउच्यते—तन्वाशरीरेणशरीरसौन्दर्येणनिमित्तेन स्वैर्नामभिः स्वैर्येमांहा-
 ल्यविशिष्टैः अश्विनौ नासत्यावित्यादिभिरपरिमणीयशरीरवत्त्वान्महिमोपेतनामवत्त्वाद्यहेतोः स-
 स्तुयेथेइत्यर्थः यद्वा अरेपसातन्वेतियोग्यं उक्तप्रकारेणगुरुशिरश्छेदादप्यपापेनशरीरेण वाह-
 महत्त्वख्यापनेनेतियावत् किञ्च वांयुवयोरन्यएकोमध्यमस्यान्तरिक्षस्यपुनः पुनरथानीयः शोमः
 जिष्णुर्जयशीलः सुमरवस्यशोभनस्ययज्ञस्य सूरिःप्रेरयितासन् ऊहे यदिति विश्वंजगद्धारयति
 चन्द्रात्मनस्वरूपोदयेसतिसोपधिवनस्तत्याद्योवर्धन्ते अन्यः अपरः उत्तमस्थानोदिवोघुटो-
 फस्यपुत्रः पुत्रस्थानीयआदित्यः शुभगः शोभनरन्मिरूपधनः ऊहेवदितिउत्सं एवंपृथक्जगजि-
 वोहकोमहानुभावोयुवांसहस्तुयेथे अन्ननिस्तृप्तम्—इहचेहजगोसंस्तुयेथेपापेनादित्यमानपादना
 नामभिश्चस्वैर्जिष्णुर्वामन्यःसुमरवोपटस्येपरयितामध्यमोदिवोन्यःशुभगःपुत्रऊदनआदित्यइति॥४॥

अथपञ्चमी-

प्रवा॑नि॒चेरुःक॑कृ॒होवशाँ॑अनु॑पि॒शङ्करूपः॑स॒द॒नानि॑गम्याः ।
हरी॑अ॒न्यस्य॑पी॒पय॑न्त॒वाजैर्म॑श्रा॒रजाँस्य॑श्वि॒नवि॑घोपैः ॥ ५ ॥ २५ ॥

प्र । वाम् । नि॒ःचेरुः । क॒कृहः । वशा॑न् । अनु॑ । पि॒शङ्करूपः॑ ।
स॒द॒नानि॑ । ग॒म्याः । हरी॑ इति । अ॒न्यस्य॑ । पी॒पय॑न्त । वाजैः ।
म॒श्रा । रजाँ॑सि । अ॒श्वि॒न । वि । घोपैः ॥ ५ ॥ २५ ॥

हेअश्विना अश्विनौ वांयुवयोर्मध्येअन्यस्यैकस्यककुहः श्रेष्ठः पिशङ्करूपः हिरण्यरूपः पीतवर्णोवा बहुभिरक्षाघवयवैःनिरूप्यमाणोवारधोवशान् अनुकामाननुलक्ष्ययथाकामं अस्मघत्तागमनेच्छयेत्यर्थः यद्वा वशान्स्वाधीनाः ककुहः दिशः दिगन्तरालानुक्रमेणनीचैरुच्चैश्चरन् स्वस्थानाद्देवयजनाभिमुखंगच्छन्सदनानि अस्मघागशृहाणिगम्याः प्रकर्षेणगच्छतु पुरुष-
ध्यत्ययः अत्रयद्यप्यन्यस्येतिनोक्तं तथाप्युत्तरवाक्येतथोक्तत्वादत्रापिलक्ष्यते अन्यस्ययुवयोरन्यतमस्यहरी अश्वौ रजांसिलोकाः अत्रलोकशब्दोजनवाचकः तेयजमानरूपाजनाइत्यर्थः तेचमध्यामथनेनालोडनेननिष्पादितैर्वाजैरनैरामिक्षादिरूपैर्घोपैः स्तुतिभिश्च आह्वानादिशब्दविशिष्टैर्वापीपयन्त आप्याययन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपञ्चविंशोवर्मः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी-

प्रवा॑शर॒त्नान्दृ॒ष्टमो॑ननि॒ष्पाट्पूर्वा॑रि॒पश्चर॑ति॒मध्व॑इ॒ष्णान् ।
एवै॑र॒न्यस्य॑पी॒पय॑न्त॒वाजैर्वे॑र्प॒न्तीरू॒र्ध्वान्द्यौ॑न॒आगुः॑ ॥ ६ ॥

प्र । वाम् । श॒रत्न॑ान् । दृ॒ष्टः । न । नि॒ष्पाट् । पूर्वा॑ । र्पः । च॒रति॑ ।
मध्वः । इ॒ष्णान् । एवैः । अ॒न्यस्य॑ । पी॒पय॑न्त । वाजैः । वे॑र्प॒न्तीः ।
ऊ॒र्ध्वाः । न॒द्यः । नः । आ । अ॒गुः ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ युवांयुवयोरन्यतमोमध्यमस्थानः शरद्वान् शरणवान्मेघः वृक्षपर्णादीनांविशरणवान् अथवाबहुसंवत्सरः पूर्वतनो नित्यइत्यर्थः वृषभोनवर्षितैवेन्द्रः सइवशत्रूणांनिःपाद्भिः सारयितासन् पूर्ववर्द्धोः पुरातनीर्वाइषः अन्नानिसस्यादीन्युद्दिश्यप्रचरतिप्रकर्षेणगच्छति मध्यमस्थानश्चन्द्रइतिपक्षेशरद्वान्शरत्कालवान् तस्मिन्कृतौहिचन्द्रः सन्नद्धोभवति तेनचतृणगुल्मौषध्यादीनिवर्धन्ते सकिमर्थमेवंकरोतीतिउच्यते मध्वइष्णन् मधुनोमधुसदृशस्पृहविषः कर्मणिपठौ हविरिच्छन्तदर्थमेवंकरोति तथान्यस्योत्तमादित्यस्यैवैः कामैः गमनैर्वा निमित्तभूतैः पीपयन्त आप्याययन्ति हविर्भिर्जयमानाः तुष्टेतेनप्रेरिताः वेपन्तीः व्यापयन्तीः ऊर्ध्वाउन्नताउत्तीरानघोन नदनशीलायथानोस्मदर्थं आगुः आगच्छन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

असर्जिवांस्थविरावेधसागीर्वाह्णेअश्विनात्रेधाक्षरन्ती ।

उपस्तुताववतन्नाधमानंयामन्अयामञ्छृणुतंहवमे ॥ ७ ॥

असर्जि । वा॒म् । स्थ॒वि॒रा । वे॒ध॒सा । गीः । वा॒ह्णे । अ॒श्वि॒ना ।

त्रे॒धा । क्ष॒र॒न्ती । उ॒प॒स्तु॒तौ । अ॒व॒त॒म् । ना॒ध॒मा॒नम् । या॒म॒न् ।

अ॒या॒म॒न् । शृ॒णु॒तम् । ह॒व॒म् । मे ॥ ७ ॥

हेवेधसा विधातारावश्विनौ वांयुवयोः बाह्णेदृढेरथैर्येनिमित्तभूतेसति गीःस्तुतिरूपावाक् असर्जिसृज्यते कीदृशीसा स्थविरा अत्यन्तस्थिरा नित्यावेदमयी त्रेधापञ्चादिभेदेनत्रिप्रकाराक्षरन्तीयुवां गच्छन्ती इदृशीस्तुतिःकृतेत्यर्थः तथाउपस्तुतौसन्धौनाधमानं अभिमतफलंयाचमानमवतरक्षतंपर्यतंवा किञ्च यामनयामन् गमनेअगमनेच ये हवमाह्वानंशृणुतम् ॥७॥

अथाष्टमी—

उतस्यावांरुशंतोवप्संसोगीस्त्रिर्वाहिपिसदसिपिन्वतेनृन् ।

दृषावांमेघोदृषणापीपायगोर्नसेकमनुपोदशस्यन् ॥ ८ ॥

उ॒त । स्या॒ । वा॒म् । रु॒श॒तः । व॒प्स॒सः । गीः । त्रि॒र्वा॒हि॒पि॒ । स॒द॒सि॒ ।

पि॒न्व॒ते । नृ॒न् । दृ॒षा॒ । वा॒म् । मे॒घः । दृ॒ष॒णा॒ । पी॒पा॒य॒ । गोः ।

न । से॒कैः । म॒नु॒षः । द॒श॒स्य॒न् ॥ ८ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १८२] द्वितीयोष्टकः

हेअश्विनौ वांयुवरुशनोदीप्तस्यवप्ससोरूपस्यैववपुषोवाख्यापयित्रीगीः स्तुतिर्वाक्
त्रिर्हिंषि विधान्वास्तीर्णर्वाहिंषेसदसियागसदनेनृन्कर्मनेतृन् अस्मान्पिन्वते आप्याययति आ-
प्याययतुवोचितप्रदानादिना केनप्रकारेण उच्यते हेवृषणावर्षितारौकामानां वांयुवयोः स्वभूतो-
मेघः सेक्ताजलदः प्रदानविशेषोवा वृषावर्षकः सन् मनुषोमनुष्यान्प्रतिदशस्यन्प्रयच्छन्पीपाय
आप्याययति आप्यायनेदृष्टान्तः—गोर्नसेके उदकसेकइव सान्त्वनात्सेक उदकस्येव तद्यथा आ-
प्याययतितद्वदित्यर्थः यद्वा नेतिसंप्रत्यर्थे गोरुदकस्यसेकेनिमित्तभूतेसतिपीपायेतिसंबन्धः ॥८॥

अथनवमी

युवांपूवेवाश्विनापुरन्धिरग्निमुपांनजरतेहविष्मान् ।
हुवेयद्वांवरिवस्यागृणानोविद्यामेपंहृजनंजीरदानुम् ॥ ९ ॥ २६ ॥
युवाम् । पूषाऽइव । अश्विना । पुरंमृदधिः । अग्निम् । उपाम् । न ।
जरते । हविष्मान् । हुवे । यत् । वाम् । वरिवस्या । गृणानः । विद्याम् ।
इषम् । हृजनम् । जीरदानुम् ॥ ९ ॥ २६ ॥

हेअश्विनौ युवांपुरन्धिवहुप्रज्ञः पूवेवोपकइव हविष्मान्हवियुक्तोजरतेस्तौति यद्वा पुरन्धिः
बहूनांधारयित्रोपूवेवपृथिवीव द्वितीयार्थेप्रथमा तांयथास्तौतितद्वत् किमिव अग्निमुपांन अग्नि-
मुपसंचयथातथायुवामपिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराश्विनऋतुवदानेयोपस्ययोरपिसद्भावादि-
तिभावः कदेत्याह यदयदावरिवस्यावरिवस्यापरिचर्यायुक्तोगृणानः स्तोतावांयुवांहुवेस्तौति
वदायजमानोपिजवतइत्यर्थः विद्यामेत्यादिगतम् ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेपङ्क्तिशोवर्गः ॥ २६ ॥

अभूदिदमित्यष्टैर्दृतीयं सूक्तमाश्विनंजागवं अवविद्धमितिपद्यी तद्वान्नरानासत्यावित्यष्ट-
मीचोभेविष्टुभौ अभूदिदमष्टौषठचन्त्येविष्टुभावित्यनुक्रमणिका प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोजाग-
तेछन्दस्यविनियोगः—तथाचसूचितम् अभूदिदयोवांपरिज्मेतित्रीणि ।

तत्रप्रथमा—

अभूदिदं वपुनमोपुभूं पतारथोदृषण्वान्मदंतामनीषिणः ।
ध्रियंजिन्वाधिष्ण्याविश्रप्लावसृदिवोनपातासृकृतेषुचिन्मता ॥ १ ॥

अभूत् । इदम् । वयुर्नम् । ओ इति । सु । भूषत् । रथः । वृषण्वा ।
मदत् । मनीषिणः । धियम्हजिन्वा । धिष्ण्या । विश्पलावसूति ।
दिवः । नपाता । सुहृते । शुचिध्रता ॥ १ ॥

हेमनीषिणः मनस्विनोमेधाविनःकविजः अस्माकमिदंवयुनंप्रज्ञानमभूत् उत्पन्नं कीदृशंत-
दिति उच्यते वृषण्वान् अभिमतवर्षणवान् रथः अश्विनोःसंबन्धोगमनसाधनोरथः आगतइ-
तिशेषः तत्स्थावश्विनौओषभूपत ओइतिनिपातद्वयसमुदायात्मकैकोनिपातः सुष्वाभूपत अभिमु-
खाभवतस्तोतुं तादृशौमहानुभावावश्विनौमदत् अन्तर्भावितण्यर्थोयं मादयतसंभावयत अश्वि-
नौविशेष्येते सुहृते सुहृकृतवते मंहधियंजिन्वा कर्मणोबुद्धेर्वाप्रोणयितारौधिष्ण्याधिषणाहौस्तु
तौ विश्पलावसू विशांप्रजानां अस्माकंपालयितृधनौविश्लखाख्यायाः छिन्नजह्वायाः हिरण्यजं-
घामदानेनतथाभूतौ सघोजंघामायसींविश्लखायाइत्यादिनिगमः । दिवः आदित्यस्यनपाता नप्तारौ
नपातयितारौवा शुचिध्रता दीप्तकर्माणौ ईदृशावश्विनौमदत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इन्द्रतमाहिधिष्ण्यामरुतमादत्तादंसिष्टारुध्यारथितमा ।

पूर्णरथंवहेथेमध्वआचितंतेनदाश्वांसमुपयाथोअश्विना ॥ २ ॥

इन्द्रतमा । हि । धिष्ण्या । मरुततमा । दत्ता । दंसिष्टा । रुध्या ।
रथितमा । पूर्णम् । रथम् । वहेथे इति । मध्वः । आचितम् । तेन ।
दाश्वांसम् । उप । यायः । अश्विना ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवामिन्द्रतमाहि ईश्वरतमौखलु एवंप्रतिविशेषणंहिःसंबन्धः तथा धिष्ण्या
स्तुत्यहौ मरुतमा मरुद्वेगगामिनौमितराणिमित्राविणौवा दत्ता उपक्षपयितारौशरूपां दंसि-
ष्टा अतिशयकर्माणौ रथ्यारथाहौरथवन्तौ यथारथिनोनेतारः तेषांश्रेष्ठैरथीरध्वराणामिविने
उपरतयाव्याख्यातत्वात् ईदृशौयुवामध्वोमधुसदृशस्योदकस्याश्रतस्यवापूर्णपूरितं आवितंसर्वतः
सन्नद्धरथं वहेथे नयथः तेनोक्तगुणविशिष्टेनरथेन हेअश्विना अश्विनौउक्तगुणविशिष्टौ सन्तौ
दाश्वांसंप्रयाथः यज्ञमभिमामुथः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

किमत्र दस्त्रा रुणुथः किमासाथे जनो यः कश्चिदहं विर्महीयते ।
अतिक्रमिष्टं जुरतं पणोः सुज्योतिर्विप्राय रुणुतं वचस्य वै ॥ ३ ॥

किम् । अत्र । दस्त्रा । रुणुथः । किम् । आसाथे इति । जनः ।
यः । कः । चित् । अहंविः । महीयते । अति । क्रमिष्टम् । जुरतम् ।
पणोः । असुम् । ज्योतिः । विप्राय । रुणुतम् । वचस्य वै ॥ ३ ॥

हेदस्त्रा उपक्षपयितासौ युवां अत्रास्मिन्सनुष्योर्किं रुणुथः कुरुथः हविषोभावादिति भावः
तत्रैव किमासाथे किंतिष्ठथः अत्रेत्युक्तं कुत्रेत्याह—यः कश्चिज्जनो जन्मवान् अहंविः यथार्थहवीरहि-
तो महीयते पूज्यते स्वयं न युष्मान् पूजयति तं जनमति क्रमिष्टं पराभूयतिष्ठतं न केवलमतिक्रममात्रं किन्तु
पणोर्वाणिग्भूतस्य लुब्धकस्यायष्टुः तस्यासुमाणं जुरतं अहिंसिष्टं अनीनशतं विप्राय मेधाविने वचस्य
वै वचसः स्तोत्ररूपस्य युवाभ्यामिच्छते महं ज्योतिः रुणुतं युष्मद्यजनविषयज्ञानं कुरुतम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

जंभयतमं जितो रायतः शुनो हतं मृधो विदधुस्तान् श्विना ।
वाचं वाचं जरितूरत्निनीकृतमुभाशंसं नासत्यावतं मम ॥ ४ ॥

जंभयतम् । अजितः । रायतः । शुनः । हतम् । मृधः । विदधुः ।
तानि । अश्विना । वाचं मृवाचम् । जरितुः । रत्निनीम् । कृतम् ।
उभा । शंसम् । नासत्या । अवतम् । मम ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ रायतः निन्दतः शब्दयतोऽस्मान् हन्तुं आगच्छतो वा शुनः श्वसदृशान् भित्तोर्जं-
भयतं नाशयतं तथा मृधस्तेषां सङ्ग्रामान् सङ्ग्रामं कुर्वतो वा हतं मारयतं तानि हननोपायान् विद-
धुः जानीधः किञ्च जरितुर्गुप्मान् स्तोत्रवाचं वाचं तांस्तु विलक्षणावाचं रत्निनीं कृतं सर्वामपि स्तु-
तिरमणीयफलवतीं कुरुतं हे नासत्या सत्यभूतौ युवाभ्यामिच्छते मम दीयांशं संस्तुतिं अवतं र-
क्षतम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

युवमेतंचक्रथुःसिन्धुपुल्लवमात्मन्वन्तंपक्षिणंतौग्यायकम् ।

येनदेवत्रामनसानिरूहथुःसुपसनीपेतथुःक्षोदंसोमहः ॥ ५ ॥ २७ ॥

युवम् । एतम् । चक्रथुः । सिन्धुपु । पुल्लवम् । आत्मन्वन्तम् ।

पक्षिणम् । तौग्याय । कम् । येन । देवत्रा । । मनसा । निःरूहथुः ।

सुपसनि । पेतथुः । क्षोदंसः । महः ॥ ५ ॥ २७ ॥

हेअश्विनौ युवयुवांसिन्धुपुसमुद्रोदकेपुणतंष्टवं प्रसिद्धप्रुतिसाधनं ष्ववनावं आत्मन्वन्तं दा-
 ष्ठ्यवन्तं पक्षिणं पक्षवद्वतिसाधनरथवन्तं तौग्यायतुग्रनाज्जोराज्ञःपुत्राय भुज्युनाग्नेराक्षेकं ह्रस्वक-
 रंचक्रथुः तौग्योभुज्यपूराजासमुद्रवर्तिससेनः परचक्रंमथितुंमस्थितः तंप्रतीपबलान्यागत्यापातय-
 न् सचमसादफलकराश्विनौस्तुत्वास्वात्मानंचररक्षेत्ययमितिहासोबहुधापूर्वमपश्चितः यद्वा कमि-
 तिपदपूरणः तस्यजलसञ्चारिरथस्य सहायभूतान्बहून्रथादीनकुरुत्वमित्यर्थः अयमर्थस्तुतमू-
 हंथुर्नौभिःश्चत्सोनावस्त्रिभीरथैरित्यादिमन्त्रान्तरेषुप्रसिद्धः । येनपुष्पदत्तेनष्टवेनदेवत्रादेवेषुम-
 ध्येनसानुग्रहयुक्त्याबुद्धघायेनमनसेतिवायोज्यं निरूहथुः निर्गमनंकुरुथः तथासुपसनिशो-
 भनपतनंयथाभवति सुपतनौयुवांमहोमहतःक्षोदसः उदकनामैतत् उदकात्पेतथुः तदधःपवथ
 उत्तरीतुम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी-

अवविद्धंतौग्यमप्स्वन्तरनारंभणेतमसिप्रविद्धम् ।

चतंसोनावोर्जठलस्यजुष्टाउदश्विभ्यामिपिताःपारयन्ति ॥ ६ ॥

अवविद्धम् । तौग्यम् । अप्स्वम् । अन्तः । अनारंभणे । तमसि ।

प्रविद्धम् । चतंसः । नावः । जठलस्य । जुष्टाः । उदः ।

अश्विभ्याम् । पिताः । पारयन्ति ॥ ६ ॥

अप्स्वन्तर्मध्ये अवविद्धं अवस्ताच्छत्रुभिः पातितं अनारंभणे आलंभनरहिते तमसितमो
वत्तमः दृष्टिश्चासादिप्रतिबन्धके जलमध्ये प्रविद्धं प्रकर्षेण पीडितं तौघ्यं भुज्युं जठलस्य जठरस्य ज-
ठरवदुदकधारकस्य मध्ये जुष्टाः सेविताः यद्वा कर्मणि पथी जठरं प्राप्ताः अन्तर्जलं प्रविष्टाः अ-
श्विभ्यामिपिताः च तस्यो नाव उत्सारयन्ति ऊर्ध्वं प्रापयन्ति ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

कः स्विं हृक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यंतौ ग्र्यो नाधितः पर्यपस्वजत् ।
पर्णा मृगस्य पतरो रिवारभ उदं श्विना ऊहथुः श्रोमं ता यकम् ॥ ७ ॥

कः । स्वित् । वृक्षः । निःस्थितः । मध्ये । अर्णसः । यम् । तौ ग्र्यः ।
नाधितः । परिऽअसंस्वजत् । पर्णा । मृगस्य । पतरोऽइव ।
आऽरभे । उत् । अश्विनौ । ऊहथुः । श्रोमं ता य । कम् ॥ ७ ॥

कः स्वित् कश्चिदनुग्राहको वृक्षः वृक्षविकारो रथः विकारे प्रकृतिशब्दः यद्वा संस्तवाभिमा-
यमेतत् स्तोत्राख्यो वृक्ष इत्यर्थः कीदृशोरथः निष्ठितः निश्चलं वर्तमानः कुत्रेति उच्यते अर्णसः उ-
दकस्य मध्ये यं वृक्षं तौ ग्र्यः तुग्रपुत्रौ भुज्युनां धितो याचमानः पर्यपस्वजत् परिष्व कम् करोत् आलम्बने
दृष्टान्तः—पतरोः पतनशीलस्य मृगस्य मार्जयितुः शोधयितुं हिंसकादेरारभे आलंबनाय पर्णानीव
तानियथा आलंबनाय प्रभवन्ति तद्वत् हे अश्विनौ श्रोमं ता य कीर्तिमत्त्वाय उदूहथुः ऊर्ध्वं प्रापय-
थः स्तुतिपक्षे स्तोत्राख्यं वृक्षमाश्रितवन्तं तमूहथुरित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

तद्वा नरानासत्या वनुं प्याद्यद्वा मानां मउचयमवोचन् ।
अस्मादद्य सदंसः सोम्यादा विद्यामेपं वृजर्जनी रदानुम् ॥ ८ ॥ २८ ॥

तत् । वाम् । नरा । नासत्यौ । अनु । स्यात् । यत् । वाम् । मानांसः ।
उचयम् । अवोचन् । अस्मात् । अद्य । सदंसः । सोम्यात् । आ ।
विद्याम् । इषम् । वृजर्जम् । जीरदानुम् ॥ ८ ॥ २८ ॥

हेनरा नेतारौकर्मणोनराकारौवा हेनासत्या असत्यरहितौसत्यफलौवा वांयुवांतत्तादृशं
स्तोत्रं अनुस्यात् अनुकूलं भवतु अनुभवतु वा वांतदित्युक्तं यदित्याह वांप्रतिमानासः पूजावन्तोस्म-
दीयाहोत्रादयो यत् उच्यन्ते स्तोत्रमवोचन् अकुर्वन् तद्वामनुष्यात् हेअश्विनौ अघास्मिन्धानपा-
गदिने अस्मादस्माभिः क्रियमाणात् सदसः संवन्धिनः सोम्यात्सोमयागसंपादकात् आहृत्य-
प्यर्थे अस्माभिर्यजमानैरयक्रियमाणादपि स्तोत्राव्शीणयतमिति विद्यामेति गतम् ॥ ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्य चतुर्थेष्टाविंशो वर्गः ॥ २८ ॥

तं युजाथामिति पल्लवं चतुर्थं सूक्तं त्रैष्टुभमागस्त्यं आश्विनं अनुक्रमणिका—तं युजाथां षट् ।

तत्र प्रथमा—

तं युजाथां मनसो योजवीयात्रिबन्धुरो वृषणा पत्विचक्रः ।

येनोपयाथः सुहृतो दुरोणं त्रिधातुना पतथो विनर्पणैः ॥ १ ॥

तम् । युजाथाम् । मनसः । यः । जवीयान् । त्रिबन्धुरः । वृषणा ।

यः । त्रिचक्रः । येन । उपयाथः । सुहृतः । दुरोणम् ।

त्रिधातुना । पतथः । विः । न । पणैः ॥ १ ॥

हे वृषणा पर्यकीकामानां युवांतवस्त्वमाणगुणविशिष्टं यं युजाथां योजयतं तमित्युक्तं कि-
त्याह योरयः त्रिबन्धुरः त्रिप्रकारसारधिस्थानः बन्धुरं रथिनः स्थानमित्याहुः आयासवाङ्म-
बन्धुरेष्टादित्यादिमर्थान्तरात् । यश्च त्रिचक्रः चक्रवितपोपेतः पुनः स एव विशेष्यते येन रथेनोपया-
थः उपागच्छथः किं श्रुतः शोभनसोमाख्यकर्मवतो यजमानस्य दुरोणं गृह्णामेतत् यागगृह्येने-
त्युक्तं केनेत्याह त्रिधातुना त्रिप्रकारस्थानोपेतेन सुवर्णरजतवाघधातुत्रयोपेतेन यारथेन गमनेष्टा-
न्तः—विनर्पणैः पक्षीपक्षेपं याशोभममयत्नेन गच्छति तद्गुह्यं तदज्ञेन रथेन पवथः गच्छथः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सुहृदयो वर्तते पञ्चभिस्तान्पत्तिष्ठथः क्रतुमन्तानुपृक्षे ।

पुर्वपुष्यासं च ताम्रियं गीर्दिवोर्दृष्टिरोपसासचेये ॥ २ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १८३] द्वितीयोष्टकः

सु॒ष्टुत् । रथः । वर्तते । यन् । अ॒ग्नि । क्षाम् । यत् । तिष्ठथः ।
 क्रतु॑मन्ता । अनु॑ । पृ॒क्षे । वपुः । वपु॑ष्या । स॒च॒ताम् । इ॒यम् ।
 गीः । दि॒वः । दु॒हि॒त्रा । उ॒प॒सा । स॒चे॒थे इति ॥ २ ॥

हेअश्विनौ युवयोरथः सुवृत्तशोभनवर्तनः शोभनचक्रपरिभ्रमणः यन्नाच्छन् क्षामभिवर्त-
 ते देवयजनभूमिपतिगच्छति यदयंरथंक्रतुमन्तासंकल्पवृन्तौकर्मवन्तौवापृक्षे अन्ननामैतत् हविषि
 निमिचभूतेसति अनु अधीत्यर्थे अघितिष्ठथः आश्रयथः तादृशोरथोदेवयजनं प्रत्यागतइत्यर्थः
 अनन्तरंवपुष्यायुष्मद्वपुषिहिताशरीरवर्धनीयंगीः इदानींक्रियमाणप्रकारास्तुतिरूपावाक् वपुः
 सचतांयुवांचदिवोद्युलोकस्यादित्यस्यबाहुहित्रादुहितस्थानीयया उपसा उपोदेवतयासचेथे यज्ञं
 सङ्गच्छेथे उपस्याश्विनयोःसमानकालत्वादिविभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आतिष्ठ॑तंसु॒ष्टुतं॑यो॒रथो॑वा॒मनु॑व्र॒तानि॑वर्ततेह॒विष्मन् ।
 येन॑नरानासत्ये॒प॒य॒ध्वैर्व॒र्तियां॑थस्तनया॒प॒त्मने॑च ॥ ३ ॥

आ । तिष्ठ॑तम् । सु॒ष्टुतम् । यः । रथः । वा॒म् । अनु॑ । व्र॒तानि॑ ।
 वर्त॑ते । ह॒विष्मन् । येन॑ । न॒रा । ना॒स॒त्या । इ॒प॒य॒ध्वै । व॒र्तिः ।
 या॒थः । तन॑याय । त्मने॑ । च ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ वांयुवांसुवृत्तं शोभनवर्तनंरथं आतिष्ठतं आश्रयतं योरथोहविष्मन् पृष्ठयर्थे
 प्रथमा हविष्मन्तोयजमानस्यव्रतानिकर्माण्यनुवर्तते यद्वा यजमानायदत्तहविषातद्वाद्येनचरये-
 नहेनरानेतारौहेनासत्या असत्परहितौ युवामिषयध्वे यज्ञंप्राप्नुमिच्छतमितिशेषः तेनरथेनवर्तिः
 गृहनामैतत् यजमानस्ययज्ञगृहं तनयाय पुत्रलाभायत्मनेआत्महितायचयायः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मावा॑रु॒कोमा॑रु॒कीरा॑द॒र्ध्यान्मा॑परि॒वर्त्त॑मु॒तमा॑निध॒क्तम् ।
 अ॒यंवा॑भा॒गोनि॑हितइ॒यंगी॑र्द॒सावि॑मेवा॒निध॑यो॒मधू॑नाम् ॥ ४ ॥

मा । वा॒म् । वृ॒क्तः । मा । वृ॒कीः । आ । द॒ध॒र्षी॒त् । मा । परि॑ ।
 व॒र्क्त॑म् । उ॒त । मा । अ॒ति । ध॒क्तम् । अ॒यम् । वा॒म् । भा॒गः ।
 नि॒द॒हितः । इ॒यम् । गीः । द॒स्राँ । इ॒मे । वा॒म् । नि॒द॒धयः॑ । म धू॒नाम् ॥४॥

हेदसौशत्रूणामुपक्षपयितारावश्विनौ वांयुवयोरनुग्रहादितिशेषः वृकोर्हिंसकोरप्यश्वा-
 दिमादधर्षाव् धर्षणंमाकार्पीन्मां तथावृक्त्रिः वृक्षयोर्हिंसकाःअन्याअपिमादधर्षीव वचनव्यत्ययः
 धर्षणंमाकार्पुः युवामेववामादधर्षीदितियोज्यं तथा युवांमापरिवर्क्तं परितोमावर्जयतमां उ-
 तअपिच मातिधक्तं अस्मानतिक्रम्यान्यस्मैमादत्तं किमर्थमेवमितिउच्यते वांयुवयोरर्थायभागो-
 भजनीयोहविरशोनिहितः तथेयंचगीः स्तुतिरूपावागपिनिहितेतिशेषः हेदस्त्रावश्विनौवांपु-
 वाभ्यां इमे इमानिमधूनांसोमरसानानिधयोनिधानानिस्थापितानि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

यु॒वा॒ंगो॒त॒मः॒पुरु॒मी॒हो॒अ॒त्रि॒र्द॒स्त्रा॒ह॒व॒ते॒र्व॒से॒ह॒वि॒ष्मन् ।
 दि॒शं॒न॒दि॒ष्टा॒मृ॒जू॒ये॒व॒य॒न्ता॒मे॒ह॒र्व॒ना॒स॒त्या॒प॒या॒तम् ॥ ५ ॥

यु॒वा॒म् । गो॒त॒मः । पु॒रु॒मी॒हः । अ॒त्रिः । द॒स्राँ । ह॒व॒ति । अ॒व॒से ।
 ह॒वि॒ष्मन् । दि॒शम् । न । दि॒ष्टाम् । ऋ॒जू॒या॒इ॒व । य॒न्ता । आ ।
 मे । ह॒व॒म् । ना॒स॒त्या । उ॒प । या॒तम् ॥ ५ ॥

हेदस्त्रा दसौ अश्विनौयुवांगोतमश्चपुरुमीहश्चअत्रिश्चमहर्षयश्चएतेष्वेकैकोहविष्मन्सन्
 अवसेयुष्मत्तर्पणाययुष्मदक्षणायावाहवते आह्वयति एवमहमपि आह्वयामि फलसाधनाह्वानेद-
 षान्तः-यन्ताउपगन्ता उपगन्तुकामः ऋजूयाइव द्वितीयायाआकारः ऋजुगामिनंमार्गंमिवदि-
 षांदिशं गन्तव्यांअभिमतार्दिशंप्रतियथातथावामपियथाध्वगामीस्वगन्तव्यस्यशीघ्रगमनायमा-
 र्गंऋजुगामिनमाह्वयतितद्वत् यद्वा ऋजूयाएव इवशब्दएवार्थे यंतागंवाऋजुनैवमार्गेणदिष्टादिश-
 मिव तथायुष्मत्पीणनेनमार्गेणस्वाभिमतवत्फलंमामोति हेनासत्या अश्विनौ मेममहवमाह्वानं आ-
 लक्ष्योपयातं उपगच्छतम् ॥ ५ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १८३] द्वितीयोष्टकः

अथषष्ठी-

अतारिप्सु तमसस्पा रमस्य प्रतिवांस्तोमो अश्विनावधायि ।
एहयातं पथिभिर्देवयानैर्विद्यामेपं वृजनं जीरदानुम् ॥ ६ ॥ २९ ॥

अतारिप्सु । तमसः । पारम् । अस्य । प्रति । वाम् । स्तोमः ।
अश्विनौ । अधायि । आ । इह । यातम् । पथिः ।
देवयानैः । विद्याम् । इषम् । वृजनम् । जीरदानुम् ॥ ६ ॥ २९ ॥

हेअश्विनौ युवयोःप्रसादादस्यतमसः तमनहेतोः श्रेयःप्रतिबन्धरूपस्यदुःखस्यपारंपर्य-
न्तभूमिं अतारिप्सु उत्तीर्णाःस्मः हेअश्विनौ वांप्रतिस्तोमः स्तोत्रं अधायि अकारीत्यर्थः युवादे-
वयानैर्देवगन्तव्यैर्मार्गेरिहास्मद्यज्ञे आयातं आगच्छतं शिष्टोव्याख्यातः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यचतुर्थेऽकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् ॥ पुमर्थाश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तक श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसा-
यणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशोक्तसंहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्यो विलज्जगत् । निर्भेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

द्वितीयाष्टकमध्यस्थश्चतुर्थोऽध्याय आदरात् । व्याख्यातः सायणार्येण पञ्चमो व्याकरिष्यते ॥ २ ॥

तत्र तावामितीदं प्रथममण्डलस्य चतुर्विंशेनुवाके पञ्चमं सूक्तम् पूर्वसूक्ते पठित्युक्तत्वात् सूक्त-
संख्यानुवर्तते इति परिभाषितत्वात् पङ्क्त्यं ऋषिश्चान्यस्मादिति परिभाषयागस्त्यं तथा श्विनं वा इत्यु-
क्तत्वात्तुहादिपरिभाषयेदमप्याश्विनं अनादेशपरिभाषया त्रैष्टुभम् तावामित्यनुक्रान्तम् युवोरजा-
सीत्यादीनां पंचसूक्तानां तृतीयवर्जितानां प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्विनियोग उक्तः तत्रेदं पञ्चमं
सूक्तम् ।

तत्र प्रथमा—

ॐ तावामद्यतावपरं हुवेमोच्छन्त्यामुपसिबह्निरुक्थैः ।

नासत्याकुहचित्सन्तावयो दिवो नपातासुदास्तराय ॥ १ ॥

ॐ ता । वाम् । अद्य । तौ । अपरम् । हुवेम् । उच्छन्त्याम् ।

उपसि । बह्निः । उक्थैः । नासत्या । कुहं । चित् । सन्तौ । अर्यः ।

दिवः । नपाता । सुदाः स्तराय ॥ १ ॥

ता तारैश्च कल्पने प्रसिद्धौ वां युवां अद्यास्मिन्यागदिने हुवेम आह्वयाम इत्याशीः तथा अपरं अपरस्मि-
न्निदिने तौ युवां हुवेम अपरमित्येतदपरस्मिन्नित्यर्थे समभिख्यादारात् अद्याचनो मृळ्यता परं चेत्या-
दिमन्त्रान्तरे तथा दर्शनाच्च अपरयागं प्रत्यपीति वाकस्मिन्काटे उपसि उपोदेवतायामुच्छन्त्यां तमो वि-
द्यास्यन्त्यां सत्यां उपःकाटे हि प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रे प्रयुज्येते उक्तेकाटे हे नासत्या असत्यरहितौ
दिवो नपाता घुलोकस्य नपातमितारौ नमृस्थानीयो वा कुहचित्सन्तौ कुत्रचिद्देशे वर्तमानौ युवां बह्निः
स्तुतेर्बोधा अर्यं ईरयितास्तुतेः ईश्वरो वा ईदृशो हं होता सुदास्तराय अत्यर्थशोभनहविर्दाने यजमाना
यतदर्थं तौ युवां उक्थैः शस्त्रैः हुवेमेति संबन्धः अत्राख्यातं पदमेकवचनतया नेतव्यं बहिरर्यं शब्दौ-
षाबहुवचनत्वेनेतव्यौ अथवा वाक्यद्वयं स्याद्बहिरर्यो होता उक्तगुणकौ युवां शंसति तस्माद्वयं
यजमानास्तौ युवा माह्वयाम इति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्मेऽपुष्टपणामादयेथामुत्पणीं हृतमूर्म्यामदन्ता ।
श्रुतमेअच्छोक्तिभिर्मतीनामेष्टानरानिचेताराचकर्णैः ॥ २ ॥
अस्मे इति । ऊँ इति । सु । वृषणा । मादयेथाम् । उत् । पणीन् ।
हृतम् । ऊर्म्या । मदन्ता । श्रुतम् । मे । अच्छोक्तिभिः । मतीनाम् ।
एष्टा । नरा । निचेतारा । च । कर्णैः ॥ २ ॥

हेवृषणा कामानां वर्षकावश्विनौ युवां अस्मेऽ अस्मास्तेवसुमादयेयां सुष्टुत्प्यतं अस्मभ्यं
तर्पयतमभिमतम् तथापणीनवणिजोलुब्धकानयप्नू उव उन्मूल्यहतनाशयतम् कीदृशौयुवां ऊ-
र्म्यां रात्रिनामैतव रात्रौ मदन्ता माद्यन्तौ यद्वोर्मरितिसोमनाम ऊर्मिर्यस्तेष्विन्नआइत्यादिपुतथाप-
योगाद् अस्मदीयेनसोमेनमदन्तौतादृशौयुवांमेममाच्छोक्तिभिराभिमुख्यकरैर्निर्मलवेदवाक्यैर-
चिताः मतीनां कर्मणिषष्ठी मननसाधनाः स्तुतीः कर्णैराकर्णनसाधनैः श्रोत्रैः श्रुतं शृणुतं हेनरा मे-
तारौयुवांवल्लु एष्टा अन्वेष्टारावस्मत्स्तुतीनां तथापनिषेवाराऽब्धानां तासां सन्ध्यकर्तारौ निरि-
त्येषत्मित्येतस्यस्थाने यस्मादेवंविधौ तस्माच्छृणुतमिति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

श्रियेषूपनिपुल्लेखदेवानासंत्यावहृतुंसूर्यायाः ।
वच्यन्तेवांककुहाअप्सुजातायुगाजूर्णैर्वरुणस्यभूरैः ॥ ३ ॥

श्रिये । पूषन् । इपुल्लतां इव । देवा । नासंत्या । वहृतुम् । सूर्यायाः ।
वच्यन्ते । वाम् । ककुहाः । अप्सु । जाताः । युगा । जूर्णा इव ।
वरुणस्य । भूरैः ॥ ३ ॥

सवितासूर्यः दुहितरंसूर्याख्यां पदातुमनाः देवानाह्वयसामर्थ्यसमीक्षणायाजिपरिकल्प्य
इमां जेप्यति सतां कन्यकाश्वत्सहस्रकूर्मस्तोत्रं च उभेव इत्यक्त्ययद् तामग्निः प्रथममजयद्

तमन्वश्विनावपिजित्वाग्निमधृष्यऋक्सहस्रंकन्यकांचालभेतां ततइन्द्रउपाश्वाजयतां तौचतैर-
ग्न्यादिभिः प्रार्थितौस्वशस्त्रस्यकंचित्कंचिद्भागविभ्यःपरिकल्प्य सूर्यास्वरथेधारयतामिति अय-
मितिहासोब्राह्मणे प्रजापतिर्वैसोमायराज्ञेइत्यत्राज्ञातोस्माभिःप्रथमाष्टके आवांपतित्वंसत्वांमेत्य-
त्रमपंचितःतत्राह—हेपूपन्पोपकसूर्य एतच्चन्द्रस्याप्पुपलक्षणम् सूर्याचन्द्रमसोरेवाश्वित्वावसूर्या-
चन्द्रमसावित्येकइतियास्केनोक्तत्वात् अतःपूपनित्युक्तेपोपकावश्विनावित्युक्तंभवति हेपोप-
कौ हेनासत्या असत्परहितौदेवादेवौ युवांश्रियेभ्रेयसेशस्त्रस्यकन्यायाश्चलाभायेत्यर्थः इपुरुते-
व इवशब्दएवार्थे आजिधावनायेपुवच्छीघ्रघृजुगामिनौरुतावेवसन्तौ सूर्यापाः एतन्नामिकायाः
सवितुःपुत्र्याः कर्मणिपृथी सूर्यावहतुं रथेधारयितुमाजिमुदजयतामित्यर्थः यस्मादेवंतस्मादप्सु
जाताः कर्मसुसंपादिताः ककुहाःशस्त्ररूपाः स्तुतयः भूरेःअविच्छिन्नप्रवाहस्यवरुणस्यफलमति-
बन्धकपापनिवारकस्ययागस्यसिद्धार्थतत्संबन्धिन्योवांप्रतिवच्यन्ते उच्यन्तेहोत्रादिभिः युवामे-
वशस्त्रगतमन्त्रैर्यागकालेचस्तुवन्तीत्यर्थः युगाजूर्णवजीर्णानियुगानीव इवशब्दःसंप्रत्यर्थे पुरातनाः
यागकाळापथातद्वदधतनाअपीत्यर्थः पूर्वकालेयथायुवामेवस्तुवन्ति तद्वदिदानीमपीतितात्पर्यम्॥३॥

अथचतुर्थी—

अ॒स्मेसा॒वा॒मा॒ध्वीरा॒तिर॑स्तु॒स्तोमं॑हि॒नोतं॑मा॒न्यस्य॑का॒रोः ।
अ॒नु॒यद्वां॑श्र॒व॒स्या॒सु॒दानू॒सु॒वीर्या॑य॒चर्प॑ण॒योम॑द॒न्ति ॥ ४ ॥

अ॒स्मे इति॑ । सा । वा॒म् । मा॒ध्वी इति॑ । रा॒तिः । अ॒स्तु । स्तोमं॑म् ।
हि॒नोत॑म् । मा॒न्यस्य॑ । का॒रोः । अ॒नु । यत् । वा॒म् । श्र॒व॒स्या ।
सु॒दानू॒इति॑सु॒दानू । सु॒वीर्या॑य । च॒र्प॒ण॒यः । म॑द॒न्ति ॥ ४ ॥

हेमाध्वी मधुपूर्णपात्रयुक्तौअश्विनौ वांश्रुवयोःसंबन्धिनीसापसिद्धारातिर्दानमस्मेअस्मा-
कमस्तुभवतु तदर्थमान्यस्यमाननीयस्यकारोः स्तोतुरगस्त्यस्यस्तोमस्तुतिंहिनोतंपीणयतं हेसुदा-
नूशोभनफलदानी वांपुवांश्रवस्याकीर्तिरन्नस्यवाइच्छयायव्यस्मात् सुवीर्यापयजमानाय शोभ-
नवलायवा चर्पणयोमनुष्माऋत्विग्रूपाः अनुमदन्ति अनुक्रमेणमाद्यन्तियुवाभ्यांसहस्वयंवा ॥४॥

मं० १ अ० २४ सू० १८५] द्वितीयोष्टकः

अथपञ्चमी-

ए॒षवां॒स्तोमो॑ अ॒श्विना॒वका॒रि॒माने॑भिर्म॒घवा॒नासु॒वृक्ति॑ ।
या॒त॒वृत्ति॑स्तन॒याय॒त्मने॑चा॒गस्त्ये॑नास॒त्याम॑द॒न्ता ॥ ५ ॥

ए॒षः । वा॒म् । स्तो॒मः । अ॒श्विनौ॑ । अ॒का॒रि॒ । माने॑भिः । म॒घ॒ध्वा॒ना ।
सु॒वृक्ति॑ । या॒तम् । वृ॒त्तिः । तन॑याय । त्मने॑ । च॒ । अ॒गस्त्ये॑ ।
ना॒स॒त्या । म॑द॒न्ता ॥ ५ ॥

हेअश्विनौ हेमघवानाहविलक्षणानवन्तौ बांयुवाभ्यांएपस्तोमः स्तोत्रंस्तुवृक्तिस्तुष्टुपापवर्जनं
यथाभवतितथा यद्वास्तुसमाभि अकारिरुतः कीदृशोयमानेभिर्मानैः हविःप्रदानरूपैः सहितः हे-
नासत्याअसत्यरहितौयुवां अगस्त्येएतन्नाभिमहर्षौमयिमदन्तामाघन्तौ सन्तौ वर्तिगृहंयज्ञसंबन्धि
यातंमामुतं किमर्थंतनयायपुत्रादिलाभाय त्मनेआत्मनेचहिताय ॥ ५ ॥

अथषष्ठी-

अ॒तारि॒ष्म॒तमं॑स॒स्या॒स्मस्य॑प्रति॒वांस्तो॑मोअ॒श्विना॒वधा॒यि ॥
ए॒ह्या॒तं पृ॒थि॒र्निदे॒व्यानै॑र्वि॒द्यामे॒पं वृ॒जनै॑जी॒रदा॑नुम् ॥ ६ ॥ १ ॥

अ॒ता॒रि॒ष्म । तमं॑सः । पा॒रम् । अ॒स्य । प्र॒ति॒ । वा॒म् । स्तो॒मः ।
अ॒श्विनौ॑ । अ॒धा॒यि॒ । आ । इ॒ह । या॒तम् । पृ॒थि॒र्भिः । दे॒व॒द्यानैः॑ ।
वि॒द्याम॑ । इ॒पम् । वृ॒जनम् । जी॒र॒दा॒नुम् ॥ ६ ॥ १ ॥
अतारिष्मेतिषष्ठी व्याख्याता ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

कतरापूर्वेतिपकादशर्चपष्ठंस्कं घावापृथिवीदेवताकं आगस्त्यंषेष्टुर्भं कतरैकादश घा-
वापृथिवीयमित्यनुक्रान्तम् आभिष्टविकेपष्ठेहनिवेश्वदेवशस्तेघावापृथिन्यनिविज्ञानमिदं तृतीय-
स्वेतिस्रष्टेस्त्रितम-कतरापूर्वोपासानकेतिवेश्वदेवमिति महाव्रतेष्वेवेश्वदेवशस्तेइदमेवघावापृ-
थिन्यनिविज्ञानं उक्तमादाभिष्टविकानृतीयसवनमित्यपिदेशात् ।

तत्रमथमा—

क॒तरापूर्वा॑क॒तरा॒परा॒योःक॒थाजा॒तेक॒वयः॒कोवि॒वेद ।

वि॒श्वंत्म॒नावि॒भृ॒तो॒य॒द्द॒नाम॒वि॒वर्ते॒तेअ॒ह॒नीच॒क्रिये॒व ॥ १ ॥

क॒तरा । पूर्वा॑ । क॒तरा । अ॒परा । अ॒योः । क॒था । जा॒ते इति॑ । क॒वयः ।

कः । वि । वे॒द । वि॒श्वम् । त्म॒ना । वि॒भृ॒तः । यत् । ह । ना॒म । वि ।

व॒र्ते॒ते इति॑ । अ॒ह॒नी इति॑ । च॒क्रिया॑इ॒व ॥ १ ॥

अयोरनयोर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये कतरापूर्वापूर्वमुत्पन्ना कतरावा अपरापश्चाद्भाविनी एवं पौर्वापर्यप्रभः उभयोरविनाभावेन सदैववर्तमानत्वादिति भावः तथा कथाकेन हेतुना जाते किमनयो रूपादकमित्यर्थः हेकवयः कान्तदर्शिनः अतीन्द्रियज्ञायुयंवदत कोविदेदपौर्वापर्यं कारणंच विशेषेण विविच्य बाजानां न केनापि ज्ञायत इत्यर्थः अज्ञाने कारणमाह—यद्यस्मात्तत्तु हेतोर्नाममसिद्धम् विश्वं कृत्स्नमपि जगदविशेषेण त्मना आत्मनेव अन्यनैरपेक्ष्येणैव विभृतो धारयः यद्वा यद्दनामपार्त्तिकचित्पदार्थजातमस्ति विश्वंतत्सर्वमात्मनाविभृतः अनेन यत्कारणं ब्रूमः तदप्याज्यामेव प्रियत इति कारणभावाः प्रतिपादित इति उत्तरेण पौर्वापर्याभाव उच्यते अहनी अहोरात्रे एतयोः द्यावापृथिव्योः चक्रियेव चक्रयुक्ते इव विवर्तेते अत्र कतरापूर्वा कतरापरेन यो रित्यादि निरुक्तं द्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

भूरि॑हे॒अच॑रन्ती॒चर॑न्तं॒प॒द्वन्तं॒गर्भ॑म॒पदी॑दधाते ।

नि॒त्यं न॒सूनुं॒पि॒त्रो॒रु॒प॒स्थे॒द्यावा॒रक्ष॑तं॒पृथि॒वीनो॒अ॒भ्वा॑त् ॥ २ ॥

भूरि॑म् । हे॒ इति॑ । अ॒च॒रन्ती॒ इति॑ । च॒र॒न्तम् । प॒द्व॒न्तम् । गर्भ॑म् ।

अ॒प॒दी॒ इति॑ । द॒धा॒ते॒ इति॑ । नि॒त्यम् । न । सू॒नुम् । पि॒त्रोः । उ॒प॒स्थे॒ ।

द्या॒वा । रक्ष॑तम् । पृथि॒वी॒ इति॑ । नः । अ॒भ्वा॑त् ॥ २ ॥

अचरन्ती अविचलेद्वेदैवेत्यावापृथिव्यो भूरिवदुत्तरं चरन्तं पद्वन्तं पादयुक्तं गर्भमपदीदधाति वदन्तं पाणिजातं अपदी स्वयंपादरहिते दधाते धारयतः अनयोर्मध्ये तत्सु सर्वजगत्क्षेमेण वर्तते धारणे-

मं० १ अ० २४ सू० १८५] द्वितीयोष्टकः

दृष्टान्तः—पित्रोर्मातापित्रोरुपस्थेऽस्त्येवैवर्तमानं नित्यं ध्रुवं सूनुं न आत्मजं पुत्रमिव यथास्नेहेन वर्धय-
न्तौ धारयतो मातापितरौ तद्वत् अथ प्रत्यक्षेणाह—हेद्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यौ इतरेतरापेक्षया-
द्वित्वमुभयोः नोऽस्मान्भ्वात् महतोभयहेतोः पापाद्रक्षतं पालयतं यद्वाअभ्वात् अश्वं महत् अत्य-
र्थमित्यर्थः अश्वेति महनाम द्वन्द्वेरुतद्यावादेशस्यद्यावापृथिवीशब्दस्य मध्येरक्षतमिति पदमयोग-
श्छान्दसः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन निघाताभावः ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अनेहो दात्रमर्दिते रन्वर्बहुवेस्वर्वदवधनमस्वत् ।
तद्रोदसी जनयतं जरित्रेद्यावारक्षतं पृथिवीनो अभ्वात् ॥ ३ ॥
अनेहः । दात्रम् । अर्दितेः । अन्वर्बम् । हुवे । स्वः । श्वत् । अवधम् ।
नमस्वत् । तत् । रोदसी इति । जनयतम् । जरित्रे । द्यावा ।
रक्षतम् । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ३ ॥

अर्दितेः एतदन्तरिक्षस्याप्युपलक्षणं अस्तपडनीयायाः पृथिव्यास्तादृशस्यान्तरिक्षस्य
च सत्तन्निदाश्रधनं हुवे आह्वयामि स्पृहयामीत्यर्थः कीदृशं तद्धनं अनेहः अपापंदुःखरहितं सु-
खात्मकं अन्वर्बं अनरणं अक्षीणमित्यर्थः स्वर्ववफलभूतेन स्वर्गेण तद्वत् अवधं अर्हिसितं नमस्वत्
अन्वर्ववर्षादृशं धनं हुवे तदस्माभिः कांक्षितं उक्तलक्षणं धनं हेरोदसी द्यावापृथिव्यौ जरित्रेस्तोत्रेयज-
मानाय जनयतं उत्पादयतं यावेत्यादिव्याख्यातम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अतप्यमाने अवसावन्ती अनुष्यामरोदसी देवपुत्रे ।
उभे देवानां मुभयेभि रद्वा द्यावारक्षतं पृथिवीनो अभ्वात् ॥ ४ ॥
अतप्यमाने इति । अवसा । अवन्ती इति । अनु । स्याम । रोदसी
इति । देवपुत्रे इति देवपुत्रे । उभे इति । देवानाम् । उभयेभिः ।
अद्वा । द्यावा । रक्षतम् । पृथिवी इति । नः । अभ्वात् ॥ ४ ॥

अवसास्वतो धिकेन केन चित्कृतेन अवनेन सप्तदद्या अतप्यमाने अनीश्वरे तपश्चर्यकर्म-
ण इदं रूपम् यद्वा अतप्यमाने अन्यैरपीड्यमाने अवसा अनेन अवन्ती तर्पयन्त्यौ देवपुत्रे देवाः व्य-

बहर्तारोमनुष्याः पुत्रस्यानीयापयोः तादृश्यौलोकद्वयस्थामनुष्यादेवाश्वतदुपजीव्यत्वात्पुत्रास्त्यु-
च्यन्ते ईदृश्यौ उभेरोदसीद्यावापृथिव्यौदेवानामह्नां एतद्वात्रेस्प्युपलक्षणम् द्योतमानानामह्नां रात्री-
णांचसंबन्धिभिः उभयेभिरुभयविधैः शीतोष्णादिरूपैर्विलक्षणैर्धनैर्निमित्तभूतैः तेषां लाभाये-
त्यर्थः तदर्थं युवां अनुष्याम अनुभवेम शिष्टो व्याख्यातः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

सङ्गच्छमाने युवती समन्ते स्वसारा जामी पित्रो रूपस्ये ।

अभिजिघ्रन्ती भुवनस्य नाभिं द्यावा रक्षतं पृथिवी नो अभ्वात् ॥ ५ ॥ २ ॥

सङ्गच्छमाने इति समृद्धगच्छमाने । युवती इति । समन्ते इति समृद्धं अ-
न्ते । स्वसारा । जामी इति । पित्रोः । उपस्ये । अभिजिघ्रन्ती इत्य-
भिजिघ्रन्ती । भुवनस्य । नाभिम् । द्यावा । रक्षतम् । पृथिवी इति ।
नः । अभ्वात् ॥ ५ ॥ २ ॥

सङ्गच्छमाने परस्परमुपकारित्वेन सह युज्यमाने वृष्टिहविषोश्च परस्परं उपकार्योपकारकभावः
यद्वा पूर्वं संसृष्टे एव सत्यौ पश्चाद्वियुज्य वृष्टिहविषी अकुर्वन्त्यौ पश्चात्पुन्यैः प्राधितैर्देवैः विवाहिते
सत्यौ संगते अभूतामित्याहुः अयमर्थो द्यावापृथिवीसहास्वामित्यादिवाक्येण समाम्नातः युवतीनि-
त्यतरुण्यौ मिश्रयन्त्यौ वा सर्वे पुत्रावेष्टु समन्ते समानान्तिके समानपर्यन्ते वा स्वसारा परस्परं स्वसृ-
भूते जामी बन्धुभूते प्रजापतेः सकाशात्सहोत्पन्नत्वात् परस्परं जामित्वम् तथाच निगमौ-दिवश्च-
पृथिवी चान्तरिक्षमथोः सर्वः । यतो द्यावापृथिवी निष्टतर्क्षुरिति । पित्रोः सर्वस्य पितृस्थानीययोः
पालकयोः तयोरुपस्ये उत्सङ्गे स्थितं भुवनस्य भूतजावस्य नाभिचक्षकमुदकं अभिजिघ्रन्ती
अभिघ्राणं कुर्वन्त्यौ स्पृशन्त्यौ समानमेतदुदकमित्यादिमध्यवर्णादुभयोरुदकमदत्तं पसिद्धम् ईदृ-
श्यौ नोरक्षतम् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे द्वितीयो वर्गः ॥ २ ॥

अथपृष्ठी-

उ॒र्वीसद्य॑नीबृ॒हती॒ऋते॑नहु॒वेदे॒वाना॒मव॑सा॒जनि॑त्री ।
द॒धाते॒येअ॒मृतं॑सु॒प्रती॑के॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथि॒वीनो॒अम्वा॑त् ॥ ६ ॥

उ॒र्वी इति॑ । सद्य॑नी इति॑ । बृ॒हती इति॑ । ऋ॒तेन॑ । हु॒वे । दे॒वाना॑म् ।
अव॑सा । जनि॑त्री इति॑ । द॒धाते॒ इति॑ । ये इति॑ । अ॒मृतं॑ । सु॒प्रती॑के-
इति॑सु॒प्रती॑के । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् । पृथि॒वी इति॑ । नः॑ । अम्वा॑त् ॥ ६ ॥

उ॒र्वी विस्ती॑र्णे सद्य॑नी सद्य॑नाधारभूते बृ॒हती बृ॒हत्पौ महानु॑भावे दे॒वानामु॑पलक्षणमेतद्
देवमनुष्यादीनां अवसाप्रीत्या निमित्तेनजनित्री वृष्टिसस्ययोजनिभ्यौ वृष्ट्यादेः देवानामवसा
तर्पणेन निमित्तेन ऋतेनयज्ञेनच निमित्तभूतेन हुवेआह्वयामि देवानांहविरर्थमस्मघज्ञायेत्यर्थः
येसुप्रतीकेशोभनरूपे अमृतमुदकं दधाते धारयतय तेयुवामाह्वयामि शिष्टंस्पष्टम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

उ॒र्वीपृ॒थ्वीब॑हु॒लेदू॒रेअ॒न्तेउ॒प॒ब्रुवे॑नम॒साय॑ज्ञेअ॒स्मिन् ।
द॒धाते॒येसु॒भगे॑सु॒प्रतू॑र्ती॒द्यावा॒रक्ष॑तंपृथि॒वीनो॒अम्वा॑त् ॥ ७ ॥

उ॒र्वी इति॑ । पृ॒थ्वी इति॑ । ब॑हु॒ले इति॑ । दू॒रेअ॒न्तेइति॑दू॒रेअ॒न्ते ।
उ॒प । ब्रुवे॑ । नम॒सा । य॑ज्ञे । अ॒स्मिन् । द॒धाते॒ इति॑ । ये इति॑ ।
सु॒भगेइति॑सु॒भगे॑ । सु॒प्रतू॑र्ती इति॑ सु॒प्रतू॑र्ती । द्यावा॑ । रक्ष॑तम् ।
पृथि॒वी इति॑ । नः॑ । अम्वा॑त् ॥ ७ ॥

उ॒र्वीउ॒र्व्यौ मह॑त्पौपृथ्वी पृथिव्यौ बहु॒ले अनेक॑प्रकारेणप्रथमाने बाह्वाकारे दूरेअन्ते वि-
मलुष्टान्तेदेशेअपारेइत्यर्थः ईदृश्यौ युवामस्मिनयज्ञे नमसानमानःसाधनेनस्तोत्रेणउपब्रुवे उपेत्यब्रवी-
मि स्तौमीत्यर्थः पुनःकीदृश्यौ येसुभगे शोभनभागे सुप्रतूर्ती सुप्रतरणे शोभनदाने दधातेविश्वं
जगत्तेयुवामुपब्रुवेस्तौमि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

देवान्वायच्चकृमाकच्चिदागःसखायंवासदमिज्जास्पतिंवा ।

इयंधीर्भूयाअवयानमेपांद्यावारक्षंतंपृथिवीनोअम्वात् ॥ ८ ॥

देवान् । वा । यत् । चकृम । कत् । चित् । आगः । सखायम् ।

वा । सदम् । इत् । जाःस्पतिम् । वा । इयम् । धीः । भूयाः ।

अवयानम् । एपाम् । द्यावा । रक्षन्तम् । पृथिवी इति । नः ।

अम्वात् ॥ ८ ॥

हेद्यावापृथिव्यौ वयं देवान् देवान्प्रतियत्कच्चिद् आगोपराधंतत्तद्यागकालेतेपांतेपां अयाग-
सक्षणंसदमिव सर्वदैवचक्रमच कृतवन्तोवयं सखायंवाप्रियंमित्रंवाप्रतियच्चक्रम जास्पतिं जाः पुन्य-
स्तासंपतिंजामातरंवाजायापतिंप्रतिदोषारोपणकलहोत्पादनादित्त्वंयत्सर्वदैवचक्रम एपामुक्तरूपा-
णांपापानां अवयानमपगमंकर्तुमियंधीर्युष्मत्स्तुतिरूपमिदं कर्मभूयाः भूयावभवतु द्यावेत्यादिग-
तम् अत्र सर्वत्रपकारान्तरेणमन्त्रमन्तरेणरक्षन्तरक्षतमितिप्रार्थनं तयोरभिव्यन्त्यादिबहुमननासंभवादु-
चितमेव तस्मादस्वस्थानेएवस्थिते अनुकूलेभवतमित्येवप्राथ्यते ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उभाशंसांनर्यामामविष्टामुभेमामूतीअवसासचेताम् ।

भूरिचिदर्यःसुदास्तरायेपामदन्तइपयेमदेवाः ॥ ९ ॥

उभा । शंसां । नर्यां । माम् । अविष्टाम् । उभे इति । माम् ।

ऊती इति । अवसा । सचेताम् । भूरि । चित् । अर्यः ।

सुदाःस्तराय । इषा । मदन्तः । इपयेम् । देवाः ॥ ९ ॥

उभाशंसाद्यावापृथिव्योरुभयोर्योर्विषयावुभावपिशंसौ नर्यान्रेग्योहितौ इन्द्रश्यावुभयाश्रयेस्तु-
तीमामविष्टारक्षतां यद्वा द्यावापृथिव्यग्निमानिदेवयोरेवशंसशब्देनाभिधानात्पुंलिङ्गता तथाउ-
भेऊतीरक्षिकेद्यावापृथिव्यौमामवसारक्षणेनसचेतांसिचेतां यद्वा प्राणिभ्योहितकरावुभावैहिकामु-
ष्मिकविषयौशंसौमामविष्टांपामुतां तथोभेअप्युतीतयोःसंबन्धिनोःअभिमानिदेवयोरवसास्मत्तर्प-

णेननिमित्तेनसचेतां हेदेवाः द्यावापृथिव्योरन्तर्भूताः सर्वेपिदेवाः अर्थः स्तोतारोवयंसुदास्तराय
अतिशयेनशोभनदादृत्वाय इषान्नेनसोमलक्षणेनमदन्तः मादयन्तः सन्तोभूरिचिच्चिदपूजायाम-
भिपूजितंधनमिषयेमइच्छेम यद्वाभयंइतिपष्ठचारूपं ईश्वरस्पर्शजादेरपिसुदास्तरायेत्यर्थः शि-
ष्टंसमानम् ॥ ९ ॥

ऋतंदिवइतिद्वेद्यावापृथिवीयेपशौपुरोडाशहविषोनुवाक्ये अग्नीषोमावित्स्वण्डेस्तृत्तितम्-
ऋतंदिवेतद्वोचंपृथिव्याइतिद्वेइति ।

अथदशमी-

ऋतंदिवेतद्वोचंपृथिव्याअग्निश्रावायंप्रथमंसुमेधाः ।
पातामंवद्यादुरितादग्नीकैपितामाताचरक्षतामवोभिः ॥ १० ॥
ऋतम् । दिवे । तत् । अवोचम् । पृथिव्यै । अग्निश्श्रावायं ।
प्रथमम् । सुमेधाः । पाताम् । अवद्यात् । दुःइतितात् ।
अग्नीकै । पिता । माता । च । रक्षताम् । अवःइभिः ॥ १० ॥

सुमेधाः शोभनप्रज्ञोहंदिवेद्युदेवतायैपृथिव्यैपृथिवीदेवतायैतत्तत्प्रीतिकरंऋतंस्तोत्रंप्रथमं मु-
त्प्यनमैतत् प्रथमंप्रलुप्ततमंवोचंनवीमि किमर्थं अग्निश्रावाय अग्निःसर्वतःश्रवणाय किञ्च
पितापालकोद्युलोकः मातासस्यादेर्निर्मात्रीपृथिवीचोभेअवद्याभिन्दितात् दुरितात् दुःखमापका-
दंहसःतकाशात्पार्ता रक्षतां तथा अग्नीकै अन्तिकनामैतत् समीपेऽपवावोभिरभिमत्तर्पणैः रक्ष-
तांपालयताम् ॥ १० ॥

अथैकादशी-

इदंद्यावापृथिवीसत्यमंस्तुपितर्मातर्यदिहोपंब्रुवेवाम् ।
भूतदेवानांमवमेअवोभिर्विद्यामेपंवृजनंजीरदानुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥
इदम् । द्यावापृथिवी इति । सत्यम् । अस्तु । पितः । मातः । यत् ।
इह । उपब्रुवे । वाम् । भूतम् । देवानाम् । अवमे इति । अवःइभिः ।
विद्याम् । इषम् । वृजनम् । जीरइदानुम् ॥ ११ ॥ ३ ॥

हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ इदमस्माभिःक्रियमाणंस्तोत्रं सत्यमस्तु अवितथं भवतु फलव-
द्भवत्वित्यर्थः इदमित्युक्तं किंतु इत्याह—हेपितर्योः हेमातः पृथिवि वांयुवांपति इहास्मिन्यज्ञेयस्तो-
त्रमुपब्रुवे उपेत्य ब्रवीमि तत्सत्यमस्तु देवानांस्तोत्राणामस्माकं अवमेअन्तिकनामैतत् नित्यसंनि-
हितेषुवां अयोभिः तर्पणैर्युक्तेभूतं भवतम् अवशिष्टं गतम् ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे तृतीयो वर्गः ॥ ३ ॥

आन इळाभिरिविसप्तमं सूक्तमेकादशच आगस्त्यं वैष्टुभैवैश्वदेवं आनो वैश्वदेवमित्यनुक्रा-
न्तम् विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्र प्रथमा—

आन इळाभिर्विदथे सुशस्ति विश्वानरः सविता देव एतु ।

अपि यथा युवानो मत्संथानो विश्वं जगदभिपित्वे मनीषा ॥ १ ॥

आ । नः । इळाभिः । विदथे । सुशस्ति । विश्वानरः ॥ सविता ।

देवः । एतु । अपि । यथा । युवानः । मत्संथ । नः । विश्वम् ।

जगत् । अभिपित्वे । मनीषा ॥ १ ॥

नो विदथे स्मदीयेयते सुशस्ति सुषोलुक् सुशस्तिभिः शोभनशंसनैः स्तुतिभिः इळाभिः प-
दैरैरलैः सह यद्वा इळाभिः तदाभितोपुवाच्छब्दं भूमिस्थानाभिर्देवताभिः सह विश्वानरः सर्वमा-
णिहितकार्यभिः सविता मेरक आदित्यश्च देव आ एतु आगच्छतु हे युवानो नित्यतरुणायत्तस्य मिश्र-
पितारो वायूयं नोऽस्मान् अभिपित्वे अभिपतनीये स्मघज्ञे मनीषामनीषयामनसं शिशित्वेन स्वेच्छये-
त्यर्थः अपिः संभावनायां अप्यस्मान् मत्संथ मादयथ तथा विश्वं जगत् एतत्स्थावरस्याप्युपलक्षणं
यद्वा लोत्सं पञ्चमत्संथ तथाऽस्मानपि यद्वा जगच्छब्दो यजमानरूपमनुष्यवाची सर्वानपि यज-
मानान् यथामत्संथ तथेत्यर्थः ॥ १ ॥

वैश्वदेवपशौ आनो विश्व इत्येपाह विष्णुः पुरोनुवाक्या आनो देवानामुपवेतु शंस आनो विश्व-
आस्क्रागमन्तु देवा इति ।

सैषाद्वितीया—

आनोविश्वआस्कांगमन्तुदेवामित्रोअर्यमावरुणःसजोपाः ।

भुवन्पथानोविश्वैरुधासःकरन्त्सुपाहाविथुरंनशवः ॥ २ ॥

आ । नः । विश्वे । आस्काः । गमन्तु । देवाः । मित्रः । अर्यमा ।

वरुणः । सुसजोपाः । भुवन् । यथा । नः । विश्वे । उधासः । करन् ।

सुसहा । विथुरम् । न । शवः ॥ २ ॥

नोस्माकंप्रसविश्वेसर्वेदेवाःआस्काः शत्रूणामास्कन्दपितारः आक्रमितारोवा आगमन्तु आगच्छन्तु केते मित्रोअर्यमावरुणश्च त्रयोपिसजोपाः समानधीतयःसन्तः आगच्छन्तु किन्तु विश्वे देवाः नोस्माकं उधासोवर्षपितारः यथाभुवन्भवेषुः यथासुपाहा सुष्ठु शत्रूणामभिभवेन्नोस्मादीयंशवोन्विथुरंहीनं यथानकरन्नकुर्युः तथाआगच्छन्तु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्रेष्ठवोअतिथिगृणीपेअग्निशस्तिभिस्तुर्वणिःसजोपाः ।

असद्यथानोवरुणःसुकीर्तिरिष्यपर्वदरिगूर्तःसूरिः ॥ ३ ॥

प्रेष्ठम् । वः । अतिथिम् । गृणीपे । अग्निम् । शस्तिभिः ।

तुर्वणिः । सुसजोपाः । असत् । यथा । नः । वरुणः । सुस्कीर्तिः ।

इष्यः । च । पर्वत् । अरिगूर्तः । सूरिः ॥ ३ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंप्रेष्ठमियतमंसर्वेषामाहावृत्त्वाव हविर्वह्नाचाग्निर्देवानां मियतमः तमतिथिगृणीपेगृणेस्तौमि व्यत्ययेनमध्यमः केनसाधनेन शस्तिभिःशंसनैःस्तुतिभिः कीदृशोहंतुर्वणिस्तूर्णवनिः शीघ्रंसंभक्ता सजोपाः युष्माभिः सहपीयमाणःयद्वैतेअग्निशिरोपणे यस्तुर्वणिः शीघ्रंयत्सत्संभक्ता सजोपाः युष्माभिः सहपीयमाणःतमग्निगृणीपे यथायेनपकारेणनोस्माकंवरुणः एतन्नामकोदेवःसुकीर्तिः शोभनकीर्तिमानसत्र सुकीर्तिभिस्तेवरुणस्यभूरेस्त्वादिमश्रवणेपुवरु-

णात्सुकीर्तिरेवेष्णीया अरिगूर्तः अरिषुअदात्पुसदाशब्दितःअरीणां हननायोद्युक्तोवासरिः पे-
रयितायंवरुणः इषश्चानानि पर्पत् पूरयेत् तथातमपिस्तुमइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उपवृण्वेनमसाजिगीपोपासानक्तासुदुधेवधेनुः ।

समानेअहन्विमिमानोअर्कविपुरुषेपयसिसस्मिन्नुधन् ॥ ४ ॥

उप । वृः । आ । ईपे । नमसा । जिगीपा । उपसानक्ता । सुदुधाइव ।

धेनुः । समाने । अहन् । विमिमानः । अर्कम् । विपुरुषे ।

पयसि । सस्मिन् । ऊधन् ॥ ४ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंनमसाहविषानमस्कोरेणवाउपउपेत्य जिगीपा पापानांजिगीपया आर्-
पेइच्छामि इषगतावित्यस्यवेपतेवांगत्याद्यर्थस्यटिटिउत्तमेकवचने इदंरूपं भजामि कस्मिन्का-
लेउपासानकाअहनिरात्रौच यद्वा अहोरात्रदेवतेअप्यभिगच्छामि गतौदृष्टान्तः—सुदुधाधेनुरि-
ष सुदोग्भीधेनुर्यथा दोहायदोग्धुगृहमागच्छति तद्वत् किंकुर्वन् सस्मिन्समानेऊधनऊधसि
उत्पन्नेविपुरुषेनानारूपेपयमिक्षीरघृतादिके अर्कमर्चनीयमन्त्रंरुपुगेडागादिकंविमिमानः वि-
विधंविमानः कस्मिन्कालेसमानेअहन् पठेह्निएकस्मिन्नेवाहनिसर्वदेवयेत्यर्थः एकस्मिन्नेवा-
हनिसमानऊधस्युत्पन्ने नानारूपेपयमित्यदर्थहर्षिर्विमानः उपगच्छामीत्यर्थः यद्वा सस्मिन्ग-
र्वस्मिन्नुधसिपलात्पक्षीरोत्पादके यजेनिमित्तभूतसतिविपुरुषेपयसिनानारूपेसोमलक्षणोदकेअ-
र्कमन्त्रसाधनंस्तोत्रंविमिमानोहंयुष्मानभिगच्छामि ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

उतनोहिर्वुध्वोऽमयस्कृःगिभुनपिप्युपीयवेतिसिन्धुः ।

येननपानमपांजुनाममनोजुवाऽर्पणोऽयंवहन्ति ॥ ५ ॥ १ ॥

उत । नः । अहिः । बुध्वः । मयः । कृगिर्निकः । गिभुम् । न ।

पिप्युपीइव । वेति । सिन्धुः । येन । नपानम् । अपाम । जुनाम् ।

मनःइजुवः । र्पणः । यम् । वहन्ति ॥ ५ ॥ १ ॥

उतअपिच नोस्माकमहिः अन्तरिक्षगामीअहन्तावाअहीनोवाअहन्यमानोवाएतन्नामको-
 देवः सएवबुद्ध्यः बुध्रंबन्धकमन्तरिक्षं तदर्हतीतिबुद्ध्योन्तरिक्षचारीएतन्नामकोदेवोमयः सुखं
 कः करोतु करोतेर्लङ्कित्वं किञ्च पिप्युषीव इवशब्दएवार्थः पूरणोवा अस्मान् रसेनाप्यायय-
 न्तीसिन्धुर्नामनदीवेतिआगच्छतु तत्रदृष्टान्तः—शिशुंन यथाशिशुं प्याययन्तीगौर्गच्छतितद्वत्
 अपान्नपातं उदकानामपातयितारं वर्षकमेतन्नामकं यद्वोदकानान्नभारंतृतीयंपुत्रंअद्भ्यओपधिव-
 नस्पतयः तेभ्योग्निरितिनमृत्वं तादृशमग्निमेनजुनामस्तुतिभिःसंगच्छेम जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः
 यदेवं मनोजुवोमनोवेगः वृषणः वर्षकामेधाश्चावहन्तिसुखंकरोतु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथपठौ—

उ॒तन॑र्इ॒त्त्व॒ष्टाग॑न्त्वच्छा॒स्मत्सूरि॑भिरभि॒पित्वे॑स॒जोपाः॑ ।
 आ॒ह॒त्र॒हेन्द्र॑श्च॒र्पणि॑प्रास्तु॒विष्टं॑मो॒न॒रा॒न॒इ॒हग॑म्याः ॥ ६ ॥

उ॒त । न॒ः । इ॒म् । त्व॒ष्टा । आ । ग॒न्तु । अ॒च्छ । स्मत् । सू॒रि॒भिः ।
 अ॒भि॒पि॒त्वे । स॒जोपाः॑ । आ । ह॒त्र॒इ॒हा । इन्द्रः । च॒र्प॒णि॒प्राः ।
 तु॒विः॒ऽर्त॑मः । न॒रा॒म् । न॒ः । इ॒ह । ग॒म्याः ॥ ६ ॥

उतापिचत्वष्टादेवोपिनोस्मान् अच्छाभिप्राप्तुं इदानीमेनंयज्ञंवाआगन्तु आगच्छतु आगत्य-
 चस्मत् सहाथेप्राशस्त्येवावर्तते अत्रप्रशंसायां प्रशस्तंयथावथा अभिपित्वेअभिगन्तव्येयज्ञेनिमि-
 चभूतेसतिसूरिभिःस्तोत्रभिः ऋत्विग्भिः सजोपाः समानप्रीतिर्भवत्वितिशेषः तथावृत्रहावृत्रघा-
 तीइन्द्रः चर्पणिप्राः चर्पणयोमनुप्यायजमानाः कामैस्तेषांपूरकः सुविष्टमोपहुतमोमहत्तमः इहा-
 स्मिन्कर्मणिनरानृणानोस्माकमुक्तगुणोपेतःसन्नागम्याः आगच्छतु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उ॒तन॑र्इ॒म॒तयो॑श्च॒योगाः॑शि॒शुंन॑गाव॒स्तरु॑णंरि॒हन्ति॑ ।
 त॒र्मा॒गि॒रो॒ज॒न॒यो॒न॒प॒त्नीः॑सु॒र॒भि॒ष्टंम॑न॒रा॒न॒स॒न्त ॥ ७ ॥

उ॒त । नः । ई॒म् । म॒तयः । अ॒श्व॑द॒यो॒गाः । शि॒शु॑म् । न । गा॒वः ।
 त॒रु॑णम् । रि॒ह॒न्ति॒ । तम् । ई॒म् । गि॒रः । ज॒न॒यः । न । प॒त्नीः ।
 सु॒र॒भिः॑ इ॒त॑मम् । न॒राम् । न॒स॒न्त ॥ ७ ॥

उतअपिचर्द्दएनंतरुणानित्ययुवानमिन्द्रनोस्माकमतयः बुद्धयोश्वयोगाः अश्वसमानप्राप्त-
 योरिहन्तिआस्वदयन्ति स्तुवन्तीत्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—गावोदोग्ध्योधेनवः शिशुं शिशुमिववत्समिव
 तंयथालिहन्तिदृष्ट तदेवाह तमीतमेवैननरांनराणांयजमानानां सुरभिष्टमंअतिशयेनसुरभिजन-
 यः फलस्योत्पादयिष्योगिरः स्तुतयोनसन्तव्यामुवन्ति नसविष्यादिकर्मां तत्रदृष्टान्तः—जनयोन
 उत्पादयिष्यः पत्नीः पत्न्यः पतिमिव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उ॒त॒न॒ई॒म॒रु॒तो॒वृ॒द्ध॒से॒नाः॒स्म॒द्रो॒द॒सी॒स॒म॒न॒सः॒स॒द॒न्तु ।
 पृ॒ष॒द॒श्वा॒सो॒व॒न॒यो॒न॒र॒था॒रि॒शा॒द॒सो॒मि॒त्र॒यु॒जो॒न॒दे॒वाः ॥ ८ ॥
 उ॒त । नः । ई॒म् । म॒रु॒तः । वृ॒द्ध॒से॒नाः । स्म॒त् । रो॒द॒सी॒ इति॑ ।
 स॒म॒न॒सः । स॒द॒न्तु । पृ॒ष॒त॒श्वा॒सः । अ॒व॒न॒यः । न । र॒थाः ।
 रि॒शा॒द॒सः । मि॒त्र॒यु॒जः । न । दे॒वाः ॥ ८ ॥

उतअपिचनोस्मदीयर्द्दइदानीमेनंयागंवा मरुतःस्मवसहसदन्तुगच्छन्तु कुतदेशावरोदसी
 रोदस्योः पावापृथिव्योःसकाशाव यद्धारोदस्यावपिगच्छन्ती कीदृशास्तेमरुतः बुद्धसेनाःपृषद-
 यदाः समनसः समानमनस्काः पृषदश्वासः पृषद्वर्णाश्वाः पृषन्मोमरुतामितियाश्कः । अवन-
 योन यथेवनमनस्वभावाः रथारंहणस्वभावाः रथवन्तोवायत्वर्थोऽनुप्यते यद्वा अवनयोरक्षवार-
 थावस्थिताः रिशादसः रिशाःशत्रवःतेषामचारः मित्रयुजोदेवान मेत्रीयुक्ताव्यवहर्तारम्भविगव
 यद्वा मेत्रीयुक्तामन्येदेवापधागच्छन्ति तद्वत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्र॒नु॒य॒दे॒पां॒म॒हि॒ना॒धि॒कि॒त्रे॒प्र॒यु॒ज॒ते॒प्र॒यु॒ज॒स्ते॒मु॒वृ॒त्तिः ।
 अ॒ध॒य॒दे॒पां॒सु॒दि॒ने॒न॒श॒रु॒र्वि॒श्व॒मे॒रि॒णं॒प्रु॒पा॒य॒न्त॒से॒नाः ॥ ९ ॥

प्र । नु । यत् । ए॒षाम् । म॒हिना । चि॒कि॒त्रे । प्र । यु॒ञ्जते ।
प्र॒द्यु॒जः । ते । सु॒ष्टृ॒क्ति । अ॒र्ध । यत् । ए॒षाम् । सु॒दि॒ने ।
न । श॒रुः । वि॒श्वम् । आ । इ॒रि॒णम् । प्रु॒पा॒यन्त । से॒नाः ॥ ९ ॥

एषामरुतांमहिनामहिमा वृष्टिलक्षणोयत्यस्मात् प्रचिकित्रेपज्ञायते यद्वेषामहत्त्वेनयुक्ता-
नराः चिकित्रेजानन्यनुष्ठेयं नुदतिपूरणः ततस्तेज्ञातारः सुवृक्ति सुपोलुक् सुष्टुवीनामयुजः प्रयो-
गान्प्रयुञ्जते अधअथमयोगानन्तरं यत्यस्मात् एषांसेनाःवृष्ट्युत्पादकाः विश्वंसर्वभुवनं इरिणं
ऊपरमदेशं यथातथासर्वतः प्रुपायन्त उत्पादयन्ति तत्रदृष्टान्तः—सुदिनेमेघावरणादिरहितेदि-
ने शरुर्न अन्धकारहिंसकःप्रकाशइव सयथासर्वमावृणोति तथामरुत्सेनाअवृष्ट्यासर्वमूपरंक-
रोति यद्वामरुन्महिमावृष्टिर्भवति तदासस्यादिसमृद्धौसत्यांपयोगंकुर्वन्तिप्रदायजन्ति तदामरु-
त्सेनाः सर्वामहीमुदन्तीत्येवंमहानुभावामरुत्वदितेषांस्तुतिः ॥ ९ ॥

अधदशमी—

प्रोअ॒श्विना॒वर्व॑से॒रुणु॑ध्वं॒प्रपू॑पणं॒स्वत॑वसो॒हिसन्ति॑ ।
अ॒द्वेपो॒विष्णु॑र्वा॒तः॒ऋभु॑क्षाअ॒च्छासु॑न्नाय॒ववृ॑तीय॒देवान् ॥ १० ॥

प्रो इति । अ॒श्विनौ । अ॒र्वसे । रु॒णुध्वम् । प्र । पू॒पणम् । स्व॒तव॑सः ।
हि । सन्ति॑ । अ॒द्वेपः । वि॒ष्णुः । वा॒तः । ऋ॒भुक्षाः । अ॒च्छ ।
सु॒न्नाय॑ । व॒वृती॒य । दे॒वान् ॥ १० ॥

हेऋत्विजः अश्विनौएतन्नामकौदेवानुदिश्य अवसेस्मद्रक्षणायमोरुणुध्वं स्तुतिंप्रकर्षेणरु-
णुध्वं पूपणंहि पोपकमेतन्नामकंदेवमप्यवसे प्रकर्षेणस्तुतिं रुणुध्वं किञ्च येस्वतवसः स्वायत्त-
बलाःसन्ति तानपिप्ररुणुध्वं केते अद्वेपः द्वेपरहितोविष्णुर्व्याप्तः एतन्नामकौदेवः प्रथममनाहूतो-
पिनकुप्यवीतिविकुमद्वेपइत्युक्तं तथावातः सर्वत्रसंचारीवायुःऋभुक्षाः पतिरिन्द्रश्चएतानपिप्ररुणु-
ध्वं अतोहं स्वायत्तबलान् सर्वानपिदेवान् सुन्नायसुन्नायअच्छ आभिपुस्येनववृतीयस्तोत्रैर-
भिवर्तयेयम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इयंसावोअस्मेदीधितिर्यजत्राअपिप्राणीचसदनीचभूयाः ।
 नियादेवेपुयततेवसूयुर्विद्यामेपंवृजनंजीरदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥
 इयम् । सा । वः । अस्मे इति । दीधितिः । यजत्राः । अपिप्राणी ।
 च । सदनी । च । भूयाः । नि । या । देवेपु । यतति । वसुधुः ।
 विद्याम् । इपम् । वृजनम् । जीरदानुम् ॥ ११ ॥ ५ ॥

हेयजत्राः यष्टव्यादेवाः बोयुष्मत्सबन्धिनीसाइयंप्रसिद्धादीधितिर्दीप्तिरस्मे अस्माकम-
 पिप्राणीसर्वदाचेष्टयित्रीसदनीचनिवासवतीचभूयाः भूयावभवतु यादीधितिर्वसुयुः वस्तुमतीदे-
 वेपुनियतते नियमेनप्रयत्नं करोति तानपिप्रकाशितुंसेवभूयाव विद्यामेतिगतः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेषश्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

पितुंन्वित्येकादशचमष्टमंस्तुक्तंआगस्त्यमन्त्रदेवताकंगायत्रंआद्यानुष्टुप्गर्भोष्णिक् आद्यःप-
 ञ्चकृत्तयोष्टकाअनुष्टुप्गर्भाइत्युक्तत्वात् तृतीयापञ्चमीपठोत्तम्येकादशीचेतिपञ्चानुष्टुभः स-
 थाचानुक्रमणिका—पितुंन्वन्तस्तुतिर्गायत्रंत्वाद्यानुष्टुप्गर्भा तृतीयान्येअन्या बृहतीवा पञ्चम्या-
 घाश्चतस्रोनुष्टुभइतिविनियोगंशौनकाह—पितुंन्वित्युपतिष्ठेतनित्यमन्त्रमुपस्थितम् । पूजयेदशनं-
 नित्यंभुंजीयादविकुत्सयन् १ नास्यस्यादन्नजोव्याधिर्विषमप्यमृतंभवेत् । विषंचपीबेतत्सूक्तंजपे-
 त्वविषविनाशनं २ नावाग्यतस्तुभुञ्जीतमाशुचिर्नजुगुप्सितम् । दद्याच्चपूजयेच्चैयजुहुयाच्चहविःस-
 दा ३ क्षुद्रयनास्यकिञ्चित्स्यान्नान्नजंन्याधिमामयात् इति ।

तत्रमथमा—

पितुंनुस्तोपमहोधर्माणंतविषीम् ।
 यस्यत्रितोव्योर्जंसावृत्रंविषर्वमर्दयत् ॥ १ ॥

पितुम् । नु । स्तोपम् । महः । धर्माणम् । तविषीम् ।
 यस्य । त्रितः । वि । ओर्जंसा । वृत्रम् । विषर्वम् । अर्दयत् ॥ १ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १८७] द्वितीयोष्टकः

अहमगस्त्यः नुक्षिप्रं पितुं पालकमनंस्तोषंस्तौमि महोमहान्धर्माणं सर्वस्य धारकं तविषीं
बलात्मकं यद्वा महतो लोकस्य धारकं यस्यान्स्यौजसा बलेन सामर्थ्येन जितो विस्तीर्णतमः प्रख्यात-
कीर्तिस्त्रिपुक्षित्यादिस्थानेषु तायमानो पीन्द्रः वृत्रं विष्वक् विच्छिन्नसन्धिकं यथा तथा व्यर्दयद् हिं-
सितवान् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वादोऽपितो मधोऽपितो वयं त्वां वदमहे ।

अस्माकं मविता भव ॥ २ ॥

त्वादो इति । पितो इति । मधो इति । पितो इति । वयम् । त्वा ।
वदमहे । अस्माकम् । अविता । भव ॥ २ ॥

हेत्वादो आत्वादनीयपितो पालक मधोमाधुर्ये पितपितो हेपानसाधनान् वयं त्वां वदमहे
सेवामहे अत्र सर्वज्ञाननुदात्तानां पूर्वस्यासामान्यवचनत्वेनानिघातत्वम् अनुदात्तानां तु विशेषवचन-
त्वानिघातत्वं असकृत्पितुशब्दश्रवणंतस्य प्राशस्त्यज्ञापनार्थं हेपितो अस्माकमविता तर्पयिता
भव ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उपनः पितृवाचं रशिवः शिवाग्निरूतिर्भिः ।

मयो भुरद्विपेण्यः सखा सुशेवो अद्वयाः ॥ ३ ॥

उप । नः । पितो इति । आ । चर । शिवः । शिवाग्निः । ऊतिर्भिः
मयः । भुः । अद्विपेण्यः । सखा । सुशेवः । अद्वयाः ॥ ३ ॥

हेपितो यतस्त्वं शिवः मद्भक्तः अतः शिवाग्निः मद्भक्त्युत्पत्तिः ऊतिर्भीरक्षणेः नोस्मानुप-
समीपं आचर आगच्छ आगत्य च मयो भुः सुखस्य भावयिता अद्विपेण्यः अद्वेप्यरसः पिपरस इ-
त्यर्थः सत्तासत्त्वित्ययकारी सुशेवः अतएव सुदुसुखकरः अद्वयाः द्वयरहितः उक्तगुण एव न तु
तद्विपरीतो भवेत्यर्थः अथवा दृष्टान्तवादीयं सुशेवः अद्वयाः मनःकर्मविसंवादरहितः सत्तायथा
मयो भुरद्वेप्यश्च भवति तद्वत् त्वमपि भवेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तवत्येपितोरसारजांस्यनुविष्टिताः ।

दिविवाताइवश्रिताः ॥ ४ ॥

तव । त्ये । पितो इति । रसाः । रजांसि । अनु । विस्थिताः ।

दिवि । वाताःइव । श्रिताः ॥ ४ ॥

हेपितो तव त्वत्संबन्धिनः त्येतेस्वाद्वम्लादिपद्रुताः रजांसिलोकानलोकस्थानथाननुआनु-
कूपेनविष्टिताः विविधंस्थिताः विविधस्थितौदृष्टान्तः—दिवियुलोकेन्तरिक्षेभ्रितावाताइववायवः
तेयथान्यासास्तद्वत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

तवत्येपितोददतस्तवस्वादिष्टतेपितो ।

प्रस्वाद्भानोरसानांनुविग्नीवाइवस्ते ॥ ५ ॥ ६ ॥

तव । त्ये । पितो इति । ददतः । तव । स्वादिष्ट । ते । पितो इति ।

प्र । स्वाद्भानः । रसानाम् । नुविग्नीवाःइव । ईरते ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेपितो पालकान् त्येतेत्वर्धिनोनरास्तवभोक्तारोभवन्तीतिशेषः केतेनराः हेस्वादिष्टस्वादुतम
पितोपालक तवत्वदनुमहावतेत्वाददतः प्रमच्छन्तोभवन्ति यद्वातेपितोइत्यादरार्थं अभ्यासेहिभूया-
समर्थमन्यन्ते किञ्च तवरसानां स्वाद्वम्लादीनांपण्णांस्वाद्भानः स्वादयितारोभक्षयितारएवतुवि-
ग्नीवाइव तुवीतिबहुनाम प्रवृद्धग्नीवाएवप्रेरतेप्रकर्षेणगच्छन्ति संचरन्ति इवशब्दएवकारार्थःपूरणो-
वा भूलोकेअचारएवदृढाद्भावन्तीतिप्रसिद्धं अनशनेहिग्नीवाअधोलंबते यद्वा तवरसानामचारः
असंख्यातग्नीवाइवभवन्ति रसानांबाहुल्यादितिभावः एवंबहुरसोपेवमन्नमितितस्यस्तुतिः ॥५॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेपद्योवर्गः ॥ ६ ॥

अथषष्ठी—

त्वेपितोमृहानांदेवानांमनोहितम् ।

अकारिचारुकेतुनातवाहिमवसावधीत् ॥ ६ ॥

त्वे इति । पितो इति । महानाम् । देवानाम् । मनः । हितम् ।
अकारि । चारु । केतुना । तव । अहिम् । अवसा । अवधीत् ॥ ६ ॥

हेपितो महानांपूज्यानां महतांवादेवानामिन्द्रादीनां मनस्वेत्वयि हितं निहितं अकारित्वं अ-
मृतं विहाय त्वय्येव वर्तते हेपितो तव चारुसमीचीनेन केतुना त्वत्कृतेन प्रज्ञालक्षणेन अवसारक्षणेन अ-
हिमेघं दृष्ट्वा अवधीत् हतवानिन्द्रः अन्नमयं हि सोम्य मन इति श्रुतेः । अथ वा त्वत्केतुना जगद्रक्षणेन
निमित्तेनेतियोज्यं जगद्रक्षणार्थं हीन्नेणाहिर्भिद्यते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

यददोपितो अजगन् विवस्व पर्वतानाम् ।
अत्राचिन्नो मधोपितो रभक्षाय गम्याः ॥ ७ ॥

यत् । अदः । पितो इति । अजगन् । विवस्व । पर्वतानाम् । अत्र ।
चित् । नः । मधो इति । पितो इति । अरम् । भक्षाय । गम्याः ॥ ७ ॥

हेपितो अन्नं त्वामघदा विवस्व सुपोलुक् अन्त्यलोपश्चान्दसः विवासनवतां विधुद्रूपमकाश-
नवतां उदकलक्षणधनवतां वा पर्वतानां मेघानां संबन्धि अदः प्रसिद्धं तदुदकं अजगन् अगमत् गच्छे-
त् अत्र चित् अस्मिन्काले हेमधो हेपितो माधुर्ये पितान्नत्वं नोस्मात् अरं अलं संपूर्णं भक्षाय भक्षायाम्य
म्याः गच्छसन्निहितो भव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यदपामोर्पधीनां परिशमां रिशामहे ।
वातापि पीव इन्द्रव ॥ ८ ॥

यत् । अपाम् । ओर्पधीनाम् । परिशम् । आरिशामहे ।
वातापि । पीवः । इत् । भव ॥ ८ ॥

यद्येन अपामोर्पधीनां च संबन्धि परिशं परितः क्षेत्रं परितः सुखकरमन्नमारिशामहे आस्वा-
दयामः भक्षयामः तेनान्नोदकसारेण हेवातापेवातेन प्राणेनामोतिस्वनिर्वाहमिति वा तेनाप्यायत-

इतिवावातापिशरीरं हेशरीरं त्वंपीवइत्आप्यायितएवभव अनोदकाभ्यांशरीरवृद्धिःप्रसिद्धा य-
द्वा यद्यप्यपापोषधीनांपरिश्लेशमास्वादयामः तथापिहेवातापे वातवत्सर्वव्यापकपितो त्वम-
ल्पमपि पीवइत्पीवएवभव ॥ ८ ॥

अथनवमी-

यत्तेसोमगवांशिरोयवांशिरोभजामहे ।

वातपिपीवइद्भवं ॥ ९ ॥

यत् । ते । सोम । गोऽर्वाशिरः । यवंऽर्वाशिरः । भजामहे ।

वातापे । पीवंः । इत् । भव ॥ ९ ॥

• पूर्वमन्नसाम्येनस्तुत्वेदानींसोमलक्षणमन्नंस्तौति हेसोम तेतवयवयमंशंगवाशिरः गोविका-
रक्षीरापाश्रपणद्रव्यं यवाशिरःयवविकाराश्रपणद्रव्यंभजामहे सेवामहे तेन हेवातापे शरीरपी-
योभव ॥ ९ ॥

अथदशमी-

कुरम्भओपधेभवपीवोदुक्कउदारथिः ।

वातापिपीवइद्भवं ॥ १० ॥

कुरम्भः । ओपधे । भव । पीवंः । दुक्कः । उदारथिः ।

वातापे । पीवंः । इत् । भव ॥ १० ॥

कुरम्भः यः कुरम्भादिरूपःसक्तुर्पितोमिन्नं तदात्मकरेओपधेतुंपीवः रथीत्यपानदृष्टः
व्याधेर्वर्जयिताभव उदारथिः ऊर्ध्वगमनः इन्द्रियाणांउद्दीपयिताभन गिष्टोगतः ॥ १० ॥

अथैकादशी-

तन्त्वावपंपितोवचोभिर्गावोनहृव्यामुपृदिम ।

देवेभ्यस्त्वासधुमादमस्मभ्यस्त्वासधुमादम् ॥ ११ ॥ ७ ॥

तम् । त्वा । वयम् । पितो इति । वचःइति । गावः । न । हृव्या । मृसृदिम् ।

देवेभ्यः । त्वा । सधुमादम् । अस्मभ्यम् । त्वा । सधुमादम् ॥ ११ ॥ ७ ॥

हेपितोअञ्जसोमरूप तंतादृशंस्तुतंत्वात्वांमहानुभावंवचोभिः स्तुतिवाग्भिः वयंसुपूदिम क्षा-
रयामोरसान् तत्रदृष्टान्तः—गावोनहव्या गावोयथाहवींषिउतादयन्ति तथा त्वत्सकाशात्सोमं सु-
पूदिम किमर्थंकीदृशंचेतिचेदुच्यते—देवेभ्यइन्द्रादिभ्यः तदर्थंत्वात्वांसधमादितेषांसहमादयि-
तारं नकेवलंदेवेभ्यएव किन्तुसधमादं अस्माभिःसहमादयितारं हुतशेषरूपं त्वात्वां अस्मभ्यम-
स्मदर्थमपि ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

समिद्धोअद्येत्येकादशार्चनवमंसूक्तमागस्त्यं पूर्वागायत्रंतित्युक्तत्वादिदंगायत्रं समिद्धाग्नि-
नूतपादादयःएकादशमत्युचंदेवताः आस्केनअथर्किदेवर्वाःमयाजादित्युपकम्याग्नेयाः मयाजा-
अतुदेवताः छन्दोदेवताः पशुदेवताः प्राणदेवताआत्मदेवताः इत्यादिनावहून्पक्षानुपन्य-
स्यब्राह्मणानिचमदर्याग्नेयाएवेतिसिद्धान्तिर्न समिद्धआमियइत्यनुक्रान्तम्पशावगस्त्यानामेका-
दशमयाजरूपमिदमासीसूक्तम्।

तत्रप्रथमा—

समिद्धोअद्यराजसिदेवोदेवैःसहस्रजित् । दूतोहव्याकविर्वह ॥ १ ॥

समूहैद्धः । अद्य । राजसि । देवः । देवैः । सहस्रजित् । दूतः ।
हव्या । कविः । वह ॥ १ ॥

हेअग्ने देवैर्व्यवहर्हभिः ऋविभिः समिद्धः सन्मग्दीपितोदेवः अतएवदीप्यमानः समि-
द्धैर्वादेवैःसहितः समिद्धःसत् अद्यास्मिन्यागदिनेराजसिर्इशिषे हेसहस्रजित् सहस्रस्यधन-
स्यैतत्संस्थाकानांशत्रूणांवाजेतः ततः दूतः देवानांदूतवत् यज्ञादिवाताहरः आह्वातावा अग्नि-
र्देवानांदूतआसीदिति श्रुतेः । कविः क्रान्तदर्शी ईदृशस्त्वंहव्याअस्मदीयानिहवींषिवह देवेभ्यः
प्रापय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तनूपादृतंयतेमध्वायज्ञःसमज्यते । दधत्सहस्रिणीरिपिः ॥ २ ॥

तनूँ॒ह॒न॒पात् । ऋ॒तम् । य॒ते । म॒ध्वा । य॒ज्ञः । स॒म् । अ॒ज्य॒ते ।
द॒धत् । स॒ह॒स्रि॒णीः । इ॒षः ॥ २ ॥

तनूनपात् यज्ञशरीरस्पनपातयिता यद्वा आपोव्रतन्वज्यन्तइत्युक्तत्वादुपानपातयिता
सासान्तावा अद्ध्यओपधयः ओपधीभ्योऽग्निरिति नमृत्वं यज्ञः पूज्यः यज्ञनिर्वाहकत्वाद्वायज्ञः
ईदृशोऽग्निः ऋतं यज्ञं यते गच्छते अनुविष्ठते यजमानाय तदभिमतार्थं मध्वामधुरेण आज्यसोमा-
दिद्रव्येण समज्यते सम्यगक्तः क्रियते किं कुर्वन्नयं सहस्रिणीः एतत्संख्याकानि इषोऽनानिद-
धत् यजमानेभ्यो धारयन् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

आ॒जु॒ह्वा॒नो न॒ई॒द्व्यो॒दे॒वाँ आ॒व॒क्षि॒य॒ज्ञि॒या॒न् ।
अ॒ग्ने॒स॒ह॒स्र॒सा॒अ॒सि ॥ ३ ॥

आ॒जु॒ह्वा॒नः । नः । ई॒द्व्यः । दे॒वान् । आ । व॒क्षि॒ । य॒ज्ञि॒या॒न् ।
अ॒ग्ने॒ । स॒ह॒स्र॒इ॒साः । अ॒सि ॥ ३ ॥

हे अग्ने आजुह्वानः अस्माभिराहूयमानः स न ईद्व्योऽस्माभिः स्तुत्यः इदं नामकः त्वजोऽस्म-
दर्थं यज्ञियान् यज्ञभाजो देवान् आवक्षि आवह हे अग्ने त्वं सहस्रसा असि अपरिमितघनस्पदा-
वासि ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

प्रा॒ची॒नं॒ व॒र्हि॒रो॒ज॒सा स॒ह॒स्रं॒ वी॒र॒म॒स्तृ॒ण॒न् ।
य॒त्रा॒दि॒त्या॒ वि॒राज॑थ ॥ ४ ॥

प्रा॒ची॒नम् । व॒र्हिः । ओ॒ज॒सा । स॒ह॒स्रं॒ वी॒र॒म् । अ॒स्तृ॒ण॒न् । य॒त्र ।
आ॒दि॒त्याः । वि॒राज॑थ ॥ ४ ॥

प्राचीनं प्रागग्रं सहस्रवीरं सहस्रसंख्याकावीराः शत्रूणां विशेषेण ईरयितारो देवाय स्पत-
त्तादृक् यद्वा अपरिमितावीराः पुत्रादयो येन तादृक् वर्हिरोजसामब्रलक्षणचलेनोपेताः कृत्विजः अ-
स्तृणन् आच्छादयन् यत्र यस्मिन् वर्हिषि आदित्याः अदितेः पुत्रायूयं विराजथ विविधं राजध्वं त-
द्वर्हिस्तृणन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

वि॒राट्स॒म्राट्बि॒म्बीःप्र॒भ्वीर्व॒ह्नीश्च॒भूय॑सी॒श्च॒याः ।

दुरो॑घृ॒तान्य॑क्षरन् ॥ ५ ॥ ८ ॥

वि॒राट् । स॒म्राट् । वि॒म्बीः । प्र॒भ्वीः । ब॒ह्नीः । च । भूय॑सीः ।

च । याः । दुरो॑घृ॒तानि॑ । अ॒क्षरन् ॥ ५ ॥ ८ ॥

विराट् विरोपेणराजवति न्यत्ययेनैकवचनं सप्राट् सम्यगविपूज्यतरंराजमानाः अत्रा-
पिन्व्यपयेनैकवचनम् विन्वीर्विभ्योविविधंप्रविभ्यः प्रभ्वीःप्रभ्व्यः प्रकर्षेणप्रविभ्यः बह्वीर्वह्यः
भूयसीः लोकप्रसिद्धसंख्याभिर्भूयस्यश्चयाःदुरोयत्तगृहद्वारःसन्ति ताघृतान्युदकानिमाण्युप-
कारार्थमक्षरदक्षरन्ति यद्वा बह्वीर्भूयसोरित्येतेसंख्यावचने शिष्टानितार्त्तानामधेयानि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी-

सु॒रु॒क्मेहि॒सुपेश॑सा॒र्धिश्चि॒यावि॒राज॑तः ।

उ॒पास॑वे॒हर्सी॑दताम् ॥ ६ ॥

सु॒रु॒क्मे इति॑ सु॒रु॒क्मे । हि । सु॒पेश॑सा । अ॒र्धिः । चि॒या ।

वि॒राज॑तः । उ॒पासौ॑ । आ । इ॒ह । सी॒दताम् ॥ ६ ॥

सुरुक्मे शोभनदीक्षभरणे हिमसिद्धे सुपेशसारोभनरूपे ईदृशपावहोरात्रदेवतेअधिअधिकं
श्रियासौर्दयेणविराजतः विरोपेणदीप्येते हियोगादनिपादः तादृशपावपसौ एतद्वावेरप्युपलक्षणं
उपशब्दोदिवसस्योपलक्षकः रात्रिरुपाश्रोमे इहास्मिन्दिनेआसीदतां आगत्यतिष्ठतांआगच्छ-
तांवा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

प्र॒थ॒माहि॒सुवा॑र्च॒साहो॑ता॒रादै॒व्याक॑वी ।

धृ॒ज्ञंनो॑प॒क्षतामि॑मम् ॥ ७ ॥

प्रथ॒मा । हि । सु॒ष्ट्वाच॑सा । हो॒तोरा । दै॒व्या । क॒वी इति॑ ।

य॒ज्ञम् । नः । य॒क्षता॑म् । इ॒मम् ॥ ७ ॥

प्रथमा मुख्यनामैतत् प्रथमौ प्रकृतमौ हिमसिद्धौ सुवाचसाप्रियवचनौ दैव्यादेवाहौ होता-
रादेवानामाह्वतारौ होमनिष्पादकौवा कवीमेधाविनावेतौ नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं यक्षतां यजतां च-
पांवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

भार॒तीले॒सर॑स्वति॒यावः॒सर्वा॑उ॒पब्रु॑वे ।

ता॒नश्चो॑दयतः॒श्रिये॑ ॥ ८ ॥

भार॑न्ति । इ॒ळे । सर॑स्वति । याः । वः । सर्वाः । उ॒प॒ब्रु॒वे ॥

ताः । नः । चो॑दयत । श्रिये॑ ॥ ८ ॥

हेभारति भरतआदित्यः तस्य संबन्धिनी भारती तादृशिद्युलोकदेवते हेइळेभूदेवि हेसरस्वति
सरोवाउदकं वातद्वत्यन्तरिक्षदेवते तादृशिदेवि एताः क्षित्यादिदेवताः एतास्तिष्ठः आदित्यमभा-
वविशेषरूपा इत्याहुः यास्तिष्ठः सर्वावोयुष्मान् उपब्रुवे उपेत्यस्तौमि ताः यूयं नोऽस्मान् श्रियेत्तपदे
चोदयत प्रेरयत ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वष्टा॑रूपाणि॒हिम॑भुः॒पशू॑न्वि॒श्वान्त्समा॑न॒जे ।

तेषा॑नः॒स्फा॒तिमा॑यज ॥ ९ ॥

त्वष्टा॑ । रूपाणि॑ । हि । प्र॒ष्टुः । प॒शून् । वि॒श्वान् । स॒म॒आ॒न॒जे ।

तेषा॑म् । नः । स्फा॒तिम् । आ । य॒ज ॥ ९ ॥

त्वष्टायज्ञसाधनपात्राभिमानिदेवोरूपाणियोनौ सृष्टानिरेतांसिरूपाणिकर्तुमभूर्हि हिशब्दः
श्रुत्यन्तरप्रसिद्धिद्योतनार्थः योनौवैरेतसः सिकस्यत्वष्टारूपाणिविकरोतीति श्रुतेः । सदेवो वि-
श्वान्सर्वानपि पशून्स्मदीयान्गवादिकान्समानजे सम्पन्नं किं व्यक्तीकरोति संपूर्वादनकेलित-
स्मान्नुडितिनुद् अथप्रत्यक्षः तेषामकानां पशूनां स्फातिर्वृद्धिनोऽस्मदर्थमायज सर्वतः पूजय कु-
र्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १८९] द्वितीयोष्टकः

अथदशमी-

उत्तमन्यावनस्पतेपाथोदेवेभ्यःसृज ।

अग्निर्हव्यानिस्तिष्वदत् ॥ १० ॥

उत्त० । त्मन्या० । वनस्पते० । पाथः । देवेभ्यः । सृज० ॥

अग्निः । हव्यानि० । तिस्वदत् ॥ १० ॥

हेवनस्पतेयूपाभिमानिदेव त्मन्याआत्मनैवदेवेभ्योग्न्यादिभ्यःपाथः पशुरुत्तममन्त्रंउपसृ-
ज उत्पादय यूपाभावेपशुनियोजनाभावेनहवियोभावात् त्वय्येवंकृतवत्तिसृजतिअग्निर्हव्यानिहवीषि
स्तिष्वदत् स्वादयतु स्वादूकरोतु ॥ १० ॥

अथैकादशी-

पुरोगाअग्निर्देवानांगायत्रेणसमज्यते ।

स्वाहाकृतीपुरोचते ॥ ११ ॥ १ ॥

पुरःङगाः । अग्निः । देवानां० । गायत्रेण० । सम् । अज्यते० ।

स्वाहाङकृतीषु । रोचते० ॥ ११ ॥ १ ॥

अयमग्निर्देवानांपुरोगाः अग्निरयुद्धंप्रतिपुरोगामी यद्वा देवानांमध्येयज्ञंप्रत्यग्निरेवपुरोगामी
अतएवामणीत्वादेवाग्निशब्दोनिष्पन्नः अग्निःकस्मादग्रणीर्भवतीतिनिरुक्तम् । तादृशोयंगायत्रे-
ण एतदुपलक्षितमग्नेणसमज्यते सम्पकूलक्ष्यते स्वाहाकृतीषुस्वाहाकारेपुस्तत्सुहविःपुदीयमानेषु
रोचते अत्यर्थंदीप्यते एताःप्रयाजदेवताः यज्ञावयवाभिमानिन्यः तद्वारायज्ञाएवस्तुयतइतिकेषां-
चिन्मतं अग्नेरेवनामान्तरमित्यन्ये ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अग्नेनयेतिदशमंसूक्तमष्टवर्चमागस्त्यत्रैष्टुभ्रमाग्नेयं अग्नेनयाष्टावाग्नेयमित्यनुक्रमणिका
भातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोस्त्रैष्टुभ्रोष्टुसिबिबियोगः अथैतस्याइत्यवाग्नेनयाग्नेवृहन्नित्यष्टा-

नामुत्तमादुत्तमास्ति स उद्धरेदिति सूचितत्वात् अत्र शौनकः—उत्पथप्रतिपन्नो यो भ्रष्टो वापि पथः क्वचिद् । पन्थानं प्रतिपद्येत्कृत्वा वाकर्म गर्हितम् ॥ १ ॥ अग्नेन येति सूक्तेन प्रत्युचं जुहुयादृतम् । जपेच्च प्रयतो नित्यमुपतिष्ठेत्तवानलमिति ॥ २ ॥ आद्याश्च तसः श्रवणाकर्मणि विनियुक्ताः श्रवण्यापौर्णमास्यामित्यत्र सूचितम् अग्नेन यस्तुपथाराये अस्मानिति च तसृभिः प्रत्युचं हुत्वेति आग्नेये पशौ वपापुरोडाशयोराद्येदे अनुवाक्ये तथा च सूचितम्—अग्नेन यस्तुपथाराये अस्मान् पाहि नो अग्ने पायुभिरजसैरिति आद्याप्रायणीयेष्टौ आग्नेयस्यानुवाक्यास्तैवोदयनीयेयान्या तदहः प्रायणीयेष्टिरित्यत्र सूचितम्—अग्नेन यस्तुपथाराये अस्माना देवानामपि पंथामग्नेति विपरीता ध्याग्यानुवाक्या इति च ।

तत्र सूक्ते प्रथमा—

अग्नेन यस्तुपथाराये अस्मान् विश्वानि देवव्युनानि विद्वान् ।

युयोध्यः स्मर्ज्जुहुराग्नेनोभूर्यिष्ठां ते नम उक्तिविधेम् ॥ १ ॥

अग्ने । नय । सुपथा । राये । अस्मान् । विश्वानि । देव । व्युनानि ।

विद्वान् । युयोधि । अस्मत् । जुहुराग्नेम् । एनः । भूर्यिष्ठां । ते ।

नमः उक्तिम् । विधेम् ॥ १ ॥

हे अग्ने अघ्ननादिगुणविशिष्ट देवघोतमान विश्वानि व्युनानि सर्वाणि प्रज्ञानानि अनेनैव दनुष्टितमिदं मायणीयमिति यदेतज्ज्ञानमस्ति तद्विद्वानित्यर्थः यतो विद्वान् अतस्त्वमस्मान् सुपथा शोभनेन मार्गेण राये गन्तव्याय स्वर्गादिधनाय दिनीयार्थे वाचतुर्थी प्रायणीयं रायं प्रति नय तदर्थं जुहुरागं कुटिलकार्येनः पार्पण्डपविबन्धरूपमस्मत् अस्मत्तोयुयोधिपृथक्कृतं तेन पश्यं भूर्यिष्ठां अतिप्रवृद्धानमउक्तिं नमस्कारोर्तिस्तुतिविधेम् परिचरेम कुर्मः ॥ १ ॥

आपुष्कामेष्टार्जं अग्ने रं पारयेति द्वेष्टिष्टनोयाग्ये पाहि न इति चतुर्थी अनुवाक्या पाहि नो अग्ने पायुभिरजसैरग्नेत्वं पारयान्व्यो अस्मानि वि सं पाग्ये इति सूत्रितम् एते एव स्वस्म्ययन्यामपि सं पाग्ये इति सूत्रितत्वात् ।

नैपादितीया—

अग्नेत्वं पारयान्व्यो अस्मान् स्मृन्मिगिर्निर्दुर्गाणि पिश्यां ।

पृथ्व्यो र्यहृत्तानं उर्मो मयानो कायन न पायशयोः ॥ २ ॥

अग्ने । त्वम् । पारय । नव्यः । अस्मान् । स्वस्तिभिः । अति ।
दुःखानि । विश्वा । पूः । च । पृथ्वी । बहुला । नः । उर्वी । भवं ।
तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वंनव्योनवतरःस्तुत्योवात्वमस्मान्पयानुष्टातृन्शरय कर्मसमापय्यातिपारय अति
क्रामय केनसाधनेन स्वस्तिभिः अस्तिरभिपूजितःसुशब्दःशोभनवचनः अत्यन्तपूजितैर्यज्ञादि-
साधनैः कानि विश्वासर्वाणिदुर्गाणिदुर्गमनानिपापानिअनतिक्रमणीयानि दुरिताख्यानिअतिपार-
य किञ्च मोस्माकंपृथ्वीपृथुतरापृथ्व्युपिभवत्वितिशेषः चशब्दोवक्ष्यमाणेनसहसमुच्चयार्थः पूरि-
तिजात्येकवचनं पुराण्यपिभवंत्वित्यर्थः तथानोस्माकंउर्वीपृथ्व्यपिवहुलास्तस्यादिनाबहुतराभवतु
त्वंतुतोकायअपत्याय तनयायपुत्राय तोकाशब्दोपत्यसामान्यवचनः तनयशब्दःपुत्रवचनः शंभु-
त्वंयोर्मिश्रप्रतिभाभव यद्दारोगाणांशपनंभयानांभावनंचभव कुर्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवाअनग्नित्राअभ्यमन्तरुष्टीः ।
पुनरस्मभ्यंसुवितायदेवक्षांविश्वेभिरमृतेभिर्यजत्र ॥ ३ ॥

अग्ने । त्वम् । अस्मत् । युयोधि । अमीवाः । अनग्निश्चाः । अग्नि ।
अमन्त । रुष्टीः । पुनः । अस्मभ्यम् । सुविताय । देव । क्षाम् ।
विश्वेभिः । अमृतेभिः । यजत्र ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वंअमीवाः रोगान्अस्मत्अस्मत्तोयुयोधि व्यावर्तय माअनग्नित्राःअग्निनाअपाहि-
ताः रुष्टीः प्रजाःअभ्यमन्तअभिपिमते हिंसन्तिअस्यान् यच्छब्दाप्याहारादनिपातः क्षायुयोधिपु-
च्छतोवियोजयः यद्वा ताः अनग्नित्राः पापिन्यः रुष्टयः प्रजाः अभ्यमन्त त्वयाअपमिवुंअभितोरोगेः
प्रापयितुमर्हन्ति वयंतुनवाटशाः अतोस्मत्तोवियोजयेत्यर्थः नकेवलंवियोगयावं अपितुपुनःपुनरि-
दंकर्तव्यं अस्मत्स्यंअस्मदर्थंसुवितायशोभनफलाय हेयजत्रयष्टन्यदेवद्योतमानाग्ने विश्वेभिरमृते-
भिः सर्वैरमरणधर्मभिः अन्यैर्यष्ट्यैर्देविःसह क्षांपृथिवीर्दिव्यजनतक्षणाभ्यामच्छेदित्येषः ॥ ३ ॥

पाहिनइत्यस्याविनियोगद्वयपद्मेत्वंपारयेत्यत्रोक्तं तथाग्नेयपरावेपैवहविषोनुवाक्या तथा-
चस्त्रितं—पाहिनोअग्नेपायुभिरजसैःप्रवःसृजायमानवेशरष्वसि ।

सैपाचतुर्थी—

पा॒हि॒नो॑अ॒ग्ने॒पा॒यु॒भि॒रज॒स्रैरु॒तप्रि॒येस॒द॒न॒आशु॑शु॒क्लान् ।

मा॒ते॒भ्यंज॒रि॒तारं॑यवि॒ष्ट॒नूनं॑वि॒द॒न्मा॒परं॑सह॒स्वः ॥ ४ ॥

पा॒हि । नः । अ॒ग्ने । पा॒यु॒भिः । अज॒स्रैः । उ॒त । प्रि॒ये । स॒द॒ने ।

आ । शु॒शु॒क्लान् । मा । ते । भ॒यम् । ज॒रि॒तारं॑ । यवि॒ष्ट । नूनम् ।

वि॒द॒त् । मा । अ॒परम् । स॒ह॒स्वः ॥ ४ ॥

हेअग्ने नोस्मानजस्रैः अनवरतैरविच्छिन्नैःपायुभिः पालनप्रकारैः पाहिपालय उत्तम-
पिच प्रियेसदनेतवप्रियभूतेयागगृहे आसर्वतः शुशुक्लानदीप्यमानोभवेतिशेषः किञ्च हेयविष्ट
युवतम तेतवजरितारं गरितारंस्तोतारंमानूनमद्यभयंभाविदत् मालभतां मामोतु हेसहस्वःवलवन्न-
ग्ने अपरमपरस्मिन्काले भयंभाविदत् अपरंमदन्यंमामाविदत् ॥ ४ ॥

अच्युतायभौमायैककपालपुरोडाशहोमेमानोअग्रइत्यनयाआशयमभिजुहोति तथाच
सूत्रितम्—मानोअग्नेवसृजोअघायेत्येनमाशयेनाभिजुहोतीति ।

सैपापञ्चमी—

मा॒नो॑अ॒ग्नेव॑सृ॒जोअ॒घाया॑वि॒प्यवे॑रि॒पवे॑दु॒च्छुना॑यै ।

मा॒द॒त्वते॑द॒शते॑मा॒द॒तेनो॑मा॒रीप॑तेसह॒साव॑न्परा॒दाः ॥ ५ ॥ १० ॥

मा । नः । अ॒ग्ने । अ॒वे । सृ॒जः । अ॒घायं॑ । अ॒वि॒प्यवे॑ । रि॒पवे॑ ।

दु॒च्छुना॑यै । मा । द॒त्वते॑ । द॒शते॑ । मा । अ॒द॒ते । नः । मा । रि॒पते॑ ।

स॒ह॒साव॑न् । परा॑ । दाः ॥ ५ ॥ १० ॥

हेअग्ने नोस्मान् अघायाहिसकायाविप्यवे अविप्यतिरत्तिकर्मा भक्षणेष्वध्वे दुच्छुनायै
शुनं सुखं दुष्टसुखकारिणे दुःसत्कारिण इत्यर्थः तस्मैरिपवेमावसृजः मात्याक्षीः तदधीनं माकुर्वि-
त्यर्थः तथानोस्मान्दत्ववे दंतवते दशनेस्तादृते सर्पादयोमावसृजः तथानोस्मान् अदंतेअदंत-
कायशृङ्गादिभिर्घातिने नावसृजथः तथारिपतेहिसकापवत्स्वरराक्षसादध्वे हेसहसावन मरस्मि-
न् मापरादाः पराभूतमादेहि सर्वथानदेहीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अथपृष्ठी—

विघृत्वावाँक्तजातयंसदृणानोअग्नेतन्वेउंवरुथम् ।
 विश्वाद्रिरिक्षोरुतवानिनित्सोरभिहुतामसिहिदेवविष्पद् ॥ ६ ॥

वि । घृ । त्वाऽवान् । ऋतऽजात् । यंसत् । गृणानः । अग्ने ।
 तन्वे । वरुथम् । विश्वात् । रिरिक्षोः । उत । वा । निनित्सोः ।
 अजिह्वताम् । असि । हि । देव । विष्पद् ॥ ६ ॥

हे ऋतजात यज्ञार्थमुत्पन्नाग्ने वरुथंवरणीयं त्वांतन्वे शरीरपोषायगृणानःस्तुवन् त्वावान्
 त्वयादेवतयातद्वान् जनोविघयंसत् विमोचयतिस्वत्वात्मानं कस्मात्सकाशात् विश्वात्सर्वस्मात्
 रिरिक्षोर्हिसितुमिच्छोश्चौरादेःसकाशात् उतवाअथवा निनित्सोः निन्दितुमिच्छतः हेदेव अभि-
 हुतांआभिमुख्येनकुटिलंकुर्वतांद्विषां विष्पद् विशेषेणबाधकोसिहि अतस्त्वदनुग्रहादयंजनो-
 वियंसत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वंताँअम्रउभयान्विद्वान्वेपिंप्रपित्वेमनुपोयजत्र ।
 अभिपित्वेमनवेशास्योभूर्मर्मृजेन्यउशिग्भिर्नाक्रः ॥ ७ ॥

त्वम् । तान् । अम्रे । उभयान् । वि । विद्वान् । वेपिं । प्रऽपित्वे ।
 मनुपः । यजत्र । अजिह्वित्वे । मनवे । शास्यः । भूः ।
 मर्मृजेन्यः । उशिक्षिभिः । न । अक्रः ॥ ७ ॥

हेयजत्रयष्टव्याग्ने त्वं तान् यष्टूनयष्टंश्चोभयान् मनुपोमनुष्यान् विविचिच्यविद्वान् जानन्
 प्रपित्वेसन्निहितएवकालेवेपि कामयसे यष्टून् तथाकुर्वन्अक्रः आक्रमितात्वं मनवे यष्टयर्थंचतुर्थी
 मनुष्यस्ययजमानस्यअभिपित्वे अग्निप्राप्तकालेअभिगमनवतियज्ञेवाशास्योभूः शिक्षणीयोभवइ-
 दंकुर्विदंकुर्वितिविधेयोभव तत्रदृष्टान्तः—मर्मृजेन्यः शोधयितायजमानः उशिग्भिर्न कामयमानैर्न
 त्विग्भिरिव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अवोचामनिवचनान्यस्मिन्मानस्यसूनुःसहसानेअग्नौ ।

वयंसहस्रमृषिभिःसनेमविद्यामेपं वृजनंजीरदानुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

अवोचाम । निवचनानि । अस्मिन् । मानस्य । सूनुः ।

सहसाने । अग्नौ । वयम् । सहस्रम् । ऋषिभिः । सनेम् ।

विद्याम् । इपम् । वृजनम् । जीरदानुम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

वयंअस्मिन्नग्नौनिवचनानिनियमपूर्वकाणिवचांसिस्तोत्ररूपाणिअवोचामब्रूमः अग्निर्विशेष्यते मानस्यसूनुः भीयतइतिमानोमन्त्रः तस्यसूनुरग्निः मध्येतोत्पाद्यमानत्वात् सप्तम्यर्थेप्रथमा मानस्यसूनौ सहसानेशन्नूणामभिभवितरिअग्नौअवोचाम वयमेभिर्ऋषिभिरतीन्द्रियार्थप्रकाशकैर्मन्त्रैःसाधनैः सहस्रमपरिमितंधनं सनेम संभजेमहि विद्यामेतिगतम् ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेएकादशोवर्गः॥ ११ ॥

अनर्वाणमित्यष्टचेकादशंसूक्तमागस्त्यंवारहस्पत्यंवैदुभं अनर्वाणंवारहस्पत्यमित्यनुक्रान्तम् श्रौतविनियोगोलैद्विकः अत्रशौनकः—स्नात्वाजपेदनर्वाणंनमस्कृत्यबृहस्पतिम् । धीरान्धनं च प्रामोदिसौश्लोक्यंचनियच्छतीति ।

तत्रप्रथमा—

अनर्वाणंरुपभंमन्द्रजिह्वं बृहस्पतिं वर्धयानव्यमूर्कैः ।

गाथान्यःसुरुचोयस्यदेवाआशृण्वन्ति नवमानस्यमर्ताः ॥ १ ॥

अनर्वाणम् । रुपभम् । मन्द्रजिह्वम् । बृहस्पतिम् । वर्धय ।

नव्यम् । अर्कैः । गाथान्यः । सुरुचः । यस्य । देवाः ।

आशृण्वन्ति । नवमानस्य । मर्ताः ॥ १ ॥

हेहोतः नव्यंनवतरंस्तुत्यंवा तमनर्वाणं अगन्तारंस्तोत्ररुधीनमित्यर्थः वृषभंअपांकलानां वर्षितारंमन्द्रजिह्वमादकृवाचंबृहस्पतिं मधस्यपाटपितारंएतन्नामकंदेवं अर्धरचंनसाधनैर्मन्त्रैर्वर्धय मवृद्धंकुरु सुरुचः शोभनदीमेनवमानस्यस्तूयमानस्य कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यस्यबृहस्पतेः कर्मणिपठ्यः रोचमानंस्तूयमानं गाथान्यः गाथेतिवाङ्माम स्तुतिवचसोनेवारोदेवाव्यवहर्ता

रोमर्तामनुष्याहोत्रादयः यद्वा नवमानस्यस्तुवानस्ययजमानस्यसंबन्धिनस्तेआशृण्वन्ति आ-
श्रावयन्तिपुरातंबृहस्पतिंवर्धय अत्रानवर्णमृत्युतमन्यस्मिन्नित्यादिनिर्हंकद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

बार्हस्पत्येषौ तमृत्वियेत्येषावषायाज्या सूत्रितश्च—बृहस्पतेअतियदयोअर्हात्तमृत्वि-
माउपवाचःसचन्तइति ।

सैषाद्वितीया—

तमृत्वियाउपवाचःसचन्तेसर्गोनयोदेवयतामसर्जि ।
बृहस्पतिःसहजोवरांसिविभ्वाभवंत्समृतेमातरिश्वा ॥ २ ॥

तम् । ऋत्वियाः । उप । वाचः । सचन्ते । सर्गः । न । यः ।
देवःयताम् । असर्जि । बृहस्पतिः । सः । हि । अजः । वरांसि ।
विश्वा । अभवत् । सम् । ऋते । मातरिश्वा ॥ २ ॥

तंबृहस्पतिंऋत्वियाः वर्षतुंसंबन्धिन्योपाचोपाध्यमिकाउपसचन्ते समीपेसेवन्ते यःसर्गो-
न उदकस्पलपि नशब्दोप्यर्थे देवयतादेवानिच्छतांयजमानानां असर्जिफलं यद्वा देवत्वमि-
च्छतामनुष्याणांअसर्जिसृष्टवान् वृष्ट्युदकम् यद्वा ऋत्वियाः प्राप्तकालीनावाचः होत्रादिभेरे-
तावाचः उपसचन्ते तंयःसर्गोन उदकसृष्टिरिव सः सएवबृहस्पतिः, अओहि व्यञ्जकःखलु
तस्मिन्वर्षतिसर्वेभवन्ति अतएवविश्वाविभुर्व्याप्नोमातरिश्वावृष्टिनिर्मातर्यन्तरिक्षेचेष्टमानोवायु-
सदृशोवावरांसिवरणीयानिवृष्ट्यादिफलानिसंपादयन् ऋतेउदकेनिमित्तभूतेसविसमभवत् संभूतः
अथवा अओयज्ञियानांव्यञ्जकोमातरिश्वाफलस्यनिर्मातरियज्ञेभ्यसिवावर्तमानः समृहस्पतिः
ऋतेयज्ञेनिमित्तभूतेसविवरांसिवरणीयानिहवीपीच्छन् विश्वाविभुः समभवत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उपस्तुतिर्नमस्तुद्यतिश्चश्लोकंयसस्तवितेवप्रवाहू ।

अस्यैकत्वाह्न्योऽयोअस्तिमृगोनमीमोअंरक्षस्तुविष्मान् ॥ ३ ॥

उप॑स॒तुति॑म् । नम॑सः । उ॒त्स॑र्य॒तिम् । च॒ । श्लो॑कम् । य॒ंस॒त् ।
 स॒वि॒ताइ॑व । प्र । वा॒हू इति॑ । अ॒स्य । ऋ॒त्वा । अ॒ह॒न्यः ।
 यः । अ॒स्ति । मृ॒गः । न । भी॒मः अ॒रक्ष॑सः । तु॒र्वि॒ष्मा॒न् ॥ ३ ॥

अयं बृहस्पतिरुपस्तुतिं यजमानेनोपेत्य क्रियमाणांस्तुतिं नमसः हविर्लक्षणस्यान्नस्योद्यतिव-
 द्धारं च श्लोकं अन्योयोमन्त्रविशेषोऽस्ति त्वंच प्रयंसत् प्रकर्षेण यतते स्वीकर्तुं यजमानो वा तत्सर्वमप-
 च्छत्यस्मै तत्र दृष्टान्तः—सवितेव सूर्य इव स यथास्तोत्रादिकं स्वीकरोति तद्वत् यजमानप्रदानपक्षे
 सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्य इव स यथा बाहुभ्यः प्रकाशादिमप्यच्छति तद्वत् बाहू बाहुभ्यां यजमा-
 नोपीत्यर्थः तस्य महत्त्वं माह—अरक्षसः स्वविरोधिरक्षोरहितस्यास्य बृहस्पतेः ऋत्वा कर्मणा साम-
 ध्येनाहन्यो ह्निताधुर्यः सूर्योऽस्ति स भीमो मृगो न भयजनकः सिंहादिरिव भीमो भयहेतुस्तु विष्मा-
 न्बलवान्परिभ्रमतीति शेषः यस्य माहात्म्येन मन्त्राभिमानिनो बृहस्पतेः सामर्थ्यात् मन्त्रेहाद्यसुरा-
 न्निजिताति तेजस्वी भवति तादृशो महानुभावो यजमानदचंहविरादिकं स्वीकरोतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अ॒स्य श्लो॑को॒ दि॒वी॒र्य॒ते पृ॒थि॒व्या म॒त्पो न॑यंस॒द्यक्ष॑भृ॒द्दि॒चे॒ताः ।
 मृ॒गाणां॑ न॒हेत॒यो॒यन्ति॑ चे॒माद्य॑ ह॒स्पते॑र॒हि॒मा यो॑ अ॒भि॒द्यून् ॥ ४ ॥

अ॒स्य । श्लो॑कः । दि॒वि । ई॒य॒ते । पृ॒थि॒व्याम् । अ॒त्यः ।
 न । य॒ंस॒त् । य॒क्ष॑भृ॒त् । वि॒चे॒ताः । मृ॒गाणा॑म् । न । हे॒तयः॑ ।
 य॒न्ति । च॒ । इ॒माः । बृ॒हस्प॑तेः । अ॒हि॒मा॒या॒न् । अ॒भि॒ । द्यून् ॥ ४ ॥

अस्य बृहस्पतेः श्लोकः स्तुत्यात्मका कीर्तिः गर्जितवाग्वा दिवि यो तमाने द्युलोके पृथिव्यां
 च ईयते गच्छति व्यामोनि यो बृहस्पतिरत्योनवतनशील आदित्य इव यक्षभृत् पूजितं हविरादिकं दधा-
 नः विचेताः विविधं चेतयिता प्राणिनां विशिष्टप्रायुक्तो वायंसत्त्र नियच्छति फलं हि अष्टमृगाणां ह-
 न्नुमन्विष्यतां हेतयोन आयुधानी तास्य बृहस्पतेरिमाहेतयः हिंसाण्यायुधानियन्ति गच्छन्ति च चवा-
 योगे मथमेति न निचातः अहिमायान् आगम्य हन्त्योऽन्तरिक्षचारिण्यां वा मायायेषां वृत्रादीनां डा-
 नसुरान् पुत्रदिवसान् कालाध्नोरिनिदिनीया तान्यायुधान्यन्निलक्षयन्ति च उपसर्गश्रुतेषां ग-
 क्रियाभ्याहारः ॥ ४ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १९०] द्वितीयोऽष्टकः

अथपञ्चमी-

येत्वादेवोऽस्त्रिकं मन्यमानाः पापाः भद्रमुपजीवन्ति पञ्चाः ।
न दूढये ईदनुददासि वामं बृहस्पते चर्यसे इति पयारुम् ॥ ५ ॥ १२ ॥
ये । त्वा । देव । उस्त्रिकम् । मन्यमानाः । पापाः । भद्रम् ।
उपजीवन्ति । पञ्चाः । न । दुःष्ये । अनु । ददासि ।
वामम् । बृहस्पते । चर्यसे । इत् । पयारुम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

हे देव बृहस्पते ये पापाः पापबुद्धयः अल्पाः पञ्चाः हविर्लक्षणान्भवन्तः पापेन जीर्णावानराः
भद्रं कल्पार्णत्वात्वा उस्त्रिकं उस्त्रियेति गोनाम कुत्सितामल्पक्षीरोत्साविणीं गां जीर्णमनद्वाह्वामन्यमा
नाः उपजीवन्ति उपेत्य प्राणंति अल्पया चन्त इत्यर्थः दूढये दुर्धये वचनव्यत्ययः दुर्बुद्धिभ्यस्तेभ्यो-
वामं वननीयं धनं नानुददासि अनुकूलं न वितरसि हे बृहस्पते देव पयारुं सोमपानशीलं सोमेन यष्टारं
महाफलं लिप्तुं चर्यसे इव गच्छस्येव अनुग्रहीतुं चर्यमतां वित्यस्येदं रूपं यद्वा हे बृहस्पते पयारुं हिंसकं
पीयते हिंसाकर्मण इदं रूपं तं प्राणिहिंसकं चर्यसे इव हंस्येव बृहस्पते यच्चातयसि देव पीयुमिति निरु-
क्तम् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे द्वादशोऽवर्गः ॥ १२ ॥

अथषष्ठी-

सुप्रैतुः सुयवसो न पन्था दुर्नियन्तुः परिप्रीतो न मित्रः ।
अनर्वाणो अमिषे च क्षते नो पीयता अपोर्णुवन्तो अस्थुः ॥ ६ ॥
सुप्रैतुः । सुयवसः । न । पन्थाः । दुःनियन्तुः । परिप्रीतः ।
न । मित्रः । अनर्वाणः । अमिषे । च । क्षते । न । नुः ।
अपीयताः । अपोर्णुवन्तः । अस्थुः ॥ ६ ॥

हे बृहस्पते त्वं सुप्रैतुः सुप्रगन्तुः मनुष्यस्य सुयवसः शोभनान्नस्य पन्थानमार्ग इव सुप्रयत्न-
मार्गगामिनो गमने सुयवसः पन्था इव सुखकारी भवेत्यर्थः किञ्च दुर्नियन्तुः दुःखेन नियमितुः राज्ञः

परिप्रीतः सर्वप्रकारेण संतुष्टः द्वेपादिरहितः मित्रो न सुहृन्मन्त्रिव स यथा दुर्नयान्निवर्तयति तद्वत् त्व-
मपि तथास्मभ्यं कुर्वित्यर्थः सखिवदमार्गान्निवर्त्य मार्गे यज्ञादिरूपे योजयित्वा तत्रापि फलप्रदो भवे-
त्यर्थः किञ्च अनर्वाणः अपापाः येन रानोऽस्मान्नि आभिमुख्येन चक्षते बोधयन्ति ते अपीवृताः
अज्ञानेनावृता अपि अपोर्णुवन्तः अपगतावरणवन्तो ज्ञानवन्तोऽस्थुः सिष्ठन्तु यद्वा अनर्वाणः त्वाम्
प्राप्नुवन्तो ये स्मद्विरोधिनोऽस्मान् अभिचक्षते अभिवदन्ति निन्दन्ति तेषीवृताः आच्छादितारक्षि-
ता अपि अपोर्णुवन्तः अपगतरक्षणा भवन्ति ॥ ६ ॥

संयंस्तु भद्रये पावाहं स्पत्ये पशौ पुरोडाशस्य याज्या सूत्रितश्च—संयंस्तु भो वनयो न यन्त्ये वापि व-
इति ॥

सैपात्तममी—

संयंस्तु भो वनयो न यन्ति समुद्रं न स्रवतो रोधचक्राः ।

सविह्वोऽभयं चष्टे अन्तर्हस्पतिस्तर आपंश्च गृध्रः ॥ ७ ॥

सम् । यम् । स्तुजः अवर्नयः । न । यन्ति । समुद्रम् । न । स्रवतः ।

रोधचक्राः । सः । विह्वान् । अभयम् । चष्टे । अन्तः ।

वृहस्पतिः । तरः । आपः । च । गृध्रः ॥ ७ ॥

यं वृहस्पतिस्तुभः स्तोत्राणि वनयो न सर्वा वनयो भूमयो नुप्यायथा स्वामिनं कर्म प्रतिवा-
संयन्ति सङ्गच्छन्ति तद्वत् यथा समुद्रं रोधचक्राः नदीनामैव रोधनशीलानि चक्राणि यावु तास्ता-
दृश्यः कुलं क्रममाणा वा स्रवतो न स्रवन्त्यो न घोषथा यन्ति तद्वत् सर्वा अपि स्तुतयः त्वामेव प्राप्नुवन्ति
गृध्रः गर्धनशीलः वृष्टिमाकांक्षमाणः समुद्रस्पतिः विह्वान् वक्ष्यमाणाभिस्तस्तरः तरणं जलाभि वृद्धिं
आपः उदकानि चोभयं अन्तर्मध्ये स्थित्वा चष्टे पश्यति करोतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

एवामहस्तु विजातस्तु विष्मन् वृहस्पतिर्हृषभो धायि देवः ।

सनस्तु तो वीरवद्वातु गोर्मद्विद्यामेपं वृजनं जीरदनुम् ॥ ८ ॥ १३ ॥

एव । महः । तुविज्जातः । तुविष्मान् । वृहस्पतिः । हृषभः ।

धायि । देवः । सः । नः । स्तुतः । वीरवद्वा । धातु । गोर्मद्व ।

विद्याम् । इपम् । वृजनम् । जीरदनुम् ॥ ८ ॥ १३ ॥

मं० १ अ० २४ सू० १९१] द्वितीयोऽष्टकः

महः महान् तुविजातः बह्वर्थमुत्पन्नः तुविष्मान्बलवान् वृषभोपां वर्षितादेवो बृहस्पतिरेव एवं
स्तुतिप्रकारेण धायि धीयते स्तूयत इत्यर्थः सस्तुतो देवो नोऽस्माकं वीरवत्पुत्राद्युपेतं गोमयगोभिर्युक्तं फ-
लं धातुधारयतु करोत्वित्यर्थः विद्यामेति गतः ॥ ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे त्रयोदशो वर्गः ॥ १३ ॥

कङ्कत इति षोडशार्धद्वादशसूक्तं ऋषिरगस्त्यः अमृणसूयांस्तयो देवताः त्रिष्टुप्छन्दः सूर्ये वि-
षमित्याद्यास्तिस्रो महापङ्क्तयः अष्टकौ सप्तकः पदको दशको नवकश्चेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् नवाना-
मित्येषा त्रयोदशी महाबृहती चत्वारोऽष्टका जायन्तश्च महाबृहती इति ह्युक्तं अत्र यद्यप्यक्षराणि न्यूना-
नि तथापि व्यूहेन पूरणीयानि अत्रानुक्रमणिका—कङ्कतः षोडशोऽपि न पदानुष्ठुभममृणसौ र्ये विषश-
ङ्कावानगस्त्यः प्राब्रवीदशम्याद्यास्तिस्रो महापङ्क्तयो महाबृहती चेति उपनिषदितिरहस्यमित्यर्थः
विषशङ्कायुक्तो गस्त्यः तत्परिहारायेदमुक्तवान् श्रौतस्य विशेषविनियोगोलैङ्गिकः अत्र शौनकः
कङ्कतो नेति सूक्तं तु विपार्ययः प्रयतो जपेत् । विपङ्कमते चास्य सर्पादृष्टि विषादपि ॥ १ ॥ यदकीद-
न्तूतास्तु विषं दंष्ट्रिवृश्चिकतश्च यत् । मूलं चलन्निमं चैव जपन् सर्वमपोहतीति ॥ २ ॥

तत्र प्रथमा—

कङ्कतो न कङ्कतो थो सती न कङ्कतः ।
हा वि ति षु पी इति न्य अदृष्टा अलिप्सत ॥ १ ॥

कङ्कतः । न । कङ्कतः । अथो इति । सती न ऽकङ्कतः ।
द्वौ । इति । षु पी इति । इति । नि । अदृष्टाः । अलिप्सत ॥ १ ॥

कङ्कतः अल्पविषः कश्चिन्नकङ्कतः तद्विपरीतः अनल्पविषो महारोगादिः तत्कर्तव्यार्थस्य व-
र्णन्यत्ययेन कङ्कत इति सरन्भवति अथो अपि च सती न कङ्कतः सती न मित्युदकनाम सती न गहन-
मितितन्नाम सुपाठात् उदकचारी अल्पविषवान् कश्चिददुग्धादिः एवं द्वावि वि अल्पविषमहाविष-
भेदेन जलस्थलभेदेन वा द्विप्रकारौ इति षु पी इति षोऽपि न्यावि विप्रकारद्वैविध्यदाहकत्वयोः प्रतिपादनाये-
तिकारद्वयं तथा अदृष्टा अदृश्यमानरूपाः एतत्संज्ञकाश्चेति च विषधरा एव मुक्तप्रकाराये स-
न्ति तेनूनं मान्यलिप्सत निःशेषेण लिप्यन्ति सर्वाण्यङ्गानि विषमावृणोति केनैवं कृतमिति न ज्ञा-
यते इति भावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अदृष्टान्हन्त्यायत्यथोहन्तिपरायती ।

अथोअवघ्नतीहन्त्यथोपिनष्टिर्पिपती ॥ २ ॥

अदृष्टान् । हन्ति । आहयती । अथो इति । हन्ति । पराहयती ।

अथो इति । अवघ्नती । हन्ति । अथो इति । पिनष्टि । पिपती ॥ २ ॥

अनेनविषद्वयोपधिःस्तुयते आयतीविषदष्टस्यसकाशमागच्छन्ती विषनिर्हरणसाधनौ-
पधिः अदृष्टान् अहरयमानान् विषधरान्हन्तिहिनस्ति अथोअपिच परायतीपरागच्छन्ती संपा-
र्जनसमये वाक्प्रवृत्ताहन्तिनाशयतिजलचरविषधरान् अथोअपिच अवघ्नती कर्मणिकर्तृप्रत्य-
यः अवहन्यमानौपधिः स्वगन्धेनहन्तिबहुविषान् यद्वा काचिदोपधिः दंशकान्मारयत्येव अथो-
अपिच पिपतीपिपणंकर्त्रीद्विपत्पिष्यमाणावौपधिःपिनष्टि चूर्णीकरोत्यल्पविषान् अथवासर्वेषुवा-
क्येष्वविशेषेणसर्वविषकारिणांनाशउक्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

शरासःकुशरासोदर्भासःसैर्याउत ।

मौञ्जाअदृष्टावैरिणाःसर्वेसाकंन्यलिप्सत ॥ ३ ॥

शरासः । कुशरासः । दर्भासः । सैर्याः । उत । मौञ्जाः ।

अदृष्टाः । वैरिणाः । सर्वे । साकम् । नि । अलिप्सत ॥ ३ ॥

अन्यांश्चविषहेतूनाह शरासः शरावेणुदण्डसदृशाअन्तश्छिद्रास्तृणविशेषाः कुशरासः
कुस्तिशराः अल्पच्छिद्राः शरसदृशाः तृणविशेषाः दर्भासोदर्भाः कुशाः सैर्याः तटाकादि-
मान्तोद्भवाः तृणविशेषाः अश्ववालाइतिप्रसिद्धाः उवापिचमौञ्जाः मुञ्जाःप्रसिद्धाः वैरिणाः बी-
रणप्रकाराः एतेषुवर्तमानाः अदृष्टाः उक्तरूपाः सर्वेविषधराः साकंमिलित्वा न्यलिप्सत निलिप-
न्तिस्म ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

निगावोगोष्ठेअंसदन्निमृगासोअविक्षत ।

निकेतवोजनानान्यदृष्टाअलिप्सत ॥ ४ ॥

नि । गावः । गोऽस्थे । असदन् । नि । मृगासः । अविक्षत ।
नि । केतवः । जनानाम् । नि । अदृष्टाः । अलिप्सत ॥ ४ ॥

गावोगोष्ठेन्यसदन् निषीदन्ति मृगासोमृगाः न्यविक्षत निविष्टाः स्वस्वस्थानउपरताः जना-
नांप्राणिनांकेतवः प्रज्ञानानि उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः नीचान्यभवन् एवस्मिन्समयेअ-
दृष्टाअदृश्यमानरूपाः सन्तोऽन्यलिप्सत निर्लिपन्तिविशेषेण ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

एतउत्येप्रत्यदृश्रन्प्रदोषंतस्कराइव ।
अदृष्टाविश्वदृष्टाःप्रतिबुद्धाअभूतन ॥ ५ ॥ १४ ॥

एते । ऊँ इति । त्ये । प्रति । अदृश्रन् । प्रदोषम् । तस्कराःइव ।
अदृष्टाः । विश्वदृष्टाः । प्रतिबुद्धाः । अभूतन ॥ ५ ॥ १४ ॥

त्येतेएतेसर्पाःप्रत्यदृश्रन् प्रतिदृश्यन्ते रात्रौश्वासादिलिङ्गेन उःपूरणः यद्वा तेरात्रौहन्तारः
विवाएतेप्रतिदृश्यन्ते तत्रदृष्टान्तः-प्रदोषंरान्निर्दोषारात्रिंपवितमसाभिभूताह्वरात्रिपुतस्कराइव हिं-
सकाश्चोरादृश्यन्ते तथातद्वत् कीदृशास्ते अदृष्टाः अपरिदृश्यमानाः विश्वदृष्टाः विश्वदृष्ट्यैस्ते
तादृशाः प्रतिदृश्यन्ते अतोहेनराः प्रतिबुद्धाअभूतन भवत ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषष्ठी-

द्यौर्वःपितापृथिवीमातासोमोभ्रातादितिःस्वसां ।
अदृष्टाविश्वदृष्टास्तिष्ठतेऽत्यन्तासुकम् ॥ ६ ॥

द्यौः । वः । पिता । पृथिवी । माता । सोमः । भ्राता ।
अदितिः । स्वसां । अदृष्टाः । विश्वदृष्टाः । तिष्ठत ।
इत्यन्त । सु । कम् ॥ ६ ॥

अतः परं विपचिक्षिता तत्र तावत् हे सर्पाः वोयुष्माकं द्यौः पिता पृथिवीमाता सोमो भ्राता
अदि तिर्देवमाता स्वसा एवं गहानुभावामहोरगा अदृष्टाः अन्यैरदृश्यमानरूपाः स्वयंतु विश्वदृष्टाः
सर्वस्य दृष्टारो यूपं तिष्ठतस्व स्वस्थाने मां प्रतिमागच्छत सुसुवराकं मुखं यथा तथा इत्यत ईर-
यत गच्छत सोमशब्देन सोमाधारोद्युलोक उच्यते पृथिव्यन्तरिक्षद्युस्थानस्थाः सर्पाः स्वस्व
स्थानं प्राप्नुत अस्मद्वाधां मां कुरुतेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

ये अंस्याये अंग्याः सूचीकाये प्रकङ्कताः ।

अदृष्टाः किञ्च नेह वः सर्वे साकं निजस्यत ॥ ७ ॥

ये । अंस्याः । ये । अंग्याः । सूचीकाः । ये । प्रकङ्कताः ।

अदृष्टाः । किम् । च । न । इह । वः । सर्वे । साकम् ।

नि । जस्यत ॥ ७ ॥

ये अंस्याः अंसाहः अंसगाः अंसेभवाः अंसाभ्यां तादन्तो वा तथा ये अंग्याः अङ्गाः अ-
ङ्गेन शरीरेण हन्तारो वा लूतिकादयः सूचीकाः सूचीदशः पृच्छरोमाणो वृश्चिकाद्याः ये च प्रकङ्कताः
प्रकटविपाः प्रकटगामिनो वा महोरगाः अदृष्टाः अदृश्यमानाः किञ्चन यत्किञ्चित्सर्पजातमस्ति
इहास्मिन्समीपे वोयुष्माकं किमस्ति अतः यूपं सर्वे साकं सह निजस्यत नितरां जस्यत मुञ्चतास्मान्
जसु मोक्षणे दैवादिकः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उत्पुस्तात्सूर्य एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा ।

अदृष्टान्त सर्वा जंभयन्त सर्वाश्च यातु धान्यः ॥ ८ ॥

उत् । पुस्तात् । सूर्यः । एति । विश्वदृष्टः । अदृष्टहा ।

अदृष्टान् । सर्वां । जंभयन् । सर्वाः । च । यातु धान्यः ॥ ८ ॥

असौ सूर्यः पुस्तात्पूर्वस्यां दिशि उज्जदेति कीदृशः सः विश्वदृष्टः विश्वे द्रष्टव्याय स्पृशता-
दृशः अदृष्टहा दृष्टा विपविशेषाः विषधरविशेषावाते प्राहन्ता यद्वा अदृष्टं दर्शनमज्ञानं अन्वकारस्त्व-

मे० १ अ० २४ सू० १९१] द्वितीयोष्टकः

स्यहन्ता सूर्येऽदितेऽतिसर्वविषधराः विषाणिवापलायन्ते किंकुर्वन्नुदेतीति चेदुच्यते—सर्वान् अ-
दृष्टान् अदृष्टव्यान् विपराक्षसादीन् जंभयन् हिंसयन् तथा सर्वाया तु धान्यश्च यावद्वोयातनाः तीव्रवे-
दनाः तासां धात्रीरुत्पादयित्रीर्महोरगीराक्षसीर्वाजंभयन् पुरस्तादुदेति अतोऽस्मत्तो निजस्य ते-
तिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथ नवमी—

उदपसदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन् ।

आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहा ॥ ९ ॥

उत् । अपसत् । असौ । सूर्यः । पुरु । विश्वानि । जूर्वन् ।

आदित्यः । पर्वतेभ्यः । विश्वदृष्टः । अदृष्टहा ॥ ९ ॥

असौ पुरस्तादुदयमानः सूर्यः सर्वस्य मेरक आदित्यः उदपसत् ऊर्ध्वं गच्छति पततेर्लुङि
पुमागमेत् रूपं किंकुर्वन् विश्वानि बहूनि विषाणि पुरुषभूतं जूर्वन् हिंसन् कीदृशो सौ पर्वतेभ्यः पर्ववज्रः
प्राणिभ्यः तेषामुपकाराय आदित्यः विषोदकादीनामदनशीलः विश्वदृष्टः विश्वदृष्टयेन तादृशः
अदृष्टहा अदृष्टानां विषविशेषाणां हन्ता एवमहानुभावः सूर्य ऊर्ध्वमारोहति अतो विषशक्कान् कार्या ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

सूर्ये विपमासं जामि दतिं सुरांश्चतः गृहे ।

सोऽत्रिन्नुनमराति नो वयं मरामरे अस्य योजनं हरिष्ठामधुत्वा मधु ।

छाचकार ॥ १० ॥ १५ ॥

सूर्ये । विपम् । आ । सज्जामि । दतिम् । सुरांश्चतः । गृहे ।

सः । चित्र । नु । न । मराति । नो इति । वयम् । मराम् । अरे ।

अस्य । योजनम् । हरिःस्थाः । मधु । त्वा । मधुला । चकार ॥ १० ॥ १५ ॥

आदित्यमण्डले चतुर्थे नाङ्गुलिना विपमादाय मधुल्ययोजयित्वा निर्विषो भवेदिति यदेतद्वि-
पविद्यायामुक्तं तदिदमवोच्यते—अहं विषावृतोगस्यः सूर्ये सर्वस्य मेरयितरिमधुविद्यारूपे सूर्यम-
ण्डले विषमावृत्य वर्तमानं सूर्ये आसजामि आसक्तं करोमि तत्र दृष्टान्तः—सुरावतो गृहे सुरा निर्माद-

तदने इतिमिव चनमसुरावावमिव यथातन्त्रुनंदोपायभवति तद्द्विपनादित्यस्यनरावरति-
 त्यर्थः सोचित्रं चिन्मयायां मुक्तचिदां पुण्यःससूर्यःश्वत्थुनमरावि नमिषते मोक्षसंग्राम तदनु-
 हायैवविषस्यपोजिउन्दादपमपिनविषामहे उन्नमोरनरजेकारणमार-हरिहाः हरयोःपाःते-
 पुस्थितआदित्यः आरेदूरेअस्यविषस्ययोजनमापगंचकार तदेवोप्यते हेरिष स्वाशंसधुधारं
 चकार विषस्यमिषभावंदूरेनोपायवीचकारेति एवैवधुधानधुदाशीनिर्दिष्टीवर्षमिधुधिया मरे-
 दादित्यस्यनन्देविषयोजनं तेनपायवीचरणंसदस्तिपामधुधिया ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यनन्देनचदशोऽयम् ॥ १५ ॥

त्रिःसप्त त्रिगुणिताःसप्तसंख्याकाविष्णुलिङ्गकाः विविधाः श्रुलिङ्गकाः सप्तसुनिह्यसुलो-
हितशुक्लरुष्णभेदेनैकविंशतिर्यासांताः यद्वा त्रिःसप्त एकविंशतिभेदाविष्णुलिङ्गकाः सूक्ष्मचटि-
काविषमतिपक्षभूताः विषस्यास्मदावरकस्यपुष्पपोषमक्षर अदन्तु नाशयन्तु ताश्चनमर-
न्तिनवयमपि शिष्टमविशिष्टम् ॥ १२ ॥ अथवयोदशी-

नवानानंवतीनांविषस्यरोपुंषीणाम् ।

सर्वासामग्रभुनामरेअस्ययोजनंहरिष्ठामधुत्वामधुलाचकार ॥ १३ ॥

नवानाम् । नवतीनाम् । विषस्य । रोपुंषीणाम् ।

सर्वासाम् । अग्रभम् । नाम । अरे । अस्य । योजनम् । हरिऽस्थाः ।

मधु । त्वा । मधुला । चकार ॥ १३ ॥

नवानानंवतीनांनवाधिकानानवतिसंख्याकानानदीनां पुनःकीदृशीनां विषस्यास्मद्व्याप-
कस्यसर्वस्यविषस्यरोपुंषीणां लोपयित्रीणांछेद्वीणांसर्वासामुक्तानांगद्वादिनदीनांनवग्रहं गृह्णा-
मि संकीर्तयामि ग्रहेऽछान्दसेलुङि छान्दसश्चेर्लुक् ह्यहोर्भः अस्ययोजनमित्यादिगतम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

त्रिःसप्तमयूर्यःसप्तस्वसारोअग्रुवः ।

तास्तेविपंविजंश्रिरुदकंकुंभिनींरिव ॥ १४ ॥

त्रिः । सप्त । मयूर्यः । सप्त । स्वसारः । अग्रुवः ।

ताः । ते । विषम् । वि । जभिरे । उदकम् । कुंभिनीःइव ॥ १४ ॥

त्रिःसप्त एकविंशतिसंख्याकाः मयूर्योमयूरस्त्रियः ताः विषकारिसर्पद्वेपिण्यइतिप्रसिद्धाः
नागद्वेपिगरुडपक्षादुत्पन्नत्वात् तथासप्त एतत्संख्याकाः सर्पणस्वभावाःस्वसारः स्वयमेवसरणाः
अग्रुवः नदीनामैतत्त गंगाद्याःप्रसिद्धाःसप्तनद्यःसन्ति तास्ते हेदेह तवविपंविजभिरे विशेषेणहर-
न्तु तद्वद्वहन्तः-उदकंकुंभिनीः कुंभिन्त्यःकुंभवत्यः कुंभेनजलहारिण्यइव ताद्यथातद्धरन्ति
तद्वन्नद्योमयूर्यश्चातिप्रभूतंहरन्तु ॥ १४ ॥ अथपञ्चदशी-

इयत्तकःकुपुंसकस्तकंमिन्द्रयश्मना ।

ततोविपंप्रवाहतेपराचीरनुसंवतः ॥ १५ ॥

इयत्तकः । कुपुंभकः । तृकम् । भिनद्धि । अश्मना ।

ततः । विषम् । प्र । वृत्ते । पराचीः । अनु । सम्भवतः ॥ १५ ॥

इयत्तकः कुत्सितेयत्तः अल्पप्रमाणइत्यर्थः कुपुंभकः कुपृथ्वीं संभति विलिखतीति सर्पाणां कुत्सितं संभपितानि ग्रहीतावा कुपुंभको न कुलः सते विपंहरति विशेषः यद्विनतथासकरोति तत्कुत्सितं तन्न कुलमभ्यनाभिनद्धि विदारयामि विपनिर्हरणप्रयोगे यावद्विषापगमत्पाषाणानुघातमनुविष्टन्ति तद्विदः तदिदमवोक्तं ततः एवं प्रयोगे सति विषं प्रवावृते विषावृतादेहादिपंपवर्ते निर्गच्छतु काः प्रति उच्यते पराचीः परागश्च नववीरतिदूरगाः संवतः संविभागवतीर्दिशः अनु अनुलक्षीकृत्यदिगन्तं प्रतिगच्छतु नमामतिगच्छत्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

अध्यायोपाकरणोत्सर्गयोः कुपुंभकस्तदित्यन्त्याविनियुक्ता दधिसक्नून् जुहोतीत्युपकम्प-
कुपुंभकस्तद्व्रवीदिति सूत्रितत्वात् ।

सैपापोडशी—

कुपुंभकस्तद्व्रवीद्विरेः प्रवर्तमानकः ।

दृश्चिकस्यारसं विपमरसं दृश्चिकते विपम् ॥ १६ ॥ १६ ॥

कुपुंभकः । तत् । अववीत् । गिरेः । प्रवर्तमानकः । दृश्चिकस्य ।

अरसम् । विपम् । अरसम् । दृश्चिक । ते । विपम् ॥ १६ ॥ १६ ॥

॥ इति प्रथमं मण्डलम् ॥

एवं महानुभावेनागस्त्यमर्हपिणोच्यमाने सति गिरेः सकाशात् प्रवर्तमानकः प्रवर्तमानोतिशीर्ष-
मभिगच्छन् कुपुंभको न कुलः तद्व्रवीत् तद्वाक्यमाचख्यौ किंतदिति उच्यते— दृश्चिकस्यैतद्विषं अ-
रसं असारं बाधकं न भवतीत्यर्थः तथा लोके पिसर्पदष्टमपि किम्यादिदं शानमेव अतो न बाध इति हि व-
दन्ति एवमभिवचनेन सोपि निर्विषो भवत् अथ तं दृश्चिकं प्रति न कुल आह हे दृश्चिक ते विपमरसं अत-
स्तद्विषं किं करिष्यति तस्मात्प्रतिहरेति यदेवमवादीत् तदा प्रभृति दृश्चिकविषमसारमभवत् एषा वि-
पनिर्हरिण्युपनिषत् ॥ १६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमेषोडशो वर्गः ॥ १६ ॥

॥ इति प्रथममण्डले चतुर्विंशो नुवाकः ॥ २४ ॥

॥ प्रथमं मण्डलं समाप्तम् ॥ १ ॥

॥ अथद्वितीयमण्डलम् ॥

शातचिन्मप्रथममण्डलं व्याख्यातम् अथगार्त्तमर्दद्वितीयमण्डलं व्याख्यायते त्वमग्नेद्युभिरि-
त्यादिके द्वितीयमण्डले चत्वारोऽनुवाकाः तेषु प्रथमेऽनुवाके एकादशसूक्तानि तत्रात्वमग्नेद्युभिरिति पो-
दशचैव प्रथमं सूक्तम् मण्डलद्रष्टा गृह्यसमदक्षपिः स च पूर्वमाद्विरसकुले शुनहोत्रस्य पुत्रः स न यज्ञकालेऽसु-
रैर्युहीतः इन्द्रेण मोचितः पश्चात्तद्वचनेनैव भृगुकुले शुनकपुत्रो गृह्यसमदनामा भूव तथा चानुक्रमणिका-
याद्विरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनको भवत्स गृह्यसमदो द्वितीयमण्डलमपश्यदिति । तथा तस्यै-
व शौनकस्य वचनमृष्यनुक्रमणे त्वमग्ने इति गृह्यसमदः शौनको भृगुतांगतः शौनहोत्रः प्रकृत्या तु य आग्नि-
रस उच्यत इति । तस्मान्मण्डलद्रष्टा शौनको गृह्यसमदक्षपिः जगतीच्छन्दः मण्डलादिपरिभाषयाग्नेयं
अत्रानुक्रमणिका—त्वमग्ने जागर्तस्विति प्रातरनुवाकांश्चिनशस्त्रयोर्याग्नेतेच्छन्दसीदमादिसूक्तद्वय-
स्य विनियोगः त्वमग्नेद्युभिरितिसूक्ते इति सूचितत्वात् उपाकरणोत्सर्जनयोरप्याद्याविनियुक्ता ।

१०६१ पूर्वम् - (१) अग्ने - तत्र प्रथमा - अग्रणीत्वादिगुणविशिष्टा (॥
६४३५ interpretation (२) गृह्यसमदनामा यः स येन सौ वदतः तेषां विद्वद्भिर-
(६) The explanation of the words गृह्यसमदः इति अत्र (१) अग्रणीत्वादिगुणविशिष्टा (॥

त्वमग्नेद्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमग्नेस्त्वमग्ने नृपते ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ १ ॥

(॥॥) धृतिः The meanings (१) यो गार्त्तमर्दः किमिति भूते (२) यो गार्त्तमर्दः
नोदग्ने दिवसः सहितो जायसे - (१) आशुशुक्षणिः (२) अग्रणीत्वादिगुणविशिष्टा
त्वम् । अग्ने । अशुशुक्षणिः । त्वम् । आशुशुक्षणिः । त्वम् । अतः भ्यः ।

त्वम् । अग्नेः । परि । त्वम् । वनेभ्यः । त्वम् । ओषधीभ्यः । त्वम्

नृणाम् । नृपते । जायसे । शुचिः ॥ १ ॥

(१) अग्रणीत्वादिगुणविशिष्टा (२) यो गार्त्तमर्दः

हे अग्ने अग्रणीत्वादिगुणविशिष्ट हे नृणां नृपते नृणां मनूष्याणां मध्ये येन रोयदारः सन्ति तेषां
विशेषेण पालयितः यद्वा भाष्याणां पादार्थां बहुत्वं नित्यस्वामित्वं च प्रतिपाद्यते सर्वेषामपि नराणां नि-
त्यपालकेत्यर्थः नृणामित्यस्य निपाताभावश्छान्दसः वादश्च हे देव त्वं युधिषां गदिवसैः निमित्तभू-
तैर्जायसे यागार्थमथनेनोत्पद्यस इत्यर्थः यद्वा वादशौर्दिवसैः सहितो जायसे तत्तथा गदिवसेषु पसि-
द्धो भवसीत्यर्थः यथा त्वमाशुशुक्षणिः जायसे आसर्वतो दीप्यमानो भवसि आद्वि उपपदे शुचि-
तावित्येतत्स्य सन्नन्तस्य छान्दसमिदं रूपं यद्वा आशुशुक्षणिं शुचिदिवः सन् यवः संसेज्यस इति आशु-
शुचं शोकं सनोति ददाति शत्रुभ्यो दाहादिनेत्याशुशुक्षणिः वादशो भवसि एवं सर्वं प्रतिविशेषणं
जायस इति योज्यं हे अग्ने त्वं अद्वो वृष्ट्युदकेभ्यो जायसे वैद्युतत्वेण वादवत्त्वेण वा समदोदके-

भ्यः त्वं अश्विनो मेघात् पापाणां द्वारिजायसे यो अश्विनो रन्तरि जजानेति हि मन्त्रान्तरम् । त्वं वेने
भ्यः वृक्षादिसमूहेभ्यो दाय रूपेण त्वमोषधीभ्यः वैश्वानररूपेण एवं महानुभावस्त्वं मथनेनोत्पन्नः
स न सत्त्वात्मको भवसीत्यर्थः शुचिरेव जायसे यद्वा शुचिरादित्यरूपो जायसे इत्यर्थः अत्र त्वमग्नेद्यु-
भिरहोभिरित्यादि निरुक्तमनुसन्धेयम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रम् त्वियं तव नेष्टुं त्वमग्निदत्तायतः ।
तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नोद मे ॥ २ ॥

तव । अग्ने । होत्रम् । तव । पोत्रम् । ऋत्विर्यम् । तव । नेष्टुम् ।
त्वम् । अग्नित् । ऋत इत्यतः । तव । प्रदशास्त्रम् । त्वम् ।
अध्वरि इत्यसि । ब्रह्मा । च । असि । गृहपतिः । च । नः । दमे ॥ २ ॥

हे अग्ने होत्रं होतुः कर्मशस्त्रयाज्यादिलक्षणं यदस्ति तदपितवैव त्वदर्थमित्यर्थः तथा पोत्रं पोतुः
कर्मयदस्ति तदपितवैव तथा ऋत्विर्यं प्राप्तकालमाविर्ज्यं तवैव नेष्टुं नेष्टुः कर्मप्रस्थितयाज्यादिरूपं
तव हे अग्ने त्वमग्निव आग्नीध्रश्च त्वमेवासि तथा क्रतायतायज्ञमिच्छतस्तवैव प्रशास्त्रं यत्प्रशास्तुर्मे-
भावरुणस्य कर्मतव हे अग्ने त्वमध्वरीयसि अध्वरं यज्ञकामयसे अध्वर्युर्भवसीत्यर्थः तथा अध्वर्यु-
शब्दव्युत्पत्तेः अध्वर्युरध्वर्युरध्वरं कामयत इति विहितमिति हि निरुक्तम् । तथा ब्रह्मा च ब्राह्मणाच्छंस्यम्यसि
तथानोद मे स्मयज्ञगृहे गृहपतिश्चासीति ॥ २ ॥ अध्वरं यत् कामयसे

अथ तृतीया—

त्वमग्निन्द्रोऽरुपभः सतामसित्वं विष्णुरुग्रायो नमस्यः ।
त्वं ब्रह्मरयि विद्वं ह्यणस्पते त्वं विधर्तः सच सेपु रंध्या ॥ ३ ॥

राधेति तृ गत्वादि धनस्य भेदा ; विधर्तः निविधधरक

त्वम् । अग्ने । त्वष्टा । विधत्ते । सुहवीर्यम् । तव । ग्रावः । मित्रहमहः ।
सहजात्यम् । त्वम् । । आशुहेमा । ररिपे । सुहअश्व्यम् ।
त्वम् । नराम् । शर्धः । असि । पुरुहवसुः ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेअग्ने त्वष्टाफलस्यसाधुसंपादयितात्वं विधत्तेपरिचरतेजनाय सुवीर्यशोभनवीर्यधनं त-
व्हेतुर्भवसि ग्रावः याः स्ततिवाचःसन्ति तास्तव स्वभूताः हेमित्रमहः हितकारितेजः सजात्यं
अस्माकंबान्धवंभजसइत्यर्थः हेअग्ने आशुहेमा आशुपेरयितात्वं स्वश्व्यंशोभनाश्वसमूहोपेतं
ररिपेददासि हेअग्ने पुरुहवसुः प्रभूतधनस्त्वं नरांनराणां शर्धोवल्स्थानीयोसि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथपष्ठी—

वर्मभेरुद्रोअसुरोमहोदिवस्त्वंशर्धोमारुतंपृक्षईशिपे ।
वंवातैररुणैर्यासिशंगयस्त्वंपपाविधतःपासिनुत्मना ॥

वम् । अग्ने । रुद्रः । असुरः । महः । दिवः । त्वम् । शर्धः । मारुतम् ।
पृक्षः । ईशिपे । त्वम् । वातैः । अरुणैः । यासि । शमृगयः । पृक्ष सप्त
वम् । पपा । विधतः । पासि । नु । त्मना ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वं महोदिवोमहतोद्युलोकात् उपलक्षणमेतत् लोकत्रयात् असुरः शत्रूणांनिरसिता
रुद्रोसि रुद्रःस्वं दुःखहेतुर्वापापादिः तस्यद्रावयिताएतन्नामकोदेवोसि रुद्रोवाएपयदग्निरित्यादि-
प्वग्नेरुद्रशब्देनव्यवहारात् यद्वा त्वंरुद्रः रौति मामनिष्टानरादुःखेपतिप्यन्तीतिरुद्रः तादृशोसि
रुद्रोरीतीतिसतइतिनिरुक्तम् । तथामहोमहतोदिवोद्युलोकस्यसंबन्धो असुरोसि असुर्वलंतस्यद्रा-
वाआदित्यरूपश्चत्वमसि अग्नेर्युलोकसंबन्ध्यसुरत्वमुत्वादिबोअसुरायमन्मेत्यादिषु । तथात्वंपा-
रुतंशर्धः मरुत्समूहत्वंबलमसि वायुरूपश्चत्वमसीत्यर्थः एवमग्न्यादित्यवायुरूपस्त्वंपृक्षोन्नत्य
हविलेक्षणस्य ईशिपे ईश्वरोभवसि यस्मादेवं तस्मात्त्वंवानैर्वायुसदृशैररुणैररुणवर्णैरश्वैः शङ्खैः
सुखस्यगृहत्पआवासभूतःसन् यासिमामोपियागगृहं यद्वा अरुणेर्गमनशीलैर्वानैर्वायुभिरुत्पन्नः

सन्त्यासिवने तथा त्वं पूषा सर्वस्य पोषकः सन् नृक्षिप्रं त्वना आत्मना अनुग्रहरूपयास्वबुद्धयैव
विधत्ः परिचरतो यजमानान् पासि ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

त्वमग्ने द्रविणो दा अरं कृते त्वं देवः सवितारं रत्नधा असि ।
त्वं भगो नृपते वस्व ईशिपे त्वं पायुर्दमेयस्तेर्विधत् ॥ ७

त्वम् । अग्ने । द्रविणः । दाः । अरम् । कृते । त्वम् । देवः । सविता ।
 रत्नधाः । असि । त्वम् । भगः । नृपते । वस्वः । ईशिपे । त्वम् ।
 पायुः । दमे । यः । ते । अर्विधत् ॥ ७ ॥

हे अग्ने त्वं अरं कृते त्वामलंकुर्वते यजमानाय द्रविणो दाः हिरण्यस्य दातासि देवोद्योतमानः स-
 विता सर्वस्य सत्कर्मसु प्रेरकस्त्वं रत्नधा रमणीयानां धनानां मणिमुक्तादीनां धारयितासि तथा हे नृपते
 नृणां पालकाग्ने त्वं भगो भजनीयः सन् वस्वो वसुनो धनस्य ईशिपे समर्थो भवसि दातुं यो यजमानो द-
 मेयज्ञगृहे ते त्वां विधत् परिचरति तस्य पायुः पालकस्त्वमसि ॥ ७ ॥

त्वामग्ने दम आ । वृष्यान् । पशून् । स्त्वां राजानं सुविदन्नमृजते ।
 त्वं विश्वानि स्वनीकपत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ ८ ॥

त्वाम् । अग्ने । दमे । आ । विश्रतिम् । विशाः । त्वाम् । राजानम् ।
 सुविदन्नम् । ऋजते । त्वम् । विश्वानि । सुह्रन्नीक । पत्यसे ।
 त्वम् । सहस्राणि । शता । दश । प्रति ॥ ८ ॥

हे अग्ने विश्रतिं यजमानानां पालकं त्वां विशः यजमाना दमे स्वकीये यज्ञगृहे आ आसादयन्ति
 उपसर्गवशाद्योग्यक्रियाध्याहारः तथा कृत्वा राजानं दीप्यमानं सुविदन्नं शोभनदानं अस्मदनुकूल-
 चेत्सर्कसु धनं वा त्वां ऋजते प्रसाधयन्ति ऋजतिः प्रसाधनकर्म इति यास्कः । यतएवं ततो हे स्वनी-

क शोभनज्वालारूपसेन त्वं विश्वानि सर्वाणि हवींषीति शेषः पृष्ठचर्थे द्वितीया विश्वेषां हविषामा-
ज्यसोमपुरोडाशादीनां पत्यसे ईश्वरो भवसि ईश्वरनामैतत् इत्यतिपत्यत इति तन्नाम सुपाठात् यद्वा
पतिभावमाचरसि त्वं तु सहस्राणि शताशतानि दश एतत्संख्याकानि प्रति एतत्संख्याकानामभिमतता-
धनानां प्रतिनिधिरित्यर्थः प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोरितिकर्मप्रवचनीयत्वं तैर्यत्फलं भवति त-
त्त्वया लभ्यत इत्यर्थः ॥८॥

अथ नवमी-

वे. म.

त्वामग्ने पितरं मिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनुरुचम् ।
त्वं पुत्रो भवसि यस्ते विधुत्वं सखा सुशेवः पास्य धृपः ॥ ९ ॥

त्वाम् । अग्ने । पितरम् । इष्टिभिः । नरः । त्वाम् । भ्रात्राय । शम्या ।
तनुरुचम् । त्वम् । पुत्रः । भवसि । यः । ते । अविधत् । त्वम् ।
सखा । सुशेवः । पासि । आधृपः ॥ ९ ॥
शिव इति मुखे नाम
मुद्रा लकारि अल्लकारि

हे अग्ने पितरं पालकं त्वानरो नेतारो यजमानाः इष्टिभिरपणसाधनैर्यागैर्यजन्त इति शेषः पित-
रवपालनाय यजन्त इत्यर्थः तथा तनुरुचं शरीराणां दीपकं शरीरेषु दीप्यमानवैश्वानरात्वेनात्वां भ्रात्रा-
पभ्रातृत्वाय सौभ्रात्राय शम्या कर्मनामैतत् कर्मणाय जन्त इति शेषः यद्वा भयत्रवक्ष्यमाणेनाविधि-
यनेन संबन्धः हे अग्ने मोतरस्तेत्वां अविधत् परिचरति तस्य त्वं पुत्रो भवसि पुत्रवत्पालयिता भवसि
तथा त्वं सखा स मानख्यातः सखिवद्वितकारी सुशेवः शेव इति सुखनाम मुद्रसुखकारी सव आधृपः
आधृपकत्वा पासि रक्षसि पितृत्वकामाय पितृत्वेन भ्रातृत्वकामाय भ्रातृत्वेन पुत्रत्वकामाय पुत्रस्था-
नीयो भवसि त्रिप्रकारेण रक्षसीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

त्वमममं सुराकनमस्य स्त्वं वाजस्य सुमता राय इति शेषः ।

त्वं विभास्य नृदक्षिदा वने त्वं विशिखुरसि यज्ञमातनिः ॥ १० ॥ १८ ॥
ता क्षादिक इति

त्वम् । अग्ने । ऋभुः । अ॒के । न॒म॒स्यः । त्वम् । वा॒ज॒स्य । क्षु॒ध॒म॒तः ।
 रा॒यः । ई॒शि॒पे । त्वम् । वि । आ॒सि । अ॒न॒ । ध॒क्षि । दा॒वने॑ । त्वम् ।
 वि॒द॒शि॒क्षुः । अ॒सि । य॒ज्ञम् । आ॒ह॒त॒निः ॥ १० ॥ १८ ॥

(१) दावने
 (२) अ॒सि

हेअग्ने त्वंऋभुः उरुभ्रासमानोमेघावीवा त्वमाके अन्तिकेसन्निधावेव नमस्योनमस्कार्यः स्तु-
 त्पद्व्यर्थः इतरदेवतावन्मन्त्रप्रतिपाद्याकारेणस्तुत्योनभवति किन्तुप्रत्यक्षइत्यर्थः तथात्वंक्षुमतः
 शब्दवतः सर्वत्रश्रूयमाणस्यवाजस्यान्त्यरायोधनस्य ईशिपेस्वामीभवति अतस्तद्देहीत्यर्थः हेअ-
 ग्ने त्वंविभ्रासि विशेषेणदीप्यसे तदर्थंयनुअनुक्रमेणैव धक्षिदक्षिकाद्यादीन् दहेछंदिसिपितृषं संहि-
 तायांभूभावाभावश्छान्दसः किमर्थमेवं दावनेछेदनापान्धकारस्य यद्वा हविषोदानवतेयजमानान्
 वा किञ्च त्वंयतंविशिक्षुः विशेषेणशिक्षयितासाधयिवासि नलोकाभ्ययेतिपद्यचानिपेधः तथा
 आतनिः फलस्पतर्गतोविस्तारयिता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी-

त्वम॒ग्ने अ॒दि॒तिर्दे॒वता॑ शु॒पे त्वं॒ हो॒त्रा भार॑तीवर्ध॒से गिरा॑ ।
 त्वमि॒ळा श॒त॒हि॒मा सि॒दक्ष॑से त्वं॒ वृ॒हा व॑सु॒प॒ते सर॑स्वती ॥ ११ ॥
 त्वम् । अग्ने । अ॒दि॒तिः । दे॒व । श॒पे । त्वम् । हो॒त्रा । भार॑ती ।
 व॒र्त॒से । गिरा॑ । त्वम् । इ॒ळा । श॒त॒हि॒मा । अ॒सि । दक्ष॑से । त्वम् ।
 वृ॒ह॒हा । व॒सु॒प॒ते । सर॑स्वती ॥ ११ ॥

अ॒दि॒तिः १-११

हो॒त्रा भार॑ती

श॒पे त्वं॒ वृ॒हा

११ अ॒दि॒तिः १-११

(१) वृ॒हा व॑सु॒प॒ते

हेअग्ने देव त्वंदाशुपेहविदं चवतेयजमानापादितिरसण्डयिता परिपादयितासि यद्वा अ-
 नाभूतिरसि किञ्च त्वंहोत्राहोमनिष्पादिकाभारतीभरतस्यादित्यस्यसंबन्धिनीरेमिरूपासतीगि-
 रास्तुत्पावर्धसेमवृद्धोभूतसि किञ्च त्वंशतहिमा हिमशब्दःकालोपलक्षकः अपरिमितकाली नित-
 वळा भूतिरसि तादृशीसतीदक्षसेदानायसमर्थाभवति तिष्ठवत्तत्त्वादिनिपातः तथाहवसुपतेव-
 नपादक वृहहापादेहंत्वात्संस्वती सरणवान्चार्यःतत्संबन्धिनीरेवनिपातकामाध्यमिकावा-
 गमि आदित्यामिवापूर्नासंबन्धिन्योभारतीळासरस्वत्यारग्यापास्तिमोदेव्यःसन्ति ताअपित्वं-
 मेवेत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्वमग्नेसुभृतउत्तमंवयस्तवस्पाह्वर्णआसंदृशिश्चियः ।

त्वंवाजःप्रतरणोवृहन्नसित्वरयिर्वहुलोविश्वतस्पृथुः ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । सु०भृतः । उत्त०मम् । वयः । तव । स्पाह्व । वर्ण ।

आ । सम०दृशि । श्रियः । त्वम् । वाजः । प्र०तरणः । वृहन् । असि ।

त्वम् । रयिः । वृहुलः । विश्वतः । पृथुः ॥ १२ ॥

हेअग्ने त्वंसुभृतः सुप्रपोषितः सन् उत्तमंनिरतिशयंवयः अन्नमायुष्यंवात्वमसि तत्संपाद-
कोसीत्यर्थः तथातवस्पाह्वंस्पृहणीयेवर्णंलोहितशुक्लादिलक्षणेसन्दृशिसम्यग्दर्शनीयेश्चियः ऐश्व-
र्याणिकान्तयोवाआश्रित्यवर्तन्ते उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः किञ्च त्वंवाजः अन्नंतत्साध-
कत्वात्ताच्छब्दं अन्नसाधकइत्यर्थः प्रतरणः प्रतारयितापापाव अतएववृहन्महानसि तथात्वंरयि-
र्धनरूपोसि बहूलःसर्वविषयबाहुल्योपेतः विश्वतः सर्वतः पृथुः विस्तीर्णः प्रख्यातइत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

त्वमग्नादित्यासंआस्यं१त्वांजिह्वांशुचयश्चक्रिकवे ।

त्वांरान्तिपाचोअध्वरेपुंसश्चिरेत्वेदेवाहविरदन्त्याहुंतम् ॥ १३ ॥

त्वाम् ॥ अग्ने । आ०दित्यासः । आस्यम् । त्वाम् । जिह्वाम् । शुचयः ।
चक्रिरे । कवे । त्वाम् । रान्ति०साचः । अध्वरेपु । सश्चिरे । त्वे इति
देवाः । हविः । अ०दन्ति । आहु०तम् ॥ १३ ॥

हेअग्ने त्वांआदित्यासः अदितेःपुत्राइन्द्रादयः आस्यंस्वकीयंमुखंभक्षणपानादिसाधनं च-
क्रिरेइतिवक्ष्यमाणेनसंबन्धः तथा हेकवे कान्तप्रज्ञ त्वामेवशुचयः शुद्धादीनावादेवाजिह्वास्वकीय-
जिह्वास्थानीयमास्वादनसाधनंचक्रिरे त्वन्मुखेनैवभक्षयन्ति त्वजिह्वेयास्वादयन्तीत्यर्थः तथा
त्वामेवरातिपाचः रातिर्दानंद्रुतंहविरादिघनंवा तेनसमवेताः देवाः अध्वरेपुयज्ञेपुंसश्चिरे सेवन्ते
त्वामेवप्रतीक्षन्ते विनात्वयास्वीर्पाहविर्भक्षणायोगात् एवंप्रत्युत्पद्यमानेदेवाः सर्वे आहुतंज्ञानंदोदजं
विरदन्तिभक्षयन्ति एवंसर्वदेवोपकारिणंमहानुभावं स्तोमीयर्थः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

त्वेअग्नेविश्वेअमृतांसोअद्रुहंआसादेवाहविरदन्त्याहुतम् ।

त्वयामर्तासःस्वदन्तआसुतित्वंगमोवीरुधाम्जज्ञिपेशुचिः ॥ १४ ॥

त्वे इति । अग्ने । विश्वे । अमृतासः । अद्रुहः । आसा । देवाः । हविः । अदन्ति । आहुतम् । त्वया । मर्तासः । स्वदन्ते । आसुतिम् । त्वम् ।

गर्भः । वीरुधाम् । जज्ञिपे । शुचिः ॥ १४ ॥

अमरणधर्माणः अमरणाधर्माणः अमरणाधर्माणः अमरणाधर्माणः अमरणाधर्माणः
 हेअग्ने त्वत्वायि विश्वेसर्वेअमृतासः अमरणधर्माणःअद्रुहःअद्रोघारोदेवाआसावदीयेना-
 स्येनाहुतंहविरदन्ति प्रक्षयन्ति आस्पशब्दस्यतृतीयैकवचनेपइन्मोमासित्यादिनाआसन्नादे-
 शः ऊडिदंपदादीतिविभक्तेरुदात्तत्वं तथा मर्तासोमनुष्याःअपित्वयासाधनभूतेनास्तर्तिरस-
 रूपमन्नादिकं स्वदन्ते आस्वादयन्ति त्वमेववीरुधालंतादीनांगर्भोर्गर्भस्थानीयः तेषामध्येव-
 स्थानाव वस्तुःसर्वेषांनिवाप्तभूतः शुचिः शुद्धःसत्त्व जज्ञिपे उत्पादयसिसस्याद्यन्म ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी-

त्वंतान्सञ्चप्रतिचासिमज्मनाग्नेसुजातप्रचदिवरिच्यसे ।

पृक्षोयदन्नमहिनावितेभुवदनुद्यावापृथिवीरोदसीउमे ॥ १५ ॥

त्वम् । तान् । सम् । च । प्रति । च । अस्ति । मज्मना । अग्ने । सुजात ।

प्र । च । देव । रिच्यसे । पृक्षः । यत् । अन्नं । महिना । वि । ते ।

भुवन्तु । अनु । द्यावापृथिवी इति । रोदसी इति । उमे इति ॥ १५ ॥

हेअग्ने त्वंमज्मनावलेनतान् प्रतिच्छादेवान् संचासि सञ्च्यसि तैःसहितोपिभवसि तथा
 सामर्थ्येन प्रतिचासि प्रत्येकतैर्विभिन्नःप्रतिनिधिर्भावसि प्रतिस्वीकारसमयेतैःसहितोभवसि
 वियुक्तश्चभूतसीत्यर्थः हेसुजात शोभनजनन मन्त्रसहितमथनेनोत्पन्नत्वादग्नेःसुजन्मत्वं साह-
 शग्ने हेदेव परिच्यतेच तैर्वलेनचाधिकोभवसि आधिक्येकारणमाह यदयस्माद-अत्रास्मिन्य-
 नेपृक्षः सर्वमप्यन्नं व्यत्ययेनबहुवचनं तेतवैवविभूवत् समर्थंभवति महिनामाहात्म्येनं पतो-
 मंहत्वमस्ति अतइत्यर्थः कुत्रेतितदुच्यते रोदसी सर्वनिरोदनस्वभावे उमेद्यावापृथिवीद्यावा
 पृथिव्यावनृतेप्रतितयोर्मध्येव्यापइत्यर्थः त्वयिहुतमन्नंत्वमहत्वेनलोकेव्येव्याप्तमित्यर्थः ॥ १५ ॥

अथपोहशी—

येस्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्रे रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्चतोऽश्वप्रहिनेपिवस्य आरुहद्वेदेमविदथे सुवीराः ॥ १६ ॥ १९

ये । ^{ये वा इति रूपनाम अश्वेन निरूपणीयम्} स्तोतृभ्यः । गोऽअग्राम् । अश्वऽपेशसम् । अग्रे । रातिम् ।^{ददते} उपसृजन्ति । सूरयः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि । नेपि ।वस्यः । आ । ^{मदित मनःजानं} बृहत् । वदम् । विदथे । ^{इति भूतानुवादिता} सुवीराः ॥ १६ ॥ १९ ॥^{आप्रहिनेपि प्रकवेण नयोसे खलु न येत्यर्थः ॥}

अनया होतास्तुतिनिगमव्याजेनाभिमताशास्ते हेअग्रे सूरयो मेधाविनः मेरयितारो वापे

यजमानाः स्तोतृभ्यस्तुतिकर्तृभ्यो गोअग्रां गावोग्रगामिन्यो यस्यास्तादृशी गोप्रमुखां अश्वपेशसं

पेशा इति रूपनाम अश्वेन निरूपणीयां एतद्वयं प्राधान्याभिप्रायं गौश्चाश्वश्चाजाश्चेति दक्षिणापरिगण-

नेषु गवाश्वयोमाथम्याव तादृशीं रातिं उपसृजन्ति ददते तान्यजमानानस्मांश्च त्विजो वस्वो वसी-

यः श्रेष्ठं स्वर्गादिस्थानं आसर्वतः प्रहिणेपि प्रकर्षेण नयसि खलु नयेत्यर्थः हि प्रसिद्धौ वयं चतुर्वी-

राशो भनपुत्रादिसंहिताविदथे यज्ञे बृहत्तमहत्तमच्च जातं वदम् उच्चारयामः स्तुम इत्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे एकोनविंशो वर्गः ॥ १९ ॥

यज्ञेन वर्धतेति त्रयोदशार्चद्वितीयं सूक्तं मण्डलद्वयगुण्यस्तमदस्यार्थं मण्डलादिध्यायेयमिति प-

रिभाषयामेयं तु शब्दानुकर्षादिदमपि जागतम् यज्ञेन सप्तोनेत्यनुक्रान्तम् प्रातरनुवाकाभिनशस्त-

योर्जागवेच्छन्दस्य स्पविनियोगः सूत्रं तु पूर्वसूक्त एवोक्तम् तथा चतुर्विंशिके तृतीयसवने जातवेदस्य

निविजानीयमिदं यज्ञेन वर्धतेत्याग्निमारुतमिति सूत्रितत्वात् पृष्ठचाभिष्वपडहयोर्द्वितीयेह न्यपि-

जातवेदस्य निविजानमिदम् चातुर्विंशिकं तृतीयसवनमिति चतुर्विंशदिति दिष्टत्वात् ।

तत्र प्रथमा—

यज्ञेन वर्धत जातवेदसमग्निं यजध्वं हविषा तनागिरा ।

समिधानं सुप्रयसं स्वर्णरं द्युक्षं होतारं वृजने पुधूपदम् ॥ १ ॥

यज्ञेन । वर्धत । जातवेदसम् । अग्निम् । यजध्वम् । हविषा । ^{विना} तना ।गिरा । ^{इति भनपुत्रम्} समुद्दधानम् । ^{इति भनपुत्रम्} सुप्रयसम् । ^{इति भनपुत्रम्} स्वर्णरम् । ^{इति भनपुत्रम्} द्युक्षम् । ^{इति भनपुत्रम्} होतारम् ।

वृजनेषु । धूपदम् ॥ १ ॥

तीक्ष्णमिदम् ॥

हेयजमानाऋत्विजोवा यूयं जातवेदसंजातानांवेदितारंजातधनंजातमंत्रंवाग्निं यज्ञेनयागेन
वर्धतप्रवर्धयत सामान्येनोक्त्वाविशेषेणाह—हविषाचरुपुरोडाशदिनातनाविस्तृतयागिरास्तुत्या-
चयजध्वं पूजयध्वं कीदृशं तं समिधानंसमिध्यमानं सुप्रयसंशोभनान्नं स्वर्नरंस्वर्गेनितव्यायजमा-
नायस्यतादृशं यद्वा स्वरितिसर्वपर्यायः स्तुवीनानितारः स्तोवारः बहुस्तोवारमित्यर्थः शुक्ष्मदीर्घ-
निवासिनंवाहोतारंहोमसंपादकं वृजनेषुबलेषुधूर्पदंवलस्यकर्तारमित्यर्थः अग्नेःपादवेसतिशरीरं
बलवदभवतीतिप्रसिद्धम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अभित्वानर्त्कीरूपसोववाशिरेभ्रेवत्संनस्वसरेषुधेनवः ।
दिवइवेदरतिर्मानुपायुगाक्षपोभासिपुरुवारसंयतः ॥ २ ॥

अग्नि । त्वा । नर्त्कीः । उपसः । ववाशिरे । अग्ने । वत्सम् । न ।
स्वसरेषु । धेनवः । दिवःइव । इत् । अरतिः । मानुपा । युगा ।
आ । क्षपः । भासि । पुरुवार । सम्ययतः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वात्वांअभिप्रतिनर्त्कीः रात्रीः उपसः अहानिसर्वाहुरात्रिपुसर्वेष्वप्यहरस्तु यद्वा
नक्तशब्दःसायंकालंलक्षयति सायंप्रातरग्निहोत्रस्यसद्भावात् सर्वेषुकालेषुसायंप्रातःकालेषु
वा ववाशिरे आकांक्षन्तेयजमानायादृष्टं यद्वा अहानिरात्रयश्चत्वामेवकामयन्ते होतृकालेकर्मणश्चो-
दनात् कालानांकामनमुपचर्यते तत्रदृष्टान्तः—स्वसरेषु स्वयंसरणाशीलेष्वहस्तुसरणाधिकरणे-
षुगोष्ठेषुवा धेनवोवत्सं वत्समिव किञ्च हेपुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने संयतो नियतस्त्वं दिवइ
मुलोकस्येवअरतिः व्याप्नोविस्तृतः तत्रत्यानादिवानांइविःप्रदानायैवसर्वत्रव्याप्तइत्यर्थः मानुष
मानुषाणांयजमानानांसंबन्धीनि युगायुगानि युगशब्दःकालोपलक्षकः प्रातरादिसवनानिसर्वे
पुसवनेषु अत्यन्तसंयोगेद्वितीया क्षपोइदरात्रीः सर्वाहुरात्रिष्वपिआभासि समन्ताद्दोष्यसे ॥२

अथतृतीया—

तदेवावुधेरजसःसुदंसंसदिवस्पृथिव्योररतिर्न्येरिरे ।
रथमिववेद्यंशुक्लशोचिपमग्निमित्रंनक्षितिपुंशंस्यम् ॥ ३ ॥

रजसो रजनात्मकस्य लोकात्तय बुध्रे मूले पृथिव्यां वेदामित्यर्थः
 तम् । देवाः । बुध्रे । रजसः । सुदंसंसम् । दिवः पृथिव्योः । अरतिम् ।
 नि । एरिरे । रथमइव । वेद्यम् । शक्रश्शोचिपम् । अग्निम् ।
 मित्रम् । न । क्षितिर्पू । प्रदशस्यम् ॥ ३ ॥

तमासद्धमुक्तगुणावाशष्टमांश्च देवाः प्रसिद्धाव्यवहर्तारऋत्विजोवा रजसोरंजनात्मकस्य लो-
 कस्य बुध्रे मूले पृथिव्यां वेदामित्यर्थः तन्न्येरिरेनितरामीरयन्ति व्यापारयन्ति स्वस्वहविर्लाभाय
 भवत्किं पक्षे स्तोत्रादिनानितरांगच्छन्ति भजन्ते कीदृशमित्याह सुदंसंसं शोभनदर्शनं दिवस्पृथिव्योः
 यावापृथिव्योः अरतिर्देवैश्चरन्तारं व्याप्तं वा वेद्यं वेदो धनं तस्मै हितं रथमिव रथं यथा स्वाभिमतला-
 भायाश्चरन्ते तद्वत् यद्वा रथमिव प्राप्तसाधनत्वेन वर्तमानं वेद्यं वेदितव्यं शुक्रशोचिपं दीप्तवर्णं अग्निमि-
 त्रं न सखिवत् कार्यसाधकं यद्वा आदित्यमिव क्षितिपुयागभूमिपुमनुष्येषु वामशंस्यं प्रकर्षेण स्तुत्यं
 एवमहानुभावमग्निन्येरिरइति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

तमुक्षमाणं रजसि त्वआदमे चन्द्रमिव सुरुचं हार आदधुः ।

पृश्याः पतरं चितयन्तमक्षभिः पाथोन पायुं जनसी उभे अनु ॥ ४ ॥

तम् । उक्षमाणम् । रजसि । त्वे । आ । दमे । चन्द्रमइव ।
 सुदुरुचम् । हारि । आ । दधुः । पृश्याः । पतरम् । चितयन्तम् ।

अक्षभिः । पाथः । न । पाथाम । जनसी इति । उभे इति । अनु ॥ ४ ॥

संस्तुत्यतरं रजस्पन्तरिक्षे आउक्षमाणं सर्वतः सिञ्चन्तं वृष्टिजलं रजसि पृथिव्यां वेद्यां घृतादिना आ-
 सिच्यमानं वा स्वेस्वकीये हारे विजनेदमेयागगृहे आदधुः आदधते कीदृशं चन्द्रमिव सुरुचं चन्द्र-
 मिति हिरण्यनाम हिरण्यमिव शोभनदीप्तिं पश्चात्पृथ्वावस्थायां पृश्याः पतरं घृत्लोकस्यान्तरिक्षस्या-
 गन्तारं अक्षभिः स्वकीयेर्जां लालैः अवयवैः चितयन्तं चेतयमानं पाथोन पायुं उदकमिव रक्षकं उभे-
 जनसी सर्वस्य जनयिष्यौ यावापृथिव्यावनुव्याप्तं भूम्यां होमाधारत्वेन स्थित्वा हविः प्रापणाय घृत्लो-
 कगामिनमिति भावः एवं रूपमग्निमादधते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

सहोताविश्वं परिभूत्व ध्वरंतमुहव्यैर्मनुपकञ्जते गिरा ।
हिरिशिप्रो वृधसानासु जर्भुर्यौ नस्तृभिश्चितयद्रोदसी अनु ॥ ५ ॥ २० ॥

सः । होता । विश्वम् । परि । भूतु । अध्वरम् । तम् । ऊँ इति ।
हव्यैः । मनुषः । कञ्जते । गिरा । हिरिशिप्रः । वृधसानासु ।
जर्भुरत् । यौः । न । स्तृभिः । चितयत् । रोदसी इति । अनु ॥ ५ ॥ २० ॥

सोमिर्होता होमनिष्पादकः सन् विश्वं सर्वं अप्वरं यागं परिभूतु परितो भवतु तमुतमेवार्भिर्हव्यैर्हवि-
भिः गिरास्तुत्याच मनुषो मनुष्याकञ्जते प्रसाधयन्ति कञ्जविः प्रसाधनकर्मा हिरिशिप्रो हरणशील-
हनुः दीप्तोष्णीषो वा शिप्राः शीपंसु वितता हिण्ययीरित्यादिमन्त्रान्तरात् । वृधसानासु मवर्धमानास्वो-
षधीपुज्वालासु वा जर्भुरत् पूर्यमाणो यज्ञगन्ता शत्रुतंपदं यद्वा द्वितीयार्थे सप्तमी वर्धमाना ओषधी-
जर्भुरत् पुनः पुनर्दहन्त्यर्थः यौघुलोकोन्तरिक्षं स्तृभिर्न नक्षत्रैरिव रोदसी अनुयावाप्रधिष्यावन्-
चितयत् चेतपति ज्वालाभिर्विस्फुलिङ्गैश्च भुवमन्तर्क्षिर्चर्यामोतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे विशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी-

सनोरेवत्समिधानः स्वस्तये संदस्वान् रयिमस्मासु दीदिहि ।
आनः कृणुष्व सुविताय रोदसी अग्ने हव्यामनुपो देववीतये ॥ ६ ॥

सः । नः । रेवत् । समृद्धिधानः । स्वस्तये । समृद्धेस्वान् । रयिम् ।
अस्मासु । दीदिहि । आ । नः । कृणुष्व । सुविताय । रोदसी इति ।
अग्ने । हव्या । मनुषः । देव । वीतये ॥ ६ ॥

हे अग्ने सतादृशस्त्वं नोस्माकं स्वस्तये स्मृतीत्यविनाशिनाम् क्षेमापरेव रयिमत् रयिधनं च
पर्युपरिवृद्धिमत् दानयोग्ये वाधनं अस्मासु संदस्वान् सम्पूजयच्छन् समिधानोस्माभिः सम्पनि-
ष्पमानः सन् दीदिहि दीप्यस्व यद्वा रेवदितिक्रियाविशेषणं राः धनं सप्तर्द्धिमत्पथातथादीप्य-

स्वेति तथाभूतः सन्नोऽस्मभ्यं सुविताय सुहिताय शोभनफलाय रोदसीद्यावापृथिव्यावारुण्य
सर्वतः कुरुष्व उभौ लोकौ भोगप्रदौ कुर्वित्यर्थः किमर्थमिति तदुच्यते हे देवाग्ने मनुष्यो मनुष्यस्य यज-
मानस्य मम संबन्धीनि हव्या हवींषि वीतये देवेभ्यो भक्षणाय पुनः पुनर्यागाद्यनुष्ठानायेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दानोऽग्ने बृहतो दाः सहस्रिणो दुरो न वाजं श्रुत्या अपावृधि ॥
प्राचीद्यावापृथिवी ब्रह्मणारुधिस्व ऽर्णशुक्रमुपसो विदिद्युतुः ॥ ७ ॥

दाः । नुः । अग्ने । बृहतः । दाः । सहस्रिणः । दुरः । न । वाजम् ।
श्रुत्यै । अपं । वृधि । प्राची इति । द्यावापृथिवी इति । ब्रह्मणा ।
रुधि । स्वः । न । शुक्रम् । उपसः । वि । दिद्युतुः ॥ ७ ॥

हे अग्ने नोऽस्मभ्यं बृहतो महतः प्रभूतान्गवाश्वादिधनविशेषान् दाः देहि तथा सहस्रिणः
सहस्रसंख्योपेतान् पुत्रभूत्यादीन् दाः देहि ददातेऽजन्दसेलुडिरूपम् वाक्यभेदादनिघातः श्रुत्यै-
कोर्त्यै वाजमन्नं दुरो न वस्य दुराण्यपि न शब्दश्चार्थे अपावृधि अपवृणु मेरयेत्यर्थः यद्वा दुरा-
णीव तत्प्राप्त्युपायान्विशदयति तदर्थं द्यावापृथिवी ब्रह्मणा परिवृढेन कर्मणा प्राचीं प्ररुष्टाश्चेत् अ-
स्मदनुकूले रुधिकुरु स्वर्णं आदित्यइव यथाजगत्प्रकाशयति तद्वत् शुक्रं दीप्तं त्वामुपसः उपः
काला विदिद्युतुः विद्योतयन्ति उपः काले सप्तम्यः प्रज्वाल्यन्ते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

स इधान उपसो राम्या अनुस्व ऽर्णदा देदुरुपेण भानुना ।
होत्राभिर्ग्रिभर्मुपः स्वच्वरो राजा विशामतिथिश्चारुं आयवे ॥ ८ ॥

सः । इधानः । उपसः । राम्याः । अनुं । स्वः । न । दीदेत् । अरुपेण ।
भानुना । होत्राभिः । अग्निः । मनुपः । सुश्च्वरः । राजा । विगाम् ।
अतिथिः । चारुः । आयवे ॥ ८ ॥

सोमिःराम्यारमणहेतुभूताः उपसःअनुअनुलक्ष्यइधानः इध्यमानः दीपितःसत् अरुवे-
णरोचमानेनभानुनातेजसास्वर्णादादित्यइवदीदेव दीप्यते सोमिर्मनुयोमनुष्यस्यहोतुः होत्राभिः
होत्रेतिवाङ्म होमसाधनभूताभिःस्तुतिभिःस्तूयमानः स्वध्वरः शोभनयागोविशांमजानां
राजारामजमानः स्वामीआयवे मनुष्याय यजमानायतदर्थं चारुः चरणशीलः अतिथिः अति-
थिवत्पूज्योभवति ॥ ८ ॥

चा० (१) च० १११४ः
(२) वि० य०

अथनवमी-

एवानोअग्नेअमृतेपुपूर्यधीर्पीपायबृहद्वेपुमानुपा ।
दुहानाधेनुर्दृजनेपुकारवेत्मनाशतिनंपुरुषंमिपणि ॥ ९ ॥

एव । नः । अग्ने । अमृतेपु । पूर्य । धीः । पीपाय । बृहत् । द्वेपु ।
मानुपा । दुहाना । धेनुः । दृजनेपु । कारवे । त्मना । शतिनम् ।
पुरुषम् । इपणि ॥ ९ ॥

बृहद्वेपुमभूतद्युतिपुअमृतेपुपूर्यधेपूर्य पूर्वभाविजमे त्वामानुपामनुष्याणामध्ये
नोस्मदीयाधीर्बुद्धिःस्तुतिकर्मवा एवएवंपीपायप्याययति यद्वा मानुपामनुष्यान् धीस्त्वदीया
बुद्धिः कर्मवाप्याययतु तथात्वदीयाधीः बृजनेपुपुनोपुकारवेस्तोत्रेदुहाना धेनुः दोग्ध्रीधेनुर्वि
सृष्टोपममेतत् त्मनाआत्मनैव इपणिप्यणाया सत्या शतिनं अपरिमितसंख्याकं पुरुषं गवा-
श्वादिरूपेणानानारूपं धनसमूहं दुहानाभवति ॥ ९ ॥ एवा नो मानवा इतिः पीपाय म-
मनुष्यसंबन्धिनि स्तितिः = मनुष्यैः ३११ माभिः कृतं त्रिते त्वया धेनुः पीपाय
एतत्समर्थं अमृतं...वे. य० अथदशमी-

वयमग्नेअर्वतावासुवीर्यं ब्रह्मणावाचितयेमाजनां अति ।
अस्माकंधुममधिपश्चरुष्टिपूचास्वर्णशुचीतदुष्टरम् ॥ १० ॥

वयम् । अग्ने । अर्वता । वा । सुवीर्यम् । ब्रह्मणा । वा । चितयेम् ।
जनां । अति । अस्माकम् । धुम् । अधि । पश्च । रुष्टिपु ।
उच्चा । त्वः । न । शुरुचीत् । दुष्टरम् ॥ १० ॥

हेअग्ने वयंयजमानाः सुवीर्यशोभनसामर्थ्येपेतंयथातथा अवतावा अरणकुशलेनाश्वेन
 वाशब्दार्थे ब्रह्मणावाअग्नेनचत्वद्देतेनजनानस्मत्समानानविचितयेम अतिक्रम्यतायेम-
 हि कर्मणिकर्तृप्रत्ययः यद्वा त्वद्देतेनाग्नेनचसुवीर्यचितयेम प्रकाशायतदर्थमस्माकंपञ्च पञ्चसु-
 दृष्टिपुजनेपुनिपादपञ्चमेपुचतुर्पुवर्णेपुउच्चाउच्चैःअतिप्रभूतं दुस्तरं अन्येनाप्राप्तंघुम्रधनं स्वर्णं सू-
 र्यैव अधि अधिकं शुशुचीतदीप्यतां अधीत्ययमनर्थकोवा ॥ १० ॥

अथैकादशी-

सनोवोधिसहस्यप्रशंस्योयस्मिन्त्सुजाताइपयन्तसूरयः ।
 यमग्नेयज्ञमुपयन्तिवाजिनोनित्येतोकेदीदिवांसस्वेदमे ॥ ११ ॥

सः । नः । वोधि । सहस्य । प्रशंस्यः । यस्मिन् । सुजाताः ।
 इपयन्त । सूरयः । यम् । अग्ने । यज्ञम् । उपयन्ति । वाजिनः ।
 नित्ये । तोके । दीदिवांसम् । स्वे । दमे ॥ ११ ॥

हेअग्ने सहस्यशत्रूणामभिभवितः वलप्रभववा प्रशंस्यः स्तुत्यः सत्वंनोस्मदीयंस्तोत्रादिकं
 वोधियुष्पस्व सइत्युक्तंकइत्याह-यस्मिन्नग्नौसुजाताः शोभनजननाः सूरयः स्तोतारऋत्विजः
 इपयन्त गमयन्तिस्तोत्राणि किञ्च हेअग्नेयज्ञंयजनीर्यंवाजिनोहविल्क्षणाज्यन्तोयजमानानि-
 त्येतोकेऔरसेपुत्रेनिमित्तभूतेसति यद्वा तस्मिन्मथादीप्यतेपुत्रगृहेयथापितादीप्यतेवद्वयं स्वेदमे
 स्वकीयेयागगृहेसवनीपादिस्थानेदीदिवांसंदीप्यमानमुपयन्ति हविःस्तोत्रादिनासपोधीत्यन्व-
 यः ॥ ११ ॥

उज्यासांजातवन्दःस्यामतेस्तोतारोअग्नेसूर्यश्चशर्मणि ॥
 वस्वोरायःपुरुश्चन्द्रस्यभूर्यसःप्रजावतःस्वपत्यस्यंशग्निनः ॥ १२ ॥

उज्यासः । जातवन्दः । स्याम । ते । स्तोतारः । अग्ने । सूर्यः ।
 च । शर्मणि । वस्वः । रायः । पुरुश्चन्द्रस्य । भूर्यसः । प्रजावतः ।
 सुहृदपत्यस्य । शग्नि । नः ॥ १२ ॥

हेजातवैदः जातानां विदितरमे स्तोतारः त्वांस्तु वन्तः कृत्विजः सूरयो मेधाविनो यजमानाश्चेत्यु-
भयासः उभये वयं शर्मणि सुखे निमित्त भूते सति वेत्तत्सं बन्धिनः स्याम भवेम यद्वा वेशर्मणि स्याम
त्वं च नोऽस्माकं वस्वो निवासो हेतोर्वसिष्ठस्य रायो गवादिधनस्य पुरुषश्चन्द्रस्य अतिशयेनाह्लादकस्य बह-
हिरण्योपेतस्य वा भूयसः प्रभूतस्य प्रजावतोऽस्त्याद्युपेतस्य पुत्रादिभोगपर्याप्तस्य वा स्वपत्यस्य शोभ-
नपुत्रस्य ईदृशं पंधनं नोऽस्मभ्यं शग्धि देहि दातुं शक्नोमवसि ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्रे रातिर्भुपसृजन्ति सूरयः ।
अस्मान् च तान् प्रहिनेपिवस्य आबृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ १३ ॥ २१ ॥
ये । स्तोतृभ्यः । गोऽग्राम । अश्वऽपेशसम् । अग्रे । रातिम् ।
उपऽसृजन्ति । सूरयः । अस्मान् । च । तान् । च । प्र । हि ।
नेपि । वस्यः । आ । बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १३ ॥ २१ ॥
ये स्तोतृभ्य इति त्रयोदशी व्याख्याता ॥ १३ ॥ १५-१६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे एकविंशोऽष्टकः ॥ २१ ॥

समिद्धो अग्निरित्येकादशार्चतृतीयसूक्तं गार्त्तमदवैष्टुभं सप्तमीजगती समिद्धोऽग्निर्नाराशंसः
वनूनपादादय एकादशमयाजदेवताः समिद्ध एकादशापंसप्तमीजगतीत्यनुक्रमणिका पशौ शुन-
कानामिदमाग्नीसूक्तं गृत्तमदस्यापिशुनकत्वात् समिद्धो अग्निरिति शुनकानामिति हिस्तृत्रिवम् ।

तत्र प्रथमा-

समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्यां प्रत्यङ् विश्वानि भुवना न्यस्थात् ।
होता पावकः प्रदिवः सुमेधा देवो देवान्यजत्वग्निरर्हन् ॥ १ ॥
समऽईदः । अग्निः । निऽहितः । पृथिव्याम् । प्रत्यङ् । विश्वानि ।
भुवनानि । अस्थात् । होता । पावकः । प्रऽदिवः । सुऽमेधाः ।
देवः । देवान् । यजतु । अग्निः । अर्हन् ॥ १ ॥

पृथिव्यां विदितक्षणायां समिद्धः सम्यक् दीप्तः एव नाम कोऽग्निः निहितः स्थापितः सन् वि-
श्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि मत्पङ्क्तिं अग्निमृतः सन् अस्थात् तिष्ठति यथा सर्वे जनाः प-

श्रुन्ति तथा प्रवृद्धोभयदित्यर्थः किञ्च सोमिहोवाहोमनिष्पादकोदेवानामाह्वावापावकः शो-
धकः प्रदिवः पुराणः सुमेधाः शोभनप्रज्ञोदेवोद्योतमानः एवंमहानुभावोऽग्निः अर्हन् यागयोग्यः
सन् देवानसृजतु अत्रयष्टव्यानिन्द्रादीन्पूजयतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नराशंसः प्रति धामान्यञ्जन्ति स्रो दिवः प्रति मृहास्वर्चिः ।
घृतप्रुषामर्नसा हव्यमुन्दन्मूर्धन्यज्ञस्य समनक्तु देवान् ॥ २ ॥
नराशंसः । प्रति । धामानि । अञ्जन् । तिस्रः । दिवः । प्रति ।
मृहा । सुऽअर्चिः । घृतऽप्रुषा । मर्नसा । हव्यम् । उन्दन् ।
मूर्धन् । यज्ञस्य । सम् । अनक्तु । देवान् ॥ २ ॥

नराशंसः नरैर्नैतुभिर्कैस्त्रिभिः शंसनीयएतन्नामकोमिः स्वर्चिः शोभनन्वालः सन् धामा-
निस्थानानिआहुत्यधिकरणानितेजांसिप्रतिप्रत्येकंमहास्वमहिम्ना अञ्जनव्यक्तीकुर्वन् तिस्रोदि-
ः द्योतमानांस्त्रीवभूम्यादिलोकांश्चप्रतिप्रत्येकमञ्जन् स्थित्याभूमिप्रकाशेनान्तरिक्षंहविःपापणे-
दिवमित्यभिप्रायः यद्वा लोकानांप्रत्येकंत्रितोषेतत्वात् तिस्रोदिवइत्यविरुद्धं तिस्रोदिवः पृथि-
रीस्ति स इत्यादिमध्वर्णात् । त्रयोवाइमेनिवृत्तेलोकाइतिब्राह्मणांच । तथाघृतमुपाध्वंसिञ्चता
मसाहव्यंजन्दनं क्रेदयन् स्निग्धीकुर्वन् यज्ञस्यमूर्धन् मूर्धनिमुत्तेहोमसमयेदेवानुयष्टव्यान् स-
म्यक् सम्यक्व्यक्तीकरोतु तर्पयत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ईळितोअग्नेमनसानोअर्हन्देवान्यसिमानुपात्पूर्वोअय ।
सआवहमरुतांशर्षोअच्युतमिन्द्रंनरोवर्हिपदंयजध्वम् ॥ ३ ॥
ईळितः । अग्ने । मनसा । नः । अर्हन् । देवान् । यक्षि । मानुपात् ।
पूर्वः । अय । सः । आ । वह् । मरुताम् । शर्षः । अच्युतम् ।
इन्द्रम् । नरः । वर्हिः । यजध्वम् ॥ ३ ॥

हेअग्नेः ईळितोस्माभिःस्तुतःसन् मनसास्मदनुरक्तेनदेवानांयागबुद्ध्यावाअर्हन् यागयो-
ग्यःसन् मानुषाद्धोतुःपूर्वः पूर्वभावी नोस्मदर्थमद्यास्मिन्दिनेदेवानयष्टव्यान् यक्षि त्वमेवयज-
सि सतादृशोयष्टात्वमावहआकारय कान् मरुतांशघोंगर्णअच्युतमक्षीणमिन्द्रंतदर्विनाभूत-
मिन्द्रमपि यद्वा मरुद्वत्तोपेतमिन्द्रंअनन्तरं हेनरोनेतारऋत्विजःअर्हिपदंवर्हिपिसीदन्तंमिन्द्रंयज-
ध्वम् पूजयध्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

देववर्हिर्वर्धमानंसुवीरंस्तीर्णंरायेसुभरंवेद्यस्याम् ।

धृतेनाक्तंवसवःसीदतेदंविश्वेदेवाआदित्यायज्ञियांसः ॥ ४ ॥

देव । वर्हिः । वर्धमानम् । सुवीरम् । स्तीर्णम् । राये । सुभरम् ।

वेदी इति । अस्याम् । धृतेन । अक्तम् । वसवः । सीदत । इदम् ।

विश्वे । देवाः । आदित्याः । यज्ञियांसः ॥ ४ ॥

हेयर्हिःदेव एतदभिमानिन्मग्ने वर्धमानं सुवीरं शोभन वीरसंपादकं सुभरंसुपूर्णस्तीर्णं अस्प-
दीयैर्कविगिभिरास्तृतं भव किमर्थं रायेधनाय अस्यावेदीवेद्यां सप्तम्यर्थमगृह्यसंज्ञा संहितायां
यणादेशाच्छान्दसः धृतेनाज्येनाक्तमिदंस्निग्धंवर्हिःसीदत के हेवसवः एतन्नामकाः हेविश्वेसर्वे
देवाः हेआदित्याः यज्ञियासोपज्ञाह्रांस्तेययमिदंवर्हिः सीदत अस्मिन्वर्हिपिनिपीदतेत्यर्थः ॥४॥

अथपञ्चमी-

विश्रयन्तामुर्वियाहूयमानाद्वारेदेवीःसुप्रायणानमोभिः ।

व्यचस्वतीर्विप्रथन्तामजूर्यावर्णीपुनानायशसंसुवीरम् ॥ ५ ॥ २२ ॥

वि । श्रयन्ताम् । उर्विया । हूयमानाः । द्वारः । देवीः । सुप्रःअयुनाः ।

नर्मःइभिः । व्यचस्वतीः । वि । प्रथन्ताम् । अजूर्याः । वर्णम् ।

पुनानाः । यशसम् । सुवीरम् ॥ ५ ॥ २२ ॥

द्वारेदेवीः अमेर्द्वाराभिमानिन्योदेव्योविश्रयन्तां विविच्यययन्तां विवृतापिधाना-
भवन्तु कीदृशस्ताः उर्विया उर्व्यःमहत्याः नमोभिर्नमस्कारोपैवैःस्तोत्रैर्हूयमानाः सुप्रायणाः

सुष्ठुमकर्षेणान्तव्याः ईदृशयोदेव्योविश्रयन्तां किञ्च व्यचस्वतीः व्याप्तिमत्यः अजुपाः
अहिस्थाः अजननावा सुवीरंशोभनपुत्रायुपेतं यशसंयशोयुक्तं वर्णं वर्णनीयंरूपविशेषं पुनानाः
यजमानायशोधयिज्यः संपादयिज्योदेव्योविप्रथन्तां विशेषेणमस्व्याताभवन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथषष्ठी-

साध्वपांसिसनतानउक्षितेउपासानक्ताव्यप्येवरण्विते ।
तन्तुंतनसंवयन्तीसमीचीयज्ञस्यपेशःसुदुघेपयस्वती ॥ ६ ॥

साधु । अपांसि । सनता । नः । उक्षिते इति । उपसानक्ता ।
व्याप्यःइव । रण्विते इति । तन्तुम् । तनम् । संवयन्ती इति
समवयन्ती । समीची इति समईची । यज्ञस्य । पेशः ।
सुदुघे इति सुदुघे । पयस्वती इति ॥ ६ ॥

2. ant. inf. relations are to one extent (shortly) known. सनतानेन & तन
सन्ति साधुसाधूनि नोस्मदीयानि अपांसि कर्माणि उद्दिश्य सनता सनातनेन अविच्छिन्न
प्रवृत्तिकेनस्तोत्रादिना उक्षिते पूजिते यद्वा पुराणवाचीविभक्त्यन्तःसनच्छब्दोक्ति तस्यमय-
माद्विवचनस्याकारः सनातने नित्येइत्यर्थः अस्मिन्पक्षे उक्षिते फलस्यसेचयिज्यौ कर्तरिनिष्ठा
उपासानक्ता अहोरात्रदेवते व्याप्यःइव कुशलेइव रण्विते शब्दितेस्तुते परस्परंगच्छन्यौवा तत्
विस्तृतं तन्तुं तन्तुस्थानीयं यज्ञावयवं संवयन्ती सम्यक् चित्रं सहवा वयन्त्यौ उपादयिज्यौ
समीची सम्यक्प्रवृत्तिके परस्परानुकूले किमर्थसंवयन्ती यज्ञस्यानुष्ठीयमानस्यपेशोत्तरंनि-
र्भातुमितिशेषः यज्ञनिर्वर्तयितुं तदवयवानुकमेणानुष्ठापयिज्यावित्यर्थः अहोरात्राम्यादिय-
शास्तन्यन्ते सुदुघे सुष्ठु फलस्यदोग्ध्यौ पयस्वती उदकवत्यौ अहोरात्राम्यांउदुबृद्धिर्जायते
पर्वमहानुभावे अहोरात्रदेवते अस्मद्यज्ञं निर्वहतामित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

दैव्याहोतारापथमाविदुष्टरक्जुयंसतःसमृचावपुष्टरा ।
देवान्पजन्तास्तृयासमंजतोनामापृथिव्याअधिसानुपुत्रिपु ॥ ७ ॥

दैव्या । होतॄरा । प्रथ॒मा । वि॒दुः॒क्ष॒तरा । ऋ॒जु । य॒क्ष॒तः । स॒म् ।
 ऋ॒चा । व॒पुः॒क्ष॒तरा । दे॒वान् । य॒ज॒न्तौ । ऋ॒तु॒स्था । स॒म् ।
 अ॒ज॒तः । ना॒भा । पृ॒थि॒व्याः । अ॒धि । सा॒र्नु॒षु । त्रि॒षु ॥ ७ ॥

दैव्या दिविभवोदिव्योमिः तस्मादिव्यादग्नेर्जावौ होताराआह्वतारौ देवानांहोमनिष्पाद-
 कौवाप्नो पार्थिवान्तरिद्वयौ मथमापथमयष्ट्व्यौ विदुष्टराविद्वत्तमौ वपुष्टरामरुष्टवपुषौदेवावृत्ता
 मन्त्रेण ऋजुअविकलं यथातथासम्पक्यक्षतः पूजयतः ऋतुथातत्तद्वतौ तत्रतत्रकाले देवान् य-
 ष्ट्व्यान् यजन्तौ देवौ पृथिव्याः नाभानाभौ उत्तरवेद्यां अधिउपरि त्रिपुसानुपुसमुच्छितेष म-
 देशेषुगार्हपत्याविषु समजतः समांकां अजतेर्लेट्यहागमः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सरस्वतीसाधयन्तीधियँनइळादेवीभारतीविश्वतूर्तिः ।
 तिस्रोदेवीःस्वधयावर्हिरेदमच्छिद्रंपान्तुशरणंनिपद्य ॥ ८॥

सरस्वती । सा॒ध॒य॒न्ती । धि॒यँ । नः । इ॒ळा । दे॒वी । भा॒र॒ती ।
 वि॒श्व॒तूर्तिः । ति॒स्रः । दे॒वीः । स्व॒ध॒या । वर्हिः । आ । इ॒द॒म् ।
 अ॒च्छि॒द्र॒म् । पा॒न्तु । श॒रण॒म् । नि॒द॒स॒द्य ॥ ८ ॥

नोऽस्मदीयां धियं बुद्धिं पागं वा साधयन्ती निर्वर्त्यन्ती सरस्वती इळा एतन्नामिकादेवी भा-
 रती च विश्वतूर्तिर्विश्वानितूर्णानियस्याः सा तादृशी सर्वविषयगता वाक् एतदुभयविशेषणं तिस्रो-
 देवीः एतास्ति स्रोदेव्यः स्वधया अस्मद्वत्तद्विषा निमित्तेनेदं वर्हिर्गन्तं अच्छिद्रं यथा तथा पान्तु
 किं कृत्वा शरणं याग गृहं आनिपद्य आश्रित्य यदा स्वधयेदं वर्हिरिमं यत्तमा गत्या स्मदीयं शरणं
 गृहं निपद्याच्छिद्रं यथा तथा पान्तु ॥ ८ ॥

अथपिशङ्गरूपइति नवमीत्वाष्ट्रेपशौपुरोडाशस्य याज्या पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः प्रथ-
 मभाजं यशसं वयोधामिदं निवृत्तत्वा ।

सैपानवमी-

पिशङ्गरूपः सुभरौ वयोधाः श्रुष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा विष्यन्तु नाभिम् अस्मे अथ दिवानामप्यन्तु पार्थः ॥ ९ ॥

पिशङ्गरूपः । सुभरः । वयःधाः । श्रुष्टी । वीरः । जायते ।

देवकामः । प्रजाम् । त्वष्टा । वि । स्यन्तु । नाभिम् । अस्मे इति ।

अथ । देवानाम् । अपि । एतु । पार्थः ॥ ९ ॥

पिशङ्गरूपः सुवर्णवर्णः नानारूपो वा सुभरः शोभनयज्ञः शोभनभरणो वा वयोधा वयसो नस्य
 धारयिता दावा वा श्रुष्टी क्षिप्रगुणः वीरो विविधमीरयिता देवकामः देवाः काम्यन्ते येन तादृशः पुत्रो-
 जायते जायतामुत्पाद्यतां त्वष्टरनुग्रहात् स च... पञ्चामको देवो... कुलस्य च
 पुत्रादिरूपां विष्यन्तु विमुञ्चन्तु वितरत्वित्यर्थः अथ अपि च देवानां संबन्धि पाथो नमप्यस्मानेषु गु-
 ष्ठन्तु अपिः क्रियया वा संबध्यते गच्छत्वित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

वनस्पतिरवसृजन्नुपस्थादग्निर्हविः सूदयाति प्रधीमिः ।

त्रिधा समस्तं नयतु प्रजानन्दे वेभ्यो देव्यः शमिता उप हव्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिः । अवसृजन् । उप । स्थात् । अग्निः । हविः । सूदयाति ।

प्र । धीमिः । त्रिधा । समस्तं नयतु । प्रजानन् । देवेभ्यः ।

देव्यः । शमिता । उप । हव्यम् ॥ १० ॥

वनस्पतिः यूपाभिमानि एतन्नामकोग्निः अवसृजन् अस्मदीयं कर्मानुजानन् उपास्मत्समीपे
 स्थावतिष्ठन् अग्निः प्राकारो ग्निश्च हविः पशुरूपं धीमिः कर्मविशेषैः प्राकसाधनैः प्रमकर्षेण सू-
 दयाति क्षारयति अपाकाधिकपाकादिराहित्येन हविः पचतीत्यर्थः किञ्च देव्यो देवसंबन्धी आह-
 त्यधिकरणभूतो ग्निः शमिता हविषः संस्कर्ता यद्वा देव्यः शमिता एतन्नामकोग्निः अग्निर्वै देवानां श-

मितेति श्रूयते । विधा विप्रकारं उपस्तरणावदानाभिधारणैः समकंसम्यक्सिक्तं हव्यं हविः प्रजानन्
विद्वान् तयनप्रकाराभिज्ञः सन् देवेभ्य उच्यते समीपं प्रापयतु ॥ १० ॥

एवमिति
थैकादशी-

घृतं मे मिक्षे घृतं मे स्य योनिर्घृते श्रितो घृतं मे स्य धाम ।

अनुष्वधमावहमादयस्व स्वाहाकृतं दृपभक्षि हव्यम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

घृतम् । मीमिक्ष । घृतम् । अस्य । योनिः । घृतं । श्रितः । घृतम्
ऊँ इति अस्य । धाम । अनुष्वधम् । आ । वह । मादयस्व ।
स्वाहाकृतम् । दृपम् । वक्षि । हव्यम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

अस्याग्नेर्घृतं मान्यं मिमिक्षे सिञ्चामि यतोऽस्य घृतं योनिः कारणं उत्पन्नोऽपि घृते भितः आश्रितः
अस्याग्नेर्घृतं मेव धाम तेजः घृतेन सयं दीप्यते इदानीं संबोधोऽप्युच्यते—हे अग्ने वृषभ फलस्य वर्धित-
स्त्वं अनुष्वधं प्रति हविः सर्वेष्वपि हविः प्रदीयमाने पुत्रा वृह देवान् आहूय तान् मादयस्व प्रीणय तान्-
स्त्वं स्वाहाकृतं स्वाहाकारेण दसं हव्यं चक्रुः पुरोडाशादि वक्षि वृह ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे त्रयोविंशो वर्गः ॥ २३ ॥

हुवेव इति नवर्चं चतुर्थसूक्तं भार्गवः सोमाहुतिनामकः कविः अग्निर्देवता विदुषोऽण्डः हुवेन-
व सोमाहुतिर्भार्गवो हेत्यनुक्रमणिका यातरनुवाकश्चिनशस्त्रयोस्तैष्ट्ये छन्दसोदं सन्वितश्च—इवे-
वः सुद्योत्मानं निहोता होतृषदन इति सूक्ते इति ।

तत्र प्रथमा-

हुवेवः सुद्योत्मानं सुवृत्तिं विशाम भिमतिं थै सुप्रयसम् ।

मित्रइव योर्दिधि पाय्यो भूदेव आदेवे जने जातवेदाः ॥ १ ॥

हुवे । वः । सुद्योत्मानम् । सुदृक्त्तिम् । विशाम् । अग्निम् ।
 अतिथिम् । सुप्रयसम् । मित्रः इव । यः । दिधिषाम्यः । भूत् ।
 देवः । आदेवे । जने । जातदेवेदाः ॥ १ ॥

हेयजमानाः वोयुष्मदर्थं अग्निं हुवे आह्वयामि कीदृशं सुद्योत्मानं सुप्रयत्नमानं सुदृक्त्तिं
 जितपापैः शोभनस्तुतिं वा विशां यजमानानां अतिथिं अति-
 णानं किञ्च जातवेदाः जातानां वेदितायो देवोऽग्निर्मित्र इव सखेव आदित्य इव वा दिधिषाम्यः धा-
 यिता भूय भवति कुत्रेति उच्यते आदेवे देवपर्यन्ते जने मनष्यप्रभृति देवपर्यन्तेषु तेषां धारको भू-
 दित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

इमं विधन्तो अपांसु धस्थे हितादधुर्भृगवो विक्ष्वा आयोः ।
 एष विश्वान्यभ्यस्तु भूमदेवानां अग्निररतिर्जीराश्वः ॥ २ ॥

इमम् । विधन्तः । अपाम् । सुधस्थे । हिता । अदधुः । भृगवः ।
 विक्षु । आयोः । एषः । विश्वानि । अग्नि । अस्तु । भूम ।
 देवानाम् । अग्निः । अरतिः । जीरः अश्वः ॥ २ ॥

इममग्निं विधन्तः परिवर्तन्तो भृगवोऽस्मत्पूर्वमहर्षयः अपांसु धस्थे सहस्थाने ^{आकाशे} अरतिरेवायो-
 र्भूनुभ्यस्य यजमानस्य स्वभूता सुविक्षुमजास्त्वित्तु तेषां मध्ये च हिताद्वयोः स्थानाव् अदधुः अधा-
 रयत् दधातेर्लुङि रूपं एषोऽग्निर्भूमभृन्ना अत्यर्थं विश्वानि भूतजातान्यस्मद्विरोधीन्यस्तु अग्निभ-
 वतु सकीदृशः देवानामरतिरीश्वरः तेषां मध्ये शीघ्रं अरणशीलो वाऽस्मत्तामं प्रति तत्राजीराश्वः
 क्षिमाश्वः ॥ २

अग्निदेवा सोमानुपीषु विक्षुमिधं धुः सेप्यन्तो न मित्रम् ।
 सदीदय दुःशतीरूभ्या आदक्षाय्यो यो दास्वते दम आ ॥ ३ ॥

अग्निम् । देवासः । मानुषीषु । विक्षु । प्रियम् । धुः । क्षेप्यन्तः ।
न । मित्रम् । सः । दीदयत् । उशतीः । ऊर्म्याः । आ । दक्षाय्यः ।
यः । दास्वते । दमे । आ ॥ ३ ॥

देवासो देवाः क्षेप्यन्तः स्वर्गप्रतिगच्छन्तः सन्तः पूर्वमानुषीषु मनुष्यसंबन्धिनीषु विक्षुप-
जामु प्रियं देवानां पीणयितारमग्निं धुः अधुः स्थापितवन्तः तत्र दृष्टान्तः—क्षेप्यन्तो मित्रं रायं प्र-
तिगच्छन्तो न रामित्रं प्रियं सत्त्वायं स्वगृहं स्वार्थं स्थापयन्ति तद्वत् एवं देवैः स्थापितो यो मिदं स्वतेह-
विदं तव तेजमानाय तदर्थं दमेत दीपेयामगृहे आ आहितः स्थापितः दक्षाय्यः समर्धयिता दाता वा
सोमिः उशतीः कामयमानाः ऊर्म्याः राज्ञीः सर्वसुराविषु आदीदयत् दीप्यते सर्वतः सर्व-
रात्रीरादीपयति वा ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अस्य रण्वा स्वस्यैव पुष्टिः संदृष्टिरस्य हियानस्य दक्षोः ।
वियोभरिभ्रदोषधीपुजिह्वामत्योनस्थो न दोषवीति वारान् ॥ ४ ॥
अस्य । रण्वा । स्वस्यैव । पुष्टिः । समदृष्टिः । अस्य ।
हियानस्य । दक्षोः । वि । यः । भरिभ्रत् । ओषधीषु । जिह्वाम् ।
अत्यः । न । रथ्यः । दोषवीति । वारान् ॥ ४ ॥

अस्याग्नेः पुष्टिः शरीरवृद्धिः रणवारमणीयाशब्दयुक्ता वा तत्र दृष्टान्तः—स्वस्य पुष्टिरिव प-
थाद्योके स्वकीया पुष्टिः स्वस्यैव मणीया भवति तद्वत् यद्वास्याग्नेः संबन्धिनी पुष्टिः यथा यजमानवि-
पपारण्वा तद्वत् क्रिय हियानस्य सङ्घट्टिगच्छतो व्याप्नुवतो वसोः काष्ठावृद्धिदक्षोः दुग्धमिच्छोरस्या-
ग्नेः सन्दृष्टिः सन्दर्शनाविभांशोऽपि रण्वा योमिरोपधोपुकाष्ठे पुजिह्वां ज्वालां जात्येकवचनं ज्वालाः
विभरिभ्रत् अत्यर्थं विहरतिकम्पयतीत्यर्थः हरतेर्यद्वलुगन्तत्वेन दास्यतीति पुनिपातिता ह्येदं दृष्टा-
गमः यद्योगादनिपातः तत्र दृष्टान्तः—रथ्यो रथार्होऽत्योन वाजीयथा वारान्दंशवारणसाधनान्
वालान् दोषवीति कम्पयति तद्वत् योमिर्ज्वालाः कम्पयति अस्याग्नेः पुष्टिः रण्वेति ॥ ४ ॥

अथ अश्वी—

आयन्मे अर्ध्ववनदः परन्तो शिग्भ्यो नामिमीतवर्णम् ॥
सचित्रेण चिकितेरं सुभासार्जुजुर्वीधो मुहुरायुवाभूत् ॥ ५ ॥ २४॥

आ । यत् । मे । अर्चम् । वनदः । पनन्त । उशिक्ष्यः । न ।
अमिमीत । वर्णम् । सः । चित्रेण । चिकिते । रमस्तु । भासा ।
जुजुर्वान् । यः । मुहुः । आ । युवा । भूत् ॥ ५ ॥ २४ ॥

KA 40 7)

यवयस्याभ्वं महत्त्वं मेममसंबन्धिनोवनदः संभकारः यद्वा वनदः अवनदः भृशं शब्दयन्तः
स्तोतारः अवशब्दो भृशार्थवाची तत्पूर्वाब्जदेः क्तिप् अवप्योरित्यकारलोपः आपनन्त समन्ता-
वस्तुवन्ति सोमिरुशिग्नयोस्मदीयं रूपं कामयमानेभ्यः ऋत्विग्योवर्णं स्वसदृशं रूपं नामिमीत न-
शब्दार्थे निर्मिमीते च रंसु रमणीयेष्वाज्यादिहविःपुनिमित्तेषु चित्रेण भासा कनकादिनानावर्णया
दीप्त्या चिकिते विज्ञायते किञ्च योमिः जुजुर्वान् जीर्णः सन् ज्वालोपशमे स एव मुहुः पुनः पुनः आयु-
वात्सर्वतो मिश्रयिता तत्तृणो वा भूत् भवति पुनराज्यादिसंयोगात् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे चतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथ पृष्ठी—

आयोवनात्तातृपाणोनभातिवार्णपृथारथ्येवस्त्वानीत् ।
रुष्णाध्वातपूरणवश्चिकेतद्यौरिवस्मर्यमानोनभोभिः ॥ ६ ॥

आ । यः । वना । तृपाणः । न । भाति । वाः । न । पृथा ।
रथ्या इव । स्वानीत् । रुष्णाध्वा । तपुः । रणवः । चिकेत ।
द्यौः इव । स्मर्यमानः । नभः इभिः ॥ ६ ॥

योमिर्वनावनानिवृक्षसमूहान् तृपाणोनवृषित इव त्वरमाण इत्यर्थः आभाति आभासयति इ-
दहतीत्यर्थः यद्वा वनावने आभाति किञ्चवार्ण उदकमिव पथामवणेन मार्गेण गच्छति तद्वत् इत-
स्तोगच्छति रथ्येवरथस्य बोढाश्व इव स्वानीत् शब्दयति यद्वा रथशब्दात् सोढादेगः यथारथो-
युद्धमार्गेण गच्छन् स्वनति तद्वत् किञ्च रुष्णाध्वा रुष्णवर्त्या तपुस्तापकः रणवोरमण्येयः एवं भूतः
सन् विकेतज्ञापते प्रकाशयत्यर्थः क इव नभोभिर्नक्षत्रैः स्मर्यमानः प्रकाशमानो द्यौरिव पुनो-
इव यद्वा नभोभिर्नक्षत्रैः प्रकाशयति यथैः स्मर्यमानः शोभमानो द्यौरादित्य इव नीलवर्णानैरिक्षार्था-
दित्यो यथाज्ञापते तद्वत् स्वसंचारेण रुष्णीमते मार्गे जायते प्रकाशयत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सयोव्यस्थादभिदक्षदुर्वोपशुर्नैतिस्वयुरगोपाः ।

अग्निःशोचिष्माँअतसान्युष्णन्कृष्णव्यथिरस्वदयंनभूम ॥ ७ ॥

सः । यः । वि । अस्थात् । अग्नि । धक्षत् । उर्वाम् । पशुः । न ।

एति । स्वदयुः । अगोपाः । अग्निः । शोचिष्मान् । अतसानि ।

उष्णन् । कृष्णव्यथिः । अस्वदयत् । न । भूम ॥ ७ ॥

मोघिर्व्यस्थाद विविधंतिष्ठति व्यामोतिविश्वं तथा योमिर्बुर्विस्तृतं पृथिवीसर्वाअभिधक्ष-
 त् आभिमुख्येनप्रवर्धमानोभवति उभेअपिपच्छब्दयोगान्नहिह्न्येते सोमिःपशुर्नपशुरिव यथा
 जातःपशुः स्वच्छन्देनचरति तथास्वयुः स्वयमेवगच्छन् अगोपाः गोपरहितः नियामकवर्जित-
 इत्यर्थः एतिगच्छति किंकुर्वन् शोचिष्मान्कृष्टदीप्तिः कृष्णव्यथिः कृष्णवर्णप्रासादभाव्यथाक-
 राःकण्टकादयोयेन तादृशःसन् भूमअत्यधिकंअस्वदयत्त आस्वादयतीवबृक्षगतान्नरसान्अ-
 तसानिस्ततानिनीरसानिवातरुगुल्मादीनिउष्णन्दहन्नेति ॥ ७ ॥ :

as behind him, seems

अथाष्टमी—

नूतेपूर्वस्यावसोअधीतौतृतीयैर्विदथेमन्मशंसि ।

अस्मेअग्रेसयद्दीर्गबृहन्तंक्षुमन्तंवाजस्वपत्यंरयिदाः ॥ ८ ॥

न । ते । पूर्वस्य । अवसः । अधिदत्तौ । तृतीयैः । विदथे ।

मन्म । शंसि । अस्मे इति । अग्रे । संयत्तर्ह्वारम् । बृहन्तम् ।

क्षुमन्तम् । वाजम् । सुदअपत्यम् । रयिम् । दाः ॥ ८ ॥

हेअग्रे तत्तवसंवन्धिनः पूर्वस्यपूर्वयागसमये कृतस्यावसोभिमततर्पणस्यअधीतौस्मरणे
 सति तत्समूह्यान् अद्यापितृतीयैर्विदथेयागेतृतीयसवने यदा प्रातरनुवाकसंवन्धिनांआग्नेयोपस्था-
 श्विनानांमध्येअन्यतमेतृतीयैकौ मन्ममननीयंस्तोवशंसि अशंसि शस्यतेस्याभिः हेअग्रे त्वंवा-

स्मेअस्मभ्यंसंयद्वीरंसंयतोवीरायस्मिन्तादृशं बृहन्तमहान्तं क्षुमन्तंशब्दवन्तंकीर्तिमन्तंवाजंउकल-
क्षणमन्तं स्वपत्यंरयिचदाःदेहि ॥ ८ ॥

अथनवमी-

त्वयायथागृत्समदासोअग्नेगुहावन्वन्तउपरान्अभिष्युः ।

सुवीरांसोअभिमातिपाहःस्मत्सूरिभ्योगृणतेतद्वयोधाः ॥ ९ ॥ २५ ॥

त्वया । यथा । गृत्समदासः । अग्ने । गुहा । वन्वन्तः । उपरान् ।

अभि । सूरिति स्युः । सुवीरांसः । अभिमातिःसहः । स्मत् ।

सूरिभ्यः । गृणते । तत् । वयः । धाः ॥ ९ ॥ २५ ॥

हेअग्ने त्वयारक्षकेणवन्वन्तः त्वासंभजंतः गृत्समदाकपयः आत्मनिपारोक्ष्येणवचनं य-
थागुहागुहापावर्तमानान् उपरान्उपरमणसाधनान्उपरिउत्कृष्टवर्तमानान्वाधनविशेषानभिष्युः
अभिभवेयुःस्वाधीनान्कुर्युः यद्वा गृहान्पुत्रान्उपरिअधिकत्वेनवर्तमानान्पापानभिष्युःअभिभ-
वेयुः तथाकुर्वित्यर्थः कीदृशाः सुवीरांसः शोभनपुत्राद्युपेताः अभिमातिसहः वैरिणांपापादी-
नांसोढारः किञ्च सूरिभ्योमेधाविभ्योयजमानेभ्योगृणते व्यत्ययेनैकवचनं शब्दपद्मः स्तोत्रभ्यः
यद्वा सूरिभ्योयजमानेभ्योगृणतेस्तोत्रेचस्मदस्मदवतिप्रभूतवत्तादृशंमसिज्वलयोन्धाःदेहि॥९॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेषश्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

होताजनिष्टेत्यष्टर्चपञ्चमसूक्तं सोमाहुतेरार्यमाग्नेयमानुषुर्धं होताष्टावानुषुर्धमित्यनुकान्तम्
प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरग्नेयेकतावस्यविनियोगः सूत्रितञ्च-अग्रायोहोताजनिष्टेतिचतु-
विंशेहन्यपीदमेवाग्न्यंसूत्रितम्-चतुर्विंशेहोताजनिष्टेत्याऽग्न्यमिति आभिष्टविकेद्वितीयेहनीदमे-
वाग्न्यं द्वितीयस्यचतुर्विंशेनाग्न्यमित्यतिदिष्टत्वात् ।

तत्रमथमा-

होताजनिष्टचेतनःपितापितृभ्यंऊतये ।

प्रयज्ञंजेन्यंवसुंशकेमवाजिनोयमम् ॥ १ ॥

मैनामहाराज्यारि जे सात दीनक अचनो अग्रधान कृत्तिक ते होत आनी आठवे नम मरे
कृत्तिक जाये काय असे शिवाक्षित, दि, सने. अन्यरी - मागि हा हाकय सर्वा कृत्तिक जाये न
होता। अजुनिष्ट। चेतनः। पिता। पितृभ्यः। ऊतय। इत्थके न अग
प्रध्यक्षन्। जेन्यम्। वसु। शकेम। वाजिनः। यमम् ॥ १ ॥

होताहोमनिष्पादकः चेतनः चेतयितास्मदनुष्ठितस्यपितापालकोस्मधत्तस्यईदृशोभिरज-
निष्ट उत्पन्नः किमर्थंपितृभ्यःपालकेभ्योयजमानेभ्यः पष्ठचर्थेचतुर्थी तेषामुत्तयेरक्षणायच वयं
चवाजिनः हविरक्षणाज्वन्तःसन्तः प्रयक्षंपकर्षेणपूज्यं जेन्यंजेतव्यं यमंयमपितव्यं वसुधनं
शकेम शक्ताभूयास्म लब्धुमितिशेषः यद्वा वाजिनोऽनस्ययमंयमनंकर्तुंशकेमप्रयक्षंजेन्यंवसुधन-
मित्युपमानंउक्तलक्षणंधनमिवतव यथावरोद्धंशक्नुपस्तद्वत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

१
आयस्मिन्सप्तरश्मयस्तृतायज्ञस्यनेतरि।

मनुष्वदैव्यमष्टमपोताविश्वंतदिन्वति ॥ २ ॥

आ। यस्मिन्। सप्त। रश्मयः। तृता। यज्ञस्य। नेतरि।

मनुष्वत्। दैव्यम्। अष्टमम्। पोता। विश्वम्। तत्। इन्वति ॥ २ ॥

यत्तस्यनेतरियागस्यनिर्वाहकेयस्मिन्नग्नौसप्तरश्मयः सप्तसंख्याकारश्चिद्व्यासाहोव-
काः आतताः स्वस्वकर्मभिःसर्वतोव्याप्ताभवन्ति सपोतापावकोदेवानांपोत्रारूपस्तत्त्विसृपोवा-
ग्निर्मनुष्वत् मनुष्यपोवत्तव दैव्यदेवोयज्ञस्तत्संबन्धिअष्टममष्टत्त्विसंबन्धितद्विश्वंकर्तव्यजातं
सप्तहोत्रैःसहस्वयमष्टमःसप्तइन्वति व्याप्नोति यद्वा तदित्यस्यलङ्घन्यत्ययः सपोतेतिसंबन्धः
सप्तहोत्रैः सहाष्टमोभूत्वातद्वयज्ञंनिर्वहतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

दधन्वेवायदीमनुवोचद्वद्वाणिवेरुतत्।

परिविश्वानिकाव्यानेमिश्चक्रमिवामवत् ॥ ३ ॥

दधन्वे। वा। यत्। ईम्। अनु। वोचत्। ब्रह्माणि। वेः। ऊं
इति। तत्। परि। विश्वानि। काव्या। नेमिः। चक्रमईव।

अभूवत् ॥ ३ ॥

४६४ पूर्वमेवेहोत्रादिवत् स्वयमपियज्ञं निर्वहतीत्युक्तं अत्रतु सर्वतत्तदात्मना स्थित्वा स्वयमेव निर्वहतीत्याह—वाअथवा ईमेनं यज्ञं अनुलक्षीकृत्य यद्ध विरादिकंदधन्वेधारयत्यध्वर्वादिरूपः यानि ब्रह्माणि शस्त्रादीनि अनुवोचत् अनुवक्ति होत्रादिरूपः अत्रवा इत्येतद्योग्यं तत्सर्ववेऽवेरेव कामयते जानाति वा स्वयमनुष्ठानं अयमग्निर्विश्वानि सर्वाणि काव्याकाव्यानि कवयो मेधाविनः कृत्विजस्तत्संवन्धीनिकर्माणि पर्यभवत् परिभवति स्वायत्तानि करोति व्याप्नोतीत्यर्थः व्याप्तौ ह्यष्टान्तः—नेमिः बहिर्वेष्टनवलयः चक्रमिव रथाङ्गं यथा कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥ ३ ॥

जानातीति
थचतुर्थी—

साकंहिशुचिना शुचिः प्रशास्ता क्रतुना जनि ।

विद्वाँ अस्य ब्रता ध्रुवा वया इवानुरोहते ॥ ४ ॥

साक्रम । हि । शुचिना । शुचिः । प्रशास्ता । क्रतुना । अजनि ।

विद्वान् । अस्य । ब्रता । ध्रुवा । वयाः इव । अनु । रोहते ॥ ४ ॥

शुचिः स्वयंशोधकः प्रशास्ता देवानां एतन्नामककृत्विक्प्रशासितावायज्ञविधानां शुचिना क्रतुना शोधकेनाग्निहोत्रादिकर्मणा साकंहिसंज्ञे वाजनि उत्पन्नः जातमात्र एव शुद्धः सर्वस्य प्रशास्ता च सन्नग्निहोत्रादिनिर्वोद्धाभवदित्यर्थः अस्माग्नेर्ध्रुवा ध्रुवाणि फलपयं वतापीनि यतामवानि कर्माणि विद्वान् जानन् यजमानो वया इव विस्तृताः शाखा इवानुरोहते क्रमेणानुतिष्ठति ॥ ४ ॥

यजमानस्तु तस्मात्
अथपञ्चमी— निष्पत्तिः

१ ता अस्य वर्णमायुवो नेष्टुः सचन्त धेनवः ।

कुवित्सिद्ध्यः आवरं स्वसारो या इदं ययुः ॥ ५ ॥

ताः । अस्य । वर्णम् । आयुवः । नेष्टुः । सचन्त । धेनवः । कुवित् ।

तिस्रश्च्यः । आ । वरम् । स्वसारः । याः । इदम् । ययुः ॥ ५ ॥

याः वस्यमाणलक्षणा अंगुलयः इदमनुष्ठीयमानं कर्म ययुः प्राप्तवन्ति अनुतिष्ठन्ति ता आमुवः गन्धः व्याप्ताधेनवः षोडशमस्यः स्वसारः स्वयं भागिष्यो गृह्यो नेष्टुः हविषां चित्तुः प्रक्ष-

पितुः शोधयितुः पोषयितुः नेतुर्वास्याग्नेः यद्वैतन्नामकऋत्विग्रूपस्य तिसृष्यः आ गार्हपत्यादिभू-
र्त्तीनामपिवरवर्णकुवित बहुकृत्यः सचन्त सेवन्तेपरिचरन्ति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यदीमातुरुपस्वसाधृतंभरन्त्यस्थित ।
तासामध्वर्युरागतौयवोवृष्टीवमोदते ॥ ६ ॥

यदि । मातुः । उप । स्वसा । घृतम् । भरन्ती । अस्थित । तासाम् ।
अध्वर्युः । आगतौ । यवः । वृष्टीइव । मोदते ॥ ६ ॥

यदियदामातुः सर्वस्यनिर्मातुर्भूम्याः वेदिलक्षणायाः स्वसा स्वस्रस्थानीयाजुहूर्धृतंभरन्ती
सती उपास्थित उपतिष्ठेदग्निं एकवचनमविवक्षितं जुहूपभक्षुवाः घृतंभरन्त्यः तिष्ठन्तीत्यर्थः त-
दातासां जुह्वादीनामागतौ यागायपासौ सत्यां अध्वर्युः एतन्नामकऋत्विग्रूपः अध्वरं कामयमा-
नोवायमग्निः मोदते हृष्यति यवोवृष्टीव वृष्ट्यायथामोदते वदत ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स्वःस्वायधायसेकृणुतामृत्विगृत्विजम् ।
स्तोमंयज्ञंचादरंवनेमररिमावयम् ॥ ७ ॥

स्वः । स्वाय । धायसे । कृणुताम् । ऋत्विक् । ऋत्विजम् । स्तोमम् ।
यज्ञम् । च । आत् । अरम् । वनेम । ररिम । वयम् ॥ ७ ॥

अयमग्निः स्वः स्वयमेवस्वाय स्वकीयाय धायसेकर्मणेहविषाधारणायवा ऋत्विक्होता
जनिष्टेत्यादिनोकलक्षणाहोतृपोतृमशास्त्राद्युत्विग्रूपः सचऋत्विजंआर्त्विज्यं भावप्रधानोयंनिर्देशः
देवत्विग्रूपः सच ऋत्विजमानुषमार्त्विज्यं कृणुतां करोतु वयंचतदनुग्रहात् आदुनन्तरमेवस्तोत्रं यज्ञं
चतदाभ्यं यागमपिअरंअलमत्यर्थवनेम संभजेमहि ररिम ददेमहिचहविः यद्वा स्तोमं वनेमयज्ञं
मज्ञयोग्यंहवीररिम ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यथाविद्वाँअरंकरद्विभ्वेभ्योजतेभ्यः ।
अयमंशेत्वेअपिप्यंयज्ञंचरुमावयम् ॥ ८ ॥ २६ ॥

यथा । विद्वान् । अरम् । कर्त्तु । विश्वेभ्यः । यजतेभ्यः । अयम् ।
अग्ने । त्वे इति । अपि । यम् । यज्ञम् । चक्रम् । वयम् ॥ ८ ॥ २६ ॥

हेअग्ने विद्वान् त्वन्माहात्म्याभिज्ञः प्रयोगज्ञोवा यजमानोवा यथाविश्वेभ्योयजतेभ्यः
सर्वेभ्योयजनीयेभ्योदेवेभ्यः अरं पर्याप्तं करतु कुर्यात् तथात्वमनुगृहाणेत्यर्थः वयमपियं यज्ञं याग-
विशेषं चक्रमकुर्महेतयागस्त्वेअपि अपिरेवार्थे तवैव त्वत्पीत्यर्थः त्वमेव तस्मात्त्वं सर्वदेवार्थयागं
सत्तद्वत्विमूषः सन् निर्वहेत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पञ्चमे पाद्विशोवर्गः ॥ २६ ॥

इमान् इत्यष्टौ पञ्चसूक्तं सोमाहुत्पार्षमाग्नेयं गायत्रं इमान्मेगायत्रं हीत्यनुक्रान्तम् मातर-
नुवाकाश्विनशस्त्रयोगोपवेष्टन्दस्यस्यविनियोगः सूत्रितश्च—इमान्मेअग्नेसमिधमिमामिति त्रया-
णामुत्तमामुद्धरेदिति अपराह्णिक्यामुपसदीमान्मेअग्नेसमिधमिति तिस्रस्तस्मिन् स्थितस्तानवसामि-
धेभ्यः कृत्वा विनियोक्तव्याः अथोपसदितित्वण्डे सूत्रितं—इमान्मेअग्नेसमिधमिमामिति तु सामिधे-
न्यइति ।

तत्र प्रथमा—

इमान्मेअग्नेसमिधमिमामुपसदं वनेः । इमा उ पु श्रु धी गिरः ॥ १ ॥
इमाम् । मे । अग्ने । समः इधम् । इमाम् । उपः सतम् । वनेरिति वनेः ।
इमाः । ऊँ इति । सु । श्रुधि । गिरः ॥ १ ॥

उपसदः उपसत्ता मे १

हेअग्नेमेमदीपामिमा आधीयमानांसमिधं इमामुपसदं उपसदनाधनामार्हति उपसदा-
गेक्रियमाणां वा वनेः संप्रजेथाः तथेमाव इमा अपि गिरः स्तुवीः सु सुधुश्रुधि शृणु ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

अपाते अग्ने विधेमोर्जो न पादश्वमिष्टे । एनासूक्तेन मुजात ॥ २ ॥
अया । ते । अग्ने । विधेम । ऊर्जः । नपात् । अश्वमः इष्टे ।
एना । सुऽसूक्तेन । सुऽजात ॥ २ ॥

o sm 2.5 height !

हेअग्ने तेत्वां अयाअनयाआहुत्याविधेम परिचरेम हेऊर्जोनपात बलस्यनमः तस्यनपात-
यितर्वा हेअश्वमिष्टेव्यापकयज्ञ यद्वा आशुक्रियमाणंकर्माश्वतदिच्छतीतिअश्वमिष्टिः संत्वरमा-
णास्तुपसदाचरन्ति तेकर्मभिःसमत्वरन्ततेतिस्रःसामिधेनोरनूच्यतिस्रोदेवताअयजन्तिबाह्व-
र्णं । तादृशाम्ने तेत्वांअनयाहुत्याविधेमपरिचरेयथाहेसुजातशोभनजननपुनापतेनसुक्तेनस्तो-
त्रेणमीणयेमेतिशेषः यद्वास्तुत्पुपुंहितेनविधेम॥ २ ॥

अथतृतीया-

तत्त्वांगीर्षिर्गिर्वणसंद्रविणस्युंद्रविणोदः । सपर्येमसपर्यवः ॥ ३ ॥
तम् । त्वा । गीःइभिः । गिर्वणसम् । द्रविणस्युम् । द्रविणःइदः ।
सपर्येम । सपर्यवः ॥ ३ ॥

हेद्रविणोदः धनस्पदातः अग्ने तंतादृशंगिर्वणसं गीर्षिः स्तुतिभिर्वननीयंद्रविणस्युंहवि-
लेक्षणधनेच्छुंत्वात्वासपर्यवः परिचरणकर्तारोवयंगीर्षिःस्तुतिभिःसपर्येम परिचरेम ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

सबोधिसूरिर्मधवावसुपतेवसुंदावन् । युयोध्यंस्मद्वेर्षांसि ॥ ४ ॥
सः । बोधि । सूरिः । मधःइवा । वसुंइपते । वसुंइदावन् ।
युयोधि । अस्मत् । द्वेर्षांसि ॥ ४ ॥

वसुपतेधनपते वसुंदावन् मधवाअन्नवानसूरिर्विद्वान्पेरकोवा सउत्कलक्षणकस्त्वयो-
धि बुद्धयश्च अस्मदीयंस्तोत्रं किञ्च हेअग्ने देर्षांसिद्वेद्वनस्पदस्पत्तोयुयोधि पृथक्कुरु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

सनोर्वाहृदिदिवस्परिसनोवार्जमनुर्वाणम् । सनःसहस्रिणीरिपः॥ ५ ॥
सः । नः । हृदिम् । दिवः । परि । सः । नः । वार्जम् । अनुर्वाणम् ।
सः । नः । सहस्रिणीः । रिपः ॥ ५ ॥

सः सएवाग्निः नोस्मदर्थं दिवस्परि चुलोकादन्तरिक्षावपरीतिपञ्चम्यथानुवादी वृष्टिकरो-
पीति च शेषः सएवनोस्मदर्थमनर्वाणमविचलमनल्पं वाजं बलं ददातु तथा सहस्रिणीः अपरिमितप्र-
काराणि इयः अन्नानि सएवाग्निर्नोस्मदर्थं ददातु ॥ ५ ॥

अथपठि—

ईळानायावस्यवेयविष्टदूतनोगिरा । यजिष्ठहोतरागहि ॥ ६ ॥

ईळानाय । अवस्यवे । यविष्ठ । दूत । नः । गिरा ।

यजिष्ठ । होतः । आ । गहि ॥ ६ ॥

हेयविष्ठ युवतम दूत देवानां यज्ञादिसूचक यजिष्ठ अतिशयेन यष्टव्य होतः देवानामा-
ह्वातमे नोगिरा अस्मदीययास्तुत्या ईळानाय पूजयित्रे अवस्यवे स्वरक्षणमिच्छते मदर्थं आग-
हि आगच्छ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अन्तर्ह्यमईयसे विद्वाञ्जन्मोभयाकवे । दूतोजन्येवमिन्द्र्यः ॥ ७ ॥

अन्तः । हि । अग्रे । ईयसे । विद्वान् । जन्म । उभया । कवे ।

दूतः । जन्या इद्व । मिन्द्र्यः ॥ ७ ॥

हेकवे मेधाविजमे अन्तर्जनानां हृदये ईयसे हि गच्छसि जानासि वा हिः संहोतासेदुदत्तं चिकि-
त्वा अन्तरीयस इत्यादिमन्त्रान्तरप्रसिद्धियोतनार्थः कीदृशस्त्वं उभया उभयविधानि जन्म जन्मानि
यदृष्टां यजमानानां यष्टव्यान् दिवनां च संबन्धीनि विद्वान् जानन् सवईयस इति संबन्धः तत्र दृष्टान्तः—
अन्योजनेभ्योहितः मित्र्यो विशेषेण मित्रेभ्योहितो दूत इव स यथा भजानां चित्तवृत्तिज्ञाना यरात्राप्ते-
रितः तासां मनोजानातिद्वत् त्वमप्यस्माकमन्तरीयस इत्यर्थः ॥ ७ ॥ like a messenger

अथाष्टमी— favourable to the people, favour-
able to his friends.

सविद्वाँ आर्चपिप्रयोयक्षिचिकित्व आनुपक् ।

आचास्मिन्तसंति बर्हिर्पि ॥ ८ ॥ २७ ॥

सः । विद्वान् । आ । च । पिप्रयः । यक्षि । चिकित्वः ।

आनुपक् । आ । च । अस्मिन् । संति । बर्हिर्पि ॥ ८ ॥ २७ ॥

अथचतुर्थी—

शुचिःपावकवन्द्योग्रेवृहद्विरोचसे । त्वंघृतेभिराहुतः ॥ ४ ॥

शुचिः । पावक । वन्द्यः । अग्रे । वृहत् । वि । गेचसे ।

त्वम् । घृतेभिः । आहुतः ॥ ४ ॥

हेपावकशोधकाम्ने शुचिः शुद्धोवन्द्यः नमस्कार्यः सन् बृहत् महत् अत्यधिकंविरोचसे
विविधंदीप्यसे यतस्त्वंघृतेभिः घृतेराहुतः समन्तात्सिक्तः अतोविरोचसे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वंनोअसिभारताम्रेवशाभिरुक्षभिः । अष्टापदीभिराहुतः ॥ ५ ॥

त्वम् । नः । असि । भारत । अग्रे । वशाभिः । उक्षभिः ।

अष्टापदीभिः । आहुतः ॥ ५ ॥

हेभारत ऋत्विजांपुत्रस्थानीयाग्नेनोस्मदीयः त्वं वशाभिः वन्द्याभिः गोभिः उक्षाभिः स-
कृभिर्बलीवर्दैः अष्टापदीभिर्गर्भिणीभिश्चाहुतः आराधितोसि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

द्वन्नःसर्पिरासुतिःप्रत्नोहोतावरण्यः । सहसस्पुत्रोअद्भुतः ॥ ६ ॥ २८ ॥

द्वद्दअन्नः । सर्पिः । आसुतिः । प्रत्नः । होता । वरण्यः ।

सहसः । पुत्रः । अद्भुतः ॥ ६ ॥ २८ ॥

द्वन्नः समिद्रूपान्नः सर्पिरासुतिः सर्पिरासुतेऽगमिच्येयस्मिन्नादृशः प्रत्नः पुरातनः
होताहोमनिष्पादकः वरण्योवरणीयः सहसस्पुत्रः सहसोबलस्यपुत्रस्थानीयः बलेनोत्पन्नत्वाद्
अद्भुतमाश्चर्यभूतोरमणीयइत्यर्थः एवं बहानुभावोभिः मामनुजानात्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

वाजयन्निवेतिपङ्कचमष्टमंस्कन्तं सोमाहुतेर्हंशब्दानुवृत्तस्याभावान्मण्डलद्रष्टाशूतमदक्षपिः
अग्निर्देवता हिशब्दाद्वायवीछन्दः अन्त्यानुष्टुप् वाजयन्निवान्त्यानुष्टुपित्यनुक्तान्तम्, यावदनुवा-
काभिनशस्योत्तृतीयस्कन्तेनास्योत्तमावर्जितस्यविनियोगउक्तः ।

तत्रपथमा—

वाजयन्निव नूरथान्योगाँ अग्नेरुपंस्तुहि । यशस्तमस्य मीह्लुषः ॥ १ ॥

वाजयन् इदं । नु । रथान् । योगान् । अग्नेः । उप । स्तुहि ।

यशः इतमस्य । मीह्लुषः ॥ १ ॥

हे अन्तरात्मन् नुक्षिप अग्नेर्योगान्श्वाच उपस्तुहि कीदृशस्याग्नेः यशस्तमस्य मवृद्धयशसः
 त्वमर्थोलुप्यते मीह्लुषः सेकुः फलस्य ईदृशस्य योगान् स्तुहि होवरिति वासं बोध्यं स्तुतौ दृष्टान्तः—
 वाजयन्निव अन्नमिच्छन् पुरुष इव स यथा अश्वान् गमनाय तौ तितद्वत् यद्वोक्तलक्षणस्याग्नेर्गम-
 नसाधनान् रथान् स्तुहि ॥ १ ॥ अथ द्वितीया—

यः सुहनीथो ददाशुपे जुयौ जरयन् अरिम् । चारुप्रतीक आहुतः ॥ २ ॥

यः । सुहनीथः । ददाशुपे । अजुर्यः । जरयन् । अरिम् ।

चारुप्रतीकः । आहुतः ॥ २ ॥

सुहनीथः शोभननयनः अजुर्यः अजरणीयः अनभिभाव्यः चारुप्रतीकः शोभनोपक-
 मोयोस्ति तौ मिः ददाशुपे हविर्दत्तवते यजमानाय तदर्थं अरितस्य शत्रुं जरयन् नाशयन् आहु-
 वः समन्तात् आराधितो भवति ॥ २ ॥ अथ तृतीया—

य उं श्रिया दमेष्वा दोपोपसि प्रशस्यते । यस्य ब्रतं न मीयते ॥ ३ ॥

यः । उं इति । श्रिया । दमेषु । आ । दोषा । उपसि ।

प्रशस्यते । यस्य । ब्रतम् । न । मीयते ॥ ३ ॥

योऽग्निः श्रियान्वा लयायुक्तः स न दमेषु गृहेषु आ आगत्य दोषाराविषु उपसि अहःसु च प्रश-
 स्यते स्तूयते यस्यामेव तत्कर्म न मीयते न हि स्यते न क्षीयते वा उपूरणः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

आयः स्वर्णं भानुना चित्रो विभात्यर्चिषा । अज्ञानो अजरै रमि ॥ ४ ॥

आ । यः । स्वः । न । भानुना । चित्रः । विभाति । अर्चिषा ।

अज्ञानः । अजरैः । अभि ॥ ४ ॥

योऽग्निश्चित्रः चायनीयः नानावर्णोवाअर्चिपाज्वालयाश्मिसमूहेन आविभांति सर्वतोभा-
सते तत्रदृष्टान्तः—स्वर्नभानुना किरणेनसूर्यइव सयथाविभातितद्वत् किंकुर्वन् अजैरैर्नित्यैः ज्वा-
लासमूहैः अभिसर्वतःअज्जानः व्यज्जयन् प्रकाशयन् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अत्रिमनुस्वराज्यमग्निमुक्थानिवावृधुः । विश्वाअधिश्चिर्योदधे ॥ ५ ॥

अत्रिम् । अनु । स्वराज्यम् । अग्निम् । उक्थानि । वृधुः ।
विश्वाः । अधि । श्रियः । दधे ॥ ५ ॥

अत्रिशत्रुणामन्तानां बाभक्षकं स्वराज्यं स्वयमेव राजमानंस्वराज्यमनु अग्निलक्ष्मणा-
ग्निं उक्थानिशास्त्राणि वृधुः वर्धयन्ति संचाग्निर्विश्वाः सर्वाःभ्रियःशोभाः अधिदधे अधिकं
धारयति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अग्नेरिन्द्रस्यसोमस्यदेवानामूतिभिर्वयम् ।
अरिष्यन्तःसचेमह्यभिष्यामपृतन्यतः ॥ ६ ॥ २९ ॥

अग्नेः । इन्द्रस्य । सोमस्य । देवानाम् । ऊतिभिः । वयम् ॥
अरिष्यन्तः । सचेमहि । अग्नि । स्याम । पृतन्यतः ॥ ६ ॥ २९ ॥

अरिष्यन्तः केनाप्यहिंस्यमानावर्यं अग्नेरिन्द्रस्यसोमस्यदेवानामन्येषामपिऊतिभीर-
क्षाभिः सचेमहि सद्धच्छेमहि युक्ताभवेम तथारक्षायुक्तावयंपृतन्यतः पृतनामात्मनइच्छन्तः श-
त्रून्भिष्याम अभिभवेम पृतनाशब्दात्क्यचि कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपइत्यवर्णलोपः ॥ ६ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपञ्चमेऽकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थ्याश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाध्वान्यधुरन्धरेणसा-
यणाचार्येणविरचितेमाधवीयेंवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेपञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्योऽखिलं जगत् । निर्मितमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे । यन्तवाकृतकृत्याः स्युस्तन्ममामिगजाननम् ॥ २ ॥
निहोतेति पङ्कचं न वमं सूक्तं गुत्समदस्यापि निहोतेत्यनुकान्तत्वात् अनुकृत्वा त्रिष्टुप् षण्ड-
लादिपरिभाषयाग्निर्देवता मातरनुवाकाभिनशस्त्रयोराग्नेयेकौत्रैष्टुभेष्ठेन्दस्यस्यविनियोगः अ-
थैतस्यादितिरण्डे सूचितम्—निहोता होतृपदने इति सूक्ते इति अग्निमणयने आयेकौ विनियुक्ते
पञ्चम्यापौर्णमास्यामिति त्रण्डे सूचितम्—निहोता होतृपदने विदान इति द्वे इति ।

तस्मिन्सूक्ते मथना—

ॐ निहोता होतृपदने विदानस्त्वेपो दीर्घाँ असदसुदक्षः ।
अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रं भरः शुचिं जिह्वो अग्निः ॥ १ ॥

नि । होता । होतृऽसदने । विदानः । त्वेषः । दीर्घवान् ।
असदत् । सुदक्षः । अदब्धव्रतऽप्रमतिः । वसिष्ठः । सहस्रम् । भरः ।
शुचिं जिह्वः । अग्निः ॥ १ ॥

गुत्समदः स्तौति होतादेवानामाह्वाताविदानो विद्वान् त्वेषः प्रवृद्धः दीर्घवान् दीप्यमानः
सुदक्षः शोभनबलः अदब्धव्रतप्रमतिः अदब्धानि अहिंसितानि वतानि कर्माणि यस्याः सा अ-
दब्धव्रतप्रमतिः प्रकृष्टा बुद्धिः यस्य सतथोक्तः वसिष्ठः सर्वस्य वासयितृ त्वेषः वासयते स्तृजन्त-
स्पृष्टनिरूपं सहस्रं भरः सहस्रस्यानेकविधस्य भर्ता विहरणे नानाविधरूपस्य धारक इत्यर्थः यद्वा
सहस्रस्य सर्वस्य भर्ता तथा च वाजसनेयकम्—सर्ववै सहस्रं सर्वभर इत्येव तादृशेति । शुचिं जिह्वः शु-
चिर्दीप्ता जिह्वा ज्वाला यस्य सतथोक्तः एवं भूतो अग्निः होतृपदने होवाचसीऽतीविहोतृपदने मुचरावेदी
अधिकरणे त्युद् तत्र न्यस्य दत्त निररांसीदनु उकार्थे बालणम्—निहोता होतृपदने विदान इत्यग्निर्वेदे-
वानां होता तस्यैव होतृपदने यदुत्तरवेदीनाभिस्त्वेपो दीर्घाँ असदसुदक्ष इत्यासन्नो हि स तर्हि भवत्य-

दधन्वतममतिर्वसिष्ठइत्यग्निर्वैदेवानां वसिष्ठः सहस्रं भरः शुचिजिह्वो अग्निरित्येषा ह वा अस्य सहस्रं भरताय देनमेकं सन्तं बहुधा विहरन्तीति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

त्वं दूतस्त्वर्मुनः परस्पास्त्वं वस्य आहृषमप्रणेता ।

अग्ने तो कस्य नस्तने तनूनामप्रयुच्छन् दीर्यद्वोधि गोपाः ॥ २ ॥

त्वम् । दूतः । त्वम् । ऊँ इति । नुः । परः ऽपाः । त्वम् । वस्यः । आ ।

हृषन् । प्रः णेता । अग्ने । तो कस्य । नुः । तने । तनूनाम् ।

अप्रयुच्छन् । दीर्यत् । वोधि । गोपाः ॥ २ ॥

हे वृषभ अभिमतफलवर्षक हे अग्ने त्वं दूतः अस्मदीये यज्ञे देवाद्वा नार्थदूतो भव त्वमुत्तमे वनो-
स्माकं परस्पाः आपद्भ्यः पारयितापाता च भव किञ्च त्वं वस्यो वसुनो धनस्य आप्रणेता अस्मदाभि-
मुख्येन मापयिता भव अमयुच्छन् अप्रमापनदीपवदीदयति दीर्घाभिकर्मा शोभमानः त्वं नोस्माकं गो-
पस्य पुत्रस्य तने तनो निविस्तारयति पुच्छमिति तनः पीनः तस्मिन् अस्मदीयानां तनूनां गोपाः गोपा-
यितान्धा च ब्राह्मणम्—अग्निर्वैदेवानां गोपा अग्निमेव तत्सर्वतो गोपारं परिदत्त आत्मने च यजमानाय-
चेति । तादृशत्वं च गोपायिता भवामोति योधि बुध्यस्व ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

विधेम ते परमे जन्मन् अग्ने विधेम स्तोमिर्गर्विगृधस्थे ।

यस्माद्योनं रुदारियाय जेनं प्रन्वेहृर्वोपि जुहूरे मामिद्वे ॥ ३ ॥

विधेम । ते । परमे । जन्मन् । अग्ने । विधेम । स्तोमिः । गर्विः । अर्विः ।

गृधः स्थे । यस्मात् । योनः । रुत् । आरिया । यजे । तम । प्र ।

त्वे इति । हृर्वोपि । जुहूरे । समश्नद्वे ॥ ३ ॥

हे अग्ने परमे उन्मृष्टे जन्मन् जापदे मादुर्भवं स्य म्मिर्भिर्जन्मस्थानं पीः तस्मिन्पुनो विविध-
तापदेन यो विधेम स्तोमिर्भिर्गर्विर्गम अर्गमृन्तो रुदश्च जनेमश्नद्वे नृभिर्गर्वापनृयं गन्तव्यः

स्तोत्रैर्विधेम परिचरेम यद्यस्माद्योनेः पृथिवीरूपातस्थानाच्चमुदारिथ उद्गतोसि प्रादुर्भूतोसि तं
 पृथिवीमदेशंयजेयूजयामि वज्रहिसमिद्धेसमिद्धिः तमिध्यमानेत्वेत्वमि हवींषिपुरोडाशादीनि
 प्रजुहुरेअध्वर्यादयः प्रजुह्वति जुहोतेर्लिरूपम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

अग्नेयजंस्वहविपायजीपाञ्छुष्टीदेष्णमभिगृणीहिरार्धः ।

त्वंह्यसिरयिपतीरयीणांत्वंशुक्रस्यवचंसोमनोता ॥ ४ ॥

अग्ने । यजंस्व । हविर्पा । यजीयान् । श्रुष्टी । देष्णम् । अग्नि ।

गृणीहि । रार्धः । त्वम् । हि । असि । रयिःपतिः । रयीणाम् ।

त्वम् । शुक्रस्य । वचंसः । मनोता ॥ ४ ॥

हेअग्ने यजीयान् यष्टतमस्त्वं हविषास्मदत्तेनयजस्व देवान्तंयोजयदेष्णदेयंराधोजंश्रुष्टी
 श्रुष्टीतिक्षिपनाम क्षिप्रंअभिगृणीहि देवानांपुरतः इदंस्वादुतरमिदंस्वादुतरमितिब्रूहि यद्वा श्रुष्टी-
 क्षिपकारी त्वंदेष्णदेयंराधोधनंअभिगृणीहि अस्मदाभिमुख्येनवह्निमयच्छेत्तयथः दानसामर्थ्य-
 दर्शयति त्वंरयीणांधनानांमधेरयिपतिः उत्तमधनस्यपतिरसिहि यद्वा रयीणांरयिपतिरित्य-
 वैकोरयिशब्दानुवादः त्वंशुक्रस्यदीप्तस्यवचसः अस्मदीयस्यस्तोत्रस्ययनोऽग्रमज्ञाताभवति यद्वा
 मानयिता ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

उभयन्तेनक्षीयतेवसुर्व्यदिवेदिवे जायमानस्यदस्म ।

कृधिञ्जुमन्तंजरितारंमग्नेकृधिपतिंस्वपत्यस्यरायः ॥ ५ ॥

उभयम् । ते । न । क्षीयते । वसुर्व्यम् । दिवेदिवे । जायमानस्य ।

दस्म । कृधि । श्रुऽमन्तम् । जरितारम् । अग्ने । कृधि । पतिम् ।

सुऽअपत्यस्य । रायः ॥ ५ ॥

दस्मदर्शनीयहेअग्ने दिवेदिवेपतिदिनमग्निहोत्रकालेजायमानस्यते तवउभयंवसुर्व्यदिव्यं
 भोमंचवसु वस्वादित्वात्त्वार्थिकोपपत्यपः वादशपुत्रयंवसुनक्षीयते नक्षीयतेअस्योभयविधघ-

नसद्भावेमन्त्रवर्णः । त्वंसग्नेदिव्यस्मराजसित्वं पार्थिवस्येत्यत्रोक्तः । अतस्त्वञ्जरितारं तवस्तोत्रं कुर्वा-
णमिमं यजमानं क्षुपन्तमन्नवन्तं कीर्तिमन्तं बालुधिकुरु किञ्च स्वपत्यस्य शोभनापत्ययुक्तस्वरायो-
धनस्यपतिं स्वामिनं बालुधिकुरु ॥ ५ ॥

साकमेधेपर्वणिपूर्वेद्युरनुसवनं तिस्रदृष्टयः कर्तव्याः प्रथमायामग्नेरनीकवतः सैनानीकेनेति-
याज्या तथाततः साकमेधाइति खण्डे सूत्रितम्—सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे इति ।

सैषासूक्तेषु—

सैनानीकेन सुविदत्रो अस्मे यद्या देवाँ आयं जिष्ठस्वस्ति ।

अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुतरे वा दिदीहि ॥ ६ ॥ १ ॥

सः । एना । अनीकेन । सुविदत्रः । अस्मे । इति यद्या । देवा ।

आदब्धः । जिष्ठः । स्वस्ति । अदब्धः । गोपाः । उत । नः । परः । दपाः ।

अग्ने । द्युमत् । उत । रेवत् । दिदीहि ॥ ६ ॥ १ ॥

हे अग्ने सतादृशत्वं एना अनेनानीकेन ज्वालासमूहेन युक्तत्वं सुविदत्रः सुप्रज्ञः सुष-
गोवास्मे अस्माकं भव देवान्यष्टा देवानां हविः प्रदानेन पूजकः आयजिष्ठः यद्वृत्तमः अदब्धः
केनाप्यतिरस्कृतः गोपाः देवानां गोपायिता उतापि च नोस्माकं परस्पाः दुरितेभ्यः पारयिता च त्वं
पुनरुपकान्तियुक्तं उतापि च रेवत् धनयुक्तं यथाभयति तथा स्वस्ति दिदीहि क्षेमेण सर्वतो दीप्यस्व ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे प्रथमो वर्गः ॥ १ ॥

जोहूत्र इति पञ्चदशमसूक्तं गार्तमदं त्रैष्टुभमाग्नेयं जोहूत्र इत्यनुकान्तत्वात् सूक्तवि-
निर्णयः पूर्वेण सहोक्तः ।

अथ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा—

जोहूत्रो अग्निः प्रथमः पितेवेळस्पदे मनुपायत्समिद्धः ।

श्रियं वसानो अमृतो विचेता मर्मजेन्यः श्रवस्य १ सधा जी ॥ १ ॥

जोहूत्रः । अग्निः । प्रथमः । पिताइव । इळः । पदे । मनुषा ।
 यत् । सम्इइद्धः । श्रियम् । वसानः । अमृतः । विश्चेताः ।
 मर्त्यजेन्यः । श्रवस्यः । स । वाजी ॥ १ ॥

जोहूत्रः सर्वैर्यज्ञार्थं ह्यतव्यो होतव्यो वा ह्यतेर्जुहोते वारूपम् तादृशः प्रथमः अग्निर्वै-
 देवानामवमइत्याज्ज्ञानात् । मुख्यो योऽग्निः यत् यदा इळः इलायाः पदे उच्यते घातके स्थाने मनु-
 षामनुष्येण यजमानेन समिद्धः सोऽग्निः पितृवदेवानां हविः प्रापणेन पालको भवति श्रियं दीप्तिं व-
 सानः आच्छादयन् अमृतः मरणधर्मरहितः विचेताः विविचमज्ञः श्रवस्यः श्रवइत्यन्ननाम तस्मै
 हितः वाजी बलवान् सोऽग्निर्मर्त्यजेन्यः सर्वैः परिचरणीयो भवति यदुलुगन्तात् केन्यप्रत्ययः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

श्रूया अग्निश्चित्रभानुर्हवमे विश्वाभिर्गीर्भिरमृतो विचेताः ।
 श्यावारथं वहतरोहितावोतारुपाहचक्रे विभृत्रः ॥ २ ॥

श्रूयाः । अग्निः । चित्रभानुः । हवम् । मे । विश्वाभिः । गीः । भिः ।
 अमृतः । विश्चेताः । श्यावा । रथम् । वहतः । रोहिता । वा । उत ।
 अरुपा । अहं । चक्रे । विभृत्रः ॥ २ ॥

अमृतो मरणधर्मरहितो विचेता विशिष्टमज्ञः चित्रभानुः विचित्रदीप्तिः चायनीयदीप्तिर्वा
 सोऽग्निः विश्वाभिर्गीर्भिः स्तुतिसाधनभूतैः सर्वैर्वाक्यैः कियमाणं मे मम हवं स्तोत्रं श्रूयाः श्रूणो-
 नु तस्याग्रे रथं श्यावा श्याववर्णौ अवधौ वहतः वायुपिवा रोहितारोहिद्वर्णौ उत्तापिच अरुपा आ-
 रोचमानावश्वोरथं वहतः रोहिद्वर्णयोरश्वयोः श्यावा दिवर्णपरिमहः स्वेच्छया भवति विभृत्रः
 मानास्थानेषु विहृतः चक्रे अहं कृत्विग्भिरकारि खलु करोते कर्मणि लिट् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

उत्तानायामजनयन्त्सुपूतं भुवदग्निः पुरुपेशां सुगर्भः ।
 शिरिणायां चिदुक्तुन्नामहौं भिरपरीरुतो वसति प्रचेताः ॥ ३ ॥

आ । विश्वतः । प्रत्यञ्चम् । जिघर्षिम् । अरक्षसा । मनसा । तत् ।
जुपेत । मर्यदश्रीः । स्पृहयत्स्वर्णः । अग्निः । न । अभिष्टशै ।
तन्वा । जर्मुराणः ॥ ५ ॥

विश्वतः सर्वत्र व्याप्य वर्तमानं प्रत्यञ्चं यज्ञं प्रत्यागच्छन्तं अग्निं येन घृतेन आजिघर्षिं आसि-
ध्नामि अरक्षसा वाघकरहितेन मनसा स्तोत्रेण सह तद्वाज्यं जुपेत भवान्सेवेत मर्यदश्रीः मर्यैर्मर्त्यैः श्र-
यणीयो भजनीयः स्पृहयत्स्वर्णं यादृशं वर्णं यजमानः स्पृहयति तादृशवर्णोपेतः तन्वा तेजसा जर्मु-
राणः पूर्यमाणोऽग्निः नाभिष्टशे अति तेजस्वितया अभिमर्शनीयो न भवति अभिपूर्वामृशेः कृ-
त्याथैकेन मृत्ययः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी—

ज्ञेया भागं सहसानो वरेण त्वाद्दूता सोमनुवददेम ।
अनूनमग्निं जुह्वा वचस्यामधुपृचं धनसाजो हवीमि ॥ ६ ॥ २ ॥

ज्ञेयाः । भागम् । सहसानः । वरेण । त्वाद्दूतासः । मनुष्वत् ।
वदेम । अनूनम् । अग्निम् । जुह्वा । वचस्या । मधुपृचम् ।
धनःसाः । जोहवीमि ॥ ६ ॥ २ ॥

वरेण वारयत्यनेन शत्रूनि तिवरतेजः तेन सहमानः शत्रून् अभिभवन् त्वं भागं भजनीयं स्तोत्रं ज्ञे-
याः जानीहि आशीर्लिङ्गि बान्धस्य संयोगादेरित्येत्वं त्वाद्दूतासः त्वं दूतो ये पामसिते त्वाद्दूतासः यद्वा
त्वमाप्रेरिता वयं मनुवत्स नुरिव वदेम स्तोत्रं ब्रूयाम जुह्वा हूयते स्यामिति जुह्वर्वाला पात्रविशेषो वा
तया अनूनं संपूर्णं मधुपृचं मधुना कर्मफलेन यजमानं संयोजयन्तर्माग्निं धनसाः धनस्य संभक्ता हवच-
स्यास्तुतिकामनया जोहवीमि आह्वयामि ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठे द्वितीयो वर्गः ॥ २ ॥

श्रुधीहवमित्येकविंशत्युच्येकादशं सूक्तम् । गार्त्तमिदं अत्रानुक्रमणिका श्रुधिसैकेन्द्रं विरा-
ट्स्थानघृतेन्त्यामिति विराट्स्थानात्रिष्टुप् तल्लक्षणमनुक्रमणायुक्तम्—नवकौवैराजसैष्टुभश्च
द्वौ वावैराजौ नवकसैष्टुभश्च विराट्स्थानेति । अन्त्यात्रिष्टुप् विशेषस्यानुकत्वात् इन्द्रो देवता षष्ठ्य-
च-

स्यचतुर्थेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेद्वेसूक्तेनिविद्धाने तत्रेदंतृतीयंसूक्तं चतुर्थेहनीतित्वण्डेसूत्रितं—श्रुधी-
हवमिन्द्रमरुत्वौइन्द्रेतिमरुत्वतोयमिति ।

अथतस्मिन्सूक्तेयथा—

श्रुधीहवमिन्द्रमारिपण्यः स्यामतेदावनेवसूनाम् ।

इमाहित्वामूर्जोवर्धयन्तिवसूयवः सिन्धवो नक्षरन्तः ॥ १ ॥

श्रुधि । हवम् । इन्द्र । मा । रिपण्यः । स्याम । ते । दावने ।

वसूनाम् । इमाः । हि । त्वाम् । ऊर्जः । वर्धयन्ति । वसूयवः ।

सिन्धवः । न । क्षरन्तः ॥ १ ॥

गृत्तमदःस्तौति हेइन्द्र मेहवमदोयमिदंस्तोत्रं श्रुधि शृणु मारिपण्यः माहिंसीः इदमत्तं
नसाधीयइतिमानिराकापीः दुरस्पुद्रंविणस्पुद्रंपण्यतिरिपण्यतीतिनिपातितः वयंतेतयवसूनांदा-
वनेदानायस्यामपात्रभूताभवेम इमाः अस्माभिर्दत्तानिवसूयवः दातुर्यजमानस्यधनमिच्छन्ति
उन्द्रसिपरेच्छापांक्ष्यच् तादृशानिक्षरन्तः सवन्तः सिन्धवइव घृतक्षरणोपेतानिऊर्जोहवित्क्षणा-
न्यन्नानि त्वावयर्धन्तिहि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सृजोमहीरिन्द्रयाअपिन्वपरिष्ठिताअहिनाशूरपूर्वाः ।

अमर्त्यचिद्दासमन्यमानमवाभिन्नदृक्पैर्वावृधानः ॥ २ ॥

सृजः । महीः । इन्द्र । याः । अपिन्वः । परिऽस्थिताः ।

अहिना । शूर । पूर्वाः । अमर्त्यम् । चित् । दासम् । मन्यमानम् ।

अव । अभिन्नत् । उक्थेः । वृधानः ॥ २ ॥

शूरशङ्खार्हिसृक् हेइन्द्र याअतोऽपिन्वः अपर्ययः पूर्वाः मभूताम्नाअहिनामपेनशूरैर्ग
वारिष्ठिताः अपिष्ठिताः आक्रान्ताः तन्मन्यमानादहेःमकागात्रपरीः महतीः अपः सृजः
न्यसृजः उक्थेःगर्भोऽवृत्तानोवर्धमानम्वंदागमवंग्मोत्तदपिपितारंअमर्त्यचित्तमरणधर्मगतिमे-
षानानंपन्यमानंनमसुरंअवाभिन्नत् अराष्ट्रग्वंयथाभवतिगयाहिंनिगयानिग्यथेः अहिदृक्पैर्वावृधानो
उचिस्तिरिन्तम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उक्थेष्विन्नुशूर्येषु चाकन्तस्तोमेष्विन्द्ररुद्रियेषु च ।

तुभ्येदेतायासुमन्दसानः प्रवायवैसिस्त्रतेन शुभाः ॥ ३ ॥

उक्थेषु । इत् । नु । शूर । येषु । चाकन् । स्तोमेषु । इन्द्र ।

रुद्रियेषु । च । तुभ्य । इत् । एताः । यासु । मन्दसानः । प्र ।

वायवै । सिस्त्रते । न । शुभाः ॥ ३ ॥

हे शूरैन्द्र येषु होत्रादिभिः क्रियमाणेषु शस्त्रेषु रुद्रियेषु रुद्रियं सुखं तत्साधनभूतेषु यद्वा रुद्राः
स्तोतारः तत्कृतेषु उद्गातृणां स्तोमेषु च नुक्षिपं चाकन् स्तुतीः कामयसे कमतेः कनतेर्वायु इलुकिरू-
पम् इत् पूरणः यासु स्तोत्रशस्त्ररूपास्तुतिषु मन्दसानो हव्यन्भवसिता एताः शुभाः दीप्यमानाः स्तु-
तयः वायवे अस्मदीयं पतं प्रत्यागच्छते तुभ्येत् तुभ्यमेव प्रसिस्त्रते त्वदर्थमेव प्रसरन्ति न सम्प्रत्यर्थे
ता अधुना सेवस्व ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

शुभ्रं नुते शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं वाहोर्दधानाः ।

शुभ्रस्त्वमिन्द्रावृधानो अस्मे दासीर्विशः सूर्येण सहाः ॥ ४ ॥

शुभ्रम् । नु । ते । शुष्मम् । वर्धयन्तः । शुभ्रम् । वज्रम् । वाहोः ।

दधानाः । शुभ्रः । त्वम् । इन्द्र । वृधानः । अस्मे इति । दासीः ।

विशः । सूर्येण । सहाः ॥ ४ ॥

हे इन्द्र ते तव शुभ्रं शोभनं शुष्मं वर्धयन्तः शुभ्रं वज्रं वाहोर्दधानाः शुभ्रं दीप्तं वज्रमायुधं नुक्षिपन्त ववाहोर्दधा-
नाः निदधानाः स्तुयमानो हीन्द्रोऽसुरवधाय वज्रमादत्त इतीत्यं रूपेण आयुधं दधाना भवामः वावृधानः
स्तोत्रैर्वर्धमानः शुभ्रः तेजसा युक्तः त्वं अस्मे अस्माकं दासीः उपक्षपयित्रीः विशः आसुरी प्रजाः
सूर्येण सुप्रेरकेण आयुधं हि प्रेत्यति त्वं युध्यस्वेति एवं रूपेण वाहोर्निहितेन वज्रेण सहाः अभिभ-
व स हतेर्ग्यत्ययेन लिङि परस्मैपदम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

गुहाहितं गुह्यं गूढं मप्स्वपीवृतं मायिनं क्षियन्तम् ।

उतो अपोद्यांतस्तम्बांसमहन् अहिं शूरवीर्येण ॥ ५ ॥ ३ ॥

गुहा । हितम् । गुह्यम् । गूढम् । अप्स्व । अपि वृतम् ।

मायिनम् । क्षियन्तम् । उतो इति । अपः । द्याम् । तस्तम्बांसम् ।

अहन् । अहिम् । शूर । वीर्येण ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेशूरेन्द्र गुहागुहायांहितं निहितं अतएव गुह्यं अपकारयं गूढं गूढं अप्सु उदकेषु अपीवृतं तिरोहितं अवैकस्मिन् तिरोधानरूपेण पुनरुक्तयस्तिरोधानभूयस्त्वप्रतिपादनपराः अप्यासेहिभूयानर्थो भवति यथाहोदर्शनीयाहोदर्शनीयेति तादृशं मायिनं मायाविनं असुरं क्षियन्तं निवसंतं उतो अपिच अपोद्यां दिवं च तस्तम्बांसं स्वसामर्थ्येन स्तंभयन्तं इत्थं भूतमहिमसुरमेधं वा वीर्येण सामर्थ्येन भूतेन वज्रेण अहन् हतवानसि हनहिंसागत्योतित्यस्य लङ्कित्वात् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे तृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथ तस्मिन् सूक्ते षष्ठी-

स्तवानुत इन्द्र पूव्यामहान्युत स्तवामनूतनाकृतानि ।

स्तवावज्रं वाहोरुशान्तं स्तवाहरीसूर्यस्य केतू ॥ ६ ॥

स्तव । नु । ते । इन्द्र । पूव्या । महानि । उत । स्तवाम् । नूतना ।

कृतानि । स्तव । वज्रम् । वाहोः । उशान्तम् । स्तव । हरी इति ।

सूर्यस्य । केतू इति ॥ ६ ॥

हे इन्द्र पूव्यां पुरातनानि महानि महान्ति ते तव कर्माणि नु क्षिप्तं स्तव स्तवाम उत अपिच नूतना अधुना तनानि कृतानि कर्माणि स्तव स्तवाम बाहोरुशान्तं दीप्यमानं वज्रं स्तव स्तवाम किञ्च सूर्यस्य तुष्टुमेरकस्य सुवीर्यस्य वा सूर्यात्मिनो वा इन्द्रस्य केतुप्रज्ञापकी हरी एतन्नामकावधौ स्तव स्तवाम दृष्टुस्तुतिं विद्वांति ङो भवन्तीति उत्तमवहुवचनस्य मध्यमैकवचनादेशः बहुलं छन्दसीति शपोऽल्लगभावः ॥ ६ ॥

अथनवमी—

इन्द्रोमहांसिन्धुमाशयानमायाविनवृत्रमस्फुरन्निः ।

अरेजेतारोदसीभियानेकनिऋदतोवृष्णो अस्यवज्रात् ॥ ९ ॥

इन्द्रः । महाम् । सिन्धुम् । आशयानम् । मायाविनम् ।

वृत्रम् । अस्फुरत् । निः । अरेजेताम् । रोदसी इति । भियाने

इति । कनिऋदतः । वृष्णः । अस्य । वज्रात् ॥ ९ ॥

बलवानिन्द्रः महामहान्सिन्धुं स्यन्दते इतस्ततः सञ्चरतीति सिन्धुर्मेघः तमाशयानं त-
मधिष्ठाय शयानं मायाविनं वृत्रमसुरं यद्वा सिन्धुरुदकं तदधिष्ठाय शयानं वृत्रं वृणोत्याकाशमिति
वृत्रो मेघः तं निरस्फुरत् निरहन् वृष्णः वर्षकस्य अस्येन्द्रस्य कनिऋदतः शब्दं कुर्वाणा वज्रात् भि-
याने भयं प्राप्ते रोदसी या वा पृथिव्यौ अरेजेतां अकपेतां दाधति दर्धर्वातिनादिना कनिऋदच्छब्दो नि-
पातितः ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

अरोरवीवृष्णो अस्यवज्रोमानुपंयन्मानुपोनिजूर्वात् ।

निमायिनो दानवस्य माया अपादयत्पपिबान्सुतस्य ॥ १० ॥ ४ ॥

अरोरवीत् । वृष्णः । अस्य । वज्रः । अमानुपम् । यत् । मानुपः ।

निजूर्वात् । नि । मायिनः । दानवस्य । मायाः । अपादयत् ।

पपिबान् । सुतस्य ॥ १० ॥ ४ ॥

वृष्णः कामानां वर्षकस्येन्द्रस्य वज्रः अरोरवीत् भृशं शब्दमकरोत् कदेत्यपेक्षायामाह—
यदा अमानुपं मनुष्याणां रहितं यद्वा मानुषो ह्येवं भवामीत्येवं मन्यमानं तमसुरं मानुषो मनुष्याणां हि-
तकारी यद्वा मतिमानिन्द्रो निजूर्वात् नितरां हिंस्यात् जिघांसतीत्यर्थः जूर्वते हिंसाकर्मणोऽपि-
रूपं श्रुतस्याभिपुतंसो मंषपिबान् पीतवान् मायिनो मायाविनो दानवस्य दानुनां मवृत्रमाता दानुः शय-
त्पादिपुष्टत्वात् तस्याः पुत्रस्य वृत्रस्य मायाः वंचनानिन्यपादयत् न्यपातयत् यदा धइति या-
वत् ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य पठे चतुर्थोऽवर्गः ॥ ४ ॥

अथतस्मिन्सूक्तेषकादशी-

पिवापिवेदिन्द्रशूरसोममन्दन्तुत्वामन्दिनःसुतासः ।

पृणन्तस्तेकुक्षीवर्धयन्त्वित्थासुतःपौरइन्द्रमाव ॥ ११ ॥

पिवेदपिव । इत् । इन्द्र । शूर । सोमम् । मन्दन्तु । त्वा ।

मन्दिनः । सुतासः । पृणन्तः । ते । कुक्षी इति । वर्धयन्तु ।

इत्था । सुतः । पौरः । इन्द्रम् । आव ॥ ११ ॥

शूर बलवान् हेइन्द्र पिवपिवेत् अभिपुतमिमंसोमंपिवैव आदरार्थेपावीप्सा मन्दिनोमद-
कराः सुतासोभिपुताः सोमाः त्वामन्दन्तु त्वांमान्दयन्तु । मदिस्तुत्यादिषु व्यत्ययेनपरस्मैपदम्
तेसोमास्वेतवकुक्षीउदरस्योभौपाश्वौपृणन्तः पूरयन्तः सन्तः त्वावर्धयन्तु इत्यानेनमकारेण
पौरः उदरपूरकः सुतोभिपुवः सोमः इन्द्रंत्वामाव तर्पयन् अवतेस्तर्पणार्थस्पर्शितिरूपम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

त्वेइन्द्राप्यभूमविप्राधियंवनेमक्रतयासर्पन्तः ।

अवस्यवोधीमहिप्रशंस्तिसद्यस्तेरायोदावनेस्याम ॥ १२ ॥

त्वे इति । इन्द्र । अपि । अभूम । विप्राः । धियम् । वनेम् ।

क्रतुः । सर्पन्तः । अवस्यवः । धीमहि । प्रशंस्तिम् ।

सद्यः । ते । रायः । दावने । स्याम् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र विप्रामेधाविनोवयंत्वेत्वमित्वद्धृदयेअभूम अपिसानुनयमश्रेवर्तते तेतवहृदयेकिंव-
तामहइति क्रतयाक्रतंकर्मफलं तत्कामनयामपन्तः त्वांपरिचरणारूपेनकर्मणास्पृशन्तोवयंधियं
त्वद्देशेनक्रियमाणंकर्मवनेम संभजेमहि वनपणसंभक्तौ आगोर्लिङ्गिडिङ्ग्याशिष्यडित्यह्प्रत्य-
यः किञ्च अवस्यवः त्वनोरक्षणमिच्छन्तः प्रशंस्तिशस्तिःशंसनं प्रष्टृष्टशंसनंस्तोवं धीमहि
त्वमिनिदधीमहि तवः तेत्वदीयस्मरायोधनस्यदावनेदानायपावभूताः सद्यः स्याम इदानीं भवे-
म ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

स्यामतेतंइन्द्रयेतंऊतीअवस्यवऊर्जवर्धयन्तः ।

शुष्मिन्तमंयंचाकनामदेवास्मेरार्यिरासिवीरवन्तम् ॥ १३ ॥

स्याम । ते । ते । इन्द्र । ये । ते । ऊती । अवस्यवः । ऊर्जम् ।

वर्धयन्तः । शुष्मिन्तमम् । यम् । चाकनाम । देव । अस्मे इति ।

रयिम् । रासि । वीरवन्तम् ॥ १३ ॥

हेइन्द्र तेतवऊतीऊत्याप्रणयनेन अवतेःप्राप्त्यर्थस्यक्तिनिरूपम् तेतवअवस्यवोरक्षाका-
माऊर्जहविलक्षणमन्त्रवर्धयन्तोभवन्ति येवयंतेतवस्यामत्वदधीनाभवेम देवद्योतमान हेइन्द्र शु-
ष्मिन्तमं दानभोगायाहृतयाबलवत्तमम् यद्वा शत्रूणांशोपयित्तमंयंरार्यिंचाकनाम कामयामहे क-
नतेःकान्यर्थस्ययद्भुगन्तस्यलोटिरूपं वीरवन्तं पुत्रपौत्रैःसहितंतादृशंरयिस्मे अस्मभ्यंरासि
देहि॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

रासिक्षयंरासिमित्रमस्मेरासिशर्धेइन्द्रमारुतनः ।

सजोपसोयेचमन्दसानाःप्रवायवःपान्त्यप्रणीतिम् ॥ १४ ॥

रासि । क्षयम् । रासि । मित्रम् । अस्मे इति । रासि शर्धेः । इन्द्र ।

मारुतम् । नः । सजोपसः ये । च । मन्दसानाः । प्र । वायवः ।

पान्ति । अयंइतीतिम् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र क्षयं क्षियन्तिनिवसन्त्यत्रेतिक्षयोऽगृहं तदस्मभ्यंरासिदेहि तथामित्रं सत्तामं
अस्मेअस्मभ्यंरासि वाक्यभेदादनिघातः मारुतं मरुतादेवविशांसंवन्धिशर्धोबलंनोस्मभ्यंरा-
सि एतेनमरुतामप्यागमनंप्राप्यते येचमारुतः सजोपसः सहपीयमाणाः मन्दसानामन्दनोमो-
दमानावायवोयज्ञं प्रतिगन्तारःसन्तः अग्रणीति अग्रेनीयमानं सोमं प्रपांति प्रकपेणपिबन्ति
तेषांरार्धइतिसमन्वयः यद्वा येचवायवोऽग्रेनीयमानं सोमंपिबन्ति तेषांवायूनां चलंरासि वायव-
इतिपूजायांबहुवचनं वायुर्हिसोमस्याग्रपातेति ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

व्यन्त्रिचुपेपुमन्दसानस्तुपत्सोमपाहिद्रुसदिन्द्र ।

अस्मान्सुपृत्स्वातरुत्रावर्धयोद्यांद्दुहद्विरैर्कैः ॥ १५ ॥ ५ ॥

व्यन्तु । इत् । नु । येपुं । मन्दसानः । तुपत् । सोमम् । पाहि ।

द्रुसत् । इन्द्र । अस्मान् । सु । पृत्सु । आ । तरुत्र । अवर्धयः ।

द्याम् । वृहत्क्षितिः । अर्कैः ॥ १५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र येपुतवसहायभूवेपुमरुत्सु मन्दसानोमायनभवसि तेमरुतोनुक्षिप्रव्यन्तु सोमंभक्षयन्तु इव इवार्थे द्रुसत् इहेतेरिदंरूपं आत्मानं दृढीकुर्वन् त्वंतुपत् तर्पयन्तमिमंसोमपाहि पिव तरुत्र शत्रूणांहिसकहेइन्द्र बृहद्विर्बलवद्भिः अर्कैरर्चनीयैर्मरुद्भिः सहितस्त्वं आइतिचार्थे तेनास्मान् द्यां च सुतुपुपृत्सुसद्गुप्तेषु पशुपुत्रादिभिरस्मान् अस्मदपालनेनचदिवमवर्धयः यद्वा येपुतोमेपुमन्दसानोमोदमानोभवसि तेसोमाव्यन्तु त्वांगच्छंतु शेपपूर्ववत् ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेपञ्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषोडशी—

बृहन्तइन्नुयेतेतरुत्रोक्थेभिर्वासुमन्मविवासान् ।

स्तृणानासोवर्हिःपस्त्यावत्तोताइदिन्द्रवार्जमग्मन् ॥ १६ ॥

बृहन्तः । इत् । नु । ये । ते । तरुत्र । उक्थेभिः । वा । सुमम् ।

आइविवासान् । स्तृणानासः । वर्हिः । पस्त्यावत् । त्वाइर्ज्जाः ।

इत् । इन्द्र । वार्जम् । अग्मन् ॥ १६ ॥

तरुत्रआपद्भिस्तारकहेइन्द्र येपुमांसः शुभ्रं सुखकरं त्वामुक्थेभिः उक्थैः शस्त्रैः आविषासान्परिचरेयुः विवास्तैर्लेटचहागमः वेइव तएवपुमांसः नुक्षिप्रंअग्निवेनबृहन्तोमहान्तः भवन्ति येतिपूरणः किंच वर्हिःस्तृणानासः वेयांश्चहिराच्छादयन्तः येत्वांपरिचरन्ति वेत्वावाइव त्वयारक्षिताः सन्तएवपस्त्यावत् गृहसहितंवार्जमजमग्मन् गच्छन्ति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

उ॒ग्रेष्वि॒न्दुशूर॑म॒न्दसा॒नस्त्रि॑क॒द्रुके॒षुपा॒हि॒सोम॑मिन्द्र ।
प्र॒दो॒धुव॑च्छ्रु॒षुप्री॑णानो॒याहि॑हरि॒भ्यांसु॑तस्य॒पीति॑म् ॥ १७ ॥

उ॒ग्रेषु॑ । इत् । नु । शूर॑ । म॒न्दसा॒नः । त्रि॑क॒द्रुके॒षु । पा॒हि ।
सोम॑म् । इन्द्र॑ । प्र॒दो॒धुवत् । श्रु॒षु । प्री॑णानः । या॒हि ।
हरि॑भ्याम् । सु॒तस्य॑ । पी॒तिम् ॥ १७ ॥

हेशूर बलवजिन्द्र उग्रेषु उदूर्णेषु बहुस्तोत्रशस्त्रवत्सु त्रिकद्रुकेषु ज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषु
आभिष्टविकेष्वहस्तसु मन्दसानो हप्यननुक्षिप्तसोमं पाहिषिव इदिति पूरणः ततः प्रीणानः सोमपाने-
न प्रीतो भवन् श्रुषुषु लिप्तसोमं प्रदोधुवत् धूक्कम्पने यद्गुणन्तस्य शतरित्पम् पुनः पुनर्धुवन्
स्तुतस्याभिपुतस्य पीतिपानमुद्दिश्य हरिभ्यामश्वाभ्यां युक्तः स न याहि गच्छ ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

धि॒ष्वाश॑वःशूर॑येन॒वृत्र॑म॒वाभि॑न॒वानु॑मौर्ण॒वाभ॑म् ।
अ॒पा॒वृ॒णो॒ज्योति॑रार्या॒यनि॑सन्व॒तःसा॒दि॒दस्यु॑रिन्द्र ॥ १८ ॥

धि॒ष्व । श॑वः । शूर॑ । येन॑ । वृ॒त्रम् । अ॒वः अ॒भि॑नत् । वा॒नुम् ।
औ॒र्ण॒वा॒भम् । अ॒र्प । अ॒वृ॒णोः । ज्योति॑ः । आ॒र्या॒य । नि॑ । स॒व्य॒तः ।
सा॒दि॒ । दस्युः॑ । इन्द्र॑ ॥ १८ ॥

शूरहेन्द्र शवस्तादृशं वलं धिष्वधारय दवानेर्लोष्टिवहुतं उन्ममीनिशपोलूकं छन्दस्युत्तमयेति
वा आर्धधातुत्वादिङागमः येन वलेन दानुं दानोः पुत्रं वृत्रं और्णवाभं ऊर्णनाभिः कीटविशेषः
और्णवाभश्च मुच्यते तमिव अवाभिन्व विभेदित्य यद्वा और्णः ऊर्णनाभिः तदा भ्रंतस्तदशमित्य-
र्थः ततस्तमोत्पस्य हनना दार्याय कर्मणापनुशत्रेजनाय कुत्साय गजपंथे वा ज्योतिः प्रकाशकमा-
दित्यमपावृणोः उद्घाटितवानसि दस्युः कर्मणामुपक्षयिनां सव्यतः सव्यतः तपस्यया भवेति पादि-
त्वयानिनरांसन्मोवाधिवोवर्तते ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी-

सनेमयेत ऊतिमिस्तरन्तो विश्वाः स्पृध आर्येण दस्यून् ।

अस्मभ्यं तस्वाष्ट्रं विश्वरूपमरन्धयः साख्यस्य त्रितायं ॥ १९ ॥

सनेम । ये । ते । ऊतिः । जिः । तरन्तः । विश्वाः । स्पृधः । आर्येण ।

दस्यून् । अस्मभ्यम् । तत् । त्वाष्ट्रम् । विश्वरूपम् । अरन्धयः ।

साख्यस्य । त्रितायं ॥ १९ ॥

सनेम तान् पुरुषान् संभजेम येते तवोतिभिः पालनैः विश्वाः स्पृधः स्पर्धमानाः सर्वा विशाः तरन्तः हिंसन्तः तथा आर्येण आर्यभावेन दस्यून् पक्षपयितुं हिंसन्तो भवन्ति तदस्मभ्यं वशमानय किं तत्तदाह—स्वाष्ट्रं त्वष्ट्रः सुर्व विश्वरूपमेव नामकमसुरं अरन्धयः रभ्यतिर्वशमने वशमानयः यद्वा तमसुरमवधोः रधहिंसा संराध्योः रधिजभोरचीति नुम् इन्द्रः त्वाष्ट्रमवधोदित्ययमर्थः तैत्तिरीयके—विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र इत्यत्र महता प्रबंधेन प्रपञ्चितः । किञ्च साख्यस्य सखिभावस्य अनुपालनाय त्रितायमर्हये वशमानयः यद्वा सनेमते वयं प्रवृद्धा भवेम ये वयं तव रक्षाभिः स्पर्धमानाः प्रजादस्यंश्च तरन्तो विक्रामन्तो भवेम सनेमेति वृद्धयर्थ आद्युदात्तः यथा सनेम मित्रावरुणासनन्त इति । सकर्मकश्चेन्मध्योदात्तः सनेमवाजंतवेति । तरन्तः तृष्टवन तरणयोः शतरिरूपं संज्ञावचनश्चेदन्तोदात्तः यथा तरन्त इव मंहनेति ॥ १९ ॥

अथविंशी-

अस्य सुवानस्य मन्दिनं खितस्य न्यवुदं वा वृधानो अस्तः ।

अवर्तयत्सूर्यो न चक्रं भिनलमिन्द्रो अङ्गिरस्त्वान् ॥ २० ॥

अस्य । सुवानस्य । मन्दिनः । खितस्य । नि । अवुदम् । वृधानः ।

अस्तुरित्यंलः । अवर्तयत् । सूर्यः । न । चक्रम् । भिनत् । बलम् ।

इन्द्रः । अङ्गिरस्त्वान् ॥ २० ॥

मन्दिनोऽस्य मदकरमिभं सुवानस्य सुतवतः त्रितस्य तीर्णतमस्य महर्षेरथैवावृधानः सोमेन वर्धमान इन्द्रः अर्बुदं अंबूनिददातीति अर्बुदो मेघः अनुस्वारस्य रेफश्छान्दसः यद्वा नामैतव अर्बुदाख्यमसुरं न्यस्तः स्तूहिं सायामित्यस्य लङ्ङिति पि बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लृक् गुणे कृते हल्ङ्ङ्यादिना तिलोपः नितरामवधीत् महान्तं चिदुर्दं निक्रमीः पदेत्यादिषु अर्बुदवधः स्पष्टमुक्तः किंच अङ्गिरस्त्वात् अङ्गिरोभिः सहित इन्द्रः अवर्तयत् असुरहननार्थं वज्रमभ्रामयत् सूर्यो न यथा सूर्यश्चक्रं भ्रामयति तद्वत् यद्वा यस्मादसुरात् भिया सूर्यः स्वकीयं रथचक्रं नावर्तयत् निषेधार्थं योत्र नकारः वर्तयितुं नार्थकं च बलं पणीनां प्रभुमसुरं भिनत् वज्रेणाभिनत् यद्वा द्विचक्रो हि पूर्वसूर्यस्य रथः तस्यैकं चक्रमिन्द्रेणापहतं सूर्य इति सुपां सुलुगिति पष्ठयेकवचनस्य सुः सूर्यस्य संबन्धि अपहतं तदेकं चक्रमवर्तयत् रक्षोहननार्थं अभ्रामयत् तेन च क्रेण बलमभिनच्च नक्षार्थे ॥ २० ॥

अहर्गणे पुमाभ्यन्दिनसवने पुतायमानरूपे पु अच्छावाकस्य अहरहः शस्य संज्ञकमभितष्टेवेति सूक्तम् नूनं सात इत्येपातस्यान्तेशंसनीया सूत्रितं च—नूनं सात इत्यन्तमुच्यमिति ।

सैषा सूक्ते एकविंशी—

नूनं सा ते प्रतिवरं जरित्रे दुहीयद् इन्द्र दक्षिणामघोनी ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो माति धृग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २१ ॥ ६ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा ।
मघोनी । शिक्षां । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धृक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ २१ ॥ ६ ॥

हे इन्द्र यादक्षिणादक्षमुत्साहनं करोतीति दक्षिणा स्तोतृभ्यो देया सा ते त्वत्संबन्धिनीमघोनी धनवती जरित्रे स्तोत्रे वरं श्रेष्ठमभिमतमर्थं नूनं प्रतिदुहीयत् इदानीं प्रतिदोषि संपादयतीत्यर्थः तादृशीं दक्षिणां स्तोतृभ्यो रम्यं शिक्षप्रयच्छ किञ्च भगो भजनीयः त्वमानिषक् ददेदानीं धंस्यलङ्ङिमघेयसेत्यादिना च्छेत्तुं नोऽस्मान् विक्रम्य अन्येभ्यो दक्षिणां प्रादाः प्रथममस्मभ्यं दत्त्वा पश्चादन्येभ्यो दीयतामित्यर्थः यद्वा नोस्मां कामान् प्रावृक् मावाक्षीः अपेक्षितफलदानेन पूरयेत्यर्थः सुवी-

राःशोभनपुत्रपौत्राःसन्तोषयंविदधेस्मिन्यज्ञेबृहत्पशून्स्तोत्रं वदेम त्वामुद्दिश्य ब्रवाम अत्र सा-
तेमतिदुग्धामिति मृकृत्य वीरो वीरयत्यमित्रान् वेतेर्वास्याद्भुतिकर्मणो वीरयतेर्वैत्यन्तं निरुक्तं मनुसन्धे-
यम् ॥ २१ ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ इति गार्त्तमदेमण्डलेऽथ मोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाके एकादशसूक्तानि तत्र योजातइति पञ्चदशार्चं प्रथमं सूक्तम् गार्त्तमदं नैऋतमै-
न्द्रं संसवे निष्के वल्पे नि विद्वानीयस्य पुरस्ता योजात एवेति शंस्येत् यदि पर्यायानि तिस्रण्डे सूत्रि-
तम्—योजात एवेति निष्के वल्प इति । आभिष्टु वि के तृतीये ह नि निष्के वल्पे योजात एवेति नि विद्वानी-
यं सूत्रितञ्च—तृतीयस्य चर्यं मा योजात एवेति मध्यन्दिन इति । विश्वजिति माध्यन्दिन सवने मैत्राव-
रुणः स्वशस्त्रे प्राकृतात् सूक्तात् पूर्व योजात इति सामसूक्तं शंस्येत् विश्वजितोऽग्निं नर इति त्रण्डे सूत्रितम्—
सन्नाम दासो योजात एवाभूरेक इति सामसूक्तानीति । अग्निष्टु निष्के वल्पे नि विद्वानमिदं श्येनाजिराना-
मिति त्रण्डे सूत्रितम्—सिंहाहरी योजात एवेति मध्यन्दिन इति । महाव्रते निष्के वल्पे योजात एवेति सूक्तं
उक्त इति त्रण्डे सूत्रितम्—वनेन वा योन्यधा यि चाकन्यो जात एव प्रथमो मनस्वानिति । अथेति हासो-
बृहद्देवतायामुक्तः—संयुज्यत पसात्मानमैन्द्रं विभ्रन्महद्वपुः । अदृश्यत मुहूर्तेन दिवि च व्योमि चेह-
च ॥ १ ॥ तपिन्द्र इति मत्वा तु दैत्यौ भीम पराक्रमौ । धुनिश्च चुमुरि श्वोभौ सायुधावभिपेततुः ॥ २ ॥
विदित्वा सतयोर्भावमृषिः पापं चिकीर्षतोः । योजात इति सूक्तेन कर्माण्यैन्द्राण्यकीर्तयत् ॥ ३ ॥
अन्ये त्वन्यथा वर्णयन्ति—पुरा किलेन्द्रादयो वै न्ययज्ञं समाजग्मुः गृत्समदो पितृणां गत्यसदस्यासी-
त् दैत्याश्चेन्द्रजिघांसया तत्र समागमन् तान्दृष्ट्वा निर्जगामेन्द्रो यज्ञावगृत्समदाकृतिः स च गृत्समदो-
वैन्येन पूजितो यज्ञवाराजिरगच्छत् निर्गच्छं तं तष्टां पि दृष्ट्वा अयमेवेन्द्र इति मन्यमानास्तमसुराः प-
रिव द्युः नाहमिन्द्रस्तुच्छः किन्त्वेवं गुणोपेतः स इत्यनेन सूक्तेन तान् त्यपुवाच । अपरे त्वेवं कथय-
न्ति—गृत्समदस्य यज्ञे प्रविष्टमेकाकिनमिन्द्रं ज्ञात्वा असुराः परिव द्युः स इन्द्रो गृत्समदस्त्वेण यज्ञवा-
रानिर्गत्य स्वर्गजगाम ततः असुराः इन्द्रो विलम्बित इत्यन्तः प्रविश्य गृत्समदं दृष्ट्वा पूर्वमेव गृत्सम-
दो गतः अयं त्विन्द्रोऽस्मद्भयावगृत्समदस्त्वेणास्त इति तं गृह्णुः स तां चाहमिन्द्रो यमित्यनेन सूक्तेन
प्रत्युवाच अयमेवार्थो महाभारते प्रपञ्चिवः ।

तत्रैपासूक्तेप्रथमा—

योजातएवप्रथमोमनस्वान्देवोदेवान्ऋतुनापर्यभूषत् ।

यस्यशुष्माद्रोदसीअभ्यसेतांनृग्नस्यमहासजनासइन्द्रः ॥ १ ॥

यः । जातः । एव । प्रथमः । मनस्वान् । देवः । देवान् । ऋतुना ।

परिऽअभूषत् । यस्य । शुष्मात् । रोदसी इति । अभ्यसेताम् ।

नृग्नस्य । महा । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते—जनासोजनाः हेअसुराःयःजातएवजायमानएव सन्प्रथमः देवानांप्रधान-
भूतः मनस्वान् मनस्विनामयगण्यः देवोद्योतमानःसन् ऋतुनावृत्रवधादिलक्षणेनस्वकीयेनकर्म-
णादेवान्सर्वान्प्रागदेवान्पर्यभूषत् रक्षकत्वेनपर्यग्रहीत् भूपअलंकारे भौवादिः लडिरूपं यद्वा सर्वान्
न्यान्देवान्पर्यभूषत् पर्यभूषत् अत्यक्रामत् अस्मिन्पक्षेभवतेर्व्यत्ययेनक्तः श्रुकःकितीतीद्म-
तिषेधः यस्येन्द्रस्यशुष्मावशारीराव बलात् रोदसीद्यावापृथिव्यौअभ्यसेतां अविभीतां ज्यसभये
अनुदात्तेव ज्यसभयेपेनयोरितिनेरुक्ताः । अभ्यसेतांअवेपेतांवा तथाचमद्यान्तरम्—इमेचित्तव-
मन्यवेवेपेतेभियसामंहीडिति । नृग्नस्यसेनालक्षणस्यबलस्यमहाहत्त्वेनयुक्तः । सइन्द्रोनाहमिति
अत्रनिरुक्तम्—योजातएवप्रथमोमनस्वीदेवोदेवान्ऋतुनाकर्मणापर्यभवत्पर्यगृह्णान्पर्यरक्षदत्यति-
क्रामदितिवायस्यबलाद्यावापृथिव्यावप्यविभीतांनृग्नस्यमहाबलस्यमहत्त्वेनसजनासइन्द्रइत्यु-
पेर्ह्येष्टार्थस्यमोतिर्भवत्याख्यानसंयुक्तेति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

पःपृथिवीव्यथ्यमानामर्दह्यःपर्वतान्प्रकुपिताँअरम्णात् ।

योअन्तरिक्षंविममेवरीयोयोद्यामस्तंभ्रात्सजनासइन्द्रः ॥ २ ॥

यः । पृथिवीम् । व्यथ्यमानाम् । अर्दहत् । यः । पर्वतान् ।

प्रऽकुपितान् । अरम्णात् । यः । अन्तरिक्षम् । विऽममे । वरीयः ।

यः । द्याम् । अस्तंभ्रात् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ २ ॥

हेजनाः यः इन्द्रः व्यथमानांचलन्तीं पृथिवीं अदृंहत् शर्करादिभिर्ददामकरोत् दृढदृढिवृद्धौ
यश्च प्रकुपितान् इवस्तव श्रुतितान् पक्षयुक्तान् पर्वतान् अरम्णात् नियमितवान् स्वेस्वे स्थाने स्था-
पितवान् अरम्णात् रमुक्रीडायां अन्तर्भावि तण्यथैत्यव्यत्यनेन प्राप्रत्ययः यश्च वरीय उरुतममन्त-
रिक्षं विममे निर्ममे विस्तीर्णं चकारेत्यर्थः यश्चादिवमस्तन्नात् तस्तंभ निरुद्धामकरोत् स्तंभुरो-
धने इति सौत्रोधातुः स एवेन्द्रो नाहमिति ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

यो ह त्वा हि मरिणात्सप्तसिन्धून्यो गा उदाज दपधा वलस्य ।

यो अश्मनो रन्तरग्निं जजान संवृक् समत्सु स जनात् इन्द्रः ॥ ३ ॥

यः । हत्वा । अहिम् । अरिणात् । सप्त । सिन्धून् । यः । गाः ।

उत्सृज्य । अपधा । वलस्य । यः । अश्मनोः । अन्तः ।

अग्निम् । जजान् । समवृक् । समत्सु । सः । जनात् । इन्द्रः ॥ ३ ॥

यः अहिमेघं हत्वा मेघहननं कृत्वा सप्तसर्पणशीलाः सिन्धून् स्यन्दनशीला अपः अरिणा-
त् द्रैरयत् यद्वा सप्तगंगायमुनाद्यामुख्यानदीररिणात् रीडश्रवणे क्रयादिः यश्च वलस्य वलना-
मकस्यासुरस्य अपधा तत्कर्तृकानि रोधाना निरुद्धा गा उदाजत् निरगमयत् अपधा अपपूर्वाद्वाते-
रात् श्वोपसर्गे इति भावे अङ्प्रत्ययः सुप्तसुलुगिति पञ्चम्या आकारः यश्च अश्मनोः अश्रुते व्यामो-
त्यन्तरिक्षमित्यश्रमा मेघः अत्यन्तमृदुरूपयोर्मेषयो रन्तर्मध्यैवेद्युतमग्निं जजान उत्पादयामास यश्च स-
मत्सु संभक्षयन्ति योद्धुणामा यूपीति समदः सङ्ग्रामाः तेषु संवृक् दिनस्ति वृणक्तेर्हि सार्थस्य कि-
पिरूपं स इन्द्रो नाहमिति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

येनेमा विश्वा च्यवना कृतानि यो दासं वर्णमधरं गुहाकः ।

श्वघ्नी वयो जिगीवाँ लक्ष्मा ददर्यः पुष्टानि स जनात् इन्द्रः ॥ ४ ॥

येन । इमा । विश्वा । च्यवना । कृतानि । यः । दासम् । वर्णम् ।

अधरम् । गुहा । अकरित्यकः । श्वघ्नी इदं । यः । जिगीवान् ।

लक्षम् । आदत् । अर्यः । पुष्टानि । सः । जनात् । इन्द्रः ॥ ४ ॥

येनेन्द्रेण इमा इमानि विश्वा च्यवना नश्वराणि भुवनानि कृतानि स्थिरीकृतानि यश्च दासं वर्णं
शूद्रादिकं यद्वा दासमुपक्षपयितारं अघरं निरुष्टमसुरंगुहागुहायां गूढस्थानेन रकेवा अकः अका-
पीव करोते लुङि मन्त्रे घसेत्यादिना च्छेत्तुं किरूपं लक्षं लक्ष्यं जिगीवान् जिजयेकसौ सन्लिटो जेरिति
अफ्यासादुत्तरपदस्य कुत्वम् दीर्घश्छान्दसः जितवान् अर्यः अरेः पष्ठयेकवचने छान्दसो यणादे-
शः शत्रोः संवन्धीनि पुष्टानि सप्तृद्धानि धनानि आदत् आदत्ते तत्र दृष्टान्तः—श्वघ्नीव श्वभिर्गन्तु
हन्तीति श्वघ्नीव्याघः यथा व्याधो जिघृक्षितं मृगं परिगृह्णाति तद्वत् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

यंस्मा पृच्छन्ति कुहं सेति घोरमुते माहुर्नैपो अस्तीत्येनम् ।
सो अर्यं पुष्टीर्विजं इवामिनाति श्रद्धं स्मै धत्त सजनास इन्द्रः ॥ ५ ॥ ७ ॥

यम् । स्म । पृच्छन्ति । कुहं । सः । इति । घोरम् । उत । इम् । आहुः ।
न । एपः । अस्ति । इति । एनम् । सः । अर्यः । पुष्टीः । विजं । इव ।
आ । मिनाति । श्रत् । अस्मै । धत्त । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ५ ॥ ७ ॥

अपभ्यन्तो जनाघोरं शत्रूणां घातकं यं पृच्छन्ति स्म कुहं सेति स इन्द्रः कुत्र वर्तत इति सेति सो-
चिलोपेचेत्पादपूरणमिति सोऽलोपे गुणः न कचिदसौ तिष्ठतीति मन्यमाना जना एनमिन्द्रमाहुः एप-
न्द्रो नास्तीति तथा च मन्त्रे—नेन्द्रो अस्तीति नेम उत्व आरेति । ईमिनि पूरणः उतापि च स इन्द्रो विज-
व इव शब्द एवार्थे उद्वेजक एव सन् अर्यैः संवन्धीनि पुष्टीः पोषकाणि गवांवादीनि धनानि
आमिनाति सर्वे तोहि नस्ति मीडहिंसायां मीनातेर्निगमे इति ह्रस्वः तस्मात् श्रद्धं स इन्द्राय धत्त स-
इन्द्रोस्तीति विश्वासमत्र कुरुत यद्यप्यमो विप्रो पतोस्माभिर्न दृश्यते तथापि अस्तीति विश्वासं कुरुत
एवं निर्धारणमहिमोपेतं स इन्द्रो नाहमिति ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पठे सप्तमो वगः ॥ ७ ॥

अथतस्मिन्सूक्तेष्वी-

यो॒र॒ध्र॒स्य॑ चो॒दि॒ता॒यः॑ क॒श॒स्य॑ यो ब्र॒ह्म॒णो॒ ना॒र्ध॒मा॒न॒स्य॑ की॒रिः ।

यु॒क्त॒ग्रा॒व्णो॒ यो॒ वि॒ता॒ सु॒शि॒प्रः॑ सु॒त॒सो॒म॒स्य॑ स॒ज॒ना॒स॒ इन्द्रः॑ ॥ ६ ॥

यः । र॒ध्र॒स्य॑ । चो॒दि॒ता॒ । यः । क॒श॒स्य॑ । यः । ब्र॒ह्म॒णः॑ ।

ना॒र्ध॒मा॒न॒स्य॑ । की॒रिः॑ । यु॒क्त॒ग्रा॒व्णः॑ । यः । अ॒वि॒ता॒ । सु॒श्रि॒प्रः॑ ।

सु॒त॒सो॒म॒स्य॑ । सः । ज॒ना॒सः॑ । इन्द्रः॑ ॥ ६ ॥

यः रध्रस्य रधर्हितासंराध्योः सध्रस्यचोदिताधनानां प्रेरयिताभवति यश्चकशस्यचद-
रिद्रस्यच यश्चनाधमानस्य नाधूनाधृयाज्जोपतापैश्वर्याशोः पु याचमानस्यकीरेः करोतेः कीर्तय-
तेर्वा स्तोतुः ब्रह्मणो ब्राह्मणस्यच धनानांप्रेरयिता यश्चमुशिप्रः शोभनहनुः सुशीर्षको वासन् यु-
क्तग्राव्णः अभिपवार्थमुद्यतग्राव्णः सुतसोमस्याभिपुतसोमस्ययजमानस्याविता रक्षिताभवति
स एवेन्द्रेनाहमिति ब्रह्मशब्दस्यत्वन्नपरत्वे साद्युदात्तता स्यात् तथा ब्रह्मवन्वानो अजरं सुवीरमि-
ति । अयं त्वन्तोदात्तः पठ्यत इति नानपरः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

य॒स्या॒श्व॒ासः॑ प्र॒दि॒शि॒य॒स्य॑ गा॒वो॒य॒स्य॑ ग्रा॒मा॒य॒स्य॑ वि॒श्वे॒र॒था॒सः॑ ।

यः॒ सूर्य॑ उ॒प॒सं॒ज॒जान॑ यो अ॒पा॒ने॒ता॒स॒ज॒ना॒स॒ इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

य॒स्य॑ । अ॒श्व॒ासः॑ । प्र॒दि॒शि॒ । य॒स्य॑ । गा॒वः॑ । य॒स्य॑ । ग्रा॒माः॑ ।

य॒स्य॑ । वि॒श्वे॑ । र॒था॒सः॑ । यः । सूर्य॑म् । यः । उ॒प॒सं॑म् ।

ज॒जान॑ । यः । अ॒पा॒म् । ने॒ता॒ । सः । ज॒ना॒सः॑ । इन्द्रः॑ ॥ ७ ॥

यस्यसवान्तर्यामितयावर्तमानस्यप्रदिशि प्रदेशेनेनुशासने अश्वसोऽश्ववर्तन्ते यस्या-
नुशासनेगावः यस्यानुशासनेग्रामाः ग्रसन्तेवेति ग्रामाजनपदाः यस्याज्ञायां विश्वे सवैरथासो-
रथावर्तन्ते यश्चवृंहत्वा सूर्यं जजान जनयामास यश्चोपसं तथा मन्त्रः-जजान सूर्यमुपसंसुदं-
सादिति । यश्चमेघभेदनद्वारा अपानेतापेरकः स इन्द्र इत्यादिप्रसिद्धम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यंकन्दसीसंयतीविह्वयेतेपरेवरउभयांअमित्राः ।

समानंचिद्रथमातस्थिवांसांनानाह्वेतेसजनासइन्द्रः ॥ ८ ॥

यम् । कन्दसी इति । संयती इति समृद्धयती । विह्वयेते इति
विह्वयेते । परे । अवेरे । उभयाः । अमित्राः । समानम् । चित् ।
रथम् । आतस्थिवांसा । नाना । ह्वेते इति । सः । जनासः ।
इन्द्रः ॥ ८ ॥

यंकन्दसीरोदसीशब्दकुर्वाणिमानुषीदेवीचद्वेतेनेवासंयती परस्परंसङ्गच्छन्त्यौयमिन्द्रंविह्व-
येते स्वरक्षार्थंविधिमाह्वयतः परेउल्लुष्टाः अवरेअधमाश्चोभयाः उभयविधाः अमित्राः शत्रवः
यमाह्वयन्ति समानंइन्द्ररथसदृशंरथमातस्थिवांसांआस्थितौद्वौरथिनौचित् तमेवेन्द्रंनानापृथ-
क्पृथक्ह्वेतेआह्वयेते यद्वा समानमेकरथमारूढाविन्द्रामीह्वेतेयज्ञार्थंयजमानैःपृथगाह्वयेते
तयोरन्यतरः सइन्द्रोनाहमिति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यस्मान्नऋतेविजयन्तेजनांसोयंयुध्यमानाअवसेह्वन्ते ।

योविश्वस्यप्रतिमानंवभूव्योअच्युतच्युत्सजनासइन्द्रः ॥ ९ ॥

यस्मात् । न । ऋते । विजयन्ते । जनासः । यम् । युध्यमानाः ।
अवसे । ह्वन्ते । यः । विश्वस्य । प्रतिमानम् । वभूव् । यः ।
अच्युतश्च्युत् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ९ ॥

यस्माद्वेते जनासोजनाः नविजयन्ते विजयंनमाप्नुवन्ति अतः युध्यमानायुद्धंकुर्वाणाज-
नाअवसेम्यरक्षणाययंइन्द्रं ह्वन्तेआह्वयन्ति यश्चविश्वस्यमवंस्यजगतः प्रतिमानंप्रतिनिगिर्षं-
भूय यश्चाच्युतच्युत् अच्युतानांक्षयरहितानांपर्वतादीनांप्यावपितामइन्द्रइत्यादिप्रसिद्धम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यः शश्वतो मस्येनो दधानान् अमन्यमानाञ्छर्वाजघान ।

यः शर्धते नानुददाति श्रृध्यां यो दस्योर्हन्ता स जनास इन्द्रः ॥ १० ॥ ८ ॥

यः । शश्वतः । महि । एनः । दधानान् । अमन्यमानान् । शर्वा ।

जघान । यः । शर्धते । न । अनुददाति । श्रृध्याम् । यः ।

दस्योः । हन्ता । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १० ॥ ८ ॥

यः महिमहद् एनः पापं दधानान् शश्वतो मस्येन अमन्यमानान् आत्मानमजानतः इन्द्रम-
पूजयतो वा जनान् शर्वा श्रृणाति शत्रून् नेनेति शरुर्वजः तेनायुधेन जघान हन्तेर्लिटि रूपं यश्च श-
र्धते उत्साहं कुरुते अनात्मज्ञाय जनाय श्रृध्यां उत्साहनीयं कर्म नानुददाति नमयच्छति अनुपूर्वाद्
हुदाज्जघाने जीहोत्यादिकः अस्य स्वानामादिरिति तिङि चोदात्तवतो विगतेर्निघातः यश्च दस्योरु-
पक्षपयितुः शत्रोर्हन्ता घातकः स इन्द्र इत्यादि पूर्ववद् ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठेष्टमो वर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी—

यः शंवरं पर्वतेषु क्षियन्तं च त्वारिं श्यां शरद्यन् विन्दत् ।

ओजायमानं यो अहिं जघान दानुं शयानं स जनास इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः । शंवरम् । पर्वतेषु । क्षियन्तम् । च त्वारिं श्याम् । शरदि ।

अनुद अविन्दत् । ओजायमानम् । यः । अहिम् । जघान ।

दानुम् । शयानम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ ११ ॥

यः पर्वतेषु क्षियन्तं इन्द्रगिमावहून् संवत्सरान् पृच्छन्नो भूत्वा पर्वतगुहासु निवसन्तं शंवरं पतन्ना-
मकं मायाविनमसुरं च त्वारिं श्यां शरदि च त्वारिं शंसं वत्सरे अन्विष्यात् भूतं सञ्घ्वाचयः
ओजायमानं कर्तुः क्यङ्सलोपश्च ओजसोप्सरसो नित्यमिति सकारलोपः बलमाचरन्तं अहिं वा-
हन्तारं दानुं दानवं शयानं शंवरमसुरं जघान हतवान् स इन्द्रो नाहमिति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

यः सप्त रश्मिर्दृष्टस्तुर्विष्मान्वास्तृजत्सर्वे सप्त सिन्धून् ।

यो रौहिणमस्फुरद्वाहुर्धामारोहन्तं स जनास इन्द्रः ॥ १२ ॥

यः । सप्त रश्मिः । दृष्टः । तुर्विष्मान् । अवास्तृजत् । सर्वे ।

सप्त । सिन्धून् । यः । रौहिणम् । अस्फुरत् । वज्रं वाहुः । धाम् ।

आरोहन्तम् । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १२ ॥

यः सप्तरश्मिः सप्तसंख्याकाः पर्जन्यारश्मयो यस्य ते चरश्मयः बराहवः स्वतपसो विद्युन्मह-
सोधूपयः स्वापयोगृहमेधाश्चेत्येते ये चमेशि मि विद्विषः पर्जन्याः सप्तपृथिवीमभिवर्षन्ति वृष्टिभिरि-
ति तैत्तिरीयारण्यके सान्नाताः । वृषभो वर्षकः तुर्विष्मानवृद्धिमान्चलवान्वा सप्त सर्पणस्वभावाः
सिन्धूनपः सर्वे वसरणाय अवास्तृजत् अवसृष्टवान् यद्वा गंगाद्याः सप्तमुख्यानदीरवास्तृजत् यश्च व-
ज्रवाहुः सन् धां दिवमारोहन् रौहिणमसुरं अस्फुरत् जवान् स्फुरस्फुरणेतुदादिः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

द्यावाँ चिदस्मै पृथिवी न मे ते शुष्मा चिदस्य पर्वता भ्रयन्ते ।

यः सोमपा निचितो वज्रं वाहुर्यो वज्रं हस्तः स जनास इन्द्रः ॥ १३ ॥

द्यावाँ । चित् । अस्मै । पृथिवी इति । न मे ते इति । शुष्मात् ।

चित् । अस्य । पर्वताः । भ्रयन्ते । यः । सोमपाः । निःचितः ।

वज्रं वाहुः । यः । वज्रं हस्तः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १३ ॥

अस्मै इन्द्राय द्यावा पृथिवी इतरेतरापेक्षया दिवचनं प्रमित्रयोर्वरुणयोरिति वदन् न मे ते चि-
द स्वयमेव महीभ्रयतः णमप्रहृत्वे कर्मकर्तरि न दुहन्नुनमांश्चिणावितियकः प्रतिषेधः चिद-
पिच अस्मेन्द्रस्य शुष्मात्तत्पर्वता भ्रयन्ते विभ्रयति यः सोमपाः सोमस्य पातानि चितः सर्वैः
यद्वा अन्येभ्योऽपि देवेभ्यो हृदा वज्रः वज्रवाहुः वज्रसदृशवाहुः यश्च वज्रहस्तः वज्रयुक्करः स इन्द्र-
इत्यादिप्रसिद्धम् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

यः सुन्वन्तमवतियः पचन्तं यः शंसन्तं यः शशमानमूती ।

यस्य ब्रह्मवर्धनं यस्य सोमो यस्येदं राधः सजनास इन्द्रः ॥ १४ ॥

यः । सुन्वन्तम् । अवति । यः । पचन्तम् । यः । शंसन्तम् । यः ।

शशमानम् । ऊती । यस्य । ब्रह्म । वर्धनम् । यस्य । सोमः ।

यस्य । इदम् । राधः । सः । जनासः । इन्द्रः ॥ १४ ॥

यः सुन्वन्तं सोमाभिपवन्कुर्वन्तं यजमानमवतिरक्षति यश्च पुरोडाशादीनि हवींषिपचन्तं य-
श्च उतीकृतये सुपांस्तु गिति चतुर्थ्याः पूर्वसवर्णदीर्घः स्वरक्षायै शस्त्राणि शंसन्तं यश्च शशमानं
अवति स्तोत्रं कुर्वाणं रक्षति ब्रह्मपरिवृढं स्तोत्रं यस्य वर्धनं वृद्धिकरं भवति तथा यस्य सोमो वृद्धिहे-
तुर्भवति यस्य च इदमस्मदीयं राधः पुरोडाशादिलक्षणमन्त्रं वृद्धिकरं भवति स इन्द्र इत्यादिमसिद्ध-
म् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी-

यः सुन्वते पचते दुग्ध आचिद्वाजं दर्दपि स किल असित्यः ।

वयन्त इन्द्र विश्वहं प्रियासः सुवीरांसो विदथमावदेम ॥ १५ ॥ ९ ॥

यः । सुन्वते । पचते । दुग्धः । आ । चिद् । वाजम् । दर्दपि । सः ।

किल । असि । सत्यः । वयम् । ते । इन्द्र । विश्वहं । प्रियासः ।

सुवीरांसः । विदथम् । आ । वदेम ॥ १५ ॥ ९ ॥

इदानीमपि साक्षात्कृतमिन्द्रं प्रतिपन्नूते हे इन्द्र यो दुग्धः दुर्धरस्तत्र सुन्वते सोमाभिपवन्
कुर्वन्ते पुरोडाशादिहवींषिपचते यजमानाय वाजमन्त्रं वदन्वा आदर्दपि शृशंषापयसि सवाहशस्त्रं सत्यः
चिद् यथाभूत एवासि न पुनर्नास्तीति बुद्धियोग्योसि किलेति प्रसिद्धौ वेतव प्रियासः सुवीरांसः
कत्याण पुत्रपौत्राः सन्तो वयं विश्वह सर्वेष्वहस्तु विदथं स्तोत्रं आवदेम ब्रूयाम ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पठेन वमोवर्गः ॥ ९ ॥

ऋतुर्जनित्रीति त्रयोदशर्चद्वितीयं संकं गात्संमदं ऋतुः सप्तो नां त्यात्रिष्टु वित्यनुक्रमणिका अ-
स्मभ्यंतदसोइति त्रयोदशी त्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुवन्तपरिभाषया जगत्त्यः इन्द्रो देवता उक्थे तृतीय-
सवनेच्छावाकशस्त्रे अस्य सूक्तस्य विनियोगः सूत्रितश्च—ऋतुर्जनित्री नूमर्तो भवामि ब्रह्म इति दशरा-
त्रे पष्ठे हन्यपि तृतीयसवनेच्छावाकशस्त्रे एतत्सूक्तम् ऋतुर्जनित्रीति नित्या न्यैकाहिकानीति सूत्रितम् ।

अथ तस्मिन् सूक्ते प्रथमा—

ऋतुर्जनित्री तस्या अपस्परि मक्षुजा त आविश द्या सुवर्धते ।

तदाहना अभवत् पिप्युषी पयोऽंशो पीयूषं प्रथमं तदुक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुः । जनित्री । तस्याः । अपः । परि । मक्षु । जातः । आ ।

अविशत् । यासु । वर्धते । तत् । आहनाः । अभवत् । पिप्युषी ।

पयः । अंशोः । पीयूषम् । प्रथमम् । तत् । उक्थ्यम् ॥ १ ॥

ऋतुर्वर्षाख्यः कालः जनित्री सोमस्य जनयित्री जननी भवति तस्याः परि तस्याः जनन्याः
सकाशा जातः सोमः अपउदकानि मक्षुशीघ्रमाविशत् यास्वप्सु सोमो वर्धते ता अविशदित्यन्वयः
तत्तस्मादप्सु मविष्टत्वात् सोम आहना आहन्तव्यो अभिपोतव्यो भवति आहना इति सकारान्तमि-
दं पदम् तथा च मन्त्रवर्णः—ये ते मदा आहनसो विहाय संइति । याचाशुरूपा सोमलता पयः सारभूतं
पिप्युषी वर्धयन्त्य भवत् प्यायते लिटि कसौ लिट्यहोश्चेति पीभावः वसो सम्प्रसारणं उगितश्चेति
ढीप् अंशोस्तस्याः सोमलतायाः पीयूषं सभूतं पयः उक्थं प्रशस्यं हविर्निद्रस्यतमथमं मुत्स्यं
भवति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सग्नीमार्यन्ति परिविश्रंती पयो विश्वप्स्यो य प्रसरन्तं सोजनम् ।

समानो अध्वा प्रवताम नृप्यदेयस्तार्कणो प्रथमं सास्युक्थ्यः ॥ २ ॥

स॒ध्री । ई॒म् । आ । घ॒न्ति । परिं । वि॒भ॑न्तीः । प॒र्यः । वि॒श्व॑ऽप्स॒न्या॑य ।
प्र । ऋ॒न्त । भो॒र्जन॑म् । स॒मा॒नः । अध्वा । प्र॒व॒ता॑म् । अ॒नु॒ष्ट॒स्य॑दे ।
यः । ता । अ॒क॒णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि । उ॒क्थ्यः ॥ २ ॥

स॒ध्री अ॒श्वेत॑र्लुक् छान्दसःसहस्यसधिरितिसध्यादेशः अन्तोदात्तत्वेननिपातितः स॒ध्रीची॒नाः
प॒र्यउ॒दकं॑परिपरितोविप्रतीर्विभ्राणाः ई॒एतान॑यः आयन्तिसर्वतोगच्छन्ति तानघोविश्वप्स॒न्या॑य
वि॒श्वात्ता॑मपामाश्रयभूतायसमुद्रायभोजनं भुज्यतइविभोजनंपयःप्रभरन्त प्रकर्षेणसंपादयन्ति कु-
तएतत्तदाह प्रवतांपवणवतानिभ्रगानापयसामनुष्यदे कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनइतिकेनप्रत्ययः
अ॒नु॒ष्य॒न्द॒नी॒यो॒ध्वा॒मा॒र्गः स॒मा॒न॒एको॒हि॒य॒स्ता॒वा॒नि॒सो॒भो॒त्पा॒दन॒न॒दी॒प्र॒व॒र्त॒ना॒दी॒नि॒क॒र्मा॒णि॒प्र॒थ॒मं॒पू॒-
र्व॒अ॒क॒णोः अ॒क॒रोः स॒ता॒दृ॒ह्म॒हि॒मो॒पेत॑स्त्वंउक्थ्योसि सर्वैःप्रशस्योभवसि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒न्वे॒को॒व॒द॒ति॒य॒द॒दा॒ति॒त॒द्रू॒पा॒मि॒न॒न्त॒दं॒पा॒ए॒कं॒ई॒य॒ते ।
वि॒श्वा॒ए॒कं॒स्य॒वि॒नु॒दं॒स्ति॒ति॒क्ष॒ते॒य॒स्ता॒क॒णोः॒प्र॒थ॒मं॒सा॒स्यु॒क्थ्यः ॥ ३ ॥
अ॒नु । ए॒कः । व॒द॒ति । यत् । द॒दा॒ति । तत् । रू॒पा । मि॒न॒न् ।
तत् । अ॒पाः । ए॒कः । ई॒य॒ते । वि॒श्वाः । ए॒कं॒स्य । वि॒नु॒दः ।
ति॒ति॒क्ष॒ते । यः । ता । अ॒क॒णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि । उ॒क्थ्यः ॥ ३ ॥

यजमानोयद्विदेवैज्योददाति तदेकोहोतानुवदतियाज्यापुरोनुवाक्याभ्यां देवताःस्मारय-
ति एकोध्वर्युः रूपं पश्वादीनांरूपाणिमिनन्तर्हिसन्तदपाः तद्विशसनाख्यमपःकर्मयस्यतादृशः
सन्तवईयते देवयजनेसर्वत्रगच्छति एकस्याध्वर्योर्विश्वाविनुदः सर्वाणितत्कर्तृकाणिविक्षेपणरू-
पाणिकर्मवैगुण्यानितितिक्षते तद्योग्यप्रायश्चित्तकरणेनब्रह्मासहते गुमिज्जिह्वःसन् क्षमायामि-
ष्यते तानिहविःप्रदानादीनिकर्माणियस्त्वमकृणोरकरोः सत्वमुक्थ्योसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्र॒जा॒भ्यः॑ पु॒ष्टि॒वि॒भज॑न्तआसतेरयिर्भिवपृष्ठंप्रभवन्तमायुते ।
अ॒सि॒न्व॒न्दं॒ष्ट्रैः पि॒तु॒र॒त्ति॒भो॒र्जनं॑यस्ताकृणोःप्रथमंसास्युक्थ्यः ॥ ४ ॥

प्र॒क्षजाभ्यः । पु॒ष्टिम् । वि॒क्षजन्तः । आ॒स॒ते । र॒यिम्॒इ॒व । पृ॒ष्ठम् ।
 प्र॒क्षज॑वन्तम् । आ॒ह॒य॒ते । अ॒सि॒न्वन् । दं॒ष्ट्रैः । पि॒तुः । अ॒त्ति ।
 भो॒ज॒नम् । यः । ता । अ॒कृ॒णोः । प्र॒थ॒मम् । सः । अ॒सि । उ॒क्थ्यः॥४॥

हेइन्द्र पुष्टितयादत्तपोषकंधनंस्वकीयाभ्यः प्रजाभ्यः विभजन्तः अस्यैतावदस्यैतावदिति विभागं कुर्वन्तो गृहमेधिन आसते स्वस्व गृहेषु निवसन्ति तत्र दृष्टान्तः—आयते गृहं प्रत्यागच्छते तिथये पृष्ठं धारकं प्रभवन्तं बहुभरणसमर्थं रयिं विवधनं यथा विभज्य प्रयच्छन्ति तद्वत् असिन्वन् सेतुबन्धादिकं कर्म कुर्वन् लोकः पितुः पालयिष्यादिवः सकाशात् आगतं भोजनमुदकं तत्कार्या ओषधीः दंष्ट्रैर्दन्तैरत्तिभक्षयति यद्वा असिन्वन् अव्याप्यमाणोऽग्निः पितुः पादकस्य यजमानस्य संबन्धिभोजनं हविलक्षणमन्तं दंष्ट्रैर्दन्तरूपैर्ज्वालैरत्ति यस्ता रुणोरित्यादिसिद्धम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अ॒धा॒कृ॒णोः॒पृ॒थि॒वीं॒स॒दृ॒शे॒द्वि॒वे॒यो॒धा॒ती॒ना॒म॒हि॒ह॒न्ना॒रि॒णक्॒प॒थः ।
 तं॒त्वा॒स्तो॒मे॒भिः॒रु॒द॒भिर्न॒वा॒जि॒र्न॒दे॒वं॒दे॒वा॒अ॒ज॒न॒न् स॒स्यु॒क्थ्यः॥५॥१०॥

अ॒ध । अ॒कृ॒णोः । पृ॒थि॒वीम् । स॒म॒दृ॒शे । द्वा॒वे । यः । धी॒ती॒नाम् ।
 अ॒हि॒ह॒न् । अ॒रि॒णक् । प॒थः । तम् । त्वा । स्तो॒मे॒भिः । उ॒द॒भिः ।
 न । वा॒जि॒र्नम् । दे॒वम् । दे॒वाः । अ॒ज॒न॒न् । सः । अ॒सि॒ उ॒क्थ्यः॥५॥१०॥

हेइन्द्र अधापि च त्वं दिवेद्योतमानाय सूर्याय पृथिवीं च नृतां गतीं दृष्टीकृत्य मन्दभोगन्दर्शनीयामरुणोरकरोः दृशेति क्रमस्य यान्तरेण निपातितः यश्च त्वं धीवीनां च तन्नीनां नदीनां पथः मार्गान् अरिणक् अरेचयः गन्तुं योग्यान् रुगेरित्यर्थः रिचिर्बिरेचने उदिति प नस्य हन्तृदयादिनालोपः अहिहन् अहेर्दृक् स्य मेघस्य वाहनः हेइन्द्र देवाः श्रोताग्न्नादग्निं देवं शान्तां शोमेभिः स्तोत्रैरजनन् अवधेयन् तत्र दृष्टान्तः—उदभिर्नवाजिर्न यथा वाजिनमन्वन् उदभिः उदये वर्षयन्ति तद्वत् पदभोमामिषादिना उदकस्य उदग्भावः शेषं निश्चयम् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पदे दशमो वर्गः ॥ १० ॥

अथषष्ठी—

योभोजनंचदयसेचवर्धनमाद्रादाशुष्कंमधुमदुदोहिथ ।

सशेषाधिनिदधिषेविवस्वतिविश्वस्यैकईशिषेसास्युक्थः ॥ ६ ॥

यः । भोजनम् । च । दयसे । च । वर्धनम् । आद्रात् । आ ।

शुष्कम् । मधुमत् । दुदोहिथ । सः । शेषधिम । नि । दधिषे ।

विवस्वति । विश्वस्य । एकः । ईशिषे । सः । असि । उक्थः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र यस्त्वंभोजनंभुज्यतेइतिभोजनमन्नादिच दयसे यजमानेभ्यःप्रयच्छसि दयदानग-
तिरक्षणहिंसाग्रहणेषु आत्मनेपदी किञ्च वर्धनंवृद्धिकरंधनबलवादयसे तथाआद्रात्काण्डावशु-
ष्कमनाद्रंवीक्षादिकं मधुमवमधुररसोपेतंआदुदोहिथ दुग्धवानसि दुहेर्लिटिकादिनियमादिहागमः
सतादृशस्त्वंविवस्वति तेषरिचरणकुर्वाणेषयजमानेशेवधिघनसदनंनिदधिषे निदधासि किंबहुना-
विश्वस्यसर्वस्यजगतः एकः अद्वितीयःएवमन् ईशिषे स्वामीभवसि ईशिषेभ्ये ईशःतेइतीहागमः
सइत्यादितिङ्गम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यःपुष्पिणींश्चप्रस्वश्चधर्मणाधिदानेव्यवनीरधारयः ।

यश्चासमाअजनोद्विद्युतोदिवउरुर्ऊर्वाअभितःसास्युक्थः ॥ ७ ॥

यः । पुष्पिणीः । च । प्रस्वः । च । धर्मणा । अधि । दाने ।

वि । अवनीः । आधारयः । यः । च । असमाः । अजनः । द्विद्युतः ।

दिवः । उरुः । ऊर्वान् । अभितः । सः । असि । उक्थः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र यस्त्वं पुष्पिणीः पुष्पवतीश्चप्रस्वः प्रसूताः प्रसूयमानावा अवनीरवित्रीरोपधीः
दानेधि दीयन्ते उपलूयन्तेसस्यान्यत्रेतिदानंक्षेत्रं अधिकरणेत्युद् तस्मिन्क्षेत्रे धर्मणा सकल-
लक्षणेनकर्मणाच व्यवहारयः न्यदधाः यश्चत्वंदिवोद्योतमानस्य सूर्यस्यअसमाः विषयाः नाना-
प्रकाराद्विद्युतः दीप्तीःरजनः अजनयः यद्वा दिवोनक्षत्राणि जनेलेडिन्यत्ययेनशप् यथोरुः म-
हांस्त्वं अभितः सर्वतः ऊर्वान् महतः प्राणिनिकायान् पर्वतान्वा अजनयः शिष्टंस्पष्टम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

योना॑र्मर॑स॒हव॑सुं॒निह॑न्तवे॒पृ॒क्षाय॑च॒दा॒सव॑ेशाय॒चाव॑हः ।

ऊ॒र्जय॑न्त्या॒अप॑रि॒विष्ट॑मा॒स्य॑मु॒तैवा॒द्यपु॑रु॒कृत्सा॑स्यु॒क्थ्यः ॥ ८ ॥

यः । ना॒र्मर॑म् । स॒ह॒व॒सुम् । नि॒ह॒न्त॒वे । पृ॒क्षाय॑ । च॒ । दा॒स॒व॒शाय॑ ।

च॒ । अ॒व॒हः । ऊ॒र्जय॑न्त्याः । अ॒प॒रि॒विष्ट॑म् । आ॒स्य॑म् । उ॒त ।

ए॒व । अ॒द्य । पु॒रु॒कृ॒त् । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः ॥ ८ ॥

पुरुकृत् पुरुणां कर्मणां कर्तृहेइन्द्र यस्त्वं नार्मरं नृन् मनुष्यान् सारयतीति नृमरः कधि-
दसुरः तस्यापत्यं नार्मरः तं सहवसुं वसुना सहवर्तत इति सहवसुः असुरनामैतत् एतन्नामकमसुरं
निहन्तवे हन्तेस्तु मर्येतवे न्प्रत्ययः तादौ च नितीति गतेः प्रकृतिस्वरत्वम् निहन्तुं ऊर्जयन्त्याः बल-
वत्याः वज्रधारायाः अपरिविष्टमलादिभिरव्याप्तं आस्यं अद्यैव अवहन्तमसुरं प्रापयः यद्वा ऊर्जय-
न्त्याः पिशाचिकायाः आस्यं प्रापयः किमर्थं पृक्षायतवहविलक्षणानलाभाय उतापि च दासवे-
शायदासानां दस्यूनविशायविनाशाय च यद्वा अस्माकमनलाभाय दस्युविनाशाय च ॥ ८ ॥

अथनवमी—

श॒त॒वा॒यस्य॑ द॒श॒सा॒कमा॑द्य॒एक॑स्य॒श्रु॒ष्टौ॒यद्व॑चो॒दमा॑विथ ।

अ॒र॒ज्जी॒दस्य॑न्त॒समु॑न॒ब्द॒भीत॑ये॒सुप्र॑व्यो॒अभ॑वः॒सास्यु॑क्थ्यः ॥ ९ ॥

श॒तम् । वा॒ । य॒स्य॑ । द॒श॑ । सा॒कम् । आ॒ । अ॒यः॑ । ए॒क॑स्य॒ ।

श्रु॒ष्टौ । यत् । ह॒ । चो॒दम् । आ॒वि॒थ॒ । अ॒र॒ज्जी॒ । द॒स्यु॑न् । स॒म् ।

उ॒न॒प् । द॒भी॒त॒ये॒ । सु॒प्र॒व्यः॑ । अ॒भ॒वः॑ । सः । अ॒सि॒ । उ॒क्थ्यः॑ ॥ ९ ॥

हेइन्द्र एकस्य एकाकिनः श्रेष्ठस्य वायस्य ते श्रुष्टौ सुखनिमित्ते तदर्थं शतं दश दशशतानि हरयः
सार्कसहवाहनार्थं भवन्ति तथा च मध्वर्णः—इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईयते युक्तास्य हरयः शता-
दशेति । वा अपि च यश्च आ अयः सर्वेषां सवन्तः उपजीव्यः न तस्येशो यं नाद्याय दैनं नापु रि वि हि श्रु-
तिः । यद् यश्च त्वं चोदंस्तो तूणापिरकं यजमानं आविथ रक्षितवानसि किञ्च यस्त्वं अरज्जीरजुव-

जितेबन्धनागारेदस्यूनपक्षपयितृन् दभीतयेदभीतिर्नामकश्चिदृषिः तदर्थसमुनर्हिंसितवानसि
उभातेर्हिंसाकर्मणोलङ्घ्यत्ययेनभम् हल्ङ्चादिनासिपोलोपः अडभावश्छान्दसः किञ्च
सुप्राप्यः सुखेनसर्वैरुपसर्पणीयोभवः शिष्टंसिद्धम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

विश्वेदनुरोधनाअस्यपौंस्यंददुरस्मैदधिरेकृत्तवेधनम् ।

पळस्नभ्राविष्टिरःपञ्चसंदृशःपरिंपरोअभवःसास्युकथ्यः ॥१०॥११॥

विश्वा । इत् । अनु । रोधनाः । अस्य । पौंस्यम् । ददुः । अस्मै ।

दधिरे । कृत्तवे । धनम् । पट् । अस्तन्नाः । विस्तिरः । पञ्च ।

सुसंदृशः । परि । परः । अभवः । सः । असि । उक्थ्यः ॥१०॥११॥

विश्वेद सुपांसुलुगितिजसआकारः सर्वाएवरोधनाः रोधस्वात्पोनयः अत्येन्द्रस्यपौ-
स्मपुंसोभावःपौंस्यं वीर्यमितियावत् अनु तद्वीर्यमनुवर्तन्ते अस्मैइन्द्रायददुः हविलक्षणमनंय-
जमानाःप्रयच्छन्ति किञ्च कृत्तवेकर्मणांकर्त्रेइन्द्रायधनंदधिरे सर्वजनाधारयन्ति तथाचमन्त्रः—
इन्द्रायधावओषधीरुतापोरधिरक्षन्तिजीर्योवनानीति । विष्टिरोविस्तीर्णः पट्संख्याकाऊर्वाः
साश्चयौधपृथिवीवाहश्चरात्रिश्चापश्चौषधयइत्येवंरूपाः ताअस्तन्नाः नियमितवानसि सन्दृशः स-
म्यक्पश्यन्तीतिसन्दृशोजनाः पञ्चसन्दृशः पञ्चजनानपरिसर्वतः परः पारयितापालयितावा
अभवः भवसि गतमन्यत् ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथैकादशी—

सुप्रवाचनंतववीरवीर्यंयदेकैनक्रतुनाविन्दसेवसु ।

जातूष्टिरस्यप्रवयःसहस्रतोयाचकर्थसेन्द्रविश्वांस्युकथ्यः ॥ ११॥

सुप्रवाचनम् । तवं । वीर । वीर्यम् । यत् । एकैन । क्रतुना ।

विन्दसे । वसु । जातूष्टिरस्य । प्र । वयः । सहस्रतः । या ।

चकर्थ । सः । इन्द्र । विश्वा । असि । उक्थ्यः ॥ ११ ॥

वीर बलवान् हेइन्द्र तववीर्यसामर्थ्यमुपवाचनंमुपुपवचनीयं सर्वैः श्लाघनीयमित्यर्थः किं-
त् एकेनक्रतुनाकर्मणावसुविन्दसे शत्रूणांधनंलभसे विदूषाभ्रे बुदादिःस्वरितेव यद्वा तदीयंधनं
स्तोतुन् प्रापयसि इतियत् तवप्रशस्यमित्यर्थः किञ्च सहस्वतोबलवतोजातूष्ठिरस्यएतन्नामकः
कश्चित्तत्पवयोन्नंपादाः यद्वा जातूष्ठिरस्यजातुकदाचिद् सर्वदास्थिरस्यसहस्वतः बलवतोय-
ज्ञादेःकर्मणः संवन्धिवयोहविलक्षणमन्नंप्रविन्दसइतिसमन्वयः यायानीमानिअन्याविश्वासर्वा-
णिकर्माणिचकथं कृतवानसि सतादृशस्त्वंउक्थ्यः सर्वैःप्रशंसनीयोसि भवसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

अरमयः सरपसस्तारायकंतुर्वीतयेचवृध्यायचक्षुतिम् ।

नीचासन्तमुदनयः परावृजं ग्रान्धं श्रोणं श्रवयन्तसास्पृक्थ्यः ॥ १२ ॥

अरमयः । सरंरपसः । ताराय । कम् । तुर्वीतये । च । वृध्याय । च ।

क्षुतिम् । नीचा । सन्तम् । उत् । अनयः । परावृजम् । प्र ।

अन्धम् । श्रोणम् । श्रवयन् । सः । असि । उक्थ्यः ॥ १२ ॥

हेइन्द्र सरपसः सरणमपःकर्मयार्ताताः सरपसः शकन्धादित्वात्पररूपत्वम् ताअपः कंठ-
त्वेन ताराय तरणायअरमयः अक्रीडयः किञ्च तुर्वीतयेतुर्वीतिर्नामकश्चिद्वाजपिः तस्मैवृध्यायव
वृधोनामकश्चित् तस्मै ताभ्यांक्षुतिसरणं प्रतिअरमयः तौहिजलपूर्णांमहानदींदृष्ट्वातरायतरोत्तुम-
समर्थावास्तां तौचत्वयातारितौ परावृजं परितः पापानिवृणक्तिदहतीतिपरावृक् कश्चिद्वपिः तम-
प्सुनिमग्नंतथानीचानीचंसन्तंउदनयः आपद्भ्यःऊर्ध्वनीतवानसि किञ्च अन्धंसन्तं श्रोणंपङ्क्तुंसन्तं
चक्षुर्दानादपहुकरणाच्चउदनयः किंकुर्वन् प्रकर्षेणअवयन् आत्मानंकीर्तिमन्तं कुर्वन् उदनयइ-
तिसमन्वयः सङ्ख्यादिसिद्धम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

अस्मभ्यंतहंसोदानायराधःसमर्थयस्ववहुतेवसन्त्यम् ।

इन्द्रपश्चिन्नंश्रवस्याअनुचूचृहहृदेमविदथेसुवीराः ॥ १३ ॥ १२ ॥

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । व॒सो इति॑ । द॒नाय॑ । राधः । स॒म् । अ॒र्थय॑स्व ।
 व॒ह । ते । व॒सव्य॑म् । इन्द्र॑ । यत् । चि॒त्रम् । श्र॒व॒स्याः । अ॒र्नु ।
 धून् । वृ॒हत् । व॒दे॒म् । वि॒दथे॑ । सु॒वीराः ॥ १३ ॥ १२ ॥

वसो सर्वस्य वासकवस्तुमन्वा हेइन्द्र स्तोतृभ्योऽस्मभ्यंतद्वाधो धनं दानाय उपलक्षणमेतत् भो-
 गाय च समर्थयस्व देहि अस्मान्सङ्गमयेत्यर्थः अर्थयाचने चुरादिरदन्त आत्मनेपदी तेतवतद्दुष्प-
 भूतं वसव्यं वस्वेव वसव्यं वस्वादिवात्स्वार्थिको यत् तादृशं भूतं धनमस्ति त्वत्तु चित्रं चायनीयं
 यद्धनं अनुधून् अन्वहं कालाध्वनोरिति द्वितीया श्रवस्याः भोग्यमिच्छेः अन्तर्णीतप्यर्थावा-
 दकर्मकत्वम् यथारोदिति सत्त्वन्त्यः द्वे सत्रकर्मणी उद्देश्यकर्मचविधेयकर्मन्तर्भूतम् उद्देश्य-
 कर्मणा सकर्मको भविष्यति यथामाणवकः पुत्रीयतीति भाष्ये उदाहृतम् श्रवः शब्दाच्छन्दसि-
 परेच्छायां क्यप् तदन्तस्फले ट्यहागमे रूपम् सुवीराः कल्याणपुत्रपौत्राः सन्तो वयं विदथेस्मिन्
 यो बृहत् भूतं शस्त्रादिकं वाक्यं वदेम ॥ १३ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे द्वादशो वर्गः ॥ १२ ॥

अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं तृतीयं सूक्तम् गार्त्समर्चं वैदुभर्मैन्द्रं अध्वर्यवो द्वादशेऽप्यनुष्ठान्तम्
 सूक्तविनियोगैर्लौकिकः अतिरात्रे प्रथमे पर्णायि होतुः शस्त्रपाज्या अध्वर्यव इत्येषा अध्वर्यवो भर-
 तेन्द्राय सोममिति याज्येति सूत्रितम् ।

तस्मिन् सूक्ते प्रथमा—

अध्व॑र्यवो॒ भर॑तेन्द्रा॒य सोम॑माम॒त्रेभिः॑ सिञ्च॒ताम॒द्यम॑न्धः ।
 का॒मी हि॒वीरः॑ सद॒मस्य॑ पी॒तिं जु॒होत॑ दृ॒ष्णे तदि॑देष॒र्वष्टि॑ ॥ १ ॥

अध्व॑र्यवः । भर॑त । इन्द्रा॒य । सोम॑म् । आ । अ॒म॒त्रेभिः॑ । सि॒ञ्च॒त ।
 म॒द्यम् । अ॒न्धः । का॒मी । हि । वी॒रः । स॒दम् । अ॒स्य । पी॒तिम् ।
 जु॒होत॑ । दृ॒ष्णे । तत् । इत् । ए॒षः । व॒ष्टि ॥ १ ॥

शृत्समदोब्रूते अध्वर्यवः अध्वरस्यनेतारः अध्वरंयजमानायेच्छन्तः कव्यध्वरपृतनस्य-
चिलोपइत्यकारलोपः अत्रयास्कः—अध्वर्युरध्वरयुरध्वरंयुनक्त्यध्वरस्यनेताध्वरंकामयतइति ।
हेअध्वर्यवः इन्द्रायदेवायसोमंहविर्धानादुत्तरवेदिंप्रतिभरतहरत आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वादिनि-
घातः हत्वाअमत्रेभिः अमासहअदंत्यत्रहोत्रादयइतिअमन्त्राणिचमसाः तैः मघंमदकरमन्धः
सोमलक्षणमन्त्रंआसिञ्चतअग्नौप्रक्षिपत अत्रयास्कः—आसिञ्चतामत्रैर्मदनीयमन्धोमन्त्रंपात्रममा-
अस्मिन्नुदन्तीति । वीरःसइन्द्रः अस्यसोमस्यपीतिपानंप्रतिसदंसदैवकामीहि कामयमानोहि त-
स्मात्तृष्णोवर्षित्रे इन्द्रायसोमंजुहोतजुहुत हुदानादनयोः सोऽति तप्तनप्तनथनाश्चेतितत्रादेशः एषइन्द्रः
तदिव तदेवसोमद्रव्यंवष्टि कामयते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अध्वर्यवोयोअपोवत्रिवांसंरुत्रंजघानाशन्यैववृक्षम् ।
तस्माएतंभरततद्वशायेँएषइन्द्रोअर्हतिपीतिमस्य ॥ २ ॥

अध्वर्यवः । यः । अपः । वत्रिऽवांसम् । रुत्रम् । जघान ।
अशन्याऽइव । वृक्षम् । तस्मै । एतम् । भरत । तत्तद्वशाये ।
एषः । इन्द्रः । अर्हति । पीतिम् । अस्य ॥ २ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः अपउदकानिवत्रिवांसंआवृत्यस्थितंवृक्षं वृणोत्याकाशमितिबृत्रोमेघः
तमेघंयजेणजघानहतवान् अशन्येव यथाअशन्यावेद्युताग्निनावृक्षंदहतितद्वत् तस्मैतद्वशायेसोम-
कामायतस्माइन्द्रापएतंसोमंभरत उत्तरवेदिंप्रतिहरत एषइन्द्रः अस्यसोमस्यपीतिपानमर्हति॥२॥

अथतृतीया—

अध्वर्यवोयोदृमीकंजघानयोगाउदाजुदपहिवत्संवः ।
तस्माएतमन्नरिक्षेनवातमिन्द्रंसोमैरोर्णुतजूनवस्यैः ॥ ३ ॥

अध्वर्यवः । यः । दृष्टीकम् । जघान । यः । गाः । उत्तुहार्जत् ।
 अर्प । हि । वृत्तम् । वरिति वः । तस्मै । एतम् । अन्तरिक्षे । न ।
 वार्तम् । इन्द्रम् । सोमैः । आ । ऊर्णुत । जूः । न । वस्त्रैः ॥ ३ ॥

हे अध्वर्यवः यद्वन्द्वः दृष्टीकं सर्वानविदारयति भियंकरोतीति दृष्टीको नामासुरः तमसुरं जघान यश्च वलासुरेण निरुद्धागाजदाजवनिरगमयत् ततश्च तमेव बलमसुरं अपवः अपावृणोव हिंसितवानित्यर्थः हि प्रसिद्धः वृणोतेर्लुङि मन्त्रेषु सेत्यादिना ष्वेर्लुक् हल्ङ्यादिनातिपोलोपः तस्माद्वन्द्वाय एतं सोमं अन्तरिक्षे वातं न वातमिव धाराभिर्व्याघ्रं कुत्तवत् तदेवाह सोमैरिन्द्रं आऊर्णुत सर्वग आच्छादयत ऊर्णुञ् आच्छादने आदादिकः लोटिरूपम् तत्र दृष्टान्तः—जूः न जीर्णो यथा वस्त्रैरङ्गमाच्छादयति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अध्वर्यवो य उरणं जघान नव चरत्त्वांसं न वति च वाहून् ।
 यो अर्बुदमवनीचाववाधेत मिन्द्रं सोमस्य भृथे हि नोत् ॥ ४ ॥

अध्वर्यवः । यः । उरणम् । जघान । नव । चरत्त्वांसम् । न वतिम् ।
 च । वाहून् । यः । अर्बुदम् । अव । नीचा । ववाधे । तम् ।
 इन्द्रम् । सोमस्य । भृथे । हि नोत् ॥ ४ ॥

हे अध्वर्यवः यद्वन्द्वः नवनवतिं च एकोनशतं वाहून् चरत्त्वांसं च देरिदं रूपं यद्वा त्वनतेः कसौ रूपं जनेलोपः छान्दसं रूपं सर्वस्य दर्शयन्तम् यद्वा आत्मनो देहे निखातवन्तं उरणं एतन्नामकमसुरं जघान यश्च अर्बुदं एव नामकमसुरं च नीचाधोमुखं कृत्वा अवववाधेत येन मिन्द्रं सोमस्य भृथे सोमं बिभ्रति पात्रे हि नोतवर्षयत् यद्वा सोमस्य भृथे भरणे संपादने सति हि नोत् स्तोत्रैः प्रीणयत् हिमतिवृद्धयोः स्वादिः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

अध्वर्यवो यः स्वश्रं जघान यः शुष्णं मशुपं योर्व्यसम् ।
 यः पिपुनं मुचियोरुधिकांतस्मा इन्द्रा यान्धं सो जुहोत् ॥ ५ ॥

अध्वर्यवः । यः । सु । अश्रम् । जघान । यः । शुष्णम् । अशुष्णम् ।
 यः । वि॒ऽअंसम् । यः । पि॒त्रम् । नमु॑चिम् । यः । रु॒धिक्राम् ।
 तस्मै । इन्द्रा॑य । अन्ध॑सः । । जु॒होत॒ ॥ ५ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः अश्रंअश्राति भक्षयति प्राणिजातमिति यद्वा अश्रुते स्वतेजसात्तर्ब
 व्याप्नोतीतिअश्रः कश्चिदसुरः तमसुरंसुसुप्तजघान यःअशुष्पकेनाप्यशोषणीयंशुष्णमसुरं यश्च तं
 असुरं व्यंसं संह्रीनं कृत्वा जघान यश्च पिप्पुतेजसा जगद्वाप्यवर्तमानं एतन्नामकमसुरं नमुचिचासुरं
 जघान यश्च तैत्तिरीयेक—नमुचिमासुरं नालभतेति प्रकृत्य फेनेन शिर उदवर्तयदित्यन्तेन वाक्यस-
 न्दभेण नमुचिवधः प्रपञ्चितः । तथा मन्त्रश्च—अपाफेनेन नमुचेः शिर इन्द्रोदवर्तयइति । रुधिकां एत-
 न्नामकमसुरं यश्च जघान तस्मा इन्द्राय अन्धसोहविलक्षणान्यजानि जुहोत जुहुत ॥ ५ ॥

अथपष्ठी—

अध्वर्यवो॒यः श॒तं श॒म्बर॑स्य॒पुरो॑ वि॒भेदा॑श्म॒नेव॑ पूर्वीः ।
 यो व॒र्चिनः॑ श॒तमिन्द्रः॑ स॒हस्रं॑ प॒ार्वप॒द्भर॑ता॒सोम॑मस्मै ॥ ६ ॥ १३ ॥
 अध्वर्यवः । यः । श॒तम् । शं॒बर॑स्य । पुरः । वि॒भेद॑ । अ॒श्मना॑ इव ।
 पूर्वीः । यः । व॒र्चिनः॑ । श॒तम् । इन्द्रः । स॒हस्रं॑ । अ॒प॒ऽअव॑पत् ।
 भर॑त । सोम॑म् । अ॒स्मै ॥ ६ ॥ १३ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः शंवरस्यमायाविनोसुरस्यपूर्वीः पुरातनीः शतंपुरः पुरीः अश्मनेवअ-
 श्मसदृशेन वज्रेण विभेद यश्चेन्द्रो वर्चिनः वर्चदीप्तौ गमेरिनिरिति विधीयमान इजिर्चहुटवचनादस्मा-
 न्भवति यद्वा नैमित्तत्वं तस्यासुरस्य शतंसहस्रं एतत्संख्याकानपरिमितान्वीरान्पुत्रान् अपावपत् मु-
 गपदेवभूम्यामपातयत् तथाचमन्त्रवर्णः—शतंवर्चिनः सहस्रंचसाकंहथोअप्रत्यसुरस्यवीरानि-
 ति । अस्मै इन्द्राय सोमं भरत ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे त्रयोदशो वर्गः ॥ १३ ॥

अथसप्तमी—

अध्वर्यवोयःशतमासहस्रंभूम्याउपस्थेवपजघन्वान् ।
कुत्सस्यायोरेतिथिग्वस्यवीरान्यावृणभरतासोममस्मै ॥ ७ ॥

अध्वर्यवः । यः । शतम् । आ । सहस्रम् । भूम्याः । उपस्थे ।
अवपत् । जघन्वान् । कुत्सस्य । आयोः । अतिथिग्वस्य ।
वीरान् । नि । अवृणक् । भरत । सोमम् । अस्मै ॥ ७ ॥

हेअध्वर्यवः आजघन्वान् पूर्वशत्रुहृतवान् यइन्द्रः शतं सहस्रमसुरान् भूम्याउपस्थे
उत्सन्नेअवपत् एकैकेनप्रकारेणापातयत् किञ्च यःकुत्सस्यएतन्नामकस्यराजर्षेः आयोः पौ-
त्तरवस्यराजर्षेः अतिथिग्वस्यदिवोदासस्य एतेषांत्रयाणांपीरानभिगन्तुन् प्रतिद्वन्द्विनः
शुष्णादीनसुरान् न्यावृणक् वृणक्तिहिंसाकर्मा अवधीत् तथाचमन्ववर्णः—त्वंकुत्संशुष्णाहृत्पे
ष्वाविथारन्वयोतिथिग्वामशंवरमिति । तादृशयास्मै इन्द्राय सोमं भरत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अध्वर्यवोयन्नरःकामयाध्वेश्रुष्टीवहन्तो नशथातदिन्द्रे ।
गभस्तिपूतंभरतश्रुतायेन्द्रायसोमंयज्यवोजुहोत ॥ ८ ॥

अध्वर्यवः । यत् । नरः । कामयाध्वे । श्रुष्टी । वहन्तः । नशथु ।
तत् । इन्द्रे । गभस्तिपूतम् । भरत । श्रुताय । इन्द्राय । सोमम् ।
यज्यवः । जुहोत ॥ ८ ॥

नरः कर्मणानेवारहेअध्वर्यवः यद्भिल्लपितमर्थकामयाध्वे कामयतेर्लेट्यहागमः श्रुष्टी
क्षिप्तं इन्द्रेसोमंवहन्तः प्रापयन्तोम्यंतदभिल्लपितंफलंनशथपापुत् श्रुतायत्त्रेकेप्रसिद्धापेन्द्राय-
गभस्तिपूतंहस्ताभ्यामार्जनदोहनादिभिःशोधितंसोमंभरत उत्तरवेदिप्रतिहरत ततोयज्यवः
यागंकुर्वाणाहेअध्वर्यवः आहृतंसोममिन्द्रायजुहोतजुहुत अग्नौमक्षिपत् ॥ ८ ॥

अथनवमी-

अध्वर्यवः कर्तॄणां श्रुष्टिं स्मै वने निपूतं वन उन्नयध्वम् ।

जुपा॒णो ह॒स्त्य॒म्भि॒वाव॒शो॒ इन्द्रा॒य सोमं॑ म॒दि॒रं जु॒होत ॥ ९ ॥

अध्वर्यवः । कर्तॄणः । श्रुष्टिम् । अस्मै । वने । निपूतम् । वने ।

उत् । न॒य॒ध्वम् । जुपा॒णः । ह॒स्त्य॒म् । अ॒भि । वा॒व॒शे । वः ।

इन्द्रा॒य । सोमं॑ । म॒दि॒रम् । जु॒होत ॥ ९ ॥

हे अध्वर्यवः अस्मा इन्द्राय सोमं श्रुष्टिं सुखकरं कर्तॄणः कुरुत करोते लो० टिबहुलं छन्दसीति वि०
करणस्य लुक् तत्तनमनथनाश्वेतितनवादेशः आमन्त्रितस्याविद्यमानत्वान्ननिघातः किञ्च वने सं-
भजनीये वने उदके निपूतमाप्यायनेन शोधितं सोममुन्नयध्वं ऊर्ध्वनयत यद्वा वने तद्विकारे चमसे निपू-
तं दशापवित्रेण शोधितं सोमं वने चमसे उन्नयध्वं जुपाणः प्रीयमाणः स इन्द्रः वोयुष्माकं हस्त्यं ह-
स्ताभ्यामभिपूतं सोमं अभिवावशे कामयते वशकान्तौ यद्भुङ्गन्तस्पलटिव्यत्ययेनात्मनेपदं लोप-
स्तआत्मनेपदेष्वितितलोपः मदि॒रं म॒दकर॑मि॒मं सोमं॑ इन्द्राय जुहोव इन्द्रोद्देशेनाग्नौ प्रक्षिपत ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

अध्वर्यवः पयसो धर्यथा गोः सोमेभिर्नामि पृणता भोजमिन्द्रम् ।

वेदा॒हम॒स्य॒ नि॒ऋतं॑ म॒ एत॒ दित्स॑न्तं भू॒यो य॒जत॒ चि॒केत ॥ १० ॥

अध्वर्यवः । पयसा । ऊर्धः । यथा । गोः । सोमेभिः । ईम् ।

पृ॒णत॒ । भो॒जम् । इन्द्र॑म् । वे॒द । अ॒हम् । अ॒स्य॒ । नि॒ऋ॒तम् ।

मे । ए॒तत् । दि॒त्स॑न्तम् । भू॒यः । य॒ज॒तः । चि॒के॒त ॥ १० ॥

हे अध्वर्यवः यथा गोरूढः पयसा पूर्णतद्ददीमेनं भोजं फलस्य दावारं रक्षितारं चेन्द्रं सोमेभिः
सोमैः पृणतपूरयत मे मदीयस्यास्य सोमस्य एतत् एतं निऋतं गूढं सुखसाधनस्वभावमहमेव वेदजा-
नामि इति पूर्वेन परस्मैकथितं तथापि युष्मभ्यं ब्रवीमीत्येवं दित्सन्तं सोमं दातुमिच्छन्तं यजमानं यज-
तो यद्व्यइन्द्रो भूयोति शयेन चिकेत जानाति दित्सतं इदाब्दाने इच्छायां सन् सनिमीमा-
ध्विति आकारस्य इसादेशः अत्र लोपोभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः सः स्यार्धधातुक इति सकारस्यत-
त्वम् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अध्वर्यवोयोदिव्यस्यवस्वोयःपार्थिवस्यक्षम्यस्यराजा ।
तमूर्दंरूपंणतायवेनेन्द्रंसोमेभिस्तदपोवोअस्तु ॥ ११ ॥

अध्वर्यवः । यः । दिव्यस्य । वस्वः । यः । पार्थिवस्य । क्षम्यस्य ।
राजा । तम् । ऊर्दंस्म । न । पृणत् । यवेन । इन्द्रं । सोमेभिः ।
तत् । अपः । वः । अस्तु ॥ ११ ॥

हेअध्वर्यवः यइन्द्रः दिव्यस्ययुजोकार्हस्यवस्वोवसुनोराजाभवति यश्चपार्थिवस्य पृथि-
वीशब्देनविस्तीर्णमन्तरिक्षमुच्यते तत्रत्यंधनंपार्थिवं तस्यराजा यश्चक्षम्यस्यक्षमाभूमिः तत्रत्यंध-
नंक्षम्यंतस्यचराजाभवति तमेवंविधमिन्द्रंसोमेभिःसोमैः पृणतपूरयत तत्रदृष्टान्तः—ऊर्दंरं
ऊर्ध्वदीर्णमूर्दंरंकुसूलं यथायवेनपूर्णतद्दिन्द्रंपूरयतेति तत् तादृशंसोमादिनेन्द्रोदरपूरणलक्षणम-
यःकर्म वीयुष्माकमस्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अस्मभ्यंतदंसोदानायराधःसमर्थयस्वबहुतेवसव्यम् ।
इन्द्रयच्चित्रंश्रवस्याअनुद्यून्बृहद्वदेमविदथैसुवीराः ॥ १२ ॥ १११ ॥

अस्मभ्यम् । तत् । वसो इति । दानाय । राधः । सम् । अर्थयस्व ।
बहु । ते । वसव्यम् । इन्द्रं । यत् । चित्रम् । श्रवस्याः । अनु ।
द्यून् । बृहत् । वदेम् । विदथै । सुवीराः ॥ १२ ॥ १११ ॥

अस्मभ्यंतदिति एषाकग्याख्याता ॥ १२ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेचतुर्दशोवर्गः ॥ १११ ॥

प्रधान्वस्येतिदशर्चचतुर्थसूक्तम् गातंसमद्वैष्टुभमैन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—पद्यदशेति । द-
शरात्रे पष्ठेहनिनिष्केवत्येवीणिसूक्तानि तत्रेदंद्वितीयं पष्ठस्येतिषण्डेसूत्रितम्—एन्द्रयासुपनः

प्रधान्वस्याभूरेकइतिनिष्केवल्यमिति त्र्येकमामकेनिष्केवल्येप्रधान्वस्येत्येपासूक्तमुखीया उ-
शनसःस्तोमेनेतिखण्डेसूत्रितम्—त्र्ययमामनुषोदेवताताप्रधान्वस्यमहतोमहानीति ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

प्रधान्वस्यमहतोमहानिसत्यासत्यस्यकरणानिवोचम् ।
त्रिकर्द्वकेष्वपिवत्सुतस्यास्यमदेअहिमिन्द्रो जघान ॥ १ ॥

प्र । घ । नु । अस्य । महतः । महानि । सत्या । सत्यस्य ।
करणानि । वोचम् । त्रिकर्द्वकेषु । अपिवत् । सुतस्य । अस्य ।
मदे । अहिम् । इन्द्रः । जघान ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते महतोबलवतः सत्यस्य सत्यसंकल्पस्यास्येन्द्रस्य सत्या सत्यानियथार्थानि म-
हानिमहान्तिकरणानि अस्मिन् सूक्तेवक्ष्यमाणानिकर्माणिनुअद्यप्रवोचं प्रकर्षेणब्रवीमि वचपरि-
भाषणे छन्दसिलुङ्लड्लिटइतिवर्तमानेलुङिः अस्पतिवकिख्यातिभ्योङ् वचउम् घेतिप्रसिद्धौ
कानितानिउच्यन्ते त्रिकर्द्वकेपुण्योतिर्गौरापुरित्येवरूपेष्वभिप्लविकेष्वहस्तु सुतस्याभिपुतंसोमं
इन्द्रोपिवत् ततःपीतस्यास्यसोमस्यमदेहर्षेसंजातेसति इन्द्रः अहिंवृत्रमसुरंजघानहतवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अवंशेद्यामस्तभायद्वहन्तमारोदसीअपृणदन्तरिक्षम् ।
सधारयत्पृथिर्वीपप्रथच्चसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

अवंशे । द्याम । अस्तभायत् । वृहन्तम् । आ । रोदसी । दति ।
अपृणत् । अन्तरिक्षम् । सः । धारयत् । पृथिर्वीम् । प्रथत् ।
च । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ २ ॥

अवंशेआकाशेपांघोवमानंसर्पयुलोकंवा अस्तभायत् इन्द्रः अस्तभाय् अनवलंयनस्यव-
त्पावस्थापनमकरोदित्यर्थः स्तंभुदिसौत्रोधातुः त्रयादिः लडिव्यत्ययोबहुदमितिअहावति

शायजादेशः बृहत्तमहदन्तरिक्षं रोदसीद्यावापृथिव्यौ च आअपृणत् स्वतेजसा पूरितवान् किञ्च
सइन्द्रः पृथिवीं विस्तीर्णो भूमिं धारयत् अधारयत् तथा पप्रथच्च एनां भूमिं अप्रथयत् प्रथमख्याने
प्यन्तस्य लुङि चङि रूपम् चङ्यन्यतरस्यामिति मध्योदात्तत्वं सोमस्य मदेर्ह्येसञ्जाते सति ता ता-
नीमानि कर्माणीन्द्रश्चकार ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

सद्येव प्राचो विमिमायमानैर्वज्रेण खान्यत् तृणञ्च दीनाम् ।
वृथा सृजत् पृथिभिर्दीर्घयाथैः सोमस्य तामदइन्द्रश्चकार ॥ ३ ॥

सद्ये इव । प्राचः । वि । मिमाय । मानैः । वज्रेण । खानि ।
अतृणत् । नदीनाम् । वृथा । असृजत् । पृथिभिः । दीर्घयाथैः ।
सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ३ ॥

सद्येव यथायज्ञगृहान्मानैः पट्विंशत्यक्रमप्राचीत्येवं रूपैः परिमाणैः प्राक्प्रवणान्कुर्वन्ति
तद्वत्सिन्धुल्लोकान्वा नृजुमानैः परिमाणैः प्राचः प्राङ्मुखान्विमिमाय इन्द्रो विशेषेण निर्मितवा-
न् तथा नदीनां खानि निर्गमनद्वाराणि वज्रेण च अतृणत् अवनत् दृहिर्हिंसानादरयोः रुधादि लङ्
तथा च मन्त्रः—इन्द्रो अस्मौ अरदद्वज्रवाहुं रिति । तथा दीर्घयाथैः बहुकालं गन्तव्यैः पृथिभिर्मर्गैः
वृथा सृजत् अनायासेन तानदीः सृष्टवान् सोमस्येति सिद्धार्थ इति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

सप्रवोह्णन् परिगत्या दग्नीतेर्विश्वमधागार्युधमिद्धे अग्नौ ।
सद्गोभिरश्वैरसृजद्रथेभिः सोमस्य तामदइन्द्रश्चकार ॥ ४ ॥

सः । प्रवोह्णन् । परिगत्य । दग्नीतेः । विश्वम् । अधाक् ।
आर्युधम् । इद्धे । अग्नौ । सम् । गोभिः । अश्वैः । असृजत् ।
रथेभिः । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ४ ॥

माकिलचुमुरिधुनिमभृतयोसुराः दभीतेःपुरंसंरुध्यतंपरिगृह्यतस्मात्पुरान्निरगुरितिकथा
सइन्द्रः दभीतेः दभीतिर्नामकश्चिद्राजर्षिः तस्यप्रवोहून्प्रवोहून् सहिवहोरोदवर्णस्येत्यात्वम्
प्रकर्षेणतंदभीतिंवहतस्तानसुरान्मध्येमार्गपरिगत्यतेषांविश्वंसर्वमायुधमिद्धेग्नौदीप्यमानेवह्नौअ-
धाक्अधाक्षीव दहेलुङि मघेघसेत्यादिनाचेर्लुक् पश्चात्तंदभीतिंगोभिरश्वैरथेभिः रथैश्चसमस्त-
जद संयोजितवान् सोमस्येत्यादिसिद्धमिति ॥ ४ ॥

अतिमूर्तिनाऽप्येकाहेमरुत्ववीयेसूक्तमुखीया अतिमूर्तिनेतिखण्डेस्तुत्रितम्—सईमहींधुनि-
मेतोररम्णादिति ।

अथपञ्चमी—

सईमहींधुनिमेतोररम्णात्सोअस्मात्तुनपारयत्स्वस्ति ।

तउत्स्नायर्रयिमभिप्रतस्थुःसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ५ ॥ १५ ॥

सः । ईम् । महीम् । धुनिम् । एतोः । अरम्णात् । सः । अस्मात्तुन ।

अपारयत् । स्वस्ति । ते । उत्स्नाय । रयिम् । अग्नि । प्र ।

तस्थुः । सोमस्य । ता । मेदे । इन्द्रः । चकार ॥ ५ ॥ १५ ॥

सइन्द्रः ईमेनामहींमहतीं धुनिं धुनोतिस्तोतृणांपापानीतिधुनिः परुष्णीनदी तां एतोः ईश्व-
रपदासन्निधानेपि तोस्तुन्मत्पयः ऋषीणांगमनार्थंअरम्णात् उपाशमयव महाजलानदींअत्पोद-
कामकरोदित्यर्थः सइन्द्रः अस्मात्तुन स्तातुमशक्तान् तरणासमर्थानृषीन् स्वस्तिक्षेमेणअपारयव
तेमहर्षयः उत्स्नायतांनदीमुत्तीर्ययंरयिमपेक्ष्यगच्छन्ति तंरयिंअभिलक्ष्यप्रतस्थुः प्रतस्थिरे शि-
ष्टंसिद्धम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

सोदंश्चंसिन्धुमरिणान्महित्वावज्रेणानउपसःसंपिपेप ।

अज्वसौजविनीभिर्वितृश्चन्तसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ६ ॥

सः । उदञ्चम् । सिन्धुम् । अरिणात् । महिश्वा । वज्रेण । अनः ।
 उपसः । सम् । पिपेय । अजवसः । जविनीभिः । विष्टश्च ।
 सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ६ ॥

सइन्द्रः सिन्धुमाञ्चसन्तमहिवास्वकीयेनमहिवाउदञ्चमरिणात् उदङ्मुखमकरोत् सि-
 न्धुशब्दः छन्दसिपुंलिङ्गः उपसः उपोदेव्याः अनः शकटवज्रेणसंपिपेय चूर्णीचकार एतच्चदिव-
 धिद्वादुहितरमित्यत्रस्पष्टवक्ष्यते किं कुर्वन् अजवसः जवहीनादुर्बलाः सेनाः जविनीभिः जवयु-
 क्ताभिः सेनाभिः विष्टश्च विशेषेणभिन्वन् पिपेयेतिसमन्वयः ओम्ब्रश्छेदने शतरिमहिज्या-
 दिनासंप्रसारणं शिष्टं स्पष्टम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

सविह्वँअपगोहंकनीनामाविर्भवन्नुदतिष्ठत्पराष्टक् ।
 प्रतिश्रोणःस्थाद्व्युनगंचष्टसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

सः । विद्वान् । अपङ्गोहम् । कनीनाम् । आविः । जवन् । उत् ।
 अतिष्ठत् । पराष्टक् । प्रति । श्रोणः । स्थात् । वि । अनक् ।
 अचष्ट । सोमस्य । ता । मदे । इन्द्रः । चकार ॥ ७ ॥

पुराकिलकन्यकाः चक्षुर्हीनपादहीनपरावृजं जिघृक्षुर्गर्भं दृष्ट्वाभिद्रुवुः ततः सङ्गृहिः इन्द्रं
 स्तुत्वाचक्षुःपादचलेभे तदेतदाह सः कनीनांकन्यकानां अपगोहं अपगोहं विरोभावं विद्वान् परा-
 वृगृहिः आविर्भवन् सर्वेषामप्यक्षोभवन् उदतिष्ठत् श्रोणः पूर्वपक्षुरिदानीं इन्द्रस्यमसादाद्विभ्र-
 जानुः ताः कन्याः प्रतिस्थात् पूर्वमन्वः अधुनाचक्षुर्लभाद्व्यचष्ट ताः कन्यकाः विशेषेणपश्यति
 स्म तानीमानिकर्माणि सइन्द्रश्चकार ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

मिन्नुल्लमाद्दिरोभिर्गृणानोविपर्वतस्यदंहितान्यैरत् ।
 रिणग्रोधींसिक्त्रिमाण्येपांसोमस्यतामदइन्द्रश्चकार ॥ ८ ॥

भि॒नत् । व॒लम् । अ॒ङ्गिरः॑ऽभिः । गृ॒णानः । वि । प॒र्व॒तस्य । दृ॒ंहिता॒नि ।
 ऐ॒रत् । रि॒णक् । रो॒धांसि । कृ॒त्रिमा॑णि । ए॒षाम् । सोम॑स्य ।
 ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ ८ ॥

अङ्गिरोभिर्गृणानः स्तूयमानः सइन्द्रः बलंवलनामकमसुरंभिनत् अभिनत् तथागवांनिरो-
 धकस्यपर्वतस्यदृंहितानिशिलाभिर्दृढीकृतानिद्वाराणि व्यैरत् उद्धाटितवान् तदेवाह एषांपर्वतानां
 कृत्रिमाणिक्रिययानिर्वृत्तानिरोधांसिनिरुद्धानिद्वाराणिरिणक् उदघाटयत् गतमन्यत् ॥ ८ ॥

अतिमूर्तिनाभ्येकाहे निष्क्रेवल्येसूक्तमुखीयास्वमेनेत्येषा सूत्रितम्—स्वमेनाभ्युप्याचुमु-
 रिंधुर्निचेतिसूक्तमुखीयेति ।

सैपासुक्तेनवमी—

स्व॒मे॒नाभ्यु॒प्याचु॒मु॒रिंधु॒र्निच॒जघ॑न्थदस्युं॒प्रद॑भी॒तिमा॑वः ।
 रं॒भीचि॒दत्र॑वि॒विदे॒हिर॑ण्यं॒सोम॑स्य॒तामद॑इन्द्रं॒श्रकार ॥ ९ ॥

स्व॒मे॒न । अ॒भिः॑ऽउ॒प्यं । चु॒मु॒रिम् । धु॒निम् । च । ज॒घन्थ॑ ।
 द॒स्युम् । प्र । द॒भी॒तिम् । आ॒वः । रं॒भी । चि॒त् । अ॒त्र । वि॒विदे॑ ।
 हि॒र॑ण्यम् । सोम॑स्य । ता । म॒दे । इ॒न्द्रः । च॒कार ॥ ९ ॥

सत्वंदस्युंसर्वस्योपक्षपयितारंचुमुर्निधुर्निच एतन्नामानावसुरौस्वमेनदीर्घनिवृत्ताभ्युप्या-
 संयोज्यजघन्थहतयानसि ततस्ताभ्यामुभ्यमानंदभीतिराजर्षिभावः रक्षितवानसि तथाचमघव-
 णः—त्वंनिदस्युंचुमुर्निधुर्निचास्वापयोदभीतयेसुहृन्त्विति । आवः अवतेरक्षणार्थंस्पलडित्ति-
 पिरूपम् रंभीचिवेवधारीचास्यदीवारिकः अत्रास्मिन्युद्धेतयोरसुरयोर्हिरण्यं धनं विविदेतेभे
 विद्वलाभि स्वरितेव तानीमानिकर्माणिसोमस्यमदेसतिचकारेति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

नू॒नं॒साते॒प्रति॒वर्ज॑रि॒त्रेदु॑हीयदि॒न्द्राक्षि॑णाम॒घोनी॑ ।
 शि॒क्षा॒स्तो॒तृभ्यो॒माति॑ध॒मर्गो॒नोदृ॒हृदि॑मवि॒दथे॑मु॒वीराः ॥ १० ॥ १६ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र ।
 दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अति । धक् ।
 भगः । नः । बृहत् । वदेम् । विदथे । सुहवीराः ॥ १० ॥ १६ ॥
 एषाङ्गव्याख्याता ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

प्रवःसतामिति नवर्चपञ्चमसूक्तं गार्तमदेन्द्रम् अत्रानुक्रमणिका—प्रबोनवान्यात्रिष्टुप्-
 ति नवमीत्रिष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुप् चन्तपरिभाषयाजगत्यः तृतीयेपर्यायेच्छावाकशस्त्रेप्रवःसता-
 मितिसूक्तम् अतिरात्रेइतिखण्डेसूत्रितम्—प्रवःसतांभोद्रोणेहरयःकर्माग्मनितियाज्येति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

प्रवःसतांज्येष्ठतमायसुष्टुतिमग्राविवसमिधानेहविभरे ।
 इन्द्रमजूर्यंजरयन्तमुक्षितंसनाद्युवानमवसेहवामहे ॥ १ ॥

प्र । वः । सताम् । ज्येष्ठतमाय । सुष्टुतिम् । अग्नौऽह्व ।
 सम्ऽह्वाने । हविः । भरे । इन्द्रम् । अजूर्यम् । जरयन्तम् । उक्षितम् ।
 सनात् । युवानम् । अवसे । हवामहे ॥ १ ॥

गृत्तमदोब्रूते हेयजमानाः वीर्युष्मदर्थसतामहतां देवानां ज्येष्ठतमाय अतिशयेन श्रेष्ठाय इ-
 न्द्राय तदर्थं अग्राविवसमिधाने इव शब्द एवार्थः दीप्यमान एवाग्नौ हविः प्रभरे संपादयामि ततः
 परं सुष्टुतिं शोभनां स्तुतिकरोमि भरेति भृञ्भरणे जित्वा दुभयपदी लटिस्त्वं अजूर्यमजरणीयं ज-
 रयन्तं सर्वमन्य जरयन्तं उक्षितं सोमेन सिक्तं सनात् सनात् नं युवानं नित्यतरुणं तादृशमिन्द्रमवसेस्मा-
 कं रक्षणाय तस्य तर्पणाय वा हवामहे आह्वयामः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यस्मादिन्द्रादृहृतः किञ्चनेमृते विश्वान्यस्मिन्संभृता धिर्वीर्या ।
 जठरे सोमं तन्वी उंसहोमहोहस्तेवञ्मरंति शीर्षिणि क्रतुम् ॥ २ ॥

यस्मात् । इन्द्रात् । बृहत् । किम् । च । ईम् । ऋते । विश्वानि ।
 अस्मिन् । समृद्धता । अर्धि । वीर्या । जठरे । सोमम् । तन्वि ।
 सहः । महः । हस्ते । वज्रम् । भरति । शीर्षणि । ऋतुम् ॥ २ ॥

बृहदोमहतः यस्मादिन्द्रादतेकिमपिर्दमिदंजगत्तचननास्तीत्यर्थः चेतिनेतिनिपातद्वयसमु-
 दायश्चेति चेतिचिदित्यर्थे नेतिनिषिद्धार्थे ऐकपद्यंतुसांप्रदायिकं उक्तार्थमत्रः—नेन्द्रादतेपवते-
 धामकिञ्चनेति । यद्वा इन्द्रादतेर्दमिदंजगत्किञ्चनक्षुद्रमत्यल्पमित्यर्थः कुतएतत्तदेवोच्यते—अ-
 स्मिन्निन्द्रेविश्वानिसर्वाणिवीर्यावीर्याणिसामर्थ्यानिअधिसंभृताधिकंसंभृतान्यासुते यश्चेन्द्रो-
 ठरेस्वोदरेसोममभिपुतंसोमरसंभरतिविभर्ति किञ्च तन्वि तन्वांस्वकीयेसर्वस्मिन्शरीरिसहोबलम-
 हस्तेजश्चविभर्ति हस्तेवज्रमायुधंविभर्ति शीर्षणिशिरसिऋतुंविज्ञानंभरतिविभर्ति यद्वृत्तयोगाद-
 निघातः वाक्यभेदाद्वानिघाताभावः शीर्षणि शीर्षंश्छन्दसीति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नक्षोणीभ्यांपरिभ्वेतइन्द्रियंनसमुद्रैःपर्वतैरिन्द्रतेरथः ।
 नतेवज्रमन्वंश्रोतिकश्चनयदाशुभिःपतंसियोजनपुरु ॥ ३ ॥

न । क्षोणीभ्याम् । परिभ्वे । ते । इन्द्रियम् । न । समुद्रैः । पर्वतैः ।
 इन्द्र । ते । रथः । न । ते । वज्रम् । अनु । अश्रोति । कः । च ।
 यत् । आशुभिः । पतंसि । योजना । पुरु ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेतवइन्द्रियंवलक्षोणीभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांनपरिभ्वे नपरिभवनीयंरुत्यार्थेतै-
 केकेन्यत्वनइतिकेन्यत्ययः उदात्तस्वरितयोरितिस्वरितत्वं किञ्च तेरथः समुद्रैः पर्वतैश्चनपरिभ-
 वनीयः तेवज्रमायुधंकश्चनपुमान्त्वान्वश्रोति नव्यामोतिपरिभवितुं अश्रूय्यातोव्यत्ययेनपरस्मैप-
 दम् ययदाऽसुरवधार्थंदिग्विजयकाले आशुभिः शीघ्रगामिभिरभ्वेः पुरुपुरुषिणवहूनिपुन-
 नायोजनानिपतंसि गच्छसि तदातववटादिनपरिभवनीयमिति सप्तम्ययः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

विश्वेऽस्मै यजताय धृष्णवे क्रतुं भरन्ति वृषभाय सश्वेते ।

वृषाय जस्व हविषा विदुष्टरः पिबेन्द्रसोमं वृषभेण भानुना ॥ ४ ॥

विश्वे । हि । अस्मै । यजताय । धृष्णवे । क्रतुम् । भरन्ति ।

वृषभाय । सश्वेते । वृषा । यजस्व । हविषा । विदुःष्टरः । पिबे ।

इन्द्र । सोमम् । वृषभेण । भानुना ॥ ४ ॥

हेयजमान विश्वे सर्वे जनाः यजताय सर्वैर्यजनीयाय धृष्णवेशत्रूणां धर्षणशीलाय वृषभाय कामानां वर्षिषे सश्वेते सजमानाय स्तुत्यादिकर्मवस्तुस्तोतृपुतादृशायास्मा इन्द्राय क्रतुं यज्ञादिलक्षणं कर्म भरन्ति हि हरन्ति खलु मणयन्तीत्यर्थः भरन्ति हियोगादग्निघातः यस्मादेवं वस्माद्वृषा सोमरसं सेचनसमर्थः विदुष्टरः विदुच्छब्दात्तरपिष्ठान्दसंसंप्रसारणं शासिवसिघसीनां चेतिसंहिवायां पत्वम् विद्वत्तरस्त्वं हविषा तमिन्द्रं यजस्व इदानीमिन्द्रं संबोध्य आह—हे इन्द्र वृषभेण कामानां वर्षिकेण भानुना दीप्यमानेनाग्निना सह सोमं पिब ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वृष्णः कोशः पवते मध्व ऊर्मिर्दृषभान्नाय वृषभाय पातवे ।

वृषणा ध्वर्यू र्दृषभासो अद्र्यो वृषणं सोमं वृषभाय सुष्वति ॥ ५ ॥ १७ ॥

वृष्णः । कोशः । पवते । मध्वः । ऊर्मिः । वृषभः अन्नाय । वृषभाय ।

पातवे । वृषणा । अध्वर्यू इति । वृषभासः । अद्र्यः । वृषणम् ।

सोमम् । वृषभाय । सुष्वति ॥ ५ ॥ १७ ॥

हे इन्द्र वृष्णः फलस्य वर्षितुः मध्वः मदकरस्य सोमस्य कोशोरसः ऊर्मिः अनुष्ठातृणां पातृणां च पेरकः सन् पवते गच्छति पवगतौ अनुदात्तेव किमर्थं वृषभान्नाय वस्तुवर्षकानि अन्नानि यस्य स तथोक्तः तादृशाय वृषभाय कामानां वर्षिषे इन्द्राय पातवे पानार्थं पवत इति समन्वयः किञ्च वृषणा सोमरसो सेचनसमर्थो अध्वर्यू अध्वर्युप्रतिमस्था तारौ वृषभासः वर्षका अद्र्यो भिषवमावा-

णश्चवृषणंस्वर्गादिफलस्यसेकारं सोमंवृषभायदेवानांश्रेष्ठायतुभ्यंसुप्नति सुन्वन्ति सुनोतेर्लटिब-
हुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः अदभ्यस्तादितिश्लेरोदादेशः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथपष्ठी—

वृपतिवज्रंउततेवृपारथोवृषणाहरीवृषभाण्यायुधा ।

वृष्णोमदस्यवृषभत्वमीशिपइन्द्रसोमस्यवृषभस्यवृष्णुहि ॥ ६ ॥

वृषा । ते । वज्रः । उत । ते । वृषा । रथः । वृषणा । हरी इति ।

वृषभाणि । आयुधा । वृष्णः । मदस्य । वृषभ । त्वम् । ईशिपे ।

इन्द्र । सोमस्य । वृषभस्य । वृष्णुहि ॥ ६ ॥

वृषभ कामानांवर्षक हेइन्द्र तेतववज्रः वृषाकामवर्षकः तथातेरथोपिवृषा तेहरीएतन्नाम-
कावश्वौवृषणावर्षकौतवआयुधावज्रव्यतिरिक्तान्यायुधान्यपिवृषभाणि वृष्णोवर्षकस्यमदस्य
मदकरस्यसोमस्यत्वमेवईशिपे स्वामीभवसि हेइन्द्र वृषभस्यवर्षकेणसोमस्यसोमेनवृष्णुहि तृप्तो-
भव वृषमीणेने स्वादिः क्षुभ्रादिपु नृमन तृप्तोतीतिपठितं तथापिसर्वविधोनांछन्दसिविकल्पित-
त्वाद्वज्रत्वप्रतिषेधोभवति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

प्रतेनावनसमनेवचस्युवंब्रह्मणायामिसर्वनेपुदाधृपिः ।

कुविन्नोअस्यवचंसोनिवोधिपदिन्द्रमुत्संनवसुनःसिचामहे ॥ ७ ॥

प्र । ते । नार्वम् । न । समने । वचस्युवम् । ब्रह्मणा । यामि ।

सर्वनेपु । दधृपिः । कुवित् । नः । अस्य । वचंसः । निवोधिपत् ।

इन्द्रम् । उत्सम् । न । वसुनः । सिचामहे ॥ ७ ॥

दाधृपिः त्वत्प्रसादात् शत्रूणांघर्षकोहं समनेसंग्रामेवचस्युवं अमि तन्वादित्वादुवडादेशः स्तो-
त्रमिच्छन्तंनार्वन नावमिव आपद्भ्यस्तारकं तेत्वांसवनेपुत्रिपुत्रहणास्तोत्रेणमयामिमामोमि कि-
ञ्च नोस्माकंअस्यवचसः स्तुतिदक्षणेमेतद्वाक्यं कुविद्बहुनिवोधिपत् इन्द्रोनिवरांनुध्यतां नुधन-

वगमने लिटिसिद्धहुलमिति सिष् कुविद्योगादनिघातः तिङ्निचोदात्तवतीति गतेर्निघातः वयंचउत्सं
न जलस्य निधानभूतकूपमिव वसुनो निधानभूतमिन्द्रंसिचामहे सोमेनसिचामः सिचिर्क्षरणे
स्वरितेत् आगमानुशासनस्यानित्यत्वानुमभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

पुरासंवाधाद्भ्याववृत्स्वनोधेनुर्नवत्संयवसस्यपिप्युपी ।

सकृत्सुतेसुमतिभिः शतक्रतो संपत्नीभिर्नृपणोनसीमहि ॥ ८ ॥

पुरा । सम्वाधात् । अञि । आ । वृत्स्व । नः । धेनुः । न । वत्सम् ।

यवसस्य । पिप्युपी । सकृत् । सु । ते । सुमतिभिः । शतक्रतो

इति शतक्रतो । सम् । पत्नीभिः । न । नृपणः । नसीमहि ॥ ८ ॥

हेइन्द्र संवाधाद् शत्रुजन्मात्संवाधात्पुरानोस्मान् अस्याववृत्स्व आवर्तय यथासंवाधोस्मान्
नस्पृशति तथाकुर्वित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—धेनुर्नवत्सं यथायवसस्यघासेनपिप्युपी आप्यायिता धे-
नुर्वत्संशुद्धाधात्परावर्तयति तद्वद् हे शतक्रतो वयंसुमतिभिः त्वद्विषयैः शोभनैः स्तोत्रैः सकृत्स-
कृदपि सुनसीमहि सुष्टुव्याप्येमहि तत्रदृष्टान्तः—नृपणो न रोकरोयुवानः यथापत्नीभिर्व्याप्य-
न्तेतद्वद् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामधोनी ।

शिक्षास्तोतृभ्योमार्तिधग्भगोनोबृहद्वेदमविदथेसुवीराः ॥ ९ ॥ १८ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र ।

दक्षिणा । मधोनी । शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अर्ति । धक् ।

भगः । नः । बृहत् । वेदम् । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥ १८ ॥

नूनंसातद्विव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

तदस्मादिति नवर्षपष्ठं सूक्तं गात्संमदमैन्द्रं अत्रानुक्रमणिका तदस्यैद्वित्रिष्टुवन्तमिति अन्त्ये-
द्वे त्रिष्टुभे शिष्टाः सप्तजमत्यः अतिरात्रे द्वितीये पर्याये अच्चावाकशस्त्रे तदस्मादिति सूक्तम् अतिरात्रे-
पर्यायाणामिति खण्डे सूत्रितम् तदस्यैन्यमस्यपि वयस्यजानइन्द्रेति याज्येति ।

तस्मिन्स्वेकमथमा—

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चतु शुष्मा यदस्य प्रत्नथो दीरते ।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥ १ ॥

तत् । अस्मै । नव्यम् । अङ्गिरस्वत् । अर्चत । शुष्माः । यत् ।

अस्य । प्रत्नस्था । उत्तर्द्धरते । विश्वा । यत् । गोत्रा । सहसा ।

परिवृता । मदे । सोमस्य । दृंहितानि । ऐरयत् ॥ १ ॥

यत्समदोव्रूते हेस्तोतारः नव्यं नवतरमन्येष्वदृष्टपूर्वतत्तादृशंस्तोत्रमङ्गिरस्वत् अङ्गिरसहवा-
स्मा इन्द्राया र्चतव्रूत यद्यस्माज्जातमात्रस्यास्येन्द्रस्य शुष्माः शत्रूणां शोपकाणिते जांसि प्रत्नथा
प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल्छन्दसीति इवार्थे थाल्प्रत्ययः प्रत्नानि पुरातनानीव उदीरते उद्गच्छ-
न्ति ईरगतौ अनुदात्तेव तिङ्गिचोदात्तवतीति गतेर्निघातः यद्यस्माच्च विश्वासवान् गोत्रामेधान्
गाः उदकानि त्रायन्ते रक्षन्तीति गोत्रामेधाः परीवृता वृत्रेणाक्रान्तान् सर्वत्र सुपोद्वादेशः तादृहं-
हितानितेन दृढीकृतवान्मेधान् सोमस्य मदे हव्यं सज्जाते सति सहसा बलेन ऐरयत् उदघाटयत्
मेघभेदेनेनापः मेरयामासेत्यर्थः यद्वा विश्वा सर्वाणि परीवृता वृत्रासुरेणाक्रान्तानि दृंहितानि
पर्वतविले निरुद्धानि गोत्रा इनित्रकट्यचक्षेति समूहार्थे त्रप्रत्ययः गवां वृन्दानि सहसा ऐरयत्
तस्माद्विलान्निरगमयत् तस्मादर्चते तिसमन्वयः ऐरयत् ईरयतौ ण्यन्तस्य लङित्वात् यद्वृत्तपो-
गादिनिघातः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

सभूतुयो ह प्रथमाय धार्यसु ओजो मिमानो महिमान्मातिरत् ।

शूरो यो पुत्सु तन्व परि व्यतंशीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २ ॥

सः । भूतु । यः । ह । प्रथमाय । धार्यसे । ओजः । मिमानः ।

महिमानम् । आ । अतिरत् । शूरः । यः । युत्सु । तन्वम् ।

परिव्यतं । शीर्षणि । द्याम् । महिना । प्रति । अमुञ्चत ॥ २ ॥

स इन्द्रो भूतु भवतु वर्षतामित्यर्थः य इन्द्रः ओजस्तेजो बलं मिमानः कुर्वाणः सन् प्रथमाय
प्राथमिकाय धार्यसे घेत्पाने सोमपानाय महिमानमातिरत् अवर्षयत् तिरतेर्व्यत्ययेन शः यपो-

गादनियातः शूरः शत्रूणां शातयिताय इन्द्रः युत्सु युद्धेषु तन्वंस्वकीयं शरीरं परिच्यत वर्मणा परिधी-
तमकरोत् स इन्द्रो महिनास्वकीयेन महिन्नाशो र्षणिस्त्वशि रसिद्यां प्रत्यमुञ्चत आधारयत् ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

अधाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः ।

रथेष्टेन हर्यश्वेन विच्युताः प्रजीरयः सिस्रते सद्ध्यं पृथक् ॥ ३ ॥

अर्ध । अकृणोः । प्रथमम् । वीर्यम् । महत् । यत् । अस्य ।

अये । ब्रह्मणा । शुष्मम् । ऐरयः । रथेऽस्थेन । हरिः अश्वेन ।

विऽच्युताः । प्र । जीरयः । सिस्रते । सद्ध्यं । पृथक् ॥ ३ ॥

अधापिच हेइन्द्र त्वंप्रथमं मुख्यं यद्द्वीर्यं सामर्थ्यं मकृणोरकरोः किं तद् ब्रह्मणा स्तोत्रेण स्तुति-
साधनभूतेन वेद्वाक्येनात्यवीर्यस्य स्तोत्रजं न स्यादग्रे पुरतः यत् शुष्मं शत्रूणां शोषकं वलमैरयः उद-
गमयः जीरयोजरयितारो बाधका अहाराः रथेष्टेन रथस्थितेन हर्यश्वेन त्वया विच्युताः स्वस्थानात्
च्याविताः सन्तः सद्ध्यं कृत्वा भीचीनाः परस्परं संगताः पृथक् भीत्या वियुक्ताः सन्तः प्रसिस्रते प्र-
कर्षेण गधावन्ति सुगतौ जुहोत्यादिः बहुलं छन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं सद्ध्यमिति स ह स्पसधिरिति स-
ध्यादेशः अद्विसध्पोरन्तोदात्तत्वेन निपातनाद्दुदासत्त्वरितयोरित्यणः स्वरितत्वम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अधायो विश्वा भुवना अभि मज्मनैः शान्कृतप्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिपा वह्निरातं नोत्सी व्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ ४ ॥

अर्ध । यः । विश्वा । भुवना । अभि । मज्मना । ईशान्कृत ।

प्रवयाः । अभि । अवर्धत । आत् । रोदसी इति । ज्योतिपा । वह्निः ।

आ । अतनोत् । सीव्यन् । तमांसि ! दुधिता । सम । अव्ययत् ॥ ४ ॥

अधापिच प्रवयाः प्रवृद्धानः पुरातनो वाय इन्द्रः विश्वाभुवनासवांस्त्र्यलोकान् भजन्मावले-
न अभि अभिभूय ईशानकृत् आत्मानं सर्वस्याधिपतिं कुर्वन् यद्वा अग्रादीन् देवान् तत्तल्लोकाविप-
तीन् कुर्वन् अभ्यवर्धत सर्वतः प्रवृद्धो भवत् आदनन्तरं वह्निः जगतां बोदास इन्द्रः ज्योतिषास्वीये-

नतेजसारोदसी द्यावापृथिव्यावातनोवज्यामोव किञ्च तमांसितमोत्स्पाणि रक्षांसिदुधितादुःस्था-
निदुर्गतानितीव्यन् विस्तारयन् समव्ययव आवृणोत् जगद्वाप्यवर्ततइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

सप्राचीनान्पर्वतान्दृंहदोर्जसाधराचीनमरुणोदपामपः ।

अधारयत्पृथिवींविश्वधायसमस्तभ्रान्माययाद्यामवस्त्रसः ॥ ५ ॥ १९ ॥

सः । प्राचीनान् । पर्वतान् । दृंहत् । ओर्जसा । अधराचीनम् ।

अरुणोत् । अपाम् । अपः । आधारयत् । पृथिवीम् । विश्वधा-

यसम् । अस्तभ्रात् । मायया । द्याम् । अवस्त्रसः ॥ ५ ॥ १९ ॥

सइन्द्रः प्राचीनान् इतस्ततःप्रकर्षेणाञ्चतोगच्छतः सपक्षान् पर्वतान् ओजसाबलेन दृंहत्
पक्षच्छेदं कृत्वाभूमौदृढीचकार अचलानकरोदित्यर्थः अपामेवस्थितानामुदकानामपः स्यन्दन-
लक्षणं कर्म अधराचीनं अधः प्रदेशमञ्चतिगच्छतीत्यधराचीनं तादृशमरुणोत् मेघभेदनं कृत्वा अ-
पोभूमावपातयदित्यर्थः किञ्च विश्वधायसं विश्वस्वधात्रीं पृथिवीं बलेनाधारयत् मायया प्रज्ञया
उपायेन द्यां युक्तं अवस्त्रजः संलग्नौ संपदादिलक्षणो भावेऽक्रिष्ट अवपतनादस्तभ्रात् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे एकोनविंशो वर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी-

सास्मा अरं वाहुभ्यां च पितारुणो हि विश्वस्मा दाजनुपो वेदसस्परि ।

येना पृथिव्यां निक्किर्विशयध्वै वज्रेण हृत्पट्टं क्तु विष्वणिः ॥ ६ ॥

सः । अस्मै । अरम् । वाहुभ्याम् । यम् । पिता । अरुणोत् ।

विश्वस्मात् । आ । जनुपः । वेदसः । परि । येन । पृथिव्याम् ।

नि । किर्विम् । शयध्वै । वज्रेण । हृत्वी । अट्टणक् । तुविस्वनिः ॥ ६ ॥

सतादृशइन्द्रः अस्मेजगते अरमलं पर्याप्तोवभूव रक्षकत्वेन स्वाधीवभूवेत्यर्थः पितास-
र्वस्यपालकः प्रजापतिः विश्वस्मात् सर्वस्माज्जनुपोजनात् परितोऽप्युत्कृष्टोद्वेदमोजानान् द्विगुणं
बाहुभ्यांस्वकीयाभ्यां बाहुभ्यां यमारुणोत् तुविष्वणिः बहुकीर्तिः महःस्वनोवासइन्द्रः येन जने-
न किर्विण्मत्नामानमसुरं वज्रेण हृत्वी स्नात्वा दयश्चेति वी हत्वा ताडयित्वा पृथिव्यां भूमौ शयध्वै
शयनापदीर्घे निद्रायै नृवृणक् वृणक्ति हि साकमां न्यवधौ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अ॒मा॒जू॒रि॒व॒पि॒त्रोः॒स॒चा॒स॒ती॒स॒मा॒ना॒दा॒स॒द॒स॒स्त्वा॒मि॒ये॒भ॒ग॒म् ।
 कृ॒धि॒प्र॒के॒त॒मु॒प॒मा॒स्या॒भ॒र॒द॒द्वि॒भा॒गं॒त॒न्वो॒इ॒येन॑मा॒म॒हः ॥ ७ ॥

अ॒मा॒जूः॒इ॒व । पि॒त्रोः । स॒चा । स॒ती । स॒मा॒नात् । आ ।
 स॒द॒सः । त्वा॒म् । इ॒ये । भ॒ग॒म् । कृ॒धि । प्र॒के॒त॒म् । उ॒प॒ । मा॒सि॒ ।
 आ । भ॒र॒ । द॒द्वि॒ । भा॒ग॒म् । त॒न्वः । येन॑ । म॒म॒हः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र अमाजूःइव यावज्जीवंगृहेष्वजीर्यन्ती पित्रोःसचा मातापितृभ्यांसहभवन्ती तयोः
 शुश्रूषणपरापतिमलभमानासतीदुहिता समानादात्मनःपित्रोश्चसाधारणावसदसोगृहात् अधि-
 करणेचोपसंख्यानमितिपञ्चमी गृहउपस्थायैवयथाभागंयाचतितथास्तोताहंभगंभजनीर्यं धनं
 त्वामिमे ईगत्यादिषु लिट्युत्तमइतिव्यत्ययेनात्मनेपदं इयडादेशः त्वांयाचे तत्रदेयं धनंमकेतंप्रक-
 र्तेणज्ञातव्यंविश्वजनीर्यंकृधिकुरु तत्रउपमासि एतावदिदं धनमिति कुरु आभर तत्र धनं तं पा-
 दय भागंभजनीर्यं धनं तन्वः शरीरायमहमिति यावत् दद्विदेहि येन धनेन ममहःस्तोतुनिमान् आ-
 पूजयसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

भो॒जं॒त्वा॒मि॒न्द्र॒व॒यं॒हु॒वेम॑द॒दि॒ष्टुमि॒न्द्रा॒पीं॒सि॒वाज॑ान् ।
 अ॒वि॒द्वि॒न्द्र॒चि॒त्रया॑न॒ऊ॒ती॒कृ॒धि॒वृ॒ष॒न्नि॒न्द्र॒व॒स्य॑सो॒नः ॥ ८ ॥

भो॒ज॒म् । त्वा॒म् । इ॒न्द्र॒ । व॒य॒म् । हु॒वे॒म॒ । द॒दि॒ः । त्व॒म् । इ॒न्द्र॒ ।
 अ॒पीं॒सि॒ । वा॒जा॒न् । अ॒वि॒द्वि॒ । इ॒न्द्र॒ । चि॒त्रया॑ । नः॒ । ऊ॒ती॒ ।
 कृ॒धि॒ । वृ॒ष॒न् । इ॒न्द्र॒ । व॒स्य॑सः । नः॒ ॥ ८ ॥

हेइन्द्र भोजं पादयितारं भोजयितारं त्वां वयं हुवेम ह्यवोर्लिङि बहुलं उन्दीति संसार-
 णम् हेइन्द्र तं अपांसि कर्माणि वा जानन्नानि ददिः दाण्डान् आहममहनजन इति क्रियत्ययः लि-
 ङ्गुद्भावादभ्यासादिकार्यम् नलोकाव्ययनिष्ठेति पञ्चमिपि पेषः दाता खलु हेइन्द्र चित्रयानानाम-
 कारया ऊनी ऊत्यापालनेन नोऽस्मान्निद्रिरक्ष नृपनृकामानां वर्षक हेइन्द्र नोऽस्मान् वस्यसः अतिश-
 येन वस्तुमतः कृधिकुरु ॥ ८ ॥

अथनवमी-

नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामघोनीं ।
शिक्षास्तोतृभ्योमार्तिधग्भगोनोबृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ ९ ॥ २० ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा ।
मघोनी । शिक्ष । स्तोतृभ्यः । मा । अर्ति । धक् । भगः । नः ।
बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥ २० ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

प्रातारथइतिनवचंसप्तमंस्कृतं गार्त्तमदन्वैष्टुभ्रमैन्द्रं प्रातरित्यनुकान्तम् छैद्विकोविनियोगः ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा-

प्रातारथोनवोयोजिसस्त्रिश्चतुर्युगस्त्रिकशःसप्तरश्मिः ।
दशारित्रोमनुष्यःस्वर्पाःसङ्घिभिर्मतिभीरंस्तोभूत् ॥ १ ॥
प्रातरिति । रथः । नवः । योजि । सस्त्रिः । चतुःयुगः ।
त्रिःकशः । सप्तःरश्मिः । दशःरित्रः । मनुष्यः । स्वःःसाः ।
सः । इष्टिभिः । मतिभिः । रंस्तः । भूत् ॥ १ ॥

रथोरंहणादथोयज्ञः सचनवनूनयतेस्तूपतेत्रेतिनवःस्तुतिमान् सस्त्रिः स्ताशौचे आहम-
हनेतिकिन्प्रत्ययः शुद्धः एवंविधोयज्ञः प्रातः प्रातःकालेयोजि अयोग्यस्माभिः चतुर्युगः युग्य-
न्तइतियुगानिग्रावाणः चत्वारियुगानियस्यसप्तथोकः अध्वर्यावृत्तिमभिप्रायंवा त्रिकशः त्रि-
सः कशावाचोमन्द्रमध्यमोत्कृष्टरूपायस्यसप्तथोकः सवनत्रयाभिप्रायंवा सप्तःरश्मिः अध्वने
व्याप्नुवन्ति कर्माणीतिरमयः छन्दांसि सप्तसंख्याकानिगायत्र्यादीनिच्छन्दांसि सप्तथोकः
दशारित्रः अरिश्यः पापेभ्यस्त्रायन्तइतिअरित्राग्रहाः दशसंख्याकाग्रहायस्यसप्तादशः चमसा-
ध्वर्यमभिप्रायंवा मनुष्योमनुष्याणांहितः स्वर्पाः स्वर्गस्यदाता सएवंविधोयज्ञः इष्टिभिः प्रायणी-
यातिथ्यादिभिः मतिभिर्मननीयैःस्त्वैःरंस्तः शब्दनीयोभूद्भूत् यद्वा नवोभिनवः सस्त्रिः स-

नोतेर्द्विर्वचनादि कामानांदात्तरथः रमन्तेस्मिन्नितिरथः स्यन्दनः प्रातःसवनेचसोमपानार्थयो-
जि अश्वैरयोजि कीदृशःचतुर्युगः त्रिकशः तिस्रःकशायस्यसतथोक्तः सप्तरश्मिः सप्तरज्जुः द-
शारित्रोदशवक्रः मनुष्यः मनुष्यहितः स्वर्पाः स्वर्गस्यसङ्गमयिताइन्द्ररथः इष्टिभिःयागैर्मतिभिः
स्तोत्रैश्चव्याप्तव्योभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सास्माअरंप्रथमंसद्वितीयमुतोतृतीयमनुपःसहोता ।

अन्यस्यागर्भमन्यऊजनन्तसोअन्येभिःसचतेजेन्योवृषा ॥ २ ॥

सः । अस्मै । अरम् । प्रथमम् । सः । द्वितीयम् । उतो इति । तृतीयम् ।

मनुपः । सः । होता । अन्यस्याः । गर्भम् । अन्ये । ऊँ इति ।

जनुन् । सः । अन्येभिः । सचते । जेन्यः । वृषा ॥ २ ॥

सयज्ञः सोमोवाअस्माइन्द्रायप्रथमंप्रातःसवनेअरंपर्याप्तोभूत् सचद्वितीयं माध्यन्दिनेस-
वनेपर्याप्तोभूत् उतोअपिचसतृतीयं तृतीयेसवनेपर्याप्तोभूत् सर्वत्रकालाभ्यनोरितिद्वितीया सय-
ज्ञः सोमोवामनुपोमनुष्यस्यहोताशुभानांवेदाभवति किञ्च अन्येऋत्विजः अन्यस्याः पृथि-
व्याः वेदात्मिकायावाचोवागर्भसन्तं सोमंयज्ञं वाजनन्त अजनयन्त उपसिद्ध्यर्थः वृषाअभिमत-
फलवर्षकः जेन्योजयसमर्थः सयज्ञः सोमोवाअन्येभिः अन्यैरिन्द्रादिभिःदेवैःसचते सङ्गच्छते
सचसमवाये अनुदात्तेव ॥ २ ॥

अथतृतीया—

हरीनुकरयद्रंद्रस्ययोजमायैसूक्तेनवर्चसानवेन ।

मोपुत्वामत्रंवह्वोहिविप्राःनिररमन्यजमानासोअन्ये ॥ ३ ॥

हरी इति । नु । क्रम् । रवे । इन्द्रस्य । योजम् । आश्च्यै । सुऽउक्तेन ।

वर्चसा । नवेन । मो इति । सु । त्वाम् । अत्र । बृहवः । हि ।

विप्राः । नि । रिरमन् । यजमानासः । अन्ये ॥ ३ ॥

इन्द्रस्यसंबन्धिनिरथे हरीएतन्नामकावश्वौनुक्षिपंकंसुखेनआयैगमनायनवेनअन्यैरुव
पूर्वेणवचसावेदात्मकेनसूक्तेनसाधनेनयोजंयुनज्मि युजिर्योगे लुडि इरितोवेतिचेरडादेशः अ-
त्रास्मिन्यज्ञेचहवोविषामेधाविनः स्तोतारोभवंतिहि तथापिअन्येमद्व्यतिरिक्तायजमानासोयजमानाः
त्वां सु सुदु मोनिरोरमन् नितरांमारमयन्तु अतोस्मदीयंयज्ञमागत्यसोमंषिवेतिभावः रीरमन् रम-
तेर्प्यन्तस्यलुडिचडिसन्वद्भावादस्यासस्येत्यदीर्घौ वाक्यभेदादत्र हियोगाभावेननिघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आद्वाभ्यांहरिभ्यामिन्द्रयाह्याचतुर्भिरापृद्धिर्हूयमानः ।

आष्टाभिर्दशभिःसोमपेयमयंसुतःसुमस्वमामृधस्कः ॥ ४ ॥

आ । द्वाभ्याम् । हरिभ्याम् । इन्द्र । याहि । आ । चतुर्भिः ।

आ । षट्भिः । हूयमानः । आ । अष्टाभिः । दशभिः । सोमपेयम् ।

अयम् । सुतः । सुमस्व । मा । मृधः । करिति कः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र होतृभिराहूयमानस्त्वं द्वाभ्यांहरिभ्यामश्वाभ्यामिमंयज्ञमंति सोमपानार्थमायाहि
चतुर्भिर्हरिभिरायाहि तथाषट्भिरागच्छ सोमपेयं पापाने कर्मणिअचोयत् ईयतीतीत्वं पातव्यंसो-
ममंतिअष्टाभिरश्वैरायाहि अष्टनोदीर्घादितिबिभ्रकेरुदात्तत्वं दशभिर्हरिभिरागच्छ सुमस्व सुप-
श्च सुधनवा हेइन्द्र अयंसोमस्त्वदर्थसुतः अभिपुतः अतोपज्ञस्यमृधोहिंसाः माकः माकर्षाः
करोतेर्लुडिमन्वेद्यसेत्यादिनाचेर्लुक् गुणेकृते हल्ङ्यादिनासिपोलोपः यद्यपीन्द्रस्यद्वावेवहरीत-
थापितयोर्विभ्रुतिभेदान्नानात्वं अतोश्वबहुत्वमविरुद्धम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

आर्विशत्यात्रिंशतायाह्यर्वाडाचत्वारिंशताहरिभिर्युजानः ।

आपञ्चाशतासुरथेभिरिन्द्रापृष्ट्यासंसृत्यासोमपेयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

आ । विशत्या । त्रिंशता । याहि । अर्वाङ् । आ । चत्वारिंशता ।

हरिभिः । युजानः । आ । पञ्चाशता । सूरथेभिः । इन्द्र ।

आ । पृष्ट्या । संसृत्या । सोमपेयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेइन्द्र सोमपेयंपातव्यंसोमंपविअर्वाङ्स्मदग्निमुखःसन्विंशत्यार्विंशतिसंख्याकैरश्वैरायाहि
विंशताविंशत्संख्याकैर्हरिभिरागच्छ चत्वारिंशताचत्वारिंशत्संख्याकैर्हरिभिर्युजानोयुज्यमान-
स्त्वंसोमपानंप्रत्यायाहि सुरथेभिः सुरंहणैः सुगमनैः पञ्चाशताहरिभिरायाहि तथाषष्ट्याषष्टि-
संख्याकैर्हरिभिः सप्तत्याप्तत्संख्याकैर्हरिभिः सोमपानंप्रत्यागच्छ ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यषष्ठेऽष्टकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी-

आशीत्यानंवत्यायाह्यर्वाङ्शतेनहरिभिरुद्यमानः ।

अयंहितेशुनहोत्रेषुसोमइन्द्रत्वायापरिपिक्तोमदाय ॥ ६ ॥

आ । अशीत्या । नवत्या । याहि । अर्वाङ् । आ । शतेन ।

हरिभिः । उद्यमानः । अयम् । हि । ते । शुनहोत्रेषु । सोमः ।

इन्द्र । त्वाया । परिपिक्तः । मदाय ॥ ६ ॥

अशीत्या अशीतिसंख्याकैरश्वैः सोमपानार्थमर्वाङ्स्मदग्निमुखःसन्आयाहि नवत्याप्त-
त्संख्याकैरश्वैरागच्छ शतेनशतसंख्याकैर्हरिभिरुद्यमानोधार्ययाणस्त्वंआयाहि हेइन्द्र हि-
यस्मात्तेमदायहर्षायशुनहोत्रेषु सुत्वेनहूयतेसोमोयेभिरितिशुनहोत्राःपात्रविशेषाः तेषुअयंसोमः
त्वाया त्वत्कामनयापरिपिक्तः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

ममब्रह्मेन्द्रयाह्यच्छाविश्वाहरीधुरिधिष्वारथस्य ।

पुरुत्राहिविहव्योवभूथास्मिञ्छूरसर्वनेमादयस्व ॥ ७ ॥

मम । ब्रह्म । इन्द्र । याहि । अच्छ । विश्वा । हरी । इति । धुरि ।

धिष्व । रथस्य । पुरुत्रा । हि । विहव्यः । वभूथ । अस्मिन् ।

• शूर । सर्वने । मादयस्व ॥ ७ ॥

हेइन्द्र ममबलअस्मदीयामेवस्तुतिमच्छाभितक्षयायाहि विश्वाव्याप्तौहरीरथस्यधुरियुग-
धान्तेधिष्व संयोजय पुरुत्रापुरुभिर्बहुभिर्जमानैः त्वंविहव्योविविधंह्रातव्योवभूथ वभूथ

चभूथाततंथजगृह्मवदर्थेतिनिपातनादिडभावः हिप्रसिद्धः हेतूर अस्मिन्सवनयेयज्ञेमादयस्स
सोमपानेनहृष्टोभव ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

नमइन्द्रेणसख्यंविषोपदस्मभ्यमस्यदक्षिणादुहीत ।

उपज्येष्ठेवरूथेगभस्तौप्रायेप्रायेजिगीवांसःस्याम ॥ ८ ॥

न । मे । इन्द्रेण । सख्यम् । वि । योपत् । अस्मभ्यम् । अस्य ।

दक्षिणा । दुहीति । उप । ज्येष्ठे । वरूथे । गभस्तौ । प्रायेऽप्राये ।

जिगीवांसः । स्याम ॥ ८ ॥

इन्द्रेणसहमेमसख्यंयष्टयष्टव्यलक्षणंसख्यंनविषोपत् कदाचिदपिनविपुज्यतां यौते-
ल्लेदिसिद्धहुलमितिसिष् अडागमः अत्येन्द्रस्यदक्षिणाइन्द्रकर्तृकं दानमस्मभ्यंदुहीत अभिमवत्फ-
लं दुग्धा दुहेल्लिङ्गिरूपं ज्येष्ठेअतिशयेनप्रशस्येवरूथे आपदांवारकेवरणीयेवागभस्तौ बाहीउप-
समीपेवर्तिनः स्याम इन्द्रस्यहस्तस्पर्शयोग्याभवेमेत्यर्थः किञ्च प्रायेप्राये सोमपानार्थमिन्द्रस्यय-
ज्ञशालायांप्रवेशेप्रवेशे जिगीवांसः शत्रूणांजेतारोभवेम यद्वा प्रायेप्रायेप्रकर्षेणईषतेगम्यतेयोद्ध-
भिरितिप्रायंयुद्धं तस्मिन्युद्धेजिगीवांसः शत्रून्जितंवन्तोभवेम ॥ ८ ॥

अथनवमी-

नूनंसातेप्रतिवरंजरित्रेदुहीयदिन्द्रदक्षिणामघोनी ।

शिक्षास्तोतृभ्योमार्तिधृग्भगोनोबृहद्देमविदथेसुवीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र । दक्षिणा ।

मघोनी । शिक्षा । स्तोतृभ्यः । मा । अर्ति । धृक् । भगः । नः ।

बृहत् । वदेम् । विदथे । सुवीराः ॥ ९ ॥ २२ ॥

नूनंसातइतिव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपठेद्वाविशोवर्गः ॥ २२ ॥

अपाप्यस्येतिनवचमपठमसूक्तंगातंमद्वैष्टुभ्यैन्द्रम् अपायीत्यनुक्रान्तम् ऐद्विकः
सूक्तविनियोगः द्वितीयेषयांयेहोतृशस्त्रयाज्या अपाप्यस्यान्वसोमदायेतियाज्येसत्तितम् ।

सैषासूक्तेप्रथमा—

अपाय्यस्यान्धसोमदायमनीषिणः सुवानस्यप्रयसः ।

यस्मिन्निन्द्रः प्रदिविवावृधानोकोकोदधे ब्रह्मण्यन्तश्चनरः ॥ १ ॥

अपायि । अस्य । अन्धसः । मदाय । मनीषिणः । सुवानस्य ।

प्रयसः । यस्मिन् । इन्द्रः । प्रदिवि । वृधानः । ओकः ।

दधे । ब्रह्मण्यन्तः । च । नरः ॥ १ ॥

सुवानस्यसोमाभिपवंकुर्वाणस्यमनीषिणः प्राज्ञस्ययजमानस्यसंबन्धिनः प्रयसः प्रीङ् तर्पणे अमुन् प्रीतिकरस्यअस्यसोमलक्षणस्यान्धसः अन्नस्यमदायअपायि एतदन्नमिन्द्रेणपीतं इत्यर्थः यद्वा अपायीतिपातेव्यत्ययोबहुलमितिचिण्कर्त्तरिभवति छन्दसिलुङ्लङ्लिटइति लोडर्थेलुङ् प्रीतिकरस्यान्धसः मदायअपायि शेषविवक्षयाकर्मणिपठी इन्द्रः सोमपिबतु प्रदिविपु-
राणेयस्मिन्सोमलक्षणेन्धसिवावृधानोवर्धमानइन्द्रः ओकोदधे सेव्यतयानिवासंचकार किञ्च ब्र-
ह्मण्यन्तः इन्द्रायस्तोत्रमिच्छन्तः नरः कर्मणानेतारकृत्विजः यस्मिन्निवासंदधिरे तदेतदपायीति
पूर्वेणान्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्यमन्दानोमध्वोवज्रहस्तोहिमिन्द्रोअर्णोवृतंविदधत् ।

प्रयद्योनस्वसराण्यच्छाप्रयांसिचनदीनांचक्रमन्त ॥ २ ॥

अस्य । मन्दानः । मध्वः । वज्रहस्तः । अहिम् । इन्द्रः ।

अर्णः । वृतम् । वि । वृधत् । प्र । यत् । वयः । न । स्वसराणि ।

अच्छ । प्रयांसि । च । नदीनाम् । चक्रमन्त ॥ २ ॥

अस्यमध्वः तृतीयार्थेपठी अनेनमदकरेणसोमेनमन्दानोहृष्यन्वज्रहस्तः वज्रयुक्तोहस्तो-
यस्यसइन्द्रः अर्णोवृतंउदकस्यावरकंउदकेनावृतंवा अहिंवृत्रमेघंवाविवृथत् विशेषेणाच्छिन्न-
व ओम्रश्चूडेदने तौदादिकः लङि ग्रहिज्यादिनासंप्रसारणम् किञ्च यद्यदाहिभेदेनेजाते
नदीनांप्रयांसिपीणयितृणिजलानिअच्छत्समुद्रमभिलक्ष्यपंचक्रमन्त गन्तुमुपाक्रमन् तत्रवृष्टान्तः—
वयोन यथापक्षिणःस्वसराणि सुष्ठुअर्यन्तेप्राप्यन्तेइतिस्वगणितस्वसराणि कुलायाः तानभिलक्ष्य
गच्छन्तितद्वत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

समाहि॒न॒इन्द्रो॒अ॒र्णो॒अ॒पा॒प्रैर॒यद॒हि॒हाच्छा॑समुद्रम् ।

अ॒र्जन॒यत्सूर्य॑वि॒दद्वा॒अ॒क्तुना॑ह्ना॒व॒युना॑नि॒साध॑त् ॥ ३ ॥

सः । मा॒हि॒नः । इन्द्रः । अ॒र्णः । अ॒पाम् । प्र । ऐ॒र॒यत् । अ॒हि॒हा ।

अच्छ । स॒मु॒द्रम् । अ॒र्जन॒यत् । सूर्यम् । वि॒दत् । गाः । अ॒क्तुना॑ ।

अ॒ह्नाम् । व॒युना॑नि । सा॒ध॒त् ॥ ३ ॥

माहि॒नोम॒हनी॒यः पू॒जनी॒यः यद्वा म॒हि॒मोपे॒तः अ॒हि॒हाअ॒हि॒मेघं॑ह॒तवानिन्द्रः॑ ब॒लभू॒णवृ॒त्रेपु॒क्तिप॑
बहु॒लंछन्द॑सीतिभू॒तकाले॑क्लिप् स॒इन्द्रः॑अ॒पामर्णः॑ऋ॒ग्नौ स्रो॒तो॒लक्ष॑णं॒प्रवा॑हंस॒मुद्र॑म॒च्छाभिलक्ष्य॑पै-
र॒यद॑ किञ्च स॒इन्द्रः॑ अ॒द्विरसा॑बि॒लान्तर्व॑र्तिनीनामावृ॒ताना॑ंगवा॒लाभा॒यसूर्य॑म॒जन॒यद॑ ततः॒गाः
पणि॑भिर॒पह॑तागाः वि॒दद॒लभ॑त वि॒दि॒र्लाभे॑ लु॒डि॒इरि॒तोवे॒तिचे॒रडा॑देशः वा॒क्यभे॒दाद॑नि॒धातः॑
तथा॒क्तुना॑तेजसा॒ह्ना॒दिव॑साना॒व॒युना॑निप्र॒ज्ञाना॑निप्र॒काशान॑सा॒धव॑त्असा॒धय॑त् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सोअ॒प्र॒तीनि॒मन॑वे॒पुरू॒णीन्द्रो॒दा॒श॒दा॒शुपे॒हन्ति॑वृ॒त्रम् ।

स॒द्योयो॒नृभ्यो॑अ॒त॒सा॒य्योभू॑त्प॒स्प॒धाने॒भ्यःसूर्य॑स्यसा॒तौ ॥ ४ ॥

सः । अ॒प्र॒तीनि॑ । म॒न॒वे । प॒रू॒णि । इन्द्रः । दा॒श॒त् । दा॒शुपे॑ ।

हन्ति॑ । वृ॒त्रम् । स॒द्यः । यः । नृ॒भ्यः । अ॒त॒सा॒य्यः । भू॒त् ।

प॒स्प॒धाने॒भ्यः । सूर्य॑स्य । सा॒तौ ॥ ४ ॥

स॒इन्द्रो॒दा॒शुपे॒हवि॑र्दं॒त्तवे॒मन॑वे॒मनु॒ज्याय॑य॒जमा॑नाय॒पुरू॒णिब॒हूनि॑अ॒प्रती॒न्युत्प॑द्यन्नि॒धनानि॑
दा॒शव॑द॒दाति॑ किञ्च वृ॒त्रम॒सुर॑हन्ति की॒दृशः॑ य॒इन्द्रः॑सूर्य॑स्यसा॒तौ सा॒तिःसं॑भ॒जनं॑ सूर्य॑संभ॒जनवि॑-
प॒यभू॑ते॒पस्प॑धाने॒भ्यः अ॒हमे॒वप्र॑थमं॒सूर्य॑प्रा॒मुया॑मि॒तिस्प॑र्ध॒माने॒भ्यः नृ॒भ्यः स्तो॒तृभ्यः॑ सद्य॑स्तदा-
नी॒मेव॑अ॒तसा॑य्यस्तत्प्रा॒प्तिहेतु॑भू॒तःसन्॑ समा॒श्रय॑णीयोभू॒त्अभू॑त् यद्वा सूर्य॑स्यसा॒तौ पो॒न्तक॑र्मणि
अ॒धिक॑रणेकिन् सूर्य॑स्यसं॒वन्धि॑नियु॒द्धेप॑स्प॒धाने॒भ्यः सूर्ये॑णसह॒स्प॑र्ध॒माने॒भ्यःअ॒तसा॑य्योभू॒त् स-
त॑तंग॒मनी॑योभवत् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

समुन्वतइन्द्रः सूर्यमादेवोरिणद्व्यर्त्तीयस्तुवान् ।

आयद्रयिगुहदवद्यमस्मै भरदंशनैतशोदशस्यन् ॥ ५ ॥ २३ ॥

सः । सुन्वते । इन्द्रः । सूर्यम् । आ । देवः । रिणक् । मर्त्याय ।

स्तुवान् । आ । यत् । रयिम् । गुहत् अवद्यम् । अस्मै । भरत् ।

अंशम् । न । एतंशः । दशस्यन् ॥ ५ ॥ २३ ॥

स्तवान् एतशेनस्तूयमानः देवोद्योतमानः सइन्द्रः सुन्वते सोमाभिषवकुर्वते मर्त्याय मनु-
ष्याय एतशाय सूर्यमारिणक् एतशेन स्पृधमानं सूर्यबलेनारेचयत् तथा च निगमः—पैतशं सूर्ये पस्पृ-
धानं सौवर्ण्ये सुष्विमावर्दिद्वैति । यद्यस्मात् एतशः सौवर्ण्यो राजा दशस्यन् यजमानः अस्माइ-
न्द्राय गुहदवद्यमच्छन्नावद्यं रयिं सोमरूपमाभरत् सम्पादयामास तत्र दृष्टान्तः—अंशं यथापिता
अंशं भागं पुत्राय भरति तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य षष्ठेत्रयोर्विशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथ षष्ठी-

सरन्धयत्सदिवः सारथ्येशुष्णं मशुपंकुयवंकुत्साय ।

दिवोदासाय नवति च नवेन्द्रः पुरोव्यै रच्छम्बरस्य ॥ ६ ॥

सः । रन्धयत् । सः दिवः । सारथ्ये । शुष्णम् । अशुपम् ।

कुयवम् । कुत्साय । दिवः उदासाय । नवतिम् । च । नव । इन्द्रः ।

पुरः । वि । ऐरत् । शम्बरस्य ॥ ६ ॥

सदिवः दीतियुक्तः सइन्द्रः सारथ्ये आत्मनः सारथ्यं कुर्वते कुत्साय राजर्षये शुष्णं शो-
पयति सर्वमिति शुष्णः कश्चिदसुरः तमशुपंकेनापिशोषणीयं कुयवं एतन्नामानमशुरं रन्धयत् र-
न्धतिर्वशागमने वशमनयत् यद्वा रधाहिंसासंराध्योरित्यस्य ण्यन्तस्थरधिजभोरचीति नुम् अव-
धीत् किञ्च सइन्द्रः दिवोदासाय एव नाम कायराज्ञेशं वरस्यासुरस्य नवनवतिपुरः व्यैरव विदारि-
तवान् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

ए॒वात॑इन्द्रो॒चथ॑महे॒मश्र॑वस्या॒न॒त्मना॑वा॒जय॑न्तः ।

अ॒श्याम॑त॒त्साप्त॑माशुपा॒णान॒नमो॑वध॒रदे॑वस्यपी॒योः ॥ ७ ॥

ए॒व । ते । इन्द्र । उ॒चथ॑म् । अ॒हेम॑ । श्र॒वस्या॑ । न । त्मना॑ ।

वा॒जय॑न्तः । अ॒श्याम॑ । तत् । सा॒प्तम् । आ॒शुपा॒णाः । न॒नमः॑ ।

वधः । अ॒देव॑स्य । पी॒योः ॥ ७ ॥

हेइन्द्र श्रवस्या सुपांसुलुगितिवृतीयायाः पूर्वसप्तर्षादीर्षः अन्नेच्छयावाजयन्तः त्वां बलिर्नकुर्वन्तः यद्वा श्रवस्यायशःकामनया वाजयन्तोऽन्निच्छन्तः इच्छायामपिणिच्छदप्यते अश्यामन्तोऽग्न्यन्तोवाजयन्तइतिक्यजन्तत्वेचित्पातिपदिकस्यान्तोदात्तत्वात्स्याव वाजयन्तः शतक्रतुमित्यथा तादृशावयन्ते एव तुभ्यमेव उचथंस्तोत्रं त्मना आत्मनास्वयमेव न अहेम इदानीं प्रापयेम अहिगतौ नसम्प्रत्यर्थे आशुपाणाः अश्रोतेः कानचिद्व्यत्ययो बहुलमितिलिट्चपि विकरणद्वयं उपत्ययः त्वामश्रुवानाः वयंतदभिलषितं तत्साप्तसप्तपुरुषसंबन्धि साप्तपदीनंसख्यं अश्याम व्याम्याम अदेवस्य देवानिन्द्रादीनजानतः पीयोः पीयति हिंसाकर्मा हिंसकस्यासुरस्यवधः वध्यन्तेशत्रवोनेनेतिवधरायुधं ननमः तदधोनमय ननमः णमुपहृत्वे ण्यतस्य लुडिचडिरूपं मिताहस्वइतिहस्वः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

ए॒वाते॑गृ॒त्सम॑दाः शूर॒मन्मा॑व॒स्यवो॑नव॒युना॑नित॒क्षुः ।

ब्र॒ह्म॒ण्यन्त॑इन्द्र॒तेन॑वी॒यइ॒पमूर्ज॑सु॒क्षिति॑सु॒भ्रमं॑श्युः ॥ ८ ॥

ए॒व । ते । गृ॒त्स॒म॒दाः । शूर॑ । म॒न्म॑ । अ॒व॒स्यवः॑ । न । व॒युना॑नि ।

त॒क्षुः । ब्र॒ह्म॒ण्यन्तः॑ । इन्द्र । ते । न॒वीयः॑ । इ॒पम् । ऊ॒र्जम् ।

सु॒क्षि॒तिम् । सु॒भ्रम् । अ॒श्व्युः ॥ ८ ॥

शूरचलधर हेइन्द्र गृत्समदाः अत्रयास्कः-गृत्समदोगृत्समदनः गृत्सइतिमेधाविनाम गृणातेःस्तुतिकर्मणइति । तथाविधाः मन्मननीयं स्तोत्रंते एव तुभ्यमेव तक्षुः ततक्षुः चक्रुः नत्रदृष्टा-

न्तः—अवस्यवोन अवः गत्यर्थादवतेरसुनिरूपमवइति अवोगमनमिच्छन्तः पुमांसोवयुनानि मार्गान् यथाकुर्वन्तितद्वत् किञ्च नवीयः सुषांसुलुगितिपष्ठयालुक् नवीयसोनवतरस्यते तवन्न-
लप्यन्तः स्तोत्रं कर्तुमिच्छन्तः गृत्समदाः सुक्षितिमिषं शोभननिवासोपेतमन्नं ऊर्जवलं सुन्नं सुखं
चाशुः प्राप्नुयुः एकस्मिन् गृत्समदेव बहुवचनं परोक्षनिर्देशश्च ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नूनं सा ले प्रा ति वरं ज रि त्रे दु ही य दि न्द्र द क्षि णा म यो नी ।
शि क्षा स्तो तृ भ्यो मा ति धृ ग्भ गो नो वृ ह द म वि द धे सु वी राः ॥ १ ॥ २४ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । ज रि त्रे । दु ही यत् । इन्द्र । द क्षि णा ।
म यो नी । शि क्षा । स्तो तृ भ्यः । मा । अ ति । धृ क् । भगः । नः ।
बृ हत् । व द्मे । वि द धे । सु वी राः ॥ १ ॥ २४ ॥

नूनं सा त इति सिद्धार्था ॥ १ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे चतुर्विंशो वर्गः ॥ २४ ॥

वयं ते वय इति नवचनं वमं सूक्तम् गातुं मदैत्रैष्टुभमैन्द्रम् वयन्त इत्यनुक्रान्तम् सूक्तविनियो-
गो लिङ्गादवधार्यताम् ।

तस्मिन्सूक्ते प्रथमा—

व यं ते व य इन्द्र वि द्धि पु णः प्र भ्र रा म हे वा ज यु र्न र थ म् ।
वि प न्य वो दी र्घ्य तो म नी पा सु श्र मि र्य क्ष न्त स्त्वा वं तो नृ न् ॥ १ ॥

व यम् । ते । वयः । इन्द्र । वि द्धि । पु । नः । प्र । भ्र रा म हे ।
वा ज इयुः । न । र थ म् । वि प न्य वः । दी र्घ्य तः । म नी पा । सु श्र म् ।
इ र्य क्ष न्तः । त्वा वं तः । नृ न् ॥ १ ॥

हे इन्द्र ते तुभ्यं वयं वयः सोमलक्षणमन्नं प्रभ्ररामहे प्रकर्षेण संपादयामः तत्र दृष्टान्तः—वाज-
गुर्नयथान्मत्मानं न इच्छन्मान्तरथं शकटं संपादयति तद्वत् एवं हविः संपादकान्नोस्मान् सुसुप्तु वि-

द्विजानीहि विदेज्ञानार्थस्यलोटिरूपं वाक्यादित्वादनघातः किंकुर्वन्तोवयं विपन्यवः तवस्तोत्रं
 कुर्वाणाः मनीषामनसईपयास्तुत्यादीध्यतोदीप्यमानाः दीधीद्दीप्तिदेवनयोः व्यत्ययेनशतृ त्वा-
 वतः युष्मदस्मद्भ्यांछन्दसिसादृश्यउपसंख्यानमितिवतुप् त्वत्सदृशान् नृन् नेतृन् अश्यादीन्सुभ्रं
 सुखमियक्षन्तः याचमानाः यद्वा सुभ्रंसुखेननृन् नेतृन्अश्यादीन् देवान् इयक्षन्तः इयक्षतिर्ग-
 तिकर्मा हविषातान्प्राप्नुवन्तोवयंभरामहइतिसमन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंनइन्द्रत्वाभिरूतीत्वायतोअभिष्टिपासिजनान् ।
 त्वमिनोदाशुपोवरूतेत्थाधीरभियोनक्षतित्वा ॥ २ ॥

त्वम् । नः । इन्द्र । त्वाभिः । ऊती । त्वाऽयतः । अ॒भिष्टि॒ष्टपा ।
 अ॒सि । ज॒नान् । त्वम् । इ॒नः । दा॒शुपः । व॒रूता । इ॒त्थाऽधीः ।
 अ॒भि । यः । नक्ष॑ति । त्वा ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंत्वाभिःत्वदीयाभिरूती ऊतिभिः पालनादिभिःनोस्मान् पाहि किञ्च त्वायतःसु-
 पश्चात्मनःक्यच् शतुरनुमइतिविभक्तेरुदात्तत्वं त्वत्कामान् जनान् अभिष्टिपा सुपांसुलुगितिसो-
 राकारः अभिष्टयोभिगन्तारः शत्रवः तेभ्यः पातारक्षकोसिभवसि दाशुपोहविर्दत्तवतोयजमा-
 नस्यत्वमिनः ईश्वरःखलु वरूता ग्रसितवस्कभितेतिनिपातनादीकारस्यऊकारः बाधकानानिवा-
 रकोसि किञ्च त्वंतस्यस्तोतुरित्थाधीः एवंविधोपद्रवोपशमरूपकर्मासि यस्त्वात्वामभिनक्षति
 हविषापरिचरति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सनेयुवेन्द्रोजोहूत्रःसखाशिवोनरामस्तुपाता ।
 यःशंसन्तंयःशशमानमूतीपचन्तंचस्तुवन्तंचप्रणेपत् ॥ ३ ॥

सः । नः । युवा । इन्द्रः । जोहूत्रः । सखा । शिवः । नराम् ।
 अ॒स्तु । पा॒ता । यः । शंस॑न्तम् । यः । श॒शमा॑नम् । ऊ॒ती ।
 पच॑न्तम् । च । स्तु॒वन्तम् । च । प्र॒णेप॑त् ॥ ३ ॥

युवातरुणोयष्टृणांपापस्यशमयितावा जोहूत्रः स्तोत्रभिराह्वातव्यः हेतव्योवासास्वास्तिभू-
तः सुखकरः सइन्द्रः नरांनृशब्दस्यामिछान्दसोगुणः नरशब्दस्यवाआमि आगमानुशासनस्या-
नित्यत्वानुद्भावः कर्मनेतृणां नोस्माकंपाताअस्तु पालकोभवतु यः शस्त्राणिशंसन्तंयश्च शशमानं
शशश्रुतगतौ क्रियाः कुर्वाणं पुरोडाशादिहवींषिपचन्तं स्तुवन्तंचसामभिः स्तोत्रं कुर्वाणंस्तुतशस्त्रयोः
प्रमीतामगीतमद्यसाध्यत्वेनभेदस्यप्रतिपादितत्वादत्रपृथग्निर्देशः एवंयजमानंऊती ऊत्यारक्ष-
णेनप्रणेषत् नयतेलेंटि सिद्धहुलमितिसिष् अडागमः विडिचोदाचवतीतिगतेर्निघातः कर्मणांपा-
रंपापयत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

तमुस्तुपइन्द्रंतंगृणीपेयस्मिन्पुरावावृधुःशाशदुश्च ।
सवस्वःकामपीपरदियानोब्रह्मण्यतो नूतनस्यायोः ॥ ४ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुपे । इन्द्रम् । तम् । गृणीपे । यस्मिन् ।
पुरा । वृधुः । शाशदुः । च । सः । वस्वः । कामम् । पीपरत् ।
इयानः । ब्रह्मण्यतः । नूतनस्य । आयोः ॥ ४ ॥

तमुतमेवेन्द्रंस्तुपेस्तौमि तथातमिन्द्रं गृणीपेशंसामि उभयत्रपुरुषव्यत्ययः यस्मिन्निन्देपुरा-
वै स्तोतारोवावृधुःप्रवृद्धाअभवन् शाशदुश्च शत्रून्हिंसितवन्तश्च शत्रूणातने लिटि तुजादीनामित्य-
न्यासस्पदीर्घः इयानः स्तोत्रभिर्याच्यमानः सइन्द्रः ब्रह्मण्यतः स्तोत्रमिच्छतो नूतनस्यायोर्मनुष्य-
स्ययजमानस्यवस्वः बभूवुः काममभिलाषंपीपरत् अभिलषितफलदानेनपूरयतु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

सोअङ्गिरसामुचथांजुजुष्वान्ब्रह्मातूतोदिन्द्रोगातुमिष्णन् ।
मुष्णन्नुपसःसूर्येणस्तवानश्रंस्यचिच्छिन्नयत्सूर्याणि ॥ ५ ॥ २५ ॥

सः । अङ्गिरसाम् । उचथां । जुजुष्वान् । ब्रह्म । तूतोत् । इन्द्रः ।
गातुम् । दुष्णन् । मुष्णन् । उपसः । सूर्येण । स्तवान् । अश्रंस्य ।
चिच्छिन्नयत् । गिराश्रयत् । सूर्याणि ॥ ५ ॥ २५ ॥

अद्विरसांसंबन्धीनिउचथाउक्थानिजुजुष्वान् जुषीषीतिसेवनयोरित्यस्यलिटिकसौरु-
पं सेवमानःसइन्द्रः गातुंपणिभिरुपद्रुतानामद्विरसांमार्गमिष्णन्प्रेरयन् ब्रह्म तेषां स्तोत्रंकामप्रदा-
नेन तूतोत्तुवृद्धावित्यस्यलङि बहुञ्छन्दसीतिविकरणस्यश्लुः अवर्धयत् किञ्च स्तवान् स्तो-
तृभिः स्तूयमानःसूर्येणस्वात्मभूतेनउपसोमुष्णान्अपहरन् उदितेहिस्त्र्येउपसोव्यावर्तन्ते तादृशः
सइन्द्रः अश्रस्य अश्रुतेस्वतेजसासर्वजगदित्यश्रःकश्चिदसुरः तस्यपूर्वाणिपुरातनानि
पुराणिवलानिवा शिश्रथत् अश्रथयत् शिथिलीचकार चित्पूरणः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथपष्ठी—

सहंश्रुतइन्द्रोनामदेवऊर्ध्वोभुवन्मनुपेदस्मर्तमः ।

अवंप्रियमर्शसानस्यंसह्वाञ्छिरौभरद्दासस्यस्वधावान् ॥ ६ ॥

सः । ह । श्रुतः । इन्द्रः । नाम । देवः । ऊर्ध्वः । भुवत् । मनुपे ।

दस्मर्तमः । अव । प्रियम् । अर्शसानस्य । सह्वा । शिरः ।

भरत् । दासस्य । स्वधावान् ॥ ६ ॥

देवोद्योतमानः श्रुतः कीर्तिमान्अतएवदस्मर्तमः सर्वैरतिशयेनदर्शनीयः सइन्द्रः मनु-
पेमनोरर्थऊर्ध्वोभुवत् कामप्रदानेप्रवृत्तेउदङ्मुखोभवत् नामप्रसिद्धौ हेतिपूरणः तदुच्यते साह्वा-
न् शत्रून्भिभवन्स्वधावान्बलवानिन्द्रः अर्शसानस्यलोकंबाधमानस्यदासस्यएतन्नामकस्याह-
रस्यप्रियंशिरः अवभरत् अधःपातयत् हरतेर्लेट्यडागमः हग्रहोर्ध्वः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सहंत्रहेन्द्रःकृष्णयोनीःपुरन्दरोदासीरैर्यद्वि ।

अजंनयन्मनवेक्षामपश्चंसत्राशंसंयजमानस्यतूतोत् ॥ ७ ॥

सः । त्रह्वा । इन्द्रः । कृष्णयोनीः । पुरन्दरः । दासीः ।

ऐर्यत् । वि । अजंनयत् । मनवे । क्षाम् । अपः । च । सत्रा । शंसम् ।

यजमानस्य । तूतोत् ॥ ७ ॥

वृत्रहावृत्रस्पहन्तापुरन्दरः शंवरपुरांदारयितासइन्द्रः कृष्णयोनीर्निर्कृष्टजातोऽासीरु-
पक्षपयित्रीरासुरीःसेनाः व्यैरयत् व्यनुदत् किञ्च मनवेमनोरथैक्षां पृथिवीमपउदकानिचअज-
नयत् यजमानस्यसत्रामहान्तंशंसमभिलाषंतूतोत् कामप्रदानेनपूरयत्तु तुवृद्धाविति सौत्रोधातुः श-
पःश्लुः तुजादित्वादीर्घः यद्वा सत्रामहत्वं शंसंशंसनीयंशस्त्रं कामप्रदानेनवर्धयत् यद्वा कृष्णयो-
नीः कृष्णाख्येनासुरेणनिपिकृरेतस्काः दासीर्गार्गाव्यैरयत् व्यनुदत् तथामन्त्रः—यःकृष्णगर्भा-
निरहन्नुजिर्ध्वनेति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

तस्मैतवस्य वंमनुदायिसत्रेन्द्राय देवेभिर्ऋषीणां सातौ ।

प्रतियदस्य वज्रं बाह्वोर्धुर्हृत्वीदस्य नूपुर आर्यसीर्नितारीत् ॥ ८ ॥

तस्मै । तवस्यम् । अनुं । दायि । सत्रा । इन्द्राय । देवेभिः ।

अर्णीऽसातौ । प्रति । यत् । अस्य । वज्रम् । बाह्वोः । धुः । हृत्वी ।

दस्यून् । पुरः । आर्यसीः । नि । तारीत् ॥ ८ ॥

देवेभिर्देवनशीलैः स्तोत्रभिः अर्णसातौ उदकलाभेनिमित्ते तस्माइन्द्रायतवस्यंतवसे
बलापहितं बलवर्धनंहविः सत्रासन्तं सर्वेष्वहस्तुअनुअनुक्रमेणसवनत्रयेदायिअदायि यद्वा
तवस्यंयद्वलं प्रवृद्धापदीयते तत्तवस्यं देवेभिर्देवैरुदकभजने अनुक्रमेणतद्वलंतस्माइन्द्रायादायि
तथामन्त्रः—अनुतेदायिमहइन्द्रियायेति । यद्यदाअस्येन्द्रस्यबाह्वोर्वज्रंप्रतिधुः स्तोतारोसुरवध-
सूचकेनस्तोत्रेणप्रतिनिदधुः स्तूयमानोहीन्द्रोदस्युवधार्थं वज्रमादत्ते दधुः दधातेर्दुडि गातिस्थे-
तिसिचोलुक् आतइतिर्जेजुस् ततस्तेनवज्रेणदस्यूनसुरान् हत्वीहत्वा तदीयाआयसीरयोमयीः
पुरोनितारीत् नितरामनाशयत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नूनंसात्रेप्रतिवरंजरित्रेर्दुह्यदिन्द्रदक्षिणाम्घोनी ।

शिक्षास्तोत्रभ्योमातिघ्नमगोनोहृददिमविदथेसुवीराः ॥ ९ ॥ २६ ॥

नूनम् । सा । ते । प्रति । वरम् । जरित्रे । दुहीयत् । इन्द्र ।
दक्षिणा । मघोनी । शिक्ष । स्तोतृद्भ्यः । मा । अति । धक् ।
भगः । नः । बृहत् । वदेम । विदथे । सुद्वीराः ॥ ९ ॥ २६ ॥

नूनंसावद्विव्याख्याता ॥ ९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेपाङ्गिंशोवर्गः ॥ २६ ॥

विश्वजितइतिपङ्क्त्यंशसूक्तं गार्त्समदैन्द्रं अन्त्यात्रिष्टुप शिष्टाःपञ्चजगत्यः तृतीये-
पर्यायेहोतुःशस्रएतत्सूक्तं सत्रितञ्च—विश्वजितेतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेविद्याज्याइति ।

तस्मिन्सूक्तेप्रथमा—

विश्वजितेधनजितेस्वर्जितेसत्राजितेनृजितेउर्वराजिते ।
अश्वजितेगोजितेअजितेभरेन्द्रायमोर्मयजन्तार्यहृतम् ॥ १ ॥
विश्वजिते । धनजिते । स्वर्जिते । सत्राजिते । नृजिते ।
उर्वराजिते । अश्वजिते । गोजिते । अप्रजिते । भूर । इन्द्राय ।
सोमम् । यजन्तार्य । हर्युतम् ॥ १ ॥

हेअध्ययो इन्द्राय सोमंभर भंषादय कीदृशासविश्वजिते सर्वम्यजेत्रे तदेवमपश्यति—
धनजिते शत्रुरिजयेततदीयधनानांजिने स्वर्जिते स्वर्गम्यजेत्रे अधिपत्ये यत्राजिते यत्रागन्तं
जयगीत्यायमहतेजिषेवा नृजिते नृणानायकानांजिने उर्वराजिते उर्वरागम्यजेत्रे तद्व्याजिते
अश्वजिते गोजितेघनेनापन्नानांमर्वाजिने अजिते वृषणाश्वान्तानामर्वाजिने यजन्ताय यजन्तीया-
य तस्मादन्द्रायहृतं हृत्यमतिकान्त्योः शृष्टृगीत्यादिनाकर्मण्यनञ्च यमनीयं शृष्टृणीदंश
सोमंभरेविममन्वयः ॥ १ ॥

अधर्दिनीया—

अभिभुवेभिभुद्वाप्यवन्त्रेपाह्यापुनहंमानायवेधमे ।
तुविप्रयेयह्येदृष्टरीनेमत्रामाह्नमइन्द्रायपोचन ॥ २ ॥

अ॒भि॒ऽभुवे । अ॒भि॒ऽभ॒द्राय॑ । व॒न्व॒ते । अ॒पा॒ह्नाय॑ । स॒ह॒मा॒नाय॑ ।
वे॒ध॒से । तु॒वि॒ऽग्रये॑ । व॒ह्नये॑ । दु॒स्ती॒तवे॑ । स॒त्रा॒ऽस॒हे । नमः॑ ।
इ॒न्द्रा॒य । वो॒च॒त ॥ २ ॥

अभिभवे सर्वस्याभिभविवे अभिभद्राय असुराणां भञ्जकाय वन्वते वनपणसंभक्तौ
व्यत्ययेन उपत्ययः शत्रूणां धनानां संभक्ते अपाह्नाय सहेः कर्मणि निष्ठा उत्वाभावश्चान्दसः शत्रु-
भिरनभिभूताय सहमानाय सर्वसहायवेधसे सर्वस्य विधात्रेतुविग्रये पूर्णग्रीवाय यद्वा गृशब्दे औ-
णादिकः कर्मणिकप्रत्ययः तुविभिर्बहुभिः स्तोतव्याय वह्नये सर्वस्य वोद्रेदुष्टरीतवे अन्यैर्दुस्तराय दु-
हिंसाय वा सत्रासहे सर्वदाभिभवित्रेमहतोभिभविवेवा एवं विधायेन्द्राय नमः नमः शब्दपूर्वकं स्तोत्रं वो-
चत हे स्तोतारो यूपं ब्रूत ब्रूओलुङि ब्रुवोवचिः अस्त्यतिवक्तिव्यातिशयोक्त्यङ्गदेशः वचउमित्यु-
म् गुणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स॒त्रा॒सा॒हो॒ज॒न॒म॒क्षो॒ज॒नं॑ स॒ह॒श्र्य॒व॒नो॒यु॒ध्मो॒अनु॒जो॒प॒मु॒क्षितः॑ ।
वृ॒तं॒च॒यः॑ स॒हुरि॑र्वि॒क्ष्वा॒स्ति॒इन्द्र॑स्य वो॒चं॒प्र॒कृ॒तानि॑ वी॒र्या॑ ॥ ३ ॥

स॒त्रा॒ऽस॒हः । ज॒न॒ऽभ॒क्षः । ज॒न॒म॒ऽस॒हः । च्य॒व॒नः । यु॒ध्मः ।
अ॒नु॒ । ज॒ो॒प॒म् । उ॒क्षि॒तः । वृ॒त॒म॒ऽच॒यः । स॒हुरिः॑ । वि॒क्षु ।
आ॒रि॒तः । इ॒न्द्र॑स्य । वो॒च॒म् । प्र । कृ॒तानि॑ । वी॒र्या॑ ॥ ३ ॥

सत्रासाहः बहूनामभिभविता जनभक्षः जनानां यजमानानां कामप्रदानेन संभक्ता तैः संभ-
जनीपइति वा जनसहः वलिनां जनानां अभिभविता च्यवनः शत्रूणां व्यावमितास्य स्थानाद् युध्मः
योद्धा जोपमनुमीति मनु उक्षितः सिकः सोमेन वृतं चयः वृतस्याभीष्टस्याचेतासं चेतादातेत्यर्थः य-
द्वा वर्तते पुनः पुनरभिमुखमागच्छतीति वृत्तशत्रुः तं चयते हि न स्वीति वृत्तश्चयः चयति हिंसाकर्मा तथा-
चन्द्राक्षणं—यौ वै भागिनं भागानुदते चयते वै न संयदिवै न न चयतेथ पुत्रमथ पौत्रं चयते ते वै न मिति ।
सहुरिः जसि स होरुरि निविउरि न्यत्ययः अभिभविता शत्रूणां विक्षुप्रजासु आरितः पादकत्वेन प्रा-
पिवो भवति तादृशस्येन्द्रस्य कृतानि वृत्रहननादि रूपाणि वीर्यांसामर्थ्यानि प्रवोचं प्रकर्षे-
ण वदामि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒न॒नु॒दो॒ष्ट॒प॒भो॒दो॒ध॒तो॒व॒धो॒ग॒म्भी॒र॒ऋ॒ष्वो॒अ॒सं॒म॒ष्ट॒का॒व्यः ।
 र॒ध्र॒चो॒दः॒श्र॒थ॒नो॒वी॒ळि॒तः॒स्पृ॒थु॒रि॒न्द्रः॒सु॒य॒ज्ञ॒उ॒प॒सः॒स्व॒र्ज॒नत् ॥ ४ ॥
 अ॒न॒नु॒दः । दृ॒ष्ट॒भः । दो॒ध॒तः । व॒धः । ग॒म्भी॒रः । ऋ॒ष्वः ।
 अ॒सं॒म॒ष्ट॒का॒व्यः । र॒ध्र॒चो॒दः । श्र॒थ॒नः । वी॒ळि॒तः । पृ॒थुः ।
 इ॒न्द्रः । सु॒य॒ज्ञः । उ॒प॒सः । स्वः । ज॒न॒त् ॥ ४ ॥

अननुदः अनुपश्वाद्वादीत्यनुदः आतश्चोपसर्गइतिकर्त्तरिकः सनास्तियस्यसतथोकः
 प्रभूतधनदानेनास्यसमानोनास्तीत्यर्थः अतएववृषभः कामानां वरिषतादोधतः दुधिर्हिताकर्मा
 हिंसकस्यासुरस्यवधः हन्ता गंभीरः महत्त्वेनगांभीर्येपितः ऋष्वः महान् यद्वा दर्शनीयः सर्वैः अ-
 समष्टकाव्यः अशूच्यास्तौ कर्मणिनिष्ठा उदित्वादिद्विकल्पः नग्नसमासः अन्यैरव्याप्तकर्मा रधचोदः
 रधर्हितासंराधयोः रधाणांसमृद्धानां प्रेरकः यद्वा शत्रूणां हिंसकानां नोदकः श्रथनः शत्रूणां व-
 लापहारेण शातयिता वीळितोद्वेष्टाः पृथुः स्वतेजसाजगद्भाष्यवर्तमानः सुपसः सुकर्मा-
 तादृशइन्द्रः उपसः स्वः सूर्यज्योतिः स्वः सूर्यइति हित्रासर्गम् । सूर्यचजनत् प्रादुश्चकार ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

य॒ज्ञे॒न॒गा॒तु॒म॒सुरो॒वि॒वि॒द्वि॒रे॒धियो॒हि॒न्वा॒ना॒उ॒शि॒जो॒मनी॒पि॒णः ।
 अ॒भि॒त्स्व॒रा॒नि॒प॒दा॒गा॒अ॒व॒स्य॒व॒इ॒न्द्रे॒हि॒न्वा॒ना॒द्र॒वि॒णा॒न्या॒शत ॥ ५ ॥
 य॒ज्ञे॒न । गा॒तुम् । अ॒प्स॒तुरः । वि॒वि॒द्वि॒रे । धि॒यः । हि॒न्वा॒नाः ।
 उ॒शि॒जः । म॒नी॒पि॒णः । अ॒भि॒स्व॒राः । नि॒ऽस॒दा । गाः । अ॒व॒स्य॒वः ।
 इ॒न्द्रे । हि॒न्वा॒नाः । द्र॒वि॒णा॒नि । आ॒श॒त ॥ ५ ॥

धियोहिन्वानाः स्तुतिरिन्द्रे प्रेरयन्तः उशिजः इन्द्रं कामयमानाः मनीषिणो मेधाविनो-
 द्विरसः असुरः अपां प्रेरकाः इन्द्राद्वातुंगवां मार्गयज्ञेन तपसा विविद्विरे लेभिरे ततः अवस्यवः र-
 क्षणमिच्छन्तः इन्द्रे गाः स्तुवीर्हिन्वानाः हिगतिवृद्धोः स्वादिः प्रेरयन्तः देद्विरसः अभि-
 स्वरा अभितः स्वरः स्वरणं शब्दनं यस्य तेन स्तोत्रेण निपदा उपसदनेन च द्रविणानि गोधनानि आशत
 आप्नुवन् अश्रोतेर्लुङि बहुलं छन्दसीति विकरणस्य लुक् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्रश्रेष्ठानिद्रविणानिधेहिचित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे ।

पोषरयीणामरिष्टतनूनां स्वाद्धानं वाचः सुदिनत्वमह्वाम् ॥ ६ ॥ २ ७ ॥

इन्द्र । श्रेष्ठानि । द्रविणानि । धेहि । चित्तिम् । दक्षस्य ।

सुभगत्वम् । अस्मे इति । पोषम् । रयीणाम् । अरिष्टम् । तनूनाम् ।

स्वाद्धानम् । वाचः । सुदिनत्वम् । अह्वाम् ॥ ६ ॥ २ ७ ॥

हेइन्द्र श्रेष्ठान्युत्तमानिद्रविणानिधनानिअस्मभ्यं धेहि निधेहि दक्षस्य दक्षेर्भाषेधञ् कर्म-
करणसामर्थ्यस्यचित्तिं विधातिधेहि अस्मेअस्मभ्यं सुभगत्वं शोभनधनत्वं सौभाग्यवानिधेहि रयी-
णां त्वया दत्तानां धनानां पोषं सृष्टिं धेहि तनूनामङ्गानां यद्वा वायतेऽभिः कुष्ठमितितन्वः पुत्राः तनो-
तेः करणेऽप्रत्ययः तेषामरिष्टं अहिंसाधेहि तथास्पदीयायावाचः स्वाद्धानं स्वादुतां अह्नां सुदि-
नत्वं शोभनदिनत्वं च धेहि येषुहीन्द्रादयो देवा इज्यन्ते तानि सुदिनानि तेषां भावः सुदिनत्वम् ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे सप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

त्रिकद्रुकेष्विति चतुर्लक्षेकादशं सूक्तं गार्त्तमदमैन्द्रं अत्रेयमनुक्रमणिका त्रिकद्रुकेषु चतुष्क-
मष्ट्याद्यतिशास्त्रमन्याष्टिर्वेति आद्या अष्टिच्छन्दाः चतुःषष्ट्यक्षरा अवशिष्टाः षष्ट्यक्षराः अ-
तिक्षर्यः अन्त्याष्टिर्वा षोडशिशस्त्रे त्रिकद्रुकेष्विति चतुः सूत्रितम्—त्रिकद्रुकेषु महिषोयवाशिरंभो-
ष्वस्मै पुरोरथमिति तृचावातिच्छन्दसाविहि अविवाक्येह निमरुत्ववीये प्रतिपत्तु चस्य त्रिकद्रुकेष्वि-
ति प्रथमा दशमेहनीति खण्डे सूत्रितम्—आत्वारथं यथोत्तम इत्येतस्याः स्थाने त्रिकद्रुकेषु महिषोयवा-
शिरमिति इति आश्वमेधिके मध्यमेह निमरुत्ववीये आद्या तस्य विशेषान्वक्ष्याम इति खण्डे सूत्रित-
म्—त्रिकद्रुकेषु महिषोयवाशिरमिति मरुत्ववीये स्पमतिपदिति महावतेऽपि माध्यन्दिने सवने ब्राह्म-
णाच्छंसिनः स्तोत्रियस्तृचः त्रिकद्रुकेषु महिषोयवाशिरमिति स्तोत्रिय इति सूत्रितम् ।

तस्मिन् सूक्ते प्रथमा—

त्रिकद्रुकेषु महिषोयवाशिरं तु विशुष्मस्तृपत्सोमं मपि बह्विष्णुना सुतं यथावशात् ।
सईममादमहिर्कर्मकर्तव्यमहामुरुं सैनं सश्वदेवो देवं सत्यमिन्द्रं सत्यइन्द्रुः ॥ १ ॥

त्रिःकंद्रुकेषु । महिषः । यवंऽआशिरम् । तुविऽशुष्मः । तृषत् ।
 सोमम् । अपिबत् । विष्णुना । सुतम् । यथा । अवंशत् । सः । ईम् ।
 ममाद । महि । कर्म । कर्तवे । महाम् । उरुम् । सः । एनम् ।
 सश्वत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्द्रुः ॥ १ ॥

गृत्समदोब्रूते महिषः महान्पूज्यः तुविशुष्मः बहुबलः तृषत् तृषणीनेतुदादिः आगमा-
 नुशासनस्यानित्यत्वान्नुमभावः तृषन्निन्द्रः त्रिकद्रुकेषुज्योतिर्गौरायुरित्येतन्नामकेषुआभिष्टवि-
 केष्वहस्तुसुतमभिपुतंयवाशिरंयवमयैःसकुभिर्मिश्रितं आङ्पूर्वस्यश्रीणातेःकिपिअपस्पृधेथा-
 मित्यादिनाशिरइत्यादेशः तंसोमंविष्णुनासहापिबत् यथा वशत् पूर्वेयथा तं सोममकामयतव-
 थापिबत् वशकान्तौ बहुलंछन्दसीतिशपोत्तुगभावः पीतः ससोमः महामहान्तमुरुतेजसाविस्ती-
 र्णंईमेनमिन्द्रं ममादअमादयत् किमर्थं महिमहद्वृत्रहननादिलक्षणं कर्मकर्तव्यकर्तुं सत्यंयथार्थ-
 भूतः इन्दुः स्रवन् देवोदीप्यमानः ससोमः सत्यंयथार्थभूतं देवंसोमंकामयमानमेनमिन्द्रं सश्वत्
 सश्वतिर्व्याप्तिकर्मा व्याप्नोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधत्विपीमौअभ्योजंसाक्रिविंयुधाभंवदारोदंसीअपृणदस्मज्जमनाप्रवावृधे ।
 अर्धत्तान्यंजठरेप्रेमरिच्यत्सैनंसश्वद्देवोदेवंसत्यमिन्द्रंसत्यइन्द्रुः ॥ २ ॥

अर्ध । त्विपिऽमान् । अभि । ओजंसा । क्रिविम् । युधा ।
 अभवत् । आ । रोदंसी इति । अपृणत् । अस्थ । मज्जमनी ।
 प्र । वृद्धे । अर्धत्त । अन्यम् । जठरे । प्र । ईम् । अरिच्यत् ।
 सः । एनम् । सश्वत् । देवः । देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः ।
 इन्द्रुः ॥ २ ॥

अथअथ सोमपानानन्तरं त्विपीमानदीप्तिमानिन्द्रः ओजसावलेजक्रिविं तन्नामासुरंयुधा-
 युद्धेनअस्यभवत् अभिभूतवान् किञ्च सइन्द्रःरोदसीधावापृथिव्यौ आपृणत् स्वतेजसासमन्ता-
 त्पूरयामास तथाअस्मपीतस्यसोमस्यमज्जमना वटेनप्रवावृधे प्रकर्षेणवर्धते यद्वा अस्पक्रिवेरस-

स्यमज्मनासारणेणरोदसीअपूरयत् सइन्द्रः सोमद्विधाविभज्यान्यंभागंस्वकीयेजठरेअधत्त ईमेन-
मपरं भागंदेवेभ्यः प्रारिच्यत् प्रारेचयत् एतेनार्धमिन्द्रायअर्धमन्येभ्योदेवेभ्यइत्युक्तंभवति तथा
तैत्तिरीयकम्—यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रःप्रतितस्मादिन्द्रोदेवतानांभृषिष्ठभाकर्मइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

साकंजातःऋतुनासाकमोजसाववक्षिथ-

साकंवृद्धोर्वीर्यैःसासहिर्मृधोविचर्षणिः ।

दाताराधःस्तुवतेकाम्यंवसुसैनंसश्वदेवोदेवंसत्यमिन्द्रंसत्यइन्द्रुः ॥ ३ ॥

साकम् । जातः । ऋतुना । साकम् । ओजसा । ववक्षिथ ।

साकम् । वृद्धः । वीर्यैः । ससहिः । मृधः । विचर्षणिः । दाता ।

राधः । तुवते । काम्यम् । वसु । सः । एनम् । सश्वत् । देवः ।

देवम् । सत्यम् । इन्द्रम् । सत्यः । इन्द्रुः ॥ ३ ॥

ऋतुनाकर्मणाप्रज्ञयावासाकं सहजातः साकमोजसावलेनसहववक्षिथ विश्वंबोदुमिच्छति
वहेःसन्नंतस्यलिटिमध्रत्वादाभ्रभवति किञ्च त्ववीर्यैः शत्रुहननादिदक्षणैःपराक्रमैःसाकं स-
ह वृद्धः प्रवृद्धः मृधोर्हिसकान्संयामान्वासासहिः नलोकाव्ययेतिपट्टीप्रतिषेधः तेषामभिभविता
विचर्षणिः पुण्यकृतोऽपुण्यकृतश्चविशेषेणद्रष्टा तुवतेस्तोत्रंकुर्वाणाययजमानायराधः साधकं
काम्यं प्रार्थनीयं वस्तुवर्नं दातासन्ववक्षिथेतिस्तम्बध्वः सैममितिप्रसक्तनिर्देशः सिद्धार्थश्च ॥३॥

अथचतुर्थी—

तवत्यनर्पन्तुतोपंइन्द्रप्रथमंपूर्ण्यदिविप्रवाच्यैरुतम् ।

यदेवस्यशर्वसाप्रारिणाअसुरिणन्त्रपः ।

मुवद्विश्वंमभ्यादेवमोजसाविदादूर्जशनक्रतुर्विदादिपम् ॥ ४ ॥ २८ ॥

तव । त्यत् । नयम् । नृतो इति । अपः । इन्द्र । प्रथमम् । पूर्यम् ।
 दिवि । प्रह्वाच्यम् । कृतम् । यत् । देवस्य । शर्वसा । प्र ।
 अरिणाः । असुम् । रिणन् । अपः । भुवत् । विश्वम् । अभि ।
 अदेवम् । ओजसा । विदात् । ऊर्जम् । शतक्रतुः । विदात् ।
 इपम् ॥ ४ ॥ २८ ॥

नृतोसर्वेषां नर्तयितः हेइन्द्र नयनराणां हितकरं प्रथमं प्रततं प्रथमं प्रततमितियार्स्कः । पूर्वं
 पूर्वकालभवं त्वया कृतं तवत्यत् तव अपः कर्म दिवि स्वर्गलोके प्रवाच्यं प्रकर्षेण वक्तव्यं श्लाघनीय-
 मित्यर्थः किं तत् देवस्य विजिगीषोरसुरस्य शवसावलेन असुं प्राणं रिणन् हिंसन् एवं अपः तेन नि-
 रुद्धान्युदकानि प्रारिणाः प्रैरयः इति यदेतत्कर्म तत्प्रवाच्यमिति समन्वयः परोक्षनिर्देशो वशिष्ठः
 स इन्द्रः विश्वं व्याप्तं अदेवं तमोरूपमसुरं ओजसावलेन अभिभुवत् अभिभवतु किञ्च शतक्रतुरिन्द्रः
 ऊर्जबलं विदात् लभतु इपं हविर्लक्षणमन्नं च विदात् विदिरलाभे शविकरणी छेदयाडागमः ॥ ४ ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठेष्टाविंशो वर्गः ॥ २८ ॥

॥ इति गार्त्समदे द्वितीये मण्डले द्वितीयो नुवाकः ॥ २ ॥

द्वितीये नुवाके दश सूक्तानि तत्रेदमेकोनविंशत्यृचंगात्समदं प्रथमं सूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका
 गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं हवार्हस्पत्यास्तु दृष्टिद्वाः पञ्चदश्यन्ते त्रिष्टुभा विति पञ्चदशी एको-
 नविंशी च त्रिष्टुभौ शिष्टा जगत्पः यासु बृहस्पतिरायुः श्रूयते तावार्हस्पत्याः शिष्टा ब्राह्मणस्पत्याः
 प्रवर्ग्येभिष्टव एतत्सूक्तं स्पृष्ट्वेदकमितित्वण्डे सन्वितम्—गणानां त्वापथश्च यस्येति ।

तस्मिन् सूक्ते प्रथमा—

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे कविकं वीनामुपमश्र्वस्तमम् ।
 ज्येष्ठराजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आनं शृण्वन्नूतिभिः सीदसादनम् ॥ १ ॥

गुणानाम् । त्वा । गुणश्पतिम् । हवामहे । कविम् । कवीनाम् ।
 उपमश्रवः षतम् । ज्येष्ठराजम् । ब्रह्मणाम् । ब्रह्मणः । पते ।
 आ । नः । शृण्वन् । ऊतिभिः । सीद् । सदनम् ॥ १ ॥

हेब्रह्मणस्पते ब्रह्मणोन्नत्यपरिवृढस्यकर्मणोवापतेपालयितः गणानां देवादिगणानां सर्व-
 न्धिने गणपतिस्वीयानां पतिकवीनां कान्तदर्शनां कविं उपमश्रवस्तमं उपमीयते न येत्युपमा सर्वेषां-
 मन्त्रानामुपमानं श्रवोन्नत्यस्य सवथोक्तः अतिशयेनोपमश्रवाः उपमश्रवस्तमः माह्माने आतश्चो-
 पसर्गे करणे अह्मात्ययः इत्यापोः संज्ञाछन्दसोरिति ह्रस्वत्वम् ज्येष्ठराजं ज्येष्ठप्रशस्यतमाः
 तेषां मध्ये राजन्तं ब्रह्मणाम् ब्राह्मणां स्वायिनं त्वात्वाह्वामहे अस्मिन्कर्षण्याह्वयामः किञ्च नोस्माकं
 स्तुतीः आशृण्वन् त्वं ऊतिभिः पालनैर्हेतुभूतैः सादनं सीदं त्यस्मिन्नितिसदनं यज्ञगृहमासीदो-
 पविश ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

देवाश्चित्ते असूर्यं प्रचेतसो बृहस्पते यज्ञियं भागमानशुः ।
 उस्मा इव सूर्यो ज्योतिषामहो विश्वेषामिज्जनिता ब्रह्मणामसि ॥ २ ॥
 देवाः । चित् । ते । असूर्यं । प्रचेतसः । बृहस्पते । यज्ञियम् ।
 भागम् । आनशुः । उस्माः इव । सूर्यः । ज्योतिषा । महः ।
 विश्वेषाम् । इत् । जनिता । ब्रह्मणाम् । असि ॥ २ ॥

असूर्यं असुराणां हन्तः हे बृहस्पते प्रचेतसः प्रकृष्टज्ञानाः वेत्तव्यदीया देवाश्चिद् देवा अपि
 यज्ञियं यज्ञार्हभागमानशुः प्राप्नुवन् यद्वा प्रचेतस इति बृहस्पतेर्विशेषणं प्रकृष्टज्ञानवतस्ते तव सं-
 बन्धिनो देवा इति योजनीयं यद्वा प्रचेतसः विश्वकृतिपरिणामः प्रचेतसित्वयिसति देवाः यज्ञियं
 भागमानशिरे कर्मविघ्नकारिणामसुराणां रक्षोघ्नमधैरपाकरणात् न वै ब्रह्मणवद्विष्यतीति श्रवणात्-
 त् । ज्योतिषा ते जसामहः मंहनीयः सूर्योऽस्मा इव उस्माः किरणाः स्फायितं चैत्यादि नारकप्रत्य-
 यः यथा किरणान् जनयति तथा विश्वेषां सर्वेषां ब्रह्मणाम् ब्राह्मणां जनितेव जनयिष्येति ज-
 नितामचेदिति निपातनाण्डिलोपः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आविवां॒ध्यापरि॑रप॒स्तमांसि॑ च॒ज्योतिष्मन्त॑रथ॒मृतस्य॑तिष्ठसि ।
बृह॑स्पते॒भीम॑म॒मित्र॒दम्भ॑न॒रक्षो॒हणं॑ गोत्र॒मिदं॑ स्व॒र्विदं॑ ॥ ३ ॥

आ । वि॒श्वा॒ध्या । परि॒रपः । तमांसि॑ । च । ज्योतिष्मन्तम् । रथम् ।
ऋ॒तस्य॑ । ति॒ष्ठसि॑ । बृह॑स्पते । भी॒मम् । अ॒मित्र॒दम्भ॑नम् ।
र॒क्षः॒ह॒नम् । गो॒त्र॒मिदं॑ । स्वः॒र्विदं॑ ॥ ३ ॥

हे बृहस्पते परिरपः परितः रपः पापरूपरक्षः यद्वा रपलपव्यक्तार्थावाचि किम् परिवदतो निन्दकान् तमांसि च विवाध्यते जसानिराकृत्य ज्योतिष्मन्तं ज्योतिषा तद्वन्तं ऋतस्य यज्ञस्य प्रापकं भीमं शत्रूणां भयंकरं अमित्रदंभनं शत्रूणां हिंसकं तदेवाह रक्षो हणं रक्षसां हन्तारं गोत्रमिदं मेधानां भेत्तारं स्वर्विदं स्वर्गस्य लभंकरं रथमातिष्ठसि अधितिष्ठसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सुनी॒तिभिर्न॑यसि॒त्राय॑से॒जन॑न॒यस्तु॒भ्यं॒दाशा॑न्नतमं॒हो॒अश्र॑वत् ।
ब्र॒ह्म॒द्विप॒स्तप॑नो म॒न्युमी॑रं॒सि बृह॑स्पते॒महि॑त॒त्ते॒महि॑त्व॒नम् ॥ ४ ॥

सुनी॒तिः॒भिः । न॒यसि॑ । त्राय॑से । जन॑नम् । यः । तु॒भ्यम् । दा॒शात् ।
न । तम् । अ॒हः । अ॒श्र॒वत् । ब्र॒ह्म॒द्विपः । तप॑नः । म॒न्यु॒मीः ।
अ॒सि॒ । बृह॑स्पते । म॒हि॒ । तत् । ते॒ । म॒हि॒त्व॒नम् ॥ ४ ॥

हे बृहस्पते सुनीतिभिः शोभनानीतयोपेपुने सुनीतयः सन्मार्गाः ते जननयसि अपेक्षितफलं प्रापयसि त्रायसे जनमापद्भ्योरक्षसि च किञ्च यो यजमानः तुभ्यं हविर्लक्षणमन्नं दायात् प्रपच्छेत् दाशृदाने देवदागमः तमहः पापं पापरूपदारिद्र्यं वानाश्रयत्र न प्राप्तुमात्र अश्रोते-लेंदित्यत्ययेन परस्मैपदं अडागमः ब्रह्मद्विपः ब्राह्मणानां मध्याणां राक्षसः तपनः तापको मि किञ्च मन्युमीः मन्योः क्रोधस्य परेणाज्ञानस्य वा हिंसकोसि मीड् हिंसायां किप् तेन ववत्ता-दशं महिमहत्तमभूतं महित्वनं माहात्म्यमस्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

नतमंहोनदुरितंकुतश्चननारातयस्तितिरुर्नद्वयाविर्नः ।

विश्वाइदस्माध्वरसोविवाधसेयंसुगोपारक्षंसिब्रह्मणस्पते ॥ ५ ॥ २९ ॥

न । तम् । अंहः । न । दुःइतम् । कुतः । चन । न । अरातयः ।

तितिरुः । न । द्वयाविर्नः । विश्वाः । इत् । अस्मात् । ध्वरसः ।

वि । वाधसे । यम् । सुगोपाः । रक्षंसि । ब्रह्मणः । पते ॥ ५ ॥ २९ ॥

हेब्रह्मणस्पते सुगोपाः सुदुपालयितात्वंयंजनंरक्षसि पालयसि तंजनंअंहः आहन्तव्यं दुःखंनवाधते दुरितंतत्कारणंपापंचनवाधते अरातयः हिंसकाः तंजनंकुतश्चन सर्वासुदिक्षुन तितिरुः तिरतिहिंसार्क्यां लिट् नहिंसन्ति तथाद्वयाविर्नमनस्यन्यक्रियायांचान्यदित्येतद्वयं येषामस्तितेद्वयाविर्नोवच्चकाः तेषितंजनंनवाधन्ते किञ्चअस्मात् ध्वरसोहिंसिकाः विश्वाः सर्वाः सेनाः तदर्थंविवाधसेइव विशेषेणवाधसएव ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपठेऽकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथषष्ठी-

त्वंनोगोपाःपथिकृद्विचक्षणस्तवव्रतायमतिभिर्जरामहे ।

वृहस्पतेयोर्नोअभिह्वरोदधेस्वातंमर्मर्तुदुच्छुनाहरस्वती ॥ ६ ॥

त्वम् । नः । गोपाः । पथिकृत् । विचक्षणः । तव । व्रताय ।

मतिभिः । जरामहे । वृहस्पते । यः । नः । अभि । ह्वरः । दधे ।

स्वा । तम् । मर्मर्तु । दुच्छुना । हरस्वती ॥ ६ ॥

हेवृहस्पते त्वंनोस्माकं गोपाः पालयिता पथिकृतस्तन्मार्गच्छन्नवसि विचक्षणः विशेषेण द्रष्टासर्वज्ञस्त्वं तवव्रतायत्वत्संबन्धिनेयताय मतिभिःस्तोत्रैःजरामहे स्तुमः जरविःस्तुतिकर्मा यःपुमानोस्मानभिअभिलक्ष्यह्वरः ह्रकौटिल्येभावेअसुत् कौटिल्यंदधेविदधाति तंस्वास्वी-यादुच्छुनादुर्बुद्धिः हरस्वती वेगवतीसती मर्मर्तु मारयतु वृहस्पणत्यागे अन्तर्भावित्यर्थस्य यद्भूलोकिलोदितम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

उ॒तवा॒यो नो॑म॒र्चया॒दना॑गसोराती॒वाम॑र्तः॒सानु॑को॒वृकः॑ ।

वृह॑स्पते॒अप॑त॒वर्त॑याप॒थः सु॒गं नो॑ अ॒स्यै दे॒ववी॑तये॒रुधि॑ ॥ ७ ॥

उ॒त । वा॒ । यः । नः । म॒र्चया॑त् । अ॒ना॒गसः॑ । अ॒रा॒ति॒श्वा । म॑र्तः ।

सा॒नु॒कः । वृ॒कः । वृ॒ह॑स्पते । अ॒प॒ । तम् । व॒र्त॑य । प॒थः । सु॒गम् ।

नः । अ॒स्यै । दे॒व॒वी॒तये॑ । रु॒धि ॥ ७ ॥

उतवा अपि च हे वृहस्पते अरातीवा अभिमुखमागमनवान् सानुकः समुच्छ्रितः सानुसमुच्छ्रितमिति यास्कः । वृकः वृकआदाने धनादीनामादाता योमर्तो मनुष्यः अनागसो पराधहीनोऽस्मान्मर्चयाद मर्चयति हिंसाकर्मो हिंस्यात् तमर्तं पयोवैदिकान्मार्गादपवर्तय निवर्तय नोस्माकं अस्यै देववीतये देवानां वीर्तिसोमभक्षणमर्चयतीति देववीतिर्यज्ञः अस्यै देववीतये अस्मै यज्ञाय नोस्माकं सुगं सुपुगन्तव्यमार्गं रुधिरु यज्ञानुष्ठानाय सुमर्ति देहीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

त्रा॒ता र॑त्वा॒तनू॑नां ह॒वाम॑ह्वे॒वस्प॑र्त॒रधि॒वक्ता॑र॒मस्म॑पुम् ।

वृह॑स्पते दे॒वनि॑दो॒निर्व॑र्ह्य॒मादू॑रेवा॒उत्तरं॑ सु॒भ्रमु॑न्न॒शन् ॥ ८ ॥

त्रा॒ता र॑म् । त्वा॒ । त॒नूना॑म् । ह॒वा॒म॒हे । अ॒व॒स्प॑र्तः । अ॒धि॒व॒क्ता॑रम् ।

अ॒स्म॒पुम् । वृ॒ह॑स्पते । दे॒व॒नि॒दः । नि॒ । व॒र्ह॑य । मा॒ । दुः॒ष्ट॒वाः ।

उ॒त्त॒र॑म् । सु॒भ्रम् । उ॒त् । न॒श॑न् ॥ ८ ॥

अवस्पर्तः उपद्रवेभ्यः पारयितः यद्वा अवसारक्षणेन आपद्भ्यः पारयितः हे वृहस्पते तनूनामद्धानां पुत्रादीनां त्राता रत्वा तारं पाठयितारं अधिवक्ता रं अस्मासु पक्षपातेन अधिकं वक्ता रं अस्मपुं हविः प्रदानस्मान् कामयमानं त्वात्वां हवामहे अस्मिन्कर्मणि आह्वयामः किञ्च देवनिदो देवनिन्दकान् सुरान् निर्वह्य विनाशय दुरेवाः दुष्टगमनादुर्वृद्धयः शत्रवः उत्तरं उत्तरं सुभ्रं सुतं गच्छन् मा व्याप्नुवन्तु ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वयावयंसुवृधाब्रह्मणस्पतेस्पार्हावसुमनुष्याददीमहि ।
यानोदूरेतल्लितोयाअरातयोभिसन्तिजम्भयाताअनमसः ॥ ९ ॥
त्वया । वयम् । सुवृधा । ब्रह्मणः । पते । स्पार्हा । वसु । मनुष्या ।
आ । दूरीमहि । याः । नः । दूरे । तल्लितः । याः । अरातयः । अग्नि ।
सन्ति । जम्भय । ताः । अनमसः ॥ ९ ॥

हेब्रह्मणस्पते सुवृधासुवृधंधियत्रा त्वयाहेतुनावयं स्पार्हास्पृहणीयानिवसुधनानिमनुष्या
सुपांसुलुगितिचतुर्थीबहुवचनस्याकारः मनुष्येभ्योदातृभ्यः आददीमहि गृह्णीमहि आढोदोना-
स्पृहणीयेत्यात्मनेपदम् दूरेदूरदेशोयाअरातयः याश्चतल्लितोन्तिकेअरातयः नोस्मानभिसन्ति
अग्निभवन्ति अनमसः कर्महीनान् ताः अरातीः तान्शत्रून्जम्भया नाशय जग्मिनाशनेचुरादिः
अत्रनिरुक्तम्—त्वयावयंसुवृधंधियत्राब्रह्मणस्पतेस्पृहणीयानिवसुधनानिमनुष्येभ्योआददीमहियाश्चनो-
दूरेतल्लितोयाश्चान्तिकेरातयोदानकर्माणोवादानप्रज्ञावाजंभयताअनमसोमदितिरूपनामेति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वयावयमुत्तमंधीमहेवयोबृहस्पतेपप्रिणासस्त्रिनायुजा ।
मानोदुःशंसोअग्निदिप्सुसीशतप्रसुशंसांमतिभिस्तारिपीमहि ॥ १० ॥ ३० ॥
त्वया । वयम् । उत्तमम् । धीमहे । वयः । बृहस्पते । पप्रिणा ।
सस्त्रिना । युजा । मा । नः । दुःशंसः । अग्निदिप्सुः । ईशत ।
प्र । सुशंसाः । मतिभिः । तारिपीमहि ॥ १० ॥ ३० ॥

हेबृहस्पते पप्रिणा पृपालनपूरणयोः आदृगमहनेतिकिन्यत्ययः छान्दसोयणादेशः कामा-
नांपूरकेण सस्त्रिनायुद्धेनयुजासहायेनत्वयाहेतुनाउत्तमंवयोहविलक्षणमन्त्रवयंधीमहे धारयामः
धीधारणे दैवादिकः दुःशंसः दुःशंसनीयः अग्निदिप्सुः अग्निदंभितुंअभिप्रवितुमिच्छुः पुरुषः नो-

स्माकं मा ईशात मा ईशिष्ट ईश्वरो मा भवतु ईश ऐश्वर्ये लोचडागमः वयं मतिभिः स्तोत्रैः सुशंसाः
शोभनशंसनोपेताः सन्तः प्रतारिषीमहि प्रकर्षेण वर्धेमहि ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य पष्ठे त्रिंशो वर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी—

अ॒न॒नु॒दो॒ष्ट॒प॒मो॒ज॒ग्मि॒रा॒ह॒वं॒नि॒ष्ट॒प्ता॒श॒त्रु॒प॒ृत॒ना॒सु॒सा॒स॒हिः ।
अ॒सि॒स॒त्य॒ऋ॒ण॒या॒ब्र॒ह्म॒ण॒स्प॒त॒उ॒ग्र॒स्य॒चि॒द॒मि॒ता॒वी॒लु॒ह॒र्षि॒णः ॥ ११ ॥

अ॒न॒नु॒दः । वृ॒ष॒भः । ज॒ग्मिः । आ॒ह॒वम् । निः॒ष्ट॒प्ता । श॒त्रु॒म् ।
पृ॒त॒ना॒सु । स॒स॒हिः । अ॒सि॒ । स॒त्यः । ऋ॒ण॒ऽयाः । ब्र॒ह्म॒णः । प॒ते ।
उ॒ग्र॒स्य॒ । चि॒त् । द॒मि॒ता । वी॒लु॒ह॒र्षि॒णः ॥ ११ ॥

हे ब्रह्मणस्पते अनानुदः अनुपश्वाद्दातीत्यनुदः सयस्यनास्तीत्यननुदः दावन्तरशून्यइत्यर्थः अतएव वृषभः कामानां वर्षिता आहवं आहूयतेवेति आहवोयुद्धं आङ्घ्रियुद्ध इति अप्रमत्त्ययः
संप्रसारणं च तद्युद्धं जग्मिः गन्ता आह्वगमहनेति किन्प्रत्ययः लिङ्ङ्वावादाहवमित्यत्र पष्ठीप्रतिषेधः
शत्रुं शातयितारं निष्टप्ता नितरांतस्य तापकः तृन्तत्वात् पष्ठीप्रतिषेधः निसस्तपतावनासेवने इति पत्वम्
तादौ च नितीविगतेः स्वरः पृतनासुसङ्ग्रामे पुसासहिः शत्रूणां भिभविता एतादृशस्त्वं सत्यः
सत्यपराक्रमः सत्यप्रज्ञावासि ऋणयाः ऋणस्य यावयितासि युमिश्रणामिश्रणयोः ण्यन्तस्य कि-
पिणिलोपेलोपोव्योर्बलीविलोपः किञ्च उग्रस्य चित् ओजस्विनोपि दमिता उपशमयिता वीलुह-
र्षिणः दृढहर्षस्य कामुकस्य नास्तिकस्य दमयितासि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

अ॒दे॒वि॒न॒म॒न॒सा॒यो॒रि॒प॒ण्य॒ति॒शा॒सा॒मु॒ग्रो॒म॒न्य॒मा॒नो॒जि॒घांस॒ति ।
वृ॒ह॒स्प॒ते॒मा॒प्र॒ण॒क्त॒स्य॒नो॒वृ॒धो॒नि॒क॒र्म॒म॒न्यु॒द्रे॒व॒स्य॒श॒र्ध॒तः ॥ १२ ॥

अ॒दे॒वि॒न । म॒न॒सा । यः । रि॒प॒ण्य॒ति॒ । शा॒साम् । उ॒ग्रः । म॒न्य॒मा॒नः ।
जि॒घांस॒ति । वृ॒ह॒स्प॒ते । मा । प्र॒ण॒क् । त॒स्य॒ । नुः । वृ॒धः । नि ।
क॒र्म । म॒न्युम् । दुः॒ऽए॒व॒स्य॒ । श॒र्ध॒तः ॥ १२ ॥

यःपुमान् अदेवेनदेवानमन्यमानेन यद्वाआसुरवृत्तिविशिष्टेनमनसास्मान् रिपण्यति
 हिनस्ति दुरस्युर्द्विषणस्युर्वृषण्यतिरिपण्यतीतिनिपातितः यश्चोग्रः पापचित्तः मन्यमानः
 आत्मानं बहुमन्यमानः पुमान्शासां उक्थस्यशंसितारं यद्वा अस्माकमाशंसांशासितृणां उग्र
 इतिवायोजनीयं अस्मान् जिघांसविहन्तुमिच्छति हन्तेःसनिअञ्जनगमांसनीतिदीर्घः हेवृह-
 स्पते तस्यवधः वध्यतेनेनेतिवधआयुधं नोस्मान् मापृणक् मासंपर्कयतु पृचीसंपर्के भ्रमविक-
 रणी व्यत्ययेनअमागमः चादिलोपेइतिननिघातः व्यत्ययेनाद्युदात्तः किञ्च दुरेवस्यदुष्टगमन-
 स्यशर्थोबलवतः यद्वा दुष्टाभिसन्धेःवेगंकुर्वतः तस्यमन्यं क्रोधंज्ञानंवानिकर्म त्वत्प्रसादाजि-
 राकर्मश्च ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

भरेपुहव्योनमसोपसद्योगन्तावाजेपुसनिताधनंधनम् ।

विश्वाइदर्योअभिदिप्स्वोऽमृधोवृहस्पतिर्विववर्हरथोइव ॥ १३ ॥

भरेपु । हव्यः । नमस्ता । उपसद्यः । गन्ता । वाजेपु । सनिता ।

धनम् । धनम् । विश्वाः । इत् । अर्यः । अभिदिप्स्वः । मृधः ।

वृहस्पतिः । वि । विवर्ह । रथान्इव ॥ १३ ॥

सवृहस्पतिः भरेपुसद्भामेपुहव्यः योद्धृभिःस्वरक्षणार्थमाह्रावव्यः नमसोपसद्यः सर्वैर्न-
 मतोपसदनीपः किञ्च वाजेपुगन्तासंग्रामेपुरक्षार्थगमनशीलः तथाधनं धनं सनितासंभक्तादा-
 तावा वृन्तत्वात्पृष्ठीप्रतिषेधः तथाअर्यः स्वामीवृहस्पतिः अभिदिप्स्वः अभिभवनेच्छावतीः
 विश्वाइत् सर्वाएवमृधः हिंसकाः सेनारथानिवयुद्धेवेगेनपरकीयान् रथानिवविववर्ह विशेषेण
 शिथिलीचकार यद्वा इवशब्दाश्चार्थे रथान्विववर्ह उडर्थेऽलिट् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

तेजिष्ठयातपनीरक्षसस्तप्येत्वा निदेदधिरेहृष्टवीर्यम् ।

आविस्तारं पृथ्यदसंतत उक्थ्यं वृहस्पते विपरिरापो अर्दय ॥ १४ ॥

तेजिष्ठया । तपनी । रक्षसः । तप । ये । त्वा । निदे । दधिरे ।

दृष्टवीर्यम् । आविः । तत् । कृष्व । यत् । असत् । ते । उक्थ्यम् ।

बृहस्पते । वि । परिःश्रपः । अर्दय ॥ १४ ॥

हेबृहस्पते तेजिष्ठयातिशयेनतिग्मया तपनीतापकारिण्याहेत्यारक्षसोराक्षसांस्तप ताप-
य येराक्षसाः दृष्टवीर्ययुद्धेपुष्टपराक्रमं त्वात्वांनिदेनिन्दायाविषयंदधिरे कृतवन्तः तानतापये-
तिसमन्वयः तेनवज्जक्यंसर्वैःप्रशंसनोयंयद्वीर्यमसत्पूर्वमासीत् तदधुनाआविकृष्व प्रकटीकुरु
तेनचवीर्येणपरिरापः परिवदतोनिन्दकानसुरान् व्यर्दय विशेषेणवाधस्व ॥ १४ ॥

बार्हस्पत्येषौष्पाहविषोनुवाक्या प्रदानानामितिस्वण्डेसूत्रितम्—बृहस्पतेअतियदर्यो-
अर्हात्तमृत्विषाउपवाचःसचन्तइति एषैवाश्विनशस्त्रेपरिधानीया सूत्रितञ्च—बृहस्पतेअतिय-
दर्योअर्हादितिपरिधानीयेति ।

सैपासूक्तेष्वदशी—

बृहस्पतेअतियदर्योअर्हाद्युमद्विभातिऋतुमज्जनेषु ।

यद्दीदयच्छर्वसऋतप्रजाततद्स्मासुद्रविणधेहिचित्रम् ॥ १५ ॥ ३१ ॥

बृहस्पते । अर्ति । यत् । अर्यः । अर्हात् । युऽमत् । विऽभाति ।

ऋतुऽमत् । जनेषु । यत् । दीदर्यत् । शर्वसा । ऋतऽप्रजात् । तत् ।

अस्मासु । द्रविणम् । धेहि । चित्रम् ॥ १५ ॥ ३१ ॥

ऋतप्रजात सत्येनोत्पन्नहेबृहस्पते अर्यःश्रेष्ठोब्राह्मणः सर्वान्कामानतिअतीत्यद्वल्लवचंसं
तेजः अर्हात्पूजयेत् अर्हपूजायां सेट्याहागमः जनेषुब्राह्मणेपुष्टुमत् दीप्तियुक्तंऋतुमत् ज्ञानो-
पेतंयद्वल्लवचंसंविभाति विशेषेणदीप्यते यच्चगवसावस्तेनस्वाश्रयंजनंदीदयत् दीदयतिर्दीप्तिक-
र्मा दीपयति चित्रंचायनीयंतद्वल्लवचंसंरूपंद्रविणंअस्मासुधेहिनिधेहि यद्वा अर्यउदारोपि त्वया-
दत्तंधनंअवीवार्हात् अदधीत् यच्चत्वदत्तंधनंजनेपुतवस्तोत्रंकुर्वाणेपुद्दीप्तियुक्तं कर्मसाधनंचविभा-
ति यच्चधनं शवसान्नादिसमृद्धादीदयत् स्वाश्रयंदीपयति तादृशं धनमस्मासुधेहि वयाच
ब्राह्मणम्—बृहस्पतेअतियदर्योअर्हादित्येतयापरिदप्यात्तेजस्कामोब्रह्मलवचंसंकामोवीववान्यान्त्र-

सवर्चसमर्हतिद्युमदित्युमदिववैब्रह्मवर्चसंविभातीतिवीववैब्रह्मवर्चसंभातियद्दीदयच्छवसकृतप्र-
जातेतिदीदायेववैब्रह्मवर्चसंतदस्मासुद्रविणधेहिचित्रमितिचित्रमिववैब्रह्मवर्चसंब्रह्मवर्चसीब्रह्मय-
शसीभवतीति ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेएकविंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अथपोडशी—

मानःस्तेनेभ्योयेअभिद्रुहस्पदेनिरामिणोरिषवोऽन्नेषुजागृधुः ।
आदेवानामोहतेवित्रयोहृदिबृहस्पतेनपरःसाम्नोविदुः ॥ १६ ॥

मा । नः । स्तेनेभ्यः । ये । अभि । द्रुहः । पदे । निरामिणः ।
रिषवः । अन्नेषु । जागृधुः । आ । देवानाम् । ओहते । वि । व्रयः ।
हृदि । बृहस्पते । न । परः । साम्नः । विदुः ॥ १६ ॥

हेबृहस्पते नोस्मानस्तेनेभ्यः स्यान्ममस्तिपुइतिस्वेनाश्चैराः तेभ्योमादाः तामदर्शयति
येचौराद्रुहः प्राणद्रोहस्पदेस्थानेनिरामिणः नितरांरमणशीलाः रिषवः हिंसकाःसन्तः अ-
न्नेषुपरकीयेषु अभिजागृधुः अभिकांक्षन्ति गृधुअभिकांक्षायां लिटित्वं येचदेवानांवित्रयः वि-
विशेषेणवर्जनं व्रीळीइतिधातुवर्जनेवर्तेते यएवंविद्वान्दक्षिणांप्रतिगृह्णातिनैन्दक्षिणाव्लीनाती-
तिएकस्यवर्जनार्थेदृष्टत्वादपरस्यापिवर्जनार्थत्वम् तदहृदिस्वकीयेहृदयेआओहतेआवहन्ति दे-
वानांयागान्स्तुतींश्चनकरवापेतिमन्यन्तइतियावत् तेभ्योस्मान्मादाइविसमन्वयः येषुमांसः सा-
म्नः साममयात्त्वत्तः परः परस्तादन्यदुत्कृष्टंसाययद्रक्षोर्भं सामवैरक्षोहमितिश्रुतेः । नविदुर्न-
जानन्ति किन्तु सर्वसाधकंसामत्वामेवविदुषोस्माव स्तेनेभ्योमादाः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

विश्वेभ्योहित्वाभुवनेभ्यस्परित्वष्टाजन्ताम्रःसाम्नःकृविः ।
सक्रेणचिदृण्याब्रह्मणस्पतिर्ब्रुहोहन्तामहकृतस्यधृतरिं ॥ १७ ॥

विश्वेभ्यः । हि । त्वा । भुवनेभ्यः । परि ।

त्वष्टा । अजनत् । साम्नः । साम्नः । कविः ।

सः । ऋणश्चित् । ऋणश्चिताः । ब्रह्मणः । पतिः । द्रुहः । हन्ता ।

महः । ऋतस्य । धर्तरि ॥ १७ ॥

हेमस्तणस्पते त्वष्टापजापतिः विश्वेभ्योभुवनेभ्यस्परिसर्वेभ्योभूतजातेभ्यः उत्कृष्टत्वात्
अजनद्धि अजीजनत्स्वल्बु तवस्त्वंसाम्नःसाम्नः सर्वस्यापिसाम्नःकविः कुशब्दे अचद्वरित्तिष्प-
त्ययः उच्चारयिताकर्तासि यद्वा कविःकान्तदर्शीत्वष्टासाम्नःसाम्नः सर्वस्यापिसाम्नःसारेण
त्वामजीजनत् किञ्च सामस्तणस्पतिः महोमहत्कृतस्ययज्ञस्यधर्वरि धारकेयजमानेऋणश्चित् स्तो-
तृकाममृणमिवचिनोतीतिकृणश्चित् किञ्च ऋणयाः पापरूपस्यऋणस्ययावयिदापृथक्कर्ताचद्रुहः
कर्मणोद्गोघुरसुरस्यहन्ताभवेति ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

तवश्रियेभ्यजिहीतपर्वतो गवांगोत्रमुदसृजोयद्विरः ।

इन्द्रेणयुजातमसापरिदृतं वृहस्पतेनिरपामौजोअर्णवम् ॥ १८ ॥

तव । श्रिये । वि । अजिहीत । पर्वतः । गवाम् । गोत्रम् ।

उत्सृजः । यत् । अद्विरः । इन्द्रेणा । युजा । तमसा । परिदृतम् ।

वृहस्पते । निः । अपाम् । औजः । अर्णवम् ॥ १८ ॥

अद्विरः आद्विरसहेवृहस्पते गवामावारकोवलेनाधिष्ठितः पर्वतः तवश्रियेआश्रयणार्थं
भ्यजिहीत विवृतद्वारतामगच्छत् ततस्त्वंयद्यदागोत्रं इतित्रकट्यचथेतिसमूहार्थेनप्रत्ययः गवां
समूहमुदसृजोनिरगमयः तदाइन्द्रेणयुजासहायेनयुक्तस्त्वंतमसावृत्रासुरेणपरीवृतंपरितआका-
न्तंअपामणवंस्थानभूतं मेघंनिरौजः नितरामधोमुखमकार्षीः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

ब्रह्मणस्पतेत्वमुस्ययन्तासूक्तस्यबोधितनयंचजिन्व ।

विश्वंतद्द्रव्यंयदवन्तिदेवावृहद्देमविदथेसुवीराः ॥ १९ ॥ ३२ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । युन्ता । सुहृत्कस्य । बोधि ।
तर्नयम् । च । जिन्व । विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अर्वन्ति ।
देवाः । बृहत् । वदेम् । विदथे । सुहवीराः ॥ १९ ॥ ३२ ॥

हेब्रह्मणस्पते ब्रह्मणांस्तोत्राणामधिपते अस्यजगतोयन्तानियामकस्त्वं सूक्तस्यअस्मदीय-
मिदं ब्राह्मणस्पत्यंसूक्तंयेधि वुध्यस्व त्वंतनयंपुत्रपौत्रादिलक्षणंसन्तानंचजिन्व जिविःप्रीणनार्थः
लोटिरूपम् प्रीणय भवादृशादेवायदवन्तिरक्षन्ति तत्तादृशंविश्वंसर्वभद्रंकल्याणंभवति अतोवयं
विदथेस्मिन् यज्ञेसुवीराः शोभनपुत्रपौत्राःसन्तः बृहत्प्रभूतमिदंस्तोत्रंवदेमब्रूयाम ॥ १९ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यपष्ठेद्वाविंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दनिवारयन् । पुमर्थाञ्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेणसा-
यणाचार्येणविरचिते माधवयोगेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येद्वितीयाष्टकेपष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्यो त्विलज्जगत् ॥ निर्गमेतमहंवन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ ऋषिच्छन्दो देवता विनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते गात्समदस्य द्वितीयमण्डलस्य
तृतीयेनुषांके दशसूक्तानि तत्रैकं सूक्तं व्याकृतम् सेमामिति षोडशर्चद्वितीयं सूक्तम् अत्रानुक्रम्य-
ते—सेमां षोडशान्त्या त्रिष्टुप् द्वादशो च सैन्द्रो चेति मण्डलदृष्टा गृह्यसमदक्षपिः द्वादशो षोडशौ त्रिष्टुभौ
शिष्टाचतुर्दशजगत्पः ब्राह्मणस्पत्यं हेत्युक्तत्वात् तुसादिपरिभाषया इदमादौ नित्रो गिसूक्तानि ब्रा-
ह्मणस्पत्यानि अस्य सूक्तस्य द्वादशो ऐन्द्री इन्द्रदेवत्या च शब्दात् ब्राह्मणस्पत्या च सामान्यविनि-
योगः पूर्वमेवोक्तः विशेषस्तु लिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्रैषा प्रथमा—

ॐ सेमामं विद्धि प्रभृतिं य ईं शिपेया विधेम न वयामुहा गिरा ।

यथानोमीद्वान् स्तवने सखा तव वृहस्पते सोमं धः सोतनो मतिम् ॥ १ ॥

सः । उमाम् । अविद्धि । प्रभृतिम् । यः । ईं शिपे । अया ।

विधेम । न वयाम् । मुहा । गिरा । यथा । नः । मीद्वान् । स्तवने ।

सखा । त' । वृहस्पते । सोमं धः । सः । उत । नः । मतिम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया

योनन्त्वान्यनमन्त्योजसोताददर्मन्युनाशम्बराणि वि ।
 प्राच्यावयदच्युताब्रह्मणस्पतिराचाविशद्वसुमन्तविपर्वतम् ॥ २॥
 यः । नन्त्वानि । अनमत् । नि । ओजसा । उत । अदर्दः । मन्युना ।
 शम्बराणि । वि । प्र । अच्यवयत् । अच्युता । ब्रह्मणः । पतिः ।
 आ । च । अविशत् । वसुमन्तम् । वि । पर्वतम् ॥ २ ॥

योजसणस्पतिः नन्त्वानि नमनीयानिराक्षसादीनिओजसाबलेनन्यनमत् नितरामनमयत्
 प्रह्वीभूतान्यकरोत् उतअपिच सत्रहणस्पतिर्मन्युना मनुनाक्रोधेनवा मन्युर्मन्यतेर्दीप्तिकर्मणःक्रो-
 धकर्मणोवधकर्मणोवेतियास्कः । शम्बराणि मेघनामैतव मेघान्द्रयदर्वः वर्षणार्थंविदारितवान् दृ-
 विदारणेइत्यस्माद्यङ्लुगन्ताहङ्येतद्रूपम् तदनन्तरंअच्युताअच्युतानिनैश्चत्येनमेघेवस्थितान्यु-
 दकानि प्राच्यावयत् प्रकर्षेणगमयत् मेघान्निरगमयदित्यर्थः तथावसुमन्तंमोक्षधनवन्तं पर्वतंब-
 लनाम्नासुरेणबिलद्वारेपिधानार्थंनिहितं शिलोच्चयंआचआभिमुख्येनचेत् चशब्दश्चेदर्थः समुच्च-
 यार्थत्वेतुचवायोगेप्रथमेतिपूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वंस्यात् अस्यचसर्वानुदात्तत्वं चेदर्थेतु
 निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधःसिध्यति अविशत् विशेषेणअविशत् तदानींतद्रोरूपधनं
 प्रामोदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

तद्देवानां देवतमाय कर्त्तृमश्रंभन्द्दृक्त्वावदन्त वीक्षिता ।
 उद्गा आजदभि नद्ब्रह्मणा वलमगूहत्तमो व्यचक्षयत्स्वः ॥ ३ ॥
 तत् । देवानाम् । देवदत्तमाय । कर्त्तृम् । अश्रंभन् । दृक्त्वा ।
 अवदन्त । वीक्षिता । उत् । गाः । आजत् । अभिनत् । ब्रह्मणा ।
 वलम् । अगूहत् । तमः । वि । व्यचक्षयत् । स्वं । रितिस्वः ॥ ३ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्योऽखिलजगत् ॥ निर्भमेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ ऋषिच्छन्दोदेवताविनियोगपुरःसरं सप्तमो व्याख्यायते गार्त्तमदस्य द्वितीयमण्डलस्य तृतीयेनुवाके दशसूक्तानि तत्रैकं सूक्तं व्याकृतम् सेमामिति पोळशर्चं द्वितीयं सूक्तम् अत्रानुक्रम्य-
ते—सेमापोळशान्त्या त्रिदुषदादशोचसैन्द्रोचेति मण्डलद्रष्टा गृत्समदक्षपिः द्वादशोपोडशयौ त्रिदुभौ
शिष्टाचतुर्दशजगत्पः ब्राह्मणस्पत्यं हेत्युक्त्वा तु ह्यादिपरिभाषया इदमादीनि त्रिणि सूक्तानि ब्रा-
ह्मणस्पत्यानि अस्पसूक्तस्य द्वादशोऽपेन्द्रोऽपेन्द्रो देवत्या च शब्दात् ब्राह्मणस्पत्याच सामान्यविनि-
योगः पूर्वमेवोक्तः विशेषस्तु लिङ्गादवगन्तव्यः ।

तत्रैषाप्रथमा—

ॐ सेमामविद्धि प्रभृतिं य ईशिपेया विधेम न वयामहा गिरा ।

यथानोमीद्वान् स्तवते सत्त्वा तव बृहस्पते सीसधः सोतनो मतिम् ॥ १ ॥

सः । इमाम् । अविद्धि । प्रभृतिम् । यः । ईशिपे । अया ।

विधेम । न वयाम् । महा । गिरा । यथा । नः । मीद्वान् । स्तवते ।

सत्त्वा । तव । बृहस्पते । सीसधः । सः । उत । नः । मतिम् ॥ १ ॥

हे बृहस्पते यस्त्वं ईशिपे सर्वस्य जगत् ईश्वरो भवसि सत्त्वं इमामस्मदीयां प्रभृतिं प्रकर्षेण भृतां शु-
तिं अविद्धि मामुहि अवतेः प्राप्त्यर्थं स्य लोत्तेतद्रूपम् वयं चत्वां अया अनया छान्दसो वर्णलोपः न-
वयानूतनया प्रत्यग्रयामहामहत्या गिरा वेदरूपास्तु तिलक्षणया वाचा विधेमपरिचरेम विधनिःप-
रिचरणकर्मा उत अपि च नोस्माकं मध्ये मीद्वान् सेकास्तु वेर्वापिता कर्तेत्यावत् तव सत्त्वामिबभूवः
सन् यथा येन प्रकारेण यत्कामनया स्तवते त्वांस्तौनि हे बृहस्पते बृहतो ब्रह्मणो मध्वस्य स्वामिन् सत्त्वं
नोस्माकं मतिं तदभिमतं फलं सीसधः साधय छान्दसेऽङ्चि च डि ण्त्तद्रूपम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया

योनन्त्वा॒न्यन॑म॒न्त्र्योज॑सो॒ताद॑र्द॒र्मन्धुना॑ श॒म्बरा॑णि॒वि ।
 प्रा॒च्याव॑य॒दच्यु॑ता॒ब्रह्म॑ण॒स्पति॑राचावि॒शद्वसु॑म॒न्तंवि॑पर्व॒तम् ॥ २॥
 यः । नन्त्वानि । अन॑मत् । नि । ओज॑सा । उ॒त । अ॒र्दः । म॒न्धुना॑ ।
 श॒म्बरा॑णि । वि । प्र । अ॒च्यव॑यत् । अच्यु॑ता । ब्रह्म॑णः । पतिः ।
 आ । च । अवि॑शत् । वसु॑मन्तम् । वि । पर्व॑तम् ॥ २ ॥

योब्रह्मणस्पतिः नन्त्वानि नमनीयानिराक्षसादीनिओजसाबलेनन्यनमत् नितरामनमयत्
 महीभूतान्पकरोत् उतअपिच सब्रह्मणस्पतिर्मन्धुना मनुनाक्रोधेनवा मन्धुर्मन्पतेर्दीप्तिकर्मणःक्रो-
 धकर्मणोवधकर्मणोवेतिपार्स्कः । शम्बराणि मेघनामैतत् मेघान्द्वयदर्दः वर्पणार्थंविदारितवान् दृ-
 विदारणेइत्यस्माद्यङ्लुगन्तालङ्घ्येतद्रूपम् तदनन्तरंअच्युताअच्युतानिनैश्चत्येनमेघेवस्थितान्यु-
 दकानि प्राच्यावयत् प्रकर्षेणगमयत् मेघान्निरगमयदित्यर्थः तथावसुपतंगोरूपधनुवन्तं पर्वतंब-
 लनान्नासुरेणबिलद्वारेपिधानार्थंनिहितं शिलोच्चयंआचआभिमुख्येनचेद चशब्दभेदार्थः समुच्च-
 यार्थत्वेतुचवायोगेप्रथमेतिपूर्वस्याच्यावयदित्यस्याद्युदात्तत्वंस्यात् अस्यचसर्वानुदात्तत्वं चेदर्थेतु
 निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधःसिध्यति इत्यविशत् विशेषेणविशति तदानींविद्रोरूपधनं
 प्रामोदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

तद्दे॒वानां॑ दे॒वत॑माय॒कर्त्त॑मश्र॒धन्द्दृ॒ह्णाव॑दन्तवी॒ळिता॑ ।
 उ॒द्गाआ॑ज॒दाभि॑न॒द्ब्रह्म॑णाव॒लम॑गू॒हत्तमो॑व्य॒चक्ष॑य॒त्स्वः ॥ ३ ॥
 तत् । दे॒वानां॑ । दे॒वत॑माय । कर्त्त॑म् । अश्र॑धन् । दृ॒ह्णा ।
 अव॑दन्त । वी॒ळिता॑ । उ॒त् । गाः । आ॑ज॒त् । अभि॑नत् । ब्रह्म॑णा ।
 व॒लम् । अ॒गू॒हत् । तमः॑ । वि । अ॒चक्ष॑यत् । स्व॑रिति॒स्वः ॥ ३ ॥

देवानामिन्द्रादीनांमध्येदेवतमाय अतिशयेनदानादिगुणयुक्ताय पष्ठचर्थेचतुर्थी ईदृशस्य ब्रह्मणस्पतेस्तत्कर्व्वकर्तव्यकर्म किंपुनस्तदितिचेदुच्यते—दृष्ट्वा दृष्टानिपर्वतादीनि अश्रमन् श्रं-
थविमोचनप्रतिहर्षणयोः अस्यबलेनश्रितानि विश्लिष्टान्यभूवन् तथावीळितावीळितानिसंस्तं
भितानिदृढीकृतानिवृक्षादीनि वीळयतिश्चव्रीडयतिश्चसंस्तंभकर्माणावितियास्कः । अबदन्त मृ-
द्वन्यभवन् वदतिर्धृदूभावकर्मा अपिचसब्रह्मणस्पतिः बलेनापहतागाः उदाजत् अजगतिक्षेणयोः
देवान्प्रत्युदगमयत् तथाब्रह्मणाआत्मीयेनमन्त्रेणबलंसर्वस्यावरकमसुरंअभिनत् मन्त्रसामर्थ्येनाभै-
त्सीत् तदनन्तरंबलेनोत्पादितंतमः ध्वान्तंअगूहत् गूहसंवरणे गूढमदृश्यमकरोत् तदनन्तरं स्वरा-
दित्यव्यचक्षयत् तमसोनिराकरणेनतत्स्थमदर्शयत् चष्टिःपश्यतिकर्मा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अश्मांस्यमवतंब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसातृणत् ।

तमेवविश्वेपपिरेस्वर्दृशोवहुसाकंसिसिचुरुत्समुद्रिणम् ॥ ४ ॥

अश्मंस्यमस्यम् । अवतम् । ब्रह्मणः । पतिः । मधुधारम् । अभि ।

यम् । ओजसा । अतृणत् । तम् । एव । विश्वे । पपिरे । स्वःदृशः ।

वहु । साकम् । सिसिचुः । उत्सम् । उद्रिणम् ॥ ४ ॥

ब्रह्मणस्पतिः ब्रह्मणोमन्त्रस्पतिः पालयितादेवः अश्मास्यं अश्वमवदृढतरास्यम् यास्क-
त्याह—अश्वमवन्तमास्यन्दनवन्तमिति । व्यापनवन्तम् आसेचनवन्तमितितत्सार्थः मधुधारं
मधुर्मादपित्री उदकवारायस्यतादृशम् अवतंअवस्तात्तनंविस्तृतं यमेवओजसाबलेनअप्यतृणत्
उत्तुर्हिंसानादरयोः अहिंसीत् वर्षणार्थमवधीदित्यर्थः तमेवमेवंविश्वेसर्वस्वर्दृशः स्वरादित्यः
तस्यसंबन्धिनोद्गष्टारोरश्मयःपपिरे धर्मकालेपिगन्ति मेवेनवृष्टस्योदकस्यपानात्तमेवपिचन्तीत्यु-
च्यते तेचरश्मयोवर्षासुउत्सं उत्सेचनवन्तंउद्रिणंउदकवन्तमेघंसाकंसंहयुगपदेववहुसिसिचुः
धर्मकालेपत्नीतं ततोपिबहुतरंसहसगुणितं सिञ्चन्तीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

सनाताकाचिद्भुवनामवीत्वामाङ्घ्रिःशरद्भिर्दुरावरन्तवः ।

अपंतन्ताचरतोअन्यदैन्यदिद्याचकारंवयुनाब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥ १ ॥

सना । ता । का । चित् । भुवना । भवीत्वा । मातृक्षितिः ।

शरत्क्षितिः । दुरः । वरन्त । वः । अयतन्ता । चरतः । अन्यत्क्षित्यन्त ।

इत् । या । चकार । वयुना । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः वीर्यद्वयसना सनातनानि वा तानिकाचिद् कानिचिद् ब्रह्म-
णस्पतेः प्रज्ञानानि भुवनाभुवनानां सुपांसुलुगितिपठ्यादृक् भुवनानामुदकानां भवीत्वा भा-
व्यानां दुरोद्वाराणिमाद्भिः मातैः पद्भित्प्यादिनामासशब्दस्यमासभावः स्वतवस्मासोपसांच-
इष्यते इतितत्वम् शरद्भिः संवत्सरैश्चरन्त विवृण्वन्ति तत्कालेवर्णार्थमेघद्वाराण्युद्घाटयन्ती-
त्यर्थः कानिपुनस्तानि ब्रह्मणस्पतियौयानि वयुना ज्ञाननमैतव ज्ञानानिमच्चविपयाणिचकार
कृतवान् तदनन्तरं अयतन्ता अयतमानौ अमयत्नौ उभौलोकौद्यौश्च पृथिवीच अन्यदन्पदि-
व अन्यदन्पदेवपृथिवीवृष्टिजलं दिव्यमुदकंद्यौः उदककार्यं हविलक्षणं पार्थिवमन्नं एवं पर-
स्परव्यतिहारेणचरतोभुजाते चरगतिप्रक्षणयोः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथपष्ठी-

अभि॒नक्ष॑न्तोअ॒भिये॑तमा॒न॒शुर्नि॒धिप॑णी॒नांप॑र॒मंगु॑हा॒हित॑म् ।

तेवि॒द्वांसः॑प्र॒तिचक्ष्या॑न्त॒तापु॑न॒र्यत॑उ॒आय॑न्तदु॒दीपु॑रा॒विश॑म् ॥ ६ ॥

अभि॒नक्ष॑न्तः । अ॒भि । ये । तम् । आ॒न॒शुः । नि॒धिम॑ । पु॒णीना॑म्

प॒र॒मम् । गु॒हा । हि॒तम् । ते । वि॒द्वांसः । प्र॒ति॒क्ष्य॑ । अ॒नृता॑ । पु॒नः ।

यतः । ऊँ इति । आयेन् । तत् । उत् । ईयुः । आ॒विश॑म् ॥ ६ ॥

गोसमूहेपणिभिरसुरैरपहतेसति पणीनांस्थानं सरमाख्ययादेवशुन्याज्ञात्वा ब्रह्मण-
स्पतिनासृष्टाअद्विरसस्तवस्थानंप्राप्य गोसमूहं पणिभिर्निर्मितामायाश्चदृष्ट्वा असुरनिवासस्था-
नं स्वहस्तोद्भूतेनाग्निनादग्ध्वा प्रत्यागच्छन् तदेतवद्वचेनोच्यते अभिनक्षन्तः अभितोगच्छन्तो-
येद्विरसःतंनिधिगोसमूहंरूपं निधानं धनं परममुत्कृष्टं पणानां तृतीयार्थेपष्ठीपणिभिः गुहागुहायां
हितंनिहितं स्थापितं अद्यानशुः अभितक्ष्यानशिरै प्रापवन्तः विद्वांसोभिन्नास्तेद्विरसः अ-
नृताअनृतानिअसुरैः कृतामायाः प्रतिचक्ष्यदृष्ट्वा आविशं आवेष्टुंवेष्टुंयतउपतपय स्थानादापन
अच्छगन् तस्स्थानं पुनरुदीपुः उदगच्छन् उत्कर्षेणप्राप्ताः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ऋतावानः प्रतिचक्ष्यान्ता पुनरात आतस्थुः कवयो महस्पथः ।
ते बाहुभ्यां धमितमग्निमश्मनि न किष्पो अस्त्यरणो जुहुर्हितम् ॥ ७ ॥

ऋतः श्वानः । प्रतिः चक्ष्यं । अन्ता । पुनः । आ । अतः । आ ।
तस्थुः । कवयः । महः । पथः । ते । बाहुभ्याम् । धमितम् ।
अग्निम् । अश्मनि । न किः । सः । अस्ति । अरणः । जुहुः । हि । तम् ॥ ७ ॥

ऋतावानः ऋतमिति सत्यनामधेयं तद्वन्तः कवयः क्रान्तदर्शिनः सर्वज्ञा अन्निरसः अनृता अ-
नृतानि प्रतिचक्ष्य पूर्वोक्तप्रकारेण दृष्ट्वा अतः अस्मावस्थानात् पुनराजिगमिषवः महस्पथो महतो मा-
गान् प्रति आतस्थुः अवतस्थिरे अवतिष्ठमानाश्च ते बाहुभ्यां हस्ताभ्यां धमितमन्धेनोत्पादितं
प्रज्वालितं तमग्निं अश्मनि पणीनां निवासभूतेशिलोच्चये जुहुर्हि दग्धुं त्यक्तवन्तः खलु अरणः अरम-
यिता दाहेन दुःखकारी सोमिः पूर्वतन्न किरस्ति न विद्यते अविद्यमानमग्निं स्वसामध्यां दुत्पाद्य तन्नम-
चिक्षिपु रित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ऋतज्येन क्षिप्रेण ब्रह्मणस्पतिर्यत्र वष्टि प्रतदश्रोति धन्वना ।
तस्य साध्वी रिपवो याभिरस्यति नृचक्षसो दृशये कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतः ज्येन । क्षिप्रेण । ब्रह्मणः । पतिः । यत्र । वष्टि । प्र । तत् ।
अश्रोति । धन्वना । तस्य । साध्वीः । रिपवः । याभिः । अस्यति ।
नृचक्षसः । दृशये । कर्णयोनयः ॥ ८ ॥

ऋतज्येन ऋतसत्यमेव ज्यायस्य तेन क्षिप्रेण इषूणाक्षिपकेण धन्वनाधारणभूतेन धनुषायः ब्रह्म-
णस्पतिः ब्रह्मणो मध्न्यस्यालभ्यता देवः यत्र यस्मिन् विषये वष्टिकामयते तत्प्राप्नोति प्रकर्षेण व्याप्नोति
अश्रोते र्व्यत्ययेन परस्मैपदम् तस्य धनुषः साध्वीः साधिकास्ता रिपवो भवन्ति याभिरिषुभिः ब्रह्मण-
स्पतिरस्यति राक्षसादीन् क्षिपति कीदृश्यस्ताः नृचक्षसः नृपश्यतः उपलक्षणमेतत् सर्वज्ञस्य ब्र-
ह्मणस्पतेः दृशये दर्शनाय ज्ञानाय जाताः कर्णयोनयः श्रोत्रेन्द्रियेण ग्राह्यमन्त्रपूता आकर्णकृष्टा वा-
वाणाः ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्रैरेव सर्वसाधयतीति भावः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

ससंनयःसविनयःपुरोहितःससुष्टुतःसयुधिब्रह्मणस्पतिः ।

चाक्ष्मोयद्वाजंभरतेमतीधनादिसूर्यस्तपतितप्यतुवृथा ॥ ९ ॥

सः । सम्नयः । सः । विन्नयः । पुरःहितः । सः । सुस्तुतः । सः ।

युधि । ब्रह्मणः । पतिः । चाक्ष्मः । यत् । वाजम् । भरते । मती ।

धना । आत् । इत् । सूर्यः । तपति । तप्यतुः । वृथा ॥ ९ ॥

पुरोहितोदैवैःपुरतोवस्थापितः सव्रह्मणस्पतिः संनयः विम्लिष्टानामधैःसंगमयिताभ-
वति विनयः संगतानांविविधनेतापृथक्कर्तापिसएव तथा ससुष्टुतः शोभनस्तोत्रभिःस्तुतश्च
भवति तथायुधिसंग्रामेसस्तोत्रुणामनुग्रहाय प्रादुर्भवतीतिशेषः यद्यदाचाक्ष्मः चष्टेः क्षमतेवा-
सर्वस्यवृष्टासर्वसहोवा ब्रह्मणस्पतिः वाजमन्मतीमननोयंप्रशस्तंधनाधनंचस्तोत्रुणामर्थायभरते
बिभर्ति वृष्टिद्वारापोषयति आदिवअनन्तरमेवतप्यतुस्तापकःसूर्यः वृथा अनायासवचनमेतव
अनायासेनतपविदीप्यते ब्रह्मणस्पतिनादत्तैरनैर्धनैश्चयज्ञस्यसिद्धत्वात्स्वयंकेवलहवींषिभुञ्जान-
एववर्ततइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी-

विभुप्रभुप्रथममेहनावतोवृहस्पतेःसुविदत्राणिराध्या ।

इमासातानिबेन्धस्यवाजिनोयेनजनाउभयेभुञ्जतेविशः॥१०॥२॥

विभु । प्रभु । प्रथमम् । मेहनाश्वतः । वृहस्पतेः । सुविदत्राणि ।

राध्या । इमा । सातानि । बेन्धस्य । वाजिनः । येन । जनाः । उभये ।

भुञ्जते । विशः ॥ १० ॥ २ ॥

विभुविभूनिव्याप्तानि प्रभुप्रभूणिप्रौढानि प्रथमं प्रथमानिमुत्पानि एवंभूतानिमेहनावतः
वर्षणवतोवृष्टिप्रदस्यवृहस्पतेः बृहत्तोमन्त्रस्यपालयितुः संवन्धीनिमुविदत्राणि विद्वत्प्राप्ते सुविदेः
कत्रन् सुदुलब्धव्यानि सुविदत्रधनंभवतीनियास्कः । राध्याराध्यानिसम्पक्ताधनीयानिमात्र-
प्यानीनियावत् इमासातानीयानिधनानिबेन्धस्यकपनीयस्यवाजिनोन्नवतोवृहस्पतेः वृतीपार्थं

पक्षी बृहस्पतिनादत्तानियेनधेनेनउभयेउभयविधाजनाः स्तोतारोयजमानाश्चदेवामनुष्याश्चवा
विशोनिविष्टाः सन्तोभुञ्जते भोगानलभन्ते तत्सर्वंबृहस्पतिनादत्तमित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

योवरेवृजनेविश्वथाविभुर्महामुरण्वःशर्वसाववक्षिथ ।
सदेवोदेवान्प्रतिपप्रथेपृथुविश्वेदुतापरिभूर्ब्रह्मणस्पतिः ॥ ११ ॥

यः । अवरि । वृजने । विश्वस्था । विभुः । महाम् । ऊँ इति ।
रण्वः । शर्वसा । ववक्षिथ । सः । देवः । देवान् । प्रति । पप्रथे । पृथु ।
विश्वा । इत् । ऊँ इति । ता । परिभूः । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ११ ॥

विश्वथासर्वप्रकारेणविभुर्वातः रण्वोरमयिता स्तोतव्योवायोब्रह्मणस्पतिः अवेरिक्लृष्टे
वृजनेवर्जनहेतुभूतेबलेवर्तमानंदुर्बलमितियावत् महामुमहान्तं च छान्दसोवर्णलोपः उभयविधंस्तो-
तारंशवसाआत्मीयेनबलेन ववक्षिथ वोढुमिच्छति सर्वदावहतीतियावत् बहतेःसन्नन्तस्यलि-
ट्येतद्रूपं पुरुषव्यत्ययः सदेवोदानादिगुणयुक्तः देवान्प्रतिसर्वपादेवानांप्रतिनिधिःसन्पृथुपप्रथे
अत्यन्तंप्रथते यशसाविस्तीर्णोभवतीतियावत् यस्मादेवंतस्मात् विश्वेदुसर्वाण्येवतातानिसर्वाणि
भूतजातानिपरिभूः परिभवन् अभिभवन्वर्ततइतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

विश्वंसत्यमंघवानायुवोरिदापश्चनप्रमिनन्तिव्रतंवाम् ।
अच्छेन्द्राब्रह्मणस्पतीहविर्नोन्नयुजेववाजिनांजिगातम् ॥ १२ ॥

विश्वम् । सत्यम् । मघवान् । युवोः । इत् । आपः । चन । प्र ।
मिनन्ति । व्रतम् । वाम् । अच्छेन्द्रा । ब्रह्मणस्पतीइति । हविः ।
नः । अन्नम् । युजाइव । वाजिनां । जिगातम् ॥ १२ ॥

त्वं चैतित्तिरीये त्रिभिर्ऋणवाजायते ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्य ईत्यादिना स्पष्टमाप्नातम् । यद्वा अनुरा-
नुगुण्ये वशावशास्यकामस्याभिष्टापस्यानुगुणं आदाता भवत्वित्येव न्युपमं ह्रस्वः प्रसिद्धौ सखलु
ब्रह्मणस्पतिः समिधे संयन्ति सङ्गच्छन्ते स्मिन्नाहुतिभिर्देवा इति समिथो यज्ञः तस्मिन्वाजी अ-
नवान् तस्माद्भविष्य आदाता भवत्वित्यर्थः ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी—

ब्रह्मणस्पतेरभवद्यथा वशं सत्यो मन्युर्महिर्कर्मकरिष्यतः ।
योगा उदाजत्सदिवे विचाभजन्महीवरीतिः शर्वसा सरत्पृथक् ॥ १४ ॥

ब्रह्मणः । पतेः । अभवत् । यथाऽवशम् । सत्यः । मन्युः । महिः ।
कर्म । करिष्यतः । यः । गाः । उत्तऽआजत् । सः । दिवे । वि । च ।
अभजत् । महीऽदेव । रीतिः । शर्वसा । असरत् । पृथक् ॥ १४ ॥

महिर्महत्कर्मकरिष्यतः ब्रह्मणस्पतेः मन्युः मननसाधनो मन्त्रः क्रोधो वायथावशं यथाका-
मं सत्यः अवितथो भवद्यथा कामयते तथा करोतीत्यर्थः योगिभिरपहता गाः उ-
दाजत् उदगमयत् गुहायानिरगमयदित्यर्थः स ब्रह्मणस्पतिः दिवेद्युलोकायतव्रत्येभ्यो देवेभ्य इ-
त्यर्थः व्यभजन्नागा विभक्ताश्चाकरोत् सच गोसमूहः महीवरीतिः महती स्तुतिरिव रीद्वसवणे
यथा गंगादीनां स्रोतः विभक्तं सव निज्जदेशाभिमुखं प्रसरति तथा शर्वसा आत्मीयेन बलेन तत्तदे-
व गृहं पृथक् विभिन्नं असरत् अगच्छत् ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशी—

ब्रह्मणस्पते सुयमस्य विश्वहरायः स्यामरथ्योऽवयस्वतः ।
वीरेर्पृवीरौ उपपृंग्धि नृस्त्वयदीशानो ब्रह्मणा वेपि मे हवम् ॥ १५ ॥
ब्रह्मणः । पतेः । सुयमस्य । विश्वहरा । रायः । स्याम । रथ्यः ।
वयस्वतः । वीरेर्पृ । वीरान् । उप । पृंग्धि । नृः । त्वम् । यत् ।
ईशानः । ब्रह्मणा । वेपि । मे । हवम् ॥ १५ ॥

हेब्रह्मणस्पते मन्त्राधिपते सुयमस्यसुपुनियन्तव्यस्य वयस्वतोन्नयुक्तस्य रायोधनस्यविश्वहा
विश्वेषुसर्वेष्वहस्तुरथ्योधिपतयः स्यामभूषास्म रथाण्यांसन्तीतिरथ्यः छन्दसीवनिपावितिम-
त्वर्थायोयः ईकारः अपिच नोस्माकंवीरेषुवीर्याजातेष्वस्मदीयेषुपुत्रेषुवीरानपुत्रान्त्वंउपपृंगि सं-
पृक्तान्कुरु उत्पादय पृचीसंपर्के रौघादिकः वयंपौत्रानपिलभेमहीतियावत् यद्यतः ईशानः सर्व-
स्येश्वरस्त्वं ब्रह्मणा अन्ननामैतत् हविर्लक्षणेनानेनसह मेहवम् मदीयंस्तुतिलक्षणमाह्वानं वेपि
कामयसे वीगतिप्रजनकान्त्यशनत्वादनेषु अतोमयोक्तंकुर्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

अथपोडशी—

ब्रह्मणस्पतेत्वमस्ययन्तासूक्तस्यबोधितनयंचजिन्व ।

विश्वंतद्भद्रंयदवन्तिदेवाबृहद्देमविदथेसुवीराः ॥ १६ ॥ ३ ॥

ब्रह्मणः । पते । त्वम् । अस्य । यन्ता । सुऽउक्तस्य । बोधि । तनयम् ।

च । जिन्व । विश्वम् । तत् । भद्रम् । यत् । अवन्ति । देवाः ।

बृहत् । वदेम । विदथे । सुऽवीराः ॥ १६ ॥ ३ ॥

हेब्रह्मणस्पते यन्तासर्वस्यजगतोनियन्तात्वं अस्पस्तुक्तस्यइदंस्तूक्तं क्रियामहणंकर्तव्यमिति
कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेऽष्टौ बोधि बुध्यस्व बुधावनयंपुत्रंचास्मभ्यं जिन्व पेरय जिविःप्री
णनार्थः अत्रपेरणेवर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् यद्भद्रंक्रत्याणं देवाःसर्वे अवन्तिरक्षन्ति विश्वं
सर्वं तद्भद्रंचजिन्वेतिशेषः वयंचसुवीराः शोभनैःवीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेताःसन्तः बृहत्प्रीतिं स्तोत्रं
विदथेविदन्ति यष्टव्यतयास्मिन्देवान् जानन्तीतिविदथोयज्ञः तस्मिन्वदेम ब्रूयाम ॥ १६ ॥

॥ इतिद्वितीयसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

इन्धानइतिपञ्चर्चतृतीयंसूक्तं गार्त्तमदं जागर्तंब्राह्मणस्पत्यम् तथाचानुक्रान्तम्—इन्धानः
पञ्चजागतन्त्विति तैद्विकोपिनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

इन्धानोअग्निर्वनवदनुप्यतःरुतब्रह्माशुशुवद्रातहव्यइत् ।

जातेनजातमतिसप्रसृतेयंयुजंरुणुतेब्रह्मणस्पतिः ॥ १ ॥

इन्धानः । अग्निम् । वनवत् । वनुष्यतः । कृतद्वेष्टा ।

शूशुवत् । रातद्वेष्ट्यः । इत् । जातेन । जातम् । अति । सः ।

प्र । ससृते । यमृश्यम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ १ ॥

अग्निमिन्धानः ब्रह्मणस्पतेर्यागार्थं अग्निं प्रज्वलयन् यजमानः वनुष्यतोर्हि सित्यतोर्हि सां कुर्वतो वा शत्रुन् वनवत् वनुयात्तर्हि स्यात् वनुष्यतिर्हन्तिकर्मेति यास्कः । इदिति चार्थे किञ्च कृत-
ब्रह्मा ब्रह्मस्तोत्रं कृतयेन सतथोक्तः रातद्वेष्ट्यः रातद्वत्तद्वेष्ट्यं हविर्येन एवं भूतः सन् शूशुवत् वर्धते दु-
ओन्विगतिवृद्धोः अस्माप्यन्ताहुडित्त्वम् तथा स यजमानः जातेन पुत्रेण जातं उत्पादितं स्वस्य
पौत्रं अतिप्रससृते अतीत्य भृशं प्रसरति पौत्रमपि पश्यन् चिरकालं जीवेदित्यर्थः स तेनैव ह्यनुगन्ताग्र-
त्ययेनात्मनेपदम् ययं यजमानं ब्रह्मणस्पतिः स्तोत्रहविषोः स्वीकरणेन युजं सत्तायं कृणुते कुरुते
सप्तसमान एव भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

वीरेभिर्वीरान्वनवद्वनुष्यतो गोभीरयिंप्रथद्वोधन्ति त्मना ।

तो कंच तस्य तनयं च वर्धते ययं युजं कृणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ २ ॥

वीरेभिः । वीरान् । वनवत् । वनुष्यतः । गोभिः । रयिम् ।

प्रथयत् । बोधन्ति । त्मना । तोकम् । च । तस्य । तनयम् । च ।

वर्धते । यमृश्यम् । युजम् । कृणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ २ ॥

स यजमानः वीरेभिः वीरेरात्मीयैः पुत्रैः वनुष्यतोर्हि सनः वीरान् शत्रुपुत्रान् वनवत् वनुयात्
र्हि स्यात् अपि च गोभिः सहित्वं रयिं घनं प्रथयत् प्रथयति विस्तारयति प्रथयते नृदि च डयेतद्रूपम्
तथात्मना आत्मनैव बोधति सर्वजानाति अनन्याधीनज्ञानो भवतीत्यर्थः किञ्च तस्य यजमानस्य
तो कंच पुत्रः तनयं विभक्तिव्यत्ययः तनयस्तत्पुत्रश्च वर्धते प्रवृद्धो भवति तदा तो रं ननयं पुत्रं पौत्रं च ब्र-
ह्मणस्पतिर्वर्धयति वृधिरन्तर्भावित्यर्थो द्रष्टव्यः अन्यद्गनम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सिन्धुर्नक्षोदः शिमीवाँ ऋघायतो वृषेववध्रीरिं सिवष्ट्योजंसा ।

अग्नेरिवप्रसितिर्नाहवर्तवेधंयं युजंरुणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुः । न । क्षोदः । शिमीह्वान् । ऋघायतः । वृषाह्व ।

वध्रीन् । अग्नि । वष्टि । ओजंसा । अग्नेःह्व । प्रसितिः । न । अह ।

वर्तवे । यमह्वम् । युजम् । रुणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ३ ॥

सिन्धुः स्यन्दनशीलानदीक्षोदो न सुद्यमानं कूलं यथा भिनत्ति तथा शिमीवान् शिमीतिकर्म-
नाम् ब्रह्मणस्पतेः परिचरणात्मना कर्मणामुक्तो यजमानः ऋघायतोर्हिसतः शत्रून् ओजसा बले-
न अभिवष्टि हन्तुमभितः कामयते वशकान्तौ इदमपरं निदर्शनम् वृषेववध्रीन् वधयो निष्पिष्टमुष्का-
निर्वीर्या बलीवदाः तान् यथा वृषासेचनसमर्थः सवीर्यो वृषभो भिभवति तद्वदशत्रून् भिभवतीत्य-
र्थः अपि चासौ अग्नेरिव प्रसितिः प्रसीयते बध्यते न येति प्रसितिर्ज्वाला पित्र्यबन्धने करणे-
क्तिन् यथा अग्नेर्ज्वाला अप्रतिहतमसरा एव मपिनवर्तवेवारयितुं निवर्तयितुं वानैव शक्यते अहश-
ब्दोवधारणे वृणोतेरन्तर्भावितप्यर्थात् वर्तते वा तु मर्थतवेत्यप्ययः अन्यद्वत्तम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तस्मा अर्पन्ति दिव्या अंसश्चतः सत्त्वभिः प्रथमो गोपुगच्छति ।

अनिमृष्टतविषिहन्त्यो जंसायंयं युजंरुणुते ब्रह्मणस्पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै । अर्पन्ति । दिव्याः । अंसश्चतः । सः । सत्त्वभिः । प्रथमः ।

गोपु । गच्छति । अनिमृष्टतविषिः । हन्ति । ओजंसा । यमह्वम् ।

युजम् । रुणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ४ ॥

तस्मै यजमानाय दिव्यादिविभवावृष्टिलक्षणाः आपः असश्चतः असज्यमानाः अनिरुद्धाः
सत्यः अर्पति गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति अतर्लेदिरूपम् तथा सयजमानः सत्त्वभिः सत्त्वानः साधकाः परि-
चारकाः तैः सहितः प्रथमो न्येभ्यो यजमानेभ्यः पूर्वभावी सन् गोपु गच्छति गवादिधनं प्राप्नोती-
त्यर्थः किञ्च अनिमृष्टतविषिः तविषीति बलनाम् अनिमृष्टापरैरबाधिता तविषी बलं यस्पतादृशः
सन् ओजसा बलेन हन्ति शत्रून् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

तस्मादद्विश्वेधुनयन्तसिन्धवोच्छिद्राशर्मदधिरेपुरूणि ।
 देवानांसुम्नेसुभगःसएधतेयंयुजंरुणुतेब्रह्मणस्पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥
 तस्मै । इत् । विश्वे । धुनयन्त । सिन्धवः । अच्छिद्रा । शर्म ।
 दधिरे । पुरूणि । देवानाम् । सुम्ने । सुभगः । सः । एधते ।
 यमृश्यम् । युजम् । रुणुते । ब्रह्मणः । पतिः ॥ ५ ॥ ४ ॥

तस्माद्व तस्माएवयजमानायविश्वेसिन्धवः सर्वाःस्यन्दनशीलानद्यः धुनयन्त चलयन्ति
 एतदभीष्टफलसिद्ध्यर्थमवहन्तीत्यर्थः तथाअच्छिद्राअच्छिद्राणि छिद्ररहितानिसन्ततानि पुरू-
 णिबहूनिशर्मशर्माणिसुखानिदधिरे तस्माएवधार्यन्ते यद्वा शर्मेतिगृह्णाम छिद्ररहितानिवहूनि
 सदनानिधार्यन्ते समयजमानः सुभगः शोभनधनः देवानांसुम्ने देवैःप्रत्तेसुखेवर्तमानःसएधते
 वर्धते शिष्टंस्पष्टम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

ऋजुरितिचतुर्ऋचंचतुर्थस्तृकं गृत्समदस्यार्पजागतं ब्राह्मणस्पत्यम् तथाचानुक्रान्तम्-ऋजु-
 श्वतुष्कमिति गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा-

ऋजुरिच्छंसोवनवद्वनुष्यतोदेवयन्निदेवयन्तमभ्यंसत् ।
 सुप्रावीरिद्वनवत्पृत्सुदुष्टरंयज्वेदयंज्योर्विमंजातिमोर्जनम् ॥ १ ॥
 ऋजुः । इत् । शंसः । वनवत् । वनुष्यतः । देवयन् । इत् ।
 अदेवयन्तम् । अग्नि । असत् । सुप्रऽअवीः । इत् । वनवत् । पृत्सु ।
 दुस्तरम् । यज्वा । इत् । अयंज्योः । वि । भजाति । मोर्जनम् ॥ १ ॥

ऋजुरितिआर्जवयुक्एव यद्वा ऋजुतिःप्रसाधनकर्मा स्तोत्राणांप्रसाधकएवशंसः ब्रह्म-
 णस्पतेःस्तोत्रा वनुष्यतोर्हिसतः शत्रून्वनवद्वनुष्यावर्हिंस्याव वनोतेर्हन्तिकर्मणएतद्रूपम् यथा
 देवयन्निदेवंदानादिगुणयुक्तं ब्राह्मणस्पतिमात्मनइच्छन्नेव अदेवयन्तं तद्विपरीतंपुरुषंअभ्यंसत्

अभिभवेत् अस्तेर्लेट्येव द्रुपम् तथा सुपावीरिव अवतेस्तु त्मर्थादौणादिकर्हकारप्रत्ययः सुष्ठुप्रक-
र्षेण ब्रह्मणस्पतेस्तर्पयितैव पृत्तुपृतनासुसङ्गमेषु दुस्तरं तरीतुमशक्यं वनवर्तहिं स्यात् तथा यज्वेत्
ब्रह्मणस्पतिं हविषा इष्टवानेव अयज्योः अयज्वनः भोजनं भोगसाधनं विभजति विशेषेण भजेत्
इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यजस्व वीर प्रविहि मनायतो भद्रं मनः कृणुष्व वृत्रतूर्ये ।
हविः कृणुष्व सुभगो यथासंस्मि ब्रह्मणस्पतेरव आवृणीमहे ॥ २ ॥
यजस्व । वीर । प्र । विहि । मनायतः । भद्रम् । मनः । कृणुष्व ।
वृत्रतूर्ये । हविः । कृणुष्व । सुभगः । यथा । असंस्मि । ब्रह्मणः ।
पतेः । अवः । आ । वृणीमहे ॥ २ ॥

ऋषिरात्मोयं पुरुषं शास्ति हेवीर विशेषेण स्तुतीनां पिरक सखे यजस्व ब्रह्मणस्पतिं स्तुत्या पूज-
य मनायतः मन इव शीघ्रं प्रवर्तमानानर्हिसकात् यद्वा अभिमन्यमानान् शत्रून् मतिं प्रविहि प्रकर्षे-
ण युद्धार्थं गच्छ वीगत्यादिषु छान्दसोह्रस्वः वृत्रतूर्ये वृत्राणामावरकाणां शत्रूणां हिंसाहेतुभूते सङ्गा-
मे भद्रं कल्याणं घाट्योपेतं मनः कृणुष्व कुरुष्व ब्रह्मणस्पतेरनुग्रहात्तवैवजयो भविष्यति तथा ब्रह्म-
णस्पतये हविश्चरुपुरोडाशादिकं कृणुष्व कुरु यथा त्वं सुभगः शोभनधनो असंस्मि भवेः अस्तेर्लेट्य-
द्वागमः ब्रह्मणस्पतेर्यागेन त्वं शोभनधनो भविष्यसीति यावत् अपिच वयं ब्रह्मणस्पतेरवोरक्षणं आ-
आभिमुख्येन वृणीमहे प्रार्थयामहे ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

स इज्जनेन सविशासजन्मना स पुत्रैर्वा जंभस्ते धनान् नृभिः ।
देवानां यः पितरं माविवांसति श्रद्धामना हविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥ ३ ॥
सः । इत् । जनेन । सः । विशा । सः । जन्मना । सः । पुत्रैः । वाजम् ।
भस्ते । धना । नृभिः । देवानाम् । यः । पितरम् । आ हविषा । ब्रह्मणः । पतिम् ॥ ३ ॥

योयजमानःश्रद्धामनाः श्रद्धामनसियस्यतादृशःसन् देवानांपितरं पालयितारं ब्रह्मण-
स्पतिंहविषाचरुपुरोडाशादिना आविवासति परिचरति विवासतिःपरिचरणकर्मा सइव स-
एवयजमानः जनेनजातेनसर्वेणलोकेनवाजमन्नंभरतेविभ्रति संभरतिवा सएवविशाप्रजया
आत्मीयेनबन्धुजनेन वाजंभरते सएवजन्मना सएवपुत्रैरात्मीयैरपत्यैर्वाजंभरते तथाभृतिर्नृभि-
रन्यैः परिचारकैः धनाधनानिभरते विभ्रतिसंपादयतिवा ब्रह्मणस्पतिमिष्टवतोयजमानस्यस-
र्वतोजनाअन्नधनयोः साधकाभवन्तीति यावत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

योअस्मैहव्यैर्घृतवद्भिरविधत्प्रतंप्राचानयतिब्रह्मणस्पतिः ।
उरुप्यतीमंहसोरक्षतीरिपोंहोश्चिदस्माउरुचक्रिरद्भुतः ॥ ४ ॥ ५ ॥
यः । अस्मै । हव्यैः । घृतवत्क्षितिः । अविधत् । प्र । तम् । प्राचा ।
नयति । ब्रह्मणः । पतिः । उरुप्यति । ईम् । अंहसः । रक्षति ।
रिपः । अंहोः । चित् । अस्मै । उरुचक्रिः । अद्भुतः ॥ ४ ॥ ५ ॥

योयजमानः अस्मैब्रह्मणस्पतये क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी
इमंब्रह्मणस्पतिंघृतवद्भिः उपस्तरणाभिधारणात्मकेनान्येनोपेतैर्हव्यैर्हविभिः अविधत् परिचर-
ति विधविधाने तौदादिकः अयंपरिचरणकर्मसुपठितः तंयजमानं ब्रह्मणस्पतिः प्राचाप्राचीने-
नऋजुनामार्गेण प्रणयति प्रकृष्टफलंप्रापयति अपिचईमेनं अंहसःपापात् उरुप्यतिरक्षति उरु-
प्यतीरक्षाकर्मेति यास्कः । तथारिपोर्हिसकादेनंरक्षति अंहोश्चिद् अद्भुतंदांरिभ्याम् यद्वा आग-
त्यहंतुरपिरक्षति अपिचास्मै यजमानायअद्भुतः महत्त्वमैतत् आचार्यभूतोमहान्ब्रह्मणस्पतिः उ-
रुचक्रिः उरोर्विस्तीर्णस्योपकारस्यकर्ताभवति ॥ ४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेषश्चमोवर्गः ॥ ५ ॥

इमागिरइतिसप्तदशर्चपञ्चमंसूक्तम् गृत्समदपुत्रस्यकूर्मस्यार्थं गृत्समदस्यैववात्रैष्टुभमा-
दित्यदेवताकम् तथाचानुक्रान्तम्-इमागिररूपूनाकूर्मेर्गात्समदोहिवादित्यमिति सूक्तविनियोगो-
लैङ्गिकः आदित्यदेवताकेपथौपुरोडाशस्यइमागिरइत्येकानुवाक्या अग्नीषोमावितिस्रष्टेसूत्रिव-
म्-इमागिरआदित्येभ्योघृतसूस्तआदित्यासउरवोगभीराइति ।

सैषासूक्तेप्रथमा-

इ॒मागिरं॑ आ॒दित्ये॑भ्यो घृत॒सूः स॒नाद्राजं॑भ्यो जु॒ह्वानु॑होमि ।
शृ॒णोतुं॑ मि॒त्रो अ॒र्य॒मा भ॒गो न॒स्तु वि॒जा॒तो वरु॑णो दक्षो अंशः ॥ १ ॥

इ॒माः । गिरं॑ । आ॒दित्ये॑भ्यः । घृत॒सूः । स॒नात् । राजं॑भ्यः ।
जु॒ह्वानु॑होमि । शृ॒णोतुं॑ । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । भ॒गः । नः । तु वि॒ज्जा॒तः ।
वरु॑णः । दक्षः । अंशः ॥ १ ॥

आदित्येभ्यः अदितेः पुत्रेभ्यः राजभ्यः राजमानेभ्यः ईश्वरेभ्यो वामित्रादिभ्यः घृतसूः घृत-
मस्त्राविणीः घृतं क्षरन्तीः इमागिरः स्तुतिलक्षणावाचः सनात् सर्वदा जुह्वा वाङ्मैतत् वाग्निन्द्रियेण
जुहोमि प्रयच्छामि करोमीति यावत् यद्वा जुह्वस्थानीयत्वेन घृतं क्षरन्ति वाग्मपाणिहवींषि जुहोमि
आदित्यानुदिश्यत्यजामि मघ्राणां पयोघृतादिक्षरणे हेतुत्वं च यदृचो धीते पयसः कुल्या अंस्येत्या-
दिना तैत्तिरीये स्पष्टमान्नातम् नोऽस्मदीयास्तागिरः मित्रादयः प्रत्येकं शृणोतु ते च तैत्तिरीये अष्टौ पु-
त्रास्तो अदितेरित्युपक्रम्य स्पष्टमनुक्रान्ताः मित्रश्च वरुणश्च धाताचार्यमाचं शुश्रूषभगश्च इन्द्रश्च विव-
स्वांश्चेत्येतद्वि मित्रः प्रमोते स्त्रायकः यद्वा सर्वेषां स्निग्धः अरीन् यच्छति नियच्छतीत्यर्थमा भगो-
भजनीयो देवः तु विजातः तुवीति बहुनाम् बहुपुद्गलानुग्रहार्थं पादुर्भूतः वरुणविशेषणमेतत्पाप-
स्य निवारणाद्वरुणः दक्षः समर्थः एतच्चांशस्य विशेषणम् ॥ १ ॥

पूर्वोक्तपदपशौ इमं स्तोममित्येषा वपायागस्य याज्या सूत्रितं च-इमं स्तोमं सक्रतवो मे अद्य-
तिस्रो भूमीर्धारयन्ती रूतघूनिति ।

सैषासूक्ते द्वितीया-

इ॒मं स्तोमं॑ सक्र॒तवो मे॑ अ॒द्य मि॒त्रो अ॒र्य॒मा वरु॑णो जु॒पन्त॑ ।
आ॒दि॒त्यासः॑ शुचं॒ यो धारं॑ पू॒ता अ॒वृजि॑ना अन॒वद्या॑ अरि॒ष्टाः ॥ २ ॥
इ॒मम् । स्तोमं॑ । स॒क्र॒तवः । मे॑ । अ॒द्य । मि॒त्रः । अ॒र्य॒मा । वरु॑णः ।
जु॒पन्त॑ । आ॒दि॒त्यासः॑ । शुचं॒ यः । धारं॑ पू॒ताः । अ॒वृजि॑नाः ।
अन॒वद्याः । अरि॒ष्टाः ॥ २ ॥

इमंमेस्मदीयंस्तोमंस्तोत्रं सक्रवः समानकर्माणः समानप्रज्ञावामित्रादयः अघेदानीं जुष-
न्त जुषन्ताम् सेवन्ताम् कीदृशास्ते आदित्यासः अदितेः पुत्राः शुचयो दीप्यमानाः धारपूताः उद-
कधाराभिः क्षालिता इव पूताः निर्मला इत्यर्थः अवृजिनाः वृजीवर्जने अवर्जितारः सर्वानुग्राहका इ-
त्यर्थः अनवद्याः अवद्येन गर्हेण पापेन रहिताः अरिष्टाः केनाप्यर्हिंस्तिताः ॥ २ ॥

तस्मिन्नेव पशौ च आदित्यास इति हविषो नुवाक्या सूत्रं तु पूर्वमेवोदाहृतम् ।

सैषादृतीया—

त आदित्यास उरवो गभीरा अदब्धासो दिप्सन्तो भूर्यक्षाः ।

अन्तः पश्यन्ति वृजिना उत साधु सर्वराजभ्यः परमाचिदन्ति ॥ ३ ॥

ते । आदित्यासः । उरवः । गभीराः । अदब्धासः । दिप्सन्तः ।

भूरिः अक्षाः । अन्तरिति । पश्यन्ति । वृजिना । उत । साधु ।

सर्वम् । राजंभ्यः । परमा । चित् । अन्ति ॥ ३ ॥

त आदित्यासः अदितेः पुत्राः उरवो महान्तः गभीराः गांभीर्योपेताः अदब्धासः शत्रुभिरर्हिं-
सिताः सन्तः दिप्सन्तः शत्रून् दंभितुं हिंसितुमिच्छन्तः दंभुदंभे अस्मादिच्छासन्ति सनीवन्तर्धेती-
ह भावपक्षे दंभ इच्छेतीकारः दंभेर्हृत्प्रहणस्य जातिवाचकत्वात् सिद्धमिति सप्तः किञ्चे अनुनासिक-
लोपः तथा भूर्यक्षाः भूरीणि बहून्यक्षीणि च क्षूपिये पातितथोक्ताः बहुतेजसो वा बहुवीहोसकश्च-
क्ष्णोरिति पञ्च समासन्तः एवं भूता आदित्याः अन्तः मध्ये प्राणिनां हृदि मेरुकतया वर्तमानाः सन्तः
वृजिना वृजिना निपापानि उत अपि च साधु साधूनि पुण्यानि च प्राणिभिः कृतानि पश्यन्ति जान-
न्ति परमाचिद् परमाणि दूरदेशावस्थितान्यपि सर्वसर्वाणि दृश्यमानानि राजभ्यः राज्ञामी-
श्वराणामादित्यानां अन्ति अन्तिके समीपे वर्तन्ति इति शेषः कादि लोपो बहुलमित्यन्तिकशब्दस्य
कादि लोपः ॥ ३ ॥

साग्निचित्येऋतौ दीक्षणीयार्या आदित्ययागस्य धारयन्त इत्यादिके द्वे यान्यानुवाक्ये अत-
एव भुवद्भ्यो वनपतिविशेषणविशिष्टादित्ययागेऽपि तथा च दीक्षणीयायामिति खण्डे सूत्रितम्—धार-
यन्त आदित्यासो जगत्स्था इति द्वे एते एव भुवद्भ्यो वनपतिभ्यो वेति ।

तयोराद्यासूक्तेचतुर्थी—

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।
 दीर्घाधि योरक्षमाणा असुर्यमृतावान् चर्यमाना ऋणानि ॥ ४ ॥
 धारयन्तः । आदित्यासः । जगत् । स्थाः । देवाः । विश्वस्य ।
 भुवनस्य । गोपाः । दीर्घाधियः । रक्षमाणाः । असुर्यम् ।
 ऋतः । चर्यमानाः । ऋणानि ॥ ४ ॥

जगज्जन्मं स्थाः स्थावरं च तिष्ठतेः कर्तव्यं सुत एतदुभयविधं भूतजातं धारयन्तः अवस्था-
 पयन्तः देवाः दानादिगुणयुक्ताः विश्वस्य भुवनस्य सर्वस्य लोकस्य गोपाः गोपयितारो रक्षकाः
 दीर्घाधियः दीर्घाणि धियः कर्माणि तानि निवायेपांतादृशाः अन्येषामपि दशपत इति पूर्वपदस्य दी-
 र्घः असुर्यं असवः प्राणाः तेन च तद्धेतुभूताः आपोलक्ष्यन्ते अपांतद्धेतुत्वं छान्दोग्ये स्पष्टमात्रा-
 तम्—आपो मयः प्राण इति अस्तु मुदं कंरातिददातीत्यसुरो मेघः तव भवं मेघान्तर्बर्तमानमुदं कंरक्ष-
 माणाः तत्तत्काले बृष्टयुत्सादनायरक्षन्तः असुरश्चान्दाद्भवे छन्दसी विपद् कृतावान् सत्यवन्तो
 यज्ञवन्तो वा छन्दसी वनिषा विति मत्वर्थी यो वनिष् पूर्ववद्दीर्घः ऋणानि स्तोत्रभिः अन्येभ्यः प्रदेया-
 नि हविर्देव्याणि चर्यमानाः अपगमयन्तः चर्यमानौ भौवादिको नुवात्तेव एवं गुणविशिष्टा महानुभावाः
 आदित्यासः आदित्याः अस्मदधीना भवन्ति विशेषः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

विद्यामादित्या अवसो वो अस्पयदर्यमन्मय आर्चिन्मयो भु ।
 युष्माकं मित्रावरुणा प्रणीतौ परिश्वत्रैव दुस्ति नितृज्याम् ॥ ५ ॥ ६ ॥
 विद्याम् । आदित्याः । अवसः । वः । अस्पय । यत् । अर्यमन् । भूये ।
 आ । चित् । मयः । भु । युष्माकम् । मित्रावरुणा । प्रणीतौ । परि ।
 श्वभ्रातृव । दुःस्तुतानि । तृज्याम् ॥ ५ ॥ ६ ॥

हेआदित्याः अदितेःपुत्राः वोयुष्माकं अस्यावसः कर्मणिपष्ठी इदंरक्षणं विद्याम लभे-
म भयेराक्षसादिभ्यः आआगतेसति यद्युष्मदीयंरक्षणम् चिच्छब्दश्चार्थं मयोभु मयसःसुख-
स्यभावयितृच तदिदंलभेमेल्यन्वयः हेअर्यमन् हे मित्रावरुणौ युष्माकंप्रणीतौ अस्मद्विषये प्ररु-
ष्टेनयनेसति श्वभ्रेवश्वभ्राणीवस्थातुमयोग्यानिगर्तवन्तिस्थलानीवदुरितानिपापानिपरिवृज्यां
परित्यजेयं वृजीवर्जने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेपष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथपष्ठी—

सुगोहिवोअर्यमन्मित्रपन्थाअनृक्षरोवरुणसाधुरस्ति ।
तेनादित्याअधिवोचतानोयच्छतानोदुष्परिहन्तुशर्म ॥ ६ ॥

सु॒गः । हि । वः । अ॒र्य॒म॒न् । मि॒त्र । प॒न्थाः । अ॒नृ॒क्षरः । व॒रु॒ण ।
सा॒धुः । अ॒स्ति । तेन॑ । आ॒दि॒त्याः । अधि॑ । वो॒च॒त॒ । नः । यच्छ॑त॒ ।
नः । दुः॒ष्ट॒परि॑हन्तु॑ । शर्म॑ ॥ ६ ॥

हेअर्यमन् मित्र वरुण वोयुष्माकंसुगः सुखेनगन्तव्यः अनृक्षरः ऋक्षरःकण्टकमच्छते-
रिति तद्रहितः साधुः साधकः शोभनोवा एवंगुणविशिष्टः पन्थामार्गोस्तिहि विद्यतेतत्सु अ-
तस्तेपथाअस्मान् शोभनं नयतेतिशेषः हेआदित्याः नोस्माकं अधिवोचत अधिवचनं पक्षपा-
तेनवचनं कुरुत अपिनोस्मभ्यंदुष्परिहन्तु दुःखेनपरिहन्तु विनाशयितुमशक्यंशर्मसुखंयच्छत
वत्त दाणूदाने शपिषामेत्यादिनायच्छादेशः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

पिपेर्तुनोअदिति॒राज॑पुत्राति॒द्वेपांस्य॑र्यमासुगेभिः ।
वृहन्मित्रस्यवरुणस्यशर्मोपस्यामपुरुवीराअरि॒ष्टाः ॥ ७ ॥

पि॒पेर्तु॑ । नः । अ॒दि॒तिः । राज॑पुत्रा । अ॒ति । द्वे॒पांसि॑ । अ॒र्य॒मा ।
सु॒गेभिः॑ । वृ॒हत् । मि॒त्रस्य॑ । व॒रु॒णस्य॑ । शर्म॑ । उप॑ । स्या॒म ।
पू॒रु॒षी॒राः । अ॒रि॒ष्टाः ॥ ७ ॥

राजपुत्रा राजानोराजमानामित्रादयः पुत्रायस्याः तादृशी अदितिरदीना अखण्डनीयावादे-
वीनोस्मान् द्वेषांसिद्धेष्टृणिरक्षांसि अविषिपतुं अतिपारयतु अतिक्रम्यतद्दहितं देशं प्रापयत्वित्यर्थः
अर्यमाचसुगेभिः सुद्युगन्तव्यैर्मार्गैरस्मान्पारयतु अपिचवयंपुरुवीराः बहुभिःवीरैःपुत्रादिभिरुपे-
ताःअरिष्टाः केनाप्यहिंसिताश्चसन्तः मित्रस्यवरुणस्यचवृहत्परिवृढंशर्मसुखंउपस्याम उपगता-
भवेम ॥ ७ ॥

पूर्वोक्तेपशौतिस्रोभूमीरितिपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रंपूर्वमेवोदाहृतम् ।

सैषासूक्तेअष्टमी-

तिस्रोभूमीर्धारयन्त्रीरुतयूचीणिब्रताविदथेअन्तरैषाम् ।
ऋतेनादित्यामहिंवोमहित्वंतदर्यमन्वरुणमित्रचारु ॥ ८ ॥

तिस्रः । भूमीः । धारयन् । त्रीन् । उत । यून् । त्रीणि । ब्रता ।
विदथे । अन्तः । एषाम् । ऋतेन । आदित्याः । महिं । वः ।
महिंस्त्वम् । तत् । अर्यमन् । वरुण । मित्र । चारु ॥ ८ ॥

तिस्रोभूमीः अत्रभूमिशब्दोलोकत्रयेवर्तते योद्वितीयस्यांतृतीयस्यांपृथिव्यानित्यत्रयथा
पृथिवीशब्दः भूम्यन्तरिक्षस्वर्गौखीन्योलोकान्आदित्याः धारयन् वृष्टिप्रदानादिनाधारयन्ति उत-
अपिच यून्दीप्तान्ततउपरितनान्महरादिकानपित्रीन् लोकान्धारयन्ति यद्वा दीप्तान्अग्निंवायुंसूर्यं
चधारयन्ति अपिचैषामादित्यानांविदथेयज्ञेअन्तर्मध्येत्रोणिब्रतासवनत्रयनिष्पाद्यानित्रीणिकर्मा-
णिसन्ति यद्वा एषांलोकानामंतर्मध्येविदथेयज्ञेनिमित्तभूतेसति एषामादित्यानांत्रोणिकर्माणिर-
सादानधारणविसर्जनलक्षणानिसन्ति उत्तरोर्ध्वःप्रत्यक्षरुतः हेआदित्याः ऋतेनसत्येनयज्ञेन
वामहिमहत्प्रभुत्वंवोयुष्मार्कमहित्वंमहत्त्वंयन्महाभाग्यं हेअर्यमन् वरुण मित्र तन्महाभाग्यंचा-
रुशोभनंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

त्रीरोचनादिव्याधारयन्तहिरण्यपाःशुच्योधारपूताः ।
अस्वमजोअनिमिषाअर्दधाउरुशंसांऋजवेमर्त्याय ॥ ९ ॥

घ्री । रोच॒ना । दि॒व्या । धा॒र॒यन्त॒ । हि॒र॒ण्य॒याः । शुच॑यः ।
 धा॒र॑ण॒पू॒ताः । अ॒स्व॑म॒जः । अ॒नि॒मि॒पाः । अ॒द॒ब्धाः । उ॒रु॒शं॒साः ।
 ऋ॒ज॒वे । म॒र्त्या॒य ॥ ९ ॥

घ्रीरोचनाघ्रीणिरोचनानिरोचमानान्यग्न्यादीनि तेजांसि दिव्यादिव्यानिदिविभवानिधारय-
 न्त आदित्यावस्थापयन् किमर्थं ऋजवेऋजीकायउपार्जकायस्तोत्राणां मर्त्यायमनुष्यायभोग-
 सिद्ध्यर्थमितियावत् कीदृशा आदित्याः हिरण्ययाः हिरण्ययाः हिरण्यालंकृतसर्वाङ्गाः यदा हितर-
 मणीयवेपाः शुचयोदीप्यमानाः धारपूताः उदकधारयाक्षालिता इव निर्मलाः अस्वमजः असञ्जा-
 तस्वमाः सुषांसुलुगितिजसःसुः अपरआह अस्वमजः अस्वपन्तः विगतनिद्राः स्वपितृपोर्नजि-
 ङितिनजिङ्मत्ययइति तदेतत्पदकारस्यानभिमतम् अनिमिपाः निमेषरहिताः अदब्धाः असुरा-
 दिभिरर्हिसिताः उरुशंसाः उरुभिर्बहुभिःशंसनीयाः स्तोतव्याः एवंगुणविशिष्टाअशरय-
 न्तेत्यन्वयः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

त्वंवि॒श्वेपांवरु॑णासि॒राजा॒येच॑दे॒वाअ॒सुर॒येच॑म॒र्ताः ।
 श॒त॒नो॒रा॒स्व॒श॒र॒दो॒वि॒चक्षे॑श्यामायुं॒पिसु॑धितानि॒पूर्वा ॥ १० ॥ ७ ॥
 त्वम् । वि॒श्वे॒पाम् । व॒रु॒ण । अ॒सि । रा॒जा । ये । च॒ । दे॒वाः । अ॒सुर॒ ।
 ये । च॒ । म॒र्ताः । श॒तम् । नः । रा॒स्व । श॒र॒दः । वि॒चक्षे॑ । अ॒श्या॒म ।
 आ॒युं॒पि । सु॒धिता॒नि । पूर्वा ॥ १० ॥ ७ ॥

हेअसुर शत्रूणांक्षेपकवरुण त्वंविश्वेपासर्वेषांराजासि केषां येचदेवा देवजनाः येचमर्तामर-
 णधर्माणोमनुष्याः तेषामित्यर्थः अतस्त्वंनोस्मभ्यंशतंशरदः शतसंख्याकान्संवत्सरान्विचक्षे वि-
 शेषेणदर्शनायरास्वमयच्छ रादाने व्यत्ययेनात्मनेपदम् वयंचपूर्वापूर्वेदेवैः सुधितानिसुष्ठुहितानिश-
 तसंवत्सरलक्षणान्यायुंपिअश्याम व्याप्नुयाम सुधितवसुधितनेमधितधिव्यधिपीयचेतिनिपात्यते
 गतिरनन्तरइतिगतेःप्रकृतिस्वरत्वम् सुषांसुलुगितितीयायाडादेशः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयसप्तमेनममोवर्गः ॥ ७ ॥

आदित्यदेवताकेपशौनदक्षिणेत्येवाहविषोयाज्या सत्रितञ्च—विस्त्रोभूमीधारयन्घ्री स्त-
 धून्दक्षिणाविचिकितेनसव्येति ।

सैषात्रैकादशी-

नदक्षिणाविचिकितेनसव्यानप्राचीनमादित्यानोतपश्चा ।

पाक्याचिद्वसवोधीर्याचिद्युष्मानीतोअभयंज्योतिरश्याम् ॥ ११ ॥

न । दक्षिणा । वि । चिकिते । न । सव्या । न । प्राचीनम् ।

आदित्याः । न । उत । पश्चा । पाक्या । चित् । वसवः । धीर्या ।

चित् । युष्मादानीतः । अभयम् । ज्योतिः । अश्याम् ॥ ११ ॥

हेआदित्याः दक्षिणादक्षिणोभागः नविचिकिते मयानविज्ञायते सव्यासव्योवामभागो-
पिनज्ञायते उभयत्रसुपांसुलुगितिसोराजदेशः तथाप्राचीनं पुरस्तादपिनज्ञायते विभाषाश्चेर-
दिक्स्त्रियामित्स्वाथंखः उतअपिच पश्चा पश्चात्पृष्ठभागेपिनज्ञायते नैशेनतमसाआवृतत्वाद्
आन्तरादज्ञानाद्वा पश्चपश्चाच्छन्दसीतिनिपात्यते किंबहुना पाक्याचिद्व पाक्यःपक्तव्योपरिप-
क्तज्ञानोपि हुपचपूपाके ऋहलोर्ण्यत् तित्स्वरितः धीर्याचिद्व धीरेनेतव्यत्वेनभवोधीर्यःकातरः
भवेच्छन्दसीतियत् कातरोपि उभयत्रसुपांसुलुगितिआकारः हेवसवोवासयितारआदित्याः यु-
ष्मानीतः युष्माभिर्नीतः शोभनेनमार्गेणप्रापितःसन अभयं भयरहितं ज्योतिः सौरतेजः
आन्तरंवा ज्ञानात्मकं अश्यां प्रामुयाम् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

योरार्जभ्यऋतनिभ्योद्दाशयंवर्धयन्तिपुष्टयश्चनित्याः ।

सरेवान्यातिप्रथमोरथेनवसुदावाविदयेषुप्रशस्तः ॥ १२ ॥

यः । रार्जभ्यः । ऋतनिभ्यः । द्दाश । यम् । वर्धयन्ति । पुष्टयः ।

च । नित्याः । सः । रेवान् । याति । प्रथमः । रथेन । वसुद्दावा ।

विदयेषु । प्रशस्तः ॥ १२ ॥

योजयमानः राजभ्योराजमानेभ्यः ऋतनिभ्यः ऋतस्ययज्ञस्यसत्यस्यवानेवृष्यः
आदित्येभ्योद्दाश चरुपुरोडाशादिकंददाति यंयजमानं पुष्टयः पोषकाः नित्याः शाश्वताः आ-
दित्याश्चवर्धयन्ति सयजमानोरेवान् धनवान्प्रथमः प्रथितः प्रख्यातः वसुदावा वसूनांधनानां
दातासनप्रशस्तः सर्वैःप्रशस्यमानः विदयेषुवेद्येषुलब्धव्येषुगृहेषुपुरथेनवाहनेनयातिगच्छति॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

शुचिर्पःसूयवसाअदब्धउपक्षेतिवृद्धवयाःसुधीरः ।

नकिष्टंघ्नन्त्यन्तितोनदूराद्यआदित्यानांभवतिप्रणीतौ ॥ १३ ॥

शुचिः । अपः । सूयवसाः । अदब्धः । उप । क्षेति । वृद्धवयाः ।

सुधीरः । नकिः । तम् । घ्नन्ति । अन्तितः । न । दूरात् । यः ।

आदित्यानाम् । भवति । प्रणीतौ ॥ १३ ॥

सयजमानः शुचिर्दीप्यमानः शुद्धोवाअदब्धः सपत्नैरबाधितः वृद्धवयाः प्रभूतानः सु-
धीरः शोभनपुत्रश्चसन् सूयवसाः शोभनसस्यान्यपः वृष्टिक्षणान्युदकानिउपक्षेति उपनिव-
सति सर्वदासुसस्यानामपांचसमीपेनिवसतीत्यर्थः तथानकिर्नचतंघ्नन्तिहिंसन्ति अन्तितोनअ-
न्तिकात्समीपदेशाच्चदूराद्विप्रकृष्टाच्चदेशादागताबाधकाः अन्तिकस्यतसिद्धादिलोपइतिलोपः
योयजमानः आदित्यानांअदितेःपुत्राणां मित्रादीनां प्रणीतौ प्रकृष्टेनयनेप्रापणे भवति वर्त-
तेसइतिपूर्ववत्संबन्धः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

अदितेमित्रवरुणोतमृळयद्द्वोवयंचक्रुमाकच्चिदामः ।

उर्वश्यामभयंज्योतिरिन्द्रमानोदीर्घाअभिनशन्तमिस्राः ॥ १४ ॥

अदिते । मित्रं । वरुण । उत । मृळ । यत् । वः । वयम् । चक्रुम ।

कत् । चित् । आगः । उरु । अश्याम् । अभयम् । ज्योतिः । इन्द्र ।

मा । नः । दीर्घाः । अभि । नशन् । तमिस्राः ॥ १४ ॥

उतअपिच हेअदिते मित्र वरुण आमच्चित्वंपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वपूर्वस्यामच्चित्तस्याविद्यमा-
नवज्ज्ञावावसर्वेषांपाठिकमामच्चित्तस्येत्याद्युदात्तत्वम् यूयमत्येकंमृळ अस्माकमुपरिदयांकुरु रक्षे-
त्यर्थः यदयपिबयंवोयुष्माकंकच्चिद किञ्चिदागोपराधंचक्रुम अकर्मतथापिमृळेत्यर्थः हेइन्द्र प-
रमैश्वर्येपितादित्य उरुविस्तीर्णअभयंभयरहितंज्योतिस्त्वदीयंप्रकाशंज्ञानात्मकंवाअश्यां अहंमामु-
याम् दीर्घाविस्तृतास्तमिस्रास्तमसायुक्तानिशाः ज्योत्स्नावमिस्राशृद्धिणेतिनिपात्यते वानोस्मान्
माभिनशन् आभिमुख्येनव्यामुबन्तु ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

उ॒भेअ॑स्मैपीपयतःसमी॒चीदि॒वोदृष्टि॑सुभगोनामपु॒ष्यन् ।
उ॒भाक्षया॑वाजय॒न्याति॑पृ॒त्सुभा॒वर्धो॑भवतःसा॒धूअ॑स्मै ॥ १५ ॥

उ॒भे इति॑ । अ॒स्मै । पी॒प॒य॒तः । समी॒ची इति॑ स॒मृ॒द्धि॒ची ।
दि॒वः । दृष्टि॑ । सु॒भ॒गः । ना॒म । पु॒ष्य॒न् । उ॒भा । क्ष॒यौ ।
आ॒क्ष॒यन् । या॒ति । पृ॒त्सु । उ॒भौ । अ॒र्धौ । भ॒व॒तः । सा॒धू इति॑ ।
अ॒स्मै ॥ १५ ॥

यआदित्यानां भवति प्रणीताविति व्यवहितोप्यवेदं शब्देन पराप्रशयवे अस्मै यजमानाय समी-
ची सङ्गठमाने उभेद्यावापृथिव्यौ पीपयतः प्याययतः कामान्वर्धयतः प्यायीवृद्धौ अस्माप्य-
न्ताच्छान्दसोलुङ् व्यत्ययेन तसस्तामादेशाभावः धातोः प्रीभावश्च सचसुभगः शोभनधनः
दिवोद्युलोकादागतां वृष्टिं पुष्यन्वर्धयन् भवति नामेति प्रसिद्धिर्द्योत्यवे किञ्च पृत्सुपृत्तनासुसङ्गा-
मेपुआजयन् शत्रूनाभिमुख्येनाभिभवन् उभाक्षया उभौ निवासौ क्षियंति निवसन्त्यस्मिन्निति क्ष-
योनिवासस्थानं पुंसि संज्ञायां घः प्रायेणेति अधिकरणे घः क्षयो निवासे इत्याद्युदात्तत्वं तौ परैरना-
कान्तं स्वकीयं निवासस्थानम् आत्मनापहृतं परकीयं निवासस्थानं च याति गच्छति तथास्मै य-
जमानाय उभावर्धौ जगतो भागौ चराचरात्मकौ मर्त्या मर्त्यात्मकौ वासाधूसाधकौ भवतः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

यावौ मा॒याअ॑भिद्रुहै॒यज॑त्राः पाशा॑ आदित्या॒रिप॑वे विचृ॒त्ताः ।
अ॒श्वीव॑र्ता अ॒ति॒येप॑र॒थेना॑रि॒ष्टाउ॒रावा॑शर्मन्त्स्याम ॥ १६ ॥

याः । वः । मा॒याः । अ॒भि॒द्रु॒है । य॒ज॒त्राः । पा॒शाः । आ॒दि॒त्याः ।
रि॒प॒वे । वि॒चृ॒त्ताः । अ॒श्वी॒इ॒व । ता॒न् । अ॒ति॒ । ये॒प॒म् । र॒थे॒न ।
अ॒रि॒ष्टाः । उ॒रौ । आ । श॒र्मन् । स्या॒म् ॥ १६ ॥

हेयजत्राः यष्टव्याआदित्याः वोयुष्माकंयाःमायाः अभिद्रुहे अभिद्रोहंकुर्वतेराक्षसादपे-
निर्मिताः येचपाशाः रिपवेशत्रवेविचृत्ताः चृतीर्हिंसाग्रन्थनयोः प्रसारिताइत्यर्थः तान्पाशान्
मायाश्चरथेनअतियेयं अतीत्यप्रयतेयं अतितरेयमित्यर्थः तत्रदृष्टान्तः—अश्वीव यथाशोभनाश्वः
कश्चित्पुरुषः दुस्तरान्मार्गान्शीघ्रमतिक्रामति वद्वत् येष्ट्रप्रयत्ने भौवादिकोनुदात्तेव छान्दसो-
लङ् व्यत्ययेनपरस्मैपदम् तथावयंअरिष्टाः शत्रुभिरर्हिंसिताःसन्तः उरौविस्तीर्णेशर्मन शर्म-
तिगृह्णाम त्वयादत्तेसुखेगृहेवाआसमन्तात्स्याम वर्तमानाभवेम॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

माहंमघोनोवरुणप्रियस्यभूरिदान्नाविदंशूनमापेः ।

मारायोराजन्त्सुयमादवस्थांवृहद्वदेमविदथेसुवीराः ॥ १७ ॥ ८ ॥

मा । अहम् । मघोनः । वरुण । प्रियस्य । भूरिदान्नाः । आ ।

विदम् । शूनम् । आपेः । मा । रायः । राजन् । सुयमात् । अव ।

स्थाम् । वृहत् । वदेम । विदथे । सुधीराः ॥ १७ ॥ ८ ॥

हेवरुण मघोनोधनवतः प्रियस्यानुकूलस्यभूरिदानः भूरेर्बहुलस्यदातुरहंमाआविदं माआ-
वेद्यानि आवेदनंविज्ञापनमाकरवाणि किंतदनावेद्यं आपेक्षतेः शूनंशून्यंदारिद्र्यम् वर्णलो-
पश्छान्दसः यद्वा शूनंगतंभ्रातृदारिद्र्यम् दुःशिवगतिवृत्त्योः श्वीदितोनिष्ठायामितीदृप्रतिषेधः
यजादित्वात्संप्रसारणम् ओदितश्चेतिनकारः वृषादित्वादाद्युदात्तत्वम् एतदुक्तंभवति अस्मदी-
याः पुत्रादयः क्षुधिताइतिमभुसमीपेभिधायमाचमानोमाभूवमिति हेराजन्त्सुयमात् सुष्टुनियम्यते-
नेनपुरुषोगृहइतिसुयमः ईषद्दुःखितिसखल् तादृशाद्रागोधनान्मावस्थांअवयुत्यस्थितोमाभूवं
वयंसुवीराः शोभनपुत्राविदथेयज्ञेगृहेवावर्तमानाःसन्त्वोवृहत् प्रौढंस्तोत्रं वदेम उच्चारयाम॥ १७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

इदमित्येकादशर्चपठंस्तुम् अत्रानुक्रम्यते—इदमेकादशवारुणमिति पूर्वसूक्ते कूर्मोमात्स-
मदोहिवेत्युक्त्वादस्योत्तरस्यचकूर्मोऽगुत्समदोवाक्रपिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणोदेवता विनियोगोलेहि-
कः अत्रकेचिदाहुः इदमेकादशर्चतुवारुणंभयपापनुत् । ऋणदारिद्र्यदुःस्वप्ननाशनंचेतिशुश्रुमेति ।

तत्रैषापथमा—

इदं कवेरादित्यस्य स्वराजो विश्वानि सान्त्यभ्यस्तु म॒ह्ना ।

अति॒यो म॒न्द्रो य॒जथा॑य दे॒वः सु॒कीर्ति॑भि॒क्षे वरु॑णस्य भू॒रैः ॥ १ ॥

इदम् । कवेः । आदित्यस्य । स्वराजः । विश्वानि । सन्ति ।

अ॒ति । अ॒स्तु । म॒ह्ना । अ॒ति । यः । म॒न्द्रः । य॒जथा॑य । दे॒वः ।

सु॒क्षीर्ति॑म् । भि॒क्षे । वरु॑णस्य । भू॒रैः ॥ १ ॥

कवेः क्रान्तदर्शिन आदित्यस्य अदितेऽशुत्रस्य स्वराजः स्वपमेव राजमानस्येश्वरस्य वा वरुणस्येदं हविःस्तोत्रं वा यजमानः करोतीति शेषः सच विश्वानि सर्वाणि संति द्वितीयभावविकारभांजिभूतजातानि मह्यमहिम्नावरुणप्रसादात्तद्धेन अभ्यस्तु अभिभवतु यो देवो द्योतमानो वरुणः यजथाय यद्रेपुरुषाय अतिवतिशयेन मन्द्रः स्तुत्यो हर्षयिता वा भवति तस्य भूरेभर्तुर्वरुणस्य सुक्षीर्तिशोभनां स्तुतिं भिक्षेपार्थं यद्वा वरुणस्येति तृतीया र्थे पृथी तेन वरुणेन दातव्यां शोभनां कीर्तिं अहं याचे ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

तव ब्र॒ते सु॒भगा॑सः स्याम स्वा॒ध्यो वरु॑णतुष्टुवा॑सः ।

उपा॒र्य न॒ उप॒सां गो॑म॒तीना॒म॒ग्नयो॒ न ज॑र॒माणा॒ अनु॒द्यून् ॥ २ ॥

तव । ब्र॒ते । सु॒भगा॑सः । स्या॒म । सु॒आ॒ध्यः । वरु॑ण । तु॒स्तुष्टु॑वा॑सः ।

उ॒प॒आ॒र्य॒ने । उ॒प॒सां । गो॑म॒तीना॒म् । अ॒ग्नयः॑ । न ।

ज॑र॒माणाः । अनु॑ । द्यून् ॥ २ ॥

हे वरुण स्वाध्यः शोभनाप्यानाः तुष्टुवांसः स्तुतवन्तो वयं तव ब्रते त्वदीये परिचरणाख्ये कर्मणि वर्तमानाः सुभगासः स्याम शोभनघनाभवेम अपि च गोमतीनां रश्मिभिर्युक्तानामुपसां उपायने उपागमने सति अग्नयेन यथा अग्नयेन हि होत्रादिकर्मा र्थं समिध्यन्ते एवमनुद्यून् अनुदितं जरमाणास्त्वांस्तुतवन्तो वयं दीप्यमाना भवेम ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तवस्यामपुरुवीरस्यशर्मन्ऋशंसस्यवरुणप्रणेतः ।

यूयनःपुत्राअदितेरदब्धाअभिक्षमध्वंयुज्यायदेवाः ॥ ३ ॥

तव । स्याम । पुरु॒वीर॑स्य । शर्मन् । उ॒रु॒ऽशंस॑स्य । व॒रुण॑ ।

प्र॒नेत॑रिति प्र॒णेतः । यू॒यम् । नः । पु॒त्राः । अ॒दितेः । अ॒दब्धाः ।

अ॒भि । क्ष॒म॒ध्वम् । यु॒ज्याय॑ । दे॒वाः ॥ ३ ॥

हेप्रणेतः सर्वस्यजगतः प्रकर्षेणनेतः वरुण पुरुवीरस्यपुरुभिर्बहुभिःवीरैरुपेतस्ययद्वा पु॒रुणां॑बहूनांशत्रूणांविशेषेणमेरकस्य उरुशंसस्यउरुभिर्बहुभिःस्तूयमानस्यतवशर्मन्शर्मणिस्तुवे गृहेवा स्याम अदितेःपुत्राःमित्रादयःपरमपिच्छन्दसीतिपरस्यपष्ठ्यन्तस्यपूर्वामध्विताह्ववद्भावेना॒नुम॑वेशावपदद्वयसमुदायस्याष्टमिकंसर्वानुदात्तत्वम् अदब्धाशत्रुभिरहिंसिताः एवंभूताहेदेवाः यूयनोस्मान्कृतापराधान् युज्यायसख्यायअभिक्षमध्वं अस्माभिःकृतमपरार्धंसहध्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रसीमादित्योअसृजद्विधर्ताऋतंसिन्धवोवरुणस्ययन्ति ।

नश्राम्यन्तिनविमुचन्त्येतेवयोनपमूरधुयापरिज्मन् ॥ ४ ॥

प्र । सी॒म् । आ॒दित्यः॑ । अ॒सृज॑त् । वि॒ध॒र्ता । ऋ॒तम् । सिन्ध॑वः ।

वरु॑णस्य । य॒न्ति । न । श्रा॒म्य॒न्ति । न । वि । मु॒च॒न्ति । ए॒ते ।

वयः॑ । न । प॒मुः । रघु॑ऽया । परि॑ऽज्मन् ॥ ४ ॥

विधर्ता सेतुरिवजलस्यविधारयिता आदित्यःअदितेःपुत्रोवरुणः ऋतंविधारणहेतुभूतं॒त्यम्॑ यद्वा नदीनामुपादानभूतमुदकम् सीसर्वतः प्रासृजत् प्रकर्षेणसृष्टवान् अणोमृगस्यस्यानुना॒सिक॑इत्याकारःसानुनासिकः तेनवरुणस्यर्तेन सिन्धवः स्पन्दनशीलानघोयन्तिगच्छन्ति प्रव॒हन्ति॑ एतेसिन्धवः नश्राम्यन्तिनप्राप्नुवन्ति नविमुचन्ति उपरतानभवन्ति अनलसाः सर्वदे॒क॒रूपेण॑ प्रवहन्तीत्यर्थः एतदेवोच्यते॒वयो॑न वयः पक्षिणइवरघुयाः लघुवर्गाः शीघ्रगामिनः परि॒ज्मन्॑ परिज्मनिभूम्यांपशुःपतंतिगच्छन्ति पतृगत्तौ लिट्युसितनिपत्योच्छन्दसीत्युपधातोः स्थानिवद्भावात् द्विर्वचनादि रघुयाइत्यत्रलुपांलुगितिजसोयाजादेशः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

विमच्छ्रथापशशनामिवागं ऋध्यामतेवरुणखामृतस्य ।
मातन्तुच्छेदिवयंतो धियं मे मामात्रां शार्यपसः पुरऋतोः ॥ ५ ॥ ९ ॥

वि । मत् । अथय । रशनाम् इव । आगः । ऋध्याम् । ते ।
वरुण । खाम् । ऋतस्य । मा । तन्तुः । छेदि । वयंतः । धियम् ।
मे । मा । मात्रा । शारि । अपसः । पुरा । ऋतोः ॥ ५ ॥ ९ ॥

हेवरुण मत् मत्तकाशात् रशनामिवरज्जुमिवआगः विहिताननुष्ठानजनितं पापं विश्रथ-
य शिथिलीकुरु विमोचयेत्यर्थः तेत्वत्संवन्धिनऋतस्योदकस्य पूर्णां खां नदीं खाइति नदीनाम् तां
ऋध्याम् लभेमहि अपिच धियं कर्म वयतः संतन्वतो मे ममतन्तुः कर्मसन्ततिः माछेदि छिन्नोभाभूत्
नैरन्तर्येणास्त्वित्यर्थः तथाऋतोः समाप्तिकाळात् पुरापूर्वमपसः कर्मणः मात्राशरीरं प्राच्यो-
दीष्यांगलक्षणं माशारि शीर्णविकलं माभूत् शूर्हिंसायां कर्मणि लुङ् पुरऋतोरित्यत्र ऋतपक-
तिप्रकृतिभावः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमेन वषोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी-

अपो सुम्यक्षवरुणभियसं मत्सभा लूतावो नुमागृभाय ।
दामेव वत्सादिमुमुग्ध्यं ह्यो न हित्व दारे निमिषं च नेशे ॥ ६ ॥

अपो इति । सु । म्यक्ष । वरुण । भियसम् । मत् । समुद्राद् ।
ऋत इवः । अनु । मा । गृभाय । दाम इव । वत्सात् । वि । मुमुग्धि ।
अंहः । नहि । त्वत् । आरे । निमिषः । चन । ईशे ॥ ६ ॥

हेवरुण भियसं भयं मत् मत्तः सुसुप्तुः अपो म्यक्ष अपगमय हेसम्राट्सम्यग्राजमान हेमता-
वः सत्यवन् यज्ञवन्वावरुण मामां अनुगृभाय अनुगृहाण छन्दसि शायजपीति श्रः शायजादेशः
ह्यग्रहोर्भे इति भत्वम् अपिच दामेव वत्सात् यथादोग्धावत्ससकाशात् बन्धनारंजुं विमुञ्चति तथा
अंहः पापं मत्तकाशाद्विमुमुग्वि विमुञ्च छान्दसः शपः श्लुः पृथकुरु त्वदा रेवतो दूरदेशे वर्तमानः

त्वदन्यइत्यर्थः त्वत्तोऽन्यः कश्चिद् निमिषश्च न निमेषस्यापि अक्षिपक्ष्मचलनस्यापि न हि ईशे नेष्टे
त्वमेव ईश्वर इत्यर्थः लोपस्त आत्मनेपदेष्वितिव लोपः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

मानो वैवैरुणयेतं इष्टावेनः कृण्वन्तमसुरभीणन्ति ।

मा ज्योतिषः प्रवसथानि गन्मविषू मृधः शिश्रथो जीवसेनः ॥ ७ ॥

मा । नः । वधैः । वरुण । ये । ते । इष्टौ । एनः । कृण्वन्तम् ।

असुर । भीणन्ति । मा । ज्योतिषः । प्रवसथानि । गन्म । वि ।

सु । मृधः । शिश्रथः । जीवसे । नः ॥ ७ ॥

हेवरुण नोस्मान्वधैः हननसाधनैरायुधैर्माहिंसोरिति शेषः हे असुर पापकृतानिरसितः वे
त्वदीये इष्टौ यज्ञे एनः विहिताननुष्ठानेन जनितं पापं कृण्वन्तं कुर्वन्तं पुरुषं ये वधाभीणन्ति हिंसन्ति वैरि-
ति पूर्ववत्संबन्धः भीष्हिंसायां क्रियादिकः अपि च ज्योतिषः गृहे वर्तमानादग्नेः सौरमकाशाद्वामव-
सथानि मवासात्मागन्म मागच्छाम सर्वदा गृहे वर्तमानः सूर्यपश्यंश्चिरकालं जीवेयमित्यर्थः गमेर्दु-
डिमच्चेचसेति चेर्लुक् तथानोस्माकं जीवसे जीवनाय शृणोहिंसकान् सुसुषुविशि श्रथः विष्टेय
बाधस्वेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नमः पुराते वरुणोत्तनूनमुतापरंतु विजात ब्रवाम ।

त्वे हि कं पर्वते न श्रितान्यप्रच्युतानि दूळभ ब्रतानि ॥ ८ ॥

नमः । पुरा । ते । वरुण । उत । नूनम् । उत । अपरम् । तु विज्ञात ।
ब्रवाम् । त्वे इति । हि । कम् । पर्वते । न । श्रितानि । अप्रच्युतानि
दुःदृष्टम् । ब्रतानि ॥ ८ ॥

हेवरुण पुरा पूर्वस्मिन्काले तेषु श्यंनमः नमस्कारप्रतिपादकं नम इति शब्दमवादिष्य उद-
अपि च नूनमपि ब्रवाम उत अपि च हे तु विजात बहुप्रदेशेषु मादुर्भूत वरुण अपरं आगामिन्य-
पिकाले नमः शब्दं ब्रवाम उचारयाम कस्मादिति चेदुच्यते—दूळभ दुर्दृष्टं दंभितुं हिंसितुं शक्य

दुरोदाशनाशदभ्येष्वितरेकस्योत्वमुत्तरपदादेष्टुत्वं च कमित्येतत्पदपूरणम् हियस्मात् त्वेत्वपि
पर्वतेन शिलोच्चयेइव अच्युतानि अन्यैः प्रच्यावयितुमशक्यानि व्रतानिकर्माणि विधरणानि
श्रितानि आश्रितानि तस्मादित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

परं कृणासावीरधमत्कृतानि माहं राजन्नन्यकृतेन भोजम् ।
अव्युष्टा इच्छुभूयसीरुपास आनोजीवान्वरुणतासु शाधि ॥ ९ ॥
परा । कृणा । सावीः । अध । मत्कृतानि । मा । अहम् ।
राजन् । अन्यकृतेन । भोजम् । अविंशुष्टाः । इत् । नु ।
भूयसीः । उपसः । आ । नः । जीवान् । वरुण । तासु । शाधि ॥ ९ ॥

हेवरुण कृणाकृणानि पित्रादिभिः कृतान्यस्माभिर्देयानि परासावीः परासुव पराचीनमेरय
पूरेणे छान्दसोलुङ् अघअधुना मत्कृतानि मयानि प्यादितानि कृणानि परासुव अपिच हेराजन्
स्वामिन् वरुण अहं अन्यकृतेन अन्यैरर्जितेन धनेन मा भोजं भोगं मालभेयम् किं कारणमिति चेदुच्य-
ते-भूयसीः भूयस्यो बहुतराः उपसः अव्युष्टा इव नुस्तत्त्वं अव्युष्टा एव अपररात्रे पूत्थाय कृणानि वि-
न्तपतो जाग्रतो मम व्युष्टा अप्यव्युष्टकल्पा आसन् हेवरुण वासूपस्तु नोस्मान् जीवान् जीवनवतः
आशाधि आसमन्तादनुशिष्टान्कुरु कृणान्यपहत्य भोगपर्याप्तं धनं मयच्छेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

यो मे राजन् युज्यो वा सखा वा स्वमे भयं भीरवे मह्यमाह ।
स्तेनो वा यो दिप्सति नो रुको वा त्वं तस्माद् हरुण पाह्यस्मान् ॥ १० ॥
यः । मे । राजन् । युज्यः । वा । सखा । वा । स्वमे । भयम् ।
भीरवे । मह्यम् । आह । स्तेनः । वा । यः । दिप्सति । नः । रुकः ।
वा । त्वम् । तस्मात् । वरुण । पाहि । अस्मान् ॥ १० ॥

हेराजन् वरुण मे मदीयो युज्यो योजनसमर्थः पित्रादिर्वासत्तासमानस्यानो वाग्धयो वा स्व-
मेददं त्वद्विपयं भयं भीरवे भयशीलाय मत्संय आहवृते तथा स्तेनश्चोरो वा वृको रण्यश्वा वा योनो-

स्मान्दिप्सतिजिघांसति सनीवंतर्धेतिविकल्पनादिङ्भावः दम्भइचेतीत्वम् हेवरुण त्वंत्स्मा-
त्सर्वस्मादस्मान्पाहिरक्ष॥ १० ॥

अथैकादशी—

माहं म॒घो नो वरुण प्रि॒यस्य भूरि॒दान्न आर्वि॒दं शून॑मा॒पेः ।
मारा॒यो रा॒जन् सु॒धमा॒दर्व॒स्थां वृ॒हद्दे॒मवि॒दथे॑ सु॒वीराः ॥ ११ ॥ १० ॥
मा । अ॒हम् । म॒घो नः । व॒रुण॒ । प्रि॒यस्य॑ । भूरि॒दान्नः । आ ।
वि॒दम् । शून॑म् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒जन् । सु॒धमा॒त् । अ॒र्व ।
स्था॒म् । वृ॒हत् । व॒देम् । वि॒दथे॑ । सु॒वीराः ॥ ११ ॥ १० ॥

हेवरुण प्रियस्यभूरिदान्नः भूरेर्धनस्यदातुर्धनवत्त आद्यस्यपुरतः पुत्रादेर्दारिद्र्यं अहंमाअवि-
दं माअवेदयानि ज्ञापयानि हेराजन् सुधुनियामकादनाव अवयुत्यस्थितोमाभूर्वशोभनपुत्राः
यत्नेगृहेवावर्तमानाः प्रौढंस्तोत्रं उच्चारयामः ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

धृतव्रताइतिसप्तर्चसप्तमंस्फुक्तंमार्तमदस्यकूर्मस्यगृत्समदस्यवार्पम् वैष्णवं वैश्वदेवम् त-
थाचानुक्रान्तम्—धृतव्रताःसप्तवैश्वदेवमिति गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

धृ॒त॒व्र॒ता आ॒दि॒त्या इ॒पिरा॒ आ॒रे म॒र्त्त॒र्त्त॒र॒ह॒सू॒रि॒वागः॑ ।
शृ॒ण्व॒तो वो॒वरु॑ण॒ मि॒त्र॒दे॒वा भ॒द्र॒स्य॑ वि॒द्वान् अ॒व॒से हु॒वेवः॑ ॥ १ ॥
धृ॒त॒व्र॒ताः । आ॒दि॒त्याः । इ॒पिराः । आ॒रे । म॒र्त्त॒ । क॒र्त्त॒ । र॒ह॒सूः । इ॒व ।
आ॒गः । शृ॒ण्व॒तः । वः । व॒रु॑ण । मि॒त्र॒ । दे॒वाः । भ॒द्र॒स्य॑ । वि॒द्वान् ।
अ॒व॒से । हु॒वे । वः ॥ १ ॥

हेधृतव्रताः धृतकर्माणः आदित्याः अदितेःपुत्राः इपिराः गमनशीलाः सर्वैरभ्येपणीयाः
मार्थनीयावा हेविश्वेदेवाः मदारैश्चतुर्दशेभ्यः विहितानुष्ठानादिजनितपापं कुरुत व-
रोतेऽछान्दसोऽपिकरणस्पृष्टक् तपनतनथनाधेनितनादेशः तत्रदृष्टान्तः—रहसूरिव रहसिजन्यै-

ज्ञातेप्रदेशेसूयतइतिरहस्रःव्यभिचारिणी सायथागर्भपातयित्वाद्रदेशेपरित्यजतितद्वद हेवरुण
मित्र देवाः वोयुष्मदीयस्यभद्रस्ययुष्माभिःकरणीयंश्रेयोविद्वान् जानन्नहंशृण्वतः मरुतानि
स्तोत्राणिश्रोत्रेणजानतोवोयुष्मान्अवसे रक्षणार्थंहुवेआह्वयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यूयंदेवाःप्रमतिर्यूयमोजोयूयंद्वेषांसिसनुतयुयोत ।

अभिक्षत्तारोअभिचक्षमध्वमद्याचनोमृळयतापरंच ॥ २ ॥

यूयम् । देवाः । प्रमतिः । यूयम् । ओजः । यूयम् । द्वेषांसि ।

सनुतः । युयोत । अभिक्षत्तारः । अभि । च । क्षमध्वम् । अद्य ।

च । नः । मृळयत । अपरम् । च ॥ २ ॥

हेदेवाः प्रमतिः मरुष्टामतिर्यस्यपित्रादेस्तादृशोपियूयमेव तथाओजोबलमपियूयमेव
अपिचयूयंद्वेषांसिदेष्टुणि रक्षःपिशाचादीनि सनुतरित्यव्ययम् अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितेप्रदे-
शेयुपोतपृथक्कुरुत युमिश्रणामिश्रणयोः छान्दसःशपःश्लुः पूर्ववत्तस्यतवादेशः अभिक्षत्तारः
अभितः शत्रूणांहिसितारोयूयं अभिचक्षमध्वं अभिभवतचशत्रून् अद्यास्मिन्दिनेचनोस्मान्मृळ-
यत सुखयत अपरंचअपरमपिकालंआगामिन्यपिकाले अस्मान्मृळयत ॥ २ ॥

अथतृतीया—

किमुनुवःरुणवामापरिणकिंसनेनवसवआप्येन ।

यूयंनोमित्रावरुणादितेचस्वस्तिमिन्द्रामरुतोदधात ॥ ३ ॥

किम् । ऊँ इति । नु । वः । रुणवाम । अपरेण । किम् । सनेन ।

वसवः । आप्येन । यूयम् । नः । मित्रावरुणा । अदिते । च । स्वस्तिम् ।

इन्द्रामरुतः । दधात ॥ ३ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंनुअयेदानींकिमुरुणवाम किंवल्लुकवर्तुशक्रवाम नकिमपीत्यर्थः तथाअप-
रेणअपरकालभाविनाकर्मणाकिंकर्तुशक्राः तथाहेवसवोवाप्तयितारोदेवाः सनेनसनातनेन आ-
प्येन आप्तव्येनकर्मणामुष्माकंकिंकर्तुशक्राः सर्वदापियुष्मदनुगुणंपरिचरणंकर्तुनशक्रादित्यर्थः हे

मित्रावरुणौ हेअदिते हेइन्द्रामरुतः देवताद्वन्द्वेचेतिपूर्वपदस्यानङ् तेचसर्वेयूयंस्वस्तिअविनाशंनो-
स्मयं दधात धत्तमयच्छत छोटितस्यतवादेशेङित्त्वाभावेनातोत्तोषाभावः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

हयेदेवायूयमिदापयःस्थतेमृळतनाधमानायमह्यम् ।

मावोरथोमध्यमवाळुतेभून्मायुष्मावत्स्वापिपुंश्रमिष्म ॥ ४ ॥

हये । देवाः । यूयम् । इत् । आपयः । स्थ । ते । मृळत ।

नाधमानाय । मह्यम् । मा । वः । रथः । मध्यमद्वाद् । ऋते ।

भूत् । मा । युष्मावत्सु । आपिपुं । श्रमिष्म ॥ ४ ॥

हयेदेवाः छान्दसोवर्णोपजनः हेदेवाः यूयमित् यूयमेवआपयः धनस्यप्रापयितारोबन्धवः
स्थ भवथ तेयूर्यनाधमानायअभिमतफलंयाचमानायमहंस्तोत्रेष्टळतस्तुत्रयत् तथावोयुष्माकं-
थःऋतेस्मदीयेयज्ञेनिमित्तभूतेमध्यमवाट्माभूत् मध्यमेनमन्दगमनेनवाहकोमाभूत् शीघ्रंयुष्मान्व-
हत्वित्यर्थः वयंपुष्मावत्सुयुष्मत्सदृशेष्वपिपुवन्धुपुसत्सुमाश्रमिष्म आन्तामाभूम वतुष्मकरणेयु-
ष्मदस्मद्भाञ्छन्दसिसादृश्यवपसंख्यानमितिवतुष् आसर्वनाम्नद्वत्पात्वम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

प्रवृण्कोमिमयमूर्यागोयन्मापितेवकितवंशशशास ।

आरेपाशाआरेअघानिदेवामामाधिपुत्रेविमिवग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

प्र । वः । एकः । मिमय । भूरि । आगः । यत् । मा । पिताइव ।

कितवम् । शशास । आरे । पाशाः । आरे । अघानि । देवाः । मा ।

मा । अधि । पुत्रे । विमइव । ग्रभीष्ट ॥ ५ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंमध्येअहमेकःसन्भूरिबहुलंआगः पापंप्रमिमयअहंमकर्षेणाहिसिपं क-
थमस्माकंमध्येत्वमेव इतिचेदुच्यते—यद्यस्मात् मामांपितेवकितवं यथाअपथमवृत्तपुत्रंपितानुशा-
स्तितथाशशास अनुशिष्टंचलद्धे शासुअनुशिष्टावित्यस्माह्निटिमध्यमस्यस्त्वम् अपिच हेदेवाः यु-
ष्मदीयाः पाशाः आरेअस्मत्तोदूरदेशेसन्तु अघानिपापानिचआरेसन्तुमामाअधिपुत्रे अधिःसप्त-
म्यर्धानुवादी पुत्रेपथ्यविततिपितरंसंवविमिवपक्षिणमिवव्याधः मामभीष्ट मागृहीध्वम् माह्निटु-
डि इमहोर्भइतिभक्तम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी-

अ॒र्वा॒ञ्चो॒अ॒द्या॒भ॒वता॒यज॒त्रा॒आ॒वो॒हार्दि॑भ॒य॒मा॒नो॒व्यये॒यम् ।
त्रा॒ध्वं॒नो॒दे॒वानि॒जुरो॒रु॒कस्य॒त्रा॒ध्वं॒कर्ता॑द॒वप॒दो॒यज॒त्राः ॥ ६ ॥

अ॒र्वा॒ञ्चः । अ॒द्य । भ॒वत॒ । य॒ज॒त्राः । आ । वः । हा॒र्दि॑ । भ॒य॒मा॒नः ।
व्यये॒यम् । त्रा॒ध्वम् । नः । दे॒वाः । नि॒जुरः । रु॒कस्य॒ । त्रा॒ध्वम् ।
कर्ता॑त् । अ॒व॒प॒दः । य॒ज॒त्राः ॥ ६ ॥

हेयजत्राः यष्टव्यादेवाः अघेदानीमर्वाञ्चोऽस्मदभिमुत्वाभवत वोयुष्माकंहार्दिहृद्यवस्थितर-
क्षणभयमानोविष्यदहंआव्ययेयं आभिमुख्येनप्राप्तुयाम् व्ययगतौ भौवादिकः हेदेवाः वृकस्य
तस्करस्यआरण्यशुनोवा संवन्धिनः निजुरोनिहननात् पूरिर्हितार्थः अस्मात्संपदादिलक्षणो-
भावेकिम् छान्दसोह्रस्वः नोस्मान् त्राध्वं त्रायध्वम् तथा हेयजत्राः अवपदः आपदः कर्तावकर्तुः
सकाशात्त्राध्वं त्रायध्वम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

मा॒हं॒म॒घो॒नो॒वरु॒णप्रि॒यस्य॑भूरि॒द्वान्न॑आ॒र्वि॒दं॒शून॑मा॒पेः ।
मा॒रा॒यो॒रा॒जन्त॑सु॒यमा॒दव॑स्थां॒वृ॒हद्दे॒मवि॒दथे॑सु॒वीराः ॥ ७ ॥ ११ ॥

मा । अ॒हम् । म॒घो॒नः । व॒रु॒ण । प्रि॒यस्य॑ । भूरि॒द्वान्नः॑ ।
आ । वि॒दम् । शून॑म् । आ॒पेः । मा । रा॒यः । रा॒जन् । सु॒यमा॑त् ।
अ॒व । स्था॒म् । वृ॒हत् । व॒दे॒म् । वि॒दथे॑ । सु॒वीराः ॥ ७ ॥ ११ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ ७ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

भक्तदेवायेत्येकादशर्चमष्टमं सूक्तम् गार्त्तमदं अन्त्याजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः महिक्तुमित्ये-
पाइन्द्रासोमदेवताका सारस्वतित्वमस्मानित्यर्घर्चःसारस्वतः योनःसनुत्यइत्येपावार्हस्त्या
अन्त्यामारुती शिष्टापेन्द्रचः तथाचानुक्रान्तम्-भक्तमेकादशजगत्यन्तंपष्ठचैन्द्रासोमीसरस्वति-
त्वमितिसारस्वतोर्ध्वोयोनोवार्हस्त्यात्वंवोमारुतीति गतोविनियोगः ।

तत्रैषापथमा—

ऋतं देवाय रुण्वते स वित्रे इन्द्राय अहिघ्ने नरं मन्तु आपः ।
अहरहयात्प्रकुरपां कियत्प्राथमः सर्ग आसाम् ॥ १ ॥

ऋतम् । देवाय । रुण्वते । स वित्रे । इन्द्राय । अहिघ्ने । न ।
रमन्ते । आपः । अहःऽअहः । याति । अक्तुः । अपाम् । कियति ।
आ । प्रथमः । सर्गः । आसाम् ॥ १ ॥

ऋतमुदकं वृष्टिलक्षणं रुण्वते कुर्वते देवाय द्योतमानाय स वित्रे सर्वस्वप्रेरकाय अहिघ्ने अहिं वृत्रं
हतवते इन्द्राय यागार्थम् आपो नरमन्ते तस्माद्धेतोर्भित्या नोपरता भवति तस्माद् व्यत्ययेन चतुर्थी
अपितुतासामपां अहुः सेचकं सोतः अहरहः प्रत्यहं याति गच्छति आसाम् प्रथमः सर्गः प्राथ-
मिकं जन्म कियत्प्राथम्यकाले निष्पन्नं आकारः प्रभे किं शब्द आक्षेपे यावत्काले वा भजा-
यन्त सकालः कियान् किं परिमाणं तस्य कालस्य न किमपि नित्या एव हि वा इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यो वृत्राय सिन्मत्रा अर्जिष्यत्प्रतंजनित्री विदुषे उवाच ।
पथो रदन्ती रनुजोपमस्मै दिवे दिवे धुनयो यन्त्यर्थम् ॥ २ ॥

यः । वृत्राय । सिन्म । अत्र । अर्जिष्यत् । प्र । तम् । जनित्री ।
विदुषे । उवाच । पथः । रदन्तीः । अनु । जोपम् । अस्मै । दिवेऽदिवे ।
धुनयः । यन्ति । अर्थम् ॥ २ ॥

यः पुरुषो वृत्रायासुराय सिन्मन्त्रं अत्रपाकस्थाने आहर्तुमर्जिष्यत् संपादितवान् तं-
रुपं जनित्री जनयित्री इन्द्रस्य माता अदितिः विदुषे अभिज्ञायेन्द्राय मोवाच प्रोक्तवती प्रवचनस्पह-
ननार्थत्वात् तं वृत्रं हतवानि तिरोपः अपि चास्मै अस्प्येन्द्रस्यानुजोपमनुकामं इच्छामनुसृत्य पथो-
मार्गान् रदन्तीं विदुषे धुनयो धुनयोनयः दिवे दिवे प्रतिदिवसं अर्थं अर्तव्यं गन्तव्यं समुद्रं पतियं विग-
च्छन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ऊर्ध्वोऽस्यस्थादध्यन्तरिक्षेधावृत्रायप्रवधंजभार ।
मिहंवसानउपहीमदुद्रोत्तिग्मायुधोअजयच्छत्रुमिन्द्रः ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वः । हि । अस्थात् । अधि । अन्तरिक्षे । अध । वृत्राय । प्र ।
वधम् । जभार । मिहम् । वसानः । उप । हि । ईम् । अदुद्रोत् ।
तिग्मऽआयुधः । अजयत् । शत्रुम् । इन्द्रः ॥ ३ ॥

हिहेतौ यस्मादयंवृत्रः अन्तरिक्षेऊर्ध्वःसन् सर्वमावृत्याध्यस्थात् अधिष्ठितोभूत् अध-
तःकारणाववृत्रायवृत्रं प्रतिवधंहननसाधनं वज्रंइन्द्रः प्रजभार प्रचिक्षेप ह्यहोर्भः सहितखलुवृत्रो-
मिहंवृष्टेःसेकारमेधंवसानः आच्छादयन् ईमेनमिन्द्रंउपादुद्रोत् उपागमत् दुद्रुगतौ लड्डिछान्दसः
शपःभुः तिग्मायुधः तीक्ष्णायुधः इन्द्रः शत्रुंशातयितारवंवृत्रंअजयत्जितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

बृहस्पतेतपुषाश्रेवविध्यवृकद्वरसोअसुरस्यवीरान् ।
यथाजघन्थधृपतापुराचिदेवाजहिशत्रुमस्माकमिन्द्र ॥ ४ ॥

बृहस्पते । तपुषा । अश्राऽइव । विध्य । वृकऽद्वरसः । असुरस्य ।
वीरान् । यथा । जघन्थ । धृपता । पुरा । चित् । एव । जहि ।
शत्रुम् । अस्माकम् । इन्द्र ॥ ४ ॥

हेबृहस्पते बृहतांपरिवृद्धानांपालयितरिन्द्र तपुषातापकेनदीप्तेनवज्रेणअश्रेवअशान्याइव
वृकद्वरसः संवृतद्वारस्यासुरस्यवीरान्पुत्रान् यद्वा संवृतद्वारान् असुरस्यवीरान्विध्य ताडय
वृणोतेःसंवृशूशुपिमुपिक्त्यःकिदितिकर्मणिक्नृत्ययःद्रुगतौअस्मादौणादिकोऽसन्मत्ययः वृका-
णि संवृतानि द्वारांसि द्वाराणियेषां बहुनीहौपूर्वपदमकृतिस्वरत्वम् हेइन्द्र पुराचिव पुरापिधृपता
धर्पकेणवज्रेणयथाजघन्थ त्वंहतवानेव एवमेवास्माकंशत्रुंजहि नाशय हन्तेर्जइतिहौजा-
देशः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अवक्षिपदिवोअश्मानमुच्चायेनशत्रुमन्दसानोनिजूर्वाः ।
तोकस्यसातौतर्नयस्यभूरस्माँअर्धकृणुतादिन्द्रगोनाम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

अव । क्षिप । दिवः । अश्मानम् । उच्चा । येन । शत्रुम् ।
मन्दसानः । निःजूर्वाः । तोकस्य । सातौ । तर्नयस्य । भूरः ।
अस्मान् । अर्धम् । कृणुतात् । इन्द्र । गोनाम् ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र दियोनभसःसकाशादश्मानं अश्ववत्कटिनं वज्रंउच्चाउच्चैर्वर्तमानस्त्वंअवक्षिपअ-
स्मदीयान् शत्रुनुदिशपावस्ताव क्षिप येनवज्रेणमन्दसानः स्तोतृभिःस्तूपमानःसन् शत्रुनिजूर्वाः
न्याहिंसीः जुर्वाहिंसार्थः स्तोत्राहागमः तथातोकस्यपुत्रस्यभूरर्भतव्यस्यपौत्रस्यसातौ संभजने
निमित्ते सप्तम्येपासंभजनार्थं तथाहेइन्द्र गोनांगवांसंभजनार्थचास्मानअस्माकं विभक्तिव्यस-
यः अर्धं सप्तर्धिरुणुतात्कुरु गोःपादान्तेइतिगोशब्दस्यामोनुहागमः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

अथपट्टी—

प्रहिःकर्तुंरुहयोयंवनुधोग्रधस्यस्योपजमानस्यचोदो ।
इन्द्रासोमायुयमस्माँअविष्टमस्मिन्भयस्यैरुणुतमृत्लोकम् ॥ ६ ॥

प्र । हि । कर्तुम् । रुहयः । यम । वनुयः । ग्रधस्य । स्यः ।
यजमानस्य । चोदो । इन्द्रासोमा । युयम् । अस्मान् । अविष्टम् ।
अस्मिन् । भयस्यै । रुणुतम् । मृत् । दत्ति । लोकम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

नमातमन्त्रश्रमञ्चोततन्द्रावौचाममासुनोतेतिसोमम् ।
 योमेपृणाद्योदद्योनिबोधाद्योमासुन्वन्तमुपगोभिरारयत् ॥ ७ ॥
 न । मा । तम् । न । श्रमत् । न । उत । तन्द्रत् । न । वोचाम् । मा ।
 सुनोत् । इति । सोमम् । यः । मे । पृणात् । यः । ददत् । यः ।
 निबोधात् । यः । मा । सुन्वन्तम् । उप । गोभिः । आ । अरयत् ॥ ७ ॥

सइन्द्रोमामान्तमव नतमयतुनग्लपयतु तथानश्रमव आन्तमाकरोतु तमुग्लाने श्रमतपसि-
 खेदेच अनयोर्हेतुमण्यन्तयोर्लेट्यडागमः छन्दस्युभयथेतिशपआर्धधातुकत्वाणेरनिटीतिणि-
 लोपः उतअपिचमानतन्द्रव नतन्द्रयेव तन्द्राआलस्येनयुक्तमाकरोतु तन्नीशब्दात्तकरोतीति
 णिच् णाविष्टवत्मातिपदिकस्येतिटिलोपः अन्यत्पूर्वव इन्द्रयागायसोममासुनोत माभिपुणु-
 तेति अन्यान्यजमानान्प्रतिनवोचाम नब्रवाम वक्तेछान्दसोलुङ् सुनोतेत्यत्र तप्तनप्तनथनाश्वेति
 तस्यतयादेशः तस्यपिच्चेनङित्वाभावाद्गुणः यइन्द्रोमेमपृणात्कामानूरयेव यश्चददद्य अभी-
 ष्टफलं दद्याद्यश्चनिबोधाद्य अस्मदीयंस्तोत्रंयागंवावगच्छेद्य इन्द्रःसुन्वन्तंसोममभिपुण्वन्तं
 मामांअस्मत्पदातव्यैर्गोभिःसहउपायव उपागच्छेद्य सइन्द्रइतिपूर्वज्ञान्वयः पृणादित्यादिपुले-
 ट्याडागमः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

सरस्वतित्वमस्माँअविड्विमरुत्वतीधृपतीजेपिशत्रून् ।
 त्वंचिच्छर्धन्तंतविपीयमाणमिन्द्रोहन्तिष्टुभंशण्डिकानाम् ॥ ८ ॥
 सरस्वति । त्वम् । अस्मान् । अविड्वि । मरुत्वती । धृपती ।
 जेपि । शत्रून् । त्वम् । चित् । शर्धन्तम् । तविपीयमाणम् ।
 इन्द्रः । हन्ति । ष्टुभम् । शण्डिकानाम् ॥ ८ ॥

हेसरस्वति सरणवतिदेवि त्वंअस्मान्स्तोतृन् अविड्वि रक्ष रक्षार्थस्यावतेर्लेट्येत्तद्रूपम् त-
 थामरुत्वतीमरुद्भिर्युक्तामध्यमस्थानाहिवाक्सरस्वतीमरुत्वमध्यमस्थानस्थाः अतस्तद्वतीसती
 धृपतीधर्पयन्तीशत्रून्शातयितृन्चैरिणोजेपिजय जयतेछान्दसःशपःसुः किञ्चायमिन्द्रः त्वंचिद्य

तमप्यसुरंहन्तिहतवान् व्यत्ययेनभूतार्थेल्द कीदृशं शर्धन्तं प्रसहनशीलं शृधुमसहने तविपी-
यमाणंतविपीबलमिवाचरन्तं सर्वस्यभंजनेशकं शण्डिकानां शण्डामर्कावसुरपुरोहितौ श-
ण्डवंश्यानांमध्येवृषभंघानम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

यो॒नः॒ स॒नु॒त्य॒ उ॒त॒ वा॒ जि॒घृ॒क्षुः॒ भि॒र॒व्या॒य॒तं॒ ति॒गि॒ते॒न॒ वि॒ध्य॒ ।
बृ॒ह॒स्प॒त॒ आ॒यु॒धै॒र्जे॒पि॒ श॒त्रून्॒ द्रु॒हे॒री॒प॒न्तं॒ परि॒धे॒हि॒रा॒ज॒न् ॥ ९ ॥

यः । नः । स॒नु॒त्यः । उ॒त । वा । जि॒घृ॒क्षुः । अ॒भि॒र॒व्या॒य॒तम् । तम् ।
ति॒गि॒ते॒न॒ । वि॒ध्य॒ । बृ॒ह॒स्प॒ते । आ॒यु॒धैः । जे॒पि॒ । श॒त्रून् ।
द्रु॒हे । रि॒प॒न्तम् । परि॒ । धे॒हि॒ । रा॒ज॒न् ॥ ९ ॥

हेबृहस्पते योनोस्माकंसनुत्यः सनुतरित्यन्तर्हितनाम अन्तर्हितेदेशेभवधोरः सगर्भसूयस-
नुताद्यद॒उत॒वा॒अपि॒वा योजिघृक्षुर्जिघांसुर्भवाति तमभिरव्यायसंवीक्ष्यतिगितेनतीक्ष्णेनायुधेनवि-
ध्यताडय यथास्मदीयान् शत्रून् आयुधैरायोधनसाधनैरिष्यादिभिर्जेपिजय तथा हेराजन्ना-
जमानबृहस्पते द्रुहेद्रोग्नेशत्रवेरिपन्तर्हिसन्तंबजं परिधेहि परितोधारय प्रक्षिपेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अ॒स्मा॒कै॒भिः॒ स॒त्त्वं॒ भिः॒ शू॒र॒शू॒रै॒र्वी॒र्या॒ रु॒धि॒या॒नि॒ते॒ क॒र्त्वा॒नि॒ ।
ज्यो॒गं॒ भू॒व॒न्न॒नु॒धू॒पि॒ता॒सो॒ ह॒त्वी॒ते॒पा॒मा॒भ॒रा॒नो॒व॒सू॒नि ॥ १० ॥

अ॒स्मा॒कै॒भिः । स॒त्त्वं॒ भिः । शू॒र । शू॒रैः । वी॒र्या॒ । रु॒धि॒ । या॒नि॒ ।
ते॒ । क॒र्त्वा॒नि॒ । ज्यो॒क् । अ॒भू॒व॒न् । अ॒नु॒धू॒पि॒ता॒सः । ह॒त्वी॒ । ते॒पा॒म् ।
आ । भ॒र॒ । नः । व॒सू॒नि ॥ १० ॥

हेशूर शौर्यवन्निन्द्र अस्माकेभिरास्माकीनैःसत्त्वभिः परेषांसादकैः शूरैः शौर्योपेतैर्भटैः
तानिवीर्या वीर्याणि वीरकर्माणि रुधिरु यानितेत्वयाकर्त्तानिकरणीयानि कृत्यार्थेतवैकेनि-
तिकरोतेस्त्वनप्रत्ययः ज्योक्चिरकाटंअनुधूपितासः धूपयमानहृदयामदीयाःशत्रवोभूवन्नासन्
हत्वीतान् हत्वा स्नात्वाद्यध्वेतीकारः तेषांशत्रूणां वसूनिघनानिनोस्मभ्यंआभरआहर ॥ १० ॥

अथैकादशी-

तंवः शर्धं मारुतं सुभ्रुयुगिरोपब्रुवे नमसा दैव्यं जनम् ।
यथारयिं सर्ववीरं नशामहा अपत्यसा चं श्रुत्यं दिवे दिवे ॥ ११ ॥ १३ ॥
तम् । वः । शर्धम् । मारुतम् । सुभ्रुः । युः । गिरा । उप । ब्रुवे । नमसा ।
दैव्यम् । जनम् । यथा । रयिम् । सर्ववीरम् । नशामहे ।
अपत्यसा चम् । श्रुत्यम् । दिवे दिवे ॥ ११ ॥ १३ ॥

हेमरुतः वीर्युष्माकं शर्धं बलं मारुतं मरुतसमूहत्वं दैव्यं देवेन्द्रेण संबद्धं जनं प्रादुर्भूतं एवं गु-
णविशिष्टं त्वत्वं नमस्तानमस्कारेण हविषा वा गिरा स्तोत्रेण सुभ्रुयुः सुखेच्छुरहं उपब्रुवे स्तौमि यथा
येन प्रकारेण वयं सर्ववीरं सर्वैः वीरैर्विशेषेण शत्रूणां मेरुकैर्भेदैरुपेतं अपत्यसा चं अपत्यैरपतनहेतुभूतैः
पुत्रादिभिरुपेतं श्रुत्यं श्रवणीयं प्रशस्यभूतं रयिं दिवे दिवे प्रतिदिवसं नशामहे व्यामवाम नशतिर्व्या-
मिकर्मा छेदघाहागमः वैतो न्यत्रेत्येकारः ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे त्रयोदशो वर्गः ॥ १३ ॥

अस्माकमिति सप्तचै नवमे सूक्तम् गृत्समदस्यापैवैश्वदेवं अन्त्याविष्टुषं शिष्टाजगत्यः तथा-
धानुक्रान्तम्-अस्माकं सप्तवैश्वदेवं विष्टुष्वन्तमिति विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्र प्रथमा-

अस्माकं मित्रावरुणावतं रथं मादित्यै रुद्रैर्बभूवुः सचाभुवा ।
प्रयद्वयो न पत्न्यस्मन् स्परि श्रवस्य वो हृषीवन्तो वनपदः ॥ १ ॥
अस्माकम् । मित्रावरुणा । अवतम् । रथम् । आदित्यैः । रुद्रैः ।
बभूवुः । सचाभुवा । प्र । यत् । वयः । न । पत्न्यम् । वस्मन् ।
परि । श्रवस्यवः । हृषीवन्तः । वनपदः ॥ १ ॥

मित्रावरुणा हेमित्रावरुणौ आदित्यैः धार्यमादिभिर्द्वादशभिः रुद्रैः एकादशसंख्याकैः व-
सुभिः धरोध्रुवइत्यादिभिरष्टसंख्याकैः एवं त्रिभिर्देवगणैः सचाभुवासह भवन्तो सह वर्तमानौ युवा
अस्माकं रथं अजलाभाय प्रवृत्तं अवतम् यद्यदास्मदीयारथाः वस्मन्ः परिवसन्त्यस्मिन्निति व-

स्मनिवासस्थानं औणादिकोमनिन् तस्मात् स्थानावपरिउपरिदेशान्तरे पञ्चम्याः परावध्यर्थे-
इतिसत्वम् अध्यर्थउपर्यर्थइतिवृत्तिः वयोन् पक्षिणइव प्रपन्नन् प्रपतन्ति प्रकर्षेणगच्छन्ति पते-
श्छान्दसेलुङि लुदिताव चुरङादेशः पतःपुमितिपुमागमः कीदृशावयः श्रवस्यवोनकापाः हृषी-
वन्तः प्राप्तहर्षाः वनर्षदः वनेवृक्षादौनिपण्णाः सांहितिकश्छान्दसोरेफोपजनः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधस्मानुदवतासजोपसोरथदेवासोअभिविक्षुवाजयुम् ।
यदाशवःपद्याभिस्तित्रंतोरजःपृथिव्याःसानौजङ्घनन्तपाणिभिः ॥२॥

अध । स्म । नः । उत् । अवत् । सजोपसः । रथम् । देवासः ।
अभि । विक्षु । वाजःयुम् । यत् । आशवः । पद्याभिः । तित्रंतः ।
रजः । पृथिव्याः । सानौ । जङ्घनन्त । पाणिभिः ॥ २ ॥

हेसजोपसः समानं प्रीयमाणाः देवासो देवाः अध अधुना नोस्माकं वाजयुं वाजमर्कं कामय-
मानं गतिविशेषयुक्तं वारथं विक्षुमजासुजनपदेषु अभि अभिमुखं उदवत उदगमयत अवतिरवग-
त्यर्थः स्मेति पूरणः यदाश्वस्मिन्नरथेयुक्ताः आशवो व्यापनशीला अश्वाः पद्याभिः पादसाध्याभिः
गतिभिः रजोरज्रकं मार्गं तित्रतः तरन्तः तरन्तः शतरि बहुलं छन्दसी विशपः श्लुः बहुलं छन्दसीत्य-
भ्यासस्येत्वम् अह्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तत्वम् पृथिव्याः प्रथितायाः भूमेः सानौ समुच्छ्रितेप-
देशे पाणिभिः पाण्युपलक्षितैः पादैः जघनन्त अत्यर्थं गच्छन्ति हन्तेर्यङ्लुगन्ताच्छान्दसो लङ् व्य-
त्ययेनात्मनेपदम् बहुलं छन्दसी विशपो लुगभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतस्यनइन्द्रोविश्वचर्पणिर्दिवःशर्धेनमारुतेनसुक्रतुः ।
अनुनुस्थात्पृथुकार्मिर्भूतिमीरथमहेसनयेवार्जसातये ॥ ३ ॥

उत । स्यः । नः । इन्द्रः । विश्वचर्पणिः । दिवः । शर्धेन ।
मारुतेन । सुक्रतुः । अनु । नु । स्थाति । अथकार्मिः । भूतिभिः ।
रथम् । महे । सनये । वार्जसातये ॥ ३ ॥

उतअपिचविश्वस्यचर्षणिः विश्वस्यसर्वस्यद्रष्टा यद्वा विश्वेचर्षणयोमनुष्यायस्यपरिचारकाः
अथवाविश्वेसर्वलोकाः चर्षणयोद्रष्टव्यायेन बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायामितिपूर्वपदानोदात्तत्वम् मा-
रुतेनमरुत्समूहरूपेणशर्धेनगलेनसहसुकृतुः शोभनकर्माशोभनप्रज्ञोवा स्यःसहन्द्रः अवृकाभिः
हिंसकरहिताभिः ऊतिभीरक्षाभिःसहितःसन् दिवोद्युलोकादागत्यनुअधनोस्माकरथंअनु-
स्थातिआनुगुण्येनाधितिष्ठतु छान्दसःशपोलुक् किमर्थं महे सनये महतेधनाय तथावाजसातये
वाजस्यान्जस्य सातयेसंभजनार्थम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

उतस्यदेवोभुवनस्यसुक्षणिस्त्वष्टाग्राभिःसजोपांजुजुवद्रथम् ।
इळाभगोबृहद्विवोतरोदसीपूपापुरन्धिरश्विनावधापती ॥ ४ ॥

उत । स्यः । देवः । भुवनस्य । सुक्षणिः । त्वष्टा । ग्राभिः ।
सजोपाः । जुजुवत् । रथम् । इळा । भगः । बृहत् । दिवा ।
उत । रोदसी इति । पूपा । पुरन्ध्रिः । अश्विनौ । अध ।
पती इति ॥ ४ ॥

उतअपिच स्यःसदेवोदानादिगुणयुक्तः भुवनस्यभूतजातस्यसुक्षणिः सचनीयः सेव्यः
ग्राभिर्देवपत्नीभिः छंदांसिवैग्राइतितैत्तिरीयकम् । गायत्र्यादीनिच्छन्दांसिचदेवपत्न्यइत्युक्तम्
सजोपाःसमानप्रीतिः एवंगुणविशिष्टत्वष्टाअस्मदीयंरथंजुजुवत् प्रेरयतु जुइतिसौत्रोधातुर्गत्यर्थः
अस्मात्पण्यन्ताहुडिरूपम् तथा इळातिसृणादिपीनामाद्याइडात्यादेवीचरधंप्रेरयतु बृहद्विवा वृ-
हन्महद्विव्यतिघोततइतिबृहद्विः इगुपधलक्षणःकः सुपांसुलुगितिविभक्तेरोकारः तादृशो-
भगश्चप्रेरयतु उतअपिचरोदसीयावापृथिव्यौपुरन्धिरंहुषीः पूपापोषकोदेवश्चअधशब्दश्चार्थे पती
सूर्यामाभर्तारौअश्विनौचपृतेसर्वेअस्मदीयंरथंप्रेरयन्त्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

उतत्येदेवीसुभगेमियूदृशोपासानक्ताजगतामपीजुवा ।
स्तुपेयद्वांष्टयिविनव्यंसावचःस्थानुश्चवयस्त्रिवयाउपस्तिरे ॥ ५ ॥

उ॒त । त्वे॒ इति॑ । दे॒वी इति॑ । सु॒भगे॒ इति॑ सु॒भगे॑ ।
 मि॒थुः॒ष्टशा॑ । उ॒पसा॒नक्ता॑ । जग॑ताम् । अ॒पि॒ष्टजु॒वा । स्तु॒पे ।
 यत् । वा॒म् । पृ॒थि॒वि । नव्य॑सा । वचः॑ । स्था॒तुः । च॒ । वयः॑ ।
 त्रि॒ष्टव्याः । उ॒प॒स्तिरे॑ ॥ ५ ॥

उतअपिच त्वे तेप्रसिद्धे देवी देव्यौ देवनशीले सुभगेशोभनघनेमिथूदशा मिथःपरस्परपश्य-
 न्यौ एवंभूतेउपासानक्ता उपाश्वराविश्वजगतांजङ्गमानांअपीजुवामेरयिष्यौभवतःतस्मादस्मदी-
 यमपिरथंमेरयताम् उत्तरोर्धर्चोद्यावापृथिव्यःप्रत्यक्षकृतः हेपृथिवि वांयुवां त्वांदिर्वच नव्यसा
 नवीयसानवतरेणप्रशस्येनवा वचः वचसा सुपांसुलुगितितृतीयायालुक् यद्यदास्तुपेस्तुवे उत्तम-
 स्यव्यत्ययेनमध्यमः तदानींस्थातुः स्थावरस्यव्रीह्यादेःसबन्धिवयोर्लंघरुपुरोडाशादिलक्षणं
 त्रिवयाः वयइत्यननाम त्रीणिओपधिपशुसोमात्मकानि हविर्लक्षणाभ्यान्नानियस्यतादृशोहंउप-
 स्तिरे उपस्तृणामिआज्येनोपस्तरणाभिघारणपूर्वकंपयच्छामीत्यर्थः स्तृञ्आच्छादने लट्चुत्तमे
 छान्दसोविकरणस्यलुक् अत्रत्यश्चशब्दश्चणितिनिपावान्तरंपादपूरणम् ऋतइद्धातोःरितीत्वं निपा-
 तैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ ५ ॥

अथपक्षी-

उ॒त वः॑ शंस॑मु॒शिजा॑मिव॒श्मस्य॑हि॒र्बुध्न्यो॑ऽज॒एक॑पा॒दुत॑ ।
 त्रि॒त॒क्क॑भृ॒क्षाः स॒वि॒ता च॒नो॑द॒धे पा॒न्नपा॑दाशु॒हेमा॑धि॒याश॑मि ॥ ६ ॥

उ॒त । वः॑ । शंस॑म् । उ॒शिजा॑म् इ॒द्व । श॒म॒सि । अ॒हिः । बु॒ध्न्यः ।
 अ॒जः । ए॒क॒ष्टपा॒त् । उ॒त । त्रि॒तः । ऋ॒भृ॒क्षाः । स॒वि॒ता । च॒नः ।
 द॒धे । अ॒पाम् । न॒पात् । आ॒शु॒हेमा॑ । धि॒या । श॑मि ॥ ६ ॥

उतअपिच हेदेवाः उशिजामिव इवेतिसंप्रत्यर्थीयः अस्मत्तः स्तुतिं कामयमानानांनोयुष्मा-
 कंशंसंस्तुतिसंप्रतिश्मसि उश्मसि कामयामहे वराकान्तौ इदन्तोमसिः ग्रहिज्यादिनासम्पसारणम्
 छान्दसोवर्णलोपः उतअपिच अहिर्बुध्न्यः बुध्नन्तरिक्षम् तत्रभवोऽहिनामादेयः अजएकपात्रन-
 जायतइत्यजः एकएवपद्यतेगच्छतीत्येकपात्र अजएकपात्रसंज्ञकः सूर्यः त्रितस्तीर्णतमः ऋभृक्षाः
 उरुक्षयः उरुनिवासः ऋभूणानिवासमितावा इन्द्रश्चसवितासर्वस्यप्रसविताचनोर्लंघे विदधातु

अस्मभ्यं करोतु तथा आशुहेमाशीघ्रगामी हिगतावित्यस्मादन्येषोपि दृश्यन्त इति मनिन् तादृ-
शः अपांनपात् अपांपौत्रीयस्थानीयोऽग्निः अद्भ्योऽपधिवनस्पतयोजायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्य-
श्चायमग्निर्जायते इत्यग्रेरपांपौत्रत्वम् सच धियास्तुत्याशमि शमीतिकर्मनाम यज्ञकर्मणि प्रीतो भ-
वत्विति शेषः यद्वा धियाकर्मणा अस्मदीयेन परिचरणलक्षणेन शमि शंसुखं तन्निमित्तं भवत्विति
तिशेषः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

एतावो वः श्रवस्युद्यंता यजत्रा अतक्षन् आयवो न व्यसे सम् ।
श्रवस्यवो वाजं चकानाः सप्तिर्न रथ्यो अहं धीतिमंश्याः ॥ ७ ॥ १४ ॥

एता । वः । वः श्रिम् । उत्स्यंता । यजत्राः । अतक्षन् । आयवः ।
न व्यसे । सम् । श्रवस्यवः । वाजम् । चकानाः । सप्तिः । न ।
रथ्यः । अहं । धीतिम् । अश्याः ॥ ७ ॥ १४ ॥

हे यजत्राः यजनीया विश्वे देवाः वोयुष्मदीयानि एता एतानि उद्यता उद्यतानि वचांसि वशिमकामये न-
व्यसेन वतरायस्तुत्यतमाय युष्मदृणाय आयवो मत्प्रभृतयो मनुष्याः कामितानि स्तोत्राणि समतक्षन्
समस्कुर्वन् किमिच्छन्तः श्रवस्यवः श्रवणीयं यशो नंवा आत्मन इच्छन्तः वाजं बलं चकानाः काम-
यमानाः कनीदीति कान्तिगतिपु लिटः कान् चूरथ्योरथ संबन्धी सप्तिर्न सर्पणशीलोऽव्यय युष्मदृणः
धीतिमस्मदीयं कर्म अश्याः प्राप्नोतु अहंपूरणः अशुव्याप्तौ व्यत्ययेन परस्मैपदमध्यमौ बहुलं छन्द-
सोति विकरणस्य लुक् ॥ ७ ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे चतुर्दशो वर्गः ॥ १४ ॥

अस्यम इत्यष्टर्चं दशमं सूक्तम् गुत्समदस्यार्घम् षष्ठ्याद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः शिष्टाः पञ्चजगत्स्यः
प्रथमाद्यावापृथिवीया ततो द्वे ऐंशौ त्वाष्ट्रौ च ततो द्वे राका देवत्ये द्वे सिनीवाली देवत्ये अन्त्या गुं ग्वा-
दिषड्देवताका तथा चानुक्तान्तम्—अस्य मेष्टौ जागन्त्यनुष्टुबन्तं द्यावापृथिव्ये को द्वे ऐंशौ त्वाष्ट्रौ
वा द्वे द्वे राका सिनीवात्योरन्त्या लिङ्गोक्तदेवतेति । आभिष्टुविके चतुर्थे हनिवैश्वदेवशस्त्रे आद्यस्तृचा-
द्यावापृथिवीयनिबिद्धानः तथा च सूत्रितम्—अस्य मेद्यावापृथिवी इति तिस्रस्तमे अप इति वैश्व-
देवमिति ।

तत्रैवाप्रथमा—

अ॒स्यमे॒द्यावा॒पृथि॒वी॒ऋता॒यतो॒भूत॒म॒वित्री॒वच॑सः॒सिपा॑सतः ।

ययो॒रायुः॑ प्र॒तर॑ते इ॒दं पुर॑ उप॒स्तुते॒ वसू॒युर्वाम॒होर्द॑धे ॥ १ ॥

अ॒स्य । मे । द्या॒वा॒पृथि॒वी इति॑ । ऋ॒त॒इ॒य॒तः । भू॒त॒म् । अ॒वि॒त्री इति॑ ।

वच॑सः । सि॒पा॒सतः । ययोः॑ । आ॒युः । प्र॒द॒त॒र॒म् । ते इति॑ ।

इ॒द॒म् । पुरः॑ । उप॒स्तु॒ते इत्युप॑स्तुते । वसू॒इ॒युः । वा॒म् । म॒हः ।

द॒धे ॥ १ ॥

द्यावापृथिवीहेद्यावापृथिव्यौ ऋतायतःऋतं यज्ञमात्मन इच्छतः सिपासतः युवांसं भक्षुमिच्छतः वचसः वक्त्रीति वचाः स्तोता असुन स्तोतुरस्य मे मम अवित्री अवित्र्यौपालयित्र्यौ भूतं भवतम् ययोर्द्यावापृथिव्योरायुरन्नं प्रतरं प्ररुष्टतरमुत्पद्यत इति शेषः इदमिदानीं तिद्यावापृथिव्यौ उपस्तुते तत्र तत्र स्थितैः स्तोतृभिः स्तुते वां युवां वसूयुः धनकामो हं महो महतः विभक्तिव्यत्ययः महतास्तोत्रेण पुरोदधे पुरस्करोमि ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

मा॒नो॒गुह्या॒रिपं॒आयो॒रह॑न्द्भ॒न्मानं॒आभ्यो॒रीर॑धो दु॒च्छुना॑भ्यः ।

मा॒नो॒वि॒यौः स॒ख्यावि॒द्धि॒तस्य॑ नः सु॒म्ना॒य॒ताम॑नं॒सा॒तत्त्वे॑महे ॥ २ ॥

मा । नः । गु॒ह्याः । रि॒पः । आ॒योः । अ॒ह॑न् । द॒भ॒न् । मा । नः ।

आ॒भ्यः । री॒र॒धः । दु॒च्छु॒ना॒भ्यः । मा । नः । वि । यौः । स॒ख्या ।

वि॒द्धि । तस्य॑ । नः । सु॒म्ना॒इ॒य॒ता । म॑नं॒सा । तत् । त्वा । ई॒म॒हे ॥ २ ॥

हे इन्द्र त्वष्टर्वा आयोर्मनुष्यस्य शत्रुभूतस्य गुह्याः गोप्याः ज्ञातुमशक्याः रिपोर्हिंसास्त्रपाः मायाः नोस्मान् अहन् उपलक्षणमेतत् अहर्निरात्रैचमादभन्मा हिंसिषुः तथानोस्मान् आभ्यो दुच्छुनाभ्यः शुनमिति सुखनाम दुःशुना दुच्छुनाः दुःश्रवकारिणीभ्यः शत्रुसेनाभ्यः नोस्मान्मारीरधः वशं मानैषीः रभ्यतिर्वंशगमन इति यास्केः । रधर्हिंसा संरधयोः अस्मा ण्यन्ता लुडिचडिस्व-

म् अपिच नोस्माकंसख्या सख्यानिसखित्वानिमाविधौः त्वयावियुक्तानिमाकार्पीः अपितुनो-
स्माकंसत्यतदसखित्वं दुभ्रायता सुखमस्माकमिच्छतामनसाविद्धिजानीहि क्रियाग्रहणं कर्तव्य-
मितिकर्मणः संप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेऽपि तत् त्वा तादृशत्वां ईमहे अभिमतफलं याचामहे सुपांसु-
गितितच्छब्दादुत्तरस्याविभक्त्यर्कः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अहेळतामनसाश्रुष्टिमावहदुहानां धेनुं पिप्युषीं मसश्चतम् ।
पद्याभिराशुं वचसा च वाजिनं त्वां हि नोमि पुरुहूत विश्वहा ॥ ३ ॥

अहेळता । मनसा । श्रुष्टिम् । आ । वह । दुहानाम् । धेनुम् ।
पिप्युषीम् । असश्चतम् । पद्याभिः । आशुम् । वचसा । च ।
वाजिनम् । त्वाम् । हि नोमि । पुरुहूत । विश्वहा ॥ ३ ॥

हेइन्द्रत्वष्टर्वा अहेळता अकुप्यतामनसाश्रुष्टिसुखकर्तृदुहानां दोर्ग्रीं पिप्युषीं प्रवृद्धां पीनां
प्यायीवृद्धौ लिटः कसुः लिङ् चङोश्चेति पीभावः उगितश्चेति ङीप् सम्प्रसारणमिति संप्रसारणम्
शासित्वसिघसीनांचेति पत्वम् असश्चतं असक्तावयवां एवंभूता धेनुगां आवहन्नाभिमुख्येन प्रापय
अपिच हे पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्रत्वष्टर्वा पद्याभिः पादगतिभिः आशुं व्यापनशीलं वचसा वाचा
वाजिनं वेगवन्तं त्वां विश्वहा सर्वेष्वहस्तु हि नोमिस्तुतिभिः मेरयामि हि गवौ वृद्धौ च ॥ ३ ॥

पत्नीसंयाजे पुष्टहपतेः प्राक् राकासिनी वाल्यौ यष्टव्ये त्वराकापागस्तराकामहमित्यादि-
केयाज्यानुवाक्ये सूत्रितं च—राकामहंसिनी वालिकुहमहमिति द्वे द्वे याज्यानुवाक्ये इति तथा आग्नि-
मारुतेऽप्येते धार्ये सूत्रितश्च—राकामहमिति द्वे इति ।

तयोराद्यावचतुर्थी—

राकामहंसुहर्वा सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना ।
सीव्यत्वर्पः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीरं शतदायमुक्थ्यम् ॥ ४ ॥

राकाम् । अहम् । सुहर्वाम् । सुष्टुती । हुवे । शृणोतु । नः ।
सुभगा । बोधतु । त्मना । सीव्यतु । अर्पः । सूच्या । अच्छि-
द्यमानया । ददातु । वीरम् । शतदायम् । उक्थ्यम् ॥ ४ ॥

संपूर्णचन्द्रापूर्णिमासीराका तदिवीसुहवां स्वाह्वानांआह्वानप्रयोजनकारिणींसुष्टुतीशोभन-
यास्तुत्याअहंहुवेआह्वयामि सुष्टुतिशब्दात्तृतीयैकवचनस्यसुप्तसंलुगितिपूर्वसवर्णईकारः साच
सुभगाशोभनधनानोस्माकमाह्वानंशृणोतु श्रुत्वाचत्मनाआत्मनास्वयमेवबोधतु अस्मदभिप्रायं
बुध्यतां बुध्वाच अपःकर्मपुत्रोत्पादनलक्षणंसूच्यासूचीस्थानीययाअच्छिद्यमानयाअवच्छि-
न्नयानुग्रहबुद्ध्यासीज्यतु संतनोतु यथायत्नादिकंसूच्यास्पृतंचिरंतिष्ठति एवमिदं करोतु कृत्वाच
वीरंविक्तांतं शतदायं बहुधनंबहुमदंवाज्ज्वल्यंप्रशस्यंषुत्रंददातु ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यास्तेराकेसुम॒तयः॑ सु॒पेश॑सो॒याभिर्द॑दा॒सिदा॒शुपे॑व॒सूनि ।

ताभिर्नो॑अ॒द्यसु॒मना॑उ॒पाग॑हि॒सह॒स्रपो॑प॒सुभगे॑ररा॒णा ॥ ५ ॥

याः । ते । रा॒के । सु॒म॒तयः । सु॒पेश॑सः । याभिः । द॒दा॒सि । दा॒शुपे॑ ।

व॒सूनि । ताभिः । नः । अ॒द्य । सु॒म॒नाः । उ॒प॒आग॑हि ।

सह॒स्र॒पो॒पम् । सु॒भगे॑ । ररा॒णा ॥ ५ ॥

हेराकेदेवि सुपेशसः शोभनरूपास्तेतवयाःसुमतयः शोभनबुद्धयः याभिर्मतिभिः दाशु-
पेहविर्दत्तवतेयजमानायवसूनिधनानिददासि प्रयच्छसि अद्येदानींताभिर्मतिभिःसहितात्वंसुम-
नाः शोभनमनाभूत्वानोस्मान् उपागहि उपागच्छ गमेच्छान्दसःशपोलुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादि-
नानुनासिकलोपः असिद्धवदत्राभादित्यस्यासिद्धत्वाद्धर्तुगभावः किंकुर्वती हेसुभगेशोभनधने
सहस्रपोपंसहस्रसंख्याकस्यधनस्यपुष्टिरराणाददती रादाने व्यत्ययेनशानच् छान्दसःशपःशुः
अप्यस्तानामादिरित्पाद्युदात्तत्वम् ॥ ५ ॥

सिनीवाल्यापागेशिनीवालीत्यादिकेद्वेद्यान्यानुवाक्ये सूत्रपूर्वमुदाहृतम्

तत्रानुवाक्या सूक्तेष्वमी—

सिनी॒वालि॒पृथुं॑पु॒केया॑दे॒वाना॒मसि॑स्वसा ।

जु॒पस्व॑ह॒व्यमा॑हु॒तं प्र॒जादि॑विदिदि॒द्विनः॑ ॥ ६ ॥

सिनी॒वालि । पृथुं॑स्तुके । या । दे॒वाना॑म् । अ॒सि । स्वसा ।

जु॒पस्व । ह॒व्यम् । आ॒हु॒तम् । प्र॒जाम् । दे॒वि । दि॒दि॒द्वि । नः॑ ॥ ६ ॥

दृष्टचन्द्रामावास्यासिनीवाली हेसिनीवालि पृथुष्टके पृथुजघनेपृथुसंहतकेशेवा यात्वदेवा-
नांस्वसासि स्वयंसञ्चारिणीभगिनीवाभवसि सात्वंआहुतं आभिमुख्येनाग्नौपक्षिप्तं हव्यं अस्मदीयं
हविर्जुषस्वसेवस्व किञ्च हेदेवि सिनीवालि नोस्माकंप्रजापुत्रादिकांदिदिद्धि उपचिनु अतिसर्ज-
यवा देहीत्यर्थः दिहउपचये लोटिछांदसःशपःश्रुः दिशअविसर्जनेइत्यस्माद्वा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

यासुवाहुःस्वहुरिःसुपूमावहुसूवरी ।
तस्यैविश्वत्स्यैहविःसिनीवाल्यैर्जुहोतन ॥ ७ ॥
या । सुवाहुः । सुअहुरिः । सुसूमा । बहुसूवरी ।
तस्यै । विश्वत्स्यै । हविः । सिनीवाल्यै । जुहोतन ॥ ७ ॥

यासिनीवाली सुबाहुः शोभनबाहुः स्वहुरिः शोभनाहुलिः सुपूमा सुपुमसवित्री पूमा-
णिमसवे अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिर्गुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् बहुसूवरी बह्वीनांप्रजानां स-
वित्री तेनैवसूत्रेणकनिष्वनोरचेतिङोत्रेणैव गुदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् तस्यैसिनीवाल्यैविश्वत्स्यै-
विशांपालयिष्यै विभाषासपूर्वस्येतिपत्युर्नकारान्तादेशः अयस्मयादित्वेनभत्वाद्विशोऽशत्वाभावः
परादिश्छन्दसिबहुलमित्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् हेकृत्विग्यजमानाः हविर्जुहोतन जुहुत तत्तन-
नथनाश्चेतितनवादेशः ॥ ७ ॥ अथाष्टमी-

यागुहूर्यासिनीवालीयाराकायासरस्वती ।
इन्द्राणीमहजुतयेवरुणानींस्वस्तये ॥ ८ ॥ १५ ॥

या । गुहूः । या । सिनीवाली । या । राका । या । सरस्वती ।
इन्द्राणीम् । अह्ने । जुतये । वरुणानीम् । स्वस्तये ॥ ८ ॥ १५ ॥

अत्रगुहूशब्देनराकासिनीवाल्पोऽसाहचर्यात्कुहूरुच्यते यागुहूः कुहूस्तामहे आहूया-
मि एवमुत्तरत्रापियोज्यम् तथा यासरस्वतीतादेर्वीअह्ने इन्द्राणीमिन्द्रस्यपत्नींजुतयेरक्षणार्थंअह्ने
आहूयामि तथावरुणानींवरुणस्यपत्नींस्वस्तयेअविनाशायाहूयामि इन्द्रवरुणेत्यादिनाडीप्
आनुगागमश्च ॥ ८ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेषश्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयमण्डलेद्वितीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

चतुर्थेनुवाकेऽकादशसूक्तानि तत्रातेपितरितिपञ्चदशर्चप्रथमसूक्तम् गृत्समदस्यापैवे-
ष्टुभ्रोद्रम् अनुक्रान्तञ्च—आतेपञ्चोनारौद्रमिति शून्यगवादिरुद्रयज्ञेपुअनेनसूक्तेनप्रतीचीदिगुप-
स्थेया सूत्रितञ्च—कद्रुद्रायेमारुद्रायातेपितरिमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिसर्वरुद्रयज्ञेपुदिशामुप-
स्थानइति । रुद्रदेवत्येऽशौआतेपितरितिहविषोनुवाक्या सूत्रितञ्च—आतेपितर्मरुतांसुन्नमेतुप्रव-
ध्रवेवृषभायश्वितीचइतितिसइति । अत्रशौनकः—चतुर्दशीमुषोष्यैकांरुष्णस्यजुहुयाच्चरम् । आ-
तेसूक्तेनरौद्रेणप्रत्यृचंवागयतःशुचिः ॥ १ ॥ पूर्वमाज्याहुतीर्हुत्वाथोपस्थायचशङ्करम् । हविःशो-
षेणवर्तेतनैकान्तरमतन्द्रितः ॥ २ ॥ पूर्णमासेजयेन्मृत्युरोगैश्चपरिमुच्यतइति ।

सैपासूक्तेप्रथमा—

आतेपितर्मरुतांसुन्नमेतुमानःसूर्यस्यसंदृशोयुयोथाः ।

अभिनीर्वीरोअर्वतिक्षमेतप्रजायेमहिरुद्रप्रजाभिः ॥ १ ॥

आ । ते । पितः । मरुताम् । सुन्नम् । एतु । मा । नः । सूर्यस्य ।

समदृशः । युयोथाः । अभि । नः । वीरः । अर्वति । क्षमेत ।

प्र । जायेमहि । रुद्र । प्रजाभिः ॥ १ ॥

हेमरुतांपितः मरुत्संज्ञानदिवानामुत्पादकरुद्र परमपिच्छन्दसीतिपष्ठचन्तस्यपूर्वामन्त्रि-
ताङ्गवद्भावात्सर्वानुदात्तत्वम् । तेत्वदीयं अस्मभ्यं दातव्यं सुन्नंसुत्वं आएतुआगच्छतु रुद्रस्य
च मरुतांपितृवमिदंपित्रेमरुतामित्यत्राख्यायिकामुत्वेनावादिष्य तथात्वंनोस्मान् सूर्यस्य
संदृशः सन्दर्शनान्मायुयोथाः मापृथक्कार्षीः युमिअणामिश्रणयोः लङिछान्दसःशपःभुः छ-
न्दस्युभयथेत्यार्धधातुकत्वेनङित्वाभावादुणः अर्वतिशत्रौ भ्रातव्योवाअर्वतिभ्रुतेः । नोस्मा-
कंवीरः वीर्यवान् पुत्रादिः अभिक्षमेत अभिभवतु यद्वा शत्रौ वीरस्त्वं नोस्मान् अभिक्षमेथाः
अस्मान्छतापराधान् अभिक्षमस्व हेरुद्र प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः प्रजायेमहि प्रभूताःस्यामः॥१॥

अथद्वितीया—

त्वादत्तेमीरुद्रशंतमेभिःशतंहिमांअशीयभेपुजेभिः ।

व्य१स्मद्वेपोवितरंव्यहोव्यमीवाश्चातयस्त्राविर्पूचीः ॥ २ ॥

त्वाददत्तेभिः । रुद्र । शम्भुतमेभिः । शतम् । हिमाः । अशीय ।
 भेषजेभिः । वि । अस्मत् । द्वेषः । विदुतरम् । वि । अंहः ।
 वि । अमीवाः । चातयस्व । विपूचीः ॥ २ ॥

हेरुद्र त्वादत्तेभिः त्वयादत्तैः शन्तमेभिः अतिशयेनसुखकैरभेषजेभिः भेषजैरौषधैः शतं
 हिमाः शतहेमन्तान् शतसंवत्सरान् अशीय व्याघ्रयाम् अश्रोतेर्लिङ्गि छान्दसोविकरणस्यत्तुक्
 अपिच अस्मदस्मत्तः द्वेषोद्वेषून् विचातयस्व विनाशय तथा अंहः पापवितरमत्यन्तं विचातयस्व
 अमीवाः रोगान् विपूचीःविपुनानाअञ्चतीः कृत्स्नशरीरव्यापकान् रोगान् विचातयस्व अस्मत्तः
 पृथक्कृत्यविनाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया—

श्रेष्ठो जातस्य रुद्रश्रियासितवस्तमस्तवसां वज्रबाहो ।
 पर्षिणः पारमंहसः स्वस्ति विश्वा अर्भीती रपसो युयोधि ॥ ३ ॥
 श्रेष्ठः । जातस्य । रुद्र । श्रिया । अस्ति । तवः श्तमः । तवसां ।
 वज्रबाहो इति वज्रबाहो । पर्षि । नः । पारम् । अंहसः ।
 स्वस्ति । विश्वाः । अजिह्वीति । रपसः । युयोधि ॥ ३ ॥

हेरुद्र जातस्योत्पन्नस्य सर्वस्य जगतो मध्ये श्रिया ऐश्वर्येण श्रेष्ठः प्रशस्यतमोऽस्ति भवति त-
 था हेवज्रबाहो आयुधहस्त रुद्र तवसां प्रवृद्धानां मध्ये तवस्तमः अतिशयेन प्रवृद्धोऽस्ति सत्त्वं नो-
 स्मान् अंहसः पापस्य पारंतीरं स्वस्तिक्षेमेण पर्षिणः पारम् तथा रपसः पापस्य विश्वाः सर्वाः अ-
 भीती रभिगमनानि युयोधि पृथक्कुरु यौते छान्दसः शपः श्लुः वाछन्दसोत्यपित्वस्य विकल्पनात्
 डिच्वाभावे अङितश्चेतिर्होर्धिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मात्वा रुद्रचक्रुधामानमो भिर्मादुपुंती वृषभमासहूती ।
 उन्नोवीरा अर्पय भेषजेभिर्भिपक्तं मन्त्राभिपजां शृणोमि ॥ ४ ॥

मा । त्वा । रुद्र । चुक्रुधाम् । नमः॑ऽभिः । मा । दुः॑ऽस्तुती । वृ॒प॒भ ।
 मा । स॒हृ॒ती । उ॒त् । नः । वी॒रान् । अ॒र्प॒य । भे॒प॒जेभिः ।
 भि॒प॒क्॒ऽत॒मम् । त्वा । भि॒प॒जा॒म् । शृ॒णो॒मि ॥ ४ ॥

हेरुद्र त्वात्वांनमोभिः अयथाक्रियमाणैर्नमस्कारैः हविर्भिर्वा माचुकुधाम माक्रोधयाम
 क्रुद्धंमाकार्घ्यं क्रुधकोपे अस्माण्यन्ताहुडिचडिरूपम् हेवृपभ कामानांवापितः दुष्टुती दुःस्तुत्या
 अशोभनयास्तुत्या माचुकुधामेत्येव तथा सहृती सहृत्या विसदृशैरन्यैर्देवैः सहाह्वानेनमाक्रोध-
 याम श्रेष्ठोहि स्वस्मादन्यूनानसहाह्वानेक्रुद्धोभवति सत्वंनोस्माकंवीरान्पुत्रान् भेपजेभिः त्व-
 दीयैर्भेपजैरौपधैः उदर्पय उत्कृष्टसंयोजय हेरुद्र त्वा त्वांभिपजांचिकित्साभिज्ञानांमध्येभिपक्षम्
 अतिशयेनभेपज्यस्यकर्तारं शृणोमि प्रथमोदैव्योभिपगितिचमन्त्रान्तरेर्प्युक्तम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

हवी॑मभि॒ह्व॑ते॒योह॒विर्भि॑रव॒स्तोमे॑भीरु॒द्रंदि॑पीय ।
 ऋ॒दू॒दरः॑सु॒हवो॑मानो॒अ॒स्यैव॑भुःसु॒शिप्रो॑रीरधन्म॒नायै॑ ॥ ५ ॥ १६ ॥
 हवी॑म॒भिः । ह॒वते । यः । ह॒विः॑ऽभिः । अ॒व । स्तोमे॑भिः ।
 रु॒द्रम् । दि॒पी॒य । ऋ॒दू॒दरः । सु॒ह॒वः । मा । नः । अ॒स्यै ।
 व॒भुः । सु॒शि॒प्रः । री॒र॒धत् । म॒नायै॑ ॥ ५ ॥ १६ ॥

योरुद्रः हविर्भिश्चरुपुरोडाशादिभिः सहितैर्हवीमभिराह्वानैः स्तुतिस्तोत्रैः हवते आह्व-
 यते स्तूपते व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः बहुलंछन्दसीतिहवतेःसम्प्रसारणम् तंरुद्रंस्तोमेभिः
 स्तोत्रैरवदिपीय अवत्खण्डयामि पृथक्करोमि अपगतक्रोधंकरोमीतियावत् दोषवत्खण्डने व्य-
 त्ययेनात्मनेपदं बहुलंछन्दसीतीत्यम् ऋदूदरः ऋदूदरोमृदूदरइतियास्कः । सुहवः शोभनाह्वानः
 वभुः भर्तासर्वस्य वभ्रुवर्णोवा सुशिप्रःशिपेहनुनासिकेवा शोभनशिपः एवंगुणविशिष्टःसरुद्रः
 अस्यैमनायै हन्मीति मन्यमानाबुद्धिमंता तस्यै नोस्मान् मारीरधत् मावशंनेपीव रघहिंसासं-
 राध्योः अस्माण्यन्ताहुडिचडिरूपम् रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेपोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथपष्ठी-

उन्मा॑ममन्द॒वृष॒भोम॒रुत्वान्त्वक्षी॑यसा॒वय॑सानाध॒मानम् ।
घृ॒णीव॑च्छाया॒मर॑पाअ॒शीया॑विवासेयंरु॒द्रस्य॑सु॒म्नम् ॥ ६॥

उत् । मा । म॒म॒न्द । वृ॒ष॒भः । म॒रु॒त्वान् । त्वक्षी॑यसा । वय॑सा ।
नाध॒मानम् । घृ॒णि॒इव॑ । छा॒याम् । अ॒र॒पाः । अ॒शी॒य । आ ।
वि॒वा॒से॒यम् । रु॒द्रस्य॑ । सु॒म्नम् ॥ ६॥

वृषभः कामानां वर्पिता मरुत्वान्मरुद्भिः पुत्रैर्युक्ते रुद्रः नाधमानं याचमानं मामां त्वक्षीय-
सादीप्तेन वयसानेन उन्ममन्द उत्कर्षेण तर्पयतु अपि चाहं घृणीव छायां यथा सूर्यकिर-
णतस्तः छायां प्रविशति एवं रुद्रस्य सुम्नं सुत्वं अरपाः अपापः सन् अशीय व्यामुयां तदर्थं तं रुद्र-
मा विवासेयं परिचरेयं विवासतिः परिचरणकर्मा ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी-

क्व॑स्यते रु॒द्रमृ॒ळ्याकु॑हस्तो॒यो अस्ति॑ भे॒पजो॑ जला॒पः ।
अ॒प॒भ॒र्तार॑पसो॒दैव्य॑स्या॒भिनु॑मा॒वृष॒भचक्ष॑मीथाः ॥ ७ ॥

क्व । स्यः । ते । रु॒द्र । मृ॒ळ्याकुः । हस्तः । यः । अस्ति । भे॒प॒जः ।
जला॒पः । अ॒प॒भ॒र्ता । र॑पसः । दैव्य॑स्य । अ॒भि । नु । मा । वृ॒ष॒भ ।
च॒क्ष॑मी॒थाः ॥ ७ ॥

हे रुद्र तेन वधृळ्याकुः सुस्रयिता स्यः सहस्तः ककुत्र वर्तते यो हस्तः भेपजः भेपज्यकृत् ज-
लापः सर्वेषां सुखकरोस्ति भवति सहस्तो विद्यते एव तेन हस्तेन मार्गक्षेति भावः अपि च हे वृषभ का-
मानां वर्पितः दैव्यस्य देवकृतस्य रपसः पापस्य अपभर्ता अपहर्ता विनाशयिता भूत्वा कृतापराधं
मामां नु क्षिप्रं अभिचक्षमीथाः अभिक्षमस्व क्षमपूतहने उडिछान्दसः शपः श्लुः बहुलं छन्दसी-
ति ईडागमः ॥ ७ ॥

रुद्रदेवत्ये पशौ वपापुरोडाशहविषां क्रमेण प्रवध्व इत्याद्यास्ति सोयाज्याः सूत्रितश्च-प्रवध्व-
वे वृषभाय श्विती च इति तिस आपश्चात्वा नासत्या पुरस्तादिति ।

अथदशमी-

अर्हन्विभर्पिसायकानिधन्वाहन्निष्कंयजतंविश्वरूपम् ।
 अर्हन्निदंदयसेविश्वमभ्वन्नवाओजीयोरुद्रत्वदंस्ति ॥ १०॥१७॥
 अर्हन् । विभर्पि । सायकानि । धन्वा । अर्हन् । निष्कम् ।
 यजतम् । विश्वरूपम् । अर्हन् । इदम् । दयसे । विश्वम् ।
 अम्बम् । न । वै । ओजीयः । रुद्र । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥ १७ ॥

हेरुद्र त्वंअर्हन्अर्होयोग्यएवसन्सायकानिशरानधन्वधनुश्चविभर्पिधारयसि तथाअर्हन्ने-
 वयजतंयजनीयंपूजनीयंविश्वरूपं बहुविधरूपयुक्तंनिष्कंहारंविभर्पि तथाअर्हन्नेवइदंविश्वंस-
 र्वंअत्वं महन्नामैतत् अतिविस्तृतंजगदयसेरक्षसि देहरक्षणे हेरुद्र त्वत्त्वत्तोऽन्यत्किंचिद् ओ-
 जीयः ओजस्वितरंबलवत्तरंनवाअस्ति नखलुविद्यते अतस्त्वमेवोक्तव्यापारेणुयोज्यइत्यर्थः ओ-
 जसूशब्दान्मत्वर्थीयोविनिः अतआतिशायनिकइष्टम् विन्मतोर्लुक् टेरितिदिलोपः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रयाणेमृगस्यामनोज्ञावाचःश्रुत्वास्तुहिश्रुतमित्येतांजपेत् सूत्रितञ्च-स्तुहिश्रुतंगतंसदं-
 युवानमितिमृगस्येति ।

सैपात्रैकादशी-

स्तुहिश्रुतंगतंसदंयुवानंमृगंनभीममुपहृत्तुमुग्रम् ।
 मृळजंरित्रेरुद्रस्तवानोऽन्यतेअस्मान्निवपन्तुसेनाः ॥ ११ ॥
 स्तुहि । श्रुतम् । गतंसदम् । युवानम् । मृगम् । न । भीमम् ।
 उपहृत्तुम् । उपम् । मृळ । जंरित्रे । रुद्र । स्तवानः । अन्यम् ।
 ते । अस्मत् । नि । वपन्तु । सेनाः ॥ ११ ॥

हेस्त्वोतः श्रुतंविश्रुतंप्रख्यातंरुद्रंस्तुहि कीदृशं गतंसदं गतोऽस्थस्तत्रसीदन्तंयुवानंनित्यत-
 रुणं मृगंनभीमं मृगंसिंहमिवभयङ्करं उपहन्तुं उपहन्तारं शत्रूणांउग्रमुदूर्णं हेरुद्र त्वंस्तवानः अ-
 स्मान्निःस्तूयमानःसन्जंरित्रेस्तोत्रेमसंमृळसुखय तेत्वदीयाःसेनाः अस्मदन्यंअस्मद्व्यतिरिक्तं
 पुरुषंनिवपन्तु निघ्नन्तु ॥

अथद्वादशी—

कुमारश्चित्पितरंवन्दमानंप्रतिनानामरुद्रोपयन्तम् ।

भूरैर्दातारंसत्पतिं गृणीपेस्तुतस्त्वं भेपजारांस्थस्मे ॥ १२ ॥

कुमारः । चित् । पितरम् । वन्दमानम् । प्रति । नानाम् । रुद्र ।

उपयन्तम् । भूरैः । दातारम् । सत्पतिम् । गृणीपे । स्तुतः ।

त्वम् । भेपजा । रासि । अस्मे इति ॥ १२ ॥

वन्दमानं आयुष्मान्भवसौम्येतिस्तुवन्तंपितरं कुमारश्चित् यथाकुमारःचिदित्येतदुपमार्थं हे-
रुद्र उपयन्तमस्मात्समीपेगच्छन्तंत्वांप्रतिनानाम प्रतिनतोस्मि अपिच भूरैर्बहुनोधनस्यदातारं स-
त्पतिसत्तांपालयितारं पत्यवैश्वर्येइतिपूर्वपदमलुतिस्वरत्वम् हेरुद्र एवंभूतंत्वांगृणीपे स्वीमि विप-
स्तिङ्गंविङ्गोभवन्तीतित्सेआदेशः स्तुतश्चत्वंअस्मेअस्मभ्यंभेपजाभेपजानिरासिदेहि ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

यावोभेपजामरुनःशुचींनियान्तमावृणोयामयोभु ।

यानिमनुरवृणीतापितानस्ताशंचयोश्चरुद्रस्यं वशिम् ॥ १३ ॥

या । वः । भेपजा । मरुनः । शुचींनि । या । शमस्तमा ।

वृणुः । या । मयुः६भु । यानि । । मनुः । अवृणीत । पिता । नः ।

ता । शम् । च । योः । च । रुद्रस्यं । वशिम् ॥ १३ ॥

हेमरुनोरुद्रपुत्राः वीर्युष्माकंयायानिभेपजाभेपजानिअग्मदारोग्यरेतुभूतान्यापयानिशुदी-
नियुद्धानिनिर्मलानिगन्धि हेवृणुः कामानां वदित्वागेमनः यायानिचयुष्मदीयानिभेपजानिगं-
तमाअनिशयेनसुखकराणि यायानिचभेपजानिमयोभुमयोभूनि मयमःगृह्यरयभादपितृजिनो-
स्मन्पितामनुः पानिभेपजानियुष्मदीयान्यवृणीतवृणवान् तानानिभेपजानिगृह्यमरादेवमप-
रंविधंचयोभयच्छमनोयानांगेगणामुदगमनंदावनीयानांभयानांयथावत् अरमनः वृषवर्गं
तदुभयंचवरिकामये वशकान्दौ आदादिकः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

परिणोहेतीरुद्रस्यंरुज्याःपरित्वेपस्यंदुर्मतिर्महीगात् ।

अवंस्थिरामघवंज्यस्तनुष्वमीद्वंस्तोकायतनयायमृळ ॥ १४ ॥

परि । नः । हेतिः । रुद्रस्यं । रुज्याः । परि । त्वेपस्यं । दुःमतिः ।

मही । गात् । अवं । स्थिरा । मघवंतुभ्यः । तनुष्व । मीद्वं ।

तोकार्यं । तनयाय । मृळ ॥ १४ ॥

रुद्रस्यमहादेवस्यहेतिरायुधंनोस्मान्परिरुज्याःपरिवर्जयतु तथात्वेषस्यदीप्तस्यरुद्रस्यमही
महवीर्मुक्तिः दुःखकारिणीबुद्धिश्चपरिगाव अस्मान् वर्जयित्वान्यत्रगच्छतु अपपरीवर्जने हेमो-
द्वः सेचनसमर्थरुद्र स्थिरास्थिराणि त्वदीयानिधनूपिमघवज्यः हविर्लक्षणधनयुक्त्योयजमाने
भ्यः अवतनुष्व अवततज्यानिकुरु तथातोकायास्मत्पुत्रायतनयायतत्पुत्रायचमृळ सुखंकुरु ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी-

एवावंभ्रोवृषभचेकितानयथदिवनहृणीपेनहंसि ।

हवनश्रुज्रोरुद्रेहवोधिबृहदेमविदथेसुवीराः ॥ १५ ॥ १८ ॥

एव । वृभ्रो इति । वृषभ । चेकितान । यथा । देव । न ।

हृणीपे । न । हंसि । हवनश्रुत् । नः । रुद्र । इह । बोधि ।

बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ १५ ॥ १८ ॥

हेवभ्रो जगतोभर्तः वभ्रुवर्णवा वृषभ कामानांवर्यितः चेकितान सर्वजानमहेदेवघोतमान
रुद्र यथायेनप्रकारेणनहणीपेनकुध्यसि नचहंसि हणीद्भुज्यायां अयंकुध्यतिकर्मांश्च एव
एवंहवनश्रुत् अस्मदीयमाह्वानंशृण्वन् नोस्मान् हेरुद्र इहास्मिन्देशे बोधियुज्यस्व विदथेयज्ञे
गृहेवासुवीराः शोभनपुत्राः सन्तः बृहत्पौढं त्वदीयंस्तोत्रं वदेमोच्चारयाम ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

धारावराइविषञ्चदशर्चद्वितीयंसूक्तं गार्तमदंमारुतं अन्त्यात्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः त-
थाचानुकान्तम्-धारावरामारुतंत्रिष्टुबन्तमिति षष्ठ्याभिष्टवपडह्योस्तृतीयेहन्त्यामिमामारुतश-

स्रस्यइदंमारुतनिविद्धानं सूत्रितंच-वैश्वानरायधिषणांधारावरामरुतस्त्वमग्नेप्रथमोअद्विरा-
इत्यामिमारुतमिति ।

तत्रैषापथमा-

धा॒रा॒व॒रा॒म॒रु॒तो॑ धृ॒ण्वो॒ज॒सो॒मृ॒गान॒भी॒मा॒स्त॒वि॒पी॒भि॒र॒र्चि॒नः॑ ।
अ॒ग्न॒यो॒न॒शु॒शु॒चा॒ना॒ऋ॒जी॒पि॒णो॒भृ॒मि॒ध॒म॒न्तो॒अ॒प॒गा॒अ॒वृ॒ण्व॒त ॥ १ ॥

धा॒रा॒व॒राः । म॒रु॒तः । धृ॒ण्वो॒ज॒सः । मृ॒गाः । न । भी॒माः ।
त॒वि॒पी॒भिः । अ॒र्चि॒नः । अ॒ग्न॒यः । न । शु॒शु॒चा॒नाः । ऋ॒जी॒पि॒णः ।
भृ॒मि॒म् । ध॒म॒न्तः । अ॒प॒ । गाः । अ॒वृ॒ण्व॒त् ॥ १ ॥

धारावरा उदकधारयान्तरिक्षमावृण्वन्तः यद्वा धाराणां धृतानां स्थिराणां वृक्षादीनां
निवारयितारः चालयितारः यद्वा सर्वस्य जगतो धारयितारः धृण्वोजसः परेषां धर्पकेण बले-
न युक्ताः अतएव मृगानभीमाः सिंहा इव भयङ्कराः, तविपीभिरात्मीयैर्वलैः वृष्टिप्रदानादिना अर्चिनः
सर्वजगद पूजयन्तः अग्नयो न शुशुचानाः दीप्तावह्वय इव दीप्यमानाः शुचदीप्तौ लटः कानच् ऋ-
जीपिणः ऋजीपमुदकं तद्वन्तः यद्वा ऋजीपोपगतसारः सोमः तेन युक्ताः वृत्तीयसवने ह्यामिमारुते
मरुतः स्तूपन्ते तत्र च सवनद्वये अभिपुर्तंगतसारं सोममभिपुण्वन्ति अतस्ते पातयुक्तत्वं एवं
भूतामरुतः भृमिभ्राम्यन्तं मेघधमन्तः वर्षणार्थं इव स्तवः पेरयन्तः गाः तदन्तर्गतावर्ण्याः अपः
अपावृण्वत अपावृता कुर्वन्ति यथा सर्वे दृश्यन्ते तथा प्रवर्षन्तीत्यर्थः यद्वा भूम्या रव्यो वीणाभिगोषः
तं धमन्तो वादयन्तः गाः बलनाम्ना सुरेणापिहिताः अपावृण्वत अपगतावरणा अकुर्वन् ॥ १ ॥

अथ द्वितीया-

द्या॒वो॒न॒स्त्वृ॒भि॒श्चित॒यन्त॒खा॒दि॒नो॒व्यं॑ १ अ॒भ्रि॒या॒न॒द्यु॒त॒यन्त॒वृ॒ष्टयः॑ ।
रु॒द्रो॒य॒दो॒म॒रु॒तो॒रु॒क्म॒व॒क्ष॒सो॒वृ॒पा॒ज॒नि॒पृ॒श्वाः॑ शु॒क्र॒ऊ॒र्ध॒नि ॥ २ ॥

द्या॒वः । न । स्त्वृ॒भिः । चि॒त॒य॒न्त॒ । खा॒दि॒नः । वि । अ॒भ्रि॒याः ।
न । यु॒त॒य॒न्त॒ । वृ॒ष्टयः॑ । रु॒द्रः । यत् । वः । म॒रु॒तः । रु॒क्म॒वृ॒क्ष॒सः ।
वृ॒पा । अ॒ज॒नि॒ । पृ॒श्वाः । शु॒क्रे । ऊ॒र्ध॒नि ॥ २ ॥

स्तुभिः नक्षत्रनामैतत् यदाहयास्कः—ऋक्षास्तुभिरितिनक्षत्राणामिति । नक्षत्रैर्द्यावोन यथा-
घुलोकाश्चितयन्तचेतयन्ति स्वात्मानंज्ञापयन्ति चित्तीसंज्ञाने प्रकाशन्तइत्यर्थः तथास्वादिनः श-
शूणांस्वादकामरुतः स्वकीयैराभरणैर्ज्ञायते यद्वा स्वादः कटकं तद्युक्ताः सन्तः प्रकाशन्ते त-
थावृष्टयोर्वर्षकामरुतः अभ्रियानभ्रेषुभवाविद्युतइव विद्युतयन्त सर्वजगद्विद्योतयन्ति प्रकाश-
यन्ति अभ्रशब्दान्द्रवार्थे समुद्राभाद्रइतिघमत्ययः शेषःप्रत्यक्षरुतः रुक्मवक्षसः रुक्मरोच-
मानाभरणंवक्षस्पुसियेषां तादृशाहेमरुतः यद्यदावोयुष्मान् वृषासेचनसमर्थोरुद्रोमहादेवः पु-
श्याःपृश्निर्माध्यमिकावाक्त्वस्याः संबन्धिनिशुक्लेनिर्मलेऊधनिउच्छ्रितप्रदेशेअजनिअजनयत् त-
दानोमितिपूर्वबन्धः यद्वा पृश्निर्नानावर्णाभूमिःपुरागोत्पधरासीत् तस्यांमहेशोवृषोभू-
त्वामरुतउत्पादयामासेत्याचक्षते तद्वचोच्यते—हेमरुतोयद्यस्माद्वोयुष्मान् वृषावृषरूपोरुद्रः पृश्या-
गोः शुक्लेनिर्मलेऊधनिऊधसिपयसउत्पत्तिस्थानेअजनिअजीजनत् तस्माद्युयंपवंमहानुभा-
वाजाताइत्यर्थः तथाचतैत्तिरीयकम्—पृश्नियैवपयसोमरुतोजाताइवि ॥ २ ॥

अथदृतीया—

उक्षन्तेअश्वान् अत्यान्इवाजिपुनदस्यकर्णैस्तुरयन्तआशुभिः ।
हिरण्यशिप्रामरुतोदविध्वतःपृक्षंयाथपृषतीभिःसमन्यवः ॥ ३ ॥
उक्षन्ते । अश्वान् । अत्यान्इव । आजिपु । नदस्य । कर्णैः ।
तुरयन्ते । आशुभिः । हिरण्यशिप्राः । मरुतः । दविध्वतः ।
पृक्षम् । याथ । पृषतीभिः । समन्यवः ॥ ३ ॥

मरुतः अश्वान् व्याप्तान् लोकान्उक्षतेसिञ्चन्ति अश्व्याप्तौ औणादिकःकन्यत्ययः
आजिपुसङ्ग्रामेषु अत्यानिव सततगामिनस्तुरगान्यथास्वेदापनोदाय उदकैःसिञ्चन्ति तद्वत् अ-
पिच तेमरुतः आशुभिः शीघ्रगमनैरश्वैः नदस्य शब्दवतोमेघस्यकर्णैः रुतैर्मध्यमदेशैः तुरयन्ते
वर्षणार्थंवृष्ट्युत्पादनाय त्वरितंगच्छन्ति त्वरत्वरणे शेषःप्रत्यक्षरुतः हेहिरण्यशिप्राः शिपं
शिरस्त्राणं सुवर्णमयशिरस्त्राणाः समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधावा हेमरुतः दविध्वतः
महीरुहादिकंकपमन्तोयूयं धूक्कपनेइत्यस्माद्वाधत्यादावेतद्रूपनिपात्यते पृषतीभिः युष्मद्रथे

योजिताभिः श्वेतविद्वङ्किताभिः मृगीभिः वडवाभिर्वा पृक्षं अन्ननामैतत् हविर्लक्षणान्नवन्तं यज-
मानं अर्श आदित्वाद् च याथगच्छथ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पृक्षेताविश्वाभुवनाववक्षिरेमित्रायवासदमाजीरदानवः ।

पृषदश्वासोअनवभ्रराधसः ऋजिप्यासोनवयुनेषुधूपदः ॥ ४ ॥

पृक्षे । ता । विश्वा । भुवना । ववक्षिरे । मित्राय । वा । सदम् ।

आ । जीरदानवः । पृषत् अश्वासः । अनवभ्रराधसः ।

ऋजिप्यासः । न । वयुनेषु । धूः सदः ॥ ४ ॥

पृक्षे पृक्षवते हविर्लक्षणान्नयुक्तायजमानायतातानि विश्वासर्वाणि भुवना भुवनान्युदका-
नि मित्राय वाशब्द उपमार्थः मित्रायेव सदंसदा आववक्षिरे मरुत आवहन्ति यद्वा वाशब्दोपधारणे
मित्रभूतायजमानायैव पृक्षेत्ते निमित्तभूते सति वृष्ट्युदकान्यावहन्ति कीदृशामरुतः जीरदानवः
क्षिप्रदानाः पृषदश्वासः पृषद्भिः श्वेतविद्वङ्भिर्गुणैका अश्वायेषां ते तथोक्ताः अनवभ्रराधसः भ-
रुभ्रंशुअधःपतने अवभ्रंशनमवभ्रः डोम्यत्रापि दृश्यत इति डमत्ययः नास्त्ययप्रोयस्येति बहु-
व्रीहीनञ्छुभ्यामित्पुत्तरपदान्तोदात्तत्वं अनवभ्रंभ्रंशनरहितं राधो धनयेति बहुव्रीही पूर्वपदम-
कृतिस्वरत्वं ऋजिप्यासोन ऋजुअकुटिलं प्रामुख्येन गच्छन्तोश्वा इव वयुनेषु गन्तुपृथग् धूपदः धुरि-
मेघस्पवहनेसीदन्तो निषण्णा इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इन्धन्वमिधेनुमीरुषादूधमिरध्वस्मभिः पयिमिर्भ्राजदृष्टयः ।

आहंसासोनस्वसंराणि गन्तुमधोर्मदायमरुनममन्यवः ॥ ५ ॥ १९ ॥

इन्धन्वमिधेनुः । इरुषादूधमिधेनुः । अध्वस्मभिः ।

पयिमिधेनुः । आजत् अदृष्टयः । आ । हंसासः । न । स्वसंराणि ।

गन्तु । मधोः । मदाय । मरुनः । समन्यवः ॥ ५ ॥ १९ ॥

समन्यवः समानमनस्काः समानक्रोधाः समानतेजसोवाहेमरुतः भ्राजदृष्टयोदीप्यमा-
नायुधायूयं इंधन्वभिः समिन्धनवद्भिः इन्धनशब्दाच्छन्दसोवनिपावित्वित्वर्थोयोवनिप् छान्द-
सोवर्णलोपः धेनुभिः प्रीणयितृभिश्च रपशदूधभिः विरपशीतिमहन्नाम महोघस्कैः ऊघांसिजल-
स्रोतोमार्गः यद्वा रपलपव्यक्तायांवाचि शब्दायमानोच्छ्रितप्रदेशैः अध्वरस्मभिः ध्वंसनरहितैः
पथिभिः पतन्तिगच्छन्तीतिपन्थानोपेधाः एवंभूतैर्मघैःसहमार्गैरेववाआगन्तन आगच्छत कि-
मर्थं मधोर्मदाय सोमस्यमदार्थं तत्रदृष्टान्तः—हंसासोन यथाहंसाः स्वसराणिस्वकीयानि नि-
वासस्थानानि प्राप्नुवन्तिवद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेऽकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथपृष्ठी—

आनोब्रह्माणिमरुतःसमन्यवोनुरांशंसःसर्वनानिगन्तन ।
अश्वामिवपिप्यतधेनुमूर्धनिकर्ताधिर्यंजरित्रेवाजपेशसम् ॥ ६ ॥

आ । नः । ब्रह्माणि । मरुतः । समन्यवः । नुराम् । न । शंसः ।
सर्वनानि । गन्तन । अश्वामिव । पिप्यत । धेनुम् । ऊर्धनि ।
कर्त । धिर्यम् । जरित्रे । वाजपेशसम् ॥ ६ ॥

समन्यवः समानमनसः समानक्रोधावाहेमरुतः नोस्माकंब्रह्माणिअन्ननामैतत् अन्नानि
सवनानि अभिपुत सोमलक्षणानिहवींषिआगन्तन आगच्छत मघेर्लोदिछान्दसःशपोलुक् तत्त-
नहनथनाश्चेतितस्यतनवादेशः अतएवडित्त्वाभावादनुनासिकलोपाभावः तत्रदृष्टान्तः—नुरांशं-
सः नुरामस्माकंशंसः शंसनीर्यस्तोत्रं यथा आगच्छथतद्वत् नरशब्दात् पृष्ठीघहुवचनस्यानित्य-
मागमशासनमितिनुडभावः शंसः कर्मणिघञंतआद्युदात्तः सुपांसुलुगित्यमःसुआदेशः आग-
त्यचधेनुं उदकदानेन प्रीणयितारमश्वमिवरूपनि पिप्यत यथाअश्वःपीनावयवाभवन्ति तद्व-
न्मेघवर्षणसमर्थं आप्यायितं कुरुतेत्यर्थः अपिचजरित्रेस्तोत्रे वाजपेशसंवाजैरनैराभिट्टं पिश-
अवयवे धिर्यंकर्मकर्त कुरुत करोतेश्छान्दसःशपोलुक् पूर्ववत्तशब्दस्यतवादेशः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

तंनो॑दातमरुतोवा॒जिन॑रथ॒आपा॑नं ब्रह्म॒चित॑र्यद्वि॒वेदि॑वे ।

इ॒पंस्तो॑तृ॒भ्योवृ॒जने॑पु॒कार॑वे॒सनि॑मे॒धाम॑रि॒ष्टं दु॑ष्टर॒सहः॑ ॥ ७ ॥

तम् । नः । दात । मरुतः । वाजिनम् । रथे । आपानम् । ब्रह्म ।

चितर्यत् । दिवेद्वेदिवे । इपम् । स्तोतृभ्यः । वृजनेषु । कारवे ।

सनिम् । मेधाम् । अरिष्टम् । दुस्तरम् । सहः ॥ ७ ॥

हेमरुतः तंपुत्रंनोस्मभ्यंदात दत्त प्रयच्छत छान्दसःशपोलुक् कीदृशं वाजिनमन्यन्तं
 बलवन्तंवारथेरंहणेयुष्मदीयेआगमनेनिमिचभूतेसति दिवेद्वेदिप्रतिदिवसंचितयत्प्रज्ञापमप
 युष्मद्गुणप्रख्यापकंब्रह्मस्तोत्रंआपानंआमुवन्तं अपिच इपमंनंस्तोतृभ्योस्मभ्यंदात प्रयच्छत
 तथावृजनेषुसद्भामेषुकारयेस्तोत्रे वचनव्यत्ययः मेधांयुद्धप्रज्ञांसनिधनदातृत्वंच अरिष्टंशत्रुभि-
 र्हिसितंदुस्तरंशत्रुभिस्तरीतुमशक्यंसहोबलंचप्रयच्छत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

यद्यु॒ज्जते॑म॒रुतो॑रु॒क्मव॑क्ष॒सोअ॒श्वान् रथे॑पु॒नरा॑सु॒दानवः॑ ।

धेनु॑र्नशि॒श्वेस्व॑सरेपु॒पिन्व॑ते॒जना॑य॒रात॑र्ह॒विषे॑म॒हीमि॑पम् ॥ ८ ॥

यत् । युज्जते । मरुतः । रुक्मवक्षसः । अश्वान् । रथेषु । भगे ।

आ । सुदानवः । धेनुः । न । शिष्वे । स्वसरेषु । पिन्वते ।

जनाय । रातर्हविषे । महीम् । इपम् ॥ ८ ॥

रुक्मवक्षसः रोचमानाभरणोरस्त्राः सुदानवः गोघनदानामस्तवः यद्यदारयेपुभगेभग-
 नीयेस्याने धुरीत्यर्थः अश्वानामुज्जते आग्निमुत्प्रेत्येनयुक्तान्नुर्वन्ति तदानीपेवरातर्हविषेदन्त-
 रिष्ठापजनापयजमानायमर्हामहनीमिपमन्तंनारणभुतमुदकंनस्वसरेषुमन्त्रीयेषुगृहेषुदिन्दे
 सिधंचिकिरन्वि विविशेचने तत्रदृष्टान्तः—धेनुर्नशिष्वे यथाधेनुः मन्त्रवत्तनीमयी मन्त्रीपाप-
 र्त्तापतीरूपपच्छदिवद् ॥ ८ ॥

अथनवमी-

यो नो मरुतो वृकताति मर्त्यो रिपुर्दधे वसवो रक्षतारिषः ।

वर्तयंत तपुपा चक्रिया भितमर्व रुद्रा अशसो हन्त नानावधः ॥ ९ ॥

यः । नः । मरुतः । वृकस्ताति । मर्त्यः । रिपुः । दधे । वसवः ।

रक्षत । रिषः । वर्तयंत । तपुपा । चक्रिया । अति । तम् । अर्ध ।

रुद्राः । अशसः । हन्त । वधरिति ॥ ९ ॥

हेमरुतः यो मर्त्यो मनुष्यः वृकताति आदाता वृकः वृकआदाने वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्ताति-
 लौचच्छन्दसीति स्वार्थिकस्ताति प्रत्ययः वादशः सन्नोस्माकं रिपुर्दधे रिपुतया आत्मानं धारयति
 हेवसवो वासयितारो मरुतः रिपो हिंसकादस्मान् रक्षत पाळयत अस्माकं शत्रुभूतं मर्त्यं तपुपा तापयि-
 न्या चक्रिया ऋष्याख्यया शक्त्या अभिवर्तयत अभिवो निवर्तयत हे रुद्राः रुद्रपुत्राः यद्वा शेरु-
 यमाणा द्रवन्तः अशसो भक्षकस्य अशभोजने इत्यस्मादौणादिको सित्प्रत्ययः वादशस्य राक्षसादे-
 र्वधः हन्त नानाधनमायुधं अवहन्त नवयुत्यास्मत्तः पृथक्कृत्य नाशयत हन्तेर्लोहिततनूतनध-
 नाश्चेति तनू ॥ ९ ॥

अथ दशमी-

चित्रं तद्दो मरुतो यामचेकिते पृश्न्या यदूधरण्यापयो दुहुः ।

यद्वा निदेन वमानस्य रुद्रिया खितं जराय जुरतामदाभ्याः ॥ १० ॥ २०

चित्रम् । तत् । वः । मरुतः । याम । चेकिते । पृश्न्याः । यत् ।

ऊधः । अपि । आपयः । दुहुः । यत् । वा । निदे । नवमानस्य ।

रुद्रियाः । त्रितम् । जराय । जुरताम् । अदाभ्याः ॥ १० ॥ २० ॥

हेमरुतः वोयुष्माकं तव चित्रं चायनीयं यामप्रापणं चेकिते सर्वे ज्ञायते इदानीं परोक्षव-
 दाह अपिशब्दः प्रसिद्धौ यद्यदास्तलुपृश्न्याः माध्यमिकाया वाचः संवन्धिनं ऊधः उद्धृतं मेघं
 आपयः प्रापयितारो मरुतः दुहुः दुहति दुहेच्छान्दसो लटि छन्दसि चे निवकव्यमिति द्विर्वचनाभा-
 वः यद्वा यदा च नवमानस्य स्तुवतः त्रितस्य निदे निंदकाय शत्रवे हिंसां कृतवन्त इति शेषः णिदि-

कुत्सायां क्षिप्चेतिक्षिप् तदानीं हेमदाभ्याः अहिंस्याः रुद्रियाः रुद्रस्यपुत्रामरुतः त्रितप्त-
पिंजुरतांहिसतांशत्रूणां जरायजरणायविनाशनायअभूतेतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेर्विशोवर्गः ॥ २० ॥

अथैकादशी—

तान्वोमहोमरुतएवयात्रोविष्णोरिषस्यप्रभृथेह्वामहे ।
हिरण्यवर्णान्ककुहान्यतस्तुचोब्रह्मण्यन्तःशंस्यंराधेर्महे ॥ ११ ॥

तान् । वः । महः । मरुतः । एवयात्रः । विष्णोः । एषस्य ।
प्रभृथे । ह्वामहे । हिरण्यवर्णान् । ककुहान् । यतस्तुचः ।
ब्रह्मण्यन्तः । शंस्यम् । राधः । ईमहे ॥ ११ ॥

हेमरुतः एवयात्रः एवंगन्तव्यं स्तोत्रंयज्ञंवागंतृन्महोमहतोमहानुभावांस्तान् वीर्युष्मान् वि-
ष्णोर्व्यापकस्यग्रहचमसादिपुसर्वत्रव्याप्यवर्तमानस्यएषस्यएषणीयस्यप्रार्थनीयस्यसोमस्यप्रभृ-
थेप्रभरणे अभिपवादिभिःप्रकर्षेणसंपादनेसति ह्वामहे आह्वयामहे आह्वयच हिरण्यवर्णान्
हितरमणीयवर्णान्वाककुहान् श्रेष्ठान्स्तुत्यान्वा एवंभूतांस्तान् यतस्तुचः यागापोद्यतस्तुचः
ब्रह्मण्यन्तः ब्रह्मस्तोत्रं तदिच्छन्तोवयंशंस्यं प्रशंसनीयंराधोषनं ईमहेयाचामहे ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

तेदशांवाःप्रथमापुत्रमूहिरेतेनोहिन्वन्तूपसोऽनुष्टिपु ।
उपानराभीरंरुणैरपोर्णुतेमहोज्योतिपाशुचतागोअर्णसा ॥ १२ ॥

ते । दशांश्वाः । प्रथमाः । पुत्रम् । ऊहिरे । ते । नः । हिन्वन्तु ।
उपसः । विष्टुष्टिपु । उपाः । न । राभीः । अरुणैः । अर्प ।
ऊर्णुते । महः । ज्योतिपा । शुचता । गोऽर्णसा ॥ १२ ॥

ते मरुतः दशांश्वाः येदशभिर्मांसैःमिद्धिगताःअद्विरसस्तद्रूपाभून्वा प्रथमाआदित्येभ्यः
प्रथमभाविनःसन्तः यज्ञमूहिरेअवहन् आदित्यानामद्विरमांचस्वर्गमनंपतिसंधंमानानाम-
ध्येपूर्वमेवाद्विरसोयागाननुवायस्वर्गमाप्ताः तथाचश्रूयते—आदित्याथेवेदासन्नद्विरराथनेम्रेप्रिना-

ग्रिमयर्जन्तेति । तादृशास्ते उषसोऽव्युष्टिपुविवासेपुमभातेपुसत्सुनोऽस्मान् हिन्वन्तु प्रेरयन्तु हिगत्तौ
वृद्धौ च रामोः कृष्णवर्णारात्रीः उपोनयथाउपाः अरुणैरारोचमानैः स्ववेजोभिः अपोर्णुते
अपवृणोत्यपसारयति तथामहोमहताशुचतादीप्यमानेन गोअर्णसागच्छदुदकेन ज्योतिषा सूर्या-
ख्येन तमोनिवारयन्ति सूर्यमण्डलमावृण्वतो वृत्रादीन् हत्वा सर्वं जगत्प्रकाशयन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

ते क्षोणीभि ररुणेभिर्नाञ्जिभि रूद्राऋतस्य सदर्नेषु वा वृधुः ।
निमेघमाना अत्येन पाजंसा सुश्चन्द्रवर्णदधिरे सुपेशंसम् ॥ १३ ॥

ते । क्षोणीभिः । अरुणेभिः । न । अञ्जिभिः । रुद्राः । ऋतस्य ।
सदर्नेषु । वृधुः । निमेघमानाः । अत्येन । पाजंसा । सुश्चन्द्रम् ।
वर्णम् । दधिरे । सुपेशंसम् ॥ १३ ॥

रुद्रारुद्रपुत्रास्ते मरुतः क्षोणीभिः शब्दकारिभिर्वीणाख्यैर्वीणाविशेषैः अरुणेभिर्नाञ्जिभिः
नशब्दः समुच्चये आरोचमानैररुणवर्णैर्वारूपाभिव्यञ्जकैरलंकारैश्च समन्विताः सन्तः ऋतस्योद-
कस्य सदर्नेषु निवासभूतेषु मेघेषु वा वृधुः वर्धन्ते अपि च अत्येन सततगामिना शीघ्रं व्यामुवता पाज-
सा आत्मीयेन बलेन निमेघमानाः निवरां मेघादुदकं सिञ्चन्तस्ते सुश्चन्द्रं शोभनाह्लादनं सुपेशंसं
पेश इति रूपनाम शोभनरूपं वर्णदधिरे कान्तिधारयन्ति ॥ १३ ॥

अथ चतुर्दशी-

ताँइयानोमहिर्वह्यमूतयउपघेदेनानमसागृणीमसि ।
त्रितोनयान्यश्चोतून्मिष्टयआववर्तदवराञ्चक्रियावसे ॥ १४ ॥

तान् । इयानः । महि । वह्यम् । ऊतये । उप । घ । इत् ।
एना । नमसा । गृणीमसि । त्रितः । न । यान् । पञ्च । होतून् ।
अभिष्टये । आश्चवर्तत् । अवरा । चक्रिया । अवसे ॥ १४ ॥

तान्मरुतोमहिमहद्वरुथंवरणीयंप्रशस्तंधनं तन्मरुतः ऊतयेरक्षणार्थं इयानः इयानाः
याचमानावर्यं सुपांसुलुगितिजसःसुः एनाअनेननमसा नमस्कारेणस्तोत्रेणवाउपेवउपेत्यगृणी-
मसिस्तुमः धेतिपादपूरणः एनेत्यत्रसुपांसुलुगितितृतीयायाभाजादेशः नशब्दःसमुच्चये त्रितक-
पिथयानेतान्मरुतः पञ्चहोतृन्अध्यात्मप्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मनावर्तमानान् अतएवहोमनि-
ष्पादकान् अवरान्मुख्यान् अभिष्टयेअभिलषितसिद्ध्यर्थंचक्रियानाभिचकेणअवसेअवतुंसङ्ग-
न्तुं आववर्तव स्वस्मान्निर्जिगमिषून् प्राणान् स्वात्माभिमुखमावर्तयेत् यद्वा चक्रियाकृष्टचारभ्ये-
नायुधेनयुक्तान्अवसे स्तुत्यादिभिःपरिचरितुमावर्तयेत् तान्स्तुमइतिपूर्वव्रतसंबन्धः ववर्तइति
वृतेर्ण्यन्ताहुडिचडिरूपम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

ययार्धंपारयथात्यंहोययानिदोमुञ्चथवन्दितारम् ।

अर्वाचीसामरुतोयावऊतिरोपुवाश्रेवसुमतिर्जिगातु ॥ १५॥२१॥

यया । रध्रम् । पारयथ । अति । अंहः । यया । निदः । मुञ्चथ ।

वन्दितारम् । अर्वाची । सा । मरुतः । या । वः । ऊतिः ।

ओ इति । सु । वाश्राइव । सुमतिः । जिगातु ॥ १५ ॥ २१ ॥

हेमरुतः ययाऊत्यारधमाराधकंपजमानंअंहः पापंअतिपारयथ अतिक्रामयथ यया
ऊत्यावन्दितारंस्तोतारंनिदोनिन्दितुःशत्रोःसकाशात् मुञ्चथ मोचयथ हेमरुतः घोषुष्मदीयाया
ऊतिः साअर्वाची अस्मद्भिमुत्ताभवतु तथासुमतिर्युष्मदीयाशोभनामतिःअनुग्रहात्मिकानु-
दिश्ववाश्रेवहंभारवंकुर्वतीधेनुरिववत्संसुसुष्टुओजिगातु आगच्छतु एवमस्मानमनिसर्वथाआग-
च्छत्वित्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिदितीयस्यसप्तमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

उपेतिपञ्चदशर्चतृतीयंस्कंगास्तमद्वैष्टभंअपाञ्चपादेवताकं तथाचानुक्रान्तं उपेमशो-
षीयमिति सूक्तविनियोगोटेद्विकः ।

तत्रैवाप्रथमा—

उपैमसृक्षिवाजयुर्वचस्यांचनोदधीतनाद्योगिरोमे ।

अपांनपांदाशुहेमांकृवित्समुपेशंसस्करतिजोषिपृद्धि ॥ १ ॥

उपै । ईम् । असृक्षि । वाजयुः । वचस्याम् । चनः । दधीत ।

नाद्यः । गिरः । मे । अपाम् । नपात् । आशुहेमां । कृवित् ।

सः । सुपेशंसः । करति । जोषिपत् । हि ॥ १ ॥

वाजयुः वाजमन्त्रमात्मनश्छन्नहर्षमेनांवचस्यां वचसःस्तोत्रस्येच्छांउपासृक्षि उपासृजामि उत्पादयामि अपान्नपातंस्तोतुंमवृत्तोस्मीत्यर्थः सृजेच्छान्दसोलुङ् लिङ्सिचावात्मनेपदेष्विति सिचःकित्त्वाद्गुणाभावः सच नाद्योनदीनांशन्दकारिणीनामेघस्थानामपांसंबन्धीआशुहेमाआशुशीघ्रंगन्ता हिगतावित्यस्मादन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् एवंभूतोऽपांनपात् अपांपौत्रस्थानीयः अद्भ्यओषधिवनस्पतयोजायन्ते ओषधिवनस्पतिभ्यएषोभिर्जायतइतितत्पौत्रत्वं एतत्संज्ञकोदेवः गिरः गृणातीतिगीःस्तोता तस्यमे ममकुविद् बहुनामैतद् बहुलं चनः अजंदधीत दधातुविदधातुप्रयच्छत्वित्यर्थः अपिचास्मान्सुपेशसःशोभनरूपान् शोभनालङ्कारान्वाकरोति करोतु करोतेर्व्यत्ययेनशप् कःकरत्करविरुद्धिरुतेष्वनदितेरितिचित्सर्जनीयस्यसत्त्वम् हियस्मादयंदेवः जोषिपत् स्तोत्राणिसेवते तस्मादस्मानेवमनुगृह्णात्वित्यर्थः जुषीप्रीतिसेवनयोः लेट्यडागमः विकरणःसिप् इडागमश्च हिचेतिनिघातप्रतिषेधः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इमंस्वस्मैहृदआसुतष्टमन्त्रंवेचेमकुविदस्यवेदत् ।

अपांनपांदसुर्यस्यमह्नाविश्वान्यर्योभुर्वनाजजान ॥ २ ॥

इमम् । सु । अस्मै । हृदः । आ । सुतष्टम् । मन्त्रम् । वेचेम् ।

कुवित् । अस्य । वेदत् । अपाम् । नपात् । असुर्यस्य । मह्ना ।

विश्वानि । अर्यः । भुर्वना । जजान् ॥ २ ॥

अस्मैअपानपातसंज्ञकायदेवायहृदोहृदयाय सुतष्टं सुष्ठुनिर्मितंममंमं सुष्ठुआभिमु-
ख्येनवोचेम ब्रवाम अस्यअस्माभिरुक्तमिमंममं कुविद वेदत् बहुष्टंजानातु वेत्तेष्टंष्ट्यङ्गमः
निपातैर्यद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः किंस्तोत्रमितिचेदुच्यते—अर्यः स्वामीअपानपातसंज्ञ-
कोवैद्युतोग्निः असुर्यस्यअसुरः शत्रून्क्षेपातस्यस्वभूतस्यबलस्यमह्यमहिम्नामहत्त्वेनविश्वानि
सर्वाणि भुवनाभुवनानिवृष्ट्युदकानिवृष्ट्युत्पादनेनभूतजातानिवाजजान जनयामास ॥ २ ॥

अपोनन्नीयेवसतीवरीसमीपे एकघनामुप्राप्तासुसमन्यायन्तीत्येपानुवक्तव्या सूत्रितश्च—स-
मन्यायन्त्युपयन्त्यन्याइतितीर्थदेशइति सारस्वतेचशस्त्रेयद्यप्सुशम्यानिपतेत् तदानीमपोनन्नी-
यश्चरुःकार्यः तत्रैवैवयाज्या सूत्रितश्च—समन्यायन्त्युपयन्त्यन्याइत्यातःसमानंसर्वेषामिति ।

सैपासूक्तेरुक्तीया—

समन्यायन्त्युपयन्त्यन्याःसमानमूर्ध्वनद्यःपृणन्ति ।

तमूशुचिंशुच्योदीद्दिवांसमपांनपातंपरितस्थुरापः ॥ ३ ॥

सम् । अन्याः । यन्ति । उप । यन्ति । अन्याः । समानम् । ऊर्ध्वम् ।

नद्यः । पृणन्ति । तम् । ऊँ इति । शुचिम् । शुच्यः ।

दीद्दिवांसम् । अपाम् । नपांतम् । परि । तस्थुः । आपः ॥ ३ ॥

अन्यापप्यांआपः संयन्तिभूम्यासंगच्छन्ते अन्याश्चपूर्वतन्नायस्थिताः उपयन्ति उपगच्छन्ति
ताःसर्वाआपःसमानं सहनद्योनदी भूताऊर्ध्वं समुद्रमध्येरतमानंउडयाननंपृणन्ति प्रीणयन्ति पृण-
मीणने तीदादिकः तमु तमेपांनपातंशुचिनिर्मितंक्षोदितामंदीप्यमानं दीदेनिष्ठाग्नादीदिक-
मां लिङ्गःऋगुः वस्वेकाजादृशमिविनियमादिहभारः छंदमिवेतिवक्तव्यमिविवचनाशद्विषयना-
भावः एवंभूतं शुचयः शुद्धाआपः परितस्थुः परितृप्त्यनिष्ठानि एपरिवेष्टुनाग्निरूपेणमेघेवर्षमा-
मोस्मानजीजनदितिपुद्गलावडयानत्तत्प्रेणवर्णमानं पयंपासतइत्यर्थः यद्वा अन्याएवघना-
रपाआपः संयन्ति चाग्राटोत्तरयोर्मध्ये वग्वीरगीभिः संगच्छन्ते अन्याःरमनीरयांन्याआ-
पश्चउपयन्ति उपगच्छन्ति एकमन्यंमागभ्रान्ति एनाधमिदित्यापन्नं ग्राधमन्यमनाध-
वृष्टिद्वारानपोभूताऊर्ध्वंशुच्योदीदिसमानम् एवंहिआपोराअम्बर्ध्वंनवसंपूर्यमानंरह्यमाहत्या-
दिकंभासगरिनिषोगभानुशृण्वे ३ ॥

अथचतुर्थी-

तमस्मैरायुवतयोयुवानंमर्मृज्यमानाःपरियन्त्यापः ।
 सशुक्रेभिःशिकंभीरेवदस्मेदीदायानिध्मोघृतनिर्णिगप्सु ॥ ४ ॥
 तम् । अस्मैराः । युवतयः । युवानम् । मर्मृज्यमानाः । परि ।
 यन्ति । आपः । सः । शुक्रेभिः । शिकंक्षभिः । रेवत् । अस्मे इति ।
 दीदाय । अनिध्मः । घृतनिर्णिक् । अप्सु ॥ ४ ॥

तमपांनपातमग्निंअस्मेराअस्पयमानादर्परहितायुवतयः युवानंयुवराजमिवमर्मृज्यमानाः
 अत्यर्थमलङ्कुर्वाणाआपः मृजुशौचालङ्कारयोः परियन्ति परितो गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति घृतनिर्णि-
 क्क्षरणशीलोदकनिर्नेजनः यद्वा निर्निगितिरूपनाम दीतरूपः सोपापनादग्निः अप्सुमेधान्-
 र्गतासुसमुद्रगतासुवामध्येअनिध्मः इन्धनरहितएवसत्अस्मेअस्पाकं रेवद्धनयुक्तमन्नंयथाभव-
 तितथाशुक्रेभिःशुक्रैर्मिलैः शिकभिस्तेजोभिः दीदायदीप्यते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

अस्मैतिस्रोअव्यध्यायनारीर्देवायदेवीर्दिधिपन्त्यन्नम् ॥
 कृताइवोपहिप्रसर्त्सेअप्सुसपीयूषंधयतिपूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥ २२ ॥
 अस्मै । तिस्रः । अव्यध्याय । नारीः । देवाय । देवीः । दिधिपन्ति ।
 अन्नम् । कृताःइव । उप । हि । प्रसर्त्से । अप्सु । सः ।
 पीयूषम् । धयति । पूर्वसूनाम् ॥ ५ ॥ २२ ॥

नारीर्नेत्र्यः तिस्रोदेवीर्देव्यः इळासरस्वतीभारत्याख्याः अव्यध्यायअव्यथनायास्मैदे-
 वायापानपाते अन्नंसोमारव्यंदिधिपन्ति धारयन्ति धिपशब्दे जौहोत्यादिकः व्यत्ययेनान्तादेशः
 धातूनामनेकार्थत्वादत्रधारणार्थः अप्सुदकेपुरुवाइवनिर्मिताइव उपप्रसर्त्सेप्रसरन्ति सृण्वी
 लिटि इरयोरेइतिरेआदेशः छान्दसोह्लादिशेषाभावः हियस्मादेवंतस्मात्पूर्वसूनांपूर्वब्रह्मणःसका-
 शावत्तज्ज्ञानामपांपीयूषंसारभूतंसोमारव्यममृतंसोपापनादग्निर्धेयवि पिववि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथपष्ठी—

अश्वस्यात्रजनिमास्यचस्वर्द्धुहोरिपःसंपृचःपाहिसूरीन् ।
आमासुर्पूर्णपरोअप्रमृष्यन्नारांतयोविनश्नानृतानि ॥ ६ ॥

अश्वस्य । अत्र । जनिम । अस्य । च । स्वः । द्रुहः । रिपः ।
समऽपृचः । पाहि । सूरीन् । आमासु । पूर्ण । परः । अप्रमृष्यम् ।
न । अरांतयः । वि । नशन् । न । अनृतानि ॥ ६ ॥

अत्रास्मिन्नपानपातसंज्ञकेदेवेअश्वस्यजनिमजन्मभवति अपानत्रधिष्ठितात् समुद्रादुच्येः
श्रवसोजातत्वात् किंचहुना अस्यचस्वः सुषुअरणीयस्यसर्वस्यजगतोजन्मास्मिन्नेवभवति अपं
हिमेघमध्येवर्तमानोवृष्टिद्वारेणसर्वजगज्जनयति तादृशोऽपानपात् त्वंद्रुहः द्रोग्धुरपहर्तुः रिपोहिं-
सकस्यचसंपृचः संपर्कात् सूरीन् स्तोतृन्स्मान्पाहि रक्ष आमासुअपरिपक्वासुपूर्णपूरदितव्यास्व-
प्सु परः परस्ताद्वर्तमानअप्रमृष्यं अप्रमृष्यमाणं देवंअरातयः अदातारः पुरुषाः नविनशन् नपा-
मुनन्ति नशतिर्व्यातिकर्मा स्टेचडागमः अनृतानिमायाविनोरक्षांसिचनपामुवन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

स्वआदमेसुदुषायस्पर्धेनुःस्वधांपीपायसुभ्वन्नमन्ति ।
सोअपानपादूर्जयन्नप्स्वऽन्तर्वसुदेयायविधत्तेविभाति ॥ ७ ॥
स्वे । आ । दमे । सुदुषा । यस्य । धेनुः । स्वधाम । पीपाय ।
सुदुषु । अन्नम् । अन्ति । सः । अपाम । नपात् । ऊर्जयन् ।
अप्सु । अन्तः । वसुदेयाय । विधत्ते । वि । भाति ॥ ७ ॥

योपानपातस्वेदमेस्वकीयेगृहेन्नग्निसंक्षणेआग्नीदिनि यम्यचधेनुषांध्यमिकावाक् गृध्रपाशु-
तेनदोग्धव्याभवन्ति सदेवः स्वर्चांरृष्टदुर्दंपीपायसंधंयति ध्यायीर्द्धो द्रिह्यदोर्धेनिपीपायः
सुषुगृध्रभूतं वृष्टेःगरागादुत्पन्नंरिन्तेक्षणमन्नंअनिभ्रतयति गोपानपातंमंजरांदेवः ऊर्जयन्
चटंक्वन् अप्वन्नः मेघग्यास्वप्सुमध्येविभते पन्विचग्नेयममानापदगुदेपायधनदानार्थं
विभाति रिग्नेयदीप्यते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

योअप्स्वाशुचिनादैव्येनऋतावाजंसउर्वियाविभाति ।
वयाइदन्याभुवनान्यस्यप्रजायन्तेवीरुधश्चप्रजाभिः ॥ ८ ॥

यः । अप्सु । आ । शुचिना । दैव्येन । ऋतश्वा । अजंसः ।
उर्विया । विद्भाति । वयाः । इत् । अन्या । भुवनानि । अस्य ।
प्र । जायन्ते । वीरुधः । च । प्रज्जाभिः ॥ ८ ॥

योपांनपात् ऋतावा ऋतमित्युदकनाम तद्वान् सत्यवान्वा अजसोनित्यः एकरूपेण सदावर्तमानः उर्वियाउरुर्विस्तीर्णः अप्सुमेघस्थारुमध्ये शुचिनाशोचकेन दैव्येन देवसंवन्धिना तेजसाभा-
समन्ताद्भिभाति विशेषेण प्रकाशते अस्यापांनपातः अन्या अन्यानि भुवनानि सर्वाणि भूतजातानि
च वया इत् शाखा एव वीरुधोपधयः प्रजाभिः स्वकीयाभिः पुष्पफलादिभिः सह अस्मादेव
प्रजायन्ते ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तसारस्वतसप्तस्यापोनग्रीयेचरौ अपांनपादाहीत्येवानुवाक्या सूत्रितश्च-अपान्नत्रे-
चरुमपान्नपादाहस्थादुपस्थमिति ।

सैपासूकेनवमी-

अपांनपादाहस्थादुपस्थं जिह्मानां मूर्ध्वो विद्युतं वसानः ।
तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्ती हिरेण्यवर्णाः परिरयन्ति यद्वाही ॥ ९ ॥
अपाम् । नपात् । आ । हि । अस्थात् । उपस्थम् । जिह्मानाम् ।
मूर्ध्वः । विद्युतम् । वसानः । तस्य । ज्येष्ठम् । महिमानम् ।
वहन्तीः । हिरेण्यवर्णाः । परि । यन्ति । यद्वाही ॥ ९ ॥

अपान्नपात्संज्ञकोऽग्निः उपस्थं अपामुपस्थानं अन्तरिक्षं आसत्थात् आस्थितवानाहृद-
वानखलु किं कुर्वन् जिह्मानां कुटिलगतीनामपामध्ये मूर्ध्वः स्वयमूर्ध्वज्वलनविद्युतं विद्योतमानं मे-
घं वसानः आच्छादयन् अन्तरिक्षमास्थाय वर्षणं कृतवान् तस्य वर्षितुरपांनपातः ज्येष्ठं प्रशस्यत-

ममहिमानमाहात्म्यंवहन्तीः वहन्त्यः सर्वत्रप्रापयंत्यः यद्दीर्यह्वयः महत्यः हिरण्यवर्णाः नदी-
नामैतत् हिरण्यवन्निर्मलरूपानद्यः परियन्ति परितोगच्छन्ति अपांनत्तामहतीवृष्टिरस्माकंप्रवह-
णापोत्पादिताइतिरुतज्ञतयातदीर्यमाहात्म्यंसर्वत्रप्रकटयन्त्यश्वनद्यः प्रवहन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

हिरण्यरूपः स हिरण्यसन्दृग्पांनपात्सेदु हिरण्यवर्णः ।

हिरण्ययात्परियोनेर्निपद्या हिरण्यदाददत्यन्नमस्मै ॥ १० ॥ २३ ॥

हिरण्यरूपः । सः । हिरण्यसन्दृक् । अपाम् । नपात् । सः ।

दत् । ऊँ इति । हिरण्यवर्णः । हिरण्ययात् । परि । योनेः ।

निदसद्य । हिरण्यदाः । ददति । अन्नम् । अस्मै ॥ १० ॥ २३ ॥

सोपांनपावहिरण्यरूपः रूप्यतइतिरुपंशरीरं सुवर्णमयशरीरः हितरमणीयशरीरोवा
तथाहिरण्यसंदृक् सम्यक्पश्यन्तीतिसन्दृग्निन्द्रियाणिसुवर्णमयेन्द्रियः हितरमणीयेन्द्रियो-
या सेदुसप्तपापानपावहिरण्यवर्णः हिरण्यसदृगकान्तिपुनः एवंभूतः सन्न हिरण्ययावसुवर्ण-
मयाघोनेः स्थानात्पुंपरि निपयोपविश्य राजनइतिशेषः अस्मैर्दृग्निन्द्रियापांनपातेहिरण्य-
दाः दक्षिणारूपस्यसुवर्णस्यदानागेयजमानाः अन्नं हवित्दक्षिणं ददति प्रयच्छन्ति ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्य मन्त्रमेतयोर्विंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथैकादशी—

तदस्पातीकमुत्चारुनामापीच्यैवर्धनेनमृग्याम ।

यमिन्धनेपुवनयसमित्थाहिरण्यवर्णघृतमन्नमस्य ॥ ११ ॥

तत् । अस्थ । अनीकम् । उन् । चारु । नाम् । अपीच्यम् ।

वर्धने । नमः । अपाम् । यम् । इन्धने । पुवनयः । मम् । इत्या ।

हिरण्यवर्णम् । घृतम् । अन्नम् । अग्न्य ॥ ११ ॥

अस्यापांनमुदेवस्य अनीकं रश्मि समूह रूपं शरीरं चारु शोभनं उत अपि च अस्या नाम संज्ञा-
च चारु शोभनं नपातयति न विनाशयतीति नपादिति तद्भुत्वत्तेः तदुभयं अपीच्यं अन्तर्हितनामैतत्
मेघान्तर्हितं सद्धर्धतेयुवतयः सङ्गमनस्वभावा आपः हिरण्यवर्णं हिरण्यसमानतेजसं यमपानपातं
इत्था अमुत्रान्तरिक्षे समिन्धते सम्पक्व दीपयन्ति अस्य च देवस्य घृतं क्षरणशीलमुदकमन्नं भक्ष्यं
अविन्धनोत्सवैद्युतोभिः ॥ ११ ॥

अथ द्वादशी-

अस्मै बहूनामवमाय सख्ये यज्ञैर्विधेम नमसा हविर्भिः ।
संसानुमार्जिमदिधिपामि विलमैर्दधाम्यन्नैः परिवन्द क्रग्भिः ॥ १२ ॥
अस्मै । बहूनाम् । अवमायं । सख्ये । यज्ञैः । विधेम । नमसा ।
हविः । ऽभिः । सम् । सानुं । मार्जिम । दिधिपामि । विलमैः । दधामि ।
अन्नैः । परि । वन्दे । क्रक् । ऽभिः ॥ १२ ॥

अस्मै पुरोवर्तिने बहूनां दिवानामवमायाद्याय सख्ये अस्माभिः समानाख्यानायापांनपातेय-
हैयांगसाधनैर्हविर्भिः चरुपुरोडाशादिभिः नमस्तानमस्कारेण च विधेमपरिचरेम अस्यापानपातः
सानुसमुच्छ्रितपदेशं संमार्जिमं सम्पक्वशोधयामि अलङ्करोमि वा वृजूशौचालङ्कारयोः चादिलोपेवि-
भापेत्यस्य निघातप्रतिषेधः दिधिपामिधारयामि च विलमैर्भासनैः काष्ठैरेनं धिपशब्दे अप्यंधारणा-
र्थोपि जुहोत्यादिवाक्शपः श्लुः मिषोव्यत्ययेनाडागमः अग्न्यस्तानामादित्याद्युदात्तावम् दधा-
मिधारयामि चैनंगार्हपत्यादिरूपेण अन्नैर्हविलक्षणेः तथा क्रग्भिः मन्त्रैः परिवन्दे परितः स्तौमि ॥ १२ ॥

अथ त्रयोदशी-

स ईष्टपां जनयत्ता सुगर्भं स ईशिशुर्धयति तं रिहन्ति ।
सो अपां नपाद न भिम्ब्लात वर्णो न्यस्ये विहन्त्वा विवेप ॥ १३ ॥
सः । ईम् । वपां । अजनयत् । तासुं । गर्भम् । सः । ईम् । शिशुः ।
धयति । तम् । रिहन्ति । सः । अपाम् । नपात् । अनं भिम्ब्ला-
तः वर्णः । अन्यस्य ऽद्व । इह । तन्वां । विवेप ॥ १३ ॥

सईसोयमपांनपावसंसकोदेवः वृषासेकाभूत्वातासुमेवस्थास्वप्सुगर्भमजनयत् स्वात्मान-
मेवगर्भरूपेणवर्षणार्थंरुतवानित्यर्थः गर्भोभूत्वाचसईसोयंमाध्यमिकोवैद्युतोग्निः तासांशिथुः पु-
त्र.सन् धयतिमेघस्थास्ताःपिबति अविन्धनोहससौतपुत्रस्थानीयमद्भिः आपश्चरिहन्ति लिह-
आस्वादने कपिलकादित्वाह्लवविकल्पः सोयमपांनपाववृष्ट्यासहभूमौनिपतितः अनभिम्नातव-
र्णः अभितोम्नातोम्नानः क्षीणोवर्णोयस्यतद्विपरीतोत्यर्थं दीप्यमानः सन् इहास्मिन्लोकेअन्य-
स्येव इवशब्दोवधारणे अन्यस्यपार्थिवस्यैवाग्नेस्तन्वाशरीरेणकाष्ठेन्धनत्वलक्षणेनविवेप व्याशो-
बभूव विप्लव्यासौ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

अ॒स्मिन्प॒देप॒रमे॒तस्थि॒वांस॑म॒ध्वस्म॑भिर्वि॒श्वहा॑दी॒दिवांस॑म् ।
आपो॒न॒म्रेघू॒तम॒न्नं॒वह॑न्तीःस्व॒यम॑त्कैः॒परि॑दी॒यन्ति॒य॒ह्नीः ॥ १४ ॥
अ॒स्मिन् । प॒दे । प॒रमे । त॒स्थि॒वांस॑म् । अ॒ध्वस्म॑भिः । वि॒श्वहा॑ ।
दी॒दि॒वांस॑म् । आपः । न॒म्रे । घू॒तम् । अ॒न्नम् । वह॑न्तीः ।
स्व॒यम् । अ॒त्कैः । परि॑ । दी॒यन्ति॒ । य॒ह्नीः ॥ १४ ॥

परमेउत्कृष्टेस्मिन्पदेन्तरिक्षलक्षणेस्थानेतस्थिवांसंस्थितवन्तंअध्वस्मभिः ध्वंसनरहितेस्ने-
जोभिः विश्वहासर्वाण्यहानिदीदिवांसं दीप्यमानमपांनपातं यहीर्यद्भ्योमहत्यः आपः स्वयमात्म-
नैवआकैरतनशीलैः सततगन्तृभिः स्वकीयेरूपैः परिदीयन्ति परिगच्छन्ति दीयतिर्गतिकर्मा
दीइत्येव व्यत्ययेनपरस्मैपदं किंरुवंत्यः नम्रेअपान्नपातेषुतं क्षरणशीलोदकात्मकंअन्नंवहन्ती-
रवहंत्यः ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी-

अ॒पांस॑म॒ग्नेमु॒क्षिर्नि॒जना॒यायांस॑मु॒म॒घव॑द्भ्यःसु॒वृ॒क्तिम् ।
वि॒श्वं॒त॒द्भृ॒त्र्य॒द॒व॒न्ति॒दे॒वावृ॒ह॒द्दे॒मवि॒द॒थे॒सु॒वीरा॑म् ॥ १५ ॥ २४ ॥
अ॒पांस॑म् । अ॒ग्ने । सु॒क्षि॒तिम् । जना॒य । अ॒यांस॑म् । ऊँ इति ।
म॒घव॑द्भ्यः । सु॒वृ॒क्तिम् । वि॒श्वम् । तत् । भृ॒द्रम् । यत् ।
अ॒व॒न्ति । दे॒वाः । वृ॒हत् । व॒द्मे । वि॒द॒थे । सु॒वी॒रा॑म् ॥ १५ ॥ २४ ॥

हेअग्ने सुक्षितिं शोभननिवासंत्वांअयांसमुपागच्छं किमर्थं जनायास्मदीयपुत्रादिजननार्थं
तथामघवद्भ्यः हविर्लक्षणधनयुक्तेभ्योयजमानेभ्यश्च सुवृत्तिशोभनावर्जकं त्वद्विषयंस्तोत्रं अयां
समुपागच्छं यमउपरमे उःपूरणः अतःकारणाद्यद्भदंसर्वदेवाभवन्ति रक्षन्ति विश्वंसर्वतद्भद-
मस्माकंभवतु सुवीराः सुपुत्रावयंविदथेयज्ञेगृहेवावृहत्पौढस्तोत्रं वदेम उच्चारयाम ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

तुभ्यमितिपल्लवंचतुर्थसूक्तंगात्समदंजागतं प्रथमायाइन्द्रोमधुक्षदेवता द्वितीयायाःमरुतो-
माधवश्च तृतीयायास्त्वष्टाशुक्रश्च चतुर्थ्याअग्निःशुचिश्च पञ्चम्याइन्द्रोनेमश्च षष्ठ्यामित्रावरुणौन-
भस्वश्च तथाचानुक्रान्तम्—तुभ्यंपल्लवव्यंतुजागतन्त्विति दशरात्रेपष्ठेहनिऋतुयाजेपुक्रक्षिर-
स्कैःपैवैः प्रेषितव्यंयष्टव्यंच तत्राद्यानांपण्णांमैषाणामुपरिष्टादेवताः पल्लचोहोरात्रादिभिःक्रमेणा-
वपनीयाः तथाचसूत्रितम्—उपरिष्टात् हृचक्रतुयाजानामित्युपक्रम्यतुभ्यंहिन्वानोवसिष्ठगाअप-
तिद्वादशेत्यन्तेन ।

तत्रैवाप्रथमा—

तुभ्यंहिन्वानोवसिष्ठगाअपोधुक्षन्त्सीमविभिराद्रिभिर्नरः ।
पिवेन्द्रस्वाहाप्रहुतंवपद्भुतंहोत्रादासोमंप्रथमोयईशिपे ॥ १ ॥

तुभ्यम् । हिन्वानः । वसिष्ठः । गाः । अपः । अपुक्षन् । सीम् ।
अविंभित्तिः । अद्रिंभित्तिः । नरः । पिव । इन्द्रः । स्वाहा । प्रहुतम् ।
वपद्भुतम् । होत्रात् । आ । सोमम् । प्रथमः । यः । ईशिपे ॥ १ ॥

हेइन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंहिन्वानः प्रेयमाणः सोमः गाः गोविकाराणि दधिपयःप्रभृतीनिश्रपण-
द्रव्याणिवसतीवर्याख्याअपश्चवसिष्ठ वस्ते आच्छादयति तैःसंयुज्यतइत्यर्थः नरोयज्ञस्यनेतारो-
ध्ययवश्चसीमेनंसोमंअविभिः अवेर्वात्तमयैर्दशापवित्रैः अद्रिभिर्गोवभिश्चअधुक्षन्क्षारयन् आ-
पभिरभिपुत्यदशापवित्रेणपुनन्वीत्यर्थः हेइन्द्र यस्त्वमीशिपेत्सर्वस्यजगतईश्वरोभवसि त्वंप्रथमः
अन्येभ्योदेवेभ्यःपूर्वभावीसन्स्वाहास्वाहाकारेणमहुतंप्रकर्षेणाग्नौक्षिप्तंवपद्भुतंवपद्भुतंकारेणचत्य-
क्त्वा तंसोमंहोत्रात्प्रहोतुंयार्हाद्दासमन्तात्पिब ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यज्ञैःसंमिश्राःपृषतीभिर्ऋष्टिभिर्यामंजुभ्रासोअञ्जिपुप्रियाउत ।

आसद्यावर्हिर्भरतस्यसूनवःपोत्रादासोमंपिवतादिवोनरः ॥ २ ॥

यज्ञैः । सम्मिश्राः । पृषतीभिः । ऋष्टिभिः । यामन् । शुभ्रासः ।

अञ्जिपु । प्रियाः । उत । आसद्य । वर्हिः । भरतस्य । सूनवः ।

पोत्रात् । आ । सोमम् । पिवत् । दिवः । नरः ॥ २ ॥

हेमरुतः यज्ञैर्यागैः संमिश्राः संयुक्ताः पृषतीभिः स्ववाहनभूताभिः पृषद्वतीभिर्वडवाभि-
युक्तेयामन्यामनिगमनसाधनेरथेवस्थिताः ऋष्टिभिः स्वकीयैरायुधैः शुभ्रासः शुभ्राः शोभमानाः
उतशब्दश्चार्थे अञ्जिष्वाभरणेषुप्रियाश्चेभरतस्यसूनवः सर्वस्यजगतोभर्तुरुद्रस्यपुत्राः दिवोनरः
दिवोन्तरिक्षस्यनेतारः एवंभूताहेमरुतः तेयूयंवर्हिंरास्तीर्णवर्हिंपिआसाद्योपविश्यपोत्रादपोर्या-
गात्सोममापिवत् ॥ २ ॥

तृतीयसवनेअमेवनइत्येपानेष्टुःप्रस्थितयाग्या तथाचसूत्रितम्—अमेवनःसुहवाआहि-
गन्तनेन्द्रविष्णुपिवतंमध्वोअस्येति ।

सैपातृतीया—

अमेवनःसुहवाआहिगन्तंननिवर्हिपिसदतनारणिष्टन ।

अयामन्दस्वजुजुपाणोअन्धस्त्वष्टदेवेभिर्जनिभिःसुमद्वर्णः ॥ ३ ॥

अमाद्वेव । नः । सुहवाः । आ । हि । गन्तं । नि । वर्हिपि ।

सदतन् । रणिष्टन । अयम् । मन्दस्व । जुजुपाणः । अन्धसः ।

त्वष्टः । देवेभिः । जनिभिः । सुमद्वर्णः ॥ ३ ॥

इवशब्दोवधारणे हेसुहवाः शोभनाद्धानाः त्वष्टमध्वनयः नोस्मान् अमेवसहैवआगन्दन
आगच्छन् गमेश्छान्दसःगपोदृक् तमनमनयनाश्चेनितनवादेगः हिशब्दःपुरणः आगन्त्यपरार्हि-
पि वेद्यामास्तीर्णंनिपद्वतन निषण्णाभ्रवत् सृष्टेश्छान्दसःसीदादेशाभ्रातः उपविश्यच रणिष्टन
रमध्यं रणशब्दार्थः अत्रक्रीडापांरतवे धानूनामनेनार्थत्वात् अम्माच्छान्दमोदृष्ट पूर्ववननवा-
देशः अथानन्तरं हेत्वष्टः देवेभिरन्यैः देवैर्जनिभिर्देवपत्नीभिश्चसुमद्वर्णः शोभनमणस्त्वअन्धसः
सोमदक्षणास्यान्तस्य द्वितीयार्थेपट्टी सोमदक्षणापञ्चजुजुपाणः सैमानोमन्दस्य तृतोभ्रव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आवक्षिदेवाँ इहविप्रयक्षिचोशन्होतनिपदायोनिपुत्रिपु ।
प्रतिवीहिप्रस्थितंसोम्यमधुपिवाग्नीध्रात्तवभागस्यतृप्नुहि ॥ ४ ॥

आ । वक्षि । देवान् । इह । विप्र । यक्षि । च । उशन् । होतः ।
नि । सद् । योनिपु । त्रिपु । प्रति । वीहि । प्रस्थितम् ।
सोम्यम् । मधु । पिव । आग्नीध्रात् । तव । भागस्य । तृप्नुहि ॥ ४ ॥

हेविप्रमेधाविन्ममे देवान् यष्टव्यानिन्द्रादीन् इहास्पिन्यज्ञेनावक्षिआवह यक्षिचतानय-
जच हेहोतः देवानामाह्वातः त्वंचउशनस्पदीयंहविःकामयमानःतव त्रिपुयोनिपुस्थानेषुगार्हप-
त्यादिलक्षणेपुनिपद उपविश उपविश्यच प्रस्थितं होमार्थमुत्तरवेदिप्रत्यानीतंसोम्यंसोममयम-
धुपतिवीहि प्रतिकामयस्व कामयित्वाचआग्नीध्रादग्नीध्रयागाव सोमपिव पीत्वाचतवभागस्य
त्वदीयेनभागेन तृप्नुहिदृप्तोभव ॥ ४ ॥

अथअग्नी—

एपस्यतेतन्वो नृम्णवर्धनः सहओजःप्रदिर्विवाहोहितः ।
तुभ्यंसुतोमघवन्तुभ्यमाभृतस्त्वमस्यब्राह्मणादात्पत्पिव ॥ ५ ॥
एपः । स्यः । ते । तन्वः । नृम्णवर्धनः । सहः । ओजः । प्रदिर्वि ।
वाहोः । हितः । तुभ्यम् । सुतः । मघवन् । तुभ्यम् । आभृतः ।
त्वम् । अस्य । ब्राह्मणात् । आ । तृपत् । पिव ॥ ५ ॥

हेइन्द्र स्यः सः एपसोमः तेतवतन्वः शरीरस्यनृम्णवर्धनः वलस्यवर्धकः तुभ्यंसुतइत्युत्त-
रव्रतम्वन्धः येनसोमेनप्रदिविपुराणेतयिवाहोर्हस्तयोःसहपरेपामग्निभवनलक्षणंसामर्थ्यंओज-
स्वत्कारणभूतंचलंचहिवः निहितंभवति लिङ्गव्यत्ययः हेमघवन्धनवन्निन्द्र तुभ्यंत्वदर्थतादृशः
सोमः सुतोऽध्वर्युभिरभिपुतः तुभ्यंहोतुंआभृतः उत्तरवेद्यांप्रत्याहृतश्च अस्यइमं सोमं ब्राह्मणाद्
ब्राह्मणाच्छंसिनोयागाव तृपत् तृप्यंस्त्वंआपिव आभिमुख्येनपिव क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्म-
णःसम्पदानत्वादस्येत्येवचतुर्थ्यर्थेपृष्ठी ॥ ५ ॥

अथपष्ठी-

जुपेथांयज्ञं बोधतं हवस्य मे सत्तो होता निविदः पूर्या अनु ।
अच्छा राजानानम एत्यावृत्तं प्रशास्त्रादापि वतं सोम्यं मधु ॥ ६ ॥ २५ ॥

जुपेथांम् । यज्ञम् । बोधतम् । हवस्य । मे । सत्तः । होता ।
निविदः । पूर्याः । अनु । अच्छ । राजाना । नमः । एति ।
आवृत्तम् । प्रशास्त्रात् । आ । पिवतम् । सोम्यम् । मधु ॥ ६ ॥ २५ ॥

हेमिन्नावरुणौ मदीयमिमं यज्ञं जुपेथांसेवेथां मेममहवस्यहवमाह्वानं पूर्ववत्कर्मणि पष्ठी
बोधतमवगच्छतं तथा सत्तो निपण्णोऽस्मदीयो होता पूर्याश्चिरन्तनीः निविदः वाङ्मामैतव शस्त्र-
लक्षणावाचः अनुशंसन्तीति शेषः उद्गातृभिः कृतस्य स्तोत्रस्यानुगुण्येन आज्यादीनि शस्त्राणि शं-
सतीत्यर्थः अपिच नमः सोमलक्षणमन्त्रं आवृतं ऋत्विग्भिर्वेष्टितं राजानां राजमानौ युवां अच्छा-
भिमुख्येन एति गच्छति प्राप्नोति तादृशं सोम्यं सोममयं मधुमादकं हविः प्रशास्त्रात् प्रशास्तुर्यागात्
आपि वतं आभिमुख्येन पिवतम् ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्य सप्तमे पञ्चविंशोऽवर्गः ॥ २५ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहादनिवारयन् । पुमर्थीश्चतुरो देयाद्विघातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण
सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितं वेदायो वेदेभ्यो खिलं जगत् । निर्गमेतमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
अथ द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्याय आरभ्यते द्वितीयमण्डलस्य चतुर्थेनुवाके मन्दस्वेतिषल्लृचं पञ्च-
मं सूक्तं गात्संमदं मन्दस्वेत्यनुकान्तं पूर्ववत्कृतव्यंतुगाभर्तत्त्विति तु शब्दमयोगादिदमपि जागत्-
मृतव्यं तत्राद्याश्च तस्मिन् क्रोदविणोदो देवताकाः पञ्चम्याम्बिनी षष्ठ्याग्नेयी दशरात्रे पष्ठे हनिष्ठा-
तुयाजेषु पैषानृक्षिरस्कान् लृत्वा तैः प्रैषैः प्रेषितव्यं यष्टव्यं च तत्र सप्तमादीनां प्रैषाणामुपरिष्ठात् मन्द-
स्वेत्याद्याः षल्लृचः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः सूत्रं तु पूर्वमेवादाहृतम् ।

तत्र प्रथमा—

ॐ मन्दस्व होत्रादनुजोपमन्धसोर्ध्वर्यवः संपूर्णावष्ट्यासिचम् ।
तस्मा एतं भरत तद्दृशोददिहोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ १ ॥
मन्दस्व । होत्रात् । अनु । जोपम् । अन्धसः । अर्ध्वर्यवः ।
सः । पूर्णम् । वष्टि । आसिचम् । तस्मै । एतम् । भरत । तत्त्वशः ।
ददिः । होत्रात् । सोमम् । द्रविणः । दः । पिवं । ऋतुभिः ॥ १ ॥

हे द्रविणोदः द्रविणसोधनस्य दातः एतन्नामकदेव अन्धसः देवानामन्तरूपस्य सोमस्य सोमे-
न होत्रात् होतृकर्तृकाद्यागात् अनुजोषं प्रीतिमनुमन्दस्व हर्षमा मुहि हे अर्ध्वर्यवः स द्रविणोदाः-
पूर्णा संपूर्णा आसिचं आसिच्यमाना हुविं वष्टि कामयते अतस्तस्मै द्रविणोदसेऽग्रे एतंसोमं-
भरत प्रापय तद्दृशस्तत्कामो द्रविणोदाः ददिर्दाता गुप्ताकमभीष्टस्य दाता भवतीति विशेषः किंच
हे द्रविणोदः होत्रात् होतुर्यागात् ऋतुभिः इषमासाभिमानिभिः ऋतुदैवैः सह सोमं पिव ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

यमुपूर्वमहुवेतमिदं हुवेसेदुहव्योददिर्योनामपत्यते ।
अर्ध्वर्युभिः प्रस्थितं सोम्यं मधुपोत्रात्सोमं द्रविणोदः पिवं ऋतुभिः ॥ २ ॥

यम् । ऊँ इति । पूर्वम् । अहुवे । तम् । इदम् । हुवे । सः । इत् ।
 ऊँ इति । हव्यः । ददिः । यः । नाम । पत्यते । अध्वर्युः ।
 प्रस्थितम् । सोम्यम् । मधु । पोत्रात् । सोमम् । द्रविणः ।
 पिव । ऋतुभिः ॥ २ ॥

हेद्रविणोदः यमु यंत्वामेवपूर्वहोतृकर्तृकेसोमयागेहुवे आहुतवानस्मि इदं संप्रति तं तमेव
 पोतृकर्तृकेसोमयागेहुवे आह्वयामि सेव सएवद्रविणोदाः हव्यः ह्रावव्यः उइतिपूरणे ददिर-
 भीष्टफलस्यदातायोनाम यःस्वल्पपत्यते देवतात्वेनेष्टे तस्मैद्रविणोदसे सोम्यंसोमात्मकं मधुअ-
 ध्वर्युभिः प्रस्थितं पणीतमासीद हेद्रविणोदः पोत्रात् पोतुर्यागात् ऋतुभिः ऊर्जसंस्तैः सहसो-
 मं पिव ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मेघन्तुतेवह्नयोयेभिरीयसेरिपण्यन्वीळयस्त्वावनस्पते ।
 आयूयाधृष्णोअभिगूर्यात्वनेष्ट्रात्सोमंद्रविणोदःपिवःऋतुभिः ॥ ३ ॥
 मेघन्तु । ते । वह्नयः । येभिः । ईयसे । अरिपण्यन् । वीळयस्व ।
 वनस्पते । आऽयूय । धृष्णो इति । अभिगूर्य । त्वम् । नेष्ट्रात् ।
 सोमम् । द्रविणः । पिव । ऋतुभिः ॥ ३ ॥

हेद्रविणोदः येभिर्भयैःवाहिः ईयसेप्रामोपि तेवय बह्नयोबोद्धारदतियास्केनोक्तत्वात् तमेघ-
 न्तु वृष्यन्तु हेवमस्पतेवनानांपते अरिपण्यन् अहिंसन् वीळयस्व दृढोभव हेधृष्णो धर्पकर्म आ-
 यूप आगत्य अभिगूर्य उद्यम्य नेष्ट्रात् नेष्ट्र्यागात् ऋतुभिः सहःसंस्तैः सहसोमं पिव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अपाहोत्रादुतपोत्रादमत्तोतनेष्ट्रादजुपतप्रयोहितम् ।
 तुरीयंपात्रममृक्तममर्त्यद्रविणोदाःपिवतुद्राविणोदसः ॥ ४ ॥
 अपात् । होत्रात् । उत । पोत्रात् । अमत्त । उत । नेष्ट्रात् ।
 अजुपत । प्रयः । हितम् । तुरीयम् । पात्रम् । अमृक्तम् ।
 अमर्त्यम् । द्रविणः । पिवतु । द्राविणः । ॥ ४ ॥

अच्छावाकस्येयं योद्रविणोदाः होत्राव होतुर्यागाव सोममपाव पीतवान् उत किंच पोत्राप्तोतुर्यागाव अमत्त सोमं पीत्वा अमाद्यव उत अपिच नेष्ट्राव नेष्टुर्यागाव हितं दत्तं पयः देवानामन्नरूपं सोमं अजुषत असेविष्ट सद्राविणोदसः हवीरूपद्रविणस्य प्रदातृभ्यः ऋत्विग्योहितः ऋत्विजो वद्रविणोदस उच्यन्ते हविषो दातारस्ते चैनं जनयन्तीति यास्केनोक्तत्वात् तादृशो द्रविणोदाः अष्टकं दशापवित्रेणाष्टकं अमर्त्यं अमरणसाधनं तुरीयं पात्रं चतुर्थपात्रस्थं सोमं पिबतु ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी-

अ॒र्वाञ्च॒म॒द्य॒य॒च्यं नृ॒वाह॑णं रथं यु॒ञ्जा॒थामि॒ह॒वाँ॒वि॒मोच॑नम् ।

पुं॒क्तं ह॒वाँ॒पि॒म॒धुना॑ हि कं॒ग॒त॒म॒था॒सोमं॑ पि॒वत॑ वा॒जिनी॑ वसू ॥ ५ ॥

अ॒र्वाञ्च॒म् । अ॒द्य । य॒च्यम् । नृ॒वाह॑नम् । रथं । यु॒ञ्जा॒थाम् । इ॒ह । वा॒म् । वि॒मोच॑नम् । पुं॒क्तम् । ह॒वाँ॒पि । म॒धुना॑ । आ । हि । कु॒म् । ग॒तम् । अ॒र्थ । सोमं॑ । पि॒वत॑म् । वा॒जिनी॑ वसू इति वाजिनी वसू ॥ ५ ॥

हे अश्विनौ अद्यास्मिन्नहनि यच्चययिगन्तारं नृवाहणं त्रोर्युवयोर्वोढारं इहयस्ते वां पुवयोर्विमोचनं विमोचयितारं रथं अर्वाञ्चं यथावाग्भवति तथा युञ्जाथां किंच मधुना स्वादुरसेन हवींषि पृक्तं संयोजयतं अथच आगतं आगच्छतं हिकमिति पूरणे अथानन्तरं हे वाजिनी वसू वाज एव वाजिनी अन्नेन वासयितारौ बलवर्धनौ वा सोमं पिबतम् ॥ ५ ॥

अथ षष्ठी-

जोष्य॒ग्ने॒समिधं॑ जोष्याहु॒तिं जो॒पि॒ब्रह्म॑ ज॒न्यं जो॒पि॒सुष्टु॑तिम् ।

वि॒श्वेभि॒र्वि॒श्वान् क्र॒तुना॑ वसो॒म॒ह॒उ॒श॒न्दे॒वान् उ॒श॒त॒पा॒य॒या॒ह॒विः ॥ ६ ॥ १ ॥

जो॒पि । अ॒ग्ने । स॒म॒इ॒धम् । जो॒पि । आ॒हु॒तिम् । जो॒पि । ब्र॒ह्म । ज॒न्यम् । जो॒पि । सु॒ष्टु॒तिम् । वि॒श्वेभिः । वि॒श्वान् । क्र॒तुना॑ । व॒सो॒ इति । म॒हः । उ॒श॒न् । दे॒वान् । उ॒श॒तः । पा॒य॒य॒ । ह॒विः ॥ ६ ॥ १ ॥

हे अग्ने समिधं जोषिजुषस्व आहुतिं जोषिजुषस्व ब्रह्मसंजन्यं अनेभ्योहितं जोषि जुषस्व सुष्टुतिं शोभनस्तोत्रं जोषिजुषस्व किंच वसो सर्वेषामावाप्तभूत हे अग्ने उशतः कामयमानान्

महः महतः विश्वान् सर्वान् देवान् उशन् कामयमानस्त्वं ऋतुनातपस्यसंज्ञकेन सह तथा विश्वेभिः सर्वैः देवैः सह हविः हवीरूपं सोमं पायय ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे प्रथमो वर्गः ॥ १ ॥

उदुष्यइत्येकादशर्चषष्ठं सूक्तं गार्त्समदत्रैष्टुभंसवितुदेवताकं अत्रानुक्रमणिका उदुष्यएकादशसावित्रमिति ऋग्वेदशरात्रे षष्ठे हनिर्वैश्वदेवशस्त्रे एतत्सूक्तं सावित्रनिविद्धानीयं व्यूढश्चेदिति त्र्यष्टे सूत्रितम्—षष्ठस्योदुष्यदेवइति गार्त्समदमिति ।

तत्र प्रथमा—

उदुष्यदेवः सविता सवायं शश्वत्तमंतदपावह्निरस्थात् ।

नूनं देवेभ्यो विहिधाति रत्नमथार्जजद्वीति होत्रं स्वस्तौ ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । स्यः । देवः । सविता । सवायं । शश्वत्तमम् ।

तत्तदपाः । वह्निः । अस्थात् । नूनम् । देवेभ्यः । वि । हि । धाति ।

रत्नम् । अर्थ । आ । अभजत् । वीति होत्रम् । स्वस्तौ ॥ १ ॥

स्यः सदेवोद्योतमानः सविता सवायलोकानां सवाय अनुज्ञाप्यैश्वर्यं तत्तमं प्रतिदिनं वदस्थात् । उतिष्ठति इति पूरणः । कीदृशः सविता तदपाः तत्पसवकर्मा अपः अग्रइतिकर्मनाममुपाढा-
त् वह्निर्वोदाजगतां किंच नूनं संप्रति देवेभ्यः स्तोतृभ्यो रत्नं धनं विहिधाति प्रयच्छति इति पूरणे
अथच अपिच वीतिहोत्रं कान्तयज्ञं यजमानं स्वस्तौ अविनाशेक्षेमे आ अभजद्भागिनं करोतु यद्यपि
स्वस्तिशब्दो विभक्त्यन्तनिर्दिष्टशब्दपरस्तथाप्यपर्यवसानादर्थपरो भवति ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

विश्वस्य हि श्रुष्टये दिव ऊर्ध्वः प्रवाह्वा पृथुपाणिः सिसर्ति ।

आर्षश्चिदस्पृष्टत आनिमृग्या अयं चिद्वातो रमते परिज्मन् ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । श्रुष्टये । देवः । ऊर्ध्वः । प्र । वाह्वा । पृथुपाणिः ।

सिसर्ति । आर्षः । चित् । अस्पृष्ट । व्रते । आ । निमृग्याः । अयम् ।

चित् । वातः । रमते । परिज्मन् ॥ २ ॥

देवोद्योतमानः सवितापृथुपाणिः महाकरः विश्वस्यश्रुष्टये जगतःसुखाय ऊर्ध्वउद्गतः
 सन् बाहवा बाहू प्रसिसर्तिप्रसारयति होतिपूरणार्थः आपश्चिद् आपोपिअस्यव्रतेप्रसवाख्येक-
 र्मणिसति व्रतं कर्मरमितितन्नामसुपाठाद् आस्यन्दन्तइतिशेषः ताश्चनिमृष्टाः नितरांशोधयिष्यः
 गङ्गादिस्त्र्येणजगत्पावयन्तीत्यर्थः अयंचिद्वातः अयमपिवायुः परिज्मन्परितोगतेव्याप्तेन्तरिक्षे
 रमते ॥ २ ॥

अथतृतीया-

आशुभिश्चिद्यान्विमुचातिनूनमरीरमदतमानंचिदेतौः ।
 अह्यर्पूणांचिन्वययाँअविष्यामनुव्रतंसवितुर्मोक्यागात् ॥ ३ ॥
 आशुभिः । चित् । यान् । वि । मुचाति । नूनम् । अरीरमत् ।
 अतमानम् । चित् । एतौः । अह्यर्पूणाम् । चित् । नि । अयान् ।
 अविष्याम् । अनु । व्रतम् । सवितुः । मोक्या । आ । अगात् ॥ ३ ॥

यान् गच्छन् सविता आशुभिश्चिद् शीघ्रगामिभिरपरिश्रिभिर्विमुचाति विमुच्यते नून-
 मितिपूरणः अतमानंचिद् सततंगच्छन्तमपिजनं एतौर्गंगनाव अरीरमत् उपरमयति किंच अ-
 ह्यर्पूणांचिद् अहिमाहन्तारंशत्रुं अर्पयन्ति अभिगच्छन्तीत्यसर्पवः तेषामपिअविष्यां गमनेच्छां
 न्ययान् नियच्छति सवितुः प्रेरकस्यसूर्यस्यव्रतं कर्मअनुपश्चाद् मोक्यागात् मोक्याशोक्यातिरा-
 त्रिनामसुपाठाद् आगात् आगच्छति सवितुश्चेष्टोपरतौरात्रिरागच्छतीतिपावव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

पुनःसमंव्यद्वितंतवयन्तीमध्याकर्तोर्न्यधाच्छक्मधीरः ।
 उत्संहायांस्याद्वा१तूरंदर्धरमतिःसवितादेवआगात् ॥ ४ ॥

पुनरिति । सम् । अव्यत् । द्वितंतम् । वयन्ती । मध्या । कर्तोः ।
 नि । अधात् । शक्म । धीरः । उत् । समंहाय । अस्यात् । वि ।
 ऋतून् । अर्धः । अरमतिः । सविता । देवः । आ । अगात् ॥ ४ ॥

वयन्ती वत्संवयन्तीनारीव रात्रिः विततमालोकं पुनः समव्यत् संवेष्टयते पुनः शब्दः पूर्वं-
 द्युरप्येवमकार्षीदिति द्योतयति धीरः प्राज्ञोपि सर्वोलोकः कर्तोः क्रियमाणं कर्म कर्तोः कर्तृवा इति
 तन्नामसुपाठात् शक्म कर्तुं शक्यमपि मध्या मध्ये उपक्रान्तं कर्म अपरिसमाप्येत्यर्थः न्यधात्
 निहितवान् सवितर्युपरतइति शेषः सर्वोलोकः सहायशय्यां विहाय उदस्थात् अवशिष्टं कर्म कर्तुं
 पुनरुत्तिष्ठति संपूर्वोजहातिः शय्यापरित्यागे वर्तते तथाच श्रूयते—कलिः शयानो भवति संजिहान-
 स्तु द्वापरं इति । सविता सर्वस्य प्रसविता सूर्यः अरमतिः अनुपरतिः देवः द्योतमानः आगात् आग-
 च्छति उदेतीति यावत् ऋतून् कालविशेषांश्च व्यदर्दः विदारयति ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

नानौकांसि दुर्यो विश्वमायुर्वितिष्ठते प्रभवः शोको अग्नेः ।

ज्येष्ठमाता सूनवे भागमाधादन्वस्य केतमिपितं सवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

नाना । ओकांसि । दुर्यः । विश्वम् । आयुः । वि । तिष्ठते ।

प्रभवः । शोकः । अग्नेः । ज्येष्ठम् । माता । सूनवे । भागम् ।

आ । अधात् । अनुं । अस्य । केतम् । उपितम् । सवित्रा ॥ ५ ॥ २ ॥

प्रभवः प्रभूतः अग्नेः शोकः तेजः दुर्यः गृहः गृहे भयः नानौकांसि यजमानानां पृथग्भूता-
 न्गृहान् वितिष्ठते अधितिष्ठति विश्वमायुः सर्वमन्त्राधितिष्ठति आयुः सृष्टेः त्यजनामसुपाठा-
 त् माता उपाः सवित्रा अन्विपितमेपितं अस्पृष्टं प्रज्ञापकं अग्नेः ज्येष्ठमथमं अग्निहोत्रारण्यभागं
 सूनवे अग्नये आधात् आदधाति ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वितीयो वर्गः ॥ २ ॥

अथ षष्ठी—

समाववति विष्टितो जिगीषुर्विश्वेषां कामश्चरन्तामममृत् ।

शश्वो अपो विरुतं हित्यागादनुमृतं सविनुर्देव्यस्य ॥ ६ ॥

समऽआवर्तति । विदस्थितः । जिगीपुः । विश्वेपाम् । कामः ।
चरताम् । अमा । अभूत् । शश्वान् । अपः । विदकृतम् । हित्वी ।
आ । अगात् । अनु । ब्रतम् । सवितुः । दैव्यस्य ॥ ६ ॥

जिगीपुः विजयेच्छुर्योद्धा विष्ठितः युद्धार्थप्रस्थितः समावर्तति समावर्तयति विश्वेषां
सर्वेषां चरतां जज्ञमानां अमा अमादमइति गृहनाममुपाठात् गृहप्रतिकामो भूवभवति शश्वान्
नित्यं कर्मरतः अपः कर्म विकृतं अर्धकृतं हित्वी हित्वा आगात् गृहमागच्छति एतत्सर्वं दैव्यस्य
दिविभवस्य सवितुः प्रेरकस्य सूर्यस्य ब्रतं अस्तमयाख्यं कर्मानुजायतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

त्वया हितमप्यमप्सु भागंधन्वान्वा मृगयसो वितस्थुः ।
वनानि विभ्यो नर्किरस्य तानि ब्रता देवस्य सवितुर्मिनन्ति ॥ ७ ॥
त्वया । हितम् । अप्यम् । अप्सु । भागम् । धन्वं । अनु ।
आ । मृगयसः । वि । तस्थुः । वनानि । विभ्यः । नर्किः । अस्य ।
तानि । ब्रता । देवस्य । सवितुः । मिनन्ति ॥ ७ ॥

हे सवितस्त्वया अप्सु अन्तरिक्षे आपः पृथिवीति अन्तरिक्षनाममुपाठात् जलाधारे वाहितं नि-
हितं अप्यमपांसं बन्धनं भागंधन्वानु निर्जलप्रदेशेषु अरण्येषु मृगयसो मृगयमाणाः मृगाः आस-
मन्ताव वितस्थुरधितिष्ठन्ति किंच वनानि वृक्षाः विभ्यः पक्षिभ्यः आवासादिरूपेण त्वया भागोदत्तः
अस्य देवस्य सवितुः तानि वादरानि ब्रतावतानि कर्माणि नर्किर्मिनन्ति केपि न हिंसन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

या द्राध्यं वरुणो योनिमप्यमनिशितं निमिषि जर्जुराणः ।
विश्वो मातार्ण्डो ब्रजमाप शुर्गात् स्थशो जन्मानि सविता व्याकः । ८ ।
यात् द्राध्यम् । वरुणः । योनिम् । अप्यम् । अनिशितम् ।
निमिषि । जर्जुराणः । विश्वः । मातर्ण्डः । ब्रजम् । आ । पशुः ।
गात् । स्थशः । जन्मानि । सविता । वि । आ । अकुरित्यकः ॥ ८ ॥

वरुणः याद्राध्यं यातां गच्छतां राध्यंराधनीयं अप्यंआमुंयोग्यं अनिशितं अतीक्षणं
सुखकरमितियावत् योर्निस्थानंनिमिपि निमेषे सवितुरस्तमयेसति विश्रमार्थंप्राणिभ्यः प्रप-
च्छति वरुणस्परार्त्रेर्निर्वाहकत्वात्जर्भुराणोभृशंगच्छन् विश्वः सर्वोमार्ताण्डोमृतात् भिन्नादण्डा-
दुत्पद्यमानः पक्षी आगात्आगच्छति विश्वःपशुरपि व्रजं गोष्ठमागात् सविताप्रेरकः स्थशः
स्थानेस्थानेजन्मानिजातानिभूतानिव्याकः पृथगकार्षीत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

नयस्येन्द्रोवरुणोनमित्रोव्रतमर्यमानमिनन्तिरुद्रः ।

नारातयस्तमिदंस्वस्तिहुवेदेवसंवितारंनमोभिः ॥ ९ ॥

न । यस्य । इन्द्रः । वरुणः । न । मित्रः । व्रतम् । अर्यमा । न । मिनन्ति ।
रुद्रः । न । अरातयः । तम् । इदम् । स्वस्ति । हुवे । देवम् । सवितारम् ।
नमः । इभिः ॥ ९ ॥

यस्यसवितुर्देवस्य व्रतं प्रसवार्यं कर्मइन्द्रोनमिनातिनहिनस्ति वरुणश्चनमिनाति मित्रध्यायं-
माचनमिनाति रुद्रश्चनमिनानि अरातयोऽसुराश्चनमिनन्ति मिनन्तीनिश्रुमाख्यातंयथायोगंविद-
रिणामेनमत्येकमभिसंभध्यते तंसवितारंसर्वस्यप्रेरकंदेवंप्रोतमानंइदमिदानींनमोभिरनरूपैर्हवि-
भिःसह नमः आयुरित्यजनाममुपाटात् स्वस्तिक्षेमायहुवेरतामि ॥ ९ ॥

अथदशमी—

भगंधियंवाजयन्तःपुरंधिनगशंसोग्नास्पतिर्नोअव्याः ।

आपेवामस्यंसंगुथेरंधीणांप्रियादेवस्यंसवितुःस्याम ॥ १० ॥

भगम् । धियम् । वाजयन्तः । पुरंमधिम । नगशंसः । प्रा.पतिः ।

नः । अव्याः । आहअये । वामस्यं । समसंगुथे । रंधीणाम । प्रियाः ।

देवस्यं । सवितुः । स्याम ॥ १० ॥

भगंभजनोपंधियंप्पात्रयं पुरंधिपुग्म्यधायितारं बहुमत्तंसागन्दिद्वारं पुरंधिरेन्दुधीग्निदाग्निः ।
वाजयन्तः याजिनंसटिनंकुरन्तः विजित्व्यययः नः मृगनोग्माननरागंगः नरः शंगनीयः प्राः

पतिः देवपत्नीनां पतिः छन्दसां पतिर्वा तथाच श्रूयते—छन्दांसि वैशा इति उत ग्राव्यं तु देवपत्नीरिति च ।
सविता अव्याः अव्याद किंच वामस्य धनस्य रयीणां पशूनांच तथाच श्रूयते—पशवो वै रयिरिति ।
आये आगमने सङ्गथे संगमने च निमित्ते देवस्य द्योतमानस्य सवितुः प्रेरकस्य वयं प्रियाः स्याम
भवेम ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अ॒स्मभ्यं॑ त॒द्वि॒वो अ॒द्भ्यः पृ॒थि॒व्यास्त्वया॑ द॒त्तं का॒म्यं रा॒ध आ॒गात् ।
शं॒यस्त॒नो॒तृभ्य॑ आ॒पये॑ भ॒वांस्तु॒रुशं॑सा॒य स॒वित॒र्जरि॒त्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

अ॒स्मभ्य॑म् । तत् । दि॒वः । अ॒तृ॒भ्यः । पृ॒थि॒व्याः । त्वया॑ । द॒त्तम् ।
का॒न्यम् । रा॒धः । आ । गा॒त् । शम् । यत् । स्तो॒तृ॒भ्यः ।
आ॒पये॑ । भ॒वांति । उ॒रु॒शंसा॑य । स॒वि॒तः । ज॒रि॒त्रे ॥ ११ ॥ ३ ॥

हे सवितः अस्मभ्यं त्वया दत्तं तत्प्रसिद्धं काम्यं कमनीयं राधो धनं दिवः द्युलोकादवद्भ्योन्त-
रिक्षलोकाद् पृथिव्याभूमेश्च आगादा गच्छतु किंच स्तोत्रभ्यः स्तोतृणामापये वन्धवे तर्द्धं शजाय
यद्धनं शं सुखकरं भवाति भवेद् उरुशंसाय यद्दुस्तुतये जरित्रे स्तोत्रे महं जरिता कारुति स्तोतृनाम-
सुपागाद् हे सवितः तत्प्रयच्छ ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे तृतीयो वर्गः ॥ ३ ॥

ग्रावाणे वेत्यष्टर्चं सप्तमं सूक्तं गार्त्समदत्रैष्टुभ्रमाश्विनं ग्रावाणे वाष्टावाश्विनमित्यनुक्रान्तत्वाद्
प्रवर्ग्येभिष्टवे पूर्वपटले स्य विनियोगः सूत्रित्वं—ग्रावाणे वेळेष्टावापृथिवी इति प्रातरनुवाकाश्विन-
शस्त्रपोरपीदं सूक्तं सूत्रित्वं—ग्रावाणे वनासत्याश्यामिति त्रीणीति ।

तत्रमथमा—

ग्रा॒वा॒णो॒व त॒दि॒द॒र्धं ज॒रे॒थे गृ॒ध्रे॒व तृ॒क्षं नि॒धि॒मन्त॑म॒च्छ ।
ब्र॒ह्म॒णो॒व वि॒द॒यं उ॒क्थ॒शासा॑ दू॒ते व॒ह॒व्या ज॒न्या॑ पुरु॒त्रा ॥ १ ॥

यावाणाऽइव । तत् । इत् । अर्थम् । जरेये इति । गृध्राऽइव ।
 वृक्षम् । निधिऽमन्तम् । अच्छ । ब्रह्माणाऽइव । विदथे ।
 उक्थशसा । दूताऽइव । हव्या । जन्या । पुरुऽत्रा ॥ १ ॥

हेअश्विनौग्रावाणेव अरातिमितिपेपितौपापाणाविव तदर्थं अर्तेधातोरर्थशदः अर्थो-
 त्तरितियास्कः । तमरातिमित्यर्थः इदितिपूरणः जरेथेजरयेथेअरातिवाधेथां यद्वा यथागुरुग्रा-
 वाणोक्षितौतदानीमेवशीघ्रंगच्छतः तथातव तमर्थं गन्तारंजरेथेथोघ्रंगत्वास्तुतमित्यर्थः जरतिः
 स्तुतिकर्मा किंच गृध्रेव गृध्राविवपक्षिणाविववृक्षंफलितंवृक्षं निधिमन्तं धनवन्त यजमानं अच्छ
 आगच्छतमितिशेषः विदथेयज्ञे विदथःसवनमितियज्ञनामसुपाठाव उक्थशसा उक्थशंसि-
 तारौब्रह्माणेवब्राह्मणाविव जन्याजनपदेपुदूतेव राजापेपितौदूताविव पुरुत्रावहुभिःपुरुषैर्हव्याह्वा-
 तय्यौयुवां अत्रउपमेयद्वित्वानुसारेणोपमानद्वित्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रातर्यावाणार्थ्येववीराजेवयमावरमासचेथे ।

मेनेइवतन्वा उंशुभमानेदंपतीवक्रतुविदाजनेपु ॥ २ ॥

प्रातःऽयावाना । रथ्याऽइव । वीरा । अजाऽइव । यमा । वरम् ।

आ । सचेथे इति । मेने इवेति मेनेऽइव । तन्वा । शुभमाने

इति । दम्पती इवेति दम्पतीऽइव । क्रतुऽविदा । जनेपु ॥ २ ॥

हेअश्विनौ प्रातर्यावाणा प्रातरेवयज्ञार्थगन्तारौ रथ्येव रथिनाविव वीरावीरौ स्वकर्म-
 णिशूरो अजेव अजाविव छागाविव यमायमलो मेने इव नार्याविव तन्वा शरीरेण उंभ-
 माने शोभमानो दंपतीव जायापतीइव संगतौ जनेपु विपयेषु क्रतुविदा कर्मविदो युवा वरं
 संभचारं आसचेथे आगच्छथः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

शृङ्गेवनप्रथमार्गन्मर्वाक्शफाविजर्भुराणातरोमिः ।

चक्रवाकेवप्रतिवस्तोरुस्त्रावाश्वायानरथ्येवगका ॥ ३ ॥

शृंगांश्च । नः । प्रथमा । गन्तम् । अर्वाक् । शफौश्च ।
जर्भुराणा । तरःश्चिः । चक्रवाकाश्च । प्रति । वस्तोः । उस्त्रा ।
अर्वाश्वा । यातम् । रथ्याश्च । शक्रा ॥ ३ ॥

हे अश्विनौ शृङ्गे इव पशोः शृङ्गे इव प्रथमा देवानां प्रथमौ शफाविव अश्वादेः सुराविव
तरोभिर्वैजैर्जर्भुराणा भृशं गच्छन्तौ युवां नोस्मान्प्रति अर्वागभिमुखं गन्तमागच्छतं किंच हे
अश्विनौ वस्तोः प्रति अहः प्रति चक्रवाकेव चक्रवाकाविव हे उस्त्रा शत्रूणामुत्सारकौ गमनशीलौ वा
रथ्येव रथिनाविव हेशक्रा स्वकर्मणि शक्रौ अर्वाश्वा अर्वाश्चौ अस्मदभिमुखौ यातं गच्छतम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

नावेवनः पारयतं युगेवनभ्येवन उपधीव प्रधीव ।
श्वानेवनो अरिपण्यात नूनां स्वर्गलेव विस्रसः पातमस्मान् ॥ ४ ॥

नावाश्च । नः । पारयतम् । युगाश्च । नभ्याश्च । नः ।
उपधीव इत्युपधीश्च । प्रधीव इति प्रधीश्च । श्वानाश्च । नः ।
अरिपण्या । तनूनाम् । स्वर्गलाश्च । विस्रसः । पातम् । अस्मान् ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ नावेव नावाविव सिन्धून् नोस्मान् दुर्गाणि पारयतम् युगा इव यथारथस्य यु-
गेनभ्या इव यथाच रथचक्रनाभिफलके उपधी इव यथातत्पार्श्वस्थे फलके प्रधी इव यथावाच-
क्रवाकस्य लयौ रथं पारयतः तथानोस्मान् दुर्गाणि पारयतं किंच श्वानाविव यथाप्यानौ
बाधके ज्योरक्षन्तौ तनोर्हिंसामपनयतः तथानोस्माकं तनूनामङ्गानामरिपण्यावर्हिंसकौ भवतं
स्वर्गला इव यथातनुत्राणे तनुर्हिंसापारक्षतः तथा विस्रसः जरायाः अस्मान् युवां पातम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

वातेवाजुर्या नयेवरीतिरक्षीश्चक्षुपायातमर्वाक् ।
हस्ताविव तन्वे उशंभविष्ठापादेवनोनयतं वस्यो अच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥
वाताश्च । अजुर्या । नभ्याश्च । रीतिः । अक्षी इत्येयक्षीश्च ।
चक्षुपा । आ । यातम् । अर्वाक् । हस्तौश्च । तन्वे । शम्भविष्ठा ।
पादाश्च । नः । नयतम् । वस्यः । अच्छ ॥ ५ ॥ ४ ॥

हे अश्विनौ धातेव वाताविव अजुर्यां जरितुमशक्यौ नद्येव नद्याविव रीतिः व्यत्य-
येनैकवचनं शीघ्रगन्तारौयुवां अक्षीइव अक्षिणी इव चक्षुषादर्शनेन अर्वागस्मदभिमुखं आ-
यातमागच्छतं किंच हस्ताविव हस्तौइव पादेवपादाविव तन्वेशरीराय शंभविष्ठा सुखस्यभाव-
धितृतमौ युवांनोस्मान् वस्यः वसीयः श्रेष्ठघनं अच्छप्रतिनयतं प्रापयतम् ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथपष्ठी—

ओष्ठाविवमध्वास्तेवदन्तास्तनाविवपिप्यतंजीवसेनः ।

नासेवनस्तन्वोरक्षिताराकर्णाविवसुश्रुताभूतमस्मे ॥ ६ ॥

ओष्ठौइव । मधु । आस्ते । वदन्ता । स्तनौइव । पिप्यतम् ।

जीवसे । नः । नासाइव । नः । तन्वः । रक्षितारा । कर्णौइव ।

सुश्रुता । भूतम् । अस्मे इति ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ ओष्ठाविवआस्ते आस्याय मधु मधुररसवद्वचनं वदन्ता वदन्तौ स्तनाविव नः
अस्मान् जीवसे जीवनायपिप्यतं प्यापयतं किंच नासेव नासिकेइव नःअस्माकंतन्वःतनोःरक्षि-
तारा रक्षितारौ भूतंभवतं अपिच कर्णाविव अस्मेअस्माकं सुश्रुतासुश्रवणेयुवांभूतंभवतम् ॥६॥

अथसप्तमी—

हस्तेवशक्तिमभिसंददीनःक्षामेवनःसमंजतरजांसि ।

इमागिरोअश्विनायुष्मयन्तीःक्ष्णोत्रेणवस्वधितिसंशिशीतम् ॥७॥

हस्ताइव । शक्तिम् । अग्नि । सन्ददी इति समइदी । नः ।

क्षामइव । नः । सम् । अजतम् । रजांसि । इमाः । गिरः ।

अश्विना । युष्मयन्तीः । क्ष्णोत्रेणइव । स्वधितिम् । सम् ।

शिशीतम् ॥ ७ ॥

हेअश्विनौ हस्तेव हस्ताविव शर्किसामर्थ्यनोस्माकं अभिसंददी आभिमुख्येनसम्यक्प-
यच्छन्तौभवतं किंच क्षामइव रोदसोइव रजांसिस्थानानिउदकानिवा उदकरजउच्यतइवियास्कः।
नोस्माकंसमजतं प्रेरयतं अपिच अश्विना हेअश्विनौ इमागिरः अस्माभिःरुताःस्तुतोः युष्म-
न्तोः युवामिच्छन्तीः स्वधितिमांसि क्षोत्रेणैव तेजनशाणवद संशिशितं सम्यक् तीक्ष्णीकु-
रुतम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

एतानि वामश्विना वर्धनानि ब्रह्मस्तोमं गृत्समदासो अक्रन् ।
तानि नरा जुजुषाणोपयातं बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

एतानि । वाम् । अश्विना । वर्धनानि । ब्रह्म । स्तोमम् । गृत्समदासः ।
अक्रन् । तानि । नरा । जुजुषाणा । उप । यातम् । बृहत् ।
वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ८ ॥ ५ ॥

अश्विना हेअश्विनौ वायुपयोः एतानिवर्धनानिबृद्धिसाधनानिब्रह्मब्रह्माणि मन्त्रान् स्तोमं
स्तोत्रं च गृत्समदासोगृत्समदा अक्रन् अकुर्वन् तानिब्रह्माणि नरानेतारौ जुजुषाणाभ्रंशं पीयमा-
णौ युवां उपयातं उपगच्छतं किंच सुवीराः शोभनपुत्रावयं विदथे यज्ञे युवां बृहद्वदेम भूतं स्तुमः ॥ ८ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽष्टमोऽवर्गः ॥ ५ ॥

सोमापूपणेतिपल्लवमष्टमं सूक्तं गार्त्समदं त्रैष्टुभं सोमापूपदेवताकं तथा चानुक्रान्तं-सो-
मापूपणापदसोमापौष्णमन्त्रयोर्धर्चोर्ध्वदितेरिति अवबुदेव्यदितिरित्यस्यार्धं च स्यादिति देवता सो-
मापौष्णे पशौवपापुरोडाशहविषामाद्यास्तिस्रः क्रमेणानुवाक्याः उत्तरास्तिस्रो याज्याः अग्नी-
षोमावितिस्रण्डे सूत्रितं- सोमापूपणाजननारयीणामिति ।

तत्रप्रथमा-

सोमापूपणाजननारयीणां जननादिवोजननापृथिव्याः ।
जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अरुणवज्रमृतस्य नाभिम् ॥ १ ॥

सोमापूषणा । जन॑ना । र॒यी॒णाम् । जन॑ना । दि॒वः । जन॑ना ।
 पृ॒थि॒व्याः । जा॒तौ । वि॒श्व॑स्य । भु॒व॑नस्य । गो॒पौ । दे॒वाः ।
 अ॒रु॒णव॑न् । अ॒मृत॑स्य । नाभि॑म् ॥ १ ॥

सोमापूषणा हे सोमापूषणौ युवांरयीणांधनानां जनना जनयितारौ दिवः घुटोकस्यापि
 जनना जनयितारौ पृथिव्याः प्रथितायाश्च जनना जनयितारौ भवतः किंच जातौ जातमात्रावेव
 युवां विश्वस्य भुवनस्य रुतस्य जगतः गोपौ गोप्तरौ देवा अमृतस्यामरणस्य नाभिं हेतुमरुणवन्
 अकार्षुः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इ॒मौ दे॒वौ जा॒र्य॑मा॒नौ जु॒पन्ते॒मौ त॒मां मि॒गू॒हता॒मजु॑ष्टा ।
 आ॒भ्या॒मिन्द्रः॑ प॒क्वमा॒मास्व॑न्तः सो॒मापू॑ष॒भ्यां ज॒नदु॑स्त्रिया॒सु ॥ २ ॥
 इ॒मौ । दे॒वौ । जा॒र्य॑मा॒नौ । जु॒पन्त॑ । इ॒मौ । त॒मां॑सि । गू॒हता॒म् ।
 अजु॑ष्टा । आ॒भ्याम् । इन्द्रः॑ । प॒क्वम् । आ॒मासु॑ । अ॒न्तरि॑ति ।
 सो॒मापू॑ष॒भ्याम् । ज॒नत् । उ॒स्त्रिया॒सु ॥ २ ॥

इमौ सोमापूषणौ देवौ द्योतमानौ जायमानौ उत्पन्नमात्रावेव जुपन्त सर्वदेवाः अजुपन्त
 सेवितवन्त इति यावत् किंच इमौ सोमापूषणौ अजुष्टा आसेव्यानि तमामि गूहतां नाशयतः किंच
 आभ्यामेताभ्यां सोमापूषभ्यां सह इन्द्रः आमासुतरुणीपु उस्त्रियासु गोप्वन्तमध्ये ऊधः प्रदेगे पक्वं
 परिपक्वं योजनद जनयति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सोमा॑पूषणा॒ रज॑सो वि॒मानं॑ स॒प्त॒चक्रं॑ रथ॒मवि॑श्वमि॒न्वम् ।
 वि॒पु॒रु॒तं म॑न॒सा यु॒ज्यमा॑नं॒ तं जि॒न्व॒यो वृ॒षणा॒ पञ्च॑र॒ग्निम् ॥ ३ ॥
 सोमा॑पूषणा । रज॑सः । वि॒मानं॑ । स॒प्त॒चक्रं॑ । रथ॒म् ।
 अवि॑श्वमि॒न्वम् । वि॒पु॒रु॒तं । म॑न॒सा । यु॒ज्यमा॑नम् । तम् ।
 जि॒न्व॒त्यः । वृ॒षणा॑ । पञ्च॑र॒ग्निम् ॥ ३ ॥

वृषणा वृषणौ कामानां वर्णितारौ सोमापूषणौ रजसोलोकस्य लोकार्जास्यु-
च्यन्त इति यास्कः । विमानं परिच्छेदकं सर्वमानमित्यर्थः सप्तचक्रं सप्तर्तुचक्रं त्रयोदशोमासः सप्त-
मक्रतुः अस्ति त्रयोदशोमास इति श्रुतेः । अविश्वमिदं विश्वस्यापरिच्छेदं विषुवत् विष्वक् सर्वत्र
परिवर्तमानं पञ्चराशिमपञ्चर्तुराशिम हेमन्तशिशिरयोः समासेन तवः पञ्च तथाच श्रूयते—द्वादशवैमा-
साः पञ्चर्तवो हेमन्तशिशिरयोः समासेनेति । मनसा युज्यमानं मनोमात्रेण युज्यमानं तं प्रसिद्धं रथं
जिन्वथः अस्मान्प्रतिप्रेरयथः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

दिव्यं पुन्यः सदनं चक्र उच्चा पृथिव्यामन्यो अध्यन्तरिक्षे ।
तावस्मभ्यं पुरुवारं पुरुक्षुं रायस्पोपविष्यतां नाभिस्मे ॥ ४ ॥
दिवि । अन्यः । सदनम् । चक्रं । उच्चा । पृथिव्याम् । अन्यः ।
अधि । अन्तरिक्षे । तौ । अस्मभ्यम् । पुरुवारम् । पुरुक्षुम् ।
रायः । पोपम् । वि । स्यताम् । नाभिम् । अस्मे इति ॥ ४ ॥

अन्यः तयोरेकः पूषा उच्चा उच्चैः उच्छिद्रते दिवि द्युलोकसदनं स्थानं चक्रं चकार अन्यः अपरः
सोमः पृथिव्यामोषधिरूपेण अध्यन्तरिक्षे चन्द्ररूपेण सदनं चक्रं तौ सोमापूषणौ युवां पुरुवारं बहु-
भिर्वरणीयं पुरुक्षुं बहुकीर्तिं रायस्पोपधनस्य पुष्टिं पश्चात्प्रकथनमित्यर्थः तथाच ब्राह्मणं—पशवो-
वैरायस्पोपईति । अस्मे अस्माकं नाभिं विश्वस्य भोगस्य हेतुभूतमस्मभ्यं विष्यतां विमुञ्चतां प्रय-
च्छतामित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

विश्वान्यन्यो भुवं नाज्जान विश्वमन्यो अग्निचक्षाण एति ।
सोमापूषणाववंतं धियं मे युवाभ्यां विश्वाः पृतनाजयेम ॥ ५ ॥
विश्वानि । अन्यः । भुवं ना । ज्जान । विश्वम् । अन्यः ।
अग्निचक्षाणः । एति । सोमापूषणौ । अवन्तम् । धियं ।
मे । युवाभ्याम् । विश्वाः । पृतनाः । जयेम ॥ ५ ॥

हेसोमापूपणौ अन्यःयुवयोरेकः सोमःविश्वानिभुवनाभुवनानिभूतानिजजान अजनयत्
तथाच मन्त्रः—सोमःपवतेजनितामतीनामिति । अन्यःअपरः पूषादित्योविश्वमभिचक्षाणः अ-
भिपश्यन्नेतिगच्छति तौयुगंसोमापूपणौमधियंकर्म धीःशचीतिकर्मनामसुपाठाद् अवतरंक्षतं
किंच वयं युवाभ्याहेतुभ्यां विश्वाः पृतनाः सर्वाः शत्रुसेनाः जयेमअभिभवेम ॥ ५ ॥

अथपृष्ठी—

धियं पूषा जिन्वतु विश्वमिन्वो रयिं सोमो रयिपतिर्दधातु ।

अवंतु देव्यदिति रन्वा बृहद्देम विदथे सुवीराः ॥ ६ ॥ ६ ॥

धियम् । पूषा । जिन्वतु । विश्वम् । इन्वः । रयिम् । सोमः ।

रयिपतिः । दधातु । अवंतु । देवी । अदितिः । अनर्वा ।

बृहत् । वदेम । विदथे । सुवीराः ॥ ६ ॥ ६ ॥

पूषादित्योविश्वमिन्वः विश्वस्यपीणयिताधियमस्माकंकर्मजिन्वतुतर्पयतु रयिपतिर्धनपतिः
सोमः रयिधनं दधातु अस्मभ्यं ददातु किंच देवीयोतमाना अनर्वा अपत्यृताकेनापिप्रातिकूल्यम-
प्रापिता अदितिः अवतु अस्मान् रक्षतु अन्यत्सिद्धम् ॥ ६ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे पष्ठो वर्गः ॥ ६ ॥

वापोयेत इत्येकं विश्वायुचं नवमं सूक्तं गार्त्समं दं गायत्रं अंचितमइति पष्ठस्य वृचस्य आदितो-
द्वे अनुष्टुभौ वृतीया बृहती वायोयेते इत्यादिके द्वे ऋचौ वायव्यौ शुक्लस्याघेत्ये पन्द्रायवी अयं-
वां मित्रावरुणेति पश्चानां मित्रावरुणावश्विनाविन्द्रो विश्वे देवाः सरस्वतीति ऋमेण देवताः प्रेता-
यज्ञस्येत्यन्यस्तु चोब्राह्मणसूत्रयोर्हविर्धानप्रवर्तने घावापृथिव्यनिविजानत्वेन च विनियुक्तत्वाद्
घावापृथिव्योर्हविर्धानदेवत्योरा अग्निचहव्यवाहनमिति पादोऽग्निदेवत्योवा तथा चानुक्तानं-
वापोसैकागायत्रमुक्ता देवताः प्रथमेणाघेतुवृचैर्न्यैन्द्रवायवीघावापृथिव्योन्यस्तु चोहारिधां-
नोवावृतीयाः पादोवाग्नेयान्ति मेनुष्टुभौ बृहती चेति पष्ठ्याभिप्रायपटङ्गयोर्द्वितीये हनि प्रथमेन वृ-
चवर्जमेतत्सूक्तं वायव्यवृचस्य वापोयेनेमहस्निगइत्याघेदे ऋचौ ऐन्द्रवायववृचस्य शुक्लस्यापे-
त्येपावृतीया तथाच सचित्रं—वापोयेनेमहस्निगइति द्वे त्रीन्वाः नोमाम आगद्दीयेकां भादेवादि-

विस्पृशेतिद्वेष्टुः कस्याद्यगवाशिरइत्येकाअयंवांमित्रावरुणेतिपञ्चतृचाइति चातुर्विंशिकेहनि प्रातः
सवने मैत्रावरुणशस्त्रे अयंवांमित्रावरुणेतिपञ्चहस्तोत्रियसंज्ञकः चतुर्विंशेहोताजनिष्टेति-
खण्डेसूत्रितं—अयंवांमित्रावरुणापुरुषाचिद्धास्तीति आभिष्टविकेण्वहस्सु प्रातःसवने मैत्राव-
रुणशस्त्रे अयमेवतृचः पञ्चदशादिस्तोमनिमित्तमावापनीयः अयंवांमित्रावरुणाआनोमित्रा-
वरुणेतितृचाइतिसूत्रितत्वात् आद्यामैत्रावरुणग्रहस्यानुवाक्या सूत्रितंच—मैत्रावरुणस्य अयं-
वांमित्रावरुणेतिप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोगायत्रेछन्दसिगोमदूष्वितृचोविनियुक्तः गोमदूषु
नासत्येतितृचाइतिसूत्रितत्वात् अतिरात्रे प्रथमेपर्याये ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे इन्द्रोअङ्गमहद्भ्य-
मिति तृचः अतिरात्रेपर्यायाणामितिखण्डेसूत्रितं—इन्द्रोअङ्गमहद्भ्यमभिन्युवाचमिति आग्रय-
णेवैश्वदेवस्यहविषोविश्वेदेवासइत्यनुवाक्या आग्रयणमितिखण्डेसूत्रितं—विश्वेदेवासआगत-
येकेचज्जामहिनोअहिमायाइति दशरात्रेप्रथमेहनिप्रउगशस्त्रे अंवित्रमेनदीतमइतिसारस्वतः
सप्तमस्तृचः चतुर्थेहनीतिखण्डेसूत्रितं—अंवित्रमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमिति सूत्रितंच—व्यूढे
दशरात्रे प्रथमेछन्दोमेवैश्वदेवशस्त्रे प्रेतायज्ञस्यशंभुवेतिद्यावापृथिव्यनिविद्वानीयस्तृचः अथ-
छन्दोमाइतिखण्डेसूत्रितं—प्रेतायज्ञस्यशंभुवायदेवायजन्मनइति तृचाइति हविर्धानप्रवर्तनेन्ययंतु-
चोविनियुक्तः सूत्रितंच—प्रेतायज्ञस्यशंभुवायुवायमेइवयत्तमानेयदैवमिति ।

तत्रप्रथमा—

वायोयेतंसहस्रिणोरथांसस्तेभिरागंहि । नियुत्वान्तसोमपीतये ॥ १ ॥

वायो इति । ये । ते । सहस्रिणः । रथांसः । तेभिः । आ ।

गृहि । नियुत्वान् । सोमं पीतये ॥ १ ॥

हेवायो तेत्वदीपायेसहस्रिणः सहस्रसंख्याकारथांसः रथाः तेभिस्तैर्नियुत्वान् नियुद्धि-
र्युक्तस्त्वं सोमपीतये सोमपानार्थमागहागच्छ नानारूपत्वात् वायोः सर्वाभिर्विभूतिभिः सहा-
गमनं प्रार्थयतइतिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नियुत्वान्वायुवागंह्यंशुक्रोअयामिते । गन्तांसिसुन्वतो गृहम् ॥ २ ॥

नियुत्वान् । वायो इति । आ । गृहि । अयम् । शुक्रः ।

अयामि । ते । गन्तां । अस्मि । सुन्वतः । गृहम् ॥ २ ॥

हेवापो नियुत्वान् नियुतोवाहनानिवायोः तैर्युक्तत्वं आगच्छागच्छ अयं शुक्रो दीप्यमानः सोमः तेषुभ्यं अयामि नियतो गृहीत आसीत् यमेः कर्मणि लुङ् सुन्वतः सोमाभिपवं कुर्वतो यजमानस्य गृहं गन्तासियावाभवसि ॥ २ ॥

अथ तृतीया—

शुक्रस्याद्यगवांशिरिन्द्रं वायू नियुत्वन्तः । आयातं पिवन्तं नरा ॥ ३ ॥

शुक्रस्य । अद्य । गोऽर्वाशिरः । इन्द्रं वायू इति । नियुत्वन्तः ।

आ । यातम् । पिवन्तम् । नरा ॥ ३ ॥

हेनरानेतारो हेन्द्रवायू अयास्मिन्नहनि नियुत्तः विभक्तिव्यत्ययः नियुत्वन्तो युवां गवाशिरः गव्यं पयः आशीराश्रयणसाधनं यस्य तस्य शुक्रस्य दीप्तस्य सोमस्य पानार्थं आयातं आगच्छतं आगत्य सोमं पिवन्तम् ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

अयं वा मित्रावरुणा सुतः सोमं क्रतावृधा । ममेदिह श्रुतं हवम् ॥ ४ ॥

अयम् । वाम् । मित्रावरुणा । सुतः । सोमः । क्रतुः वृधा ।

मम । इत् । इह । श्रुतम् । हवम् ॥ ४ ॥

मित्रावरुणा हे मित्रावरुणौ वां युवाभ्यां अयं सोमः सुतः अग्निपुतः क्रतावृधा हेतस्यस्य यज्ञस्य वार्षको ममेव ममेव ददास्मि न्यज्ञे हवमात्मानं श्रुतं शृणुतम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमी—

राजानां वनं भिद्रुहा ध्रुवे सदस्युत्तमे । सहस्रं स्थूण आनाते ॥ ५ ॥ ७ ॥

राजानौ । अनं भिद्रुहा । ध्रुवे । सदसि । उत्तमे ।

सहस्रं स्थूणे । आनाते इति ॥ ५ ॥ ७ ॥

राजानां ईश्वरी दीप्यमानौ वा अनं भिद्रुहा अनं भिद्रो गार्गीषो मित्रावरुणौ ध्रुवे स्थूणे उत्तमे उत्तरे सहस्रस्थूणे बहुमन्त्रे सदमिस्थाने आनाते उपनिगतः नावागच्छन्मिनिश्रेयः ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयम्याष्टमे मतमोदगः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

तासुस्राजाघृतासुतीआदित्यादानुनस्पती । सचेतेअनंवह्वरम् ॥ ६ ॥

ता । सुस्राजा । घृतासुती इति घृतस्रासुती । आदित्या ।

दानुनः । पती इति । सचेते इति । अनंवह्वरम् ॥ ६ ॥

सम्राजौ आश्वयेवसर्वेषांशास्तरौघृतासुती घृतानौ तद्वामहितंघृतान्नावस्त्वितिमन्त्रा-
न्तराव आदित्या अदितेःपुत्रौ दानुनस्पती दानुनोदानस्य देवस्यवाधनस्यपतीस्वामिनौ ता तौ
मिश्रावरुणौ अनह्वरमकुटिलं यजमानं सचेते सेवेते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

गोमदूपुनासत्याश्ववद्यानमश्विना । वर्तिरुद्रानृपाय्यम् ॥ ७ ॥

गोमदम् । ऊँ इति । सु । नासत्या । अश्ववत् । यातम् ।

अश्विना । वर्तिः । रुद्रा । नृपाय्यम् ॥ ७ ॥

अश्विनाहेअश्विनौ हेनासत्या अनृतभापणरहितो हेरुद्रा रोरुयमाणौ द्रवन्तौयुवावर्ति-
मार्गः तेनमार्गेणरथेनवा नृपाय्यंनृभिःनेतृभिर्देवैः पातव्यं सोमंगोमद गोमद्यथाभवति तथा
अश्ववत् अश्ववच्चयथाभवति तथा यातंगच्छतं ऊष्विविपूरणौ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नयत्परोनान्तरआदधर्षदृषण्वसू । दुःशंसोमर्त्योरिपुः ॥ ८ ॥

न । यत् । परः । न । अन्तरः । आदधर्षत् । दृषण्वसू इति-

दृषण्वसू । दुःशंसः । मर्त्यः । रिपुः ॥ ८ ॥

दृषण्वसू हेधनस्यवर्षितारौ यद्धनंपरोदूरस्थोदुःशंसः शंसनायोग्योमर्त्योरिपुः यन्ना-
दधर्षत् नापहरेत् तथोक्तलक्षणेतरः अन्तरः समीपवर्ती मर्त्योरिपुरपियन्नादधर्षत् तद्ध-
नमायोह्यमितिशेषः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

तान् आ॒वो॒ह्म॒श्विना॒रयि॑पि॒शङ्ग॑स॒न्द॒शम् । धि॒ष्ण्या॑व॒रिवो॒विद॑म् ॥ ९॥

ता । नः । आ । वो॒ह्म । अ॒श्विना॒ । र॒यिम् । पि॒शङ्गः॑स॒न्द॒शम् ।
धि॒ष्ण्या॑ । व॒रि॒वः॑वि॒द॑म् ॥ ९॥

हेधिष्ण्या धिष्णार्हौ अश्विना हेअश्विनौ ता तौ युवांपिशंगसदृशं नानात्वं वरिवो-
विदं धनस्य लभंकरयिपशुनोस्मभ्यं आवोह्ममावहतम् ॥ ९ ॥

अथदशमी-

इन्द्रो॑अ॒ङ्गम॒हत्त॒यम॒भीप॑दप॒चुच्य॑वत् । स॒हि॒स्थि॒रोवि॑च॒र्पणिः॑ ॥ १०॥ ८॥

इन्द्रः । अ॒ङ्ग । म॒हत् । अ॒भि । सत् । अप । चुच्य॒वत् ।
सः । हि । स्थि॒रः । वि॒च॒र्प॒णिः॑ ॥ १० ॥ ८ ॥

इन्द्रः महत् अविकं अभीपत् अभिभवत् भयंभयकारणं अपचुच्यवत् अपच्या-
वयेत् हियस्मात्कारणात् सस्थिरः केनापि चालयितुमशक्यः विचर्पणिर्विश्वस्य द्रष्टा अन्ते-
ति पूरणम् ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथैकादशी-

इन्द्र॑श्च॒मृ॒ळ्याति॑नो॒ननः॑प॒श्चाद॑घ्नं॒न॒शत् । अ॒घ्नं॒भ॒वाति॑नः॒पुरः॑ ॥ ११॥

इन्द्रः । च । मृ॒ळ्या॑ति । नः । न । नः । प॒श्चात् । अ॒घ्नम् ।
न॒शत् । अ॒घ्नम् । अ॒वा॒ति । नः । पुरः ॥ ११ ॥

इन्द्रश्च परमेश्वर्यवानिन्द्रश्चेत् नोस्मान्मृळ्यातिसुखयेत् पश्चात्पृष्ठतः नोस्मान् अघ्नः-
रितं ननशत् नपामोतिनोस्माकंपुरः पुरस्तात् अघ्नं कल्याणं च भवति भवति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

इन्द्राशाभ्यस्परिसर्वाभ्योअमयंकर्त्तु ।

जेताशत्रून्विचर्षणिः ॥ १२ ॥

इन्द्रः । आशाभ्यः । परि । सर्वाभ्यः । अमयम् । कर्त्तु ।

जेता । शत्रून् । विचर्षणिः ॥ १२ ॥

विचर्षणिः विविधं द्रष्टा जेता शत्रून् असुरान् जेता तुल्यतात्पठ्यभावः इन्द्रः परमै-
श्वर्यवान् सर्वाभ्य आशाभ्यो दिग्भ्योऽस्माकं अभयं करवकरोतु परीतिपञ्चमीघोतकः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

विश्वेदेवासआगतशृणुतामइमंहवम् । इदं बर्हिर्निपीदत ॥ १३ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ।

आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥ १३ ॥

विश्वेदेवासः हे विश्वेदेवाः आगत इहा गच्छतमे मदीयं इमंहवमाह्वानं शृणुत इदं बर्हिरस्मिन्
बर्हिषि आनिपीदत उपविशत ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

तीव्रोवोमधुमौअयंशुनहोत्रेषुमत्सरः । एतं पिबत काम्यम् ॥ १४ ॥

तीव्रः । वः । मधुः । मान् । अयम् । शुनः । होत्रेषु । मत्सरः । एतम् ।

पिबत । काम्यम् ॥ १४ ॥

हे विश्वेदेवाः तीव्रः तीव्रमदः मधुमान् मधुररसवान् मत्सरोमदकरः सोमोयं वोयुष्मदर्थं
शुनहोत्रेषु मत्सरोमदेष्वस्मात्स्थितः काम्यं कम्पनीयमेतं सोमं पिबत ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

इन्द्रज्येष्ठामहं द्रणा देवासः पूर्णरातयः । विश्वेममश्रुताहवम् ॥ १५ ॥ १॥

इन्द्रज्येष्ठाः । मरुत्सुगणाः । देवांसः । पूषरातयः । विश्वे ।

मम । श्रुत । हवम् ॥ १५ ॥ १ ॥

हेन्द्रज्येष्ठाः इन्द्रपुरोगमामरुद्गणाः मरुत्समूहरूपाः पूषरातयः पूषाख्योदेवोरातिर्दाता
येषतिपूषरातयः देवांसः हेद्योतमानादेवाः विश्वे सर्वेयूयं ममदीयंहवमाह्वानं श्रुतश्रुत इ-
न्द्रज्येष्ठादयः संबोधनान्ताः ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषोडशी-

अम्बितमेनदीतमेदेवितमेसरस्वति ।

अप्रशस्ताईवस्मसिप्रशस्तिमम्बनस्त्रुधि ॥ १६ ॥

अम्बितमे । नदीतमे । देवितमे । सरस्वति । अप्रशस्ताः ईव ।

स्मसि । प्रशस्तिम् । अम्ब । नः । कृधि ॥ १६ ॥

अम्बितमेमातृणांश्रेष्ठे नदीतमेनदीनांश्रेष्ठे देवितमेदेवीनांश्रेष्ठे हेसरस्वति अप्रशस्ताः
धनाभावादसप्तृदाइव वयंस्मसिभ्रवामः अंब हेमातः सरस्वति नोस्मभ्यं प्रशस्तिं धनसमृद्धिं कृधि
कुरुमयच्छेत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी-

त्वेविश्वान्सरस्वतिश्रितायूंषिदेव्याम् ।

शुनहोत्रेषुमत्स्रजर्दिबिदिदिद्विनः ॥ १७ ॥

त्वे इति । विश्वा । सरस्वति । श्रिता । आयूंषि । देव्याम् ।

शुनहोत्रेषु । मत्स्र । प्रजाम् । देवि । दिद्विद्वि । नः ॥ १७ ॥

हेसरस्वति देव्यां पोषमानायां न्वेत्यपि विश्वानि विश्वानि सर्वाण्यायूंषि अन्नानि आयुः सप्त-
वेत्यन्नामसुपाठाच्च श्रितामाश्रितानि नात्वं शुनहोत्रेषु शृणुमदेष्वस्मादुविषयेषु मत्स्रजसोमपा-
नेन वृष्य किंच हेदेविसरस्वति नः अस्मभ्यं प्रजां दिद्विद्विषुवादेहि ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी-

इ॒मा ब्र॒ह्म॑ सर॒स्वति॑ जु॒षस्व॑ वा॒जिनी॑ वति ।

या॒ते म॒न्म॑ गृ॒त्सम॑ दा॒क्र॒ता वरि॑ प्रि॒या दे॒वेषु॑ जुह॒ति ॥ १८ ॥

इ॒मा । ब्र॒ह्म । सर॒स्वति । जु॒षस्व । वा॒जिनी॑ ऽव॒ति । या । ते । म॒न्म ।

गृ॒त्सम॑ दाः । क्र॒ता वरि॑ । प्रि॒या । दे॒वेषु॑ । जुह॒ति ॥ १८ ॥

वाजिनीवति अन्नववि ऋतावरि उदकवति हेसरस्वति इमा इमानि ब्रह्मस्रक्ताणि हवींषि जुषस्व स्वीकुरु या यानि मन्म मननीयानि देवेषुमिया देवानां मध्ये तुभ्यंमियाणि देवेषुमियाणि वा ते त्वदर्थं गृत्समदाजुहति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी-

मे॒तां य॒ज्ञस्य॑ शं॒भुवा॑ यु॒वामि॑ दा॒वृणी॑ महे । अ॒ग्निं च॑ ह॒व्य॒वाह॑नम् ॥ १९ ॥

प्र । इ॒ताम् । य॒ज्ञस्य॑ । श॒म्भु॑वा । यु॒वाम् । इ॒त् । आ ।

वृ॒णी॑ म॒हे । अ॒ग्निम् । च॒ । ह॒व्य॒वाह॑नम् ॥ १९ ॥

यज्ञस्य यागस्य शंभुवास्तु तसं पादके हविर्धनि अनसी तद्रूपेणावापृथिव्यौवा मेतां उत्तरवेदेः पश्चिमभागं प्रति गच्छतां अथ प्रत्यक्षकृतः युवामिव युवामेव आवृणीमहे मार्षयामहे हव्यवाहनमग्निं च आवृणीमहे अग्निं वनिपातभागिति ॥ १९ ॥

अथविंशी-

द्या॒वा नः॑ पृ॒थि॒वी इ॒मं सि॒ध्म॒द्यदि॑ वि॒स्पृश॑म् । य॒ज्ञं दे॒वेषु॑ य॒च्छता॑म् ॥ २० ॥

द्या॒वा । नः । पृ॒थि॒वी इति॑ । इ॒मम् । सि॒ध्मम् । अ॒द्य । दि॒वि॒स्पृश॑म् ।

य॒ज्ञम् । दे॒वेषु॑ । य॒च्छता॑म् ॥ २० ॥

द्यावाद्यौश्च पृथिवीच उभे सिधंस्वर्गदिः साधकं दिविस्पृशं देवान् गच्छतं अद्यास्मिन्नहनि अस्माकं इमं यज्ञं देवेषु यच्छतानि यच्छताम् ॥ २० ॥

अथैकर्विंशो—

आवांसुपस्यमद्ब्रुहादेवाःसीदन्तुयज्ञियाः। इहाद्यसोमपीतये॥२१॥१०॥

आ । वा॒म् । उ॒प॒स्य॑म् । अ॒द्ब्रु॒हा । दे॒वाः । सी॒दन्तु॑ । य॒ज्ञियाः ।
इ॒ह । अ॒द्य । सोम॑ऽपीतये ॥ २१ ॥ १० ॥

अद्ब्रुहाद्रोहवर्जितेहेहविधाने तद्रूपेद्यावापृथिव्यौवायुवरुपस्थंसमीपं यज्ञियायज्ञाहो
देवाः इहयज्ञे अयास्मिन्नहनिषोमपीतये सोमपानायआसीदन्तु ॥ २१ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेदशमोवर्मः ॥ १० ॥

कनिकददितितृचंदशमसूक्तं अथैवमनुक्रमणिका—कनिकदत्तृचमिति मण्डलद्वष्टागृतम-
दोस्पर्कपिः त्रिष्टुप्छन्दः कपिञ्जलत्तपीन्द्रोदेवता वयसाममनोर्ज्ञावाचंभ्रुत्वेतत्सूक्तं जपेत् सवितं-
च—वयसाममनोर्ज्ञावाचःभ्रुत्वाकनिकदज्जनुपंप्रब्रुवाणइतिसूक्तेजपेदिति ।

तत्रमथमा—

कनिकदज्जनुपंप्रब्रुवाणइयंतिवाचंमरितेवनावम् ।
सुमहलंश्चशकुनेभवांसिमात्वाकाचिदभिभाविभ्याविदत् ॥ १ ॥
कनिकदत् । ज्जनु॑पम् । प्र॒ब्रु॒वा॒णः । इ॒यंति॑ । वा॒चंम् ।
अ॒रि॒ता॒श्च॑ । ना॒वम् । सु॒म॒ह॒लः । च॒ । श॒कु॒ने । भ॒वांसि॑ । मा ।
त्वा । का । चि॒त् । अ॒भि॒ज्ञा । वि॒भ्या॑ । वि॒दत् ॥ १ ॥

कनिकदत् पुनःपुनःशब्दायमानः जनुपंजनिष्यमाणमर्थं प्रब्रुवाणः सूचयन् कपिञ्ज-
लः अरितेव कर्णधारइवनाववाचमियाविमिरयति अथप्रत्यक्षरतः हेगुरुनेकपिञ्जलं त्वंगुमष्टलः
मरुष्टकल्याणश्चभवासिभव किञ्च काचिदभिभा कोप्यभिभवः त्वान्वां विभ्याविभ्यवः तर्वा-
सुदिक्षुमाविदत् भाषापत्र शकुनिः शक्रोन्पुनेतुषामानं न्यक्न्दोर्जन्मप्रब्रुवाणोपपास्यगन्ध-
स्तथानामेरयतिवाचमीरयितेवनावंसुमहलंश्चशकुनेभवक्त्वाणमष्टमोमहलंमिरितेगृणाप्यर्थेति-
रापर्थानितिवेतिपास्कः ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

मात्वा॑ श्येन॒ उद्ध॑धीन्मा॒सु॒प॒र्णो॑मात्वा॒ विद॑दि॒पु॒मान्॒वीरो॑ अस्ता ।
पि॒त्र्या॒मनु॑प्र॒दिशं॑ क॒र्नि॒क्र॒दत्सु॒म॒ङ्ग॒लौ॑ भ॒द्र॒वा॒दी॒र्वदे॒ह ॥ २ ॥

मा । त्वा । श्येनः । उत् । व॒धीत् । मा । सु॒ष्ट॒पर्णः । मा । त्वा ।
वि॒दत् । इ॒पु॒ङ्मान् । वी॒रः । अस्ता । पि॒त्र्याम् । अनु । प्र॒दिशम् ।
क॒र्नि॒क्र॒दत् । सु॒ष्ट॒म॒ङ्ग॒लः । भ॒द्र॒श्वा॒दी । व॒द । इ॒ह ॥ २ ॥

हेशकुने त्वात्वां श्येनः प्रबलः पक्षिविशेषो मावधीवमाहिंसीव उतापिच सुपर्णः गरुडः
पक्षिविशेषोमावधीव माहिंसीव तथाइषुमान् बाणवान्वीरः अस्ता शराणाक्षेप्ता धन्वीत्वा
त्वांमाविदवमापव किञ्च पित्र्यामपदिशंदक्षिणांदिशमनुदक्षिणस्यांदिशीत्यर्थः कर्निक्रद-
व पुनःपुनःशब्दं कुर्वन् सुमङ्गलः कल्याणमङ्गलः भद्रवादीशोभनवादीसन् इहास्मद्विषये
वद मङ्गलं सूचय ॥ २ ॥

अथतृतीया-

अव॑क॒न्द॒दक्षि॑ण॒तो॒गृ॒हा॒णां॑ सु॒म॒ङ्ग॒लौ॑ भ॒द्र॒वा॒दी॒शकु॑न्ते ।
मा॒नः॒स्तेन॑ ई॒श॒त॒मा॒घ॒शंसो॑ बृ॒ह॒द्दे॒म॒वि॒दथे॑ सु॒वीराः ॥ ३ ॥ ११ ॥

अव । क॒न्द । द॒क्षि॒ण॒तः । गृ॒हा॒णाम् । सु॒ष्ट॒म॒ङ्ग॒लः । भ॒द्र॒श्वा॒दी ।
श॒कु॒न्ते । मा । नः । स्तेनः । ई॒श॒त । मा । अ॒घ॒शंसः ।
बृ॒ह॒त् । व॒दे॒म । वि॒दथे॑ । सु॒ष्ट॒वीराः ॥ ३ ॥ ११ ॥

शकुन्ते हेकपिअल त्वंसुमङ्गलोभद्रवादीचसन् गृहाणांदक्षिणतः दक्षिणस्यांदिशिअव-
कन्द शब्दंकुरु दक्षिणतःशब्दायमानःशकुन्तोमङ्गलसूचकोहि नोस्माकं स्तेनस्तस्करोमाई-
शतमाईशिष्ट अघशंसः अनर्थकानांशंसकोपिमेशिष्ट उत्तमःपादोव्याख्यातचरः ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

प्रदक्षिणदितितृचमेकादशंसूक्तं गातृमदं जागतं तथा चानुक्रान्तं—प्रदक्षिणि जागतं मध्ये-
ति शक्यं ष्वेति द्वितीयातिशकरी अपिर्वा इतरेजगत्यौ कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता वयसाममनो-
शांवाचं श्रुत्वा प्रदक्षिणदितिसूक्तं जपेत् सूत्रं पागे वो दाह्यतम् ।

तत्र प्रथमा—

प्रदक्षिणि दक्षिणन्ति कारवो वयो वदन्तः क्रतुथा शकुन्तयः ।
उभे वाचौ वदति सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानुराजति ॥ १ ॥

प्रदक्षिणित् । अञ्जि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः ।
क्रतुः । शकुन्तयः । उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाः इव ।
गायत्रम् । च । त्रैष्टुभम् । च । अनुराजति ॥ १ ॥

शकुन्तयः कपिञ्जलाः क्रतुथा कालेकास्ते वयोनं वदन्तः सूचयन्तः कारवः स्तोता इव प्र-
दक्षिणि प्रदक्षिणं अभिगृणन्ति अभिवदन्तु बहुवचनं पूजार्थं किञ्च उभे वाचौ गानं च श्रीतं च
सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं च सामनीव शकुन्तिर्वदति अनुराजति च शृण्वतो नुरक्तान् करो-
तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उद्गाता इव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवने पुशंससि ।
रूपे ववाजी शिशुमती रपीत्यां सर्वतो नः शकुने मद्रमा
वद विश्वतो नः शकुने पुण्यमावद ॥ २ ॥

उद्गाता इव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रः इव । सवने पु ।
शंससि । रूपे इव । वाजी । शिशुमतीः । अपि इत्यर्थः । सर्वतः ।
नः । शकुने । मद्रम् । आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् ।
आ । वद ॥ २ ॥

शकुने हेकपिञ्जल उद्गतेवसाम यथोद्गातासामगायति तथात्वंगायसि गानस्वनंकरोपि
ब्रह्मपुत्रइव यथाब्राह्मणाच्छंसीसवनेपुशस्त्राणिशंसति तथात्वंकालेपुशंससि श्रौतस्वरंकरोपि
वृषेववाजी सेचनसमर्थोऽश्वः शिशुमतीर्वडवाअपीत्यअभिगत्ययथाशब्दंकरोति तथात्वमपिबद
शिष्टं स्पष्टम् ॥ २ ॥

अथतृतीया-

आवदंस्त्वंशंकुनेभद्रमावदतूष्णीमासीनःसुमर्तिचिकिद्दिनः ।
यदुत्पतन्वदसि कर्करिर्यथाबृहद्वेदेमविदथेसुवीराः ॥ ३ ॥ १२ ॥
आवदन् । त्वम् । शकुने । भद्रम् । आ । वद । तूष्णीम् । आसीनः ।
सुहृत्तिम् । चिकिद्दि । नः । यत् । उत्पतन् । वदसि ।
कर्करिः । यथा । बृहत् । वेदेम् । विदथे । सुवीराः ॥ १२ ॥

शकुनेहेकपिञ्जल आवदन् शब्दंकुर्वन् त्वंभद्रमावद मङ्गलंवद तूष्णीमासीनः तूष्णींतिष्ठ-
अपिनोस्माकंसुमर्तिचिकिद्दिबुद्धास्वयद्यदाउत्पतन्वदसितदा कर्करिर्यथाकर्करिर्वदति कर्करि-
वाद्यविशेषः अन्यद्व्याख्यातचरम् ॥ ३ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

॥ इतिद्वितीयमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

॥ इतिगार्त्तमदंहितीयमण्डलंसमाप्तम् ॥ २ ॥

प्रदक्षिणिदितिवृचमेकादशसूक्तं गार्त्तमदं जागतं तथाचानुक्रान्तं—प्रदक्षिणिजागतमध्ये-
ति शक्यं ष्वेति द्वितीयातिशक्तरी अपिर्वा इतरेजगत्यौ कपिञ्जलरूपीन्द्रो देवता वयसाममनो-
शांवाचं श्रुत्वा प्रदक्षिणिदितिसूक्तं जपेत् सूत्रमागेवोदाहृतम् ।

तत्र प्रथमा—

प्रदक्षिणिदभिगृणन्ति कारवो वयं वदन्तः क्रतुथा शकुन्तयः ।
उभे वाचौ वदतिसामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं चानुराजति ॥ १ ॥
प्रदक्षिणित् । अभि । गृणन्ति । कारवः । वयः । वदन्तः ।
क्रतुथा । शकुन्तयः । उभे इति । वाचौ । वदति । सामगाः इव ।
गायत्रम् । च । त्रैष्टुभम् । च । अनुराजति ॥ १ ॥

शकुन्तयः कपिञ्जलाः क्रतुथा कालेकालेव यो न वदन्तः सूचयन्तः कारवः स्तोत्रारं इव प्र-
दक्षिणित् प्रदक्षिणं अभिगृणन्ति अभिवदन्तु बहुवचनं पूजार्थं किञ्च उभे वाचौ गानं च श्रौतं च
सामगा इव गायत्रं च त्रैष्टुभं च सामनीव शकुन्तिर्वदति अनुराजति च शृण्वतो नुरक्तान् करो-
षीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीया—

उद्गाता इव शकुने सामं गायसि ब्रह्मपुत्र इव सर्वने पुशंससि ।
वृषे ववाजी शिशुमती रपीत्यां सर्वतो नः शकुने भद्रमा
वद विश्वतो नः शकुने पुण्यमावद ॥ २ ॥

उद्गाता इव । शकुने । सामं । गायसि । ब्रह्मपुत्रः इव । सर्वने पु ।
शंससि । वृषा इव । वाजी । शिशुमतीः । अपि इत्यर्थः । सर्वतः ।
नः । शकुने । भद्रम् । आ । वद । विश्वतः । नः । शकुने । पुण्यम् ।
आ । वद ॥ २ ॥

हेअग्रे वयं यज्ञं पाञ्चं- प्रकर्षेणगच्छन्तं चलम अकार्ष्यं गीः मदीयास्तुतिः
वर्धतां एवतां अग्निसमिद्धिर्नमसाहविषाचदुवस्यन् अस्मदीयाः परिचरेयुः किञ्च दि-
वोद्युलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोतृणां विदधा ज्ञानानि स्तोत्राणिवाशशासुः अन्व-
शिषन् अपिच गृत्साय गृणातेरिदंरूपं स्तोत्रव्यायाग्नये तवसेवृद्धाय गातुंस्तोतुं ईपुश्चिव
स्तोतारइच्छन्तिच चिदितिचार्थे ॥ २ ॥

अथतृतीया-

मयोदधेमेधिरःपूतदक्षोदिवःसुबन्धुर्जनुपांष्ट्रिव्याः ।
अविन्दन्नुदर्शतमप्स्व ५न्तर्देवासोअग्निमपसिस्वसृणाम् ॥ ३ ॥
मयः । दधे । मेधिरः । पूतदक्षः । दिवः । सुबन्धुः । जनुपा ।
ष्ट्रिव्याः । अविन्दन् । ऊँ इति । दर्शतम् । अप्सु । अन्तः ।
देवासः । अग्निम् । अपसि । स्वसृणाम् ॥ ३ ॥

मेधिरः मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबलः जनुपा जन्ममात्रेणसुबन्धुः शोभन-
बन्धुः स्वतएवबन्धुरितियावत् योऽग्निर्दिवोद्युलोकस्य ष्ट्रिव्याः भूमेश्चमयः स्रुतं दधेविदधा-
ति देवानामनुष्ठ्याणांचस्रुतं करोतीत्यावत् तदर्शतं दर्शनीयमग्निं देवासोदेवाः स्वसृणां स-
रणशीलानानदीनामप्स्वन्तर्गुहं स्थितं अपसि यज्ञवहनरूपेकर्मणिनिमित्ते उद्विपूरणः अ-
विन्दन् लब्धवन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

अवर्धयन्त्सुभगंसप्तयह्नीःश्वेतंजज्ञानमरूपमंहित्वा ।
शिशुंनजातमभ्यारुरश्वदिवासोअग्निंजनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥
अवर्धयन् । सुभगम् । सप्त । यह्नीः । श्वेतम् । जज्ञानम् । अरूपम् ।
मंहित्वा । शिशुम् । न । जातम् । अग्नि । आरुः । अश्वाः ।
देवासः । अग्निम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥

हेअग्ने वयं यज्ञं प्राञ्चं. प्रकर्षेणगच्छन्तं चरुम अकार्ष्म गीः मदीयास्तुतिः
वर्धतां एधतां अग्निं तमिन्द्रिर्नमसाहविषाचदुवस्यन् अस्मदीयाः परिचरेयुः किञ्च दि-
वोद्युलोकादागत्य देवाः कवीनां स्तोतृणां विदथा ज्ञानानि स्तोत्राणि वाशशासुः अन्व-
शिपन् अपिच गृत्ताय गृणातेरिदं रूपं स्तोतव्यायाग्नये तवसेवृद्धाय गातुं स्तोतुं ईषुश्चिद्व
स्तोतारदच्छन्ति च चिदिति चार्थे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मयोदधेमेधिरः पूतदक्षोदिवः सुबन्धुर्जनुपापृथिव्याः ।
अविन्दन्नुदर्शतमप्स्व अन्तर्देवासो अग्निमपसि स्वसृणाम् ॥ ३ ॥
मयः । दधे । मेधिरः । पूतदक्षः । दिवः । सुबन्धुः । जनुपा ।
पृथिव्याः । अविन्दन् । ऊँ इति । दर्शतम् । अप्सु । अन्तः ।
देवासः । अग्निम् । अपसि । स्वसृणाम् ॥ ३ ॥

मेधिरः मेधावान् प्राज्ञः पूतदक्षः शुद्धबलः जनुपा जन्ममात्रेण सुबन्धुः शोभन-
बन्धुः स्वतएयबन्धुरिति यावत् यो ग्निर्दिवोद्युलोकस्य पृथिव्याः भूमेश्च मयः स्रवंदधे विदधा-
ति देवानां मनुष्याणां च सुखं करोतीति यावत् तदर्शतं दर्शनीयमग्निं देवासो देवाः स्वसृणां स-
रणशीलानां नदीनामप्स्वन्तर्गूढं स्थितं अपसि यज्ञवहनरूपे कर्मणि निमित्ते उइति पूरणः अ-
विन्दन् सन्धवन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अवर्धयन्त्सुभगं सप्तयज्ञीः श्वेतं जज्ञानमरुपमं हित्वा ।
शिशुं न जातमभ्यारु रश्वदिवासो अग्निं जनिमन्वपुष्यन् ॥ ४ ॥
अवर्धयन् । सुभगम् । सप्त । यज्ञीः । श्वेतम् । जज्ञानम् । अरुपम् ।
महिहत्वा । शिशुम् । न । जातम् । अग्नि । आरुः । अश्वः ।
देवासः । अग्निम् । जनिमन् । वपुष्यन् ॥ ४ ॥

सप्त सर्पणशीलाः यद्दीर्यह्वयः महत्योनयः सुभगं शोभनधनं श्वेतंशुभ्रं जज्ञानं
जातं महित्वामहत्त्वेन अरुपमारोचमानं अप्सुस्थितमग्निं अवर्धयन् स्वकार्यभूताभिरोपधीभिर्वृ-
द्धिमापितवत्यः यद्वा दिव्यमग्निं अपोवर्धयन्ति अविन्धनत्वात्तस्य किञ्च शिशुंनजातं यथाजातं
शिशुंनश्वाः वडवाः अभ्यारुः अभिगच्छन्ति तथानयः उत्पन्नमग्निं अभ्यारुः अभिजग्मुः
अपिचदेवासः देवाः अग्निंजनिमन् जन्मन्युदकेवा वपुष्यन् वपुर्दीप्तिमकुर्वन् ॥ ५ ॥

अथपञ्चमी—

शुक्लेभिरैरजं आततन्वान् कर्तुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ।
शोचिर्वसानः पर्यायुर्पांश्रियोमिमीते बृहतीरनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

शुक्लेभिः । अङ्गैः । रजः । आततन्वान् । कर्तुम् । पुनानः ।
कविभिः । पवित्रैः । शोचिः । वसानः । परि । आयुः । अपाम् ।
श्रियः । मिमीते । बृहतीः । अनूनाः ॥ ५ ॥ १३ ॥

अग्निः शुक्लेभिः शुक्लैरङ्गैस्तेजोभिरजोन्तरिक्षमाततन्वान् आततन्वन् व्यापुनन् कर्तुं
कर्मणां कर्तारं यजमानं कविभिः क्रान्तप्रज्ञैः स्तोतव्यैर्वापवित्रैः शोधकैस्तेजोभिः पुनानः शो-
धयन् शोचिर्दीप्तिवत्सत्स्थानीर्यपरिपरितोवसानः आच्छादयन् अपां अपस्पृतां कर्मवतां आयु-
रजं बृहतीः प्रभूताः अनूनाः संपूर्णाः श्रियः संपदश्च मिमीते करोति ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोदशोऽवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी—

वृषाजासीमनंदनीरदं ब्धाग्निवो यद्दीरिवसाना अनंग्राः ।
सना अत्र युवनयः सद्यो नरि कं गर्भं दधिरे मसवाणीः ॥ ६ ॥

वृषाज । सीम् । अनंदनीः । अदं ब्धाः । द्विवः । यद्दीः । अवसानाः ।
अनंग्राः । सनाः । अत्र । युवनयः । सद्यो नरीः । एकं । गर्भम् ।
दधिरे । सप्त । वाणीः ॥ ६ ॥

अनदतीः अभक्षयन्तीः अदन्वाः अर्हिसिताः मातृभूताः अपोग्निः सीसर्वतोवज्राज
व्रजति अग्निरपांशोपकः तंचापः शमयन्ति तदुभयमिहनास्तीत्युक्तं भवति कीदृश्यस्ताः दिवो-
यहीः अन्तरिक्षस्यापत्यभूताः अवसानाः वस्त्रमनाच्छादयन्त्यः वस्त्रस्थानीयस्य जलस्य वि-
द्यमानत्वाद् अतएव नग्नाः किञ्च ता अपिसनाः सनातन्यः युवतयः नित्यतरुण्यः नित्यवृद्धा इ-
त्यर्थः सयोनीः समानमन्तरिक्षं योनिस्थानं यासां ताः सप्तवाणीः नद्यः एकं अग्निगर्भं गर्भस्थं
दधिरेदधते ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

स्तीर्णा अस्य संहतो विश्वरूपा घृतस्य योनौ स्रवथे मधूनाम् ।
अस्थुरत्र धेनवः पिबन्मानामुहीदस्मस्य मातरा समीची ॥ ७ ॥
स्तीर्णाः । अस्य । समऽहतः । विश्वरूपाः । घृतस्य । योनौ ।
स्रवथे । मधूनाम् । अस्थुः । अत्र । धेनवः । पिबन्मानाः । मुही इति ।
दस्मस्य । मातरा । समीची इति समऽर्चुची ॥ ७ ॥

घृतस्योदकस्य योनौ स्थाने अन्तरिक्षे संहतः शुद्धीभूताः हन्तेः क्विप् विश्वरूपाः नाना-
रूपाः स्तीर्णाः सर्वत्र प्रसृताः अस्याग्नेः रश्मयः मधूनामुदकानां स्रवथे स्रवणे निमित्ते अस्थु-
स्तिष्ठन्ति पिबन्मानाः पूर्यमाणाः अत्र अग्नौ आपः धेनवः सर्वेषां ग्रीणमिन्धुः अभवन् समी-
ची समञ्चत्यौ शोभमाने मही महत्पौद्यावापृथिव्यौ दस्मस्य दर्शनीयस्याग्नेर्मातरा मातरौ
भवतः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

वभ्राणः सूनो सहसो व्यद्यौ दधानः शुक्रारभसावपूँपि ।
श्रोतन्ति धारा मधुनो घृतस्य रूपा यत्र वा वृधे काव्येन ॥ ८ ॥

वभ्राणः । सूनो इति । सहसः । वि । अद्यौत् । दधानः । शुक्रा ।
रभसा । अपूँपि । श्रोतन्ति । धाराः । मधुनः । घृतस्य । रूपा ।
यत्र । वृधे । काव्येन ॥ ८ ॥

हेसहस्रःसूनो सहसस्पुत्रअग्रे वभ्राणः सर्वैर्धार्यमाणश्च शुक्राशुक्राणिभास्वराणिरभता
वेगवन्ति यपुंषि अर्चांषिदधानः धारयस्त्वं व्यद्यौत् विद्योतसे वृषाग्निः यत्रयस्मिन्यजमानेकाग्रे
नस्तोत्रेणववृधेवृद्धिंमामोतितदानींमधुनः अत्यन्तं मधुरस्यघृतस्यउदकस्यधाराः श्रोतन्ति स-
वन्तेयदायजमानस्तोत्रेणअग्निस्तुष्टोभवति तदानींवृद्धिर्भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी-

पितुश्चिदूर्ध्वजनुपाविवेद्व्यस्यधाराअसृजद्विधेनाः ।

गुहाचरन्तंसखिभिःशिवेभिर्दिवोयह्वीभिर्नगुहावभूव ॥ ९ ॥

पितुः । चित् । ऊर्ध्वः । जनुपा । विवेद । वि । अस्य । धाराः ।

असृजत् । वि । धेनाः । गुहा । चरन्तम् । सखिभिः । शिवेभिः ।

दिवः । यह्वीभिः । न । गुहा । वभूव ॥ ९ ॥

पितुः अन्तरिक्षस्यऊर्ध्वः ऊर्ध्वःस्थानीयजलप्रदेशंअयमग्निर्जनुपास्वयमेवविवेद जानाति
किंचायमग्निः अस्योधसःसंबन्धिन्योधाराः पयोधाराः व्यसृजत् विसृष्टवान् धेनामाध्यमिका-
वाचः विसृजति शिवेभिः शिवंकरैः सखिभिः आत्मनःसखिभूतैर्वायुभिः दिवोयह्वीभिः अन्त-
रिक्षस्यापत्यभूताभिरद्भिश्चसह गुहागुहायांचरन्तं वर्तमानमेनमग्निंगुहाचित् गुहायांस्थितः को-
पिनबभूव प्राप्तुंसमर्थोनाभवत् ॥ ९ ॥

अथदशमी-

पितुश्चगर्भजनितुश्चवश्रेपूर्वी रेकोअधयत्पीप्यानाः ।

वृष्णैसपत्नीशुचयेसर्वन्धूउभेअस्मैमनुप्येऽनिपाहि ॥ १० ॥ १४ ॥

पितुः । च । गर्भम् । जनितुः । च । वश्रे । पूर्वीः । एकः ।

अधयत् । पीप्यानाः । वृष्णै । सपत्नी इति सऽपत्नी । शुचये ।

सर्वन्धू इति सऽर्वन्धू । उभे इति । अस्मै । मनुप्येऽइति ।

नि । पाहि ॥ १० ॥ १४ ॥

अयमग्निः पितृश्च अन्तरिक्षस्पर्गर्भं वृष्टिद्वारामर्भभूतं जनितुः सर्वस्यलोकस्यजनयितुश्च
ब्रह्मणश्च लोकं वप्रेविभर्ति एकएवाग्निः पूर्वीर्वह्नोः पीप्यानाः प्यायमानाः वृद्धिमाप्ताः ओषधीः
अधयत धयतिभक्षयति सप्तर्षी समानएकः सूर्यःपतिर्ययोत्रे मनुष्ये मनुष्येभ्योहिते उभेद्या-
वापृथिव्यौ वृष्णेवर्षिणे अस्मैशुचयेअग्नये सवन्भूभवतः अनयोः अग्निरेवबन्धुरित्यर्थः हे
अग्ने त्वंतेद्यावापृथिव्यौ निपाहि नितरांरक्ष ॥ १४ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथैकादशी-

उरौमहौअनिवाधेववर्धपोअग्निंयशसःसंहिपूर्वीः ।
ऋतस्य्योनोवशयदमूनाजामीनामग्निरपसिस्वसृणाम् ॥ ११ ॥
उरौ । महान् । अनिवाधे । ववर्ध । आपः । अग्निम् । यशसः ।
सम् । हि । पूर्वीः । ऋतस्य । योनौ । अशयत् । दमूनाः ।
जामीनाम् । अग्निः । अपसि । स्वसृणाम् ॥ ११ ॥

महानयमग्निः अनिवाधे असंवाधे उरौविस्तीर्णन्तरिक्षे ववर्धं वर्धते अस्यवर्धनेकारण-
माह-हियस्मात्कारणात् पूर्वीर्वह्नयः यशसः यशोर्न तद्वत्यआपः अग्निं संवर्धयन्ति एवं अग्नि-
वृद्धिमाप्नोति ऋतस्यउदकस्ययोनौ स्थानेन्तरिक्षेस्थितः स्वसृणांस्वतःसरन्तीनां जामीनां
भगिनीस्थानीयानां नदीनहितुभूतेअपसिपयसि दमूनाः दान्तमनाःसत्र अशयत् शेते ॥ ११ ॥

अथद्वादशी-

अक्रोनवभिःसंमिथेमहीनादिदृक्षेयःसूनवेभाक्कजीकः ।
उदुस्त्रियाजनितायोजजानापांगर्भोचृतमोयहोअग्निः ॥ १२ ॥
अक्रः । न । वभिः । सम्यद्भूये । महीनाम् । दिदृक्षेयः । सूनवे ।
भाः६क्कजीकः । उद् । उस्त्रियाः । जनिता । यः । जजान ।
अपाम् । गर्भः । चृतमः । यद्भूः । अग्निः ॥ १२ ॥

जनिता सर्वस्यलोकस्यजनयिता अपांउदकानांगर्भः गर्भरूपः नृतमः नेतृतमः अति-
 शयेनमनुष्याणारक्षिता यहः महान् योग्निः अक्रः परेपामाक्रमितापरैरनाक्रमणीयोवा ने-
 तिपादपूरणः समिथेसद्गुप्ते महीनामहवीनांस्वसेनानां बभ्रिःभर्ता दिदृक्षेयः सर्वैर्दर्शनीयः भा-
 क्रजीकः स्वदीप्त्याप्रकाशमानः सोग्निः सूनवेहविषांपदावे यजमानाय तदर्थं उत्तिषाः अणः
 उज्जजानउदजनयत् सूनवे पूषेरणे इत्यस्माद्धातोरौणादिकोनुप्रत्ययः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अपांगर्भैर्दर्शतमोपंधीनावनाजजानसुभगाविरूपम् ।

देवासश्चिन्मनसासंहिजग्मुःपनिष्ठंजातंतवसंदुवस्यन् ॥ १३ ॥

अपाम् । गर्भम् । दर्शतम् । ओपंधीनाम् । वना । जजान् ।

सुभगा । विरूपम् । देवासः । चित् । मनसा । सम् । हि ।

जग्मुः । पनिष्ठम् । जातम् । तवसम् । दुवस्यन् ॥ १३ ॥

सुभगा सुभग्या वना सर्वैर्वननीया अरणिः दर्शतं दर्शनीयं विरूपं नानाविधरूपं अपां
 ओपंधीनांचगर्भैर्आग्रजजान अजनयत् देवासश्चित् सर्वदेवाअपि पनिष्ठं स्तुत्यं तवसं वृद्धं जावं
 जातमानं तमसि मनसास्तुत्यासंजग्मुः उपागच्छन् हीतिपूरणः तएवदुवस्यन्पर्यचरन् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

बृहन्तइन्द्रानवोभार्कजीकमग्निंसचन्तविद्युतोऽनशुक्राः ।

गुहंवृद्धंसदसिस्वेअन्तरपारऊर्वेअमृतदुहानाः ॥ १४ ॥

बृहन्तः । इत् । भानवः । भाःऽर्कजीकम् । अग्निम् । सचन्त ।

विद्युतः । न । शुक्राः । गुहांदव । वृद्धम् । सदसि । स्वे ।

अन्तः । अपारे । ऊर्वे । अमृतम् । दुहानाः ॥ १४ ॥

अपारेअगाधेऊर्वेसमुद्रे अन्तर्मध्ये अमृतं उदकंदुहानाः क्षरन्तः बृहन्तइव महान्तः
 भानवःरश्मयः शुक्राः दीप्यमानाः विद्युतोऽन विद्युतइवस्वेस्वकीयेसदसिमध्येअन्तरिक्षे गुहं-
 वगुहायामिववृद्धंमवृद्धं भार्कजीकं प्रभयादीप्यमानं अग्निंसचन्तआश्रयन्ति ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

ईळेचत्वायजमानोहविर्मिरीळेसखित्वंसुमतिनिकामः ।

देवैरवोमिमिहिसंजरित्रेरक्षाचनोदम्येभिरनीकैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

ईळे । च । त्वा । यजमानः । हविःभिः । ईळे । सखित्वम् ।

सुधमतिम् । निष्कामः । देवैः । अवः । मिमीहि । सम् । जरित्रे ।

रक्ष । च । नः । दम्येभिः । अनिकैः ॥ १५ ॥ १५ ॥

यजमानोऽहं हविर्भिःसाधनैः त्वात्वां ईळे पूजयामि च पश्वादिलक्षणंधनंचयाचे सुम-
तिशोभनामतिं धर्मविपयांबुद्धिं निकामः नितरांकामयमानः त्वयासहसखित्वं ईळेयाचे
त्वंदेवैःसहजरित्रेस्तोत्रेस्तोत्रं कुर्वते मम अस्मदर्थं अवः पश्वादिविपयारक्षांसमिमिहिकुरु
दम्येभिर्दमनीपैर्नियन्तव्येः प्रयत्ननिपन्तव्यतया उच्छृंखलतोक्षा अनिकैस्तेजोभिः नः
अस्मान् रक्षच ॥ १५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

उपक्षेतारस्नवंसुप्रणीतेग्रेविश्वानिधन्यादधानाः ।

सुरेतसाश्रवंसातुजमानाअभिप्यामपृतनायूरदेवान् ॥ १६ ॥

उपक्षेतारः । तव । सुधप्रणीते । अग्रे । विश्वानि । धन्या । दधानाः ।

सुरेतसा । श्रवंसा । तुजमानाः । अभि । स्याम । पृतनायून् ।

अदेवान् ॥ १६ ॥

हेसुप्रणीते शोभनप्रणयन हेअग्रे तवउपक्षेतारः उपगन्तारः अत्रक्षितिगंत्यर्थेदत्तं वि-
श्वानिमवाणि धन्याधन्यानिपश्वादिधनप्राप्तिहेतुभूतानिरुमाणि दधानाः विदधानाः कुरं-
न्तः तुजमानाः हवीपिप्रयच्छन्तोऽयं सुरेतसाशोभनवर्षिण अत्रमान्वत्तेनाजेनअदेवान्देवे-
भ्योन्यान् नजिवयुकन्यायेन राक्षसाएवगृह्णन्ते यत्तन्निगकारिणस्तान् पृतनायून्धशरीराद्युपदव-
कारिणः शत्रून्अभिप्यामअभिप्रवेम यद्वा देवान्अनूजयतः शत्रूनिनिवायोन्यम् ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

आदेवानांमभवःकेतुरग्नेमन्द्रोविश्वानिकाव्यानिविद्वान् ।
प्रतिमर्तांअवासयोदमूनाअनुदेवान्रथिरोयांसिसार्धन् ॥ १७ ॥

आ । देवानाम् । अभवः । केतुः । अग्ने । मन्द्रः । विश्वानि ।
काव्यानि । विद्वान् । प्रति । मर्तान् । अवासयः । दमूनाः । अनु ।
देवान् । रथिरः । यासि । सार्धन् ॥ १७ ॥

हेअग्ने मन्द्रः स्तुत्यः केतुर्यज्ञेषुदेवानां प्रज्ञापकस्त्वं आभवः आसमन्ताद्भवसि सर्वग्या-
कोभवसीत्यर्थः किंच विश्वानि सर्वाणिकाव्यानियजमानादिभिःकृतानि स्तोत्राणिविद्वान्
जानन् दमूनादान्तमनाः त्वंमर्तान् मर्त्यान् स्तोतृन् स्वाभिलषितवस्तुसंपादनेनप्रीतान् विधाय
गृहेषुमत्प्यवासयः प्रतिवासयसि रथिरः रथो त्वं सार्धन् देवानांहितानिक्र्माणिसाधयन् देवान्
अनुपासिच अनुगच्छसिच ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

निदुरोणेअमृतोमर्त्यानांराजांससादविदधानिसार्धन् ।
घृतप्रतीकउर्वियाव्यर्घ्यादग्निर्विश्वानिकाव्यानिविद्वान् ॥ १८ ॥

नि । दुरोणे । अमृतः । मर्त्यानाम् । राजा । समाद् । विदधानि ।
सार्धन् । घृतप्रतीकः । उर्विया । वि । अर्घ्यात् । अग्निः ।
विश्वानि । काव्यानि । विद्वान् ॥ १८ ॥

अमृतः निम्यः राजा राजमानोयाग्निः विदधानियज्ञान् सार्धन् सार्धयन् मर्त्यानां अ-
ग्निरोविजां दुरोणेगृहे निषत्ताद् निषीदति विश्वानिकाव्यानिविद्वान् जानन् घृतप्रतीकः घृ-
तमधुक्षितारवरः उर्विषादिभ्योर्जः ऋग्निः व्यर्घ्य उर्वियाग्ने ॥ १८ ॥

अध्विनोर्द्विती—

आनांगद्विमुख्येभिःगिर्वेभिर्मृहान्मृहोभिर्मृनिभिःमृणयन् ।
अम्मोर्गपिदंमृन्मन्मन्मृवाचंमृगंमृगमृधोनः ॥ १९ ॥

आ । नः । गृहि । सख्येभिः । शिवेभिः । महान् । महीभिः ।

ऊतिक्षिभिः । सरण्यन् । अस्मे इति । रयिम् । बहुलम् ।

समृद्धतरुत्रम् । सुध्वाचम् । भागम् । यशसम् । कृधि । नः ॥ १९ ॥

सरण्यन् सर्वत्र सरणंगमनमिच्छन् महान्स्त्वं शिवेभिः शिवंकैः सख्येभिः सख्यैः सखिकर्मभिः महीभिः महतीभिरूतिभीरक्षाभिश्चनोस्मान् प्रतिआगहि आगच्छ अस्मे अस्मभ्यं बहुलंविस्तीर्णं संतरुत्रं सर्वेषामुपद्रवाणां संतारकं सुवाचं शोभनवाचं भागं सर्वैर्भजनीयं यशसं यशसाकोत्यांसं युक्तरयिधनं नोस्मभ्यं कृधिदेहि अस्मभ्यमिति पुनर्वचनमादरातिशयार्थम् ॥ १९ ॥

अथर्विंशी-

एतानि अग्ने जनिमासनानि प्रपूर्व्याय नूतनानि वोचम् ।

महान्ति वृष्णे सवना कृते मा जन्मन् जन्मन्निहितो जातवेदाः ॥ २० ॥

एता । ते । अग्ने । जनिम् । सनानि । प्र । पूर्व्याय । नूतनानि ।

वोचम् । महान्ति । वृष्णे । सवना । कृता । इमा । जन्मन् जन्मन् ।

निहितः । जातवेदाः ॥ २० ॥

हे अग्ने पूर्व्याय पुरातनाय ते तुभ्यं सनानि सनातनानि महद्भिः संभजनीयानि वानूतनानि अन्येष्वविद्यमानानि अद्यतनानि वा एता एतानि जनिम् जन्मानि कर्षाणि स्तोत्राणि वा प्रवोचं प्रोक्तवानस्मि जातवेदाः जातप्रज्ञो जातधनो वा जन्मन् जन्मन् जायन्त इति जन्मानः तेषु सर्वेषु मनुष्येषु निहितो यागार्थं तस्मै वृष्णे संपदां वर्षिणे अग्नये इमा इमानि महान्ति बृहन्ति सवना सवनानि कृता कृतानि ॥ २० ॥

अथैकविंशी-

जन्मन् जन्मन्निहितो जातवेदा विश्वामित्रेभिरिध्यते अजस्रः ।

तस्य वयं सुमता यज्ञियस्यापि मद्देसौ मनसे स्याम ॥ २१ ॥

जन्मन्जन्मन् । निःहितः । जातश्चेदाः । विश्वामित्रेभिः ।
 इध्यते । अजस्रः । तस्य । वयम् । सुष्टुतौ । यज्ञिर्यस्य ।
 अपि । भद्रे । सौमनसे । स्याम् ॥ २१ ॥

जन्मन्जन्मन् सर्वेषुमनुष्येषुनिहितोजातवेदाः विश्वामित्रेभिः विश्वामित्रैः पूजायां ब्रुवचनं महर्षिणा विश्वामित्रेण योजातवेदाः अजस्रः अजस्रं अनवरतं इध्यते दीप्यते सुमती कल्याण्यामतौ वर्तमानावयं तस्य यज्ञिर्यस्य ज्ञार्हस्याग्नेर्भद्रे भजनीये सौमनसे सुमनोभावे अनुमहबुद्धौ अपिस्याम अपिभवेम प्रार्थनायां लिङ् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

इमं यज्ञं सहसा वृन्तं नो देवत्राधेहि सुकृतो रराणः ।
 प्रयंसि होतवृहती रिपो नो अग्ने महिद्रविणम् आर्यजस्व ॥ २२ ॥
 इमम् । यज्ञम् । सहसा इव नृ । त्वम् । नः । देवत्रा । धेहि ।
 सुकृतो इति सुकृतो । रराणः । प्र । यंसि । होतः । वृहतीः ।
 इपः । नः । अग्ने । महि । द्रविणम् । आ । यजस्व ॥ २२ ॥

हे सहसा वन् सहस्रन् बलवन् सुकृतो भो भजनकर्मन् हे अग्ने रराणः सर्वदारममाणः शब्दं कुर्वाणो वात्वं नोऽस्मदीयमिमं यज्ञं देवत्रादेवेषु धेहि निधेहि हे होतः देवानामाह्वातः वृहतीः इपः अन्नानि नोऽस्मभ्यं प्रयंसि प्रयच्छ हे अग्ने महिमहत् द्रविणं पश्वादि लक्षणं धनं आयजस्व प्रयच्छ अन्नयजिर्दानकर्मा ॥ २२ ॥

अथ त्रयोविंशी—

इळां अग्ने पुरुदंसं सनिगोः शश्वत्तमं हवमानाय साध ।
 स्यान्नः सनुस्तर्नयो विजावाग्ने साते सुमतिर्भून्वस्मे ॥ २३ ॥ १६ ॥
 इळांम् । अग्ने । पुरुदंसंम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तमम् ।
 हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सनुः । तर्नयः । विजावा ।
 अग्ने । सा । ते । सुष्टुनिः । ऋनु । अस्मे इति ॥ २३ ॥ १६ ॥

इयं सर्वेषां पशूनां पशुपुरोडाशस्य स्विष्टकृतः पुरोनुवाक्या सूत्र्यते हि—इळामग्ने पुरुदंसं सनि-
गोर्हेताय क्षदग्निं पुरोळाशस्य स्वदस्वहव्यासमिषोदिदीहीति पुरोळाशस्विष्टकृत इति । हे अग्ने पुरु-
दंसं बहुकर्माणं गोः गवांसनिप्रदात्रीं इळां भूमिं हवमानायस्तुवते मह्यं शश्वत्तमं चिरकालं यथा-
भवति तथा साध साधय नोस्माकंसन्तुः पुत्रः तनयः सन्तानस्य विस्तारयिता विजावा पुत्रपौ-
त्रादिरूपेण स्वयं विजायत इति विजावा स्यात् हे अग्ने साप्रसिद्धा ते सुमतिः त्वदोया अनुग्रहबुद्धिः
अस्मे अस्मास्तु भूतु भवतु ॥ २३ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेषोऽशोवर्गः ॥ १६ ॥

वैश्वानरायेति पञ्चदशर्चं द्वितीयं सूक्तं तथा चानुकान्तं—वैश्वानराय पञ्चो न वैश्वानरी-
यंतु जागर्तं त्विति विश्वामित्र ऋषिः जगती छन्दः वैश्वानरोऽग्निर्देवता पृष्ठ्याभिष्टविकयोऽस्तु ती-
ये हव्याग्निमिरुते वैश्वानराय धिषणा मिति वैश्वानरनिविद्वानीयं सूक्तं तृतीयस्येति त्वण्डे सूत्रि-
तम्—वैश्वानराय धिषणां धारावरामरुत इति ।

तत्र प्रथमा—

वैश्वानराय धिषणां मृता वृधे घृतं न पूतम् अग्रये जनामसि ।

द्विता होता रं मनुषश्च वा घतो धियारथं न कुलिशः समृण्वति ॥ १ ॥

वैश्वानराय । धिषणाम् । ऋतु वृधे । घृतम् । न । पूतम् ।

अग्रये । जनामसि । द्विता । होता रम् । मनुषः । च । वा घतः ।

धिया । रथम् । न । कुलिशः । सम् । ऋण्वति ॥ १ ॥

ऋतवृधे ऋतस्योदकस्य यज्ञस्य वावर्धयित्रे वैश्वानराय वैश्वानरश्चोदायास्केन व्याख्यातः—
वैश्वानरः कस्माद्वैश्वानराज्यति विश्व एव न रानयंतीति वा अपि वा विश्वानर एव स्यात् प्रत्युतः सर्वा-
णि भूतानि तस्यैवैश्वानरस्तस्यैवाभवतीति । तस्यैव अग्रये पूतं घृतं न घृतमिव धिषणांस्तुतिं जना-
मसि जनयामः यथा घृतं पीतिं जनयति तथा पीतिकरोमीत्यर्थः द्विता द्विधा गार्हपत्या हवनीय-
पाभ्यां युक्तं होता रं देवानामाह्वातारमग्निमनुषः मनुष्याः वा घतश्च न त्विजश्च धिया कर्मणा कु-
लिशो वा स्यादिः रथं न रथमिव समृण्वति संस्कुर्वन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सरोचयज्जनुपा॒रोदसी॒उभेसमा॒त्रोरभवत्पुत्र॑ ईदृचः ।

हव्य॒वाळ॒ग्निर॒जर॒श्चनो॑हितोदूळ॒भोवि॒शामा॑तिथिर्विभा॒वसुः ॥ २ ॥

सः । रोचयत् । जनुपा । रोदसी इति । उजे इति । सः । मात्रोः ।

अभवत् । पुत्रः । ईदृचः । हव्यश्वाद् । अग्निः । अजरः ।

चनः इहितः । दुः इदभः । विशाम् । अतिथिः । विभास्वसुः ॥ २ ॥

सोमिर्जनुपा जन्मनाउभेरोदसी चावापृथिव्यौ रोचयत् अरोचयत् प्रकाशयति स-
मात्रोपावापृथिव्योः ईदृचः स्तुत्यः पुत्रोभवत् हव्यवाद् हव्यानां वाता अग्निः अज्जनादिगु-
णयुक्तः अजरः जरारहितः चनोहितः चनोन्नहितंयजमानेनिहितयेनासौचनोहितः दूळभः
हितितुमशक्यः सोयंविभावसुः मभाधनः विगमनुप्याणां अतिधिरिवपुःसोभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कत्या॒दक्ष॑स्पतरु॒पोविध॑र्मणिदे॒वासां॑अ॒ग्निर्जन॑यन्तुचि॒त्तिभिः॑ ।

रु॒चा॒नंभा॒नुना॒ज्योति॑षाम॒हाम॒त्यंन॑वा॒र्जम॒निप॒प्यन्तु॑र्ष॒भृषे ॥ ३ ॥

कत्या । दक्षस्य । तरुपः । विधर्मणि । देवासां । अग्निम ।

जनयन्तु । चित्तिभिः । रुचानम । भानुना । ज्योतिषा ।

महाम । अत्यम् । न । वाजम् । मनिप्यन्तु । र्षम् । भृषे ॥ ३ ॥

चित्तिभिर्जनैः उपलक्षितोदेवागः देवाः इत्युच्यते अग्नेर्यजमानस्य दक्षस्य दक्षस्य कत्या-
त्कारणं विधर्मणि विधार्क्यते अग्निजनयन्तु अजनयन् भानुना आरुद्राग्नेन ज्योतिषा-
रुचानं रोचयन्तु महां महानं अग्निअत्यं आत्महस्यमिव वाजमनं मनिप्यन्तु र्षमर्षं
उपभूते र्षोमि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आम॒न्ट॒स्प॒मनि॒प्यन्तो॒वेर॑ण्यं॒रणी॒मरे॒अर्ध॑यं॒वाज॑मृ॒ग्मि॒र्यम॑ ।

रा॒ति॒भृ॒गृ॒णामृ॒गिर्ज॑न्तु॒वि॒रे॒नुम॑ग्नि॒गज॑न्तं॒द्वि॒त्वेन॑गो॒त्रि॒षा ॥ ४ ॥

आ । मन्द्रस्य । सनिप्यन्तः । वरेण्यम् । वृणीमहे । अह्वयम् ।
 वाजम् । ऋग्मियम् । रातिम् । भृगूणाम् । उशिजम् ।
 क्विष्क्रेतुम् । अग्निम् । राजन्तम् । दिव्येन । शोचिषा ॥ ४ ॥

मन्द्रस्यस्तुत्यस्य वैश्वानरस्य संवन्धिनं वरेण्यं वरणीयं अह्वयं अलज्जावहं ऋग्मियं मश-
 स्यं वाजमन्त्रं सनिप्यन्तः लिप्समाना वयं भृगूणां ऋषीणां रातिं अभिलषितार्थप्रदातारं उशिजं
 आभिलष्यं तं क्विष्क्रेतुं क्वान्तमज्ञं दिव्येन दिविभवेन शोचिषारोचिषा राजन्तं भ्राजमानमग्निं आ-
 वृणीमहे संभजामहे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

अग्निं सुम्नाय दधिरे पुरो जना वाजं श्रवसमिह वृक्तवर्हिषः ।
 यतस्तुचः सुरुचं विश्वदेव्यं रुद्रं यज्ञानां सार्धं दिष्टिमुपसाम् ॥ ५ ॥ १७ ॥
 अग्निम् । सुम्नाय । दधिरे । पुरः । जनाः । वाजं श्रवसम् । इह ।
 वृक्तवर्हिषः । यतस्तुचः । सुरुचम् । विश्वदेव्यम् । रुद्रम् ।
 यज्ञानां । सार्धं तद्दिष्टिम् । उपसाम् ॥ ५ ॥ १७ ॥

वृक्तवर्हिषः स्तीर्णवर्हिषः यतस्तुचः पावस्तुचः ऋत्विजः सुम्नाय सुखार्थं वाजश्रवसं मनु-
 ष्येभ्यः प्रेरितान्त्रं सुरुचं मशस्तदीप्तिमन्त्रं विश्वदेव्यं विश्वेभ्यो देवेभ्यो हितं रुद्रं दुःखानां दावकं
 अपसार्कर्मवतां यज्ञानां यजन्तीति यज्ञायजमानाः तेषां सार्धं दिष्टिं साधितयज्ञं तादृशमग्निं इह-
 यतो जनाः स्तोतारः पुरो दधिरे स्तुवन्ति ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तदशोऽवर्गः ॥ १७ ॥

अथपष्ठी-

पावकशोचेतवद्विषयं परिहोतयज्ञे पुं वृक्तवर्हिषो नरः ।
 अग्ने दुर्वद्वच्छमानास आप्यमुपासते द्रविणं धेहि तेभ्यः ॥ ६ ॥

पावकश्शोचे । तव । हि । क्षयम् । परि । होतः । यज्ञेषु ।
 वृक्तवर्हिपः । नरः । अग्ने । दुवः । इच्छमानासः । आप्यम् ।
 उप । आसते । द्रविणम् । धेहि । तेभ्यः ॥ ६ ॥

हेपावकश्शोचे शोधकदीप्ते हेहोतः देवानामाह्वातः हेअग्ने यज्ञेषुपरिपरितः वृक्तवर्हिपः स्त्री-
 णवर्हिपः दुवःपरिचरणमिच्छमानासः इच्छन्तो नरोनेतारो यजमानाः आप्यं आपुंयोग्यं तवत्-
 त्सां बन्धिनं क्षयं निवासं यागगृहं उपासते उपविशति हियस्मात् तेभ्यो द्रविणं धनं धेहि वि-
 धेहि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

आरोदसीअपृणदास्वर्महज्जातंयदेनमपसोअधारयन् ।
 सोअध्वरायपरिणीयतेकविरत्योनवाजसातयेचनोहितः ॥ ७ ॥
 आ । रोदसी इति । अपृणत् । आ । स्वः । महत् । जातम् ।
 यत् । एनम् । अपसः । आधारयन् । सः । अध्वराय । परि ।
 नीयते । कविः । अत्यः । न । वाजसातये । चनः इहितः ॥ ७ ॥

रोदसी पावापृथिव्यौ आपृणत् आपूरयत् तथामहत्प्रभूतं स्वः अन्तरिक्षं आपृणच्च अ-
 पसः कर्मवन्तो यजमानाः जातं यदयं एनमग्निं आधारयन् अत्यो न अश्वइव कविः कान्तः ए-
 यं प्रव्याप्तः चनोहितः निहितान्नः सोयमग्निः वाजसातये वाजस्य अन्नस्पृकीर्तं वासातये ला-
 भाय अध्वराय परिणीयते यज्ञार्थं नीयते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

नमस्यतहव्यदातिस्वध्वरंदुवस्यतदम्यंजातवेदसम् ।
 रथीर्ऋतस्यं वृहतोविचर्पणिग्निर्देवानामभवत्पुरोहितः ॥ ८ ॥
 नमस्यत । हव्यइदातिम् । सुइअध्वरम् । दुवस्यत । दम्यम् ।
 जातइवेदसम् । रथीः । ऋतस्यं । वृहतः । विचर्पणिः । अग्निः ।
 देवानाम् । अन्नवत् । पुरः इहितः ॥ ८ ॥

रथिनेताबृहतोमहतः ऋतस्ययज्ञस्यविचर्षणिःद्रष्टायोग्निःदेवानांपुरोहितः पुरस्ताद्भृष्ट-
व्यतयास्थापितोभवत् हव्यदातिं देवेभ्योहविषांदातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं दम्यं दमेभ्योगृहे-
भ्योहितं जातवेदसं जातप्रज्ञं तमग्निं नमस्यतपूजयत् दुवस्यतपरिचरत् ॥ ८ ॥

अथनवमी-

ति॒स्रो॒य॒ह्नस्य॑स॒मिधः॑परि॒ज्मनो॑ग्रेऽपुन॒न्नुशिजो॑अमृत्यवः ।
तासा॒मेका॒मद॑धुर्म॒र्त्येभुजं॑मु॒लोकमु॑द्देउ॒पजा॑मिमीयतुः ॥ ९ ॥

ति॒स्रः । य॒ह्नस्य॑ । स॒म॒इधः॑ । परि॒ज्मनः॑ । अ॒ग्नेः । अ॒पुन॒न् ।
उ॒शिजः॑ । अमृत्यवः । तासा॑म् । एका॑म् । अद॑धुः । म॒र्त्ये । भुजं॑म् ।
ऊँ इति॑ । लो॒कम् । ऊँ इति॑ । द्वे इति॑ । उ॒प । जा॒मिम् । ई॒युः ॥ ९ ॥

उशिजः कामयमानाः अमृत्यवोष्ट्युरहिताः येदेवाः यह्नस्यमहतः अग्नेः परिज्मनः
परितोगन्तुः समिधः समिन्धिकाः मकाशिकास्तिस्रः पार्थिववैद्युतसूर्यरूपास्तिस्रस्तनूः अपुनन्
अशोधयन् देदेवाः भुजं सर्वेषांपालयित्रीं तासांतनूनांमध्ये एकांपार्थिवीतनुं मर्त्येमर्त्यलोके
अदधुः न्यदधुः उइतिपादपूरणः इतरेद्वेतनु जार्मिलोकं आसन्नमन्तरिक्षं उपेयतुः गच्छतः अथ-
वातिस्रःसमिधः आधारसमिधौद्वेअनूयाजसमिच्चैकेति तासांसमिधांएकां अनूयाजसमिधं
मर्त्येइहलोके भोगहेतुमनूयाजपर्यन्तमदधुः धारयन्ति मजावाअनूयाजइति मजात्वेनानूया-
जानांलघुत्वात् तदाश्रयत्वाच्चानूयाजसमिधः इतरेद्वेसमिधौ अन्तरिक्षेदिव्यभोगहेतू उपेयतुः
उपगच्छतः शीन्परिधींस्तिस्रःसमिधइतिहिनिगमः ॥ ९ ॥

अथदशमी-

वि॒शां॒क्वि॒वि॒श्वर्ति॑मानु॒पी॒रिपुः॑संसीमरु॒ण्वन्त्स्वर्धि॑ति॒नते॑जसे ।
सउ॒हृतो॑नि॒वतो॑याति॒वेर्वि॑प॒त्सग॑र्भ॒मेषु॑भुवनेपु॒दीध॑रत् ॥१०॥१८॥

वि॒शाम् । क॒विम् । वि॒श्वर्ति॑म् । मानु॒पीः । इ॒पः । स॒म् । सी॒म् ।
अ॒रु॒ण्वन् । स्व॒र्धिति॑म् । न । तेज॑से । सः । उ॒त्स्व॑रतः । नि॒स्व॑रतः ।
या॒ति । वेर्वि॑पत् । सः । गर्भ॑म् । ए॒षु । भुव॑नेपु । दी॒ध॒रत् ॥१०॥ १८॥

इषः पश्वादिलक्षणधनमिच्छन्त्यः मानुषीः मनुष्यप्रजाः विशांमजानां विश्वर्षिभुङ्क्-
विमेधाविनं सीमेनयमग्निं स्वधाविनं असिमिव तेजसे तैक्षण्यार्थं समरुण्वन् समस्कुर्वन् सोमिः
उद्धतः उच्छ्रायवतः निवतो नोचैर्भाववतश्चप्रदेशान् वेविषत् व्याप्नुवन् यातिगच्छति स एषुगु-
वनेषु गर्भगर्भत्वेनात्मानं दीधरत् अघारयत् ॥ १० ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

सजिन्वतेजठरेषुप्रजज्ञिष्वानृषाचित्रेषुनानदन्तसिंहः ।

वैश्वानरःपृथुपाजाअमर्त्योवसुरत्नादयमानोविदाशुपे ॥ ११ ॥

सः । जिन्वते । जठरेषु । प्रजज्ञिष्वान् । रूपा । चित्रेषु ।

नानदत् । न । सिंहः । वैश्वानरः । पृथुपाजाः । अमर्त्यः ।

वसु । रत्ना । दयमानः । वि । दाशुपे ॥ ११ ॥

प्रजज्ञिष्वान् जातः पृथावर्षकः सवैश्वानरः चित्रेषुनानाप्रकारेषु जठरेषु प्राणिनां भेदात्
जठराणांभेदः तेषुजिन्वतेवर्धते चित्रेषुनानाविधेष्वरण्येषु नानदत् अत्यर्थं शब्दकुर्वन् सिंहो न
सिंह इव किंविधेवैश्वानरः पृथुपाजाः पृथुतेजाः अथवा पृथुवेगः अमर्त्यः मरणधर्मरहितः
दाशुपेहविषांमदात्रे यजमानाय रत्नास्मणीयानि वसुवसूनि धनानि वि विशेषेण दयमानः
प्रयच्छन् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

वैश्वानरःप्रत्नथानाकमारुहद्विस्पर्ष्टमन्दमानःसुमन्मतिः ।

सपूर्ववज्जनयञ्जन्तवेधनंसमानमज्मपयैतिजागृविः ॥ १२ ॥

वैश्वानरः । प्रत्नस्था । नाकम् । आ । अरुहत् । द्विः । पृष्ठम् ।

मन्दमानः । सुमन्मतिः । सः । पूर्ववत् । जनयन् । जन्तवम् ।

धनम् । समानम् । अज्मम् । परि । एति । जागृविः ॥ १२ ॥

सुमन्मभिः स्तोतृभिः भन्दमानः स्तूयमानः वैश्वानरः जातमात्रएवमत्रथा प्रतद्व चि-
रंतनइव नाकं कंसुरखं अकंदुःखं नविद्यतेअकंयस्मिन्तत् नाकं दिवः अन्तरिक्षस्यपृष्ठं उपरि-
तनमदेशं स्वशोचिभिः आरुह्य आरोहति सवैश्वानरः पूर्ववत् पूर्वैश्वर्यकपिश्वइव जन्तवे
स्तोत्रेयजमानाय धनंपश्वादिलक्षणं जनयन् संपादयन् जागृविःसदाप्रबुद्धः समानं सर्वेषां
देवानांसाधारणं अज्यं आकाशमार्गं पर्येति सूर्यरूपेणगच्छति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी-

ऋतावानंयज्ञियंविप्रमुक्थ्यमायंदधेमातरिश्वादिविक्षयम् ।
तंचित्रयांमंहरिकेशमीमहेसुदीतिमग्निंसुवितायनव्यसे ॥ १३ ॥
ऋतइवानम् । यज्ञियम् । विप्रम् । उक्थ्यम् । आ । यम् । दधे ।
मातरिश्वा । दिवि । क्षयम् । तम् । चित्रइयामम् । हरिइकेशम् ।
ईमहे । सुइदीतिम् । अग्निम् । सुविताय । नव्यसे ॥ १३ ॥

ऋतावानं बलवन्तं यज्ञियंयज्ञार्हं विप्रमेवाविनं उक्थ्यं स्तुत्यं दिविद्युलोकैक्षयं निवस-
न्तं यमग्निं मातरिश्वावायुः द्युलोकादाहृत्यपृथिव्यां आदधे आहितवान् चित्रयानं नानावि-
धगमनं हरिकेशं पिंगलार्चिं सुदीतिं शोभनदीर्घतमग्निं नव्यसेनववराय सुविताय सुप्रभाष-
व्यायधनाय तदर्थंईमहेयाचामहे ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी-

शुचिंनयामंनिपिरंस्वदृशंकेतुंदिवोरोचनस्थामुपबुधम् ।
अग्निंमूर्धानंदिवाअप्रतिष्कुतंतमीमहेनर्मसावाजिनंवृहत् ॥ १४ ॥
शुचिम् । न । यामन् । इपिरम् । स्वःदृशम् । केतुम् । दिवः ।
रोचनइस्थाम् । उपःबुधम् । अग्निम् । मूर्धानम् । दिवः ।
अप्रतिइस्कुतम् । तम् । ईमहे । नर्मसा । वाजिनम् । वृहत् ॥ १४ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थं शुचिंदीर्घं यामनस्यापनियज्ञे इपिरंणणीयं स्वदृशंसर्वदृशंसर्वपदार्थविज्ञान-
मुक्तं दिवः द्युलोकस्यकेतुं प्रतापकं रोचनस्थांरोचनस्थं रोचनःसूर्यः वस्मिन् विद्यन्तं उपबुधं

अग्निहोत्रिकरूपेण उपसिप्रबुध्यमानं दिवःस्वर्गस्यमूर्धानंप्रधानं अप्रतिष्कृतंअप्रतिहतशब्दं
वाजिनमन्वन्तं बृहत् महान्तं तमग्निं नमसास्तोत्रेण ईमहेयाचामहे ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

म॒न्द्रं॒होता॑रं॒शुचि॑म॒द्वया॑वि॒न॒द॒मून॑समु॒क्थ्यं॑वि॒श्वच॑र्प॒णिम् ।

रथं॑नचि॒त्रं॒वपु॑पायद॒र्श॒तं॒मनु॑र्हि॒तं॒सद॑मि॒द्राय॑ईमहे ॥ १५ ॥ १९ ॥

म॒न्द्रम् । हो॒ता॒रम् । शु॒चि॒म् । अ॒द्वया॑वि॒न॒म् । द॒मून॑सम् । उ॒क्थ्यं॑म् ।

वि॒श्वः॒च॒र्प॒णिम् । रथं॑म् । न । चि॒त्रम् । वपु॑पाय । द॒र्श॒तम् ।

मनु॑ः॒हि॒तम् । स॒दम् । इ॒त् । रा॒यः । ई॒म॒हे ॥ १५ ॥ १९ ॥

मन्द्रं स्तुत्यं होतारदेवानामाह्वतारं शुचिं सर्वदा शुद्धं अद्वयाविनंदयहीनं अकुटिलं दमून-
सं दानमनसं उक्थ्यं श्रेष्ठं विश्वचर्पणिं विश्वस्य द्रष्टारं चित्रं नानाविधवर्णं रथं न रथमिव वपुपा-
य रूपार्थं दर्शतं दर्शनीयं सदमि सदैवमनुर्हितं सर्वेभ्यो मनुष्येभ्यो हितं तमग्निं रायो धनानि ईम-
हेयाचामहे अत्र याज्जार्थत्वादस्पद्विकर्मकत्वम् ॥ १५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमेऽङ्कोनविंशोऽवर्गः ॥ १९ ॥

वैश्वानरायेत्येकादशर्चतृतीयं सूक्तं वैश्वामित्रं अत्रेयमनुक्रमणिका—वैश्वानरायैकादशो-
ति । पूर्वसूक्ते वैश्वानरीयं तु जागृतं त्वित्युक्त्वादस्यापि सूक्तस्य जगती छन्दः वैश्वानरोऽग्निदेवता
अस्य सूक्तस्य अग्निष्टोमे आग्निमारुतशस्त्रे विनियोगः सूच्यते हि—वैश्वानराय पृथुपाजसे शं-
करत्यर्चत इति ।

अतः प्रथमा—

वै॒श्वान॑राय॒पृथु॑पाज॒से॒विपो॒रत्ना॑वि॒धन्त॑ध॒रुणे॑पु॒गा॒त॒वे ।

अ॒ग्नि॒र्हि॒दे॒वाँ अ॒मृतो॑दु॒व॒स्य॒त्या॒ध॒र्मा॑णि॒स॒न॒ता॒न॒दृदु॑प॒त् ॥ १ ॥

वै॒श्वान॑र॒य । पृ॒थु॒पाज॑से । वि॒पः । र॒त्ना । वि॒धन्त॑ । ध॒रुणे॑पु ।

गा॒त॒वे । अ॒ग्निः । हि । दे॒वान् । अ॒मृतः । दु॒व॒स्य॒ति । अ॒थ । ध॒र्मा॑णि ।

स॒न॒ता । न । दृ॒दु॒प॒त् ॥ १ ॥

विषोमेधाविनः स्तोतारः पृथुपाजसे बहुबलायबह्वन्नायवापाजः शब्दस्यबलान्नान्निः
पाठात् वैश्वानरायाग्नये धरुणेपुधर्मेपुयज्ञेषु रत्ना रमणीयानिस्तोत्राणि गातवे सन्मार्गलाभाय
विधन्त परिचरन्तिकुर्वन्ति अमृतः मरणरहितोऽग्निः देवान्दुवस्यति हविषांपदानेनपरिचरति
हिःमसिद्धौ अथअतःकारणात् कोपिसनता सनावनानि धर्माणि यज्ञान् नददुपय न
इषयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अन्तर्दूतोरोदसीदस्मईयतेहोतानिपत्तोमनुपःपुरोहितः ।
क्षयंवृहन्तंपरिभूपतिद्युभिर्देवेभिर्गिरिपितोधियावसुः ॥ २ ॥
अन्तः । दूतः । रोदसी इति । दस्मः । ईयते । होता । निःसत्तः ।
मनुपः । पुरःहितः । क्षयम् । वृहन्तम् । परि । भूपति । द्युभिः ।
देवेभिः । अग्निः । इपितः । धियावसुः ॥ २ ॥

दस्मोदर्शनीयोहोताग्निः दूतः देवानांदूतःसन् रोदसीरोदस्योर्धावापृथिष्योः अन्तर्मध्ये
ईयतेगच्छति मनुपः मनोजातस्य मनुष्यस्यपुरोहितः आहवनीयादिरूपेणपुरतःस्थापितः
निपत्तोनिपण्णःसन् अग्निर्युभिःदीप्तिभिः वृहन्तं महान्तं क्षयं यज्ञगृहं परिभूपति
अलंकुरुते देवेभिःदेवैः इपितः प्रेपितोधियावसुः प्रज्ञायाव्याप्तः एतेद्वे अग्निविशेषे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

केतुंयज्ञानांविदथस्यसार्धनंविप्रासोअग्निमहयन्तचित्तिभिः ।
अपांसियस्मिन्नाधिसन्दधुर्गिरस्तस्मिन्सुम्नानियजमानआचके ॥ ३ ॥

केतुम् । यज्ञानाम् । विदथस्य । सार्धनम् । विप्रासः । अग्निम् ।
महयन्त । चित्तिभिः । अपांसि । यस्मिन् । आधि । समुद्धुः ।
गिरः । तस्मिन् । सुम्नानि । यजमानः । आ । चके ॥ ३ ॥

यज्ञानांकेतुंप्रज्ञापकंविदथस्ययज्ञस्यगृहस्यवासाधनं प्राप्तिसाधनं असाधारणकारणं
सन्तमग्निं विप्रासोविप्राः चित्तिभिः स्वकर्मभिः महयन्त पूजयन्ति किंच गिरः स्तोतारः यस्मिन्-

ऋग्नौअपांसिस्वानुष्ठेयानिकर्माणिअधिसंदधुः संदधते यजमानः तस्मिन्नग्नौ सुत्रानिस्तुतानि मातुं आचके कामयते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पितायज्ञानामसुरोविपश्चितांविमानमग्निर्वयुनंचवाघताम् ।
आविवेशरोदसीभूरिर्वर्षसापुरुप्रियोभन्दतेधामभिःकविः ॥ ४ ॥
पिता । यज्ञानाम् । असुरः । विपःश्चिताम् । विदमानम् । अग्निः ।
वयुनम् । च । वाघताम् । आ । विवेश । रोदसी इति ।
भूरिर्वर्षसा । पुरुप्रियः । भन्दते । धामभिः । कविः ॥ ४ ॥

यज्ञानां पितापालयिता विपश्चितां विदुषांस्तोतॄणां असुरोबलप्रदः वाघतां ऋत्विजां वयुनं ज्ञानसाधनं विमानं विमीयतेनेनफलमितिविमानंयज्ञादिकर्मसाधनंचसोऽग्निः भूरि-
वर्षसा पार्थिववैद्युतादिबहुविधरूपेण रोदसीद्यावापृथिव्यौ आविवेश प्रविशति पुरुप्रियः
मनुष्येषु अधिकं प्रियः अथवापुरुषां श्रेष्ठानां प्रियः धामभिस्तेजोभिर्युक्तः कविरग्निभन्दते
यजमानेन स्तुयते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

चन्द्रमग्निंचन्द्ररथंहरिंरत्नवैश्वानरमप्सुपदंस्वविदम् ।
विगाहंतूर्णितविपीभिरावृतंभूर्णिदेवासंहसुश्रियंदधुः ॥५॥२०॥
चन्द्रम् । अग्निम् । चन्द्ररथम् । हरिंरत्नम् । वैश्वानरम् ।
अप्सुऽसदम् । स्वःश्चविदम् । विगाहम् । तूर्णिम् । तविपीभिः ।
आवृतम् । भूर्णिम् । देवासः । इह । सुश्रियम् । दधुः ॥ ५ ॥ २० ॥

देवासोदेवाः चन्द्रमाह्लादकरं चन्द्ररथं हिरण्ययरथं चन्द्रआह्लादफोरथोमस्येति
वा तंहरिंरत्नं पित्रत्नवर्णं हरित्वचंवा हरित्वचमितिशास्त्रान्तरं अप्सुपदं अप्सुसीदन्तं स्वविदं
सर्वज्ञं विगाहं विगाहमानं सर्वत्रव्याप्तं तूर्णिं क्षिप्रगामिनं शत्रूणां हिसितारंवा तविपीभिः च-
लेरावृतं भूर्णि भर्तारं सुश्रियं शोभनदीप्तिं वैश्वानरं अग्निं इह इहलोके दधुः आदधुः ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेर्विशोभनः॥ २० ॥

अथषष्ठी—

अग्निर्देवेभिर्मनुषश्चजन्तुभिस्तन्वानोयज्ञं पुरुषेशंसंधिया ।
रथीरन्तरीयतेसाधदिष्टिभिर्जीरोदमूनाअभिश्शस्तिचातनः ॥ ६ ॥

अग्नि । देवेभिः । मनुषः । च । जन्तुः । तन्वानः । यज्ञम् ।
पुरुषेशंसम् । धिया । रथीः । अन्तः । ईयते । साधदिष्टिभिः ।
जीरः । दमूनाः । अभिश्शस्तिचातनः ॥ ६ ॥

देवेभिःदेवैः साधदिष्टिभिः साधितयज्ञैर्जन्तुभिः ऋत्विग्भिश्च धियाकर्मणा मनुषोयजमानस्य पुरुषेशंसं बहुरूपं पेशइतिरूपनाम पुरोडाशपशुसोमहविर्भेदैः एकाहाहीनसन्नात्मकभेदैश्च नानाविधरूपं यज्ञं तन्वानः कुर्वन्तरथीः सर्वस्यलोकस्यनेता जीरः क्षिमकारी दमूनाः दान्तमनाः दानमनावा अभिश्शस्तिचातनः अभिश्शस्तीनामरातीनां यज्ञविघ्नकारिणां रक्षसां चातपितानाशयिताभिः अन्तः द्यावापृथिव्योर्मध्ये ईयतेगच्छति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अग्नेजरस्वत्वपत्यआयुंन्यूजापिन्वस्त्रसमिपोदिदीहिः ।
वयांसिजिन्ववृहत्श्रंजागृवउशिग्देवानामसिसृक्तुर्विषाम् ॥ ७ ॥

अग्ने । जरस्व । सुऽअपत्ये । आयुनि । ऊजा । पिन्वस्त्र । सम् ।
दपः । दिदीहि । नुः । वयांसि । जिन्व । वृहत्तः । च । जागृवे ।
उशिक् । देवानाम् । असि । सृक्तुः । विषाम् ॥ ७ ॥

हेअग्ने स्वपत्येसुपुत्रे आपुनि आयुपि निमित्तसप्तम्येषा आयुपिनिमित्ते जरस्व देवान्स्तुहि होतारमधिष्ठाम ऊजां रसेनअग्नेनवा पिन्वस्वदेवान् मीणय नोस्माकं इयःसस्यार्थं वृष्टीः संदिदीहि संदीपयवयांसिअजानिचवयः क्षत्रेत्यजनामसुपादाय जिन्वदेहि हेजागृवेसर्वंदाजागरणशीलं वृहत्तःमहत्तोयजमानस्य जिन्वेनिसंबन्धः सृक्तुःशोभनरुमार्गोभनयसोवाचं विषमिधाविनां देवानां उशिक् कान्तोसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

वि॒श॒प॒तिं॒ य॒ह॒म॒ति॒थि॒न॒रः॒ स॒दा॒य॒न्त॒रं॒ धी॒ना॒मु॒शि॒जं॒ च॒वा॒घ॒ता॒म् ।
अ॒ध्व॒रा॒णां॒ चे॒त॒नं॒ जा॒त॒वे॒द॒सं॒ प्र॒शंस॒न्ति॒ न॒म॒सा॒ जू॒ति॒भिर्वृ॒धे ॥ ८ ॥
वि॒श॒प॒ति॒म् । य॒ह॒म् । अ॒ति॒थि॒म् । न॒रः । स॒दा । य॒न्त॒रम् । धी॒ना॒म् ।
उ॒शि॒ज॒म् । च॒ । वा॒घ॒ता॒म् । अ॒ध्व॒रा॒णाम् । चे॒त॒नम् । जा॒त॒वे॒द॒सम् ।
प्र । शंस॒न्ति । न॒म॒सा । जू॒ति॒भिः । वृ॒धे ॥ ८ ॥

नरोनेतारः स्तोतारोवा विशपतिं विशांमनुष्याणां पतिं विश्वस्य पतिमिति वायहंमहान्तं अतिथिसर्वस्यातिथिभूतं धीनांबुद्धीनांकर्मणां वा यन्तारं नियन्तारं वाघतांचक्रत्विजांच उशिजं कान्तं मनोतं अध्वराणां यागानां चेतनं प्रज्ञापकं जूतिभिर्वैगैर्युक्तं जातवेदसमग्निं वृधेवृद्धये सष्ट्वये नमसानमस्कारेण स्तुतिभिश्च सदा सर्वकालं प्रशंसन्ति प्रशंसांकुर्वन्ति ॥ ८ ॥

अथनवमी-

वि॒भा॒वा॒दे॒वः॒ सूर॒णः॒ परि॒क्षि॒ती॒र॒ग्नि॒र्व॒भू॒व॒श॒वं॒सा॒ सु॒म॒द्र॒थः॒ ।
त॒स्य॒ ब्र॒तानि॒ भूरि॒पो॒पि॒णो॒ व॒य॒मु॒प॒भू॒पे॒म॒द॒म॒ आ॒सु॒वृ॒त्ति॒भिः॒ ॥ ९ ॥
वि॒भा॒वा॒ । दे॒वः । सु॒र॒णः । परि॒ । क्षि॒तीः । अ॒ग्निः । व॒भू॒व॒ ।
श॒वं॒सा । सु॒म॒द्र॒थः । त॒स्य॒ । ब्र॒तानि॒ । भूरि॒पो॒पि॒णः । व॒य॒म् ।
उ॒प॒ । भू॒पे॒म् । द॒मे॒ । आ॒ । सु॒वृ॒त्ति॒भिः॒ ॥ ९ ॥

विभावादीनिमान् देवः स्तूयमानः सुरणः अत्रवर्णोत्पञ्चान्दसः शोभनरमयतीति सुरमणः सुमद्रथः शोभनरथः अग्निः शवसावलेन क्षितीः सर्वाः प्रजाः परिवभूव परिवो-
गृह्णाति अत्रभवतेरुपसर्गवशात्परिमहार्थत्वं भूरिपोपिणः बहूनांपोषयितुः पादयितुः दमे
यज्ञगृहे दमइतिगृहनामसुपाठात् निवसतः तस्याग्नेर्वतानिकर्माणि वयंसुवृत्तिभिः स्तोत्रैः
आसर्वतः उपभूषामः प्रकाशयामः ॥ ९ ॥

अथदशमी-

वै॒श्वान॒र॒त॒व॒धामा॒न्या॒च॒के॒येभिः॒ स्व॒र्वि॒द॒म॒वो॒धि॒चक्ष॒ण ।
जा॒त॒आ॒र्ष॒णो॒ भु॒व॒नानि॒रो॒द॒सी॒ अ॒ग्ने॒ता॒वि॒श्वानि॒मूर्ति॒स्मि॒न्ना ॥ १० ॥

वैश्वानर । तव । धामानि । आ । चके । येभिः । स्वः । वित् ।
 अभवः । वि॒ष्ट॒क्ष॒ण॒ । जा॒तः । आ । अ॒पृ॒णः । भुव॑नानि । रोद॑सी इति ।
 अग्ने । ता । विश्वा॑ । प॒रि॒ष्ट॒भूः । अ॒सि॒ । त्मना॑ ॥ १० ॥

वैश्वानर तव धामानित्वत्संबन्धीनितेजांसि आचके अभिष्टौमि हेविचक्षण प्राप्त त्वं
 पेभिः यैस्तेजोभिः स्ववित् सर्ववित् सर्वज्ञः अभवः भवसि जातः जातमात्रस्त्वं भुवनानि
 भूतजातानि रोदसीद्यावापृथिव्यौ आपृणः आपूरयः हेअग्ने विश्वाविश्वानिसर्वाणि ता तानि
 भुवनानिभूतजातानि त्मनाआत्मना परिभूरसि परिग्रहीतासि ॥ १० ॥

अथैकादशी-

वैश्वानरस्य दंसनाभ्यो बृहदरिणा देकः स्वपस्यया कविः ।
 उभापितरा मह्यन् अजायत अग्निर्यावापृथिवी भूरिरेतसा ॥ ११ ॥ २१ ॥
 वैश्वानरस्य । दंसनाभ्यः । बृहत् । अरिणात् । एकः । सु॒ष्ट॒अ॒प॒-
 स्यया॑ । क॒विः । उ॒भा । पि॒तरा॑ । म॒ह्यन् । अ॒जा॒यत॑ । अ॒ग्निः ।
 द्यावापृथि॒वी इति॑ । भूरि॑रेतसा ॥ ११ ॥ २१ ॥

वैश्वानरस्याग्नेः दंसनाभ्यः तोषकारीभ्यः क्रियाभ्यः बृहन्महद्भनं भवतीति यत् तद-
 वितथं यतः कारणात् एको मुख्यः कविर्ग्निर्यः स्वपस्यया शोभनयज्ञादिकर्मच्छयायजमा-
 नादिभ्यो धनमरिणात् ददातिसोयमग्निः भूरिरेतसा बहुरेतस्कौ उभा उभौ पितरापितरौ
 मातापितरौ द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ मह्यन् पूजयन् अजायत ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे एकविंशोऽवर्गः ॥ २१ ॥

समित्समिदित्येकादशर्चचतुर्थसूक्तं वैश्वामित्रं वैष्टुभं अत्रानुक्रमणिका समित्समिदा-
 मिय इति इध्मादिस्वाहाकृत्यन्ताः पूर्वोक्ताः गत्युचदेवताः पशवैश्वामित्राणां आपीसूक्तं द-
 शपूर्णमासयोः पत्नीसंयाजेषु तृष्ट्या ग्या तन्न इत्येषा सवितं च-इह त्वष्टारमग्नियं वन्न स्तुरीपम-
 धपोपयिन्विनि । त्वाष्ट्रेपथौ पुरोडाशस्यानुवाक्या सवितं च-तन्न स्तुरीपमधपोपयितुदेव-
 त्वष्टारसविता विश्वरूप इति ।

तत्रमथमा—

स॒मि॒त्स॒मि॒त्सु॒मना॑वो॒ध्य॒स्मेशु॒चाशु॑चासु॒म॒तिरा॑सि॒वस्वः॑ ।

आ॒दे॒वदे॒वान्प्र॒जथा॑यव॒क्षिस॒खास॒खीन्सु॒मना॑यक्ष्य॒ग्ने ॥ १ ॥

स॒मि॒त्स॒मि॒त् । सु॒मनाः॑ । वो॒धि । अ॒स्मे इति॑ । शु॒चाशु॑चा ।

सु॒म॒तिम् । रा॒सि । व॒स्वः । आ । दे॒व । दे॒वान् । प्र॒जथा॑य । व॒क्षि ।

स॒खा । स॒खीन् । सु॒मनाः॑ । प्र॒क्षि । अ॒ग्ने ॥ १ ॥

समित्समिद्व अत्यर्थसमिद्धस्त्वं सुमनाः बोधिबुध्यस्व शुचाशुचा अत्यर्थं प्रसर्पकेण ज्योतिषायुक्तः त्वं वस्त्वोवसुनोधनस्यतद्विषयां सुमतिं शोभनावुद्धिं अस्मेअस्मभ्यं रासिदेहि हे देव द्योतमान देवान् यजनीयान् यजथाययज्ञाय तदर्थं आवक्षिआवहसि हेअग्नेसखादेवानां सखात्वं सुमनाःसन् सखीन् देवान् यक्षियजस्व ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

य॒दे॒वासु॒खिर॑ह॒न्ना॒यज॑न्तेदि॒वेदि॒वेवरु॑णोमि॒त्रोअ॒ग्निः ।

सेमं॒प॒ज्ञंमधु॑मन्तं॒रुधी॑न॒स्तनू॑नपा॒दृतयो॑र्नि॒विध॑न्तम् ॥ २ ॥

यम् । दे॒वासः॑ । त्रिः । अ॒हन् । आ॒यज॑न्ते । दि॒वेदि॒वे । वरु॑णः ।

मि॒त्रः । अ॒ग्निः । सः । इ॒मम् । प्र॒ज्ञम् । मधु॑मन्तम् । रु॒धि ।

नूः । तनू॑नपा॒त् । घृ॒त॒इयो॑निम् । वि॒ध॑न्तम् ॥ २ ॥

वरुणःमित्रःअग्निः एतेत्रयोदेवासोदेवाः यमग्निंदिवेदिवेप्रतिदिवसं अहन्अहनिभिः प्रातर्मध्याह्नसायंतनेपुसवनेषु त्रिवारं आयजन्ते हेतनूनपात् तनूनांशरीराणां नपातयितः सत्त्वंघृतयोर्नि घृतस्योदकस्यकारणं विधन्तंविधीयमानंक्रियमाणं नोस्मदीयमिमंयज्ञं मधुमन्तं मध्वित्युदकनाम वृषद्यादिफलयुक्तंरुधिकुरु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

प्र॒दी॒धिति॑र्वि॒श्ववा॑राजिगा॒तिहो॑ता॒रमि॒लःप्र॑थ॒मंय॑ज॒ध्वै ।

अ॒च्छा॒नमो॑भि॒र्ष्टृप॑मं॒वन्द॑ध्वै॒सदे॒वान्य॑क्ष॒दिपि॑तो॒यजी॑यान् ॥ ३ ॥

प्र । दीधितिः । विश्वध्वारा । जिगाति । होतारम् । इळः ।
 प्रथमम् । यजंघ्यै अच्छ । नमःऽग्निः । वृषभम् । वन्दध्यै ।
 सः । देवान् । यक्षत् । इपितः । यजीयान् ॥ ३ ॥

विश्ववाराविश्वैर्जनैर्वरणीया दीधितिः स्तुतिः दीधिर्वा होतारं देवानामाह्वारमग्निप्रजि-
 गाति जिगातु प्रकर्षेणगच्छतु प्रथमंमुख्यंअच्छआग्निमुख्येन वृषभंसंपदांवापितारंवन्दध्यैव-
 न्दितुंपोग्यमितिशेषः अग्निनमोभिः नमस्कारैः सह इळः इषः हवीरूपाण्यन्तानियजध्वै यष्टुपी-
 णयितुंप्रजिगातु प्रकर्षेणगच्छन्तु इपितः अस्माभिःप्रेरितः यजीयान्यष्टुतमः सोमिर्देवाश्च
 यक्षवयजतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

ऊर्ध्वोवांगानुरध्वरेअकार्यूर्ध्वोशोचींपिप्रस्थितारजांसि ।
 दिवोवानाभान्यस्तादिहोतास्तृणीमहिदेवव्यचाविवर्हिः ॥ ४ ॥
 ऊर्ध्वः । वाम् । गातुः । अध्वरे । अकारि । ऊर्ध्वो । शोचींपि ।
 प्रस्थिता । रजांसि । दिवः । वा । नाभा । नि । अस्तादि ।
 होता । स्तृणीमहि । देवव्यचाः । वि । वर्हिः ॥ ४ ॥

वांयुवयोः अग्निश्वर्हिश्चउभौवामित्युच्येते समिदादिभिः सहितस्यैवाग्नेर्देवतात्वात् ऊ-
 र्ध्वः उन्नतः गातुर्गन्तुमार्गः अध्वरेयस्ये अकारि आश्रयःक्रियते शोचींपिअर्चिष्यन्तिरजां-
 सिहवींपिऊर्ध्वाऊर्ध्वप्रस्थिता प्रस्थितानिगतानिसन्तिहोताग्निर्दिवः दीप्यमानस्ययागगृहस्य
 नाभा नाभौ मध्यप्रदेशेन्यसादिनिषीदति देवव्यचाः देवैर्व्यामंवर्हिश्च चार्थेवाशब्दः विस्तृणी-
 महि विशेषेणस्तृणीमः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी-

सप्तहोत्राणिमनसावृणानाङ्मन्तोविश्वंप्रार्तियन्तुतेन ।
 नृपेशोविदधेपुप्रजाताअभीक्ष्ण्यंमयज्ञांविचरन्तपूर्वाः ॥ ५ ॥ २२ ॥

स॒प्त । हो॒त्राणि । म॒नसा । वृ॒णा॒नाः । इ॒न्व॒न्तः । वि॒श्वम् । प्र॒ति ।
 य॒न् । ऋ॒तेन । नृ॒पेश॑सः । वि॒दथे॑षु । प्र । जा॒ताः । अ॒ग्नि ।
 इ॒मम् । य॒ज्ञम् । वि । च॒रन्त॑ । पूर्वाः ॥ ५ ॥ २२ ॥

मनसावृणानाः प्रार्थ्यमानाः ऋतेन उदकेन विश्वं इन्वन्तः प्रीणयन्तः देवाः सप्तहोत्राणि
 होतृणां वषट्कर्तृणां कर्माणि प्रतियन् प्रतिगच्छन्ति अतः परं द्वा रांस्तुतिः नृपेशसः नररूपाः विद-
 थेषु पागे पुजाताः उत्पन्नाः पूर्वा बह्वचः विग्रहवत्यो यज्ञद्वाराभिमानिन्यो देवताः इममस्मदीयं यज्ञं
 विचरन्त विचरन्तु ॥ ५ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे द्वाविंशो वर्गः ॥ २२ ॥

अथ षष्ठी—

आ॒भ॒न्द॒माने॒ उ॒प॒सा॒ उ॒पा॒के॒ उ॒त॒स्म॒ये॒ते॒ त॒न्वा॑ । वि॒रू॒पे ।
 य॒था॒ नो॒ मि॒त्रो॒ वरु॑णो॒ जु॒जो॑ष॒ दि॒न्द्रो॒ म॒रु॒त्वाँ॑ उ॒त॒वा॒ म॒हो॒भिः ॥ ६ ॥
 आ । भ॒न्द॒माने॒ इति॑ । उ॒प॒सौ । उ॒पा॒के॒ इति॑ । उ॒त । स्म॒ये॒ते॒ इति॑ ।
 त॒न्वा । वि॒रू॒पे॒ इति॑ वि॒रू॒पे । यथा॑ । नः । मि॒त्रः । वरु॑णः ।
 जु॒जो॑षत् । इ॒न्द्रः । म॒रु॒त्वान् । उ॒त । वा । म॒हः॑ इ॒भिः ॥ ६ ॥

भन्दमाने स्तूयमाने उपाके परस्परं संगते उपसानका अन्योन्यापेक्षया द्विवचनं नको-
 पसौरान्यहनी आ आगच्छतां उत अपिच विरूपे पृथग्रूपे तन्वा प्रकाशरूपेण शरीरेण स्मयेते
 प्रकाशेते मित्रो वरुणः उतवा अपिच इन्द्रः मरुत्वांश्च नोस्मान् यथा जुजोषत् यथासेवेत तथा
 महोभिस्तेजोभिर्युक्तेन्द्र मेधावापृथिव्यौ कुरुताम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमी—

दै॒व्या॒ हो॒ता॒रा॒ प्र॒थ॒मा॒न्यृ॒जे॒ स॒प्त॒ पृ॒क्षा॒सं॒ स्व॒ध॒या॒ म॒द॒न्ति॑ ।
 ऋ॒तं॒ शंस॑न्त॒ ऋ॒त॒मि॒त्त॒ आ॒हु॒रनु॑ व्र॒तं॒ व्र॒त॒पा॒दी॒ध्या॒नाः ॥ ७ ॥
 दै॒व्या । हो॒ता॒रा । प्र॒थ॒मा । नि । ऋ॒जे॒ । स॒प्त । पृ॒क्षा॒सः । स्व॒ध॒या॒ ।
 म॒द॒न्ति॑ । ऋ॒तम् । शंस॑न्तः । ऋ॒तम् । इ॒त् । ते । आ॒हुः । अ॒नु ।
 व्र॒तम् । व्र॒त॒ऽपाः । दी॒ध्या॒नाः ॥ ७ ॥

दैव्यादिव्यौ प्रथमाप्रथमौमुख्यौ होतारा आह्वातारौ अग्नी न्यृजे प्रसाधयामि ऋतमुद-
कंशंसन्तः आशंसमानाः सप्तपृक्षासःपृक्षमन्त्रं तद्वन्तःऋत्विजः तमग्निंस्वधयासोमेनहविषामदन्ति
मादयन्ति व्रतपाः व्रतानांकर्मणांरक्षितारः दीध्यानादीप्यमानाः अथवास्वकर्मभिरग्निं दीपयन्तः
ऋत्विजः अनुव्रतं व्रतेपुक्तमिव अग्निमेवमाहुः अग्निमेव ऋतुमाहुरित्यर्थः एवकारार्थे
इच्छन्द्ः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी-

आभार॑ती॒भार॑तीभिःस॒जोषा॒इळा॑दे॒वैर्मनु॑प्येभिः॒ग्निः ।

सर॑स्वती॒सार॑स्वतेभिः॒र्वाक्त्वि॒स्रोदे॒वीर्वि॒हिर॑दंसदन्तु ॥ ८ ॥

आ । भार॑ती । भार॑तीभिः । स॒जोषाः । इळा॑ । दे॒वैः । मनु॑प्येभिः ।

अ॒ग्निः । सर॑स्वती । सार॑स्वतेभिः । अ॒र्वाक् । त्वि॒स्रः । दे॒वीः । वि॒हिर॑ ।

आ । इ॒दम् । स॒दन्तु ॥ ८ ॥

भारतीभिः भरतस्य सूर्यस्यसंबन्धिनीभिः अग्निः सजोषाःसंगताभारतीवाक् आग-
च्छतु देवैर्मनुप्येभिः मनुष्यैश्चसंगताःसत्यः इळाचभूमिश्चआगच्छतु अग्निश्चसारस्वतेभिः स-
रस्वतिसंबंधिभिः मध्यमस्थानैःसहसरस्वतीमाध्यमिकावाकूच आगच्छतु तिस्रोदेवीः
देव्यः घागिळाभारत्यः आगच्छन्तु अर्वागाभिमुख्यं इदंएतव विहिः आसन्दतु आसीदन्तु ॥८॥

अथनवमी-

तन्न॑स्तुरी॒पम॑ध॒पोपयि॑न्नुदे॒वत्त्वष्ट॑र्विरा॒णस्य॑स्व ।

यतो॑वी॒रःक॑र्म॒ण्यःसु॒दक्षो॑यु॒क्तग्रा॑वा॒जाय॑तेदे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

तत् । नः । तुरी॒पम् । अ॒धम् । पो॒पयि॑न्नु । दे॒वम् । त्वष्टः । वि ।

रा॒णः । स्य॒त्येति॑ स्यस्व । यतः । वी॒रः । क॑र्म॒ण्यः । सु॒दक्षः ।

यु॒क्तःग्रा॑वा । जाय॑ते । दे॒वका॑मः ॥ ९ ॥

हेदेवत्वष्टः सृष्टिकर्तः विरराणः विशेषेणरममाणःन्वंअधअनन्तरं नोस्मान् तुरीयंतारकं
पोपयिन्नुपोपकंताप्रसिद्धंरेतः विस्वस्वमोचय यतोविमोचनाद्दीरः सत्ववान् कर्मण्यः कर्म-

सुकुशलः सुदक्षः सुबलः युक्तग्रावा अभिपवार्थग्रावयुक्तः सोमसुदित्यर्थः देवकामः देवान्
कामयमानः पुत्रो जायते जायेत ॥ ९ ॥

अथ दशमी—

वनस्पतेर्वसृजोपदेवानग्निर्हविःशमितासूदयाति ।

सेदुहोतासत्यतरोयजातिर्यथादेवानां जनिमानि वेद ॥ १० ॥

वनस्पते । अर्व । सृज । उर्प । देवान् । अग्निः । हविः । शमिता ।

सूदयाति । सः । इत् । ऊँ इति । होता । सत्यश्तरः । यजाति ।

यथा । देवानाम् । जनिमानि । वेद ॥ १० ॥

हेवनस्पते देवानुपावसृज समीपेकुरु शमितापशोःसंस्कृता अग्निः वनस्पतिश्च हविः सू-
दयाति देवान् प्रतिप्रेरयतु सत्यतरः अत्यर्थसत्यः सत्यतरः सत्यस्वरूपः स इत् स एव होताय-
जातियजतु यथा यतः कारणात् स एवाग्निः देवानां जनिमानि जन्मानि वेदवेति अतः स एव
यजत्वित्यर्थः उः पूरणः ॥ १० ॥

अथैकादशी—

आयाह्यग्रे समिधानो अर्वाङ् इन्द्रेण देवैः सरथं तुरेभिः ।

वर्हिर्न आस्तामदितिः सुपुत्रा स्वाहदिवा अमृता मादयन्ताम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

आ । याहि । अग्रे । समृद्धिधानः । अर्वाङ् । इन्द्रेण । देवैः ।

सरथंम् । तुरेभिः । वर्हिः । नः । आस्ताम् । अदितिः । सुपुत्रा ।

स्वाहा । देवाः । अमृताः । मादयन्ताम् ॥ ११ ॥ २३ ॥

हेअग्रे अर्वाङ् अस्मदभिमुखं समिधानः समिध्यमानः ज्वालारूपेण दीप्यमानः त्वं आ-
याहि देवतारूपेणागच्छ कथमिति उच्यते—नोस्माकं यज्ञं इन्द्रेण देवैश्च तुरेभिः त्वरमाणैः देवैः सर-
थं समानरथं यथा तथा आयाहि किञ्च सुपुत्रा अदितिरपिनो वर्हिः आस्तां अद्यास्तां स्वाहा
स्वाहाकारेण युक्ता अमृताः नित्या देवाः मादयन्तां तृप्सन्तु ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे त्रयोविंशो वर्गः ॥ २३ ॥

प्रत्यग्निरुपसइत्येकादशर्चपञ्चमसूक्तं वैश्वामित्रैष्टुभमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका—प्रत्यग्नि-
रिति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरिदमादिसूक्तत्रयस्यविनियोगः सूत्रितंच—प्रत्यग्निरुपसइतित्री-
णीति इळामग्नइतिअस्यउक्तोविनियोगः ।

तत्रमथमा—

प्रत्यग्निरुपसश्चेकिंतानोवोधिप्रःपदवीःकवीनाम् ।
पृथुपाजदेवयद्भिःसमिद्धोपद्वारातमसावह्निरावः ॥ १ ॥
प्रति । अग्निः । उपसः । चेकिंतानः । अवोधि । विप्रः । पदवीः ।
कवीनाम् । पृथुपाजाः । देवयत्इभिः । समइद्धः । अप ।
द्वारा । तमसा । वह्निः । आवरित्यावः ॥ १ ॥

उपसः चेकिंतानोजानवविप्रः मेधावीकवीनां क्रान्तदृशां पदवीः मार्गान्गच्छन्
योभिः प्रत्यवोधिप्रतिबुध्यते पृथुपाजाः पृथुतेजाः देवयद्भिर्देवकामैः समिद्धः सम्यक्दीप्तः
सवह्निः तमसः अज्ञानस्यद्वारा आगमनद्वाराणिअपावः अपावृणोतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

मेहुभिर्वावृधेस्तोमेभिर्गीभिःस्तोतृणानमस्यउक्थैः ।
पूर्वीऋतस्यसंदृशश्चकानसंदूतोअद्यौदुपसोविरोके ॥ २ ॥
प्र । इत् । ऊँ इति । अग्निः । वृधे । स्तोमेभिः । गीःइभिः ।
स्तोतृणाम् । नमस्यः । उक्थैः । पूर्वीः । ऋतस्य । समइदृशः ।
चकानः । सम । दूतः । अद्यौत् । उपसः । विरोके ॥ २ ॥

नमस्यः पूज्योयोभिः स्तोतृणांस्तोमेभिः स्तोत्रैर्गीर्भिर्वाग्भिरुक्थैःशसैश्चमववृधेवृद्धिं
प्राप्नोति दूतःदेवानांदूतः सःपूर्वीः बह्वीः ऋतस्यादित्यस्यसंदृशः दीप्तिः चकानः कामयमानः स-
न् उपसः विरोकेविरोचनेप्रातःकालेसमद्यौव सम्यक्द्योतते इतउपूरणौ ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अधाप्यग्निर्मानुषीपुविक्ष्वपांगर्भोमित्रक्रतेनसाधन् ।
आहर्षतोयजतःसान्वस्थादभूदुविप्रोहव्योमतीनाम् ॥ ३ ॥

अधायि । अग्निः । मानुषीषु । विक्षु । अपाम् । गर्भः । मित्रः ।
 ऋतेन । साधन् । आ । हर्यतः । यजतः । सानु । अस्थात् । अभूत् ।
 ऊँ इति । विप्रः । हव्यः । मतीनाम् ॥ ३ ॥

मित्रः यजमानानां मित्रभूतः ऋतेन सत्येन साधनकामान्साधयन् अपांगर्भोऽग्निः मानुषी-
 पुमनोऽसंबन्धिनीषु विक्षुप्रजासु अधायिदेवैराहितः किञ्च हर्यतः स्पृहणीयः यजतो यष्टव्यः सः
 सानु उच्छ्रितं धिष्ण्यं उत्तरवेद्याख्यं आस्थात् अध्यतिष्ठत् विप्रः प्राज्ञः अग्निः मतीनां मातृणां स्तो-
 तृणां हव्यः स्तुत्यः अभूत् उपूरणः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मित्रोऽग्निर्भवति यत्समिद्धो मित्रो होता वरुणो जातवेदाः ।
 मित्रोऽध्वर्युरिपिरो दमूना मित्रः सिन्धूनामुत पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

मित्रः । अग्निः । भवति । यत् । समिद्धः । मित्रः । होता । वरुणः ।
 जातवेदाः । मित्रः । अध्वर्युः । इपिरः । दमूनाः । मित्रः ।
 सिन्धूनाम् । उत । पर्वतानाम् ॥ ४ ॥

इयमृक् अग्निसर्वात्मकत्वेन स्तौति यद्यदा समिद्धोऽग्निः तदा मित्रो भवति सूर्यो भवति मित्र-
 एव सन् होता भवति वरुणो भवति जातवेदाः जातप्राज्ञः समित्रः अध्वर्युर्भवति दमूनाः दानमनाः
 दान्तमना वास एव इपिरः मेरको वा मुर्भवति उत अपि च सिन्धूनां नदीनां पर्वतानां च मित्रः सहा-
 यो भवति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

पातिप्रियं रिपो अग्रं पदवेः पाति यद् हश्चरणं सूर्यस्य ।
 पाति नामां सप्तशीर्षाणाम् अग्निः पाति देवानां मुपमादं मृष्वः ॥ ५ ॥ २१ ॥

पाति । प्रियम् । रिपः । अग्रम् । पदम् । वेः । पाति । यद् ।
 चरणम् । सूर्यस्य । पाति । नामां । सप्तशीर्षाणाम् । अग्निः ।
 पाति । देवानाम् । उपमादम् । मृष्वः ॥ ५ ॥ २१ ॥

ऋषोदर्शनीयोगिः वेःशंन्याः सर्वव्याप्तायाः रिषोभूम्याः प्रियंअग्रं प्रथमंपदंस्थानं पा-
तिरक्षति यद्दोमहान् सूर्यस्यचरणं चरत्यत्रेतिचरणमन्तरिक्षं पाति नाभानाभौ अन्तरिक्षस्यमध्ये
सप्तशीर्षाणामरुद्राणं पातिदेवानां उपमादं उपमादकं यज्ञं पातिरक्षति ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथपष्ठी-

ऋभुश्चऋईड्यंचारुनामविश्वानिदेवोवयुनानिविद्वान् ।

ससस्यचर्मघृतवत्पदंवेस्तदिदृशीरक्षत्यप्रयुच्छन् ॥ ६ ॥

ऋभुः । च॒क्रे । ई॒ड्यं । चा॒रुं । ना॒म । वि॒श्वानि । दे॒वः । व॒युना॑नि ।

वि॒द्वान् । स॒सस्य॑ । च॒र्म । घृ॒तव॑त् । प॒दम् । वेः । तत् । इत् ।

अ॒ग्निः । र॒क्ष॒ति । अ॒प्र॒युच्छ॑न् ॥ ६ ॥

ऋभुर्महान् विश्वानिसर्वाणिवयुनानि ज्ञातव्यान् पदार्थान् विद्वान् जानन् देवोग्रिः ईड्यं
स्तुत्यंचारुमनोज्ञानामजलंचक्रे करोति नामेतिउदकनाममुपाश्रय वेव्याप्तस्यससस्यस्वपतः शांत-
ज्वालस्याप्यग्नेः चर्मरूपंघृतवद्दीप्तिमद्भवति सोग्निः तज्जलमप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन् पदंस्थानं र-
क्षतिपालयति इदितिपूरणः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

आयोनिमग्निर्घृतवन्तमस्थात्पृथुप्रगाणमुशान्तमुशानः ।

दीद्यानःशुचिर्ऋष्वःपावकःपुनःपुनमातरानन्यसीकः ॥ ७ ॥

आ । यो॒निम् । अ॒ग्निः । घृ॒तव॑न्तम् । अ॒स्थात् । पृ॒थुप्र॑गाणम् ।

उ॒शान्त॑म् । उ॒शानः॑ । दी॒द्यानः॑ । शु॒चिः । ऋ॒ष्वः । पा॒वकः॑ ।

पुनः॑पुनः । मा॒तरा॑ । न॒न्यसी॑ इति । क॒रि॒ति कः॑ ॥ ७ ॥

उशानः कामयमानोग्निः घृतवन्तं दीप्तिमन्तंपृथुप्रगाणंपृथुगीर्तिं उशान्तंकामयमानंयो-
निंस्थानमायतनं आअस्थात् आतिष्ठति दीद्यानोद्योतमानः शुचिर्दर्शनीयः शुद्धोवा ऋषोम-
हान् पावकः अन्येषांशोधयिताग्निः मातरामातरौद्यावापृथिव्यौपुनःपुनःनन्यसीनवतरे कः
करोति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

सद्योजातओषधीभिर्ववक्षेयदीवर्धन्तिप्रस्वोघृतेन ।
आपइवप्रवताशुभ्रमानाउरुष्यदग्निःपित्रोरुपस्थे ॥ ८ ॥

सद्यः । जातः । ओषधीभिः । ववक्षे । यदि । वर्धन्ति । प्रस्वः ।
घृतेन । आपःइव । प्रवता । शुभ्रमानाः । उरुष्यत् । अग्निः ।
पित्रोः । उपस्थे ॥ ८ ॥

सद्योजातोऽग्निः यदि यदा ओषधीभिः यवक्षे उह्यते तदा प्रवता प्रवणेन मार्गेण गच्छन्त्यः आप-
इव शुभ्रमानाः शोभमानास्ता ओषधयः प्रस्वः फलानि प्रसुवानाः घृतेनोदकेन वर्धन्ति वर्धयन्ति आ-
त्मस्थमग्निम् पित्रोर्धावापृथिव्योरुपस्थेमध्यप्रदेशे वर्धमानोऽग्निः उरुष्यत् अस्मान् रक्षतु ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उदुष्टुतःसमिधांयहोअद्यौवर्ष्मन्दिवोअधिनामापृथिव्याः ।
मित्रोअग्निरीड्योमातरिश्वादूतोर्वक्ष्यजथायदेवान् ॥ ९ ॥

उत् । ऊँ इति । स्तुतः । समदधा । यहः । अद्यौत् । वर्ष्मन् ।
दिवः । अधि । नामा । पृथिव्याः । मित्रः । अग्निः । ईड्यः ।
मातरिश्वा । आ । दूतः । वक्ष्यत् । यजथाय । देवान् ॥ ९ ॥

उदतिपादपूरणः स्तुतः अस्माभिः स्तुतः समिधासमिन्धनेन यहो महान् अग्निः पृथिव्या-
अधि उत्तरवेद्यां नामानाभौमध्यप्रदेशे स्थितः स न दिवः अन्तरिक्षस्थ वर्ष्मन् वर्ष्मणिरूपे उदद्यौत्
द्योतते मित्रः सर्वेषां मित्रभूतः ईड्यः स्तुत्यः मातरिश्वा मातरि अन्तरिक्षे श्वसिति माणिनि स-
र्यरूपेण चेष्टते इति मातरिश्वा अथवा मातरि अरण्यां श्वसिति निवसतीति मातरिश्वा यथा-
ह्याम्नाः—मातर्यन्तरिक्षे श्वसिति मातर्याश्वनितीति वा । दूतः देवानां दूतः सन् यजथाय यज्ञाय दे-
वानावक्ष्यत् आवहतु ॥ ९ ॥

अथदशमी-

उदस्तम्भीत्समिधानाकंमृष्वोऽग्निर्भवन्नुत्तमोरोचनानाम् ।
यदीभृगुभ्यःपरिमातरिश्वागुहासन्तंहव्यवाहंसमीधे ॥ १० ॥
उत् । अस्तंभीत् । समृद्धिधा । नाकंमृ- । ऋष्वः । अग्निः । भवन् ।
उत्तमः । रोचनानाम् । यदि । भृगुभ्यः । परि । मातरिश्वा ।
गुहा । सन्तम् । हव्यवाहम् । समृद्धिधे ॥ १० ॥

ऋष्वोमहानग्निः समिधातेजसानाकंस्वर्गं उदस्तंभीत् उदस्तंभात् रोचनानांशोभनानांते-
जसांमध्ये उत्तमोभवन् उत्कृष्टतमोभवन् मातरिश्वावायुः भृगुभ्यः आदित्यस्यरश्मिभ्यः परि-
परिदः गुहागुहायांसन्तं हव्यवाहं हव्यानांविठारमग्निं यदियदासमीधेसमीधत तदानाकंअस्त-
भादितिसंचन्धः ॥ १० ॥

अथैकादशी-

इळामग्नेपुरुदंसंसनिगोःशश्वत्तमंहवमानायसाध ।
स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातेसुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥ २५ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शश्वत्तमम् ।
हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाश्वा ।
अग्ने । सा । ते । सुमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥ २५ ॥
पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेषाविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

प्रकारवदित्येकादशर्चपठंस्कृन्वैश्वामित्रमाग्नेयं प्रकारवदित्यनुकान्तत्वात् प्रातरनुवाका-
श्विनशस्तयोःस्कृन्विनियोगःपूर्वस्कृन्पवप्रत्यग्निरुपसस्तीणीत्यनेनोक्तः आद्याग्नेयेपशौहविपो-
याज्या सूत्रितं-प्रकारवोमननावच्यमानाएकाचेतत्सरस्वतीनदीनामिति ऐभिरग्रइतिपानी-
यतग्रहस्पयाज्या सूत्रितं-आग्नीध्रःपातोववस्ययजतिभिरग्नेसरथंयासृवाङ्गिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रकारवोमननावच्यमानादेवद्रीचींनयतदेवयन्तः ।

दक्षिणावाद्वाजिनीप्राच्येतिहविर्भरन्त्यग्रयेघृताचीं ॥ १ ॥

प्र । कारवः । मनना । वच्यमानाः । देवद्रीचींम् । नयत ।

देवयन्तः । दक्षिणावाद् । वाजिनी । प्राची । एति । हविः ।

भरन्ती । अग्रये । घृताचीं ॥ १ ॥

हेकारवः कर्तारः देवयन्तः देवकामाः यूयमननामनेनमन्त्रेणवच्यमानाः प्रेर्यमाणाः सन्तः देवद्रीचीं देवानश्चवीं सुचंप्रणयत प्रकर्षेणनयत प्रापयत दक्षिणावाद् आहवनीयस्य दक्षिणतः उलमानावाजिनीअभवती प्राचीप्रागग्राअग्रयेअग्र्यर्थं हविर्भरन्ती हविर्धारयन्ती घृताची घृतेनाकासुक् एतिगच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आरोदसीअपृणाजायमानउतप्ररिक्थाअधनुप्रयज्यो ।

दिवश्चिदमेमहिनापृथिव्यावच्यन्तांतेवह्नयःसप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

आ । रोदसी इति । अपृणाः । जायमानः । उत । प्र । रिक्थाः ।

अर्ध । नु । प्रयज्यो इति प्रयज्यो । दिवः । चित् । अग्ने । मुहिना ।

पृथिव्याः । वच्यन्तांम् । ते । वह्नयः । सप्तजिह्वाः ॥ २ ॥

हेअग्ने जायमानस्त्वं रोदसीयावापृथिव्यौ नृक्षिप्रंआअपृणाः आपूरय उतापिच हे प्रयज्यो प्रयष्टव्य अथ अनन्तरं दिवश्चित् दिवश्चअन्तरिक्षाव् पृथिव्याश्च महिनामहिना प्ररिक्थाः अतिरिक्थासि अनेनवह्नेरतिशयउक्तः एवंविधस्येतव वह्नयः अग्रयः अंशमृता-
आहवनीपादयः वच्यन्तामियंतां किंविधास्तेसप्तजिह्वाः सप्तजिह्वात्मकाः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

द्यौश्चत्वापृथिवीयज्ञियांसोनिहोतारंसादयन्नेदमाय ।

यद्रीविगोमानुपौदव्यन्ती प्रयस्वतीरोळतिशुक्रमर्चिः ॥ ३ ॥

द्यौः । च । त्वा । पृथिवी । यज्ञियासः । नि । होतारम् । सादयन्ते ।
दमाय । यदि । विशः । मानुषीः । देवयन्तीः । प्रयस्यतीः ।
ईळते । शुक्रम् । अर्चिः ॥ ३ ॥

यौश्चान्तरिक्षं पृथिवी च यज्ञियासः यज्ञार्हदेवाश्च होतारं त्वात्वादमाय दमोयज्ञः तस्मै
अर्थं निपादयन्ते उपशमयन्ति यदि यदामानुषीः मनोःसंबन्धिन्यः देवयन्तीः देवकामाः प्रय-
स्यतीः हविष्मत्यः विशः प्रजाः होतारः शुक्रं दीप्तं अर्चिः अर्चिर्पईळते स्तुवन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

महान्तसधस्थे ध्रुव आनिपत्तो न्तर्द्यावा माहिने हर्यमाणः ।
आस्के सपत्नी अजरे अमृक्ते सवर्दुधे उरुगायस्य धेनू ॥ ४ ॥
महान् । सधस्थे । ध्रुवः । आ । निःसत्तः । अन्तः । द्यावा ।
माहिने इति । हर्यमाणः । आस्के इति । सपत्नी इति सधपत्नी ।
अजरे इति । अमृक्ते इति । सवर्दुधे इति सवः दुधे ।
उरुगायस्य । धेनू इति ॥ ४ ॥

महान् अधिको हर्यमाणः यजमानादिभिः काम्यमानः यद्वा यजमानाय धनं कामयमानः
अग्निः द्यावान्तर्भूम्योर्मध्ये माहिने महिन्द्रायुके सधस्थे स्वकीये स्थाने ध्रुवः अचलः सन् आनि-
पत्तः निपण्णो भवति आस्के आक्रमणशीले सपत्नी समानः एकः सूर्यः पतिर्ययोस्ते सपत्न्यौ अ-
परे जरारहिते अमृक्ते अन्ये नाहिंसिते सवर्दुधे सवरित्पशून् तमुदकं तस्मिन् गोमूत्रे द्यावा पृथिव्यौ उ-
रुगायस्य पशुधूमनस्य अधिकस्तुतेर्वाग्नेः धेनूमीणमिन्द्रायौ भवतः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

व्रतार्ते अग्ने महतो महानि तव क्त्वा रोदसी आततन्थ ।
त्वं दूतो अमवो जायमानस्त्वं नेता वृषभ चर्पणी नाम् ॥ ५ ॥ २६ ॥
व्रता । ते । अग्ने । महतः । महानि । तवं । क्त्वा । रोदसी इति ।
आ । ततन्थ । त्वम् । दूतः । अमवः । जायमानः । त्वम् । नेता ।
वृषभ । चर्पणी नाम् ॥ ५ ॥ २६ ॥

हेअग्ने महतः सर्वोत्कृष्टस्यतेतव व्रतावतानि त्वत्संबन्धीनिकर्माणिमहानिमहान्तिभवन्ति
तवकृत्वाऋतुनाप्रकाशेनरोदसी द्यावापृथिव्यौ आततन्थ विस्तृतवानसि त्वंद्रुतोअभवःभव हे
वृषभ वर्षणशील त्वंजायमानःसन् चर्षणीनांयजमानानां नेतासि फलप्रापकोसि ॥ ५ ॥

॥ इतिद्वितीयस्याष्टमेषांशुशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषष्ठी—

ऋतस्यवाकेशिनांयोग्याभिर्घृतस्रुवारोहिताधुरिधिष्व ।

अथावहदेवान्देवविश्वान्त्वध्वराकृणुहिजातवेदः ॥ ६ ॥

ऋतस्य । वा । केशिनां । योग्याभिः । घृतस्रुवा । रोहिता ।

धुरि । धिष्व । अथ । आ । वह । देवान् । देव । विश्वान् ।

सुअध्वरा । कृणुहि । जातवेदः ॥ ६ ॥

हेदेव केशिना प्रशस्तकेशवन्तौ योग्याभिः योजनसाधनभूताभीरजुभिर्युक्ता घृतस्रुवा
घृतमुदकं क्षरन्तौ रोहितारोहितौ अश्वौ ऋतस्ययज्ञस्य वाशब्दार्थं धुरिचधिष्व धेहियोज-
येत्यर्थः अथानन्तरंविश्वान् सर्वान्देवान् रथेसमारोप्य आवह हेजातवेदः तान्त्वध्वरा
स्वध्वरान् शोभनानध्वरान् कृणुहिकुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

दिवश्चिदातेरुचयन्तरोकाउपोविभातीः ।

अपोयदंमृशधग्वनेपुहोतुर्मन्द्रस्यपनयन्तदेवाः ॥ ७ ॥

दिवः । चित् । आ । ते । रुचयन्त । रोकाः । उपः । विभातीः ।

अनु । भासि । पूर्वाः । अपः । यन्त । अग्ने । उशधक् । वनेपु ।

होतुः । मन्द्रस्य । पनयन्त । देवाः ॥ ७ ॥

हेअग्ने यद्यदा वनेषुअरण्येषु अपःउशधक् कामयमानोदहंश्चवत्से तदातेरोकाः त्व-
दीपादीमयः दिवश्चित् सूर्यादपि आरुचयन्त आरोचन्ते विभातीःविशेषेणभातीः प्रकाशमानाः
पूर्वाःपुराणीः उपःउपसः अनुभासि मन्द्रस्पस्तुत्यस्य होतुःतथरोकान् देवाःस्तोतारः पनयन्
स्तुवन्ति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उ॒रौवा॒येअ॒न्तरिक्षे॒मद॑न्तिदि॒वोवा॒येरो॑च॒नेस॑न्तिदे॒वाः ।
 ऊ॒मावा॒येसु॒हवा॑सो॒यज॑त्राआ॒येमिरे॒रथ्यो॑अ॒ग्नेअ॒श्वः ॥ ८ ॥
 उ॒रौ । वा । ये । अ॒न्तरिक्षे । म॒दन्ति । दि॒वः । वा । ये । रो॑च॒ने ।
 स॑न्ति । दे॒वाः । ऊ॒माः । वा । ये । सु॒हवा॑सः । यज॑त्राः ।
 आ॒द्येमिरे । र॒थ्यः । अ॒ग्ने । अ॒श्वः ॥ ८ ॥

उरौविस्तीर्णे अन्तरिक्षे येदेवामदन्ति हृष्यन्ति दिवःसूर्यस्य रोचनेप्रकाशने आलोके ये देवाः सन्ति ऊमाः ऊमसंज्ञकाः पितरःसन्ति यजत्राः यष्टव्यायेदेवाः सुहवासः शोभनाह्वानाः आयेमिरे आयच्छन्ति रथ्यःरथिनःतव ये अश्वःसन्ति हेअग्ने तैःसर्वैःसार्धं आयाहीतिउत्तर-यर्चासंबन्धः वाजयः पुरणाः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ए॒भि॒रग्ने॒सर॑थं॒याह्य॑वाङ्म॒नार॑थंवावि॒भवो॒ह्यश्वः॑ ।
 प॒त्नीव॑तस्त्रि॒शत॑र्त्री॒श्वदे॒वाननु॑ष्व॒धमा॑व॒हमा॑दयस्व ॥ ९ ॥
 आ । ए॒भिः । अ॒ग्ने । स॒रथ॑म् । या॒हि । अ॒वाङ् । ना॒ना॒रथ॑म् ।
 वा । वि॒ध॒भ॒वः । हि । अ॒श्वः । प॒त्नी॒वतः॑ । त्रि॒शत॑म् । त्रीन् ।
 च । दे॒वान् । अ॒नु॒ष्व॒धम् । आ । व॒ह । मा॑दयस्व ॥ ९ ॥

हेअग्ने एभिः पूर्वोक्तैर्देवगणैःसार्धं सरथंसमानरथं नानारथंवा आत्मानं त्वद्रथेसमारो-प्ययाह्यवाङ् अस्मदभिमुखमायाहि यतःकारणात् तेअश्वः विभवः प्रभवः समर्थाः हिःप्र-सिद्धौ पत्नीवतः पत्नीभिःसहितान् त्रिशतर्त्रींश्च त्रयस्त्रिशतदेवांश्च अनुष्वधं यलार्थं अन्ना-र्थंवा आवहमादयस्व सोमेनेतिशेषः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

स॒होता॒यस्प्रो॑द॒सीचि॒दुर्वी॒यज्ञं॑य॒ज्ञम॒भिहृ॑धेगृ॒णीतः॑ ।
 प्रा॒ची॒अ॒ध्वरे॑व॒तस्य॑तुःसु॒मेके॑ऋ॒ताव॑रीऋ॒तजा॑तस्यस॒त्ये ॥ १० ॥

सः । होता । यस्य । रोदसी इति । चित् । उर्वी इति ।
 यज्ञमध्यज्ञम् । अग्नि । वृधे । गृणीतः । प्राची इति ।
 अध्वराद्देव । तस्थतुः । सुमेके इति सुधमेकं । ऋतवरी-
 इत्यृतध्वरी । ऋतज्जातस्य । सत्ये इति ॥ १० ॥

स एव होता भवति उर्वीविस्तीर्णे रोदसी चित् घावापृथिव्यौ अपि यस्याग्नेः यज्ञं सर्वं यत्
 वृधे समृद्धये अग्निगृणीतः प्रशंसतः ऋतजातस्य जातसत्यस्य यस्य होतुः सुमेके सुरूपे ऋता-
 वरी उदकवत्यौ सत्ये सत्यस्वरूपे प्राची अनुकूले तस्थतुः तिष्ठतः कथमिव अध्वराविव यज्ञा-
 विव ॥ १० ॥

अथैकादशी—

इळामग्ने पुरुदंसं सनिंगोः शंश्वत्तमंहवमानाय साध ।

स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावाग्ने साते सुमतिर्भूत्वस्मे ॥ ११ ॥ २७ ॥

इळाम् । अग्ने । पुरुदंसम् । सनिम् । गोः । शंश्वत्तमम् ।

हवमानाय । साध । स्यात् । नः । सूनुः । तनयः । विजाध्वा ।

अग्ने । सा । ते । सुधमतिः । भूतु । अस्मे इति ॥ ११ ॥ २७ ॥

इयं पूर्वव्याख्याता ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयस्याष्टमे सप्तविंशो वरगः ॥ २७ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दनिवारणम् । पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरचक्रभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सा-
 मणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये द्वितीयाष्टकेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

द्वितीयाष्टकं समाप्तः